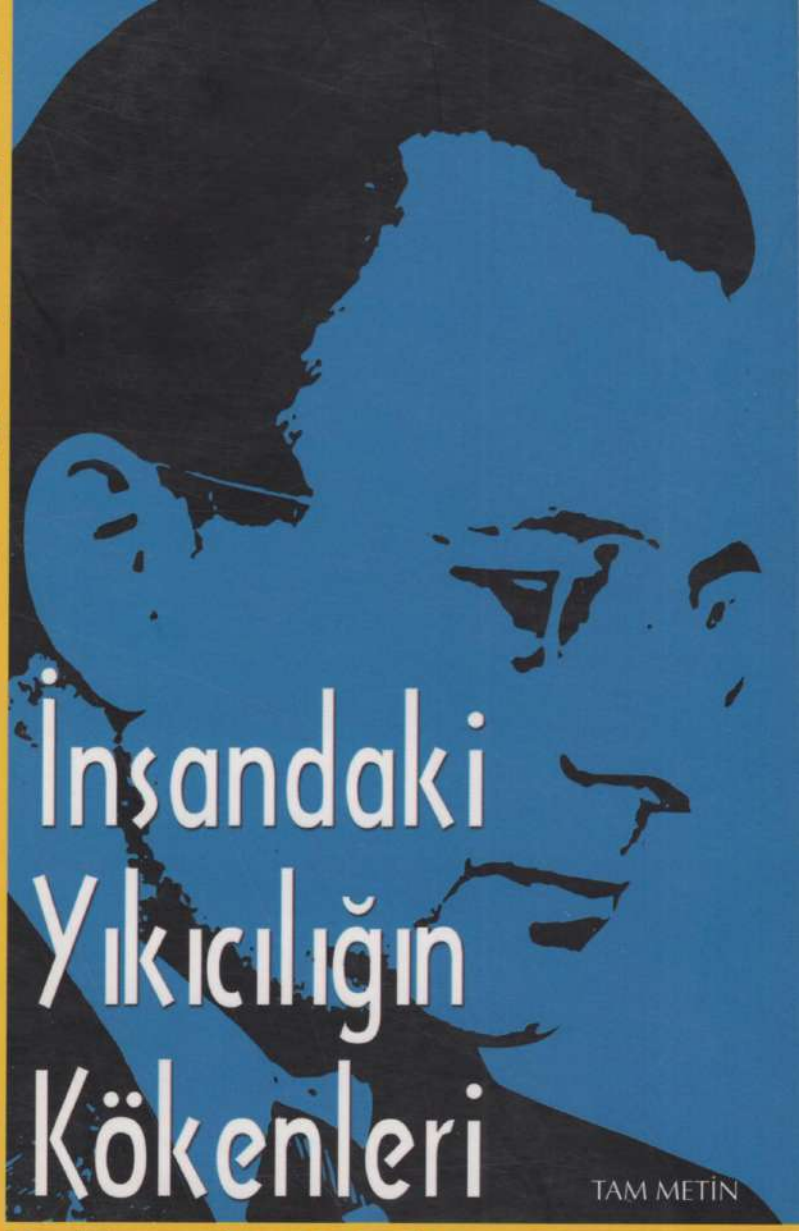
ERICH FROMM

İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri

TAM METİN

Şiddet ve Saldırganlık Üzerine Bir İnceleme

SAY

Erich Fromm (23 Mart 1900 – 18 Mart 1980)
Musevi kökenli Almanya doğumlu Amerikalı antropolog, sosyal felsefeci, tarihçi ve psikanalist. 1922'de Heidelberg'de felsefe doktorasını verip Berlin Psikanaliz Enstitüsü'nde çalışmaya başlayan Fromm, otuzlu yılların başında Almanya'da Nazi hareketinin güçlenmesi üzerine önce Cenevre'ye, ardından aldığı bir davet üzerine ABD'ye göç etti. 1934-1962 yılları arasında Columbia, Yale, New York gibi üniversitelerde dersler verdi. Emekli olduktan sonra yerleştiği İsviçre'de yaşamını yitirdi.

Yazarın Say Yayınları'ndaki diğer kitapları:

- *İtaatsizlik Üzerine*
- *Rüyalar Masallar Mitler*
- *Marx'ın İnsan Anlayışı*
- *Kendini Savunan İnsan*
- *Psikanaliz ve Din*
- *Psikanalizin Bunalımı*
- *Sahip Olmak ya da Olmak*
- *Yeni Bir İnsan - Yeni Bir Toplum*
- *Özgürlükten Kaçış*
- *Sevme Sanatı*

İNSANDAKİ YIKICILIĞIN KÖKENLERİ

Erich Fromm

İngilizceden çeviren:
Şükrü Alpagut

SAY

Say Yayınları
Erich Fromm Kitaplığı

İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri / Erich Fromm
Özgün adı: *The Anatomy of Human Destructiveness*

© 1973, Erich Fromm
Henry Holt and Company, LLC, New York ile yapılan anlaşma sonucu basılmıştır.

Türkçe hakları Anatolialit Ajans aracılığıyla © Say Yayınları
Bu eserin tüm hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ISBN 978-605-02-0498-8
Sertifika no: 10962

İngilizceden çeviren: Şükrü Alpagut
Yayın koordinatörü: Levent Çeviker
Yayıma hazırlayan: Selcan Karabulut

Baskı: Gülmat Matbaacılık
Topkapı–İstanbul
Tel.: (0212) 577 79 77
Matbaa sertifika no: 18005

1. baskı: Say Yayınları, 2016

Say Yayınları
Ankara Cad. 22 / 12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Telefon: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80
www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com
www.facebook.com/sayyayinlari • www.twitter.com/sayyayinlari

Genel Dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.
Ankara Cad. 22 / 4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Telefon: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80
internet satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.com

İÇİNDEKİLER

Önsöz 11
Terimler 15
Giriş: İçgüdüler ve İnsan Tutkuları 21

I. BÖLÜM
İÇGÜDÜCÜLÜK, DAVRANIŞÇILIK
RUHÇÖZÜMLEME 35

1. İçgüdücüler 37
Eski İçgüdücüler 37
Yeni-İçgüdücüler: Sigmund Freud ve Konrad Lorenz... 38
Freud'un Saldırganlık Anlayışı 38
Lorenz'in Saldırganlık Kuramı 41
Freud ve Lorenz: Benzerlikleri ve Ayrılıkları 45

2. Çevreciler ve Davranışçılar 63
Aydınlanma Çağı Çevreciliği 63
Davranışçılık 64
B. F. Skinner'ın Yeni Davranışçılığı 64
Erekler ve Değerler 65
Skinnercılığın Çok Tutulmasının Nedenleri 72
Davranışçılık ve Saldırganlık 74
Ruhbilimsel Deneyler Üzerine 78
Engelleme-Saldırganlık Kuramı 104

3. İçgüdücülük ve Davranışçılık: Ayrılıkları ve Benzerlikleri 109

Ortak Bir Temel 109
Daha Yakın Zamanda Ortaya Atılan Görüşler 111
Her İki Kuramın Siyasal ve Toplumsal Geçmişi 114

4. Saldırganlık Anlayışına Ruhçözümsel Yaklaşım 119

II. BÖLÜM
İÇGÜDÜCÜ TEZE KARŞI KANITLAR 129

5. Nörofizyoloji 131
Ruhbilimin Nörofizyolojiyle İlişkisi 131
Saldırgan Davranışın Bir Temeli Olarak Beyin 135
Saldırganlığın Savunucu İşlevi 137
"Kaçış" İçgüdüsü 139
Yağmacılık ve Saldırganlık 141

6. Hayvan Davranışı 145
Tutsaklık Koşulları Altında Saldırganlık 146
İnsan Saldırganlığı ve Kalabalıklaşma 151
Yaban Ortamında Saldırganlık 155
Bölgecilik ve Egemenlik 161
Öteki Memeliler Arasında Saldırganlık 165
İnsanda Öldürmeye Karşı Bir Ketleme Var mıdır? 167

7. Fosilbilim 171
İnsan Bir Tür müdür? 171
İnsan Yırtıcı Bir Hayvan mıdır? 172

8. İnsanbilim 177
"Avcı İnsan" – İnsanbilimsel Adem mi? 177
Saldırganlık ve İlkel Avcılar 185
İlkel Avcılar – Bolluk Toplumu mu? 195
İlkel Savaş 197
Cilalı Taş Devri Devrimi 203
Tarihöncesi Toplumlar ve "İnsan Doğası" 213
Kentsel Devrim 214

İlkel Kültürlerde Saldırganlık 220
Otuz İlkel Boyla İlgili Çözümleme 221
Sistem A: Yaşamı Olumlayıcı Toplumlar 222
Sistem B: Yıkıcı Olmayan-Saldırgan Toplumlar 223
Sistem C: Yıkıcı Toplumlar 223
Üç Sistemle İlgili Örnekler 224
Yıkıcılık ve Zalimlikle İlgili Kanıtlar 234

III. BÖLÜM
SALDIRGANLIK İLE YIKICILIĞIN ÇEŞİTLERİ VE KENDİLERİNE AİT KOŞULLARI 239

9. Yumuşak Saldırganlık 241
Giriş Niteliğinde Birkaç Söz 241
Yalandan Saldırganlık 244
Kaza Niteliğindeki Saldırganlık 245
Oyunsal Saldırganlık 245
Kendini Kabul Ettirmeye Yönelik Saldırganlık 246
Savunucu Saldırganlık 254
Hayvanlarla İnsan Arasındaki Fark 254
Saldırganlık ve Özgürlük 258
Saldırganlık ve Özseverlik 260
Saldırganlık ve Direnç 265
Uyumcu Saldırganlık 268
Araçsal Saldırganlık 268
Savaşın Nedenleri Üzerine 272
Savunucu Saldırganlığı Azaltmanın Koşulları 279

10. Kıyıcı (Zalimce) Saldırganlık: Temel Önermeler 281
Giriş Niteliğinde Birkaç Söz 281
İnsanın Doğası 282
İnsanın Varoluşsal Gereksinmeleri ve Çeşitli Karakter-Kökenli Tutkular 295
Bir Yönelim ve Adanmışlık Çerçevesi 295
Köklülük 298

Birlik 299
Etkililik 301
Heyecanlanma ve Uyarılma 304
Can Sıkıntısı - Süreğen Çöküntü 311
Karakter Yapısı 322
Karakterden Kaynaklanan Tutkuların Gelişmesi İçin Gerekli Koşullar 325
Nörofizyolojik Koşullar 326
Toplumsal Koşullar 331
İçgüdülerin ve Tutkuların Ussallığı Üzerine 337
Tutkuların Ruhsal İşlevleri 339

11. Kırıcı Saldırganlık: Zalimlik ve Yıkıcılık 343
Görünür Yıkıcılık 343
Kendiliğinden Biçimler 346
Tarihsel Kayıtlar 346
Kinci Yıkıcılık 347
Esrik Yıkıcılık 351
Yıkıcılığa Tapınma 353
Kern, von Salomon: Klinik Bir Yıkıcılığa Tapınma Olgusu 353
Yıkıcı Karakter: Sadistlik 358
Cinsel Sadistlik-Mazoşistlik Örnekleri 361
Josef Stalin: Klinik Bir Cinsel-Olmayan Sadistlik Olgusu 364
Sadistliğin Niteliği 369
Sadistliği Doğuran Koşullar 379
Heinrich Himmler: Klinik Bir Dışkıl-Biriktirici Sadistlik Olgusu 383
Özet Olarak 413

12. Kıyıcı Saldırganlık: Ölüseverlik 417
Geleneksel Anlayış 417
Ölüsever Karakter 423
Ölüsever Düşler 425
"Kasıtsız" Ölüsever Eylemler 431

Ölüseverlerin Dili 436
Ölüseverlik ile Tekniğe Tapınma Arasındaki Bağlantı 438
Kandaşıyla Cinsel İlişki ve Oedipus Kompleksi Üzerine Varsayım 458
Freud'un Belirlediği Yaşam ve Ölüm İçgüdüleri ile Canlıseverlik ve Ölüseverlik Arasındaki İlişki 467
Klinik / Yöntembilimsel İlkeler 468

13. Kıyıcı Saldırganlık: Adolf Hitler, Klinik Bir Ölüseverlik Olgusu 473

Giriş Niteliğinde Birkaç Söz 473
Hitler'in Anne-Babası ve İlk Yılları 476
Klara Hitler 476
Alois Hitler 478
Bebeklikten Altı Yaşına Kadar (1889-95) 480
Çocukluk Dönemi: Altı ile On Bir Yaş Arası (1895-1900) 485
Ergenliköncesi ve Ergenlik: On Bir - On Yedi Yaş Arası (1900-1906) 487
Viyana (1907-1913) 498
Münih 506
Yöntem Üzerine Bir Yorum 508
Hitler'in Yıkıcılığı 510
Yıkıcılığın Bastırılması 518
Hitler'in Kişiliğinin Başka Yönleri 521
Kadınlarla İlişkiler 526
Yetiler ve Yetenekler 531
Aldatıcı Dış Görünüş 543
İstenç ve Gerçekçilik Kusurları 549
Sonsöz: Umudun Belirsiz Anlamı Üzerine 559
Ek: Freud'un Saldırganlık ve Yıkıcılık Kuramı 565
Freud'un Saldırganlık ve Yıkıcılık Anlayışının Evrimi 565

Freud'un Ölüm İçgüdüsü ve Eros'la İlgili Kuramlarının Eleştirisi ve Gösterdikleri Değişikliklerin Çözümlenmesi 572
Ölüm İçgüdüsünün Gücü ve Sınırları 592
Kuramın Özünün Eleştirisi 599
Uyarılma İndirimi İlkesi: Haz İlkesinin ve Ölüm İçgüdüsünün Dayanağı 602

Notlar 611
Kaynakça 667
Dizin 701

Önsöz

Bu inceleme ruhçözümsel kurama ilişkin kapsamlı bir çalışmadır. İşe saldırganlık ve yıkıcılığın incelenmesiyle başladım çünkü dünyayı etkisi altına alan yıkıcılık dalgası nedeniyle bu konu, ruhçözümlemenin temel kuramsal sorunlarından biri olmanın yanı sıra pratikte bizi en yakından ilgilendiren konuların başında gelir.

Altı yılı aşkın bir süre önce bu kitaba başladığımda, karşılaşacağım güçlükleri çok hafife almıştım. Eğer uzmanlık alanımın, yani ruhçözümlemenin sınırları içinde kalırsam insanın yıkıcılığı hakkında yeterli bir şeyler yazmama olanak olmayacağı kısa sürede ortaya çıktı. Bu araştırma, bir yandan öncelikle ruhçözümsel bir araştırma niteliği taşırken çok dar ve bundan dolayı da çarpıtıcı bir bilgilenme çerçevesinde çalışmaktan kaçınmak için öteki alanlarda, özellikle sinir fizyolojisi, hayvan ruhbilimi, fosilbilim ve insanbilim alanlarında bir ölçüde bilgi sahibi olmayı da gerektiriyordu. En azından, vardığım sonuçları, öteki alanlarda elde edilen ana verilerle karşılaştırarak gözden geçirebilmeliydim. Ancak bu şekilde varsayımlarımın o verilerle çelişmediğine emin olabilir; söz konusu verilerin varsayımlarımı doğrulayıp doğrulamadığı –ki ben doğruladığı umudundayım– konusunda bir karara varabilirdim.

Bütün bu alanlarda saldırganlık konusunda elde edilen bulguları aktaran ve bütünleştiren, hatta bu bulguları herhangi bir özgül alanda özetleyen hiçbir yapıt bulunmadığı için böylesi bir girişimde benim bulunmam gerekiyordu. Düşünceme göre bu girişim, bir tek öğretinin bakış açısından elde

edilen bir görüşü değil, yıkıcılık sorununa ilişkin evrensel görüşü benimle paylaşma olanağını sağlayarak okurlarıma da hizmet edecekti. Ancak böylesi bir girişimin birçok beklenmedik tehlikesinin olması kaçınılmaz. Açıkçası, bütün bu alanlarda –özellikle de pek az bilgi ile yola çıktığım bir alanda: sinirbilimleri alanında– uzmanlık kazanmama olanak yoktu. Bu alanda bir parça bilgi kazanabildim; o da yalnızca kendim inceleme yaparak değil, sinirbilimcilerin inceliği sayesinde. Bu bilim insanlarının birçoğu bana kılavuzluk etti, birçok sorumu yanıtladı, bazıları elyazmasının ilgili bölümlerini gözden geçirdi. Her ne kadar uzmanlar, kendi özel alanlarında onlara yeni şeyler öneremeyeceğimi çok iyi bilseler de, böylesine temel önem taşıyan bir konuda diğer alanlardan elde edilen verilerle daha yakından karşılaşma olanağını da hoşnutlukla karşılayacaklardır.

Kaçınılmaz bir sorun da yinelemeler ve önceki çalışmalarımla bazı çakışmaların olmasıdır. Otuz yılı aşkın bir süreden bu yana insanlığa ilişkin sorunlar üzerinde çalışmaktayım ve bu süreç içinde, bir yandan eski alanlara ilişkin anlayışlarımı derinleştirip genişletirken diğer yandan da dikkatimi yeni alanlara yoğunlaştırıyorum. Bu kitabın ele aldığı yeni kavramlar konusundaki düşüncelerimi sunmaksızın insanın yıkıcılığı hakkında yazmama olanak yoktur. Bundan önceki yayınlarda yer alan daha geniş kapsamlı tartışmalara değinmekle yetinerek, elden geldiğince yineleme yapmaktan kaçınmaya çalıştım ama yine de yinelemeler kaçınılmazdı. Bu bakımdan özel bir sorun, ölüseverlik-canlıseverlik (*necrophilia-biophilia*) konusunda daha çekirdek halinde bulunan yeni bulgularımdan bazılarını içeren *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*'dır. Bu kitapta, bu bulgularımı hem kuramsal açıdan hem de klinik açıklama bakımından büyük ölçüde genişleterek sundum. Burada açıklanan görüşlerle önceki yazılarda açıklananlar arasındaki belirli ayrılıkları tartışmadım çünkü böylesi bir tartışma oldukça geniş yer tutardı ve çoğu okurun dikkatini yeterince çekmezdi.

Geriye yalnızca, bu kitabın yazılmasında bana yardım edenlere teşekkürlerimi sunma görevi, bu zevkli görev, kalıyor.

Davranışçılığa ilişkin sorunların kuramsal açıdan aydınlatılmasında gösterdiği çaba ve konuyla ilgili yazının araştırılması sırasındaki yardımlarından ötürü çok şey borçlu olduğum Dr. Jerome Brams'a teşekkür etmek istiyorum.

Sinir fizyolojisi incelememi yardımlarıyla kolaylaştırdığı için Dr. Juan de Dios Hernández'e minnet borcum var. Saatlerce süren tartışmalarda birçok sorunu o açıklığa kavuşturdu, geniş kapsamlı yazın konusunda beni aydınlattı ve elyazmasının sinir fizyolojisi sorunlarını ele alan kısımlarda görüşlerini bildirdi.

Bazen uzun süren kişisel konuşmalarla bazen de mektuplarla bana yardımcı olan sinirbilimcilere; merhum Dr. Raul Hernández Peon'a, Dr. B. Livingston'a, Dr. Robert G. Health'a, Dr. Heinz von Foerster'a teşekkür ederim. Elyazmasının sinir fizyolojisi bölümlerini de okuyan Dr. Theodore Melnechuk'a, Massachusetts Teknoloji Kurumu Sinirbilimleri Araştırma Programı üyeleriyle benim için bir toplantı düzenlediği için Dr. Francis O. Schmitt'e de teşekkür borcum var. Bu toplantıda üyeler benim yönelttiğim soruları tartıştılar. Hitler konusundaki bilgilerimin zenginleşmesine karşılıklı konuşmalarla ve yazışmalarla en çok yardımı dokunan Albert Speer'e teşekkür ederim. Nürnberg duruşmalarına katılan Amerikalı savcılardan biri olarak topladığı bilgilerden dolayı Robert M. W. Kempner'a da teşekkür borçluyum.

Elyazmasını okuyarak çok değerli eleştirel ve yapıcı önerilerde bulundukları için Dr. David Schecter'a, Dr. Michael Maccoby'ye ve Gertrud Hunziker-Fromm'a; felsefi konularda bana yardımı dokunan önerilerinden dolayı Dr. Ivan Illich'e ve Dr. Ramon Xirau'ya; hayvan ruhbilimi alanındaki yorumlarından dolayı Dr. W. A. Mason'a; fosilbilim sorunlarına yararlı yorumlarından dolayı Dr. Helmuth de Terra'ya; gerçeküstücülükle ilgili yararlı önerilerinden dolayı Max Hunziker'a ve Nazilerin terör uygulamaları konusundaki aydınlatıcı bilgilendirmesinden ve önerilerinden dolayı Heinz Brandt'a teşekkür borçluyum. Bu çalışmaya gösterdiği etkin ve yüreklendirici ilgiden dolayı Dr. Kalinkowitz'e teşekkür

ederim. Meksika'nın Cuernavaca kentinde bulunan Kültürlerarası Belgelendirme Merkezi'nin kaynakça kolaylıklarından yararlanmama yardımcı oldukları için Dr. Illich ile Bayan Valentina Boresman'a da teşekkür ederim.

Son yirmi yıl içinde, elinizdeki kitap da dahil yazdığım her elyazmasının birçok kopyasını defalarca daktiloya çekmekle kalmayıp dil konusunda büyük duyarlılık, anlayış ve titizlik göstererek birçok değerli öneride bulunan, aynı zamanda yazdıklarımı düzelten Bayan Beatrice H. Mayer'a derin minnetimi sunmak için bu olanaktan yararlanmak istiyorum.

Ülke dışında bulunduğum aylarda, Bayan Joan Hughes elyazmasıyla ustaca ve yapıcı bir biçimde ilgilendi; bu ilgisini teşekkürle anıyorum.

Çok ustaca ve titiz yayıma hazırlama çalışmasından ve yapıcı önerilerinden dolayı, Holt, Rinehart ve Winston'ın baş yayımcısı Joseph Cunneen'a da teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, piyasaya çıkarılmasının çeşitli aşamalarında elyazması üzerinde çabalarını birleştirmekte gösterdikleri beceri ve özenden dolayı Holt, Rinehart ve Winston'ın idari yayımcısı Bayan Lorraine Hill'e ve yapım yayımcıları Bay Wilson R. Gathings ile Bayan Cathie Fallin'e teşekkür etmek istiyorum. Son olarak, titiz ve bilgili yayım çalışmasının kusursuzluğundan dolayı Marion Odomirok'a teşekkür ederim.

Bu araştırma, Ulusal Akıl Sağlığı Kurumu'na bağlı Kamu Sağlığı Servisi'nin MH 13144-01, MH 13144-02 No.lu izniyle kısmen desteklenmiştir. Bir yardımcıdan ek yardım görmemi sağlayan Albert ve Mary Lasker Vakfı'nın bu katkısını da belirtirim.

E. F.
New York
Mayıs 1973

Terimler

"Saldırganlık" sözcüğünün belirsiz anlamlarda kullanılması, bu konudaki zengin yazında büyük karışıklıklar yaratmıştır. Saldırıya karşı kendini savunan insanın davranışı için, para almak amacıyla kurbanını öldüren soyguncuyu anlatmak için, bir hükümlüye işkence yapan bir sadisti anlatmak için bu terime başvurulmuştur. Karışıklık daha da ileriye gitmektedir: erkeğin dişiye cinsel yaklaşımı için, bir dağcıyı ya da satıcıyı ileriye yönelten tepiler için ve toprağı süren çiftçi için bu terim kullanılmıştır. Bu karışıklık belki de davranışçı düşünüşün ruhbilim ve ruhhekimliği alanındaki etkisinden kaynaklanmaktadır. Bütün "zararlı" hareketlere –bir başka deyişle, cansız bir şeyi, bir bitkiyi, bir hayvanı ya da bir insanı zarara ya da yıkıma uğratıcı etkiye sahip hareketlere– saldırganlık denilecek olursa, o zaman elbette bu zararlı hareketlerin ardında yatan tepinin niteliği bütünüyle ilgi dışı kalır. Yıkıma uğratma amacı taşıyan hareketlerin, savunma amacı taşıyan hareketlerin ve kurma amacı taşıyan hareketlerin hepsi bir ve aynı sözcükle adlandırılırsa, o zaman gerçekten bunların "neden"ini anlama umudu ortadan kalkar; bunların hiçbir ortak nedeni yoktur çünkü hepsi de bütünüyle ayrı olgulardır. Bu durumda biri "saldırganlık"ın nedenini bulmaya çalışırsa kuramsal açıdan umutsuz bir konumda kalır.[1]

Örnek olarak Lorenz'i ele alalım. Ondaki saldırganlık kavramı, özgün biçimiyle, bireyin ve türün varlığını sürdürmesine yarayan, biyolojik bakımdan uyum sağlayabilir nitelikte ve evrim süreci içinde gelişmiş bir güdüye ilişkindir. Ama

"saldırganlık"ı, öldürme arzusunu ve zalimliği anlatmak amacıyla da kullandığı için, vardığı sonuç, bu akıldışı tutkuların aynı zamanda doğuştan olduğu yolundadır ve savaşlar, öldürmekten haz duymanın yol açtığı olgular olarak anlaşıldığı için, bundan çıkan sonuç da savaşlara insanın doğasında doğuştan var olan yıkıcı bir eğilimin neden olduğu yolundadır. "Saldırganlık" sözcüğü, (kötü nitelik taşımayan) biyolojik bakımdan uyarlanabilir saldırganlık ile gerçekten kötü olan insan saldırganlığı arasında bağlantı kurmak için uygun bir köprü görevi yapmaktadır. Bu tür "akıl yürütme"nin özü şudur:

Biyolojik bakımdan uyarlanabilir saldırganlık = doğuştan
Yıkıcılık ve zalimlik = saldırganlık
Dolayısıyla, Yıkıcılık ve zalimlik = doğuştan. QED.*

Bu kitapta, "yumuşak saldırganlık" adı altında topladığım savunmaya dönük, tepkici saldırganlık için "saldırganlık" terimini kullandım ama insanlara özgü bir eğilim olan yıkıma uğratma ve mutlak denetime ulaşma eğilimini ("kıyıcı saldırganlık"ı) "yıkıcılık" ve "zalimlik" olarak adlandırıyorum. Savunmaya dönük saldırganlık anlamından daha başka bir anlamda "saldırganlık" sözcüğünü kullanmak, belirli bir bağlamda daha yararlı göründüğü için her ne zaman bu sözcüğü kullandıysam, yanlış anlamaya yol açmamak için anlamını sınırlandırdım.

Anlama ilişkin bir başka sorun da insanlığı ya da insan soyunu anlatan bir sözcük olarak "man"** sözcüğünün kullanılmasından kaynaklanıyordu. Ataerkil toplumda gelişmiş bir dilde hem erkeği hem de kadını anlatmak için "man" sözcüğünün kullanılması şaşırtıcı değildir. Ama inanıyorum ki, yazarın bu sözcüğü ataerkil anlayışla kullanmadığını belirteceğim diye sözcükten kaçınmak biraz kuralcılık olurdu. Ger-

---

* QED (Latince: *quod erat demonstrandum*): Öklit teoremlerinin sonuna eklenen bu kısaltma şu anlama gelmektedir: Kanıtlanması gereken de buydu. (Çev. n.)

** İngilizcede "man" sözcüğü, hem insan, insanlık anlamında hem de cinsiyet olarak "erkek" anlamında kullanılabilir. (Çev. n.)

çekte, kitabın içeriği, bu konuyu hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde açıklığa kavuşturacaktır.

İnsanlardan söz ederken genellikle "he"* sözcüğünü kullandım çünkü her defasında "he ya da she" demek saçmalık olurdu. Sözcüklerin çok önemli olduklarına inanıyorum ama şuna da inanıyorum ki, sözcükler putlaştırılmamalı ve sözcüklere, açıkladıkları düşüncelerden daha büyük ilgi gösterilmemeli.

Belgelendirmenin özenli olması amacıyla, bu kitaptaki alıntılar, yazarın adı ve basım yılı ile birlikte verilmiştir. Bu, okura, Kaynakça'da daha geniş bilgi bulma olanağı verecektir. Bu nedenle, tarihler, Spinoza (1927) alıntısında olduğu gibi, her zaman yazılış zamanıyla ilintili değildir.

* İngilizcede "he" ve "she" kişi adıllarıdır. "He" erkek yerine, "she" kadın yerine kullanılır. (Çev. n.)

Kuşaklar zaman geçtikçe kötüye gidiyorlar. Öyle bir zaman gelecek ki, iktidara tapacak kadar düşkünleşecekler; kaba güç onlara doğru gelecek ve iyiye duyulan saygı ortadan kalkacak. Sonunda, hiç kimse artık yanlışlıklara kızmaz ya da kötülüklerin varlığından utanç duymaz olunca Zeus onları da yok edecek. Yine de, eğer sıradan halk kendisine baskı yapan egemenlere karşı ayağa kalkacak ve onları alaşağı edecek olursa, o zaman bir şeyler yapılabilecektir.

Demir Çağı'na ait Yunan Efsanesi

Tarihe baktığımda, ben
kötümser bir kişiyim ... ama
tarihöncesine baktığımda
iyimser birisiyim.

J. C. Smuts

İnsan bir yandan kendi türüyle kavga etmesi yönünden birçok hayvan türünün akrabasıdır. Ama öte yandan da o, kavga eden binlerce tür arasında, kavgasını yıkıcılığa ulaştıran tek türdür... İnsan, kitle katliamcısı olan tek türdür, kendi toplumu içinde bir çıbanbaşı olan tek varlıktır.

N. Tinbergen

Giriş: İçgüdüler ve İnsan Tutkuları

Kosova ve dünya ölçeğinde şiddetin ve yıkıcılığın artması, bu işle uğraşanların ve bütün kamuoyunun dikkatini, saldırganlığın doğasının ve nedenlerinin kuramsal açıdan araştırılmasına yöneltmiştir. Bu ilgi şaşırtıcı değildir. Şaşırtıcı olan, bu uğraşın çok yeni olması gerçeğidir. Özellikle Freud gibi dev bir araştırıcının cinsel dürtü çevresinde yoğunlaşan eski kuramını gözden geçirerek, daha 1920'lerde yıkıma uğratma tutkusu ("ölüm içgüdüsü") ile sevgi tutkusunu ("yaşam içgüdüsü"nü, "cinsellik"i) eşit güçte gösteren yeni bir kuram belirlemesinden beri bu uğraş sürmektedir. Bununla birlikte, kamuoyu, Freudculuğu, kendini koruma içgüdüsünce denetlenen cinsel arzuyu (libido) insanın asıl tutkusu olarak gören bir kurammış gibi düşünmeye büyük ölçüde devam etmiştir.

Bu durum ancak altmışlı yılların ortalarına doğru değişmiştir. Bu değişikliğin akla gelebilecek bir nedeni, şiddetin ulaştığı düzeyin ve savaş korkusunun dünya ölçeğinde belli bir sınıra gelip dayanmış olduğu gerçekliğidir. Ama bu değişikliğe katkıda bulunan bir başka etken de insanın saldırganlığını ele alan çeşitli kitapların, özellikle Konrad Lorenz'in *İşte İnsan: Saldırganlığın Doğası Üzerine** adlı kitabının yayımlanmasıydı. Hayvan davranışı[1] alanında, özellikle balıkların ve kuşların davranışı alanında seçkin bir bilgin olan Lorenz, çok az deneyiminin ya da

* *Age*, Çev. Veysel Atayman, Evrim Tevfik Güney, Cumhuriyet Kitapları, 1. baskı, 2008.

uzmanlığının olduğu bir alana, insan davranışı alanına el atma yürekliliğini gösterdi. Çoğu ruhbilimci ve sinirbilimcilerin bir kenara itmesine karşın, *İşte İnsan: Saldırganlığın Doğası Üzerine* bir best-seller (en çok satan kitap) oldu ve aydın topluluğunun geniş bir bölümünün zihninde derin izler bıraktı. Bunların birçoğu Lorenz'in görüşünü sorunun kesin yanıtı olarak kabul etti.

Çok farklı bir alanda eserler üreten bir yazarın, Robert Ardrey'nin daha önce yayımlanan yapıtları (*African Genesis*, 1961 ve *The Territorial Imperalive*, 1967) Lorenz'in fikirlerinin halk arasında tutulmasına büyük katkı sağlamıştır. Bir bilimadamı değil de yetenekli bir oyun yazarı olan Ardrey, insanlığın başlangıcına ilişkin birçok veriyi, insanın doğuştan saldırganlığını kanıtlama amacı güden ustaca ama yansızlıktan da çok uzak bir özet halinde dokumuştur. Bunları, hayvan davranışlarını inceleyen diğer yazarların kitapları izledi; örneğin Desmond Morris'in *Çıplak Maymun*'u (1967) ve Lorenz'in öğrencisi I. Eibl-Eibesfeldt'in *Sevgi ve Nefret Üzerine*'si (1972) bu kitaplardandır.

Bütün bu yapıtlar temelde aynı savı içermektedir: savaşta, suçta, kişisel tartışmalarda ve her türden yıkıcı ve sadistçe harekette açığa çıkan insanın saldırgan davranışı, boşalma yolları arayan ve kendini açığa vurmak için uygun bir durumun doğmasını bekleyen, kalıtımsal olarak programlanmış doğuştan bir içgüdüden kaynaklanır.

Belki de Lorenz'in yeni-içgüdücülüğü, öne sürdüğü savlar çok sağlam olduğu için değil, halk bunlardan etkilenmeye çok açık olduğu için bu denli başarılı olmuştur. Korku içinde olan ve yıkıma doğru ilerleyen gidişi değiştirme gücünü kendinde bulamayan insanlar için, şiddetin hayvansı doğamızdan, denetlenemez bir saldırganlık dürtüsünden kaynaklandığı konusunda bize güvence veren ve yapabileceğimiz en iyi şeyin, Lorenz'in öne sürdüğü gibi, bu dürtünün gücünü açıklayan evrim yasasını anlamak olduğunu söyleyen bir kuramdan daha çekici ne olabilirdi? Doğuştan saldırganlığı savunan bu *kuram* kolayca, olacaklardan duyulan korkuyu yatıştırmaya ve güçsüzlük duygusunu akılcılaştırmaya yarayan bir *ideoloji* haline gelir.

like oluşturan şey, işte bu biyolojik olarak uyarlanamayan ve kalıtımsal olarak programlanmamış "kıyıcı" saldırganlıktır. Bu yıkıcı saldırganlığın mahiyetini ve koşullarını irdelemek de bu kitabın asıl amacıdır.

Yumuşak-savunucu saldırganlık ile kıyıcı-yıkıcı saldırganlık arasındaki ayrılık, daha ileri ve daha temelli bir ayırım yapılmasını, yani *içgüdü*[3] ile *kişilik* ya da daha kesin deyişle, insanın fizyolojik gereksinmelerinden (organik dürtülerden) kaynaklanan dürtülerle kişiliğinden kaynaklanan ve yalnız ona özgü olan insan tutkuları ("kişilik-kökenli ya da insansı tutkular") arasında ayırım yapılmasını gerekli kılar. İçgüdü ile kişilik arasındaki ayırım konu içerisinde yine ayrıntılı bir şekilde tartışılacaktır. Kişiliğin insanın "ikinci doğa"sı olduğunu ve yeterince gelişmemiş içgüdülerinin yerini tuttuğunu: bundan başka, sevgi, şefkat, özgürlük arayışının yanı sıra yıkım, sadizm, mazoşizm arzusu, iktidar ve mülk açlığı gibi insan tutkularının sırası geldiğinde bizzat insan varoluşunun koşullarından kaynaklanan "varoluşsal gereksinmeler"e yanıt oluşturduklarını göstermeye çalışacağım. Kısaca özetlersek, *içgüdüler*, insanların *fizyolojik* gereksinmelerine yanıt oluşturur: insanın kişiliğiyle koşullanmış *tutkuları*, *varoluşsal* gereksinmelerinin yanıtıdır ve insanlara özgüdür. Bu varoluşsal gereksinmeler bütün insanlarda ortak olduğu halde, insanlar ağır basan tutkuları bakımından farklılık gösterirler. Bir örnek verirsek: insan sevgi ya da yok etme tutkularınca yönlendirilebilir; her bir durumda insan varoluşsal gereksinmelerinden birini, "etkileme" ya da bir şeyi harekete geçirme, "oyuk açma" gereksinimini doyurur. İnsanın başat tutkusunun sevgi ya da yıkıcılık olup olmaması, büyük ölçüde toplumsal koşullara bağlıdır. Bununla birlikte, bu koşullar, çevreci kuramın varsaydığı gibi, sınırsız ölçüde uysal, farklılaşmamış bir ruha bağlı olarak değil, insanın biyolojik olarak sahip olduğu varoluşsal durumuna ve ondan doğan gereksinmelere bağlı olarak işlev görür.

Ne var ki, insan varoluşunun koşullarının neler olduğunu öğrenmek istediğimizde, daha başka sorularla karşılaşıyoruz:

oranla daha çok etkilenir. Bu böyledir, çünkü onun düşünüş biçimleri, ilgileri, ortaya attığı sorunlar, tümü, doğabilimlerinde olduğu gibi kısmen toplumsal olarak belirlenmekle kalmaz; onun durumunda ana konu yani insan da bu yolla belirlenir. Bir ruhbilimci her ne zaman insandan söz ederse, onun modeli, çevresindeki kişilerin –en çok da kendisinin– modelidir. Çağdaş sanayi toplumunda insanlar zihinsel bakımdan yönlendirilirler, az hissederler ve coşkuları –ruhbilimcilerin konu aldığı kişilerin coşkuları kadar ruhbilimcilerin kendi coşkularını da– yararsız bir safra olarak görürler. Davranışçı kuram, onlara çok uygun düşüyormuş gibi görünmektedir.

Bugün içgüdücülük ile davranışçılık arasında bir seçimde bulunmak, kuramsal ilerlemeye yardımcı olmaktan uzaktır. Her iki tutum da "tek açıklamalar"a dayanır, dogmatik önyargılara bağımlıdır ve araştırmacılardan verileri şu ya da bu açıklamaya uydurmalarını istemektedir. Ama gerçekten, ya içgüdücü ya da davranışçı kuramı benimsemek seçeneğiyle mi karşı karşıyayız? Lorenz ile Skinner arasında bir seçme yapmak zorunda mıyız? Başka hiçbir seçenek yok mu? Bu kitap, bir başka seçeneğin bulunduğunu savunmakta ve bu seçeneğin ne olduğu sorununu incelemektedir.

İnsandaki *birbirinden bütünüyle farklı iki saldırganlık türü* arasında ayırım yapmak gereklidir. İnsanda ve bütün hayvanlarda ortak olan birinci tür saldırganlık, yaşamsal çıkarlar tehdit altında kaldığında ortaya çıkan, kalıtımsal olarak programlanmış bir saldırma (ya da kaçma) tepisidir. Bu *savunucu*, "yumuşak" saldırganlık bireyin ve türün varlığını sürdürmesine hizmet eder, biyolojik olarak uyarlanabilir ve tehdit ortadan kalktığında o da ortadan kalkar. Öteki tip, "kıyıcı" saldırganlık, bir başka deyişle *zalimlik ve yıkıcılık*, insan türüne özgüdür ve aslında çoğu memelilerde görülmez: kalıtımsal olarak programlanmamıştır ve biyolojik olarak uyarlanamaz; hiçbir amacı yoktur ve doyurulması yoğun şehvetle olasıdır. Konuyla ilgili olarak bundan önce yapılan çoğu tartışma, kaynakları ve nitelikleri ayrı ayrı olan bu iki tür saldırganlık arasında ayırım yapılmadığı için verimli bir sonuca ulaşamamıştır.

Gerçekte, savunucu saldırganlık, her ne kadar öteden beri sınıflandırıldığı üzere "doğuştan"[2] bir içgüdü değilse de, insan doğasının bir parçasıdır. Lorenz, savunma anlamında saldırganlıktan söz ettiği sürece, saldırganlık içgüdüsüne ilişkin varsayımlarında (her ne kadar bu saldırganlığın kendiliğindenliğine ve kendi kendini yenileme niteliğine ilişkin kuram bilimsel bakımdan savunulamazsa da) haklıdır. Ama Lorenz daha da ileriye gitmektedir. Birçok zekice yoruma başvurarak, öldürme ve işkence yapma tutkusu da dahil *tüm* insan saldırganlığı türlerini, insanda biyolojik olarak verili bulunan ve yararlı bir güçken birçok etkenden dolayı yıkıcı bir güce dönüşen saldırganlığın bir sonucuymuş gibi görmektedir. Ne var ki, pek çok gözle görünür veri tersini söylemekte ve bu varsayımı gerçekten savunulamaz hale getirmektedir. Hayvanların incelenmesi, memelilerin –özellikle de primatların– her ne kadar oldukça büyük oranda savunucu saldırganlığa sahip olsalar da, katil ve işkenceci olmadıklarını göstermektedir. Fosilbilim, insanbilim ve tarih içgüdücü sava karşı çok sayıda kanıt sunmaktadır: (1) insan kümeleri, saldırganlık düzeyleri bakımından o kadar köklü farklılıklar göstermektedir ki, yıkıcılığın ve zalimliğin doğuştan olduğu varsayımı bu gerçekleri açıklayamaz; (2) değişik saldırganlık dereceleri, başka ruhsal etkenlere ve toplumsal yapıların farklılıklarına bağlanabilir (3) yıkıcılığın derecesi, uygarlığın gelişmesiyle azalmamakta, artmaktadır. Gerçekte, doğuştan yıkıcılık tanımı, tarihe tarihöncesinden daha iyi uymaktadır. Eğer insan, hayvan atalarıyla paylaştığı biyolojik olarak uyarlanabilir saldırganlığa doğuştan sahip olmakla kalsaydı, nispeten barışçıl bir varlık olurdu. Eğer şempanzelerin ruh doktorları olsaydı bu doktorlar, saldırganlığı, hakkında kitap yazmalarını gerektirecek rahatsız edici bir sorun olarak görmezlerdi herhalde.

Ne var ki insan, bir katil olduğu gerçeğiyle hayvanlardan ayrılır. Biyolojik olsun, ekonomik olsun hiçbir nedene dayanmaksızın kendi türünün üyelerini öldüren, onlara işkence yapan ve bunu yapmaktan haz duyan tek primat insandır. Bir tür olarak insanın var oluşu açısından gerçek bir sorun ve teh-

like oluşturan şey, işte bu biyolojik olarak uyarlanamayan ve kalıtımsal olarak programlanmamış "kıyıcı" saldırganlıktır. Bu yıkıcı saldırganlığın mahiyetini ve koşullarını irdelemek de bu kitabın asıl amacıdır.

Yumuşak-savunucu saldırganlık ile kıyıcı-yıkıcı saldırganlık arasındaki ayrılık, daha ileri ve daha temelli bir ayırım yapılmasını, yani *içgüdü*[3] ile *kişilik* ya da daha kesin deyişle, insanın fizyolojik gereksinmelerinden (organik dürtülerden) kaynaklanan dürtülerle kişiliğinden kaynaklanan ve yalnız ona özgü olan insan tutkuları ("kişilik-kökenli ya da insansı tutkular") arasında ayırım yapılmasını gerekli kılar. İçgüdü ile kişilik arasındaki ayırım konu içerisinde yine ayrıntılı bir şekilde tartışılacaktır. Kişiliğin insanın "ikinci doğa"sı olduğunu ve yeterince gelişmemiş içgüdülerinin yerini tuttuğunu: bundan başka, sevgi, şefkat, özgürlük arayışının yanı sıra yıkım, sadizm, mazoşizm arzusu, iktidar ve mülk açlığı gibi insan tutkularının sırası geldiğinde bizzat insan varoluşunun koşullarından kaynaklanan "varoluşsal gereksinmeler"e yanıt oluşturduklarını göstermeye çalışacağım. Kısaca özetlersek, *içgüdüler*, insanların *fizyolojik* gereksinmelerine yanıt oluşturur: insanın kişiliğiyle koşullanmış *tutkuları*, *varoluşsal* gereksinmelerinin yanıtıdır ve insanlara özgüdür. Bu varoluşsal gereksinmeler bütün insanlarda ortak olduğu halde, insanlar ağır basan tutkuları bakımından farklılık gösterirler. Bir örnek verirsek: insan sevgi ya da yok etme tutkularınca yönlendirilebilir; her bir durumda insan varoluşsal gereksinmelerinden birini, "etkileme" ya da bir şeyi harekete geçirme, "oyuk açma" gereksinimini doyurur. İnsanın başat tutkusunun sevgi ya da yıkıcılık olup olmaması, büyük ölçüde toplumsal koşullara bağlıdır. Bununla birlikte, bu koşullar, çevreci kuramın varsaydığı gibi, sınırsız ölçüde uysal, farklılaşmamış bir ruha bağlı olarak değil, insanın biyolojik olarak sahip olduğu varoluşsal durumuna ve ondan doğan gereksinmelere bağlı olarak işlev görür.

Ne var ki, insan varoluşunun koşullarının neler olduğunu öğrenmek istediğimizde, daha başka sorularla karşılaşıyoruz:

İnsanın doğası nedir? İnsanı insan yapan nedir? Söylemeye gerek yok, bugün toplumbilimlerinin içinde bulunduğu ortam, böylesi sorunların tartışılmasına pek açık değildir. Bu sorunlar genellikle felsefe ve dinin ana konuları olarak görülür. Olgucu düşünüş, bu sorunları, nesnel geçerlilik gibi bir iddiası olmayan katıksız öznel kurgular olarak ele alır. Bu aşamada sonradan ortaya konulan verilere ilişkin karmaşık savdan söz etmek zamansız olacağı için şimdilik yalnızca birkaç noktayı belirtmekle yetineceğim. İnsanın özünü belirlemeye çabalarken, Heidegger ve Sartre'ın ortaya koyduğu kurgulara benzer metafizik kurgular yoluyla ulaşılan bir soyutlamaya başvurmuyoruz. Her bir bireyin özü, türün varoluşuyla özdeş olduğu için, insan *olarak* insanda genelgeçer olan gerçek varoluş koşullarına başvuruyoruz. Anatomik ve nörofizyolojik yapının ve bu yapının *homo* (insan) türünü karakterize eden ruhsal bağıntılarının gözleme dayalı olarak irdelenmesi yoluyla bu kavrama ulaşıyoruz. Böylece, insan tutkularını açıklama ilkesini, Freud'un *fizyolojik* ilkesinden *sosyobiyolojik* ve tarihsel bir ilkeye kaydırıyoruz. *Homo sapiens* türü, anatomi, sinir fizyolojisi ve fizyoloji terimleriyle belirlenebileceği için, bir tür olarak onu ruhbilim terimleriyle de belirleyebilmeliyiz. Burada bu sorunların ele alınacağı bakış açısı varoluşçuluk olarak adlandırılabilir ama varoluşçu felsefe anlamında değil.

Bu kuramsal temel, kişilik-kökenli kıyıcı saldırganlığın, özellikle de *sadizmin* –bir başka duygulu varlık üzerinde sınırsız iktidar sahibi olma tutkusunun– ve *ölüseverliğin* –yaşamı yok etme tutkusunun, ölü olan, çürüyen ve tam anlamıyla mekanik olan her şeye hayranlığın– çeşitli biçimlerini daha ayrıntılı olarak tartışma olanağı yaratmaktadır. Öyle sanıyorum ki, yakın geçmişte yaşamış birçok tanınmış sadistin ve yıkıcının, Stalin'in, Himmler'in, Hitler'in kişiliklerinin çözümlenmesi, bu kişilik yapılarının anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Bu incelemenin atacağı adımları belirledikten sonra, okurun ileriki bölümlerde karşılaşacağı temel önermelerin ve vargıların bazılarını kısaca belirtmekte yarar vardır: (1) Dav-

ranışı, davranışta bulunan insandan ayrı olarak düşünmeyeceğiz doğrudan doğruya gözlenebilir davranışlar olarak açığa vurulup vurulmadıklarına bakmaksızın, insan dürtülerini ele alacağız. Saldırganlık olgusuyla ilgisi bakımından bunun anlamı, kendisini ortaya çıkaran güdüden bağımsız saldırgan davranışı değil, saldırganlık tepilerinin kökenini ve yoğunluğunu inceleyecek olmamızdır. (2) Bu tepiler bilinçli olabilir ama daha çok bilinçsizdirler. (3) Bunlar, çoğunlukla, nispeten oturmuş bir kişilik yapısı içinde bütünleşmişlerdir. (4) Daha genel bir belirlemeyle, bu inceleme, ruhçözümleme kuramını temel almaktadır. Bundan çıkan sonuç şudur: kullanacağımız yöntem gözlemlenebilir ve sık sık da önemsiz görünen verilerin açıklanması yoluyla, bilincine varılamayan iç gerçekliğin keşfedilmesi demek olan ruhçözümleme yöntemidir. Bununla birlikte "ruhçözümleme" terimi, klasik kuramla ilişkili olarak değil, bu kuramın belli ölçüde gözden geçirilmiş biçimiyle ilişkili olarak kullanılmaktadır. Bu gözden geçirmenin belirleyici yönleri daha sonra tartışılacaktır. Bu noktada, yalnızca, bunun libido (cinsel güdü) kuramına dayanmayan ve bu nedenle de, çoğu zaman Freud'un kuramının asıl özü olarak görülen içgüdücü kavramlardan kaçınan bir ruhçözümleme olduğunu söylemek isterim.

Ne var ki Freudcu kuram ile içgüdücülük arasındaki bu özdeşleştirme, son derece kuşku götürür. Gerçekten Freud, o zamanlar ağır basan eğilimin tersine, insan tutkuları –sevgi, nefret, hırs, açgözlülük, kıskançlık, çekememezlik– alanını araştıran ilk modern ruhbilimciydi. Önceleri yalnızca oyun yazarları ve romancılarca ele alınmış olan tutkular, Freud sayesinde, bilimsel araştırmanın ana konuları oldu.[4] Onun çalışmalarının –en azından onun yöntemi, artan ruhsal tedavi istemini karşılamakta bir araç haline gelinceye kadar– neden ruh hekimleri ve ruhbilimcilerden ziyade sanatçılar arasında çok daha sıcak ve çok daha anlayışlı bir kabul gördüğünü bu nokta açıklayabilir. Sanatçılar, kendi ana konularını, insanın "ruh"unu, en gizli ve en ince dışavurumlarıyla ele alan ilk bilim insanının o olduğunu hissettiler. Freud'un sanatsal düşü-

nüş üzerindeki bu etkisini, gerçeküstücülük en açık biçimiyle göstermiştir. Gerçeküstücülük, daha önceki sanat biçimlerinin tersine, "gerçeklik"i konuyla ilgisiz olduğu gerekçesiyle bir yana bıraktı ve davranışla ilgilenmedi; önemli olan tek şey öznel deneyimdi. Freud'un rüya açıklamalarının bu sanat akımının gelişmesini sağlayan en önemli etkenlerden biri haline gelmesi çok mantıklıydı.

Freud, bulgularını, kendi zamanının kavramları ve terimleriyle algılayıp tanımlamaktan başka bir şey yapamazdı. O, öğretmenlerinin maddeciliğinden hiç kopmaksızın, insan tutkularını bir içgüdünün ürünleriymiş gibi sunarak bu tutkuları maskelemenin bir yolunu bulmak zorundaydı bir bakıma. Kuramsal bir *tour de force** ile bu işi çok zekice yaptı. Cinsellik (libido) kavramını öylesine genişletti ki, (kendini-koruma bir yana bırakılırsa) tüm insan tutkuları bir tek içgüdünün ürünü olarak anlaşılabilirdi. Sevgi, nefret, açgözlülük, kendini beğenmişlik, hırs, tamah, kıskançlık, zalimlik, şefkat: hepsi bu tasarımın cenderesine zorla sokuldu ve kuramsal yönden de özseverlik, ağız, makat ve üreme organları libidosunun çeşitli dışavurumlarının yücelmesi olarak ya da bu dışavurumlara karşı tepkici oluşumlar olarak ele alındı.

Bununla birlikte, Freud, çalışmalarının ikinci döneminde, yıkıcılığın anlaşılması açısından belirleyici bir ileri adım olan yeni bir kuram getirerek, bu tasarımın çerçevesini kırmaya çalıştı. Yaşamı iki bencil itkinin, yiyecek ve cinsiyet itkilerinin değil, ruhsal varoluşa açlık ve cinsellikten daha başka bir anlamda hizmet eden iki tutkunun –sevgi ve yıkımın– yönettiğini kabul etti. Ne var ki hâlâ kendine ait kuramsal temel önermelerle sınırlanmış olduğu için, bu tutkuları, "yaşam içgüdüsü" ve "ölüm içgüdüsü" olarak adlandırdı; böylelikle de insan yıkıcılığına, insandaki iki temel tutkudan biri olarak önem verdi.

Bu inceleme sevme, özgür olma uğraşları olarak ve yıkma, işkence yapma, denetim altına alma ve boyun eğme dürtü-

---

* Olağanüstü güç ya da beceri gösterisi. (Çev. n.)

sü olarak bu tutkuları içgüdülerle olan zoraki evliliklerinden boşamaktadır. İçgüdüler katıksız bir doğal sınıflamadır; oysa kişilik-kökenli tutkular sosyobiyolojik, tarihsel bir sınıflamadır.[5] Bu tutkular, her ne kadar doğrudan doğruya fiziki varoluşun hizmetinde değilseler de, içgüdüler kadar –hatta sık sık onlardan daha çok– güçlüdürler. İnsanın yaşama duyduğu ilginin, coşkusunun, heyecanının temelini bu tutkular oluşturur. Yalnızca insanın düşleri değil sanat, efsane, tiyatro –yaşamı yaşanmaya değer kılan her şey– bile bu kaynaktan doğar. İnsan, fincanla atılan zar gibi, salt bir nesneymişçesine yaşayamaz. Yiyip içen ya da üreyip çoğalan bir makine düzeyine indirgendiğinde, gereksinme duyduğu bütün güvenceye kavuşmuş olsa bile çok acı çeker. İnsan canlı, hareketli bir yaşam ve heyecan arar; daha üst düzeyde bir doyuma ulaşamadığında da yıkmaya dayalı canlı, hareketli yaşamı kendisi için kendi yaratır.

Çağdaş düşünce ortamı, bir güdünün ancak organik bir gereksinmeye hizmet ettiği zaman yoğun olabileceği –bir başka deyişle, yalnızca içgüdülerin yoğun güdüleme gücüne sahip oldukları– varsayımını güçlendirmektedir. Bu mekanist, indirgeyici görüş açısı bir yana bırakılacak ve holist* bir temel önermeden yola çıkılacak olursa, insan tutkularının, bütün organizmanın yaşam sürecinde yüklendikleri işlev açısından değerlendirilmeleri gerektiği anlaşılmaya başlanacaktır. Bunların yoğunluğu, özgül ruhsal gereksinmelere değil, bütün organizmanın yaşamını sürdürme –hem bedensel hem de zihinsel olarak gelişme– gereksinmesine bağlıdır.

Bu tutkular, ancak fizyolojik gereksinmeler doyurulduktan *sonra* güçlü olmazlar. Bunlar, insan varoluşunun kökünde bulunurlar; normal, "daha alt düzeyde" gereksinmeler doyurulduktan sonra karşılayabileceğimiz bir tür lüks değildirler. İnsanlar sevgi, güç, ün, öç tutkularını gerçekleştiremedikleri için kendi canlarına kıymışlardır. Cinsel doyumdan

---

* Holizm, bir varlığın, kendisini oluşturan parçaların toplamından daha başka ve bu toplamı aşan bir kimliğe sahip olduğunu savunan bir felsefe kuramıdır. (Çev. n.)

yoksunluğun yol açtığı intihar olaylarına gerçekten hiç rastlanmamaktadır. Bu içgüdüsel-olmayan tutkular insanı coşturur, yakıp tutuşturur, hayatı yaşanmaya değer kılar. Fransız Aydınlanması'nın filozofu von Holbach'ın söylediği gibi: *"Un homme sans passions et désires cesserait d'etre un homme"* (Tutkulardan ve arzulardan yoksun bir insan, insan olmaktan çıkar, P. H. D. d'Holbach, 1822). Bu tutkular ve arzular, insan onlarsız insan olmayacağı için bu denli yoğundur.[6]

İnsan tutkuları, insanı yalnızca bir nesne olmaktan çıkararak bir kahramana, aşılması güç engellere karşın yaşamına anlam kazandırmaya çalışan bir varlığa dönüştürür. İnsan kendisinin yaratıcısı olmak ister; tamamlanmamış varlığını, belli bir bütünlük düzeyine ulaşmasını sağlayacak birtakım ereklere ve amaçlara sahip olan bir varlığa dönüştürmek ister, insanın tutkuları, çocukluktan kalma yaraların yol açtığı şeyler oldukları söylenerek yeterli bir açıklamaya kavuşturulabilecek türden bayağı ruhsal karmaşalar değildir. Bu tutkular ancak indirgemeci ruhbilimin alanı dışına çıkılırsa ve bu tutkuların amacının ne olduğu *–insanın, yaşamına anlam kazandırma ve verili koşullar altında ulaşabileceği (ya da ulaşabileceğini sandığı) en uygun yoğunluğu ve gücü tatma girişimi oldukları–* iyice bilinirse anlaşılabilir. Bu tutkular insanın, içinde yaşadığı toplulukça onaylanmadığı sürece herkesten (hatta kendisinden bile) gizlemek zorunda kaldığı dinsel, mezhepsel tapınışlardır. Kuşkusuz, insan, rüşvet ve şantajla, yani ustaca koşullandırmayla, "din"inden ayrılmaya ve benliksizlerin, robotların genel mezhebine dönmeye ikna edilebilir. Ama bu ruhsal tedavi, onu sahip olduğu en iyi şeylerden, bir nesne değil bir insan olmaktan yoksun kılar.

Gerçek odur ki, "iyi" olsun, "kötü" olsun tüm insan tutkuları, bir kişinin, yaşamına anlam kazandırma ve bayağı, salt yaşamı sürdürme amacı taşıyan varoluşu aşma çabası olarak anlaşılabilir ancak. Kişilik değişimi olanaklıdır; ancak bunun gerçekleşmesi için kişi, yaşamını geliştiren tutkuları harekete geçirerek, böylece de öncekinden daha üstün bir canlılık ve bütünlük duygusu tadarak, yeni bir anlamlı yaşayış yoluna

"kendi kendine dönecek" durumda olmalıdır. Bu koşul sağlanmadıkça insan evcilleştirilebilir ama tedavi edilemez. Ama yaşamı geliştiren tutkular, daha yüksek bir güç, neşe, bütünlük ve canlılık duygusu kazanılmasına yıkıcılık ve zalimlikten daha fazla katkıda bulunsalar bile bu sonrakiler insanın varoluşu sorununa öncekiler ölçüsünde bir yanıt oluştururlar. En sadist ve en yıkıcı insan bile bir insandır; azizler ne kadar insansa o da o kadar insandır. O, insan olarak doğmuş olmanın yarattığı güç sorunlara daha iyi bir yanıt bulmayı başaramamış sapık ve hasta bir kişi olarak adlandırılabilir ve bu doğrudur da. O, kurtuluş (*salvation*) arayışında yanlış yolu tutmuş bir insan olarak da adlandırılabilir.[7]

Ne var ki, bu yorumlardan, hiçbir biçimde, yıkıcılık ve zalimliğin kötü olmadığı anlamı çıkarılmamalıdır; bunlardan çıkarılabilecek anlam, kötülüğün insanlara özgü olduğudur. Bu tutkular yaşamı, bedeni ve ruhu yıkıma uğratırlar; yalnızca kurbanı değil, yıkıcıyı da yıkıma uğratırlar. Bu tutkular bir çelişki oluştururlar: *kendine anlam kazandırma uğraşında yaşamın kendisine karşı yönelmesini* ifade ederler. Bunlar tek gerçek sapmadır. Onları anlamak, onlara hoşgörülü davranmak demek değildir. Ama onları anlamadığımız sürece, nasıl azaltılabileceklerini ve hangi etkenlerin onları güçlendirme eğilimi gösterdiklerini bilmemize olanak yoktur.

Yıkıcılık-zalimlik karşısındaki duyarlılığın hızla ortadan kalktığı ve ölüseverliğin, yani ölü, çürüyen, yaşamsız, bütünüyle mekanik şeylere hayranlığın, sibernetiğe dayalı toplumumuz çapında arttığı günümüzde böylesi bir anlayış özel bir önem taşımaktadır. Ölüseverliğin özü, yazınsal biçimde ilk kez F. T. Marinetti'nin 1909'da yayımlanan *Gelecekçi Manifesto*'sunda açıklandı. Çürümüş, cansız, yıkıcı ve mekanik olan her şeye karşı özel bir hayranlık sergileyen son onyılların çoğu sanat ve edebiyat yapıtında aynı eğilim görülebilir. Doğanın makinelerle fethinin gerçek ilerleme anlamı taşıdığı ve yaşayan insanın makinenin bir eki haline geldiği bir toplumda, Falanjistlerin "Yaşasın Ölüm" sloganı, toplumun gizli ilkesi olma tehdidini savurmaktadır.

Bu inceleme, bu ölüsever tutkunun niteliğini ve bu tutkuyu güçlendirme eğilimi gösteren toplumsal koşulları açıklığa kavuşturmaya çalışmaktadır. Ancak toplumsal ve siyasal yapımızda gerçekleştirilecek ve insanı toplumdaki üstün yerine yeniden oturtacak olan köklü değişiklikler aracılığıyla geniş anlamda bir yardım sağlanabileceği sonucuna ulaşılacaktır. Bazı "devrimciler" arasında yaygın olan şiddet ve yıkım saplantısı kadar, (yaşam ve yapıdan ziyade) "yasa-düzen" ve suçluların daha şiddetle cezalandırılması için yapılan çağrılar da yalnızca çağdaş dünyadaki güçlü ölüseverlik hayranlığının başka örnekleridir. İnsanın, –doğada bir eşi daha olmayan– bu bitmemiş ve tamamlanmamış varlığın gelişmesini bütün toplumsal düzenlemelerin en yüksek amacı haline getirecek koşulları yaratmaya gereksinmemiz vardır. Gerçek özgürlük ile gerçek bağımsızlığın sağlanması ve bütün sömürücü denetim biçimlerine son verilmesi, ölüm sevgisini yenebilecek tek güç olan yaşam sevgisini harekete geçirmenin koşullarıdır.

1. BÖLÜM

İÇGÜDÜCÜLÜK, DAVRANIŞÇILIK RUHÇÖZÜMLEME

1

İçgüdücüler

Eski İçgüdücüler

Burada içgüdü kuramının tarihini anlatmaya girişmeyeceğim çünkü okur bu tarihi birçok ders kitabında bulabilir.[1] Bu tarih, felsefi düşünceyle birlikte başladı. Ama çağdaş düşünce söz konusu edildiğinde, bu tarih Charles Darwin'in çalışmalarına dayanır. Darwin'den sonra içgüdüler üzerine yapılmış bütün araştırmalar onun evrim kuramını temel almıştır.

William James (1890), William McDougall (1913, 1932) ve ötekiler, tek tek her bir içgüdünün yönlendirdiği varsayılan davranış türlerini içeren uzun listeler oluşturmuşlardır. Örneğin, James'in öykünme, rekabet, kavgacılık, duygudaşlık, avcılık, korku, elde etme, hırsızlık, yapıcılık, oyun, merak, toplumculuk, gizlemecilik, temizlik, alçakgönüllülük, sevgi ve kıskançlık içgüdüleri –evrensel insan nitelikleri ile toplumsal olarak koşullandırılmış özgül kişilik eğilimlerinin garip bir karışımı– bu davranış türlerindendir (J. J. McDermott, yayımcı, 1967). Her ne kadar bugün bu içgüdü listeleri biraz safça gibi görünüyorsa da bu içgüdücülerin yapıtları oldukça gelişkindir; kuramsal yapılar yönünden zengindir ve kuramsal düşünce düzeyleri bakımından hâlâ etkileyicidir; bu yapıtlar, hiçbir biçimde eskimiş değildir. Nitekim örneğin James, bir içgüdünün ilk ortaya çıkışında bile bir öğrenme öğesi olabileceğinin pekâlâ bilincindeydi ve McDougall, değişik deneyimlerin ve kültürel kazanımların biçimlendirici etkisin-

den habersiz değildi. Bu İkincinin içgüdücülüğü Freud'un kuramına geçişte bir köprü oluşturur. Fletcher'in vurguladığı gibi, McDougall, içgüdüyü bu "motor mekanizma"yla ve değişmez biçimde sabitleşmiş bir motor karşılıkla özdeşleştirmemiştir. Ona göre, bir içgüdünün özü bir "*doğal eğilim*", bir "arzu"dur ve her bir içgüdünün bu duygusal-doğuştan özü, "toplam içgüdü düzeninin hem öğrenmeyle ilgili hem de motor kısımlarından göreceli olarak bağımsız hareket edebilme yeteneğinde görünmektedir" (W. McDougall, 1932).

İçgüdü kuramının en çok tanınan iki çağdaş temsilcisini, "yeni-içgüdücüler" Sigmund Freud ve Konrad Lorenz'i tartışmaya geçmeden önce, onlarda ve eski içgüdücülerde ortak olan bir özelliğe –içgüdüsel modelin mekanik-hidrolik terimlerle kavranması özelliğine– bir göz atalım. McDougall enerjiyi, "savak kapakları"nca engellenen ve belli koşullarda "kabarıp taşan" bir şey olarak görüyordu (W. McDougall, 1913). Daha sonra, her bir içgüdüyü "içindeki gazın sürekli olarak serbest bırakıldığı bir oda" olarak gören bir benzetme kullandı (W. McDougall, 1923). Libido kuramı anlayışında Freud da hidrolik bir tasarım kullandı. Cinsel arzu artar → gerilim yükselir → hoşnutsuzluk artar; cinsel hareket, gerilimi ve hoşnutsuzluğu, gerilim yeniden yükselmeye başlayıncaya kadar azaltır. Buna benzer biçimde, Lorenz, tepkiye özgü enerjiyi, "bir kaba durmaksızın pompalanan bir gaz" ya da bir depoda duran ve dipteki yaylı bir supap aracılığıyla boşalabilecek bir sıvı olarak düşünmüştür (K. Lorenz, 1950). R. A. Hinde, aralarında çeşitli ayrılıklar olmasına karşın, bunların ve başka içgüdü modellerinin "bir kapta tutularak daha sonra hareketi serbest bırakılan, davranışlara enerji verebilen bir maddenin bulunduğu fikrinde birleştikleri"ni belirtmiştir (R. A. Hinde, 1960).

Yeni-İçgüdücüler: Sigmund Freud ve Konrad Lorenz

Freud'un Saldırganlık Anlayışı[2]

Freud'un eski içgüdücüleri, özellikle de McDougall'ı aşan büyük ileri adımı, bütün "içgüdüler"i –cinsel içgüdüler ve

kendini-koruma içgüdüsü olmak üzere– iki sınıfta birleştirmiş olmasıdır. Böylece Freud'un kuramı, içgüdü kuramının tarihsel gelişimi içinde son adım olarak görülebilir. Daha sonra göstereceğim gibi, içgüdülerin (benlik içgüdüsü dışta kalmak üzere) bir sınıfta birleştirilmesi, Freud bunun bilincinde olmasa bile, bütün içgüdü kuramının yenilmesi yönünde de ilk adımdı. Freud'un cinsel arzu kuramı birçok okur tarafından çok iyi bilindiği ve başka yapıtlarda, en iyisi de Freud'un *Ruhçözümlemesine Giriş Konferansları*'nda (1915-16, 1916-17 ve 1933) okunabileceği için burada ben yalnızca Freud'un saldırganlık anlayışını ele alacağım.

Freud, cinselliği (libido) ve kendini-korumayı insana egemen olan iki güç olarak gördüğü sürece, saldırganlık olgusuna nispeten daha az önem vermiştir. 1920'lerden sonra bu görüntü baştan aşağı değişti. *Benlik ve İlkel Benlik*'te (1923) ve daha sonraki yazılarında, yeni bir ikilem, yaşamla ilgili içgüdü(ler) (eros) ve ölümle ilgili içgüdü(ler) ikilemini önerdi. Freud, yeni kuramsal evreyi şu sözlerle tanımlıyordu: "Yaşamın başlangıcına ilişkin yorumlardan ve biyolojik koşutluklardan yola çıkarak, yaşayan maddeyi korumaya yönelik içgüdünün yanı sıra bu birimleri parçalamaya ve onları yeniden ilkel, inorganik durumlarına döndürmeye çabalayan, öncekine karşıt bir başka içgüdünün olması gerektiği sonucunu çıkardım. Bir başka deyişle, bir Eros olduğu kadar bir de ölüm içgüdüsü vardı" (S. Freud, 1930).

Ölüm içgüdüsü organizmanın kendisine yönelmiş ise kendini-yıkıcı bir dürtüdür ama dışa yönelmişse, bu durumda kendinden çok başkalarını yıkıma uğratma eğilimindedir. Ölüm içgüdüsü, cinsellikle birleştiğinde, sadizmde, mazoşizmde anlatımını bulan daha az zararlı dürtülere dönüşür. Her ne kadar Freud birçok kez ölüm içgüdüsünün gücünün azaltılabileceğini ileri sürmüşse de (S. Freud, 1927) temel varsayım değişmeden kalmıştır: İnsan kendini ya da başkalarını yıkıma uğratmaya yönelik bir dürtünün hükmü altındadır ve bu trajik seçenekten kurtulmak için pek az şey yapılabilir. Buradan çıkan sonuç, ölüm içgüdüsünün konumu açısından,

saldırganlığın esas olarak dürtülere gösterilen bir tepki değil, insan organizmasının yapısından kaynaklanan kesintisiz bir uyarım olduğu yolundadır.

Ruhçözümlemecilerin çoğunluğu, farklı açılardan Freud'u izledikleri halde, ölüm içgüdüsü kuramını benimsemeyi reddetmişlerdir. Bunun nedeni, belki de, bu kuramın eski mekanist bilgilenme çerçevesini aşması ve "biyolojik olan"ın içgüdülerin fizyolojisiyle özdeş olduğunu düşünen çoğu kimse açısından kabul edilmez nitelikteki biyolojik düşünüşü gerekli kılmasıydı. Ne var ki yine de yeni tutumuna bütünüyle karşı çıkmadılar. Cinsel içgüdünün öteki kutbu olarak bir "yıkıcı içgüdü"nün varlığını kabul ederek bir uzlaşmaya vardılar. Böylece bütünüyle yeni bir düşünüş biçimine tabi olmaksızın Freud'un saldırganlığa verdiği önemi kabul ettiler.

Freud, katıksız bir fizyolojik-mekanik yaklaşımdan, organizmayı bir bütün olarak ele alan ve sevgiyle nefretin biyolojik kaynaklarını çözümleyen biyolojik bir yaklaşıma geçerek ileriye doğru önemli bir adım atmıştır. Bununla birlikte, kuramının önemli eksikleri bulunmaktadır. Bu kuram, oldukça soyut yorumlara dayanmakta ve yeterli derecede inandırıcı *görgül kanıt* ortaya koyamamaktadır. Dahası Freud, *insan* uyarımlarını, yeni kuramın bakış açısıyla açıklamak için başarılı bir çaba gösterdiği halde, varsayımı hayvan davranışlarıyla uyuşmamaktadır. Ona göre, ölüm içgüdüsü bütün canlı organizmalarda var olan biyolojik bir güçtür. Bunun anlamı, hayvanlar da gerek kendilerine, gerekse başkalarına karşı ölüm içgüdülerini açığa vururlar, olmalıdır. Bu açıdan bakıldığında, dışa dönük saldırganlığı az olan hayvanlarda daha çok hastalığa ya da erken ölüme ve bunun tersi hayvanlarda da karşıt bir duruma rastlanması gerekirdi; oysa bu görüşü destekleyen hiçbir veri yoktur.

Saldırganlığın ve yıkıcılığın biyolojik olarak kazanılmadığı ve kendiliğinden gelişen uyarımlar olmadığı bundan sonraki bölümlerde gösterilecektir. Bu noktada yalnızca, Freud'un, saldırganlık terimini bütünüyle farklı saldırganlık türleri için kullanma geleneğini sürdürerek, böylelikle de bütün saldır-

ganlık türlerini *bir tek* içgüdüyle açıklama girişimine destek sağlayarak, saldırganlık çözümlemesini büyük ölçüde bulandırdığını eklemek istiyorum. Freud'un davranışçı eğilimde olmadığını kesinlikle bildiğimiz için iki temel gücün birbiriyle çatıştığı ikinci bir anlayışa ulaşma yönündeki genel eğiliminin buna neden olduğunu varsayabiliriz. Bu ikilem başlangıçta kendini koruma ile cinsel arzu arasında, daha sonra da yaşam ile ölüm içgüdüleri arasındaydı. Freud, bu kavramların hatırı için her tutkuyu bu iki kutuptan birine dahil etmenin, dolayısıyla da gerçekte birbirleriyle ilişkili olmayan eğilimleri bir araya getirmenin faturasını ödemek zorundaydı.

Lorenz'in Saldırganlık Kuramı

Freud'un saldırganlık kuramı geçmişte ve hâlâ çok etkili olmasına karşın karmaşıktı, zordu ve geniş bir okur kitlesince okunup onlar üzerinde etki bırakma anlamında hiçbir zaman yaygınlık kazanmadı. Konrad Lorenz'in *İşte İnsan: Saldırganlığın Doğası Üzerine* (K. Lorenz, 1966) adlı yapıtı ise bunun tersine, yayımlanmasından kısa bir süre sonra, toplumsal ruhbilim alanında en çok okunan kitaplardan biri oldu.

Bu büyük ilginin nedenini çözmek zor değildir. Her şeyden önce, *İşte İnsan: Saldırganlığın Doğası Üzerine*, tıpkı Lorenz'in daha önce yazdığı *Sultan Süleyman'ın Yüzüğü* (1952) gibi, okunması son derecede kolay ve zevkli bir kitaptı; bu yönden de Freud'un ölüm içgüdüsüne ilişkin ağır bilimsel incelemelerinden, hatta Lorenz'in uzmanlar için yazdığı bilimsel yazılarından ve kitaplarından çok farklıydı. Bundan da öteye, daha önce Giriş bölümünde belirtildiği gibi, gözlerini açıp şiddete ve nükleer savaşa sürüklenişimizin kendi eserimiz olan toplumsal, siyasal ve ekonomik koşullardan ileri geldiğini görecek yerde, bu sürüklenişin bizim denetimimiz dışındaki biyolojik etkenlerden kaynaklandığına inanmayı yeğ tutan birçok insanın düşünüşüne bu kitap uygun düşmektedir.

Lorenz de[3] Freud gibi, insan saldırganlığının, sürekli akan bir enerji pınarının beslediği bir içgüdü ve dış uyaranlara bir *tepki*'nin sonucu olması gerekmediğini düşünür. Lorenz, iç-

güdüsel bir harekete özgü enerjinin, o davranış kalıbıyla ilişkili sinir merkezlerinde sürekli olarak biriktiğini ve eğer yeterince enerji birikmişse, bir uyaran olmasa bile, bir *patlama*'nın meydana gelmesi olasılığı bulunduğunu savunmaktadır. Bununla birlikte, hayvanlar ve insanlar depolanmış hareket enerjisini serbest bırakacak uyaranları çoğunlukla bulurlar, uygun uyaranlar ortaya çıkıncaya kadar elleri kolları bağlı beklemeleri gerekmez. Uyaran ararlar, hatta yaratırlar. Lorenz, W. Craig'i izleyerek, bu davranışı "iştah davranışı" olarak adlandırır.

İnsanlar, der, saldırganlık nedeni oldukları için değil de depolanmış enerjiyi serbest bırakacak uyaranları bulmak için siyasal partileri yaratırlar. Ama hiçbir dış uyaranın bulunmadığı ya da yaratılamadığı durumlarda, depolanmış saldırganlık itkisinin enerjisi o denli büyüktür ki, deyim yerindeyse, patlayacak ve *in vacuo* harekete geçirilecektir, bir başka deyişle, "gözle görülür bir dış uyarım yokken ... bir hedef olmaksızın ortaya konulan vakum etkinliği; söz konusu motor hareketlerin olağan biçimde ortaya konulmasıyla gerçekten fotoğrafik bir benzerlik sergiler... Bu gösteriyor ki, içgüdüsel davranış kalıbının motor eşgüdüm kalıpları, en ince ayrıntısına dek kalıtımsal olarak belirlenmiştir" (K. Lorenz, 1970; asıl metin Almanca, 1931-42).[4]

O halde, Lorenz'e göre, saldırganlık esas olarak dış uyaranlara karşı bir tepki *değil*, insanın içinde "gömülü", serbest kalmaya çabalayan ve dış dürtülerin yeterli olup olmamasına bakmaksızın anlatımını bulacak olan bir uyarılmadır: "*İçgüdüyü bu denli tehlikeli hale getiren onun kendiliğindenliğidir*" (K. Lorenz, 1966; italikler bana ait). Lorenz'in saldırganlık modeli, tıpkı Freud'un cinsel arzu modeli gibi, kapalı bir kapta depolanmış suyun ya da buharın uyguladığı basınca benzediğinden, haklı bir deyişle, *hidrolik* bir model olarak adlandırılmıştır.

Bu hidrolik saldırganlık anlayışı, Lorenz'in kuramının dayanaklarından biridir; bu anlayış, saldırganlığın üretilmesinde kullanılan mekanizmaya ilişkindir, denilebilir. Öteki dayanak ise, saldırganlığın yaşamın hizmetinde olduğu, bireyin

ve türün varlığını sürdürmesine hizmet ettiği düşüncesidir. Genel bir deyişle, Lorenz, tür-içi saldırganlığın (aynı türün üyeleri arasındaki saldırganlığın) türün varlığını sürdürme gücünü artırma işlevi gördüğünü varsayar. Lorenz'in öne sürdüğüne göre, saldırganlık bu işlevini, bir türün bireylerini elde bulunan doğal çevreye eşit biçimde dağıtarak, dişinin savunulmasına bağlı olarak "daha iyi insan"ı ayıklayarak ve bir toplumsal kademelenme düzeni kurarak yerine getirir (K. Lorenz, 1964). Saldırganlık bu koruyucu işleve çok daha etkili bir biçimde sahip olabilir çünkü evrim süreci içinde, öldürücü saldırganlık, aynı işlevi türe zarar vermeksizin yerine getiren simgesel ve törensi tehditlerden oluşmuş bir davranışa dönüştürülmüştür.

Ama, diye sürdürüyor tartışmayı Lorenz, hayvanın varlığını sürdürmesine hizmet eden içgüdü, insanda "garip bir biçimde abartılmış" hale gelmiş ve "yabanıllaşmış"tır. Saldırganlık, yaşamın sürdürülmesine hizmet eden bir şey olmaktan çok onu tehdit eden bir şeye dönüşmüştür.

Öyle görünüyor ki, insan saldırganlığına ilişkin bu açıklamaları kendisini de tatmin etmemiş ve Lorenz, bir başka açıklama daha ekleme gereğini duymuştur; ne var ki, bu ek açıklama, etolojinin alanı dışına çıkmaktadır. Şöyle yazıyor Lorenz:

> *Her şeyden önce, insan soyunun kalıtımsal bir kötülüğü olma özelliğini sürdüren saldırganlık dürtüsünün yıkıcı yoğunluğu, çok büyük bir olasılıkla, kabaca kırk bin yıl süresince, yani İlk Taş Devri (Lorenz, Son Taş Devri demek istiyor herhalde) boyunca ilk atalarımızı etkileyen tür-içi bir ayıklanma sürecinin sonucudur. İnsan silaha, giyeceğe ve toplumsal örgütlenmeye sahip olma, böylece de açlık, donma ve yaban hayvanlarına yem olma tehlikelerini yenebilme aşamasına ulaştığında ve bu tehlikeler, ayıklanmayı etkileyen temel etkenler olmaktan çıktığında, kötü bir tür-içi ayıklanma sürecinin başlamış olması gerekir. Ayıklanmayı etkileyen etken artık birbirine düşman komşu kabileler arasında sürdürülen savaşlardı. Bu savaşlar, ne yazık ki birçok insanın hâlâ arzu edilir ülküler olarak gördüğü bütün bu "savaşçılık erdemleri" denilen aşırı bir biçime doğru evrimleşmiş olmalı* (K. Lorenz, 1966).

Aşağı yukarı MÖ 40.000 ya da 50.000 yıllarında *Homo sapien*'in tam olarak ortaya çıkmasından beri, "vahşi" avcı-yiyecek toplayıcılar arasında sürekli savaşların olduğu görüşü, bunu doğrulayacak hiçbir kanıtın bulunmadığını gösterme eğilimi taşıyan araştırmaları göz önüne almaksızın Lorenz'in de benimsediği çok tutulan bir klişedir.[5] Lorenz'in kırk bin yıl boyunca örgütlü bir savaşın sürdürüldüğü yolundaki varsayımı, insan saldırganlığının doğuştan olduğunu kanıtlayacak bir sav olarak sunulan ve savaşın insanın doğal durumu olduğunu savunan eski Hobbescu klişeden başka bir şey değildir. Lorenz'in varsayımının mantığı şöyledir: insan *saldırgan*'dır, çünkü önceden de *saldırgan*'dı ve insan *saldırgan*'dı çünkü bugün de *saldırgan*'dır.

Lorenz'in Son Yontma Taş Çağı'nda sürekli savaşların olduğu tezi doğru olsa bile, kalıtımla ilgili akıl yürütmesi tartışmaya açıktır. Belirli bir özellik ayıklanma açısından bir üstünlüğe sahipse, bu söz konusu özelliği taşıyanların üretken döllerinin çok sayıda üremesi temeline dayandırılmalıdır. Ama savaşlarda daha çok saldırgan bireyin yitirilmesi olasılığı göz önüne alındığında, ayıklanmanın, bu özelliğin etkisini büyük çapta sürdürmesi olgusunu açıklayıp açıklayamayacağı kuşku götürür. Gerçekte, eğer böylesi bir kayıp olumsuz ayıklanma olarak görülürse, gen sıklığının azalması gerekir.[6] Aslına bakılırsa, o çağda nüfus yoğunluğu son derece azdı ve *Homo sapien*'in tam olarak ortaya çıkmasından sonra oluşan insan boylarının birçoğu açısından, yiyecek ve yer için birbirleriyle yarışmaya ve savaşmaya pek gerek yoktu.

Lorenz, kuramında iki öğeyi birleştirmiştir. Birincisi, insanlar kadar hayvanların da bireyin ve türün varlığını sürdürmesine yarayan doğuştan bir saldırganlık özelliğine sahip oldukları yolundadır. Daha sonra da ortaya koyacağım gibi, nörofizyolojik bulgular, savunucu saldırganlığın, hayvanın yaşamsal çıkarlarına yönelik tehditlere bir tepki olduğunu, kendiliğinden ortaya çıkmadığını ve sürekli olmadığını göstermektedir. Öteki öğe, yani depolanmış saldırganlığın hidrolik niteliği ise, insanın katillik ve zalimlik dürtülerini açıkla-

makta kullanılmaktadır ama bunu destekleyecek pek az kanıt sunulmaktadır. Hem yaşama hizmet eden saldırganlık hem de yıkıcı saldırganlık bir tek sınıfta toplanmıştır; bunları birbirine bağlayan şey de esas olarak bir sözcüktür: "saldırganlık". Tinbergen, Lorenz'in tersine, sorunu tam bir açıklıkla ortaya koymuştur:

> *İnsan, bir yandan, kendi türüyle kavga etmesi yönünden birçok hayvan türünün akrabasıdır. Ama öte yandan da o, kavga eden binlerce tür arasında, kavgayı yıkıcılığa ulaştıran tek türdür... İnsan, kitle katliamcısı olan tek türdür, kendi toplumu içinde bir çıbanbaşı olan tek varlıktır. Bu niye böyle olmalı ki?* (N. Tinbergen, 1968).

Freud ve Lorenz: Benzerlikleri ve Ayrılıkları

Lorenz ile Freud'un kuramları arasındaki ilişki karmaşıktır. Her ne kadar dürtünün kökenini farklı biçimde açıklasalar da, hidrolik saldırganlık anlayışı ikisinde de ortaktır. Ne var ki, bir başka bakımdan, birbirlerinin tam karşısında yer almış görünmektedirler. Freud, yıkıcı bir içgüdünün varlığını savunuyordu: Lorenz'e göre bu varsayım, biyoloji bilimi açısından savunulamaz nitelikteydi. Onun savunduğu saldırganlık dürtüsü, yaşama hizmet eder; Freud'un ölüm içgüdüsü ise ölümün hizmetçisidir.

Bununla birlikte, aslında savunucu ve yaşama hizmet edici nitelikte olan saldırganlığın gösterdiği değişikliklere ilişkin olarak Lorenz'in yaptığı açıklamanın ışığı altında, bu ayrılık önemini büyük ölçüde yitirmektedir. Karmaşık ve çoğu zaman da tartışma götürür birçok yorum yapılarak, savunucu saldırganlığın insanda kendiliğinden ortaya çıkıp kendi kendini güçlendiren bir dürtüye dönüştüğü varsayılmıştır. Bu kanıya göre, söz konusu dürtü, saldırganlığın dışavurumunu kolaylaştıracak koşulları yaratmaya çabalamaktadır ya da hiçbir uyaran bulunamazsa ve yaratılamazsa patlamaktadır bile. Buna göre, sosyoekonomik açıdan, büyük çaplı saldırganlığın hiçbir uygun uyaran bulamayacağı biçimde örgütlenmiş bir toplumda bile, işte bu saldırganlık içgüdüsünün

çağrısı, toplumun üyelerini toplumu değiştirmeye zorlayacak ya da böyle olmasa bile, saldırganlık herhangi bir uyaran olmadan da patlayacaktı. Böylece, Lorenz'in ulaştığı ve insanı doğuştan gelen bir yıkma gücünün yönlendirdiğini savunan sonuç, pratik amaçları yönünden, Freud'un ulaştığı sonucun aynısıdır. Bununla birlikte, Freud, yıkıcı dürtünün karşısında ona eşit Eros (yaşam, cinsiyet) gücünün bulunduğunu savunur; oysa Lorenz'e göre, sevgi de saldırganlık içgüdüsünün bir ürünüdür.

Hem Freud hem de Lorenz, saldırganlığın eylem olarak dışavurulamamasının sağlıksız olduğunu kabul etmektedirler. Freud, çalışmalarının ilk döneminde, cinselliğin bastırılmasının akıl hastalığına yol açabileceğini ileri sürmüştür. Daha sonra, aynı ilkeyi ölüm içgüdüsüne uygulamış ve dışa dönük saldırganlığın bastırılmasının sağlıksız olduğunu öğretmiştir. Lorenz, "bugünkü uygar insanın saldırganlık dürtüsünü yeterince boşaltamamanın sancısını çektiği"ni belirtmektedir. Her ikisi de farklı yollardan giderek, uzun erimde denetlenmesi olanaksız değilse bile çok zor olan saldırganlık-yıkıcılık enerjisini kesintisiz biçimde üreten bir insan görüşüne ulaşmaktadırlar. Hayvanlardaki sözde kötülük, her ne kadar, Lorenz'e göre, kökeni kötü değilse bile, insanda gerçek bir kötülük durumuna gelmektedir.

Örnekseme yoluyla "Kanıtlama". Ne var ki, Freud'un ve Lorenz'in saldırganlığa ilişkin kuramları arasındaki benzerlikler, bunların temel farklılığını gözlerden gizlememelidir. Freud bir insan araştırmacısıydı, insanların görünür davranışları ve bilinçaltlarının çeşitli dışavurumları konusunda yetenekli bir gözlemciydi. Onun ölüm içgüdüsü kuramı yanlış ya da eksik veya yetersiz kanıtlar üzerine kurulmuş olabilir. Ama yine de bu kuram, insanın sürekli olarak gözlemlenmesi sürecinde oluşturulmuştur. Oysaki Lorenz, hayvanlar, özellikle de alt gelişme basamağındaki hayvanlar ile ilgilenen bir gözlemcidir ve kuşkusuz, çok usta biridir. Ama onun insan hakkındaki bilgisi, ortalama insan hakkındaki bilgiden öteye gidemez. O, sistemli gözlemler yaparak ya da konuya ilişkin

yazını yeterince tanıyarak bu bilgiyi işlememiştir.[7] O, kendisi ve tanıdıkları hakkındaki gözlemlerin bütün insanlara uygulanabileceği gibi bönce bir inanç içindedir. Bununla birlikte onun ana yöntemi, öz-gözlem bile değil; belli hayvanların davranışları ile insan davranışları arasında yapılan örneksemelerdir. Bilimsel olarak konuşursak, böylesi örneksemeler hiçbir şeyi kanıtlamaz; yalnızca hayvanseverleri esinlendirip hoşnut eder. Bu örneksemelere, Lorenz'in çok düşkün olduğu aşırı bir insanlaştırma tutumu eşlik eder, işte bir kişinin, hayvanın ne "hissettiğini" "anladığı" gibi hoş bir yanılgıya kapılmasını sağladıkları içindir ki bu örneksemeler çok tutulur. Sultan Süleyman'ın yüzüğüne sahip olmayı kim istemez ki? Lorenz, saldırganlığın hidrolik mahiyetine ilişkin kuramını, hayvanlarla –başlıca da özgürlüklerinden yoksun bırakılmış balıklar ve kuşlarla– yaptığı deneylere dayandırıyor. Tartıştığı sorun şudur: Yeniden yönlendirilmemesi durumunda öldürmeye götüren –Lorenz'in belli balıklarda ve kuşlarda gözlemlediği– aynı saldırganlık dürtüsü insanda da işlerlikte midir?

İnsana ve insan olmayan primatlara ilişkin bu varsayımı destekleyecek hiçbir dolaysız kanıt bulunmadığından Lorenz, görüşünü kanıtlamak için birçok sav öne sürmektedir. Onun asıl yaklaşımı *örnekseme* yoluyladır; insan davranışı ile incelediği hayvanların davranışı arasında benzerlikler keşfeder ve her iki davranış türünün aynı nedenden kaynaklandığı sonucunu çıkarır. Bu yöntemi birçok ruhbilimci eleştirmiştir. Daha 1948'de, Lorenz'in seçkin meslektaşı N. Tinbergen, "*daha aşağı evrim düzeylerinden, daha aşağı sinirsel oluşum düzeylerinden ve daha basit davranış biçimlerinden sağlanan ruhbilimsel kanıtları, daha yüksek ve daha karmaşık düzeylerdeki davranış mekanizmalarına ilişkin ruhbilim kuramlarını destekleyecek örneksemeler olarak kullanma yönteminin taşıdığı*" tehlikelerin bilincindeydi. (N. Tinbergen, 1948; italikler bana ait.)

Birkaç örnek, Lorenz'in "örnekseme yoluyla kanıtlama" anlayışını gözler önüne serecektir.[8] Lorenz, sihlid balıkları ve Brezilya sedef balıkları hakkında konuşurken, şu gözlemi

aktarıyor: eğer her bir balık sağlıklı kızgınlığını aynı cinsiyetten bir komşusuyla giderebilirse, kendi arkadaşına saldırmaz ("yeniden-yönlendirilmiş saldırganlık").[9] Daha sonra şu yorumu yapıyor:

Benzer davranışlar insanlarda da gözlemlenebilir. Hâlâ bir Habsburg monarşisinin sürdüğü ve hâlâ uşakların olduğu eski güzel günlerde, dul halamın düzenli olarak yinelediği aşağıdaki davranışını gözlerdim. Hiçbir hizmetçiyi sekiz-on aydan daha fazla tutmazdı. Her zaman yeni bir hizmetçiden hoşlanır, onu öve öve göklere çıkarır ve sonunda tam aradığını bulduğuna yemin ederdi. Ondan sonra geçen birkaç ay içinde yargısı değişmeye başlar, önce küçük hatalar, ondan sonra da büyük hatalar bulur ve belirtilen dönemin sonuna doğru da, sonuçta şiddetli bir tartışmanın ardından referans bile verilmeden kovulacak olan zavallı kızda nefret uyandırıcı nitelikler keşfederdi. Bu patlamadan sonra, yaşlı hanımefendi, çalıştıracağı kusursuz bir melek bulmaya bir kez daha hazırlanırdı.

Çoktan ölmüş olan sadık halamla alay etmek değil niyetim. Bir zamanlar savaş tutuklusuyken, kendim dahil ciddi, kendine hakim insanlarda da tıpatıp aynı olguyu gözlemleme olanağı bulmuş ya da daha çok buna zorunlu kalmıştım. Yolculuk öfkesi olarak da bilinen, kutup hastalığı denilen hastalık, birbirlerine bütünüyle bağımlı olan ve bu yüzden yabancılarla ya da kendi arkadaş çevreleri dışındaki insanlarla tartışma olanağından yoksun bulunan küçük insan kümelerine musallat olur. Bundan da açıkça anlaşılacağı gibi, küme üyeleri birbirlerini daha iyi tanıyıp anladıkça ve daha çok sevdikçe, saldırganlığın depolanması da o ölçüde tehlikeli olacaktır. Kendi kişisel deneyimlerime dayanarak söyleyebilirim ki, böylesi bir durumda, bütün saldırganlığın ve tür-içi kavga davranışının sınır değerleri aşırı ölçüde azalır. Bu durum, öznel olarak, insanın en iyi arkadaşlarının ufak tefek alışkanlıklarına –örneğin, boğazlarını temizleyiş ya da hapşırış biçimlerine– ancak bir sarhoştan tokat yemesi durumunda normal karşılanabilecek bir tarzda tepki göstermesi gerçeğiyle anlatımını bulmaktadır (K. Lorenz, 1966).

Lorenz, halasıyla, savaş tutuklusu arkadaşlarıyla ve kendisiyle ilgili kişisel deneyimlerin, böylesi tepkilerin evrenselliği konusunda ille de bir şey kanıtlaması gerekmediğini anlamamış görünmektedir. Ayrıca, halasının davranışı ko-

nusunda, onun saldırganlık gizilgücünün, her sekiz ya da on ayda bir patlamasını gerektirecek bir düzeye ulaştığını öne süren hidrolik açıklama yerine konulabilecek daha karmaşık bir ruhbilimsel açıklama getirilebileceğinden de habersiz görünmektedir.

Ruhçözümsel bir bakış açısından, halasının özsever ve çok sömürücü bir kadın olduğu varsayılabilir. Halası, hizmetçinin kendine bütünüyle "bağlı" olmasını kendine ait hiçbir çıkar gözetmemesini ve ona hizmet etmekten mutlu olan bir yaratık rolünü hoşnutlukla benimsemesini istiyordu. Her yeni hizmetçiye, kendi beklentilerini gerçekleştirecek kişi olduğu kuruntusuyla yaklaşıyordu. Halanın kuruntusunun "henüz" hizmetçinin "aradığı" hizmetçi olmadığı gerçeğini görmesini önleyecek kadar etkili olduğu –hizmetçinin başlangıçta yeni işverenini hoşnut etmek için her çabayı göstermesi gerçeği de bu kuruntunun sürmesine yardımcı olabilir– kısa bir "balayı"ndan sonra hala, hizmetçinin kendine verilen rolü yerine getirmeye pek istekli olmadığını kavramaya başlıyordu. Böylesi bir uyanış süreci, sonuca ulaşıncaya dek belli bir süre devam eder elbette. Bu noktada hala, herhangi bir özsever-sömürücü kişinin düşleri boşa çıktığında duyacağı yoğun düş kırıklığını ve öfke halini yaşamaktadır. Bu öfkeye, yerine getirilmesine olanak bulunmayan isteklerinin neden olduğundan habersiz bulunan hala, hizmetçiyi suçlayarak, düş kırıklığına kendince haklı bir gerekçe bulmaktadır. Kendi arzularından vazgeçemediği için hizmetçiyi kovmakta ve yeni bir hizmetçinin "aradığı" kişi olacağını ummaktadır. Aynı mekanizma, o ölünceye ya da artık hizmetçi çalıştıramayacak duruma gelinceye dek kendini yineler. Böylesi bir gelişme, yalnızca işverenlerle uşaklar arasındaki ilişkilerde ortaya çıkar diye bir kural yoktur. Evlilik çatışmalarının tarihi de çoğu zaman buna özdeştir. Bununla birlikte, boşanmak hizmetçiyi kovmaktan daha zor olduğu için burada ortaya çıkan sonuç çoğu zaman, her bir eşin giderek biriken yanlışlardan dolayı diğerini cezalandırmaya çalıştığı, yaşam boyu süren bir savaştır. Burada karşımıza çıkan sorun, biriktirilmiş bir içgüdü-

sel enerji değil, özgül bir insan karakteridir; adını koyarsak, özsever-sömürücü karakterdir.

Lorenz, "Ahlaka İlişkin Davranışsal Örneksemeler" hakkındaki bir bölümde şunları belirtmektedir:

> *Bununla birlikte, tartışılmakta olan olguları hakkıyla değerlendiren hiç kimse hayvanlarda topluluğun iyiliğine yönelik çıkar gözetmeyen davranışı güçlendiren, insanlarda da ahlak yasası olarak aynı biçimde işlerliğini sürdüren fizyolojik mekanizmalar karşısında, kendini durmaksızın yenileyen bir hayranlık duygusuna kapılmaktan kendini alıkoyamaz* (K. Lorenz, 1966.)

Hayvanlardaki "çıkar gözetmeyen" davranış nasıl anlaşılır? Lorenz'in tanımladığı şey, içgüdüsel olarak belirlenmiş bir eylem kalıbıdır. "Çıkar gözetmeyen" terimi insan ruhbiliminden alınmıştır ve bir insanın ötekilere yardım etme arzusuyla kendi nefsini (daha doğrusunu söylemek gerekirse, benliğini) unutabileceği gerçeğiyle ilişkilidir. Ama bir kazın veya bir balığın ya da bir köpeğin unutabileceği bir nefsi (ya da bir benliği) var mıdır? Çıkar gözetmezlik, insanın kendi varlığının bilincinde olması gerçeğine ve bu bilincin dayandığı nörofizyolojik yapıya bağımlı değil midir? Lorenz'in hayvan davranışını tanımlamakta kullandığı "zalimlik", "üzgünlük", "sıkıntı", gibi başka birçok sözcüğe bağlı olarak da hep aynı soru ortaya çıkmaktadır.

Lorenz'in etolojik verilerinin en önemli ve ilginç bölümlerinden biri, hayvanlar arasında (onun gösterdiği başlıca örnek kazlardır) dışarıdan gruba yönelmiş tehditlere bir tepki olarak oluşan "bağ"dır. Ama Lorenz'in insan davranışını açıklamak için yaptığı benzetmeler bazen şaşırtıcıdır:

> *Yabancılara yönelik ayırım gözetici saldırganlık ile bir grubun üyeleri arasındaki bağ birbirini güçlendirir. "Biz" ve "onlar" arasındaki karşıtlık, birbirlerinin şiddetle karşısında yer alan bazı birimleri birleştirebilir. Bugünkü Çin'le karşı karşıya kalınca, Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği zaman zaman "biz" gibi hissediyor görünüyorlar. Rastlantı sonucu bazı savaş belirtilerini taşıyan aynı olgu, yaban kazlarının hep bir ağızdan yüksek sesle bağırma törenlerinde incelenebilir* (K. Lorenz, 1966).

Amerikan-Sovyet tutumunu, yaban kazından bize kalıtımla geçen içgüdü kalıpları mı belirlemektedir? Yazar bir parça komik olmaya mı çalışıyor, yoksa gerçekten kazlarla Amerikan ve Sovyet siyasal önderleri arasındaki ilişki konusunda bize bir şeyler söylemeye mi niyetleniyor?

Lorenz, hayvan davranışı (ya da buna dayalı açıklamalar) ile insan davranışına ilişkin safça inanışları arasında benzetmeler yapmakta daha da ileri gidiyor; insan sevgisi ve nefreti hakkındaki şu tümcesi de bu inanışlarından biridir: "Kişisel bağ, bireysel arkadaşlık, yalnızca çok gelişmiş bir tür-içi saldırganlığa sahip hayvanlarda görülür; gerçekte, belli bir hayvan ya da tür ne denli saldırgansa, bu bağ da o denli sıkıdır" (K. Lorenz, 1966). Buraya kadar her şey yolunda; gelin Lorenz'in gözlemlerinin doğru olduğunu kabul edelim. Ama bu noktada o, insan ruhbilimi alanına atlamaktadır. Tür-içi saldırganlığın kişisel arkadaşlık ve sevgiden milyonlarca yıl daha eski olduğunu belirttikten sonra, "*saldırganlık olmaksızın sevginin de olmayacağı*" sonucuna ulaşmaktadır (K. Lorenz, 1966; italikler bana ait). İnsanların sevgisi söz konusu edildiğinde hiçbir kanıta dayanmayan ama gözlemlenebilir pek çok gerçekle çelişen bu tümel açıklamaya, tür-içi saldırganlığı değil de, "sevginin çirkin, küçük kardeşi"ni, nefreti ele alan bir başka tümce eklenmektedir. "Sıradan saldırganlığın tersine, bu (nefret), tıpkı sevgi gibi, bir tek bireye yönelmiştir ve belki de *nefret sevginin varlığını öngörür:* kişi, ancak sevmesi durumunda gerçekten nefret edebilir; kendisi yadsısa bile, yine de böyle davranır" (K. Lorenz, 1966; italikler bana ait). Sevginin bazen nefrete dönüştüğü sık sık söylenmiştir; bu dönüşüme uğrayanın sevgi değil, seven kişinin yaralanmış özseverliği olduğunu söylemek bir başka deyişle, nefrete yol açan şeyin sevgisizlik olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Ne var ki, kişinin ancak sevdiği durumlarda nefret ettiğini öne sürmek, tümcenin içerdiği doğruluk öğesini düpedüz saçmalığa dönüştürür. Baskıya uğrayan baskı yapandan, çocuğun annesi çocuğunu öldürenden, işkenceye uğrayan işkenceciden, onu bir zamanlar sevdiği ya da hâlâ sevmekte olduğu için mi nefret eder?

Bir başka örnekseme de *"militanca coşku"* olgusuna bakılarak yapılmaktadır. Bu, "daha ilkel sıradan bireysel saldırganlık biçimlerinden kesinlikle farklı ama yine de işlev yönünden onlarla ilişkili olan özelleşmiş bir topluluksal saldırganlık biçimi"dir (K. Lorenz, 1966). Yönlendirici gücünü kalıtımsal olarak evrimleşmiş davranış kalıplarına borçlu olan bir "kutsal gelenek"tir bu. Lorenz, "insana özgü militanca coşkunun, insan-öncesi atalarımızın savunmaya dönük topluluksal tepkisinden evrimleşip geliştiği konusunda en küçük bir kuşkunun olamayacağı"nı ileri sürmektedir (K. Lorenz, 1966). Bu, grubun ortak bir düşmana karşı kendini savunurken paylaştığı coşkudur.

Normal güçte heyecanlara sahip olan her insan, militanca coşku tepkisiyle el ele giden öznel olguları kendi deneyimlerinden bilir. Sırttan aşağı doğru ve daha kesin gözlemlerin ortaya koyduğu gibi, her iki kolun yanlarına doğru bir ürperti belirir. Kişi sevinçten uçarak, günlük, yaşamın bütün bağlarının üzerine çıkar; bu özgül heyecan anında, kutsal bir görev gibi görünen şeyin çağrısı uğruna her şeyi terk etmeye hazırdır. Bu yoldaki bütün engeller önemsizdir; kişinin hemcinslerini incitmesini ya da öldürmesini önlemeye yönelik içgüdüsel ketlemeler, ne yazık ki güçlerini büyük ölçüde yitirir. Bütün değerler şaşırtıcı biçimde tersine dönerek militanca coşkunun zorunlu kıldığı davranışa karşı çıkan ussal yorumları, eleştirileri ve bütün mantıklı savları susturur; bunların yalnızca savunulamaz değil, alçakça ve onur kırıcı gibi görünmelerine yol açar, insanlar, zulüm yaparken bile mutlak bir haklılık duygusuna kapılabilirler. Mantığa dayalı düşünce ve ahlaki sorumluluk en alt düzeyindedir. Bir Ukrayna atasözünün dediği gibi; "Sancak bir kez açıldığında bütün mantık borazandadır" (K. Lorenz, 1966).

Lorenz,

"Ahlaki sorumluluğumuzun ilkel dürtüyü denetim altına alacağı konusunda mantıklı bir umut beslediği" ni açıklamaktadır. "Ama bunun böyle olacağı yolundaki tek umudumuz şu gerçeğin alçakgönüllülükle kabul edilmesine dayanmaktadır: militanca coşku kalıtımsal olarak belirlenmiş bir salıverme mekanizmasına sahip içgüdüsel bir tepkidir ve akıllıca, sorumluca bir denetimi gerçekleş-

tirmenin tek yolu da bu tepkiyi, kavramsal sorunun enine boyuna irdelenmesi sonucunda gerçek bir değer olduğu kanıtlanan bir hedefe koşullandırmaktır" (K. Lorenz, 1966).

Lorenz'in normal insanın davranışına ilişkin tanımlaması, oldukça şaşırtıcıdır. Birçok insanın, "zulüm yaparken bile mutlak bir haklılık duygusuna kapıldıkları"ndan –ya da daha uygun ruhbilimsel terimlerle belirtirsek, birçoklarının herhangi bir ahlaksal ketlemeye aldırmaksızın ve suçluluk duygusuna kapılmaksızın zulüm yapmaktan haz duyduklarından– kuşku yoktur. Ne var ki, gerekli kanıtları toplama zahmetine bile girmeksizin, bunun evrensel bir insan tepkisi ya da savaş sırasında zulüm yapmanın "insanın doğası" olduğunu ileri sürmek ve savını balıklarla, kuşlarla yapılan tartışma götürür örneksemeyi temel alan sözde bir içgüdüye dayandırmak savunulması olanaksız bir bilimsel işlemdir.

Gerçek şudur ki, bir başka gruba karşı içlerinde nefret uyandırıldığında zulüm yapma eğilimi yönünden bireyler ile gruplar arasında çok büyük farklılıklar vardır. Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz propagandacıları, Alman askerlerinin Belçika'da bebekleri süngüledikleri masalını uydurmak zorunda kalmıştı çünkü düşmana karşı nefreti artıracak gerçek canavarlıklar son derecede azdı. Buna benzer biçimde, Almanlar, düşmanlarınca düzenlenen birkaç zulümden söz etmişlerdi; bunun nedeni çok basittir çünkü o denli az sayıda zulüm vardı ki. İkinci Dünya Savaşı'nda bile, insanlığın gittikçe acımasızlaşmasına karşın, canavarca uygulamalar genellikle Nazilere özgü özel biçimlerle sınırlı kalmıştır. Genelde, her iki yanın düzenli birlikleri de, Lorenz'in tanımı uyarınca olması beklenen ölçekte savaş suçu işlememişlerdir. Zulmedenler söz konusu edildiğinde, Lorenz'in tanımladığı şey, sadist ya da kana susamış kişilik tipleridir; Lorenz'in "militanca coşku"su sadece ulusçu ve duygu yönünden biraz ilkel bir tepkidir. Bayrak bir kez açıldığında kıyıcılık yapmaya hazır olmanın, insan doğasının içgüdüsel olarak kazanılmış bir parçası olduğunu ileri sürmek, Cenevre Uzlaşması'nın ilkelerinin çiğnendiği suçlamalarına karşı klasik bir savunma

olacaktır. Lorenz'in kıyıcılığı savunmak niyetinde olmadığından emin olmama karşın, ileri sürdüğü sav, gerçekte bu kapıya çıkmaktadır. Lorenz'in yaklaşımı, bu kıyıcılık eğiliminin kaynaklandığı kişilik dizgelerinin ve bu eğilimin gelişmesine neden olan bireysel ve toplumsal koşulların anlaşılmasına engel olmaktadır.

Lorenz, askeri coşku (bu "gerçek anlamda özerk içgüdü") olmasaydı, "ne sanat ne bilim ne de insanlığın büyük uğraşlarından herhangi biri ortaya çıkabilirdi" diyerek, daha da ileri gitmektedir (K. Lorenz, 1966). Bu içgüdünün açığa çıkmasının ilk koşulu, "öznenin kendisini özdeşleştirdiği toplumsal bir birimin dıştan gelen bir tehlikenin tehdidiyle karşı karşıya kalması" olduğuna göre, bu nasıl olur? (K. Lorenz, 1966) Sanat ve bilimin ancak bir dış tehlikenin var olması durumunda açılıp geliştiğini gösteren herhangi bir kanıt var mıdır?

Lorenz, kişinin, kendi yaşamını komşusu uğruna tehlikeye atma isteğinde anlatımını bulan komşu sevgisinin, "eğer o sizin en iyi arkadaşınızsa ve birkaç kez yaşamınızı kurtarmışsa bunu hiç düşünmeden yapmanızın doğal bir şey olduğu"nu belirtmektedir (K. Lorenz, 1966). Çok güç durumlarda gösterilen böylesi "dürüstçe davranış" örnekleri kolaylıkla ortaya çıkar, "yalnız bu davranışların, (söz konusu) durumla karşılaşıldığında uygulanacak, kalıtımsal olarak uyarlanmış toplumsal kalıpları üretmek üzere Yontma Taş döneminde yeterince sık olarak ortaya çıkmış olan türden davranışlar olması gerekir" (K. Lorenz, 1966).

Komşu sevgisine ilişkin böylesi bir görüş, içgüdücülükle yararcılığın karışımından ibarettir. Arkadaşınızı kurtarırsınız çünkü o da sizin yaşamınızı birkaç kez kurtarmıştır. Ya yaşamınızı bir kez kurtarmışsa ya da hiç kurtarmamışsa durum ne olacaktır? O zaman da sadece Yontma Taş döneminde yeterince sık olarak meydana geldiği için böylesi bir davranışta bulunursunuz!

Lorenz, *Savaşa İlişkin Vargılar*'ın insandaki içgüdüsel saldırganlıkla ilgili çözümlemesinin sonuç bölümünde, Freud'un Einstein'a yazdığı "*Neden Savaş?* (1933)" konulu mektubun-

da benimsediğine benzer bir tutumun içinde bulur kendini. Her ikisi de, bir içgüdünün sonucu olması dolayısıyla savaşın yok edilemeyeceğini ortaya koyar görünen sonuçlara ulaşmış olmaktan mutluluk duymamaktadırlar. Ne var ki, Freud kendisini, çok geniş anlamda, bir "pasifist" olarak adlandırırken Lorenz, her ne kadar nükleer savaşın görülmemiş bir yıkım olacağını çok iyi bilse de, bu sınıflandırmaya pek uymaz. Lorenz, yıkıcı içgüdünün korkunç etkilerinden toplumun kaçınabilmesine yardımcı olacak yollar bulmaya çalışmaktadır. Aslına bakılırsa o, nükleer çağda, insanın doğuştan saldırgan olduğu kuramını kabul ettirebilmek için barış olanakları aramak zorunda kalmıştır bir bakıma. Önerilerinden bazıları Freud'unkilere benzemektedir ama aralarında önemli bir fark vardır. Freud'un önerileri kuşkucu bir tutumla ve alçakgönüllülükle yapılmıştır; oysa Lorenz, "Şunu kabul etmekte sakınca görmüyorum ki... Sanırım, insanlığa, daha iyi hale gelmelerine yardım edecek bir şeyler öğretebilirim. Bu inanç, göründüğü kadar kendini beğenmişlik değildir..." diye açıklamaktadır görüşünü (K. Lorenz, 1966).

Gerçekten, Lorenz'in öğretecek önemli bir şeyleri varsa bu, kendini beğenmişlik olmayacaktır. Ne yazık ki, önerileri, "toplumsal davranış kalıplarının yanlış işleyişi yüzünden toplumun bütünüyle dağılmış hale gelmesi" tehlikesine karşı öne sürülmüş bayat klişelerden, "basit vargılar"dan pek öteye gitmemektedir:

1. "En önemli vargı 'kendini tanı'...dır." Lorenz'in bununla demek istediği, "kendi davranışımızı yöneten nedensel zincirlemeler –yani, evrim yasaları– hakkındaki bilgimizi derinleştirmemiz gerektiği"dir (K. Lorenz, 1966). Lorenz, bu bilgiyi oluşturan ve kendisinin özel önem verdiği bir öğe olarak, "saldırganlığın asıl biçimiyle asıl hedefin yerini alacak nesneler üzerinde boşaltılmasını sağlayacak bütün olanakların nesnel, etolojik olarak araştırılması"ndan söz etmektedir (K. Lorenz, 1966).

2. "Yüceltme denilen olgunun ruhçözümsel yönden incelenmesi."

3. "Değişik öğretilere ya da uluslara bağlı bireyler arasında kişisel tanışıklığın ve olanak varsa, arkadaşlığın ilerletilmesi."

4. "Hemen alınması gereken dördüncü ve belki de en önemli önlem de militanca coşkunun akıllıca ve sorumluca yönlendirilmesidir" yani, "çağdaş dünyada uğruna çaba göstermeye değecek gerçek davalar bulmalarında genç kuşağa..." yardımcı olunmasıdır.

Gelin bu programı madde madde ele alalım.

Lorenz, klasik "kendini tanı" kavramını –yalnızca Yunanlılara ait olan kavramı değil, bütün bilimi ve ruhçözümleme tedavisi kendini-bilme üzerine kurulu olan Freud'unkini de– çarpıtarak kullanmaktadır. Freud'a göre kendini-bilme, insanın, bilinçdışındaki şeylerden haberdar hale gelmesi demektir. Bu son derecede zor bir süreçtir çünkü bilinçdışını bilinir hale getirme girişimine karşı bilinçdışını savunan direniş enerjisiyle karşı karşıya gelinir. Freud'un anladığı anlamda kendini-bilme, tek başına bir zihinsel süreç değil, Spinoza'da da olduğu gibi, aynı zamanda duygusal bir süreçtir de. Yalnız beyinle bilmek değil, aynı zamanda da yürekle bilmektir. Kendini-bilmek, kişinin, ruhunun o ana dek gizli kalmış kısımları konusunda zihinsel ve duygusal olarak gitgide bilgisini artırması demektir. Bu, gösterdiği belirtilerden tedaviyle kurtulmak isteyen bir hastanın yıllarını, ciddi biçimde kendini bulmak isteyen bir kişinin de bütün yaşamını alabilecek bir süreçtir. Bu süreç, yoğunlaştırılmış enerjinin etkisi gibi bir etki yapar çünkü bilinçdışındaki bastırılmış anı ve istekleri orada tutma görevi sona eren enerji serbest kalır. Böylece kişi, kendi iç gerçekliğiyle ne kadar ilişkide olursa o kadar da bilinçli ve özgür hale gelir. Oysa Lorenz'in "kendini tanı" kavramıyla anlatmak istediği bambaşka bir şeydir. Onun anlatmak istediği, evrim gerçeklerinin ve özgül olarak da saldırganlığın içgüdüsel niteliğinin *kuramsal olarak* bilinmesidir. Lorenz'in kendini-tanıma anlayışı, Freud'un ölüm içgüdüsü kuramının kuramsal olarak bilinmesine benzemektedir. Gerçekte, Lorenz'in akıl yürütme yöntemi izlenirse, bir tedavi biçimi

olarak ruhçözümleme, Freud'un toplu yapıtlarının okunmasından başka bir şeyi içermezdi. Marx'ın bir sözü geliyor insanın aklına: Yerçekimi yasalarını bilen biri kendini derin bir suda bulur ve yüzmeyi de bilmezse, bilgisi onu boğulmaktan kurtarmayacaktır. Bir Çinli bilgenin dediği gibi, "Reçeteleri okumak insanı sağlığa kavuşturmaz."

Lorenz, vargılarından ikincisini, yüceltmeyi enine boyuna işlememektedir. Üçüncüsünü, "değişik öğretilere ve uluslara bağlı bireyler arasındaki kişisel tanışıklığın ve olanak varsa, arkadaşlığın ilerletilmesi"ni ise kendisi "açık-seçik" bir plan olarak kabul etmektedir, havayolu şirketleri bile uluslararası yolculuğun barış davasına hizmet ettiği yolunda reklam yapıyorlar ama ne yazık ki, kişisel tanışıklığın saldırganlığı azaltıcı işlevine ilişkin bu anlayış gerçeklik kazanmıyor. Bu konuda bol bol kanıt vardır, İngilizler ve Almanlar 1914'ten önce birbirlerini çok yakından tanıyorlardı ama yine de savaş patladığında, karşılıklı nefretleri kudurmuşluk ölçüsündeydi. Daha açık kanıtlar da vardır. Savaşan iki taraf arasında tanışıklıktan yoksunluk diye bir sorunun olmadığı içsavaşta sergilenen nefret ve zalimliğin, hiçbir ülkelerarası savaşta sergilenmediği çok iyi bilinir.

Birbirlerini karşılıklı olarak yakından biliyor olmaları gerçeği, bir ailenin üyeleri arasındaki nefretin yoğunluğunu ortadan kaldırır mı?

"Tanışıklık" ve "arkadaşlık"ın saldırganlığı azaltması beklenemez çünkü bunlar, bir başka kişi *hakkında* edinilen yarım yamalak bir bilgiden, dıştan baktığım bir "nesne"ye ilişkin bir bilgiden başka bir şey değildir. Öteki kişinin deneyimlerini, onunkilerin aynısı olmasa bile benzeri olan kendi içimdeki deneyimleri harekete geçirerek anlamamı sağlayan derinlemesine, dikkatli bilgiden oldukça farklı bir şeydir bu. Bu tür bilgi, kişinin içindeki bastırılmış anı ve isteklerden çoğunun, yoğunluk bakımından, o kişinin bilinçaltının yeni yönlerini tanımasına az direnç gösterecek bir noktaya kadar azaltılmış olmasını gerektirir. Yargılayıcı olmayan bir anlayışın kazanılması, saldırganlığı azaltabilir ya da tümüyle ortadan kaldıra-

bilir. Bu, kişinin ötekiler hakkında sahip olduğu bilgi düzeyine değil, kendi güvensizliğini, açgözlülüğünü ve özseverliğini yenme derecesine bağlıdır.[10]

Lorenz'in dört vargısından sonuncusu, "militanca coşkunun yönlendirilmesi"dir. Salık verdiği özel yollardan biri de atletizmdir. Ama gerçek şudur ki, çekişmeli sporlar büyük ölçüde saldırganlığa yol açar. Yakın zamanlarda, uluslararası bir futbol maçının uyandırdığı derin duygulanmanın Latin Amerika'da küçük bir savaşa yol açmış olması, bu uyarımın ne denli yoğun olduğunu gözler önüne sermiştir.

Nasıl sporun saldırganlığı azalttığını belgeleyen hiçbir kanıt yoksa, sporu saldırganlığın güdülediğini belgeleyen hiçbir kanıtın bulunmadığını da aynı zamanda belirtmek gerekir. Sporda sık sık saldırganlığa yol açan şey, başarının verdiği gururun değil de paranın ve tanınmışlığın en çekici amaçlar haline geldiği spor olayının yarışmaya dayalı niteliğidir; toplumsal bir yarışma ortamı bu niteliği beslemekte ve genel bir ticarileşme ise güçlendirmektedir. Talihsiz 1972 Münih Olimpiyat oyunlarını izleyen düşünce sahibi birçok gözlemci, bu oyunların iyi niyet ve barışı ilerletmek yerine, yarışmaya dayalı saldırganlığı ve ulusçu gururu artırdığını kabul etmiştir.[11]

Lorenz'in savaş ve barış üzerine birkaç başka sözünü de aktarmaya değer çünkü bu sözler, onun bu alanda sergilediği anlam belirsizliğine iyi birer örnektir.

> *Anayurdunu çok seven bir kişi olarak (ki öyleyim), bir başka ülkeye karşı mutlak bir düşmanlık beslediğimi (ki, böyle bir şey olmadığını önemle belirtirim) varsaysak bile, eğer o ülkede de benim gibi, tümevarımlı doğabilimi konusunda coşkuyla çalışan ya da Charles Darwin'e saygı duyup onun buluşlarının ortaya çıkardığı hakikati coşkuyla yayan insanların veya Michelangelo'nun sanatına ilişkin değerlendirmemi ya da Goethe'nin Faust'u, bir mercan kayalığının güzelliği ya da yaban yaşamının korunması konusunda duyduğum coşkuyu veya sayabileceğim daha birçok sıradan coşkuyu benimle paylaşan daha başka insanların yaşadığını kavradıysam, bu ülkenin yıkımını tüm kalbimle istemezdim... Eğer benimsediğim kültürel ve ahlaksal değerlerden birini olsun paylaşıyorsa, herhangi bir*

düşmandan ayrım gözetmeksizin nefret etmeyi olanaksız bulurdum (K. Lorenz, 1966; vurgular bana ait).

Lorenz, bir ülkeyi yıkıma uğratma arzusunun yadsınmasını "tüm kalbimle" sözcüğünü kullanarak ve nefreti "ayrım gözetmeksizin" sözcüğüyle nitelendirerek sınırlandırıyor. Ama "yarım gönüllü" bir yıkım arzusu ya da "ayrım gözeten" bir nefret ne demektir? Daha da önemlisi, bir başka ülkenin yıkıma uğratılmasını istememek için Lorenz'in ileri sürdüğü koşul, o ülkede kendi özel beğenilerini ve coşkularını paylaşan insanların bulunmasıdır (Darwin'e saygı duyanların, ancak onun buluşlarını da coşkuyla yayarlarsa bu koşulu yerine getirecekleri anlaşılıyor): onların insan olmaları yeterli değildir. Bir başka deyişle, bir düşmanın toptan yok edilmesi, ancak o düşman Lorenz'in kültürüne, hatta daha da özele inerek, ilgilerine ve değerlerine yakınsa ve ancak bu yüzden arzu edilmez bir şeydir.

Lorenz'in "insancı eğitim", yani bireyin özdeşleşebileceği ortak ülkülerin en güzelini veren bir eğitim için yaptığı çağrı bu sözlerin niteliğini değiştirmez. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Alman liselerinde yürürlükte olan eğitim türü buydu ama bu insancılığın öğretmenlerinin çoğunluğu, belki de ortalama bir Alman'dan daha fazla savaş yanlısıydı. Yalnızca çok değişik ve köktenci bir insancılık, birincil özdeşleşmenin yaşamla ve insanlıkla olduğu bir insancılık, savaşa karşı bir etkiye sahip olabilir.

Evrim Putperestliği. Darwincilik karşısındaki yarı-dinsel tutumu göz önüne alınmadıkça Lorenz'in konumunu tam olarak anlamaya olanak yoktur. Onun bu konudaki tutumu ayrıksı (istisnai) bir şey değildir ve çağdaş kültüre özgü önemli bir toplumsal-ruhbilimsel olgu olarak daha yakından incelenmeye değer. İnsanın dünyada yitmişlik ve yalnızlık duygusuna kapılmamak için duyduğu derin gereksinmeyi, önceleri, bu dünyayı yaratmış olan ve her yaratıkla ayrı ayrı ilgilenen bir Tanrı kavramı gideriyordu elbette. Evrim kuramı, en büyük Yaratıcı olarak Tanrı'nın görüntüsünü yıktığı

zaman, her ne kadar birçokları, Tanrı inancıyla Darwinci kuramı birleştirmeyi başarabildilerse de, insanın her şeye gücü yeten Babası olarak Tanrı'ya duyulan güven de onunla birlikte yıkıldı. Ama Tanrı'nın tahtından indirildiğine inananlardan birçoğu için, Tanrı benzeri bir imgeye duyulan gereksinme ortadan kalkmadı. Bazıları yeni bir Tanrı ilan ettiler: Evrim. Darwin'e de bu Tanrı'nın peygamberi olarak taptılar. Lorenz ve başka birçokları için evrim düşüncesi, bütünsel bir yönelim ve bağlılık sisteminin çekirdeği haline geldi. Darwin, insanın kökenine ilişkin temel hakikati ortaya çıkarmıştı; ekonomik, dinsel, aktöresel ya da siyasal yorumlarla ele alınıp açıklanabilecek bütün insan olguları evrim açısından anlaşılacaktı. Darwincilik konusundaki bu yarı-dinsel tutum, Lorenz'in ayıklanma ve başkalaşıma ilişkin olarak "büyük kurucular" terimini kullanmasında açık seçik ortaya çıkmaktadır. Lorenz, "büyük kurucular"ın yöntem ve amaçlarından söz ederken, bir Hıristiyan'ın Tanrı'nın eylemlerinden söz ederken kullanabileceğine çok yakın bir dil kullanmaktadır. Hatta tekil "büyük kurucu" terimini kullanmakta ve böylelikle Tanrı benzetmesine daha da yakınlaşmaktadır. Lorenz'in düşünüşünün puta tapıcı niteliğini, belki de hiçbir şey *İşte İnsan: Saldırganlığın Doğası Üzerine*'nin sonuç paragrafı kadar açıklıkla ortaya koyamaz:

> *Biliyoruz ki, omurgalıların evriminde, kişisel sevgi ve arkadaşlık bağı, saldırgan bir türe bağlı iki ya da daha çok bireyin bir arada barış içinde yaşaması ve ortak bir amaç uğruna çalışması zorunlu olduğu zaman, büyük kurucuların yarattığı çağ açıcı yenilikti. Biliyoruz ki, insan toplumu, bu bağın temeli üzerine kuruludur. Ama bu bağın sınırlarının, kapsaması gereken her şeyi kapsayamayacak ölçüde daraldığı gerçeğini kabul etmemiz gerek: bu bağ ancak birbirini tanıyan ve arkadaş olan kişiler arasında saldırganlığı önler; oysa engellenmesi gereken şeyin, bütün uluslardan ya da ideolojilerden bütün insanlar arasında geçerliliğini sürdüren düşmanlık olduğu apaçıktır. Ortaya çıkan açık seçik sonuç, sevgi ve arkadaşlığın tüm insanlığı kucaklaması, bütün insan kardeşlerimizi ayrım gözetmeksizin sevmemiz gerektiğidir. Bu buyruk yeni değildir. Duygumuz bunun güzelliğini değerlendirebilecek güçte*

olduğu gibi, mantığımız da bunun gerektiğini anlayabilecek güçtedir pekâlâ. Ama yine de yapımız gereği buna uyamıyoruz. Eksiksiz, sıcak sevgi ve arkadaşlık duygusunu yalnızca bireylere gösterebiliyoruz; irade gücünün sonuna dek ortaya konması bile bu gerçeği değiştiremez. Ama büyük kurucular değiştirebilir ve inanıyorum, değiştireceklerdir. Nasıl doğal ayıklanmanın gücüne inanıyorsam, insanın mantığının gücüne de inanıyorum, inanıyorum ki mantık, ayıklanma üzerinde doğru yönde bir etkide bulunabilir ve bulunacaktır da. İnanıyorum ki, pek uzak olmayan bir gelecekte, bu etki, bütün buyrukların en büyüğünü ve en güzelini yerine getirme yeteneğini torunlarımıza kazandıracaktır (K. Lorenz, 1966; vurgular bana ait).

Tanrı'nın ve insanın başarısızlığa uğradığı yerde büyük kurucular utkuya ulaşacaktır. Kardeşçe sevgi buyruğu etkisiz kalacaktır ama büyük kurucular bu buyruğa hayat vereceklerdir. Yazının son bölümü gerçek bir iman itirafıyla son bulmaktadır: inanıyorum, inanıyorum, inanıyorum...

Lorenz'in salık verdiği toplumsal ve ahlaksal Darwincilik, insan saldırganlığının sorumlusu olan biyolojik, ruhsal ve toplumsal etkenlerin doğru olarak anlaşılmasını engelleme eğilimi gösteren romantik, ulusçu bir dinsizliktir. Saldırganlığa ilişkin görüşlerindeki benzerliklere karşın, Lorenz ile Freud arasındaki temel ayrılık burada yatar. Freud, Aydınlanma felsefesinin son temsilcilerinden biriydi. O, mantığın insanda var olan ve onu karışıklıktan, çöküşten kurtarabilecek tek güç olduğuna içtenlikle inanıyordu, insanın bilinçsiz çabalarını ortaya çıkarma yoluyla öz-bilgiye ulaşma gereğini içtenlikle öne sürdü. Mantığa yönelerek Tanrı'yı yitirmiş olmanın üstesinden geldi ve kendini son derecede zayıf hissetti. Ama yeni putlara yönelmedi.

2

Çevreciler ve Davranışçılar

Aydınlanma Çağı Çevreciliği

İçgüdülerin tutumuna taban tabana zıt tutumun çevrecilerce savunulduğu görülür. Çevrecilerin düşünüşüne göre insanın davranışını yalnızca çevrenin etkisi, yani "doğuştan" etkenlerin karşıtı olan toplumsal ve kültürel etkenler biçimlendirir. Bu durum, insanlığın ilerlemesinin önündeki ana engellerden biri olan saldırganlık söz konusu olduğunda özellikle doğrudur.

Bu görüşü en köktenci biçimiyle Aydınlanma Çağı düşünürleri ortaya koymuştu. İnsanın "iyi" ve ussal olarak doğduğu varsayılıyordu; onun kötü uğraşlar geliştirmesi, kötü kuramlardan, kötü eğitimden ve kötü örneklerden dolayıydı. Bu düşünürlerden bazıları, cinsler arasında fiziksel farklılıkların bulunduğunu kabul etmiyorlardı (*l'âme n'a pas de sexe*) ve anatomik olanlar dışında herhangi bir farklılık varsa bunların yalnızca eğitimden ve toplumsal düzenlemelerden ileri geldiğini varsayıyorlardı. Ne var ki, bu düşünürler, davranışçılığın tersine, insan mühendisliği ve yönetimi yöntemleriyle değil, toplumsal ve siyasal değişiklikle ilgileniyorlardı. Onlar, "iyi toplum"un iyi insanı yaratacağına ya da daha doğru bir deyişle, insanın doğal iyiliğinin kendini açığa vurmasına olanak sağlayacağına inanıyorlardı.

Davranışçılık

Davranışçılığı, J. B. Watson kurdu (1914). Bu kuram, "insan ruhbiliminin ana konusunu *insanın davranışı ya da etkinlikleri*'nin oluşturduğu" temel önermesine dayanıyordu. Tıpkı mantıksal olguculuk gibi bu kuram da "duygu, algı, imge, arzu hatta düşünme ve heyecan" gibi dolaysız olarak gözlenemeyen bütün "öznel" kavramları "öznel olarak belirlendikleri için" (J. B. Watson, 1958) dışta bırakıyordu.

Davranışçılık, Watson'ın yeterince gelişkin olmayan belirlemelerinden Skinner'ın parlak yeni-davranışçılığına doğru dikkate değer bir gelişme gösterdi. Ne var ki, bu gelişme, esas olarak, daha büyük bir derinlik ya da özgünlükten çok, özgün tezin arıtılmasından ibarettir.

B. F. Skinner'ın Yeni Davranışçılığı

Skinnercı yeni-davranışçılık[1] Watson'ın kavramlarıyla aynı ilkeye dayanır: Bir bilim olarak ruhbilimin duygulara veya uyarımlara ya da başka öznel uyarımlara gereksinmesi yoktur ve bunlarla uğraşmaması gerekir;[2] yeni-davranışçılık, insanın "doğa"sından söz etmeye ya da bir insan modeli oluşturmaya veya insan davranışını güdüleyen çeşitli insan tutkularını çözümlemeye yönelik herhangi bir girişimi hor görür. İnsan davranışını niyetlerin, amaçların, hedeflerin ya da ereklerin yönlendirdiğini düşünmek, bu davranışa bilimsellikten uzak ve yararsız bir yöntemle bakmak olacaktır, Ruhbilim, *hangi* pekiştirmelerin insan davranışını biçimlendirme eğilimi taşıdığını ve pekiştirmelerin en etkili biçimde *nasıl* uygulanması gerektiğini incelemelidir. Skinner'ın ruhbilimi, davranış mühendisliği bilimidir; amacı da arzulanan bir davranışı üretmek için gerekli olan doğru pekiştirmeleri bulmaktır.

Skinner, Pavlov modelindeki basit koşullandırma yerine "uyarımsız" koşullandırmadan söz etmektedir. Kısaca söylemek gerekirse bu, deneycinin bakış açısından arzulanır olması koşuluyla, koşullandırılmamış davranışın ödüllendirileceği, yani sevinçle karşılanacağı anlamına gelir. (Skinner, ödül

pekiştirmesinin cezadan çok daha etkili olduğuna inanmaktadır.) Sonuç olarak, özne arzulanan biçimde davranmayı sürdürecektir. Örneğin, Johnny ıspanağı pek sevmemektedir; Johnny ıspanağı yer, annesi onu övücü bir sözle, sevgi dolu bir bakışla ya da fazladan bir dilim pastayla, duruma göre, en çok ne özendiriyorsa onunla ödüllendirir; bir başka deyişle, "olumlu pekiştirmeler" uygular. Özellikle pekiştirmeler tasarlandıkları biçimde etkinlikle uygulanırsa Johnny sonunda ıspanak sevecektir. Skinner ve başkaları, yüzlerce deneyle, bu uyarımsız koşullandırmanın tekniklerini geliştirmişlerdir. Skinner, olumlu pekiştirmenin uygun biçimde kullanılmasıyla hayvanların ve insanların davranışlarının, bazılarınca genel bir deyimle "doğuştan" eğilimler olarak adlandırılan eğilimlere bile karşıt olarak, şaşırtıcı bir ölçüde değiştirilebileceğini göstermiştir.

Bunu göstermiş olması, kuşkusuz Skinner'ın deneysel çalışmalarının en değerli yanıdır. Bu sonuç, toplumsal yapının (ya da çoğu Amerikalı insanbilimcinin deyişiyle "kültür"ün), ille de uyarımsız koşullandırma yoluyla olmasa bile, insanı biçimlendirebileceğine inananların görüşlerini de desteklemektedir. Skinner'ın kalıtımsal yeteneği bir yana itmediğini eklemek önemlidir. Skinner'ın tutumunu doğru olarak değerlendirebilmek için davranışı, kalıtımsal yetenekten ayrı olarak, bütünüyle pekiştirmenin belirlediğini söylemek gerekir.

Pekiştirme iki biçimde olabilir; olağan kültürel süreç içerisinde meydana gelir ya da Skinnercı öğretiye göre, planlanabilir ve böylelikle bir "kültür tasarımı"na yol açar (B. F. Skinner, 1961).

Erekler ve Değerler

Skinner'ın deneyleri, koşullandırmanın *erekler*'iyle uğraşmaz. Hayvan ya da insan denek, belli bir biçimde, davranmaya koşullandırılır. Deneğin neye koşullandırıldığını, koşullandırmanın ereklerini, deneycinin kararı belirler. Laboratuvarda yaratılan bu durumlarda deneyci, çoğu kez bir hayvan ya da insan deneği *ne* için koşullandırdığıyla değil de daha çok bu

denekleri seçtiği ereğe göre koşullandırabileceği gerçeğiyle ve bu işi nasıl en iyi şekilde yapabileceğiyle ilgilenir. Ne var ki, laboratuvardan gerçek yaşama, bireysel ya da toplumsal yaşantıya döndüğümüzde ciddi sorunlar şunlardır: İnsanlar *neye* koşullandırılıyor ve bu erekleri kim belirlemektedir?

Öyle görünüyor ki, Skinner kültürden söz ettiği zaman kafasında hâlâ laboratuvarı vardır; hiçbir değer yargısına dayanmaksızın yola çıkan ruhbilimcinin, koşullandırmanın ereği pek bir önem taşımadığı için kolaylıkla böyle davranabileceği bir laboratuvardır bu. En azından, Skinner'ın neden erekler ve değerler sorunuyla cebelleşmediğinin bir açıklaması belki de budur. Örneğin, "özgün ya da ayrıksı biçimlerde davranan insanlara, böylesi davranış kendi başına hayranlık uyandırıcı olduğu için değil, özgün ya da ayrıksı davranışın başka bir biçimde nasıl özendirilebileceğini bilmediğimiz için hayranlık duyarız," diye yazıyor Skinner (C. R. Rogers ve B. F. Skinner, 1956). Dolambaçlı akıl yürütmekten başka bir şey değildir bu: özgünlüğe hayranlık duyarız çünkü ancak hayranlık duyarak koşullanabiliriz bu davranışa.

Ama kendi başına arzu edilir bir erek değilse niçin koşullanmak isteyelim ona?

Basit bir toplumbilimsel çözümlemeyle bile bir yanıt verilebilecek olan bu soruyu Skinner göz önüne almıyor. Belli bir toplumdaki çeşitli sınıflar ve meslek kümeleri açısından arzulanabilir olan özgürlük ve yaratıcılık derecesi değişir. Örneğin, bilim insanları ve üst düzey yöneticiler, bizimki gibi teknolojik-bürokratik bir toplumda bu niteliklere çok gereksinim duyarlar. Mavi yakalı işçiler için aynı ölçüde yaratıcılığa sahip olmak bir lüks –ya da tüm sistemin pürüzsüz işleyişine bir tehdit– olur.

Bu çözümlemenin, özgünlük ve yaratıcılığın değeri sorununa yeterli bir yanıt oluşturduğuna inanmıyorum. Yaratıcılık ve özgünlük uğraşının insanın ta özünde kök salmış tepiler olduğunu gösteren pek çok ruhbilimsel kanıt vardır ve yaratıcılık ile özgünlük uğraşının beyin sistemi içinde "gömülü" olduğu varsayımını destekleyen bazı nörofizyolo-

jik kanıtlar bulunmaktadır (R. B. Livingston, 1967). Yalnızca şunu vurgulamak istiyorum, Skinner'ın tutumunun çözümsüzlüğü, böylesi yorumlara hiç önem vermemesi ve bunun sonucu olarak da eğer davranışçılık tarafından yanıtlanamamışlarsa soruların yanıtlanamayacağına inanması gerçeğinden ileri gelmektedir.

İşte Skinner'ın değerlere ilişkin belirsiz düşüncelerine bir başka örnek:

> *Çoğu kişi, bir atom bombasının nasıl yapılacağına karar vermenin hiçbir değer yargısıyla ilişkili olmadığı önermesine katılacak ama bir atom bombası yapmaya karar vermenin hiçbir değer yargısıyla ilişkili olmadığı önermesini reddedecektir. Buradaki en önemli farklılık, bombayı planlayan kişiye yol gösteren bilimsel uygulamalar açık seçik olduğu halde, bombayı yapan, kültürü planlayan kişiye yol gösteren uygulamaların açık seçik olmaması olabilir. Kültürel bir buluşun başarısını ya da başarısızlığını, fiziki bir buluşun aynısı bir kesinlikle önceden bilemeyiz. İşte bundan dolayıdır ki, ikinci durumda değer yargılarına sığınmamız söylenir. Sığınacağımız şey tahmindir. İşte yalnızca bu anlamda, bilimin etkinliğini durdurduğu yerde değer yargıları görevi devralır. Küçük çaplı toplumsal karşılıklı-etkileşimleri ve belki de bütün kültürleri, fiziksel teknolojiye kazandırdığımız güvenilirlikle tasarımlayabildiğimiz zaman, değer sorunu ortaya çıkmayacaktır* (B. F. Skinner, 1961).

Skinner'ın ana düşüncesi, teknik bir sorun olan bombayı planlama sorununun değer yargısından yoksunluğu ile bir bomba yapma kararı arasında gerçekten hiçbir önemli farklılığın bulunmadığı yolundadır. Tek fark, bombayı yapmaya götüren güdülerin "açık seçik" olmamasıdır. Bu güdüler Profesör Skinner için açık seçik olmayabilir belki ama tarih üzerine çalışan birçokları için açık seçiktir. Gerçekte, atom bombasını yapmaya karar vermek için (ve benzer bir biçimde hidrojen bombası için) birden çok gerekçe vardı: Hitler'in de bomba yapabileceği korkusu; daha sonra ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklara hazırlık olmak üzere Sovyetler Birliği'ne karşı üstün bir silaha sahip olma arzusu (bu, özellikle hidrojen bombası için doğrudur); yarışan sistemlerle olan savaşımını

desteklemek için silahlanmasını artırmaya zorlanan bir sistemin mantığıdır bu.

Bu askeri, stratejik ve siyasal gerekçeler bir yana, aynı ölçüde önemli olan bir başka gerekçenin daha olduğuna inanıyorum. Sibernetik toplumun genel geçer kurallarından biri olan şu özdeyişe değineceğim: "Herhangi bir şeyi yapmak teknik bakımdan *olanaklı* ise o şeyin yapılması *gerekir*." Nükleer silahları yapma olanağı varsa, hepimizi mahvedebilecek olsalar bile bu silahların yapılması gerekir. Eğer Ay'a ya da gezegenlere gitme olanağı varsa, yeryüzünde yerine getirilmemiş birçok gereksinme pahasına olsa bile bu yolculuk yapılmalıdır. Bu ilke, bütün insancıl değerlerin yadsınması anlamına gelir ama yine de bir değeri, belki de üstün "teknotronik" toplum kuralını ifade eder.[3]

Skinner, bombayı yapmanın gerekçelerini araştırma işini umursamıyor ve gizin çözülmesi için davranışçılığın daha da gelişmesini beklememizi rica ediyor. Ruhsal süreçleri ele alırken yaptığı gibi, toplumsal süreçlere ilişkin görüşlerinde de saklı, söze dökülmemiş güdüleri anlama yetersizliğinin aynısını sergiliyor, insanların gerek kişisel gerekse siyasal yaşamdaki güdüleri hakkında söylediklerinin çoğu son derece uydurma olduğu için, *söze dökülmüş* şeylerin temel alınması, toplumsal ve ruhsal süreçlerin anlaşılmasına engel olur.

Başka durumlarda Skinner, görünüşte bilincinde olmaksızın değerlere sığınıyor. Örneğin, aynı makalede şöyle yazıyor: "Eminim hiç kimse, yeni efendi-köle ilişkileri geliştirmeyi ya da halkın istencini yeni yollarla despot yöneticilerin egemenliği altına sokmayı arzulamaz. Bunlar, bilimsiz bir dünyaya uygun düşen denetim kalıplarıdır" (B. F. Skinner, 1961). Profesör Skinner hangi yılda yaşıyor? Halkın istencini diktatörlerin egemenliği altına sokmayı gerçekten isteyen hiçbir sistem yok mu? Bu sistemler yalnızca "bilimsiz" kültürlerde mi bulunur? Skinner hâlâ modası geçmiş bir "ilerleme" ideolojisine inanıyor görünmektedir: Ortaçağ "karanlık"tı çünkü bilimden yoksundu ve bilim, zorunlu bir biçimde, insanın özgürlüğüne yol açar. Artık hiçbir önderin

ya da hükümetin halkın istencini egemenlik altına alma niyetlerini açık açık belirtmedikleri bir gerçektir; bunlar, eskilerin karşıtı gibi görünen yeni sözcükler kullanma eğilimindedirler. Hiçbir diktatör kendisini diktatör olarak adlandırmaz ve her sistem halkın istencini dile getirdiğini öne sürer. Öte yandan, "hür dünya" ülkelerinde, eğitim, çalışma yaşamı ve politika alanlarında açık otoritenin yerini "anonim otorite" ve yönetim almıştır.

Skinner'ın savunduğu değerler aşağıdaki sözlerde de ortaya çıkmaktadır:

> *Eğer demokratik mirasımıza* layık *kişilersek, elbette kısa dönemli ya da bencil amaçlar uğruna bilimin despotça kullanılmasına direnmeye hazır olacağız. Ama eğer demokrasinin başarılarına ve ereğine* değer *veriyorsak, bilimin kültürel kalıpları tasarlama ve oluşturma işine koşulmasını, her ne kadar o zaman kendimizi bir bakıma denetimcilerin konumunda bulabileceksek de, reddetmemeliyiz* (B. F. Skinner, 1961; vurgular bana ait).

Yeni-davranışçı kuramda bu değerin temeli nedir?

Denetimciler hakkında ne söylenebilir?

Skinner'ın yanıtı, "bütün insanlar denetler ve bütün insanlar denetlenir"dir (C. R. Rogers ve B. F. Skinner, 1956). Bu söz, demokratik zihniyetli bir kişiye güven verici gelebilir ama hemen sonra açıkça ortaya çıktığı gibi, belirsiz ve oldukça anlamsız bir belirlemedir:

> *Efendinin köleyi ya da işverenin işçiyi nasıl denetlediğine bakarak genellikle hepimiz karşılıklı etkileri görmezlikten geliriz ve hareketi yalnızca bir yönde düşünerek, denetimi sömürü ya da en azından tek yanlı çıkar sağlama olarak görme durumuna düşeriz; oysa denetim gerçekten karşılıklıdır. Efendinin uyguladığı cezalandırma tekniklerini, kölenin bu tekniklere boyun eğmede gösterdiği davranışın belirlemesi anlamında,* nasıl efendi köleyi denetliyorsa köle de aynı şekilde efendiyi denetler (vurgular bana ait). *Bu, sömürü kavramının anlamsız olduğu ya da haklı olarak,* "cui bono?"* *diye soramayacağımız anlamına gelmez. Bununla birlikte, böyle davra-*

* *Cui bono?* (Latince): Kimin yararı için? Ne amaçla? (Çev. n.)

nırsak, bizzat içinde yaşanılan toplumsal dönemin (vurgular bana ait) *ortaya koyduğu gerçeği aşarız ve değer yargıları sorunuyla ilişkili oldukları apaçık görülen belli uzun dönemli etkileri göz önüne alırız. Kültürel bir uygulayımı değiştiren herhangi bir davranışın çözümlenmesinde de bununla kıyaslanabilir bir yorum ortaya çıkmaktadır* (B. F. Skinner, 1961).

Bu sözleri son derecede şaşırtıcı buluyorum; her ne kadar sömürü kavramı "anlamsız" değilse de efendi ile köle arasındaki ilişkinin karşılıklı olduğuna inanmamız isteniyor. Skinner'a göre, sömürü bizzat içinde yaşanılan toplumsal dönemin bir parçası *değildir*, yalnızca denetim teknikleri öyledir. Toplumsal yaşamı, laboratuvarındaki bir dönemmiş gibi gören bir adamın görüşüdür bu; o laboratuvarda deneyciyi ilgilendiren tek şey, bizzat "dönemler" değil, kendi tekniğidir çünkü farenin barışçıl ya da saldırgan olması bu yapay dünyada hiç önem taşımaz. Bu da yetmezmiş gibi, Skinner, efendinin uyguladığı sömürünün "açıkça" değer yargıları sorunuyla "ilişkili" olduğunu belirtmektedir. Skinner, sömürünün ya da yeri geldiğinde soygun, işkence ve cinayetin, açıkça değer yargılarıyla ilişkili bulundukları için "gerçek olaylar" olmadıklarına mı inanmaktadır? Gerçekte bundan çıkan anlam şudur: Bütün toplumsal ve ruhsal olgular, eğer aynı zamanda taşıdıkları değerler açısından da yargılanabilirlerse, bilimsel olarak incelenebilir gerçekler olmaktan çıkarlar.[4]

Skinner'ın köle ile köle sahibinin karşılıklı bir ilişki içinde bulundukları yolundaki sözü, ancak "denetim" sözcüğünün, onun yaptığı gibi, belirsiz bir anlamda kullanılmasıyla açıklanabilir. Bu sözcük gerçek yaşamdaki anlamında kullanıldığında, köle sahibinin köleyi denetlediği ve kölenin –örneğin başkaldırma tehdidiyle– çok az bir karşı-denetime sahip olması dışında, denetimde "karşılıklılık" diye bir şeyin söz konusu olmadığı su götürmez. Ama Skinner'ın sözünü ettiği şey bu değildir. O, gerçek yaşamın kapısından içeri girmediği çok soyut laboratuvar deneyi anlamında denetimden söz etmektedir. Bir fıkra olarak sık sık anlatılan bir öyküyü gerçekten büyük bir içtenlikle yinelemektedir; bir sıçan hakkındaki

bu öykü şöyledir: Bu sıçan, bir başka sıçana, deneycisini ne denli iyi koşullandırdığını anlatır. Sıçan her ne zaman belli bir manivelayı iterse, deneycinin yiyecek vermesi gerekmektedir.

Yeni-davranışçılık bir insan kuramına sahip olmadığı için, davranışta bulunan insanı değil, yalnızca davranışı görebilir. Birisinin, düşmanlığını gizlemek istediği için bana gülümseyip gülümsemediği ya da (iyi bir mağazada çalışan) bir satıcı kızın ona gülümsemesi emredildiği için gülümseyip gülümsemediği veya bir arkadaşın beni görmekten duyduğu hoşnutluğu belirtmek için bana gülümseyip gülümsemediği; bütün bunlar yeni-davranışçılık için hiç fark etmez çünkü "gülümseme gülümsemedir." Artık kişilerin sergilediği gerçekliği hiç umursamayacak kadar yabancılaşmamışsa, kişi olarak Profesör Skinner için bunun fark etmediğine inanmak güçtür. Ama eğer bu fark bir anlam taşıyorsa, bu farkı hor gören bir kuram nasıl geçerli olabilir?

Yeni-davranışçılık, zalim ve işkenceci olmaya koşullandırılmış çok az sayıda kişinin, "olumlu desteklemeler" sürdürüldüğü halde, neden kafayı üşüttüğünü de açıklayamaz. Başka birçokları, tüm koşullandırma karşıt yönde işlediği halde, mantık güçlerini, bilinçlerini ya da sevgilerini yitirerek başkaldırmaktadırlar; olumlu pekiştirme neden buna engel olmaz? Ve koşullandırmanın başarısının başta gelen tanıkları olmaları gereken, en iyi biçimde uyum sağlamış kişilerin birçoğu neden çoğunlukla son derecede mutsuz ve huzursuzdur ya da nevroza yakalanır? İnsanın doğasında, koşullandırmanın gücüne sınır koyan tepiler olsa gerektir; koşullandırmanın başarısızlığını incelemek, bilimsel bakımdan, başarıyı incelemek kadar önemli görünmektedir. Gerçekte, insan hemen hemen her istenilen biçimde davranmaya koşullandırılabilir ama yalnızca "hemen hemen." Temel insanlık nitelikleriyle çelişen koşullandırmalara değişik ve anlaşılabilir biçimlerde tepki gösterir. İnsan köle olmaya koşullandırılabilir ama buna, saldırganlıkla ya da yaşam güçlerinde bir azalmayla tepki gösterecektir. Ya da insan kendini bir makinenin par-

çasıymış gibi hissetmeye koşullandırılabilir; buna da sıkıntı, saldırganlık ve mutsuzlukla tepki gösterir.

Esas olarak Skinner, insanın tutkularını hor gören saf bir usçudur. Freud'un tersine, tutkuların gücü onu etkilemez ama insanın her zaman öz çıkarlarının gerektirdiği biçimde davrandığına inanır. Gerçekte, yeni-davranışçılığın bütün ilkesi şudur: öz çıkar öylesine güçlüdür ki –esas olarak çevrenin, kendisinden istenildiği gibi davrandığı için bireyi ödüllendirmesi biçiminde– doyurulması durumunda, insanın davranışı tam olarak belirlenebilir. Son çözümlemede, *yeni-davranışçılık, burjuva deneyiminin özü üzerine kurulmuştur: bütün öteki insan tutkuları karşısında bencillik ve öz çıkarın öncelik taşıması üzerine kurulmuştur.*

Skinnercılığın Çok Tutulmasının Nedenleri

Skinner'ın geleneksel, iyimser, liberal düşünce öğeleri ile sibernetik toplumun toplumsal ve zihinsel gerçekliğini kaynaştırmayı başarmış olması gerçeği, onun olağanüstü biçimde tutulmasını açıklayabilir.

Skinner, insanın her çekiye geldiğine, toplumsal etkilere açık olduğuna ve "doğa"sında, barışçıl ve adil bir topluma doğru gelişmeyi önleyecek kesin bir engelin bulunamayacağına inanmaktadır. Böylelikle, Skinner'ın sistemi, bu sistemde siyasal iyimserliklerini savunacak bir sav bulan liberal ruhbilimcileri çekmektedir. Skinner, barış ve eşitlik gibi arzu edilir toplumsal ereklerin salt dayanaksız ülküler olmayıp gerçekleştirilebilecek şeyler olduğuna inananlara seslenmektedir. Bilimsel bir temele dayanılarak daha iyi bir toplum "kurma" olanağı bulunduğu düşüncesi, önceleri belki de toplumcu olan birçok kişiye hoş gelmektedir. Marx da daha iyi bir toplum kurmak istememiş miydi? Savunduğu toplum türünü, "ütopyacı" toplumculuğun tersine, "bilimsel" olarak adlandırmamış mıydı? Siyasal çözümün başarısızlığa uğramış göründüğü ve devrimci umutların en düşük düzeyde bulunduğu tarihin bu anında, Skinner'ın yolu özellikle çekici değil midir?

Ama eğer geleneksel liberal görüşleri bizzat bunların yadsınmasıyla birleştirmemiş olsaydı, Skinner'ın üstü örtülü iyimserliği onun düşüncelerini tek başına bu denli çekici kılamazdı.

Sibernetik çağda birey gitgide yönetilmeye açık hale gelmektedir. Onun çalışması, tüketimi ve boş zamanı reklamlar, ideolojiler, Skinner'ın "olumlu pekiştirmeler" olarak adlandırdığı şeyler tarafından yönetilmektedir. Birey, toplumsal süreçteki etkin, sorumlu rolünü yitirmektedir; bütünüyle "uyarlanmış" hale gelmekte ve genel düzene uymayan herhangi bir davranış, hareket, düşünce ya da duygunun çıkarlarını fena halde zedeleyeceğini öğrenmektedir; gerçekte o, kendisinden nasıl *olması bekleniyorsa öyledir.* Eğer kendisi olmakta diretirse, polis devletlerinde özgürlüğünü, hatta yaşamını tehlikeye atar; bazı demokrasilerde işinde ilerleyememe ya da daha seyrek olarak, işini yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalır ve belki de en önemlisi, hiç kimseyle iletişimde bulunamama, kendini soyutlanmış hissetme tehlikesine girer.

Çoğu insan, açık olarak huzursuzlukların bilincinde olmadıkları halde, yaptıkları şeylerin tekdüzeliğinin ve anlamsızlığının yol açtığı yaşam, gelecek ve sıkıntı korkularını yine de belli belirsiz bir biçimde algılarlar, inanmak istedikleri ülkülerin bile, toplumsal gerçeklik içerisindeki dayanaklarını yitirdiklerini hissederler. Koşullandırmanın en iyi, en ilerici ve en etkili çözüm olduğunu öğrenmek onlara ne gibi bir ferahlık sağlar ki. Skinner, sibernetik çağın soyutlanmış, yönetilen insanının cehennemini, ilerleme cenneti olarak salık vermektedir. Bize korkmamıza gerek bulunmadığını; sınai sistemimizin yöneldiği doğrultunun, bilimsel temeller üzerine oturtulması dışında, büyük insancıların düşlediklerinin aynısı olduğunu anlatarak, gidişimizden duyduğumuz korkuları köreltmektedir. Dahası, Skinner'ın kuramı doğru gibi görünmektedir çünkü sibernetik toplumun yabancılaşmış insanı için (hemen hemen) doğrudur bu kuram. Özet olarak, Skinnercılık, yeni bir insancılık kılığına bürünmüş bir oportünizmin ruhbilimidir.

Skinner'ın "teknotronik"* çağın savunuculuğu rolünü oynamak *istediğini* söylemiyorum. Tersine, onun siyasal ve toplumsal saflığı, bazen, bizi neye koşullandırmaya çalıştığının bilincinde olması durumunda yapabileceğinden daha inandırıcı olarak (ve daha büyük bir kafa karışıklığıyla) yazmasını sağlayabilmektedir.

Davranışçılık ve Saldırganlık

Davranışçı yöntem, saldırganlık sorunu açısından son derecede önemlidir çünkü Birleşik Devletler'de saldırganlık üzerine araştırma yapanların çoğu, yazılarını davranışçı bir eğilimle yazmışlardır. Kısaca belirtirsek, bunların akıl yürütmesi şöyledir: Johnny, saldırgan davrandığında küçük kardeşinin (ya da annesinin ve ötekilerin) ona istediği şeyi vereceklerini anlarsa, saldırgan biçimde davranma eğilimi gösteren bir kişi haline gelecektir; aynı şey, uysal, atak ya da sevecen davranış için de doğrudur. Formül, kişinin istediği şeyi elde etmesinde başarılı bir yöntem olduğu kanıtlanan biçimde hareket edeceği, hissedeceği ve düşüneceği yolundadır. Bütün öteki davranışlar gibi saldırganlık da tamamen, kişinin çıkarına en uygun düşen biçimde hareket etmesi temelinde öğrenilir.

Saldırganlığı, "zararlı uyaranları bir başka organizmaya aktaran bir tepki" olarak belirleyen A. H. Buss, saldırganlığa ilişkin davranışçı görüşü özlü bir biçimde dile getirmiştir. Şöyle yazar Buss:

> *Niyet kavramını saldırganlık tanımının dışında bırakmayı gerektiren iki neden vardır. Birinci olarak, bu kavram erekbilimi, gelecekteki bir hedefe yönelik amaçlı bir hareketi ima eder. Bu görüş ise, bu kitapta benimsenen davranışçı yaklaşımla uyuşmamaktadır, ikinci ve daha önemli neden bu terimi davranışsal olaylara uygulamakta ortaya çıkan güçlüktür. Niyet, söze dökülmesine olanak bulunan ya da bulunmayan, sözel bir deyişte doğru olarak yansıtılabilen ya da yansıtılamayan özel bir olaydır. Niyet, organizmanın pekiştirme tarihinin bir sonucu olarak kabul edilebilir. Saldırgan bir tepki,*

* Teknotronik: Teknolojik - Elektronik. (Çev. n.)

kurbanın kaçması gibi özgül bir sonuç tarafından sistemli biçimde pekiştirilmişse, bu saldırgan tepkinin yinelenmesinin, "kaçmaya yol açan bir niyet" içerdiği söylenebilir. Ne var ki, davranışın çözümlenmesine bu türden şeyleri karıştırmak gereksizdir; doğrudan doğruya saldırgan bir tepkinin pekiştirme tarihiyle bu tepkiyi ortaya çıkaran güncel durum arasındaki ilişkiyi incelemek daha verimli olacaktır.

Özet olarak, saldırgan davranışın çözümlenmesinde, niyet hem saçma hem de gereksizdir; en önemli sorun, saldırgan tepkilerin oluşmasını ve gücünü etkileyen pekiştirici sonuçların niteliğidir. Bir başka deyişle, saldırgan davranışı etkileyen pekiştirici sınıfları nelerdir? (A. H. Buss, 1961).

Buss'ın "niyet"ten anladığı bilinçli niyettir. Bununla birlikte Buss, ruhçözümlemeci yaklaşıma bütünüyle duyarsız değildir: "Eğer öfke saldırganlık dürtüsü değilse, onu bir dürtü olarak görmek verimli bir tutum mudur? Burada benimsenen tutum, bunun verimli olmadığı yolundadır" (A. H. Buss, 1961).[5]

A. H. Buss ve L. Berkowitz gibi seçkin davranışçı ruhbilimciler, insanın duyguları olgusuna Skinner'dan çok daha fazla duyarlıdırlar ama Skinner'ın, hareketi yapanın değil, hareketin bilimsel gözlem konusu olduğu yolundaki temel ilkesi onların tutumu için de doğrudur. Bundan dolayı onlar, davranışı belirleyen ruhsal güçler konusunda, bu güçlerin büyük ölçüde bilinçsiz karakteri konusunda ve bu güçlerin enerji boşaltımında ve yönünde değişiklikler meydana getirebilecek bir etken olarak "ayırdetme" ("kavrayış") konusunda Freud'un elde ettiği bulgulara gereken ağırlığı vermemektedirler.

Davranışçılar, görünür olanla, yani açık davranışla ilgilendikleri için yöntemlerinin "bilimsel" olduğunu ileri sürerler. Ama davranışta bulunan insandan ayrılmış "davranış"ın bir başına yeterince tanımlanamayacağını kabul etmezler. Bir adam silahı ateşler ve bir başka kişiyi öldürür; kendi başına davranışsal hareket –söz konusu kişiyi öldüren silahın ateşlenmesi– eğer "saldırgan"dan soyutlanırsa, ruhbilimsel açıdan çok az şey ifade eder. Gerçekte, davranışçı bir ifade,

yalnızca silah konusunda yeterli olacaktır; o (silah) söz konusu olduğunda tetiği çeken adamın güdüsü ilintisizdir. Ama *onun* (adamın) davranışı, ancak onu tetiği çekmeye götüren bilinçli ve bilinçsiz güdüyü bilirsek, eksiksiz olarak anlaşılabilir. Onun davranışını açıklayacak *bir tek* neden bulamayız ama bu adamın içindeki ruhsal yapıyı –karakterini– ve belli bir noktada onu silahı ateşlemeye götüren bilinçli bilinçsiz birçok etkeni ortaya çıkarabiliriz. Silahı ateşleten *tepiyi*, adamın karakter sistemindeki birçok etkence belirlenen bir tepi olarak açıklayabileceğimizi ama onun ateş etme *hareketinin* öteki etkenler arasında en rastlantısal ve önceden kestirilmesi en güç olan etken olduğunu görürüz. Bu hareket, durumun içerdiği birçok rastlantısal öğeye bağımlıdır; örneğin, silahın kolay ulaşılabilecek bir yerde bulunması, başka insanların bulunmaması, gerilim derecesi ve ateş eden adamın tüm ruhsal-fiziksel sisteminin o anda içinde bulunduğu koşullar bu öğeler arasındadır.

Gözlemlenebilir davranışın bilimsel bakımdan güvenilir bir veri olduğu yolundaki davranışçı özdeyiş doğru değildir. Güdüleyici tepiye bağımlı olarak bizzat davranışın da farklılık gösterdiği bir gerçektir; her ne kadar yüzeysel bir incelemeyle bu farklılık görülemezse de doğrudur bu.

Basit bir örnek bunu ortaya koyar: Farklı karakter yapılarına sahip iki babadan her biri, çocuğun, sağlıklı gelişimi açısından bu tür cezalandırılmaya gereksinme duyduğuna inandığı için oğlunu kıçına şaplak vurarak döver. Babalar, özdeş gibi görünen bir tutumla davranırlar. Çocuklara elleriyle vururlar. Yine de, eğer sevecen ve özenli bir babanın davranışını sadist bir babanın davranışıyla karşılaştırırsak, gerçekte hiç de aynı olmadığını görürüz. Bu babaların çocukları tutuş biçimleri, cezadan önce ve sonra çocuklarla konuşma biçimleri, yüzlerindeki anlatım, birinin davranışını ötekinden oldukça farklı bir hale getirir. Buna bağlı olarak, çocukların her bir davranışa gösterdikleri tepkiler değişir. Çocuklardan biri cezanın yıkıcı ya da sadistçe niteliğini sezinler; ötekinin babasının sevgisinden kuşkuya düşmek için hiçbir nedeni

yoktur. Bunun böyle olması doğaldır çünkü babasının davranışının bu bir tek örneği, çocuğun daha önce karşılaştığı ve babası hakkındaki düşüncesi ile ona karşı tepkisini oluşturan sayısız davranışlardan yalnızca bir tanesidir. Her iki babanın da çocuğu kendi iyiliği için cezalandırdıkları inancına sahip olmaları gerçeği pek bir şey değiştirmez; yalnızca bu ahlaki inanç, sadist babanın bir başka durumda sahip olabileceği kısıtlamaları ortadan kaldırabilir. Öte yandan, eğer sadist baba, belki karısından korktuğu için ya da eğitime ilişkin ilerici düşüncelerine aykırı olduğu için, çocuğunu hiç dövmüyorsa, onun "zorbaca olmayan" davranışı yine de aynı tepkiyi yaratacaktı çünkü gözleri, çocuğu döverken ellerinin ileteceği aynı sadistçe tepiyi çocuğa iletmektedir. Genelde çocuklar yetişkinlerden daha duyarlı oldukları için yalıtılmış bir davranış birimine değil, babanın tepisine tepkide bulunurlar.

Ya da bir başka örneği ele alalım: bağırıp çağıran, yüzü kıpkırmızı bir adam görüyoruz. Onun davranışını "kızgınlık" olarak tanımlarız. Adamın niçin kızgın olduğunu sorarsak yanıt, "korktuğu için" olabilir. "Niçin korkuyor?" "Çünkü kendini son derece aciz hissediyor." "Neden acaba?" "Çünkü annesiyle olan bağlarını hiçbir zaman koparamamış ve duygusal yönden hâlâ küçük bir çocuk." (Elbette bu diziliş, olabilecek tek diziliş değildir.) Bu yanıtların her biri "doğru"dur. Bunlar arasındaki fark, çok daha derin (ve çoğunlukla daha az bilinçli) deneyim düzeylerine ilişkin olmalarında yatar. Yanıtın ilişkin olduğu düzey ne denli derinse, yanıt da adamın davranışının anlaşılmasına o denli yakındır; üstelik yalnızca adamın güdülerinin anlaşılmasına değil, davranışın her ayrıntısıyla bilinmesine de o denli yakındır. Örneğin, böylesi bir durumda duyarlı bir gözlemci, adamın yüzünde öfkeden çok korku dolu umarsızlığın anlatımını *görecek*'tir. Bir başka durumda, bir adamın açık olarak görülen davranışı aynı olabilir ama yüzünün duyarlı bir biçimde bilinmesi, acımasızlığı ve yoğun yıkıcılığı ortaya koyacaktır. Adamın kızgın davranışı, yalnızca yıkıcı tepilerin denetim altına alınmış anlatımıdır. Bu iki benzer davranış gerçekte birbirinden oldukça farklıdır

ve bu farklılıklar, sezgisel duyarlılıktan, bilimsel anlayış biçiminden ayrı olarak güdünün –bir başka deyişle, söz konusu iki karakter yapısının– anlaşılmasını gerektirir.

"Adam gururu incindiği –ya da öyle hissettiği– için kızgın" türünden alışılmış bir yanıt vermedim. Böylesi bir açıklama bütün ağırlığı, harekete geçirici uyarana verir ama söz konusu uyaranın uyarıcı gücünün, uyarılmış kişinin karakter yapısına da bağımlı olduğunu görmezlikten gelir. Aynı uyaranla karşı karşıya kalan bir grup insan, karakterlerine uygun olarak bu uyarana değişik biçimlerde tepki göstereceklerdir. A uyaranın çekiciliğine kapılabilir, B geriye çekilebilir, C korkabilir, D uyaranı umursamayabilir.

Elbette Buss, niyetin, söze dökülmesine olanak bulunan ya da bulunmayan özel bir olay olduğunu belirtmekte bütünüyle haklıdır. Ne var ki, işte tam da bu, davranışçılığın ikilemidir: davranışçılık, söze dökülmemiş verileri inceleme yöntemine sahip olmadığı için, araştırmalarını, ele alıp işleyebileceği ve çoğunlukla yetkin kuramsal çözümlemeye elvermeyecek kadar kaba verilerle sınırlandırmak zorundadır.

Ruhbilimsel Deneyler Üzerine

Eğer bir ruhbilimci, insan davranışını anlama görevini yüklenirse insanları *in vivo** incelemeye yeterli araştırma yöntemleri belirlemek zorundadır; oysa hemen hemen bütün davranışçı incelemeler *in vitro*** yapılmaktadır. (Bu, sözcüğün ruhbilim laboratuvarındaki anlamında değil; ona eşit bir anlamda, yani öznenin "gerçek" yaşam sürecinde değil denetlenmiş, yapay olarak düzenlenmiş koşullar altında gözlemlenmesi anlamında.) Doğabilimlerinin uyguladığı yönteme öykünülerek, her ne kadar bu, en ileri doğabilimlerinde bugün geçerli olan "bilimsel" yöntem değil, elli yıl öncesinin yöntemleri olsa da, ruhbilime saygınlık kazandırılmak isteniyormuş gibi bir hava

* *in vivo* (Latince): Canlı organizmada olduğu biçimiyle. (Çev. n.)

** *in vitro* (Latince): Canlı organizma dışında ve yapay bir çevrede olduğu gibi. (Çev. n.)

yaratılmıştır.[6] Dahası, kuramsal önemden yoksunluk, verilerle ilgisi bulunmayan ve bu verilerin değerine hiçbir şey katmayan etkileyici görünümlü matematik tanımlamalarla kapatılmıştır çoğu kez.

İnsan davranışını laboratuvar dışında gözlemlemek ve çözümlemek için bir yöntem belirlemek güç bir görevdir ama insanı anlamanın zorunlu bir koşuludur bu. İlke olarak, insanın incelenmesinde iki gözlemleme alanı vardır:

1. Bir başka kişinin doğrudan ve ayrıntılı biçimde gözlemlenmesi yöntemlerden biridir. Bu türden en özenli ve verimli durum, ruhçözümsel durumdur. Freud'un belirlediği gibi "ruhçözümsel laboratuvar"dır. Bu durum, hastanın bilinçsizlik tepilerinin açığa çıkmasına ve bu tepilerin onun açık "olağan" ve "nevrotik"[7] davranışıyla olan bağlantısının irdelenmesine olanak sağlar. Daha az yoğun ama yine de oldukça verimli bir durum da karşılıklı görüşmedir ya da daha iyi bir deyişle, bir karşılıklı görüşmeler dizisidir. Bu görüşmeler, eğer olanak varsa, bazı düşlerin incelenmesini ve belli yansıtıcı testleri de kapsamalıdır. Becerikli bir gözlemcinin, bir kişiyi bir süre için inceden inceye gözlemlemekle (bu gözlem, o kişinin el-kol hareketlerini, sesini, duruşunu, yüz anlatımını, ellerini, vb. de kapsar elbette) bile elde edebileceği derinlemesine bilginin küçümsenmemesi gerekir. Bu tür gözlem kişisel bilgi, günlükler, mektuplar ve kişinin ayrıntılı yaşamöyküsü olmadan bile, onun karakterinin derinlemesine anlaşılması için önemli bir kaynak olacaktır.

2. İnsanı *in vivo* incelemenin bir başka yöntemi, yaşamı ruhbilim laboratuvarına taşımak yerine, yaşamdaki belli durumları bir "doğal laboratuvar"a dönüştürmektir. Deneycinin ruhbilim laboratuvarında yaptığı gibi, yapay bir toplumsal durum oluşturmak yerine, bizzat yaşamın sunduğu deneyler incelenir burada; birbirleriyle karşılaştırılabilen *belli toplumsal durumlar* seçilir ve bu durumlar, bunları inceleme *yöntemiyle*, deneylerin eşdeğerlisine dönüştürülür. Bu doğal laboratuvar, bazı etkenleri değişmez, başkalarını da değişken kılarak, çeşitli varsayımların ölçümlenmesine de izin verir. Birbiriyle

karşılaştırılabilir birçok durum vardır ve bir varsayımın bütün durumlar için geçerli olup olmadığı; eğer değilse, varsayımı değiştirmeksizin ayrıksı durumların yeterince açıklanıp açıklanamayacağı denenebilir. Böylesi "doğal deneyler"in en yalın biçimlerinden biri, yaş ya da meslek kümeleri, hükümlüler, hastanede yatanlar, vb. gibi belli gruplar arasından seçilmiş temsilcilere uygulanan *enquêtes*'tir (uzun ve boşlukların doldurulmasını gerektiren anketlerden ve/veya kişisel görüşmelerden yararlanılmasıdır). (Görüşüme göre, geleneksel ruhbilimsel ölçüm araçlarının kullanılması, daha derin karakter katmanlarının anlaşılması için yeterli değildir.)

Kuşkusuz, "doğal deneyler"den yararlanılması, laboratuvar deneylerinin "kesinlik"ine ulaşılmasına izin vermez çünkü iki toplumsal oluşum hiçbir zaman birbirine özdeş değildir. Ama "denekler" değil insanlar, yapay durumlar değil yaşam gözlemlenirse, sözde (ve çoğu kez de kuşkulu) bir kesinliğin faturasını, deney sonuçlarının önemsizliğiyle ödeme zorunluluğu ortaya çıkmaz. İnanıyorum ki, söz konusu olan davranış çözümlemesi ise, saldırganlığın ya ruhçözümsel görüşme laboratuvarında ya da toplumun sunduğu bir "laboratuvar"da araştırılması, bilimsel bakış açısından, ruhbilim laboratuvarı yöntemlerine yeğ tutulmalıdır. Ne var ki bu, çok zekice laboratuvar deneylerinden bile daha yüksek düzeyde bir karmaşık kuramsal düşünüşü gerektirir.[8]

Şimdi söylediğim şeyi iyice açıklamak için gelin, Stanley Milgram'ın Yale Üniversitesi "karşılıklı-etkileşim laboratuvarı"nda yürüttüğü çok ilginç –ve saldırganlık alanında en çok değer verilen deneylerden biri olan– bir deneyi, "Boyun Eğmenin Davranışsal Yönden İncelenmesi"ni ele alalım (S. Milgram, 1963).[9]

> *Deneye katılan denekler, New Haven ve komşu topluluklardan gelme, yirmi ile elli yaşları arasında kırk erkekti. Denekler gazete ilanı ve doğrudan posta çağrısıyla sağlandı. Çağrıya karşılık verenler, Yale Üniversitesi'nde bellek ve öğrenmeyle ilgili bir incelemeye katılacaklarına inanıyorlardı. Örnek kümede çok sayıda meslek temsil edilmişti. Tipik denekler, posta memurları, lise öğretmenleri, satı-*

cılar, mühendisler ve işçilerdi. Denekler, eğitim düzeyi yönünden, ilkokulu bitirmemişten doktora yapmış ve başka mesleki derecelere ulaşmış olanlara kadar değişiyordu. Deneye katıldıkları için deneklere 4,50 dolar ödendi. Bununla birlikte, deneklere, bu ödemenin yalnızca laboratuvara geldikleri için yapıldığı ve gelişlerinden sonra ne olursa olsun paranın kendilerinin olduğu söylendi.

Her bir deneyde hiçbir şeyden haberi olmayan bir denek ile bir kurban (deneycinin bir yardımcısı) yer aldı. Hiçbir şeyden haberi olmayan deneğe elektrik şoku uygulamasını haklı gösterecek bir gerekçe uydurulması gerekiyordu.[10] *Uydurma öykü ile bu iş en iyi biçimde başarıldı. Ceza ile öğrenme arasında olduğu varsayılan ilişki üzerine genel bir girişten sonra deneklere şunlar anlatıldı:*

"Ama gerçekte, cezalandırmanın öğrenmeye olan etkileri hakkında çok az şey biliyoruz çünkü bu konuda insanlar üzerinde gerçekten bilimsel hiçbir deney yapılmamıştır denebilir.

"Örneğin, ne kadar cezanın öğrenme açısından en yararlı olduğunu bilmiyoruz –ve cezayı verenin kim olduğunu, ne ölçüde bir değişiklik yarattığını, bir yetişkinin kendisinden daha genç birinden mi, yoksa daha yaşlı birisinden mi daha iyi öğrendiğini– ya da bu türden birçok şeyi bilmiyoruz.

"Bu yüzden, değişik mesleklerden ve yaşlardan birçok yetişkini bu incelemede bir araya getiriyoruz. Ve bunların bazılarına öğretmen, bazılarına da öğrenci olmalarını rica ediyoruz.

"Yalnızca değişik insanların, öğretmen ve öğrenci olarak, birbirleri üzerinde ne gibi etkilere sahip olduklarını ayrıca da bu durumda cezanın öğrenme üzerinde ne gibi bir etkiye sahip olacağını ortaya çıkarmak istiyoruz.

"Bu nedenle, birinizden bu gece burada öğretmen, ötekinden de öğrenci olmasını isteyeceğim.

"İkinizden biriniz bir seçimde bulunmak ister misiniz?"

Ondan sonra, denekler, deneyde kimin öğretmen ve kimin öğrenci olacağını saptamak için bir şapkadan küçük kâğıtlar çektiler. Kura hileliydi; bu yüzden hiçbir şeyden haberi olmayan denek her zaman öğretmen, yardımcı da her zaman öğrenci oluyordu. (Her iki kâğıtta da "öğretmen" sözcüğü yer alıyordu.) Kura çekiminin hemen ardından, öğretmen ve öğrenci bitişikteki bir odaya alındı ve öğrenci bir "elektrikli sandalye" aygıtına bağlandı.

Bağların, öğrenciye şok verilirken aşırı harekete engel olmak amacı taşıdığı söylendi. Amaç onun bu durumdan kaçınmasını ola-

naksız hale getirmekti. Öğrencinin bileğine bir elektrot bağlandı; bir de "kabarmalar ve yanıklardan kaçınmak için" elektrot macunu sürüldü. Deneklere, elektrotun bitişik odadaki şok üretecine bağlandığı söylendi.

...Deneğe, her yanlış karşılık verişinde öğrenciye bir şok uygulaması söylenir. Dahası –ve anahtar buyruk da budur– deneğe, "öğrencinin her yanlış yanıt verişinde şok üretecini bir basamak yükseltmesi" tembihlenir. Şok vermeden önce gerilim düzeyini bildirmesi de tembihlenir. Bunun amacı, öğrenciye uygulanan şokların giderek artan yoğunluğunu sürekli olarak deneklere anımsatmaktır... Bütün koşullarda öğrenci, yaklaşık olarak üç yanlış yanıta bir doğru yanıttan oluşan bir çizelgeye dayalı sözcük çifti testine önceden saptanmış karşılıkları verir. Bu deneyde, şok düzeyi 300'e ulaşıncaya dek öğrenciden hiçbir sözlü tepki ya da karşı çıkma belirtisi işitilmez ve görülmez. 300 voltluk şok uygulandığında öğrenci, elektrikli sandalyeye bağlı bulunduğu odanın duvarlarına hızla vurur. Vurma seslerini denek işitebilir. Bu noktadan sonra öğrencinin yanıtları artık dört bölmeli panoda görülmez olur... Eğer denek devam etmek istemediğini belli ederse, deneyci art arda bir dizi "dürtüş"le buna karşı çıkıyor ve deneği hizaya getirmeye yetecek sayıda kullanıyordu bunlardan.

Dürtüş 1: Lütfen sürdürün ya da lütfen devam edin.

Dürtüş 2: Deney sizin devam etmenizi gerektiriyor.

Dürtüş 3: Devam etmeniz mutlak önem taşıyor.

Dürtüş 4: Başka seçeneğiniz yok, devam etmek zorundasınız.

Dürtüşler her zaman sırayla yapılıyordu: Ancak Dürtüş 1 başarısız olursa Dürtüş 2 kullanılabilirdi. Eğer denek, Dürtüş 4'ten sonra deneycinin sözünü dinlemeyi reddederse deney sona eriyordu. Deneycinin ses tonu hep kararlıydı ama kaba değildi. Deneğin duraksadığı ya da emirleri uygulamada isteksizlik gösterdiği her durumda bu işlem baştan başlıyordu.

Özel dürtüşler. Eğer denek, öğrencinin fiziksel sakatlığa uğrama olasılığının bulunup bulunmadığını sorarsa, deneyci şöyle diyordu:

"Her ne kadar şoklar acı verici olabiliyorsa da kalıcı doku incinmesi olmaz, bu yüzden devam edin lütfen." (Gerekirse 2. 3. ve 4. Dürtüşler bunu izler.)

Eğer denek, öğrencinin devam etmek istemediğini söylerse, deneyci şöyle yanıtlıyordu:

"Öğrenci beğensin ya da beğenmesin, bütün sözcük çiftlerini doğru olarak öğreninceye dek devam etmelisiniz. Bu yüzden, lütfen devam edin." (Gerekirse 2. 3. ve 4. Dürtüşler bunu izler.)

Bu deneyin sonuçları nelerdi? "Birçok denek, deney sırasında ve özellikle daha güçlü şok uygulamaları üzerine, sinirlilik belirtileri gösterdi. Pek çok durumda, *gerilimin derecesi, toplumsal-ruhbilimsel laboratuvar incelemelerinde seyrek görülen aşırılıklara ulaştı.*" (İtalikler bana ait.) Deneklerin terledikleri, titredikleri, kekeledikleri, dudaklarını ısırdıkları, kıvrandıkları ve tırnaklarını etlerine batırdıkları gözlemlendi. Bunlar, deneye gösterilen ayrıklı olmaktan çok karakteristik tepkilerdi.

Bir gerilim belirtisi de, düzenli sinirsel gülme nöbetlerinin meydana gelmesiydi. Kırk denekten on dördü, belirli sinirsel gülme ve gülümseme belirtileri gösterdi. Gülmeler, bütünüyle yersiz, hatta garip görünüyordu. Üç denekte çok etkili, denetlenmesi olanaksız nöbetler gözlemlendi. Bir keresinde o denli şiddetli bir nöbet gözlemledik ki, deneyin durdurulması gerekti. Kırk altı yaşında bir ansiklopedi satıcısı olan denek, yersiz ve denetlenemez davranışından dolayı ciddi biçimde rahatsız olup utandı. Deney sonrasında yapılan görüşmelerde denekler, sadist tipler olmadıklarını ve gülmelerinin, kurbana şok vermekten hoşlandıkları anlamına gelmediğini belirtmek için büyük çaba harcadılar.

Deneycinin başlangıçtaki umudunun biraz tersine, kırk denekten hiçbiri, kurbanın duvarı tekmelemeye ve öğretmenin çok seçenekli sorularına artık yanıt vermemeye başladığı 300 voltluk şok düzeyine kadar durmadı. Kırk deneğin yalnızca beş tanesi, 300 volt düzeyinin ötesinde deneycinin emirlerine uymayı reddetti; dört tanesi bir ileri şok daha uyguladı; iki tanesi 330 volt düzeyinde, birer kişi de sırayla 345, 360 ve 375 volt düzeylerinde vazgeçtiler. Böylece toplam olarak on dört denek (=yüzde 35) deneyciye karşı çıktı.

"Boyun eğen" denekler çoğu kez aşırı baskı altında böyle davrandılar... ve deneyciye karşı çıkanlarınkine benzer bir korku ortaya koydular ama yine de söz dinlediler.

En güçlü şoklar verildikten ve deneyci işlemlerin durdurulmasını istedikten sonra söz dinleyen deneklerin birçoğu büyük bir rahatlamayla oh çektiler, alınlarındaki teri sildiler, gözlerini ovuşturdular ya da sinirli ve beceriksiz hareketlerle sigara içtiler. Bazıları pişmanlıklarını belirtmek için başlarını salladılar. Bazı denekler deney boyunca sakin kaldı ve başlangıçtan sonuna dek yalnızca çok az gerilim belirtisi gösterdiler.

Yazar deneyi değerlendirirken, deneyin şaşırtıcı nitelikte iki bulguyu ortaya koyduğunu belirtiyor:

Birinci bulgu, bu durumda açığa vurulan boyun eğici eğilimlerin mutlak gücüne ilişkindir. Denekler çocukluklarından başlayarak, bir kişiyi istemediği halde incitmenin, temel önemde bir ahlaksal davranışa karşı gelmek olduğunu öğrenmişlerdi. Yine de yirmi altı denek, verdiği emirleri daha buyurucu kılacak hiçbir özel güce sahip olmayan bir yetkenin talimatlarını uygularken bu ilkeyi terk etti... İkinci umulmadık sonuç, işlemlerin yarattığı olağanüstü gerilimdi. Bir deneğin, bilincinin dayattığı biçimde durabileceği ya da devam edebileceği düşünülebilir. Ancak bu olan bitenden çok uzaktır. Şaşırtıcı gerginlik ve duygusal gerilim tepkileri ortaya çıktı. Bir gözlemci şunları anlattı:

"Olgun ve dengeli bir işadamının gülümseyerek ve kendine güvenli bir biçimde laboratuvara girişini gözlemledim. Yirmi dakika içinde, hızla bir sinir çöküntüsü noktasına yaklaşan sarsak, kekeme bir yıkıntıya dönmüştü. Durmadan kulak memesini çekiştiriyor ve ellerini büküyordu. Bir süre sonra yumruğunu alnına dayadı ve şunları mırıldandı: 'Oh Tanrım, durduralım şunu.' Yine de deneycinin her sözüne karşılık vermeye devam etti ve sonuna kadar söz dinledi."

Deney gerçekten çok ilginçtir; yalnızca bir boyun eğme ve uyma sınavı olarak değil, aynı zamanda bir zalimlik ve yıkıcılık sınavı olarak da ilginçtir. Bu deney, gerçek yaşamda olan bir durumun, yani üstlerinden gelen ve sorgusuz-sualsiz yerine getirdikleri emirler (ya da emir olduğuna inandıkları şeyler) uyarınca son derecede zalim ve yıkıcı bir biçimde davranan askerlerin işledikleri suçların yaklaşık bir benzerini yaratmış gibi görünmektedir. Nürnberg'de savaş suçlusu

olarak mahkûm edilen Alman generallerinin ya da Teğmen Calley ve bazı astlarının Vietnam'daki öyküsü de bu mudur?

Bu deneyin, gerçek yaşamdaki çoğu durumlar konusunda herhangi bir sonuç çıkarmaya elverdiğini sanmıyorum. Bu deneyi yapan ruhbilimci, kişinin boyun eğmek durumunda bulunduğu bir yetke olmakla kalmıyordu, aynı zamanda *Bilim*'in ve Birleşik Devletler'deki en saygın yüksek öğretim kuramlarından birinin de temsilcisiydi. Çağdaş sanayi toplumunda bilimin en yüksek değer olarak geniş bir kabul gördüğü göz önüne alınırsa, sıradan biri için, bilimin buyurduğu şeylerin yanlış ya da ahlak dışı olduğuna inanmak çok güçtür. Eğer Tanrı İbrahim'e oğlunu öldürmemesini söylememiş olsaydı, tarihte çocuğunu kurban eden milyonlarca ana-baba gibi İbrahim de oğlunu öldürmüş olacaktı. İnanan biri için, ne Tanrı ne de onun çağdaş karşılığı olan Bilim yanlış bir şey buyurabilir. Bu nedenle ve Milgram'ın sözünü ettiği öteki nedenleri de buna eklersek, yüksek boyun eğme derecesi, kümenin yüzde 35'inin belli bir noktada boyun eğmeyi reddetmesinden daha şaşırtıcı değildir. Gerçekte, üçte biri aşan bu söz dinlemezlik pekâlâ daha şaşırtıcı –ve yüreklendirici– görülebilir.

Öteki beklenmedik sonuç da aynı ölçüde haksız görünmektedir: bu, çok fazla gerilimin olmasıdır. Deneyci, "bir deneğin, vicdanının dayattığı biçimde duracağını ya da devam edeceğini" ummuştur. Gerçekten, insanların gerçek yaşamdaki çatışmaları çözme biçimi bu mudur? İnsanın kendi çatışmalarıyla yüz yüze *gelmemeye* çalışması, bir başka deyişle, insanın –açgözlülük ya da korkudan dolayı– yapmayı çok istediği şeyler ile vicdanının ona yapmayı yasakladığı şeyler arasında bilinçli bir seçme *yapmaması*, tam anlamıyla insan işleyişinin kendine özgülüğü –ve trajedisi– değil midir? Gerçek şudur ki, o, çatışmaya ilişkin bilinci ussallaştırma yoluyla ortadan kaldırır ve çatışma kendini, yalnızca yoğunlaşmış baskı, nevroz belirtileri ya da yanlış gerekçelerle suçluluk duygusuna kapılma biçiminde bilinçsiz olarak açığa vurur. Milgram'ın denekleri bu bakımdan çok normal davranmışlardır.

Bu noktada birkaç ilginç soru daha ortaya çıkmaktadır. Milgram, deneklerinin bir çatışma durumunda olduğunu çünkü yetkeye boyun eğme ile çocukluktan beri öğrenile gelen davranış kalıpları –başka insanlara zarar vermeme– arasında sıkışıp kaldıklarını varsayıyor.

Ama durum gerçekten böyle midir? "Başka insanlara zarar vermeme"yi öğrenmiş miyizdir? Belki bu, çocuklara pazar okulunda anlatılmış olabilir. Ne var ki, gerçekçi yaşam okulunda, çocuklar, başka insanlar bundan zarar görse bile, kendi çıkarlarını gözetmeleri gerektiğini öğrenirler. Bu açıdan bakıldığında, çatışma Milgram'ın sandığı kadar keskin değilmiş gibi görünmektedir.

İnanıyorum ki, Milgram'ın incelemelerinin ortaya koyduğu en önemli bulgu, zalimce davranışa gösterilen tepkilerin gücüdür. Kuşkusuz, deneklerin yüzde 65'ini zalimce *davranmaya "koşullandırma"* olanağı vardı ama deneklerin çoğunda, bu sadistçe davranışa öfke ya da dehşet biçiminde kendini ortaya koyan bir tepki açıkça görülüyordu. Ne yazık ki yazar, deney boyunca sakin kalan "denekler"in sayısının kesin verilerini belirtmiyor. İnsan davranışını anlamak açısından, onlar hakkında daha çok şey bilmek en ilginci olurdu. Görünüşte bunlar, sergilemekte oldukları zalimce hareketler karşısında çok az bir karşı çıkma duygusu gösterdiler ya da hiç göstermediler. Bundan sonraki soru, bunun niçin böyle olduğudur. Buna verilebilecek bir yanıt, bunların, başkalarının acı çekmesinden hoşlandıkları ve yetkili davranışlarını onayladığı zaman hiç vicdan azabı duymamalarıdır. Bir başka olasılık da bunların başka insanlara olanlardan hiç etkilenmeyecek ölçüde yabancılaşmış ya da özsever olmalarıdır ya da her türlü ahlaksal tepkiden yoksun "ruh hastaları" olabilir bunlar. Çatışmanın kendisini çeşitli baskı ve kaygı belirtileri biçiminde açığa vurduğu kişilere gelince, bunların sadist ya da yıkıcı bir karaktere sahip olmayan insanlar oldukları varsayılmalıydı. (Derinlemesine bir karşılıklı görüşme yapılmış olsaydı, karakter farklılıkları görülürdü ve hatta insanların nasıl davranacaklarının aklı başında bir tahmini yapılabilirdi.)

Milgram'ın yaptığı incelemenin ana sonucu onun vurgulamadığı bir sonuçmuş gibi görünmektedir: çoğu denekte vicdanın var olması ve boyun eğme onları vicdanlarına karşıt olarak davranmak zorunda bıraktığında acı duymaları. Böylece, deney, insanın kolayca insanlıktan çıkmasının bir başka kanıtı olarak açıklanabildiği halde, deneklerin tepkileri daha çok bunun tersini –deneklerin içinde, zalimce davranışı hoşgörüyle karşılamayan yoğun güçlerin varlığını– ortaya koymaktadır. Bu, gerçek yaşamdaki zalimliğin incelenmesi konusunda önemli bir yaklaşımı beraberinde getirmektedir: bu yaklaşım, yalnızca zalimce *davranışını* değil, yetkeye boyun eğenlerin –çoğu kez bilinçsizce– suçlu vicdanlarının da göz önüne alınmasıdır. (Naziler, ortalama insanın vicdanıyla baş edebilmek için, yaptıkları kötülükleri gözlerden gizlemede çok gelişmiş bir sistem kullanmak zorunda kalmışlardı.) Milgram'ın deneyi, davranışın bilinçli ve bilinçsiz yanları arasındaki farklılığı, her ne kadar bu farklılığın ortaya çıkarılması için bu deneyden hiç yararlanılmamışsa da, çok iyi göstermektedir.

Bir başka deney daha bu konuyla özellikle ilişkilidir çünkü bu deney doğrudan doğruya kötülüğün nedenleri sorununu ele almaktadır.

Bu deneye ilişkin ilk rapor kısa bir makalede yayımlandı (P. G. Zimbardo, 1972); bu rapor, yazarın bana yazdığı gibi, Tutukevlerinin İyileştirilmesiyle ilgili Kongre Alt-Kurulu'na sunulan sözlü bir rapordan alınmaydı. Dr. Zimbardo, kısa olmasından dolayı bu makaleyi, çalışmasının eleştirisi için yeterli bir dayanak olarak görmemektedir. Dr. Zimbardo'nun isteğine uyuyorum ama bunu üzülerek yapıyorum çünkü o makale ile daha sonraki makale (C. Haney, C. Banks ve P. Zimbardo, baskıda)[11] arasında belirtmek istediğim belirli uyuşmazlıklar bulunmaktadır. Dr. Zimbardo'nun ilk makalesine, çok önemli iki noktayla ilişkili olarak kısaca değineceğim. Bu noktalar, gardiyanların tutumu ve yazarların ana tezidir.*

---

* Prof. Dr. Philip Zimbardo'nun ünlü "Stanford Hapishane Deneyi" için *bkz.* Philip Zimbardo, *Şeytan Etkisi*, çev. Canan Coşkan, Say Yayınları, 2015. (Ed. n.)

Deneyin amacı, normal insanların belirli bir durum altındaki, yani bir "taklit tutukevi"nde tutuklu ve gardiyan rollerini oynarkenki davranışlarını incelemekti. Deneyi yapanların deneyle kanıtlandığına inandıkları genel tez, ahlakları, kişisel inançları ve değerleri ne olursa olsun, insanların birçoğuna, belki de çoğunluğuna, içine itildikleri durumun gücünün hemen hemen her şeyi yaptırabileceği ve (P.G. Zimbardo, 1972) daha özgül olarak da, bu deneyde tutukevi koşullarının, "gardiyan" rolünü oynayan deneklerin çoğunu acımasız sadistlere ve tutuklu rolünü oynayan deneklerin çoğunu da, birçokları birkaç gün sonra salıverilmelerini gerektirecek ölçüde şiddetli akli belirtiler gösteren zavallı, ürkek ve uysal insanlara dönüştürdüğüdür. Gerçekten, her iki kümenin de tepkileri o denli yoğundu ki, iki hafta sürecek olan deney altı gün sonra durduruldu.

Deneyin bu davranışçı tezi kanıtladığından kuşkuluyum ve kuşkularımın nedenlerini ortaya koyacağım. Ama ilk önce, ikinci makalede tanımlanan biçimiyle deneyin ayrıntıları konusunda okuru bilgilendirmem gerek. Günde 15 dolarlık bir ödeme karşılığında tutukevi yaşamına ilişkin bir ruhbilimsel incelemeye katılacak erkek gönüllüler arayan bir gazete ilanı üzerine istekliler başvurdular. Yanıt veren gönüllüler:

> *(suça katılmaları da dahil) ruh hastalığı kaynaklarıyla ilgili olarak ailelerinin geçmişine, dünden bugüne bedensel ve zihinsel sağlık durumlarına, önceki deneyimlerine ve davranışsal özelliklerine ilişkin geniş kapsamlı bir anket doldurdular. Geçmişe ilişkin anketi doldu-ranların her biri, iki deneyciden biri tarafından görüşmeye alındı. Sonunda, (bedensel ve zihinsel yönden) en tutarlı, en olgun ve toplu-ma aykırı davranışlara en az katılmış olduklarına karar verilen yirmi dört denek, incelemeye katılmak üzere seçildi. Rasgele bir seçmeyle, deneklerin yarısına, "gardiyan", yarısına da "tutuklu" rolü verildi.*

Elemeden sonra seçilen örnek denekler kümesine, "taklit tutukevinin başlamasından bir gün önce bir dizi ruhbilimsel test uygulandı ama deneyci-gözlemcilerin herhangi bir yeğleme önyargısına kapılmalarına engel olmak için sonuçlar, inceleme tamamlanıncaya dek çizelgelere geçirilmedi." Deneyi yapanlara bakılırsa, olağan insan yelpazesinin dışına çıkma-

yan ve hiçbir sadistçe ya da mazoşistçe eğilim göstermeyen bireylerden oluşmuş bir örnek küme seçmişlerdi.

"Tutukevi", Stanford Üniversitesi'ndeki ruhbilim binasının bir zemin kat koridorunda yaklaşık on buçuk metrelik bir bölmede kuruldu. Bütün deneklere,

> *kendilerine tamamen rasgele bir seçmeyle ya gardiyan ya da tutuklu rolü verileceği anlatıldı ve hepsi, iki hafta kadar günde 15 dolar karşılığında iki rolden birini oynamayı gönüllü olarak kabul ettiler, inceleme süresince kendilerine verilen rolü yerine getirme konusunda belirttikleri "niyet" karşılığında ödenecek parasal hak yanında en az düzeyde yeterli bir beslenme, giyinme, barınma ve sağlık bakımını da güvence altına alan bir sözleşme imzaladılar.*
>
> *Tutuklu rolü verilenlerin gözetim altında tutulacaklarını göz önüne almaları gerektiği (çok az gizlilik hakkına sahip oldukları ya da hiçbir gizlilik hakkına sahip olmadıkları) ve bedensel zarar dışında, bazı temel yurttaşlık haklarının tutukluluk süresince askıya alınacağını göz önünde bulundurmaları gerektiği sözleşmede açıkça belirtildi. Ne karşılaşabilecekleri şeyler konusunda başka bilgi ne de tutukluluk rolüne uygun davranış konusunda herhangi bir talimat verildi. Bu işlem için belirlenenlere, deneyi başlatacağımız belli bir pazar günü kaldıkları yerlerde hazır bulunmaları konusunda telefonla bilgi verildi.*

Gardiyan olarak belirlenen denekler, tutukevinin müdürü (üniversitede öğrenim gören bir araştırma yardımcısı) ve "başdenetçi"si (başaraştırıcı) ile bir toplantıya katıldılar. Bunlara, görevlerinin, "tutukevinin etkin biçimde işlemesi için gerekli olan akla yatkın ölçüde düzenin sağlanıp sürdürülmesi" olduğu anlatıldı.

Deneyi yapanların "tutukevi"nden ne anladıklarına değinmek önemlidir. Onlar, bu sözcüğü, yasayı çiğneyenlerin gözetim altında tutulduğu bir anlamında değil, belirli Amerikan tutukevlerinde var olan koşulları betimleyen özgül bir anlamda kullanıyorlar.

> *Niyetimiz, bir Amerikan tutukevinin tam bir benzerini yaratmak değil, daha çok herhangi birinin işlevsel bir temsilini yaratmaktı. Tinsel, ahlaksal ve uygulamaya ilişkin nedenlerden dolayı, denekle-*

rimizi uzun ya da belirsiz zaman dönemleri süresince alıkoyamazdık; şiddetli bedensel ceza tehdidine asla başvuramazdık; eşcinsel ya da ırkçı uygulamalara izin veremezdik; ne de tutukevi yaşamının belirli başka özgül yanlarını aynen yaratabilirdik. Yine de yeterince somut gerçekliğe sahip bir durum yaratabildiğimize inanıyorduk; böylelikle rol-yapma katılımı, deneklerin yüklendikleri görevlerin yüzeysel gereklerini aşarak, canlandırdıkları karakterlerin derindeki yapısına kadar inebildi. Bu işi başarmak için, gerçek tutukevi yaşamındaki etkinliklere ve deneyimlere işlevsel karşılıklar oluşturduk; deneklerimizde nitelik yönünden benzer tepkiler –güç ve güçsüzlük, denetim ve baskı, doyum ve engelleme, keyfi yönetim ve yetkeye direniş, mevki ve sıradanlık, erkeksilik ve kadınsılık duyguları– yaratacağı umulan karşılıklardı bunlar.

Okurun tutukevinde uygulanan yöntemler tanımlamasından açıkça anlayacağı gibi, bu tanımlama, deneyde uygulanan (ve yalnızca son sözcüklerde belli belirsiz ima edilen) işlemi büyük ölçüde hafife almaktadır. Gerçek yöntemler, yalnızca gardiyanların davranışından ileri gelmeyip, deneycilerin düzenlediği tutukevi kurallarının da aracılık ettiği şiddetli ve sistemli aşağılama ve küçümsemelerdi.

"Tutukevi" terimi kullanılarak, en azından Birleşik Devletler'deki –ve gerçekte başka herhangi bir ülkedeki– bütün tutukevlerinin bu türden olduğu anlatılmak istenmiştir. Bu ima, Birleşik Devletler'deki bazı Federal tutukevleri ve bunların öteki ülkelerdeki benzerleri gibi, deneyi gerçekleştirenlerin taklit tutukevi ölçüsünde kötü olmayan başka tutukevlerinin de bulunduğu gerçeğini gözardı etmektedir.

"Tutuklular"a nasıl davranıldı? "Tutuklu"lara, deneyin başlangıcı için kendilerini hazır bulundurmaları söylenmişti.

Tutuklu işlemi uygulanmak üzere belirlenen deneklerin tümü, Palo Alto City Polis Müdürlüğü'nün işbirliği ile, oturdukları yerlerde beklenmedik bir anda "tutuklandı"lar. Bir polis memuru, onları hırsızlık ya da silahlı soygunla suçladı, yasal haklarını bildirdi, bileklerini kelepçeledi, (çoğu kez komşuların meraklı bakışları altında) baştan aşağı aradı ve bir polis arabasının arkasında karakola götürdü. Karakolda, parmak izi alınması, kimlik dosyası hazırlanması ve daha sonra bir gözaltı hücresine yerleştirilme gibi alışılmış

işlemlerden geçtiler. Her bir tutuklunun gözleri bağlandı ve daha sonra deneycilerden biri ve bir gardiyan tarafından arabayla taklit tutukevimize getirildi. Bütün tutuklama işlemi boyunca, ilgili polis görevlileri, bu "tutuklama"nın taklit tutukevi deneyiyle ilişkisini açıklığa kavuşturmak için sorulan soruları yanıtlamaktan kaçınarak resmi, ciddi bir tutumla hareket ettiler.

Deneysel tutukevimize gelindikten sonra her bir tutuklu soyundurulduu, bitten arındırıcı (bir deodorant sprey) ile ilaçlandı ve bir süre için hücre avlusunda tek başına çıplak olarak ayakta bekletildi. Daha önce tanımlanan üniforma verildikten ve bir kimlik resmi ("vesikalık resim") çekildikten sonra tutuklu hücresine kondu ve sessiz durması emredildi.

Tutuklamaları *gerçek* polis yerine getirdiği için (polislerin bu işleme katılmasının yasallığı merak konusu olabilir) denekler bunların gerçek suçlamalar olduğunu bildikleri sürece, özellikle memurlar, tutuklama ile deney arasındaki bağlantıya ilişkin soruları yanıtlamadıkları için, denekler ne düşünebilirlerdi ki? "Tutuklama"nın tutuklama olmadığını, polisin bu uydurma suçlamaları yapmakla ve yalnızca deneye daha çok renk katmak amacıyla zor kullanmakla görevli olduklarını nereden bilebilirlerdi?

"Tutuklular"ın giysileri garipti.

Giysileri, önünde ve arkasında bir numarası bulunan bol müslin tulumlardan oluşuyordu. Bu "giysiler "in altına hiç iç çamaşırı giyilmiyordu. Ayak bileklerine hafif bir zincir ve bir kilit takılmıştı. Ayaklarına lastik terlikler giyiyorlardı ve saçları, başlık biçimine sokulmuş bir naylon kadın çorabıyla örtülüydü... tutukluların üniformaları, yalnızca bireylikten çıkaracak biçimde değil, aynı zamanda aşağılayacak ve bağımlılıklarının, boyun eğmişliklerinin simgeleri olarak da işlev görecek bir biçimde düzenlenmişti. Ayak bileklerindeki zincir, sürekli olarak (hatta öteki ayak bileğine çarptığında uykularında bile) onlara çevrenin eziciliğini anımsatan bir şeydi. Çoraptan yapılma başlık, saç uzunluğu, rengi ve biçimiyle ilgili herhangi bir ayırt etme öğesini ortadan kaldırıyordu (bazı "gerçek" tutukevlerinde ve askeriyede saçların traş edilmesi de aynı işlevi görür). Bedene iyi oturmayan üniformalar, tutukluların hareket ederken kendilerini garip hissetmelerine yol açıyordu. Bu giysiler, iç

çamaşırı olmaksızın giyildiği için tutukluları, bir erkeğinkinden çok bir kadınınkine benzeyen alışılmadık duruşlar almaya zorluyordu; tutukluluğun ortaya çıkardığı, erkekçe gücün azalması sürecinin bir başka yanıdır bu.

Deneyin altı günü boyunca tutukluların ve gardiyanların bu duruma tepkileri nelerdi?

Bu durumun katılanlar üzerindeki etkisinin en canlı kanıtı, aşırı duygusal çöküntü, ağlama, öfke ve şiddetli kaygı yüzünden serbest bırakılan beş tutuklunun ağır tepkilerinde görüldü. Deneklerin dördünde belirtilerin biçimi birbirine çok yakındı ve tutuklanmanın hemen ikinci gününde başladı. Beşinci denek, bedeninin bazı bölümlerini kaplayan ruhsal kökenli kızarıklık ve beneklerden dolayı tedavi edildikten sonra serbest bırakıldı. Geriye kalan tutuklulardan yalnızca ikisi, "kaçmama sözü verme"leri karşılığında kazandıkları paranın geri alınmasını istemediklerini söylediler. Deney yalnızca altı gün sonra, zamanı gelmeden sona erdiğinde, geriye kalan tutukluların hepsi, beklenmedik iyi şanslarından dolayı çok sevinçliydiler.

Tutukluların tepkileri birbirine oldukça yakın ve yalnızca yoğunluk yönünden farklı olduğu halde, gardiyanların tepkisi daha karmaşık bir görünüm ortaya koymaktadır:

Buna karşılık, gardiyanların çoğu, deneyin durdurulması kararından rahatsız olmuş gibi göründüler ve bize öyle geldi ki, bunlar kendilerini rollerine yeterli derecede kaptırmışlardı; bu yüzden, uyguladıkları aşırı denetim ve güçten o anda hoşnuttular ve bundan vazgeçmeye istekli değildiler.

Yazarlar "gardiyanlar"ın tutumunu şöyle tanımlıyorlar:

Gardiyanlar nöbetlerini yerine getirmek üzere işe zamanında gelmekten asla geri kalmadılar ve gerçekte, bazen, fazladan birkaç saat için gönüllü olarak ve hiç yakınmadan –ek ödeme almaksızın– görev başında kaldılar.

Her iki denek kümesinde de ortaya çıkan aşırı sinirsel tepkiler, işlerlikteki toplumsal güçlerin etkinliğine tanıklık etmektedir ama yine de, bu yepyeni deneyle başa çıkma biçimlerinde ve bu deneye başarıyla uyum sağlama derecelerinde bireysel farklılıkların olduğu

görüldü. Tutukluların yarısı baskıcı ortama dayanabildi ve gardiyanların tümü düşmanca bir davranışa başvurmadı. Bazı gardiyanlar sert ama dürüsttü ("kurallara göre oynadı") bazıları yaratıcı zalimlik ve eziyetle meşgul olmakta rollerinin çok ilerisine gittiler; öte yandan birkaç tanesi de edilgen kaldı ve tutuklular üzerinde zoraki denetim kurmak için pek çaba göstermedi.

Ne yazık ki, "bazı", "biraz", "birkaç"tan daha kesin bir bilgi verilmiyor bize. Bu, kesin sayılardan söz etmek çok kolay olduğu halde, gereksiz bir kesinlikten yoksunlukmuş gibi görünmektedir. *Trans-Action*'daki ilk yayında biraz daha kesin ve temelden farklı sözler edildiği için, bu durum daha da şaşırtıcıdır. "Tutukluların moralini bozma tekniklerinde epeyce yaratıcı olan" etkin biçimde sadist gardiyanların yüzdesi, o yayında yaklaşık *üçte-bir* olarak hesaplanmıştır. Geriye kalanlar, sırayla (1) "sert ama dürüst" olanlar ya da (2) "kendilerine ufak tefek iyiliklerde bulundukları ve arkadaşça davrandıkları için tutukluların bakış açısıyla iyi gardiyanlar" olarak tanımlanan iki sınıfa ayrılmıştır. Bu belirleme, daha sonraki raporda açıklanan "edilgen kalma ve zoraki denetimi pek arzulamama" belirlemesinden çok farklıdır.

Böylesi tanımlamalar, verilerin değerlendirilmesinde kesinliğin bulunmadığını ortaya koymaktadır; deneyin en önemli teziyle bağlantılı olarak bu durumun meydana gelmesi daha da üzücüdür. Yazarlar, bir tek yaratılan durumun bile, normal insanları birkaç gün içinde zavallı, uysal bireylere ya da acımasız sadistlere dönüştürebildiğini deneyin kanıtladığına inanmaktadırlar. Deneyin kanıtladığı bir şey varsa o da daha çok bunun tersiymiş gibi geliyor bana. Deneyin ana düşüncesi uyarınca, küçültücü ve aşağılayıcı olması amaçlanan bu taklit tutukevinin bütün havasına karşın (açıkçası gardiyanlar hemen bu havaya kendilerini kaptırmış olmalılar), eğer gardiyanların üçte ikisi, "kişisel zevkler"i için sadistçe hareketlere başvurmadılarsa, deney, daha çok, uygun durumlar sağlanarak insanların sadist kişilere *dönüştürülmeyeceğini* kanıtlıyormuş gibi görünmektedir.

Davranış ile karakter arasındaki fark bu bağlamda büyük önem taşımaktadır. Sadistçe kurallara göre *davranmak* başka şey, insanlara karşı zalim olmayı isteyip bundan *haz duymak* başka şeydir. Bu ayrımın yapılmaması, tıpkı Milgram'ın deneyini zedelediği gibi, bu deneyin de değerinden çok şey alıp götürmektedir.

Bu ayrım, tezin öteki yüzü için de geçerlidir; yani denekler arasında sadistçe ya da mazoşistçe davranış eğiliminin bulunmadığını uygulanan bir dizi testin kanıtlaması, bir başka deyişle, testlerin hiçbir sadist ya da mazoşist karakter özelliğinin ortaya çıkamaması da bu ayrımla ilintilidir. Açığa vurulmuş davranışı ana veri olarak gören ruhbilimciler söz konusu edildiğinde, bu vargı oldukça doğru olabilir. Ama ruhçözümsel deneyim temel alınırsa, çok inandırıcı değildir. Karakter özellikleri, çoğu kez bütünüyle bilinçsizdir ve dahası, geleneksel ruhbilim testleriyle bu özellikler ortaya çıkarılamaz, konusal Algılama Testi (TAT) ya da Rorschach Testi gibi yansıtıcı testler söz konusu edilirse, ancak bilinçsiz süreçlerin incelenmesinde epeyce deneyimi olan araştırıcılar çok sayıda bilinçsiz veriyi ortaya çıkaracaklardır.

"Gardiyanlar"a ilişkin veriler, bir başka nedenden dolayı da kuşku götürür niteliktedir. Bu denekler, aşağı-yukarı ortalama normal insanları temsil ettikleri ve sadistçe eğilimlere sahip olmadıkları anlaşıldığı için seçildiler. Bu sonuç ortalama bir insan topluluğu içersinde bilinçsiz sadistlerin yüzdesinin sıfır olmadığını gösteren görgül kanıtlarla çelişmektedir. Bazı incelemeler (E. Fromm, 1936; E. Fromm ve M. Maccoby, 1970) bunu ortaya koymuştur ve usta bir gözlemci, anketlere ya da testlere başvurmadan da bunu saptayabilir. Ama normal bir insan topluluğu içinde sadist karakterlerin yüzdesi ne olursa olsun, bu sınıfın bütün bütüne bulunmayışı, bu sorunla ilgili testlerin amaca uygunluğunun kanıtı değildir.

Deneyin ortaya çıkardığı şaşırtıcı sonuçlardan bazılarının, belki de bir başka etkenle açıklanması gerekir. Deneyciler, deneklerin gerçeklik ile oynadıkları rol arasında ayrım yapmakta güçlük çektiklerini belirtiyor ve bunun, durumun bir sonucu olduğunu kabul ediyorlar. Bu gerçekten doğrudur

ama deneyciler bu sonucu deneye maletmişlerdir. Öncelikle, birçok olgu "tutukluların" kafasını karıştırmıştı. Onlara anlatılan ve böylelikle sözleşmeye temel olan koşullar, karşılaştıkları koşullardan çok ama çok farklıydı. Kendilerini küçültücü ve aşağılayıcı bir ortamda bulmayı ummamışlardı herhalde. Kafa karışıklığını yaratan daha önemli bir etken de polisin işbirliği yapmasıdır. Polis yetkililerinin böylesi bir deneysel oyuna katılmayı kabul etmeleri son derecede alışılmamış olduğu için, gerçeklik ile rol-yapma arasındaki farkı değerlendirmek, tutuklular açısından çok zordu. Tutukluların, tutuklanmalarının deneyle bir ilişkisi olup olmadığını bile bilmediklerini ve bu bağlantı hakkında sordukları soruları memurların yanıtlamayı reddettiklerini rapor ortaya koyuyor. Hangi ortalama insan kafa karışıklığına kapılmaz ve deneye bir şaşkınlık, oyuna getirilmişlik, umarsızlık duygusuyla girmez bu durumda?

Tutuklular niçin hemen ya da bir-iki gün sonra işi bırakmadılar? Yazarlar, taklit tutukevinden salıverilme koşulları hakkında "tutuklular"a neler anlatıldığını gösteren açık bir bilgi vermiyorlar. En azından eğer daha fazla kalmayı dayanılmaz bulurlarsa çekilme hakkına sahip oldukları konusunda tutuklulara bilgi verildiğine ilişkin bir söze rastlamadım. Gerçekte, bazı tutuklular kaçmaya kalkıştıklarında, gardiyanlar bunlara zor kullanarak engel oldular. Öyle görünüyor ki, gardiyanlarda, yalnızca salıverme kurulunun, onlara ayrılma izni verebileceği izlenimi uyandırılmıştı. Bununla birlikte yazarlar şöyle söylüyorlar:

> *İncelemenin en dikkate değer olaylarından biri, salıverme kurulunun bir oturumu sırasında meydana geldi. Bu oturumda baş deneyci, koşullu salıverilmeye uygun beş tutukludan her birine, koşullu olarak salıverilirse, bir tutuklu olarak kazandığı tüm parayı geri vermek isteyip istemeyeceğini sordu. Beş tutukludan üçü "evet" dedi, bunu yapmaya istekliydiler. İncelemeye katılmayı sağlayan asıl özendiricinin para vaadi olduğuna ve bu tutukluların yalnızca dört gün sonra, bundan bütünüyle vazgeçmeye hazır olduğuna dikkat ediniz. Daha şaşırtıcı olarak da, bir karara varılmadan önce,*

bu olanağın kurul üyeleriyle görüşülmesi gerekeceği söylendiğinde her bir tutuklu sessizce kalktı ve bir gardiyan eşliğinde hücresine götürüldü. Eğer bunlar, kendilerini, salt para için deneye katılan "denekler" olarak görselerdi, artık incelemeye katılmayı sürdürmek için herhangi bir özendirici kalmamıştı ve kendileri için çekilmez hale geldiği açıkça belli olan bu durumdan istifa ederek kolayca kurtulabilirlerdi. Ancak durumun onlar üzerinde sağladığı denetim o denli güçlüydü, bu taklit çevrenin ulaştığı gerçeklik o denli inandırıcıydı ki, kalmalarını sağlayan asıl ve tek güdünün artık geçerli olmadığını anlayamayacak haldeydiler ve kendilerini alıkoyanların verecekleri bir "koşullu salıverilme" kararını beklemek üzere hücrelerine döndüler.

Bu durumdan bu denli kolaylıkla kaçabilirler miydi? Bu toplantıda tutuklulara neden "istifa etmek isteyenler hemen ayrılabilir, ayrılanlar yalnızca ceza olarak parayı geri verecekler" denilmemiştir? Tutuklular bu duyurudan sonra da kalmaya devam etmiş olsalardı, deneycilerin onların yumuşak başlı olduğunu söylemeleri gerçekten haklılık kazanırdı. Ama "bir karara varılmadan önce bu olanağın kurul üyeleriyle görüşülmesi gerekeceği" dile getirilerek, tutuklulara tipik bürokratik yasak savıcı yanıt verilmiştir; bu yanıtla, tutuklulara ayrılma *haklarının* bulunmadığı üstü kapalı olarak belirtilmiştir.

Tutuklular bütün bunların bir deney olduğunu gerçekten "biliyor"lar mıydı? Eğer tutuklular başından beri amaçlı olarak şaşırtıldılarsa ve neyin ne, kimin kim olduğunu bilmiyorlarsa, bu sorunun yanıtı, burada "bilme"nin ne anlama geldiğine ve tutukluların düşünme süreçlerini nelerin etkilediğine bağlıdır.

Deneyin kesinlikten ve sonuçların özeleştirel değerlendirmeden yoksun olmalarının yanı sıra, bir başka başarısızlık daha deneye zarar vermektedir: Deney sonuçlarının aynı tip tutukevi durumlarıyla karşılaştırılarak denetlenmemiş olması. En kötü türden Amerikan tutukevindeki tutukluların çoğu köle gibi uysal mıdır ve gardiyanların çoğu acımasız birer sadist midir? Yazarlar, taklit tutukevinde elde edilen sonuçların gerçek tutukevlerindekilere uygun olduğu yolundaki tezin

kanıtı olarak yalnızca bir tek eski hükümlünün ve bir tutukevi papazının sözlerini örnek gösteriyorlar. Bu, deneylerin ana tezi açısından son derece önemli bir sorun olduğu için, karşılaştırma yapmakta çok daha ileri gitmeleri gerekirdi; örneğin, birçok eski tutukluyla sistemli görüşmeler yapılmalıydı. Buna ek olarak, basitçe "tutukevleri"nden söz etmek yerine, Birleşik Devletler'de, bir örneğini yaratmaya çabaladıkları küçültücü tutukevi tipine uyan tutukevlerinin yüzdesine ilişkin daha kesin veriler sunmaları gerekirdi.

Yazarların, vargılarını gerçekçi bir durumla karşılaştırarak denetlememiş olmaları özellikle üzücüdür çünkü en kötü Amerikan tutukevlerindeki durumdan daha acımasız olan bir tutukevi durumuyla –Hitler'in toplama kamplarıyla– ilgili bol miktarda veri vardır elde.

SS gardiyanlarının kendiliğinden zalimliği söz konusu edilirse, sorun sistemli bir biçimde incelenmemiştir. Gardiyanların kendiliğinden sadistliğinin –bir başka deyişle, saptanmış programı aşan ve bireysel sadistlik tutkusunun güdülediği sadistçe davranışın– oranı hakkında veri toplamak için gösterdiğim sınırlı çabalarım sonucu, eski tutuklulardan yüzde 10 ile yüzde 90 arasında değişen tahminler elde ettim; düşük tahminler daha çok eski siyasal tutuklulardan geldi.[12] Gerçekleri saptamak için Nazi toplama kampları sisteminde gardiyanların sergiledikleri sadistliğin kapsamlı bir incelemesini yapmak gereklidir. Böylesi bir incelemede birçok yaklaşım kullanılabilir. Örneğin:

1. Eskiden toplama kampında kalmış olanlarla yapılan –ve onların yaşlarına, tutuklanma nedenlerine, tutukluluk sürelerine ve başka ilgili verilere ilişkin sözlerini aktaran– sistemli görüşmeler ve eski toplama kampı gardiyanlarıyla yapılan benzer görüşmeler.[13]

2. Aşağıda sayacaklarıma benzer "dolaylı" veriler: toplama kampına doğru uzun tren yolculuğu sırasında yeni tutukluları "çökertmek" için en azından 1939'da kullanılan, şiddetli bedensel acı verme (dövmeler, süngü yaraları), açlık, aşırı aşağılamalar gibi sistemler. SS gardiyanları, hiçbir acıma

duygusu göstermeksizin bu sadistçe emirleri yerine getirdiler. Bununla birlikte, daha sonra, tutuklular bir kamptan ötekine taşınırken, artık "eski tutuklu" olan bu tutuklulara hiç kimse ilişmezdi (B. Bettelheim, 1960). Eğer gardiyanlar sadistçe davranışta bulunarak kendilerini eğlendirmek isterlerse, elbette herhangi bir ceza korkusu olmadan istediklerini yapabiliyorlardı.[14] Bunun sık sık meydana gelmemiş olması, gardiyanların bireysel sadistliği hakkında belli sonuçlara götürebilir. Eğer tutukluların tutumu göz önüne alınırsa, toplama kamplarından elde edilen veriler, çevrenin zorlayıcı etkisi söz konusu olunca bireysel değerlerin, aktörenin, inançların hiç fark etmediğini ileri süren Haney, Banks ve Zimbardo'nun ana tezini pek doğrulamıyor. Tersine, siyasal görüşü olmayan orta sınıf tutukluların (çoğunlukla Yahudiler) ve gerçek bir siyasal ya da dinsel inanca veya her ikisine birden sahip olan tutukluların tutumları arasındaki farklılıklar ortaya koyuyor ki, tutukluların değerleri ve inançları, hepsi için aynen geçerli olan toplama kampı koşullarına gösterilen tepkide son derece önemli bir fark yaratmaktadır.

Bruno Bettelheim, bu farkın son derece canlı ve derin bir çözümlemesini yapmıştır:

> *Siyasal olmayan orta sınıf tutuklular (toplama kamplarında azınlık bir grup), başlangıçtaki şoka karşı koymakta en güçsüz kalanlardı. Başlarına ne geldiğini ve niçin geldiğini anlama yeteneğinden bütünüyle uzaktı bunlar. Çoğu kez, o ana kadar kendilerine özsaygı kazandırmış olan şeye sarıldılar. En ağır hakaretlere uğrarken bile SS'lere, Nazizm'e hiç karşı çıkmadıkları güvencesini veriyorlardı. Her zaman sorgusuz-sualsiz yasaya uydukları halde, kendilerine neden eziyet edildiğini anlayamıyorlardı. Şimdi bile, haksız yere içerde tutuldukları halde, kendilerine baskı yapanlara düşünceleriyle olsun karşı çıkmayı göze alamıyorlardı; oysa böyle bir davranış, onlara, çok büyük gereksinme duydukları bir özsaygı kazandıracaktı. Ellerinden gelebilen tek şey yalvarmaktı ve birçoğu yerlerde sürüklendi. Yasa ve polisin her türlü eleştirinin dışında tutulması gerektiği için, Gestapo'nun yaptığı her şeyi olduğu gibi kabul ettiler. Karşı çıktıkları tek şey, yetkililerce uygulandığı için kendi içinde adil olması gereken bir eziyete hedef olmalarıydı. Bütün bunların*

bir "yanlışlık" olduğunda direterek, içinde bulundukları güçlükleri ussallaştırdılar. SS, onlara en kötü işlemleri uygulayarak, bir yandan da üstünlüklerini vurgulayan sahnelerin tadına vararak onlarla alay etti. Bir bütün olarak bu tutuklular kümesi, orta sınıf konumuna şu ya da bu biçimde saygı gösterilmesi gerektiği konusunda özel bir titizlik gösteriyordu. Onları en çok üzen, kendilerine "sıradan suçlular gibi" davranılmasıydı.

Bunların davranışı, siyasal görüşü olmayan Alman orta sınıfının kendine ait olan şeyleri Nasyonal Sosyalizm'e karşı savunma gücü ve yeteneğinin ne denli az olduğunu gösterdi. Ahlaksal, siyasal ya da toplumsal hiçbir tutarlı felsefe onların bütünlüğünü korumuyordu ya da Nazizm'e karşı içsel bir direnme gücü vermiyordu onlara. Tutukluluğun şokuyla karşılaştıklarında çok az dayanakları vardı ya da hiç yoktu. Bunların özsaygısı, mevkilerinin getirdiği işlerine, bir ailenin başkanı olmalarına ya da benzer dış etkenlere bağımlı olan bir konuma ve saygıya dayandırılmıştı...

Bunların hemen hemen hepsi, edep ve kendine saygı gibi arzu edilir, orta sınıfa özgü ayırıcı özelliklerini yitirdiler. Beceriksizleştiler, umarsızlaştılar ve gruplarının arzu edilmez ayırıcı özelliklerini –bayağılığı, huysuzluğu, kendine acımayı– aşırı ölçüde geliştirdiler. Birçoğu dolandırıcılığa ve başka tutukluların öteberisini çalmaya başladı. (Tutukluların öteberisini çalmak ne denli alçakça bir davranış sayılıyorsa, SS'lerden çalmak ya da onları aldatmak da çoğu kez o ölçüde onur verici bir davranış olarak görülüyordu.) Bu tutuklular, artık kendilerine özgü bir yaşam biçimi sürdüremeyecekmiş gibi görünüyorlardı; bunun yerine, öteki tutuklu gruplarının geliştirdiği yaşam biçimlerini kopya ediyorlardı. Bazıları, suçluların belirlediği davranış kalıbını izledi. Yalnızca çok azı, kuşku götürür olmasına karşın çoğunlukla bütün kalıplar içinde en arzu edilir olan siyasal tutukluların yöntemlerini benimsedi. Ötekiler, tutukevi dışında ne yapmayı yeğliyorsa tutukevinde de bunu yapmaya, yani sorgusuzsualsiz yönetici gruba boyun eğmeye çalıştılar. Birkaç tanesi, üst sınıftan tutuklulara yamanmaya ve onların davranışını kopya etmeye çaba gösterdi. Birçoğu da SS'lere kölece boyun eğmeye çabaladı; halta bunların bazıları SS'lerin hizmetinde casusluğa başladı (aynı şeyi, bu birkaç kişinin dışında, yalnızca bazı suçlular yaptı). Bunun da yararı olmadı onlara çünkü Gestapo ihaneti seviyordu ama hainlerden de nefret ediyordu (B. Bettelheim, 1960).

Bettelheim, orta sınıfın ortalama üyesinin kimlik ve özsaygı duygusunun derinlemesine bir çözümlemesini yapmaktadır burada: onun toplumsal konumu, saygınlığı, buyurma gücü, özsaygının dayandığı direklerdir. Eğer bu direkler çekilip alınırsa, moral yönünden patlamış bir balon gibi söner o. Bettelheim, bu insanların güçlerini, güvenlerini *niçin* yitirdiklerini ve bunların birçoğunun neden SS'lerin zavallı köleleri, hatta casusları haline geldiklerini ortaya koyuyor. Bu dönüşümün nedenleri arasında yer alan önemli bir öğenin vurgulanması gerekir; bu siyasal olmayan tutuklular, durumun anlamını kavrayamıyorlardı; niçin toplama kampında olduklarını anlayamıyorlardı; çünkü onlar, yalnızca "suçlular"ın – *onlar* suçlu değillerdi– cezalandırılacağı yolundaki geleneksel inançlarına iyice kapılmışlardı. Bu anlayış yoksunluğu ve bunun sonucunda ortaya çıkan kafa karışıklığı, onların çöküşünü büyük ölçüde kolaylaştırdı.

Siyasal ve *dinsel* tutuklular, aynı koşullara bütünüyle değişik bir biçimde tepki gösterdiler.

> *SS'lerden eziyet görmeyi bekleyen siyasal tutuklular için tutukluluk pek bir şok olmadı çünkü onlar buna bedensel olarak hazırdılar. Yazgılarına içerlediler ama bunu, olayların akışına ilişkin anlayışlarına uygun bir şey olarak kabul ettiler sonunda. Yerinde ve doğru olarak kendi geleceklerinden ve ailelerinin, arkadaşlarının karşılaşabilecekleri şeylerden kaygı duydukları halde ve kamp koşulları altında öteki tutuklular kadar acı çekmelerine karşın, tutuklanmış olmaları gerçeğinin kendilerini küçük düşürdüğü gibi bir duyguya kapılmak için kesinlikle hiçbir neden görmediler.*
>
> *Vicdanlarına uymadığı için Nazilere katılmayan Yehova'nın Tanıkları'nın tümü, kamplara gönderildi. Bunlar, tutukluluktan daha da az etkilendiler ve katı dinsel inançları sayesinde bütünlüklerini korudular. SS'lerin gözünde tek suçları silah taşımayı reddetmek olduğu için bunlara sık sık askerlik hizmeti karşılığında özgürlük önerildi. Ama onlar ısrarla reddettiler.*
>
> *İnsanları iyi yola döndürmek isteyen bu grubun üyeleri genellikle dar görüşlü ve deneyimsizdi ama öte yandan da örnek yolda şiardılar, yardımsever, dürüst, güvenilirdiler. Yalnızca biri dinsel inançlarını söz konusu ettiğinde tartışmacı hatta kavgacı oluyorlar-*

dı. Özenli ve dürüst çalışma alışkanlıklarından dolayı, bunlar çoğu kez ustabaşı olarak seçiliyorlardı. Ama bir kez ustabaşı olduktan ve SS'lerin bir emrini kabul ettikten sonra, tutukluların işi en iyi biçimde ve belirlenen zamanda yapmalarında diretiyorlardı. Öteki tutuklulara hiç kötülük yapmayan ya da hiç kötü davranmayan tek tutuklu grubu olmalarına karşın (tersine, öteki tutuklulara karşı çoğu kez oldukça naziktiler) çalışma alışkanlıkları, becerileri ve alçakgönüllü tutumlarından dolayı, SS subayları emirber olarak onları yeğliyorlardı. Öteki tutuklu grupları arasında süregiden kıyasıya savaşın tam tersine, Yehova'nın Tanıkları, kampta ayrıcalıklı bir konum elde etmek için SS subaylarına olan yakınlıklarından yararlanmaya hiçbir zaman kalkışmadılar (B. Bettelheim, 1960).

Her ne kadar Bettelheim'ın siyasal tutukluları tanımlaması çok yüzeysel olsa da,[15] bir inanışa sahip olan ve buna sarılan toplama kampı tutuklularının, aynı koşullara, böylesi inanışlara sahip olmayan tutuklulardan bütünüyle değişik bir biçimde tepki gösterdiklerini yine de oldukça açık olarak ortaya koyuyor. Bu gerçek, Haney ve ötekilerin yaptığı deneyle kanıtlamaya çabaladıkları davranışçı tezle çelişmektedir.

"Doğal" deneylere uygun bu denli çok gereç varken, böylesi "yapay" deneylerin değerini sormamak elden gelmiyor. Bu tip deneyler, yalnızca, doğal deneyler karşısında yeğ tutulmalarını sağladığı varsayılan sözde kesinlikten yoksun oldukları için değil; yapay düzenlemeler, "gerçek yaşam"daki bir düzenlemeye oranla, bütün deneysel durumu çarpıtma eğilimi de taşıdıkları için, bu soru kendisini daha bir kesinlikle ortaya koymaktadır.

Burada "gerçek yaşam" sözüyle ne anlatılmak isteniyor?

Bu terimi birkaç örnekle açıklamak, tartışılması bizi ana düşünce çizgimizden çok uzaklaştıracak olan felsefi ve bilgibilimsel sorulara yol açacak biçimsel bir tanımlamayla açıklamaktan daha iyi olacaktır belki de.

"Savaş oyunları"nda belirli sayıda askerin "öldürüldüğü" ve belirli sayıda silahın "yok edildiği" duyurulur. Oyunun kurallarına göre, öyledir. Ama bu, açıklanan kişilerle ya da şeylerle ilgili hiçbir sonuç yaratmaz; "ölü" asker kısa dinlenmesinin tadını çıkarır, "imha edilen" top amacına hizmet

etmeye devam eder. Kaybeden taraf için en kötü yazgı, bu tarafa kumanda eden generalin sonraki meslek yaşamında engellerle karşılaşması olasılığının bulunması olacaktır. Bir başka deyişle, savaş oyununda olanlar, ilgili kişilerin çoğunun gerçek durumuna herhangi bir etkide bulunmaz.

Para için oynanan oyunlar, tartışılması gereken bir başka olaydır. Oyun kâğıtları, rulet ya da atlar üzerine iddiaya girişen çoğu insan, "oyun" ile "gerçeklik" arasındaki sınır çizgisinin iyice ayırdındadır. Ancak yitirilmesi halinde ekonomik durumlarını ciddi olarak etkilemeyecek, yani ciddi sonuçlar doğurmayacak miktarlarla oynarlar.

Bir azınlık oluşturan "gerçek kumarbazlar", yitirilmesi gerçekten ekonomik durumlarını çökme noktasına kadar etkileyecek miktarları tehlikeye atacaklardır. Ne var ki, "kumarbaz" gerçekte "oyun oynamaz", çok gerçekçi, sık sık da canlı, hareketli bir yaşam biçimine kapılmıştır. Aynı "oyun-gerçeklik" kavramı, eskrim gibi bir spor dalı için de geçerlidir: katılan iki kişi de yaşamını tehlikeye atmaz. Eğer durum, yaşamlarını tehlikeye düşürecek bir biçimde düzenlenirse, o zaman bir oyundan değil, bir düellodan söz ederiz.[16]

Ruhbilimsel deneylerde "denekler" bütün durumun yalnızca bir oyun olduğunu açık seçik olarak kavrayabilselerdi, her şey kolay olurdu. Ne var ki, birçok deneyde, Tıpkı Milgram'ın deneyinde olduğu gibi, deneklere yanlış bilgi verilir ve yalan söylenir. Tutukevi deneyine gelince, bu deney, her şeyin yalnızca bir deney olduğunun fark edilmesi olasılığını en aza indirecek ya da ortadan kaldıracak bir biçimde düzenlenmişti. Bu deneylerden birçoğunun, ta işe başlarken, yalan dolanla birlikte yürütülmesi gerektiği bir gerçektir.

İşte bu olgu bu garip gerçekdışılığı ortaya koymaktadır. Deneye katılanların gerçeklik duyumu bulandırılmakta ve eleştirel yargılama yetenekleri büyük ölçüde azaltılmaktadır.[17]

"Gerçek yaşam"da kişi, davranışının sonuçları olacağını bilir. Bir kişi herhangi birini öldürmek isteme düşlemine sahip olabilir ama bu düşlem ancak çok seyrek olarak eyleme dönüşür. Birçokları bu düşlemleri düşlerinde açığa vurur

çünkü uyku durumundayken düşlemler hiçbir sonuç yaratmaz. Deneklerin eksiksiz bir gerçeklik duygusundan yoksun olduğu deneyler, gerçek bir durumda nasıl davranacaklarını göstermekten çok, bilinçsiz eğilimlerini temsil eden tepkilere neden olabilir.[18]

Bir olayın gerçek mi, yoksa bir oyun mu olduğu, bir başka nedenden dolayı da belirleyici önem taşır. *Gerçek* bir tehlikenin, bu tehlikeye karşı koyacak "olağanüstü durum enerjisi"ni harekete geçirme eğilimi taşıdığı çok iyi bilinir; çoğu kez bu enerji, ilgili kişinin gerekli bedensel güce, beceriye ya da dayanıklılığa sahip olup olmadığını düşünmeyeceği bir ölçüde harekete geçer. Ama bu olağanüstü durum enerjisi, ancak bütün organizma gerçek bir tehlikeyle karşı karşıya kaldığında ve haklı nörofizyolojik gerekçelerle harekete geçirilir; kişinin zihninde kurduğu tehlikeler, organizmayı bu biçimde uyarmaz, yalnızca korku ve üzüntüye yol açar. Aynı ilke, yalnızca, tehlike karşısında ortaya çıkan olağanüstü durum tepkileri için değil, düşleme ile gerçeklik arasında başka birçok bakımdan var olan farklılık için de geçerlidir: örneğin durumun bütünüyle gerçek olduğu hissedilmeyince ortaya çıkmayacak olan ahlaksal kısıtlamaların ve vicdani tepkilerin harekete geçirilmesi bu bağlamda sayılabilir.

Ayrıca, bu tip laboratuvar deneylerinde deneycinin oynadığı rol de göz önüne alınmalıdır. Deneyci, kendi kurduğu ve denetlediği uydurma bir gerçekliğe başkanlık eder. Belirli bir anlamda, o denek için gerçekliği temsil eder ve bu nedenle, onun etkisi, bir uyutucunun hipnotik etkisine benzer. Deneyci, deneğin sorumluluğunu ve istencini bir ölçüye kadar devralır: böylece de onu, hipnotik bir durumda bulunmayan bir deneğe oranla, kurallara uymaya çok daha yatkın hale getirir.

Sonuç olarak, taklit tutukevleri ile gerçek tutukevleri arasındaki fark o denli büyüktür ki taklit tutukevlerine ilişkin gözlemlerden geçerli örneksemeler çıkarmak gerçekten olanaksızdır. Belirli bir eyleminden dolayı tutuklu olan biri için durum çok gerçektir; bu tutuklu nedenleri bilir (cezasının adil olup olmaması ayrı bir sorundur); umarsızlığını ve sa-

hip olduğu birkaç hakkı bilir; erken salıverilme şansının ne olduğunu bilir. Kuşkusuz, bir insanın, (en kötü koşullar altında bile olsa) iki hafta, iki ay, iki yıl ya da yirmi yıl süreyle tutukevinde kalacağını bilip bilmemesi, tutumunu etkileyen belirleyici bir etkendir. Tek başına bu etken, onun umutsuzluğu, moral çöküntüsü ve bazen (çok seyrek de olsa) –iyi ya da kötü amaçlarla– yeni enerjileri harekete geçirmesi açısından son derecede önemlidir. Dahası, bir tutuklu "herhangi bir tutuklu" değildir. Tutuklular birer bireydirler ve karakter yapılarındaki farklılıklara uygun olarak bireysel bir biçimde tepkide bulunurlar. Ama bu, onların tepkisinin, içinde bulundukları çevrenin bir işlevi olmayıp *yalnızca* karakterlerinin bir işlevi olduğu anlamına gelmez. Bu tepkinin ille de şu ya da bu olması gerektiğini varsaymak safdillikten başka bir şey değildir. Her bir birey –ve grup– için geçerli olan karmaşık ve çözümü güç sorun, belli bir karakter yapısı ile belli bir toplumsal yapı arasındaki karşılıklı etkileşimi ortaya çıkarmaktır. Gerçek araştırma bu noktada başlamaktadır ve durumun, insan davranışını açıklayan tek etken olduğu varsayımı araştırmayı felce uğratmaktan başka bir şeye yaramaz.

Engelleme-Saldırganlık Kuramı

Saldırganlık üzerine yapılmış başka birçok davranışçı yönelimli inceleme vardır.[19] Ama bunların hiçbiri, saldırganlık ve şiddetin kökenine ilişkin genel bir kuram geliştirmemektedir; J. Dollard ve ötekilerin (1939) geliştirdikleri ve bütün saldırganlık türlerinin nedenini bulduğunu öne süren engelleme-saldırganlık kuramı bunun dışındadır. Daha özgül olarak, bu kuram şunu savunur: "Saldırgan davranışın meydana gelmesi her zaman engellemenin varlığını öngörür ve buna karşıt olarak, engellemenin var olması her zaman bir saldırganlık biçimine yol açar" (J. Dollard ve ötekiler, 1939). İki yıl sonra yazarlardan biri N. E. Miller, engellemenin değişik tipte birçok tepkiye yol açabileceğini ve bunlardan yalnızca birinin saldırganlık olduğunu kabul ederek, varsayımın ikinci bölümünü çıkardı (N. E. Miller, 1941).

Buss'a göre, bu kuram, çok azı dışında hemen bütün ruhbilimcilerce kabul edildi. Buss da şu belirleyici vargıya ulaşıyor: "Engellemeye verilen önem ve ağırlık, araçsal bir tepki olan saldırganlığın küçümsenmesinin yanı sıra, öteki büyük önceller sınıfının (zararlı uyaranların) da talihsiz biçimde küçümsenmesine yol açmıştır. Engelleme, saldırganlığın öncellerinden yalnızca biridir ve en güçlü olanı da değildir" (A. H. Buss, 1961).

Ele alınması gereken literatürün kapsamından dolayı, engelleme-saldırganlık kuramının her yönüyle tartışılması, bu kitabın çerçevesi içinde olanaksızdır.[20] Burada birkaç temel noktaya değinmekle yetineceğim.

Engelleme denilince anlaşılan şeyin belirsiz olması, kuramın özgün formülasyonunun yalınlığını büyük ölçüde zedelemiştir. Esas olarak, bu terim iki anlamda anlaşılmaktadır: (a) Süregiden, hedefe yönelik bir etkinliğin kesintiye uğratılması. (Annesi içeri girdiği ve ona engel olduğu zaman ellerini kurabiye kavanozuna sokmuş olan bir çocuk ya da tam cinsel birleşmede bulunacağı sırada hareketi yarıda kesilen, cinsel yönden uyanmış bir kişi buna örnek olarak gösterilebilir.) (b) Bir arzunun ya da dileğin yadsınması olarak engelleme, Buss'a göre "yoksun kalma". (Annesinden bir kurabiye vermesini isteyen ve reddedilen çocuk ya da bir kadına uygunsuz bir öneride bulunan ve reddedilen bir erkek.)

"Engelleme" teriminin gösterdiği anlam belirsizliğinin bir nedeni, Dollard ve ötekilerin görüşlerini gereken açıklıkla ortaya koymamış olmalarında yatar. Belki bir başka neden de "engelleme" sözcüğünün ikinci anlamda yaygın olarak kullanılması ve ruhçözümsel düşünüşün de bu kullanıma katkıda bulunmuş olmasıdır. (Örneğin, bir çocuğun sevgi isteği annesince "engellenir".)

Engellemenin anlamına bağlı olarak, birbirinden bütünüyle ayrı iki kuramı ele alıyoruz. Birinci anlamda engelleme nispeten seyrektir çünkü bu anlamda engelleme, amaçlı etkinliğin o anda başlamış olmasını gerektirir. Bu tür engelleme, bütün saldırganlığı, hatta saldırganlığın önemli bir bölü-

münü açıklamaya yetecek kadar sık değildir. Aynı zamanda, saldırganlığı, bir etkinliğin yarıda kesilmesinin sonucu olarak açıklamak da kuramın tek sağlam kısmı olabilir. Onaylayalım ya da onaylamayalım, yeni nörofizyolojik veriler belirleyici değere sahip olabilir.

Öte yandan engellemenin ikinci anlamını temel alan kuram, görgül kanıtların ağırlığı karşısında tutunabilecek gibi görünmüyor. Her şeyden önce, yaşamın temel bir gerçeğini göz önüne alabiliriz: bu gerçek engellemeyi kabul etmeksizin önemli hiçbir şeyin başarılamayacağıdır. Kişinin çaba göstermeksizin, yani engellemeyle karşılaşmaksızın öğrenebileceği düşüncesi, bir reklam sloganı olarak iyi olabilir ama büyük becerilerin kazanılmasında doğru olmadığı kuşkusuzdur. Engellenmeyi kabul etme yeteneği olmasaydı, insan pek gelişemezdi. Üstelik, insanların sık sık saldırgan bir tepkide bulunmaksızın engellemelere katlandığını her günkü gözlemler ortaya koymuyor mu? Saldırganlığı üretebilen ve sık sık da üreten şey, engellemenin kişi için *taşıdığı anlamdır* ve engellemenin ruhbilimsel anlamı, ortaya çıktığı bütün durumlara uygun olarak farklılık gösterir.

Örneğin, bir çocuğun şeker yemesi yasaklanırsa, ana-babanın tutumunun gerçekten sevecen ve denetleme hazzından arınmış olması koşuluyla, bu engelleme, saldırganlığı harekete geçirmeyecektir ama eğer bu yasaklama, ana-babanın denetleme arzusunun birçok dışavurumundan yalnızca bir tanesiyse ya da eğer, örneğin, çocuklardan birinin şeker yemesine izin verilirse, sonucun büyük bir kızgınlık olması çok olasıdır. Saldırganlığı üreten engelleme değil, durumun içerdiği haksızlık ya da reddetme öğesidir aslında.

Engelleme duygusunun ortaya çıkışını ve yoğunluğunu belirlemede en önemli etken, kişinin *karakteridir*. Örneğin, çok açgözlü bir kişi, istediği bütün yiyeceği elde edemediği zaman ve cimri bir kişi, ucuz bir şeyi satın alma isteği engellendiği zaman, kızgın bir biçimde tepki gösterecektir. Özsever kişi, umduğu övgü ve kabulü göremezse kendini engellenmiş hisseder. Kişinin karakteri, ilk olarak o kişinin *nelerden* engel-

lenmişlik duygusuna kapıldığını, ikinci olarak da engellenmeye gösterdiği tepkinin *yoğunluğunu* belirler.

Saldırganlık üzerine yapılmış davranışçı yönelimli ruhbilimsel incelemelerin birçoğu, kendi amaçları açısından değerli olmalarına karşın, zorbaca saldırganlığa ilişkin evrensel bir varsayımın belirlenmesi sonucunu doğurmamışlardır. Megargee, ruhbilimsel yazına ilişkin seçkin araştırmasından şu sonucu çıkarıyor: "İrdelediğimiz incelemelerin çok azı, insan zorbalığına ilişkin kuramları sınama işine girişmiştir. Şiddete dikkatini yoğunlaştıran görgül incelemeler, *genellikle, kuramları sınayacak biçimde düzenlenmişti*. Önemli kuramsal sorunlar üzerinde yoğunlaşan araştırmalar, genellikle nispeten yumuşak saldırgan davranışı irdelediler ya da insandan daha aşağı düzeyde denekleri kullandılar" (E. I. Megargee, 1969; italikler bana ait). Araştırmacıların seçkinliği, ellerindeki araştırma olanakları ve ruhbilimsel çalışma alanında yükselme arzusu güçlü olan incelemecilerin sayısı göz önüne alındığında, bu cılız sonuçlar, davranışçı ruhbilimin, zorbaca saldırganlığın kaynaklarına ilişkin sistemli bir kuramın geliştirilmesine hizmet etmediği varsayımını doğrularmış gibi görünmektedir.

3

İçgüdücülük ve Davranışçılık: Ayrılıkları ve Benzerlikleri

Ortak Bir Temel

Nasıl davranışçıların insanı, kendi toplumsal sisteminin bugününü yaşıyorsa, içgüdücülerin insanı da türün geçmişini yaşar. Birincisi, yalnızca bugünün toplumsal kalıplarını üretebilen bir makinedir;[1] ikincisi de yalnızca geçmişin kalıtımla devralınmış kalıplarını üretebilen bir makinedir. İçgüdücülük ile davranışçılığın bir ortak temel önermesi vardır: İnsan, kendine özgü yapısı ve kendi yasaları olan bir ruha sahip değildir.

Lorenz'in anladığı anlamda içgüdücülük için de aynı şey geçerlidir; bunu Lorenz'in eski öğrencilerinden biri, Paul Leyhausen, en köktenci biçimiyle formüle etmiştir. Leyhausen, ruhsal nitelikteki herhangi bir şeyin ancak ruhbilimsel bakımdan, yani ruhbilimsel temel önermelere dayanılarak açıklanabileceğini öne süren insan ruhbilimcilerini eleştiriyor. ("Ancak" sözcüğü, bu ruhbilimcilerin tutumunun, daha iyi bir sav uğruna birazcık çarpıtılmasıdır.) Buna karşıt olarak Leyhausen şunu ileri sürüyor:

> *Ruhsal olayların ve deneyimlerin açıklamasını kesinlikle bulamayacağımız bir alan varsa, bu da bizzat ruh alanıdır; nasıl ki sindirimin açıklamasını sindirim süreçlerinde değil, yaklaşık bir milyar yıl önce var olan çevresel koşullarda bulabiliyorsak, aynı nedenden*

dolayı ruh için de durum böyledir. Bu koşullar, birçok organizmayı, ayıklayıcı baskılara açık hale getirmiştir ve bu baskılar, bu organizmaların yalnızca inorganik yiyecekleri değil organik nitelikteki yiyecekleri de özümlemesini sağlamıştır. Aynı şekilde, ruhsal süreçler de yaşamı –ve türü– koruyucu değere sahip ayıklayıcı baskıların bir sonucu olarak ortaya çıkmış kazanımlardır. Bunların açıklaması, her bakımdan, ruhbilim-öncesi bir açıklamadır... (K. Lorenz, P. Leyhausen, 1968; benim çevirim).

Daha yalın bir dille anlatırsak, Leyhausen, ruhbilimsel verilerin tek başına evrim süreciyle açıklanabileceğini savunuyor. Burada en önemli nokta, "açıklamak" sözcüğüyle neyin anlatılmak istendiğidir. Diyelim ki biri, korku gerçeğinin, nasıl oluyor da en alt düzeyde hayvanlardan en üst düzeyde hayvanlara kadar beynin geçirdiği evrimin sonucu *olabildiğini* öğrenmek istiyorsa, o zaman bu, beynin evrimini araştıran bilim insanlarına düşen bir görevdir. Oysa, bir kişinin *niçin* korktuğu açıklanmak isteniyorsa, evrime ilişkin veriler bu sorunun yanıtlanmasına pek katkıda bulunmaz: açıklamanın, esas olarak, ruhbilimsel olması gerekir. Belki kişi, daha güçlü bir düşmanın tehdidi altındadır ya da kendi bastırılmış saldırganlığıyla cebelleşiyordur veya bir güçsüzlük duygusundan dolayı acı çekiyordur ya da içindeki bir paranoya öğesi kendine acı çektirildiği duygusuna kapılmasına yol açmaktadır veya tek başına olsun, çeşitli bileşimlerle olsun, başka birçok etken onun korkusunu açıklayabilir. Belirli bir kişinin korkusunu bir evrim süreciyle açıklamayı istemek akıntıya kürek çekmektir.

Leyhausen'ın, insan olgularının incelenmesinde tek yaklaşımın evrimci yaklaşım olduğu yolundaki temel önermesinin anlamı şudur: bir insanın içindeki ruhsal süreçleri, ancak ve ancak, o insanın evrim süreci içerisinde nasıl bugünkü durumuna geldiğini bilerek anlarız. Benzer biçimde, sindirim süreçlerinin, milyonlarca yıl önce var olan koşullara göre açıklanmasını öneriyor. Sindirim yolu rahatsızlıklarıyla uğraşan bir hekim, belirli bir hastadaki belirli belirtilerden çok, sindirimin evrimiyle ilgilenseydi, hastasına yardım edebilir miydi? Leyhausen için, evrim tek bilim durumuna geliyor ve insanı ele alan bütün öteki bilimleri yutuyor. Bildiğim kada-

rıyla Lorenz, bu ilkeyi hiçbir zaman böylesine köktenci bir biçimde belirlememiştir ama Lorenz'in kuramı da aynı temel önerme üzerine kurulmuştur. Lorenz'in öne sürdüğüne göre, insanın kendisini *yeterince* anlamasının tek yolu, onu şimdiki durumuna getirmiş olan evrim sürecini anlamasıdır.[2]

İçgüdücü ve davranışçı kuramlar arasındaki büyük ayrılıklara karşın, bu kuramlar ortak bir temel yönelime sahiptir. Her ikisi de *kişiyi*, davranışlarda bulunan insanı, görüş alanlarının dışına çıkarıyorlar. İnsan, ister koşullandırmanın ürünü, ister hayvan evriminin ürünü olsun, yalnızca kendi dışındaki koşullarca belirlenir; kendi yaşamında hiçbir role, hiçbir sorumluluğa, hatta hiçbir özgürlük belirtisine sahip değildir. İnsan, iplerle –içgüdüyle ya da koşullandırmayla– denetlenen bir kukladır.

Daha Yakın Zamanda Ortaya Atılan Görüşler

İçgüdücülerin ve davranışçıların, insana ilişkin görüşleri ve felsefi yönelimleri açısından belirli benzerlikleri paylaştıkları bir gerçektir. Ama bu gerçeğe karşın –ya da belki de bundan dolayı– dikkat çekici bir bağnazlıkla birbirleriyle savaşmışlardır. "Doğa mı, yetiştirme mi", "içgüdü mü, çevre mi", her bir yanın, herhangi bir ortak temel görmeyi reddederek, çevresinde saf tuttukları bayraklar haline geldi.

Son yıllarda, içgüdücü-davranışçı savaşının keskin seçeneklerini alt etme yönünde giderek güçlenen bir eğilim ortaya çıkmıştır. Çözümlerden biri terimleri değiştirmekti; bazıları "içgüdü" terimini daha alt düzeyde hayvanlar için kullanma ve insan güdülerini tartışırken bunun yerine "organik dürtüler"den söz etme eğilimi gösterdiler. Bu yolla bazıları, "bir kuşun davranışlarının çoğu öğrenmeye dayanmazken, insan davranışlarının çoğu öğrenmeye dayanır" (W. C. Allee, H. W. Nissen, M. F. Nimkoff, 1953) türünden belirlemeler geliştirdiler. Bu son belirleme, eski "ya-ya da" belirlemesinin yerine, bir "aşağı yukarı" belirlemesi koyma ve böylece de ilgili etkenlerin ağırlığında meydana gelen aşamalı değişikliği göz önüne alma yolundaki yeni eğilimin ayırıcı özelliğidir.

Bu görüşün modeli, bir ucunda (hemen hemen) tamamen doğuştan belirlenme, öteki ucunda da (hemen hemen) tamamen öğrenme bulunan bütünsel bir süreçtir.

İçgüdü kuramının önde gelen bir karşıtı olan F. A. Beach şöyle yazıyor:

> *Günümüzde içgüdünün ruhbilimsel açıdan ele alınışında ortaya çıkan daha ciddi bir zayıflık, belki de, iki sınıflı bir sistemin, karmaşık davranışın sınıflandırılması için yeterli olduğu varsayımında yatmaktadır. Bütün davranışların ya öğrenmeyle ya da kalıtımla –bunların her ikisi de ancak kısmen anlaşılmıştır– belirlenmesi gerektiği yolundaki ima, bütünüyle haksızdır. Herhangi bir tepkinin kesin biçimini çok sayıda değişken etkiler; bunlardan yalnızca ikisi, kalıtımsal ve deneyimsel etkenlerdir. İşte, ruhbilim, bütün bu etkenleri tanıma ve çözümleme işine girişmelidir. Bu görev hakkıyla kavrandığı ve yerine getirildiği zaman, içgüdüsel davranışa ilişkin belirsiz kavramlara ne gerek kalacaktır ne de gerekçe* (F. A. Beach, 1955).

N. R. F. Maier ve T. C. Schneirla, buna benzer bir çizgide şunları yazıyorlar:

> *Öğrenme, yüksek düzeydeki türlerin davranışında, daha aşağı düzeydeki türlerin davranışında oynadığından daha önemli bir rol oynadığı için, yüksek gelişmişlik düzeyindeki türlerin sahip olduğu doğuştan belirlenmiş davranış kalıpları, aşağı düzeydeki türlerin davranış kalıplarına oranla, deneyim tarafından çok daha kapsamlı bir biçimde değişime uğratılır, işte böylesi bir değişim aracılığıyla, hayvan, değişik çevrelere uyum sağlayabilir ve en uygun koşulun dayattığı dar sınırlardan kaçabilir. Bu nedenle, yüksek gelişmişlik düzeyindeki türler yaşamlarını sürdürebilmek için özgül dış çevre koşullarına, alt gelişmişlik düzeyindeki türlere oranla daha az bağımlıdırlar.*
>
> *Davranışın içerdiği kazanılmış ve doğuştan etkenlerin karşılıklı etkileşim içinde bulunmalarından dolayı, birçok davranış kalıbını sınıflandırmak olanaksızdır. Her bir davranış tipi ayrı olarak araştırılmalıdır* (N. R. F. Maier ve T. C. Schneirla, 1964).

Bu kitapta benimsenen tutum, şimdi sözü edilen yazarların ve birbirlerine karşı "içgüdüler" ya da "öğrenme"

bayrakları altında savaşı sürdürmeyi reddedenlerin tutumlarına bazı bakımlardan yakındır. Bununla birlikte, Üçüncü Bölüm'de göstereceğim gibi, bu incelemenin bakış açısına göre, daha önemli sorun, bireyin ve türün hayatta kalmasını güvence altına alma işlevi gören "organik dürtüler" (önceleri "içgüdüler" olarak adlandırılan yiyecek, kavga, kaçma, cinsellik dürtüleri) ile kalıtımsal olarak programlanmayan ve bütün insanlarda ortak olarak bulunmayan "organik-olmayan dürtüler" (karakter kökenli tutkular)[3] –sevgi ve özgürlük isteği, yıkıcılık, özseverlik, sadistlik, mazoşistlik– arasındaki ayrılıktır.

İnsanın ikinci doğasını oluşturan bu organik-olmayan dürtüler, sık sık organik dürtülerle karıştırılır. Tartıştığımız konuyla ilgili bir durum, cinsel dürtüdür. Ruhçözümsel gözlemler iyice ortaya koymuştur ki, öznel yönden, ilgili fizyolojik dışavurumları da dahil, cinsel istek olarak hissedilen şeyin yoğunluğu, çoğu kez, özseverlik, sadistlik, mazoşistlik, iktidar arzusu ve hatta kaygı, yalnızlık, sıkıntı gibi cinsel olmayan tutkulardan ileri gelir.

Örneğin, özsever bir erkek için bir kadın görmek, cinsel yönden heyecanlandırıcı olabilir çünkü nasıl çekici olduğunu kendine kanıtlama fırsatı heyecanlandırmıştır onu. Ya da sadist bir kişi, bir kadını (ya da duruma göre, bir erkeği) elde etme ve denetleme olanağı karşısında cinsel yönden heyecanlanabilir. İşte yalnızca bu güdü, birçok insanı yıllarca duygusal yönden birbirine bağlamıştır; özellikle birinin sadistliğiyle ötekinin mazoşistliğinin uyum içinde olduğu durumlar için doğrudur bu. Ün, güç ve zenginliğin, kişiyi, eğer belirli bedensel koşullar da varsa, cinsel yönden çekici kıldığı pekiyi bilinir. Bütün bu durumlarda fiziki arzu, böylelikle doyuma ulaşan cinsel-olmayan tutkular tarafından harekete geçirilir. Gerçekte, kaç çocuğun, bugün dünyada bulunmalarını, sevgiyi bir yana bırakalım, gerçek fiziksel çekicilikten çok, kendini beğenmişliğe, sadistliğe ve mazoşistliğe borçlu olduğunu herkes kestirebilir. Ne var ki insanlar, özellikle de erkekler, "aşırı kendini beğenmiş" olduklarını düşünmekten çok, "aşırı cinsel güce sahip" olduklarını düşünmeyi yeğlerler.[4]

Aynı olgu, zoraki yemek yeme olaylarında klinik olarak yakından incelenmiştir. Bu belirti, "fizyolojik" açlık tarafından değil; bunalım, kaygı, "boşluk" duygusunun doğurduğu "ruhsal" açlık tarafından güdülenir.

İleriki kısımlarda ortaya koyacağım bana ait tez, yıkıcılık ve zalimliğin, içgüdüsel dürtüler olmayıp, kökenleri insanın tümel varoluşunda bulunan tutkular oldukları yolundadır. Bu tutkular, yaşama anlam kazandırma yollarından biridir; bunlar hayvanda bulunmaz ve bulunamaz çünkü nitelikleri gereği, bunların kökenleri "insanlık durumu"nda bulunur. Lorenz'in ve öteki içgüdücülerin asıl hatası, iki tür dürtüyü, yani *içgüdüden* kaynaklanan dürtüler ile *karakterden* kaynaklanan dürtüleri birbirlerine karıştırmış olmalarıdır. Sadistliğini açığa vurmak için, deyiş yerindeyse, uygun durumun doğmasını kollayan sadist bir kişi, hidrolik bir model olan, önüne set çekilmiş içgüdü modeline uygun düşüyormuş gibi görünmektedir. Ne var ki, tıpkı sevecen karakterli insanların sevgilerini açığa vurmak için fırsat kollamaları gibi, ancak sadist karakterli insanlar sadistçe davranma fırsatını kollarlar.

Her İki Kuramın Siyasal ve Toplumsal Geçmişi

Çevrecilerle içgüdücüler arasındaki savaşın toplumsal ve siyasal temelini biraz ayrıntılı olarak incelemek öğretici olacaktır. Çevreci kuramı, orta sınıfların on sekizinci yüzyılda derebeylik ayrıcalıklarına karşı geliştirdikleri siyasal devrimin özü karakterize eder. Derebeylik, kurulan düzenin *doğal* olduğu varsayımına dayanıyordu. Orta sınıfın devirmek istediği bu "doğal" düzene karşı savaşta, kişinin konumunun, kesinlikle herhangi bir doğuştan ya da doğal etkene bağımlı olmadığını; bütünüyle, devrimin iyileştirmekle görevli bulunduğu toplumsal düzenlemelere bağımlı olduğunu savunan kurama ulaşma eğilimi ağır basıyordu. Hiçbir kötülük ya da ahmaklık, insan doğasından ileri geliyormuş gibi değil, kötü ve soysuz toplumsal düzenlemelerin sonucu olarak açıklanabilirdi; bundan dolayı, insanın geleceği konusunda mutlak bir iyimserlik beslemeyi önleyecek hiçbir engel yoktu.

Çevreci kuram, on sekizinci yüzyılda yükselen orta sınıfların devrimci umutlarıyla böylece yakından ilgili olduğu halde, Darwin'in öğretisine dayanan içgüdücü hareket, on dokuzuncu yüzyıl kapitalizminin temel varsayımını yansıtır. Eğer en karmaşık ve en dikkate değer olgunun, yani insanın, yaşamın ortaya çıkışından bu yana bütün canlı varlıklar arasında süregiden acımasız yarışmanın bir ürünü olduğu kanıtlanabilirse, uyumlu işleyişi, bütün bireyler arasındaki acımasız yarışmanın yarattığı bir sistem olarak kapitalizm, doğal bir düzenmiş gibi görünür. Yaşamın tekhücreli organizmalardan insana kadar olan gelişmesi; yarışma yoluyla en iyinin utkuya ulaştığı ve ilerleyen ekonomik sistem içinde hayatta kalmaya uygun düşmeyenlerin ortadan kaldırıldığı serbest girişimin en çarpıcı örneğiymiş gibi görünür.[5]

1920'lerde K. Dunlap, Zing Yang Kuo ve L. Bernard önderliğinde içgüdücülüğe karşı yürütülen utkulu devrimin nedenleri, yirminci yüzyıl kapitalizmi ile on dokuzuncu yüzyıl kapitalizmi arasındaki ayrılıkta bulunabilir. Yalnızca konumuzla ilgili birkaç ayrılığa değineceğim. On dokuzuncu yüzyıl kapitalizmi, kapitalistler arasında çok şiddetli yarışmaya dayalıydı ve bu yarışma, daha güçsüz ve daha az etkin olanların yok edilmesine yol açtı. Yirminci yüzyıl kapitalizminde, yarışma öğesi, bir ölçüye kadar, yerini büyük girişimler arasındaki işbirliğine bırakmıştır. Bundan dolayı, şiddetli yarışmanın, doğanın bir yasasıyla ilişkili olduğunu kanıtlamaya artık gerek yoktu. Bir başka önemli ayrılık noktası da denetim yönteminin değişmesinde yatar. On dokuzuncu yüzyıl kapitalizminde denetim, ahlaksal yönden Tanrı'nın ve kralın yetkesince desteklenen katı boyun eğdirme ilkelerinin uygulanmasına dayanıyordu büyük ölçüde. Çok büyük merkezi girişimleriyle, işçilere eğlence ve ekmek sağlama yeterliliğiyle sibernetik kapitalizm, ruhbilimsel yönetim ve insan mühendisliği yoluyla denetim sağlayabilir. Bu kapitalizm, "içgdüler"i yetke korkusuyla denetlenen bir insandan çok, her yöne çekilir ve kolayca etkilenir bir insana gereksinme duyar. Sonuç olarak, çağdaş sanayi toplumu, yaşamın amacı konusunda, geçen yüzyıldakinden daha değişik bir görüşe

sahiptir. O zamanlar –en azından orta sınıflar için– ulaşılmak istenen ülkü, bağımsızlık, özel girişim, "kendi gemisinin kaptanı" olmaktı. Oysa çağdaş görüş, sınırsız tüketim ve doğa üzerinde sınırsız denetimdir. Günün birinde doğayı tümüyle denetim altına alacakları ve böylece Tanrı gibi olacakları düşü, insanları yakıp tutuşturmaktadır; *insan* doğasında denetlenemeyecek herhangi bir şey neden olsun ki?

Ama yirminci yüzyıl sanayiciliğinin tutumunu davranışçılık anlatıma kavuşturuyorsa, içgüdücülüğün Lorenz'in yazılarında yeniden canlanmasını ve geniş bir kesimce tutulmasını nasıl açıklayabiliriz? Belirttiğim gibi, bunun bir nedeni, giderek artan tehlikelerden ve bu tehlikeleri defetmek için hiçbir şey yapılmamasından dolayı birçok insanın içini kaplayan korku ve umutsuzluk duygusudur, ilerlemeye inanmış ve insanın yazgısında temel değişiklikler meydana geleceğini ummuş olan birçokları, bu başarısızlıktan insanın doğasının sorumlu tutulması gerektiği yolundaki açıklamaya sığınıyorlar. Son olarak, bir de yeni-içgüdücülüğün sözcülüğünü üstlenen yazarların kişisel ve siyasal eğilimleri vardır.

Bu alandaki bazı yazarlar, savundukları kuramların siyasal ve felsefi sonuçlarından ancak belli belirsiz haberdardırlar. Bu kuramları yorumlayanlar da bağlantılara pek dikkat etmemişlerdir. Ama istisnalar da vardır. N. Pastore (1949), 24 ruhbilimci, dirimbilimci ve toplumbilimcinin doğa mı, yetiştirme mi sorununa ilişkin toplumsal-siyasal görüşlerini karşılaştırdı. On iki "liberal"den ya da köktenciden on biri çevreci, biri de kalıtımcıydı; on iki "tutucu"dan on biri kalıtımcı, biri çevreciydi. Karşılaştırmaya katılan az sayıda kişi göz önüne alındığında bile, bu sonuç oldukça anlamlıdır.

Başka yazarlar da duygusal sonuçların, ama çoğu kez yalnızca karşıtlarının varsayımlarındaki duygusal sonuçların ayırdındadırlar. Katı ruhçözümlemeciliğin en seçkin temsilcilerinden biri olan R. Waelder'ın şu sözleri, bu tek yanlı bilince iyi bir örnektir:

Ya düpedüz Marksist olan ya da en azından Batılı liberal geleneğin bizzat Marksizm'e de kaynaklık etmiş bir dalına, yani insanın do-

ğası gereği "iyi" olduğuna ve insan hareketlerindeki bütün hastalıklarla kötülüklerin, çürümüş kurumlardan –belki de özel mülkiyet kurumundan ya da daha yeni ve daha ılımlı bir deyişle, sözde bir "nevrotik kültür "den– ileri geldiğine canla başla inanan bir düşünce okuluna bağlı bir grup eleştirmenden söz ediyorum...

Ama ister evrimci, ister devrimci olsun; ister ılımlı, ister köktenci, isterse de kafasından tek yönlü akım geçen biri olsun, insanın temelde iyi olduğuna ve acı çekmesinden yalnızca dış nedenlerin sorumlu olduğuna inanan bir kimse, yıkım ya da ölüm içgüdüsüne ilişkin bir kuramdan rahatsızlık duymadan edemez. Çünkü eğer bu kuram doğruysa, çatışma ve acı çekme gizilgüçleri, insan hareketlerinin doğasında vardır ve acıyı ortadan kaldırma ya da yatıştırma girişimlerinin, umutsuz yükümlenmeler olmasalar bile, en azından toplumsal devrimcilerin sanılarından çok daha karmaşık girişimler oldukları görülür (R. Waelder. 1956).

Her ne kadar Waelder'ın sözleri derinliğe sahipse de, yalnızca içgüdülere karşı olanların eğilimlerini görmesi ama kendi tutumunu paylaşanların eğilimlerini görmemesi yine de dikkat çekicidir.

4

Saldırganlık Anlayışına Ruhçözümsel Yaklaşım

Ruhçözümsel yaklaşım, saldırganlığın anlaşılmasında hem davranışçı hem de içgüdücü yaklaşımların yetersizliklerinden kaçınan bir yöntem önermekte midir? İlk bakışta, ruhçözümlemecilik, eksikliklerinden kaçınmak şöyle dursun, gerçekte bunların birleşiminden kötü yönde etkileniyormuş gibi görünmektedir. Ruhçözümlemeci kuram, hem genel kuramsal kavramları yönünden içgüdücü[1] hem de tedavi yönelimi açısından çevrecidir.

İnsan davranışını, kendini-koruma içgüdüsü ile cinsel içgüdü arasındaki (ve daha sonraki kuramında, yaşam içgüdüsü ile ölüm içgüdüsü arasındaki) savaşımın sonucu olarak açıklayan Freud'un kuramının[2] içgüdücü olduğu, hiçbir kanıt gerektirmeyecek kadar iyi bilinir. Çözümsel tedavinin, bir kişinin gelişmesini, çocukluk çağının özgül çevre koşullarıyla, yani ailenin etkisiyle açıklamaya kalkıştığı göz önüne alındığında, çevreci çatı da kolaylıkla algılanabilir. Bununla birlikte çevrenin değişime uğratıcı etkisinin, cinsel arzuya dayalı yapının etkisi aracılığıyla meydana geldiği yolundaki varsayım sayesinde, bu yön içgüdücülükle uzlaştırılmıştır.

Ama uygulamada, hastalar, kamuoyu ve sık sık da bizzat çözümlemeciler, cinsel içgüdülerin özgül değişimlerine yalnızca sözde bir ilgi gösteriyorlar (çoğu kez bu değişimler, sık sık kendisi de kuramsal beklentiler sistemine dayalı bir yorum

olan "kanıtlar" temel alınarak yeniden kurulur) ve bütünüyle çevreci bir tutum benimsiyorlar. Onların beliti (aksiyomu), hastadaki her olumsuz gelişmenin, ilk çocukluk çağındaki zarar verici etkilerin bir sonucu olarak anlaşılması gerektiği yolundadır. Bu durum, bazen, bir çocukta doğumdan sonra ortaya çıkan her arzu edilmez ya da hastalık belirtisi özellikten dolayı kendini suçlu hisseden ana-babaların kendilerini mantıksızca mahkûm etmelerine ve çözümlemeye konu olan insanların, bütün dertlerinin suçunu ana-babalarına yükleme, böylece de kendi sorumlulukları sorunuyla karşı karşıya kalmaktan kaçınma eğilimi göstermelerine yol açmıştır.

Bütün bunların ışığı altında, ruhçözümlemeciliğini içgüdücü kuramlar sınıfına dahil saymak, ruhbilimcilere doğal gelecektir ve böylelikle, bunların Lorenz'e karşı öne sürdükleri, *özünde*, ruhçözümlemeciliğe karşı bir savdır. Ama burada biraz dikkatli davranmak zorunludur; sorun, ruhçözümlemeciliğin nasıl belirlenmesi gerektiğidir. Ruhçözümleme, Freud'un kuramlarının toplamından mı oluşmaktadır, yoksa sistemin özgün ve yaratıcı kısımları ile rastlantısal, zamana bağlı kısımlarını birbirlerinden ayırabilir miyiz, bütün büyük düşünce öncülerinin çalışmalarında yapılabilecek bu ayrımı yapabilir miyiz? Eğer böylesi bir ayrım haklı ve yerindeyse, şu soruyu sormalıyız: Cinsellik kuramı, Freud'un çalışmalarının özüne mi ilişkindir, yoksa o zamanki felsefi ve bilimsel çevresinde temel bulgularını düşünüp açıklayacağı başka bir yol bulunmadığı için, yalnızca yeni kavrayışlarını toparladığı biçim midir? (E. Fromm, 1970a.)

Cinsellik kuramının bilimsel bir kesinlik olduğunu, Freud hiçbir zaman öne sürmemiştir. Bu kuramı, "mitolojimiz" olarak adlandırmış; sonradan onun yerine Eros ve ölüm "içgüdüleri" kuramını koymuştur. Şurası da aynı ölçüde önemlidir ki, Freud, ruhçözümlemeciliği –bir çıkarma yaparak, cinsellik kuramına değil– direnç ve aktarmaya dayalı bir kuram olarak belirlemiştir.

Bununla birlikte, Freud'un buluşlarına eşsiz tarihsel önemlerini kazandıran şeyi akılda bulundurmak, belki de

onun sözlerinden daha önemlidir. Kuşkusuz bu şey, pek de içgüdücü kuram olamazdı; içgüdü kuramları, on dokuzuncu yüzyıldan beri oldukça tutulur olmuştu. Onun (kendini-koruma içgüdüsünden başka) *cinsel* içgüdüyü, tüm tutkuların kaynağı olarak saptaması, hâlâ Viktorya devri orta sınıf ahlakının egemen olduğu bir zamanda, elbette yeni ve devrimciydi. Ama içgüdü kuramının bu özel yorumu bile öylesine güçlü ve uzun erimli bir etki yaratmazdı belki de. Bana öyle geliyor ki, Freud'a tarihsel önemini kazandıran şey, bazı olay anlatılarında ve hepsinden önce de büyük yapıtı *Rüyaların Yorumu*'nda (1900) ortaya koyduğu gibi, felsefi yönden ya da akıl yürütme yoluyla değil, deneysel bir biçimde bilinçsiz süreçleri keşfetmesiydi. Örneğin, bilinçli biçimde barışçı ve vicdanlı insanın, güçlü öldürme tepilerine sahip olduğu ortaya konulabilirse, bunların, kişinin babasına karşı duyduğu "Oedipus" nefretinden türemiş tepiler olarak, sahip olduğu ölüm içgüdüsünün bir dışavurumu olarak, yaralanmış özseverliğinin bir sonucu olarak ya da başka nedenlerden dolayı meydana gelmiş şeyler olarak açıklanıp açıklanmaması ikincil bir sorundur. Freud'un yaptığı devrim, insan zihninin bilinçsiz yanını ve istenmeyen arzulara ilişkin bilincini bastırmakta kullandığı enerjiyi tanımamızı sağladı. Freud, bilinçsiz arzuların örtüsü olduğu sürece iyi niyetin hiçbir anlam taşımadığını gösterdi; *bilinçli olarak* iyi olduğunu "kastetme"nin yeterli olmadığını ortaya koyarak, "dürüst" görünümlü dürüstlükten-yoksunluğun maskesini indirdi. O, insanın içindeki derinliği, yeraltı dünyasını keşfeden ilk bilim insanıydı. İşte bundan dolayı, çoğu ruh hekiminin kuramlarını ciddiye almayı hâlâ reddettiği bir zamanda, onun düşünceleri, sanatçılar ve yazarlar üzerinde böylesine büyük bir etki yarattı.

Ama Freud daha da ileri gitti, içinde işlerlikte olan ama insanın ayırdında olmadığı güçleri göstermekle kalmadı, gerekçe uydurmanın insanı durumun ayırdına varmaktan alıkoyduğunu göstermekle yetinmedi; aynı zamanda bu bilinçsiz güçlerin, yeni ve dinamik bir anlamda "karakter" adını verdiği bir sistem içinde bütünleşmiş olduğunu da açıkladı.[3]

Freud, bu anlayışı, "dışkıl karakter" hakkındaki ilk bilimsel makalesinde geliştirmeye başladı (S. Freud, 1908). İnatçılık, aşırı titizlik ve cimrilik gibi belli davranış özellikleri, diye belirtiyordu, çok sık olarak, bir özellikler sendromu biçiminde bir arada bulunur. Dahası, her nerede bu sendrom varsa, tuvalet eğitimi alanında, anüs büzücü kas denetimi değişikliklerinde, bağırsak hareketleri ve dışkılama ile ilişkili belli davranış özelliklerinde özgüllükler bulunabilir. Böylece Freud'un ilk adımı, bir davranış özellikleri sendromu bulmak ve bu özellikleri, çocuğun bağırsak hareketleri alanındaki (kısmen, onu eğitenlerin isteklerine bir tepki olan) davranış biçimiyle birleştirmekti. Freud'un bundan sonraki parlak ve yaratıcı adımı, bu iki davranış kalıbı dizgesini, cinsel arzunun evrimiyle ilişkili daha önceki bir varsayıma dayanan kuramsal bir yorumla birleştirmekti. Çocuk gelişiminin erken bir evresinde, ağız asıl arzu ve doyum organı olmaktan çıktıktan sonra, anüsün önemli bir kösnül bölge haline geldiği ve cinsel istekle ilgili çoğu arzuların, dışkıyı tutma ve boşaltma süreci çevresinde merkezlendiği yolundaydı bu varsayım. Freud'un vardığı sonuç, davranış özellikleri sendromunu, cinsel arzu doyumunun yüceltilmesi ya da bu doyuma karşı tepki geliştirme veya dışkıllığın engellenmesi olarak açıklamaktı. Benimsenen varsayıma göre, inatçılık ve cimrilik, dışkıyı tutma hazzından vazgeçmek istemeyişin yüceltilmesi; aşırı titizlik de çocuğun, her istediğinde çiş yapma yönünde başlangıçta sahip olduğu arzuya karşı tepki geliştirmeydi. Freud, o zamana dek birbirleriyle ilişkisizmiş gibi görünen sendromun üç özgün özelliğinin, bir yapının ya da sistemin bir bölümünü oluşturduklarını gösterdi çünkü bunların hepsi, kendini ya doğrudan, ya tepki geliştirme yoluyla ya da yüceltmeyle bu özelliklerde açığa vuran aynı dışkıl cinsellikten kaynaklanıyordu. Bu yolla Freud, bu özelliklerin neden enerjiyle yüklü ve gerçekte neden değişmeye karşı çok dirençli olduklarını açıklayabiliyordu.[4]

En önemli eklemelerden biri, "ağızcıl-sadist" karakter (benim deyişimle, sömürücü karakter) kavramıydı. Vurgu-

lanmak istenen yönlere bağlı olarak, başka karakter oluşumu kavramları da vardır: örneğin, yetkeci[5] (sadist-mazoşist) karakter, başkaldırıcı ve devrimci karakter, özsever ve kandaşıyla cinsel ilişki (ensest) eğilimi taşıyan karakter bunlardandır. Çoğunluğu klasik ruhçözümsel düşünüşün bir parçası olmayan bu sonraki kavramlar, birbirleriyle ilgilidir ve çakışırlar; bunlar birleştirilerek belli bir karakterin daha da eksiksiz bir tanımı yapılabilir.

Freud'un karakter yapısına ilişkin kuramsal açıklaması, çeşitli karakter özelliklerine enerji veren kaynağın, (ağızcıl, dışkıl ve üreme organlarıyla ilgili) cinsel arzu olduğu yolundaki düşünceydi. Ama cinsellik kuramı bir yana bırakılsa bile, onun buluşu, sendromların klinik gözlemi açısından taşıdığı önemden hiçbir şey yitirmez ve bu sendromları ortak bir enerji kaynağının beslediği gerçeği aynı ölçüde doğrudur. Karakter sendromlarının, birey ile dış dünya ve kendisi arasındaki belirli ilişki biçimlerinden kaynaklandığını ve beslendiğini gösterme girişiminde bulunmuştum. Dahası, toplumsal küme ortak bir karakter yapısını ("toplumsal karakter"i) paylaştığı sürece, bir kümenin bütün üyelerince paylaşılan toplumsal-ekonomik koşulların, toplumsal karakteri biçimlendirdiğini ortaya koymaya çalıştım (E. Fromm, 1932, 1936, 1941, 1947, 1970; E. Fromm ve M. Maccoby, 1970).[6]

Karakter kavramının olağanüstü önemi, eski ikilemi, içgüdü-çevre ikilemini aşmasıdır. Freud'un sisteminde, cinsel içgüdünün çok uysal olduğu ve büyük ölçüde çevresel etkilerle biçimlendirildiği varsayılıyordu. Böylece karakter, içgüdü ile çevre arasındaki etkileşimin ürünü olarak anlaşılıyordu. Yalnızca Freud, bütün içgüdüleri bir tek içgüdüye indirgediği, yani (kendini koruma içgüdüsünden ayrı olarak) cinselliğe indirgediği için, bu yeni tutumu savunma olanağı vardı. Eski içgüdücülerin listesinde gördüğümüz pek çok içgüdü göreceli olarak sabitti çünkü her davranış güdüsü, özel bir doğuştan dürtü türüne bağlanıyordu. Ama Freud'un şemasında, çeşitli güdüleyici güçler arasındaki ayrılıklar, çevrenin cinsel arzu üzerindeki etkisinin sonucu olarak açıklanıyordu. O zaman,

çelişkili bir biçimde, Freud'un cinsellik kavramını genişletmesi, onun, Freud-öncesi içgüdü kuramı açısından olanaklı olanın çok ilerisine geçerek, çevresel etkilerin kabulüne kapıyı açmasını sağladı. Sevgi, sevecenlik, sadistlik, mazoşistlik, tutku, merak, kaygı, yarışma; bunlar ve başka birçok dürtü, artık tek tek özel bir içgüdüye değil, çevrenin (esas olarak da ilk çocukluktaki önemli kişilerin) cinsel arzu aracılığıyla yaptığı etkiye bağlanıyordu. Freud, bilinçli olarak, öğretmenlerinin felsefesine bağlı kaldı ama bir üstün-içgüdüye ilişkin varsayımıyla, kendi içgüdücü bakış açısını aştı. Cinsel arzu kuramına öncelik tanıyarak, düşüncesini kösteklemeyi sürdürdüğü doğrudur ve bu içgüdü yükünü bütünüyle geride bırakmanın zamanı artık gelmiştir. Bu noktada vurgulamak istediğim, Freud'un "içgüdücülük"ünün geleneksel içgüdücülükten çok ayrı ve gerçekte geleneksel içgüdücülüğü alt etmenin başlangıcı olduğudur.

Buraya kadar yapılan tanımlama, "karakterin davranışı belirlediği"ni; ister sevecen, ister yıkıcı olsun, karakter özelliğinin insanı belli bir biçimde davranmaya ittiğini ve karakterine uygun olarak hareket eden insanın kendini doyuma ulaşmış hissettiğini anlatmaktadır. Gerçekte, karakter özelliği, bize, bir insanın nasıl davranmaktan *hoşlanacağını* anlatır. Ama buna önemli bir koşul eklememiz gerekiyor: *eğer elinden gelirse*.

Bu "eğer elinden gelirse" ne demektir?

Burada, Freud'un en temel anlayışlarından birine dönmemiz gerekiyor. Bu, cinsel içgüdüye dayalı "haz ilkesi"nin karşısında yer alan, kendini-koruma içgüdüsüne dayalı "gerçeklik ilkesi" kavramıdır. Bizi ister cinsel içgüdü, isterse de bir karakter özelliğinin kökenlendiği cinsel-olmayan bir tutku yönlendirmiş olsun, yapmayı arzuladığımız şey ile öz-çıkarımızın gerekleri arasındaki çatışma, büyük önemini korur. Her zaman tutkularımızın sürüklediği biçimde davranamayız çünkü hayatta kalmak için, davranışımızı bir ölçüye kadar değişime uğratmamız gerekir. Ortalama kişi, karakterinin onu yapmak istemeye yönelttiği şeyler ile şöyle

ya da böyle zararlı sonuçlardan etkilenmemek için yapmak zorunda olduğu şeyler arasında bir uzlaşma bulmaya çalışır. Kuşkusuz, kendini-korumanın (benlik çıkarının) dayattığı şeylere bir kişinin uyma derecesi değişiklikler gösterir. Aşırı uçlardan birinde, benlik çıkarlarının ağırlığı sıfırdır; şehitler ve belli bir bağnaz katil tipi için geçerlidir bu. Öteki aşırı uçta "oportünist"ler yer alır; onlar için öz-çıkar, kendilerini daha başarılı, daha tanınmış ya da daha rahat kılabilecek her şeyi kapsar. Öz-çıkarlarıyla ve karakter-kökenli tutkuların özgül bileşimiyle belirlenen insanlar, bu iki aşırılığın arasına yerleştirilebilir.

Bir kişinin tutkulu özlemlerini ne ölçüde bastırdığı, yalnızca kişinin kendi içindeki etkenlere değil, duruma da bağımlıdır. Eğer durum değişirse, bastırılmış özlemler bilinçli duruma gelir ve eyleme dönüştürülür. Örneğin, sadist-mazoşist karakterli bir kişi için doğrudur bu. Patronu karşısında süklüm püklüm olan ama karısı ve çocukları karşısında sadistçe kral kesilen insan tipini herkes bilir. Değinilmesi gereken bir başka olgu da, toplumsal durum bütünüyle değiştiğinde karakterde meydana gelen değişikliktir. Yeri geldiğinde uysal, hatta arkadaş canlısı bir kişi havasına bürünebilen sadist karakter, sadistliğin üzüntüyle karşılanacak yerde el üstünde tutulduğu yılgıcı bir toplumda bir baş belası durumuna gelebilir. Bir başkası, bütün görünür eylemlerinde, sadistçe davranışı gizleyebilir ama öte yandan bu davranışı, çok zor seçilir bir yüz anlatımıyla ya da görünüşte önemsiz ve zararsız sözlerle ortaya koyar.

Karakter özelliklerinin bastırılması, en soylu tepilerle ilgili olarak da meydana gelir. Her ne kadar İsa'nın öğretileri, ahlaksal düşünümüzün bir bölümünü oluşturmaya devam ediyorsa da, bu öğretilere uygun eylemlerde bulunan bir insan, genellikle ahmak ya da "nevrozlu" sayılır. Bu nedenle, birçok insan, hâlâ, iyiliksever tepilerini, öz-çıkarca güdüleniyormuş gibi göstermeye çalışmaktadır.

Bu düşünceler ortaya koyuyor ki, karakter özelliklerinin güdüleyici gücünü, değişen ölçülerle, öz-çıkar etkilemekte-

dir. Bu düşünceler, insan davranışının ana güdüsünü karakterin oluşturduğunu ama değişik koşullar altında öz-çıkarın gereklerince kısıtlanıp değişime uğratıldığını ima etmektedir. Freud'un büyük başarısı, yalnızca davranışın altında yatan karakter özelliklerini ortaya çıkarmış olması değil bu özellikleri incelemeye yarayan, düş yorumlaması, serbest çağrışım ve dil sürçmeleri gibi araçları da belirlemiş olmasıdır.

Davranışçılık ile ruhçözümsel karakterbilimi arasındaki temel ayrılık burada yatar. Koşullandırma, yiyecek isteği, güvenlik, övgü, acıdan kaçınma biçiminde, öz-çıkara seslenerek işlerliğini gerçekleştirir. Hayvanlarda öz-çıkar o denli güçlüdür ki, yinelenen ve uygun aralıklı pekiştirmeler yardımıyla, öz-çıkarın, cinsel istek ya da saldırganlık gibi öteki içgüdülerden daha güçlü olduğu ortaya çıkar. Kuşkusuz insan da öz-çıkarına uygun davranır ama her zaman ve zorunlu biçimde değil. Sık sık en aşağılık ve en soylu tutkularına göre hareket eder; sık sık da sevgi, hakikat ve dürüstlük yolunda –ya da nefret, açgözlülük, sadistlik ve yıkıcılık uğruna– öz-çıkarını, varını, özgürlüğünü ve yaşamını tehlikeye atmaya isteklidir ve atabilir. Koşullandırmanın insan davranışı için yeterli bir açıklama olamamasının nedeni, işte bu farklılıkta yatar.

Özet olarak Freud'un bulgularındaki çağ açıcı yan, insanın karakter sistemini oluşturan güçler dizgesini kavramanın ve sistem içerisindeki çelişkilerin anahtarını bulmuş olmasıydı. Dinamik karakter kavramının bilinçsiz süreçlerinin ortaya çıkarılması köklü bir buluştu çünkü insan davranışının kökenlerine iniyordu. Bu buluş huzursuz ediciydi çünkü artık hiç kimse iyi niyetlerinin ardına saklanamazdı; tehlikeliydi çünkü eğer herkes, kendisi ve başkaları hakkında *bilebileceği* şeyleri bilmiş *olsaydı*, toplum temellerinden sarsılırdı.

Ruhçözümlemecilik, başarılı ve saygın duruma geldikçe, köktenci özünden arındı ve genel kabul gören şeyleri vurgular oldu. Bilinçdışının Freudca vurgulanan kısmını, cinsel uğraşları savunmayı sürdürdü. Tüketim toplumu, (ruhçözümlemeciliğin etkisiyle değil, kendi yapısında var olan birçok nedenle) Victoria devrine ait yasakların birçoğuna son

verdi. Kişinin kandaşıyla cinsel ilişki (ensest) eğilimi gösteren özlemlerini, "hadımlık korkusu"nu, "penis imrenmesi"ni keşfetmek, artık düş kırıklığı yaratmıyordu. Ama özseverlik, sadistlik, erklilik, boyun eğme, yabancılaşma, kayıtsızlık, kişinin kendi bütünlüğüne bilinçsizce ihanet etmesi, kişinin gerçeklik kavramının yanılgılı niteliği gibi bastırılmış karakter özelliklerini keşfetmesi, kişinin bütün bunları kendisinde, toplumsal dokuda, ardından gittiği önderlerde keşfetmesi; işte bu, gerçekten bir "toplumsal dinamit"tir. Freud, içgüdüsel bir ilkel benliği ele almakla yetindi. Onun, insan tutkularını içgüdüler yönünden açıklamaktan başka bir yol göremediği bir zamanda, bu tutum oldukça doyurucuydu. Ama o zamanlar devrimci olan bir şey, bugün gelenekçidir, içgüdü kuramı, belli bir dönemde gereksinme duyulan bir varsayım olarak görüleceği yerde, bağnaz ruhçözümlemeciliğe giydirilen bir deli gömleği durumuna geldi ve Freud'un ana ilgi merkezi olan insan tutkularına ilişkin anlayışın gelişmesini yavaşlattı.

İşte bu nedenlerden dolayı, ruhçözümlemeciliği içgüdücü bir kuram olarak sınıflandırmak, her ne kadar biçimsel bakımdan doğruysa da, gerçekte ruhçözümlemenin özüyle ilişkili değildir. Ruhçözümleme, esas olarak, bilinçsiz uğraşlara, dirence, kişinin öznel gereksinmelerine ve beklentilerine uygun olarak gerçekliği çarpıtmasına ("aktarma"ya), karaktere ve karakter özelliklerinde somutlaşan tutkulu uğraşlar ile kendini korumanın gerekleri arasındaki çatışmalara ilişkin bir kuramdır. Bu kitabın insan saldırganlığı ve yıkıcılığı sorununa yaklaşımı, (her ne kadar Freud'un buluşlarının özüne dayanıyorsa da) işte bu gözden geçirilmiş anlamda ruhçözümlemeci bir yaklaşımdır ve ne içgüdücü ne de davranışçı bir yaklaşımdır.

Giderek artan sayıda ruhçözümlemeci, Freud'un cinsellik kuramını bir yana bırakmış ama çoğu kez bu kuramın yerine aynı ölçüde yetkin ve sistemli bir kuramsal dizge koyamamıştır. Bunların kullandığı "dürtüler" ne fizyoloji ne insan varoluşu koşulları ne de yeterli bir toplum kavramı temeline

gereğince dayandırılmıştır. Bu ruhçözümlemeciler, çoğu kez, Amerikan insanbiliminin "kültürel kalıplarından pek değişik olmayan, bir ölçüde yüzeysel kavramlar kullanıyorlar; örneğin Karen Horney'in "yarışma" kavramı gibi. Buna karşılık, birçok ruhçözümlemeci de –bunların çoğu Adolf Meyer'ın etkisi altında kalmıştır– Freud'un cinsellik kuramını terk etmişler ve bana, ruhçözümleyici kuramda en umut verici ve yaratıcı gelişmelerden biri gibi gelen bir kuram oluşturmuşlardır. Bunlar, en başta şizofrenili hastaları incelemelerini temel alarak, kişilerarası ilişkilerde süregiden bilinçsiz süreçlerde gitgide derinleşen bir anlayışa ulaşmışlardır. Cinsellik kuramının sınırlayıcı etkisinden özellikle de *ilkel benlik, benlik* ve *üst benlik* kavramlarından kurtulmuş oldukları için, bu ruhçözümlemeciler, iki kişi arasındaki ilişkide ve ilişkiye katılanlardan biri olarak rolünü yerine getirirken bu kişilerin her birinin içinde olup biten şeyleri tam olarak tanımlayabiliyorlar. Bu okulun en seçkin temsilcileri arasında –Adolf Meyer'dan başka– Harry Stack Sullivan, Frieda Fromm-Reichmann ve Theodore Lidz vardır. Bence, R. D. Laing, en derinlemesine çözümlemeleri yapmayı başarmıştır; bunun nedeni, yalnızca kişisel ve öznel etkenlerin derinliklerine esaslı biçimde inmesi değil, toplumsal duruma ilişkin çözümlemesinin aynı ölçüde köktenci olması ve günümüz toplumunu eleştirmeksizin aklı başında, sağlıklı olarak kabul etme tutumundan arınmış bulunmasıdır. Buraya kadar değinilenlerden başka, ötekiler arasında, Winnicot, Fairbairn, Balint ve Guntrip adları da, ruhçözümlemenin içgüdüsel engelleme ve denetimle ilgili bir kuram ve tedavi olmaktan çıkıp "gerçek bir ilişki içerisinde gerçek bir benliğin yeniden doğuşunu ve serpilmesini özendiren bir kuram ve tedavi"ye doğru gelişmesini temsil ederler (H. Guntrip, 1971). L. Binswanger gibi bazı "varoluşçular"ın çalışmaları, bir karşılaştırma yapılırsa, kişilerarası süreçlere ilişkin kesin tanımlamalardan yoksundur; bu çalışmalarda, kesin klinik verilerin yerine, bir ölçüde belirsiz felsefi kavramlar konulmuştur.

II. BÖLÜM

İÇGÜDÜCÜ TEZE KARŞI KANITLAR

5

Nörofizyoloji

Bu kısımdeki bölümlerin amacı; nörofizyoloji, hayvan ruhbilimi, fosilbilim ve insanbilim alanlarında elde edilen ilgili verilerin, insanın kendiliğinden ve kendi kendini sürükleyen bir saldırganlık dürtüsüyle doğuştan donatıldığı varsayımını desteklemediğini göstermektir.

Ruhbilimin Nörofizyolojiyle İlişkisi

Nörofizyolojik verileri tartışmaya girmeden önce, ruhbilimin, zihin biliminin sinir bilimleriyle, beyin bilimleriyle olan ilişkisi konusunda birkaç söz söylemek gereklidir.

Her bilimin kendi inceleme konusu, kendi yöntemleri vardır ve her bilimin yöneldiği doğrultuyu, uyguladığı yöntemlerin elde ettiği verilere uygulanabilirliği belirler. Nörofizyolojinin, bir ruhbilimcinin bakış açısına göre en özlenir olan yolda ilerlemesini ya da bunun tam karşıtını kimse bekleyemez. Ama her iki bilimin de yakın bağlantı içinde bulunmaları ve birbirlerine yardım etmeleri beklenebilir. Bunun gerçekleşebilmesi için her iki yanın da en azından birbirlerinin dillerini anlamalarına ve en temel bulgularını değerlendirmelerine olanak veren birtakım temel bilgilere sahip olmaları gerekir. Eğer bu iki bilim üzerinde çalışanlar böylesine yakın bir bağlantı içinde olsalardı, birinin elde ettiği bulguların ötekinin elde ettiği bulgularla birleştirilebileceği bazı alanların

bulunduğunu anlarlardı. Örneğin, savunucu saldırganlıkta durum böyledir.

Bununla birlikte, çoğu durumda, ruhbilimsel ve nörofizyolojik araştırmalar ve bunların her birinin ilgi çerçeveleri birbirinden çok ayrıdır ve sinirbilimciler, yıkıcılık, sadistlik, mazoşistlik ya da özseverlik[1] benzeri tutkuların nörofizyolojik karşılıkları gibi sorunlarda ruhbilimcilerin bilgi özlemini şu an için gideremezler; ruhbilimciler de nörofizyologlara pek yardımcı olamazlar. Öyle görünüyor ki, her iki bilim de belki bir gün aynı sorunlara değişik yöntemlerle yaklaşabilecekleri ve elde ettikleri bulguları karşılıklı ilişki içine sokabilecekleri bir noktaya kadar gelişinceye dek, her bir bilim dalının kendi yolunda ilerlemesi ve kendi sorunlarını çözmesi gereklidir. Kuşkusuz, bu bilimlerden herhangi birinin, öteki kendi varsayımları için olumlu ya da olumsuz kanıtlar ortaya koyuncaya kadar beklemesi saçma olur. Bir ruhbilim kuramı, açık seçik nörofizyolojik kanıtlarla çelişmediği sürece, bir ruhbilimci kendi bulguları konusunda yalnızca normal bir bilimsel kuşkuya sahip olmalıdır; ancak bunun için de bu bulgular, verilerin yeterince gözlemlenmesine ve yorumlanmasına dayanmalıdır.

R. B. Livingston, bu iki bilim arasındaki ilişki konusunda şu gözlemlerde bulunuyor:

> *Her iki bilim dalında da çok sayıda bilim insanı tam anlamıyla yetiştirildiği zaman, ruhbilim ile nörofizyoloji arasında gerçek bir birlik kurulacaktır. Ne ölçüde güvenli ve yararlı bir birleşmenin gerçekleşeceği daha belli değildir, yine de yeni araştırma alanları ortaya çıkmıştır; bu alanlarda davranış incelemecileri, çevreye ek olarak beyni de akıllıca kullanabilirler ve beyin incelemecileri, davranışsal kavramlardan ve tekniklerden yararlanabilirler. Bu iki alan arasında yapılan geleneksel özdeşleştirmelerden birçoğu ortadan kalkıyor. Bu bilim dalları arasında varlığını sürdüren her türlü dar görüşlülüğü, yetkicilik anlayışını ve rekabeti etkin biçimde bir yana atmalıyız. Biz neyin karşısındayız? Yalnız içimizdeki cahilliğin.*
>
> *Yakın zamanlarda sağlanan ilerlemeye karşın, şimdilik ruhbilimde ve nörofizyolojide temel araştırma yapmak için dünyada çok az kaynak vardır. Çözüm gerektiren sorunlar, akıllara durgunluk*

verecek niteliktedir. Ancak bugünkü kavramlarımızı değişime uğratmamız yoluyla anlayış ilerletilebilir. Bu kavramlar da, sırası gelince, yalnız çok akıllıca deneysel ve kuramsal çabalar aracılığıyla değişikliğe tabidir (R. B, Livingston, 1962).

Birçok kişi, çok tutulan raporlarda bazen ileri sürüldüğü üzere, nörofizyologların insan davranışı sorununa birçok yanıt getirdikleri gibi yanlış bir düşünceye yöneltiliyor. Buna karşılık, sinirbilimleri alanındaki bilginlerin çoğu, çok değişik bir tutum içindedir. Omurgasızların, elektrik balığının ve deniz memelilerinin sinir sistemleri konusunda uzman olan T. H. Bullock, "Nörofizyolojik Mekanizmanın Evrimi" adlı bilimsel makalesinde, "bugünkü durumda gerçek soruna esaslı bir katkıda bulunma gücümüzü yadsıyarak" diye sözlerine başlıyor ve "öğrenmenin sinirsel mekanizması, içgüdü kalıplarının fizyolojik dayanağı ya da hemen hiçbir karmaşık davranışsal dışavurum konusunda aslına bakılırsa doğru dürüst bilgi sahibi olmadığımız"ı belirterek sözlerini sürdürüyor (T. H. Bullock, 1961).[2] Benzer biçimde, Birger Kaada şunları belirtiyor:

Saldırgan davranışın merkezi sinirsel örgütlenmesi hakkındaki bilgimizi ve kavramlarımızı, eldeki bilgilerden çoğunun hayvan deneylerinden sağlanmış olduğu gerçeği kısıtlamaktadır. Bu yüzden, merkezi sinir sistemi ile heyecanların "duygu" ya da "duygulanım" yönleri arasındaki ilişki konusunda hemen hemen hiçbir şey bilmemekteyiz. Bütün bütüne, anlatımsal ya da davranışsal olguların ve nesnel biçimde kaydedilmiş somut çevresel değişikliklerin gözlemlenmesi ve deneysel olarak çözümlenmesiyle sınırlı kalmaktayız. Açıkçası, bu işlemler bile bütünüyle güvenilir değildir ve yaygın araştırma çabalarına karşın, davranışı bir tek bu ipuçlarını temel alarak yorumlamak zordur (B. Kaada, 1967).

En önde gelen sinirbilimcilerden biri olan W. Penfield da aynı sonuçlara ulaşmaktadır:

Zihnin nörofizyolojisi sorununu çözmeyi umanlar, bir dağın eteğindeki insanlara benzer. Dağın eteklerindeki tepeliklerde açtıkları alanlarda durmakta ve tırmanmayı umdukları dağa bakmaktadır-

lar. Ama dağın doruğu sonsuz bulutlar içinde saklıdır ve birçoğu, doruğun asla ele geçirilemeyeceğine inanmaktadır. Hiç kuşkusuz, insanın kendi beyni ve zihni konusunda eksiksiz anlayışa ulaştığı gün gelirse, bu onun en büyük fethi, nihai kazanımı olabilir.

Bir bilim insanının bilimsel çalışmalarında uygulayabileceği bir tek yöntem vardır. Bu da, doğa olgularının gözlemlenmesi, ondan sonra bu gözlemin karşılaştırmalı çözümlemeden geçirilmesi ve akla uygun varsayımların ışığı altında deneyle desteklenmesi yöntemidir. Bilimsel yöntemin kurallarına bütün dürüstlükleriyle uyan nörofizyologlar, bilimsel çalışmalarının kendilerine bu soruları yanıtlama yetkisini verdiğini pek öne süremeyeceklerdir (W. Penfield, 1960).[3]

Genelde sinirbilimi ile ruhbilimi arasındaki yeniden yakınlaşma konusunda, özellikle de günümüz nörofizyolojisinin insan davranışının açıklanmasına katkı sağlama açısından taşıdığı değer konusunda birçok sinirbilimci şu ya da bu ölçüde köklü bir kötümserlik dile getirmiştir. H. von Foerster ve T. Melnechuk[4] ile H. R. Maturana ve F. C. Varela (yakında yayımlanacak) bu kötümserliği dile getirmişlerdir. F. G. Worden da eleştirel bir tutumla şöyle yazıyor: "Araştırmacılar bilinçli olgularla daha dolaysız olarak uğraşır hale geldikçe, maddeci öğretinin yetersizliklerinin nasıl gitgide daha çok soruna yol açtığını ve daha iyi kavramsal sistemler bulmaya yönelik arayışlara neden olduğunu göstermek için sinirbilimi araştırmalarından alınan örnekler veriliyor" (F.G. Worden, yakında yayımlanacak).[5]

Sinirbilimcilerle yaptığım birçok sözlü ve yazılı görüş alışverişinden edindiğim izlenime göre, giderek artan sayıda araştırmacı, bu temkinli görüşü paylaşmaktadır. Beyin, gitgide daha çok bir *bütün*, tek bir sistem olarak anlaşılmaktadır; bu yüzden beynin bölümlerinden bazılarına değinilerek davranış açıklanamaz. E. Valenstein (1968), bu görüşü destekleyen etkileyici veriler sunmuştur. Valenstein'ın ortaya koyduğuna göre açlık, susuzluk, cinsellik, vb. ile ilgili olarak var olduğu ileri sürülen hipotalamus merkezleri, eğer gerçekten varsa, önceleri sanıldığı kadar katışıksız değildir; bir "merkez"in belli bir davranış için uyarılması, bir başkasına uygun bir davranış

doğurabilir. Bunun için çevrenin bu ikinci "merkez"e uygun uyaranları sağlaması yeterlidir. Dr. Ploog'un (1970) gösterdiği üzere bir sincap maymununda ortaya çıkarılan "saldırganlık" (gerçekte, sözel olmayan tehdit iletimi), eğer tehdit ikinci maymunun toplumsal astından geliyorsa, bu ikinci maymun tarafından inandırıcı sayılmayacaktır. Bu veriler, beynin, hangi davranışı buyuracağını hesaplarken birden çok gelen-uyarım öğesini dikkate aldığı –o andaki genel fiziksel durum ve toplumsal çevrenin, belirli bir uyaranın anlamını değişime uğrattığı– yolundaki holist görüşle uygunluk içindedir.

Ne var ki, nörofizyolojinin insan davranışlarını yeterli biçimde açıklama gücüne duyulan kuşkular, özellikle son onyıllarda elde edilen birçok deneysel bulgunun *göreceli* geçerliliğinin yadsınması anlamına gelmez. Bu bulgular, yeniden formüle edilebilir ve daha kapsamlı bir görüş halinde bütünleştirilebilir nitelikte olmalarının yanı sıra, bir saldırganlık türünün, yani *savunucu saldırganlığın* anlaşılması bakımından bize önemli ipuçları verecek kadar geçerlidir.

Saldırgan Davranışın Bir Temeli Olarak Beyin[6]

Beynin işleyişi ile davranış arasındaki ilişkinin incelenmesine büyük ölçüde Darwin'in şu önermesi yön verdi: Beynin yapısını ve işleyişini, bireyin ve türün varlığını sürdürmesi ilkesi yönetir.

Nörofizyologlar, o zamandan beri, varlığını sürdürmek için gerekli en temel tepilerin ve davranışların dayanakları olan beyin bölgeleri bulma çabalarını yoğunlaştırmışlardır. Bu temel beyin mekanizmalarını "beslenme, kavga, kaçma ve cinsel etkinlikleri yerine getirme" (P. D. MacLean, 1958) olarak adlandıran MacLean'ın ulaştığı sonuçla genel bir uyuşma söz konusudur. Kolayca anlaşılabileceği gibi, bu etkinlikler, bireyin ve türün fiziksel varlığını sürdürmesi için yaşamsal ölçüde zorunludur. (İnsanın, fiziksel varlığını sürdürmekten başka ve gerçekleştirilmesi, bütünsel bir varlık olarak onun işleyişi bakımından zorunlu olan temel gereksinmelere sahip olduğu daha sonra tartışılacaktır.)

Saldırganlık ve kaçış söz konusu olunca birçok araştırmacının –W. R. Hess, J. Olds, R. G. Heath, J. M. R. Delgado ve başkalarının– çalışmaları, bunların beyindeki değişik sinir bölgelerince "denetlendiğini"[7] ima etmektedir. Örneğin, etkili öfke tepkisinin ve buna uygun saldırgan davranış kalıbının, amigdala, yan hipotalamus, mesensefalonun bazı kısımları ve merkezdeki gri madde gibi çeşitli bölgelerin doğrudan elektrikle uyarılmasıyla *harekete geçirilebildiği*; septum, singulumun katları ve kuyruksu çekirdek gibi başka yapıların uyarılmasıyla da *engellenebileceği* ortaya konmuştur.[8] Bazı araştırmacılar,[9] beynin birçok özgül bölümüne büyük bir cerrahi ustalıkla elektrotlar yerleştirmeyi başardılar. Gözlem için iki hatlı bir bağlantı kurdular. Bir bölgeyi düşük gerilimli elektrikle uyararak, hayvanlardaki ve daha sonra da insanlardaki davranış değişikliklerini incelemeyi başardılar; örneğin belli bölgelerin doğrudan elektrikle uyarılmasıyla yoğun saldırgan davranışın ortaya çıkışını ve belli başka bölgelerin uyarılmasıyla da saldırganlığın engellenişini gösterebildiler. Öte yandan, öfke, korku, haz, vb. gibi heyecanlar çevresel uyaranlarla yaratıldığı zaman; beynin bu çeşitli bölgelerinde meydana gelen elektriksel etkinliği ölçmeyi başardılar. Beynin belli bölgelerinin yok edilmesiyle ortaya çıkan kalıcı etkileri de gözlemleyebildiler.

Saldırganlıkla ilgili sinir katmanlarından birine yerleştirilmiş bir elektrottaki elektrik yükünde gerçekleştirilen nispeten küçük bir artışın nasıl beklenmedik bir denetimsiz öldürücü öfke patlamasına yol açabildiğine ve elektrikli uyarımın azaltılmasının ya da saldırganlığı önleyici bir merkezin uyarılmasının bu saldırganlığı nasıl aynı ölçüde birdenbire önleyebildiğine tanık olmak gerçekten oldukça etkileyicidir. Delgado'nun, engelleyici bir bölgeyi (uzaktan denetimle) uyarma yöntemiyle saldırgan bir boğayı durdurarak yaptığı gözalıcı deney, bu işleme oldukça büyük bir ilgi doğurmuştur (J. M. R. Delgado, 1969).

Bir tepkinin bazı beyin bölgelerinde harekete geçirilmesi ve başka bölgelerde engellenmesi, kesinlikle yalnız saldırganlığa özgü değildir; aynı ikilik başka tepilerle ilgili olarak da söz konusudur. Gerçekte beyin, bir *ikili sistem* olarak ör-

gütlenmiştir. (Dış ya da iç) özgül uyaranlar olmadıkça, saldırganlık denge durumunda bulunur çünkü harekete geçirici ve engelleyici bölgeler, birbirini nispeten kararlı bir denge durumunda tutar. Ya harekete geçirici ya da engelleyici bir bölge yok edildiği zaman, bu durum özellikle açık bir biçimde görülebilir. Örneğin, Heinrich Klüver ve P. C. Bucy'nin (1934) klasik deneyinden yola çıkılarak ortaya konulduğu üzere, amigdalanın yok edilmesi hayvanları (rhesus maymunlarını, porsukları, yabankedilerini, sıçanları ve başkalarını) öyle bir dönüşüme uğratır ki, bu hayvanlar –en azından geçici olarak– güçlü kışkırtma altında bile saldırgan, şiddetli tepki yeteneklerini yitirirler.[10] Öte yandan, hipotalamusun ventromedyal çekirdeğinin küçük bölgeleri gibi, saldırganlığı önleyici bölgelerin yok edilmesi, kedileri ve sıçanları sürekli saldırgan duruma sokar.

Beynin ikili örgütlenmesi kabul edilince ortaya şu belirleyici soru çıkmaktadır: Dengeyi bozarak açık öfkeye ve ilgili şiddetli davranışa yol açan etmenler nelerdir?

Daha önce gördüğümüz gibi, böyle bir denge bozulmasının ortaya çıkabilmesinin bir yolu, (hormon ve metabolizma değişikliklerinden başka) engelleyici bölgelerden herhangi birinin elektrikle uyarılması ya da yok edilmesidir. Mark ve Ervin, böylesi bir denge bozulmasının, beynin olağan devreselliğini değiştiren çeşitli biçimlerdeki beyin hastalıklarından ileri gelebileceğini de vurguluyorlar.

Ama biri deneysel olarak gerçekleştirilen, öteki de hastalıkla ilgili olan bu iki durumdan başka, dengeyi değiştiren ve saldırganlığı harekete geçiren koşullar nelerdir? Hayvanlardaki ve insanlardaki "doğuştan" saldırganlığın nedenleri nelerdir?

Saldırganlığın Savunucu İşlevi

Hayvan ve insan saldırganlığına ilişkin gerek nörofizyolojik gerekse ruhbilimsel yazını gözden geçirince şu sonuç kaçınılmaz görünmektedir: Hayvanların saldırgan davranışları, *varoluşun devamına* ya da benim daha çok yeğlediğim söyleyişle

–gerek birey gerekse kendi türünün bir üyesi olarak– *hayvanın yaşamsal çıkarlarına yönelik her türden tehdide verilen* bir karşılıktır. Bu genel tanım, birçok değişik durumu içine alır. Bu durumlar içinde en belirgin olanlar, bireyin yaşamına yönelik dolaysız bir tehdit ya da onun cinsellik ve beslenme gereksinmelerine yönelik bir tehdittir; daha karmaşık bir biçim de "kalabalıklaşma" durumudur. Bu, fiziksel alan gereksinmesine ve/ya da kümenin toplumsal yapısına yönelik bir tehdittir. Ama saldırgan davranışın ortaya çıkması için gerekli bütün koşullarda ortak olan yön, bunların yaşamsal çıkarlara bir tehdit oluşturmasıdır. İlgili beyin bölgelerinde saldırganlığın harekete geçirilmesi, yaşama hizmet etmek amacıyla, bireyin ya da türün varlığını sürdürmesine yönelik tehditlere bir karşılık olarak meydana gelir. Bir başka deyişle, *hayvanlarda ve insanlarda var olduğu biçimiyle, kalıtımsal olarak programlanmış saldırganlık, biyolojik olarak uyarlanabilir, savunucu bir tepkidir.* Beynin evrimine ilişkin Darwinci ilkeyi anımsarsak, bunun böyle olması şaşırtıcı değildir. Varoluşun devamına göz kulak olmak beynin görevi olduğu için beyin, varoluşun devamına yönelik her tehdide dolaysız tepkiler sağlayacaktır.

Saldırganlık, kesinlikle, tehditlere karşı tek tepki biçimi değildir. Hayvan, varoluşuna yönelik tehditlere ya öfke ve saldırıyla ya da korku ve kaçışla tepki gösterir. Aslına bakılırsa, kaçış, hayvanın hiç kaçma şansı bulunmaması ve dolayısıyla *–tek çare* olarak– dövüşmek zorunda kalması dışında, daha sık ortaya çıkan tepki biçimiymiş gibi görünmektedir.

Bir kedinin hipotalamusundaki belli bölgeler elektrikle uyarılınca, hayvanın ya saldırıyla ya da kaçışla tepkide bulunduğunu ilk kez ortaya çıkaran Hess'ti. Sonuç olarak Hess, bu iki davranış türünü, her iki tepkinin de hayvanın yaşamını savunmaya yönelik olduğunu göstermek amacıyla, "savunma tepkisi" sınıfına sokmuştur.

Saldırı ve kaçışın temeli olan sinir bölgeleri birbirlerine yakındır ama birbirlerinden yine de ayrıdır. W. R. Hess, H. W. Magoun ve başkaları, özellikle de Hunsperger ile onun Hess laboratuvarındaki ekibi ve Romaniuk, Levinson ile Flynn ta-

rafından yapılan öncü niteliğindeki incelemeleri, bu soruna ilişkin çok kapsamlı çalışmalar izlemiştir.[11] Bu çeşitli araştırmacıların ulaştıkları sonuçlar arasında ayrılıklar bulunmasına karşın, bunlar Hess'in temel bulgularını doğrulamaktadır.

Mark ve Ervin, bugünkü bilgi düzeyini aşağıdaki paragrafta özetliyorlar:

> *Hangi türden olursa olsun her hayvan, yaşamını tehdit eden bir saldırıya, iki davranış kalıbından biriyle tepki gösterir: ya kaçarak ya da saldırganlık ve şiddetle, yani kavgayla. Beyin herhangi bir davranışı yönlendirirken her zaman bir birim olarak hareket eder; sonuç olarak, birbirine benzemeyen bu iki kendini-koruma kalıbını başlatan ve sınırlayan beyin mekanizmaları, beynin bütün öteki kısımlarıyla olduğu kadar, birbirleriyle de yakından bağlantılıdır. Ve bunların uygun biçimde işlev görmesi, birçok karmaşık ve çok duyarlı dengeli alt sistem arasında uyum bulunmasına bağlıdır* (V. H. Mark ve F. R. Ervin, 1970).

"Kaçış" İçgüdüsü

Savunma tepkileri olarak kavga ve kaçışla ilgili veriler, içgüdücü saldırganlık kuramının değişik bir ışık altında görünmesine neden olmaktadır. Kaçma tepisi, hayvan davranışında –nörofizyolojik ve davranışsal bakımdan– kavga etme tepisinden daha büyük olmasa da, onunla aynı düzeyde rol oynar. Nörofizyolojik bakımdan, her iki tepi de aynı biçimde birleştirilir; saldırganlığın kaçıştan daha "doğal" olduğunu söylemek için hiçbir gerekçe yoktur. Öyleyse neden içgüdücüler, doğuştan gelme kaçış tepisinden çok doğuştan saldırganlık tepilerinin yoğunluğundan söz etmektedirler?

İçgüdücülerin kavga tepisine ilişkin mantığı kaçış tepisine çevrilseydi, şu tür bir yargıya varılırdı: "İnsana, doğuştan bir kaçma tepisi yön verir; insan bu tepiyi mantığıyla denetlemeye çalışabilir ama 'kaçış içgüdüsü'nün gücünü dizginlemeye yarayabilecek birtakım yollar bulunabilse bile, bu denetimin nispeten etkisiz olduğu anlaşılacaktır."

Dinsel görüşlerden tutun da Lorenz'in bilimsel çalışmalarına kadar, toplumsal yaşamın en ağır sorunlarından biri ola-

rak doğuştan insan saldırganlığına verilmiş olan ağırlık göz önüne alınınca, insanın "denetlenemez kaçış içgüdüsü" çevresinde odaklaşan bir kuram garip görünebilir. Ama bu, nörofizyolojik bakımdan, "denetlenemez saldırganlık" kuramı kadar tutarlıdır. Gerçekte, biyolojik bir açıdan bakıldığında, kaçışın kendini-korumaya kavgadan daha iyi hizmet ettiği görülür. Aslında siyasal ve askeri önderlere bu o kadar garip değil, daha çok mantıklı gelebilir. Onlar, insan doğasının kahramanlığa eğilimli görünmediğini, insanı kavgaya yöneltmek ve yaşamını kurtarmak amacıyla kaçıp gitmekten alıkoymak için birçok önlemin alınması gerektiğini deneyimleriyle bilirler.

Tarih incelemecisi, kaçış içgüdüsünün, en azından kavga içgüdüsü kadar güçlü bir etken olduğunun kanıtlanıp kanıtlanmadığı sorusunu ortaya atabilir. Tarihin, içgüdüsel saldırganlıktan çok, insanın "kaçış içgüdüsü"nü bastırma girişimleriyle belirlendiği sonucuna ulaşabilir. İnsanın toplumsal düzenlemelerinden ve düşünsel çabalarından büyük bir kısmının bu amaca bağlanmış olduğu yolunda bir yorum yapabilir, insanda, önderlerinin üstün zekâsına karşı korkuyla karışık bir saygı duygusu oluşturmak ve onu "onur"un değerine inandırmak için insanın ölümle tehdit edilmesi gerekliydi, insanlar, bir korkak ya da bir hain olarak damgalanma korkusuyla ürkütülmeye çalışılıyordu ya da yalnızca içki ile veya ganimet ve kadın umuduyla sarhoş ediliyordu. Kaçış tepisinin bastırılmasının ve kavga tepisinin görünüşteki başatlığının büyük ölçüde, biyolojik etkenlerden çok kültürel etkenlerden ileri geldiğini tarih çözümlemeleri ortaya koyabilir.

Bu yorumlar, *Homo aggressivus* anlayışı lehine olan etolojik yanlılığı belirtmek amacına yöneliktir yalnızca; hayvan ve insan beyninin, bireyin ya da türün varlığını sürdürmesine yönelik tehditlere karşılık olarak saldırgan davranışı (ya da kaçışı) harekete geçiren yapısal sinir mekanizmalarına sahip olduğu ve bu tip saldırganlığın biyolojik olarak uyum sağlayabilir nitelikte olup yaşama hizmet ettiği yolundaki temel gerçek ortada durmaktadır.

Yağmacılık ve Saldırganlık

Çok büyük kafa karışıklığına yol açan bir başka saldırganlık türü daha vardır: *yağmacı* (yırtıcı) kara hayvanlarının saldırganlığı. Zoolojik bakımdan bu hayvanlar açıkça tanımlanmıştır; bunlar kedi, sırtlan, kurt ve ayı[12] familyalarından oluşur.

Yağmacı saldırganlığın nörolojik temelinin savunucu saldırganlığın nörolojik temelinden ayrı olduğunu gösteren deneysel kanıtlar hızla çoğalmaktadır.[13] Lorenz, etolojik bakış açısından aynı noktayı belirtmiştir:

> *Avcının güdüsü, esas olarak kavgacının güdüsünden farklıdır. Aslanın yere serdiği yaban sığırı, onun saldırganlığını kilerde asılı durduğunu yeni gördüğüm iştah açıcı hindinin benim saldırganlığımı kışkırttığı kadar az kışkırtır. Bu içsel dürtülerdeki farklılıklar, hayvanın anlatımsal hareketlerinde açıkça görülebilir: avlanmış bir tavşanı yakalamak üzere olan bir köpek, efendisine kuyruk sallarken ya da özlediği iyi bir davranış beklerken gösterdiği heyecanlı, mutlu anlatım türünün aynısını gösterir. Çok güzel birçok fotoğrafta, ok gibi fırlamadan önceki dramatik hareketini yapan aslanın kesinlikle kızgın olmadığı görülebilir. Hırlama, kulakları geriye kısma ve kavga davranışının çok iyi bilinen başka anlatımsal hareketleri, yırtıcı hayvanlarda, ancak bu hayvanlar vahşice direnen bir avdan çok korktukları zaman görülür ve o zaman bile, anlatılmak istenen şeyler yalnızca ima edilir* (K. Lorenz, 1966).

K. E. Moyer, çeşitli saldırganlık türlerinin temellerine ilişkin eldeki verileri esas alarak, yağmacı saldırganlığı öteki saldırganlık tiplerinden ayırmıştır ve şu sonuca ulaşmaktadır: "Bu (yağmacı) saldırganlığın nörolojik temelinin, öteki türlerin nörolojik temelinden ayrı olduğunu gösteren deneysel kanıtlar hızla çoğalmaktadır" (K. E. Moyer, 1968).

Yağmacı davranış, savunucu saldırganlığın dayanağından ayrı, kendine ait nörofizyolojik dayanağa sahip olmakla kalmaz, davranışın kendisi de farklıdır. Bu davranış öfke göstermez ve kaçış davranışıyla yer değiştiremez ama amaçla belirlenmiştir, kesin bir hedefe yöneliktir ve ereğin gerçekleştirilmesiyle –yiyeceğin elde edilmesiyle– gerilim sona erer. Yağma içgüdüsü, bütün hayvanlarda ortak olan savunmaya

özgü değil, morfolojik olarak bu iş için donatılmış belli hayvan türlerinde ortak olan yiyecek-bulmaya özgü bir içgüdüdür. Yağmacı davranış saldırgandır elbette[14] ama bu saldırganlığın, bir tehditle kışkırtılan öfkeyle bağlantılı saldırganlıktan farklı olduğu ayrıca belirtilmelidir. Bu tür saldırganlık, bazen "araçsal" saldırganlık, bir başka deyişle, özlenen bir ereğe ulaşmanın hizmetindeki saldırganlık olarak adlandırılan saldırganlığa yakındır. Yağmacı olmayan hayvanlar bu tür saldırganlıktan yoksundur.

Savunucu ve yağmacı saldırganlık arasındaki ayrılık, insan saldırganlığı sorunu açısından önemlidir çünkü insan kalıtımsal bakımdan yağmacı olmayan bir hayvandır ve bu yüzden onun saldırganlığı, nörofizyolojik kökenleri söz konusu edildiğinde, yağmacı türden değildir. İnsandaki diş sisteminin, "meyve ve sebze yiyen atalarının diş biçimini hâlâ koruyan insanın et yeme alışkanlıkları için pek uygun olmadığı" anımsanmalıdır. "İnsandaki sindirim sisteminin, bir etoburun değil bir otoburun bütün fizyolojik damgalarını taşıdığını belirtmek de ilginçtir" (J. Napier, 1970). İlkel avcıların ve yiyecek toplayıcıların bile beslenme düzeni, yüzde 75 otçul ve ancak yüzde 25 ya da daha az oranda etçildi.[15] I. DeVore'a göre: "Eski Dünya primatlarının tümü esas olarak otçul bir beslenme düzenine sahiptir. Kuzey Kutbu yöresindeki Eskimolar dışında, bugün de varlığını sürdüren en ilkel ekonomik örgütlenmeye sahip insanların tümü –dünyanın arta kalan avcı-yiyecek toplayıcıları– için de bu durum geçerlidir. Çağdaş Buşmanları (Güney Afrika'da yaşayan avcı-göçebe bir halk) inceleyen geleceğin arkeologları, her ne kadar Buşmanlara ait ok başlarıyla birlikte bulunan kırma taşlarının iliği çıkarmak için kemikleri ezmekte kullanıldığı sonucunu çıkarabilirlerse de, gerçekte bu taşlar, kadınlar tarafından, Buşman ekonomisinin yüzde 80'ini oluşturan kabuklu yemişleri kırarak açmakta kullanılıyordu" (I. DeVore, 1970).

Bununla birlikte, hayvanlardaki ve dolaylı olarak insandaki doğuştan saldırganlığın gücüne ilişkin varsayıma, belki de hiçbir şey, yağmacı hayvan imgesinden daha büyük katkı-

da bulunmamıştır. Bu yanlılığın nedenlerini bulmak için çok uzaklara gitmemiz gerekmez.

İnsan, binlerce yıldan beri, kendini –köpek ve kedi gibi– evcilleştirilmiş yırtıcı (yağmacı) hayvanlarla çevirmiştir. Gerçekte, insanın bunları eğitme nedenlerinden biri, köpeği, başka hayvanları avlaması ve tehdit edici insanlara saldırması için; kediyi, fareleri ve sıçanları yakalaması için kullanmasıdır. Öte yandan insan, koyun sürülerinin başlıca düşmanı olan kurdun ya da tavuklarını yiyip bitiren tilkinin saldırganlığından etkilendi.[16] Nitekim, insanın, görüş alanının en yakınında bulunması için seçtiği hayvanlar yırtıcı hayvanlar olmuştur ve insan, yağmacı saldırganlık ile savunucu saldırganlık arasında pek bir ayrım yapamamıştır çünkü sonuçları bakımından her iki saldırganlık türü de öldürmeyle biter, insan bu hayvanları kendi yaşam çevrelerinde gözlemleme ve onların kendi aralarındaki toplumsal ve dostça tutumlarını değerlendirme olanağına da sahip değildi.

Nörofizyolojik kanıtların irdelenmesine dayalı olarak ulaştığımız sonuç, en seçkin saldırganlık araştırmacılarından ikisinin, J. P. Scott ve Leonard Berkowitz'in ileri sürdüğü sonuçla temelde aynıdır ama bu araştırmacıların kuramsal ilgi çerçeveleri benimkinden farklıdır. Scott şöyle yazmaktadır: "Kavga etme uyarımının bulunmadığı bir çevrede yaşama şansına sahip olan bir kişi, hiç kavga etmediği için, fizyolojik ya da sinirsel hasar görmeyecektir. Bu, içsel metabolizma süreçlerinin belirli fizyolojik değişikliklere yol açtığı ve bu değişikliklerin de sonunda, dış çevrede herhangi bir değişiklik olmaksızın, açlığı ve yemek yeme uyarımını ortaya çıkardığı beslenme fizyolojisinden çok farklı bir durumdur" (J. P. Scott, 1958). Berkowitz, kalıtımsal olarak iletilebilen "saldırganlık enerjisinden çok, bir "elektrik ağı"ndan, belli uyaranlara saldırgan bir biçimde tepki göstermeye "hazır oluş "tan söz eder (L. Berkowitz, 1967).

Buraya kadar tartıştığım sinirbilimleriyle ilgili veriler, saldırganlık türlerinden birine –yaşamı koruyucu, biyolojik olarak uyarlanabilir, savunucu saldırganlığa– ilişkin anlayışın

oturmasına yardımcı olmuştur. Bu veriler, insanın, yaşamsal çıkarlarına yönelik tehditlerce harekete geçirilen gizil bir saldırganlıkla donatıldığının ortaya konulması açısından yararlı olmuştur. Bununla birlikte, bu nörofizyolojik verilerden hiçbiri, insanın ayırıcı özelliği olan ve öteki memelilerle paylaşmadığı saldırganlık biçimini ele almamaktadır: Bu saldırganlık biçimi, insanın, herhangi bir "gerekçe" olmaksızın, kendi başına bir amaç olarak; yaşamı savunma uğruna güdülen bir amaç değil, kendi başına özlenir ve haz verici bir amaç olarak öldürme ve acı verme eğilimi göstermesidir.

Sinirbilimleri, (beyin hasarının yol açtığı tutkular hariç) bu tutkuları incelemeye girişmemiştir ama Lorenz'in içgüdücü-hidrolik yorumunun, beynin işleyişi konusunda çoğu sinirbilimcinin kabul ettiği modele pek uymadığı ve nörofizyolojik kanıtlarca desteklenmediği rahatça belirtilebilir.

6

Hayvan Davranışı

Deneysel verilerin, içgüdücü saldırganlık kuramının geçerliliğinin sağlanmasına katkıda bulunabileceği ikinci eleştirel alan, *hayvan davranışı* alanıdır. Hayvan saldırganlığının üç farklı tipe ayrılması gerekir: (1) yırtıcı saldırganlık, (2) tür-içi saldırganlık (aynı türden hayvanlara karşı saldırganlık), (3) türlerarası saldırganlık (farklı türden hayvanlara karşı saldırganlık).

Daha önce gösterildiği gibi, hayvan davranışı incelemecileri arasında (Lorenz dahil) *yırtıcı* saldırganlıktaki davranışsal kalıpların ve nörolojik süreçlerin öteki hayvan saldırganlığı tiplerine benzemediği, bu yüzden de ayrı olarak ele alınması gerektiği konusunda görüş birliği vardır.

Tür-içi saldırganlık söz konusu edilince, hayvanların, savunma içinde olmaları, yani kendilerini tehdit altında hissetmeleri ve kaçamamaları hariç, başka türlerin üyelerini pek seyrek olarak yok ettiklerini çoğu gözlemci kabul etmektedir. Bu durum, hayvan saldırganlığı olgusunu, esas alarak tür-içi saldırganlıkla, yani Lorenz'in önemle ele aldığı bir olgu olan, aynı türden hayvanlar arasındaki saldırganlıkla sınırlandırır.

Tür-içi saldırganlık şu ayırıcı özelliklere sahiptir: (a) Memelilerin çoğunda bu saldırganlık "kanlı" değildir; öldürmeyi, yok etmeyi ya da işkence yapmayı amaçlamaz, esas olarak uyarı görevi yapan tehdit edici bir durum alıştır. Genel olarak, memelilerin çoğunda bol bol dalaşma, çekişme ya da teh-

dit etme davranışı görüyoruz ama insan davranışında rastladığımız gibi, kanlı kavgaya ve yok etmeye çok az rastlıyoruz. (b) Yalnızca belli böceklerde, balıklarda, kuşlarda ve memelilerden de sıçanlarda, yıkıcı davranış yaygın biçimde görülür. (c) Tehdit edici davranış, hayvanın, yaşamsal çıkarlarına bir tehdit olarak gördüğü şeylere gösterdiği bir tepkidir; bu yüzden de "savunucu saldırganlık"a ilişkin nörofizyolojik anlayış çerçevesinde savunmaya yöneliktir. (d) Çoğu memelide, boşalmak için az çok uygun bir ortam buluncaya kadar engellenmiş durumda kalan kendiliğinden bir saldırganlık tepisi bulunduğunu gösteren hiçbir kanıt yoktur. Hayvan saldırganlığı savunmaya yönelik olduğu sürece, kalıtımsal olarak kalıplanmış belli sinir yapılarına dayanır; hidrolik modeli savunmasaydı ve insan yıkıcılığıyla zalimliğini, doğuştan ve kökeni savunucu saldırganlıkta bulunan şeyler olarak açıklamasaydı, Lorenz'in tutumu hiçbir şekilde tartışma konusu olmazdı.

Bir kitle katliamcısı ve sadist olan tek memeli hayvan insandır. Bunun neden böyle olduğu sorusunu yanıtlamak bundan sonraki kısımların amacıdır. Hayvan davranışına ilişkin bu tartışmada ben, birçok hayvanın kendi türüyle kavga ettiğini ama "parçalayıcı olmayan", yıkıcı olmayan bir biçimde kavga ettiğini ve genelde memelilerin, özel olarak da insan-öncesi primatların yaşamına ilişkin verilerin, insanın bunlardan kalıtım yoluyla devraldığı varsayılan doğuştan bir "yıkıcılık"ın varlığını göstermediğini ayrıntılarıyla ortaya koymak istiyorum. Gerçekten, eğer insan türü, kendi doğal yaşam çevresinde yaşayan şempanzelerdeki "doğuştan" saldırganlıkla hemen hemen aynı düzeyde bir "doğuştan" saldırganlığa sahip olmuş olsaydı, oldukça barışçıl bir dünyada yaşardık.

Tutsaklık Koşulları Altında Saldırganlık

Hayvanlar arasındaki, özellikle de primatlar arasındaki saldırganlığı incelerken bunların kendi yaşam çevreleri içinde gösterdiği davranışlar ile tutsaklık koşulları altındaki, yani

esas olarak hayvanat bahçelerindeki davranışları arasında bir ayırım yaparak işe başlamak önemlidir. Gözlemlerin ortaya koyduğuna göre, yaban ortamı içindeki primatlar çok az saldırganlık gösterirler, oysa hayvanat bahçesindeki primatlar aşırı bir yıkıcılık ortaya koyarlar.

Bu ayırım, insan saldırganlığının anlaşılması açısından temel önem taşır çünkü insan, bu zamana kadarki tarihinde, MÖ 5.000 yılına kadar olan avcılarla yiyecek toplayıcılar ve ilk tarımcılar hariç, kendi "doğal yaşam çevresi" içinde pek yaşamamıştır. "Uygarlaşmış" insan, her zaman "Hayvanat Bahçesi"nde –yani çeşitli düzeylerde tutsaklık ve özgürlükten yoksunluk altında– yaşamıştır ve bu, en ileri toplumlarda bile hâlâ doğrudur.

Hayvanat bahçesindeki primatlara ilişkin çok iyi incelenmiş birkaç örnekle başlayacağım. Belki de bunların içinde en çok bilinenler, Solly Zuckerman'ın 1929-30 yıllarında Regents Park'taki Londra Hayvanat Bahçesi'nde ("Maymun Tepesi") incelediği *hamadryas* babunlarıdır. Bu maymunların içinde bulundukları alan 30 metre uzunluğunda, 18 metre genişliğindeydi ve hayvanat bahçesi ölçülerine göre genişti ama yaşam çevrelerinin doğal genişliğiyle karşılaştırıldığında aşırı ölçüde küçüktü. Zuckerman, bu hayvanlar arasında çok büyük gerilim ve saldırganlık gözlemledi. Güçlü olanlar, zalimce ve acımasızca zayıf olanları baskı altında tutuyordu ve anneleri bile yavrularının elinden yiyecek aşırıyordu. En çok mağdur olanlar, kavgalar sırasında zaman zaman yaralanan ya da kazayla öldürülen dişiler ve yavrulardı. Zuckerman, bir erkek zorbanın, bir bebek maymuna kasıtlı olarak iki kez saldırdığını gördü ve bu küçük maymun akşamleyin ölü bulundu. Altmış bir erkekten sekizi kavgalarda ölürken, birçoğu da hastalıktan öldü (S. Zuckerman, 1932).

Hayvanat bahçesindeki primatların davranışlarına ilişkin başka gözlemler, Hans Kummer (1951) tarafından Zürih'te ve Vernon Reynolds (1961)[1] tarafından İngiltere'nin Whipsnade kentinde yapıldı. Kummer, babunları, alanı 15x27 metre olan kapalı bir yerde tuttu. Zürih'te ağır yaralara yol açan ciddi ısırmalar çok yaygındı. Kummer, Zürih Hayvanat Bahçesi'nde

bulunan hayvanlar arasındaki saldırganlık ile daha önce Etiyopya'da incelediği yaban ortamı içinde bulunan hayvanlar arasındaki saldırganlığı ayrıntılı bir karşılaştırmadan geçirdi ve hayvanat bahçesindeki saldırgan hareketlerin oluş sıklığının yaban topluluklarındakine oranla, dişilerde dokuz kat, yetişkin erkeklerde de on yedi buçuk kat daha fazla olduğunu ortaya çıkardı. Vernon Reynolds, her bir kenarı yaklaşık on metre olan sekizgen bir çevrik alan içindeki yirmi dört rhesus maymununu inceledi. Hayvanların kapatıldığı alan, Maymun Tepesi'ndeki alandan daha küçük olmakla birlikte, saldırganlık derecesi o kadar aşırı değildi. Yine de yaban ortamında olduğundan daha çok şiddet vardı; birçok hayvan yaralandı ve dişilerden biri öyle kötü sakatlandı ki vurmaktan başka çare kalmadı.

Rhesus maymunları *(Macaca mulata)* üzerine yapılan çeşitli incelemeler, özellikle C. H. Southwick'in (1964), ayrıca C. H. Southwick, M. Beg ve M. Siddiqi'nin (1965) yaptığı incelemeler, çevresel koşulların saldırganlığa etkisi bakımından son derecede ilginçtir. Southwick, çevresel ve toplumsal koşulların, tutsaklık içinde bulunan rhesus maymunlarındaki "çatışmalı" davranışın, (bir başka deyişle, çatışmaya tepki olarak ortaya çıkan davranışın) biçimi ve sıklığı üzerinde her zaman büyük bir etki yaptığını ortaya çıkarmıştır. Southwick'in incelemeleri, çevresel değişiklikler, yani belli bir alandaki hayvan sayısı ile toplumsal değişiklikler, yani var olan bir kümeye yeni hayvanların katılması arasında ayrım yapma olanağı vermektedir. Southwick'in ulaştığı sonuca göre, alanın daralması saldırganlığın artmasına neden olur ama yeni hayvanların katılmasıyla toplumsal yapıda meydana gelen değişiklikler, "karşılıklı saldırganlık eylemlerinde, çevresel değişikliklerden çok daha büyük artışlara yol açar" (C. H. Southwick, 1964).

Alanın daralması başka birçok memeli türünde daha saldırgan davranışlara yol açmıştır. L. H. Matthews, bu konudaki yazını inceleyerek ve Londra Hayvanat Bahçesi'nde yaptığı kendi gözlemlerine dayanarak, memeliler arasında, kalabalıklaşma koşulları altında bulunmaları hariç, ölümle

biten hiçbir kavga olayına rastlamadığını belirtmektedir (L. H. Matthews, 1963). Seçkin bir hayvan davranışı araştırmacısı olan Paul Leyhausen, hep birlikte dar bir alana kapatıldıkları zaman kediler arasındaki göreceli hiyerarşinin bozulmasının oynadığı rolü vurgulamıştır. "Kafesler ne denli kalabalıksa, göreceli hiyerarşi de o denli düşük düzeydedir. Sonunda bir despot ortaya çıkar, 'paryalar' belirir ve bunlar, diğerlerinin yaptığı sürekli ve kaba saldırılarla çılgınlığa ve her türden doğal-dışı davranışa sürüklenir. Topluluk, kinci bir güruh haline gelir. Hayvanların hepsi de çok seyrek gevşer, asla huzur içinde görünmezler ve sürekli tıslama, hırlama, hatta kavga vardır" (P. Leyhausen, 1956).[2]

Sabit beslenme merkezlerinde meydana gelen geçici kalabalıklaşma bile saldırganlığın artmasına yol açmıştır. 1952 kışında C. Cabot, N. Collias ve R. C. Guttinger adlı üç Amerikalı bilimadamı (aktaranlar C. ve W. M. S. Russell, 1968), Wisconsin'deki Flag Nehri yakınlarında geyikleri gözlemlediler ve çekişme düzeyinin, sabit durak alanındaki geyik sayısına, yani geyiklerin yoğunluğuna bağlı olduğunu buldular. Bölgede yalnız beş ile yedi arasında geyik bulununca, her saat geyik başına yalnız bir sürtüşme görülüyordu. Yirmi üç ile otuz arasında geyik bulununca, bu oran her saat geyik başına 4,4 çekişmeydi. Amerikalı dirimbilimci J. B. Calhoun (1948), yaban sıçanları konusunda benzer gözlemler yapmıştır.

Bol bol *yiyecek kaynağı* bulunmasının, kalabalıklaşma koşulları altında, saldırganlığın artmasını *önleyemediğini* kanıtların ortaya koyduğunu belirtmek önemlidir. Londra Hayvanat Bahçesi'ndeki hayvanlar iyi besleniyordu; yine de kalabalıklaşma, saldırganlığın artmasına yol açıyordu. Rhesus maymunları arasında, yüzde 25'lik bir yiyecek azalmasının bile, Southwick'in gözlemlerine göre, çatışmalı karşılıklı-etkileşimlerde hiçbir değişikliğe yol açmadığını ve yüzde 50'lik bir azalmanın çatışmalı davranışta önemli bir azalmaya neden olduğunu[3] belirtmek de önemlidir.

Öyle görünüyor ki, tutsaklık koşulları altındaki primatlarda artan saldırganlığa ilişkin incelemelerden çıkan sonuç

–öteki memeliler hakkındaki incelemeler de aynı sonucu ortaya koymuştur– şiddetin artması için ana koşulun kalabalıklaşma olduğudur. Bununla birlikte, "kalabalıklaşma" yalnızca bir yaftadır ve oldukça yanıltıcıdır çünkü kalabalıklaşmadaki hangi etkenlerin saldırganlıkta meydana gelen bu artıştan sorumlu olduğunu bize göstermez.

Asgari düzeyde bir özel alan için "doğal" bir gereksinme mi vardır?[4] Kalabalıklaşma, hayvanı, yeni şeyler bulmaya ve özgür harekete duyduğu doğuştan gereksinmeyi yerine getirmekten alıkoyar mı? Kalabalıklaşma, hayvanın vücuduna yönelik olan ve saldırganlıkla tepki gösterdiği bir tehdit olarak mı hissedilir?

Bu sorular, ancak daha ileri incelemelere dayanılarak eksiksiz biçimde yanıtlanabilmekle birlikte, Southwick'in bulguları, kalabalıklaşmada, birbirinden ayrı tutulması gereken en az iki farklı öğenin bulunduğunu ortaya koyuyor. Bunlardan biri *alanın daralması*, öteki de *toplumsal yapının yıkılması*'dır. Gruba yabancı bir hayvanın katılmasının, çoğunlukla, kalabalıklaşmadan daha büyük saldırganlığa yol açtığına Southwick'in daha önce değindiğimiz gözlemi, ikinci etkenin önemini açık biçimde kanıtlamaktadır. Elbette, sık sık iki etken birden varlığını sürdürür ve bu ikisinden hangisinin saldırgan davranışın sorumlusu olduğunu belirlemek zordur.

Hayvan kalabalıklaşmasında bu etkenlerin özgül bileşimi nasıl olursa olsun, bunlardan her biri saldırganlık üretebilir. Alanın daralması, önemli yaşamsal işlevler olan ve ancak hayvan kendi yiyeceğini bulmak zorunda olduğu zaman gelişebilen hareket, oyun ve yeteneklerini uygulama işlevlerinden hayvanı yoksun bırakır. Bu yüzden, "alandan yoksun bırakılmış" hayvan, yaşamsal işlevlerindeki bu azalmanın kendini tehdit ettiğini hissedebilir ve saldırganlıkla tepki gösterebilir. Southwick'e göre, bir hayvan topluluğunun toplumsal yapısının bozulması daha da büyük bir tehdittir. Her hayvan türü, kendi türüne özgü bir toplumsal yapı içinde yaşar. Hiyerarşik olsun ya da olmasın, bu yapı, hayvanın davranışının uyarlandığı bağlantı çerçevesidir. Uygun bir top-

lumsal denge, hayvanın var oluşu için zorunlu bir koşuldur. Bu dengenin kalabalıklaşma nedeniyle bozulması, hayvanın var oluşuna yönelik çok büyük bir tehdittir ve saldırganlığın savunucu rolü kabul edildiğine göre, beklenecek sonuç, özellikle de kaçış olanaksız olduğu zaman, yoğun saldırganlıktır.

Zuckerman'ın babun maymunları arasında görüldüğü gibi, bir hayvanat bahçesindeki yaşam koşullarında kalabalıklaşma meydana gelebilir. Ama genellikle, bir hayvanat bahçesindeki hayvanların sayısı pek kalabalık değildir; yine de bu hayvanlar alanın kısıtlı olmasından rahatsızlık duyarlar. Her ne kadar iyi beslenseler ve korunsalar da, tutsak hayvanların "yapacak hiçbir şeyleri yok"tur. Bütün fizyolojik gereksinmelerin giderilmesinin, bir hayvana (ve insana) rahatlık duygusu vermek için yeterli olduğuna inanılırsa, bu hayvanların hayvanat bahçesindeki yaşamları onları çok hoşnut kılmalıdır. Ne var ki bu asalakça yaşam, bedensel ve akılsal yeteneklerini etkin biçimde açığa vurmalarına olanak veren uyaranlardan onları yoksun kılar; bu yüzden bu hayvanlar sık sık sıkıntılı, anlamsız ve duyarsız hale gelirler. A. Kortlandt'ın bildirdiğine göre "yaban ortamında yaşayan yaşlıca şempanzeler, genellikle yıllar geçtikçe gitgide daha anlamsız ve boş bir görünüşe bürünen *hayvanat bahçesi* şempanzelerinin tersine, daha canlı, her şeyle daha yakından ilgili ve daha insansı görünüyorlardı" (A. Kortlandt, 1962).[5] S. E. Glickman ve R. W. Sroges da (1966) hayvanat bahçesi kafeslerinin getirdiği hiç değişmeyen "anlamsız uyaran dünyası"ndan ve bunun sonucu olan "sıkıntı"dan söz ederek aynı noktaya parmak basmaktadır.

İnsan Saldırganlığı ve Kalabalıklaşma

Kalabalıklaşma, hayvan saldırganlığının önemli bir koşuluysa, bunun insan saldırganlığının da önemli bir kaynağı olup olmadığı sorusu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu fikir geniş ölçüde savunulmaktadır ve "başkaldırı", "şiddet" ile "nevrozlar"ı gidermenin, "insan toplumlarında sayı dengesini kurmaktan ve bu sayıyı en uygun düzeyde tutmak için hızla et-

kili araçlar bulmak"tan başka bir yolu olmadığını öne süren P. Leyhausen tarafından dile getirilmiştir (P. Leyhausen, 1965).[6]

"Kalabalıklaşma" ile *nüfus yoğunluğu* arasında yapılan ve çok tutulan bu özdeşleştirme büyük karışıklık yaratmıştır. Leyhausen, aşırı yalınlaştırıcı ve tutucu yaklaşımıyla, çağdaş kalabalıklaşma sorununun iki yöne sahip olduğu gerçeğini göz ardı etmektedir. Bu yönler, (1) yaşayabilir bir toplumsal yapının (özellikle dünyanın sanayileşmiş bölgelerinde) yıkılması ve (2) öncelikle dünyanın sanayileşmemiş bölgelerinde, nüfus büyüklüğü ile bu nüfusun var oluşu için gerekli ekonomik ve toplumsal temel arasındaki oransızlıktır.

İnsan, içinde kendine ait bir yer kapladığı ve başkalarıyla olan ilişkilerinin nispeten istikrarlı durumda bulunduğu, genel kabul gören değerler ve fikirlerle desteklendiği bir toplumsal sisteme gereksinim duyar. Modern sanayi toplumunda meydana gelen gelişme, geleneklerin, ortak değerlerin ve başkalarıyla olan gerçekten toplumsal nitelikli kişisel bağların büyük ölçüde ortadan kalkmasıdır. Modern kitle insanı, bir kalabalığın parçası olsa bile, yalıtılmış ve yalnızdır; başkalarıyla paylaşabileceği hiçbir inancı yoktur; iletişim araçlarından edindiği yalnızca sloganlar ve ideolojilerdir. Bu insan, çoğu kez aynı zamanda uzlaşmaz nitelikte de olsa, yalnız ortak çıkarların ve cüzdan bağının bir arada tuttuğu bir atom ("birey" = bölünmez'in Yunanca karşılığı) haline gelmiştir. Emile Durkheim (1897), bu olguyu "anomie" (toplumsal çözülme) olarak adlandırmış ve bunun, sanayileşmenin artışına koşut olarak artan intiharların başlıca nedeni olduğunu ortaya çıkarmıştır. Durkheim, toplumsal çözülme terimiyle, gerçekten ortaklaşmacı bütün örgütlenmelerin devlet karşısında ikincil duruma düşmesi ve gerçekten toplumsal nitelikteki yaşamın bütünüyle ortadan kalkması gerçeğinden dolayı, bütün geleneksel toplumsal bağların kopuşunu anlatmak istemiştir. O, modern siyasal devlette yaşayan insanların, "darmadağınık bir bireyler yığını" olduğuna inanıyordu.[7] Bir başka toplumbilim ustası, F. Tönnies de (1926) modern toplumlara ilişkin benzer bir çözümleme gerçekleştirmiş ve

geleneksel "topluluk" (*Gemeinschaft*) ile gerçekten toplumsal bütün bağların ortadan silindiği çağdaş toplum (*Gesellschaft*) arasındaki ayrımı belirlemiştir.

İnsan saldırganlığının nedenlerinin, öyle pek de nüfus yoğunluğu değil, toplumsal yapıdan, gerçek yaşam bağlarından ve yaşam ilgisinden yoksunluk olduğu, birçok örnekle ortaya konabilir. En çarpıcı örneklerden biri, İsrail'deki kibbutzlardır; bunlar çok kalabalıktır, birey için çok az alan ve çok az gizlilik vardır (yıllar önce, kibbutzlar yoksulken, bu durum daha çok geçerliydi). Yine de kibbutzların üyeleri arasında saldırganlık olağandışı düzeyde düşüktü. Aynı şey, dünyanın her yanındaki başka "amaçlı topluluklar" için de doğrudur. Bir başka örnek de dünyanın en yoğun nüfuslu bölgelerinden olan Belçika ve Hollanda gibi ülkelerdir; yine de bu nüfusun ayırıcı özelliği belirgin düzeyde saldırganlık değildir. Woodstock ya da Isle of Wight gençlik şölenlerinden daha çok kalabalıklaşmaya pek rastlanamaz ama her iki şölen de saldırganlıktan dikkat çekecek ölçüde uzaktı. Bir başka örnek verirsek, otuz yıl önce Manhattan Adası, dünyanın en yoğun nüfuslu yerlerinden biriydi ama o zamanlar buranın ayırıcı özelliği, bugün olduğu gibi, aşırı şiddet değildi.

Birkaç yüz ailenin bir arada yaşadığı büyük bir sitede oturan herkes bilir ki, bir kişinin, böyle yoğun nüfuslu bir binadaki kadar çok gizliliğe sahip olduğu ve kapı komşularınca bu kadar az rahatsız edildiği çok az yer vardır. Buna karşılık, evlerin çok daha dağınık ve nüfus yoğunluğunun daha düşük olduğu küçük bir köyde çok daha az gizlilik vardır. Burada insanlar, birbirlerinin daha çok ayırdındadırlar, birbirlerinin özel yaşamını gözetler ve bu konuda dedikodu yaparlar. Sürekli olarak birbirlerinin görüş alanı içindedirler. Aynı şey, çok daha düşük bir düzeyde olmakla birlikte, kenar mahalle toplumu için de doğrudur.

Anlaşıldığı üzere, bu örnekler, saldırganlığın sorumlusunun öyle pek de kalabalıklaşma değil, bu saldırganlığın meydana geldiği toplumsal, ruhsal, kültürel ve ekonomik koşullar olduğunu ortaya koymaktadır. Aşırı nüfusun, yani

yoksulluk koşulları altındaki yoğun nüfusun gerilim ve saldırganlığa neden olduğu açıktır; Amerikan kentlerindeki yoksul kenar mahalleleri kadar, Hindistan'ın büyük kentleri de bunun birer örneğidir. Uygun konutların bulunmamasından dolayı insanlar başkalarının dolaysız ve sürekli olarak verdiği huzursuzluktan korunmak için gerekli en temel koşullardan yoksun oldukları zaman, aşırı nüfus ve bunun sonucu olan nüfus yoğunluğu yıkıcı niteliktedir. Aşırı nüfus, belli bir toplumdaki insan sayısının, bu insanlara yeterli besin, konut ve anlamlı dinlenme sağlamak için elde bulunan ekonomik olanakları aştığı anlamına gelir. Hiç kuşkusuz, aşırı nüfusun kötü sonuçları vardır ve nüfusun ekonomik temelle orantılı bir düzeye indirilmesi zorunludur. Ama yoğun bir nüfusu geçindirmeye yetecek ekonomik olanaklara sahip bir toplumda, bizzat yoğunluk, yurttaşı gizliliğinden yoksun bırakmaz ve başkalarının sürekli huzursuzluk vermesine yol açmaz.

Bununla birlikte, yeterli bir yaşam düzeyi, gizlilikten yoksunluğu ve başkalarının huzursuzluk vermesini önler. *Toplumsal çözülme* sorununu, *Gemeinschaft*'ın bulunmaması sorununu, bireyin insanca ilişkilere sahip, üyeleri birbirini kişi olarak tanıyan bir dünyada yaşama gereksinmesi sorununu çözmez. Tüm toplumsal ve tinsel yapı kökünden değiştirilirse, yalnızca bireyin yeterince beslenip barındırılmasıyla kalınmayıp, tüm toplumun çıkarları tek tek bireylerin çıkarlarıyla özdeş duruma gelirse; tüketicilik ve toplumdaşlarla uzlaşmazlık değil de, ilişki ve kişinin yeteneklerini dışa vurması toplumsal ve bireysel yaşamı yöneten ilkeler durumuna gelirse, ancak o zaman sanayi toplumundaki *toplumsal çözülme* ortadan kaldırılabilir. Yüksek nüfus yoğunluğu koşulu altında bunu gerçekleştirmek olanaklıdır ama tüm temel önermelerimizi köklü biçimde yeniden değerlendirmemizi ve köklü bir toplumsal değişiklik olmasını gerektirir.

Bu düşüncelerden çıkan sonuç, hayvan ve insan kalabalıklaşması arasında yapılan tüm örneksemelerin sınırlı bir değere sahip olduğudur. Hayvan, gereksinme duyduğu alan ve toplumsal örgütlenme konusunda içgüdüsel bir "bilgi"ye

sahiptir. Alanına ve toplumsal yapısına yapılan bir müdahaleyi gidermek için içgüdüsel olarak saldırganlıkla tepki gösterir. Bu bakımlardan yaşamsal çıkarlarına yönelen tehditlere karşılık verecek başka hiçbir yolu yoktur. Ama insan başka birçok yola sahiptir. İnsan toplumsal yapıyı değiştirebilir, içgüdüsel olarak sahip olduklarının ötesinde dayanışma ve ortak değer bağları geliştirebilir. Hayvanın kalabalıklaşmaya getirdiği çözüm, biyolojik ve içgüdüseldir; insanın getirdiği çözüm ise toplumsal ve siyasaldır.

Yaban Ortamında Saldırganlık

Yaban ortamında yaşayan hayvanlara ilişkin birçok yeni inceleme vardır ve bu incelemeler, tutsaklık koşulları altında gözlemlenen saldırganlığın, aynı hayvanlar kendi doğal yaşam çevrelerinde yaşadıkları zaman söz konusu olmadığını açıkça göstermektedir.[8]

Maymunlar arasında babunlar, şiddetli davranışlarıyla tanınmıştır ve S. L. Washburn ile I. DeVore (1971), bu maymunları dikkatlice incelemişlerdir. Yerin dar olmasından dolayı, yalnızca Washburn ve DeVore'un ulaştığı sonuca değineceğim. Bu sonuç şudur; genel toplumsal yapı bozulmazsa, çok az saldırgan davranış görülür; görülen davranış ne olursa olsun, aslında bu davranışların tümünde bir saldırganlık havası vardır. Sözü edilen araştırmacılar, su kaynağı başında karşılaşan babun sürüleri arasında hiçbir kavga gözlemlemediklerini bildirmişlerdir; kalabalıklaşmaya ilişkin önceki tartışma göz önüne alınırsa, bu gözlem dikkate değer bir şeydir. Araştırmacılar, bir tek su kaynağı başında bir anda dört yüzü aşkın babun saymışlar; yine de bunlar arasında herhangi bir saldırgan davranış gözlemleyememişlerdir. Babunların, başka hayvan türlerinin üyelerine karşı asla saldırgan olmadıklarını da gözlemlemişlerdir. K. R. L. Hall'un (1960) şebeklerle (*Papio ur sinüs*) ilgili incelemesi bu görüşü doğrulamış ve tamamlamıştır.

İnsana en çok benzeyen primatlar olan *şempanzeler* arasındaki saldırgan davranışların incelenmesi özellikle ilginçtir. Yakın zamanlara kadar bunların Ekvator Afrika'sındaki

yaşam biçimleri konusunda hemen hiçbir şey bilinmiyordu. Ama bugün kendi doğal yaşam çevrelerinde şempanzeler üzerinde üç ayrı gözlem gerçekleştirilmiştir ve bu gözlemler, saldırgan davranış konusunda çok ilginç veriler sağlamıştır.

Bodongo Ormanı'ndaki şempanzeleri inceleyen V. ve F. Reynolds, saldırganlık sıklığının son derecede düşük olduğunu bildirmektedir. "300 saat süren gözlemimiz sırasında, gerçek kavga olayı ya da tehdit veya kızgınlık eylemleri içeren on yedi sürtüşme görüldü ve bunların hiçbiri birkaç saniyeden daha uzun sürmedi" (V. ve F. Reynold, 1965). Bu on yedi sürtüşmeden yalnız dördüne iki yetişkin erkek karıştı. Gömbe Suyu Rezervi'ndeki şempanzeler üzerinde Jane Goodall tarafından yapılan gözlemler de temelde aynıdır: "Bağımlı bir erkeğin egemen konumdaki birinin önünden yiyecek almaya çalıştığı dört durumda tehdit edici davranış görüldü. Saldırı olayları çok seyrek gözlendi ve olgun erkeklerin dövüştüğü yalnız bir kez görüldü" (J. Goodall, 1965). Öte yandan, başlıca işlevi, açıkça, topluluğa üye şempanzeler arasında iyi ilişkiler kurup sürdürmek olan "birbirinin tüylerini temizleme ve kur yapma davranışı gibi birçok etkinlik ve anlatımsal hareket" vardır. Şempanzelerin oluşturduğu topluluklar çoğunlukla geçicidir ve ana-yavru ilişkisinden başka hiçbir tutarlı ilişkiye rastlanamaz (J. Goodall, 1965). Gözlemlenen yetmiş iki hayvanda, karşılıklı ilişkilerde çok açık bir egemenlik saptanmakla birlikte, bu şempanzeler arasında tam anlamıyla bir egemenlik hiyerarşisi gözlemlenemedi.

Daha sonra göreceğimiz gibi, insanın "ikinci doğası"nın, karakterinin evriminin anlaşılması açısından çok önemli bir olgu olan şempanzelerin kararsızlığı konusunda A. Kortlandt bir gözlemini aktarmaktadır. Şöyle yazmaktadır Kortlandt:

> *Gözlemlediğim bütün şempanzeler sakıngan, ikircikli yaratıklardı. Yaban ortamında şempanzeleri yakından inceleyen birinin edineceği en büyük izlenimlerden biri budur. Şempanzelerin yaşam dolu, araştırıcı gözlerinin ardında, durmaksızın şaşırtıcı bir dünyaya bir anlam vermeye uğraşan, kuşkucu, tartıp-düşünen bir kişilik sezili-*
> *yor. Sanki şempanzelerde, içgüdü kesinliğinin yerini zekâ ikircikli-*

liği almıştır ama insanın ayırıcı özelliği olan kararlılık ve kesinlik söz konusu olmadan (A. Kortlandt, 1962).

Kortlandt'ın belirttiğine göre, tutsaklık koşulları altındaki hayvanlarla yapılan deneylerin ortaya koyduğu gibi, şempanzelerin davranış kalıpları, öteki maymunların davranış kalıplarından çok daha az doğuştan niteliktedir.[9]

Burada, van Lawick-Goodall'un yaptığı gözlemlerden özgül bir tanesini aktarmak istiyorum; çünkü bu gözlem, şempanzelerin davranışlarındaki ikircikliklik ve kesinlikten yoksunluk hakkında Kortlandt'ın belirttiği önemli yargıya iyi bir örnek sağlamaktadır. Rapor şudur:

Bir gün Goliath, yokuşun biraz yukarısında, hemen arkasında (çiftleşme devresindeki) bilmediğimiz pembe bir dişiyle birlikte belirdi. Hugo ve ben, her iki şempanzenin görebileceği bir yerde çarçabuk bir muz yığını yaptık ve gözetlemek için çadıra saklandık. Dişi, kampımızı görünce bir ağaca sıçradı ve aşağıya baktı. Goliath da hemen durdu ve yukardaki dişiye baktı. Ondan sonra muzlara bir göz attı. Yokuş aşağı biraz yürüdü, durdu ve geri dönüp dişisine baktı. Dişisi yerinden kıpırdamamıştı. Goliath yavaş yavaş aşağıya doğru yoluna devam etti; bu kez de dişi sessizce ağaçtan indi ve çalılıklar içinde onu gözden kaybettik. Goliath çevresine bakarak onun gittiğini görünce hızla geri koştu. Biraz sonra dişi yeniden bir ağaca tırmandı; tüyleri diken diken olmuş olan Goliath da onu izledi. Bir süre dişinin tüylerini temizledi ama bir gözü de hep kamptaydı. Artık muzları görememekle birlikte, muzların olduğu yerde durduklarını biliyordu ve yaklaşık on günden beri uzakta bulunduğu için belki de ağzı sulanıyordu.

Bir süre sonra ağaçtan indi ve dişiyi görmek için her birkaç adımda durup geri bakarak bir kez daha bize doğru yürüdü. Dişi kımıldamadan oturuyordu. Ama Hugo'da da bende de, dişinin Goliath'ın arkadaşlığından kaçıp kurtulmak istediği yolunda güçlü bir izlenim vardı. Goliath yokuş aşağı biraz daha gelince bitki örtüsü dişiyi görmesini engelledi çünkü dönüp geri baktı ve ondan sonra çabucak bir ağaca tırmandı. Dişi hâlâ orada oturuyordu. Goliath ağaçtan indi, birkaç metre daha yürüdükten sonra bir başka ağaca sıçradı. Dişi hâlâ oradaydı. Goliath'ın muzlara doğru ilerlemesi sürecinde bu iş birkaç dakika daha devam etti.

Goliath kamp açıklığına ulaşınca ek bir sorunla karşılaştı; tırmanılacak ağaç yoktu ve yerden bakınca dişiyi göremiyordu. Üç kez açıklığa geldi, ondan sonra döndü ve alelacele en son ağaca tırmandı. Dişi kıpırdamamıştı. Sanki Goliath birdenbire karar verdi ve hızla muzlara doğru koştu. Yalnızca bir muz alarak geri döndü ve yeniden ağacına çıkmak için koştu. Dişi hâlâ aynı dalda oturuyordu. Goliath muzunu bitirdikten sonra sanki birazcık kendine güven duymuş gibi hızla meyve yığınına döndü, bir kucak dolusu meyve alıp aceleyle ağaca döndü. Bu kez dişi gitmişti; Goliath muzları alırken dişi sık sık omzunun üzerinden ona göz atarak dalından inmiş ve sessizce toz olmuştu.

Goliath'ın şaşkınlığını ve üzüntüsünü seyretmek eğlendiriciydi. Muzlarını yere bırakarak dişiyi bırakmış olduğu ağaca çarçabuk çıktı, bütün çevreyi gözden geçirdi ve daha sonra o da yerdeki otlar ve çalılıklar içinde gözden kayboldu. Ondan sonraki yirmi dakika boyunca o dişiyi aradı. Her birkaç dakikada bir onun bir başka ağaca tırmanarak her yöne baktığını görüyorduk ama dişiyi bir türlü bulamadı ve sonunda vazgeçti, kampa döndü ve oldukça bitkin bir görünüşle oturarak yavaş yavaş muzları yedi. Bu arada yokuşun yukarısına bakmak için başını çevirmeyi sürdürdü (J. van Lawick-Goodall, 1971).

Erkek şempanzenin, önce muzları yeme ya da önce dişiyle çiftleşme konusunda bir karara varmakta gösterdiği yetersizlik çok çarpıcıdır. Bu aynı davranışı bir insanda gözlemleseydik, bu insanda saplantısal kuşku hastalığı bulunduğunu söylerdik çünkü normal insan, karakter yapısındaki başat tepiye göre hareket etmekte güçlük çekmez. Ağızcıl alıcı karakter ilkin muzu yer ve cinsel tepisinin giderilmesini erteler; "üretken karakter", cinsel bakımdan doyuma ulaşıncaya kadar yiyeceği beklemeye bırakır. Her iki durumda da insan kuşkuya ya da duraksamaya düşmeksizin hareket eder. Bu örnekteki erkek şempanzede saplantısal sinir hastalığı bulunduğunu pek varsayamayacağımız için, bu şempanzenin niçin böyle davrandığı sorusunun yanıtı, görüldüğü kadarıyla, van Lawick-Goodall'un ne yazık ki hiç değinmediği Kortlandt'ın yargısında bulunmaktadır.

Kortlandt, şempanzelerin, artık bedensel güce sahip olmasalar bile yaşlılara gösterdikleri saygı kadar, gençlere göster-

dikleri dikkate değer hoşgörüyü de anlatmaktadır. Van Lawick-Goodall da aynı ayırıcı özelliği vurgulamaktadır:

> *Normal olarak şempanzeler, birbirlerine karşı davranışlarında büyük bir hoşgörü gösterirler. Bu, dişiler için o kadar değilse bile, erkekler için özellikle doğrudur. Egemen konumdaki bir hayvanın alt düzeydeki birine gösterdiği tipik bir hoşgörü olayı, bir ergen erkek, bir hurma ağacındaki tek olmuş meyve salkımını yerken meydana geldi. Olgun bir erkek yukarı tırmandı ama ötekini kovmaya kalkışmadı; yalnızca daha genç olanın yanına sokuldu ve ikisi yan yana yemeye koyuldular. Benzer koşullar altında, bağımlı bir şempanze egemen konumdaki birine sokulabilir ama yemeye kalkışmadan önce, normal olarak ötekinin dudaklarına, uyluğuna ya da üreme bölgesine dokunmak için uzanır. Çiftleşme mevsiminde erkekler arasındaki hoşgörü özellikle dikkate değer niteliktedir; örneğin, yukarıda anlattığımız üzere, yedi erkeğin aralarında hiçbir saldırganlık belirtisi göstermeksizin bir tek dişiyle çiftleşirken gözlendiği olayda bu hoşgörü açıkça görülür; bu erkeklerden biri bir ergendi* (J. van Lawick-Goodall, 1971).

G. B. Schaller, yaban ortamında gözlenen *goriller* konusunda, genel olarak kümeler arasındaki "karşılıklı-etkileşim"in barışçıl olduğunu bildiriyor. Yukarıda belirtildiği gibi, yalnızca bir erkek yalandan saldırgan ataklarda bulundu ve "bir kez, bir dişi, bir genç ile bir yavru tarafından, bir başka kümeden gelen çağrısız konuklara karşı başlangıç atakları biçiminde zayıf bir saldırganlık gözlemledim. Kümelerarası saldırganlık, çoğunlukla, dik dik bakma ve ısırmayla sınırlıydı." Schaller, goriller arasında ciddi saldırgan ataklara tanık olmaması daha da dikkat çekicidir çünkü goril kümelerinin yaşam bölgeleri yalnız çakışmakla kalmaz, görünüşe bakılırsa, goril nüfusu arasında ortaklaşa kullanılmaktadır. Bu yüzden, sürtüşme çıkması için bol bol fırsat bulunması gerekirdi (G. B. Schaller, 1963, 1965).

Van Lawick-Goodall'un beslenme davranışıyla ilgili raporlarına özel bir dikkat gösterilmesi gerekir çünkü onun gözlemleri, birçok yazar tarafından, şempanzelerin etobur ya da "yırtıcı" karakterlerine bir kanıt olarak kullanılmıştır.

Van Lawick-Goodall, "Gömbe Suyu Rezervi'ndeki (ve belki de bütün türün yaşam alanının çoğu yerlerindeki) şempanzelerin hem etçil hem de otçul olduklarını belirtmektedir. "... Şempanzeler esas olarak otoburdur; bir başka deyişle, şempanzelerin beslenme düzenlerini oluşturan yiyeceklerin en büyük bölümü ot türüdür" (J. van Lawick-Goodall, 1968). Bu kuralın bazı istisnaları vardır. Alan incelemesinin akışı içinde van Lawick-Goodall ve yardımcısı, yirmi sekiz durumda, şempanzelerin başka memelilerin etini yediklerini gözlemlediler. Buna ek olarak, ilk iki buçuk yıl boyunca rasgele alınan dışkı örneklerinin ve son iki buçuk yılda düzenli olarak alınan örneklerin incelenmesi sonucu, dışkıda, şempanzelerin yerken gözlemlendiği memelilerden başka toplam otuz altı değişik memelinin kalıntıları bulundu. Ayrıca van Lawick-Goodall, bu yıllar boyunca karşılaştığı dört durumu aktarmaktadır. Bu durumların üçünde, erkek bir şempanze bir yavru babunu yakalayıp öldürdü ve bir durumda da öldürülen, belki dişi olan bir kırmızı kolobus maymunuydu. Dahası, Goodall, kırk beş ay içinde (çoğunluğu primat olmak üzere) altmış sekiz ya da başka bir deyişle, her ay bir buçuk memelinin elli şempanzeden oluşan bir topluluk tarafından yendiğini gözlemledi. Bu sayılar, yazarın daha önce dile getirdiği, şempanzelerin "beslenme düzenlerinin genel olarak ota dayandığı" ve dolayısıyla et yemenin istisnai olduğu yolundaki yargıyı doğruluyordu. Yine de çok tutulan *İnsanın Gölgesinde* adlı kitabında yazar, kendisi ve kocasının "oldukça sık olarak et yiyen şempanzeler gördükleri"ni açık açık belirtmektedir (J. van Lawick-Goodall, 1971); ama et yemenin göreceli seyrekliğini ortaya koyan önceki çalışmalarındaki nitelik belirleyici verileri aktarmamaktadır. Bu noktayı vurguluyorum çünkü bu incelemeden sonraki yayınlarda, van Lawick-Goodall'un verilerle ilgili 1971 yayını kitabını temel alarak şempanzelerin "yırtıcı" karakterini önemle belirten bol bol yorum bulunmaktadır. Ama şempanzeler, birçok yazarın belirttiği gibi, hem otçul hem de etçildir; esas olarak ota dayalı bir beslenme düzeniyle yaşarlar. Şempanzelerin ara sıra

(gerçekte seyrek olarak) et yemeleri, onları etobur ve yırtıcı yapmaz. Ama "yırtıcı" ve "etobur" sözcüklerinin kullanılması, insanın doğuştan bir yıkıcılıkla dünyaya geldiğini çıtlatmayı amaçlamaktadır.

Bölgecilik ve Egemenlik

Hayvan saldırganlığı konusunda çok tutulan anlayış, *bölgecilik* kavramından büyük ölçüde etkilenmiştir. Robert Ardrey'nin *Territorial Imperative*'i (1967), genel kamuoyu üzerinde, insanın hayvan atalarından kalıtımla devraldığı, bölgesini savunmaya yönelik bir içgüdünün güdümü altında olduğu yolunda bir izlenim bırakmıştır. Bu içgüdünün, hayvan ve insan saldırganlığının ana kaynaklarından biri olduğu varsayılmaktadır. Kolayca örneksemeler çıkarılmakta ve savaşa, bu aynı içgüdünün gücünün neden olduğu yolundaki kolaycı fikir birçok kişiye çekici gelmektedir.

Ne var ki, birçok nedenden dolayı bu fikir çok yanlıştır. İlk olarak, bölgesellik kavramının geçerli olmadığı birçok hayvan türü vardır. "Bölgesellik yalnızca omurgalılar ve eklembacaklılar gibi yüksek hayvanlarda hatta onlarda da çok düzensiz biçimde görülür" (J. P. Scott, 1968a). Zing Yang Kuo gibi başka davranış incelemecileri "daha çok, 'bölge savunması' denilen şeyi, son çözümlemede, yabancılara karşı tepki kalıplarını anlatmak için kullanılan, insanbiçimcilik ve on dokuzuncu yüzyıl Darwinciliğiyle çeşnilendirilmiş süslü bir isimden öte bir şey olarak görmeme eğiliminde"dirler. "Bu sorun konusunda kesin karara varmak için daha ileri ve daha sistemli deneysel araştırmalar zorunludur" (Zing Yang Kuo, 1960).

N. Tinbergen, türün bölgeciliği ile bireyin bölgeciliğini birbirinden ayırır: "Bölgelerin, en başta, hayvanların doğuştan gelme bir biçimde tepki gösterdiği özellikler temel alınarak seçildiği kesin gibi görünmektedir. Bu durum, aynı türe ya da hiç değilse aynı topluluğa üye bütün hayvanların aynı genel yaşam çevresi tipini seçmelerine yol açmaktadır. Bununla birlikte, bir erkeğin –türün yetişme çevresinin özgül bir tem-

silcisi olan– kendi bölgesine kişisel bağlılığı, bir öğrenme sürecinin sonucudur" (N. Tinbergen, 1953).

Primatların anlatıldığı kısımda, bölge çakışmasının ne denli sık olduğunu görmüştük. Kuyruksuz-maymunlara (ape) ilişkin gözlemlerin bize öğrettiği bir şey varsa, o da çeşitli primat topluluklarının bölgeleri konusunda epeyce hoşgörülü ve esnek oldukları; sınırlarını gözü gibi koruyan ve herhangi bir "yabancı"nın girmesini zorla engelleyen bir topluma benzetilmelerine olanak verecek bir görüntüyü kesinlikle ortaya koymadıklarıdır.

Bölgeciliğin, insan saldırganlığının temeli olduğu varsayımı bir başka nedenden dolayı da yanlıştır. Bölge savunması, bölgenin kalabalıklaşmaya yol açacak ölçüde istilaya uğraması durumunda zorunlu hale gelecek ciddi kavgalardan *kaçınma* işlevine sahiptir. Gerçekte, bölgeci saldırganlığın kendini açığa vurduğu tehdit davranışı, alan dengesini ve barışı korumanın içgüdüsel olarak programlanmış yoludur. Hayvanın içgüdüsel donanımının, yasal düzenlemelerin insan açısından sahip olduğu işlevi vardır. Bundan dolayı, bir bölgeyi işaretlemek ve "girmek yasaktır" uyarısını yapmak için başka simgesel yolları kullanma olanağı doğunca, bu içgüdü geçersiz hale gelir. Daha sonra göreceğimiz gibi, çoğu savaşlar –savaş yapanların ideolojik amaçları hariç– birinin bölgesine yönelik bir tehdide karşı savunma amacıyla değil, çeşitli türden yararlar elde etmek amacıyla başlatılır; bu nokta da akılda bulundurmaya değer.

Egemenlik kavramı konusunda da aynı ölçüde yanlış izlenimler yaygın biçimde varlığını sürdürmektedir. Birçok türde –ama kesinlikle bütün türlerde değil– grubun hiyerarşik biçimde örgütlendiği görülür. En güçlü erkek, hiyerarşinin daha alt basamaklarındaki öteki erkekler karşısında, yiyecek, cinsellik ve oynaşma bakımlarından öncelik hakkına sahiptir.[10] Ama bölgecilik gibi egemenlik de kesinlikle bütün hayvanlarda bulunmaz ve yine düzensiz biçimde omurgalılarla memelilerde görülür.

İnsan dışında kalan primatlar arasındaki egemenlik bakımından, oldukça gelişkin ve katı hiyerarşi sistemlerine sahip

oldukları görülen babunlar ve makaklar gibi maymun türlerinden bazıları ile egemenlik kalıplarının çok daha gevşek olduğu kuyruksuz-maymunlar arasında büyük bir farkla karşılaşıyoruz. Schaller, dağ gorilleri konusunda şunları bildiriyor:

110 kez, belirgin bir egemenlik karşılıklı-etkileşimi gözlemlendi. Egemenlik iddiası, en sık olarak, dar patikalarda bir hayvan geçiş önceliği istediği zaman ya da oturma yerinin seçimi konusunda, egemen hayvan bağımlı birisinin yerini aldığı zaman meydana geliyordu. Goriller, egemenliklerini en az eylemle ortaya koyuyorlardı. Aşama sıralamasında aşağı düzeyde bulunan bir hayvan, çoğunlukla, yüksek düzeydeki birinin yalnızca yaklaşması ya da kısa bir bakışıyla yoldan çekiliyordu. En sık gördüğümüz bedensel temas içeren anlatımsal hareket, egemen bir bireyin bağımlı birinin gövdesine elinin arkasıyla hafif bir şaplak vurmasıydı" (G. B. Schaller, 1965).

V. ve F. Reynolds, Bodongo Ormanı'nda yaşayan şempanzelere ilişkin raporlarında şunları belirtiyorlar:

Bireyler arasındaki konum farklılıklarının birtakım kanıtları bulunmakla birlikte, egemenlik karşılıklı-etkileşimleri, gözlemlenen şempanze davranışlarının çok küçük bir kısmını oluşturuyordu. Erkekler ile dişiler arasında düzenli bir egemenlik hiyerarşisinin bulunduğunu gösteren hiçbir kanıt yoktu ve hiçbir sürekli küme önderi bulunmuyordu (V. ve F. Reynolds, 1965).

T. E. Rowell, babunlarla ilgili incelemesinde, egemenlik kavramına bütünüyle karşı çıkıyor ve şunları belirtiyor:

Henüz tam gerçeklik kazanmayan ama çok iyi incelenmiş kanıtların gösterdiğine göre, hiyerarşik davranış çeşitli türden çevresel zorlamalarla bağlantılıdır ve zorlanma altında, fizyolojik belirtileri (örneğin, hastalığa karşı dirençsizliği) ilk gösteren, hiyerarşinin daha alt basamağındaki hayvandır. Hiyerarşi basamağını belirleyen (çoğunlukla varsayıldığı üzere, başat davranıştan çok) bağımlı davranışsa, zorlanma etkeninin bütün hayvanları, yapılarına bağlı olarak, farklı düzeylerde doğrudan etkilediği, aynı zamanda da fizyolojik ve davranışsal (boyun eğme davranışı) değişikliklere yol açtığı ve bu ikinci durumun da sırası gelince hiyerarşik bir toplumsal örgütlenme ortaya çıkardığı görülebilir (T. E. Rowell. 1966).

Rowell şu sonuca ulaşıyor: "Görüldüğü kadarıyla, hiyerarşiyi sürdüren, en başta, bağımlıların davranış kalıpları ve –hiyerarşinin üst basamaklarındaki hayvanlardan çok– alt basamaklardaki hayvanlardır" (T. E. Rowell. 1966).

W. A. Mason da şempanzeleri incelemesine dayanan güçlü gözlemler dile getiriyor:

> *Burada benimsenen görüşe göre, "egemenlik" ve "bağımlılık", şempanzelerin, birbirleriyle olan ilişkilerinde çoğu kez ürküten ve ürkütülen konumunda bulunmaları gerçeğini anlatmaya yönelik geleneksel bir tanımlamadan başka bir şey değildir. Doğal olarak, herhangi bir küme içindeki daha büyük, daha güçlü, daha haşin ve daha saldırgan (hemen hemen başka herkesin gözünü korkutan) hayvanların, bir tür genel egemenlik konumu sergilemelerini bekleriz. Belki de bu, yaban ortamında olgun erkeklerin genellikle yetişkin dişilere egemen olmaları ve sırası gelince ergenlerle gençler üzerinde egemenlik kurmaları gerçeğini açıklar. Ne var ki, bu gözlemden başka, bir bütün olarak şempanze gruplarının hiyerarşik biçimde örgütlendiklerini gösteren hiçbir belirti yoktur; özerk bir toplumsal üstünlük dürtüsüne ilişkin hiçbir inandırıcı kanıt da yoktur. Şempanzeler inatçı, atak ve açgözlüdür; kuşkusuz bu özellikler, özel toplumsal güdülerin ve gereksinmelerin katılımı olmaksızın, egemenlik ve bağımlılığın gelişmesi için yeterli bir dayanaktır.*
>
> *Bu yüzden, egemenlik ve bağımlılık, toplumsal alışverişin doğal yan ürünü olarak görülebilir ama bu, iki birey arasındaki ilişkinin yalnızca bir yönüdür...* (W. A. Mason, 1970).

Bölgecilik konusunda yapmış olduğum yorum, var olduğu kadarıyla egemenlik için de aynen geçerlidir. Egemenliğin işlevi, gruba huzur ve bütünlük sağlamak, ciddi kavgalara yol açabilecek sürtüşmeleri önlemektir. İnsan, kendisinde bulunmayan bu içgüdünün yerine, anlaşmaları, görenekleri ve yasaları koyar.

Hayvan egemenliği, yaygın bir biçimde, grubun geri kalan üyeleri üzerinde iktidara sahip olmanın tadını çıkaran önderin acımasız "baskıcılık"ı olarak açıklanmıştır. Örneğin, maymunlar arasında önderin yetkesinin çoğu kez ötekilerde uyandırdığı korkuya dayandığı doğrudur. Ama örneğin şem-

panze gibi kuyruksuz-maymunlar arasında, en güçlü hayvanın yetkesini kuran şey, çoğu kez, onun misillemede bulunma gücünden duyulan korku değil, gruba önderlik etmekte gösterdiği yetkinliktir. Bunun bir örneği olarak, daha önce de değindiğimiz gibi, Kortlandt (1962), bedensel yönden güçsüz olmasına karşın deneyimi ve bilgeliğinden dolayı önderliğini sürdüren yaşlı bir şempanzeden söz etmektedir.

Hayvanlarda egemenliğin rolü ne olursa olsun, egemen hayvanın her zaman görevine layık olması –bir başka deyişle, daha üstün bedensel gücünü, bilgeliğini, enerjisini ya da onun bir önder olarak benimsenmesini sağlayan her neyse onu her zaman ortaya koyması– gerektiği oldukça açık görünmektedir. I. M. R. Delgado'nun (1967) aktardığı çok ustalıklı bir maymun deneyinin de gösterdiği gibi egemen hayvan kısa bir süre için de olsa ayırıcı niteliklerini yitirirse buyurucu rolünün bittiğini ortaya koymaktadır. Egemenliğin kurumsallaştığı ve birçok ilkel toplumda hâlâ geçerli olduğu üzere, kişisel yetkinlikle ilgili bir işlev olmaktan artık çıktığı insanlık tarihinde, önderin, ayırıcı niteliklerini her zaman koruması zorunlu değildir; gerçekte, böyle niteliklere sahip olması bile zorunlu değildir. Toplumsal sistem, insanları, unvanda, üniformada ya da bunlar gibi şeylerde, önderin yetkin olduğunun kanıtını görmeye koşullandırır ve bütün sistemin desteklediği bu simgeler var olduğu sürece, ortalama insan, imparatorun elbise giyip giymediğini kendi kendine sormayı bile göze alamaz.

Öteki Memeliler Arasında Saldırganlık

Çok az saldırganlık gösteren yalnızca primatlar değildir; yırtıcı ve yırtıcı olmayan bütün öteki memeliler de Lorenz'in hidrolik kuramının doğru olması halinde ortaya çıkabilecek olan duruma uygun bir saldırgan davranış sergilemekten uzaktırlar.

En saldırgan memeliler olan sıçanlar arasında bile, saldırganlığın yoğunluğu, Lorenz'in örneklerinin ortaya koyduğu kadar büyük değildir. Sally Carrighar, Lorenz'in kendi varsayımı lehine aktardığı sıçanlarla ilgili bir deney ile belirleyici noktanın sıçandaki doğuştan saldırganlık değil, daha çok ya

da daha az saldırganlıktan sorumlu olan belli koşullar olduğunu açıkça gösteren bir başka deney arasındaki farklılığa dikkat çekmiştir:

Lorenz'e göre, Steiniger, değişik yerlerden getirilen kahverengi sıçanları büyük bir kapalı yere koydu; burada doğal yaşam koşulları eksiksiz olarak sağlanmıştı. Başlangıçta her hayvan, ötekinden korkar görünüyordu; saldırgan bir tutumları yoktu ama şans eseri karşılaşırlarsa, özellikle de kapalı yerin bir kenarı boyunca kovalanır ve bu yüzden hızla çarpışırlarsa birbirlerini ısırıyorlardı.[11]

Steinige'ın sıçanları, kısa süre sonra birbirlerine saldırmaya başladılar ve bir çift dışında bütün sıçanlar ölünceye kadar kavga ettiler. Bu çiftten türeyenler ondan sonra yaşam çevresine konulan her yabancı sıçanı katleden bir klan oluşturdular.

Bu incelemenin yürütüldüğü aynı yıllarda, John B. Calhoun da Baltimore'da sıçanların davranışını araştırıyordu. Steiniger'ın başlangıçtaki topluluğunda on beş sıçan vardı; Calhoun'unkinde ise –yine birbirine yabancı olan– on dört sıçan vardı. Ama Calhoun'un sıçanları koyduğu kapalı yer Steiniger'ın yerinden on altı kat daha büyüktü ve başka bakımlardan da daha elverişliydi: Düşman sıçanlarca kovalanan sıçanlar için "sığınaklar" sağlanmıştı (belki yaban ortamında da böyle barınaklar vardır) ve Calhoun'un bütün sıçanları işaretlerden tanınıyordu.

Yirmi yedi ay boyunca, geniş alanın ortasındaki bir kuleden, tek tek bütün sıçanların hareketleri kaydedildi. Tanışma dönemindeki birkaç kavgadan sonra, sıçanlar iki klana ayrıldılar; bu klanlardan hiçbiri ötekini ortadan kaldırmaya kalkışmadı. Hiçbir engelleme olmadan bölgeden bölgeye geçişler oldukça yaygındı; bazı bireyler böylesi geçişleri öyle sık yapıyorlardı ki, bunlara haberci adı verildi (S. Carrighar, 1968).[12]

En seçkin hayvan saldırganlığı incelemecilerinden biri olan J. P. Scott'un belirttiği gibi, omurgalıların ve alt düzeyde omurgasızların tersine, istakozların kıran kırana kavgalarının ortaya koyduğu üzere eklembacaklılar ve dişinin saldırarak erkeği yediği bazı eşekarısı ve örümcek türleri gibi toplumsal böcekler arasında saldırganlık çok yaygındır. Balıklar ve sürüngenler arasında da oldukça çok saldırganlığa rastlanabilir. Scott şöyle yazmaktadır:

Hayvanlardaki kavga davranışının karşılaştırmalı fizyolojisi, son derecede önemli olan şu sonucu ortaya çıkarır: kavga davranışının asıl uyarımı dışsaldır; yani, bir bireyin dış çevreye bakmaksızın dövüşmesini zorunlu kılan hiçbir kendiliğinden içsel uyarım yoktur. Bu yüzden, çatışmalı davranış sisteminin içerdiği fizyolojik ve heyecansal etmenler, cinsel ve beslenmeyle ilgili davranışın içerdiği etmenlerden epeyce farklıdır.

Ve Scott devamla şunları belirtmektedir:

Doğal koşullar altında, yıkıcı ve uyumsuz (vurgular bana ait) *çatışmak davranış anlamında düşmanca tutum ve saldırganlığa hayvan topluluklarında rastlamak zordur.*

Scott, Lorenz'in varsayım olarak öne sürdüğü kendiliğinden içsel uyarım özgül sorununa yoğunlaşarak şöyle yazmaktadır:

Bugün elimizde bulunan verilerin hepsi, insan dahil yüksek memeliler arasındaki kavga davranışının dış uyarımlardan kaynaklandığını ve kendiliğinden içsel uyarıma ilişkin hiçbir kanıt bulunmadığını ortaya koymaktadır. Heyecansal ve fizyolojik süreçler, uyarımın etkilerini uzun süreli kılar ve güçlendirir ama uyarıma kaynaklık etmez (J. P. Scott, 1968a).[13]

İnsanda Öldürmeye Karşı Bir Ketleme Var mıdır?

Lorenz'in insan saldırganlığına ilişkin açıklamalar dizisindeki en önemli noktalardan biri, insanda, yırtıcı hayvanların tersine, türdeşlerini öldürmeye karşı içgüdüsel ketlemelerin gelişmemiş olduğu varsayımıdır. Lorenz bu noktayı, insanın bütün yırtıcı olmayan hayvanlar gibi, pençe, vb. türünden tehlikeli doğal silahlara sahip olmadığı ve bu yüzden böylesi ketlemelere gereksinme duymadığı varsayımıyla açıklamaktadır; insanın içgüdüsel ketlemelerden yoksun oluşunun bu denli tehlikeli hale gelmesine tek neden, onun silahlara sahip olmasıdır.

Ama insanın öldürmeye karşı hiçbir ketlemeye sahip olmadığı gerçekten doğru mudur?

Öldürme, insanın tarihsel sicilini öylesine sık olarak karakterize etmektedir ki, insanda herhangi bir ketlemenin bulunması, ilk bakışta pek olası görülmez. Ne var ki, sorumuzu şu şekilde yeniden formüle edersek, bu yanıt kuşku götürür hale gelmektedir: insanda, az ya da çok kendisine özdeş saydığı, yani kendine bütünüyle yabancı olmayan ve duygusal bağlarla bağlı olduğu canlı varlıkları, insanları ve hayvanları öldürmeye karşı herhangi bir ketleme var mıdır?

Böylesi ketlemelerin var olabileceğini ve öldürme eyleminin ardından bir suçluluk duygusunun ortaya çıkabileceğini gösteren bazı kanıtlar vardır.

İçli-dışlılık ve duygudaşlık öğesinin, hayvanları öldürmeye karşı ketlemelerin doğmasında rol oynadığı, günlük yaşamda gözlemlenen tepkilerden kolayca anlaşılabilir. Birçok insan, tanıdıkları ya da tavşan veya keçi gibi ev hayvanı olarak besledikleri bir hayvanın öldürülmesine ve yenmesine karşı belirgin bir iğrenme gösterirler. Böyle bir hayvanı öldürmeyen ve yeme düşüncesini düpedüz iğrenç bulan pek çok insan vardır. Aynı kişiler, çoğunlukla, bu duygudaşlık öğesinin bulunmadığı durumlarda, benzer bir hayvanı yemekte hiç duraksama göstermezler. Bununla birlikte, öldürmeye karşı ketleme, yalnız kişisel olarak bilinen hayvanlar için bulunmaz; hayvana duyulan özdeşlik duygusu, aynı ölçüde bir başka canlı varlığa da duyulabilir. Özellikle belli bir duygudaşlığın bulunduğu durumlarda, yaşamın sona erdirilmesiyle bağlantılı olarak bilinçli ya da bilinçsiz bir suçluluk duygusu ortaya çıkabilir. Hayvana duyulan bu yakınlık duygusu ve kendini bu hayvanı öldürmeye razı etme gereksinimi, Taş Devri avcılarının ayı kuttörenlerinde çok canlı bir biçimde açığa çıkar (J. Mahringer, 1952).[14]

Yaşam niteliğini insanla paylaşan canlı varlıklara duyulan özdeşlik duygusu, Hint düşüncesinde önemli bir ahlaksal ilke olarak açık seçik ortaya konmuştur ve Hindu inanışında herhangi bir hayvanın öldürülmesinin yasaklanmasına yol açmıştır.

Öldürmeye karşı ketlemelerin, özdeşlik ve duygudaşlığın bulunması koşuluyla, başka insanlar için de var olması hiç

de olasılık dışı değildir, tikel insanın "yabancı"yı, aynı gruba ait olmayan kişiyi, çoğu kez bir türdeş olarak değil, kendisiyle özdeş tutmadığı "bir şey" olarak hissettiği yolundaki yorumla işe başlamamız gerekir. Genel olarak, aynı grubun bir üyesini öldürmeye karşı daha büyük bir isteksizlik vardır; ilkel toplumda yanlış davranışlara verilen en ağır ceza, ölümden çok dışlamaydı. (Kutsal Kitap'ta Kabil'e verilen cezada bu durum açık olarak görülür.) Ama yalnız ilkel toplumlarla ilgili bu örneklerle kısıtlı değiliz. Eski Yunanlılar gibi oldukça uygar bir kültürde bile köleler, tam anlamıyla insan değilmiş gibi görülüyordu.

Aynı olguya modern toplumlarda da rastlıyoruz. Savaş durumunda bütün hükümetler, kendi halklarında, düşmanın insan olmadığı duygusunu uyandırmaya çalışırlar. Düşman asıl adıyla değil, Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlerin Almanlara "Barbarlar" ya da Fransızların "Boches" demeleri gibi, değişik bir adla anılır. Düşmanın insanlığı üzerinde gerçekleştirilen bu yıkım, değişik renkten düşmanlar söz konusu olunca doruğa ulaşmıştır. Vietnam'daki savaş, birçok Amerikan askerinin Vietnamlı muhaliflerine karşı çok az duygudaşlık beslediklerini, onları "pislikler" olarak adlandırdıklarını ortaya koyan yeterince örnek sağlamıştır. "Harcamak" sözcüğü kullanılarak, "öldürmek" sözcüğü bile ortadan kaldırılmıştır. My Lai'da erkek, kadın ve çocuk birçok Vietnamlı sivili katletmekle suçlanan ve hüküm giyen Teğmen Calley, kendisine NLF ("Viet Kong") askerlerini insan olarak değil, yalnızca "düşman" olarak görmenin öğretildiği gerekçesini, savunmasında bir kanıt olarak kullanmıştır. Burada sorun, bunun yeterli bir savunma olup olmadığı değildir. Elbette bu sağlam bir kanıttır çünkü doğrudur ve Vietnamlı köylülere karşı takınılan tutumun özünü söze dökmektedir. Hitler de yok etmek istediği "siyasal düşmanlar"nı *Untermenschen* ("alt-insanlar") olarak adlandırarak aynı şeyi yapmıştır. Öyle görünüyor ki, biri, kendi tarafının karşı taraftan canlıları yok etmesini kolaylaştırmak istediği zaman, kendi askerlerine katledilecek olanların in-

san olmadıkları yolunda bir duygu aşılama tutumu hemen hemen kesin bir kuraldır.[15]

Karşıdaki kişiyi "insan dışı bir şey" yapmanın bir başka yolu, onunla bütün duygusal bağları kesmektir. Bu, bazı ağır hastalık durumlarında kalıcı bir ruh hali olarak meydana gelir ama hasta olmayan birinde de geçici olarak meydana gelebilir. Böyle bir kişinin saldırganlık hedefinin bir yabancı, yakın bir akraba ya da bir arkadaş olması hiçbir şeyi değiştirmez. Saldırgan, öteki kişiyle bütün duygusal bağlarını koparır ve onu "dondurur". Öteki kişi artık insan olarak algılanmaz ve "şuradaki bir şey" haline gelir. Bu koşullar altında, en ağır yıkıcılık biçimlerine karşı bile hiçbir ketleme yoktur. Yıkıcı saldırganlığın, en azından büyük bir ölçüde, geçici ya da süreğen heyecansal uzaklaşmayla bağlantılı olarak meydana geldiğini gösteren birçok klinik kanıt vardır.

Her ne zaman bir başka varlık insan olarak algılanmazsa, yıkıcılık ve zalimlik eylemi farklı bir nitelik kazanır. Basit bir örnek bunu ortaya koyacaktır. Örneğin bir Hindu ya da Budist, bütün canlı varlıklara karşı gerçek ve derin bir duygudaşlığa sahip olması koşuluyla, sıradan bir modern insanın hiç duraksama göstermeksizin bir sineği öldürdüğünü görmüş olsa, bu eylemi oldukça güçlü bir acımasızlık ve yıkıcılık anlatımı olarak yargılayabilir. Ama bu yargısında yanılmış olacaktır. Dikkat edilmesi gereken nokta, birçok insan için sineğin duygulu bir varlık olarak görülmediği ve bundan dolayı sineğe rahatsız edici herhangi bir "şey"e karşı davranıldığı gibi davranılmasıdır. Böylesi insanlar, "canlı varlıklar" konusundaki algıları sınırlı olsa bile, özellikle zalim değildirler.

7

Fosilbilim

İnsan Bir Tür müdür?

Lorenz'in hayvanlarla ilgili verileri, farklı hayvan türleri arasındaki saldırganlıkla değil, tür-içi saldırganlıkla bağlantılı olarak kullandığını anımsamak gerekir. Sorun şudur: insanların, başka insanlarla olan ilişkilerinde birbirlerini türdeş olarak algıladıklarından ve bundan dolayı türdeşlerine karşı, kalıtımsal olarak hazırlanmış davranış kalıplarıyla tepki gösterdiklerinden gerçekten emin olabilir miyiz? Öte yandan, birçok ilkel halk arasında, bir başka oymağın ya da birkaç mil ötedeki komşu köyde oturan bir adamın bile mutlak bir yabancı olarak görüldüğünü, hatta insan sayılmadığını ve bu yüzden ona karşı hiçbir duygudaşlık beslenmediğini görmezden gelebilir miyiz? İnsan olarak kabul edilenlerin sayısı, ancak toplumsal ve kültürel evrim sürecinde artmıştır. Göründüğü kadarıyla, insanın, başka bir insanı aynı türün bir üyesi olarak algılamadığını çünkü hayvanlar arasında koku, biçim, belli renkler ve bunlar gibi öğelerin tür kimliği konusunda dolaysız kanıtlar sağlamasına aracılık eden içgüdüsel ya da refleksimsi tepkilerin, insanın bir başka insanı tanımasına yardımcı olmadığını varsaymak için yeterli neden vardır. Gerçekten birçok hayvan deneyinde, türdeşlerin hangileri olduğu konusunda hayvanın bile yanıltılabileceği ya da kararsızlığa düşürülebileceği ortaya konmuştur.

İşte insan, öteki hayvanlara oranla daha az içgüdüsel donanıma sahip olduğu içindir ki, türdeşlerini hayvanlar gibi kolayca tanımaz. Onun açısından, kimin bir türdeş olduğunu, kimin olmadığını belirleyen şey, içgüdüleri değil de daha çok zihnin algıladığı farklı bir dil, farklı gelenekler, farklı giyiniş ve başka ölçütlerdir ve birazcık farklı herhangi bir grubun aynı insanlığı paylaştığı kabul edilmez. Bundan çıkan çelişkili sonuç, insanın, içgüdüsel donanımdan yoksun olduğu içindir ki türünün kimliği konusunda algıdan da yoksun olduğu ve yabancı birini başka bir türe aitmiş gibi algıladığıdır; bir başka deyişle, *insanı böyle insanlık dışı yapan şey, onun insanlığıdır.*

Eğer bu yorumlar doğruysa, Lorenz'in savunduğu dava çöker çünkü onun bütün özgün yorumları ve ulaştığı sonuçlar, aynı türün üyeleri arasındaki saldırganlığa ilişkindir. Bu durumda bütünüyle farklı bir sorun ortaya çıkacaktır; bu da hayvanların başka türlerin üyelerine yönelik doğuştan saldırganlığı sorunudur. Söz konusu edilen, bu türlerarası saldırganlık olunca, hayvanlarla ilgili veriler, böyle türlerarası saldırganlığın, hayvanın tehdit edilmesi ya da yırtıcı bir hayvan olması durumları hariç, kalıtımsal olarak programlandığı konusunda hiç yok denmese de çok az kanıt ortaya koymaktadır. İnsanın yırtıcı bir hayvanın soyundan geldiği yolundaki varsayım savunulabilir mi? İnsanı, bir başka insanın kurdu olmamakla birlikte, bir başka insanın kuzusu sayabilir miyiz?

İnsan Yırtıcı Bir Hayvan mıdır?

İnsanın atalarının yırtıcı olduğunu ima eden herhangi bir kanıt var mıdır? İnsanın atalarından biri olması olasılığı bulunan en eski hominid (modern insandan, onun atalarından ve soyu tükenmiş ilgili türlerden oluşan *Hominidea* familyasının bir üyesi), yaklaşık on dört milyon yıl önce Hindistan'da yaşayan *Ramapithecus*'tur.[1] *Ramapithecu*'un dişlerinin diziliş biçimi, öteki hominidlerinki gibiydi ve insanınkine, bugünkü kuyruksuzmaymunlarınkinden çok daha fazla benziyordu; bu hominid, aslında ota dayalı olan beslenme düzenine ek olarak et de yemiş olsa bile, onu yırtıcı bir hayvan saymak saçma olacaktır.

Ramapithecus'tan sonra bildiğimiz en eski hominid fosilleri, Raymond Dart tarafından 1924'te Güney Afrika'da bulunan ve hemen hemen iki milyon yıl öncesinden kaldığına inanılan *Australopithecus robustus* ve daha ileri olan *Australopithecus africanus* fosilleridir. *Australopithecus* çok büyük tartışmalara neden olmuştur. Bugün insanfosilbilimcilerin büyük çoğunluğu, *Australopithecus*'ların hominid oldukları tezini benimsemektedirler; öte yandan, D. R. Pilbeam ve E. L. Simons (1965) gibi birkaç araştırmacı, *A. Africanus*'un *Homo*'nun (insanın) ilk ortaya çıkışı olarak görülmesi gerektiğini savunmaktadırlar.

Australopithecus tartışmasında, bunların insan, en azından insanın ataları olduklarını kanıtlamak için, alet kullanmalarına büyük anlamlar verilmiştir. Ne var ki, insanı belirlemeye yeterli bir şey olarak alet yapmaya verilen önemin yanıltıcı olduğunu ve bugün yürürlükteki teknik anlayışının doğasında bulunan yanlılıktan kaynaklandığını Lewis Mumford inandırıcı biçimde belirtmiştir (L. Mumford, 1965). 1924'ten bu yana yeni fosiller bulunmuştur ama *Australopithecus*'un büyük ölçüde bir et yiyici mi, bir avcı mı, yoksa bir alet yapımcısı mı olduğu sorunu ne kadar tartışmalıysa, bu yeni fosillerin sınıflandırılması da o kadar tartışmalıdır.[2] Bununla birlikte, A. *Africanus*'un, beslenme düzeninin esnekliğiyle dikkati çeken hem otçul hem de etçil bir hayvan olduğunda çoğu araştırmacılar görüş birliği içindedirler. B. G. Campbell'ın (1966) ulaştığı sonuca göre, *Australopithecus* küçük sürüngenleri, kuşları, kemiriciler gibi küçük memelileri, kökleri ve meyveleri yiyordu. Silah kullanmadan ve tuzak kurmadan yakalayabildiği küçük hayvanları yiyordu. Buna karşılık avcılık, ancak çok sonra ortaya çıkan işbirliği ile yeterli bir tekniği gerektirir ve MÖ 500.000 dolayında Asya'da insanın doğuşuyla birlikte meydana gelmiştir.

Australopithecus ister bir avcı olsun, ister olmasın, hiç kuşkusuz, hominidler, tıpkı maymunsu ataları gibi, aslanlar ve kurtlar gibi etobur yırtıcıların özelliği olan içgüdüsel ve morfolojik aygıtlarla donatılmış yırtıcı hayvanlar değillerdi.

Pek de açık olmayan bu kanıtlara karşın, yalnızca oyun yazarı Ardrey değil, D. Freeman gibi ciddi bir bilgin bile,

Australopithecus'u, insan soyuna ilk günahı, yani yıkıcılık günahını getiren fosilbilimsel "Adem" olarak teşhis etmeye çabalamıştır. Freeman, *Australopithecus*'tan "yırtıcı, katilce ve yamyamca eğilimler"i olan bir "etobur uyarlanma" olarak söz eder. "Nitekim, geçtiğimiz on yıl içinde insanfosilbilimi, insan doğasına ilişkin ruhçözümsel araştırmalarla ulaşılan insan saldırganlığı hakkındaki sonuçların dayanacağı kalıtımbilimsel bir temel bulmuştur." Freeman görüşünü şöyle özetlemektedir: "Öyleyse geniş bir insanbilimsel açıdan bakıldığında, insan doğasıyla becerilerinin ve sonuç olarak da insan uygarlığının, varlıklarını, ilk kez etobur *Australopithecinae* tarafından Aşağı Buzul Çağı'nda Güney Afrika otlaklarında başarılan yırtıcı uyarlanma türüne borçlu oldukları savunulabilir" (D. Freeman, 1964).

Makalesinin sunuş kısmını izleyen tartışmada Freeman pek ikna olmuş görünmemektedir: "Böylece, yakın zamanlardaki insanfosilbilimsel buluşların ışığı altında, insan doğasının (*belki* saldırganlık ve zalimliği de kapsayan) bazı yönlerinin, pekâlâ, Buzul Çağı dönemindeki hominid evriminde son derecede temel bir nitelik olan özel yırtıcı ve etobur uyarlanmalarla bağlantılı olabileceği yolundaki varsayım ileri sürülmektedir bugün. Benim düşünceme göre, bu, bilimsel olarak ve yansız biçimde *araştırılmaya değer* bir *varsayımdır* çünkü şu anda hakkında en az bilgiye sahip olduğumuz sorunlara ilişkindir" (D. Freeman, 1964; italikler bana ait). Makalede sözü edilen, insanfosilbilimin insan saldırganlığı hakkında sonuçlar ortaya çıkarmış olması *gerçeği*, tartışma içinde, "araştırılmaya değer" bir *varsayım* haline gelmektedir.

"Yırtıcı", "etobur" ve "avlanma" terimleri konusunda Freeman'da –ve başka birçok yazarın yapıtlarında da– bulunan anlam karışıklığı, böylesi araştırmaları gölgelemektedir. Hayvanbilimsel bakımdan, yırtıcı hayvanlar açık seçik tanımlanmıştır. Bunlar kedi, köpek, sırtlan ve ayı aileleridir; bunların ayırıcı özelliği, ayaklarının pençeli olması ve çok sivri köpekdişlerine sahip olmalarıdır. Yırtıcı hayvan, yiyeceğini, başka hayvanlara saldırıp onları öldürerek elde eder. Bu davranış kalıtımsal olarak programlanmıştır, bu konuda

öğrenme öğesi çok önemsizdir ve dahası, daha önce değinildiği gibi, yırtıcı saldırganlık, nörolojik yönden, bir savunma tepkisi olarak saldırganlıktan farklı bir temele dayanır. Yırtıcı hayvana, özellikle saldırgan bir hayvan bile denemez çünkü yırtıcı hayvan, türdeşleriyle olan ilişkilerinde, örneğin kurtların davranışında gördüğümüz gibi, toplumcul, hatta sevecendir. Yırtıcı hayvanlar (esas olarak otla beslenen ve av peşinde koşmak için hiç de uygun olmayan ayılar dışında) yalnız et yerler. Ne var ki, et yiyen hayvanların hepsi yırtıcı değildir. Bu nedenle, hem ot *hem de* et yiyen hayvanlar Etoburlar sınıfına bağlı değildir. "Etçil terimi, hominidgillerin davranışını anlatmak için kullanıldığı zaman, Etoburlar sınıfı içindeki türlere uygulandığı zaman taşıdığı anlamdan *çok ayrı* bir anlam taşır" (J. D. Carthy, F. J. Ebling, 1964; italikler bana ait). Freeman bu gerçeğin ayırdındadır. Ama öyleyse, hem otçul hem de etçil olarak adlandırmak yerine, yalnızca etçil olarak adlandırmak niye? Bunun sonucu olan karışıklık okuyucunun zihninde şöyle bir denklemin kurulmasından başka bir şeye yaramaz: et yiyici = etçil = yırtıcı; demek ki insanın hominid atası, öteki insanlar da dahil, başka hayvanlara saldırma içgüdüsüyle donatılmış bir yırtıcı hayvandı; demek ki insanın yıkıcılığı doğuştandır ve Freud haklıdır. *Quod erat demonstrandum!*

A. africanus hakkında çıkarabileceğimiz tek sonuç, bu hayvanın, beslenme düzeninde et az çok önemli bir yer tutar ve eğer yeterince küçüklerse bir yiyecek kaynağı olarak hayvanları öldüren hem otçul hem de etçil bir yaratık olduğudur. Ete dayalı beslenme düzeni, hominidi yırtıcı bir hayvana dönüştürmez. Dahası, Sir Julian Huxley ve başkalarınca dile getirildiği üzere –ota ya da ete dayalı– beslenme düzeni ile saldırganlığın üretilmesi arasında hiçbir ilintinin bulunmadığı bugün geniş kabul gören bir gerçektir.

Australopithecus'ta yırtıcı bir hayvanın içgüdülerinin bulunduğu ve bu varlığın insanın atası olması koşuluyla, insandaki "yırtıcı" genlerden bu içgüdülerin sorumlu tutulabileceği varsayımını haklı çıkaracak hiçbir gerekçe yoktur.

8

İnsanbilim

Bu kısımda ilkel avcılarla yiyecek toplayıcılar, Cilalı Taş Devri tarımcıları ve yeni kent toplumları hakkında ayrıntılı veriler sunacağım. Bu yolla okuyucu, insan ne denli ilkelse o denli de saldırgandır biçimindeki geleneksel tezi verilerin destekleyip desteklemediğine kendi başına karar verebilecek bir duruma gelecektir. Birçok durumda bu veriler, daha genç bir insanbilimciler kuşağının son on yılda elde ettiği bulgulardır ve bunlarla çelişen daha eski görüşler, uzman olmayan çoğu kişinin zihninde henüz düzeltilmeden durmaktadır.

"Avcı İnsan" – İnsanbilimsel Adem mi?

İnsanın doğuştan gelme yıkıcılığından, onun hominid atalarının *yırtıcı* niteliği sorumlu tutulamazsa, insanın "düşüş"ünden sorumlu olan bir insan ata, bir *tarihöncesi Adem* olabilir mi? Bu alandaki en büyük yetkelerden biri olan S. L. Washburn ile yazar arkadaşları işte buna inanmaktadırlar ve bu "Adem"i *avcı* insan olarak teşhis etmektedirler.

Washburn'ün yola çıktığı temel önerme şudur: İnsanın tarihinin yüzde 99'luk kısmında avcı olarak yaşamış olduğu gerçeği göz önüne alınırsa, biyolojimizi, psikolojimizi ve geleneklerimizi geçmiş zaman avcılarına borçluyuz:

Zekâmız, ilgilerimiz, heyecanlarımız ve temel toplumsal yaşantımız, sözcüğün gerçek anlamında, avcılık uyarlanmasının sağladığı

başarının evrimsel ürünleridir. İnsanbilimciler insan soyunun birliğinden söz ettikleri zaman belirtmek istedikleri şey şudur: Avcılığa ve toplayıcılığa dayalı yaşam biçiminin ayıklayıcı baskıları o denli birbirine benzerdi ve sonuç o denli başarılıydı ki, Homo sapiens toplulukları hâlâ her yerde esas olarak aynıdır (S. L. Washburn ve C. S. Lancaster, 1968.)[1]

Öyleyse belirleyici soru şudur: Bu "avcı psikolojisi" nedir? Washburn, buna, yaklaşık 500.000 yıl, hatta daha da önce Orta Buzul Çağı'nda tam olarak gelişmiş "etçil psikoloji" demektedir:

İlk insan etoburun dünya görüşü, otçul kuzenlerininkinden çok farklı olmalıdır, ikinci gruptakilerin ilgileri küçük bir alanda doyurulabiliyordu ve öteki hayvanlar, saldırı tehdidinde bulunan birkaçı dışında, pek önem taşımıyordu. Ne var ki et isteği, hayvanları daha geniş bir bölgeyi tanımaya ve birçok başka türden hayvanın alışkanlıklarını öğrenmeye yöneltir, insanların bölgesel alışkanlıkları ve psikolojileri, kuyruksuz maymunlar ve maymunlarınkinden temelli biçimde farklıdır. En azından 300.000 yıl (belki de bunun iki katı) süreyle, kuyruksuz maymunların merak ve egemenlik uğraşına etçil merak ve saldırganlık eklenmiştir. Bu etçil psikoloji, Orta Buzul Çağı'na gelindiğinde eksiksiz biçimde oluşmuştu ve bu psikolojinin kökeni, belki de Australopithecusların yağmacılıklarında bulunmaktadır (S. L. Washburn ve V. Avis, 1958).

Washburn, "etçil psikoloji"yi öldürme dürtüsü ve hazzıyla özdeşleştirmektedir. Şöyle yazmaktadır: "İnsan, öteki hayvanları avlamaktan haz duyar. Dikkatli eğitim doğal dürtüleri gizlemedikçe, insanlar avlamaktan ve öldürmekten hoşlanırlar. Çoğu kültürde *işkence ve acı çektirme, herkesin eğlenmesi için açık seyirlikler haline getirilmiştir*" (S. L. Washburn ve V. Avis, 1958; italikler bana ait).

Washburn şu konuda diretmektedir: "İnsan etçil bir psikolojiye sahiptir. İnsanlara öldürmeyi öğretmek kolaydır ama öldürmeyi engelleyen gelenekler geliştirmek zordur. Birçok insan, başka insanların acı çektiğini görmekten ve hayvanların öldürülmesinden haz duyar... birçok kültürde herkesin önünde dövme eylemleri ve işkence yaygındır" (S. L. Wash-

burn, 1959). Son iki yargıda Washburn, yalnız öldürmenin değil, aynı zamanda zalimliğin de avcılık psikolojisinin parçası olduğunu ima etmektedir.

Washburn'ün, ileri sürdüğü bu doğuştan öldürme ve zalimlik zevkini destekleyecek savları nelerdir?

Savlardan biri, "bir spor olarak öldürme"dir (Washburn, daha doğru bir terim olan "avlanma"dan çok, bir spor olarak "öldürme"den söz etmektedir). Şöyle yazmaktadır: "Bir spor olarak öldürmenin sürdürülmesine adanan çabaların boyutu, belki de bunu en açık biçimde ortaya koyar. Eski zamanlarda krallar ve soylular, öldürme sporunun tadına varabilecekleri av alanlarına sahiptiler; bugün de Birleşik Devletler hükümeti, avcılara av hayvanı sağlamak için milyonlarca dolar harcamaktadır" (S. L. Washburn ve C. S. Lancaster, 1968). Buna bağlı bir örnek de "kişisel efendilik ve beceri duygusunu en üst düzeye çıkarmak amacıyla, balıkların boşa giden mücadelesini uzatacak en hafif olta takımını kullanan insanlar"dır (S. L. Washburn ve C. S. Lancester, 1968).

Washburn savaşa dönük genel eğilime işaret etmektedir:

> *Ve yakın zamana kadar, savaş ve avcılık hemen hemen aynı gözle görülüyordu. Öteki insanlar, en tehlikeli avdan başka bir şey değildi. Savaş, insanlık tarihinde öyle büyük bir öneme sahip olmuştur ki, savaşa katılan erkeklere haz verdiği düşünülebilir ancak. Yakın zamanlarda savaşın niteliği ve koşullarının tümüyle değişmesinden sonradır ki, bu kuruma karşı çıkılmıştır, savaşı ulusal siyasetin olağan bir parçası ya da kişisel toplumsal utkuya giden onaylanmış bir yol olarak gören anlayış tartışılır olmuştur* (S. L. Washburn ve C. S. Lancaster, 1968).

Bununla bağlantılı olarak, Washburn şunları belirtmektedir:

> *Öldürmenin dayandığı biyolojik temellerin insanın ruhsal yapısına ne ölçüde yer ettiği, erkek çocukların avcılığa, balık tutmaya, kavgaya ve savaş oyunlarına duydukları ilginin büyüklüğüyle ölçülebilir. Bu davranışlar kaçınılmaz nitelikte değildir ama kolayca öğrenilir, doyurucudur ve çoğu kültürde toplumsal bakımdan ödüllendirilmektedir. Öldürme becerileri ve öldürmenin verdiği hazlar, normal*

olarak oyunla gelişir ve oyun kalıpları, çocukları, yetişkinlikte yüklenecekleri rollere hazırlar (S. L. Washburn ve C. S. Lancaster, 1968).

Birçok insanın öldürmekten ve zalimlikten haz duyduğu yolunda Washburn'ün öne sürdüğü sav doğruymuş gibi görünmektedir ama bunun tek anlamı, sadist bireylerin ve sadist kültürlerin bulunduğudur. Ancak sadist olmayanlar da vardır. Sözgelimi, kendini güçsüz hisseden ve yaşamdan çok az haz alan, düş kırıklığı içindeki bireyler ve toplumsal sınıflar arasında sadistliğe çok daha sık rastlandığı görülecektir; maddi yoksulluğu ve toplumsal güçsüzlüğü sadist gösterilerle doyurulan Roma alt sınıfı ya da saflarında Hitler'in en bağnaz izleyicilerini çıkaran Alman orta sınıfının alt tabakası bu duruma örnek gösterilebilir. Konumlarını ve mülklerini[2] tehdit altında hisseden egemen sınıflarda ya da öç almak için yanıp tutuşan bastırılmış gruplarda da sadistliğe rastlanır.

Avcılığın işkenceden haz duymaya neden olduğu düşüncesi dayanaksız ve kabul edilemez bir yargıdır. Bir kural olarak avcılar, hayvanın acı çekmesinden haz duymazlar ve gerçekte, işkenceden haz duyan bir sadist kötü bir avcı olacaktır; bir kural olarak balıkçılar da Washburn'ün sözünü ettiği işlemi uygulamaz. İlkel avcıları sadist ya da yıkıcı tepilerin güdülediği yolundaki varsayımı doğrulayacak hiçbir kanıt da yoktur. Buna karşılık, bu avcıların öldürülmüş hayvanlara karşı sevecen bir duyguya ve belki de öldürmeden dolayı suçluluk duygusuna sahip olduğunu gösteren kanıtlar vardır. Yontma Taş Devri avcıları arasında, ayı çoğu kez "büyükbaba" olarak anılıyordu ya da insanın efsanevi atası olarak görülüyordu. Ayı öldürüldüğü zaman, özürler dileniyordu; ayı yenmeden önce, ayının "onur konuğu" olarak bulunduğu kutsal bir yemek düzenleniyordu; bu yemekte ayının önüne en iyi yiyecekler konuyordu; en sonunda da ayı törenlerle gömülüyordu (J, Mahringer, 1952).[3]

Avcılığın psikolojisi, çağdaş avcılığın psikolojisi de dahil, geniş incelemeleri gerektirir ama bu bağlamda bile birkaç gözlemde bulunulabilir. Her şeyden önce, egemen seçkinle-

rin (örneğin, bir derebeylik sistemindeki soyluların) bir sporu olarak avcılık ile ilkel avcıların, ürünlerini ya da kümes hayvanlarını koruyan çiftçilerin ve avlanmayı çok seven bireylerin yaptığı avcılık gibi bütün avcılık biçimlerini birbirinden ayırmak gerekir.

"Seçkin avcılığı", görünüşe bakılırsa, iktidardaki seçkinlere özgü olan, belli bir ölçüde sadistliği de içeren güç ve denetim arzusunu doyurmaktadır, avcılık psikolojisinden çok, derebeylik psikolojisi hakkında bize bir şeyler anlatmaktadır.

İlk profesyonel avcı ile modern av meraklısının güdülerinin en azından birbirlerinden ayrılması gerekir. Birinci tür güdülerin kökenleri, insan deneyiminin derinliklerinde yatar. İnsan, avlanma eylemi sırasında, ne denli kısa sürerse sürsün, yeniden doğanın parçası haline gelir. Doğal duruma geri döner, hayvanla bir olur ve varoluşsal çatlağın yükünden kurtulur: doğanın bir parçası olur ve bilinci aracılığıyla onu aşar. Hayvanın izlenmesi sırasında, insan ve hayvan, sonunda insan silahlarını kullanarak üstünlüğünü gösterse bile, eşit duruma gelir, ilkel insanda bu deneyim oldukça bilinçlidir, insan kendini hayvan kılığına sokarak ve bir hayvanı atası sayarak, bu özdeşliği apaçık duruma getirir. Bu doğayla bir oluş deneyimini söze dökmek ve bu deneyimin ayırdına varmak, bugünkü beyinsel yönelimiyle modern insan için zordur ama bu deneyim birçok insanda hâlâ canlılığını korumaktadır.

Avcılık tutkunu bir kişi için bütünüyle değişik bir başka güdü –becerisinden haz duyma güdüsü– de en azından aynı ölçüde önemlidir. Bu kadar çok modern yazarın bu avcılık becerisi öğesini gözardı etmeleri ve tüm dikkatlerini öldürme eylemi üzerinde toplamaları şaşırtıcıdır. Ne de olsa, avcılık, bir silahı kullanma becerisinin ötesinde, birçok başka becerinin ve geniş bir bilginin bir arada bulunmasını gerektirir.

Başka birçokları gibi, "avcılığın, insan türünün egemen davranış kalıbı olduğu" tezinden yola çıkan William S. Laughlin bu noktayı ayrıntılı biçimde tartışmıştır (W. S. Laughlin, 1968). Ne var ki Laughlin, avcılık davranış kalıbının bir parçası olarak öldürme ya da zalimlikten duyulan haz-

za değinmez bile; konuyu şu genel terimlerle tanımlamakla yetinir: "Avcılık, yeni şeyler bulma, sorun çözme yeteneğini özendirmiş ve sorun çözmekte gösterilen başarısızlığa gerçek bir ceza getirmiştir. Bu nedenle avcılık, insan türünün ilerlemesine, bu türün bir tek değişken soyun sınırları içinde bir arada tutulmasına yaptığı kadar çok katkıda bulunmuştur" (W. S. Laughlin, 1968).

Laughlin şu noktayı belirtmektedir ve bu, aletlerle silahlara verilen geleneksel aşırı ağırlık göz önüne alınarak akılda bulundurulması gereken çok önemli bir noktadır:

> *Avcılık, bir şeylerin başarılması, çeşitli düzenlenmiş davranışların yerine getirilmesi anlamında, açıkça araçsal bir sistemdir. Teknolojik yönler, mızraklar, sopalar, baltalar ve müzede sergilenmeye uygun bütün öteki nesneler, esas olarak, kullanıldıkları bağlamdan ayrı tutulunca anlamsızdır. Bunlar, çözümlemeye başlamak için elverişli bir çıkış noktası oluşturmaz çünkü bunların sıralama içindeki konumları, daha önce gelen çeşitli karmaşalardan uzaktır.* (W. S. Laughlin, 1968).[4]

Avcılığın etkisi, teknik dayanaklarında sağlanan ilerleme esas alınarak değil, avcının becerisindeki artışla anlaşılmalıdır:

> *İlkel insanın doğal dünya hakkında çok gelişmiş bilgilere sahip olduğu yolundaki önermeye ilişkin şaşırtıcı ölçüde az sistemli inceleme bulunmakla birlikte, bu konuda bol bol belge vardır. Bu gelişkinlik, memelilerden, keseli memelilerden, sürüngenlerden, kuşlardan, balıklardan, böceklerden oluşan bütün büyük hayvanlar dünyası ve bitkilerle ilgili bilgileri kapsamaktadır. Toplulukların sahip olduğu bilginin gelişkinliği ile düzeyine ve etkinlik gösterdikleri alanlara bağlı olarak, gel-git olayları, genelde meteorolojik olgular, gökbilim ve doğal dünyanın başka yönlerine ilişkin bilgiler de oldukça ilerlemiştir. Burada yalnızca bu gelişkinlik ile avcılık davranış sistemi ve bu sistemin insan evrimi açısından taşıdığı önem arasındaki ilişkiyi örneklendirmekle yetineceğim... avcı insan, kendi davranışı ve anatomisiyle birlikte hayvan davranışı ve anatomisini de öğreniyordu. İnsan ilkin kendini evcilleştirdi ve ondan sonra öteki hayvanlarla bitkilere yöneldi. Bu anlamda, avcılık insan türünün kendini eğitmesini sağlayan öğrenme okuluydu* (W. S. Laughlin, 1968).

Kısacası, ilkel avcının güdüsü, öldürmekten duyulan haz değil, çeşitli becerilerin öğrenilmesi ve en uygun biçimde uygulanması, bir başka deyişle bizzat insanın gelişmesiydi.[5]

Washburn'ün erkek çocukların avcılığa, kavgaya ve savaş oyunlarına kolayca ilgi duyabilecekleri savı, kültürel bakımdan kabul edilebilir her tür kalıba kolayca sokulabilecekleri gerçeğini göz ardı etmektedir. Erkek çocukların yaygın kabul gören davranış kalıplarına duydukları bu ilginin, öldürme eyleminden alınan hazzın doğuştan niteliğini kanıtladığı sonucunu çıkarmak, toplumsal davranış konularında dikkat çekici ölçüde bön bir tutumun göstergesidir. Bundan da öte –Zen kılıç dövüşünden tutun da eskrim, judo ve karateye kadar– birçok spor dalı vardır ki, bunların uyandırdığı hayranlığın öldürme hazzında değil, sergilenmesine olanak sağladıkları beceride yattığı çok açıktır; bu noktayı belirtmek gerekir.

"Hemen hemen her insan toplumunun, başka insan toplumlarına üye kişileri öldürmeyi arzu edilir bir şey saydıkları" (Washburn ve Lancaster, 1968) yolunda Washburn ve Lancaster'ın dile getirdiği yargı da aynı ölçüde savunulamaz niteliktedir. Bu, çok tutulan basmakalıp bir yargının yinelenmesinden başka bir şey değildir ve bu konuda önerilen tek kaynak, D. Freeman'ın daha önce tartıştığımız Freudcu görüş yanlısı makalesidir (1964). Gerçekler, ileride de göreceğimiz gibi, ilkel avcılar arasındaki savaşların, ayırıcı bir özellik olarak, kansız olduğu ve çoğunlukla öldürmeyi hedeflemediği yönündedir. Savaş kurumuna ancak yakın zamanlarda karşı çıkıldığını ileri sürmek, hiç kuşkusuz, çok geniş bir alana yayılan felsefi ve dinsel öğretilerin, özellikle de İbrani peygamberlerine ait öğretilerin tarihini hemen hemen tümüyle göz ardı etmek olacaktır.

Washburn'ün akıl yürütme yöntemini izlemezsek, avlanma davranışının kaynaklık ettiği başka kalıpların da bulunup bulunmadığı sorusu ortada kalır. Gerçekten, göründüğü kadarıyla, avlanma davranışı yoluyla kalıtımsal olarak programlanmış olma olasılığı bulunan iki davranış kalıbı vardır: işbirliği ve paylaşma. Aynı takımın üyeleri arasında işbirli-

ği, çoğu avcı toplumlar için pratik bir gereklilikti; yiyeceğin paylaşılması da öyle. Et, kutuplar dışındaki iklimlerin çoğunda kolayca bozulduğu için saklanamıyordu. Av şansı bütün avcılar için eşit değildi; bundan dolayı, pratik sonuç, bugün şanslı olanların yarın şanslı olacaklarla yiyeceklerini paylaşmalarıydı. Avlanma davranışının kalıtımsal değişikliklere yol açtığı varsayılırsa ulaşılacak sonuç, modern insanda doğuştan bir öldürme ve zalimlik tepisinden çok, doğuştan bir işbirliği ve paylaşma tepisi bulunduğu olacaktır.

Ne yazık ki, insanın işbirliği ve paylaşma geçmişi, uygarlık tarihinin ortaya koyduğu üzere, pek parlak değildir. Avcılık yaşantısının kalıtımsal değişiklikler yaratmadığı ya da paylaşma ve işbirliği tepilerinin, örgütlenme düzenleri bu erdemleri caydıran ve bunların yerine acımasız bencilliği özendiren kültürlerde iyice bastırıldığı gerçeği bu durumu açıklayabilir. Ama yine de, modern sanayileşmiş dünyanın dışındaki birçok toplumda bugün de gördüğümüz işbirliği ve paylaşma eğiliminin, bu tepilerin doğuştan niteliğine işaret edip etmediğine yorum yapılabilir. Gerçekte, askerin düşmanına karşı genellikle çok büyük nefret duymadığı ve ancak ayrıksı olarak zalimlik eylemlerine karıştığı[6] modern savaşta bile dikkate değer düzeyde bir işbirliği ve paylaşmayla karşılaşıyoruz. Sivil yaşantıda çoğu insan, bir başka insanın yaşamını kurtarmak için kendi yaşamını tehlikeye atmadığı ya da yiyeceğini başkalarıyla paylaşmadığı halde, savaşta bu her zaman görülen bir olaydır. Belki daha da ileri gidilerek, savaşı çekici kılan etkenlerden birinin de, işte, toplumumuzun barış durumundayken –gerçekte ideolojik yönden olmasa bile– ahmakça şeyler saydığı derine gömülmüş insan tepilerini uygulama olanağı olduğu ileri sürülebilir.

Washburn'ün avlanma psikolojisine ilişkin düşüncesi, insanın doğuştan yıkıcılığını ve zalimliğini savunan kuram yararına olan yanlılığın bir örneğinden başka bir şey değildir. Bütün toplumsal bilimler alanında, somut heyecansal ve siyasal sorunlarla doğrudan ilişkili sorulara sıra gelince çok büyük bir partizanlık gözlenebilir. Bir toplumun ideolojisi

ve çıkarı söz konusu olunca, nesnellik çoğunlukla yanlılığa boyun eğer. Siyasal ve ekonomik hedefler uğruna insanların yaşamını kurban etmeye hemen hemen sınırsız ölçüde hazır olan modern toplum, böyle davranmaya hakkı olup olmadığı yolundaki temel insanlık sorusuna karşı kendini, en iyi şekilde, yıkıcılık ve zalimliğin toplumsal sistemimizden kaynaklanmadığı, insanın doğuştan nitelikleri olduğu varsayımıyla savunabilir.

Saldırganlık ve İlkel Avcılar

Üstelik, avlanma davranışı konusundaki bilgilerimiz kuru yorumlarla sınırlı değildir. Bugün de varlığını sürdüren ilkel avcılar ve yiyecek toplayıcılar hakkında oldukça geniş bilgi vardır ve bu bilgiler, avcılığın yıkıcılık ve zalimliğe neden olmadığını, ilkel avcıların, uygar kardeşleriyle karşılaştırıldıklarında, nispeten saldırgan olmadıklarını ortaya koymaktadır.

Bu ilkel avcılara ilişkin bilgilerimizi tarihöncesi avcılara, hiç değilse yaklaşık kırk bin ile elli bin yıl önce modern insanın, *"Homo sapiens sapiens"*in doğuşundan beri yaşayan avcılara uygulayıp uygulayamayacağımız sorusu ortaya çıkmaktadır.

Gerçekte, ortaya çıkışından bu yana insan hakkında çok az şey bilinmektedir; avlanma-yiyecek toplama aşamasındaki *H. sapiens sapiens* hakkında bile pek çok şey bilinmemektedir. Bu yüzden, birçok yazar, modern ilkellere bakarak bunların tarihöncesi ataları hakkında sonuçlar çıkarma konusunda, çok haklı olarak, uyarıda bulunmuşlardır (J. Deetz, 1968).[7] Bununla birlikte, G. P. Murdock'ın dediği gibi, "Buzul Çağı insanının davranışına ışık tutabilecekleri için" çağdaş avcılara ilgi duyulmaktadır; *Avcı İnsan* (R. B. Lee ve I. DeVore, 1968) sempozyumuna katılan diğer uzmanların çoğu da bu belirlemeyle görüş birliği içinde görünmektedir. Tarihöncesi avcı-yiyecek toplayıcıların çağdaş ilkel avcı ve yiyecek toplayıcıların çoğuyla özdeş olmalarını bekleyemesek de şu noktalar göz önüne alınmalıdır: (1) H. sapiens sapiens, anato-

mik ve nörofizyolojik bakımlardan, bugünkü insandan farklı değildi ve (2) bugün varlığını sürdüren ilkel avcılara ilişkin bilgiler, en azından tarihöncesi avcılarla ilgili belirleyici bir sorunun –avlanma davranışının kişilik ve toplumsal örgütlenme üzerindeki etkisinin– anlaşılmasına katkıda bulunma eğilimindedir. Bundan başka, ilkel avcılarla ilgili veriler, sık sık insan doğasına bağlanan yıkıcılık, zalimlik, toplumdışılık gibi niteliklerin –kısacası, Hobbes'un "doğal insan"ına ait niteliklerin– en az "uygarlaşmış" insanlarda çoğunlukla bulunmadığını ortaya koymaktadır!

Bugün de varlığını sürdüren ilkel avcıları tartışmaya girmeden önce, Yontma Taş Devri avcısı hakkında birkaç noktanın belirtilmesi gerekir. M. D. Sahlins şöyle yazmaktadır:

> *İnsan toplumu, Taş Devri'nin tehlikelerine ayıklanma yoluyla uyum sağlarken, bencillik, ayrım gözetmeyen cinsellik, egemenlik ve kaba yarışma gibi primat özelliklerini yendi ya da denetim altına aldı. Çatışmanın yerine akrabalığı ve işbirliğini koydu; dayanışmayı cinsiyete, ahlakı güce üstün kıldı. İlk günlerinde insan toplumu, tarihin en büyük iyileştirme hareketini başardı: insanın primat doğasını alaşağı etti, böylelikle de türün evrimsel geleceğini güvence altına aldı* (M. D. Sahlins, 1960).

Tarihöncesi avcının yaşamı konusunda, hayvan tapmalarında (kült) rastlanan birtakım dolaysız veriler vardır, bu veriler, insanda, öne sürülen doğuştan yıkıcılığın bulunmadığı gerçeğine işaret etmektedir. Mumford'ın belirttiği gibi, tarihöncesi avcıların yaşantılarıyla ilgili mağara resimleri, insanlar arasındaki herhangi bir kavgayı betimlememiştir.[8]

Her ne kadar örneksemelerde bulunurken dikkatli davranmak gerekliyse de, kuşkusuz en etkileyici veriler, yine de, hâlâ varlığını sürdüren avcılar/yiyecek toplayıcılarla ilgili olanlardır. Bu alanda bir inceleme uzmanı olan Colin Turnbull şunları bildirmiştir:

> *Tanıdığım iki grupta, duygusal olsun, fiziksel olsun hemen hemen hiç saldırganlık yoktur ve savaşın, aile kavgasının, falın, büyünün bulunmaması bunu doğrulamaktadır.*

Kendi başına avcılığın saldırgan bir etkinlik olduğu kanısında da değilim. Bu, sorunları kavramak için anlaşılması gereken bir şeydir; avlanma eylemi, kesinlikle saldırgan bir anlayışla yürütülmez. Doğal kaynakları tüketme bilincinden dolayı, gerçekte canlıları öldürmeye karşı bir isteksizlik vardır. Bazı durumlarda, bu öldürme eylemi, bir şefkat öğesi bile taşıyabilir. Avcılarla geçirdiğim, yaşantı, onların çok duyarlı insanlar olduğunu ortaya koydu ve aşırı ölçüde güç bir yaşam sürdürdükleri kuşkusuz doğru olmakla birlikte, bu, saldırgan olmakla aynı şey değildir (C. M. Turnbull, 1965).[9]

Turnbull'la yapılan tartışmaya katılan uzmanlardan hiçbiri onunla çelişmemiştir.

İlkel avcılara ve yiyecek toplayıcılara ilişkin insanbilimsel bulgular konusunda en kapsamlı betimlemeyi, *Avcılar* adlı yapıtında E. R. Service yapmıştır (E. R. Service 1966). Service'in monografisi, Kuzey Amerika'nın kuzeybatı kıyısı boyunca özellikle verimli bir çevrede yaşayan yerleşik gruplar hariç, bütün böylesi toplumları ve uygarlıkla ilişkiye geçtikten hemen sonra ortadan kalkan öteki avcı-yiyecek toplayıcı toplumları kapsamaktadır. Bu ikinci gruptaki toplumlar öyle çabuk ortadan kalkmıştır ki, bunlar hakkındaki bilgimiz son derecede bölük pörçüktür.[10]

Avcı-yiyecek toplayıcı toplumların en açık seçik ve belki de en belirleyici özelliği göçebe olmalarıdır; gevşek aile bütünleşmelerini bir "takım" toplumu olmaya yönelten göçerek yiyecek bulmaya dayalı ekonomi bunu gerektirmektedir. Bu toplumların gereksinmelerine gelince –bir eve, bir otomobile, giyeceğe, elektriğe, vb. gereksinme duyan modern insanın tersine– ilkel avcı için, "yiyecek ve yiyeceği elde etmekte kullanılan az sayıda araç, karmaşık ekonomilerdekinden daha esaslı bir anlamda... ekonomik yaşantının odağıdır" (E. R. Service, 1966).

Herhangi bir ailede bulunan yaş ve cinsiyet bölümlerinden başka, hiçbir tam-gün çalışma uzmanlaşması yoktur. Yiyecekler küçük bir ölçüde (belki yaklaşık yüzde 25 ölçüsünde) etten oluşur; oysa tohum, kök, meyve, kabuklu yemiş ve böğürtlen toplama, beslenme düzeninin ana bölümünü

meydana getirir, bunlar da kadınların çalışmasıyla sağlanır. M. J. Meggitt'in söylediği gibi: "Görüldüğü kadarıyla, otçul beslenmenin taşıdığı ağırlık, avcılığa, balıkçılığa ve yiyecek toplamaya dayalı ekonomilerin en başta gelen ayırıcı özelliklerinden biridir" (M. J. Meggitt, 1964). Bir tek Eskimolar yalnızca avcılık ve balıkçılıkla yaşarlar; balık avının çoğunu da Eskimo kadınları gerçekleştirir.

Av sırasında insanlar arasında geniş bir işbirliği vardır; bu, takım toplumundaki düşük teknolojik gelişme düzeyinin olağan bir sonucudur. "Teknolojinin çok basit olmasıyla ilgili çeşitli nedenlerden ve çevre üzerinde denetimin bulunmamasından dolayı, birçok avcı-yiyecek toplayıcı halk, tam anlamıyla dünyadaki en işsiz-güçsüz halklardır" (E. R. Service, 1966).

Ekonomik ilişkiler özellikle öğreticidir. Service şöyle yazmaktadır:

> *Kendi ekonomimizin niteliğinden dolayı, insanların "doğal bir değiş-tokuş eğilimi"ne sahip olduklarını; bireyler ya da gruplar arasındaki ekonomik ilişkileri "tasarruf sağlama"nın, çabanın sonucunu "en çoğa çıkarma"nın, "pahalı satıp ucuza almanın karakterize ettiğini düşünmeye alışmışızdır. Ne var ki, ilkel halklar bunların hiçbirini yapmazlar; gerçekte, çoğunlukla tam tersini yaptıkları görülür. Bu halklar "herkese öteberi verirler", eli açıklığa bayılırlar, konukseverlik beklerler, cimriliği bencillik sayarak cezalandırırlar.*
>
> *Ve hepsinden garibi, koşullar ne denli ürkütücüyse, mallar ne denli kıt (ya da değerli) ise, bu halklar da o denli az "tutumlu biçimde" davranırlar ve o denli çok cömert görünürler. Elbette, bir toplum içinde bulunan kişiler arasındaki alışveriş biçimini göz önüne alıyoruz ve bu kişilerin tümü, bir takım toplumunda, şöyle ya da böyle akrabadırlar. Bir takımda, bizim toplumumuzda yakın toplumsal ilişkileri gerçekten sürdüren insanlardan çok daha fazla akraba vardır. Bununla birlikte, modern bir aile ekonomisiyle benzerlik kurulabilir çünkü bu ekonomi de asıl ekonomiye atfedilen ilkelerle doğrudan karşıtlık içindedir. Çocuklarımıza yiyecek "veririz", değil mi? Kardeşlerimize "yardım eder" ve yaşlı ana-babalarımıza "bakarız". Ötekiler de bizim için aynı şeyi yaparlar, yapmışlardır ya da yapacaklardır.*

Genel çerçevede, yakın toplumsal ilişkiler hüküm sürdüğü için sevgi duyguları aile yaşamı kuralları, cömertlik ahlakı malların kullanılış biçimini koşullandırır ve bu koşullandırmayı öyle bir gerçekleştirir ki, mallara karşı ekonomik tutum ortadan kalkar. İnsanbilimciler zaman zaman bu somut uygulamayı "katıksız armağan" ya da "karşılıksız armağan" gibi sözcüklerle tanımlamaya çalışmışlardır; bundan da amaçları, bunun ticaret değil takas olduğu ve bu uygulamada geçerli olan duygunun dengeli bir alışveriş duygusu olmadığı gerçeğini göstermekti. Ama bu sözcükler eylemin gerçek niteliğini yansıtmaktan epeyce uzaktır; hatta bir ölçüde yanıltıcıdır.

Bir keresinde Peter Freuchen'e bir Eskimo avcı bir parça et verdi ve Freuchen ona büyük bir minnetle teşekkür ederek karşılıkta bulundu. Avcının keyfi kaçtı ve yaşlı bir adam hemen Freuchen'i aydınlattı: "Etin için teşekkür etmemelisin: payını almak hakkındır. Bu ülkede hiç kimse başkalarına bağımlı olmak istemez. Bu nedenle, armağan veren ya da alan hiç kimse yoktur çünkü bu yolla bağımlı duruma gelirsin. Nasıl kamçıyla köpek eğitirsen, armağanlarla da kendine köle edinirsin."[11]

"Armağan" sözcüğünde karşılıklılık, sadaka havası vardır. Hiçbir avcı-yiyecek toplayıcı toplumda minnet dile getirilmez ve aslına bakılırsa, bir adamı kamp arkadaşlarıyla avını bölüştüğü zaman övmek bile yanlış olacaktır. Bir başka durumda onun cömert olduğu söylenebilir ama belirli bir paylaşma olgusuna karşılık olarak değil; çünkü o zaman bu söz, minnet anlatımıyla aynı anlama –böyle bir paylaşmanın beklenmediği, paylaşan kişinin salt doğal bir tutum olarak cömert olmadığı anlamına– gelecektir. Böyle bir durumda bir kişiyi cömertliğinden dolayı değil, avcılıkta gösterdiği ustalık ve gözüpeklikten dolayı övmek doğru olacaktır (E. R. Service, 1966).

Yoksulluk sorunu, gerek ekonomik, gerekse ruhsal bakımdan özel bir önem taşır. Bugün en yaygın basmakalıp yargılardan biri, mülkiyet sevgisinin insanda doğuştan bir özellik olduğudur. Çoğunlukla, kişinin çalışmak için gereksinme duyduğu araçlar ve süs eşyaları vb. gibi birtakım özel mallar üzerindeki mülkiyet ile üretim araçlarına, bir başka deyişle yalnızca mülkiyetine sahip olunmasından dolayı başka insanların bir kişi için çalışmalarına yol açabilen nesnelere sahip olma anlamında mülkiyet birbirine karıştırılmaktadır. Sermaye toplumunda bu üretim araçları, esas olarak, makine-

ler ya da makine üretimine yatırılacak sermayedir. İlkel toplumda üretim araçları toprak ve avlanma alanlarıdır.

Hiçbir ilkel takımda, herhangi birinin doğa kaynaklarından yararlanma hakkı yadsınmaz; hiçbir birey bu kaynakların sahibi değildir...

Takımların bağımlı olduğu doğal kaynaklar, yabancıların saldırısına karşı bölgenin tüm topluluk tarafından savunulabileceği anlamında, ortaklaşa ya da komünal mülkiyettir. Takım içinde, bütün aileler bu kaynaklardan yararlanmakta eşit haklara sahiptirler. Dahası, komşu takımlardaki akrabaların istedikleri gibi, hiç değilse istekte bulunarak avlanmalarına ve yiyecek toplamalarına izin verilir. Kaynaklar üzerindeki haklara getirilen en yaygın görünür kısıtlama olgusu, kabuklu yemiş ve meyve ağaçlarında meydana gelir. Ne var ki bu uygulama, bir mülkiyet bölümü olmaktan çok, bir işbölümüdür; çünkü amacı, göründüğü kadarıyla, birkaç dağınık ailenin aynı alana yönelmesi durumunda meydana gelecek zaman ve çaba kaybını önlemektir. Değişik koruların bölüşülmüş biçimde kullanılmasını gelenekselleştirmek içindir yalnızca, çünkü ağaçlar, av hayvanlarından, hatta yaban sebzeleri ve otlarından çok daha kalıcı bir yerleşime sahiptir. Durum ne olursa olsun, bir aile birçok kabuklu yemiş ya da meyve ağacı elde etse ve bir başkası bunu başaramasa bile, paylaşma kuralları yine geçerli olur, böylece de hiç kimse aç kalmaz.

Özel mülkiyete en çok benzeyenler, tek tek kişilerce yapılan ve kullanılan şeylerdir. Silahlar, bıçaklar ve kazma aletleri, giyecek, süs eşyaları, nazarlıklar ve benzer eşyalar, sık sık avcılar ve yiyecek toplayıcılar arasında özel mülkiyet sayılır... Ne var ki, ilkel toplumda bu kişisel eşyaların bile gerçek anlamda özel mülk olmadığı savunulabilir. Böylesi şeylerin mülkiyeti kullanılmalarından ileri geldiği için, bunlar, "üretim araçları" sahipliğine giren şeyler olmaktan çok, işbölümünün işlevleridir. Böylesi nesnelerin özel mülkiyeti, ancak bir kısım insanlar bunlara sahip olur, ötekiler sahip olmazsa –deyim yerindeyse, bir sömürü durumu olanaklı hale geldiği zaman– bir anlam taşır. Ama bir rastlantı sonucu hiç silaha ya da giyeceğe sahip olmayan ve böylesi şeyleri daha şanslı akrabalarından ödünç alamayan ya da edinemeyen bir kişi ile ya da kişilerle ilgili bir durum hayal etmek zordur (ve böyle bir duruma budunbetimsel açıklamalar bulmak olanaksızdır) (E. R. Service, 1966).

Avcı-yiyecek toplayıcı toplumun üyeleri arasındaki toplumsal ilişkilerin ayırıcı özelliği, hayvanlar arasında "egemenlik" olarak adlandırılan olgunun bu toplumda bulunmamasıdır. Service şunları belirtmektedir:

Avcı-yiyecek toplayıcı takımlar, bu egemenlik konusu bakımından, başka bütün insan toplumu türlerine oranla, kuyruksuz-maymunlardan çok daha kesin biçimde ayrılırlar. Kesinlikle fiziksel üstünlüğe dayalı bir egemenlik düzeni yoktur; ne de zenginlik, kalıtsal sınıflar, askeri ya da siyasal görev gibi başka güç kaynaklarına dayalı herhangi bir üst-ast düzeni vardır. Var olan tek tutarlı üstünlük türü, bir töreni yönetebilecek, yaş ve bilgelik bakımından yüksek bir kişinin üstünlüğüdür.

Bazı bireyler ötekilerden daha üstün bir konuma ya da saygınlığa sahip oldukları zaman bile, üstün konumun dışavurumu ve ayrıcalıklar, kuyruksuz-maymunlardakine benzer egemenliğin karşıtıdır, tikel toplumda, yüksek konumdakilerin cömert ve alçakgönüllü olmaları gerekir ve bunların aldıkları ödül yalnızca ötekilerin sevgisi ya da saygısıdır. Sözgelimi, bir kişi, topluluğun başka herhangi bir üyesinden daha güçlü, daha hızlı, daha gözüpek ve daha zeki olabilir. Bu kişi ötekilerden daha üstün bir konumda mı bulunacaktır? Böyle bir kural yoktur. Ancak bu niteliklerini –örneğin avlanma sırasında– grubun hizmetine koşarsa, bu yüzden de dağıtmak için daha çok av gerçekleştirirse ve bu dağılım işini de uygun biçimde, alçakgönüllülükle yaparsa ona saygı gösterilecektir. Nitekim, birazcık yalınlaştırırsak, kuyruksuz-maymun toplumunda daha büyük güç daha büyük egemenlik doğurur, bunun sonucu da daha çok yiyecek, daha çok eş ve egemen hayvanın arzuladığı başka şeylerdir; ilkel insan toplumunda ise daha büyük gücün topluluk yararına kullanılması gerekir ve kişi, saygınlık kazanmak için, daha az yiyecek karşılığında daha sıkı çalışarak kendini tam anlamıyla bu amaca adamalıdır. Eşlere gelince, daha güçlü kişi, çoğunlukla, tıpkı öteki erkekler gibi bir tek eşe sahiptir.

Öyle görünüyor ki, en ilkel insan toplumları aynı zamanda en eşitlikçi toplamlardır da. Bu durum, teknolojinin ilkel durumda bulunmasından dolayı, bu tür toplumun işbirliğine çoğunlukla başka herhangi bir toplumdan daha kesin biçimde bağımlı olduğu gerçeğiyle ilintili olmalıdır. Kuyruksuz maymunlar düzenli bir biçimde işbirliği yapmaz ve paylaşmaz, oysa insanlar düzenli olarak böyle davranır; işte temel fark budur (E. R. Service, 1966).

Service, avcı-yiyecek toplayıcı halklar arasında gördüğümüz yetke türünün bir tablosunu sunmaktadır. Kuşkusuz bu toplumlarda grup eyleminin yönetilmesine gerek duyulur:

> *Yönetim, yetkenin, birleşik grup eylemi sorunlarında yüklendiği roldür. Bu çoğu kez "önderlik" sözcüğüyle anlatmak istediğimiz şeydir. Grup eyleminin yönetilmesine ve yakın işbirliğine duyulan gereksinmeler, avcı-yiyecek toplayıcı toplumlarda çeşitli ve çok sayıdadır. Bu gereksinmeler, kamp hareketleri, güçbirliğine dayalı bir avlanma dürtüsü ve özellikle de düşmanlarla her türlü çatışmalar gibi olağan şeyleri kapsar. Bununla birlikte, bu gibi etkinliklerde önderliğin taşıdığı önemin apaçık olmasına karşın, avcı-yiyecek toplayıcı bir toplum, başka konularda olduğu gibi, kültürel gelişmenin daha sonraki aşamalarında gördüğümüz türden bir resmi önderliğe sahip olmaması bakımından da ayrı bir nitelik taşır. Sürekli bir başkanlık makamı yoktur; tasarlanan etkinlik türüne bağlı olarak önderlik bir kişiden ötekine geçer. Örneğin, çok yaşlı bir kişi, büyük kuttören bilgisinden dolayı, bir törenin düzenlenmesi için en uygun kişi olabilir ama daha genç ve avcılıkta daha usta bir başka kişi, av partisinin normal önderi olabilir.*
>
> *Her şeyden önce, çoğunlukla şef sözcüğüne bağlanan anlamda hiçbir önder ya da başkan yoktur*[12] (E. R. Service, 1966).

Bu hiyerarşiden ve şeflerden yoksunluk son derece dikkate değerdir çünkü hemen bütün uygar toplumlarda bulunanlar gibi denetim kurumlarının, hayvanlar âleminden devralınan kalıtımsal bir veriye dayandığı geniş kabul gören basmakalıp bir yargıdır. Şempanzeler arasında egemenlik ilişkilerinin epeyce yumuşak olduğunu ama yine de böyle ilişkilerin bulunduğunu görmüştük. İlkel insanların toplumsal ilişkileri, insanın bu tür egemenlik-boyun eğme psikolojisine kalıtımsal olarak hazırlanmadığını ortaya koymaktadır. Beş ya da altı bin yıldan beri bir egemen azınlığın çoğunluğu sömürdüğü tarihsel topluma ilişkin bir çözümleme, egemenlik-boyun eğme psikolojisinin, toplumsal düzene yol açan bir neden değil, toplumsal düzene bir uyarlanma olduğunu çok açık biçimde ortaya koyar. Bir seçkin azınlığın denetimine dayalı bir toplumsal düzeni hoş göstermeye çalışanlar için top-

lumsal yapının, insanın doğuştan bir gereksinmesinin ürünü olduğuna, bu yüzden de doğal ve kaçınılmaz nitelik taşıdığına inanmak elbette çok yerindedir. İlkel insanların eşitlikçi toplumu bunun böyle olmadığını göstermektedir.

Yetkeci ya da bürokratik yetkeci bir düzen olmadan ilkel insanın kendisini toplum dışı ve tehlikeli üyelere karşı nasıl koruduğu sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu sorunun birkaç yanıtı vardır. İlk önce, davranış denetimi, büyük ölçüde, yalnızca gelenek ve töre ilkeleriyle gerçekleştirilir. Ama gelenek ve törenin bireyleri toplum dışı davranışlardan uzak tutmadığını varsayarsak, böyle davranışlara karşı uygulanan yaptırımlar nelerdir? En alışılmış yaptırım, suçludan genel bir uzaklaşma ve ona karşı inceliğin azalmasıdır; söylenti ve alaya alma, aşırı durumlarda da dışlama söz konusudur. Bir kişi sürekli yanlış davranışlarda bulunur ve davranışları kendi grubundan başka gruplara da zarar verirse, bu kişinin kendi grubu onun öldürülmesine bile karar verebilir. Ne var ki, bu durumlar son derece seyrek görülür ve çoğu sorun, gruptaki daha yaşlı, daha bilgili erkeklerin yetkesiyle çözülür.

Bu veriler, insanın doğuştan saldırganlığına ilişkin Hobbescu görüşle açıkça çelişmektedir. Böyle bir saldırganlık olsaydı devlet şiddeti ve cezayı tekelinde toplamadığı, böylelikle de yanlış eylemlerde bulunanlara karşı duyulan öç susuzluğunu dolaylı yoldan gidermediği sürece, herkesin herkesle savaşmasına yol açardı. Service'in işaret ettiği gibi:

> *İşin gerçeği, hiç kuşkusuz, takım toplamlarının, bunları bir arada tutacak hiçbir resmi hüküm ve karar organı bulunmasa bile, parça parça olmadıklarıdır...*
>
> *Ama takım toplamlarında aile kavgaları ve savaşlar, nispeten seyrek olmakla birlikte, sürekli bir tehdit öğesidir ve bunları önlemenin ya da yayılmalarına engel olmanın bir yolu olması gerekir. Çoğu kez bu olaylar, bireyler arasında salt sürtüşmeler olarak başlar ve bu nedenle, bunları erkenden durdurmak önemlidir. Belli bir topluluk içinde iki kişi arasındaki bir sürtüşmede kararı çoğunlukla her ikisinin de akrabası olan bir yaşlı verir. Eğer bu yaşlı, sürtüşenlerin her ikisiyle de aynı ilişki içinde bulunursa, en ideali bu olur çünkü o zaman yan tutmasının pek olası olmadığı tamamen açıklık kaza-*

nır. Ama ne her zaman durum böyledir ne de akrabalık konumunda bulunanın hüküm vermek istemesi her zaman olanaklıdır. Zaman zaman bir kişinin haklı, ötekinin de hatalı olduğu ya da bir kişinin toplulukça sevildiği, ötekinin ise sevilmediği yeterince açıktır. Bu durumda kamuoyu hakem haline gelir ve bu ortak görüş apaçık anlaşılır anlaşılmaz dava karara bağlanmış olur.

Sürtüşmeler yukarıdaki yollardan herhangi biriyle çözüme bağlanamazsa, o zaman düpedüz bir çarpışmanın yerini alan bir tür karşılaşma, genellikle de bir oyun düzenlenir. Eskimo toplumunda güreş ve tos vurma karşılaşmaları, yapmacık düellonun tipik biçimleridir. Bu karşılaşma herkesin gözü önünde yapılır ve halk, yenen kişiyi davasını kazanmış sayar. Ünlü Eskimo şarkı düellosu özellikle ilginçtir: kullanılan silahlar sözcüklerdir, "baltamla yonttuğum ağaç kıymıkları gibi küçük, keskin sözcükler"dir.

Şarkı düelloları, her türden kinleri ve anlaşmazlıkları gidermek, cinayete engel olmak için kullanılır. Bununla birlikte, bir Doğu Grönlandlı, bedensel yönden amacını gerçekleştiremeyecek kadar güçsüzse ya da şarkı söylemekte zaferi çantada keklik görecek kadar becerikliyse, bir akrabayı öldürmekle ulaşacağı doyuma, bir şarkı yarışması aracılığıyla ulaşır. Doğu Grönlandlılar, şarkı söylemenin salt sanatsal yönüne, kin nedenini unutacak kadar daldıkları için, bu anlaşılabilir bir şeydir. Bu eskimolar arasında şarkı söyleme becerisi, büyük bedensel üstünlüğü dengeler ya da aşar.

Şarkı söyleme üslubu oldukça gelenekselleştirilmiştir. Başarılı şarkıcı, dinleyicileri hoşnut edip kendini coşkunca alkışlattıracak kadar büyük bir ustalıkla sunmaya çalıştığı geleneksel beste kalıplarını kullanır. En candan yürekten alkışlanan, "kazanan kişi"dir. Bir şarkı yarışmasını kazanmak, beraberinde hiçbir ödünleme getirmez. Elde edilen tek yarar saygınlıktır (E. A. Hoebel, 1954).

Uzun sürdürülen şarkı düellosunun yararlarından biri, kimin haklı olduğu ya da anlaşmazlıkta suçu kimin kabul etmesi gerektiğinde görüş birliğine varması için kamuoyuna zaman kazandırmasıdır. Genellikle insanlar, kimin yanında oldukları konusunda bir ölçüde görüş sahibidirler ama çoğu ilkel topluluklarda olduğu gibi, bir bütün olarak topluluğun oybirliği içinde bulunması öyle özlenir bir şey olarak hissedilir ki, insanların, çoğunluk görüşünün ne yanda olduğunu anlamaları biraz zaman alır. Gitgide daha çok insan, düelloculardan birinin koşuklarına ötekininkilerden biraz daha güçlükle güler. Topluluğun ne yana eğilim gösterdiği apaçık ortaya çıkıncaya kadar bu böyle sürer ve ondan sonra çabucak görüş

birliği oluşur; kaybeden kişi bozguna uğrayarak geri çekilir (E. R. Service, 1966).

Bazı avcı toplumlarda özel sürtüşmeler, Eskimolarınki kadar cana yakın biçimde değil de bir mızrak atma düellosuyla çözüme bağlanır:

Anlaşmazlık, çoğu kez olduğu gibi bir şikâyetçi ile bir davalı arasında olduğu zaman, davacı törensel olarak, belirlenmiş uzaklıktan mızraklar atar, davalı ise bunlardan başarıyla kurtulmaya çalışır. Halk, davacının mızraklarını atarken gösterdiği hızı, gücü ve şaşmazlığı alkışlayabilir ya da davalının mızraklardan kurtulmakta gösterdiği ustalığı alkışlayabilir. Bir süre sonra birisinin ya da ötekinin becerisinin onaylanması ağır basınca, oybirliği sağlanır. Davalıdan, topluluğun kendini suçlu saydığını kavradığı zaman, mızrakların birinden kaçmaması ve vücudunun kaba etli bir bölgesinden yaralanmasına olanak sağlaması beklenir. Buna karşılık, davacı, kamuoyunun kendisine karşı geliştiğini ayırt ettiği zaman, mızrak atmaktan vazgeçer (C. W. M. Hail ve A. R. Pilling, 1960).

İlkel Avcılar – Bolluk Toplumu mu?

Konumuzla çok yakından ilgili –ve çağdaş sanayi toplumunun çözümlenmesi açısından da ilginç olan– bir noktayı, ilkel avcılarda ekonomik kıtlık ve yoksulluğu neyin oluşturduğu sorununa modern tutumun yaklaşımını M. D. Sahlins ortaya koymuştur. M. D. Sahlins, ilkel avcıların saldırgan olduğu fikrine yol açan önermeye, yani Yontma Taş Devri'nde yaşamın aşırı kıtlıkla ve sürekli açlık tehlikesiyle belirlenen bir yaşam olduğu önermesine karşı çıkmaktadır. Buna karşılık, ilkel avcıların oluşturduğu toplumun "özgün bolluk toplumu" olduğunu vurgulamaktadır.

Yaygın anlayışa göre bolluk toplumu, bütün insanların gereksinmelerinin kolayca karşılandığı bir toplumdur ve bu mutlu koşulu sanayi uygarlığının eşsiz başarısı saymak bizim hoşumuza gitmekle birlikte, avcılar ve yiyecek toplayıcılar için, hatta budunbetime girmiş en güç koşullar altındakilerden birçoğu için bile, daha iyi bir durumdan söz edilebilir. Çünkü ya çok üretilerek ya da az istene-

rek gereksinmeler "kolayca giderilmektedir ve buna uygun olarak, bolluğa götüren iki olası yol vardır... Zen stratejisini benimseyen bir kişi, düşük bir yaşam düzeyinde bulunsa bile eşi görülmemiş bir maddi bolluk içinde yaşayabilir. Benim düşünceme göre avcıları tanımlayan durum budur (M. D. Sahlins, 1968).[13]

Sahlins, konuyla yakından ilintili bazı yargılarda daha bulunmaktadır:

Kıtlık, ticarete dayalı bir ekonominin özgül saplantısıdır, bu ekonomiye katılan herkesin içinde bulunduğu durumdur. Piyasa, göz kamaştırıcı çeşitlilikte ürünün serbestçe elde edilmesini sağlar; bütün bu "iyi şeyler" herkesin menzili içersindedir ama asla elinin altında değildir çünkü hiç kimsenin her şeyi satın almaya yetecek kadar parası yoktur. Bir pazar ekonomisi içinde var olmak, yetersizlikle başlayan ve yoksullukla sona eren ikili bir trajedi içinde yaşamaktır... Ağır çalışmayla yaşamaya mahkûm edilmiş durumdayız. Geçmişteki avcıya bu kaygılı konumdan bakıyoruz ama modern insan, bütün teknik üstünlükleriyle birlikte, hâlâ maddi güce sahip değilse, bu çıplak vahşi, pek bir şeye yaramayan yayı ve okuyla ne gibi bir şansa sahiptir? Avcıyı burjuva tepileriyle ve Yontma Taş Devri aletleriyle donattıktan sonra onun içinde bulunduğu durumu peşin olarak umutsuz görüyoruz.[14]

Kıtlık, teknik araçların temel bir özelliği değildir. Bu, araçlarla amaçlar arasındaki bir ilişkidir. Avcıların sınırlı bir hedef olan sağlıkları için çalıştıkları ve okla yayın bu amaç için yeterli olduğu yolundaki görgülere dayalı olasılığı kabul edebiliriz. Avcıların çoğu kez bizden çok daha az çalıştığı, yiyecek arayışının sürekli bir çaba olmaktan çok ara sıra yürütüldüğü, boş zamanın bol olduğu ve başka herhangi bir topluma oranla, kişi başına daha çok gündüz uykusu uyunduğu rahatça savunulabilir... Göründüğü kadarıyla, avcılarda, kaygıdan çok bolluğun, yani bütün insanların gereksinmelerinin (oldukları kadarıyla) genel olarak kolayca karşılanmasını sağlayan bu koşulun yarattığı bir güven duygusu vardır. Bu güven, zor zamanlarda onları terk etmez. (Borneo Penanları'nın felsefesi bu tutumu dile getirmektedir: "Bugün hiç yiyecek yoksa yarın olur") (M. D. Sahlins, 1968).

Sahlins'in sözleri önemlidir; çünkü Sahlins, bugünkü toplumun ilgi çerçevesini ve değer yargılarını mutlak olarak geçerli

saymayan birkaç insanbilimciden biridir. Sahlins, toplumbilimcilerin, gözlemledikleri toplumları, kendilerine ekonominin "doğası" gibi görünen şeylere göre yargılayarak bu toplumların görünümlerini ne ölçüye kadar çarpıttıklarını göstermektedir; toplumbilimcilerin, modern insan hakkında olmasa bile, en azından uygar tarihin büyük bölümü süresince tanıdığımız insan hakkındaki verilere bakarak insanın doğası konusunda sonuçlara ulaşmaları bu çarpıtmaya örnek gösterilebilir.

İlkel Savaş

Savunucu saldırganlık, yıkıcılık ve zalimlik çoğunlukla savaşın nedeni olmamakla birlikte, bu tepiler kendilerini savaşta açığa vurur. Bu yüzden, ilkel savaş verileri, ilkel saldırganlık tablosunun tamamlanmasına katkıda bulunacaktır.

Meggitt, Avustralya'da yaşayan Walbiriler'de savaşın niteliğinin bir özetini sunmaktadır; Service'in belirttiğine göre, bu özet, genel olarak avcı-yiyecek toplayıcı toplumlardaki savaşın yerinde bir betimlemesi sayılabilir:

> *Walbiri toplumu askeri güce önem vermiyordu; hiçbir sürekli ya da meslekten savaşçı sınıfı, hiçbir askeri buyruk hiyerarşisi yoktu ve gruplar çok seyrek olarak fetih savaşı yapıyorlardı. Her erkek olası bir savaşçıydı (hâlâ da öyledir), her zaman silahlı ve haklarını savunmaya hazırdı. Ama aynı zamanda bağımsız olarak dövüşmeyi yeğleyen bir bireydi de. Bazı anlaşmazlıklarda, akrabalık bağları erkekleri karşıt gruplara ayırıyordu ve böyle bir grup, zaman zaman, bir topluluğun bütün erkeklerinden meydana gelebilmekteydi. Bununla birlikte, taktikler tasarlamak ve ötekilerin bu tasarıları benimsemelerini sağlamak için seçimle gelmiş ya da kalıtsal hiçbir askeri önder yoktu. Birtakım kişilere yetenekli ve gözüpek savaşçılar olarak saygı duyulmasına ve bunların öğütlerine değer verilmesine karşın, diğerlerinin onların peşinden gitmeleri zorunlu değildi. Dahası, dövüşlerin meydana geldiği koşulların kapsamı gerçekte öyle kısıtlıydı ki, erkekler en etkili teknikleri biliyor ve hiç duraksamadan uygulayabiliyorlardı. Bugün bu, genç bekârlar için hâlâ geçerlidir.*
>
> *Her zaman için, topluluklar arasında topyekûn savaşa yol açacak çok az gerekçe vardı. Kölelik bilinmiyordu; taşınır mallar azdı*

ve bir savaşta ele geçirilen toprak, manevi bağları başka yerlerde olan utkulu savaşçılar için neredeyse tam anlamıyla bir sıkıntı konusu oluyordu. Ara sıra başka boylara karşı küçük çaplı fetih savaşları yapılıyordu ama boy-içi, hatta topluluk-içi kavgalarla bu savaşlar arasında yalnızca derece farkı bulunduğundan hiç kuşkum yok. Nitekim Tanami'deki su kaynaklarının ele geçirilmesine yol açan Waringarilere yönelik saldırıya yalnız Waneiga erkekleri –en fazla elli-altmış kişi– katıldı ve toplulukların, gerek öteki Walbiri topluluklarına, gerekse başka boylara karşı askeri bağlaşmalar içine girdiklerini gösteren hiçbir kanıta rastlamadım (M. J. Meggitt, 1960).

Teknik açıdan bakıldığında, ilkel avcılar arasındaki bu tür çatışmalar savaş olarak tanımlanabilir; bu anlamda, "savaş"ın insan türü içinde her zaman var olduğu ve bu yüzden de doğuştan bir öldürme dürtüsünün dışavurumu olduğu sonucu çıkarılabilir. Ne var ki bu mantık, uygar kültürlerde görülen savaşın yanı sıra, düşük ve yüksek ilkel kültürlerde görülen savaşlar arasındaki derin farklılıkları[15] gözardı etmektedir. İlkel savaş, özellikle alt düzeydeki ilkel insanlarda savaş, ne merkezi olarak örgütleniyor ne de değişmez şeflerce yönetiliyordu; nispeten seyrekti; fetih savaşı değildi; elden geldiği kadar çok düşman öldürmeyi amaçlayan kanlı savaş da değildi. Oysa uygar dünyada görülen savaşların çoğu kurumlaşmıştır, değişmez şeflerce örgütlenir, toprak fethini ve/veya köle ve/ya da ganimet elde etmeyi amaçlar.

Buna ek olarak ve belki de hepsinden önemlisi, ilkel avcı-yiyecek toplayıcılar arasında topyekûn savaş için hiçbir önemli ekonomik uyaranın bulunmadığı sık sık gözardı edilen bir gerçektir.

Avcı-yiyecek toplayıcı toplumlarda doğum-ölüm orantısı öyledir ki, nüfus baskısı, nüfusun bir kısmının toprak elde etmek için başkalarıyla savaşmasına pek seyrek neden olur. Böyle bir durum meydana gelse bile, pek savaşa yol açmaz. Avlanma hakları ya da bir yiyecek toplama noktası üzerinde haklar talep edilirse olacak tek şey, daha güçlü, daha kalabalık grubun, belki savaş bile olmaksızın egemenlik sağlamasıdır, ikinci olarak, avcı-yiyecek toplayıcı toplumda yağmacılıkla elde edilebilecek pek bir şey yoktur. Bütün takımlar

maddi eşya bakımından yoksuldur ve sermaye ya da değerli mal olarak kullanılabilecek hiçbir standart değişim maddesi yoktur. Son olarak, avcılık-yiyecek toplayıcılık düzeyinde ekonomik amaçlarla kullanmak için --daha modern çağlarda bu yaygın bir savaş nedenidir– köle elde etmek, ekonomideki üretkenlik düşüklüğü nedeniyle yararsız olur. Tutsaklar ve köleler, yaşamlarını sürdürmek için gerekenden daha çok üreterek çok zor günler geçirirler (E. R. Service, 1966).

İlkel avcı-yiyecek toplayıcılar arasındaki savaş konusunda Service'in çizdiği genel tabloyu, bazılarından ileriki paragraflarda alıntılar yaptığım birçok başka araştırmacı desteklemekte ve tamamlamaktadır.[16] D. Pilbeam, ara sıra görülen düşmanlıklara karşın, avcı bir toplumun önderleri arasında kaba güçten çok örnek olmanın oynadığı rolü ve savaşın bulunmadığını, karşılıklılık ve cömertlik ilkesi ile işbirliğinin oynadığı ana rolü vurgulamaktadır (D. Pilbeam, 1970).

U. H. Stewart, bölgecilik ve savaş konusunda şu sonuca ulaşmaktadır:

İlkel takımların kendilerine ait topraklara ya da kaynaklara sahip oldukları ve bunları korumak için dövüştükleri konusunda birçok sav ortaya atılmıştır. Ben, durumun hiçbir zaman böyle olmadığını ileri süremeyeceğim ama böyle bir şey belki de çok seyrek görülür. Birincisi, daha büyük ana topluluğu oluşturan birincil gruplar birbirleriyle evlilikler yaparlar, gereğinden çok küçük iseler birleşirler ya da gereğinden çok büyükseler bölünürler. İkincisi, burada aktarılan durumlarda, birincil grupların özel alanlardan yararlanma eğilimlerinden öte bir şey yoktur. Üçüncüsü, böylesi toplumlar arasında "savaş" olarak adlandırılan olguların çoğu, büyücülük iddialarından ileri gelen öç alma duygusundan ya da aileler arasında süregiden kavgalardan başka bir şey değildir. Dördüncüsü, çoğu bölgede yiyecek toplama ana kaynaktır ama tohum alanlarının savunulmasıyla ilgili hiçbir olay bana iletilmedi. Birincil topluluklar birbirleriyle dövüşmezler ve büyük bir topluluğun bir başka topluluğa karşı bölgesini savunmak için insan gücünü nasıl düzenleyebildiğini ya da niçin böyle davrandığını anlamak zordur. Uzun süre yaşayan ağaçlar, kartal yuvaları ve birkaç başka özgül kaynak üzerinde bazen bireysel olarak hak iddia edildiği doğrudur; ne var ki

kilometrelerce uzaktaki bir kişinin bu kaynakları nasıl savunduğu açıklık kazanmamıştır (U. H. Stewart, 1968).

H. H. Turney-High da (1971) benzer sonuçlara ulaşmaktadır. Turney-High korku, öfke ve düş kırıklığı deneyimleri evrensel olduğu halde, savaş sanatının ancak insan evriminin daha sonraki dönemlerinde geliştiğini vurguluyordu, İlkel toplumların çoğu savaş yeteneğine sahip değildi çünkü savaş çok gelişkin bir kavramlaştırma düzeyi gerektirir; bir komşuyu yenmek ya da toprağını ele geçirmek için gerekli bir örgütlenme düşleyemiyorladı. İlkel savaşların çoğu silahlı kör dövüşünden başka bir şey değildir, kesinlikle savaş değildir. Rapaport'a bakılırsa, Turney-High'ın yapıtı insanbilimciler arasında çok dostça bir kabul görmedi çünkü Turney-High, meslekten insanbilimcilerin yazdığı, savaşlarla ilgili ikinci elden öykülerin onulmaz biçimde yetersiz ve bazen de düpedüz yanlış yöne sevkedici olduğunu vurguluyordu; birinci elden kaynakların, kuşaklar öncesinde yaşayan amatör budunbilimcilerce bırakılsalar bile, daha güvenilir olduklarına inanıyordu.[17]

Quincy Wright'ın anıtsal yapıtı (geniş bir kaynakçayla birlikte 1637 sayfa), altı yüz elli üç ilkel halkın ana verilerinin sayısal yönden karşılaştırılmasına dayalı olarak ilkel insanlar arasındaki savaşın eksiksiz bir çözümlemesini sunmaktadır. Wright'ın çözümlemesinin eksikliği, farklı savaş türlerinin sınıflandırılmasında olduğu kadar, ilkel toplumların sınıflandırılmasında da çözümleyici olmaktan çok tanımlayıcı olması gerçeğinde yatar. Bununla birlikte ulaştığı sonuçlar oldukça ilginçtir. Çünkü bu sonuçlar, başka birçok yazarın vargılarına uygun bir sayısal eğilim göstermektedir: "Yiyecek toplayıcılar, aşağı avcılar ve aşağı tarımcılar en az savaşsever insanlardır. Yüksek avcılar ve yüksek tarımcılar daha çok savaşseverdirler. En üst düzeydeki tarımcılar ve çobanlar ise, hepsinin içinde en çok savaşsever olanlardır" (Q. Wright, 1965). Savaşseverliğin, en ilkel toplum biçiminde kendini açığa vuran insanın doğal dürtülerinin bir işlevi olmayıp, uygarlık yolunda ilerlemesinin bir işlevi olduğu düşüncesini bu yar-

gı doğrulamaktadır. Wright'ın verilerinin ortaya koyduğuna göre, bir toplumda işbölümü ne denli yüksekse, o toplum o denli savaşseverdir ve sınıf sistemine dayalı toplumlar bütün halklar arasında en savaşsever olanlardır. Son olarak, bu verilerin ortaya koyduğuna göre, gruplar arasındaki ve grup ile fiziksel çevresi arasındaki denge ne denli kararlıysa, o denli az savaşseverlik görülmektedir; oysa dengenin sık sık bozulması savaşseverliğin artması sonucunu doğurur.

Wright dört tür savaşı –savunucu, toplumsal, ekonomik ve siyasal savaşları– birbirlerinden ayırır. Wright'ın savunmaya dönük savaşla anlatmak istediği, törelerinde savaş diye bir şey olmayan ve ancak gerçekten saldırıya uğradıkları zaman dövüşen insanların uygulamasıdır; "böyle bir durumda bu insanlar, kendilerini savunmak için ellerindeki aletlerden ve av silahlarından kendiliğinden yararlanırlar ama bu zorunluluğu bir talihsizlik sayarlar." Wright'ın toplumsal savaşla anlatmak istediği, savaşları "çoğunlukla pek yıkıcı olmayan" insanların yaptığı uygulamadır. (Bu savaş, Service'in avcılar arasındaki savaşla ilgili tanımlamasına uygundur.) Ekonomik ve siyasal savaşlar, kadın, köle, hammadde ve toprak elde etmek, buna ek olarak egemen bir hanedanın ya da sınıfın egemenliğini sürdürmek için savaşan insanlarla ilgilidir.

Hemen hemen herkes şöyle akıl yürütür: Uygar insan böyle savaşsever olduktan sonra kim bilir ilkel insan ne denli savaşseverdi![18] Ama Wright'ın elde ettiği sonuçlar, çoğu ilkel insanın en az savaşsever oldukları ve savaşseverliğin uygarlıkla orantılı olarak arttığı yolundaki tezi doğrulamaktadır. Yıkıcılık insanda doğuştan bulunsaydı, eğilimin bunun tam karşıtı olması gerekirdi.

M. Ginsberg de benzer bir görüş dile getirmiştir. Şöyle yazar Ginsberg:

> *Bu anlamda savaşın, grupların ve ekonomik kalkınmanın oturmasıyla birlikte arttığı görülür. En basit halklarda daha çok aile kavgalarından söz etmemiz gerekir ve bu kavgalar, hiç kuşkusuz, kadın kaçırma, mülke tecavüzden duyulan kızgınlıklar ya da kişisel yaralama gerekçeleriyle meydana gelir, daha ilerlemiş olanlarıyla kar-*

şılaştırıldıklarında ilkel halkların barışçıl olduklarını kabul etmek gerekir. Bununla birlikte, şiddet ve şiddet korkusu vardır; açıkça ve zorunlu olarak küçük çapta olmakla birlikte kavga meydana gelir. Gerçekler yeterince bilinmemektedir ve eğer gerçekler hoş bir ilkel barış görüşünü desteklemezse de, birincil ya da kışkırtmaya dayalı olmayan saldırganlığın insan doğasının doğuştan bir öğesi olmadığını düşünenlerin görüşüne uygun olabilir (E. Glover ve M. Ginsberg, 1934).

Ruth Benedict (1959), "toplumsal bakımdan öldürücü" ve "öldürücü olmayan" savaşlar arasında ayrım yapmaktadır. İkinci sınıfa giren savaşlarda amaç, başka boylara, efendiler ve vurguncular olarak yenenler önünde boyun eğdirmek değildir. Kuzey Amerika Kızılderililerinde çok savaş olmakla birlikte,

Kuzey Amerika yerlilerinde fetih düşüncesi hiçbir zaman doğmadı ve bu durum, bu Kızılderili boylarının hemen tümünün çok aşırı bir şey yapmalarına –savaşı devletten ayırmalarına– olanak verdi. Devlet, Barış Şefi'nde kişileşiyordu; Barış Şefi, grubun içişleri ve kendi göreviyle ilgili her konuda kamuoyunun bir önderiydi. Barış Şefi sürekliydi ve sınırsız yetki sahibi bir yönetici olmamakla birlikte, çoğu kez çok önemli bir kişiydi. Ama savaşla hiçbir işi yoktu. Savaş şeflerinin atanmasını bile o yapmıyor ya da savaş gruplarının yönetilmesiyle ilgilenmiyordu. Kendisine bir izleyici kitlesi çekebilen herhangi bir kişi, gerektiği zaman ve durumlarda bir savaş grubunu yönetiyordu ve bazı boylarda, sefer süresince tüm denetimi elinde bulunduruyordu. Ne var ki bu denetim, ancak savaş grubunun geri dönüşüne kadar sürüyordu. Savaşla ilgili bir yoruma göre, devletin bu girişimlerde akla yatkın hiçbir çıkarı yoktu. Bu serüvenler, çalkantılı bireyciliğin bir dış-gruba karşı yöneltilmiş çok arzulanır gösterilerinden başka bir şey değildi; böylesi gösteriler, siyasal yapıya zarar vermiyordu (R. Benedict, 1959).

Benedict'in belirttiği nokta önemlidir çünkü savaş, devlet ve özel mülkiyet arasındaki ilişkiye dokunmaktadır. Toplumsal bakımdan öldürücü olmayan savaş, büyük ölçüde, serüvenciliğin ve savaş andaçlarına sahip olma, hayranlık uyandırma arzusunun bir anlatımıdır ama bu savaşı, insan ya da

toprak ele geçirme, insanlara boyun eğdirme ya da insanların yaşam dayanağını yıkma tepisi doğurmuyordu. Benedict'in vardığı sonuca göre, "savaşın ortadan kaldırılması, savaşın tarihöncesiyle ilgilenen siyasal kuramcıların yazılarına bakılarak sanılacağı kadar olağandışı bir şey değildir... Bu yıkımı [savaşı], insanın savaş çıkarmaya duyduğu biyolojik bir gereksinmeye bağlamak mutlak bir yanlış anlamadır. Bu yıkım insan yapısıdır" (R. Benedict, 1959). Bir başka seçkin insanbilimci, E. A. Hoebel da (1958) eski Kuzey Amerika Kızılderilileri arasındaki savaşları şu sözlerle tanımlamaktadır: "Bunlar, William James'in Savaşın Ahlaksal Karşılıkları'na yakınlaşırlar. Saldırganlıkları zararsız biçimde serbest bırakırlar: yıkıma yol açmadan idman, spor ve eğlence sağlarlar ve bir grubun isteklerini başka bir gruba şu ya da bu şekilde dayatması ancak yumuşak bir biçimde söz konusudur" (E. A. Hoebel, 1958). Hoebel şu genel sonucu çıkarmaktadır: İnsanın savaş eğiliminin bir içgüdü olmadığı apaçıktır çünkü savaş çok geliştirilmiş bir kültürel karmaşadır. Hoebel, ilginç bir örnek olarak, 1600'de kültürel ve ırksal bakımdan hâlâ bir bütün olan barışçıl Şoşonları ve haşin Komançileri göstermektedir.

Cilalı Taş Devri Devrimi[19]

İlkel avcı ve yiyecek toplayıcıların yaşantılarının ayrıntılı tanımlamasının ortaya koyduğu üzere, insan –en azından, elli bin yıl önce tam olarak ortaya çıkışından beri– büyük olasılıkla acımasız, yıkıcı, zalim değildi ve bundan dolayı da evriminin daha ileri aşamalarında rastladığımız "katil insan"ın ilk örneği değildi. Ama orada durup kalamayız. Sömürücü ve yıkıcı insanın aşamalı gelişmesini anlamak için, insanın ilk tarım dönemindeki gelişmesini ve sonuç olarak, kentler kuran insana, bir savaşçıya ve bir ticaretçiye dönüşmesini ele almak zorunludur.

Yaklaşık yarım milyon yıl önce ortaya çıkışından aşağı yukarı MÖ 9000 yılına kadar insan bir yönden hiç değişmedi: topladıkları ya da avladıklarıyla yaşadı, yeni hiçbir şey yarat-

madı. Kesin biçimde bağımlı olduğu doğayı etkilemedi ya da dönüştürmedi. İnsanın doğayla bu ilişkisi, tarımın (ve hayvancılığın) keşfedilmesiyle köklü biçimde değişti. Bu keşif, kabaca Cilalı Taş devrinin başlangıcında, daha kesin bir deyişle bugün kazıbilimcilerin "Ön-Cilalı Taş" dönemi dedikleri dönemin –MÖ 9000-7000 arası– başlangıcında, Batı İran'dan Yunanistan'a kadar uzunluğu bin mili aşkın ve Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ile Türkiye'de Anadolu Yaylası'nın bazı bölgelerini kaplayan bir alanda meydana geldi. (Orta ve Kuzey Avrupa'da daha sonra başladı.) İnsan, doğanın o zamana kadar kendisine vermiş olduğu şeylerin ötesinde bir şeyler üretmek için buluşçuluğunu ve becerisini kullanarak, kendisini ilk kez olarak, belli sınırlar içinde, doğadan bağımsızlaştırdı. Nüfus arttıkça daha çok tohum ekmek, daha çok toprağı ekip-biçmek ve daha çok hayvan beslemek artık olanaklıydı. Zamanlarının çoğunu alet, çanak-çömlek ve giyecek üretimine ayıran zanaatkârları geçindirecek yiyecek fazlası yavaş yavaş biriktirilebiliyordu.

Bu dönemde yapılan ilk büyük keşif, bu bölgelerde yabani olarak yetişen buğday ve arpanın ekilmesiydi. Bu otların tohumları toprağın içine konulunca yeni bitkilerin yetiştiği, ekmek için en iyi tohumun seçilebileceği keşfedildi ve en sonunda da çeşitlerin rastlantısal biçimde çapraz döllendikleri gözlendi; bu olgu, yabani tohumlardan çok daha büyük taneler oluşturuyordu. Yabani buğdaydan yüksek verimli modern buğdaya kadar olan gelişme süreci henüz tam olarak bilinmemektedir. Bu süreç gen değişimleri, melezleştirme ve kromozomların iki katına çıkmasını içeriyordu ve insanın, günümüz tarımı düzeyinde yapay ayıklamayı başarması binlerce yıl almıştır. Sanayileşmemiş tarıma, ilkel ve oldukça açık bir üretim biçimi olarak tepeden bakmaya alışmış olan sanayi çağı insanı için, Cilalı Taş Devri keşifleri, kendisine büyük gurur veren günümüzün büyük teknik keşifleriyle boy ölçüşebilecek nitelikte görünmeyebilir. Yine de tohumun büyümesinin doğrulanması, bütünüyle yeni bir kavramın doğmasına yol açtı: insan, şeylerin salt "kendiliğinden meydana

gelme"si yerine, istediği şeyin meydana gelmesini *sağlamak* için istenç ve niyetinden yararlanabileceğini kavradı. Tarımın keşfedilmesi, tüm bilimsel düşüncenin ve daha sonra da teknolojik gelişmenin temeliydi dersek abartmış sayılmayız.

İkinci keşif, aynı dönemde gerçekleştirilen hayvan yetiştiri-ciliğiydi. Koyun, Kuzey Irak'ta MÖ dokuzuncu binyılda, sığır ve domuz ise 6000 dolayında evcilleştirilmişti bile. Koyun ve sığır yetiştiriciliği ek bir yiyecek kaynağı –süt ve daha bol et– sağladı. Yiyecek kaynaklarının artması ve daha istikrarlı hale gelmesi, göçebe bir yaşam biçimi yerine yerleşik bir yaşam biçimine olanak sağladı ve kalıcı köylerle kasabaların kurulmasına yol açtı.[20]

Ön-Cilalı Taş döneminde avcı boyları, bitkilerin ve hayvanların evcilleştirilmesine dayalı yeni bir (yerleşik) ekonomi keşfedip geliştirdiler. En eski evcil bitki kalıntıları şimdilik MÖ 7000'den çok öncesine dayanmamakla birlikte, "ulaşılan evcilleştirme düzeyi ve yetiştirilen bitkilerin çeşitliliği, ilk tarımın uzun bir tarihöncesine sahip olmasını gerektirir ve bu tarihöncesi, yaklaşık MÖ 9000'e, Ön-Cilalı Taş Devri'nin başlangıcına kadar götürülebilir" (J. Mellaart, 1967).[21]

Yiyecekleri depolama gereksinmesinin zorunlu kıldığı yeni bir keşfin yapılması için yaklaşık 2000 ile 3000 yıl geçmesi gerekti: Bu yeni keşif çömlekçilik sanatıydı (sepet daha önceden yapılıyordu). Çömlekçiliğin icadıyla birlikte, kimyasal süreçlerin kavranmasına yol açan ilk teknik icat yapılmış oldu. Gerçekten, "çömlek yapımı, insanın gerçekleştirdiği üstün bir yaratma olayıydı" (V. G. Childe, 1936).[22] Bu yüzden, bizzat Cilalı Taş dönemi içerisinde bir "seramiksiz", bir başka deyişle çömlekçiliğin icat edilmediği dönem ile seramik aşaması ayırt edilebilir. Hacılar'ın daha eski düzeyleri gibi Anadolu'daki daha eski bazı köyler seramiksizdi; oysa Çatalhöyük zengin çanak çömleğe sahip bir kasabaydı.

Çatalhöyük, Anadolu'daki en yüksek gelişme düzeyine ulaşmış Cilalı Taş dönemi kasabalarından biriydi. 1961'den beri ancak nispeten küçük bir bölge kazılmış olmakla birlikte, bu kazı bile Cilalı Taş dönemi toplumunun ekonomik, top-

lumsal ve dinsel yönleriyle anlaşılması için en önemli verileri sağlamıştır.[23]

Kazıların başlamasından beri on yer ortaya çıkarılmıştır; en eskisinin tarihi yaklaşık MÖ 6500'dür.

MÖ 5600'den sonra, hangi nedenlerle olduğu bilinmez, eski Çatalhöyük tepesi terk edildi ve nehrin karşısında Batı Çatalhöyük adıyla yeni bir yerleşim yeri kuruldu. Buradaki yerleşim, burası da terk edilinceye kadar en azından 700 yıl sürmüş gibi görünmektedir ama terkle ilgili hiçbir açık seçik şiddet ya da kasıtlı yıkım belirtisi soktur (J. Mellaart, 1967).

Çatalhöyük'ün en şaşırtıcı yönlerinden biri ulaştığı uygarlık düzeyidir;

Çatalhöyük, bilinen çağdaşlarından çoğunun olanakları ötesinde olan doğal cam aynalar, tören hançerleri ve metal süs takıları gibi lükslere sahip olabilecek güçteydi. Bakır ve kurşun eritiliyor ve işlenerek boncuk, boru, belki de küçük aletler haline getiriliyordu; böylece metalbilim yedinci binyılda başlıyordu. Çatalhöyük'ün yöredeki doğal cama ve dışalımla sağlanan çakmaktaşına dayalı taş işleme sanayisi, dönemin en ince sanayisiydi; burada yapılan ağaç kaplar çeşitli ve çok gelişkindi, yünlü dokuma sanayisi tam olarak gelişmişti (J. Mellaart, 1967).

Mezarlık alanlarında kadınlar için makyaj takımlarıyla erkekler ve kadınlar için çok çekici bilezikler bulundu. Çatalhöyüklüler, bakırı ve kurşunu eritme sanatını biliyorlardı. Mellaart'a göre, çok çeşitli kayaların ve minerallerin kullanılması, madencilik ve ticaretin kent ekonomisinin son derecede önemli bir bölümünü oluşturduğunu burada açık açık ortaya koymaktadır.

Bu gelişmiş uygarlığa karşın, göründüğü kadarıyla, toplumsal yapıda, çok daha sonraki evrim aşamalarına özgü olan belli öğeler bulunmamaktadır. Açıkçası, varlıklılarla yoksullar arasında çok az sınıfsal ayrılık vardı. Mellaart'a göre binaların büyüklüğü, araç-gereç ve mezar eşyaları toplumsal eşitsizliğin belirtisi olmakla birlikte, "kesinlikle belirgin bir eşitsizlik yoktur". Gerçekten, kentin kazılan bölümünün

planlarına bakılınca, binalardaki büyüklük farkının çok az olduğu ve daha sonraki kent toplumlarında karşılaşılan farkla kıyaslandığında pek önem taşımadığı görülür. Childe, ilk Cilalı Taş dönemi köylerinde şeflikle ilgili belirgin bir kanıt bulunmadığını belirtmektedir ve Mellaart da Çatalhöyük konusunda bununla ilgili bir kanıttan söz etmemektedir. Açıkçası birçok kadın din görevlisi (belki aynı zamanda erkek din görevlisi de) vardı ama hiçbir hiyerarşik örgütlenme kanıtı yoktur. Çatalhöyük'te yeni tarım yöntemleriyle üretilen fazlalık, lüks madde üretimini ve ticareti olanaklı kılacak kadar büyük olmalıdır; oysa, Childe'a göre, daha eski ve daha az gelişmiş Cilalı Taş dönemi köylerinde ancak küçük bir fazlalık üretiliyordu ve bundan dolayı, buralarda Çatalhöyük'ten çok daha büyük bir ekonomik eşitlik vardı. Childe, Cilalı Taş dönemi zanaatlarının ev sanayileri olması gerektiğine ve zanaat geleneklerinin bireysel değil, ortaklaşa olduğuna işaret etmektedir. Tüm topluluk üyelerinin deneyim ve bilgileri sürekli olarak bir araya getirilir; meslekler kamusaldır, meslek kuralları topluluk deneyiminin sonuçlarıdır. Belli bir Cilalı Taş dönemi köyüne ait çömlekler, bireysellikten çok, güçlü bir ortaklaşmacı geleneğin damgasını taşır. Bunun yanı sıra, henüz arazi yetmezliği söz konusu değildir; nüfus artınca gençler köyden ayrılabilir ve kendilerine ait bir köy kurabilirler. Bu ekonomik ortam içinde, toplumun farklı sınıflar halinde ayrımlaşması ya da işlevi tüm ekonomiyi düzenlemek olacak ve bunun bedelini halkın sırtına yüklетecek sürekli bir önderliğin oluşması için koşullar uygun değildir. Bu durum ancak daha sonra, başka birçok keşif ve icat yapıldığı, fazlalığın çok daha büyük olduğu ve "sermaye"ye dönüştürülebildiği, bu sermayeye sahip olanların başkalarını kendi hesabına çalıştırarak kâr elde edebildikleri zaman meydana gelebilirdi.

İki gözlem, saldırganlık açısından özel önem taşır:

Çatalhöyük'ün kazılarda bu zamana kadar keşfedilen sekiz yüz yıllık varlığında, herhangi bir yağma ya da katliamı ortaya koyan hiçbir kanıt yoktur. Bundan başka ve şiddetin bulunmaması bakımından çok daha etkileyici bir kanıt ola-

rak, topraktan çıkarılan yüzlerce iskelet arasında, şiddete dayalı ölüm izleri taşıyan bir tek iskelet bile bulunmamıştır (J. Mellaart; 1967).

Çatalhöyük dahil Cilalı Taş dönemi köylerinin en ayırıcı özelliklerinden biri, bunların toplumsal yapılarında olduğu kadar dinlerinde de *annenin oynadığı temel rol*'dür.

Erkeklerin avcılık yaptığı, kadınların kök ve meyve topladığı eski işbölümüne bakılırsa, tarım çok büyük olasılıkla kadınların, hayvancılık ise erkeklerin buluşuydu. (Uygarlığın gelişmesinde tarımın oynadığı ana rol göz önüne alınırsa, modern uygarlığın kadınlar tarafından kurulduğunu belirtmek belki de abartma olmaz.) Toprağın ve kadının doğurma yeteneği –erkeklerin yoksun olduğu bir yetenektir bu– çok doğal olarak ilk tarımcıların dünyasında anneye üstün bir yer sağladı. (Erkekler, ancak zekâlarıyla, bir başka deyişle büyü ve teknik yoluyla maddi şeyler yaratabildikleri zaman üstünlük iddiasında bulunabildiler.) Anne (çoğu kez toprak anayla özdeşleştirilen) Tanrıça olarak, dinsel dünyanın en büyük tanrıçası oldu; öte yandan dünyasal anne ailenin ve toplumsal yaşamın merkezi haline geldi.

Çatalhöyük'te annelerin oynadığı başrolle ilgili en etkileyici dolaysız kanıt, çocukların kesinlikle babalarıyla değil, her zaman anneleriyle gömülmeleri gerçeğinde yatar. İskeletler, babanınkinden daha büyük olan ve evin içinde her zaman aynı yerde bulunan annenin divanının (ana odada bulunan bir tür çıkmanın) altına gömülüyordu. Çocukların yalnızca anneleriyle birlikte gömülmeleri ayırıcı bir anaerkil özelliktir: çocukların asıl akrabalığının, ataerkil toplumlarda olduğu gibi baba tarafından değil, anne tarafından olduğu kabul edilir.

Çatalhöyük'ün ve Anadolu'da ortaya çıkarılmış diğer Cilalı Taş dönemi köylerinin dinleri konusunda elimizde bulunan verilerin eksiksiz biçimde doğruladığı Cilalı Taş döneminin anaerkil olduğu varsayımını bu gömme sistemi de pekiştirmektedir.[24]

Bu kazılar, ilk dinsel gelişme anlayışlarımızda devrim yapmıştır. En belirgin özellik, bu dinin ana-tanrıça figürü çevre-

sinde odaklanması gerçeğidir. Mellaart şu sonuca ulaşmaktadır: "Çatalhöyük ve Hacılar bir bağlantı kurmuşlardır... bu bağlantı sayesinde, arkaik ve klasik zamanların büyük 'ana tanrıçaları'na, Kibele, Artemis ve Afrodit olarak bilinen belli-belirsiz figürlere gelinceye kadar, Çatalhöyük'ten Hacılar'a vb. dinde bir kesintisizlik olduğu ortaya konabilir" (J. Mellaart, 1967).

Kazılarak ortaya çıkarılan sayısız kutsal mezardaki figürlerde, duvar resimlerinde ve kabartmalarda, ana-tanrıçanın oynadığı temel rol açıkça görülebilir. Başka Cilalı Taş dönemi yerleşmelerinden sağlanan bulguların tersine, Çatalhöyük'te elde edilen bulgular bütünüyle ana-tannçalardan oluşmamakta, aynı zamanda bir boğayla ya da daha sık olarak bir boğa başı veya boynuzlarla simgelenen erkek bir tanrının bulunduğunu da ortaya koymaktadır. Ne var ki bu gerçek, temel tanrı olarak "büyük ana"nın üstünlüğünü köklü biçimde değiştirmez. Kazıda çıkarılan kırk bir heykelden otuz üçü tanrıçalara aitti. İçlerinde erkek bir tanrının da bulunduğu sekiz heykelin hemen hemen tümü, kısmen tanrıçanın oğulları, kısmen de eşleri olarak anlaşılmalıdır. (Daha eski katmanların birinde yalnızca tanrıça heykelcikleri bulundu.) Ana-tanrıçanın yalnız başına, bir erkekle birlikte, gebe olarak, doğum halinde gösterilmesi, ama kesinlikle bir erkeğe bağımlı olarak gösterilmemesi de oynadığı temel rolü ortaya koymaktadır. Tanrıçanın bir boğa ya da koç başını doğuruşunu gösteren bazı kutsal mezarlar vardır. (Bunu, erkek tarafından doğurulan dişiye –Havva ve Athena'ya– ilişkin tipik ataerkil öyküyle karşılaştırın.)

Ana-tanrıça çoğu kez, bir zamanlar bu bölgenin en yırtıcı ve öldürücü hayvanı olan bir leoparla birlikte, leopar derisi giymiş olarak ya da simgesel biçimde leoparlarla temsil edilmiş olarak görülür. Bu, ana-tanrıçayı yaban hayvanlarının efendisi yapar ve aynı zamanda da pek çok başka tanrıça gibi, yaşam ve ölüm tanrıçası olarak oynadığı ikili rolü ortaya koyar. Çocuklarını doğuran ve ömürleri sona erdikten sonra onları geri alan "toprak ana"nın ille de yıkıcı bir ana olması

gerekmez. Ama bazen (Hindu tanrıçası Kali gibi) yıkıcıdır; bu gelişmenin meydana geliş nedenlerini bulmak, burada kaçınmak durumunda olduğum uzun uzadıya yorumlar gerektirir.

Cilalı Taş dönemi dininin ana-tanrıçası yalnızca vahşi hayvanların efendisi olmakla kalmaz. Avcılık ile tarımın koruyucusu, bitki yaşamının da efendisidir.

Çatalhöyük'ü de içine alan Cilalı Taş dönemi toplumunda kadınların rolü konusunda Mellaart şu özetleyici sözleri dile getirmektedir:

> *Anadolu'nun Cilalı Taş dönemi dininde özellikle dikkate değer olan yön, heykelciklerin, büstlerin, plastik kabartmaların ya da duvar resimlerinin hiçbirinde cinsiyet öğesinin kesinlikle bulunmamasıdır ve bu, Hacılar için olduğu kadar Çatalöyük için de geçerlidir. Üreme organları hiçbir zaman gösterilmemiştir, erkek ve kadın birleşme organlarının tasvirleri bilinmemektedir; bu daha da dikkat çekicidir çünkü Anadolu dışında kalan Yukarı Yontma Taş dönemi kültürlerinde de, Cilalı Taş ve Son Cilalı Taş dönemi kültürlerinde de bu organlar sık sık betimlenmiştir.*[25] *İlk bakışta çok şaşırtıcı görünen bu sorunun yanıtı çok basittir; çünkü sanatta cinsiyete verilen ağırlık, her zaman erkek tepisi ve arzusuyla bağlantılıdır. Eğer Cilalı Taş dönemi dininin yaratıcısı Cilalı Taş dönemi kadınıysa, bu öğenin bulunmaması kolayca açıklanır. Burada değişik bir simgecilik yaratılmıştır; bu simgecilikte göğüs, göbek ve gebelik dişilik ilkesinin, boynuzlar ve boynuzlu hayvan başları da erkekliğin yerini tutar.*
>
> *Çatalhöyük gibi bir ilk Cilalı Taş dönemi toplumunda, biyolojik açıdan, kadınların oranının erkeklerden daha büyük olması beklenebilir ve gerçekten gömme törenleri de bunu yansıtmaktadır. Dahası, yeni ekonomide pek çok görevi kadınlar yüklenmişlerdi; bu uygulama Anadolu köylerinde bugüne kadar değişmemiştir ve kadının toplumsal üstünlüğünü belki de bu durum açıklar. Kadın, yaşamın tek kaynağı olarak, tarım işlemleriyle, evcilleştirilmiş hayvanların yetiştirilmesi ve beslenmesiyle, artma, bolluk ve verimlilik fikirleriyle bağlantılı hale geldi. Bundan dolayı, yaşamın bütün biçimleriyle aynen olduğu gibi korunmasını amaçlayan bu dinin gelişmesi, yaşam ve ölümle, doğum ve yeniden dirilişle bağlantılı törenlerinin gizleri, açıkça, erkek dünyasından çok kadınların dünyasının bir parçasıydı. Erkek din adamlarının varlığı kesinlikle dışlanmamakla*

birlikte, tanrıça dininin en başta kadınlarca yönetilmesi son derecede olası görünmektedir... (J. Mellaart, 1967).[26]

Cilalı Taş dönemi toplumunun nispeten eşitlikçi olduğu, bu toplumda hiyerarşinin, sömürünün ya da belirgin saldırganlığın bulunmadığı yolundaki görüşü destekleyen veriler anlamlıdır. Bununla birlikte, bu Cilalı Taş dönemi köylerinde anaerkil (anamerkezcil) bir yapının bulunması gerçeği, en azından Anadolu'da, esas olarak saldırganlıktan uzak ve barışçıl bir toplum olduğu yolundaki varsayıma birçok kanıt daha sağlamaktadır. Bunun nedeni, yaşamın olumlanması anlayışında ve yıkıcılığın bulunmamasında yatar; J. J. Bachofen bunu, bütün anaerkil toplumların temel bir özelliği saymaktadır.

Gerçekten, Anadolu'daki Cilalı Taş dönemi köylerinde yapılan kazıların günışığına çıkardığı bulgular, ilk kez 1861'de yayımlanan *Das Mutterrecht* adlı yapıtında J. J. Bachofen'ın postüla olarak öne sürdüğü anaerkil kültürlerin ve dinlerin varlığına en eksiksiz somut kanıtları sağlamaktadır. Bachofen, Yunan ve Roma efsanelerini, dinsel törenlerini, simgelerini ve düşlerini çözümleyerek, ancak bir dâhinin başarabileceği bir şeyi başardı: derinlemesine çözümleme yeteneğiyle, hakkında pek bir somut kanıta sahip olmadığı bir toplumsal örgütlenme ve din evresini yeniden canlandırdı. [Amerikalı bir budunbilimci olan L. H. Morgan (1870, 1877) Kuzey Amerika Kızılderililerileriyle ilgili incelemesine dayanarak, kendi başına çok benzer sonuçlara ulaşmıştır.] Birkaç dikkate değer ayrıklık dışında, hemen bütün insanbilimciler, Bachofen'ın bulgularının hiçbir bilimsel değer taşımadığını açıkladılar; gerçekten, Bachofen'ın yazılarından yapılan bir seçmenin İngilizce çevirisi ancak 1967'de yayımlandı (J. J. Bachofen, 1967).

Bachofen'ın kuramının reddedilmesinin belki de iki nedeni vardı: Birincisi, ataerkil bir toplumda yaşayan insanbilimciler için toplumsal ve zihinsel ilgi çerçevelerini aşmak ve erkek egemenliğinin "doğal" olmadığını düşünmek hemen hemen olanaksızdı. (Freud, aynı nedenle, kadınların hadım edilmiş erkekler olduğu yolundaki görüşüne ulaştı.) İkincisi, insanbilimciler, yalnızca iskeletler, aletler, silahlar vb. gibi

maddi kanıtlara inanmaya öylesine alışmışlardı ki efsanelerin ya da tiyatro oyunlarının insan yapısı şeylerden daha az gerçek olmadıklarına inanmak onlara zor geliyordu. Bu tutum, derinlemesine kavramanın, kuramsal düşünüşün gücünün ve kesinliğinin değerlendirilememesine de neden oldu.

Bachofen'ın *Mutterrecht*'inden (Ana Hukuku) alınan aşağıdaki paragraflar, bu anaerkil anlayış kavramı konusunda bir fikir verir:

Bütün kültürün, her erdemin, her soylu varoluş özelliğinin kökeninde yatan ilişki, anne ile çocuk arasındaki ilişkidir. Bu ilişki, şiddetle dolu bir dünyada, kutsal sevgi, birlik, barış ilkesi olarak işlev görür. Kadın, yavrusunu yetiştirirken, sevecen özenini benliğin sınırları ötesine taşıyarak bir başka yaratığa ulaştırmayı ve sahip olduğu her türlü buluş yeteneğini ötekinin varlığının korunup geliştirilmesine yöneltmeyi erkekten daha önce öğrenir. Bu aşamada kadın, bütün kültürün, bütün iyilikseverliğin, bütün bağlılığın, canlılara duyulan bütün özenin ve ölülere duyulan bütün üzüntünün hazinesidir. Bununla birlikte analıktan kaynaklanan sevgi yalnızca daha yoğun olmakla kalmaz, aynı zamanda daha evrenseldir de... Babalık ilkesi, doğası gereği kısıtlayıcı olduğu halde, analık ilkesi evrenseldir; babalık ilkesi belirli gruplara sınırlama getirir ama analık ilkesi, tıpkı doğa yaşamı gibi, hiçbir engel tanımaz. Analık düşüncesi, bütün insanlar arasında, babaerkilliğin gelişmesiyle birlikte ortadan kalkan bir evrensel kardeşlik duygusu yaratır. Baba hakkına dayalı aile kapalı bir bireysel organizmadır; oysa anaerkil aile, bütün gelişmenin başlangıcında bulunan ve maddi yaşamı yüksek manevi yaşamdan ayıran tipik evrensel karakteri taşır. Toprak ana Demeter'in ölümlü imgesi olan her kadının döl yatağı, başka her kadının çocuklarına erkek ve kız kardeşler verecektir; babaerkil sistemin gelişmesiyle kitle birliğinin dağıldığı ve ayrımlaşma ilkesinin yürürlüğe girdiği güne kadar anayurt yalnızca erkek ve kız kardeşler tanıyacaktır.

Anaerkil kültürler, analık ilkesinin bu yönüne ilişkin birçok anlatım ve hatta yargısal belirlemeler sunmaktadır. Bu ilke, anaerkil halklar arasında çok sık rastlanan evrensel özgürlük ve eşitliğin, bu halkların konukseverliğinin ve her türden kısıtlamadan duydukları iğrenmenin temelidir... Ve hiçbir engel ya da ayrım çizgisi tanımayan ve bir ulusun bütün üyelerini aynı şekilde kucaklayan hayran-

lık uyandırıcı akrabalık anlayışının ve dostluk duygusunun kökeni bu ilkededir. Anaerkil devletler, birbirini kırıp geçirici dalaşma ve çatışmalardan arınmış olmalarıyla özellikle ünlüydüler... Anaerkil halklar, insanların, hatta hayvanların bedensel bakımdan yaralanmaları karşısında özel bir suçluluk duyuyorlardı ve bu da önemsiz bir ayırıcı özellik değildir... Mısır heykellerinin yüz anlatımlarında bile sezinlenebilen sevecen insancıllık havası, anaerkil dünyanın kültürünün özüne sinmiştir (J. J. Bachofen, 1967).[27]

Tarihöncesi Toplumlar ve "İnsan Doğası"

Avcıların ve Cilalı Taş dönemi tarımcılarının üretim biçimini ve toplumsal örgütlenmesini betimleyen bu tablo, genellikle insan doğasının içsel bir parçası sayılan belli ruhsal özellikler bakımından çok anlamlıdır. Tarihöncesi avcılar ve tarımcılar, tutkulu bir mülkiyet uğraşı ya da "varlıklılar"a karşı bir kıskançlık geliştirmek için hiçbir olanağa sahip değillerdi çünkü ne dört elle sarılınacak özel mülkiyet ne de kıskançlığa neden olacak kadar önemli ekonomik farklılıklar vardı. Buna karşılık, yaşam biçimleri, işbirliğinin ve barışçıl yaşantının gelişmesine uygundu. Başka insanları sömürme arzusunun oluşması için hiçbir dayanak yoktu. Bir başka kişinin bedensel ya da ruhsal gücünü kendi amaçları uğruna sömürme düşüncesi, sömürünün ekonomik ve toplumsal temelinin kesinlikle bulunmadığı bir toplumda saçmadır.

Başkalarını denetleme tepisinin gelişme şansı da çok azdı. Yaklaşık elli bin yıl öncesinden beri gelen ilkel takım toplumu ve belki de tarihöncesi avcılar, uygar toplumdan köklü biçimde ayrılıyordu; bunun tek nedeni ise, insan ilişkilerini denetim ve iktidar ilkelerinin yönetmemesi, bunların işleyişinin karşılıklılığa dayanmasıydı. Doğuştan denetim tutkusuyla donatılmış bir birey, toplumsal bakımdan başarısızlığa uğrar ve etkisiz kalırdı. Son olarak, açgözlülüğün gelişmesi için çok az özendirici vardı çünkü üretim ve tüketim belli bir düzeyde dengelenmişti.[28]

Avcı-yiyecek toplayıcılar ve ilk tarımcılar konusundaki veriler, mülk edinme, sömürü, açgözlülük, kıskançlık tutkularının o zamanlar bulunmadığını ve yalnızca uygarlığın

ürünleri olduklarını mı ima etmektedir? Böylesi genelleyici bir yargı bana pek olanaklı görünmemektedir. Bunu doğrulayacak yeterli veri yok elimizde; bunun kuramsal gerekçelerle doğru olması da olası değil çünkü bireysel etkenler, en elverişli toplumsal koşullar altında bile bu kötülükleri bazı bireylerde doğuracaktır. Ne var ki, toplumsal yapıları gereği açgözlülüğü, kıskançlığı ve sömürücülüğü besleyip özendiren kültürler ile bunun karşıtını yapan kültürler arasında büyük bir ayrılık vardır. Birinci tür kültürlerde, bu kötülükler, "toplumsal karakter"in, bir başka deyişle halkın çoğunluğunda rastlanan bir belirtinin bir bölümünü oluşturacaktır; ikinci tür kültürlerde ise bunlar, tüm toplumu etkileme şansı pek bulunmayan bireysel sapmalar olacaktır. Yalnız yeni uygarlık türleri getirmekle kalmayıp genellikle insanın doğal yapısına bağlanan tutkuları da getirdiği anlaşılan bir sonraki tarihsel aşamayı, yani kentsel gelişmeyi şimdiden göz önüne alacak olursak bu varsayım daha da güç kazanır.

Kentsel Devrim[29]

MÖ dördüncü ve üçüncü bin yılda yeni tür bir toplum gelişti; Mumford'ın parlak belirlemesi bu toplumun ayırıcı özelliklerini en iyi biçimde ortaya koymaktadır:

> *İlk Cilalı Taş dönemi karmaşasından, farklı bir toplumsal örgütlenme türü doğdu: Bu örgütlenme artık küçük birimler halinde dağılmamış; büyük bir birim halinde birleşmişti; artık "demokratik" değildi, bir başka deyişle komşuca yakınlığa, göreneklere ve rızaya dayalı değil, egemen bir azınlığın denetimi altındaydı, yetkeciydi, merkezi olarak yönlendiriliyordu; artık bu örgütlenme sınırlı bir bölgeye kapalı değildi, hammadde ele geçirmek ve umarsız insanları köleleştirmek, denetim uygulamak, vergiye bağlamak için bile bile "sınırlarının dışına çıkıyor"du. Bu yeni kültür, yaşamın geliştirilmesine değil, ortaklaşa iktidarın yayılmasına adanmıştı. Bu toplumun yöneticileri, yeni baskı araçlarını yetkinleştirerek, MÖ 3. bin yıla gelindiğinde, zamanımıza, kadar kesinlikle aşılamayacak olan bir ölçekte sınai ve askeri iktidar örgütlemişlerdi* (L. Mumford, 1967).

Bu nasıl olmuştu?

Tarihsel açıdan kısa bir dönem içinde insan, öküzlerin fiziksel enerjisi ile rüzgârların enerjisini işe koşmayı öğrendi. Karasabanı, tekerlekli kağnıyı, yelkenli kayığı icat etti; (daha önce bir ölçüde bilinen) bakır filizlerinin eritilmesi sırasında oluşan kimyasal süreçleri ve metallerin fiziksel özelliklerini öğrendi ve bir güneş takvimi belirledi. Sonuç olarak, yazı sanatı, ölçme ve tartma için yol hazırdı. "Galileo'nun zamanına kadar tarihin hiçbir döneminde," diye yazar Childe, "bilgi alanında ilerleme bu kadar hızlı olmadığı gibi keşifler de bu kadar sık olmadı" (V. G. Childe, 1936).

Ama toplumsal değişme de daha az devrimsel değildi. Kendine yeterli çiftçilerin küçük köyleri, ikincil sanayilerin ve dış ticaretin beslediği kalabalık kentlere dönüştü ve bu yeni kentler kent devletleri olarak örgütlendi. İnsan, tam anlamıyla yeni ülkeler yarattı. Babil Ülkesi'nin büyük kentleri, bir tür sazlık taban üzerinde yükseldi, alüvyonlu çamur üzerinde çapraz biçimde kuruldu. Babilliler tarlaları sulamak ve bataklıkları kurutmak için kanallar açtı; insanları ve hayvanları sulardan korumak ve sel düzeyinin üzerine yükseltmek için setler ve tepeler kurdular. Böylece yaratılan ekilebilir toprak, büyük bir emek gücü gerektiriyordu ve bu "insan emeği biçimindeki sermaye toprakta yatmaktaydı" (V. G. Childe, 1936).

Bu sürecin bir başka sonucu, bu tür çalışmada ve zanaat, kamu işleri, ticaret alanlarında uzmanlaşan başka insanlara yiyecek yetiştirmek için zorunlu olan toprağın ekilip biçilmesinde uzmanlaşmış bir işgücünün kullanılmasıydı. Bunların topluluk tarafından düzenlenmesi ve planlamayı, korumayı, denetimi gerçekleştiren bir seçkin azınlık tarafından yönlendirilmesi gerekiyordu. Bunun anlamı, ilk Cilalı Taş dönemi köylerinde gerekli olandan çok daha büyük bir fazlalık birikimine gerek duyulması ve bu fazlalığın salt kıtlık zamanları ya da artan nüfus için yiyecek yedeği olarak değil, üretimin genişletilmesine yatırılacak sermaye olarak kullanılmasıdır. Childe, nehir vadilerindeki bu yaşam koşullarının doğasında var olan bir başka etkene işaret etmiştir; bu etken, toplumun,

üyelerini baskı altında tutmak için sahip olduğu olağanüstü güçtür. Topluluk, dikbaşlı bir üyenin sudan yararlanmasını önleyebilir; bunu da suyu onun tarlasına götüren kanalları kapatarak yapar. Bu zorlama olanağı, bir kez toplumsal istencin yerini almayı ya da ideolojik bir söyleyişle, bu istenci "temsil etme"yi başardıktan sonra kralların, papazların ve egemen seçkinlerin iktidarlarının dayandığı temellerden biriydi.

Yeni üretim biçimleriyle birlikte, insanın tarihinde en belirleyici değişikliklerden biri meydana geldi. Artık insanın üretimi, avcı toplumlarda ve ilk tarımcı toplumlarda olduğu gibi, yalnız kendi çalışmasıyla üretebildiği şeylerle sınırlı değildi. Cilalı Taş dönemi tarımının başlamasıyla birlikte insanın küçük bir artı-değer üretmeyi daha o zaman başardığı doğrudur ama bu fazlalık yalnızca onun yaşamının istikrar kazanmasına katkıda bulunuyordu. Bununla birlikte, bu fazlalık çoğaldığı zaman, bütün bütüne yeni bir amaç için kullanılabilirdi. Doğrudan doğruya yiyecek üretmeyip bataklıkları temizleyen, evler, kentler ve piramitler kuran ya da asker olarak hizmet gören kişileri beslemek olanaklı duruma geldi. Elbette böylesi bir kullanım, ancak teknik ve işbölümü, insan emeğinin bu biçimde kullanılmasını olanaklı kılacak bir düzeye ulaştığı zaman meydana gelebilirdi. Bu noktada fazlalık son derecede büyüdü. Daha çok tarla ekilip biçildikçe, daha çok bataklık kurutuldukça, o kadar çok da artı-değer üretilebiliyordu. Bu yeni olanak, insanlık tarihinde en temel değişikliklerden birine yol açtı. *İnsanın ekonomik bir araç olarak kullanılabileceği, sömürülebileceği, köle haline getirilebileceği anlaşıldı.*

Gelin, bu süreci ekonomik, toplumsal, dinsel ve ruhsal sonuçlarıyla daha ayrıntılı olarak izleyelim. Yeni toplumun temel ekonomik gerçekleri, yukarıda ortaya konulduğu gibi, çalışmanın daha çok uzmanlaşması, artı-değerin sermayeye dönüştürülmesi ve merkezi bir üretim biçimine duyulan gereksinme idi. Bunun ilk sonucu farklı sınıfların ortaya çıkışıydı. Yönetme ve örgütlenme işlerini ayrıcalıklı sınıflar yapıyordu; bu sınıflar, üretimin orantısız biçimde büyük bir

bölümünü, bir başka deyişle nüfusun çoğunluğunun elde edemediği bir yaşam düzeyini istiyor ve elde ediyorlardı. Onların aşağısında alt sınıflar, köylüler ve zanaatkârlar bulunuyordu. Bunların da aşağısında köleler, savaş sonucu ele geçirilmiş tutsaklar vardı. Ayrıcalıklı sınıflar, ilk başlarda sürekli şeflerce –en sonunda da tanrıların temsilcileri olarak krallarca– yönetilen kendi hiyerarşilerini örgütlediler; bu şefler, daha sonra da krallar, tüm sistemin başıydı.

Yeni üretim biçiminin bir başka sonucunun, kentsel devrimin başarılması için gerekli topluluksal sermayenin birikimi için temel bir koşul olarak *fetih* olduğu kabul edilmektedir. Ama bir kurum olarak savaşın icadı için bir temel neden daha vardı: en üst verimliliği sağlamak için birleşmeyi gerektiren bir ekonomik sistem ile bu ekonomik gereksinmeyle çatışan siyasal ve hanedansal ayrılma arasındaki çelişme. Bir kurum olarak savaş, tıpkı krallık ya da bürokrasi gibi MÖ 3000 yılları dolayında yapılan yeni bir icattı. Bugün olduğu gibi o zaman da savaşa insan saldırganlığı gibi ruhsal etkenler neden olmadı; savaş kralların ve onlara bağlı bürokrasilerin iktidar ve zafer özlemlerinden başka, savaşı yararlı kılan, sonuç olarak da insan yıkıcılığı ve zalimliğini doğurup artırma eğilimi gösteren nesnel koşulların sonucuydu.[30]

Bu toplumsal ve siyasal değişikliklere, kadınların toplumda ve ana figürünün dinde oynadığı rolde meydana gelen derin bir değişiklik eşlik etti. Artık tüm yaşamın ve yaratıcılığın kaynağı toprağın üretkenliği değil, yeni icatlar, teknikler yaratan zihin, soyut düşünme yeteneği ve yasalarıyla birlikte devletti. Ondan sonra dölyatağı değil, zihin yaratıcı güç haline geldi ve aynı anda da topluma kadınlar değil, erkekler egemen oldu.

Bu değişiklik, Babillilere ait yaradılış ilahisi Enuma Eliş'te şiirsel biçimde dile getirilmiştir. Bu efsane bize, evrenin hâkimi olan "Büyük Ana" Tiamat'a karşı erkek tanrıların giriştikleri başarılı bir ayaklanmayı anlatır. Erkek tanrılar, ona karşı bir birlik oluşturur ve Marduk'u kendilerine önder seçerler. Zorlu bir savaştan sonra Tiamat öldürülür, bedenin-

den gökyüzüyle yeryüzü oluşur ve Marduk en büyük Tanrı olarak egemenlik kurar.

Bununla birlikte, önder seçilmeden önce Marduk'un bir sınavdan geçmesi gerekir; modern insana anlamsız –ya da şaşırtıcı– görünebilir ama efsanenin anlaşılmasının anahtarı bu sınavdır:

> Ondan sonra bir esvap koydular ortalarına:
> Dediler ki ilk doğanları olan Marduk'a:
> "Doğrusu, Ey efendi, en yüksektir senin kısmetin tanrılar arasında, 'yıkmak ve yaratmak için' emret (ve) dediğin olacaktır!
> Ağzından çıkacak sözle esvabı parça parça et;
> Emret yeniden ve esvabı bütün et!"
> O ağzıyla buyruk verdi ve esvap parçalandı.
> Buyurdu yeniden ve esvap eski haline geldi.
> Tanrılar, onun babaları, tanık olunca onun sözünün gücüne
> Sevindiler (ve) bağlılık andı içtiler, (dediler ki)
> "Marduk kraldır!"
>
> A. Heidel, 1942

Bu sınavın anlamı, erkeğin, yeni bir yaratma biçimiyle, yani sözle (düşünceyle) –yalnızca toprağa ve dişiye ait bir nitelik olan– doğal yaratmada bulunma yeteneksizliğinin üstesinden geldiğini göstermektir. Bu yolla yaratabilen Marduk, ananın doğal üstünlüğünü alt etmiştir ve bundan dolayı da onun yerini alabilir. Babil efsanesinin bittiği yerde Kutsal Kitap'taki öykü başlar: Erkek tanrı dünyayı *sözle* yaratır (E. Fromm, 1951).

Yeni kent toplumunun en önemli yönlerinden biri, ataerkil egemenlik ilkesine dayalı olmasıdır; bu egemenlikte denetim ilkesi –doğanın denetimi, kölelerin, kadınların ve çocukların denetimi– yapıdan kaynaklanır. Yeni ataerkil insan yeryüzünü tam anlamıyla "yapar". Onun tekniği yalnızca doğal süreçleri değişime uğratmak değil, insanın egemenliği ve denetimi altına almaktı; bundan çıkan sonuç, doğada bulunmayan

yeni ürünlerdi. Erkekler de toplulukta çalışmayı örgütleyenlerin denetimi altına girdiler ve bundan dolayı önderlerin, denetim altında tuttukları üzerinde iktidara sahip olmaları gerekliydi.

Bu yeni toplumun amaçlarının gerçekleştirilmesi için her şeyin, doğanın ve insanın, denetim altında tutulması, bunun için de ya kaba güç uygulanması ya da kaba güçten korkulması gerekiyordu. İnsanın, denetlenebilir duruma gelmesi için söz dinlemeyi ve boyun eğmeyi öğrenmesi gerekliydi; boyun eğmesi için de yöneticilerinin –bedensel ve/ya da büyülü– üstün gücüne inanması zorunluydu. İlkel avcılar arasında olduğu kadar, Cilalı Taş dönemi köylerinde de önderler halka kılavuzluk ve danışmanlık yaptıkları, halkı sömürmedikleri ve onların önderliği gönüllü olarak kabul edildiği ya da başka bir terim kullanırsak, tarihöncesi yetke yetkinliğe dayanan "ussal" yetke olduğu halde, yeni ataerkil sistemin yetkesi kaba güce ve iktidara dayalıydı; sömürücüydü; ruhsal bir mekanizma olan korku, dehşet ve boyun eğme mekanizması aracılığıyla yürütülüyordu. Bu, "usdışı yetke"ydi.

Lewis Mumford, kentin yaşamını yöneten yeni ilkeyi çok özlü biçimde dile getirmiştir: "Her biçimde iktidar uygulamak uygarlığın özüydü; kent mücadeleyi, saldırganlığı, egemenliği, fethi –ve uşaklığı– dışa vurmanın pek çok yolunu buldu." Mumford'ın belirttiğine göre, kentlerin bulduğu yeni yollar "zorlu etkili, çoğu kez sert, hatta sadistçeydi" ve Mısırlı hükümdarlar ile bunların Mezopotamyalı denkleri, "yaptırdıkları anıtlarda ve kişisel kahramanlıklarıyla ilgili yazılı tabletlerde, baş tutsaklarını kendi elleriyle kötürüm etmek, işkenceden geçirmek ve öldürmekle övünüyorlardı" (L. Mumford, 1961).

Ruhçözümsel tedavide kazandığım klinik deneyimin bir sonucu olarak, sadistliğin özünün insanlar ve nesneler üzerinde sınırsız, tanrı gibi denetim tutkusu olduğu kanısına çok önceleri varmıştım[31] (E. Fromm, 1941). Mumford'ın bu toplumların sadist karakterine ilişkin görüşü, benim görüşümün önemli bir doğrulamasıdır.[32]

Sadistliğe ek olarak, yaşamı yıkma tutkusu ve ölü olan her şeye yakınlaşma (ölüseverlik) yeni kent uygarlığında gelişmiş gibi görünmektedir. Mumford, yeni toplumsal düzende rastlanabilecek yıkıcı, ölüme yönelik efsaneden de söz etmektedir ve her uygarlığın canlı, kentsel bir özle, polisle (Eski Yunanistan'da kent devleti) başladığını ve kemiklerle tozlardan oluşan bir toplu mezarlıkla, yani bir Nekropolis'le ya da –yanıp yıkılmış yıkıntılardan, dağılmış binalardan, boş işliklerden, anlamsız çöp yığınlarından, toptan kırılmış ya da köleliğe sürüklenmiş insanlardan oluşan– bir ölüler kentiyle bittiğini söyleyen Patrick Geddes'in bu sözünü aktarmaktadır (L. Mumford, 1961). İster İbranilerin Kenan diyarını fethetmeleriyle ilgili öyküyü, isterse Babillilerin savaşlarıyla ilgili öyküyü okuyalım, aynı sınırsız ve insanlık dışı yıkıcılık ruhu görülür, iyi bir örnek, Sanherib'in Babil'in toptan yok edilmesiyle ilgili taş yazıtıdır:

> *Kenti ve evlerini, temelden çatıya kadar yıktım, yok ettim, ateşle yaktım. Ne kadar duvar, sur, tapınak ve tanrı, tuğla ve topraktan yapılma tapınak kulesi varsa hepsini yerle bir ettim ve Araktu Kanalı'na attım. O kentin ortasına doğru kanallar açtım, kenti sele verdim ve böylece de temellerini yıktım. Kentin yıkımını, bir selin yapacağından daha eksiksiz olarak yerine getirdim* (Aktaran L. Mumford, 1961).

Kartaca ve Kudüs'ün yıkılmasından Dresden'in, Hiroşima' nın ve taşı toprağı ile ağaçlarıyla tüm Vietnam'ın ve ulusunun yıkımına kadar olan uygarlık tarihi trajik bir sadistlik ve yıkıcılık tutanağıdır.

İlkel Kültürlerde Saldırganlık

Buraya kadar yalnızca tarihöncesi toplumlarda ve hâlâ varlığını sürdüren ilkel avcı-yiyecek toplayıcılarda rastlanan saldırganlığı ele aldık. Daha ileri olan ama ilkelliğini hâlâ sürdüren başka kültürlerden neler öğrenebiliriz.

Toplanmış bulunan geniş insanbilimsel verilere dayalı olarak saldırganlığı ele alan bir çalışmaya başvurularak bu

soruyu irdelemek kolay olurdu. Ama böyle hiçbir çalışmanın bulunmaması şaşırtıcı –ve biraz da çarpıcı– bir gerçektir. Açıkçası bugüne kadar insanbilimciler, saldırganlık olgusunu elde ettikleri verileri bu açıdan özetlemeye yöneltecek kadar önemli saymamışlardır. Yalnızca Derek Freeman'ın kısa makalesi vardır; bu makalede Freeman, Freudcu tezi desteklemek amacıyla saldırganlıkla ilgili insanbilimsel verilerin bir özetini vermeye girişir (D. Freeman, 1964). Bir başka insanbilimcinin, H. Helmuth'un özetleyici bir makalesi de (1967) aynı ölçüde kısadır. Helmuth insanbilimsel verileri sunar ve karşıt bakış açısını, yani ilkel toplumlar arasında saldırganlığın nispeten bulunmadığı görüşünü vurgular.

Bundan sonraki sayfalarda, en kolay bulunabilen insanbilimsel yayınlardan elde ettiğim verilerin çözümlemesiyle işe başlayarak, ilkel toplumlardaki saldırganlıkla ilgili başka birçok incelemeyi sunacağım. Bu yayınlardaki incelemeler, saldırganlık lehindeki ya da aleyhindeki bakış açısında yan tutmak amacıyla yapılmadığı için sözcüğün en genel anlamında bir tür "rasgele" örnek sayılabilir. Bununla birlikte, genelde ilkel kültürler arasında saldırganlığın dağılımı açısından, bu çözümlemede ulaşılan sonuçların sayısal olarak şöyle ya da böyle geçerli olduğunu ima etmek istemiyorum. Asıl amacım, kuşkusuz, sayısal bir sonuca ulaşmak değil; saldırgan olmayan toplumların Freeman ve öteki Freudcu kuram yanlılarının gösterdikleri kadar ender ya da "önemsiz" olmadıklarını ortaya koymaktır. Saldırganlığın salt *bir tek özellik* değil, bir *sendrom*'un parçası olduğunu; saldırganlığa, katı hiyerarşi, egemenlik, sınıf ayrımı vb. gibi sistemin öteki özellikleriyle birlikte düzenli olarak rastladığımızı da göstermek istedim. Bir başka deyişle, saldırganlık, yalıtılmış bir davranış özelliği olarak değil, toplumsal karakterin bir parçası olarak anlaşılmalıdır.[33]

Otuz İlkel Boyla İlgili Çözümleme

Saldırganlıkla barışçıllık arasındaki karşıtlık açısından otuz ilkel kültürü çözümledim. Bunların üçü Ruth Benedict (1934);[34] on üçü Margaret Mead (1961);[35] on beşi G. P. Murdock (1934)[36]

ve biri de C. M. Tumbull tarafından tanımlanmıştı.[37] Bu otuz toplumun çözümlenmesi, farklı ve açıkça belirlenmiş üç sistemi (A, B, C) birbirlerinden ayırmamıza olanak vermektedir. Bu toplumlar yalnızca "aşağı yukarı" saldırganlık ya da "aşağı yukarı" saldırgan olmayış bakımından değil, sistemi oluşturan ve bazıları saldırganlıkla açık bir bağlantı içinde bulunmayan birçok özellikle birbirlerinden ayrılan farklı karakter sistemleri bakımından da birbirlerine benzememektedir.[38]

Sistem A: Yaşamı Olumlayıcı Toplumlar

Bu sistemde ülkülerin, göreneklerin ve kuramların asıl önemi, yaşamın bütün biçimleriyle korunmasına ve geliştirilmesine hizmet etmeleridir. İnsanlar arasında düşmanlık, şiddet ya da zalimlik en alt düzeydedir; sert ceza yoktur; suç yok denilecek kadar azdır ve savaş kurumu bulunmaz ya da son derecede küçük bir rol oynar. Çocuklara şefkatle davranılır, ağır bedensel ceza kesinlikle yoktur; genel olarak kadınlar erkeklere eşit sayılır, en azından sömürülmez veya aşağılanmaz; cinselliğe karşı genel olarak hoşgörülü ve olumlu bir tutum takınılır. Çok az kıskançlık, tamah, açgözlülük ve sömürü vardır. Yarışma ve bireycilik de çok azdır, işbirliği ise çok yaygındır; kişisel mülkiyet yalnızca kullanılan şeylerde söz konusudur. Yalnızca başkaları karşısında değil, özellikle doğa karşısında da genel bir inan ve güven tutumu vardır; iyi huyluluk genel bir ağırlık taşır ve sıkıntılı davranışlar nispeten bulunmaz.

Zuni Pueblo Kızılderililerini, Dağ Arapeşlerini ve Dağ Batongaları'nı, Arandaları, Semangları, Todaları, Kutup Kızılderililerini ve Mbutuları, bu yaşamı olumlayıcı sınıf kapsamına giren toplumlar arasında sayıyorum.

Sistem A grubu içinde hem avcılara (örneğin Mbutular), hem de tarımcılara / koyun sahiplerine (örneğin Zuniler) rastlanmaktadır. Bu grupta, nispeten bol yiyecek kaynağına sahip toplumlar ve büyük kıtlıkla belirlenen başka toplumlar vardır. Bununla birlikte, bu yargının anlamı kesinlikle, karakter ayrılıklarının, bu toplumlardaki toplumsal-ekonomik

yapıda var olan farklılıklara bağımlı olmadığı ve bu farklılıklardan büyük ölçüde etkilenmediği değildir. Bu yargının ortaya koyduğu tek şey, yoksulluk ya da zenginlik, avcılık ya da tarım, vb. gibi apaçık ekonomik etkenlerin, karakterin gelişmesi açısından belirleyici önem taşıyan tek etkenler olmadıklarıdır. Ekonomi ile toplumsal karakter arasındaki bağlantının anlaşılması için her bir toplumun bütün toplumsal-ekonomik yapısının incelenmesi gerekir.

Sistem B: Yıkıcı Olmayan-Saldırgan Toplumlar

Bu sistem, temel bir öğe olan yıkıcı olmamayı birinci sistemle paylaşır ama saldırganlık ve savaşın, temel önemde olmasalar da, olağan olaylar olmaları ve yarışma, hiyerarşi ile bireyciliğin bulunması bakımından farklılık gösterir. Yıkıcılık veya zalimlik ya da abartılmış kuşkuculuk kesinlikle bu toplumların içine işlememiştir ama bu toplumlarda, sistem A toplumlarının ayırıcı özelliği olan türden nezaket ve güven bulunmaz. Belki de sistem B'yi en iyi belirleyebilmek için bir erkek saldırganlığı, bireycilik, öte-beri elde etme ve görev başarma arzusu ruhunun bu sistemin özüne sindiğini belirtmek gerekir. Benim çözümlememde, aşağıdaki on dört boy (tribü) bu sınıf kapsamına girmektedir: Grönland Eskimoları, Baçigalar, Ojibwalar, İfugaolar, Manuslar, Samoalılar, Dakotalar, Maoriler, Tasmanyalılar, Kazaklar, Ainular, Krowlar, İnkalar ve Hotentotlar.

Sistem C: Yıkıcı Toplumlar

Sistem C toplumlarının yapısı bambaşkadır. Bu yapının ayırıcı özellikleri, gerek boy içerisinde, gerekse başkalarına karşı kişilerarası büyük şiddet, yıkıcılık, saldırganlık ve zalimlik, savaştan zevk alma, kötülük ve güvenilmezliktir. Tüm yaşam ortamı, düşmanlık, gerilim ve korku ortamıdır. Çoğunlukla çok büyük yarışma vardır, (maddi şeyler üzerinde değilse bile simgeler üzerinde) özel mülkiyete büyük önem verilir, katı hiyerarşiler ve önemli düzeyde savaşçılık vardır. Bu sis-

temin örnekleri şunlardır; Dobulular ve Kwakiutllar, Haidalar, Aztekler, Witotolar ve Gandalar.

Her bir toplumu bu kategoriler içinde sınıflandırışımın tartışmaya açık olmadığını ileri sürmüyorum. Ne var ki birkaç toplumla ilgili sınıflandırmanın benimsenmesi ya da benimsenmemesi pek fark etmez çünkü benim asıl amacım sayısal değil nitelikseldir. Ana karşıtlık, her ikisi de yaşamı olumlayıcı sistemler olan sistem A ve B ile temelde zalim ya da yıkıcı, bir başka deyişle sadist ya da ölüsever olan sistem C arasındadır.

Üç Sistemle İlgili Örnekler

Üç sistemin niteliği konusunda okuyucunun daha iyi bir kavrayışa ulaşmasına yardımcı olmak için burada her bir sistemin özgün bir toplumunu daha ayrıntılı bir örnek olarak sunacağım.

Zuni Kızılderilileri (Sistem A): Zuni Kızılderilileri, Margaret Mead, Irving Goldman, Ruth Bunzel ve başkalarınca olduğu kadar Ruth Benedict tarafından da (1934) enine boyuna incelenmiştir. Bunlar Güneybatı Birleşik Devletler'de tarımla ve koyun çobanlığıyla geçinirler. Öteki Pueblo Kızılderili toplumları gibi bunlar da on ikinci ve on üçüncü yüzyıllarda çok sayıda kent oluşturmuşlardır ama Zunilerin tarihi, çok daha gerilere gidilerek tek odalı taş evlerdeki "basit başlangıcına kadar izlenebilir; bu evlerin her birine bir yeraltı tören odası eklenmişti. Ekonomik bakımdan, Zunilerin, maddi eşyalara verdikleri değer çok yüksek olmamakla birlikte, bolluk içinde yaşadıkları söylenebilir. Sulanabilir arazi sınırlı olsa bile, Zunilerin toplumsal tutumlarında çok az yarışma vardır. Papazlar ve sivil görevliler erkek olmasına karşın, Zuniler ana-merkezcil ilkelere göre örgütlenmişlerdir. Saldırgan, yarışmacı ve işbirliğinden kaçınan bireyler sapık tipler olarak görülür. Yalnızca erkeklerin uğraşı olan koyun yetiştiriciliği dışında kalan bütün çalışmalar esas olarak işbirliğiyle yapılır. Ekonomik etkinliklerde rekabet bulunmaz, yine koyun yetiştiriciliği

bu kuralın dışındadır; koyun yetiştiriciliği alanında birtakım uyuşmazlıklar görülür ama derin rekabet yoktur. Genelde, bir sürtüşme varsa, bunun ana nedeni cinsel kıskançlıktır; böyle bir sürtüşme ekonomik etkinliklerle ya da mal mülkle ilişkili değildir.

Biriktirmecilik hemen hemen hiç bilinmemektedir. Zengince ve yoksulca bireyler bulunmakla birlikte, zenginlik çok değişken niteliktedir ve bir adam, yalnızca arkadaşlarına değil, toplumun istekte bulunan herhangi bir üyesine de mücevherlerini seve seve ödünç verir; bu, Zunilerin maddi şeyler karşısındaki tutumlarının bir özelliğidir. Bir miktar cinsel kıskançlık bulunmasına karşın, boşanma kolay olduğu halde genelde evlilikler süreklidir. Ana-merkezcil bir toplumda bekleneceği gibi, kadınlar hiçbir yönden erkeklere bağımlı değildir. Armağan verme çok yaygındır; birçok yarışmacı toplumun tersine, bu eylemin, birinin zenginliğini vurgulama ya da armağan verilen kişiyi aşağılama gibi bir işlevi yoktur ve karşılıklılığı sürdürmek için hiç çaba gösterilmez. Zenginlik bireysel çaba ve çalışkanlıkla kazanıldığı, başkalarını sömürme de bilinmediği için, bir aile içinde uzun zaman devam etmez. Arazi üzerinde özel mülkiyet bulunmakla birlikte, uyuşmazlık çok seyrektir ve çabucak çözüme bağlanır.

Maddi şeylerin değeri nispeten küçüktür ve yaşama duyulan ana ilgi dinseldir; Zuni sistemi ancak bu gerçeklerle anlaşılabilir. Bir başka şekilde anlatırsak, başat değer, nesneler ve bunların sahiplenilmesi değil, yaşam ve bizzat yaşamadır. Şarkılar, dualar, kuttörenler ve danslar, bu sistemde ana ve en önemli öğelerdir. Bunları, herhangi bir yasaklama ya da yargı erki uygulamamakla birlikte büyük saygı gören papazlar yönetir. Dinsel yaşamın sahiplik ve ekonomik başarı karşısında sahip olduğu değer, maddi uyuşmazlık davalarında yargıçlık görevi yapan görevlilere, papazların tam tersine, büyük saygı gösterilmemesinden anlaşılır.

Kişisel yetke, belki de Zuniler arasında en şiddetle ayıplanan özelliktir. İyi insan denilince anlaşılan şey, "hoş bir konuşma biçimine, yumuşak bir huya ve engin bir gönüle"

sahip olan insandır. Erkekler, eşleri sadık olmasa bile, kesinlikle şiddetli davranışlarda bulunmazlar ve şiddeti akıllarından geçirmezler. Topluma kabul etme döneminde erkek çocuklar kırbaçlanır ve kaçınalarla korkutulur ama birçok başka kültürün tersine, bu topluma kabul töreni bile hiçbir bakımdan ölümcül bir sınav değildir. Cinayet pek bulunmaz; Benedict'in gözlemlerine dayanarak bildirdiğine göre, insan öldürmeyle ilgili hiçbir anı yoktur, intihar yasaktır. Efsanelerinde ya da masallarında dehşet ve tehlike konuları işlenmez. Özellikle cinsellikle bağlantılı olarak günah duygusu yoktur ve cinsel iffete genellikle pek değer verilmez. Cinsellik mutlu bir yaşamda bir olay olarak görülür ama başka bazı oldukça saldırgan toplumlarda olduğu gibi, kesinlikle tek haz kaynağı sayılmaz. Göründüğü kadarıyla, cinsellikle bağlantılı bir korku söz konusudur ama böyle bir korku olduğu sürece, erkekler kadınlardan ve onlarla cinsel ilişkiden korkarlar. Goldman, anaerkil toplumda hadım edilme korkusunun çok yaygın olduğundan söz etmektedir. Bu, Freud'un anlayışında olduğu gibi, ceza veren bir baba karşısında duyulan korkudan çok erkeğin kadınlardan duyduğu korkuyu göstermektedir.

Kıskançlıklara ve tartışmalara da rastlanması gerçeği, saldırganlıktan ve şiddetten uzaklığın, işbirliğinin ve yaşam hazzının karakterize ettiği bir sistemin bu görünüşünü değiştirir mi? Düşmanlığın ya da herhangi bir tartışmanın kesinkes bulunmaması yolunda mutlak bir ülküyle yaşama koşulu konursa, hiçbir toplum şiddetten uzak ve barışçıl olarak nitelenemez. Ne var ki, böyle bir bakış açısı çok safçadır. Temelde saldırgan ve haşin olmayan insanlar bile, özellikle sinirli bir yapıya sahip olan insanlar, belli koşullar altında zaman zaman kızgınlıkla tepkide bulunacaklardır. Ne var ki bu, onların *karakter* yapısının saldırgan, şiddetli ya da yıkıcı olduğu anlamına gelmez. Hatta daha da ileri gidilerek, öfke anlatımlarının Zuni kültüründeki kadar yasak olduğu bir kültürde, bazen nispeten az miktarda bir öfkenin birikip bir tartışmada anlatıma kavuşacağı söylenebilir ama ancak insanın doğuştan saldırganlığı görüşüne bağnazca sarılmış biri, ara sıra

görülen bu tartışmaları, bastırılmış saldırganlığın derinlik ve yoğunluğunun göstergesi olarak açıklayacaktır.

Böylesi bir açıklama, bilinçsiz güdüye ilişkin Freudcu buluşun yanlış kullanılmasına dayanır. Bu akıl yürütme yönteminin mantığı şudur: Kuşkulanılan bir özellik apaçık meydandaysa, bunun varlığı apaçık ve yadsınamazdır ama bu özellik bütün bütüne yoksa, bizzat bu yokluk onun varlığını kanıtlar; bu özellik bastırılmış olmalıdır ve açık seçik olarak ne denli az ortaya çıkarsa, böyle kesin bir bastırmayı gerektirmek için o denli yoğun olmalıdır. Bu yöntemle hiçbir şey kanıtlanamaz ve Freud'un buluşu içi boş dogmacılığın bir aracına dönüştürülmüştür. Belli bir dürtünün bastırıldığı varsayımı, düşlerden, düşlemlerden, kasıtsız davranışlardan vb. bu bastırmanın görgül kanıtlarını elde etmemizi gerektirir. Her ruhçözümcü bu gerçeği ilke olarak kabul eder. Ne var ki bu kuramsal ilke, kişilerin ve kültürlerin çözümlenmelerinde sık sık gözardı edilir. Belli bir dürtünün var olduğu yolundaki kuramın gerektirdiği temel önermenin geçerliliğine o kadar inanılır ki bu dürtünün görgül dışavurumunu ortaya çıkarma zahmetine hiç girilmez. Bu yolu tutan çözümleyici inançla hareket eder çünkü kuramın ileri sürdüğü şeyi –başka hiçbir şeyi değil– bulmayı umduğu gerçeğinin ayırdında değildir, insanbilimsel kanıtların tartılıp dökülmesinde, bir eğilimin bilinçli biçimde algılanmaksızın var olabileceği yolundaki ruhçözümsel diyalektik ilkesini gözden kaybetmeden, bu yanlışlıktan kaçınmak için dikkat gösterilmesi gerekir.

Zuniler örneğinde, açık düşmanlığın bulunmayışının, saldırganlığın yoğun biçimde bastırılmasından ileri geldiğini gösteren hiçbir kanıt yoktur; bundan dolayı da saldırgan olmayan, yaşamsever, işbirliğine dayalı bir sistemin bu görünüşünden kuşku duymak için hiçbir geçerli gerekçe yoktur.

Saldırgan olmayan bir toplumun sunduğu verileri önemsememenin bir başka yöntemi ya bu verileri bütünüyle bir yana bırakmak ya da hiçbir önem taşımadıklarını savunmaktır. Nitekim Freud, Einstein'a yazdığı ünlü mektupta, barışçıl ilkel toplumlar sorununu şu şekilde ele almıştır: "İnsanın

gereksinme duyduğu her şeyi doğanın bol bol sağladığı, yeryüzünün belli mutlu bölgelerinde, yaşamı dinginlik içinde geçen ve zorlamayı da, saldırganlığı da bilmeyen ırkların bulunduğu anlatılıyor bize. Buna pek inanamam ve bu şanslı varlıklar hakkında daha çok şey duymak beni mutlu edecektir" (S. Freud, 1933). Bu "şanslı varlıklar" hakkında daha çok şey bilmiş olsaydı Freud'un tutumu nasıl olurdu, bilmiyorum. Öyle görünüyor ki o, bunlar hakkında bilgilenmek için hiçbir zaman ciddi bir girişimde bulunmamıştır.

Manuslar (Sistem B): Manuslar (M. Mead, 1961), yaşamın temel amacı yaşama ve eğlence, sanat ve kuttören değil, ekonomik etkinlikler aracılığıyla kişisel başarıya ulaşma olduğu için sistem A'dan açık biçimde ayrılan bir sistemin örneğidir. Öte yandan, Manus sitemi, Dobuluların örnek olarak gösterileceği sistem C'den de çok farklıdır. Manuslar temelde haşin, yıkıcı ya da sadist değillerdir; kötü niyetli ya da güvenilmez de değillerdir.

Manuslar, Büyük Amirallik Adası'nın güney kıyısı boyunca deniz kulaklarında kazıklar üzerinde kurulmuş köylerde yaşayan denizci, balıkçı insanlardır. Avladıklarının fazlasını komşu tarımcılara satarlar ve onlardan, takımadaların daha uzak bölgelerinden getirilen işlenmiş mallar alırlar. Manuslar bütün enerjilerini maddi başarıya adamışlardır ve kendilerini öyle zorlarlar ki, birçok erkek orta yaşlarda ölür; bir erkeğin ilk torununu görecek kadar yaşaması seyrek rastlanılan bir durumdur. Bu amansız çalışma saplantısı, yalnızca başarının ana değer olması gerçeğinden değil, başarısızlığın getirdiği utançtan dolayı da sürdürülür. Borcunu ödeyememek, bu durumda kalan bireyin aşağılanmasına yol açan bir sorundur. Belli miktarda bir sermaye birikimi sağlayan bir ekonomik başarı gösterememek kişiyi, toplumsal saygınlığı olmayanlar sınıfına sokar. Bir adam ekonomik bakımdan etkinlik dışı kaldığı zaman, sıkı çalışmayla kazandığı tüm toplumsal saygınlık ortadan kalkar.

Gençlerin eğitiminde en büyük ağırlık, mülkiyet saygısına, utanca ve bedensel verimliliğe verilir. Çocuğun bağlılığı

için akrabaların birbirleriyle yarışmaları gerçeği bireyciliği güçlendirir ve çocuk, kendini değerli saymayı öğrenir. Bu kültürde evlilik töresi çok katıdır; on dokuzuncu yüzyıl orta sınıfının ahlakına benzer. Başta gelen kötülükler; cinsel suçlar, rezalet çıkarma, açık-saçıklık, borçlarını ödeyememe, akrabalara yardımdan geri kalma ve evini iyi durumda tutamamadır. Ağır çalışma ve yarışma eğitimi, gençlerin evlenmeden önceki yaşamlarında geçirdikleri bir evreyle çelişir görünmektedir. Bekâr genç erkekler bir tür topluluk oluşturarak ortak bir topluluk binasında yaşarlar, (çoğunlukla savaş tutsağı olan) bir kadını ortaklaşa kullanırlar ve tütünleriyle Hint fındıklarını paylaşırlar. Toplumun yakınında oldukça neşeli, cümbüşlü bir yaşam sürerler. Belki de bu ara, bir erkeğin yaşamının bir döneminde birazcık zevk ve doygunluk sağlamak için zorunludur. Ne var ki evlilik eylemi, bu hoş yaşantıyı kesinlikle sona erdirir. Genç erkeğin evlenmek için borç para alması gerekir ve evliliğinin ilk birkaç yılında bu erkek için bir tek amaç vardır: parasal destekçisine olan borcunu geri ödemek. Bir kısmını destekleyicisine borçlu olduğu sürece karısından bile çok fazla tat almaması gerekir. Bu ilk yükümlülük yerine getirilince, başarısızlığa uğramak istemeyenler bu kez de yaşamlarını zenginlik yığmaya adarlar; bu zenginlik de onları başka evliliklerin destekleyicisi yapar. Bu, onların toplulukta önder olmalarını sağlayan bir koşuldur. Evlilik de büyük ölçüde ekonomik bir olaydır; bu olayda kişisel yakınlık ve cinsel ilgiler pek az rol oynar. Kocayla karısı arasındaki ilişki, en azından evliliğin yaklaşık ilk on beş yılı süresince, uzlaşmaz niteliğini sürdürür; bu koşullar altında böyle bir durum hiç de şaşırtıcı değildir. Ancak karı-koca kendi çocuklarını ve kendilerine bağımlı olanları evlendirmeye başladıkları zaman, çiftlerin ilişkisi bir ölçüde işbirliği niteliği kazanır. Çalışma gücü, her şeye baskın çıkan başarı amacına öyle eksiksiz biçimde adanır ki, bütün kişisel yakınlık, bağlılık, yeğleme, hoşlanmayış ve nefret güdüleri bir yana itilir. Yakınlık ve sevgi az olmakla birlikte, aynı zamanda yıkıcılık ya da zalimliğin de az olduğunun bilinmesi, bu sistemin

anlaşılması açısından belirleyici önem taşır. Bütün sahneye ağırlığını koyan şiddetli yarışma içinde bile, amaç başkalarını aşağılamak değil, yalnızca kendi konumunu sürdürmektir. Zalimlik nispeten yoktur. Gerçekten hiç başarı gösteremeyenler, başarısızlar bir başına bırakılır, saldırganlık hedefi haline getirilmez. Savaş dışlanmaz ama genelde gençleri kötü davranışlardan uzak tutmanın bir yolu olması dışında onay görmez. Savaş, bazen orospu olarak kullanılacak kadınları elde etme amacına yönelik olmakla birlikte, genelde ticareti yıkıcı bir şey olarak görülmüştür ve bir başarı yolu sayılmamıştır. Manus kültüründe ideal kişi kesinlikle bir kahraman değil, çok yarışkan, başarılı, çalışkan ve tutkusuz kişidir.

Manusların dinsel fikirleri, bu sistemi açık olarak yansıtır. Manusların dini, kendinden geçme ya da doğayla bir olma girişimine dayalı değildir, katıksız biçimde pratik amaçlara yöneliktir: küçük resmi sunularla hortlakları yatıştırmak; hastalıkla şanssızlığın nedenlerini ortaya çıkararak bu nedenleri gidermek için yöntemler oluşturmak gibi.

Bu sistemde yaşamın merkezi mülk ve başarıdır, başlıca saplantı çalışmadır ve en büyük korku başarısızlıktır. Böylesi bir sistemde yüksek düzeyde bir kaygının doğması hemen hemen zorunludur. Ne var ki, bu kaygıya karşın bu toplumun karakterinde önemli ölçüde bir saldırganlık ve düşmanlığın bulunmaması önemlidir.

Sistem B grubu içinde, Manuslardan daha az yarışkan ve daha az sahiplenmeci olan başka birçok toplum vardır ama ben Manusları seçmeyi yeğledim çünkü bu örnek bireyci-saldırgan bir karakter yapısıyla sistem C'deki zalim ve sadist karakter yapısı arasındaki ayrılığın daha açık olarak tanımlanmasına olanak vermektedir.

Dobulular (Sistem C): Dobu Adaları'nda yaşayan insanlar (R. Benedict, 1934), sistem C için iyi bir örnek oluştururlar. Malinowski'nin yayınları sayesinde çok yakından tanıdığımız Trobriand Adalıların yakın komşuları olmalarına karşın, bunların çevresi ve karakteri bütünüyle değişiktir. Trobriandlılar kolay ve bolluk içinde bir yaşam sağlayan (verimli,

mümbit) adalarda yaşadıkları halde, Dobu Adaları volkanik niteliktedir; ekilebilir topraklar küçük yamalar halindedir ve balıkçılık olanakları kısıtlıdır.

Bununla birlikte, Dobulular komşuları arasında yoksulluklarıyla değil, tehlikeli oluşlarıyla tanınırlar. Bunlar, hiçbir başkanları olmamakla birlikte, eşmerkezli daireler biçiminde düzenlenmiş, oldukça iyi örgütlü bir gruptur; bu eşmerkezli örgütlenme dairelerinden her birinde belirgin geleneksel düşmanlık biçimlerine izin verilir. Belli miktarda işbirliğine ve güvene rastlanan anasoylu bir gruplaşma, *susu* (ana sütü) dışında, Dobululuların birbirleriyle olan ilişkileri, olası bir düşman olarak herkesten kuşkulanma ilkesine dayanır. İki aile arasındaki düşmanlığı evlilik bile azaltmaz. Evli çiftin birbirlerinin köyünde bir yıl dönüşümlü olarak oturmaları bir ölçüde barış sağlar. Eşler arasındaki ilişki kuşku ve düşmanlıkla doludur. Bağlılık beklenmez ve bir erkekle bir kadının, cinsel amaçlar dışında, çok kısa bir süre için bile bir arada bulunmalarını hiçbir Dobulu kabul etmez.

İki yön bu sistemin başta gelen ayırıcı özellikleridir: özel mülkiyetin taşıdığı önem ve zalimce büyücülüğün önemi. Bu insanlar arasında mülkiyetin başka her şeye baskın çıkan niteliğini şiddetli oluşu ve acımasızlığı belirtir; Benedict bu konuda birçok örnek vermektedir. Bir bahçenin mülkiyetine ve gizliliğine öyle büyük saygı duyulur ki, görenek gereği, erkek ve kadın bu bahçe içinde birleşirler. Birinin ne kadar mülke sahip olduğunu hiç kimse bilmemelidir. Bu konu, sanki çalınmışçasına gizlidir. Aynı mülkiyet duygusu, muska ve büyü sahipliği konusunda da varlığını sürdürür. Dobulular, hastalıkları ortaya çıkaran ve iyileştiren "rahatsızlık büyüleri"ne sahiptirler; her hastalığın özel bir büyüsü vardır. Hastalık, yalnızca, bir büyünün düşmanca amaçlarla kullanılmasının sonucu olarak açıklanır. Bazı bireyler, belli bir hastalığın ortaya çıkışını ve iyileşmesini bütünüyle denetim altında tutan bir büyüye sahiptirler. Bir hastalık üzerindeki bu rahatsızlık ve iyileştirme tekeli, doğal olarak, buna sahip olan bireylere önemli bir güç kazandırır. Dobululuların bütün yaşamını sihir yönetir çünkü

sihir olmaksızın hiçbir alanda bir sonuca ulaşılamaz ve hastalıkla bağlantılı olanların çok dışında kalan sihirli formüller de en önemli özel mülkiyet konuları arasındadır.

Bütün yaşam gırtlak gırtlağa bir yarışmadır ve yenilen rakibin harcanması pahasına her türlü yarar elde edilir. Ne var ki yarışma, başka sistemlerde olduğu gibi açık ve dürüst değil, gizli ve haincedir. İdeal sayılan iyi ve başarılı bir kişi, yalan-dolanla bir başkasının yerini elinden alandır.

En çok hayranlık uyandıran erdem ve en büyük başarı, bir başkasının kaybı pahasına kişinin kendi kazanımlarına öncelik veren bir keskin uygulamalar sistemi olan *wabuwabu*'dur. En büyük sanat, başkalarının kurban edildiği bir durumdan kişisel yarar elde etmektir. (Bu sistem, en azından ilke olarak, her iki yanın da kazanç elde etmesini sağlayacağı varsayılan dürüst bir alışverişe dayanan pazar sisteminden çok ayrıdır.) Bu sistemdeki anlayışın daha da ayırıcı bir özelliği bu insanların güvenilmezliğidir. Sıradan ilişkilerde Dobulu yapmacık bir incelik içindedir. Bir Dobulu'nun belirttiği gibi: "Bir adamı öldürmek istersek ona yaklaşırız; onunla yer, içer, uyur, çalışır ve dinleniriz; bu birkaç ay sürebilir. Fırsat kollarız. Ona arkadaş deriz" (R. Benedict, 1934). Sonuç olarak, pek de seyrek olmayan cinayet olaylarında, kuşkular, kurbanla arkadaş olmaya çalışanlar üzerinde toplanır.

Maddi servet dışında, en tutkulu istekler cinsellik alanındadır. Dobuluların genel neşesizliğini göz önüne alacak olursak, cinsellik sorunu karmaşıktır. Dobuluların gelenekleri gülmeyi dışlar ve ekşi suratlılığı bir erdem haline getirir. Dobululardan birinin söylediği gibi, "Biz bahçelerde oyun oynamayız, şarkı-türkü söylemeyiz, masallar anlatmayız" (R. Benedict, 1934). Gerçekten Benedict, insanların dans ettiği bir başka boya ait bir köyün çevresinde korkudan yere çömelmiş bir adamı anlatır. Bu adam, dansa katılabileceği yolundaki öneriyi kızgınlıkla reddetmiştir: "Karım mutlu olduğumu söyler" (R. Benedict, 1934). Bu insanlar için mutluluk en büyük yasaktır. Yine de bu asık yüzlülük ve mutluluğa ya da haz verici etkinliklere getirilen bu yasak cinsel ayrım gözet-

mezlikle, cinsel tutkuya ve cinsel tekniklere verilen yüksek değerle el ele gider. Gerçekten, kızların evliliğe hazırlanmasında uygulanan temel cinsel eğitim, kocalarını kendilerine bağlı kılma yolunun onları cinsel bakımdan bitkin durumda tutmak olduğudur.

Öyle görünüyor ki cinsel doygunluk, Zunilerin tersine, Dobuluların kendilerine izin verdikleri hemen hemen tek haz verici ve neşelendirici yaşantıdır. Bununla birlikte, tahmin edeceğimiz gibi, Dobuluların cinsel yaşamı kendi karakter yapılarına özgü bir renk taşır ve görüldüğü kadarıyla, bu insanların cinsel doygunluğu ancak çok az neşe getirir ve kadınla erkek arasında sıcak, dostça ilişkiler kurulması için kesinlikle bir temel oluşturmaz. Çelişkili biçimde, Dobulular iffete çok düşkündürler ve bu bakımdan, Benedict'in belirttiği gibi, Püritenler* kadar aşırıdırlar. Öyle görünüyor ki, tam da mutluluk ve haz yasaklandığı için cinselliğin çok arzulanır olmakla birlikte kötü bir şey niteliği kazanması gerekir. Gerçekten, cinsel tutku, bir neşe anlatımı olduğu kadar neşesizliğin bir ödünü olarak da işlev görebilir. Dobulularda bu, açıkça, neşesizliğin bir ödünü olarak görünmektedir.[39]

Benedict özetleyerek şunları belirtmektedir:

> *Dobu'da yaşam, çoğu toplumun kurumları aracılığıyla en aza indirdikleri aşırı düşmanlık ve zalimlik biçimlerini besler. Öte yandan Dobuluların kurumları bunları en üst düzeye çıkarır. Dobulu, evrenin kötülüğüyle ilgili olarak insanın yaşadığı en korkunç karabasanları bastırmaksızın yaşar ve onun yaşam görüşüne göre erdem, hiç ayrım gözetmeksizin insan toplumuna ve doğanın güçlerine bağladığı acımasızlığı üzerine salıvereceği bir kurban seçmektir. Ona göre tüm varoluş gırtlak gırtlağa bir mücadeledir; ölümüne karşı karşıya gelenler, yaşamın her bir nimeti için girişilen bu karşılaşmada birbirleriyle kıyasıya kapışırlar. Kuşku ve acımasızlık, bu mücadelede Dobulu'nun güvendiği silahlardır ve o, acıma istemediği gibi acıma da göstermez* (R. Benedict, 1934).

---

* *Püritenler:* İngiltere'de Kraliçe Elizabeth döneminde ortaya çıkan ve özellikle din ile ahlak konularında çok sofu olan bir mezhebin üyeleridir. (Çev. n.)

Yıkıcılık ve Zalimlikle İlgili Kanıtlar

İnsanbilimsel kanıtlar, insan yıkıcılığının içgüdüsel olduğu açıklamasının dayanaksızlığını ortaya koymuştur.[40] İnsanların yaşamsal tehditlere karşı kendilerini kavga ederek (ya da kaçarak) savunmalarına bütün kültürlerde rastlamamıza karşın, yıkıcılık ve zalimlik o kadar çok toplumda en alt düzeydedir ki, "doğuştan" bir tutkuyu söz konusu edersek bu büyük farklılıklar açıklanamaz. Dahası, avcı-yiyecek toplayıcılar ve ilk tarımcılar gibi en az uygarlaşmış toplumların daha gelişmiş toplumlardan daha az yıkıcılık ortaya koyduğu gerçeği, yıkıcılığın insan "doğa"sının bir parçası olduğu görüşünü yalanlamaktadır. Son olarak, yıkıcılığın yalıtılmış bir etken olmayıp gördüğümüz gibi, bir sendromun parçası olduğu gerçeği, içgüdücü tezi yalanlamaktadır.

Ne var ki, yıkıcılık ve zalimliğin insan doğasının bir parçası olmamaları gerçeği, bunların yaygın ve yoğun olmadıkları anlamına gelmez. Bu gerçeğin kanıtlanması gerekmez. Bu verilerin daha gelişmiş –ya da bozulmuş– ilkel toplumlarla ilgili olduğunu akıldan çıkarmamak önemli olmakla birlikte, birçok ilkel toplum incelemecisi bu yaygınlık ve yoğunluğu gözler önüne sermiştir.[41] Ne yazık ki, kendimiz de böylesi olağandışı yıkım ve zalimlik eylemlerine tanık olmuşuzdur ve hâlâ olmaktayız; bu yüzden tarihsel kayıtlara bakmamız bile gerekmez.

Bunu göz önüne alarak, insan yıkıcılığı konusundaki herkesçe bilinen zengin verileri aktarmayacağım ama avcı-yiyecek toplayıcılar ve ilk Cilalı Taş dönemi tarımcıları hakkındaki yeni bulguların geniş biçimde aktarılması gerekir çünkü bu bulgular, uzmanlar dışında nispeten az bilinmektedir.

Okuyucuyu iki bakımdan uyarmak istiyorum. Birincisi, çok farklı türde uygarlık-öncesi kültürü anlatmak için "ilkel" sözcüğünün kullanılmasından dolayı çok büyük karışıklık doğmaktadır. Bu kültürlerde ortak olan yön yazılı bir dilin, gelişkin bir tekniğin, para kullanımının bulunmamasıdır ama ekonomik, toplumsal ve siyasal yapıları bakımından ilkel toplumlar birbirlerinden köklü biçimde ayrılırlar. Gerçekte –bir

soyutlama olması dışında– "ilkel toplumlar" diye bir şey yoktur, yalnızca ilkel toplumların çeşitli tipleri vardır. Yıkıcılığın bulunmaması avcı-yiyecek toplayıcıların ayırıcı özelliğidir ve daha yüksek gelişme düzeyindeki bazı ilkel toplumlarda da yıkıcılığa rastlanmaz; öte yandan birçok başka ilkel toplumda ve uygar toplumlarda ağırlığını ortaya koyan özellik barışçıllık değil, yıkıcılıktır.

Uyarıda bulunmak istediğim bir başka yanlış, gerçekten yıkıcı ve zalimce hareketlerin manevi ve dinsel anlamıyla güdüsünün gözardı edilmesidir. Gelin, çok çarpıcı bir örneği, İbrani istilası zamanında Kenan Diyarı'nda ve MÖ üçüncü yüzyılda Romalılarca yok edilinceye kadar Kartaca'da uygulandığı biçimiyle çocukların kurban edilmesi olgusunu göz önüne alalım.

Yıkıcılık ve zalimlik tutkusu mu bu anne-babaları kendi çocuklarını öldürmeye yöneltiyordu? Hiç kuşkusuz bu olası değildir. İbrahim'in İshak'ı kurban etme girişimiyle ilgili öykü, çocukların kurban edilmesine karşı çıkma anlamı taşıyan bu öykü, İbrahim'in İshak'a olan sevgisini duygulandırıcı biçimde vurgular; yine de İbrahim, oğlunu öldürme kararında duraksama göstermez. Burada açıkça, çocuğa duyulan sevgiden bile daha güçlü olan bir dinsel güdüyle karşılaşıyoruz. Böylesi bir kültürde insan, dinsel sistemine kendini bütünüyle adamıştır ve bu, sistemin dışındaki birine zalim gibi görünse de zalim değildir.

Çocukların kurban edilmesiyle karşılaştırılabilecek çağdaş bir olguyu –savaş olgusunu– göz önüne alacak olursak bu noktayı daha açık olarak görebiliriz. Birinci Dünya Savaşı'nı alalım. Önderlerin ekonomik çıkarları, tutkuları ve kendini beğenmişlikleri ile bütün tarafların yaptığı pek çok aptalca yanlış bir araya gelince savaş ortaya çıktı. Ama savaş bir kez patlak verince (hatta biraz daha önce), "dinsel" bir olgu halini aldı. Devlet, ulus, ulusal gurur tapılan putlar haline geldi ve her iki taraf da çocuklarını bu putlara gönüllü olarak kurban ettiler. Savaşın sorumlusu olan İngiliz ve Alman üst sınıflarından gençlerin önemli bir bölümü kavganın ilk gün-

lerinde ortadan kaldırıldı. Hiç kuşkusuz, anne-babaları onları seviyordu. Yine de, özellikle geleneksel kavramlarla en derinlemesine yoğurulmuş olanlar için çocuklarına duydukları sevgi, onları ölüme göndermekte duraksama göstermelerine yol açmadı; ölüme giden gençler de bir duraksama göstermediler. Çocukların kurban edilmesi olayında baba çocuğunu doğrudan doğruya öldürdüğü halde, savaş olayında her iki tarafın da birbirlerinin çocuklarını öldürmek için bir düzeneğe sahip olmaları gerçeği pek fark etmez. Savaş olayında, savaştan sorumlu olanlar ne gibi sonuçların ortaya çıkacağını bilirler ama putların gücü, çocuklarına duydukları sevginin gücünden daha büyüktür.

İnsanın doğuştan yıkıcılığının bir kanıtı olarak sık sık anılan bir olgu yamyamlıktır. İnsanın doğuştan yıkıcı olduğu tezini savunanlar en ilkel insan biçiminin, Pekin İnsanı'nın (yaklaşık MÖ 500.000) bile bir yamyam olduğunu ortaya koyar görünen bulgulardan çok yararlanmışlardır.

Gerçekler nedir?

Bilinen en ilkel *Homo*'ya, Pekin İnsanı'na ait olduğu varsayılan kırk kafatasının parçaları Çu-ku-tien'de bulundu. Hemen hemen başka hiç kemik bulunmadı. Kafataslarının arkası kesilmişti; bu da beynin çıkarıldığını gösteriyordu. Buradan yola çıkılarak, beynin yendiği ve bundan dolayı da Çu-ku-tien bulgularının, bilinen en eski insanın bir yamyam olduğunu kanıtladığı sonucuna ulaşıldı.

Ne var ki, bu vargıların hiçbiri kanıtlanmamıştır. Kafatası bulunan insanı kimin, ne amaçla öldürdüğünü ve bunun bir ayrıklık mı yoksa tipik bir durum mu olduğunu bile bilmiyoruz. Bu sanıların kuru yorumdan başka bir şey olmadığını K. J. Narr (1961) gibi Mumford da (1967) vurgulamıştır. Pekin İnsanı'yla ilgili gerçekler ne olursa olsun, L. Mumford'ın belirttiği gibi, daha sonra özellikle Afrika'da ve Yeni Gine'de yaygın olarak görülen yamyamlık, daha alt aşamada bulunan insanlar arasındaki yamyamlığın bir kanıtı olarak gösterilemez. [Bu, çoğu ilkel insanın daha gelişmiş insanlardan daha az yıkıcı olmaları ve rastlantısal olarak, aynı zamanda birçok

daha gelişmiş ilkelden daha ileri bir din biçimine sahip olmaları olgusunda karşımıza çıkan sorunun aynısıdır (K. J. Narr, 1961).]

Pekin İnsanı'nda olası beyin çıkarma olgusunun anlamı konusunda yapılan birçok yorumdan biri özel dikkat göstermeye değer; bu yorum, burada, beynin beslenme amacıyla değil, kutsal bir yiyecek olarak yendiği kuttörensel bir eylemle karşı karşıya olduğumuz varsayımıdır. İlk insandaki düşünce yapılarına ilişkin incelemesinde A. C. Blanc, daha önce değindiğimiz yazarlar gibi, Pekin İnsanı'nın dinsel fikirleri konusunda hemen hemen hiçbir şey bilmediğimizi ama Pekin İnsanı'nı kuttörensel yamyamlığı ilk uygulayan insan olarak görebileceğimizi belirtmişti (A. C. Blanc, 1961).[42] Blanc, Çu-ku-tien'de elde edilen bulgularla, kafatasının gerisinde beyni çıkarmaya yarayan bir kesiğin görüldüğü Neandertal kafataslarıyla ilgili olarak Monte Circeo'da elde edilen bulgular arasında bir bağlantı olabileceğini belirtmektedir. Blanc, artık elimizde, kuttörensel bir eylemle karşı karşıya olduğumuz sonucuna ulaşmamıza yetecek kadar kanıt bulunduğuna inanmaktadır. Kafa avcılığının açıkça kuttörensel bir anlam taşıdığı Borneo ve Melanezya'daki kafa avcıları'nın yaptığı kesiklerle bu kesiklerin özdeş olduğunu belirtmektedir. Blanc'ın belirttiği üzere, bu boyların "özellikle kana susamış ya da saldırgan olmamaları ve oldukça yüksek bir ahlaka sahip olmaları" ilginçtir (A. C. Blanc, 1961).

Bütün bu veriler, Pekin İnsanı'nın yamyamlığına ilişkin bilgimizin mantıklı görünen bir kurgudan başka bir şey olmadığı ve eğer böyle bir şey varsa, büyük olasılıkla Afrika, Güney Amerika ve Yeni Gine'deki yıkıcı ve kuttörensel olmayan yamyamlık olgularının çoğundan bütünüyle farklı bir törensel olguyla karşı karşıya olduğumuz sonucuna götürmektedir bizi (M. R. Davie, 1929). E. Vollhard, *Kannibalismus* adlı monografisinde, ilk yamyamlığın varlığına ilişkin hiçbir geçerli kanıtın henüz gözlenmediğini belirtmiştir ve ancak 1942'de, Blanc, Monte Circeo kafatasıyla ilgili kanıtları kendisine gösterdiği zaman fikrini değiştirmiştir (aktaran A. C.

Blanc, 1961); bu gerçek *tarihöncesi* yamyamlığın seyrekliğini açıkça ortaya koymaktadır.

Kafa avcılığında da kuttörensel yamyamlıkta karşılaştıklarımıza benzer kuttörensel güdülerle karşılaşıyoruz. Kafa avcılığının ne ölçüye kadar dinsel anlam taşıyan bir kuttörenden sadistlik ve yıkıcılığın doğurduğu bir davranışa dönüştüğü, bu sorun konusunda şimdiye kadar yapılanlardan çok daha kapsamlı araştırmalar gerektirir. Belki işkence, ister ilkel bir boyda, isterse bugün bir linç kalabalığında meydana gelsin, pek kuttörensel bir uygulama değil, daha çok sadistçe tepilerin bir anlatımıdır.

Bütün bu yıkıcılık ve zalimlik olgularının anlaşılması için yıkıcı ya da zalimce güdülenmeden daha çok geçerli olabilecek dinsel güdülenmenin değerlendirilmesi gerekir. Ne var ki, uygulamaya dönük olmayan, maddi olmayan ereklere yönelik uğraşların yoğunluğunun ve manevi, ahlaksal güdülenmenin gücünün çok az ayırdına varıldığı bir kültürde bu ayrım pek anlayış görmemektedir.

Bununla birlikte, yıkıcı ve zalimce *davranış* olguları konusunda daha iyi bir anlayış, ruhsal *güdülenmeler* olarak yıkıcılık ve zalimliğin sıklığını azaltacak olsa bile, hemen bütün memelilerin tersine insanın, öldürmekten ve işkence etmekten yoğun haz duyabilen tek primat olduğunu anımsatmaya yetecek kadar yıkıcılık ve zalimlik olgusunun varlığını sürdürdüğü gerçeği ortada durmaktadır. Bu kısımda, bu saldırganlığın doğuştan olmadığı gibi, "insan doğası"nın bir parçasını da oluşturmadığını ve bütün insanlarda ortak olarak bulunmadığını ortaya koyduğuma inanıyorum. İnsanın bu gizil kötülüğünden, başka ve yalnızca insana özgü hangi koşulların sorumlu olduğu sorusu bundan sonraki kısımlarda tartışılacak ve öyle umuyorum ki –en azından bir ölçüye kadar– yanıtlanacaktır.

III. BÖLÜM

SALDIRGANLIK İLE YIKICILIĞIN ÇEŞİTLERİ VE KENDİLERİNE AİT KOŞULLARI

9

Yumuşak Saldırganlık

Giriş Niteliğinde Birkaç Söz

Önceki kısımda sunulan kanıtlar, savunucu saldırganlığın hayvan ve insan beyninde "gömülü" olduğu ve yaşamsal çıkarlara yönelik tehditlere karşı savunma işlevi gördüğü sonucuna ulaştırmıştır bizi.

İnsan saldırganlığı, öteki memelilerle –özellikle de en yakın akrabamız olan şempanzeyle– aşağı yukarı aynı düzeyde olsaydı, insan toplumu oldukça barışçıl ve şiddetten uzak olurdu. Ama durum böyle değildir. İnsanın tarihi, olağandışı bir yıkıcılık ve zalimlik tutanağıdır ve göründüğü kadarıyla, insan saldırganlığı, insanın hayvan atalarının saldırganlığını kat kat aşar; insan da, çoğu memelinin tersine, gerçek bir "katil"dir.

İnsandaki bu "yüksek saldırganlık"ı nasıl açıklayacağız? Bu saldırganlığın kaynağı hayvan saldırganlığıyla aynı mıdır, yoksa insan, yalnızca insana özgü başka bir yıkıcılık gizilgücüyle mi donatılmıştır?

Çevresel ve toplumsal denge bozulduğu zaman hayvanların da, her ne kadar yalnızca bir ayrıklık olarak –örneğin, kalabalıklaşma koşulları altında– geçerli olsa bile, aşırı ve kötü yıkıcılık sergilediklerine işaret edilerek ilk varsayıma bir savunma getirilebilir. İnsanın, tarihinde ayrıksı olmaktan çok olağan hale gelen kalabalıklaşma ya da başka saldırgan-

lık doğurucu karmaşalar gibi koşulları yarattığı için bu denli saldırgan olduğu sonucuna varılabilir. Bundan dolayı, insanın yüksek saldırganlığı daha büyük bir saldırgan *gizilgüç*'ten ileri gelmez; saldırganlık doğurucu *koşulların*, insanlar için, kendi doğal yaşam çevrelerinde yaşayan hayvanlar için olduğundan daha çok geçerli olmasından ileri gelir.[1]

Bu sav –buraya kadar– geçerlidir. Aynı zamanda önemlidir de, çünkü bizi insanın tarihteki durumuna ilişkin eleştirel bir çözümlemeye götürmektedir. Bu sav, insanın, tarihinin büyük bölümü boyunca, "yaban ortamında" –bir başka deyişle, gelişmesi ve iyiliği için zorunlu olan özgürlük koşulu altında– değil, bir hayvanat bahçesinde yaşadığını ima etmektedir. Gerçekten, insanın "doğa"sıyla ilgili verilerin çoğu, Zuckerman'ın Londra Hayvanat Bahçesi'ndeki Maymun Tepesi babunları hakkında elde ettiği özgün verilerle temelde aynı özelliği taşımaktadır (S. Zuckerman, 1932).

Ne var ki, insanın sık sık kalabalıklaşmayı içermeyen durumlarda bile zalimce ve yıkıcı biçimde hareket ettiği gerçeği ortada durmaktadır. Yıkıcılık ve zalimlik, insanın yoğun doyum hissetmesine neden olabilmektedir; insan kitleleri birdenbire kan susuzluğuna yakalanabilmektedir. Bireyler ve gruplar, yıkıcılık anlatımına olanak veren durumları dört gözle beklemelerine –ya da yaratmalarına– yol açan bir karakter yapısına sahip olabilirler.

Öte yandan hayvanlar, öteki hayvanlara acı ve sancı vermekten haz duymazlar; ne de "boşu boşuna" öldürme eylemine girişirler. Zaman zaman bir hayvan sadist davranışlar sergiliyormuş gibi görünür; sözgelimi, fareyle oynayan bir kedi; ama kedinin, farenin duyduğu acıdan haz aldığını varsaymak insanbiçimci (antropomorfik) bir açıklama olur. İster bir fare olsun, ister bir yün yumağı, hızlı hareket eden her şey kedi için bir oyuncak olabilir. Ya da bir başka örnek ele alırsak: Lorenz, bir kafese kapatılan iki güvercinle ilgili bir olayı aktarır. Daha güçlü olan güvercin, Lorenz gelip onları ayırıncaya kadar ötekinin tüylerini tek tek yolmuştur. Ama yine burada, kısıtlanmamış bir zalimlik dışavurumu olarak görülebilecek olan

olay, gerçekte alandan yoksun kalmaya gösterilen bir tepkidir ve savunucu saldırganlık kapsamına girer.

Salt yıkım olsun diye yıkma isteği ayrıdır. Yıkıma uğratma dışında başka hiçbir gerekçe veya amaç olmaksızın yaşamı yıkmaktan haz almak, yalnızca insana özgüymüş gibi görünmektedir. Daha genel bir deyişle dile getirirsek, yalnızca insan, savunma ya da gereksinme duyduğu şeyi elde etme amacı ötesinde yıkıcı görünmektedir.

Bu kısımda geliştirilecek tez, insan yıkıcılığı ve zalimliğinin hayvan soyaçekimi ya da yıkıcı bir içgüdü açısından açıklanamayacağı, insanın hayvan atalarından *ayrılmasına* yol açan etkenlere dayanılarak anlaşılması gerektiği tezidir. Sorun, *insan varoluşunun özgül koşullarının, insandaki öldürme ve işkence etme susuzluğunun niteliğinden ve yoğunluğundan ne şekilde ve ne ölçüye kadar sorumlu olduğunu* irdelemektir.[2] İnsanın saldırganlığı, hayvan saldırganlığıyla aynı savunucu niteliğe sahip olduğu ölçüde bile, insan olma durumunda yatan nedenlerden dolayı, çok daha sıktır. Bu kısımda ilk olarak insanın savunucu saldırganlığı, ondan sonra da benzersiz yönü ele alınacaktır.

Bir başka insana, hayvana ya da cansız nesneye zarar veren ya da zarar vermeyi amaçlayan bütün hareketleri "saldırganlık" olarak adlandırmayı kabul edersek saldırganlık sınıfına sokulan her türden tepi arasında en temel ayrım, *biyolojik olarak uyarlanabilir, yaşama hizmet eden, yumuşak saldırganlık ile biyolojik olarak uyarlanamayan, zalimce saldırganlık* arasındaki ayrımdır.

Saldırganlığın nörofizyolojik yönleriyle ilgili tartışmada bu ayrıma değinmiştik. Kısaca özetlersek: biyolojik olarak uyarlanabilir saldırganlık, yaşamsal çıkarlara yönelik tehditlere verilen bir karşılıktır; kalıtımsal olarak programlanmıştır; bütün hayvanlarda ve insanlarda ortak olarak bulunur; kendiliğinden ya da kendi kendini artırıcı değil, tepkisel ve savunucudur; ya yok ederek ya da kaynağını kurutarak tehdidi ortadan kaldırmayı amaçlar.

Biyolojik bakımdan uyarlanamayan, zalimce saldırganlık, bir başka deyişle, yıkıcılık ve zalimlik, tehdide karşı bir savunma değildir; kalıtımsal olarak programlanmamıştır; yalnızca

insana özgüdür, toplumsal bakımdan yıkıcı olduğu için biyolojik yönden zarar vericidir; başlıca dışavurumları –öldürme ve zalimlik– başka herhangi bir amaca gerek duymaksızın haz vericidir; yalnızca saldırıya uğrayana değil saldırana da zarar verir. Zalimce saldırganlık, bir içgüdü olmamakla birlikte, kökeni insan varoluşunun somut koşullarında bulunan bir insan gizilgücüdür.

Biyolojik bakımdan uyarlanabilir saldırganlık ile uyarlanamayan saldırganlık, insan saldırganlığında tüm tartışmalarda görülen bir karışıklığın açıklığa kavuşturulmasına katkıda bulunmalıdır. İnsan saldırganlığının sıklığını ve yoğunluğunu, insan doğasının doğuştan bir özelliğinden ileri geliyormuş gibi açıklayanlar, barışçıl bir dünya umudundan vazgeçmeyi reddeden muhaliflerini, sık sık insandaki yıkıcılık ve zalimlik derecesini en aza indirmeye zorlamaktadırlar. Böylelikle, umudun savunucuları, çoğu kez, insan hakkında savunucu ve aşırı iyimser bir görüş benimsemeye itilmişlerdir. Savunucu ile zalimce saldırganlık arasındaki ayrım bunu gereksiz kılmaktadır. Bu ayrım, yalnızca, insan saldırganlığının zalimlik bölümünün doğuştan olmadığını, dolayısıyla da giderilebileceğini belirtmektedir ama zalimce saldırganlığın bir insan gizilgücü ve yeni kalıplar kazandırıldığında kolayca ortadan kalkan öğrenilmiş bir davranış kalıbından öte bir şey olduğunu da kabul etmektedir.

Üçüncü Bölüm'de gerek yumuşak, gerekse zalimce saldırganlığın niteliği ve koşulları irdelenecektir ama zalimce saldırganlık çok daha geniş olarak ele alınacaktır. Başlamadan önce, okuyucuya anımsatmak isterim ki, bütün saldırganlık tiplerine ilişkin bu çözümlemenin ana konusu, davranışçı kuramın tersine, saldırgan *davranış* içinde açığa vurulup vurulmadıklarına bakılmaksızın saldırganlık *tepileri*'dir.

Yalandan Saldırganlık

Yalandan-saldırganlık ifadesiyle, zarar verebilen ama böyle bir amaç taşımayan saldırgan hareketleri anlatmak istiyorum.

Kaza Niteliğindeki Saldırganlık

Yalandan-saldırganlığın en açık örneği kaza niteliği taşıyan, kasıtsız saldırganlık, bir başka deyişle, bir başka kişiyi incite ama hiçbir zarar verme amacı gütmemiş olan saldırgan harekettir. Bu tip saldırganlığın genel geçer bir örneği, bir silahın ateşlenmesi sonucunda yakında bulunan birinin kazayla yaralanması ya da ölmesidir. Ruhçözümleme, bilinçsiz güdülenme kavramını kullanıma sokarak, kaza eylemlerinin yasal tanımının sahip olduğu yalınlığı bir ölçüde ortadan kaldırmıştır; bu kavram nedeniyle, kaza gibi görünen bir şeyin, saldırgan tarafından bilinçsiz olarak amaçlanıp amaçlanmadığı sorusu ortaya atılabilir. Bu yorum, kasıtsız saldırganlık sınıfına giren olayların sayısını azaltır ama her kaza saldırısının bilinçsiz güdülerden ileri geldiğini varsaymak, katıksız biçimde dogmatik bir aşırı basitleştirme olacaktır.

Oyunsal Saldırganlık

Oyunsal saldırganlığın amacı beceri sergilemesidir. Yıkıma uğratmayı ya da zarar vermeyi amaçlamaz ve nefretçe güdülenmez. Eskrim, kılıç karşılaşması ve okçuluk, savunma ya da saldırıda bir düşmanı öldürme gereksiniminden doğup gelişmekle birlikte, bunların başlangıçtaki işlevi hemen hemen bütünüyle ortadan kalkmıştır ve bunlar bir sanat haline gelmiştir. Sözgelimi, büyük beceri, tüm beden üzerinde kesin denetim, mutlak yoğunlaşma –çay töreni gibi görünüşte bütünüyle farklı bir sanatla paylaşılan nitelikler– gerektiren Zen Budist kılıç dövüşünde bu sanat uygulanır. Kılıç dövüşü yapan bir Zen papazı öldürme ya da yok etme arzusu beslemez, herhangi bir nefrete de sahip değildir. O uygun hareketi yapar ve eğer rakip ölürse, bunun nedeni, ölenin "yanlış yerde durma"sıdır.[3] Klasik bir ruhçözümlemeci, kılıç dövüşçüsünün bilinçsiz olarak rakibine duyduğu nefretçe ve onu yok etme arzusunca güdülendiğini ileri sürebilir; bu onun hakkıdır ama Zen Budizm'in ruhu hakkında çok az bir kavrayış sergilemiş olacaktır.

Bir zamanlar yay ve ok da yok etme amacı taşıyan saldırı ve savunma silahlarıydı ama bugün okçuluk sanatı, E. Herrigel'in *Okçuluk Sanatında Zen* (1953) adlı küçük kitabında son derecede öğretici biçimde ortaya koyduğu gibi, katıksız bir beceri sergilemedir. Batı kültüründe de aynı olguyla, yani eskrim ve kılıç dövüşünün spor haline gelmesi olgusuyla karşılaşmaktayız. Batı'daki bu sporlar, Zen sanatının manevi yanlarını içermese bile, yine de zarar vermeyi amaçlamayan bir tür kavgayı temsil eder. Benzer biçimde, büyük ölçüde bir beceri sergilemesi ve ancak çok küçük ölçüde bir yıkıcılık anlatımı olarak görünen kavgalara ilkel boylarda da sık sık rastlıyoruz.

Kendini Kabul Ettirmeye Yönelik Saldırganlık

En önemli yalandan-saldırganlık olayı, kendini kabul ettirme tutumunun yaklaşık karşılığı olan saldırganlıktır. Bu, saldırganlık sözcüğünün İngilizce karşılığı olan *"aggression"* sözcüğünün kökünün sözlük anlamındaki saldırganlıktır; bu İngilizce sözcüğün kökü, *ad gradi*'den (*gradus* "adım" ve *ad* "doğru" demektir) gelme *aggredi*'dir; anlamı ise "ileriye doğru hareket etmek (gitmek, adım atmak)"tır; "geri çekilme" sözcüğünün İngilizce karşılığı olan *regredi*'den gelme "*regression*" da aynı şekilde "geri doğru hareket etme" anlamına gelir. *Aggredi* ya da şimdi kullanılmayan İngilizce biçimiyle "to aggress" geçişsiz, yani dolaysız tümleci olmayan bir fiildir. Bir kişi "aggress" eyleminde bulunabilir, yani ileri doğru gidebilir ama birine saldırmak anlamında, birine "aggress" edemez. "*Aggress*" sözcüğü saldırı anlamını çok önceleri kazanmış olmalıdır çünkü savaşta, ileri hareket çoğunlukla bir saldırının başlangıcıydı.

Başlangıçtaki anlamı olan *"aggress"* eyleminde bulunma anlamında, böyle bir eylem, *gereksiz duraksama, kuşku ya da korku olmaksızın bir hedefe doğru ileri harekette bulunma* olarak tanımlanabilir.

Göründüğü kadarıyla, erkeklik hormonu ile saldırganlık arasındaki bağlantı konusunda yapılan gözlemler, kendini

kabul ettirmeye yönelik saldırganlık kavramını bazı bakımlardan doğrulamaktadır. Birçok deneyin ortaya koyduğuna göre, erkeklik hormonları saldırgan davranış üretme eğilimi göstermektedir. Bunun niçin böyle olduğu sorusuna bir yanıt vermek için erkek ile dişi arasındaki en temel ayrılıklardan birinin, cinsel eylem sırasındaki işlev farklılığı olduğunu göz önüne almamız gerekir. Erkeğe ait cinsel işlevin anatomik ve fizyolojik koşulları, erkeğin bakirenin kızlık zarını yırtacak güce sahip olmasını ve dişinin gösterebileceği korku, duraksama, hatta direnç karşısında yılgınlığa kapılmamasını gerektirir; hayvanlarda erkek, çiftleşme eylemi sırasında dişiyi uygun durumda tutmak zorundadır. Erkeğe ait bir özellik olan cinsel işlevde bulunma özelliği, türün yaşamını sürdürmesinin temel bir gereği olduğu için doğanın erkeği özel bir saldırgan gizilgüçle donatmış olması beklenebilir. Birçok veri bu beklentiyi doğrularmış gibi görünmektedir.

Saldırganlık ile erkeğin iğdiş edilmesi ya da iğdiş edilmiş bir erkeğe erkeklik hormonları verilince ortaya çıkan sonuçlar arasındaki ilişkiyi incelemek için birçok deney yapılmıştır. Bu alandaki asıl incelemeler kırklı yıllarda gerçekleştirilmiştir.[4] Klasik deneylerden biri, Beeman tarafından anlatılandır. Beeman'ın ortaya koyduğuna göre, yetişkin (yirmi beş günlük) erkek fareler iğdiş edildikleri zaman, ameliyattan bir süre sonra, artık iğdiş edilmeden önceki kadar dövüşmemişler, tersine barışçıl davranmışlardır. Ama daha sonra aynı hayvanlara erkeklik hormonları verilince yeniden kavga etmeye başlamışlardır; erkeklik hormonu verilmez olunca yeniden yatışmışlardır. Ama Beeman, farelerin ameliyattan sonra dinlendirilmezler de kesintisiz bir günlük kavga alışkanlığına koşullandırılırlarsa kavgadan vazgeçmediklerini de gösterebilmiştir (E. A. Beeman, 1947). Bu da gösteriyor ki, erkeklik hormonu, kavga davranışının meydana gelebilmesi için mutlak zorunlu bir koşul değil, kavga davranışı için bir *uyarım*'dır.

G. Clark ve H. G. Bird de (1946) şempanzelerle benzer deneyler yapmışlardır. Sonuçta, erkeklik hormonunun saldır-

ganlık (egemenlik) düzeyini yükselttiği, dişilik hormonunun ise düşürdüğü görülmüştür. Daha sonraki deneyler –sözgelimi E. B. Sigg'in aktardıkları– Beeman ve ötekilerin önceki çalışmalarını doğrulamaktadır. Sigg şu sonuca ulaşmaktadır:

> *Yalıtılmış farelerdeki saldırgan davranış yoğunlaşmasının, belki de, saldırganlık doğuran tetik uyaranın eşiğini alçaltan çok sayıda hormon dengesizliğine dayalı olduğu belirtilebilir. Erkek cinsel salgı bezlerince salgılanan hormonlar, bu tepkide belirleyici biçimde etkilidir; öteki içsalgı değişiklikleri (böbreküstü bezi zarı, böbreküstü bezi özü ve tiroid bezi salgılarındaki değişiklikler) ise bu tepkiye katkıda bulunabilir ya da bu tepkinin sonucu olabilir* (S. Grattini ve E. B. Sigg, yay., 1969).

Cinsellik hormonları ile saldırganlık arasındaki ilişki sorununu ele alan bu makaleler arasından yalnız bir tanesine daha değinmek istiyorum; bu, K. M. J. Lagerspetz'in incelemesidir. Lagerspetz, çok saldırgan olmaya koşullandırılmış farelerde hem sırta çıkmanın hem de çiftleşmenin bütünüyle ketlendiğini, oysa saldırgan olmamaya koşullandırılmış farelerde cinsel davranışın ketlenmediğini ortaya koyma eğilimi taşıyan deneyleri aktarmaktadır. Yazarın ulaştığı vargıya göre, "bu sonuçlar, bu iki tip davranışın, seçmeli biçimde ketlenebilen ve pekiştirilebilen almaşık davranışlar olduğunu göstermektedir (ve bu sonuçlar) saldırgan ve cinsel davranışların, çevresel uyaranlarca daha ileri yönlendirilen ortak bir uyanıştan ileri geldikleri yolundaki inancı desteklememektedir" (K. M. J. Lagerspetz, 1969). Böyle bir vargı, saldırganlık tepilerinin erkek cinsel tepilerine katkıda bulunduğu yolundaki varsayımla çelişir. Bu görünür çelişkiyi değerlendirmek benim uzmanlığım dışındadır: Bununla birlikte, biraz ileride varsayımsal bir öneri sunacağım.

Erkeklik ile saldırganlık arasında bir bağlantı bulunduğu yolundaki varsayım için bir başka olası dayanak, Y kromozomunun niteliğiyle ilgili bulgular ve yorumlardır. Dişi iki cinsiyet kromozomu taşır (XX); erkekteki cinsiyet kromozomu çifti bir X ve bir Y'den oluşur (XY). Ama hücre bölünmesi sürecinde olağandışı gelişmeler meydana gelebilir; saldırgan-

lık açısından en önemli olağandışılık, bir X ve iki Y kromozomuna sahip olan (XYY) bir erkektir. (Fazladan bir cinsiyet kromozomuna sahip olan başka ilginç örnekler vardır ama burada bunlar bizi ilgilendirmiyor.) Göründüğü kadarıyla, XYY bireyler, belli bedensel anormallikler ortaya koymaktadırlar. Bunlar çoğunlukla ortalamanın üstünde bir boya sahiptirler, oldukça düşük zekâlıdırlar, bunlarda epilepsi (sara) ve epileptiform rahatsızlıklarının görülme sıklığı nispeten yüksektir. Burada bizi ilgilendiren yön, böylelerinin aynı zamanda olağanüstü bir saldırganlık da gösterebilmeleridir. Bu varsayım ilk kez, Edinburgh'daki özel bir güvenlik kurumunda yatan akılsal bakımdan anormal (saldırgan ve tehlikeli) kişilerle ilgili bir incelemeye dayanılarak ortaya atılmıştır (P. A. Jacobs ve ötekiler, 1965). Yüz doksan yedi erkekten yedisi XYY yapısındaydı (%3,5); belki de bu, genel nüfus içinde rastlanandan önemli ölçüde yüksek bir orandır.[5] Bu çalışmanın yayımlanmasından sonra, yaklaşık bir düzine daha inceleme gerçekleştirildi; bunlarda elde edilen sonuçlar, ilk çalışmada elde edilen sonuçları doğrulama ve genişletme eğilimi taşımaktadır.[6] Ne var ki, bu incelemeler herhangi bir kesin sonuca ulaşmaya elverişli değildir ve bunlara dayalı varsayımlar, daha geniş çaplı örnekler üzerinde yapılan ve daha inceltilmiş yöntemler kullanan araştırmalar tarafından doğrulanmayı beklemek durumundadır.[7]

Yazılı metinlerde, erkek saldırganlığı çoğunlukla, genel olarak saldırganlık adı verilen olgudan –yani, bir başka kişiye zarar vermeyi amaçlayan saldırma davranışından– farklı değilmiş gibi anlaşılmıştır. Ama erkek saldırganlığının niteliği böyle olsaydı, bu, biyolojik bakış açısından çok şaşırtıcı olurdu. Dişiye yönelik düşmanca, zarar verici bir erkek tutumunun biyolojik işlevi ne olabilirdi? Bu tutum, erkek-dişi ilişkisinin temel bağını koparırdı ve biyolojik açıdan daha da önemlisi, çocukları doğurup yetiştirme sorumluluğunu sırtında taşıyan dişiye zarar verme eğilimi gösterirdi.[8]

Belli koşul karmaşaları altında, özellikle de ataerkil egemenlik ve kadın sömürüsü koşulları altında, cinsler arasında

derin bir uzlaşmaz karşıtlığın geliştiği doğru olmakla birlikte, böylesi uzlaşmaz karşıtlığın biyolojik açıdan niçin arzu edilir olması gerektiği anlaşılamaz ve evrim sürecinin bir sonucu olarak geliştiği kavranamaz. Öte yandan, daha önce de belirttiğim gibi erkeğin ileri harekette bulunma ve engelleri yenme yeteneğine sahip olması biyolojik bakımdan zorunludur. Ne var ki bu, kendi içinde düşmanca ya da saldırgan bir davranış değildir; bu, kendini kabul ettirmeye yönelik saldırganlıktır. Erkek saldırganlığının yıkıcılık ya da zalimlikten temelli biçimde farklı olduğunu, kadınların erkeklerden daha az yıkıcı ya da zalim oldukları varsayımına götürecek hiç ama hiçbir kanıtın bulunmaması, gerçeği doğrulamaktadır.

Öyle görünüyor ki, bu görüş, yüksek düzeyde bir kavga davranışı gösteren farelerin çiftleşmeye hiç ilgi duymadıklarını bulan Lagerspetz'in (K. M. J. Lagerspetz, 1969) daha önce değindiğimiz deneyinin getirdiği güçlüklerden bazılarını da açıklar. Eğer genel olarak kullanıldığı anlamda saldırganlık, erkek cinselliğinin bir parçası, hatta bu cinselliği uyarıyor olsaydı, bununla taban tabana zıt bir sonuç beklememiz gerekirdi. Lagerspetz'in deneyleri ile öteki yazarların deneyleri arasındaki görünür çelişki, düşmanca saldırganlık ile ileri harekette bulunma anlamında saldırganlığı birbirinden ayırırsak basit bir çözüme kavuşabilir. Kavgacı farelerin, cinsel uyarımı dışta bırakan düşmanca, saldırıcı bir ruh hali içinde bulunduklarını varsayabiliriz. Öte yandan, öteki deneylerde erkeklik hormonları verilmesi düşmanlık doğurmamakta, ileri harekette bulunma eğilimi ve dolayısıyla da normal kavga davranışının ketlemelerini azaltma eğilimi yaratmaktadır.

Normal insan davranışı gözlemleri Lagerspetz'in tezini doğrulamıştır. Öfke ve düşmanlık duymakta olanlar az cinsel istek duyarlar ve cinsel uyaranlar onları büyük ölçüde etkilemez. Burada, cinsel tepilere gerçekten uygun düşen ve çoğu kez bu tepilerle kaynaşan sadizmden değil, düşmanca kızgınlık ve saldırma eğilimlerinden söz ediyorum. Kısaca kızgınlık, bir başka deyişle, temelde savunucu nitelik taşıyan saldırganlık cinsel ilgiyi zayıflatır; sadist ve mazoşist tepiler

cinsel davranış tarafından üretilmemekle birlikte, bu davranışa uygundur ya da bu davranışı uyarır.

Kendini kabul ettirmeye yönelik saldırganlık, cinsel davranışla sınırlı değildir. Bu, bir cerrahın, bir dağcının davranışında ve çoğu sporda olduğu gibi, birçok yaşam durumunda gerekli olan temel bir niteliktir; aynı zamanda avcı için de zorunlu olan bir niteliktir. Başarılı bir satıcı da bu tip saldırganlığa gereksinme duyar; bir "saldırgan satıcıdan söz edilirken dile getirilen durum budur. Bütün bu durumlarda, ancak ilgili kişi engellenmemiş bir kendini kabul ettirme yeteneğiyle donatılmışsa –bir başka deyişle, kararlılıkla ve engellerden yılmadan amacına doğru yürüyebiliyorsa– başarılı iş yapma olanağına sahip olur. Elbette, düşmanına saldıran birinde de bu niteliğin bulunması gerekir. Bu anlamdaki saldırganlıktan genel olarak yoksun bulunan bir subay kararsız ve zavallı olur; bu tip saldırganlıktan yoksun bir saldırı askeri kolayca geri çekilir. Ne var ki, zarar verme amacı güden saldırganlık ile ister yıkmaya ister yaratmaya yönelik olsun bir ereğin izlenmesini kolaylaştırmaktan başka bir işlevi olmayan kendini kabul ettirmeye dönük saldırganlığı ayırmak gerekir.

Erkeklik hormonu verilmesiyle hayvanın kavga etme yeteneğinin yenilendiği ya da arttığı hayvan deneylerinde, iki olası açıklama arasında dikkatli bir ayırım yapmak gerekir. Bu açıklamalar şunlardır: (1) Hormonlar öfke ve saldırganlık doğurmaktadır; (2) Hormonlar, halihazırda var olan ve başka kaynaklarla birleştirilmiş bulunan düşmanca amaçlarını gütmesi için hayvanın kendini kabul ettirme tepisini artırır. Erkeklik hormonlarının saldırganlık üzerindeki etkisini inceleyen deneyleri değerlendirirken edindiğim izlenime göre her iki açıklama da olanaklıdır ama biyolojik nedenlerden dolayı ikincisi daha uygun görünmektedir. Bu farklılık üzerinde yoğunlaşan daha başka deneyler, belki de bir ya da öteki varsayım hakkında inandırıcı kanıtlar sağlayacaktır.

Kendini kabul ettirme, saldırganlık, erkeklik hormonları ve –bir olasılık– Y kromozomları arasındaki bağlantı, erkeklerin kendini kabul ettirmeye yönelik saldırganlıkla kadınlar-

dan daha çok donatılmış olabilecekleri ve daha iyi general, cerrah ya da avcı olabileceği, öte yandan kadınların daha koruyucu ve özenli davranabilecekleri ve daha iyi hekim ve öğretmen olabileceği olasılığını ima etmektedir. Elbette, günümüz kadınlarının davranışından hiçbir sonuç çıkarılamaz çünkü günümüz kadınları, büyük ölçüde, var olan ataerkil düzenin sonucudurlar. Dahası, bütün sorun bireysel değil, katıksız biçimde sayısal bir anlam taşıyacaktır. Birçok erkek kendini kabul ettirme saldırganlığından yoksundur oysa birçok kadın böylesi saldırganlığı gerektiren görevleri kusursuz biçimde yerine getirmektedir. Açıkçası, erkeklikle kendini kabul ettirme saldırganlığı arasındaki ilişki basit değil, ayrıntıları hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmediğimiz çok karmaşık bir ilişkidir. Bu, bir gensel kuruluşun belli bir davranış tipine çevrilebileceğini ama ancak başka gensel kuruluşlarla ve bir kişinin içinde doğduğu ve yaşamak durumunda olduğu bütün yaşam ortamıyla olan karşılıklı bağlantısı açısından anlaşılabileceğini bilen kalıtımbilimciler için şaşırtıcı değildir. Dahası, kendini kabul ettirmeye yönelik saldırganlığın, yalnızca yukarıda değinilen belirli etkinliklerin yerine getirilmesi bakımından değil, var oluşu sürdürme bakımından da gerekli bir nitelik olduğunu göz önüne almak gerekir. Dolayısıyla, yalnızca erkeklerin değil bütün insanların bu tip saldırganlıkla donatıldıkları varsayımı, biyolojik bakımdan akla yatkındır. Özgül erkek saldırganlığının yalnızca cinsel davranışı etkileyip etkilemediği ya da öte yandan, erkeklerin ve kadınların doğasında var olan çift cinsiyetlilik olgusunun dişilerdeki kendini kabul ettirme saldırganlığıyla yeterince ilgili olup olmadığı, erkeklik hormonlarının ve kromozomlarının etkisi konusunda daha pek çok görgül veri elde edilinceye kadar kuru yorum olarak kalmak durumundadır.

Ama klinik bakımdan epeyce kesinlik kazanan önemli bir gerçek vardır. Engellenmemiş kendini kabul ettirme saldırganlığına sahip kişi, genelde, kendini kabul ettirme özelliği kusurlu olan kişiden, savunucu anlamda, daha az düşmanca olma eğilimi gösterir. Bu, hem savunucu saldırganlık hem de

sadizm gibi zalimce saldırganlık için geçerlidir. Bunun nedenlerini kavramak kolaydır. Birinci tip saldırganlığı ele alırsak, savunucu saldırganlık, bir tehdide verilen karşılıktır. Engellenmemiş kendini kabul ettirme saldırganlığına sahip kişi, kendini kolay kolay tehdit altında hissetmez, dolayısıyla da saldırganlıkla tepki göstermeyi gerektiren bir durumda kolay kolay bulunmaz. Sadistin sadist olmasının nedeni, yürek yetersizliği çekmesidir; başkalarını harekete geçirme, karşılık vermelerini sağlama, kendini sevilen biri yapma yeteneksizliği çekmesidir. Sadist, bu yetersizliği başkaları *üzerinde* güç sahibi olma tutkusuyla ödünler. Kendini kabul ettirmeye yönelik saldırganlık, kişinin amaçlarını gerçekleştirme yeteneğini güçlendirdiği için bu saldırganlık türüne sahip olunması, sadistçe denetim gereksinmesini büyük ölçüde ortadan kaldırır.[9]

Kendini kabul ettirmeye yönelik saldırganlıkla ilgili son bir gözlem olarak, bu saldırganlığın gelişme düzeyinin, belli bir kişideki tüm karakter yapısı ve bazı nevroz belirtisi biçimleri açısından büyük önem taşıdığını göstereceğim. Zorlayıcı saplantısal eğilimlere sahip kişi kadar, çekingen ya da ketlenmiş kişi de bu tip saldırganlığın engellenmiş olmasından acı çeker. Tedaviyle ilgili görev, ilk olarak, bu engellenmenin ayırdına varmasında kişiye yardımcı olmak, ondan sonra bunun nasıl geliştiğini kavramak, en önemlisi de bu kişinin karakter yapısındaki ve çevresindeki hangi etkenlerin bu engellenmeye destek ve enerji sağladığını anlamaktır.

Kendini kabul ettirmeye yönelik saldırganlığın güçsüzleşmesine yol açan en önemli etken, belki de, aile ve toplumdaki yetkeci bir ortamdır; bu ortamda kendini kabul ettirme, söz dinlemezlikle, saldırıyla, günahla bir tutulur. Bütün usdışı ve sömürücü yetke biçimleri için kendini kabul ettirme –bir kişinin kendi gerçek ereklerinin peşinden gitmesi– en büyük suçtur çünkü yetkenin gücüne yönelik bir tehdittir; bu yetkenin egemenliği altındaki kişi, yetkenin amaçlarının aynı zamanda kendi amaçları olduğuna ve söz dinlemenin, kendini gerçekleştirme bakımından en elverişli olanakları sağladığına inanması için aşılanmıştır.

Savunucu Saldırganlık

Hayvanlarla İnsan Arasındaki Fark

Saldırganlığın nörofizyolojik temeliyle ilgili tartışmalarda değindiğimiz nedenlerden dolayı, savunucu saldırganlık biyolojik bakımdan uyarlanabilir niteliktedir. Bunları kısaca yinelersek: Hayvanların beyni yiyecek, alan, yavru, dişi elde etme gibi yaşamsal çıkarları tehdit edildiği zaman saldırı ya da kaçış tepilerini harekete geçirecek biçimde kalıtımsal olarak programlanmıştır. Temel amaç tehlikeyi gidermektir; bu iş kaçışla yapılabilir (ve sık sık yapılan da budur) ya da kaçma olanağı yoksa kavgayla veya etkili tehdit duruşları alınarak gerçekleştirilir. Savunucu saldırganlığın amacı yıkım susuzluğu değil, yaşamın korunmasıdır. Amaç bir kez gerçekleştirilince saldırganlık ve heyecansal karşılıkları ortadan kalkar.

İnsan da yaşamsal çıkarları tehdit edildiği zaman saldırıyla ya da kaçışla tepki göstermek üzere kalıtımsal olarak programlanmıştır. Bu doğuştan eğilimin işleyişi, insanda aşağı memelilerdeki kadar katı değilse de, insanın sağlığı, yaşamı, özgürlüğü ya da (özel mülkiyetin var olduğu ve çok değerli sayıldığı toplumlarda) mülkü tehdit edildiği zaman kalıtımsal olarak hazırlanmış savunucu saldırganlık eğilimi tarafından güdülenmeye yatkın olduğunu gösteren kanıtlar eksik değildir. Hiç kuşkusuz, ahlaksal ya da dinsel inançlar bu tepkiyi alt edebilir ama uygulamada, çoğu bireyin ve grubun tepkisi budur. Gerçekte, insanın saldırganlık tepilerinin çoğunluğunu belki de savunucu saldırganlık açıklar.

Savunucu saldırganlıkla ilgili sinir donanımının hayvanlar ile insanda aynı olduğu söylenebilir; ne var ki bu yargı, yalnızca sınırlı bir anlamda doğrudur. Bunun başlıca nedeni, bu saldırganlık-bütünleyici alanların *tüm* beynin parçaları olmaları ve geniş neokorteksiyle, çok büyük sayıda sinir bağlantısıyla insan beyninin hayvan beyninden farklı olmasıdır.

Ama savunucu saldırganlığın nörofizyolojik temeli hayvanlardakiyle aynı olmasa bile, şu yargıya olanak verecek kadar benzerlik içindedir: *Bu aynı nörofizyolojik donanım, insanda*

savunucu saldırganlık sıklığının hayvanlardakinden kat kat yüksek olmasına yol açar. Bu olgunun nedeni, *insan* varoluşunun özgül koşullarında yatar. Bu koşullar esas olarak şunlardır:

1. Hayvan ancak "açık seçik ve onda var olan tehlike"yi bir tehdit olarak algılar. Hiç kuşkusuz, hayvanın içgüdüsel donanımı ile bireysel olarak kazandığı ve kalıtımla devraldığı anılar, çoğu kez, tehlikeleri ve tehditleri, insanın algıladığından daha kesin ve doğru olarak fark etmesini sağlar.

Ama önceden kavrama ve imgelem yeteneğiyle donatılmış olan insan, yalnızca o anda var olan tehlikelere ve tehditlere ya da tehlike ve tehdit anılarına değil, gelecekte meydana gelebileceğini düşleyebildiği tehlikelere ve tehditlere de tepki gösterir. Sözgelimi, kendi boyu iyi savaş eğitimi görmüş bir komşu boydan daha zengin olduğu için bu komşu boyun bir süre sonra kendi boyuna saldırabileceği sonucuna ulaşabilir. Ya da zarara uğramış bir komşunun uygun bir zamanda öç alacağı yolunda akıl yürütebilir. Siyaset alanında, gelecekteki tehditlerin hesaplanması, siyasetçilerin ve genarallerin ana uğraşlarından biridir. Bir birey ya da grup kendini tehdit altında hissederse bu tehdit ivedi olmasa bile, savunucu saldırganlık mekanizması harekete geçirilir. Bu yüzden, insanın gelecekteki tehditleri önceden görme yeteneği, onun saldırgan tepkilerinin sıklığını artırır.

2. İnsan, gelecekteki *gerçek* tehlikeleri önceden görme yeteneğine sahip olmakla kalmaz; önderleri tarafından gerçekte var olmayan tehlikeler görmeye ikna edilebilme ve koşullandırılabilme özelliğine de sahiptir. Örneğin modern savaşların çoğu, bu tip sistemli propagandayla hazırlanmıştır; halk önderleri tarafından saldırıya uğrama ve yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya olduğuna inandırılmış, böylece de tehdit eden uluslara karşı nefret tepkileri kışkırtılmıştır. Çoğu kez hiçbir tehdit var olmamıştır. Özellikle Fransız Devrimi'nden beri, profesyonel askerlerden oluşan nispeten küçük ordulardan ziyade büyük yurttaş ordularının ortaya çıkmasıyla bildikte, sanayi daha ucuz hammadde, daha ucuz emek ya da yeni pazarlar istediği için halka öldürmesini ve ölmesini söylemek

bir ulusun önderi için kolay değildir. Savaş, böylesi amaçlar dile getirilerek haklı çıkarılmaya çalışılsaydı çok az insan savaşa katılmaya istekli olurdu. Öte yandan bir hükümet, halkı tehdit edilmekte olduğuna inandırabilirse, tehdide karşı olağan biyolojik tepki harekete geçer. Buna ek olarak, dıştan tehdit geldiğine ilişkin bu tahminler çoğu kez kendi kendini gerçekleştirir niteliktedir: saldırgan devlet, savaşa hazırlanarak saldırmak istediği devleti de hazırlık yapmaya zorlar, böylelikle de öne sürdüğü tehdidin "kanıt"ı sağlanmış olur.

Savunucu saldırganlığın beyin yıkama aracılığıyla uyandırılması yalnızca insanlarda meydana gelebilir, insanları tehdit edildiklerine inandırmak için her şeyden önce dil aracına gerek vardır, dil olmaksızın çoğu telkin olanaksız hale gelir. Ek olarak, beyin yıkama için yeterli temel oluşturacak bir toplumsal yapıya gerek vardır. Sözgelimi, ormanda durumundan hoşnut biçimde yaşayan ve hiçbir kalıcı yetkesi bulunmayan Afrikalı pigme avcılar olan Mbutular arasında bu tür bir telkinin işe yarayacağını varsaymak zordur. Mbutuların toplumunda, inanılmazı inanılır kılmaya yetecek güce sahip hiçbir insan yoktur. Öte yandan –büyücüler ya da siyasal ve dinsel önderler gibi– büyük yetke sahibi kişilerin bulunduğu bu toplumda, böylesi telkinler için koşullar hazırdır. Genelde, egemen bir grubun aşılama gücü, bu grubun yönetilenler üzerindeki iktidarıyla ve/ya da egemenlerin eleştirel ve bağımsız düşünme yeteneğini azaltmak için çok iyi işlenmiş bir ideolojik sistem kullanma becerileriyle orantılıdır.

3. Bütünüyle insana özgü üçüncü bir varoluş koşulu, insanlardaki savunucu saldırganlığın hayvan saldırganlığına oranla daha çok artmasına katkıda bulunur. Hayvan gibi, insan da yaşamsal çıkarlarına yönelik tehditlere karşı kendini savunur. *Ama insanın yaşamsal çıkarlarının kapsamı hayvanınkinden çok daha geniştir*, insan yalnızca bedensel olarak değil ruhsal olarak da varlığını sürdürmek zorundadır. İnsanın, işlevde bulunma yeteneğini yitirmemek için belli bir ruhsal dengeyi sürdürmesi gerekir; insan için ruhsal dengesinin korunması bakımından gerekli olan her şey, bedensel denge-

sinin sürdürülmesine yarayan her şey kadar yaşamsal çıkar niteliğine sahiptir. Her şeyden önce insanın yönelim çerçevesini sürdürmekte yaşamsal çıkarı vardır, insanın eylemde bulunma yeteneği ve son çözümlemede kimlik duygusu bu çerçeveye bağımlıdır. Başkaları onu, kendi yönelim çerçevesini sorgu konusu yapan fikirlerle tehdit ederse bu fikirlere, tıpkı yaşamsal bir tehdide olduğu gibi tepkide bulunacaktır, insan bu tepkiyi çeşitli biçimlerde ussallaştırabilir. Yeni fikirlerin özü gereği "ahlak dışı", "uygarlık dışı", "çılgınca" olduğunu ya da düşmanlığını dile getirmek için düşünebileceği her şeyi söyler ama gerçekte bu uzlaşmaz karşıtlık, "kişi" kendini tehdit altında hissettiği için uyanmıştır.

İnsan bir yönelim çerçevesine gereksinme duymakla kalmaz, duygusal dengesi için yaşamsal bir zorunluluk haline gelen bağlılık nesnelerine de gereksinme duyar. Bu nesneler ne olursa olsun –değerler, ülküler, atalar, baba, anne, toprak, ülke, sınıf, din ve yüzlerce başka olgu– hepsi de kutsal şeyler olarak algılanır. Gelenekler bile kutsal duruma gelebilir çünkü bunlar var olan değerleri simgeler.[10] Birey –ya da grup– "kutsal şeyler"e yönelik bir saldırıya, yaşama yönelik bir saldırıya gösterdiği öfke ve saldırganlıkla tepki gösterir.

Yaşamsal çıkarlara yönelik tehditlere gösterilen tepkiler hakkında söylenen her şey, korkunun ya saldırganlığı ya da kaçma eğilimini harekete geçirme yönelimi gösterdiği belirtilerek de farklı ve daha genel bir söyleyişle dile getirilebilir. Bir kişi bir miktar "gurur"u kurtaracak bir çıkış yoluna hâlâ sahip olduğu zaman görülen çoğu kez kaçış tepkisidir ama kişi köşeye sıkıştırılmışsa ve hiçbir kaçma olanağı kalmamışsa saldırgan tepkinin ortaya çıkması daha olasıdır. Ne var ki, bir etkenin gözden ırak tutulmaması gerekir: Kaçış tepkisi iki etkenin karşılıklı etkileşimine bağımlıdır; birincisi gerçekçi tehdidin büyüklüğüdür, ikincisi tehdit edilen kişinin bedensel ve ruhsal gücü ile kendine güveninin düzeyidir. Kesintisiz sürecin bir ucunda hemen hemen herkesi korkutacak olaylar bulunacaktır, öteki uçta ise öyle bir umarsızlık ve güçsüzlük duygusu bulunacaktır ki kaygılı kişiyi hemen hemen her şey

korkutacaktır. Bundan dolayı korku, gerçek tehditlerle koşullandığı kadar çok az dış uyarım olması durumunda bile korku doğuran bir içsel çevreyle de aynı ölçüde koşullanır.

Ağrı gibi korku da son derecede rahatsızlık verici bir duygudur ve insan bu duyguyu başından atmak için hemen her şeyi yapacaktır. Korkuyu ve kaygıyı baştan savmak için birçok yol vardır: uyuşturucu ilaç kullanma, cinsel uyanış, uyku ve başkalarıyla birlikte olma gibi. Kaygıyı baştan savmanın en etkili yollarından biri saldırgan olmaktır. Bir kişi, edilgin korku durumundan çıkmayı başarabildiği ve saldırmaya başlayabildiği zaman, korkunun acı verici niteliği ortadan kalkar.[11]

Saldırganlık ve Özgürlük

İnsanın yaşamsal çıkarlarına yönelik bütün tehditler arasında özgürlüğüne yönelik tehdit, bireysel ve toplumsal bakımdan olağanüstü önem taşır. Bu özgürlük arzusunun kültürden ve daha belirgin olarak da öğrenme-koşullanmadan doğan bir ürün olduğu yolundaki yaygın biçimde savunulan kanının tersine, özgürlük arzusunun insan organizmasının biyolojik bir tepkisi olduğunu ortaya koyan bol miktarda kanıt vardır.

Bu görüşü destekleyen bir olgu, bütün tarih boyunca ulusların ve sınıfların, başarıya ulaşma olanağı varsa, hatta hiçbir başarı olanağı yoksa bile, kendilerini ezenlerle mücadele etmiş olmalarıdır. Gerçekten, İbranilerin Mısırlılara karşı yaptığı kurtuluş savaşından, Roma İmparatorluğu'na karşı ulusal ayaklanmalardan, on altıncı yüzyıldaki Alman köylü ayaklanmalarından Amerikan, Fransız, Alman, Rus, Çin, Cezayir ve Vietnam devrimlerine kadar bütün insanlık tarihi bir özgürlük kavgası tarihi, bir devrimler tarihidir.[12] Önderler çok sık olarak, gerçekte amaçları halklarını köleleştirmek olduğu zaman, bir özgürlük savaşında halklarına önderlik ediyor oldukları sloganını kullanmışlardır. Başka hiçbir vaadin insan yüreğini daha güçlü biçimde etkilemeyeceğine, özgürlüğü bastırmak isteyen önderlerin bile özgürlük sözü vermeyi zorunlu bulmaları olgusu tanıklık etmektedir.

İnsanda doğuştan özgürlük için mücadele etme tepisi bulunduğunu varsaymamıza yol açan bir başka neden, özgürüğün, bir kişinin eksiksiz gelişimi için, akıl sağlığı ve huzuru için zorunlu koşul olması; özgürlükten yoksunluğun insanı sakatladığı ve sağlıksız kıldığı gerçeğinde yatar. Özgürlük, sıkıntının bulunmaması anlamına gelmez çünkü her türlü gelişme ancak bir yapı içinde meydana gelir ve her türlü gelişme sıkıntıyı gerektirir (H. von Foerster, 1970). Önemli olan, sıkıntının esas olarak bir başka kişi ya da kurumun yararına mı işlev gördüğü, yoksa özerk mi olduğudur; bir başka deyişle kişinin yapısında var olan gereksinmelerden mi kaynaklandığıdır.

Özgürlük, insan organizmasının eksiksiz gelişmesinin bir koşulu olarak insanın yaşamsal bir biyolojik çıkarıdır[13] ve bu özgürlüğe yönelik tehditler, yaşamsal çıkarlara yönelik bütün öteki tehditler gibi savunucu saldırganlığı uyandırır. Öyleyse, çoğunluğun, özellikle de az gelişmiş denilen ülkelerdeki insanların özgürlükten yoksun olduğu bir dünyada saldırganlık ve şiddetin sürekli olarak ortaya çıkması şaşırtıcı mıdır? İktidarda olanlar –yani beyazlar– sarıları, kahverengileri ve siyahları insan dışı, dolayısıyla da insan gibi tepki göstermesi beklenmeyen varlıklar olarak görmeye alışmamış olsalardı belki daha az şaşkınlığa ve kızgınlığa düşerlerdi.[14]

Ama bu körlüğün bir başka nedeni daha vardır. Beyazlar bile, güçlü olmakla birlikte, kendi sistemleri onları özgürlüklerinden vazgeçmeye zorladığı için, daha az keskin ve daha az açık bir biçimde de olsa, özgürlüklerinden vazgeçmişlerdir. Belki de bugün özgürlük için savaşanlardan, yalnızca onlara kendi teslim oluşlarını anımsattıkları için nefret etmektedirler.

Kişinin yaşamını, özgürlüğünü ya da onurunu savunma tepisinin yarattığı bütün saldırganlık türleri gibi gerçek devrimci saldırganlık da biyolojik bakımdan ussaldır ve insan işlevselliğinin bir parçasıdır ama bu gerçek, yaşama getirilen yıkımın, biyolojik bakımdan haklı gerekçelere dayandığı zaman bile, yine de yıkım olduğunu unutma yanılgısına düşür-

memelidir bizi. Bunun insanlık bakımından haklı gerekçelere dayanıp dayanmadığına inanmak kişinin dinsel, ahlaksal ya da siyasal ilkeleriyle ilgili bir sorundur. Bununla birlikte, kişinin bu bakımdan ilkeleri ne olursa olsun, katıksız biçimde savunucu saldırganlığın, (savunucu olmayan) saldırganlıkla ve denetlenmek yerine başkalarını denetleyerek durumu tersine çevirmeye yönelik sadistçe arzuyla nasıl kolayca kaynaştığının ayırdında olmak önemlidir. Böyle bir şey olursa ve olduğu zaman, devrimci saldırganlık yozlaşır ve ortadan kaldırmaya uğraştığı koşulları yenileme eğilimi gösterir.

Saldırganlık ve Özseverlik[15]

Buraya kadar tartışılan etkenlere ek olarak, savunucu saldırganlığın en önemli kaynaklarından biri de *özseverlik* (narsisizm) yaralanmasıdır.

Özseverlik kavramı Freud tarafından libido kuramı açısından tanımlanmıştır. Şizofrenik hasta, nesnelere karşı (gerek gerçeklikte gerekse düşlemde) "libido türü" bir ilişkiye sahip görünmediği için Freud şu soruyla karşı karşıya kalmıştır: "Şizofrenide dışsal nesnelerden geri çekilen libidoya ne olmaktadır?" Freud'un yanıtı şudur: "Dış dünyadan geri çekilen libido benliğe yöneltilmektedir ve böylelikle özseverlik olarak adlandırılabilecek bir tutum ortaya çıkarmaktadır." Buna ek olarak Freud'un varsayımına göre, insanın ilk bebeklik dönemindeki özgün durumu özseverliktir ("birincil özseverlik"); bu dönemde henüz dış dünyayla hiçbir ilişki yoktur; olağan gelişimin akışı içinde çocuk, dış dünyayla olan libido türü ilişkilerini kapsam ve yoğunluk bakımından artırır ama özel koşullar altında (bu koşulların en keskini deliliktir) libido, nesnelerden geri çekilir ve yeniden benliğe yöneltilir ("ikincil özseverlik") ama olağan gelişme durumunda bile, bir insan bütün yaşamı boyunca bir ölçüde özseverliğini sürdürür (S. Freud, 1914).

Bu sözlere karşın özseverlik kavramı ruhçözümlemecilerin klinik araştırmalarında hak ettiği önemli rolü oynamamıştır. En başta ilk bebekliğe ve psikozlara[16] uygulanmıştır

ama bu kavramın uzun erimli önemi, kesinlikle normal kişilik ya da nevrotik denilen kişilik açısından oynadığı rolde yatar. Bu rol, ancak özseverlik libido kuramının kısıtlayıcı ilgi çerçevesinden kurtarılırsa tam olarak anlaşılabilir. O zaman özseverlik, yalnızca kişinin kendisinin, *onun* bedeninin, *onun* duygularının, *onun* düşüncelerinin, *onun* mal-mülkünün, *onunla* ilgili her şey ve herkesin tamamen gerçek şeyler olarak algılandığı, bu kişinin bir parçası ya da gereksinmelerinin nesnesi olmayan herkesin ve her şeyin ise tam anlamıyla gerçek olmadığı, *duygusal bakımdan* ağırlıksız ve renksiz olarak yalnızca zihinsel tanımayla algılandığı bir deneyim durumu olarak tanımlanabilir. Bir kişi, özseverliği ölçüsünde, ikili bir algı ölçüsüne sahiptir. Onun için yalnız kendisi ve kendisiyle ilgili olan şeyler önem taşır, dünyanın geri kalanı ise az çok ağırlıksız ya da renksizdir ve bu ikili ölçüden dolayı, özsever kişi ağır yargı kusurları gösterir ve nesnellik yeteneğinden yoksundur.[17]

Çoğu kez özsever, başkalarıyla ilişkisinden dolayı ya da herhangi bir gerçek yapıttan veya kendine ait bir başarıdan dolayı değil; kendi kusursuzluğu, başkalarına olan üstünlüğü, olağanüstü nitelikleri konusunda sahip olduğu bütünüyle öznel kanısı aracılığıyla bir güvenlik duygusuna kavuşur. Kendi özsever imgesine dört elle sarılmaya gereksinme duyar çünkü onun kimlik duygusu kadar değerlilik duygusu da bu imgeye dayanır. Bu kişinin özseverliği tehdit edilirse o, yaşamsal önem taşıyan bir alanda tehdit edilmiş olur. Başkaları onu hafife alarak, eleştirerek, yanlış bir şey söylediğinde yüzüne vurarak, bir oyunda ya da sayısız başka durumda onu yenilgiye uğratarak özseverliğini yaraladıkları zaman özsever, çoğunlukla ortaya koysun ya da koymasın, hatta ayırdında olsun ya da olmasın, yoğun bir kızgınlık ya da öfkeyle tepki gösterir. Böyle bir kişinin, özseverliğini yaralayan kişiyi hiçbir zaman bağışlamaması ve çoğu kez bir öç alma arzusu –bedenine ya da mülküne saldırılmış olsaydı bu arzu daha az yoğun olurdu– duyması gerçeği, bu saldırganlık tepkisinin yoğunluğunu çoğu kez gözler önüne sermektedir.

Çoğu kişi özseverliğinin ayırdında değildir; yalnızca bu özseverliği açık olarak ortaya koymayan dışavurumlarının ayırdındadır. Örneğin bu kişiler, ana-babalarına ya da çocuklarına aşırı hayranlık duyarlar ve bu duygularını dile getirmekte hiçbir güçlük çekmezler çünkü böylesi bir davranış çoğunlukla evlat saygısı, ana-baba sevecenliği ya da bağlılık olarak olumlu biçimde değerlendirilir ama eğer kendi kişilikleri hakkındaki duygularını dile getirmiş olsalardı, sözgelimi "Dünyanın en harika insanı benim", "Herkesten daha iyiyim" vb. deselerdi, bunlardan yalnızca olağanüstü kendini beğenmiş kişiler olarak değil, belki pek aklı başında olmayan kişiler olarak da kuşku duyulurdu. Öte yandan, eğer bir kişi, sanat, bilim, spor, iş ya da siyaset alanında kabul gören bir şeyler başarmışsa, onun özsever tutumu yalnız gerçekçi ve ussal görünmekle kalmaz, başkalarının hayranlığıyla da sürekli beslenir. Bu durumlarda böyle bir kişi, özseverliği toplum tarafından uygun görüldüğü ve onaylandığı için, özseverliğinin dizginlerini bütünüyle salıverebilir.[18] Günümüz Batı toplumunda, ünlülerin özseverliği ile kamuoyunun gereksinmeleri arasında ilginç bir bağlantı vardır. Kamuoyu, ünlülerle ilişki içinde olmak ister çünkü ortalama kişinin yaşamı bomboş ve sıkıcıdır. Kitle iletişim araçları ün satarak geçinirler ve böylece herkes –özsever kişi, kamuoyu ve ün tüccarları– doyuma ulaşır.

Siyasal önderlerde çok sık olarak yüksek düzeyde bir özseverlik görülür; bu, özellikle güçlerini kitleler üzerindeki etkilerine borçlu olanlar için bir meslek hastalığı –ya da özelliği– sayılabilir. Eğer önder olağanüstü yeteneklerine ve görevine inanmışsa, mutlak biçimde kendinden emin görünen insanlardan etkilenen geniş izleyici kitlelerini inandırmak daha kolay olacaktır. Ne var ki özsever önder, özsever büyüleyiciliğini yalnızca bir siyasal başarı aracı olarak kullanmaz; akılsal dengesi için de başarıya ve alkışa gereksinme duyar. Bu önderin yücelik ve yanılmazlık fikri aslında, bir insan olarak elde ettiği gerçek başarılara değil özsever büyüklenmeciliğine dayanır.[19]

Ama yine de özsever şişinme olmadan edemez çünkü onun insan özü –kanısı, bilinci, sevgisi ve inancı– çok gelişmemiştir. Aşırı derecede özseverler, çoğu kez ünlü olmaya neredeyse zorlanırlar çünkü başka türlü bunalıma düşebilir ve akıl sağlıklarını yitirebilirler. Ama başkalarını, övgüleri bu özsever düşleri geçerli kılacak ölçüde etkilemek büyük yetenek –ve uygun fırsatlar– gerektirir. Böylesi kişiler başarıya ulaştıkları zaman bile, daha çok başarı peşinde koşmaya sürüklenirler çünkü onlara göre başarısızlık çöküş tehlikesini getirir. Halk içinde başarı kazanmak, bir bakıma, bunların bunalıma ve çıldırmaya karşı yaptıkları öz-tedavidir. Bu kişiler amaçları uğruna mücadele ederken gerçekte akıl sağlıkları için mücadele etmektedirler.

Küme özseverliğinde, nesne birey değil de bireyin bağlı olduğu küme olduğu zaman birey bunun bütünüyle ayırdında olabilir ve hiçbir kısıtlama getirmeksizin bunu dile getirebilir. "Benim ülkem" (ya da ulusum ya da dinim) en harika, en kültürlü, en güçlü, en barışsever vb. ülkedir (ya da ulustur ya da dindir) savı kesinlikle çılgınca görünmez; tam tersine yurtseverlik, inanç ve bağlılık anlatımı gibi bir izlenim uyandırır. Aynı zamanda gerçekçi ve ussal bir değer yargısı olarak da görünür çünkü bu yargıyı aynı kümenin birçok üyesi paylaşır. Bu görüş birliği, düşlemi gerçekliğe dönüştürmeyi başarır çünkü çoğu insan için gerçekliği genel görüş birliği oluşturur; gerçeklik mantığa ya da eleştirel irdelemeye dayanmaz.[20]

Küme özseverliğinin önemli işlevleri vardır, ilk olarak kümenin dayanışmasını ve birliğini ilerletir ve özsever önyargılara seslenerek yönlendirmeyi kolaylaştırır. İkinci olarak kümenin üyelerine, özellikle de kendilerini kıvançlı ve değerli hissetmek için başka birkaç gerekçesi daha olanlara doyum sağlayan bir öğe olarak son derecede büyük önem taşır. Bir kişi kümenin en berbat durumda, en yoksul, en az saygı duyulan üyesi olsa bile, "Ben dünyadaki en harika kümenin bir parçasıyım. Gerçekte bir solucan olan ben, bu kümeye ait olmakla bir dev haline geliyorum" duygusu, o kişinin bu aşağılık durumunu ödünler. Sonuç olarak, küme özseverliğinin

düzeyi, yaşamda gerçek doyumun bulunmamasıyla doğru orantılıdır. Yaşamını daha çok haz içinde geçirebilen toplumsal sınıflar, bütün maddi ve kültürel alanlarda kıtlık çeken ve doludizgin can sıkıntısı içinde bir yaşantı sürdüren aşağı orta sınıflar gibi toplumsal sınıflardan daha az bağnazdırlar (bağnazlık, küme özseverliğinin ayırıcı bir niteliğidir.)

Aynı zamanda küme özseverliğinin güçlendirilmesi, toplumsal bütçe açısından çok ucuza mal olur; gerçekte, yaşam düzeyini yükseltmek için gerekli toplumsal harcamayla karşılaştırıldığında neredeyse hiçbir maliyet yükü getirmez. Toplumun, yalnızca, toplumsal özseverliği yaratan sloganları geliştirecek ideologlara ödeme yapması gerekir, gerçekte, öğretmenler, gazeteciler, bakanlar ve profesörler gibi, toplumsal işlevi olan birçok kişi, en azından para olarak hiçbir karşılık almaksızın bile bu uğraşa katılır. Bu kişiler, böylesine değerli bir davaya hizmet etmekle kendilerini kıvançlı ve doygun hissederek –ve saygınlıklarının artmasıyla, ilerlemeyle– ödüllerini alırlar.

Özseverlikleri birey olarak kendileriyle ilgili olmaktan çok kümeleriyle ilgili olanlar bireysel özseverler kadar duyarlıdırlar ve kümelerinde açılan herhangi bir yaraya gerçek olsun, imgesel olsun, öfkeyle tepki gösterirler. En azından, daha yoğun ve kuşkusuz daha bilinçli olarak tepki gösterirler. Bir birey, akıl yönünden çok hasta olmadığı sürece, kendi kişisel özseverlik imgesi hakkında en azından birtakım kuşkulara sahip olabilir. Küme üyesinde böyle kuşkular yoktur çünkü onun özseverliği çoğunlukça paylaşılır. Birbirlerinin toplu özseverliğine meydan okuyan kümeler arasındaki çatışma durumunda, bizzat bu meydan okuma, bu kümelerin her birinde yoğun düşmanlık uyandırır. Kişinin kendi kümesinin özseverlik imgesi en yüksek noktaya çıkarılırken karşıt kümenin değersizleştirilmesi en alt düzeye indirilir. Kişinin kendi kümesi insanlık onurunun, dürüstlüğün, ahlakın ve hakkın savunucusu durumuna gelir. Öteki kümeye şeytanca nitelikler verilir; o küme haindir, acımasızdır, zalimdir ve temelde insanlık dışıdır. Küme özseverliğinin simgelerinden

birinin –sözgelimi bayrağın ya da imparatorun, başkanın veya bir büyükelçinin kişiliğinin– çiğnenmesine halk öylesine yoğun bir köpürme ve saldırganlıkla tepki gösterir ki, önderler güttükleri savaş siyasetinde bile seve seve desteklenir.

Küme özseverliği, insan saldırganlığının en önemli kaynaklarından biridir ama bütün öteki savunucu saldırganlık biçimleri gibi bu da yaşamsal çıkarlara yönelik bir saldırıya gösterilen bir tepkidir. Küme özseverliği, öteki savunucu saldırganlık biçimlerinden ayrılır çünkü yoğun özseverlik, kendi başına, yarı hastalıklı bir olgudur. Hindistan'ın bölünmesi sırasında Hindularla Müslümanlar arasında ya da daha yakınlarda Bengalli Müslümanlarla bunların Pakistanlı yöneticileri arasında meydana geldiği biçimiyle kanlı ve zalimce kitle kırımlarının nedenleri ve işlevleri göz önüne alınırsa küme özseverliğinin hatırı sayılır bir rol oynadığından kuşku yoktur; burada dünyanın hemen hemen en yoksul ve en kötü koşullar altındaki halklarını ele almakta olduğumuz gerçeğini değerlendirirsek bu durum şaşırtıcı değildir. Ama hiç kuşkusuz, bu olguların tek nedeni özseverlik değildir, bunların öteki yönlerini daha sonra tartışacağız.

Saldırganlık ve Direnç

Savunucu saldırganlığın bir başka önemli kaynağı, bastırılmış çabaları ya da düşlemleri bilince çıkarmaya yönelik herhangi bir girişime gösterilen bir tepki olarak saldırganlıktır. Bu tip tepki Freud'un "direnç" olarak adlandırdığı olgunun yönlerinden biridir ve ruhçözümleme yöntemiyle sistemli biçimde açığa çıkarılmıştır. Freud, çözümlemeci bastırılmış veriye dokunursa hastanın onun tedavi yaklaşımına "direneceği"ni ortaya çıkardı. Bu, hastanın bilinçli isteksizliğiyle, sahtekârlıkla ya da giz saklama eğilimiyle ilgili bir konu değildir; hasta, bilinçdışı verinin de, gösterdiği direncin de ayırdında olmaksızın bu bilinçdışı verinin ortaya çıkarılmasına karşı kendini savunmaktadır. Bir kişinin belli çabaları çoğu kez ömrü boyunca bastırabilmesinin birçok gerekçesi vardır. Belki bastırılmış tepileri başkaları tarafından (ya da özsaygısı ve özsevgisi söz

konusu olunca kendisi tarafından) bilinirse cezalandırılmaktan, sevilmemekten ya da aşağılanmaktan korkuyordur.

Ruhçözümsel tedavi, direncin yaratabileceği birçok farklı tepkiyi ortaya koymuştur. Hasta duyarlı konudan kaçınarak bir başka şeyi konuşabilir; kendini uykusuz ve yorgun hissedebilir, görüşmeye gelmemek için bir gerekçe bulabilir ya da çözümlemeciye çok kızabilir ve çözümlemeden vazgeçmek için herhangi bir gerekçe bulabilir. İşte kısa bir örnek: Kendinde fırsatçılığın bulunmamasından kıvanç duyan bir yazarı çözümlüyordum. Bu yazar bir oturumda bana, bir elyazmasını değiştirdiğini çünkü bu değişikliğin, iletmek istediği mesajı daha iyi ileteceğini düşündüğünü söyledi. Doğru karar verdiğini düşünmüştü ve daha sonra kendini biraz bunalmış hissedince ve başına ağrı girince şaşırmıştı. Kendine yön veren gerçek güdünün, değiştirilmiş kopyanın ilk kopyadan daha çok tutulmasını ve kendine daha çok ün, daha çok para getirmesini beklemesi olabileceğini; dahası, bu bunaltılı ruh halinin ve baş ağrısının, belki de bu kendine ihanet hareketiyle bir ilişkisi olabileceğini ileri sürdüm. Daha bu sözlerimi bitirmemiştim ki yazar ayağa fırlayarak yoğun bir öfke içinde bağırmaya, bir sadist olduğumu, umduğu hazzı kursağında bırakmaktan zevk aldığımı, gelecekteki başarısında gözü olan kıskanç bir adam olduğumu, onun yazın alanı hakkında hiçbir şey bilmeyen cahil bir adam olduğumu haykırmaya başladı ve daha da sövdü saydı. (Hastanın normalde çok nazik bir adam olduğunu, gerek bu patlamadan önce gerekse sonra bana saygıyla davrandığını belirtmem gerekir.) Yorumumu doğrulamak için herhalde bundan daha çok şey yapamazdı. Bilinçdışı güdüsüne değinilmesi, onun açısından; özimgesine ve kimlik duygusuna yönelik bir tehditti. Buna, bedenine ya da malınamülküne yönelmiş bir tehditmiş gibi, yoğun saldırganlıkla tepki gösterdi. Böylesi durumlarda saldırganlığın bir tek amacı vardır: kanıtı elinde bulunduran tanığı mahvetmek.

Ruhçözümsel tedavide, bastırılmış verilere dokunulduğu zaman direncin artmakta olduğu düzenli biçimde gözlenebilir. Ama bu olguyu gözlemlemek için kesinlikle ruhçözümsel durumla sınırlı değiliz. Günlük yaşamda bunun örnekleri çok

bol bulunur. Çocuklarını –çok sevdiği için değil de– onlara sahip olmak ve denetlemek istediği için yakınında tutmayı arzuladığı bir anneye söylendiği zaman bu annenin öfkeyle tepki gösterdiğini kim görmemiştir ki? Ya da kızının bakireliğine gösterdiği titizliği, kendisinin ona duyduğu cinsel ilginin güdülediği söylendiği zaman bir babanın gösterdiği tepkiyi? Ya da siyasal inançlarının ardında yatan kazanç çıkarı anımsatılan belli bir yurtsever tipinin tepkisini? Ya da ideolojisinin ardında yatan kişisel yıkıcı tepiler anımsatılan belli bir devrimci tipinin tepkisini? Gerçekten, bir başkasının güdüsünü tartışma konusu yapmak, en çok saygı duyulan nezaket yasaklarından birini –hem de çok gerekli birini, çünkü nezaket, saldırganlığın uyanışını en aza indirme işlevine sahiptir– çiğnemek demektir.

Tarihsel bakımdan da aynı şey geçerlidir. Belli bir düzen hakkındaki gerçekleri dile getirenler, öfkeleri kabarmış olan iktidardakiler tarafından sürülmüş, zindana atılmış ya da öldürülmüştür. Hiç kuşkusuz, bunun apaçık açıklaması, bu kişilerin, içinde yaşadıkları kurulu düzenler bakımından tehlikeli oldukları ve bunları öldürmenin *yürürlükteki durumu* korumanın en iyi yolu gibi göründüğüdür. Bu yeterince doğrudur ama kurulu düzen açısından gerçek bir tehdit oluşturmadıkları zaman bile gerçeği söyleyenlere çok derin bir nefret duyulduğu gerçeğini açıklamaz. Bana kalırsa, bunun temelinde yatan neden, bu kişilerin, gerçeği söyleyerek bu gerçeği bastırmış olanların direncini harekete geçirmeleridir. İkinciler bakımından gerçek, yalnızca iktidarlarını tehdit edebileceği için tehlikeli olmakla kalmaz; bütün bilinçli yönelim sistemlerini sarsacağı, onları yaptıkları ussallaştırmalardan yoksun bırakacağı ve hatta farklı biçimde hareket etmeye zorlayabileceği için de tehlikelidir. Ancak bastırılmış olan önemli tepilerin ayırdına varma sürecini yaşamış olanlar, bu sürecin sonucunda meydana gelen zelzele gibi sarsıcı sersemlik ve şaşkınlık duygusunu bilebilirler. Bu serüveni göze almayı herkes istemez, en azından o an için kör olmaktan kazanç sağlayanlar ise hemen hiç istemezler.

Uyumcu Saldırganlık

Uyumcu saldırganlık, saldırgan, yıkma arzusuyla yönlendirildiği için değil de ona öyle yapması söylendiği ve buyruklara uymayı görevi saydığı için ortaya koyduğu çeşitli saldırganlık eylemlerinden oluşur. Hiyerarşik yapılı bütün toplumlarda söz dinleme, belki de en derinlemesine kök salmış özelliktir. Söz dinleme erdemle, dikbaşlılık suçlulukla eş tutulur. Dikbaşlı olmak, bütün öteki suçları peşinden getiren baş suçtur. İbrahim, söz dinlediği için oğlunu kurban etmek istiyordu. Antigone, devletin yasalarına boyun eğmediği için Kreon tarafından öldürüldü. Özellikle ordular boyun eğmeyi geliştirir çünkü bunların bizzat özü, emirlerin hiç tartışmaksızın, mutlak olarak refleks gibi kabul edilmesi üzerine kurulmuştur, insanları öldüren ve sakat bırakan askeri, bir anda yüzlerce yaşamı ortadan kaldıran bombardıman pilotunu zorunlu olarak bir yıkıcılık ya da zalimlik tepisinin yönlendirmesi gerekmez, tartışmaksızın söz dinleme ilkesi de yönlendirir.

Uyumcu saldırganlık, ciddi biçimde dikkate alınmaya değecek kadar yaygındır. Bir gençlik çetesindeki oğlanların davranışından bir ordudaki askerlerin davranışına kadar birçok yıkıcı harekete "korkak" görünmemek için ve emirleri dinlemiş olmak için girişilir. Çoğu kez yanlışlıkla doğuştan saldırganlık tepilerinin gücünü gösteren bir olgu olarak açıklanan bu tip saldırgan davranışın kökeni, insan saldırganlığı değil, bu güdülerdir. Uyumcu saldırganlık, yalandan saldırganlık olarak da pekâlâ sınıflandırılabilir; böyle sınıflandırılmamasının nedeni, uygun olma gereksinmesinin bir sonucu olarak söz dinlemenin, birçok durumda, başka türlü açığa çıkmayabilecek olan saldırganlık tepilerini harekete geçirmesidir. Dahası, söz dinlememe ya da uyumcu olmama tepisi, birçokları için içsel bir tehdit oluşturur; bu kişiler bu tehdide karşı kendilerini, gerekli saldırgan eylemi uygulayarak savunmuş olurlar.

Araçsal Saldırganlık

Biyolojik olarak uyarlanabilir bir başka saldırganlık tipi araçsal saldırganlıktır; bu tip saldırganlığın amacı *gerekli* ya da

arzulanır olanı elde etmektir. Amaç *pek de yıkım* değildir. Bu saldırganlık, yalnızca gerçek amaca ulaşmakta bir araç işlevi görür. Bu bakımdan, savunucu saldırganlığa benzer ama başka önemli yönlerden farklıdır. Bu saldırganlık, savunucu saldırganlığı programlayana benzeyen, kalıtımsal olarak programlanmış bir sinir temeline dayanır gibi görünmemektedir. Memeliler arasında, yalnızca, saldırganlıkları besin elde etmenin aracı olan yırtıcı (başka hayvanları avlayarak yaşayan) hayvanlar, onları avlarına saldırmaya iten doğuştan bir sinir kalıbıyla donatılmışlardır. Hominidlerin ve *Homo*'nun avlanma davranışı, öğrenmeye ve deneyime dayanır ve kalıtımsal olarak programlanmış gibi görünmemektedir.

Araçsal saldırganlığın yarattığı güçlük, "gerekli" ve "arzulanır" terimlerinin anlamlarının belirsiz olmasında yatar.

Gerekli terimini, sözgelimi açlık tehlikesini önleme gibi tartışmasız bir fizyolojik gereksinme açısından tanımlamak kolaydır. Eğer bir adam, kendisi ve ailesi gereksinme duydukları en az miktardaki yiyeceğe bile sahip olmadıkları için çalarsa ya da soygun yaparsa, bu saldırganlık açıkça fizyolojik gerekliliğin güdülediği bir eylemdir. Açlığın sınırına dayanmış olan ve daha iyi durumdaki bir başka topluluğa saldıran ilkel bir topluluk için de aynı şey doğrudur. Ama bu açık seçik gereklilik örnekleri günümüzde oldukça seyrektir. Başka, daha karmaşık durumlar çok daha sıklıkla görülür. Bir ulusun önderleri, gereksinme duydukları hammaddeleri üreten toprakları ele geçirmedikçe ya da kendileriyle yarışan bir ulusu yenilgiye uğratmadıkça, uzun erimde ekonomik durumlarının ciddi biçimde tehlikeye gireceğini kavrarlar. Sık sık böylesi gerekçeler, gücünü artırma arzusunun ya da önderlerin kişisel hırslarının ideolojik bir örtüsünden başka bir şey değilse de en azından geniş, göreceli bir anlamda tarihsel bir gerekliliğe karşılık oluşturan savaşlar vardır.

Ya arzulanır olan nedir? Sözcüğün dar anlamıyla şöyle yanıt verilebilir: *Arzulanır olan, gerekli olandır.* Bu durumda, "arzulanır", nesnel duruma dayandırılmıştır. Ne var ki arzulanır terimi, daha sık olarak, *arzu edilen şey* olarak tanımlanır. Terimi bu anlamda kullanırsak araçsal saldırganlık sorunu başka

bir görünüş kazanır ve gerçekte, bu görünüş, saldırganlığın güdülenmesinde en büyük önemi taşır. Gerçek odur ki insanlar, yalnızca yaşamlarını sürdürmek için gerekli olan, yalnızca iyi bir yaşamın maddi temelini sağlayan şeyleri arzulamazlar; kültürümüzde –ve tarihin benzer dönemlerinde– insanların çoğu *açgözlüdür:* daha çok yiyecek, içecek, ses, mal-mülk, güç ve ün açlığı içindedir, insanların açgözlülüğü bu nesnelerden biriyle ötekinden daha çok ilgili olabilir; bütün insanlarda ortak olarak bulunan yön, doymak bilmez olmaları, bu yüzden de hiçbir zaman kendilerini doymuş hissetmemeleridir. Açgözlülük, insandaki içgüdüsel olmayan tutkuların en güçlülerinden biridir ve açıkça, bedensel işlev bozukluğunun, içsel boşluğun, kişinin içinde bir merkezin bulunmamasının bir belirtisidir. Açgözlülük, Budist, Yahudi ve Hıristiyan ahlakında temel günahlardan biri olmasının yanı sıra tam olarak gelişememiş olmanın da hastalıklı bir dışa vurumudur.

Birkaç örnek, açgözlülüğün hastalıklı niteliğini gözler önüne serecektir: Çok iyi bilindiği gibi, açgözlülüğün bir biçimi olan aşırı yemek yemenin nedeni çoğu kez çöküntülü durumdandır ya da elinde olmadan bir şeyler satın alma, çöküntülü bir ruhsal durumdan kaçmaya yönelik bir girişimdir. Yemek yeme ya da satın alma, içteki boşluğu doldurmayı ve böylece de çöküntü yaratan duyguyu o an için alt etmeyi simgeleyen bir eylemdir. Açgözlülük bir tutkudur; bir başka deyişle, enerji yüklüdür ve dur durak bilmeden kişiyi amaçlarına ulaşmaya doğru sürükler.

Kültürümüzde herkesi bir tüketiciye dönüştürme eğilimi gösteren bütün önlemler açgözlülüğü büyük ölçüde pekiştirmektedir. Açgözlü olan kişinin, arzuladığı şeyleri satın almak için yeterli paraya sahip olması koşuluyla, saldırgan olması gerekmez kuşkusuz. Ama gerekli araçlara sahip olmayan açgözlü, arzularını doyurmak istiyorsa, saldırıda bulunmak zorundadır. En çarpıcı örnek, uyuşturucuya duyduğu açlığın (her ne kadar onun durumunda bu açlığı fizyolojik kaynaklar gitgide pekiştirse de) egemenliği altına girmiş uyuşturucu tutkunudur. Uyuşturucu satın almak için parası olmayan birçok

insan gerekli aracı elde etmek için soygun yapar, saldırılar düzenler, hatta adam öldürür. Bunların davranışı yıkıcı olmakla birlikte, saldırganlıkları araçsaldır, amaçları değildir. Tarihsel ölçekte açgözlülük en sık görülen saldırganlık nedenlerinden biridir ve belki de nesnel olarak gereksinilen bir şeye duyulan arzu kadar güçlü bir araçsal saldırganlık güdüsüdür.

Açgözlülüğün özçıkarla özdeşleştirilmesi bu güdünün anlaşılmasını güçleştirmiştir. Özçıkar, biyolojik temeli olan, kendini-korumaya yönelik bir dürtünün olağan bir anlatımıdır; amacı, yaşamın ya da alışılmış geleneksel bir yaşam düzeyinin korunması için gerekli şeyleri elde etmektir. Max Weber, Tawney, von Brentano, Sombart ve diğerlerinin ortaya koyduğu gibi ortaçağda insana bir köylü olarak olsun, bir zanaatkâr olarak olsun, sahip olduğu geleneksel yaşam düzeyini koruma arzusu yön veriyordu. On altıncı yüzyıldaki devrimci köylülerin istekleri, kentlerde zanaatkârların sahip olduğu şeylere sahip olmak değildi; ne de zanaatkârlar feodal bir baronun ya da zengin bir tüccarın zenginliğine ulaşmak için didiniyorlardı. On sekizinci yüzyılda bile bir tüccarın, mağazasını daha çekici bir görünüme sokarak ya da bir başka tüccarın malları aleyhine kendi mallarını överek bir rakibinden müşteri çalmaya kalkışmasını yasaklayan yasalarla karşılaşıyoruz. Ancak kapitalizmin tam olarak gelişmesiyle birlikte –daha önce Roma İmparatorluğu toplumu gibi karşılaştırılabilir toplumlarda olduğu üzere– açgözlülük, durmaksızın artan sayıda yurttaş için kilit güdü haline geldi. Bununla birlikte açgözlülük, belki de hâlâ varlığını sürdüren bir dinsel gelenekten dolayı hemen hiç kimsenin itiraf etmeyi göze alamadığı bir güdüdür. Bu açmaz, açgözlülük özçıkar olarak ussallaştırılarak çözülmüştür. Burada izlenen mantık şudur: özçıkar insan doğasına yerleşmiş, biyolojik temele dayalı bir uğraştır, açgözlülüğe eşittir; öyleyse, açgözlülüğün kökeni insan doğasındadır ve açgözlülük kişiliklerin koşullandırdığı bir insan tutkusu değildir. QED.*

* Bkz. sayfa 16.

En önemli araçsal saldırganlık olgusu savaştır. Savaşın nedeninin, insandaki yıkıcılık içgüdüsünün gücü olduğunu düşünmek moda haline gelmiştir. İçgüdücüler ve ruhçözümlemeciler[21] savaş hakkında bu açıklamayı yapmışlardır. Nitekim, örneğin katı ruhçözümlemeciliğin önemli bir temsilcisi olan E. Glover, "savaş bilmecesi bilinçdışının derinliklerinde ... yatar" diyerek M. Ginsberg'e karşı çıkmakta ve savaşı bir "uygunsuz içgüdü uyarlanması biçimi"yle karşılaştırmaktadır (E. Glover ve M. Ginsberg, 1934).[22]

Freud, izleyicilerinden çok daha gerçekçi bir görüş savunmuştur. Einstein'a gönderdiği ünlü mektubu *Niçin Savaş*'ta (S. Freud, 1933), savaşa insan yıkıcılığının *neden olduğu*'nu savunmamış; savaşın nedenini, çatışmaların –yurttaşlar hukukunda olduğu gibi– barışçıl biçimde çözümlenebilmesine temel olacak hiçbir yaptırımlı uluslararası hukuk bulunmadığı için her zaman şiddetle çözümlenmiş olan, gruplar arasındaki gerçek çatışmalarda görmüştür. İnsan yıkıcılığı etkenine, hükümet bir kez savaşa girişmeye karar verince insanların savaşa girmeye hazır olmalarını kolaylaştıran bir şey olarak, yalnızca yardımcı bir rol atfetmiştir.

Savaşa doğuştan insan yıkıcılığının neden olduğu tezi, tarih hakkında en az bilgili olan birine bile düpedüz saçma gelecektir. Babillilerden, Yunanlardan[23] tutun da zamanımızın devlet adamlarına kadar bütün yetkililer savaşı, çok gerçekçi gerekçeler saydıkları nedenlerden dolayı planlamışlar ve her ne kadar yaptıkları hesaplamalar, doğal olarak çoğu kez hatalı olsa da, olumlu ve olumsuz yönleri eksiksiz biçimde tartıp dökmüşlerdir. Bunların güdüleri katmerliydi: ekilecek toprak, zenginlik, köleler, hammaddeler, pazarlar, genişleme ve savunma. Özel koşullar altında, öç alma isteği ya da küçük bir boy içindeki yıkım tutkusu, savaşı güdüleyen etkenler arasında olmuştur ama böylesi durumlar tipik değildir. Savaşa insan saldırganlığının neden olduğu yolundaki bu görüş, yalnızca gerçekçilikten uzak değil, zararlıdır da. İlgiyi gerçek nedenlerden saptırır, böylece de bu nedenler karşısındaki muhalefeti zayıflatır.

Doğuştan savaş eğilimi tezini yalnızca tarihsel kayıtlar değil, aynı zamanda ve çok önemli olarak, ilkel savaş tarihi de çürütmektedir. Daha önce, ilkel halklar arasındaki saldırganlık bağlamında ortaya koyduğumuz gibi bu halklar –özellikle de avcılar ve yiyecek toplayıcılar– en az savaşsever insanlardır ve bunların kavgalarının ayırıcı özelliği yıkıcılıktan ve kana susamışlıktan göreceli olarak yoksun olmalarıdır. Bundan da öteye, uygarlığın gelişmesiyle birlikte, savaşların sıklığının ve kan dökücülüğünün arttığını gördük. Savaşa doğuştan yıkıcılık tepileri neden olsaydı bunun tersinin doğru olması gerekirdi. On sekizinci, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda görülen insancıl eğilimler savaştaki yıkıcılık ve zalimlikte bazı azalmalar sağlamıştır ve bu eğilimler, çeşitli uluslararası antlaşmalarla yasalaştırılmıştır ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan süreyle bu savaş sırasında bu antlaşmalara uyulmuştur. Bu ileriye dönük açıdan bakılınca uygar insan ilkel insandan daha az saldırgan görünmüştür ve varlığını hâlâ sürdüren savaş olgusu, uygarlığın yararlı etkisine boyun eğmeyi reddeden saldırganlık içgüdülerinin inatçılığından ileri gelen bir olgu olarak açıklanmıştır. Oysa gerçekte, uygar insanın yıkıcılığı insanın doğasına yansıtılmış, böylece de tarih biyolojiyle karıştırılmıştır.

Savaşın nedenlerinin kısa bir çözümlemesini olsun sunmaya kalkışsaydım, bu kısa çözümleme bile bu kitabın çerçevesini kat kat aşardı; bu yüzden kendimi, yalnız bir örnek, Birinci Dünya Savaşı örneğini vermekle sınırlandırmak zorundayım.[24]

Birinci Dünya Savaşı'nı çeşitli ilgili ulusların engellenerek birikmiş saldırganlıklarına bir çıkış yolu sağlama gereksinmeleri değil, her iki yandaki siyasal, askeri ve sınai önderlerin ekonomik çıkarları ve hırsları harekete geçirdi. Bu güdüler çok iyi bilinmektedir ve burada ayrıntılı biçimde anlatılmaları gereksizdir. Genelde, 1914-1918 savaşında Almanların güttükleri amaçların aynı zamanda ana güdüleri olduğu söylenebilir. Bu amaçlar, Batı ile Orta Avrupa'da ekonomik egemenlik ve Doğu'da topraktı. (Gerçekte bunlar, temelde imparatorluk hü-

kümetinin dış politikasının devamı niteliğinde bir dış politika izleyen Hitler'in de amaçlarıydı.) Batılı Bağlaşıkların amaçları ve güdüleri de benzer nitelikteydi. Fransa Alsas-Loren'i, Rusya Çanakkale Boğazı'nı, İngiltere bazı Alman sömürgelerini, İtalya da hiç değilse ganimetten küçük bir pay istiyordu. Bazıları gizli antlaşmalarda koşula bağlanan bu amaçlar olmasaydı yıllarca önce barışa varılır ve her iki yandan milyonlarca insanın yaşamı esirgenmiş olurdu.

Birinci Dünya Savaşı'nda her iki yan da özsavunma ve özgürlük duygusuna seslenmek zorundaydı. Almanlar, kuşatma ve tehdit altında olduklarını, dahası, Çar'la mücadele etmekle özgürlük için mücadele etmekte olduklarını ileri sürüyorlardı. Almanların düşmanları ise Alman Junkerleri'nin saldırgan militarizmince *tehdit edildiklerini ve Kayzer*'le mücadele etmekle özgürlük için mücadele etmekte olduklarını öne sürüyorlardı. Bu savaşın Fransız, Alman, İngiliz ve Rus halklarının saldırganlıklarını boşaltma isteklerinden kaynaklandığını düşünmek yanlıştır ve yalnızca bir tek işlevi vardır: tarihteki büyük kırımlardan birinin sorumlusu olan kişilerden ve toplumsal koşullardan dikkatleri saptırmak.

Bu savaşa duyulan coşku söz konusu olduğu sürece başlangıçtaki coşku ile ilgili halkların kavgayı sürdürme güdülerini birbirinden ayırmak gerekir. Alman tarafı söz konusu olunca halk içindeki iki grubu birbirinden ayırmak zorunludur. Küçük bir ulusçular grubu –bütün halkın küçük bir azınlığı– 1914'ten önce de yıllardan beri bir fetih savaşı çığırtkanlığı yapıyordu. Bu grup en başta, Alman Deniz Kuvvetleri'nin bazı önderlerince ve ağır sanayinin başındaki bazı kesimlerce desteklenen yüksekokul öğretmenlerinden, birkaç üniversite profesöründen, gazetecilerden ve politikacılardan oluşuyordu. Bunların güdüsü, küme özseverliğinin, araçsal saldırganlığın ve bu ulusçu hareket içinde, bu yolla kendine bir yer edinme ve güç kazanma isteğinin bir karışımı olarak tanımlanabilir. Halkın geniş çoğunluğu, ancak savaşın patlak vermesinden kısa süre önce ve sonra büyük bir coşku gösterdi. Burada da çeşitli toplumsal sınıflar arasında önemli ayrılıklar

ve farklı tepkiler görülmektedir; örneğin aydınlar ve öğrenciler, işçi sınıfından daha büyük bir coşkuyla davrandılar. (Bu soruna bir ölçüde ışık tutan ilginç bir veri, savaştan sonra yayımlanan Alman Dışişleri Bakanlığı belgelerinin ortaya koyduğuna göre, Alman hükümeti başkanı Reichschancellor von Bethman-Hollweg'in, önce Rusya'ya savaş açıp böylece de işçilerde otokrasiye karşı ve özgürlük için mücadele ediyormuş duygusu vermedikçe Reichstag'daki en güçlü parti olan Sosyal Demokrat Parti'nin rızasını almanın olanaksız olduğunu çok iyi bilmesidir.) Savaşın başlamasından birkaç gün önce ve savaş başladıktan sonra bütün halk hükümetin ve basının sistemli aşılama etkisinin altındaydı; bu aşılama çabasının amacı, halkı Almanya'nın aşağılandığına ve saldırıya uğradığına inandırmak, bu yolla da savunucu saldırganlık tepilerini harekete geçirmekti. Ne var ki, güçlü araçsal saldırganlık tepileri, bir başka deyişle yabancı toprak fethetme isteği, halkı bir bütün olarak harekete geçirmedi. Hükümet propagandasının daha savaşın başında bile herhangi bir fetih amacını ya yadsıması ya da daha sonra, dış politikayı generaller dayatıyorken Alman İmparatorluğu'nun gelecekteki güvenliği bakımından zorunlu amaçlar olarak tanımlaması gerçeği, bunu doğrulamaktadır. Ama başlangıçtaki coşku, birkaç ay sonra, bir daha geri dönmemek üzere ortadan kalktı.

Hitler Polonya'ya saldırısını başlattığı, böylece de bir sonuç olarak İkinci Dünya Savaşı'nın tetiğini çektiği zaman halkın savaşa duyduğu coşkunun hemen hemen sıfır olması son derece dikkate değer bir olgudur. Yıllarca süren yoğun militarist aşılamaya karşın halk, bu savaşı sürdürmeye çok istekli olmadığını açıkça ortaya koydu. (Hitler, saldırıya karşı savunma duygusunu uyandırmak için, Silezya'daki bir radyo istasyonuna sözde Polonyalı askerlerce –gerçekte kılık değiştirmiş Nazilerce– uydurma bir saldırı sahnelemek zorunda bile kaldı.)

Ama her ne kadar Alman halkı bu savaşı kesinlikle istemiyorsa da (generaller de isteksizdiler) hiç direnmeksizin savaşa girdi ve sonuna kadar kahramanca savaştı.

Ruhbilimsel sorun savaşın *nedenselliği*'nde değil, şu soruda yatar: Hangi kutsal etkenler savaşa neden olmadıkları halde savaşı *olanaklı* kılar?

Bu soruya yanıt verilirken göz önüne alınacak birçok ilgili etken vardır. Birinci Dünya Savaşı'nda (bazı değişikliklerle İkinci Dünya Savaşı'nda da), savaş bir kez başlayınca Alman (ya da Fransız, Rus, İngiliz) askerleri dövüşmeye devam ettiler çünkü savaşı kaybetmenin bütün ulus için felaket anlamına geleceğini hissediyorlardı. Tek tek askerleri, yaşamları için dövüştükleri ve bunun bir öldürme ya da ölme sorunu olduğu duygusu güdülüyordu. Ama bu duygular bile devam etme isteğinin sürdürülmesi için yeterli olmazdı. Kaçacak olsalar vurulacaklarını da biliyorlardı; yine de bu güdüler bile bütün ordularda geniş ölçekli ayaklanmaların olmasını önleyemedi. Rusya'da ve Almanya'da bu ayaklanmalar en sonunda 1917 ve 1918'deki devrimlere yol açtı. 1917'de Fransa'da, askerlerin ayaklanma yapmadıkları hemen hiçbir ordu birliği yoktu ve ancak Fransız generallerinin bir ordu biriminin öteki ordu birimlerinde olan bitenleri bilmesine engel olmakta gösterdikleri beceri sayesinde bu ayaklanmalar, gerek toplu idamlar gerekse askerlerin günlük yaşam koşullarında yapılan bazı iyileştirmelerle bastırıldı.

Savaşın olanaklılığıyla ilgili bir başka önemli etken yetkeye duyulan çok derine yerleşmiş saygı ve huşu duygusudur. Askerler geleneksel olarak öyle eğitilmişlerdi ki önderlerinin sözünü dinlemeyi, yerine getirmek için yaşamlarını vermeleri gereken ahlaksal ve dinsel bir yükümlülük olarak hissediyorlardı. Bu söz dinleme tutumunun en azından ordunun önemlice bir bölümünde ve ülke içindeki halk arasında ortadan kakması, ancak siperlerde geçen yaklaşık üç ile dört yıllık bir dehşet yaşamından ve askerlerle halk, savunmayla hiçbir ilgisi olmayan savaş amaçları uğruna önderlerinin kendilerini kullanmakta oldukları gerçeğini iyice kavradıktan sonra gerçekleşti.

Savaşı olanaklı kılan ve saldırganlıkla hiçbir ilgisi bulunmayan başka, daha karmaşık duygusal güdüler de vardır.

Savaş, beraberinde kişinin yaşamıyla ilgili tehlikeler ve pek çok acı getirse bile heyecan vericidir. Sıradan kişinin yaşamının sıkıcı, tekdüze ve serüvenden yoksun olduğu göz önüne alınırsa savaşa girmeye hazır oluş, günlük yaşamın sıkıcı tekdüzeliğine bir son verme –ve kendini bir serüvene, gerçekte sıradan kişinin yaşamında geçirmeyi umabileceği tek serüvene atma– arzusu olarak anlaşılmalıdır.[25]

Savaş bir ölçüye kadar bütün değerleri tersine çevirir. Savaş, açığa vurulması gereken özgecilik ve dayanışma gibi derine yerleşmiş insan tepilerini –barış zamanındaki yaşamın modern insanda yarattığı bencillik ve yarışma ilkelerinin köreltti̇ği tepileri– özendirir. Sınıfsal farklılıklar, eğer varsa, önemli ölçüde ortadan kalkar. Savaş içinde, insan yeniden insandır ve sahip olduğu toplumsal konumun bir yurttaş olarak ona verdiği ayrıcalıklara bakmaksızın kendini seçkinleştirme şansı elindedir. Çok belirgin bir biçimde dile getirirsek: savaş, barış zamanında yaşamı yöneten adaletsizlik, eşitsizlik ve can sıkıntısına dolaylı bir başkaldırıdır ve bir askerin yaşamı için düşmanla dövüşürken yiyecek, sağlık bakımı, barınak, giyecek için kendi kümesinin üyeleriyle dövüşmek zorunda olmadığı gerçeğinin gözden ırak tutulmaması gerekir; bütün bunlar bir tür karşıt biçimde toplumsallaşmış sistem içinde sağlanır. Savaşın bu olumlu yönlere sahip olması gerçeği, uygarlığımız üzerine üzücü bir yorumdur. Sivil yaşam serüvencilik, dayanışma, eşitlik ve ülkücülük öğelerini temin edebilseydi insanların bir savaşta dövüşmelerini sağlamak çok zor olabilirdi, diyebiliriz. Savaşta hükümetlerin sorunu, bu başkaldırıyı savaş amacına koşarak ondan yararlanmaktır; aynı zamanda katı disiplin uygulanarak, halklarını yıkımdan koruyan, çıkar gözetmez, bilge, yürekli kişiler biçiminde tanımlanan önderlere boyun eğme ruhu geliştirilerek, bu başkaldırının yönetim için bir tehdit haline gelmesine engel olunması gerekir.[26]

Sonuç olarak modern çağdaki büyük savaşlara ve eskiçağ devletleri arasındaki çoğu savaşa engellenerek biriktirilmiş saldırganlık değil, askeri ve siyasal seçkinlerin araçsal sal-

dırganlığı neden olmuştur. En ilkel kültürlerden en gelişmiş kültürlere kadar savaş sıklığında görülen farklılık hakkındaki veriler bunu ortaya koymaktadır. Bir uygarlık ne denli ilkelse, o denli de az savaşla karşılaşıyoruz (Q. Wright, 1965).[27]

Savaş sayısı ve yoğunluğunun teknik uygarlığın gelişmesiyle birlikte arttığı gerçeğinde de aynı eğilim görülebilir: savaş, güçlü bir yönetime sahip güçlü devletler arasında en yüksek, sürekli şefliğin bulunmadığı ilkel insanlar arasında en düşüktür. Aşağıdaki çizelgede ortaya konulduğu gibi, modern çağda başta gelen Avrupalı güçlerin katıldıkları çarpışmaların sayısı da aynı eğilimi sergilemektedir. Bu çizelge, 1480'den bu yana her yüzyılda olan çarpışmaların sayısını bildirmektedir. (Q. Wright, 1965):

YILLAR	SAVAŞ SAYISI
1480-1499	9
1500-1599	87
1600-1699	239
1700-1799	781
1800-1899	651
1900-1940	892

Savaşa insanın doğuştan saldırganlığının neden olduğunu açıklayan yazarların yaptığı şey, insanın "yıkıcı" doğasının yol açmış olması gerektiğini varsayarak modern savaşı normal saymaktır. Bu yazarlar, bu varsayımın doğrulamasını hayvanlar ve tarihöncesi atalarımız hakkında elde edilen ve bu amaca hizmet etmesi için çarpıtılması gereken verilerde bulmaya uğraşmışlardır. Bu tutum, günümüz uygarlığının teknik-öncesi kültürlere olan üstünlüğüne sarsılmaz inançtan kaynaklanmıştır. Şu mantık uygulanmıştır: uygar insan bu kadar çok savaştan ve bu kadar çok yıkıcılıktan bunca acı çektiğine göre "ilerleme"ye yönelik gelişmenin çok çok gerisinde olan ilkel insanın durumu kim bilir ne kadar kötüydü. Saldırganlığın suçunun uygarlığımıza yükletilmemesi gerektiği için saldırganlık, içgüdülerimizin sonucu olarak açıklanmak zorundadır. Ama gerçekler bunun tersini söylemektedir.

Savunucu Saldırganlığı Azaltmanın Koşulları

Savunucu saldırganlık, yaşamsal çıkarlara yönelik tehditlere gösterilen, kalıtımsal olarak hazırlanmış bir tepki olduğu için, öteki içgüdüsel oluşumlardan kaynaklanan tepiler gibi denetim altına alınabilmekle ve değişime uğratılabilmekle birlikte, bu saldırganlığın biyolojik temelini değiştirmek olanaksızdır. Ne var ki, savunucu saldırganlığı azaltmanın ilk koşulu, bu saldırganlığı harekete geçiren gerçekçi etkenleri azaltmaktır. Bunu başaracak bir toplumsal değişiklikler programı belirlemek, açıkçası bu kitabın çerçevesi içerisinde yüklenilmesine olanak bulunmayan bir görevdir.[28] Yalnızca birkaç noktayı belirtmekle yetineceğim.

Hiç kuşkusuz, ana koşul, gerek bireylerin gerekse kümelerin başkalarınca tehdit edilmemesidir. Bu, bütün insanlar için onurlu bir yaşam sağlayabilen ve bir kümenin bir başka kümece baskı altında tutulmasını olanaklı ya da çekici kılmayan maddi temellerin var olmasına bağlıdır. Bugünkünden değişik bir üretim, mülkiyet ve tüketim sistemi aracılığıyla bu koşul yakın gelecekte gerçekleştirilebilir ama bu durumun başarılabileceğini söylemek elbette, bunun başarılacağı ya da bunu başarmanın kolay olacağı anlamına gelmez. Gerçekte, bu öylesine büyük zorlukları olan bir görevdir ki, yalnız bu nedenden dolayı, iyi niyetli birçok kişi hiçbir şey yapmamayı yeğler; ilerlemeyi öven şarkıları hep bir ağızdan, törensel biçimde söyleyerek bir felaketi defetmeyi umarlar.

Herkesin temel gereksinmelerinin karşılanmasını güvence altına alan bir sistemin kurulması, egemen sınıfların ortadan kalkması anlamına gelir. İnsan, "hayvanat bahçesi" koşullarını altında yaşamaya son vermek durumunda kalacaktır; bir başka deyişle, insanın kesin özgürlüğünün yeniden sağlanması ve bütün sömürücü denetim biçimlerinin ortadan kaldırılması gerekecektir. İnsanın kendisini denetleyen önderler olmaksızın edemeyeceği, hiçbir hiyerarşiye dayanmaksızın pekâlâ işlerliğini sürdüren bütün toplumların yanlışlığını kanıtladıkları bir masaldır. Elbette, böylesi bir değişiklik, aile yapısını, eğitim, din yapısını, çalışma ve dinlenme sırasında

bireyler arasındaki ilişkileri de içine alan bütün insan ilişkilerini dönüşüme uğratacak köklü siyasal ve toplumsal değişiklikleri kapsayacaktır.

Savunucu saldırganlık, gerçek tehditlere değil de kitle aşılamasının ve beyin yıkamanın yarattığı sözde tehditlere gösterilen bir tepki olduğu sürece aynı temel toplumsal değişiklikler, bu tür ruhsal gücün kullanılmasını sağlayan temeli de ortadan kaldıracaktır. Aşılanabilirlik, bireyin güçsüzlüğüne ve önderlere duyduğu huşuya dayandığı için yukarıda değinilen toplumsal ve siyasal değişiklikler, bu eğilimin ortadan kalkmasına ve buna uygun olarak da bağımsız eleştirel düşünmenin gelişmesine yol açacaktır.

Son olarak, küme özseverliğinin azaltılması için nüfusun geniş kesimlerinde varlığını sürdüren yoksulluk, tekdüzelik, anlamsızlık ve güçsüzlüğün giderilmesi gerekecektir. Bu, maddi koşulların iyileştirilmesiyle kolayca başarılamaz. Toplumsal örgütlenmede yapılacak ve toplumsal örgütlenmeyi denetim-mülkiyet-iktidar yöneliminden bir yaşam yönelimine, *sahip olma* ve *biriktirme*'den *varlığa* ve *paylaşma*'ya döndürecek çok köklü değişikliklerin sonucu olabilir ancak. Bunun başarılması, her bir kişinin, herhangi bir girişimdeki bir işçi ya da çalışan olarak oynadığı role, bir o kadar da yurttaş olarak oynadığı role en üst düzeyde etkin biçimde katılmasını ve sorumluluk yüklenmesini gerektirecektir. Başıbozukluk toplumuna, milyonlarca atomdan oluşan kitle toplumuna bir son verecek yeni toplumsal ve siyasal yapıların yanı sıra bütünüyle yeni, yerinden yönetim biçimlerinin geliştirilmesi gerekecektir.

Bu koşulların hiçbiri ötekinden bağımsız değildir. Bunlar bir sistemin parçalarıdır; bundan dolayı, ancak tarihin son altı bin yılı boyunca varlığını sürdüren tüm sistemin yerine temelden farklı bir sistem konulabilirse tepkici saldırganlık en az düzeye indirilebilir. Eğer bu olursa, Buda'da, Peygamberlerde, İsa'da ve Yenidendoğuş'un insancı *ütopyacılarında* düş olan görüşler, insanın temel biyolojik programına –hem bireyin hem de insan türünün korunmasına ve gelişmesine– hizmet eden ussal ve gerçekçi çözümler olarak kavranacaktır.

10

Kıyıcı (Zalimce) Saldırganlık: Temel Önermeler

Giriş Niteliğinde Birkaç Söz

Biyolojik olarak uyarlanabilir saldırganlık yaşama hizmet eder. Hâlâ çok daha ayrıntılı bilgilere gereksinme duyulmakla birlikte bu, biyolojik ve nörofizyolojik bakımdan ilke olarak anlaşılmıştır. Bu saldırganlık, yukarıda tartıştığımız belli değişikliklerle de olsa, insanın diğer bütün hayvanlarla paylaştığı bir dürtüdür.

İnsanda benzersiz olan yön, öldürme ve işkence etme tepileriyle yönlendirilebilmesi, böyle yapmaktan da büyük haz duymasıdır; insan, biyolojik olsun, ekonomik olsun, hiçbir akla yatar kazancı olmaksızın kendi türünü öldüren ve yıkan bir varlık olabilen tek hayvandır. Bu biyolojik olarak uyarlanamayan, kıyıcı yıkıcılığın niteliğini ortaya çıkarmak, bundan sonraki sayfaların hedefidir.

Anımsayacak olursak, kıyıcı saldırganlık yalnızca insana özgüdür ve hayvan içgüdüsünden türememiştir. İnsanın fizyolojik yönden yaşamını sürdürmesine hizmet etmez, yine de zihinsel işleyişinin önemli bir parçasıdır. Bazı bireylerde ve kültürlerde ağırlık taşımamakla birlikte, bazı kültürlerde de başat ve güçlü olan tutkulardan biridir. Yıkıcılığın, insanın varoluşundan kaynaklanan ruhsal gereksinmelere verilebilecek olası yanıtlardan biri olduğunu ve daha önce belirtildiği

gibi, *çeşitli toplumsal koşullar ile insanın varoluşsal gereksinmeleri arasındaki karşılıklı etkileşimin* sonucunda ortaya çıktığını göstermeye çalışacağım. Bu varsayım, şu soruları irdeleme girişimimize dayanak olabilecek bir kuramsal temelin kurulmasını gerektirmektedir: İnsan varoluşunun özgül koşulları nelerdir? İnsanın doğası ya da özü nedir?

Her ne kadar günümüz düşüncesi, özellikle de ruhbilimsel düşünce, çoğunlukla felsefe ve öteki katıksız biçimde "öznel yorumlar" alanına giren sorular olarak kabul edilen böylesi sorulara pek açık değilse de, aşağıdaki tartışmada, deneysel irdelemeye gerçekten uygun alanlar bulunduğunu ortaya koyacağım umudundayım.

İnsanın Doğası

Yunan filozoflarından bu yana düşünürlerin çoğu için, insan doğası denilen şeylerin, insanın özünü oluşturan şeylerin bulunduğu açıkça belliydi. Bu özü oluşturan şey konusunda çeşitli görüşler vardı ama böyle bir özün bulunduğu –bir başka deyişle, insanın insan olmasını sağlayan bir şeylerin bulunduğu– genel kabul görüyordu. Nitekim insan, mantıklı bir varlık, toplumsal bir hayvan, alet yapabilen bir hayvan *(Homo faber)* ya da simge yapan bir hayvan olarak tanımlanıyordu.

Yakın zamanlarda, bu geleneksel görüş tartışma konusu olmaya başlamıştır. Bu değişikliğin bir nedeni, insan konusundaki tarihsel yaklaşıma gitgide daha çok önem verilmesiydi, insanlık tarihine ilişkin bir araştırmada ileri sürüldüğüne göre çağımızda insan, önceki çağlardaki insandan öylesine farklıdır ki her dönemde insanların, "insan doğası" olarak adlandırılabilecek ortak bir şeylere sahip olduğunu varsaymak gerçekçi görünmemektedir. Kültürel insanbilim alanında yapılan incelemeler, özellikle Birleşik Devletler'de, bu tarihsel yaklaşımı pekiştirmiştir, ilkel halkların incelenmesi sonucunda öyle çeşitli gelenekler, değerler, duygular ve düşünceler keşfedilmiştir ki birçok insanbilimci, insanın bir tabaka yazısız kâğıt halinde doğduğu ve her bir kültürün bu kâğıda kendi metnini yazdığı anlayışına ulaşmıştır. Değişmez bir insan

doğasıyla ilgili varsayımın yadsınması eğilimine katkıda bulunan bir başka etken, bu kavramın, çok sık olarak, ardında en insanlıkdışı eylemlerin düzenlendiği bir kalkan olarak kötüye kullanılmasıdır. Örneğin, Aristo ve on sekizinci yüzyıla kadar yaşayan düşünürlerin çoğu, insan doğası adına köleliği savunmuşlardır.[1]

Ya da bilginler, kapitalist toplum biçiminin ussallığını ve gerekliliğini kanıtlamak için edinmeciliği, yarışmacılığı ve bencilliği doğuştan insan nitelikleri olarak savunmaya çabalamışlardır. Yaygın olarak açgözlülük, cinayet, aldatma ve yalancılık gibi istenmeyen insan davranışlarının kaçınılmazlığı kabul edilirken hor görür bir tutumla "insan doğası"na başvurulur.

İnsan doğası kavramı konusundaki kuşkuculuğun bir başka nedeni, belki de evrimci düşünüşün etkisinde yatmaktadır. İnsan, evrim süreci içinde gelişen bir varlık olarak görülmeye başlandıktan sonra insanın özünün içerdiği bir madde düşüncesi savunulamaz görünmüştü. Ama benim inancıma göre insanın doğası sorunu konusunda yeni kavrayışları, yine de ancak evrimci bir bakış açısından bekleyebiliriz. Karl Marx, R. M. Bucke,[2] Teilhard de Chardin, T. Dobzhansky gibi yazarlar bu yönde yeni katkılarda bulunmuşlardır. Bu kısımda da benzer bir yaklaşım önerilmiştir.

Bir insan doğasının var olduğu varsayımını destekleyen ana kanıt, *Homo sapiens*'in özünü biçimbilimsel, anatomik, fizyolojik ve sinirbilimsel terimlerle tanımlayabilmemizdir. Gerçekten duruşla, beynin oluşumuyla, dişlerle, beslenme düzeniyle ve insanı en gelişmiş insan olmayan primatlardan açıkça ayıran başka birçok etkenle ilgili verileri kullanarak insan türünün kesin ve genel kabul gören bir tanımını yapmaktayız. Hiç kuşkusuz, beden ile zihni ayrı ayrı alanlar olarak gören bir görüşe doğru gerilemediğimiz sürece insan türünün bedensel olduğu kadar zihinsel yönden de tanımlanabilir olması gerektiğini kabul etmek durumundayız.

İnsan *olarak* insanı, yalnızca özgül bedensel özelliklerin değil, özgül ruhsal özelliklerin de karakterize ettiği gerçeğinin Darwin de tamamen ayırdındaydı. Darwin'in *İnsanın*

Türeyişi'nde değindiği en önemli özellikler şunlardır (G. G. Simpson tarafından kısaltılmış ve özetlenmiştir):

Daha yüksek zekâsıyla orantılı olarak insanın davranışı daha esnek, daha az tepkisel (refleks) ya da daha az içgüdüseldir.

İnsan merak, öykünme, dikkat, belleme ve imgeleme gibi karmaşık etkenleri, göreceli olarak öteki gelişmiş hayvanlarla paylaşır; insan bu etkenlere daha üst düzeyde sahiptir ve bunları daha karışık biçimlerde uygular.

İnsan, davranışının uyum sağlayıcı niteliğini ussal biçimlerde yargılamayı ve geliştirmeyi, en azından öteki hayvanlardan daha iyi başarır.

İnsan, düzenli olarak çok çeşitli araçları hem kullanır hem de yapar.

İnsan, kendisinin bilincindedir; geçmişi, geleceği, yaşamı, ölümü, vb. hakkında düşünür.

İnsan, zihinsel soyutlamalar yapar ve ilgili bir simgecilik geliştirir; bu yeteneklerin en temel ve en karmaşık biçimde gelişmiş ürünü dildir.

Bazı insanlarda güzellik duyumu vardır.

Çoğu insan, din terimini, huşuyu, boş şeylere inanmayı, ruhsal, doğaüstü ya da manevi şeylere inanmayı da kapsayacak biçimde geniş bir anlamda kullanırsak, din duygusuna sahiptir.

Normal insanda ahlak duygusu vardır; daha sonraki terimlerle söylersek, insan ahlaksallaştırır.

İnsan kültürel ve toplumsal bir hayvandır; çeşidi ve karmaşıklığı bakımından benzersiz olan kültürler ve toplumlar geliştirmiştir (G. G. Simpson, 1949).

Darwin'in verdiği ruhsal özellikler listesi incelenecek olursa birkaç öğe belirginlik kazanır. Darwin, bazıları yalnızca insana özgü olan, özbilinç, simge ve kültür yapımı, estetik, ahlaksal ve dinsel duyum gibi birbirinden farklı birçok tekil öğeye değinmektedir. Özgül insan niteliklerine ilişkin bu listenin eksikliği, katıksız biçimde tanımlayıcı, sıralayıcı ve sistemsiz olması ve bu niteliklerin ortak koşullarını çözümlemek için hiçbir girişimde bulunmamasıdır.

Darwin, listesinde sevecenlik, sevgi, nefret, zalimlik, özseverlik, sadistlik, mazoşistlik, vb. gibi yalnızca insana özgü

olan tutkulara ve heyecanlara değinmemektedir. Başka tutku ve heyecanları da içgüdüler olarak ele almaktadır. Darwin için bütün insanlar ve hayvanlar,

> *özellikle de primatlar, birkaç ortak içgüdüye sahiptir. Hepsinde aynı duyumlar, sezgiler ve duyum yetenekleri, benzer tutkular, yakınlıklar ve heyecanlar, hatta kıskançlık, kuşku, yarışma, minnet ve yüce ruhluluk gibi daha karmaşık duyumlar vardır: hepsi de yalan-dolana başvurur ve kincidir; bazen alaya alınmaya karşı duyarlıdırlar, hatta gülmece duyumuna sahiptirler: şaşkınlık ve merak gösterirler; öykünme, fikir birliği ve çok farklı düzeylerde olsa da, akıl yürütme konularında aynı yeteneklere sahiptirler* (C. Darwin, 1946).

Açıkça görüldüğü gibi en önemli insan tutkularını, hayvan atalarımızdan kalıtımla devralınmış değil, yalnızca insana özgü tutkular olarak kabul etme girişimimiz, Darwin'in görüşünden hiçbir destek göremez.

Darwin'den beri evrim incelemecileri arasında görülen düşünce ilerlemesi, en seçkin çağdaş araştırmacılardan biri olan G. G. Simpson'ın görüşlerinde açıkça görülür. Simpson, insanın hayvanlardakinden ayrı temel niteliklere sahip olduğunda ısrar etmektedir. "İnsanın bir hayvan olduğunu kavramak," diye yazmaktadır, "önemlidir ama onun benzersiz doğasının özünün, tam da başka hiçbir hayvanla paylaşılmayan ayırıcı özelliklerde yattığını anlamak daha da önemlidir. İnsanın doğadaki yerini ve üstün önemini, onun hayvanlığı değil, insanlığı belirler" (G. G. Simpson, 1949).

Simpson, *Homo sapiens*'in temel tanımı olarak, birbiriyle karşılıklı bağlantı içindeki zekâ, esneklik, bireyselleşme ve toplumsallaşma etkenlerini ileri sürmektedir. Simpson'ın yanıtı bütünüyle doyurucu olmasa bile, insanın temel özelliklerini, birbiriyle karşılıklı bağlantı içinde ve bir tek temel etkenden kaynaklanan şeyler olarak anlamaya yönelik girişimi ve niceliksel değişimin niteliksel değişime dönüşümünü kabul etmesi, Darwin'in ötesinde önemli bir adım oluşturur (G. G. Simpson, 1944; 1953).

Ruhbilim cephesinde, insanın özgül gereksinmelerini tanımlamaya yönelik en tanınmış girişimlerden biri Abra-

ham Maslow'un yaptığı girişimdir; Maslow, insanın "temel gereksinmeleri"ne –fizyolojik ve estetik gereksinmelere, güvenlik, ait olma, sevgi, saygınlık, kendini gerçekleştirme, bilgi ve anlayış gereksinmelerine– ilişkin bir liste belirlemiştir (A. Maslow, 1954). Bu liste biraz sistemsiz bir sıralamadır ve ne yazık ki Maslow insanın doğasındaki böylesi gereksinmelerin ortak kökenini çözümlemeye uğraşmamıştır.

İnsanın doğasını, insan türünün –biyolojik ve zihinsel– özgül koşulları açısından tanımlama girişimi, bizi ilk önce insanın doğuşuna ilişkin bazı yorumlara götürmektedir.

Bir insan bireyin ne zaman var olmaya başladığını bilmek kolay görünür ama gerçekte bu göründüğü kadar kolay değildir. Yanıt şöyle olabilir: gebe kalındığı zaman dölüt belirgin insan biçimi aldığı zaman, doğum eyleminde, memeden kesme zamanında hatta çoğu insanın öldüğü zaman bile henüz tam olarak doğmadıkları öne sürülebilir. Bir bireyin "doğuş"u için bir gün ya da bir saat belirlemekten kaçınmamız; bunun yerine, akışı içinde bir kişinin var olmaya başladığı bir *süreç*'ten söz etmemiz en iyisi olacaktır.

Bir *tür olarak* insanın ne zaman doğduğunu soracak olursak yanıt çok daha zordur. Evrim süreci hakkında çok daha az şey bilmekteyiz. Burada milyonlarca yılı ele almaktayız; bilgimiz, önemleri hâlâ büyük ölçüde tartışılan rastlantısal iskelet ve alet bulgularına dayanmaktadır.

Yine de bilgimizin yetersizliğine karşın ayrıntılı biçimde değişime uğratılmaları gerekse bile bize, insanın doğuşu olarak adlandırabileceğimiz sürecin genel bir tablosunu sunan birkaç veri vardır. İnsanın ana *rahmine düşüşü*'nü, yaklaşık bir buçuk milyar yıl önce tekhücreli yaşamın başlangıcına ya da yaklaşık iki yüz milyon yıl önce ilkel memelilerin ortaya çıkmaya başlamasına kadar geri götürebiliriz; insan gelişiminin, insanın yaklaşık on dört milyon yıl önce, belki de daha önce yaşamış olan hominid atalarıyla birlikte başladığını söyleyebiliriz. İnsanın *doğum* tarihini, Asya'da bulunan çeşitli örnekleri, yaklaşık bir milyon ile yaklaşık beş yüz bin yıl öncesine ait bir dönemi kapsayan ilk insanın, *Homo erectus*'un (Pekin

İnsanı'nın) ortaya çıkışı olarak saptayabiliriz ya da bütün temel biyolojik yönlerden bugünkü insanla özdeş olan modern insanın (*Homo sapiens sapiens*'in) ortaya çıktığı yaklaşık kırk bin yıl öncesi olarak belirleyebiliriz.[3] Gerçekten, tarihsel zaman açısından gelişimine baktığımızda tam anlamıyla insanın ancak birkaç dakika önce doğduğunu söyleyebiliriz. Hatta hâlâ doğum sürecinde olduğunu, göbek bağının henüz kesilmediğini, canlı mı, yoksa ölü mü doğacağının kuşkulu görünmesine yol açan yan hastalıkların ortaya çıktığı bile düşünülebilir.

İnsan evrimi incelemecilerinin çoğu, insanın doğuşunu özel bir olayla tarihlendirmektedir: Benjamin Franklin'in insanı *Homo faber*, alet yapan insan olarak tanımlamasına uyarak, *alet yapımı*'yla. Marx, "Yankeelik'in ayırıcı özelliği" saydığı bu tanımı şiddetle eleştirmiştir.[4] Çağdaş yazarlar arasında da Mumford, alet yapımına dayalı bu yönelimi son derece inandırıcı biçimde eleştirmiştir (L. Mumford, 1967).

İnsanın doğasına ilişkin bir kavramı, çok açık olarak üretimle ilgili çağdaş saplantının damgasını taşıyan alet yapımı gibi yalıtılmış yönlerden çok insan evrimi sürecinde aramak gerekir. *İnsanın doğası konusunda bir anlayışa, insanın ortaya çıkışını belirleyen iki temel biyolojik koşulun bileşimini temel alarak* ulaşmamız gerekir. Bu koşullardan biri, *davranışların belirlenmesinde içgüdülerin oynadığı rolün gitgide azalması*'dır.[5] İçgüdülerin niteliği hakkındaki birçok karşı görüşü göz önüne aldığımızda bile, bir hayvanın ulaştığı evrim aşaması ne denli yüksekse kesin biçimde saptanmış ve kalıtımsal olarak beyinde programlanmış bir örnek davranış kalıplarının ağırlığının da o denli az olduğu genellikle kabul edilmektedir.

Davranışın belirlenmesinde içgüdülerin oynadığı rolün gitgide azalması süreci kesintisiz olarak tasarımlanabilir; bu sürecin sıfır ucunda, hayvan evriminin, içgüdüsel belirlenme düzeyi en yüksek olan en aşağı biçimlerini görürüz; bu düzey hayvan evrimiyle birlikte düşer ve memelilerde belli bir düzeye ulaşır; primatlara doğru yükselen gelişme içinde daha da düşer ve burada bile, Yerkes ve Yerkes'in klasik araş-

tırmalarında ortaya koydukları gibi, kuyruklu ve kuyruksuz maymunlar arasında büyük bir uçurumla karşılaşırız (R. M. ve A. V. Yerkes, 1929). İçgüdüsel belirlenme, *Homo* türünde en büyük düşüşe ulaşmıştır.

Hayvan evriminde rastlanan öteki eğilim, *beynin ve özellikle de neokorteksin büyümesi*'dir. Yine burada da evrimi kesintisiz bir süreç olarak tasarımlayabiliriz; bir uçta, en ilkel sinir yapısına ve göreceli olarak az sayıda sinir hücresine sahip en aşağı hayvanlar; öteki uçta, daha büyük ve daha karmaşık bir beyin yapısına, özellikle de kendi hominid atalarınınkinden bile üç kat daha büyük bir neokortekse ve gerçekten akıl almaz sayıda sinir hücreleri arası bağlantıya sahip insan bulunur.[6]

Bu verileri göz önüne alırsak insan, içgüdüsel belirlenmenin en alt düzeye, beynin gelişmesinin ise en üst düzeye ulaştığı evrim noktasında ortaya çıkmış primat olarak tanımlanabilir. Bu en az içgüdüsel belirlenme ve en yüksek beyin gelişimi birleşimi hayvan evriminde hiçbir zaman meydana gelmemiştir ve biyolojik açıdan konuşursak bütünüyle yeni bir olgudur.

İnsan ortaya çıktığı zaman sahip olduğu içgüdüsel donanım davranışını çok az yönlendiriyordu. Tehlikeye ya da cinsel uyaranlara gösterilen tepkiler gibi bazı temel tepkileri saymazsak insana, yaşamının doğru bir karara bağlı olabileceği çoğu durumda nasıl karar vermesi gerektiğini söyleyen kalıtımla devraldığı hiçbir program yoktur. Bu yüzden insan biyolojik bakımdan bütün hayvanların en umarsızı ve güçsüzü gibi görünür.

İnsan beyninin olağanüstü gelişmesi, içgüdüsel eksikliğini karşılar mı?

Bir ölçüye kadar karşılar, insan, doğru seçimlerde bulunmak için zihni tarafından yönlendirilir. Ama bu aracın ne denli güçsüz ve güvenilmez olduğunu da biliyoruz. Zihin, insanın arzularından ve tutkularından kolayca etkilenir ve bunların etkisine teslim olur. İnsanın beyni, güçsüzleşmiş içgüdülerin yerini alacak bir şey olarak yetersiz olmakla kalmaz, aynı zamanda yaşama ödevini de son derecede karmaşık duruma getirir. Böyle demekle *araçsal zekâ*'yı, kişinin gerek-

sinmelerini gidermek amacıyla nesnelerden yararlanmakta bir araç olarak düşünceyi, kullanmasını anlatmak istemiyorum; ne de olsa, insan bu yeteneği hayvanlarla, özellikle de primatlarla paylaşır. İnsanın düşünüşünün bütünüyle yeni bir nitelik, kendinin ayırdında olma niteliği kazandığı yönü anlatmak istiyorum. İnsan, yalnızca nesneleri bilmekle kalmayan, bildiğinin de ayırdında olan tek hayvandır. Yalnızca araçsal zekâya değil, usa da, yani nesnel biçimde *anlamak* – bir başka deyişle, şeylerin niteliğini, yalnız kendi doyumunu sağlayan araçlar olarak değil, kendi başlarına oldukları gibi bilmek– için düşünme gücünden yararlanma yeteneğine de sahip olan tek hayvan insandır. Kendinin ayırdında olma ve us yeteneklerine doğuştan sahip olan insan, doğadan ve başkalarından ayrı bir varlık olarak kendisinin ayırdındadır; güçsüzlüğünün, bilgisizliğinin ayırdındadır; varacağı sonun –ölümün– ayırdındadır.

Kendinin ayırdında olma, us ve imgelem gücü, hayvan varoluşunun ayırıcı özelliği olan "uyum"u bozmuştur. Bu niteliklerin ortaya çıkışı, insanı, bir kuraldışı, evrenin garabeti haline getirmiştir. İnsan doğanın bir parçasıdır, doğanın fiziksel yasalarının egemenliği altındadır ve bunları değiştirme gücünden yoksundur ama yine de doğayı aşar. Bir parça olduğu halde bir kenara konmuştur; yurtsuz-yuvasızdır, yine de bütün yaratıklarla paylaştığı yuvaya zincirlerle bağlanmıştır. Rasgele bir yer ve zamanda bu dünyaya atılan insan, rastlantısal olarak ve istencine karşıt biçimde, bu dünyanın dışına çıkmaya zorlanır. Kendi kendisinin ayırdında olduğu için güçsüzlüğünü ve varoluşunun getirdiği sınırlamaları kavrar. Varoluşunun yarattığı ikilemden hiçbir zaman kurtulamaz, istese bile kendini kafasından atamaz, canlı olduğu sürece –ve bedeni, canlı olmayı istemesini sağlar– kendini bedeninden atamaz.

İnsanın yaşamı, türünün yaşam kalıbı yinelenerek yaşanamaz; o yaşamak zorundadır. İnsan, doğada kendini evinde hissetmeyen, cennetten kovulmuş gibi hissedebilen tek hayvandır; kendi varoluşu, kendisi için, çözmesi gereken ve

kaçamadığı bir sorun olan tek hayvandır. İnsanlık-öncesinde geçerli olan doğayla uyum durumuna geri dönemez ve ileri doğru giderse nereye ulaşacağını bilmez, insanın varoluşsal çelişkisinin doğurduğu sonuç sürekli bir denge bozukluğu durumudur. Bu denge bozukluğu, insanı, bir bakıma doğayla uyum içinde yaşayan hayvandan ayırır. Kuşkusuz bu, hayvanların ille de barış içinde ve mutlu bir yaşam sürdürdükleri anlamına gelmez; bunun anlamı, hayvanın, evrim süreci yoluyla bedensel ve zihinsel niteliklerinin uyarlandığı kendine özgü uygun yaşam çevresine sahip olduğudur. İnsanın varoluşsal, bundan dolayı da kaçınılmaz denge bozukluğu, insan, kültürünün de desteğiyle, varoluşsal sorunlarıyla başa çıkmanın az-çok yeterli bir yolunu bulduğu zaman göreceli olarak dengeye kavuşabilir. Ne var ki bu göreceli kararlılık, ikilemin ortadan kalktığı anlamına gelmez; ikilem yalnızca edilgin durumda kalır ve bu göreceli kararlılığın koşulları değişir değişmez açıkça ortaya çıkar.

Gerçekten, insanın kendini yaratma sürecinde bu göreceli kararlılık yine bozulmuştur; insan, tarihi boyunca, çevresini değiştirir ve bu süreçte kendini de değiştirir. Bilgisi artar ama bilgisizliğine ilişkin bilinci de artar; kendini, salt toplumun bir üyesi olarak değil, bir birey olarak duyumsar ve böylelikle ayrılmışlık ve yalıtılma duyumu artar. Güçlü önderlerin yön verdiği daha büyük ve daha etkili toplumsal birimler yaratır; korkak ve boyun eğici hale gelir. Bir miktar özgürlüğe ulaşır ve bizzat bu özgürlükten korkar hale gelir. Maddi üretim yeteneği artar ama süreç içinde açgözlü ve bencil biri haline gelir, yarattığı şeylerin kölesi olur.

Her yeni denge bozukluğu durumu, insanı yeni bir denge aramaya zorlar. Gerçekte, çoğu kez insanın ilerleme yönündeki doğuştan dürtüsü olarak görülen şey, onun yeni ve olanak varsa daha iyi bir denge bulmaya yönelik girişimidir.

Yeni denge biçimleri, kesinlikle dümdüz bir insan ilerlemesi çizgisi oluşturmaz. Tarihte sık sık, yeni başarılar geriye dönük gelişmelere yol açmıştır. İnsan çoğu kez, yeni bir çözüm bulmaya zorlandığı zaman kendini kurtarmak zorunda

kaldığı bir çıkmaz sokağa girer ve bu zamana kadarki tarihte bunu başarabilmiş olması gerçekten dikkate değerdir.

Bu düşünceler, insanın özünün ya da doğasının nasıl tanımlanacağı konusunda bir varsayım ortaya koymaktadır. İnsanın doğasının sevgi, nefret, us, iyi ya da kötü gibi özgül bir nitelik bakımından değil, ancak insan varoluşunu karakterize eden ve kökenleri, kayıp içgüdülerle kendinin ayırdında olma arasındaki biyolojik ikilemde bulunan temel *çelişkiler* bakımından tanımlanabileceğini öneriyorum. İnsanın varoluşsal çatışması, bütün insanlarda ortak olan belli ruhsal gereksinmeler üretir. İnsan, ayrılmışlığın, güçsüzlüğün ve yitikliğin dehşetini alt etmeye, onu dünyaya bağlayacak ve kendini yuvasında hissetmesini sağlayacak yeni biçimler bulmaya zorlanır. Bu ruhsal gereksinmeleri varoluşsal gereksinmeler olarak adlandırdım çünkü bunların kökeni bizzat insan varoluşunda bulunmaktadır. Bu gereksinmeler bütün insanlarca paylaşılır ve organik dürtülerin yerine getirilmesi, insanın canlı kalması bakımından ne denli zorunluysa, bunların yerine getirilmesi de akıl sağlığını koruması bakımından o denli zorunludur. Ama bu gereksinmelerin her birisi, içinde bulunduğu toplumsal koşullara göre değişen farklı biçimlerde giderilebilir. Varoluşsal gereksinmeleri gidermenin bu farklı biçimleri, sevgi, sevecenlik, adalet uğraşı, bağımsızlık, hakikat, nefret, sadistlik, mazoşistlik, yıkıcılık, özseverlik gibi tutkularda açığa çıkar. Bunları karakter-kökenli tutkular –ya da yalnızca insan tutkuları– olarak adlandırıyorum çünkü bunlar insanın *karakter*'inde bütünleşmiştir.

Daha ileride karakter kavramı enine boyuna tartışılacağı için burada şunu söylemek yeterli olacaktır: *karakter, insanın kendisini insan ve doğa dünyasına bağlamasına aracılık eden ve bütün içgüdüsel olmayan uğraşlardan oluşmuş göreceli olarak sürekli sistemdir*. Karakter, insanın kendinde bulunmayan hayvan içgüdülerinin yerine koyduğu bir sistem olarak anlaşılabilir; karakter insanın ikinci doğasıdır. Bütün insanlarda ortak olarak bulunan yönler (deneyim aracılığıyla büyük ölçüde değiştirilebilir olmakla birlikte) organik dürtüleri ve varoluş-

sal gereksinmeleridir. İnsanlarda ortak olarak bulunmayan yönler, her birinin karakterinde başat durumda bulunan tutku türleridir; karakter-kökenli tutkulardır. Karakter farklılığı, (kalıtımsal olarak kazanılmış yapılanmalar da karakterin oluşumunu etkilemekle birlikte) büyük ölçüde toplumsal koşullardaki farklılıktan ileri gelir. Bu nedenle, karakter-kökenli tutkular tarihsel bir sınıflama, içgüdüler ise doğal bir sınıflama olarak adlandırılabilir. Bununla birlikte, karakter-kökenli tutkular katıksız biçimde tarihsel bir sınıflama da değildir çünkü toplumsal etki, ancak insan varoluşunun biyolojik olarak verili koşulları aracılığıyla işlerlik gösterebilir.[7]

Artık insanın varoluşsal gereksinmelerini ve sırası gelince bu varoluşsal gereksinmelere farklı yanıtlar oluşturan karakter-kökenli tutkuların çeşitlerini tartışmaya hazırız. Bu tartışmaya başlamadan önce geriye dönüp yöntemle ilgili bir sorun ortaya atalım. Tarihöncesinin başlangıcında olabileceği biçimiyle insan zihninin "yeniden kurulma"sını önermiştim. Bu yönteme yöneltilen açık itiraz, bunun, ne türden olursa olsun hiçbir kanıtın gösterilemeyeceği –ya da öyle görünen– kuramsal bir yeniden-kurma olduğudur. Ne var ki, daha sonraki bulgularla doğrulanabilecek ya da yanlışlığı kanıtlanabilecek deneme niteliğinde bir varsayım için kanıttan bütün bütüne de yoksun değiliz.

Bu kanıtlar, esas olarak, belki de insanın ta yarım milyon yıl önce (Pekin insanı) tapmalara ve kuttörenlere sahip olduğunu ortaya koyan bulgulardır; sözünü ettiğimiz tapımlar ve kuttörenler, insanın ilgilerinin maddi gereksinmelerini gidermenin ötesine geçtiğini gözler önüne sermektedir. (O zamanlar birbirinden ayrılamayan) tarihöncesi din ve sanatın tarihi, ilkel insanın zihniyetinin incelenmesi için ana kaynaktır. Bu incelemenin bağlamı içinde bu çok geniş ve henüz tartışmalı bölgeye giremeyeceğim açıktır. Vurgulamak istediğim, ilkel tapımlar ve kuttörenler konusunda henüz bulunmamış veriler kadar, bugün elimizde bulunan veriler de tarihöncesi insanın zihniyetlerinin niteliğini açığa çıkarmayacaktır; bu zihniyetleri çözebilmemizi sağlayan bir anahtara sahip olma-

dıkça buna olanak yoktur. Benim inancıma göre, bu anahtar bizim kendi zihniyetimizdir. Bilinçli düşüncelerimiz değil, bilinçaltımıza gömülen ama yine de her kültürden bütün insanların sahip olduğu deneysel bir öz olan düşünce ve duygu öğeleridir; kısacası bu, insanın "birincil insan deneyimi" olarak adlandırmak istediğim şeydir. Bu birincil insan deneyimi de insanın varoluşsal durumundan kaynaklanır. Bu yüzden bütün insanlarda ortaktır ve ırksal olarak devralınmış bir şey gibi açıklanması gerekmez.

Elbette ilk soru, bu anahtarı bulup bulamayacağımız; normal zihniyet çerçevemizi aşarak kendimizi "özgün insan"ın zihniyetine aktarıp aktaramayacağımızdır. Tiyatro, şiir, sanat, efsane bunu yapmıştır ama ruhçözümleme dışında, ruhbilim yapamamıştır. Çeşitli ruhçözümleme okulları bunu farklı yollarla gerçekleştirmiştir; Freud'un özgün insanı ataerkil biçimde örgütlenmiş bir erkek takımı üyesinin tarihsel bir algılanışıydı; bu takım, kendisine karşı oğullarının ayaklandığı ve üstbenlik ile yeni bir toplumsal örgütlenmenin oluşumunun onun içselleştirilmesine dayandığı bir baba-zorba tarafından yönetiliyor ve sömürülüyordu. Freud'un amacı, ilk atası olduğuna inandığı kişinin deneyimini paylaşma olanağı vererek, kendi bilinçaltını keşfetmesinde çağdaş hastaya yardımcı olmaktı.

Bu özgün insan modeli uydurma olsa ve bu modelle bağlantılı "Oedipus Kompleksi" en derin insan deneyimi düzeyi olmasa bile, Freud'un varsayımı bütünüyle yeni bir olasılık ortaya çıkarmıştır. Bu, her dönemde ve kültürde bütün insanların ortak atalarıyla temel bir deneyimi paylaşmış olmaları olasılığıdır. Böylelikle Freud, bütün insanların ortak insanlık özünü paylaştıkları yolundaki insancı inanca bir başka tarihsel kanıt daha eklemiştir.

C. G. Jung, farklı ve birçok bakımdan Freud'unkinden daha gelişmiş bir yolla aynı girişimde bulunmuştur. Jung, özellikle efsanelerin, kuttörenlerin ve dinlerin çeşitliliğiyle ilgilenmiştir. Bilinçdışının anlaşılmasında bir anahtar olarak efsanelerden ustaca ve zekice yararlanmış, böylelikle de ön-

cüllerinden daha sistemli ve daha kapsamlı biçimde mitolojiyle ruhbilim arasında bir köprü kurmuştur.

Burada önerdiğim şey, yalnızca bugünkü bilinçdışımızın anlaşılması için geçmişten yararlanmak değil, aynı zamanda da bilinçdışımızdan, tarihöncesinin anlaşılmasında bir anahtar olarak yararlanmaktır. Bu, ruhçözümsel anlamda kendini-bilme uygulamasını –bilinçdışımızın bilince çıkmasına karşı gösterdiğimiz direncin önemli bir bölümünün ortadan kaldırılmasını, böylece de bilinçli zihnimizden geçerek özümüzün derinliklerine işlemenin yarattığı güçlüğün azaltılmasını– gerektirir.

Bunu yapabilmemiz koşuluyla, bizimle aynı kültürde yaşayan toplumdaşlarımızı, ayrıca bütünüyle ayrı bir kültüre bağlı insanları, hatta bir deliyi anlayabiliriz. Özgün insanın neler yaşamış olabileceğini, ne gibi varoluşsal gereksinmelere sahip olduğunu ve (kendimiz de dahil) insanların bu gereksinmelere hangi yollarla karşılık verebileceğini de duyumsayabiliriz.

Otuz bin yıl öncesinin mağara resimlerine kadar inen ilkel sanatı veya Afrika, Yunan ya da ortaçağ kültürü gibi bütünüyle farklı kültürlerin sanatını gördüğümüzde, bizim kültürümüzden köklü biçimde ayrı olmaları gerçeğine karşın, onları anladığımızı hiç kuşkusuz kabul ederiz. Binlerce yıl önce bu insanların uyanıkken kavradıklarına benzer simgeleri ve efsaneleri düşleriz. Bunlar, bilinçli algıda görülen derin farklılıklar ne olursa olsun, bütün insanlığın ortak dili değil midir? (E. Fromm, 1951).

İnsan evrimi alanındaki çağdaş düşünüşün, son derece tek yanlı bir tutumla, başlıca tanıkları iskeletler ve aletler olan bedensel gelişmesini ve maddi kültürünü izleyen bir yönelime sahip olduğu göz önüne alınırsa ilk insanın zihniyetiyle birkaç araştırmacının ilgilenmesi şaşırtıcı değildir. Bununla birlikte, burada sunmuş olduğum görüş, tüm felsefi bakış açıları çoğunluğunkinden ayrı olan birçok seçkin bilim insanı tarafından paylaşılmaktadır; özellikle, fosilbilimci F. M. Bergounioux ile hayvanbilimci ve kalıtımbilimci T. Dobzhansky'nin benimkine çok yakın olan görüşlerini anlatmak istiyorum.

Bergounioux şöyle yazmaktadır:

O (insan), haklı olarak, primatların bütün anatomik ve fizyolojik ayırıcı özelliklerine sahip olsa bile, yalnız başına, özgünlüğünü hiç kimsenin tartışmayacağı biyolojik bir grup oluşturur... İnsan, kendisini, acımasız biçimde çevresinden çekilip koparılmış, ölçülerini ve yasalarını bilmediği bir dünyanın ortasında yalnız başına bırakılmış hissetti; bu yüzden, sürekli yoğun çaba göstererek ve kendi yaptığı yanlışlar aracılığıyla, varlığını sürdürmek için bilmek zorunda olduğu her şeyi öğrenmek zorunda hissetti kendini. Çevresindeki hayvanlar bir araya geliyor, su arıyor, çiftleşiyor ya da sayısız düşmana karşı kendilerini savunmak için kaçıyorlardı; onlar için, dinlenme ve etkinlik dönemleri, beslenme ya da uyku, üreme ya da korunma gereksinmelerinin saptadığı değişmez bir yinelenme içinde birbiri ardına geliyordu. İnsan kendini çevresinden koparıyor; kendini yalnız, terk edilmiş, hiçbir şey bilmediğini bilmesi dışında her konuda bilgisiz hissediyordu... Bu yüzden, insanın ilk duygusu, kendini belki umutsuzluğun kıyısına götürmüş olabilen varoluşsal kaygıydı (F. M. Bergounioux, 1964).

Dobzhansky de buna çok benzer bir görüş dile getirmiştir:

Bununla birlikte, kendinin ayırdında olma ve sezgi, korku verici yetenekler olan özgürlük ve sorumluluk yeteneklerini getirmiştir. İnsan, tasarılarından bazılarını yürürlüğe koymakta, ötekilerini ise askıya almakta kendini özgür hisseder. Dünyanın ve kendisinin bir kölesi olmaktan çok, efendisi olmanın sevincini duyar. Ama bu sevinç, sorumluluk duygusuyla yoğrulmuştur. İnsan, eylemlerinden sorumlu olduğunu bilir: iyi ve kötü konusunda bilgi kazanmıştır. Bu, taşınması son derecede ağır bir yüktür. Başka hiçbir hayvan, bu yüke benzer bir şeye katlanmak zorunda değildir. İnsanın ruhunda trajik bir uyumsuzluk vardır. İnsan doğasındaki çatlaklar arasında, bu söylediğimiz, doğum sancısından çok daha ciddidir (T. Dobzhansky, 1962).

İnsanın Varoluşsal Gereksinmeleri ve Çeşitli Karakter-Kökenli Tutkular[8]

Bir Yönelim ve Adanmışlık Çerçevesi

İnsanın kendinin ayırdında olma, us ve imgelem yeteneği – en akıllı hayvanların araçsal düşünüş yeteneklerini bile aşan

yeni nitelikler– dünya ve dünyadaki yeri konusunda, belli bir yapıya sahip ve içsel tutarlılığı bulunan bir anlayış gerektirir. İnsan, doğal ve toplumsal dünyasının bir haritasına gereksinme duyar; bu harita olmaksızın yönünü şaşırır, amaçlı ve tutarlı biçimde hareket edemez. Kendini yönlendirme ve kendine, üzerinde kalan bütün izlenimleri düzenlemesine olanak veren sabit bir nokta bulma yollarından yoksun kalır. İster bütün olayların kesin açıklamaları olarak büyücülüğe ve büyüye inansın, ister yaşamının ve yazgısının kılavuzları olarak atalarının ruhuna inansın, ister kendini ödüllendiren ya da cezalandıran her şeye kadir bir tanrıya inansın, isterse de bütün insanlık sorunlarına yanıtlar vermesi için bilimin gücüne inansın, insanın bir yönelim çerçevesine duyduğu gereksinme açısından hiç fark etmez, dünyası ona anlamlı gelir ve çevresindekilere kendisi arasındaki görüş birliği aracılığıyla fikirlerinden hiç kuşku duymaz. Harita, yanlış olsa bile, ruhsal işlevini yerine getirir. Ne var ki hiçbir zaman bütünüyle yanlış olmamıştır; bütünüyle doğru da olmamıştır. Olgulara ilişkin yaklaşık bir açıklama, yaşama amacına hizmet etmek için her zaman yeterli olmuştur. Yaşama *uygulama*'sı, çelişkilerinden ve usdışılığından ne ölçüde kurtulmuşsa, bu kuramsal anlayış da gerçeklikle ancak o ölçüde uyum içinde olabilir.

Böyle bir yönelim çerçevesinin bulunmadığı hiçbir kültüre rastlamamamız etkileyici bir gerçektir. Bir yönelim çerçevesi olmayan hiçbir bireye de rastlayamayız. Çoğu kez bir birey, böylesi bir topyekûn anlayışa sahip olduğunu reddedebilir ve çeşitli olgularla yaşam olaylarına durumun gerektirdiği gibi, yargılarının kendisini yönlendirdiği gibi karşılık verdiğine inanabilir. Ne var ki bu bireyin kendi felsefesini tartışmasız kabul ettiği, çünkü ona göre tek sağduyunun bu felsefe olduğu ve bütün kavramlarının ortak olarak kabul edilmiş bir ilgi çerçevesine dayandığının ayırdında olmadığı kolayca ortaya konulabilir. Böylesi bir kişi, temelden farklı bir genel yaşam görüşüyle karşılaştığı zaman, bu görüşü "çılgınca", "usdışı" ya da "çocukça" olarak yargıladığı halde, kendini tek mantıklı kişi olarak görür. Bir ilgi çerçevesi oluşturma gereksinmesi, çocuklarda özellikle açık seçiktir. Çocuklar, belli bir yaşta, bir

yönelim çerçevesine derin bir gereksinme duyarlar ve çoğu kez, ellerinin altındaki çok az veriyi kullanarak bu çerçeveyi ustalıkla kendileri kurarlar.

Bir yönelim çerçevesine duyulan gereksinmenin yoğunluğu, birçok insan incelemecisini şaşkına çevirmiş olan bir gerçeği açıklar; bu gerçek, gerek siyasal gerek dinsel gerekse başka nitelikte öğretilerin, etkisi altında olmayan birisine bunlar açıkça değersiz yorumlar olarak göründüğü halde, insanları kolaylıkla büyüsü altına almasıdır. Bunun yanıtı, kısmen, önderlerin aşılama gücünde ve insanın aşılanabilirliğinde yatar. Ama öykünün tamamı böyle değilmiş gibi görünmektedir. Tutarlı bir yönelim çerçevesine duyduğu gereksinme böylesine yaşamsal önem taşımasaydı, insan belki de bu denli kolay aşılanmazdı. Bir ideoloji, bütün sorulara yanıt verdiğini ne denli çok ileri sürerse, o denli de çekicidir; usdışı, hatta düpedüz delice düşünce sistemlerinin insanların zihinlerini bu denli kolay çelebilme nedeni burada bulunabilir.

Ne var ki, bir eylem kılavuzu olarak harita yeterli değildir; insan, kendisine nereye gideceğini söyleyen bir ereğe de gereksinme duyar. Hayvanın böyle sorunları yoktur. İçgüdüleri ona ereklerin yanı sıra bir harita da sağlar. Oysa içgüdüsel belirlenmeden yoksun olan ve gidebileceği birçok yönü tartıp dökmesine olanak veren bir beyne sahip olan insan, bir kesin adanmışlık hedefine gereksinme duyar; bütün uğraşlarının odak noktası ve bütün etkin değerlerinin –yalnız açıkça dile getirilmiş değerlerinin de değil– temeli olacak bir adanmışlık hedefine gereksinme duyar. Böylesi bir adanmışlık hedefine, birçok nedenle gereksinmesi vardır. Bu hedef insanın güçlerini bir yönde toplar. İnsanı, her türlü kuşkuyu ve güvensizliği içinde barındıran yalıtılmış varlığının ötesine yükseltir ve yaşama anlam kazandırır. İnsan, yalıtılmış benliğinin ötesindeki bir ereğe kendini adamakla kendini aşar ve mutlak benmerkezcilik hapishanesinden çıkar.[9]

İnsanın kendini adadığı hedefler değişir: Çocuklarını öldürmesini gerektiren bir puta ya da çocukları korumasını gerektiren bir ülküye adanmış olabilir; yaşamın geliştirilmesine ya da yıkılmasına adanmış olabilir. Servet yığma, güç kazan-

ma, yıkım ereğine ya da sevme, üretken ve yürekli olma ereğine adanmış olabilir. En birbirine benzemez ereklere ve putlara adanmış olabilir ama adanmışlık hedeflerindeki farklılık çok büyük önem taşısa bile, bizzat kendini adama gereksinmesi, bu gereksinmenin *nasıl* yerine getirildiğine bakılmaksızın giderilmek istenen birincil, varoluşsal bir gereksinmedir.

Köklülük

Bebek doğduğu zaman dölyatağının güvenliğini, içindeyken hâlâ doğanın bir parçası olduğu –annesinin bedeni aracılığıyla yaşadığı– durumu terk eder. Bebek, doğum anında hâlâ ortak-yaşamsal olarak anneye bağlıdır ve doğumdan sonra bile, başka hayvanların çoğundan daha uzun süre bu durumda kalır. Ama göbek bağı kesildiği zaman bile, ayrılığı ortadan kaldırmak, dölyatağına geri dönmek ya da mutlak korunma ve güvenlik sağlayan yeni bir durum bulmak için derin bir çılgınlıkla varlığını sürdürür.[10]

Ne var ki, cennete giden yol, insanın biyolojik, özellikle de nörofizyolojik yapısı tarafından kapatılmıştır. İnsanın yalnız bir tek seçeneği vardır: geri dönmek için duyduğu yoğun istekte diretmek ve bunu anneye (ve toprak, doğa, tanrı, ulus, bürokrasi gibi simgesel karşılıklara) olan simgesel bağımlılıkla karşılamak ya da ileriye yönelmek ve kendi çabalarıyla, insanların kardeşliğini duyumsayarak, kendini geçmişin gücünden kurtararak dünyada yeni kökler bulmak.

Ayrılmışlığının ayırdında olan insan, öteki insanlarla yeni bağlar kurmaya gereksinme duyar; bizzat akıl sağlığı buna bağlıdır. İnsan, dünyayla güçlü duygusal bağlar kurmaksızın, mutlak yalıtılmışlığın ve yitikliğin acısını çekecektir. Ama insan, farklı ve kavranabilir yollarla, kendisi ile başkaları arasında bağlantı kurabilir. Başkalarını sevebilir, bu ise bağımsızlık ve üretkenliğin var olmasını gerektirir ya da eğer özgürlük duygusu gelişmemişse, ortak-yaşamsal olarak –bir başka deyişle, onların bir parçası olarak veya onları kendisinin bir parçası yaparak– başkaları ile kendisi arasında bağlantı kurabilir. Kişi, bu ortak-yaşamsal ilişkide, ya başkalarını

denetlemek (sadistlik) ya da onlar tarafından denetlenmek (mazoşistlik) için uğraşır. Gerek sevgi gerekse ortak-yaşam yolunu seçemezse, sorunu yalnızca kendisiyle ilişki kurarak (özseverlik) çözebilir; o zaman kendisi dünya haline gelir ve kendisini "sevmek"le dünyayı sevmiş olur. Bu, bağlantılılık gereksinmesine yanıt vermenin (çoğunlukla sadistlikle kaynaşmış olarak) sık görülen bir biçimidir ama tehlikeli bir yoldur; bunun aşırı biçimi, deliliğin bazı türlerine yol açar. Sorunu çözmenin son ve kıyıcı bir biçimi, (çoğunlukla aşırı özseverlikle kaynaşmış olarak) başkalarını mahvetmeye duyulan büyük istektir. Çevremde hiç kimse bulunmazsa, başkalarından korkmam gerekmez, kendimle onlar arasında bağlantı kurmak da gerekmez. Dünyayı mahvederek, dünya tarafından ezilmekten kurtulmuş olurum.

Birlik

Kendi içinde ve dışarıdaki doğal ve insan dünyasıyla bir birlik duygusu oluşturamasaydı insandaki varoluşsal çatlak dayanılmaz olurdu. Ama birliği yeniden kurmanın birçok yolu vardır.

İnsan uyuşturucu ilaçlar, cinsel aşırılıklar, oruç tutma, dans etme ve çeşitli kültürlerde bol bol bulunan başka kuttörenler gibi araçların aracılık ettiği kendinden geçme ya da yoğun doyum durumları yaratarak bilincini uyuşturabilir. Yitik uyumu yeniden elde etmek için kendini hayvanlarla özdeşleştirmeye de uğraşabilir; birlik arayışının bu biçimi, birçok ilkel dinin özünü oluşturur; bu dinlerde, boyun atası bir totem hayvandır ya da insan, bir hayvan gibi hareketler yaparak (sözgelimi, kendilerini ayıyla özdeşleştiren Töton *berserkler* gibi) veya bir hayvan maskı giyerek hayvanla özdeşleşir. Bütün enerjileri yıkım, güç, ün ya da mal-mülk tutkusu gibi yiyip bitirici bir tutkuya bağlayarak da birlik kurulabilir.

Kişinin kendi içinde birliği yeniden sağlamaya yönelik bütün bu girişimlerinin amacı, usunu uyuşturması anlamında, "kendini unutmak"tır. Bu trajik bir girişimdir; şu anlamda ki, ya (kendinden geçmede veya sarhoşlukta olduğu gibi) ancak

kısa bir süre başarıya ulaşır ya da (nefret ya da güç tutkusunda olduğu gibi) kalıcı olsa bile, insanın insanlığından götürür, onu başkalarından yabancılaştırır, yargı gücünü çarpıtır, bir başkası kötü ilaçlara ne kadar bağımlıysa onu da bu belirli tutkuya o kadar bağımlı hale getirir.

İnsanın insanlığını sakatlamaksızın başarıya ulaşabilecek bir tek birlik yaklaşımı vardır. Böyle bir girişim, insanın bir uygarlık geliştirdiği dünyanın bütün bölgelerinde –Çin'de, Hindistan'da, Mısır'da, Filistin'de Yunanistan'da– MÖ birinci bin yılda yapıldı. Bu kültürlerin topraklarından fışkıran büyük dinler insanın, bir gerçek olan çatlağı ortadan kaldırmaya yönelik trajik bir çabayla, usu ortadan kaldırmakla değil, insan usunu ve sevgisini eksiksiz biçimde geliştirerek birliği gerçekleştirebileceğini öğretiyordu. Taoculuk, Budacılık, peygamberli Yahudi dini ve İncil Hıristiyanlığı arasındaki ayrılıklar büyük olmakla birlikte, bu dinlerin bir tek ortak ereği vardı: hayvan varoluşuna geri dönerek değil, eksiksiz biçimde insan olarak bir oluş –kendi içinde bir oluş, insan ile doğa arasındaki bir oluş ve insan ile öteki insanlar arasındaki bir oluş– deneyimine ulaşmak. Yirmi beş yüzyıllık kısa tarihsel dönemde, insan, bu dinlerin ortaya attığı ereği gerçekleştirme yolunda büyük ilerleme kaydetmiş gibi görünmemektedir. Göründüğü kadarıyla, insanın ekonomik ve toplumsal gelişmesinin kaçınılmaz yavaşlığı ile toplumsal işlevi insanları egemenlik altında tutmak ve kullanmak olanların bu dinleri kendi amaçları için kullanmaları gerçeği bir araya gelince bunun nedeni açıklık kazanmaktadır. Yine de, tarımın ve sanayinin icadı insanın ekonomik kalkınması açısından ne denli devrimci bir olaysa, yeni birlik kavramı da ruhsal gelişmesi bakımından o denli devrimci bir olaydı. Bu kavram bütün bütüne ortadan da kalkmadı; bütün dinlerin gizemcileri arasında Hıristiyan tarikatları, Yenidendoğuş insancıları arasında Joachim de Fiore'nin düşünceleri ve laik bir biçimde de Marx'ın felsefesi bu kavrama yeniden yaşam verdi.

Kurtuluşu gerçekleştirmenin geriye ve ileriye dönük yolları yalnızca toplumsal-tarihsel bir seçenek değildir. Her bi-

rey aynı seçenekle karşı karşıya kalır; geriye dönük çözümü seçmiş olan bir toplumda bireyin bu çözümü seçmeme özgürlüğü gerçekten azdır ama yine de vardır. Ne var ki bunun için büyük çaba, açık seçik düşünüş ve büyük insancıların öğretilerinin kılavuzluğu zorunludur. (Nevroz, bir bireyin içindeki iki eğilim arasında süren çatışma olarak kabul edilirse en iyi biçimde anlaşılabilir; derin bir kişilik çözümlemesi, eğer başarılı olursa, ileriye dönük çözüme götürür.)

İnsanın varoluşsal çatlağı sorununun bir başka çözümü, çağdaş sibernetik toplumuna özgüdür: kendi toplumsal rolüyle özdeşleşmek; çok az hissetmek, benini bir nesneye indirgeyerek kendini yitirmek; böylelikle varoluşsal çatlağın üzeri örtülür çünkü insan toplumsal örgütlenmesiyle özdeşleşir ve bir kişi olduğunu unutur; Heidegger'in terimini kullanırsak bir "birisi", bir kişi-dışı haline gelir. Diyebiliriz ki, o insan bir "olumsuz kendinden geçiş" içindedir; "insan" olmaktan, bir kişi olmaktan çıkıp bir nesne haline gelerek kendini unutur.

Etkililik

İnsanın yabancı ve ezici bir dünyada bulunduğunun ayırdında olması ve bunun sonucunda sahip olduğu güçsüzlük duygusu, onu kolayca ağırlığı altına alabilirdi. İnsan kendini bütünüyle edilgin bir kişi, salt bir nesne olarak algılasaydı, kendi istenci, kimliği konusunda duygudan yoksun olurdu. İnsanın bunu ödünlemesi için, bir şeyler yapabilme, birini harekete geçirebilme, "vurduğu yerden ses getirme" ya da başka bir deyişle "etkili" olabilme duygusu kazanması gerekir. Bugün "etkili" sözcüğünü, sonuç almayı başaran anlamında, "etkili" bir konuşmacıyı ya da satıcıyı anlatmakta kullanırız. Etkili bir kişi, bir şeyler yapma, etkileme, başarma yeteneğine sahip olan kişidir. Bir şeyleri etkileyebilmesi, kişinin güçsüz olmadığını, canlı, işleyen bir insan olduğunu belirtir. Etkileyebilmek demek, yalnızca *etki altında kalmak* değil, etkin olmak; yalnızca edilgen değil, etkin olmak demektir. Son çözümlemede bu, *kişinin varlık kanıtı*'dır. İlke şöylece belirlenebilir: *Varım, çünkü etkide bulunuyorum.*

Birçok araştırmacı bu noktayı vurgulamıştır. Bu yüzyılın başında, klasik oyun yorumcusu K. Groos, çocuğun oyunundaki temel bir güdünün, "bir şeye neden olmaktan duyulan sevinç" olduğunu yazmıştır; çocuğun gürültü patırtı yapmaktan, eşyaları oraya-buraya götürmekten, çamurlu sularla oynamaktan ve benzer etkinliklerden aldığı hazza Groos'un getirdiği açıklama buydu. Groos şu sonuca ulaşıyordu: "Etkiler konusunda bilgi edinmek ve bu etkilerin yaratıcıları olmak isteriz" (K. Groos, 1901). Elli yıl sonra, çocuğun etkide bulunduğu nesnelere duyduğu özel ilgiyi gözlemleyen J. Piaget de benzer bir görüş dile getirmiştir (J. Piaget, 1952). İnsandaki temel güdülenmelerden birini "ustalık güdülenmesi" olarak tanımlarken R. W. White da benzer bir kavram kullanmış ve ustalığın güdüsel yönü için "etkileme" sözcüğünü önermiştir (R. W. White, 1959).

Yaşları yaklaşık on beş ay ile on sekiz ay arasında olan bazı çocukların ilk gerçek tümcesinin, bazı değişikliklerle art arda yinelenen "Yapıyorum-Yapıyorum" olması ve aynı zamanda "beni, bana" sözcüğünün ilk kullanılışının çoğu kez "benim" sözcüğünün kullanılışından önce gelmesi gerçeğinde de aynı gereksinme açıkça ortaya çıkmaktadır (D. E. Schecter, 1968).[11] Çocuk, içinde bulunduğu biyolojik durumdan dolayı, zorunlu olarak, on sekiz aylık oluncaya kadar olağanüstü bir umarsızlık içindedir; hatta daha sonra bile, başkalarının yardımlarına ve iyi niyetine büyük ölçüde bağımlıdır. Çocuğun doğal güçsüzlük derecesi günden güne değişir; oysa genelde yetişkinler, çocuk karşısındaki tutumlarını değiştirmekte çok daha yavaş kalırlar. Çocuğun huysuzluk nöbetleri, ağlaması, inatçılığı, yetişkinlerle mücadele ederken izlediği farklı yöntemler, onun bir etki yaratma, hareket ettirme, değiştirme, istencini dile getirme yönünde yaptığı girişimin en gözle görülür dışavurumları arasındadır. Yetişkinin üstün gücü çoğunlukla çocuğu yenilgiye uğratır ama bu yenilgi sonuçsuz kalmaz; göründüğü kadarıyla, bu yenilgi, çocuğun edilgen biçimde katlanmaya zorlandığı şeyi etkin biçimde yaparak yenilginin üstesinden gelme –boyun eğmek zorunda olduğu zaman buyurma, dövüldüğü zaman dövme, kısacası *çekmek zorunda bı-*

rakıldığı şeyi ya da yapması yasaklanan şeyi yapma– eğilimini harekete geçirir. Nevrotik eğilimlerin ve dikizcilik, zorlayıcı kendini tatmin ya da cinsel ilişkiye duyulan zorlayıcı gereksinme gibi cinsel tuhaflıkların, çoğu kez, ilk yaşlardaki böylesi yasaklamaların ürünü olduğunu ruhçözümsel veriler açıkça göstermektedir. Edilgen rolden etkin role bu zorlayıcı dönüşüm sanki başarısız bile olsa, hâlâ açık olan yaraları sarmaya yönelik bir girişimmiş gibi görünmektedir. Belki "günah"ın, yasaklanmış şeyleri yapmanın insanları genellikle çekmesi de açıklamasını burada bulur.[12] İnsanları yalnızca izin verilmeyen şeyler çekmez, olanaklı olmayan da çeker. Öyle görünüyor ki insan, içinde var olmaya zorlandığı dar çerçevenin ötesine bakmaya sürükleniyormuş gibi, varoluşunun kişisel, toplumsal ve doğal sınırlarına ulaşma yönünde derin bir çekim gücünün etkisi altındadır. Bu tepi, büyük suçların yanı sıra büyük buluşlara da yol açan önemli bir etken olabilir.

Yetişkin de, *varlık olarak etkide bulunabildiğ*inden emin olma gereksinmesi duyar. Etki yaratma duygusu kazanmanın yolları çoktur: bakımı yapılan bebeğin yüzünde bir doyum anlatımı, sevilen kişinin yüzünde bir gülümseme, sevgiliden cinsel karşılık, konuşulan kişiden ilgi görmek, –maddi, zihinsel, sanatsal– çalışma. Ama aynı gereksinme, başkaları üzerinde güç sahibi olunmasıyla, onların korkularının algılanmasıyla, katilin kurbanının yüzündeki derin acıyı izlemesiyle, bir ülkenin fethedilmesiyle, insanlara işkence etmekle, yapılmış şeylerin yerle bir edilmesiyle de doyurulabilir. "Etkide bulunma" gereksinmesi, hayvanlarla, cansız doğayla ve fikirlerle olan ilişkinin yanı sıra, kişilerarası ilişkilerde de kendini açığa vurur. Başkalarıyla olan ilişkide temel seçenek, ya sevgi etkisi yaratma gücünü ya da korku ve acı etkisi yaratma gücünü hissetmektir. Nesnelerle olan ilişkide seçenek, yapma ile yıkma arasındadır. Bu seçenekler birbirine karşıt olmakla birlikte, aynı varoluşsal gereksinmeye –etkide bulunma gereksinmesine– verilen karşılıklardır.

Çöküntüler ve can sıkıntısı incelenirse etkisizliğe –bir başka deyişle, mutlak yaşamsal güçsüzlüğe (cinsel güçsüzlük bunun yalnız küçük bir parçasıdır)– mahkûm edilmişlik duy-

gusunun en acı verici ve ilerideyse dayanılamaz deneyimlerden biri olduğunu ve insanın bu duygudan kurtulmak için uyuşturucu ve çalışma tutkunluğundan tutun da zalimlik ve cinayete kadar hemen her şeyi yapacağını ortaya koyan zengin veriler bulunabilir.

Heyecanlanma ve Uyarılma

Sinir sisteminin "idman yapma"ya –bir başka deyişle, belli bir en az heyecan düzeyi yaşamaya– gereksinme duyduğunu, *Beynin Tepkeleri* adlı kitabında ilk kez Rus sinirbilimcisi İvan Sechenov ortaya koydu (Sechenov, 1863).

R. B. Livingston da aynı ilkeyi belirtmektedir:

Sinir sistemi, bir bütünleştirme kaynağı olduğu kadar bir etkinlik kaynağıdır da. Beyin salt dış uyaranlara karşı tepkici değildir; kendisi de kendiliğinden etkindir... Beyin hücresi etkinliği oğulcuk (embriyon) döneminde başlar ve büyük olasılıkla, bünyesel gelişmeye katkıda bulunur. Beyin gelişmesi, doğum öncesinde ve doğumdan sonraki birkaç ay içinde en hızlı biçimde meydana gelir. Bu hızlı büyüme döneminin ardından, gelişme hızı belirgin biçimde azalır ama yetişkinlerde bile, gelişmenin durduğu, hatta hastalık ya da yaralanmadan sonra yeniden düzenleme yeteneklerinin ortadan kalktığı hiçbir nokta yoktur.

Ve şöyle sürdürmektedir:

Beyin etkin kasın tükettiğiyle karşılaştırılabilir miktarda oksijen tüketir. Etkin kas, bu miktarda oksijen tüketimini yalnız kısa bir dönem için sürdürebilir; oysa sinir sistemi, bir yaşam boyu, uyanık ya da uykudayken, doğumdan ölüme kadar, yüksek miktardaki oksijen tüketimini devam ettirir (R. B. Livingston, 1967).

Doku kültüründe bile, sinir hücreleri, biyolojik ve elektriksel bakımdan etkin olmayı sürdürür.

Beynin sürekli uyarılma gereksinmesinin kavranabileceği bir alan, düş görme olgusudur. Uyku süremizin önemlice bir bölümünün (yaklaşık yüzde 25) düş görmekle geçtiği (bireyler arasındaki fark, düş görüp görmedikleri değil, düşlerini

anımsayıp anımsamadıklarıdır) ve bireylerin, düş görmeleri engellenirse yarı hastalıklı tepkiler ortaya koyar göründükleri iyice kesinlik kazanmıştır (W. Dement, 1960). Uyku sırasında, vücudun geri kalan bölümü dinlenme durumunda bulunduğu halde, vücut ağırlığının yalnız yüzde 2'sini oluşturan beynin neden (yürek ve akciğerlerden başka) etkin durumda kalan tek organ olduğu ya da nörofizyolojik terimlerle anlatırsak, gündüz ve gece vücudun toplam oksijen alımının yüzde 20'sini neden beynin kullandığı sorusu, konumuzla ilgilidir. Göründüğü kadarıyla, bunun anlamı, nöronların (sinir hücrelerinin) vücudun başka bölümlerindeki hücrelerden daha büyük bir etkinlik içinde bulunmak "zorunda" olmalarıdır. Bunun nedenlerine gelince, şöyle bir yorumda bulunulabilir: Yaşamak için belirleyici bir önem taşıyan yeterli oksijen sağlanması, beyne fazladan bir etkinlik ve uyarılma olanağı kazandırılması.

Bebeğin uyarılmaya duyduğu gereksinmeyi birçok araştırmacı ortaya koymuştur. R. Spitz, uyarılmaktan yoksunluğun bebekler üzerinde yaptığı hastalıklı etkileri göstermiştir; Harlowlar ve başkaları, anneyle ilişkiden erken yoksun kalışın, maymunlarda ağır ruhsal hasara neden olduğunu ortaya koymuştur.[13] Toplumsal uyarılmanın çocuğun gelişmesi için bir temel oluşturduğu yolundaki tezi doğrultusunda D. E. Schecter da aynı sorunu incelemiştir. Schecter'ın ulaştığı sonuca göre, "sözgelimi, körlerde ve kurumlarda büyümüş bebeklerde olduğu gibi, yeterli toplumsal uyarılma (algısal uyarılma da dahil) bulunmadıkça, duygusal ve toplumsal ilişkilerde, dilde, soyut düşünme yeteneğinde ve içsel denetimde kusurlar meydana gelir" (D. E. Schecter, 1973).

Uyarılmaya ve heyecanlanmaya duyulan gereksinmeyi deneysel incelemeler de ortaya koymuştur. E. Tauber ve F. Koffler (1966), yeni doğmuş bebeklerin harekete gösterdikleri, gözbebeğinin kendiliğinden kayması biçimindeki ışık-hareket tepkisini ortaya koymuşlardır. "Wolff ve White (1965), üç-dört günlük bebeklerin birleşik göz hareketleriyle nesneleri izlediklerini gözlemlediler; Fantz (1958), bebekliğin ilk

haftalarında, basit görsel kalıpların tersine, daha karmaşık görsel kalıplara gözün daha uzun süre takıldığını tanımladı" (D. E. Schecter, 1973).[14] Schecter şunları eklemektedir: "Elbette, bebeğin öznel algı deneyiminin niteliğini bilemeyiz, bildiğimiz tek gerçek, ayrım gözetici bir görsel motor karşılığın bulunduğudur. Bebeklerin karmaşık uyaran kalıplarını yeğledikleri sonucuna ancak genel bir söyleyişle ulaşabiliriz" (D. E. Schecter, 1973). McGill Üniversitesi'nde duygusal yoksunluk üzerine yapılan deneylerin ortaya koyduğuna göre,[15] dış uyaranlardan çoğunun ortadan kaldırılması, bu arada (seks dışındaki) bütün fizyolojik gereksinmeler karşılandığı ve ortalamanın üstünde ödüllendirme sağlandığı zaman bile, belli algı rahatsızlıklarına neden olmuştur; denekler öylesine bir tedirginlik, huzursuzluk ve duygusal dengesizlik göstermişlerdir ki, birçoğu, daha birkaç saat geçmeden, parasal kayıba uğramalarına karşın, deneye katılmaktan vazgeçmişlerdir.[16]

Günlük yaşamla ilgili gözlemlerin ortaya koyduğuna göre, gerek insan organizması, gerekse hayvan organizması, tıpkı belli bir en az dinlenme düzeyine gereksinme duydukları gibi, belli bir en az düzeyde heyecanlanma ve uyarılmaya da gereksinme duyarlar. İnsanların heyecanlanmaya büyük bir istekle karşılık verdiklerini ve heyecan aradıklarını görürüz. Heyecan üreten uyaranların sayısı sonsuzdur, insanlar ve kültürler arasındaki fark, yalnızca ana heyecan uyaranlarının büründüğü biçimde yatar. Kazalar, bir cinayet, bir yangın, bir savaş, seks heyecanlanma kaynaklarıdır; Yunan tiyatrosu seyirciler için ne kadar heyecan vericiyse sevgi ve yaratıcı çalışma da öyledir hiç kuşkusuz. Roma Kolezyumu'ndaki sadist gösteriler de o kadar heyecan vericiydi ama farklı bir biçimde. Bu fark çok önemlidir ama bu konuya çok az dikkat gösterilmiştir. Her ne kadar bu biraz konu dışına taşmak anlamına geliyorsa da, öyle görünüyor ki, bu farkı kısaca olsun tartışmaya değer.

Ruhbilimsel ve nörofizyolojik yazında, "uyaran" terimi, hemen hemen yalnızca, benim burada "basit" uyaran olarak adlandırdığım şeyi anlatmak için kullanılmıştır. Bir insan, ya-

şamına yönelik bir tehlikeyle tehdit edilirse, verdiği karşılık basit ve dolaysızdır, hemen hemen tepke türündendir çünkü bu karşılık, o insanın nörofizyolojik yapısından kaynaklanır. Açlık ve bir ölçüye kadar da seks gibi başka fizyolojik gereksinmeler için de aynı şey geçerlidir. Karşılık veren kişi "tepki gösterir", ama o eylemde bulunmaz; bununla demek istediğim, bu kişinin, kaçmak, saldırmak ya da cinsel bakımdan uyarılmış hale gelmek için gerekli en az etkinliğin ötesinde, etkin biçimde herhangi bir karşılık bütünleştirmesi yapmadığıdır. Bu tür karşılıkta beynin ve bütün fizyolojik aygıtın insan *için* eylemde bulunduğu da söylenebilir.

Çoğunlukla göz ardı edilen şey, farklı bir uyaran türünün, *kişiyi etkin olması için kışkırtan* bir uyaranın bulunduğu gerçeğidir. Böylesi bir harekete geçirici uyaran, bir roman, bir şiir, bir fikir, bir manzara, müzik ya da sevilen bir kişi olabilir. Bu uyaranlardan hiçbiri basit bir karşılık üretmez; bunlar sizi, bir bakıma, etkin ve duygusal biçimde onlarla aranızda bir bağ kurarak, etkin biçimde *ilgi* duyarak, (artık salt bir "nesne" olmaktan çıkan) "nesne"nizdeki yepyeni yönleri görüp keşfederek, daha çok uyanarak ve daha çok ayırdına vararak karşılık vermeye çağırır. Uyaranın eylemine dayanak olan, bir bakıma, vücudunuzun onun çaldığı ezgiye göre dans etmek zorunda olduğu edilgin nesne olarak kalmazsınız; bunun yerine, dünyayla aranızda bağlantı kurarak kendi yetilerinizi dışavurursunuz; etkin ve üretken hale gelirsiniz. Basit uyaran bir *dürtü* üretir; bir başka deyişle, kişi bu uyaran tarafından yönlendirilir; harekete geçirici uyaran bir *uğraşla* sonuçlanır; bir başka deyişle, kişi bir erek için etkin biçimde uğraş verir.

Bu iki tür uyaran ve karşılık arasındaki farkın çok önemli sonuçları vardır. Birinci, basit türden uyaranlar, belli bir eşiğin ötesinde yinelenirlerse artık kaydedilmezler ve uyarıcı etkilerini yitirirler. (Bu, sık sık yinelenmekle önemsiz olduklarını ortaya koyan uyaranlara ilişkin bilinci ortadan kaldıran bir nörofizyolojik ekonomi ilkesinden ileri gelir.) Sürekli uyarılma, ya uyaranın yoğunluğunun artmasını ya da içeriğinin değişmesini gerektirir: belli bir yenilik öğesi gereklidir.

Harekete geçirici uyaranların farklı bir etkisi vardır. Bu uyaranlar "aynı" kalmazlar; bunlara verilen üretken karşılıktan dolayı, her zaman yenidirler, her zaman değişkendirler: uyarılan kişi ("uyarılan") uyaranlara canlılık kazandırır ve her zaman bunlardaki yeni yönleri keşfederek onları değiştirir. Uyaranla "uyarılan" arasındaki, tek-yanlı mekanik U → K ilişkileri değil, karşılıklı bir ilişki vardır.

Herkesin deneyimleri bu farklılığı kolayca doğrular. Kişi, hiç ama hiç sıkılmadan, bir Yunan tiyatro yapıtı, Goethe'den bir şiir, Kafka'dan bir roman, Meister Eckhart'tan bir vaaz, Paracelsus'tan bir deneme, Sokrat-öncesi filozoflardan parçalar ya da Spinoza veya Marx'ın yazılarını okuyabilir; kuşkusuz, bu örnekler kişiseldir ve herkes bunların yerine kendine daha yakın olanları koymalıdır; bu uyaranlar her zaman canlıdır; bunlar okuyucuyu uyandırır ve bilinçliliğini artırır. Öte yandan, ucuz bir romanı ikinci kez okumak sıkıcıdır ve insanın uykusunu getirir.

Harekete geçirici ve basit uyaranların önemi, öğrenme sorunu açısından belirleyicidir. Eğer öğrenme, olguların yüzeyinden kökenlerine, bir başka deyişle nedenlerine, aldatıcı ideolojilerden çıplak gerçeklere inmek, böylece de hakikate yaklaşmak demekse, coşku verici etkin bir süreçtir ve insan gelişmesinin bir koşuludur, (Burada yalnızca kitaba dayalı öğrenmeyi değil, bir çocuğun ya da okuma-yazması olmayan bir ilkel topluluk üyesinin doğal ya da kişisel olaylar konusunda yaptığı buluşları da anlatmak istiyorum.) Öte yandan, öğrenme, koşullanmanın aracılık ettiği salt bir bilgi edinmeyse, basit bir uyaranla karşı karşıyayız demektir; burada kişinin övgüye, güvenliğe, başarıya vb. duyduğu gereksinmenin yarattığı uyarım kişi üzerinde etkide bulunur.

Sanayi toplumlarındaki çağdaş yaşam, hemen hemen bütünüyle böylesi basit uyaranlarla işlerliğini sürdürür. Uyarılanlar, cinsel arzu, açgözlülük, sadistlik, yıkıcılık, özseverlik gibi dürtülerdir; filmler, televizyon, radyo, gazeteler, dergiler ve meta pazarı bu uyaranlara aracılık eder. Genelde, reklamcılık, toplumsal olarak üretilen arzuların uyarılmasına daya-

nır. Mekanizma her zaman aynıdır: basit uyarılma → dolaysız ve edilgen karşılık. Etkisiz hale gelmemeleri için, uyaranların sürekli olarak değiştirilmeleri gereğinin nedeni burada yatar. Bugün heyecanlandırıcı olan bir araba, bir-iki yıl içinde sıkıcı hale gelecektir; bu yüzden, heyecanlanma arayışı içinde arabanın değiştirilmesi gerekir. Birisinin iyi bildiği bir yer otomatik olarak sıkıcı duruma gelir; bu yüzden heyecan, ancak bir tek yolculukta elden geldiği kadar çok sayıda farklı yer gezilip görülerek elde edilebilir. Böylesi bir çerçeve içinde, cinsel ilişkiye katılan eşlerin de heyecan sağlamak için değişikliğe gereksinmeleri vardır.

Önemli olan tek şeyin uyaran olmadığı vurgulanarak, buraya kadar anlatılanların nitelendirilmesi gerekir. Kendi korkusundan, ketlemesinden, tembelliğinden, edilgenliğinden dolayı karşılık verme yeteneğinden yoksun olan birisi karşısında, en uyarıcı şiir ya da kişi bile kesin başarısızlığa uğrayacaktır. Harekete geçirici uyaranın bir etki yaratabilmesi için "ulaşılabilir" –eğitimli olma anlamında değil, insanca karşılık verme anlamında ulaşılabilir– bir uyarılana gerek vardır. Öte yandan, tam anlamıyla canlı bir kişi, etkin hale gelmek için ille de belirli bir dış uyarana gereksinme duymaz; gerçekte o, kendi uyaranlarını kendisi yaratır. Bu fark çocuklarda açıkça görülebilir. Çocuklar, belli bir yaşa (beş yaş dolaylarına) kadar öyle etkin ve üretkendirler ki, kendi uyaranlarını kendileri "yaparlar". Kâğıt parçalarından, tahtalardan, taşlardan, sandalyelerden hemen hemen bulabildikleri her şeyden eksiksiz bir dünya yaratırlar. Ne var ki, altı yaşından sonra uysal, kendi kendine harekete geçmez ve edilgen hale geldikleri zaman, edilgen kalabilecekleri ve yalnızca "tepki" gösterebilecekleri bir biçimde uyarılmak isterler. Geliştirilmiş oyuncaklar isterler ve kısa bir süre sonra bunlardan sıkılırlar; kısacası, arabalar, giysiler, gezilecek yerler ve sevgililer konusunda büyüklerinin davrandıkları gibi davranmaya başlarlar.

Basit ve harekete geçirici uyaranlar arasında bir başka önemli fark daha vardır. Basit uyaranın yönlendirdiği kişi, boşalma, heyecan doyumunun bir bileşimini yaşar "doyuma

ulaştığı" zaman, bu onun için "yeterli"dir. Buna karşılık, harekete geçirici uyarılmanın bir doyum noktası yoktur; bir başka deyişle, hiçbir zaman kişide "yeterince doyuma ulaştığı" duygusu uyandırmaz; elbette, normal bedensel yorgunluğun bastırması bunun dışındadır.

Bana kalırsa, iki uyaran türü arasındaki farka ilişkin nörofizyolojik ve ruhbilimsel verilere dayanılarak bir yasa belirlenebilir: bir uyaran ne denli "edilgenleştirici"yse, yoğunluğunun ve/ya da türünün de o denli sık değiştirilmesi gerekir; uyaran ne denli harekete geçiriciyse, uyarıcı niteliğini de o denli uzun süre korur ve yoğunlukta ve içerikte değişiklik yapmayı o denli az gerektirir.

Organizmanın uyarılmaya ve heyecanlanmaya duyduğu gereksinmeyi böyle enine boyuna ele aldım çünkü bu gereksinme, yıkıcılık ve zalimlik üreten birçok etkenden birisidir. Kızgınlık, öfke, zalimlik ya da yıkma tutkusu tarafından heyecanlandırılmak, sevgi ve üretken, etken ilgi tarafından heyecanlandırılmaktan çok daha kolaydır; bu birinci tür heyecanlanma bireyin bir çaba göstermesini gerektirmez; birey sabıra ve disipline, öğrenmeye, yoğunlaşmaya, düş kırıklığına katlanmaya, eleştirel düşünüşe başvurmaya, özseverliğini ve açgözlülüğünü yenmeye gerek duymaz. Kişi büyümeyi başaramamışsa, basit uyaranlar her zaman hazırdır ya da gazetelerden okunabilir, radyo haberlerinde veya televizyonda ve filmlerde seyredilebilir. İnsanlar, nefret etme, yıkma ve başkalarını denetleme gerekçeleri bularak, bu uyaranları kendi kafalarında da yaratabilirler. (Kitle iletişim araçlarının bu tür heyecanı satarak kazandıkları milyonlarca dolar, bu açlığın gücünü ortaya koymaktadır.) Gerçekte, birçok evli çift, evlilik onlara nefreti, tartışmaları, sadistliği ve boyun eğmeyi yaşama fırsatı verdiği için birlikte otururlar. Kavgalarına *karşın* değil, kavgalarından *dolayı* bir arada otururlar. Mazoşist davranışın, yani acı çekmekten ve boyun eğmekten haz duymanın kökenlerinden biri, bu heyecan gereksinmesinde yatar. Mazoşistler, heyecanlanmayı başlatabilmekte ve normal uyaranlara kolayca tepki göstermekte güçlük çekerler ama uyaran onları ezdiği zaman, bir bakıma kendilerine da-

yatılan kışkırtmaya teslim olabildikleri zaman, tepki gösterebilirler.

Can Sıkıntısı - Süreğen Çöküntü

Uyarılma sorunu, saldırganlık ve yıkıcılığın üretilmesinde hiç de küçük bir rol oynamayan bir olguyla –*can sıkıntısıyla*– yakından bağlantılıdır. Mantıksal açıdan bakıldığında, can sıkıntısını önceki kısımda, saldırganlığın öteki nedenleriyle birlikte tartışmamız daha yerinde olurdu ama buna olanak yoktu çünkü uyarılmayla ilgili tartışma, can sıkıntısının anlaşılması için zorunlu bir koşuldur.

Uyarılma ve can sıkıntısıyla ilgili olarak, üç tip kişiyi birbirinden ayırabiliriz: (1) Harekete geçirici uyaranlara üretken biçimde karşılık verme yeteneğine sahip kişi sıkıntılı değildir. (2) Durmadan değişen, "apaçık" uyaranlara sürekli gereksinme duyan kişi süreğen biçimde sıkıntılıdır ama can sıkıntısını ödünlediği için, bunun ayırdında değildir. (3) Herhangi bir normal uyarılma türüyle heyecan elde etme girişiminde başarılı olamayan kişi çok hasta bir bireydir; bazen içinde bulunduğu ruhsal durumun keskin biçimde ayırdına varır, bazen de acı çektiği gerçeğinin bilincinde değildir. Bu tip can sıkıntısı, can sıkıntısının *davranışsal* bir anlamda geçerli olduğu, bir başka deyişle, kişinin yetersiz bir uyarılma söz konusu olduğu zaman sıkıldığı ama sıkıntısını ödünlediği zaman karşılık verme *yeteneğine* sahip olduğu ikinci tip can sıkıntısından temelli biçimde farklıdır. Üçüncü durumda, can sıkıntısı ödünlenemez. Burada, dinamik, karakterbilimsel bir anlamda can sıkıntısından söz etmekteyiz ve bu durum, süreğen bir çöküntü durumu olarak tanımlanabilir. Ama ödünlenen ve ödünlenmeyen süreğen can sıkıntısı arasındaki fark yalnızca nicelikseldir. Her iki can sıkıntısı tipinde de kişi üretkenlikten yoksundur; birinci tipte kişi, uygun uyaranlarla –nedenini değilse bile– belirtiyi iyileştirebilir; ikinci tipte belirti bile iyileştirilemez.

Fark, "sıkıntılı" teriminin kullanılışında da görülebilir. Eğer biri, "Bunalıyorum" derse, çoğunlukla bir ruhsal duru-

mu anlatmış olur. Eğer başka biri "Sıkılıyorum" derse, çoğunlukla dış dünya hakkında bir şeyler söylemek ister; dışardaki dünyanın kendisine ilginç ya da eğlendirici uyaranlar sağlamadığını anlatmak ister. Ama bir "sıkıcı kişi"den söz ettiğimiz zaman, kişinin kendisini, karakterini anlatırız. Bize ilginç bir öykü anlatmadığı için bugün sıkıcı olduğunu kastetmeyiz: onun sıkıcı bir kişi olduğunu söylediğimiz zaman, onun *bir kişi olarak* sıkıcı olduğunu anlatmak isteriz. Onda ölü, cansız, ilginç olmayan bir şeyler vardır. Birçok insan *sıkıldığını* kolayca kabul eder ama çok az kişi sıkıcı olduğunu kabul edecektir.

Ödünlensin ya da ödünlenmesin, süreğen can sıkıntısı, her ne kadar ancak yakın zamanlarda bir ölçüde kabul gördüyse de, çağdaş teknotronik toplumunda büyük ruhsal hastalık olgularından birini oluşturur.[17]

(Dinamik anlamda) çöküntülü can sıkıntısını tartışmaya girmeden önce, davranışsal anlamda can sıkıntısı üzerine birkaç söz söylemek sanırım yerinde olur. "Harekete geçirici uyaranlar"a üretken biçimde karşılık verme yeteneğine sahip olanlar hemen hiçbir zaman sıkılmazlar ama sibernetik toplumda bunlara çok az rastlanır. Büyük çoğunluk, ağır bir hastalık çekmediği halde, yine de yumuşak bir hastalık biçimi –yetersiz içsel üretkenlik– çekiyor sayılabilir. Bu kişiler, kendilerine durmaksızın değişen, basit –harekete geçirici değil– uyaranlar sağlayamadıkça sıkılırlar.

Süreğen, ödünlenen can sıkıntısının genellikle hastalıklı sayılmamasının birkaç olası nedeni vardır. Belki ana neden, çağdaş sanayi toplumunda çoğu insanın canının sıkılması ve paylaşılan bir hastalığın –"hastalık" ya da "normallik"in– hastalık olarak algılanmamasıdır. Dahası, "normal" can sıkıntısı çoğunlukla bilinçli değildir. Çoğu insan, kendilerini bilinçli olarak sıkılmış hissetmelerini önleyen çok sayıda "etkinliğe" katılarak, bunu ödünlemeyi başarırlar. Günün sekiz saatinde yaşamlarını kazanmak için uğraşırlar; iş saatlerinden sonra, can sıkıntısının bilince çıkma tehlikesi belirdiği zaman, açığa çıkmasını önleyen çok sayıda araçla –içki içerek, televizyon

izleyerek, ata binerek, toplantılara giderek, cinsel etkinliklere katılarak ve daha yakınlarda da moda haline gelen uyuşturucu ilaçlar alarak– bu tehlikeden kaçınırlar. En sonunda da uykuya duydukları doğal gereksinme ağır basar ve herhangi bir anda can sıkıntısı bilinçli olarak algılanmamışsa gün başarıyla sona erer. Günümüz insanının ana ereklerinden birinin "can sıkıntısından kaçmak" olduğu söylenebilir. Ancak rahatlatılmamış can sıkıntısının neden olduğu tepkilerin yoğunluğu değerlendirilecek olursa, bu ruhsal durumun doğurduğu tepilerin gücü konusunda bir fikir sahibi olunabilir.

Toplu sözleşme görüşmelerinde işçilerin ileri sürdüğü isteklerin açıkça ortaya koyduğu gibi, işçi sınıfı içinde can sıkıntısı, orta ve yukarı sınıflarda olduğundan çok daha bilinçlidir. İşçiler, daha yüksek bir toplumsal düzeyde bulunan birçok kişinin tattığı gerçek doyumdan yoksundurlar. Daha yüksek bir toplumsal düzeyde bulunan bu kişilerin işi, en azından bir ölçüye kadar, yaratıcı tasarlamaya katılmalarına, imgesel, zihinsel ve örgütsel yetilerini uygulamalarına olanak verir. Son yıllarda bol bol örnekle ortaya çıkan bir gerçek –bugün mavi yakalı işçilerin, yetersiz ücretler konusundaki daha geleneksel yakınmalarının yanı sıra, artan yakınmalarının, çalışma saatlerinde hissettikleri acı verici can sıkıntısı olduğu gerçeği– bunu son derecede açık biçimde kanıtlamaktadır. Sanayi, bazı durumlarda, çoğu kez "iş zenginleştirmesi" adı verilen önlemle bunu gidermeye çalışmaktadır; bu önlem, işçinin birden çok işlem yapmasından, kendi işini dilediği gibi tasarlayıp düzenlemesinden ve genellikle daha büyük sorumluluk yüklenmesinden oluşur. Bu, doğru yönde bir yanıt gibi görünmektedir; ne var ki, kültürümüzün tüm ruhu göz önüne alınırsa çok sınırlı bir yanıttır. Sorunun, çalışmayı daha ilginç duruma getirmekte değil, çalışma süresinin insanın boş zamanında yetilerini ve ilgilerini geliştirebilmesine olanak verecek ölçüde kısaltılmasında yattığı da çoğu kez ileri sürülmüştür. Ama bu görüşün savunucuları, bizzat boş zamanı da sanayi tüketiminin yönettiğini ve boş zamanın aslında çalışma kadar sıkıcı olduğunu, ancak daha az bilincine varıl-

dığını unutmuş görünmektedirler. İnsanın doğayla alışverişi olan çalışma, insan varoluşunun öylesine temel bir parçasıdır ki, ancak çalışma yabancılaşmış durumdan çıktığında boş zaman üretken hale gelebilir. Ne var ki bu, yalnızca çalışmanın niteliğini değiştirmekle ilgili bir sorun değil, ekonomiyi insanın gerçek gereksinmelerinin buyruğuna verme yönünde topyekûn bir toplumsal ve siyasal değişiklik sorunudur.

Çöküntülü olmayan can sıkıntısının iki çeşidi konusunda buraya kadar yapılan tanımlamaya bakılınca, farkın yalnızca değişik uyaran türleri arasında olduğu görülecektir; bu uyaranlar harekete geçirici olsun ya da olmasın, her iki türde can sıkıntısını giderir. Ne var ki bu tanımlama bir aşırı yalınlaştırmadır; fark çok daha derine inmekte ve dört başı mamur gibi görünen bu belirlemeyi önemli ölçüde karmaşıklaştırmaktadır. Harekete geçirici uyaranlarca alt edilen can sıkıntısı gerçekten sona erer, hatta hiç var olmamıştır çünkü üretken kişi, ülküsel bir deyişle, hiçbir zaman sıkılmaz ve uygun uyaranları bulmakta hiç güçlük çekmez. Oysa üretken olmayan, içsel bakımdan edilgen kişi, apaçık, bilinçli can sıkıntısı ortadan kalktığında bile sıkkın olarak kalır.

Bu niçin böyledir? Göründüğü kadarıyla bunun nedeni, can sıkıntısından yüzeysel olarak kurtuluşta kişinin, özellikle de derinlerdeki duygusunun, imgeleminin, usunun, kısacası bütün temel olanaklarının ve ruhsal gizilgüçlerinin dokunulmadan kalmasında; bunlara yaşam kazandırılmamasında yatar. Can sıkıntısını ödünleyici araçlar, hiçbir besleyici değeri olmayan bir yığın yiyecek gibidir. Kişi, daha derin bir düzeyde kendini "boş" ve uyanmamış hissetmeye devam eder. Bu rahatsızlık verici duyguyu anlık heyecanla, "ürperti"yle, "eğlenti"yle, içkiyle ve cinsel etkinlikle "uyuşturur" ama *bilincinde olmadan* sıkılmaya devam eder.

Çoğu kez günde on iki saat, hatta daha uzun süre çalışan ve işinin bütün zamanını aldığını, kendini hiç sıkılmış hissetmediğini söyleyen çok meşgul bir avukat şu düşü görmüştür:

Kendimi, Georgia'da prangalı mahkûmlardan oluşmuş bir takımın üyesi olarak görüyorum; bilmediğim bir suçtan dolayı Doğu'daki

memleketimden alınıp buraya gönderilmişim. Beni şaşırtan, prangayı kolayca çıkarabilmem ama belirlenen işe devam etmek zorundayım; bu iş, bir kamyondan kum torbalarını alıp biraz uzaktaki bir başka kamyona taşımaktan ve ondan sonra aynı torbaları ilk kamyona geri götürmekten oluşuyor. Düş süresince yoğun bir zihinsel acı ve çöküntü duygusu yaşadım ve bir karabasandan uyanıyormuş gibi korku içinde uyandım; bunun yalnızca bir düş olduğunu anlayınca rahatladım.

Bu avukat, çözümleme çalışmasının ilk haftalarında oldukça neşeli olduğu, yaşamda kendisini nasıl doymuş hissettiğini söylediği halde, bu düşten oldukça sarsılmış ve işi hakkında birçok farklı fikir yürütmeye başlamıştı. Ayrıntılara girmeden belirtmek istediğim tek şey, avukatın, yapmakta olduğu şeylerin gerçekte anlamsız, temelde her zaman aynı olduğu ve para kazanma dışında hiçbir amaca hizmet etmediği gerçeğinden söz etmeye başlamasıdır ve ona göre para, uğrunda yaşamaya yeterli bir şey değildi. Avukat, çözmek durumunda kaldığı sorunların çok çeşitli olmakla birlikte, temelde aynı olduğu ya da durmaksızın yinelenen birkaç yöntemle çözülebileceği gerçeğinden söz ediyordu.

İki hafta sonra şu düşü gördü: "Kendimi büromdaki çalışma masamda otururken gördüm ve ruhu çalınmış bir robot gibi hissettim. Olan biteni işitiyor, insanların neler yaptıklarını görüyordum ama ölü olduğumu ve beni hiçbir şeyin ilgilendirmediğini hissediyordum."

Bu düşün çağrışımları, kendini cansız ve bunalımlı hissetme duygusu konusunda daha çok bilgi sağladı. Üçüncü bir düş konusunda avukat şunları aktardı: "Büromun bulunduğu bina alevler içinde yanıyor ama bunun nasıl olduğunu hiç kimse bilmiyor. Kendimde yardım edecek güç bulamıyorum."

Avukatın başkanı bulunduğu hukuk kuruluşuna duyduğu derin nefreti bu son düşün açığa çıkardığını ama "bir anlamı" olmadığı için kesinlikle bunun bilincine varmadığını söylemeye gerek bile yoktur.[18]

Bilinçsiz can sıkıntısının bir başka örneğini de H. D. Esler vermektedir. Esler, birçok kız arkadaşıyla ilişkisini sürdüren

ve yaşamının bu kesiminde çok başarılı olan bir hastayı, iyi görünüşlü bir öğrenciyi aktarmaktadır; bu öğrenci, "yaşamın her şeye değdiğini" ısrarla belirtmesine karşın, zaman zaman kendini biraz bunalmış hissediyordu. Tedavi sırasında hipnotize edildiğinde, "birçok maske bulunan kara, kıraç bir yer" gördü. Kara kıraç yerin nerede olduğu sorulduğunda, kendi içinde olduğunu söyledi. Her şeyin donuk olduğunu, maskelerin, kendisini iyi hissettiği konusunda insanları kandırmak için oynadığı farklı rolleri temsil ettiklerini söyledi. Yaşam hakkındaki duygularını dile getirmeye başladı: "Bu bir hiçlik duygusu." Tedavi uzmanı kendisine seksin de anlamsız olup olmadığını sorduğunda, "Evet, ama öteki şeyler kadar anlamsız değil," dedi. "Önceki bir evlilikten olan üç çocuğunun, her ne kadar kendisini onlara çoğu insandan daha yakın hissediyorsa da, kendini sıktığını; dokuz yıl süren evliliğinde baştan savma ve dürüstlükten uzak biçimde yaşadığını ve ara sıra içki içerek rahatladığını" belirtti. Babasından "ömründe bir tek arkadaşı olmayan hırslı, anlamsız, yalnız bir adam" olarak söz etti. Tedavi uzmanı, onun, oğluyla birlikteyken de yalnız olup olmadığını sordu, yanıtı şöyle oldu: "Onunla aramda bir bağ kurmak için çok çaba gösterdim ama başaramadım." Ölmek isteyip istemediği sorulduğunda, hasta, "Evet, neden olmasın?" dedi ama yaşamak isteyip istemediği sorulduğunda da evet yanıtı verdi. En sonunda, "güneş ışığının bulunduğu, havanın ılık olduğu ve çimenlerin bulunduğu" bir düş gördü. Düşünde insanların bulunup bulunmadığı sorulduğunda, "Hayır, hiç insan yoktu ama insanların geleceğine ilişkin belirtiler vardı" dedi. Uyandırıldığı zaman söylediklerine şaştı.[19]

Çöküntü ve sıkıntı duygusu ara sıra bilince çıkmakla birlikte, ancak uyutum (hipnotizma) durumunda tam olarak bilinçli hale gelmişti. Hasta, etkin ve durmaksızın yinelenen cinsel serüvenleriyle, tıpkı avukatın çalışmayla yaptığı gibi, sıkıntılı durumunu ödünlemeyi başarmıştı ama bu ödünleme aslında bilinçte meydana gelmişti. Hastanın can sıkıntısını bastırmasına olanak vermişti ve hasta, ödünleme aksaksız işlediği süre-

ce bu bastırmayı sürdürebilirdi. Ne var ki ödünlemeler, içsel gerçekliğin daha derin bir düzeyinde can sıkıntısının ortadan kalkmadığı, hatta azalmadığı gerçeğini değiştirmez.

Öyle görünüyor ki, kültürümüzün normal kanallarının sağladığı can sıkıntısını ödünleyici tüketim, işlevini aksaksız biçimde yerine getirmemektedir; bundan dolayı da can sıkıntısını gidermek için başka araçlar aranmaktadır. Alkol tüketimi, insanın can sıkıntısını unutmasını kolaylaştırmak için kullandığı araçlardan biridir. Geçtiğimiz birkaç yıl içinde, yeni bir olgu, orta sınıf üyeleri arasındaki can sıkıntısının yoğunluğunu ortaya koymuştur. "Haz delileri" arasındaki grup seksi uygulamasından söz ediyorum. Yapılan hesaplamalara göre, Birleşik Devletler'de, yaşama duydukları ana ilgi, kan ve koca olmamaları koşuluyla birkaç çift arasında yapılan cinsel etkinlik olan bir ya da iki milyon kişi bulunmaktadır; bunlar öncelikle orta sınıftan insanlardır, siyasal ve dinsel görüşleri bakımından çoğunlukla tutucudurlar. Ana koşul, hiçbir duygusal bağın gelişmemesi ve bu tür etkinliğe katılanların sürekli olarak değişmesidir. Bu insanları inceleyen araştırmacıların anlattıklarına göre (G. T. Bartell, 1971), bu kişiler, böylesi etkinliklere başlamadan önce, öylesine sıkıldıklarını, saatlerce televizyon izlemenin bile kendilerine yarar sağlamadığını açıklamaktadırlar. Eşler arasındaki kişisel ilişki o hale gelmiştir ki, artık konuşulacak hiçbir şey kalmamıştır. Bu can sıkıntısı, sürekli olarak değişen cinsel uyaranlarla rahatlatılır ve hatta kendilerinin dediği üzere, evlilikleri "ilerlemiş olur" çünkü artık hiç değilse hakkında konuşabilecekleri bir şeyler –bir başka deyişle, başka erkekler ve kadınlarla olan cinsel deneyimleri– vardır. "Haz deliliği", evlilikte başkalarıyla ayrım gözetmeyen ilişki olarak bilinen ve pek de yeni olmayan bir olgunun biraz daha karmaşık bir çeşitlemesidir; yeni olan yön, belki de, duyguların sistemli biçimde dışlanması ve bugün grup seksinin, "yorulmuş bir evliliği kurtarma"nın bir aracı olarak önerilmesidir.

Can sıkıntısını gidermenin daha ciddi bir başka aracı, ruhsal uyuşturucuların kullanılmasıdır; bu alışkanlık onlu yaş-

larda başlar ve ileri yaş gruplarına doğru, özellikle de toplumsal bakımdan oturmamış ve yapacak hiçbir ilginç işleri olmayan kişiler arasında yayılır. Uyuşturucu kullananlardan birçoğu, özellikle de daha derin ve daha içten bir yaşam deneyimine gerçek bir özlem duyan gençler –gerçekten, bunların birçoğu, yaşamı olumlamaları, dürüstlükleri, serüvencilikleri ve bağımsızlıklarıyla dikkati çeker– uyuşturucu kullanmanın "kendilerine büyük heyecan verdiği"ni ve deneyim ufuklarını genişlettiğini öne sürerler. Bu iddiayı tartışma konusu yapmıyorum. Ne var ki, uyuşturucu almak onların karakterini değiştirmez; dolayısıyla da çektikleri can sıkıntısının kalıcı köklerini ortadan kaldırmaz. Kişiyi daha yüksek bir gelişme durumuna yükseltmez; bunu başarmanın tek yolu, kendi benliği içinde sabırlı, gayretli çalışma yolunu tutmak, nasıl yoğunlaşmak ve eğitim görmek gerektiği konusunda kavrayış ve bilgi kazanmaktır. Uyuşturucular hiçbir biçimde "birdenbire aydınlanma"ya yol açmaz.

Şiddet ve yıkıcılık, yetersiz biçimde ödünlenen can sıkıntısının en tehlikeli sonuçlarındandır. Bu sonuç, en sık olarak, basın, radyo ve televizyonun kamuoyuna verdiği değişmez gıdalar olan suçlara, ölümle biten kazalara, başka kan dökücülüğe ve zalimlik olaylarına ilişkin haberlere büyük ilgi duyma biçiminde edilgen bir görünüm alır, insanlar böylesi haberlere büyük bir istekle karşılık verirler çünkü bunlar, heyecan üretmenin ve dolayısıyla da herhangi bir içsel etkinlik göstermeden can sıkıntısını yatıştırmanın en kestirme yolu-dur. Şiddet betimlemesinin bir etki yaratması için, can sıkıntısının zorunlu bir koşul olduğu gerçeği, tartışmalarda çoğunlukla gözardı edilmektedir. Oysa, şiddetten ve zalimlikten alınan edilgen haz ve sadist ya da yıkıcı davranış aracılığıyla etkin biçimde heyecan üretmenin birçok yolu arasında yalnızca küçük bir adım vardır; birini utandırmaktan ya da "alaya almak"tan duyulan "masum" zevk ile bir linç kalabalığına katılma arasındaki fark yalnızca nicelikseldir. Her iki durumda da, heyecan kaynağı hazır olarak bulunmuyorsa, canı sıkılan, bu kaynağı kendisi yaratır. Canı sıkılan, çoğu kez, bir "mini Kolezyum" düzenler; burada, Kolezyum'da sahnelenen ge-

niş çaplı zalimliğin kendi çapında küçük benzerlerini yaratır. Böyleleri hiçbir şeye ilgi duymazlar; en yüzeysel türden ilişkiler dışında, başka birisiyle ilişkileri de yoktur. Herkes ve her şey onlara soğuk gelir. Bu kişiler duygusal yönden donmuştur, hiçbir sevinç duymazlar, ama hiçbir üzüntü ya da acı da duymazlar. Hiçbir şey hissetmezler. Dünya gridir, gökyüzü mavi değildir; bu kişiler hiçbir yaşama isteği duymazlar ve çoğu kez canlı olmaktan çok ölüdürler. Bazen keskin ve acı verici biçimde bu ruhsal durumun ayırdına varırlar, çoğu kez de hiç ayırdına varmazlar.

Bu hastalık tipi, tanıda sorunlar yaratır. Birçok ruh hekimi, en ağır durumlarda, psikoz türü bir içsel çöküntü tanısı koyabilir. Ama bu tanı kuşku götürür görünmektedir çünkü içsel çöküntünün bazı ayırıcı özellikleri bu hastalık durumlarında bulunmamaktadır. Bu kişiler, kendilerini suçlama, suçluluk duygusuna kapılma, başarısızlıklarına kafalarını takma eğilimi göstermezler; melankolik hastalarda görülen tipik yüz anlatımına da sahip değillerdir.[20]

Bu en ağır çöküntü-can sıkıntısı tipinden başka, çok daha sık görülen bir klinik tablo vardır ki, bunun en açık tanısı süreğen "nevrotik çöküntü" olacaktır (E. Bleuler, 1969). Bugün çok sık görülen klinik tabloda, yalnızca çöküntünün nedenleri değil, kendisi de bilinçsizdir; böyleleri, çoğu kez, kendilerini çöküntülü hissettiklerinin ayırdında değillerdir ama onların çöküntü içinde oldukları kolayca ortaya konulabilir. Daha yakın zamanlarda kullanılmaya başlanan "maskelenmiş çöküntü" ya da "gülümseme çöküntüleri" terimleri, görüldüğü kadarıyla, bu tabloyu oldukça iyi tanımlamaktadır. Klinik tabloda, "içekapanık" karakter tanısı konulmasına olanak veren özellikler vardır ve bu özellikler tanı sorununu daha da karmaşıklaştırır.

Bu tanı sorununu daha ileriye götürmeyeceğim çünkü göründüğü kadarıyla, böylesi kişilerin daha iyi anlaşılması açısından bunun pek büyük yararı yoktur. Doğru bir tanı koymanın güçlükleri daha sonra tartışılacaktır. Belki, süreğen, ödünlenmemiş can sıkıntısı çekenlerde, değişen kıyıcılık derecelerinde çöküntülü ve şizofrenik öğelerin özel bir

bileşimiyle karşılaşırız. Amacımız açısından önemli olan, konulan tanı değil, böylesi kişilerde aşırı yıkıcılık biçimleriyle karşılaştığımız gerçeğidir. Bunlar, sık sık, hiç de sıkıntılı ya da çöküntülü görünmezler. Kendilerini çevrelerine uydurabilirler ve çoğu kez mutlu görünürler; bu kişilerden *bazıları* görünüşte öyle iyi uyum sağlamıştır ki, ana-babalar, öğretmenler, rahipler bunları örnek kişiler olarak överler. Bazıları da çeşitli suç eylemlerinden dolayı yetkililerin dikkatini çeker ve sıkıntılı ya da çöküntülü olarak değilse de "toplum dışı" ya da "suçlu" olarak kabul edilirler. Bunlar çoğunlukla sıkıntı duygusuna ilişkin bilinci bastırma eğilimi gösterirler; pek çok kez, başka herkese tam anlamıyla normal görünmek isterler. Bir ruhsal tedavi uzmanına geldiklerinde, bir meslek seçmenin ya da öğrenim görmenin kendilerine zor geldiğini söylerler ama genel olarak, ellerinden geldiği kadar normal bir görünüm ortaya koyma eğilimi gösterirler. Pürüzsüz, aldatıcı yüzeyin ardında saklı hastalığı keşfetmek için dikkatli ve becerikli bir gözlemci olmak gerekir.

H. D. Esler tam da bunu yapmış ve bir erkek eğitim okulunda okuyan birçok ergende, "bilinçsiz çöküntü" olarak adlandırdığı durumu keşfetmiştir.[21] Aşağıdaki parçalarda, bu tablonun, birçok durumda tek rahatlama biçimi gibi görünen eylemlerin ve yıkıcılığın kaynaklarından biri olduğunu da gözler önüne seren birkaç örnek vereceğim.

Devlete ait bir akıl hastanesinde tedavi altına alınan bir kız bileklerini kesmiş ve bu eylemini, kanının olup olmadığını görmek istediğini söyleyerek açıklamıştı. Bu, kendini insan gibi hissetmeyen, hiç kimseye karşılık vermeyen bir kızdı; kendini açıklayabileceğine ya da herhangi bir duygu hissedebileceğine inanmıyordu. (Eksiksiz bir klinik muayene şizofreni olasılığını dışta bırakmıştı.) Bu kız, ilgiden ve karşılık verme gücünden öylesine yoksundu ki, kendi kanını görmesi, yaşadığına ve insan olduğuna kendisini inandırabilmesinin tek yoluydu.

Örneğin, eğitim okulundaki erkeklerden biri, garajın çatısına attığı taşların yuvarlanmalarını sağlıyor ve her bir taşı

kafasıyla yakalamaya uğraşıyordu. Yaptığı açıklamaya göre, *bir şeyler hissedebilmesinin* tek yolu buydu. Bu genç, beş kez kendini öldürmeye kalkışmıştı. Vücudunun acı verebilecek bölgelerini kesmiş ve her defasında, canının kurtarılabilmesi için, yaptığı eylemi bekçilerin bilmesini sağlamıştı. Bu erkek, acı duymanın en azından bir şeyler hissetmesini sağladığını söylüyordu.

Bir başka delikanlı, "giysisinin yeninde bir bıçakla" kent caddelerinde yürüdüğünden söz ediyor ve "yanımdan geçenlere bıçağı batırırdım" diyordu. Kurbanının yüzündeki acıyı izlemekten haz duyuyordu. Aynı zamanda, köpekleri ara sokaklara götürüyor ve orada bıçağıyla "sırf zevk olsun diye" öldürüyordu. Bir keresinde üzerine bastıra bastıra, "Şimdi düşünüyorum da, köpekler bıçağı sapladığım zaman bunu hissediyorlardı," dedi. Aynı çocuk, itiraf ettiğine göre, bir öğretmen ve karısıyla birlikte koruluklara yaptıkları bir gezi sırasında odun keserken, öğretmenin karısının orada yalnız başına durduğunu görünce baltayı kafasına indirmek için dayanılmaz bir istek duymuş. Kadın, çocuğun yüzünde garip bir bakış görünce baltayı istemiş. Bu on yedi yaşındaki oğlanda bir bebek yüzü vardı; mesleki danışmanlık amacıyla bu çocuğu gören bir gözetim görevlisi çocuğun çok sevimli olduğunu düşünüyordu ve neden bu kurumda olduğunu anlayamıyordu. Gerçeğe bakılırsa, çocuğun yüzündeki bu sevimlilik tamamiyle aldatıcıydı ve çok yüzeyseldi.

Bugün bütün Batı dünyasında benzer olaylar görülür ve zaman zaman gazetelere yansır. UPI ve AP haber kuruluşlarının 1972'de Arizona, Bisbee'den verdikleri şu haber tipik bir örnektir:

> *On yedi yaşında başarılı bir yüksekokul öğrencisi ve koro üyesi olan bir genç, öne sürüldüğüne göre polise, anne-babasını vurarak öldürdüğünü çünkü birini öldürmenin nasıl bir duygu yarattığını öğrenmek istediğini söyledikten sonra, bugün bir çocuk ıslahevinde gözaltına alındı.*
>
> *Altmış yaşındaki Joseph Roth ve elli yedi yaşındaki karısı Gertrude'un cesetleri, Şerif yardımcıları tarafından Şükran Gü-*

nünde Douglas yakınlarındaki evlerinde bulundu. Yetkililer, her ikisinin de, çarşamba gecesi göğüslerine bir av tüfeğiyle birer kez ateş edilerek öldürüldüklerini söylediler. Roth bir yüksekokulda görsel-işitsel eğitim görevlisi, Bayan Roth da lise öğretmeniydi.

Cochise İlçe Savcısı Richard Riley'nin söylediğine göre, genç, –"karşılaşabileceğiniz en nazik genç"– Bernard J. Roth perşembe günü polise geldi; sorgusu yapılırken sakin ve saygılıydı.

Riley, çocuğun, "Adamlar (anne-babası) yaşlanıyorlar," dediğini söyledi. "Onlara çok kızmış değilim. Hiçbir düşmanlığım yok."

Riley, "Çocuk, anne-babasını öldürmeyi uzun zamandan beri düşündüğünü söyledi. Birini öldürmenin nasıl bir duygu olduğunu bilmek istiyormuş," dedi.[22]

Bu öldürme olayının güdüsü, göründüğü kadarıyla nefret değil, daha önce değindiğimiz olaylarda olduğu gibi, dayanılmaz bir can sıkıntısı ve güçsüzlük duygusu ve tepki gösterecek, vurunca ses getirebileceği birilerinin, günlük yaşantının tekdüzeliğine son verecek bir eylemin bulunduğunu algılama gereksinmesidir. Öldürme, kişinin *var olduğunu* ve bir başka varlık üzerinde bir etki yaratabileceğini algılamasının bir yoludur.

Çöküntü-can sıkıntısına ilişkin bu tartışmada, yalnızca, can sıkıntısının ruhsal yönleri ele alınmıştır. Bu, nörofizyolojik anormalliklerin de işe karışmayacağı anlamına gelmez; ama Bleuler'in de vurguladığı gibi, bu anormallikler ancak ikincil bir rol oynayabilir, oysa belirleyici koşullar tümel çevresel durumda bulunabilir. Benim düşünceme göre, umut ve yaşam sevgisi havasının ağır bastığı bir toplumda, aynı aile yapısı geçerli olsa da, ağır çöküntü-can sıkıntısı olaylarının bile daha seyrek ve daha az yoğun olması çok olasıdır. Ama son onyıllarda, gitgide bunun karşıtı geçerli olmakta ve böylelikle de bireysel çöküntülü durumların gelişmesi için çok uygun bir ortam sağlanmaktadır.

Karakter Yapısı

Değişik türden, yalnızca insan olma durumundan kaynaklanan bir gereksinme –bir *karakter yapısı* geliştirme gereksinme-

si– vardır. Bu gereksinme, daha önce ele alınan bir olguyla, insanda içgüdüsel donanımın taşıdığı önemin azalması olgusuyla ilişkilidir. Etkili davranış, kişinin bir an içinde –yani, gereğinden çok kuşkuyla ertelemeye meydan vermeksizin ve göreceli olarak bütünsel bir biçimde– hareket edebilmesini gerektirir. Kortlandt'ın, şempanzelerin kararlılıktan yoksun oluşlarına, ikircikli ve bir ölçüde etkisiz davranışlarına değindiği zaman şempanzeler konusunda dile getirdiği açmaz (Kısım 6'ya bakınız) işte budur (A. Kortlandt, 1962).

Şempanzelere oranla içgüdülerle çok daha az yönlendirilen insanın, yoksun olduğu içgüdülerin yerini tutacak bir karşılık geliştirmesi sayesinde biyolojik başarısızlıktan kurtulduğunu düşünmek akla yatkın görünmektedir. Bu karşılık aynı zamanda içgüdülerin *işlevine* de sahip olmak, insanın içgüdülerce *güdüleniyormuş* gibi eylemde bulunmasını sağlamak zorundadır. Bu karşılık insan karakteridir. Karakter, insan enerjisinin kişinin erekleri doğrultusunda düzenlendiği özgül yapıdır; davranışı başat ereklerine göre güdüler: bir kişi, karakterine uygun olarak, "içgüdüsel biçimde" hareket eder, deriz. Heraklitos'un deyişini kullanırsak, karakter insanın yazgısıdır. Açgözlü, artırması mı, yoksa harcaması mı gerektiğine kafa yormaz; artırmaya ve biriktirmeye itilir; sömürücü-sadist karakteri sömürme tutkusu yönlendirir; sevecen-üretken karakter, sevgi ve paylaşma uğruna çaba göstermekten kendini alamaz. Karakterin koşullandırdığı bu dürtüler ve uğraşlar her bir kişi için öylesine güçlü ve tartışmasızdır ki, kişiler kendi dürtü ve uğraşlarını tamamen "doğal" bir tepki olarak hissederler ve doğaları çok farklı başka kişilerin bulunduğuna gerçekten inanmak onlara zor gelir. Bunun ayırdına varmaktan kaçınamadıklarında, bu başkalarını bir tür sakatlık çeken ve insan doğasına aykırı kişiler olarak görmeyi yeğlerler. Başka insanları yargılamakta duyarlılık gösteren biri (elbette, bu yargılama işi, kişinin kendisi söz konusu olunca çok daha zordur), bir kişinin sadist bir karaktere mi, yıkıcı bir karaktere mi, yoksa sevecen bir karaktere mi sahip olduğunu sezer; açık davranışın gerisindeki kalımlı özellikleri görür ve

sevecen bir kişiymiş gibi davranan yıkıcı bir karakterin dürüst olmadığını sezme yeteneğine sahiptir.[23]

Soru şudur: İnsan türü, şempanzelerin tam tersine, neden bir karakter geliştirebildi? Bu sorunun yanıtı, birtakım biyolojik nedenlerde yatabilir.

İnsan kümeleri, ta başından beri, gerek dünyanın farklı bölgeleri, gerekse aynı bölge içerisindeki iklim ve bitki örtüsü değişiklikleri bakımından, çok değişik çevre koşulları altında yaşamışlardır. *Homo*'nun ortaya çıkışından bu yana, kalıtsal değişiklikle aktarılan farklılıklara bir ölçüde uyarlanma olmakla birlikte, bu göreceli olarak az olmuştur. Ama *Homo* geliştikçe, uyarlanma da kalıtsal değişikliklerin bir sonucu olmaktan o ölçüde uzaklaşmıştır ve son otuz bin yılda böylesi değişiklikler hemen hemen sıfır olmuştur. Yine de bu farklı çevresel durumlar, her bir kümenin, yalnızca öğrenerek değil, bir "toplumsal karakter" de geliştirerek, davranışını bu durumlara uyarlamasını zorunlu kılmıştır. Toplumsal karakter kavramı, her toplum biçiminin (ya da toplumsal sınıfın), o belirli toplumun işleyişi için zorunlu olan özgül biçimde insan enerjisi kullanmaya gereksinme duyduğu düşüncesine dayanır. Toplumun aksamadan işlemesi isteniyorsa, bu toplumun üyeleri, yapmaları *gereken* şeyi yapmayı *istemek* durumundadırlar. *Genel ruhsal enerjinin özgül ruhsal toplumsal enerjiye dönüştüğü bu sürece toplumsal karakter aracılık eder* (E. Fromm, 1932, 1941, 1947, 1970). Toplumsal karakterin oluşmasını sağlayan araçlar temelde kültüreldir. Toplum, annebabalar aracılığıyla, değerlerini, kurallarını, buyruklarını vb. gençlere aktarır. Ama şempanzelerin dili olmadığı için, simgeleri, değerleri ve fikirleri iletemezler; başka biçimde söylersek, karakter oluşumu için gerekli koşullardan yoksundurlar. Kesinlikle söyleyebiliriz ki, *karakter insana özgü bir olgudur*; yalnızca insan, kaybettiği içgüdüsel uyarlanmanın yerine bir karşılık yaratabilmiştir.

Karakterin elde edilmesi, insanın varlığını sürdürmesi sürecinde çok önemli ve zorunlu bir öğeydi ama bu kazanım birçok sakıncaya, hatta tehlikeye de sahipti. Karakter, geleneklerce oluşturulduğu ve insanı usuna seslenmeksizin gü-

dülediği sürece, yeni koşullara çoğu kez uyum sağlamaz ya da bazen bu koşullara taban tabana karşıt bile olabilir. Örneğin, devletin mutlak egemenliği gibi kavramlar eski bir toplumsal karakter tipinden kaynaklanır ve atom çağında insanın varlığını sürdürmesi bakımından tehlikelidir.

Karakter kavramı, kıyıcı saldırganlık dışavurumlarının anlaşılmasında belirleyici önem taşır. Bir kişideki yıkıcı ve sadistçe tutkular, çoğunlukla onun karakter sistemi içinde düzenlenmiştir. Sözgelimi, sadist bir kişide, sadistlik dürtüsü, onun karakter yapısının başat bir parçasıdır ve bu kişiyi sadistçe davranmaya yöneltir; bu dürtüyü ancak kişinin kendini koruma konusunda duyduğu kaygı sınırlandırır. Sadist karakterli bir kişide, bir sadistlik tepisi sürekli olarak etkin durumdadır; eyleme geçmek için yalnızca uygun bir durum ve yerinde bir gerekçe bekler. Karakterden kaynaklanan sadistlik, kendini anlatıma kavuşturmak için fırsat kollayan ve böylesi fırsatlar kolayca ele geçmiyorsa bunları "istek davranışı"yla yaratan, kendiliğinden akan bir tepi olduğu için, böylesi bir kişi, Lorenz'in hidrolik modeline (Kısım 1'e bakınız) hemen hemen tamamen uymaktadır. Belirleyici fark, sadistçe tutkunun kaynağının kalıtımsal olarak programlanmış sinir bölgesinde değil, karakterde yatmasıdır; *bundan dolayı, bu tutku bütün insanlarda değil, yalnızca aynı karakteri paylaşan insanlarda ortak olarak bulunur*. Daha sonra sadist ve yıkıcı karakterin bazı örnekleriyle bunların oluşması için gerekli koşulları göreceğiz.

Karakterden Kaynaklanan Tutkuların Gelişmesi İçin Gerekli Koşullar

İnsanın varoluşsal gereksinmelerine ilişkin tartışma, bu gereksinmelerin farklı biçimlerde giderilebileceğini ortaya koymuştur. Bir adanmışlık nesnesine duyulan gereksinmenin yanıtı, kendini Tanrı'ya, sevgiye ve hakikate adama –ya da yıkıcı putlara tapma– olabilir. Bağlantılılık gereksinmesinin yanıtı, sevgi ve incelik –ya da bağımlılık, sadistlik, mazoşist-

lik, yıkıcılık– olabilir. Birlik ve köklülük gereksinmesinin yanıtı, dayanışma, kardeşçelik, sevgi ve gizemsel deneyim –ya da ayyaşlık, uyuşturucu tutkunluğu, kişilikten uzaklaşma– olabilir. Etkililik gereksinmesinin yanıtı, sevgi üretici çalışma –ya da sadistlik ve yıkıcılık– olabilir. Uyarılma ve heyecanlanma gereksinmesinin yanıtı, insana, doğaya, sanata, fikirlere üretken ilgi duyma –ya da doymak bilmez biçimde durmaksızın değişen zevklerin peşinde koşma– olabilir.

Karakter-kökenli tutkuların gelişmesi için gerekli *koşullar* nelerdir?

İlk olarak, bu tutkuların tekil birimler olarak değil, *sendromlar* olarak ortaya çıktığını göz önüne almamız gerekir. Sevgi, dayanışma, adalet, mantık birbirleriyle karşılıklı bağlantı içindedir; bunların hepsi de "yaşamı ilerletici sendrom" olarak adlandıracağım aynı üretken yönelimin dışavurumlarıdır. Öte yandan, sadistlik-mazoşistlik, yıkıcılık, açgözlülük, özseverlik, kandaşıyla cinsel ilişki eğilimi de birbirleriyle ilişkilidir ve aynı temel yönelimden –"yaşamı köstekleyici sendrom"dan– kaynaklanırlar. Sendromun bir öğesinin bulunduğu yerde öteki öğeler de çeşitli derecelerde vardır ama bu, bir kişiye ya bu ya da öteki sendromun egemen olduğu anlamına gelmez. Gerçekte, bu durumdakiler ayrıksıdır: Ortalama kişi, her iki sendromun bileşiminden oluşur; kişinin davranışı ve değişme olasılığı açısından önemli olan, her bir sendromun gücüdür.

Nörofizyolojik Koşullar

Bu iki tür tutkudan her birinin gelişmesi için gerekli nörofizyolojik koşullara gelince, insanın bitmemiş ve "tamamlanmamış" olduğu gerçeğinden yola çıkmamız gerekir (L. Eiseley, 1971). Yalnızca doğduğunda insanın beyni tam olarak gelişmemiş olmakla kalmaz, kendini içinde bulduğu dengesizlik durumu da onu hiçbir kesin çözümü olmayan, gerisi tamamlanacak bir süreç olarak bırakır.

Ama –içgüdülerin yardımından yoksun kalan ve yalnızca,

kendini büyük kolaylıkla aldatmasını sağlayan, us dediğimiz

"cılız baston"la donatılan– insan, nörofizyolojik donanımından da hiç yardım görmez durumda mı kalmıştır? Bu varsayım, önemli bir noktayı gözden kaçırmış gibi görünmektedir. Yalnızca büyüklük bakımından değil, sinir hücrelerinin niteliği ve yapısı bakımından da primatların beyninden çok üstün olan insan beyni, bedensel yönden olduğu kadar ruhsal yönden de insanın sağlığına ve gelişmesine ne tür ereklerin katkıda bulunduğunu kavrama yeteneğine sahiptir. İnsan beyni, insanın gerçek, ussal gereksinmelerinin gerçekleştirilmesine götüren erekler belirleyebilir ve insan, toplumunu, bu gerçekleştirme amacına katkıda bulunacak biçimlerde örgütleyebilir, insan yalnızca bitmemiş, tamamlanmamış, çelişkilerin yükü altında bir varlık değildir; *en uygun biçimde gelişmek için etkin bir arayış içinde olan bir varlık* olarak da tanımlanabilir; dış koşullar haddinden çok elverişsiz olduğu için bu arayış sık sık başarısızlığa uğrasa bile, insan bundan yılmaz.

İnsanın, en uygun biçimde gelişmek için etkin arayış içinde bulunan bir varlık olduğu varsayımı, nörofizyolojik verilerin desteğinden uzak değildir. C. J. Herrick gibi sözü edilir bir araştırmacı şöyle yazmaktadır:

> *İnsanın zekâyla yönlendirilen özgelişim yeteneği, ona kendi kültür kalıbını belirleme ve dolayısıyla da insan evriminin akışını kendi seçimi doğrultusunda biçimlendirme becerisi kazandırır. Başka hiçbir hayvanın sahip olmadığı bu beceri, insanın en belirgin ayırıcı özelliğidir ve belki de bilimin bildiği en önemli gerçektir* (C. J. Herrick, 1928).

Livingston, aynı sorun konusunda çok ilintili bazı noktalara değinmektedir:

> *Çeşitli sinir sistemi örgütlenmesi düzeylerinin karşılıklı bağımlılık içinde birbirleriyle bağlantılı oldukları, kuşkuyu aşan bir kesinlik kazanmamıştır. Her nasılsa, bu farklı bütünleyici işlev düzeylerinin her birinde örgütlenen amaçsal davranış,* niteliği hâlâ bilinmeyen araçlarla, birbiriyle mücadele eden işlevler arasında bir tür nihai mantıksal hesaplamayı temsil eden tümel amaçlardan oluşmuş bağlantılı bir dizi halinde anlatıma kavuşturulur. *Tüm*

organizmanın amaçları, bütünleştirilmiş bir içsel bakış açısına uygun olarak açık seçik biçimde dışavurulur ve sürekli olarak bu amaçlara hizmet edilir. (R. B. Livingston, 1967a; vurgular bana ait).

Birincil fizyolojik gereksinmeleri aşan gereksinmeler sorununu tartışırken, Livingston şunları belirtmektedir:

Fiziksel-kimyasal teknikler aracılığıyla, molekülsel düzeyde bazı ereğe-yönelik sistemler tanınabilir. Beyin devreselliği düzeyindeki öteki ereğe-yönelik sistemler, nörofizyolojik teknikler kullanılarak tanınabilir. Her bir düzeyde, bu sistemin parçaları, davranışı yöneten isteklerle ve doyumlarla ilgilidir. Bu ereğe-yönelik sistemlerin hepsi protoplazma maddelerinden kaynaklanır ve protoplazma maddelerine özgüdür. Böylesi sistemlerin birçoğu özel biçimde uzmanlaşmış ve belirli sinir sistemleri ile salgı sistemlerine yerleşmiştir. Evrim içinde gelişip yetkinleşmiş organizmalar, yalnızca büyüme ve beslenme gereksinmelerini yerine getirmek için değil; sadece cinsel birleşme, çocukların yetiştirilmesi ve yiyecek, aile ile toprağa koruyuculuk edilmesi için gereken zorunlu işbirliği eylemleri için değil; salt çevresel değişikliklere başarıyla yanıt vermek bakımından zorunlu olan uyarlanma davranışları için değil; aynı zamanda fazladan enerjiler, *uğraşlar ve ulaşma çabaları* –salt varlığını sürdürmenin ötesine geçen aşırılıklar– *için de isteklere ve doyumlara sahiptirler* (R. B. Livingston, 1967; vurgular bana ait).

Şöyle sürdürmektedir Livingston:

Tıpkı dişler ve pençeler gibi beyin de evrimin bir ürünüdür; ama yapıcı uyarlanma konusunda sahip olduğu yeteneklerden dolayı beyinden daha çok şey bekleyebiliriz. Sinirbilimciler, daha eksiksiz olarak kendisinin ayırdına varmasında insanlığa yardım etmek ve insanın daha soylu seçeneklerine ışık tutmak için insan soyunun bütün gizilgüçlerini anlamayı, kendilerine uzun erimli hedef olarak alabilirler. Her şeyden önce, söz konusu olan, belleme, öğrenme, iletişimde bulunma, imgelem, yaratıcılık yetenekleri ve özbilinç güçleriyle insanlığı seçkinleştiren insan beynidir (R. B. Livingston, 1967).

Livingston, işbirliği, inanç, karşılıklı güven ve özgeciliğin sinir sisteminin dokusuna işlendiğini ve bunlarla bağlantılı iç-

sel doyumlarca sevk edildiğini savunmaktadır.[24] İçsel doyumlar, hiçbir yönden, isteklerle sınırlı değildir. Livingston'a göre:

> *Hoşnutluklar, sağlık, güçlülük ve dini ermişlikten; hem kalıtsal olarak verilmiş, hem de toplumsal olarak kazanılmış değerlerle birlikte bulunan keyiften; yepyeni şeylerle karşılaşınca ve yepyeni şeyler bulmaya yönelik arayış sırasında ortaya çıkan sevinçlerden, bir başına ve paylaşılan hoş heyecan duygularından kaynaklanan olumlu doyumlarla da bağlantılıdır. Hoşnutluklar, merakın doyurulması ve araştırma hazzı sonucunda, gitgide genişleyen düzeylerde bireysel ve ortaklaşa özgürlük kazanılması sonucunda ortaya çıkar. Doyumun olumlu yönleri, insanların inanılmaz yoksunluklar çektikleri halde yine de yaşama dört elle sarılabilmelerine ve bundan da öteye, bizzat yaşam değerlerini geride bırakabilen inançlara önem verebilmelerine olanak verir* (R. B. Livingston, 1967).

Aşağıda değineceğimiz başka yazarlar kadar Livingston'un da vurguladığı belirleyici nokta, eski içgüdücü düşünüşle temelli bir karşıtlık içindedir. Bu yazarlar, dayanışma, özgecilik, karşılıklı güven ve hakikat uğraşları gibi yüce duyguları beynin hangi *özel* bölgesinin "ürettiği" konusunda kuru yorumlar yapmamakta; bunun yerine, *beyin sistemini, evrim açısından, varlığın sürdürülmesine hizmet eden bir bütün olarak* görmektedirler.

C. von Monakow çok ilginç bir öneride bulunmuştur. Von Monakow, işlevi en uygun güvenlik doyumunu, uyarlanmayı ve kusursuzluk uğraşlarını güvence altına almak olan bir *biyolojik vicdanın* (syne-idesis) var olduğunu ileri sürmüştür. Von Monakow'un savunduğuna göre, organizmanın, kendi gelişmesine hizmet eden bir doğrultuda işlerlik göstermesi, *Klisis* (sevinç, büyük arzu, mutluluk) doğurur; bu yüzden de bu tür davranışı yinelemeye yönelik bir istek ortaya çıkarır; öte yandan, organizmanın en uygun biçimde gelişmesine zarar veren davranış ise *Ekklesis*'le (neşesizlikle, kötü duyguyla) sonuçlanır ve kişiyi acı doğuran davranıştan kaçınmaya iter (C. von Monakow, 1950).

H. von Foerster, duygu sezgisi ve sevginin beyin sisteminin özünde bulunan nitelikler olduğunu savunmuştur. Çıkış

noktası kavrama kuramı olan von Foerster, iki kişinin birbirleriyle iletişimde bulunmalarının nasıl olanaklı olduğu sorusunu ortaya atmaktadır çünkü dil paylaşılmış bir yaşantıyı öngörür. Kendi başına çevre, insan için değil de insan gözlemciyle olan ilişkisi içinde var olduğu için, diye akıl yürütür von Foerster, iletişim,

> *tenleriyle birbirlerinden ayrılan, ama yapıları bakımından birbirlerine benzeyen iki öğede çevrenin benzer temsilini görmemizi gerektirir. Bu iki öğe kavrayışı edindikleri ve bundan yararlandıkları zaman, A, A*nın bildiği şeyleri bilir, çünkü A, kendisini A* ile özdeşleştirir ve Ben-Sen eşitliğini elde ederiz... Açıktır ki, özdeşleşme en güçlü bağlaşmadır ve bu bağlaşmanın en karmaşık dışavurumu sevgidir* (H. von Foerster, 1963).[25]

Ne var ki, bütün bu yorumlar, insanın, kesin doğumundan bu yana geçen kırk bin yılda bu "yüce" uğraşları daha eksiksiz biçimde geliştirmeyi başaramadığını, ama en başta açgözlülüğü ve yıkıcılığı tarafından yönetilmiş gibi göründüğünü ortaya koyan oldukça somut gerçekle çelişir görünmektedir, insanın yapısına biyolojik olarak yerleştirilmiş uğraşlar niçin baskın durumda kalmadı ya da niçin baskın duruma gelmedi?

Bu soruyla ilgili bir tartışmaya girmeden önce, sorunun sınırlarını çizelim. Cilalı Taş döneminden önceki insanın ruhu konusunda pek fazla dolaysız bilgiye sahip olmadığımızı kabul etmekle birlikte, daha önce gördüğümüz gibi, avcı-yiyecek toplayıcılardan ilk tarımcılara kadar en ilkel insanları yıkıcılık ve sadistliğin karakterize etmediğini kabul etmek için haklı gerekçeler vardır. Gerçekten, çoğunlukla insan doğasına maledilen olumsuz nitelikler, uygarlık geliştikçe daha güçlü ve yaygın duruma gelmiştir. Dahası, tarihin çok önceki dönemlerinde, içinde yaşadıkları kültürlerin ilkelerine karşı çıkarak yeni erekleri savunan büyük öğretmenlerin, "yüce erekler"in çeşitli biçimlerini dile getirdiklerini ve gerek dinsel, gerekse laik nitelikteki bu amaçların, toplumları tarafından bunların karşıtına inanmaya koşullandırılmış insanların yüreklerine tekrar tekrar derinden seslendiğini hiç akıldan çı-

karmamak gerekir. Gerçekten, insanın özgürlük, onur, dayanışma ve doğruluk uğraşı, tarihsel değişikliği ortaya çıkaran en güçlü güdülerden biri olmuştur.

Ne var ki, bütün bu nitelemeleri göz önüne alsak bile, insanın yapısında bulunan yüce eğilimlerin bugüne kadar büyük ölçüde yenilgiye uğradığı ve günümüzde yaşayanların bunu özel bir kaygıyla hissettiği gerçeği ortada durmaktadır.

Toplumsal Koşullar

Bu yenilginin nedenleri nelerdir?

Göründüğü kadarıyla, bu soruya verilebilecek tek doyurucu yanıt, insanın içinde yaşadığı toplumsal koşullarda bulunmaktadır. İnsanlık tarihinin büyük kısmı boyunca, bu koşullar, insanın zihinsel ve teknik gelişmesini ilerletmekle birlikte, yukarıda değindiğimiz yazarların sözünü ettikleri yapısal gizilgüçlerin eksiksiz biçimde gelişmesine engel olmuştur.

Çevresel etmenlerin kişilik üzerindeki etkisini ortaya koyan en temel olgular, çevrenin beynin gelişmesi üzerindeki *dolaysız* etkisiyle ilgili olanlardır. Kötü beslenmenin, bebeğin beyninin normal gelişmesini önleyebildiği bugün kesinlik kazanmış bir gerçektir. Yalnızca beslenmenin değil, hareket ve oyun özgürlüğü gibi başka etmenlerin de beynin gelişmesi üzerinde dolaysız bir etkiye sahip olabileceği hayvan deneyleriyle ortaya konulmuştur. Araştırmacılar sıçanları iki kümeye ayırmışlar ve bunları sırasıyla "zenginleştirilmiş'' ve "kısıtlanmış" çevrelere yerleştirmişlerdir. Birinci kümedekiler, özgürce hareket edebilecekleri, çeşitli nesnelerle ve birbirleriyle oynayabilecekleri büyük bir kafeste bırakıldıkları halde "kısıtlanmış" hayvanlar tek tek küçük yalıtma kafeslerinde yetiştirilmiştir. Bir başka deyişle "zenginleştirilmiş" hayvanlar, "kısıtlanmış" hayvanlara oranla çok daha büyük bir uyarılma ve devimsel uygulama olanağına sahip olmuştur. Araştırmacılar –ilk kümedeki sıçanların vücut ağırlığı ikinci kümedekilerden daha az olmakla birlikte– ilk kümedeki sıçanlarda gri beyin zarı maddesinin "kısıtlanmış" kümede yer

alan sıçanlardakinden daha kalın olduğunu bulmuşlardır (E. L. Bennett ve ötekiler, 1964).

Buna benzer bir incelemede Altman, "zenginleştirilmiş hayvanların beyin zarı alanında bir artma olduğunu gösteren dokubilimsel kanıtlar ve zenginleştirilmiş ortamdaki olgun hayvanlarda hücre yenilenme ve çoğalma hızının arttığını gösteren otoradyografik kanıtlar elde etmiş"tir (J. Altman ve G. D. Das, 1964). Altman'ın laboratuvarında elde edilen ilk sonuçlar, "bebeklik sırasında sıçanlara uygulanan işlem gibi başka davranışsal değişkenlerin, beyin gelişmesini, özellikle de beyincik zarı, taraksı hipokampus kıvrımı ve neokorteks gibi yapılarda hücre yenilenmesini köklü biçimde değiştirebileceğini ortaya koymaktadır" (J. Altman, 1967a).

Bu deneylerden elde edilen sonuçlar insana uygulanacak olursa, beynin gelişmesinin yalnızca yiyecek gibi dış etkenlere değil, bir bebek bakılır ve tutulurken gösterilen "sıcaklığa", bebeğin elde ettiği uyarım derecesine ve hareket etme, oyun oynama, kendini anlatıma kavuşturmakta sahip olduğu özgürlük düzeyine de bağımlı olduğu görülecektir. Ama beyin gelişmesi bebeklikte durmaz, hatta ergenlik ya da yetişkinlikte de durmaz. R. B. Livingston'ın işaret ettiği gibi; gelişmenin durduğu, hatta hastalık ya da yaralanmadan sonra yeniden düzenleme yeteneklerinin ortadan kalktığı hiçbir nokta yoktur (R. B. Livingston, 1967). Göründüğü kadarıyla, uyarma, özendirme ve sevgi gibi çevre etkenleri, yaşam boyunca, beyin maddesi üzerinde karmaşık ve anlaşılması güç bir etkide bulunmaya devam edebilir.

Bugün için, çevrenin beynin gelişmesi üzerindeki dolaysız etkisi hakkında çok az şey biliyoruz. Hele ki, (bütün duygusal süreçler, hiç kuşkusuz, beyin süreçlerinde bir dayanağa sahip olmakla birlikte) toplumsal etkenlerin karakterin gelişmesinde oynadığı rol hakkında çok daha fazla şey biliyoruz. Bu noktada, toplumbilimlerindeki ana düşünce çizgisine –insanın karakterini içinde yaşadığı toplumun, ya da davranışçı terimlerle söylersek, maruz bırakıldığı toplumsal koşullanmanın oluşturduğu tezine– katılıyormuşuz gibi bir izlenim

doğacaktır. Ne var ki, bu görüş ile burada önerilen görüş arasında temel bir fark vardır. Toplumbilimleri konusundaki çevreci görüş aslında görececidir; bu görüşe göre, insan, üzerine her kültürün kendi metnini yazdığı tertemiz bir sayfa kâğıttır. İnsan, toplumu tarafından iyi ya da kötü yönde yoğurulur; burada "iyi" ya da "kötü", ahlaksal ya da dinsel bir bakış açısından, değer yargıları olarak görülmektedir.[26] Bu kitapta takınılan tutumun varsaydığına göre, insan bir öznel ereğe sahiptir, insanın biyolojik yapısı yaşama kalıplarının kaynağıdır. İnsan, eksiksiz ilerleme ve gelişme olanağına sahiptir, *yeter ki verili bulunan dış koşullar bu amaca hizmet etsin.*

Bunun anlamı, insanın en uygun biçimde gelişmesine ve eğer önceki varsayımlarımız doğruysa, yaşamı ilerletici sendromun yol katetmesine hizmet eden özgül çevre koşullarının bulunduğudur, öte yandan, bu koşulların bulunmaması ölçüsünde, insan kötürüm, gelişmesi engellenmiş bir kişi olacak ve onu, yaşamı köstekleyici sendromun varlığı karakterize edecektir.

Bedensel gelişme ve sağlık bakımından yapı ile yaşam kalıpları arasında var olan ilişkiyi tartışma konusu yapmayı usuna bile getirmeyen pek çok kişinin, bu görüşü "idealist" ya da "bilimsellikten uzak" sayması gerçekten şaşırtıcıdır. Bu noktayı çürütmeye pek gerek yoktur. Özellikle beslenme alanında, bazı besin çeşitleri vücudun gelişmesine ve sağlığına katkıda bulunduğu halde, bazı besinlerin de organik işlev bozukluğundan, hastalıktan ve erken ölümden sorumlu olduğunu ortaya koyan bol bol veri vardır. Sağlık üzerinde yalnızca beslenmenin değil, bedensel hareket ya da gerilim gibi başka etkenlerin de böylesi bir etkide bulunabileceği çok iyi bilinmektedir. İnsan, bu bakımdan, başka organizmalardan farklı değildir. Her çiftçi ya da bahçıvanın bildiği gibi, tohumun iyi filizlenmesi ve bitkinin büyümesi için belli bir nem düzeyine, sıcaklığa ve toprak türüne gerek vardır. Bu koşullar yerine getirilmezse, tohum çürür ve toprakta ölür; bitki ölü doğmuş olur. Koşullar elverişliyse, meyve ağacı, olabileceği kadar uygun biçimde büyür ve bu belirli ağacın

üretebileceği kadar kusursuz meyve taşır. Koşullar en uygun düzeyden daha az elverişliyse, ağaç ve meyvesi, kusurlu ya da sakat olur.

Öyleyse, karşı karşıya olduğumuz soru şudur: İnsandaki gizilgüçlerin eksiksiz biçimde gelişmesine hizmet eden çevre koşulları nelerdir?

Bu soru hakkında binlerce kitap yazılmış ve yüzlerce farklı yanıt verilmiştir. Hiç kuşkusuz, bu kitabın bağlamı içerisinde bir yanıt vermeye girişmeyeceğim.[27] Bununla birlikte, kısaca da olsa bazı genel yargılarda bulunulabilir:

Bireylerin incelemesi kadar tarihsel kayıtların da ortaya koyduğuna göre özgürlüğün, hareket geçirici uyaranların varlığı, sömürücü denetimin bulunmayışı ve "insanı merkez alan" üretim biçimlerinin varlığı insanın gelişmesi için elverişlidir; karşıt koşulların varlığı ise elverişsizdir. Dahası, bir ya da iki koşulun varlığının değil, bütün bir etkenler sisteminin varlığının etki yarattığı gerçeğini giderek artan sayıda insan kavramaktadır. Bunun anlamı, insanın en eksiksiz biçimde gelişmesine hizmet eden genel koşulların –ve elbette, bireysel gelişmenin her bir evresi kendine özgü koşullara sahiptir– ancak, çeşitli elverişli koşulların en uygun ortamı sağlayacak biçimde birleştiği bir toplumsal sistemde bulunabileceğidir.

Toplumbilimcilerin, insanın gelişmesi için en elverişli toplumsal koşullar sorununu en büyük dikkati gerektiren bir sorun olarak görmemelerinin nedenleri, eğer birkaç seçkin ayrıklık dışında, toplumbilimcilerin aslında var olan toplumsal sistemin eleştiricileri değil, savunucuları olduklarını belgeleyen üzücü gerçek kavranırsa, kolayca sezilebilir. Bunun nedeni, bunların ulaştıkları sonuçların, doğabilimlerinin tersine, toplumun işleyişi bakımından çok az değer taşıması olabilir. Buna karşılık, hatalı sonuçlar ve yüzeysel irdeleme, ideolojik "harç" olarak yararlı bir işleve sahiptir: oysa hakikat, her zaman olduğu gibi, *yürürlükteki duruma* yönelik bir tehdittir.[28] Buna ek olarak, "insanların isteği onların yararınadır" varsayımı, sorunun yeterince incelenmesi görevini daha da güçleştirmiştir, insanların isteklerinin çoğu kez insanlar için

zararlı olduğu ve bizzat bu isteklerin, bozuk işleyişin ya da aşılamanın veya her ikisinin birden belirtileri olabileceği gerçeği göz ardı edilmektedir. Örneğin, birçok insan uyuşturucu kullanmak istese bile, uyuşturucu tutkunluğunun arzu edilir bir şey olmadığını bugün herkes bilmektedir. Bütün ekonomik sistemimiz, piyasadaki malların kârlı biçimde gidereceği istekler yaratmaya dayandığı için, isteklerin usdışılığına ilişkin eleştirel bir çözümlemenin tutulması pek beklenemez.

Ama burada durup kalamayız. "İnsanların çoğunluğu, insan varlıklar olarak gerçek çıkarlarını kavramak için niçin mantıklarını kullanmazlar?" diye sormamız gerekir. Bunun nedeni, yalnızca, beyinlerinin yıkanmış olması ve boyun eğmeye zorlanmaları mıdır? Dahası, yönetimleri altında bulunan sistemin, insan varlıklar olarak kendi çıkarlarına hizmet etmediğini niçin daha çok sayıda önder kavramamıştır? Aydınlanma düşünürlerinin yatkın oldukları gibi, her şeyi önderlerin açgözlülüğü ve yalancılığı açısından açıklamak, sorunun özüne inanmayan bir açıklama olur.

Tarihsel gelişmeye ilişkin kuramında Marx'ın ortaya koyduğu gibi, insan, toplumsal koşulları değiştirmeye ve iyileştirmeye yönelik uğraşında, çevresinde bulunan çevrebilimsel koşullar, iklim, teknik, coğrafi durum ve kültürel gelenekler gibi maddi etkenlerce sürekli olarak kısıtlanır. Daha önce gördüğümüz gibi, ilkel avcı-yiyecek toplayıcılar ve ilk tarımcılar, yıkıcı tutkulardan çok yapıcı tutkuların ortaya çıkmasına uygun olan nispeten dengeli bir çevrede yaşıyorlardı. Ama gelişme süreci içinde, insan değişir ve çevresini değiştirir. Zihinsel ve teknolojik bakımlardan ilerler; ne var ki bu ilerleme, yaşamı köstekleyici karakter sendromunun gelişmesine katkıda bulunan durumlar yaratır. Toplumun, ilk avcı-yiyecek toplayıcıların toplumundan "kentsel devrim "e kadar gösterdiği dönüşümü anlatırken ana çizgileriyle de olsa bu gelişmeyi izlemiştik, insanların düşünür ve bilgin olmalarına olanak sağlayan gerekli boş zamanı yaratmak, Mısır piramitleri gibi sanat eserleri yapmak –kısacası kültürü yaratmak– için, insan kölelere sahip olmak, savaş yapmak ve toprak fethetmek

zorundaydı. Bazı bakımlardan, özellikle de zihinsel, sanatsal ve bilimsel yönlerden sağlanan bizzat bu gelişmeden dolayı, insan kendini kötürüm bırakan ve başka bakımlardan, özellikle de duygusal bakımdan gelişmesini engelleyen koşullar yaratmak zorunda kaldı. Bunun böyle olmasının nedeni, üretici güçlerin, teknik ve kültürel ilerleme ile özgürlüğün bir arada var olmasına ve bunun yanı sıra, hepsinin yara almadan gelişmelerine olanak verecek kadar gelişmemiş olmasıydı. Maddi koşulların kendi yasaları vardır ve bu koşulları değiştirme isteği kendi başına yeterli değildir. Gerçekten, eğer yeryüzü, maddi gerçekliğin inatçılığının insanı bağlamadığı bir cennet olarak yaratılmış olsaydı, insanın usu, engellenmeden gelişmesi için gerekli çevreyi, herkesin kendine yetecek kadar yiyeceğe ve aynı anda da özgürlük olanağına sahip olduğu çevreyi yaratmak için yeterli koşul olabilirdi. Ama Kutsal Kitap'taki efsanenin diliyle konuşursak, İnsan Cennet'ten kovulmuştur ve oraya geri dönemez. Kendisi ile doğa arasındaki çatışmanın laneti omuzlarına yükletilmiştir. Dünya insan için yapılmamıştır; insan dünyaya atılmıştır ve kendi eksiksiz gelişmesine hizmet eden, kendi insanca yuvası olan bir dünyayı ancak kendi etkinliği ve aklıyla yaratabilir. İnsanın yöneticileri de, çoğu kez kendi hırslarının peşinde giden ve tarihsel görevlerini yerine getirmeyi başaramayan kötü kişiler olmuş olsalar bile, tarihsel gerekliliği uygulayan kişilerdir. Usdışılık ve kişisel kötülük, ancak dış koşulların insan ilerlemesine olanak verecek durumda olduğu ve yönetenlerdeki –ve yönetilenlerdeki– karakter yozlaşmasının bu ilerlemeyi engellediği dönemlerde belirleyici etken haline gelmiştir.

Bununla birlikte, insanın toplumsal ve bireysel evriminin ereklerini açık olarak kavrayan hayalciler her zaman bulunmuştur. Ama bunların "Ütopyalar"ı, gerçekleştirilmesine olanak bulunmayan kuruntular anlamında "ütopik" (hayal ürünü) değildi. Bunlar hiçbir yerde (ütopia) meydana gelmemişti. Ama hiçbir yerde "hiçbir zaman" anlamına gelmez. Bununla demek istediğim, bu hayallerin, o anda belli bir yerde var olmadıkları –ve belki de var olamayacakları– için "Üto-

pik" olduklarıdır ama Ütopik demek, bunlar zaman içinde –bir başka zamanda– gerçekleştirilemez, demek değildir. Bugüne kadar dünyanın hiçbir yerinde (ve kuşkusuz Sosyalist ülkelerde de) gerçekleşmemiş olan Marx'ın sosyalizm anlayışı, kendisi tarafından bir Ütopya olarak görülmüyordu çünkü o, tarihsel evrimin bu noktasında, bu anlayışın gerçekleşmesi için gerekli maddi koşulların var olduğuna inanıyordu.[29]

İçgüdülerin ve Tutkuların Ussallığı Üzerine

İçgüdülerin, mantıksal düşünceye karşıt oldukları için usdışı oldukları geniş kabul gören bir anlayıştır. Bu doğru mudur? Dahası, karakterden kaynaklanan tutkular, gerek ussal, gerekse usdışı olarak sınıflandırılabilir mi?

"Us" ve "ussal" terimleri, geleneksel olarak yalnızca düşünce süreçlerine uygulanır; "ussal" bir düşüncenin mantık yasalarına uyduğu ve duygusal, çoğu kez de hastalıklı etkenlerce çarpıtılmadığı kabul edilir. Ama "ussal", "usdışı" terimleri, eylemler ve duygular için de kullanılır. Nitekim, bir ekonomi uzmanı, usta işçiden yoksun olan ve niteliksiz işçinin bol bol bulunduğu bir ülkede, emekten tasarruf sağlayan pahalı makinelerin kullanılmaya başlanmasını usdışı bir girişim olarak adlandırabilir. Ya da her yıl dünyada silahlanmaya (yüzde 80'i süpergüçlerce olmak üzere) 180 milyar dolar harcanmasını, barış zamanlarında hiçbir değeri olmayan şeylerin üretimine hizmet ettiği için, usdışı olarak niteleyebilir. Ya da bir ruh hekimi, temizlik zorlanımı ya da dayanaksız kaygılar gibi nevroz belirtilerini, zihindeki bir işlev bozukluğunun ürünü oldukları ve zihnin aksaksız işleyişini daha çok bozma eğilimi taşıdıkları için usdışı olarak adlandırılabilir.

Bir parçası olduğu bütünün yeterli işleyişini ve gelişmesini ilerleten her düşünce, duygu veya hareketin ussal, bütünü güçsüzleştirme ya da yıkma eğilimi gösteren her düşünce, duygu veya hareketin ise usdışı olarak nitelendirilmesini öneriyorum. Açıktır ki, neyin ussal, neyin usdışı kabul edilmesi gerektiğini, ancak bir sistemin görgül (*empirical*) olarak çözümlenmesi ortaya koyabilir.[30]

Bu ussallık kavramını içgüdülere (organik dürtülere) uygularsak kaçınılmaz sonuç, bunların ussal olduğudur. Darwinci bir açıdan bakılırsa, yaşamı yeterince korumak, bireyin ve türün varlığını sürdürmesini güven altına almak kesinlikle içgüdülerin işlevidir. Hayvan ussal biçimde davranır çünkü hayvanı hemen hemen bütünüyle içgüdüleri yönlendirir; en başta içgüdülerce yönlendirilmiş olsaydı insan da ussal biçimde davranırdı. İnsanın besin arayışı, savunucu saldırganlığı (ya da kaçışı) ve cinsel arzuları, organik olarak uyarıldıkları sürece, usdışı davranışa katkıda bulunmazlar. İnsanın usdışılığına, içgüdülerin bulunması değil, içgüdülerden yoksun olması gerçeği neden olur.

İnsanın karakter-kökenli tutkularının ussallığı konusunda ne söylenebilir? Ussallığa ilişkin ölçütümüz uygulanırsa, bu tutkuların bölümlere ayrılması gerekir. Yaşamı ilerletici tutkuların ussal sayılması gerekir çünkü bunlar organizmanın gelişmesine ve iyiliğine katkıda bulunur; yaşamı boğucu tutkuların usdışı sayılması gerekir çünkü bunlar gelişmeye ve iyiliğe köstek olur. Ama bir nitelendirme yapmak gereklidir. Yıkıcı ya da zalim kişinin böyle olmasının nedeni, daha ileri gelişme için gerekli koşullardan yoksun olmasıdır. Verili koşullar altında, bir bakıma, daha iyisini yapamaz. Bu kişinin tutkuları insan olanakları açısından usdışıdır ama bu tutkuların usdışılığı, bir kişinin içinde yaşadığı belirli bireysel ve toplumsal durum bakımından söz konusudur. Aynı şey tarihsel süreç için de geçerlidir. Eski çağın "büyük makineler"i (L. Mumford, 1967) bu anlamda ussaldı; hatta, verili koşullar altında tarihsel bakımdan olanaklı tek şey iseler Faşizm ve Stalinizm bile ussal sayılabilir. Elbette, bu sistemlerin savunucularının ileri sürdükleri de budur. Ama bunların, başka ve tarihsel bakımdan daha yeterli hiçbir seçeneğin bulunmadığını kanıtlamaları gerekir ama ben, böylesi seçeneklerin bulunduğuna inanıyorum.[31]

Yaşamı ilerletici tutkular kadar yaşamı köstekleyici tutkuların da insanın varoluşsal gereksinmelerine verilen bir yanıt olduğunu –her ikisinin de köklü bir biçimde insana özgü

olduğunu– yinelemek gerekir. İkinci tür tutkular, zorunlu olarak, birinci tür tutkuların gerçekleştirilmesi için gerekli koşullar bulunmadığı zaman gelişir. Yıkıcı insan, yıkıcılık bir kötülük olduğu için kötü olarak adlandırılabilir; ama o insandır. "Hayvan varoluşuna geri dönmüş" değildir ve hayvan içgüdüleriyle güdülenmemiştir; o, beyninin yapısını değiştiremez. Bu insan, *varoluşsal bir fiyasko* olarak, varlığının sahip olduğu olanaklara göre olabileceği hale gelmeyi başaramamış bir insan olarak görülebilir. Her durumda, bir insan için, gelişme yolunda engellenmek ve kötü hale gelmek, eksiksiz biçimde gelişmek ve üretken olmak kadar gerçek bir olasılıktır; bu ya da şu sonuç, en başta, gelişmeye hizmet eden toplumsal koşulların varlığına –ya da yokluğuna– bağımlıdır.

Aynı zamanda, toplumsal koşullardan, insanın gelişmesinden sorumlu olan olgular olarak söz ederken, insanın koşulların umarsız nesnesi olduğunu ima etmek istemediğimi de eklemem gerekir. Çevresel etkenler, belli özelliklerin gelişmesini hızlandırır ya da engeller ve insanın içinde hareket ettiği sınırları koyar. Bununla birlikte, insanın usu ve istenci, bireysel ve toplumsal bakımdan, gelişme sürecinde güçlü etkenlerdir. İnsanı yapan tarih değildir, tarihin akışı içinde insan kendisini yaratır. Gerçek bir anlayışın önünü tıkayan ya şu ya bu türden yalınlaştırıcı şemalar kurmaya, ancak zihin ve yürek tembelliğinin sonucu olan dogmatik düşünüş çaba gösterir.[32]

Tutkuların Ruhsal İşlevleri

İnsan, varlığını sürdürmek için, bedensel gereksinmelerini gidermek zorundadır ve insanın içgüdüleri, onu, varlığını sürdürmesinin yararına hareket edecek biçimde yönlendirir. Eğer davranışını büyük ölçüde içgüdüleri belirleseydi, insan hiçbir özel yaşama sorunuyla karşılaşmaz ve bol bol yiyeceğe sahip olması koşuluyla, "hoşnut bir inek" olurdu.[33] Ama insan açısından, tek başına organik dürtülerinin doyurulması onu mutlu kılmaz, ne de akıl sağlığını güvence altına alır. İnsanın sorunu, ilkönce fiziksel gereksinmelerini gidermek,

ondan sonra da bir tür lüks olarak, karakterinden kaynaklanan tutkularını geliştirmek de değildir. Karakter kökenli tutkular, insanın varoluşunun ta başından beri vardır ve zaman zaman, organik dürtülerinden bile daha güçlüdür.

Bireysel ve kitlesel davranışa göz attığımız zaman, açlığı ve cinsel isteği doyurma arzusunun, insan güdülenmesinin yalnızca önemsiz bir kısmını oluşturduğunu görürüz. İnsanın en önemli güdüleri, ussal ve usdışı tutkularıdır: sevgi,[34] sevecenlik, dayanışma özgürlük ve doğruluk uğraşlarının yanı sıra denetleme, boyun eğdirme, yıkma dürtüsü; özseverlik, açgözlülük, kıskançlık ve hırstır. Bu tutkular insanı harekete getirir ve heyecanlandırır; bu tutkular, yalnızca düşlerin değil, bütün dinlerin, efsanelerin, tiyatronun, sanatın da –kısacası, yaşamı anlamlı ve yaşanmaya değer kılan her şeyin de– kaynağıdır. Bu tutkuların güdülediği insanlar, yaşamlarını tehlikeye atarlar. Tutkularının gerektirdiği ereğe ulaşmayı başaramadıkları zaman intihar edebilirler; ama cinsel doyumdan yoksun oldukları için, hatta açlık çektikleri için intihar etmezler. Ne var ki, insan ister nefret, isterse sevgi tarafından yönlendirilsin, tutkusunun gücü aynıdır.

Bunun böyle olduğundan pek kuşku duyulamaz. Niçin böyle olduğu sorusunu yanıtlamak daha zordur. Yine de bazı varsayımsal yorumlar ortaya konulabilir.

Bunlardan birincisi, ancak nörofizyologların irdeleyebilecekleri bir öneridir. Daha önce tartıştığımız, beynin sürekli uyarılmaya gereksinme duyduğu gerçeğini göz önüne alırsak, bu gereksinmenin tutkulu uğraşların varlığını gerektirdiği, çünkü yalnızca böylesi uğraşların sürekli uyarım sağladığı düşünülebilir.

Bir başka varsayım da bu kitapta daha önce ele aldığımız bir alanda –insan deneyiminin benzersizliğinde– yatar. Söylediğimiz gibi, insanın, güçsüzlüğünün ve yalıtılmışlığının ayırdında olduğu gerçeği, salt bir nesne olarak yaşamayı onun için katlanılmaz kılarmış gibi görünmektedir. Hiç kuşkusuz, bütün tarih boyunca çoğu düşünür, oyun yazarı ve romancı bütün bunları çok iyi biliyordu. Oedipus dra-

mının özünün, Oedipus'un annesine duyduğu cinsel arzuların engellenmesi olduğu gerçekten düşünülebilir mi? Ya da Shakespeare'in, oyundaki baş kişinin cinsel düş kırıklığı çevresinde yoğunlaşan bir *Hamlet* yazmış olabileceği varsayılabilir mi? Ama klasik ruhçözümcülerin ve onlarla birlikte öteki çağdaş indirgemecilerin varsayar göründükleri şey tam da budur.

İnsanın içgüdüsel dürtüleri gereklidir ama önemsizdir; insanın enerjisini kendi erekleri doğrultusunda birleştiren insan tutkuları tapınsal ya da kutsal şeyler âlemine aittir. Önemsiz şeyler sistemi, "yaşamını kazanma" sistemidir; "kutsal" şeyler alanı, fiziksel bakımdan varlığını sürdürmenin ötesinde yaşama alanıdır; insanın yazgısını, çoğu kez de yaşamını ortaya koyduğu alandır, insanın en derin güdülerinin, yaşamı yaşanmaya değer kılan güdülerin kaynaklandığı alandır.[35]

İnsan, yaşamının anlamsızlığını aşmaya yönelik girişiminde, serüven aramaya, varoluşunu kısıtlayan sınırın ötesine bakmaya, hatta bu sınırı geçmeye sürüklenir. Büyük erdemleri ve büyük kötülükleri yaratmak kadar yıkmayı da böylesine heyecan verici ve çekici kılan budur. Kahraman, korkuya ve kuşkuya yenik düşmeksizin sınıra gidecek yürekliliğe sahip olandır. Ortalama insan, kahraman olmaya yönelik başarısız girişimiyle bile bir kahramandır; ona, yaşamına bir anlam kazandırma işleği ve yaşamının sınırlarına doğru *gidebildiği* kadar gitme tutkusu yön verir.

Bu tablo, önemli bir nitelendirme yapmayı gerektirir. Bireyler, yaşamlarına anlam kazandırma iddiasında bulunan hazır kalıpları onlara sağlayan bir toplumda yaşarlar. Sözgelimi, toplumumuzda, kişilere, başarılı olmanın, "ekmeğini kazanma"nın, bir aileye bakmanın, iyi bir yurttaş olmanın, öte-beri tüketmenin ve haz almanın yaşama anlam kazandırdığı söylenir. Ne var ki, çoğu kişi için bu telkin bilinçli düzeyde işe yaramakla birlikte, bu kişiler gerçek bir anlamlılık duygusu kazanmazlar, kendi içlerindeki kayıp merkezi karşılayamazlar. Aşılanan kalıplar iyice aşınır ve giderek artan bir sıklıkla başarısızlığa uğrar. Uyuşturucu alışkanlığındaki

artış, hiçbir şeye içten bir ilgi duyulmaması, zihinsel ve sanatsal yaratıcılıktaki düşme, şiddet ve yıkıcılıktaki artış, bugün geniş bir ölçekte bunun meydana gelmekte olduğunu belgelemektedir.

11

Kırıcı Saldırganlık: Zalimlik ve Yıkıcılık

Görünür Yıkıcılık

Çoğu gözlemciye sık sık insanın doğuştan yıkıcı hareketlerinin kanıtları olarak görünen bazı derine gömülü, arkaik (çok eskiye ait) deneyimler, yıkıcılıktan çok farklıdır. Bu deneyimler yıkıcı hareketlere yol açmakla birlikte, daha derinlemesine bir çözümleme bunların güdüsünün yıkma tutkusu olmadığını ortaya koyabilir.

Bunun bir örneği, çoğu kez "kana susamışlık" olarak adlandırılan kan dökme tutkusudur. Kılgısal amaçları yönünden, bir kişinin kanını akıtmak o kişiyi öldürmek demektir; bu nedenle de "öldürme" ile "kan akıtma" eşanlamlıdır. Ne var ki, öldürme hazzından apayrı, arkaik bir kan dökme hazzının bulunup bulunamayacağı sorusu ortaya çıkmaktadır.

Derin, arkaik bir deneyim düzeyinde, kan çok özel bir maddedir. Hemen her zaman yaşamla ve yaşam gücüyle bir tutulmuştur ve bedenden doğan üç kutsal maddeden biridir. Öteki iki kutsal madde ersuyu ve süttür. Ersuyu erkeği anlatıma kavuştururken, süt de dişiyi ve anne yaratıcılığını anlatıma kavuşturur ve bu maddelerin her ikisi de birçok tapımda ve kuttörende kutsal sayılmıştır. Kan, erkek ile dişi arasındaki farklılığı aşar. En derin deneyim katmanlarında, kişi, kan akıtarak, yaşam-gücünü büyüsel bir biçimde ele geçirir.

Kanın dinsel amaçlarla kullanıldığı çok iyi bilinmektedir. İbrani tapınaklarındaki din adamları, ayinin bir parçası olarak kesilen hayvanların kanını çevreye serperlerdi. Aztek din adamları, tanrılarına, kurbanlarının hâlâ çarpan yüreklerini sunarlardı. Birçok kuttörensel görenekte, kardeşlik, ilgili kişilerin kanları birbirine karıştırılarak simgesel biçimde onaylanır.

Kan "yaşam özsuyu" olduğu için, kan içme eylemi, birçok durumda, kişinin kendi yaşam enerjisini artırması olarak algılanmıştır. Seres için yapılan kuttörenlerde olduğu gibi, Baküs kuttörenlerinde de çiğ hayvan etinin kanla birlikte yenmesi, kutsal ayinin bir bölümünü oluşturuyordu. Girit'te yapılan Dionysos şölenlerinde, insanlar, canlı hayvanın etini dişleriyle koparırlardı. Birçok yeraltı tanrısı ve tanrıçası için de böylesi dinsel törenler yapılıyordu (J. Bryant, 1775). J. G. Bourke, Hindistan'ı ele geçiren Arilerin, yerli Dasyu Hintlilerini çiğ insan ve hayvan eti yedikleri için hor gördüklerinden ve duydukları doğal tiksinmeyi, onlara "çiğ et yiyiciler"[1] adını vererek dile getirdiklerinden söz etmektedir. Varlığını bugün de sürdüren ilkel boylarda (tribü'lerde) bulunduğu bildirilen görenekler, bu kan içme ve çiğ et yeme töreniyle çok yakından bağlantılıdır. Bazı dinsel törenlerde, bir insanın kolundan, bacağından ya da göğsünden ısırarak bir parça koparmak, Kuzeybatı Kanada'da yaşayan Hamalsa Kızılderililerinin görevidir.[2] Kan içmenin insanı bağlılığa kavuşturduğu sanısına, yakın dönemlerde bile rastlanabilir. Çok korkan birisine, korkusundan kurtulmasını sağlamak için, o anda kesilmiş bir güvercinin hâlâ çarpan yüreğini yedirmek, Bulgarların bir geleneğiydi (J.G. Bourke, 1913). Çok gelişmiş bir din olan Roma Katolik Mezhebi'nde bile, İsa'nın kanı olarak kutsanan şarabı içmek gibi arkaik bir uygulamaya rastlıyoruz. Bu töreni, yaşamın olumlanması ve bir bağlılık anlatımı değil de yıkıcı tepilerin bir anlatımı saymak, basitleştirici bir çarpıtma olur.

Kan dökme, çağdaş insana, yıkıcılıktan başka bir şey değilmiş gibi görünür. Kuşkusuz, "gerçekçi" bir açıdan bakıldığında olan budur ama yalnız eylemin kendisi değil, en de-

rin ve arkaik deneyim katmanlarındaki anlamı da göz önüne alınacak olursa, bambaşka bir sonuca ulaşılabilir. Kişi, kendisinin ya da bir başkasının kanını akıtarak, yaşam gücüyle ilişkide bulunur; bu, başlı başına, arkaik düzeyde kendinden geçirici bir deneyim ve tanrılara sunulduğu zaman, en kutsal bağlılığı sergileyen bir eylem olabilir; bu eylemin güdüsünün yok etme özlemi olması gerekmez.

Yamyamlık olgusu için de benzer yorumlar yapılabilir. İnsanın doğuştan yıkıcılığı yönünde savlar öne sürenler, kuramlarını kanıtlayacak önemli bir dayanak olarak sık sık yamyamlığı kullanmışlardır. Bu kişiler, Choukoutien mağaralarında alt bölümü delinerek beyinleri çıkarılmış kafataslarının bulunmuş olması gerçeğini ortaya sürüyorlar. Öldürenlerce tadının çok sevildiği öne sürülen beyni yemek için bu hareketin yapıldığı yolunda yorumlar getirilmiştir. Çağdaş tüketicinin görüşüne belki daha uygun düşmesine karşın, bu da bir olasılıktır kuşkusuz. Daha yerinde bir açıklama ise, beynin büyüsel-kuttörensel amaçlarla kullanıldığıdır. Daha önce belirtildiği üzere, Pekin Adamı kafatasları ile Monte Circeo'da bulunan ve neredeyse Pekin Adamı'ndan yarım milyon yıl sonrasına ait olan kafatasları arasında güçlü bir benzerlik gören A. C. Blanc (1961) bu tutumu benimsemiştir. Eğer bu açıklama doğruysa, kuttörensel yamyamlık ile kuttörensel kan içme ve kan dökme için de aynı şey geçerlidir.

Kuşkusuz son yüzyıllarda, kuttörensel olmayan yamyamlık "ilkel" halklar arasında sık rastlanan bir uygulamaydı. Bugün de varlığını sürdüren avcı-yiyecek toplayıcıların karakterleri hakkında bildiğimiz ya da tarihöncesi avcı-yiyecek toplayıcılar hakkında varsayım olarak öne sürebileceğimiz tüm verilere dayanarak diyebiliriz ki, bu avcı-yiyecek toplayıcılar katil değillerdi ve yamyam olmaları da pek olası değildir. Mumford'ın özlü bir anlatımla belirttiği gibi: "Nasıl ki ilkel insan bizim sergilediğimiz kitlesel zalimlik, işkence ve yok etme gösterilerini yapabilecek durumda değildiyse, yemek için insan öldürme suçunu da işlememiş olabilir" (L. Mumford, 1967).

Buradaki sözler, yıkıcı davranışların ardında yatan dinsel ve yıkıcı-olmayan güdüleri kavramak yerine, tüm böylesi davranışları bir yıkıcılık içgüdüsünün sonucu olarak gören aceleci açıklamaya karşı bir uyarı olarak anlaşılmalıdır. Bu sözlerin amacı, şimdi ele alacağımız gerçek zalimlik ve yıkıcılık patlamalarını önemsizmiş gibi göstermek değildir.

Kendiliğinden Biçimler

Yıkıcılık[3] iki biçimde ortaya çıkar; kendiliğinden ve karakter yapısına bağlı olarak. Birincisiyle anlatmak istediğim, her zaman anlatıma kavuşturulmasalar da karakterde sürekli olarak bulunan yıkıcı özelliklerin tersine, olağandışı koşulların harekete geçirdiği uyuşuk durumdaki (bastırılmış olmaları gerekmez) yıkıcı tepilerin patlamasıdır.

Tarihsel Kayıtlar

Kendiliğindenmiş gibi görünen yıkıcılık biçimlerine ilişkin en bol –ve en dehşet verici– belgeler uygar tarih kayıtlarında bulunur. Savaş tarihi, kurbanları erkekler, kadınlar ve çocuklar olan acımasız ve ayrım gözetmeyen bir öldürme ve işkence tutanağıdır. Bu olayların birçoğu, ne geleneksel ne de içtenlikli ahlaksal etmenlerin hiçbir engelleyici rol oynamadığı yıkım çılgınlıkları izlenimi vermektedir. Öldürme, yıkıcılığın en ılımlı dışavurumuydu. Ama çılgınlıklar burada durmuyordu; erkekler hadım ediliyor, kadınların karınları deşiliyor, hükümlüler çarmıha geriliyor ya da aslanların önüne atılıyordu. İnsanın düşlem gücüyle tasarlayabileceği hemen hiçbir yıkıcı eylem yoktur ki, tekrar tekrar uygulanmış olmasın. Bölünme sırasında yüz binlerce Hindu ile Müslüman'ın birbirlerini kırdıkları Hindistan'da ve 1965'teki antikomünist temizlik hareketi sırasında, çeşitli kaynaklara göre, dört yüz bin ile bir milyon arasında gerçek ya da zanlı Komünist'in birçok Çinli'yle birlikte toplu kırıma uğratıldığı (M. Caldwell, 1968) Endonezya'da aynı çılgınlığa tanık olduk; insan yıkıcılığının dışavurumları konusunda daha ayrıntılı bir tanımlama

yapmak için daha ileri gitmeye gerek duymuyorum. Sözgelimi, Dr. Freeman (1964) gibi yıkıcılığın doğuştan geldiğini kanıtlamak isteyenler, bu dışavurumları çok iyi biliyorlar ve ayrıca sık sık da alıntı olarak aktarıyorlar.

Yıkıcılığın nedenlerine gelince, bunları, sadistliğe ve ölüseverliğe ilişkin tartışmamızda ele alacağız. Burada bu patlamalara değinmemin nedeni, sadist ve ölüsever karakter örneğinde olduğu gibi, karakter yapısına bağlı olmayan yıkıcılığa örnekler vermektir. Ama bu yıkıcı patlamaların kendiliğindenliği, hiçbir neden olmadan patlak vermeleri anlamında değildir. Birincisi, her zaman bunları kışkırtan dış koşullar vardır; örneğin savaşlar, dinsel ya da siyasal çatışmalar, yoksulluk, kişinin aşırı ölçüde sıkılması ve kendini önemsiz duyumsaması bu dış koşullardandır. İkincisi, öznel nedenler vardır: Hindistan'da olduğu gibi, ulusal ya da dinsel anlamda aşırı küme özseverliği, Endonezya'nın bazı bölgelerinde olduğu gibi kendinden-geçme durumuna yatkınlık. Birdenbire boy gösteren şey insan doğası değil, birtakım süreğen koşulların beslediği ve beklenmedik yaralayıcı olayların harekete geçirdiği yıkıcı gizilgüçtür. Göründüğü kadarıyla, söz konusu kışkırtıcı etmenler olmaksızın bu topluluklardaki yıkıcı enerjiler uyuşuk durumdadır ve yıkıcı *karakter*de olduğu gibi sürekli etkinlik gösteren bir enerji kaynağı değildir.

Kinci Yıkıcılık

Kinci yıkıcılık, bir kişiye ya da özdeşleştiği topluluğun üyelerine çektirilen yoğun ve haksız acıya gösterilen kendiliğinden bir tepkidir. Olağan savunucu saldırganlıktan iki bakımdan ayrılır: (1) Zarar verildikten *sonra* meydana gelir, bu yüzden de *tehdit edici* bir tehlikeye karşı bir savunma değildir; (2) Çok daha büyük bir yoğunluktadır ve sık sık zalim, kana susamış, doyurulmaz niteliktedir. Kinin bu özel niteliği, "öç ateşi" terimiyle dilde de anlatımını bulur.

Gerek bireyler, gerekse topluluklar arasında kinci saldırganlığın ne denli yaygın olduğunu vurgulamaya pek gerek yoktur. Dünyanın hemen hemen her yerinde –Doğu ve Kuzey-

doğu Afrika'da, Yukarı Kongo'da, Batı Afrika'da, Kuzeydoğu Hindistan, Bengal, Yeni Gine ve Polinezya'daki birçok sınır boyları arasında, (yakın zamanlara kadar da) Korsika'da– bu saldırganlığa bir kurum olarak kan davası biçiminde rastlıyoruz. Bu tür saldırganlık Kuzey Amerika yerlileri arasında da yaygındı (M. R. Davie, 1929). Kan davası, insanlarından biri öldürülmüşse, öldüren birimin bir üyesini öldürmek zorunda olan bir aile, oymak ya da boyun üyesinin üstüne düşen kutsal bir görevdir. Katilin ya da bağlı olduğu kümenin cezalandırılmasıyla suçun bedelinin ödetildiği basit cezalandırmanın tersine, kan davası olgusunda saldırganın cezalandırılması, öldürme olayları zincirini sona erdirmez. Cezalandırıcı öldürme eylemi, cezalandırılan kümenin üyelerinin, sıra kendilerine gelince, cezalandıranı cezalandırmalarını gerektiren ve *sonuna kadar* böyle sürüp giden yeni bir öldürme eylemini temsil eder. Kuramsal olarak, kan davası bitimsiz bir öldürme olayları zinciridir ve bazen gerçekten de ailelerin ya da daha büyük toplulukların sönmesine yol açar. Daha savaşın anlamını bilmeyen Grönlandlılar gibi çok barışçı topluluklarda bile –ayrıksı olmakla birlikte– kan davasına rastlanabilir ama Davie'nin yazdığı gibi: "Bu uygulama ancak çok az gelişmiştir ve anlaşıldığı kadarıyla, görev, mutlaka tüm ağırlığıyla sağ kalanların omuzlarına binmez" (M.R. Davie, 1928).

Yalnız kan davası değil, –ilkelinden modernine– tüm cezalandırma biçimleri öç almanın bir anlatımıdır (K. A. Menninger, 1968). Bunun klasik örneği, Eski Ahit'teki *dişe diş yasası*'dır. Güdülen amaç, "binlerce insanın esirgenmesi, haksızlık, adaletsizlik ve günahların bağışlanması" ilkeleri de eklenerek geleneksel anlayışın körletilmesine yönelikmiş gibi görünse bile, kötü bir hareketin üçüncü ve dördüncü kuşağa kadar cezalandırılacağı tehdidi de buyruklarına boyun eğilmeyen bir tanrının öcünün anlatımı olarak görülmelidir. Birçok ilkel toplumda da –örneğin, "Eğer bir insanın kanı dökülürse, bu kanın yerde kalmaması gerekir" yolunda bir yasaları bulunan Yakutlarda– aynı düşünceye rastlanabilir. Yakutlarda, öldürülen kişinin çocukları, dokuzuncu kuşağa kadar öldürenin çocuklarından öç alıyorlardı (M. R. Davie, 1929).

Kan gütme ve ceza hukukunun, kötü olmakla birlikte, toplumsal istikrarın sürdürülmesinde belli bir toplumsal işleve de sahip oldukları yadsınamaz. Bu işlevin yerine getirilmediği durumlarda, yakıp kavurucu öç arzusunun kesin egemenliği görülebilir. Nitekim, pek çok Alman'ı yönlendiren güdü, 1914-18'de savaşın yitirilmesinden ileri gelen ya da daha belirgin biçimde Versay barış antlaşmasındaki somut koşulların, özellikle de savaşın tek sorumluluğunu Alman hükümetinin yüklenmesi gerektiği yolundaki isteğin adaletsizliğinden ileri gelen öç alma arzusuydu. Gerçek ya da uydurma kırımların en yeğin öfke ve öç duygularını tutuşturabileceği, olaylarla saptanmıştır. Hitler, Çekoslavakya'ya saldırmadan önce, bu ülkedeki Alman azınlıklara kötü davranıldığı savını propagandasının odağı yaptı; 1965'te Endonezya'da yapılan toptan insan kıyımını, Sukarno'ya karşıt bazı generallerin bazı organlarının kesilerek sakat bırakıldıkları söylentisini başlattı. Hemen hemen iki bin yıl süren öç susuzluğunun bir örneği, İsa'nın sözde Yahudilerce idam edilmesine gösterilen tepkidir; "İsa'nın katilleri" haykırışı, geleneksel olarak, amansız Yahudi düşmanlığının ana kaynaklarından biri olmuştur.

Öç neden böylesine derine kök salmış ve yeğin bir tutkudur? Bu konuda ancak bazı yorumlar getirebilirim, ilk olarak, öcün bir anlamda büyüsel bir eylem olduğu görüşünü ele alalım. Kıyım suçunu işleyen kişinin yok edilmesiyle, bu kişinin davranışı büyüsel olarak ortadan kaldırılır. Çarptırıldığı cezayla "suçlunun hesap verdiği" söylenerek, bugün de bu kanı dile getirilir; en azından kuramsal olarak, cezalandırılan, hiç suç işlememiş biri gibidir. Öcün büyüsel bir ödünleme olduğu söylenebilir, ama bunun böyle olduğunu varsaysak bile, bu ödünleme isteği neden böylesine yeğindir? Belki de insan, ilksel nitelikte bir adalet duygusuyla donatılmıştır; bu, derine kök salmış bir "varoluşsal eşitlik" duygusunun varlığından ileri gelebilir; hepimiz birer anneden doğduk, bir zamanlar güçsüz çocuklardık ve hepimiz öleceğiz.[4] İnsan, sık sık, başkalarının verdiği zarara karşı kendini savunamazsa da, duyduğu öç arzusuyla, o zararın verildiğini büyüsel biçimde yad-

sıyarak her şeyin üstüne sünger çekmeyi dener (imrenmenin[5] kökeni de aynıymış gibi görünmektedir. Kabil, kardeşi kabul görürken kendisinin reddedilmesi gerçeğine katlanamıyordu. Bu ret keyfi nitelikteydi ve bunu değiştirmek Kabil'in elinde değildi; bu köklü adaletsizlik öyle bir kıskançlık duygusu uyandırdı ki, eşitlik ancak Habil'in öldürülmesiyle sağlanabilirdi). Ama öç duygusunun nedeni, bunu aşan bir şey olmalıdır. Göründüğü kadarıyla, Tanrı ya da laik yetkililer başarısız oldukları zaman insan, adaleti kendi ellerine almaktadır. Sanki insan, içindeki öç tutkusuyla, kendini Tanrı ve öç melekleri rolüne yükseltmektedir. Öç eylemi, işte bu özyücelmeden dolayı, insanın en büyük anı olabilir.

Bazı başka yorumlarda da bulunabiliriz. Bedensel yönden sakatlama, hadım etme ve işkence gibi zulümler, bütün insanlarda ortak olan vicdanın en az gereklerini ayaklar altına alır. Böylesi insanlıkdışı eylemleri yapanlara karşı öç tutkusunu, bu ilksel vicdan mı harekete geçirmektedir? Ya da bu, ayrıca, kişinin kendi yıkıcılığının bilincine karşı yansıtma aracılığıyla yaptığı bir savunma –yıkıcı ve zalim olan ben değilim, onlar– olabilir mi?

Bu sorulara yanıt bulmak için öç olgusunun daha başka incelemelerinin yapılması gereklidir.

Ama buraya kadar yapılan yorumlar, öç tutkusunun bütün insanlarda var olduğunu düşündürecek kadar köklü olduğu yolundaki görüşü destekler görünmektedir. Yine de bu varsayım gerçeklere uygun düşmemektedir. Bu tutku gerçekten yaygın olmakla birlikte, yeğinlik derecesi büyük farklılıklar göstermektedir; öyle ki, bazı kültürler[6] ve bireyler bu tutkunun ancak çok silik izlerine sahipmiş gibi görünmektedirler. Bu farklılığı açıklayan etmenler var olmalıdır. Böylesi bir etmen, kıtlık-bolluk karşıtlığıdır. Yaşama güven duyan ve yaşamaktan hoşlanan, maddesel kaynakları çok bol olmasa bile darlığa yol açmayacak kadar yeterli olan kişi –ya da grup– kayıplarını hiçbir zaman karşılayamayacağından korkan, kaygılı, istifçi bir kişiye oranla, zararın onarımı için daha az istek duyacaktır.

Şu kadarı belli bir olasılık payıyla belirtilebilir: Öç susuzluğu bir çizgi üzerinde gösterilebilir; bu çizginin bir ucunda, hiçbir şeyden dolayı içinde öç arzusu uyanmayanlar vardır; bunlar, Budizm'de ya da Hıristiyanlık'ta tüm insanlık için ülkü sayılan bir gelişme düzeyine ulaşmış kişilerdir. Öteki uçta, en ufak bir zarardan dolayı bile yoğun bir öç açlığı duyan kaygılı, biriktirici ya da aşırı ölçüde özsever bir karaktere sahip olanlar bulunacaktır. Birkaç dolarını çalan bir hırsızın şiddetle cezalandırılmasını isteyen bir adam, bir öğrenci tarafından hafife alınan ve bu nedenle, iyi bir iş için bu öğrenciyi salık vermesi istendiğinde öğrenci hakkında olumsuz görüş bildiren bir öğretim üyesi ya da bir satıcının "yanlış" davranışına maruz kalan ve yönetime şikâyette bulunarak bu satıcının işten atılmasını isteyen bir müşteri bu tipe örnek gösterilebilir. Bu olayları göz önüne aldığımızda, öcün sürekli bir özellik olarak hep var olduğu bir karakterle karşılaşırız.

Esrik Yıkıcılık

Güçsüzlüğünün ve soyutlanmışlığının ayırdında olmaktan acı çeken insan, kendinden-geçme durumuna benzeyen bir esrime ("vecde gelme") durumu gerçekleştirerek varoluşsal yükünü omuzlarından atmaya, böylece de kendi içinde birliğe ve doğayla birliğe yeniden ulaşmaya çabalayabilir. Bunu gerçekleştirmenin birçok yolu vardır. Çok kısa süren böyle bir durumu, cinsel eylem yoluyla doğa sağlar. Bu yaşantının, eksiksiz yoğunlaşma ve anlık kendinden-geçişin doğal ilk örneği olduğu söylenebilir. Bu yaşantı, cinsel eyleme katılan her iki eşi de kapsayabilir ama çoğunlukla, birbirlerine verdikleri (ve genellikle aşk olarak duyumsanan) hazdan dolayı karşılıklı şükran duygusu besleyen eşlerin her biri için özsever bir deneyim olarak kalır.

Kendinden-geçme durumuna ulaşmanın başka ortakyaşamsal, daha kalıcı ve daha yoğun yollarına önceden değinmiştik. Bunlar, sözgelimi esrime dansı gibi dinsel törenler, uyuşturucu kullanımı, çılgınca cinsel eğlenceler ya da kişinin kendi başına gerçekleştirdiği durumun dikkate değer bir ör-

neği, Bali'de yapılan kendinden-geçme törenleridir. Saldırganlık olgusuyla ilişkileri bakımından bu törenler özellikle ilginçtir; çünkü bu törensel dansların birinde,[7] dansa katılanlar bir *kris* (özel bir hançer çeşidi) kullanırlar ve kendinden-geçme durumunun doruğuna ulaşınca, bu hançeri kendilerine (zaman zaman da birbirlerine) saplarlar (J. Below, 1960 ve V. Monteil, 1970).

Deneyimin odağını nefret ve yıkıcılığın oluşturduğu başka kendinden-geçme biçimleri de vardır. Bunların bir örneği, Töton boylarında rastlanan "berserkleşme=azgınlaşma"dır (berserk "ayı gömleği" anlamına gelir). Bu, genç erkeğin bir ayıyla özdeşleşme durumuna yönlendirildiği bir topluma kabul töreniydi. Törene katılan genç, konuşmadan, yalnızca ayı gibi sesler çıkararak insanlara saldırır, onları ısırmaya uğraşırdı. Bu törende başarının doruğu, kendinden geçmeye benzeyen bu duruma ulaşmaktı ve bu kuttörene katılmak, bağımsız erkeklik çağının başlangıcıydı. *Furor teutonicus* (Töton gazabı) deyimi, bu özel öfke aşamasının kutsal niteliğini anıştırır. Bu törendeki birkaç özellik, dikkate değer niteliktedir. İlk olarak bu, öfke olsun diye öfkedir, ne bir düşmana yöneltilmiştir ne de verilen bir zarar ya da aşağılama tarafından kışkırtılmıştır. Sözünü ettiğimiz olayda her şeyi saran bir öfke duygusu çevresinde oluşan, kendinden-geçme benzeri bir duruma ulaşmayı amaçlar. Belki de bu durumun oluşmasına uyuşturucu maddeler yardımcı oluyordu (H. D. Fabing, 1956). Mutlak öfkenin birleştirici gücü, kendinden-geçme deneyimine ulaşmakta bir araç olarak gerekliydi. İkinci olarak, bu tören geleneğe, şamanların kılavuzluğuna ve küme katılımı etkisine dayalı olan toplu bir durumdur. Üçüncü olarak bu tören, hayvansal yaşama (buradaki örnekte ayı yaşamına) geri gitme girişimidir; törene katılanlar yırtıcı bir hayvan gibi davranırlar. Son olarak da bu, süreğen değil, geçici bir köpürme durumudur.

Bugüne dek varlığını sürdüren ve öfke ile yıkıcılık çevresinde oluşmuş kendinden-geçme durumunu sergileyen törenlerin bir başka örneği, küçük bir İspanyol kasabasında gö-

rülebilir. Her yıl belli bir günde erkekler, ellerinde küçük ya da büyük birer davulla kasabanın ana alanında bir araya gelirler. Tam öğle zamanı, davullarını çalmaya başlarlar ve yirmi dört saat geçmeden durmazlar. Bir süre sonra bir taşkınlık durumuna girerler; bu durum, davulların sürekli çalındığı bu süreçte, kendinden-geçme durumuna dönüşür. Tam yirmi dört saat sonra tören sona erer. Davullardan birçoğunun derisi parçalanmış, davul çalanların elleri şişmiştir; çoğu kez de kan içindedir. Bu sürecin en dikkate değer özelliği, törene katılanların yüzleridir. Bu yüzler, kendinden-geçmiş insanların yüzleridir ve bu yüzlerin sergilediği anlatım, büyük bir öfke taşkınlığıdır.[8] Davul çalma eyleminin, güçlü yıkıcılık tepilerini anlatıma kavuşturduğu açıktır. Törenin başlangıcında ritim, kendinden-geçmeye benzer bir durumun doğmasına belki katkıda bulunmakla birlikte, bir süre sonra her davulcu, davul çalma tutkusunun kesin egemenliği altına girer. Bu tutku, her şeyi kesin denetimi altına alır; davulcuların, sancıyan ellerine ve gitgide tükenen bedenlerine aldırmadan yirmi dört saat davul çalmayı sürdürebilmeleri, bu tutkunun büyük gücünden dolayıdır.

Yıkıcılığa Tapınma

Bir kişinin tüm yaşamını sürekli olarak nefrete ve yıkıcılığa adaması, esrik yıkıcılığa birçok bakımdan benzer. Bu durum, kendinden-geçmedeki gibi anlık bir durum olmamakla birlikte, kişiyi tümüyle denetim altına alır, onu tek bir ereğe –yıkma ereğine– tapınma yolunda birleştirici işleve sahiptir. Bu durum, yıkım tanrısına sürekli biçimde tapmadır. Bu tanrının sadık bendesi tüm yaşamını tanrısına adamıştır, denilebilir.

Kern, von Salomon: Klinik Bir Yıkıcılığa Tapınma Olgusu

Bu olgunun eksiksiz bir örneği, liberal ve üstün yetenekli Alman Dışişleri Bakanı W. Rathenau'nun 1922'de öldürülmesine katılanlardan biri olan E. von Salomon'un özyaşamöyküsel romanında (1930) bulunabilir.

Von Salomon, bir polis memurunun oğlu olarak 1902'de doğdu; 1918'de Alman devrimi patlak verdiği zaman askeri öğrenciydi. Devrimcilere karşı yakıp kavurucu bir nefretle doluydu ama kendi kanısına göre, maddesel varoluşun getirdiği rahatlıkla doyuma ulaşan, özveri ve kendini ulusuna adama ruhunu yitirmiş olan kentsoylu orta sınıfa karşı da aynı ölçüde nefret duyuyordu. (Zaman zaman, sol devrimcilerin en köktenci kanadına yakınlık duyuyordu çünkü onlar da var olan düzeni yok etmek istiyorlardı.) Von Salomon, benzer anlayıştaki eski subaylardan oluşan bağnaz bir grupla arkadaşlık kurdu; daha sonra Rathenau'yu öldüren Kern de bu grupta yer alıyordu. Von Salomon sonunda yakalandı ve beş yıla hüküm giydi.[9] Romandaki kahramanı Kern gibi von Salomon da Nazilerin bir ilkörneği sayılabilir ama von Salomon ve arkadaşları, Nazilerin çoğunluğunun tersine, fırsatçılıktan uzak duran ya da rahatlık dolu bir yaşamı bile özlemeyen kişilerdi.

Özyaşamöyküsel romanında von Salomon kendisi hakkında şöyle der: "Yıkmaktan her zaman özel bir haz duydum; bu yüzden, fikirler ve değerler yığınının nasıl ortadan kalktığını, ortada çiğ sinirlerle –gergin teller gibi her bir sesi titreşerek, soyutlanmışlığın seyrek havasında iki kat titreşerek veren sinirlerle– bir tutam etten başka bir şey kalmayıncaya dek ülküler cephaneliğinin nasıl un ufak edildiğini gördükçe, gündelik acıların ortasında yutucu bir haz duyabiliyorum."

Von Salomon, her zaman, bu tümceye bakılınca sanılacağı kadar kendini yıkıma adamamıştı. Anlaşıldığı kadarıyla arkadaşlarından bazıları, özellikle de üzerinde çok derin izler bırakmış olan Kern, daha bağnaz tutumlarıyla onu etkilemişlerdi. Von Salomon ile Kern arasında geçen çok ilginç bir görüşme, Kern'in kendisini mutlak yıkıcılığa ve nefrete adadığını ortaya koyuyor.

Von Salomon konuşmaya şu sözlerle başlıyor: "Güç istiyorum. Günümü dolduran bir amaç istiyorum; yaşamı, bu dünyanın tüm tatlılığıyla bütün olarak istiyorum, özverilerin boşuna olmadığını bilmek istiyorum."

Kern ona öfkeyle karşılık veriyor: "Allah kahretsin, sorularına bir son ver artık. Eğer böyle özlem duyduğun şey mutluluksa, ancak ve ancak köpekler gibi telef olmamıza yol açan şiddet aracılığıyla yaşadığımızdan daha büyük bir mutluluk biliyorsan söyle bana."

Birkaç sayfa sonra Kern şöyle diyor: "Bugünkü enkazdan tekrar büyüklük doğup gelişirse, buna dayanamam. Biz, ulus mutlu olsun diye dövüşmüyoruz, ulusu kendi yazgı çizgisine itmek için dövüşüyoruz. Ama bu adam (Rathenau), ulusa bir kez daha çekidüzen verirse, ulusu savaşta ölmüş olan bir istence ve biçime doğru bir kez daha harekete geçirebilirse, buna dayanamam."

Bir imparatorluk subayı olarak devrim gününden nasıl kurtulduğu sorulduğunda Kern şöyle yanıt veriyor:

> *Kurtulmadım ki; şerefimin gerektirdiği gibi, 19 Kasım 1918'de beynime bir kurşun sıktım; ben ölüyüm, içimde yaşayan ben değilim. O günden bu yana "ben" diye bir şey bilmiyorum... Ben ulus için öldüm. Bu nedenle, içimde yaşayan her şey yalnız ulus için yaşıyor. Böyle olmasaydı nasıl dayanabilirdim buna! Yapmam gereken şeyi yapıyorum, çünkü her gün ölüyorum. Yaptığım şeyler yalnız bir tek gücün hizmetinde olduğu için, yaptığım her şeyin kökeni o güçten kaynaklanıyor.* Bu güç yıkım istiyor, ben de yıkıp yok ediyorum... *Bu güç beni boşladığı zaman bir hiç olacağımı, yıkılıp kalacağımı biliyorum* (vurgular bana ait).

Kendisini daha yüksek bir güce gönüllü olarak kul etmesini sağlayan yoğun mazoşistliğini Kern'in bu sözlerinde görüyoruz. Ama bu bağlamda en ilginç nokta, bu adamın taptığı ve uğruna yaşamını hiç duraksamadan harcamaya hazır olduğu nefretin ve yıkma özleminin birleştirici gücüdür.

İster tutuklanma tehlikesiyle karşı karşıya kalınca Kern'in intihar etmesinin etkisiyle olsun, isterse fikirlerinin siyasal başarısızlığının etkisiyle olsun, von Salomon'da güç umudunun ve sarhoşluğunun yerini katıksız nefret ve kinin aldığı görülüyor. Von Salomon cezaevinde kendini öyle yalnız hissediyordu ki, eğer tutukevi yöneticisi ona "insanca ilgiyle" yaklaşmaya çalışsaydı bu duyguya katlanamazdı. İlkbahar

günlerinin ılıklığında çevresindeki hükümlülerin sorularına katlanamıyordu. "Bana düşman olan hücreme sürüne sürüne girdim; kapıyı açan gardiyandan, bana çorba getiren adamdan ve penceremin önünde oynaşan köpeklerden nefret ediyordum. *Sevinçten korkuyordum* (italikler bana ait). Daha sonra von Salomon, cezaevi avlusundaki ağacın çiçek açmaya başladığı zaman kendisini nasıl kızdırdığını anlatıyor. Cezaevinde geçen üçüncü Noel karşısındaki tepkisini aktarıyor, bu Noel'de müdür, unutmalarına yardımcı olmak amacıyla o günü hükümlüler için hoş bir gün yapmaya çabalamıştır:

> *Ama ben, ben unutmak istemiyorum. Unutursam Tanrı belamı versin. Geçmişin her gününü, her saatini kafamda hep canlandırmak istiyorum. Bu, güçlü bir nefret yaratıyor. Hiçbir aşağılamayı, hiçbir küçümsemeyi, hiçbir kendini beğenmişliği unutmak istemiyorum; bana yapılan her alçaklığı, acı veren ve acı vermek kastıyla söylenen her sözü anımsayıp düşünmek istiyorum. Her yüzü, her deneyimi ve her düşmanı anımsamak istiyorum. Tüm yaşamımı, bütün bu iğrendirici pislikle, bu dağ gibi birikmiş iğrendirici anılar yığınıyla yüklenmek istiyorum.* Unutmak istemiyorum; unutmak istediğim bir şey varsa, o da görmüş olabileceğim ufak tefek iyiliklerdir (vurgular bana ait).

Von Salomon, Kern ve dar çevreleri, belki bir anlamda devrimci sayılabilirler çünkü var olan toplumsal ve siyasal yapının tümüyle yıkılarak yerine –niteliği konusunda somut bir fikre sahip olmadıkları– milliyetçi, militarist bir düzenin kurulmasını istiyorlardı. Ama karakter yapısı yönünden bir devrimciyi belirleyen özellik, yalnızca eski düzeni devirme isteği değildir; devrimci, yaşam ve özgürlük sevgisince yönlendirilmediği sürece, yıkıcı bir asiden başka bir şey değildir (gerçek anlamda devrimci bir harekete katılan ama yıkıcılığın güdümünde olanlar için de aynı şey geçerlidir). Böylesi kişilerin ruhsal gerçekliğini çözümlersek, bunların devrimci değil yıkıcı olduklarını görürüz. Bunlar yalnız kendi düşmanlarından nefret etmekle kalmazlar, yaşamdan da nefret ederler. Kern'in sözlerinde ve von Salomon'un cezaevindekilere, ağaçlara, hayvanlara gösterdiği tepkide bu olgu büyük bir

açıklık kazanıyor. Von Salomon, insan olsun, hayvan olsun, bitki olsun bütün canlılar karşısında mutlak bir kayıtsızlık ve duyarsızlık içindeydi.

Birçok gerçek devrimcinin özel yaşamlarındaki, hele cezaevindeki tutumları göz önüne alınırsa, bu tutumun bambaşkalığı özellikle çarpıcıdır. Burada, Rosa Luxemburg'un cezaevinden yazdığı ve hücresinden görebildiği kuşu şiirli bir sevecenlikle anlattığı ünlü mektupları, diş bilemenin hiçbir izine rastlanmayan bu mektupları anımsatmak gerekir. Ama yalnız Rosa Luxemburg gibi olağanüstü bir insanı örnek vermek zorunda da değiliz. Dünyanın her yanındaki cezaevlerinde, tutuklulukla geçen yıllarında tüm canlılara duydukları sevgiyi hiç yitirmeyen binlerce ve binlerce devrimci vardı, bugün de vardır.

Kern ve von Salomon gibilerin niçin doyumu nefrette ve yıkıcılıkta aradığını anlamak için, bu kişilerin yaşamöyküleri hakkında daha çok şey bilmemiz gerekir. Elimizde bu tür bilgiler yoktur ve biz, onların nefrete tapınmalarının *bir tek* koşulunu bilmekle yetinmek zorundayız. Tinsel ve toplumsal bakımdan tüm dünya başlarına yıkılmıştı. Bunlardaki milliyetçilik değerleri, feodal onur ve baş eğme anlayışı, monarşinin yenilmesiyle tüm dayanağını yitirmişti. (Ancak son çözümlemede, onların yarı-feodal dünyasını yerle bir eden şey, Bağlaşıklar karşısında uğranılan askeri yenilgi değil, kapitalizmin Almanya'daki utkulu ilerleyişiydi.) Her ne kadar bu kişilerin mesleksel olanakları on dört yıl sonra son derece elverişli olacaktıysa da, subay olarak öğrendikleri şeyler o zamanlar hiçbir işe yaramıyordu. Bunların öç almaya susamışlıkları, o günkü yaşamlarının anlamsızlığı, toplumsal kökenlerinin koparılması, niçin nefrete taptıklarını rahat rahat açıklar. Ama bu kişilerdeki yıkıcılığın ne dereceye kadar, Birinci Dünya Savaşı'ndan yıllarca önce oluşmuş bir karakter yapısının anlatımı olduğunu bilmiyoruz. Kern söz konusu olunca, bu daha yakın bir olasılık gibi göründüğü halde, von Salomon'un tutumu, bana kalırsa, belki daha geçici nitelikteydi ve büyük ölçüde Kern'in etkileyici kişiliğinden kaynak-

lanıyordu. Göründüğü kadarıyla, aslında Kern, daha ileride tartışacağımız ölüsever karakter kapsamına girmektedir. Kern'den burada söz etmemizin nedeni, nefrete bağnazca tapınmaya verilebilecek iyi bir örnek olmasıdır.

Bu ve başka birçok yıkıcılık olayları, özellikle de kümeler arasında görülen yıkıcılık olaylarında bir başka gözlemde daha bulunulabilir. Yıkıcı davranışın "tetiği çekici" etkisinden söz ediyorum. Bir kişi, bir tehdide karşı ilkönce savunucu saldırganlıkla tepki gösterebilir; bu davranışıyla, saldırgan davranışa getirilen geleneksel ketlemelerin bir kısmından kurtulmuş olur. Bu, yıkıcılık ve zalimlik gibi öteki saldırganlık türlerinin dizginlerinden kurtulmasını kolaylaştırır. Bunun sonucu olarak, bir tür tepkiler zinciri ortaya çıkabilir; bu süreçte yıkıcılık öyle bir yoğunluk kazanır ki, bir "patlama noktası"na ulaşıldığı zaman kişide, özellikle de kümede bir kendinden-geçme durumunun doğmasıyla sonuçlanır.

Yıkıcı Karakter: Sadistlik

Kendiliğinden oluşan, geçici nitelikteki yıkıcılık patlamaları olgusu öyle çok yönlüdür ki, önceki sayfalarda yer alan tasarımsı önerilerin ortaya koyduğu anlayıştan daha kesin bir anlayışa ulaşmak için, daha pek çok incelemenin yapılması zorunludur. Öte yandan, karaktere bağlı yıkıcılık biçimlerinin verileri daha bol ve daha kesindir; bu verilerin, bireyler üzerinde yapılan uzun süreli ruhçözümsel gözlemlerden ve günlük yaşamla ilgili gözlemlerden elde edildiğini, dahası, bu karakter biçimlerini üreten koşulların nispeten yerleşik ve uzun süreli olduğunu dikkate alırsak bu bolluk ve kesinlik şaşırtıcı değildir.

Sadistliğin niteliğiyle ilgili iki geleneksel kavram vardır; bu kavramlar bazen ayrı ayrı, bazen de birlikte kullanılır.

Bu kavramlardan biri, bu yüzyılın başında von Schrenk-Notzing'in türettiği "algolagnia" (*algos*, "acı"; *lagneia*, "arzu, düşkünlük") teriminde anlatıma kavuşur. Von Schrenk-Notzing, etkin algolagniayı (sadistliği) edilgin algolagniadan (mazoşistlikten) ayırıyordu. Bu anlayışa göre, sadistliğin özü,

belirli bir cinsel etmenin söz konusu olup olmadığına bakılmaksızın, acı verme arzusudur.[10]

Öteki kavram, sadistliği, temelde cinsel bir olgu olarak –Freud'un (ilk başlardaki düşünce evresinde) kullandığı terimlerle söylersek, cinsel arzunun kısmi bir dürtüsü olarak– görür ve cinsel çabalarla hiçbir açık ilişkisi olmayan sadistçe özlemleri, bilinçdışı biçimde bu çabalarca güdülenen özlemler olarak açıklar. Böylesi cinsel güdüler çıplak gözle görülemediği zaman bile, zalimliğin itici gücünün cinsel özlem (libido) olduğunu kanıtlamak için pek çok özgün ruhçözümsel çaba gösterilmiştir.

Bu, mazoşistlikle birlikte cinsel sadistliğin, en sık rastlanan ve en çok bilinen cinsel sapkınlıklardan biri olduğunu yadsımak anlamına gelmez. Bu sapkınlığa düşmüş insanlarda sadistlik, cinsel uyanma ve boşalmanın bir koşuludur. Bu sapkınlığın sınırları, bir kadına –sözgelimi onu döverek– bedensel acı verme isteğinden tutun da onu aşağılamaya, zincire vurmaya ya da başka biçimlerde kesin boyun eğmeye zorlamaya kadar uzanır. Bazen sadist, cinsel yönden uyanmak için yoğun acı verme ve eziyet yapma gereksinmesi duyar; bazen de küçük bir doz istenen etkiyi yaratır. Cinsel coşkunun uyanması için çoğu kez sadistçe bir düşlem yeterlidir ve eşleriyle olağan cinsel birleşmede bulunan ama eşlerince ayırt edilmediği halde, cinsel yönden uyanmak için sadistçe bir düşleme gereksinme duyan erkeklerin sayısı hiç de az değildir. Cinsel mazoşistlikte süreç bunun tam tersine işler: uyarılma, dövülmekten, horlanılmaktan, incitilmekten kaynaklanır. Cinsel sapkınlıklar olarak hem sadistlik hem de mazoşistlik, erkeklerde sık sık görülür. Göründüğü kadarıyla, cinsel sadistliğe erkeklerde kadınlardan daha sık rastlanır; en azından bizim kültürümüzde bu böyledir. Konuyla ilgili güvenilir veriler bulunmadığından, mazoşistliğin kadınlarda daha sık olup olmadığını saptamak güçtür.

Sadistliği tartışmaya başlamadan önce, sadistliğin bir sapkınlık olup olmadığı ve eğer bir sapkınlıksa ne anlamda bir sapkınlık olduğu sorusuna ilişkin bazı yorumların yapılması uygun görünmektedir.

Sadistliği insanın cinsel özgürlüğünün anlatımlarından biri olarak övmek, Herbert Marcuse gibi köktenci siyasal görüşlere sahip bazı düşünürler arasında moda halini almıştır. Marquis de Sade'ın yazıları, bu "özgürlük"ün dışavurumları sayılarak, köktenci siyasal görüşlere sahip dergilerde yeniden yayımlanmıştır. Sadistliğin bir insan özlemi olduğu ve insanların, eğer bu onlara haz veriyorsa, bütün öteki özlemleri gibi sadistçe ve mazoşistçe özlemlerini de doyurma hakkına sahip olmalarının özgürlük gereği olduğu yolunda da Sade'ın ileri sürdüğü savı bu yayın organları benimsemektedirler.

Sorun oldukça karmaşıktır. Çocuk sahibi olmaya yol açmayan, bir başka deyişle, yalnızca cinsel hazzı amaçlayan her cinsel eylem –daha önce yapıldığı gibi– sapkınlık olarak tanımlanırsa, o zaman, bu geleneksel tutuma karşı olan herkes elbette –ve haklı olarak– "sapkınlıklar"ı savunmaya geçecektir. Ama kuşkusuz, sapkınlığın tek tanımı bu değildir; aslında bu, oldukça eskimiş bir tanımdır.

Cinsel arzu, aşk söz konusu olmadığı zaman bile, yaşamın, karşılıklı haz vermenin, yani haz paylaşımının bir anlatımıdır. Ama bazı cinsel eylemlerde, bir kişi, bir başkasının aşağılayıcı tutumunun, incitme isteğinin, denetleme arzusunun nesnesi haline gelir, işte bu durumun belirlediği cinsel eylemler, çocuk sahibi olmaya hizmet etmedikleri için değil, yaşamın hizmetindeki bir tepiyi yaşamı boğucu bir tepi haline dönüştürdükleri için, gerçek sapkınlıklardır.

Sadistlik, sık sık sapkınlık olarak adlandırılan bir cinsel davranış biçimiyle –yani, her türlü ağız-üreme organı ilişkisiyle– karşılaştırılırsa, fark oldukça açık biçimde ortaya çıkar. Öpüşme ne denli sapkınlıksa, ikinci davranış da ancak o denli sapkınlıktır çünkü bir başka kişinin denetlenmesini ya da aşağılanmasını içermez.

İnsanın yalnızca kendisi için iyi olanı arzulayacağını ve bu nedenle, hazzın arzulanır eyleme kılavuzluk ettiğini varsayan ussalcı, Freud-öncesi bir açıdan bakıldığında, arzularını gerçekleştirmeye çalışmanın insanın doğal hakkı olduğu ve bu nedenle saygıyla karşılanması gerektiği savı kolayca anlaşılabilir. Ama Freud'dan sonra, bu sav oldukça bayat gelmekte-

dir, insanın arzularından birçoğunun, sırf (başkalarına olmasa da) kendisine zarar verdiği ve gelişmesine engel olduğu için usdışı nitelik taşıdığını biliyoruz. Yıkma özlemince güdülenen ve yıkım eyleminden haz duyan kişi, arzuladığı bir şey ve haz kaynağı olduğu için yıkıcı biçimde davranma hakkına sahip olduğu özrünü ileri süremez. Sadist sapkınlığı savunanlar, yıkıcı, katilce özlemlerin doyurulması lehine konuşmadıkları; sadistliğin, cinselliğin birçok dışavurumundan yalnız biri olduğu, "bir beğeni sorunu" olduğu ve öteki cinsel doyum biçimlerinden daha kötü olmadığı şeklinde bir yanıt verebilirler.

Bu sav, konunun en önemli noktasını göz ardı etmektedir: Sadist uygulamalarla cinsel uyanmayı gerçekleştiren kişi, sadist bir *karaktere* sahiptir; yani bir *sadisttir*, bir başka kişiyi denetlemek, incitmek, aşağılamak için yeğin bir arzu duyan bir kişidir. Bu kişinin sadist arzularının yeğinliği, onun cinsel tepilerini etkiler; bu, güç tutkusuna, zenginlik tutkusuna kendini kaptırma ya da özseverlik gibi başka cinsel-olmayan güdülerin de cinsel arzu uyandırmalarından farklı bir şey değildir. Gerçekten, bir kişinin karakteri, hiçbir davranış alanında, cinsel eylemde olduğundan daha açık olarak kendini göstermez; bunun tek nedeni, cinselliğin en az "öğrenilen" ve en az biçimlendirilen davranış olmasıdır. Bir kişinin sevgisi, sevecenliği, sadistliği ya da mazoşistliği, açgözlülüğü, özseverliği, kaygıları –aslında bütün karakter özellikleri– cinsel davranışında anlatımını bulur.

Zaman zaman, sadist sapkınlığın sağlıklı olduğu, çünkü bütün insanların doğasında var olan sadist eğilimlere masum bir çıkış yolu sağladığı savı ileri sürülür. Bu savın mantığına göre, Hitler'in toplama kamplarındaki gardiyanlar, sadist eğilimlerini cinsel ilişkilerinde boşaltabilselerdi, tutuklulara karşı nazik olurlardı.

Cinsel Sadistlik-Mazoşistlik Örnekleri

Aşağıdaki cinsel sadistlik ve mazoşistlik örnekleri, Pauline Réage'nin yazdığı (1965) ve de Sade'ın klasiklerinden biraz daha az okunan bir kitap olan *O'nun Öyküsü*'nden alınmıştır.

O zili çaldı. Pierre, O'nun ellerini yatağın zinciriyle başının üzerine zincirledi. O böylece bağlanınca, sevgilisi yatakta yanıbaşında durarak onu yeniden öptü. Kendisini sevdiğini bir kez daha söyledikten sonra yataktan indi ve başıyla Pierre'e işaret verdi. Onun boşuna çırpınışını seyretti; iniltilerinin artışını ve bir çığlık halini alışını dinledi. O'nun gözlerinden yaşlar boşanınca, Pierre'i dışarı gönderdi. O, sevgilisine onu sevdiğini yineleyecek gücü hâlâ kendinde buluyordu. Sonra sevgilisi, O'nun gözyaşlarıyla ıslanmış yüzünü, sık soluklarla açılıp kapanan ağzını öptü ve zincirini çözdü, O'nu yatırdı ve oradan ayrıldı (P. Réage, 1965).

Anlaşıldığı kadarıyla, O, kendine ait bir istence kesinlikle sahip değildir; sevgilisi ile arkadaşlarının kesin denetimi altındadır; O, mutluluğu kölelikte, sevgilisi ve sevgilisinin arkadaşları ise mutlak efendilik rolünde bulmaktadırlar. Aşağıdaki parça, sadist-mazoşist eylemin bu yönünün bir görüntüsünü çizmektedir (Burada şu noktayı açıklamamız gerekir: O'nun sevgilisinin sahip olduğu denetimin koşullarından biri, O'nun sevgilisine olduğu ölçüde sevgilisinin arkadaşlarına da aynı uysallıkla boyun eğmek zorunda olmasıdır. Bunlardan biri Sir Stephen'dır.).

Sonunda O doğruldu ve söyleyeceği şey sanki kendisini boğuyormuş gibi, memelerinin arasındaki yarık ortaya çıkıncaya kadar tuniğinin üst düğmelerini açtı. Sonra ayağa kalktı. Elleri ve dizleri titriyordu.

"Seninim," dedi René'ye. "istediğin her şeyi yapmaya hazırım."

"Hayır," diye sözünü kesti René, "bizimsin. Söylediklerimi tane tane yinele: Ben ikinize aitim. İkinizin istediği her şeyi yapmaya hazırım."

René gibi, Sir Stephen da delici gri gözlerini O'nun üzerine dikmişti ve O, bu gözlerde kaybolarak René'nin yinelemesini buyurduğu sözleri yavaş yavaş yineledi, ama tıpkı bir dilbilgisi dersindeymiş gibi, sözleri birinci şahsa göre çevirerek söylüyordu.

"Sir Stephen'a ve bana şu hakları veriyorsun..." O'nun vücudunu istedikleri gibi, diledikleri yerde ya da diledikleri biçimde kullanma hakkını, O'nu zincire vurma hakkını, en küçük bir kusur ya da ihlalden dolayı veya salt onlar bundan haz duydukları için bir köle ya da hükümlü gibi kamçılanma hakkını, acıdan bağırmasına

neden olurlarsa O'nun yalvarmalarına ve çığlıklarına hiç kulak asmama hakkını onlara veriyordu (P. Réage, 1965).

Cinsel sapkınlık olarak sadistlik (ve mazoşistlik), hiçbir cinsel davranış içermeyen çok kapsamlı sadistlik olgularının yalnızca küçük bir bölümünü oluşturur. Ölüm gibi aşırılıklara varan *bedensel* acı vermeye yönelik cinsel-olmayan sadist davranış, ister insan ister hayvan olsun, güçsüz bir varlığı hedef alır. Savaş tutsakları, köleler, yenilmiş düşmanlar, çocuklar, hastalar (özellikle de akıl hastaları); bunların hepsi, çoğu kez en acımasız işkenceyi de kapsayan bedensel sadistliğin hedefi olmuşlardır. Roma'da yapılan zalimce gösterilerden modern polis birimlerine varıncaya dek, işkence, dinsel ya da siyasal amaçların kisvesi altında ve bazen de düpedüz yozlaşmış kitlelerin eğlencesi olarak uygulanmıştır. Gerçekten, Roma'daki Kolezyum, insan sadistliğinin en büyük anıtlarından biridir.

Cinsel-olmayan sadistliğin en yaygın dışavurumlarından biri, çocukların horlanmasıdır. Sadistliğin bu biçimi, ancak son on yılda daha geniş olarak bilinir hale gelmiştir; bunu da C. H. Kempe ve ötekilerin (1962) bugün klasikleşmiş çalışmalarıyla başlayan birçok araştırma sağlamıştır. O zamandan beri birçok başka inceleme yayımlanmıştır[11] ve daha başka incelemeler de ulusal çapta sürdürülmektedir. Bu incelemelerin ortaya koyduğuna göre, çocuklara yönelik horlayıcı davranış, aşırı dövme ya da bile bile aç bırakma nedeniyle ölüme yol açmaktan tutun da şişiklere ve öldürücü olmayan başka yaralar açmaya kadar uzanmaktadır. Aslında, böylesi eylemlerin gerçek sıklığı hakkındaki bilgimiz yok denecek kadar azdır; çünkü eldeki veriler kamu kaynaklarından (sözgelimi, komşularca çağrılan polisten ve hastanelerden) gelmektedir. Ama bildirilen olay sayısının bütün içinde yalnız küçük bir bölüm oluşturduğu kabul edilmektedir. Göründüğü kadarıyla, en yeterli veriler, ülke çapında bir araştırmanın bulgularına dayalı olarak Gill'in aktardıklarıdır. Bu verilerin yalnız birinden söz edeceğim. Çocukların kötü davranışlarla karşılaştıkları yaşlar birkaç döneme ayrılabilir: (1) bir yaş ile iki yaş arası dö-

nem; (2) üç yaştan dokuz yaşa kadar olan dönemde sıklık iki katına çıkıyor; (3) dokuz yaş ile on beş yaş arası dönemde sıklık yeniden düşerek ilk düzeyine yaklaşıyor ve on altı yaştan sonra yavaş yavaş ortadan kalkıyor (D.G. Gill, 1970). Bunun anlamı şudur: Çocuğun hâlâ umarsız olduğu ama kendine ait bir istence sahip olmaya ve yetişkinin kendisini tümüyle denetleme isteğine tepki göstermeye başladığı dönemde sadistlik en yeğin düzeydedir.

Tinsel (manevi) zalimlik, bir başka kişinin duygularını aşağılama ve incitme isteği, belki de bedensel sadistlikten çok daha yaygındır. Bu tür sadist saldırı, sadist açısından çok daha güvenlidir; ne de olsa hiç bedensel kaba güç uygulanmamakta, "yalnızca" sözcükler kullanılmaktadır. Oysa, ruhsal acı bedensel acı kadar, hatta ondan da şiddetli olabilir. Bu tinsel sadistlik için örnekler vermeye gerek duymuyorum. Bu tür sadistliği anne-babalar çocuklarına, öğretmenler öğrencilerine, üstler astlarına uygularlar; bir başka deyişle, bu tür sadistlik, sadiste karşı kendini savunamayacak birilerinin bulunduğu her durumda uygulanır. (Eğer öğretmen zavallı birisiyse, çoğu kez öğrenciler birer sadist olurlar.) Tinsel sadistlik, zararsız görünen birçok kisveye bürünebilir: bir soru, bir gülümseme, kafa karıştırıcı birkaç söz gibi. Bu tür sadistlikte "usta" olan birilerini, masum görünen bu tutumla bir başkasını utandırmak ya da küçük düşürmek için tam gediğe oturan sözü ya da jesti kolayca bulan birilerini tanımayanımız var mıdır? Doğal olarak, aşağılama başkalarının gözü önünde yapılırsa, bu tür sadistlik çoğu kez daha da etkili olur.[12]

Josef Stalin: Klinik Bir Cinsel-Olmayan Sadistlik Olgusu

Hem tinsel hem de bedensel sadistliğin belirgin tarihsel örneklerinden biri Stalin'di. Nasıl ki Sade'ın romanları cinsel sadistliğin eksiksiz bir anlatımıysa, Stalin'in davranışı da cinsel-olmayan sadistliğin eksiksiz bir anlatımıdır. Devrimin başından beri, siyasal tutuklulara işkence yapılmasını buyuran ilk kişi Stalin'di; onun bu emri verdiği zamana kadar, Rus devrimcilerinin kesinlikle kaçındıkları bir önlemdi bu (R. A.

Medvedev, 1971).[13] Stalin döneminde NKVD'nin uyguladığı işkence yöntemleri, kusursuzluk ve acımasızlık yönünden, çarlık polisinin düşünüp uyguladığı bütün yöntemleri geride bıraktı. Bazen Stalin, bir tutukluya ne tür işkence uygulanacağını kendisi söylüyordu. Stalin, en başta tinsel sadistlik uyguluyordu. Bununla ilgili birkaç örnek vermek istiyorum. Stalin'in hoşuna giden özel bir yöntem, insanları güvencede olduklarına inandırmak ama bir-iki gün sonra tutuklatmaktı. Elbette, kendini özellikle güvende sanırken birdenbire tutuklanan birine tutuklanmanın indirdiği darbe çok daha ağır oluyordu. Bundan başka Stalin, bir yandan kişiye kendisi hakkında iyi düşünceleri olduğu güvencesini verirken, öte yandan da onun geleceğini bilmenin sadistçe hazzını tadabiliyordu. Bir başkası üzerinde bundan daha büyük bir üstünlük ve denetim olur mu?

İşte, Medvedev'in aktardığı birkaç ayrıntılı örnek:

İçsavaş kahramanı D. F. Serdich'in tutuklanmasından kısa bir süre önce Stalin bir kabulde onunla kadeh tokuşturarak "Brüderschaft"a (kardeşliğe) içmelerini önermişti. Bliukher'in mahvedilmesinden yalnızca birkaç gün önce Stalin, bir toplantıda onunla çok sıcak biçimde konuşmuştu. Stalin, bir Ermeni heyeti kendisini görmeye geldiğinde, şair Charents'i sormuş ve ona dokunulmayacağını söylemişti; ama birkaç ay sonra Charents tutuklandı ve öldürüldü. Ordzhonikidze'nin komiser vekili A. Serebrovskii'nin karısı, 1937'de bir akşam Stalin'den gelen beklenmedik bir telefonu anlatıyordu. "Her yere yaya gittiğinizi duydum," demişti Stalin. "Bu hiç iyi değil. İnsanlar hiç olmayacak şeyler düşünebilirler. Arabanız onarımdaysa size bir araba göndereyim." Ve ertesi sabah, Bayan Serebrovskii'nin kullanması için Kremlin garajından bir araba geldi. Ama iki gün sonra Bayan Serebrovskii'nin kocası hastaneden alınarak tutuklandı.

Ünlü tarihçi ve yayımcı I. Steklov, bütün bu tutuklamalardan huzursuzluk duyarak Stalin'e telefon edip randevu istedi. "Elbette, gel görüşelim," dedi Stalin ve buluştukları zaman ona güven verecek biçimde konuştu: "Ne oluyor sana? Parti seni biliyor ve sana inanıyor; üzülmen için hiçbir neden yok." Steklov evine, dostlarına ve ailesine döndü; ama hemen o akşam NKVD onu götürmeye gel-

di. Doğal olarak, dostlarının ve ailesinin aklına gelen ilk şey, olan bitenden habersiz görünen Stalin'e başvurmaktı. Stalin'in durumu bilmediğine inanmak, alçakça ve ustaca bir oyun oynandığına inanmaktan çok daha kolaydı. Bir zamanlar SSCB temsilcisi ve daha sonraları Merkez Yürütme Kurulu Yazmanı olan I. A. Akulov, 1958'de paten yaparken düştü ve az kalsın ölümüne yol açan bir beyin sarsıntısı geçirdi. Stalin'in önerisi üzerine Akulov'un yaşamının kurtarılması için yurtdışından tanınmış cerrahlar getirildi. Uzun ve çetin bir iyileşme döneminden sonra Akulov işinin başına döndü, ama çok geçmeden tutuklandı ve kurşuna dizildi.

Özellikle inceltilmiş bir sadistlik biçimi, Stalin'in en yüksek Sovyet ya da Parti görevlilerinden bazılarının eşlerini, bazen de çocuklarını tutuklatıp çalışma kampında tutma huyuydu; bu sırada, kocalar ise eşlerinin salıverilmesini dilemeyi akıllarından bile geçirmeksizin işlerine devam etmek ve Stalin'in önünde yerlere kapanmak zorundaydılar. Nitekim, Sovyetler Birliği Başkanı Kalinin'in karısı 1937'de[14] tutuklandı; Molotov'un karısı ile önde gelen Komintern yetkililerinden biri olan Otto Kuusinen'in karısı ve oğlu çalışma kamplarındaydılar. Adı açıklanmayan bir tanığın belirttiğine göre, Stalin sözü edilen tanığın da bulunduğu bir konuşmada Kuusinen'e, oğlunun salıverilmesi için niçin çaba göstermediğini sordu. "Besbelli tutuklanması için önemli nedenler vardı," diye yanıtladı Kuusinen. Tanığın anlattığına göre, "Stalin hoşnut hoşnut sırıttı ve Kuusinen'in oğlunun bırakılmasını buyurdu." Kuusinen, çalışma kampında bulunan karısına paketler gönderiyordu ama bu paketleri kendi adıyla değil, kâhyası olan kadının adıyla gönderiyordu. Stalin, kendi özel sekreterinin karısını tutuklattı, oysa sekreteri görevini sürdürüyordu.

Görevlerini bırakamayan, karılarının ya da oğullarının salıverilmesini isteyemeyen ve tutuklamanın haklı olduğu konusunda Stalin'le aynı görüşü paylaşmak zorunda olan bu yüksek görevlilerin içine düştükleri aşırı aşağılanmayı gözünde canlandırması için, insanın çok geniş bir imgelem gücüne sahip olması gerekmez. Ya bu kişilerin hiç duyguları yoktu

ya da ruhsal bakımdan çöküntüye uğrayıp tüm özsaygılarını ve onur duygularını yitirmişlerdi. Bu durumun çarpıcı bir örneği, Sovyetler Birliği'ndeki en güçlü kişilerden biri olan Lazar Kaganoviç'in, savaştan önce Havacılık Sanayii bakanı olan kardeşi Mikail Moiseeviç'in tutuklanmasına gösterdiği tepkidir:

O (Mikail Moiseeviç), birçok kişinin baskı altına alınmasından sorumlu olan bir Stalinciydi; ama savaştan sonra Stalin'in gözünden düştü. Sonuç olarak, bir yeraltı "faşist merkezi" kurdukları öne sürülen bazı tutuklu görevliler, suç ortakları olarak Mikail Kaganoviç'in de adını verdiler. Bunların savına göre, Hitlerciler Moskova'yı alsalardı Kaganoviç (bir Yahudi) faşist hükümetin başkan yardımcısı olacaktı; bu, etki altında yapıldığı apaçık belli olan (ve düpedüz saçma) bir suçlamaydı. Stalin, açıkça beklediği bu tanık ifadelerini öğrenince, Lazar Kaganoviç'e telefon etti ve faşistlerle bağlantısı olduğu için kardeşinin tutuklanacağını söyledi. "Peki, ben ne yapayım?" dedi Lazar. "Eğer gerekliyse, tutuklayın!" Bu konuyla ilgili bir Politbüro görüşmesinde Stalin, "ilkeler"inden dolayı Lazar Kaganoviç'i övdü: Kardeşinin tutuklanmasını onaylamıştı. Ama sonra Stalin, tutuklamanın alelacele yapılmaması gerektiğini sözlerine ekledi. "Mikail Moiseeviç yıllardan beri Parti'de bulunmaktadır, bu yüzden de tanık ifadelerinin bir kez daha gözden geçirilmesi gerekir," dedi. Bu nedenle, M. M. ile ona karşı tanıklık edenin yüzleştirilmesi için Mikoyan'a talimat verildi. Yüzleşme, Mikoyan'ın bürosunda yapıldı. İçeriye bir adam getirildi; bu adam, daha önce verdiği ifadeyi Kaganoviç'in yanında da yineledi ve savaştan önce bazı uçak fabrikalarının, Almanlar daha kolay ele geçirebilsinler diye bile bile sınıra yakın kurulduğunu sözlerine ekledi. Mikail Kaganoviç tanığı dinledikten sonra, Mikoyan'ın bürosuna bitişik olan küçük ayakyoluna gitmek için izin istedi. Birkaç saniye sonra ayakyolundan bir tabanca sesi duyuldu.

Stalin'in sadistliğinin bir başka biçimi de davranışlarının önceden kestirilememesiydi. Stalin'in tutuklanmalarını emrettiği, ama işkence gördükten ve ağır hükümler giydikten sonra birkaç ay ya da birkaç yıl içinde salıverilen ve çoğu kez hiçbir açıklama yapılmadan yeniden yüksek görevlere atananlarla ilgili örnekler vardır. Bu açıdan açıklayıcı bir örnek,

Stalin'in, eski yoldaşı ve "bir keresinde St. Petersburg'da polisten kaçıp saklanmasına yardım etmiş" olan Sergei İvanoviç Kavtaradze'ye davranışıdır.

> *İleriki yıllarda Kavtaradze, Troçkist muhalefete katıldı ve ancak Troçkist merkez, destekçilerine muhalif etkinliği durdurma çağrısı yaptığı zaman muhalefetten ayrıldı. Eski bir Troçkist olarak Kazan'a sürülmüş olan Kavtaradze, Kirov'un öldürülmesinden sonra, Stalin'e bir mektup yazarak Parti'ye karşı çalışmadığını bildirdi. Stalin hemen Kavtaradze'yi sürgünden geri getirdi. Kısa süre sonra, önde gelen birçok gazetede Kavtaradze tarafından yazılan ve Stalin'le birlikte yaptıkları yeraltı çalışması olayını anlatan bir makale yayımlandı. Stalin bu makaleden hoşlandı, ama Kavtaradze artık bu konu üzerinde yazmadı. Hatta yeniden Parti'ye girmedi; ufak tefek yayım çalışmaları yaparak yaşamını sürdürdü. 1936 yılı sonunda Kavtaradze ve karısı ansızın tutuklandılar ve işkence yapıldıktan sonra kurşuna dizilme cezasına çarptırıldılar. Kavtaradze, Budu Mdivani'yle birlikte, Stalin'i öldürmeyi planlamakla suçlanmıştı. Hükmün verilmesinden kısa süre sonra Mdivani kurşuna dizildi. Ama Kavtaradze uzun süre ölüm hücresinde tutuldu. Hiç beklenmedik bir anda Beria'nın bürosuna götürüldü; orada, tanınmayacak kadar yaşlanmış olan karısıyla karşılaştı. Her ikisi de salıverildiler. Kavtaradze ilk önce bir otele yerleşti; daha sonra bir komün apartmanında iki oda tuttu ve çalışmaya başladı. Stalin, Kavtaradze'yi akşam yemeğine çağırarak, hatta bir keresinde Beria'yla birlikte beklenmedik bir ziyarette bulunarak ona çeşitli olumlu işaretler vermeye başladı. (Söz konusu ziyaret, komün apartmanında büyük heyecan yarattı. Kavtaradze'nin komşularından bir kadın, kendi deyişiyle, "Yoldaş Stalin'in portresi" eşikte belirdiği zaman bayıldı.) Stalin, Kavtaradze'yi akşam yemeğine konuk ettiği zamanlarda çorbayı kendisi koyar, fıkralar anlatır ve anılarından söz ederdi. Ama bu akşam yemeklerinden birinde Stalin, birdenbire konuğuna dönerek "Yine beni öldürmek istedin işte" dedi.*[15]

Stalin'in bu örnekteki davranışı, onun karakterindeki bir öğeyi –kendileri üzerinde mutlak yönetime ve denetime sahip olduğunu, insanlara gösterme arzusunu– özellikle açık biçimde ortaya koyuyor. Tek sözüyle onları öldürtebilir, işkence ettirebilir, kurtarabilir ve ödüllendirebilirdi. Yaşam ve

ölüm üzerinde Tanrı'nın gücüne; büyütme ve yok etmekte, acı verme ve yaraları sarmakta doğanın gücüne sahipti. Yaşam ve ölüm onun arzusuna bağlıydı. Batı'yla iyi ilişkiler kurmayı amaçlayan politikasının başarısızlığa uğramasından sonra Litvinov, Stalin'in nefret ettiği her şeyi savunan Ehrenburg ya da Ehrenburg'un tam karşıtı bir yola sapan Pasternak gibi bazı kişileri Stalin'in niçin yok etmediğini de bu olgu açıklayabilir. Medvedev'in getirdiği açıklamaya göre, bazı durumlarda Stalin, Lenin'in yolunda yürümeyi sürdürdüğü yolundaki savı desteklemek için bazı yaşlı Bolşevikleri sağ bırakmak zorundaydı. Ama hiç kuşkusuz, Ehrenburg konusunda bundan söz edilemez. Bana kalırsa, burada da yönlendirici güdü, herhangi bir –hatta en kötü– ilkeyle kısıtlanmaksızın keyfince ve hesabına göre denetleme duygusundan Stalin'in çok hoşlanmasıydı.

Sadistliğin Niteliği

Stalin'in sadistliğine ilişkin bu örnekleri vermemin nedeni, ana sorunu *–sadistliğin doğası sorununu–* ortaya koymam için çok uygun olmalarıdır. Buraya kadar, cinsel, bedensel ve tinsel olmak üzere çeşitli sadist davranış türlerini tanımlayarak ele aldık. Sadistliğin bu değişik biçimleri birbirinden bağımsız değildir; sorun ortak öğeyi, bir başka deyişle sadistliğin özünü bulmaktır. Ortodoks ruhçözümlemecilik, cinselliğin belirli bir yönünün bütün bu sadistlik biçimlerinde ortak olduğunu öne sürüyordu. Freud'un kuramının ikinci evresinde ileri sürüldüğüne göre, sadistlik, Eros (cinsellik) ve ölüm içgüdüsünün kişinin dışına yöneltilmiş bir bileşimi olduğu halde, mazoşistlik, Eros ve ölüm içgüdüsünün kişinin kendisine yöneltilmiş bir biçimidir.

Ben buna karşı çıkıyor ve şu açıklamayı öneriyorum: Sadistliğin tüm dışavurumlarında ortak olan öz, ister hayvan, ister çocuk, ister erkek, isterse kadın olsun *bir canlı varlık üzerinde mutlak ve kısıtlanmamış denetime sahip olma tutkusu*dur. Bir kişiyi, kendisini savunamadan acıya ya da aşağılanmaya katlanmaya zorlamak, mutlak denetimin dışavurumların-

dan biridir ama kesinlikle tek dışavurumu değildir. Bir başka canlı varlık üzerinde kesin denetime sahip olan, o varlığı kendi malı, kendi mülkü yapar; kendisi de o varlığın tanrısı olur. Bazen bu denetim yararlı bile olabilir; bu durumlarda, iyiliksever sadistlikten söz edebiliriz. Bir kişinin bir başkasına onun iyiliği için hükmettiği ve gerçekte, tutsaklık altında bulundurması dışında ona birçok yönden yararlı olduğu durumlarda karşımıza çıkan bir sadistlik biçimidir bu. Ama sadistlik genellikle kötü amaçlıdır. Bir başka insan üzerinde kesin denetim, o insanı kötürümleştirmek, boğmak, engellemek demektir. Böylesi denetim her biçime bürünebilir ve her düzeyde olabilir.

Albert Camus'nün *Caligula* adlı oyunu, mutlak güçlülük özlemi olan aşırı bir sadistçe denetim türünü örneklemektedir. Bu oyunda, koşulların sınırsız bir güç basamağına yükselttiği *Caligula*'nın nasıl gitgide daha çok güç özlemine kapıldığını görüyoruz. *Caligula,* senatörlerin karılarıyla yatıyor ve bu senatörler hayranlık dolu, yaltakçı dostlar gibi davranmak zorunluluğunu duydukları zaman içine düştükleri aşağılanmış durumla eğleniyor. Bunların bazılarını öldürüyor; geriye kalanlar da gülümsemek ve şaka yapmak zorunda kalıyorlar. Ama bu denli güçlülük bile onu doyurmuyor; o mutlak güç istiyor, olanaksızı istiyor. Camus onu şöyle konuşturuyor: "Ay'ı istiyorum."

Caligula'nın deli olduğunu söylemek kolaydır, ama onun deliliği bir yaşam biçimidir. İnsan varoluşu sorununa getirilen bir çözümdür; çünkü mutlak güçlülük yanılsamasına, insan varoluşunun sınırlarını aşma yanılsamasına hizmet eder. *Caligula,* mutlak güce ulaşmaya çabalarken insanlarla olan tüm bağını yitiriyor. İnsanları dışlaya dışlaya kendisi de toplum dışına atılmış bir kişi olup çıkıyor; delirmesi zorunlu oluyor, çünkü mutlak güçlülük kumarı suya düştüğü zaman, yapayalnız, güçsüz bir birey olarak orta yerde kalıyor.

Caligula elbette ayrıksı bir örnektir. Mutlak olabileceği yanılsamasına kapılmalarına yol açabilecek kadar büyük bir güce ulaşma şansına çok az kişi sahip olur. Ama tarih boyun-

ca, günümüze dek, böyle bir güce sahip olan bazı kişiler olmuştur. Böylesi kişiler utkulu kaldıkları sürece büyük devlet adamları ya da generaller olarak baştacı edilirler; eğer yenilirlerse deli ya da suçlu sayılırlar.

İnsan varoluşu sorununa getirilen bu aşırı çözüm, ortalama kişilerden uzak bir çözümdür. Ama toplumsal sistemlerin çoğunda (bizim sistemimiz de bu kapsamdadır), aşağı toplumsal düzeylerdekiler bile, kendilerine bağımlı olanlar üzerinde denetim uygulayabilirler. Çevrede her zaman çocuklar, kadınlar veya köpekler vardır ya da tutukevlerindeki hükümlüler, hastanelerdeki yoksul hastalar (özellikle de akıl hastaları), okullardaki öğrenciler, sivil bürokrasi kademelerinde görev yapanlar gibi umarsızlar vardır. Saydığımız bu topluluklarda üst (amir) konumunda bulunanların somut güçlerinin ne ölçüde denetlendiği ya da kısıtlandığı ve bu durumların ne ölçüde sadist doyum olanağı sağladığı toplumsal yapıya bağlıdır. Bütün bu topluluklardan başka, güçsüz durumdaki dinsel ve budunsal (etnik) azınlıklar da çoğunluğun en yoksul üyesine bile büyük bir sadist doyum olanağı sağlar.

Sadistlik, daha iyi yanıtların bulunamadığı zamanlarda insan olarak doğmuş olma sorununa bulunan yanıtlardan biridir. Bir başka varlık üzerinde mutlak denetim bir başka varlığa oranla mutlak güçlülük deneyimi, özellikle gerçek yaşamı üretkenlikten ve sevinçten uzak olanlarda, insan varoluşunun sınırlarını aştıkları yanılsamasını yaratır. Temelde, sadistliğin hiçbir pratik amacı yoktur; sadistlik "önemsiz" bir şey değildir, bir "tutkunluk"tur. *Güçsüzlüğün mutlak güçlülük deneyimine dönüşmesidir*; ruhsal sakatların dinidir.

Ama bir kişinin ya da kümenin bir başkası üzerinde denetimsiz güce sahip olduğu her durum sadistlikle sonuçlanmaz. Ana-babaların, tutukevi gardiyanlarının, öğretmenlerin, bürokratların birçoğu –belki de çoğunluğu– sadist değildir. Çeşitli nedenlerden dolayı, birçok kişinin karakter yapısı, sadistlik olanağı yaratan koşullarda bile sadistliğin gelişmesine elverişli değildir. Karakterinde yaşamı geliştirici yön ağır basanlar, kolay kolay gücün büyüsüne kapılmazlar. Ama in-

sanları, sadist şeytanlar ve sadist olmayan azizler diye iki sınıfa ayırmak tehlikeli bir aşırı yalınlaştırma olacaktır. Önemli olan, belli bir kişinin karakter yapısı içerisindeki sadistlik tutkusunun yeğinliğidir. Birçok kişinin karakter yapısında sadistlik öğelerine rastlanabilir ama bu öğeler, yaşamı geliştirici nitelikteki güçlü eğilimlerle öyle dengelenmiştir ki, bu kişiler sadist olarak sınıflandırılamaz. Böylesi kişilerde, iki yönelim arasındaki iç çatışma, sık sık sadistliğe karşı duyarlılığın artmasına ve sadistliğin tüm biçimlerine karşı yoğun tepkilerin oluşmasına yol açar. (Bu kişilerdeki sadistlik eğilimlerinin izleri, önemsiz, belirleyici olmayan davranışlarda yine de ortaya çıkabilir ama bu izler dikkati çekmeyecek ölçüde silik-tir.) Sadist karakterli bazı kişilerde de sadistlik, (yalnız bastırılmakla kalmayıp) eşit güçlerle en azından dengelenmiştir. Bu kişiler, umarsız insanları denetlemekten bir ölçüde haz duyabilirler, ama (kitle çılgınlığı gibi olağandışı koşullar bir yana bırakılırsa) işkence uygulamalarına ve benzer kıyımlara katılmazlar ya da böylesi eylemlerden haz duymazlar. Hitler yönetiminin, Hitler'in buyruğuyla yapılan sadist canavarlıklar karşısındaki tutumu bunu örnekleyebilir. Hitler yönetimi, Yahudilerle sivil Polonyalıların ve Rusların yok edilmesini, yalnız az sayıdaki SS yöneticisinin bildiği büyük bir giz olarak saklama zorunluluğu duyuyordu; bu uygulamayı Alman halkının büyük çoğunluğundan gizliyordu. Himmler ve bu canavarlıkları yapan başkaları, birçok konuşmalarında, öldürmelerin "insana yakışır" bir biçimde, sadistçe aşırılıklara kaçılmadan yapılması gerektiğini vurguluyorlardı; başka türlü bu uygulamalar, SS görevlilerine bile dayanılmayacak ölçüde iğrenç gelirdi. Bazen de öldürülecek Rus ve Polonyalı sivillerin kısa, yasak savıcı bir yargılama işleminden geçirilmelerini emreden kararlar yayımlanıyordu; bundan amaç, idamları uygulayanlara, kurşuna dizmenin "yasal" olduğu duygusunu vermekti. Bu tutumun ikiyüzlülüğü apaçık sırıtmakla birlikte; geniş çaplı sadistçe eylemlerin, Nazi düzenine tüm varlığıyla bağlanabilecek pek çok kişiyi ayağa kaldıracağına Nazi önderlerinin inandıklarını gösteren bir kanıt ola-

rak bu tutum yine de ilginçtir. 1945'ten beri pek çok veri gün ışığına çıkarılmıştır ama –sadist eylemleri öğrenmekten kaçınmış olsalar bile– Almanların böylesi eylemlere ne ölçüde kapıldıklarının ayrıntılı ve derli-toplu bir araştırması henüz yapılmamıştır.

Sadist karakter özellikleri, karakter yapısının bütününden soyutlanırsa anlaşılamaz. Bu özellikler, bütün olarak anlaşılması gereken bir sendromun parçalarıdır. Sadist karakterli bir kişiye göre, her canlı denetlenebilir; her canlı varlık nesne haline gelebilir. Daha doğru söylemek gerekirse, canlı varlıklar, yaşayan, çırpınan, kıpırdayan denetim nesnelerine dönüştürülebilir. Her türlü tepkileri, kendilerini denetleyen kişi tarafından dayatılabilir. Sadist, yaşamın efendisi olmak ister; bu nedenle de kurbanındaki yaşam niteliğinin korunması gerekir. Gerçekte, sadisti yıkıp yok eden birinden ayıran özellik de budur. Yıkıcı, başkalarını safdışı bırakmak, ortadan kaldırmak ister; yaşamı yok etmek ister. Sadist ise yaşamı denetleme ve boğma duygusunun peşindedir.

Sadisti, güçlüler değil, yalnızca umarsızlar kışkırtır; sadistin bir başka özelliği de budur. Sözgelimi, birbirine denk olanlar arasındaki bir kavgada düşmanlardan birinin yaralanması sadistçe hazza neden olmaz; çünkü bu durumda yaralama eylemi, denetimin bir anlatımı değildir. Sadist karakter için, hayranlık uyandıran bir tek nitelik vardır, o da güçlülüktür. Sadist, güçlü olanlara hayranlık duyar, tapar, boyun eğer; ama güçsüz olanlardan, karşılık veremeyenlerden iğrenir, onları denetlemek ister.

Sadist karakterli kişi, belirsiz olan ve önceden kestirilemeyen, onu kendiliğinden nitelikte ve özgün tepkiler göstermeye zorlayacak sürprizler yaratan her şeyden korkar. Bu nedenle de yaşamdan korkar. Yaşam, doğası gereği, önceden kestirilemeyen ve belirsiz olaylarla dolu olduğu için sadisti korkutur. Yaşam örgütlüdür, ama düzenli değildir; yaşamda kesin olan bir tek şey vardır, o da tüm insanların ölümlü olduğu gerçeğidir. Sevgi de aynı ölçüde kesinlikten yoksundur. Sevilmek için sevecen olma, sevgi uyandırma yeteneği gereklidir; bu da

her zaman geri çevrilme ve başarısızlığa uğrama olasılığını içinde taşır. Bu nedenle, sadist karakterli kişi, ancak denetleme gücüne sahip olduğu zaman, bir başka deyişle sevgisine konu olan şey *üzerinde* yönetim gücüne sahip olduğu zaman, "sevebilir". Sadist karakterli kişi, çoğunlukla yabancılardan ve yeniliklerden korkar; yabancı biri yenilik demektir; yeni olan bir şey de korku, kuşku ve nefret uyandırır, çünkü kendiliğinden, canlı ve alışılmamış bir tepki gerektirir.

Sözünü ettiğimiz sendromun bir başka öğesi de sadistin pısırıklığı ve ürkekliğidir. Sadistin boyun eğici olması bir çelişki gibi görülebilir; ancak bu, yalnız bir çelişki değil, aynı zamanda da bir zorunluluktur. Sadist, kendisini güçsüz, cansız ve yetersiz duyumsadığı için sadisttir. Bu yoksunluğunu, başkaları üzerinde denetim kurarak, bir solucan gibi duyumsadığı kendi benliğini bir Tanrı'ya dönüştürerek ödünlemeye çalışır. Ama güç sahibi olan sadist bile, insansal güçsüzlüğünden dolayı acı çeker. Öldürebilir, işkence yapabilir ama yine de boyun eğebileceği daha yüksek bir güce gereksinme duyan sevgisiz, soyutlanmış, korkmuş biri olarak kalır. Hitler'den bir basamak aşağıdakiler için, en yüksek güç Führer'di; Hitler için ise en yüksek güç Yazgı idi, Evrim yasalarıydı.

Bu boyun eğme gereksinmesinin kökeni mazoşizmde yatar. Her zaman birbirleriyle bağlantılı olan sadistlik ve mazoşizm, davranışçılara göre karşıt şeylerdir ama gerçekte, tek bir temel durumun –dirimsel güçsüzlük duygusunun– iki ayrı yüzünü oluştururlar. Hem sadistler hem de mazoşistler, deyiş yerindeyse, bir başkasının kendilerini "bütünleme"sine gereksinme duyarlar. Sadist, bir başka varlığı kendisinin uzantısı yapar; mazoşistse kendisini bir başka varlığın uzantısı yapar. Her ikisi de ortakyaşamsal bir ilişki peşindedir; çünkü her ikisi de merkezini yitirmiştir. Sadist, kurbanından bağımsızmış gibi görünürse de, sapkın bir biçimde bu kurbana gereksinme duyar.

Sadistlikle mazoşistlik arasında yakın bir bağlantı bulunduğu için, belirli bir kişide bu yönlerden biri ya da öteki daha başat olsa bile, sadist-mazoşist bir karakterden söz etmek

daha doğru olur. Sadist- mazoşist kişiler, karakter yapılarının ruhbilimsel yönü siyasal bir tutumu anlatacak biçimde dile getirilerek, "yetkeci karakter" adıyla da anılmaktadır. Siyasal tutumu genellikle (etkin ve edilgin) yetkeci olarak tanımlananlar, çoğu kez (toplumumuzda) sadist-mazoşist karakter özellikleri –kendilerinden aşağıdakileri denetleme, kendilerinden yüksekte bulunanlara boyun eğme davranışı– sergiledikleri için bu, yerinde bir kavramdır.[16]

Freud tarafından geliştirilen ve Freud'un öğrencileri, özellikle de K. Abraham ve Ernest Jones tarafından genişletilen "dışkıl karakter" kavramına değinilmezse, sadist-mazoşist karakter tam olarak anlaşılamaz.

Freud (1908), dışkıl karakterin bir karakter özellikleri *sendromunda* kendisini açığa vurduğuna inanıyordu. İnatçılık, aşırı düzenlilik ve cimrilik olarak belirlenen bu karakter özelliklerine daha sonra dakiklik ve aşırı temizlik de eklendi. Freud'a göre, bu sendromun kökeni, dışkıl kösnül bölgeden kaynaklanan "dışkıl libido"da yatıyordu. Bu sendromun karakter özellikleri, söz konusu dışkıl libidonun amaçlarıyla ilgili tepki geliştirmeler ya da yüceltmeler olarak açıklanıyordu.

Libido kuramının yerine *bağlantılılık biçimini* koymaya yönelik çabalarım sırasında, bu sendrom kapsamına giren çeşitli özelliklerin, araya uzaklık koyucu, denetleyici, reddedici ve biriktirici bağlantılılık biçiminin ("biriktirici karakter"in) dışavurumdan oldukları varsayımına ulaştım (E. Fromm, 1947). Bu, dışkıyla ve bağırsak hareketleriyle ilgili her şeyin belirgin bir rol oynadıkları konusunda Freud'un yaptığı klasik gözlemlerin doğru olmadığı anlamına gelmez. Tam tersine kişilerle ilgili ruhçözümsel gözlemlerim sonucunda, Freud'un gözlemlerinin bütünüyle yerinde olduğunu anladım. Ama aramızdaki ayrılık, şu sorunun yanıtında yatmaktadır: Dışkıl libido, dışkı saplantısının ve dolaylı olarak dışkıl karakter sendromunun *kaynağı* mıdır, yoksa söz konusu sendrom özel bir bağlantılılık biçiminin mi *dışavurumudur*? İkinci durum doğruysa, dışkıl ilgi, dışkıl karakterin *nedeni* olarak değil, bir başka ama *simgesel* bir anlatımı olarak anlaşılmalıdır. Gerçek-

ten de dışkı çok uygun bir simgedir: Dışkı, insanın yaşam sürecinden atılan ve artık insan yaşamına hizmet etmeyen bir şeydir.[17]

Biriktirici karakter, nesnelerin, düşüncelerin ve duyguların düzenli olmasını ister; ama ondaki düzenlilik saplantısı kısır ve katıdır. Bu yapıdaki kişi, nesnelerin yerli yerinde olmamasına dayanamaz ve onları bir düzene koyma zorunluluğu duyar. Bu yolla mekânı denetler; usdışı dakiklikle zamanı denetler; önüne geçemeyeceği temizlik saplantısıyla, kirli ve düşmanca saydığı dünyayla olan ilişkisini koparır. (Ama tepki geliştirmenin ya da yüceltmenin meydana gelmediği bazı zamanlarda, aşırı temizlik değil, pislik eğilimi baş gösterir.) Biriktirici karakterli kişi, kendisini dört yandan kuşatılmış bir kale gibi duyumsar; hiçbir şeyin dışarı çıkmasına izin vermemek ve kalenin içindekileri esirgemek zorundadır. Onun inatçılığı ve dikbaşlılığı, dış saldırıya karşı yarı otomatik bir savunmadır.

Biriktirici kişi, yalnızca sabit miktarda güce, enerjiye ya da zihinsel yeteneğe sahip olduğu ve bu birikimin kullanılınca azalacağı ya da tükeneceği duygusunu taşır. Tüm canlıların kendini yenileme yeteneğine sahip olduğunu, etkinlik göstermenin ve yeteneklerimizi kullanmanın gücümüzü artıracağını, oysa durgunluğun azaltacağını kavrayamaz; ona göre, ölüm ve yıkım, yaşam ve gelişmeden daha büyük bir gerçekliğe sahiptir. "Yaratma eylemi" kulağına çalınan ama gerçekliğine inanmadığı bir mucizedir. Onun için en yüce değerler, düzen ve güvenliktir; onun sloganı şudur: "Güneşin altında yeni hiçbir şey yoktur!" Başkalarıyla yakın ilişki kurmayı kendisine yönelik bir tehdit sayar; onun için güvenlik demek, ya herkesten uzak durmak ya da herkese sahip olmak demektir. Biriktirici kişi, kuşkucu biçimde davranır ve özel bir adalet anlayışına sahiptir; bu adalet anlayışı, özünde şu ilkeye dayanır: "Benimki bana, seninki sana."

Dışkıl-biriktirici kişinin, dünyayla olan bağlantısında kendisini güvende hissetmesinin bir tek yolu vardır, o da dünyayı mülkiyetine almak ve denetlemektir; çünkü bu kişi,

kendisiyle dünya arasında sevgiye ve üretkenliğe dayalı bir bağlantı kurma yeteneğinden yoksundur.

Dışkıl-biriktirici karakter ile sadistlik arasında klasik ruhçözümlemecilerce tanımlanan yakın ilişkinin gerçekten var olduğunu, klinik veriler açık biçimde kanıtlamaktadır ve bu ilişkinin libido kuramı açısından ya da insanın dünyayla olan bağlantısı açısından yorumlanması pek bir şey değiştirmez. Dışkıl-biriktirici bir karaktere sahip olan toplumsal kümelerin dikkate değer düzeyde sadistlik sergileme eğiliminde oldukları gerçeği de bu ilişkiyi kanıtlamaktadır.[18]

Bürokratik karakter,[19] siyasal anlamda değil, daha çok toplumsal anlamda, sadist-mazoşist karakterle aşağı yukarı eşanlamlıdır. Bürokratik düzende, her kişi kendisinden aşağı olan birini denetler ve kendi üstünde olan birisince denetlenir. Böyle bir düzende hem sadist hem de mazoşist tepkiler doyurulabilir. Bürokrat karakterli kişi, kendisinden aşağıda olanları hor görür, kendisinden yukarıda olanlara ise hayranlık duyar ve onlardan korkar. Astını eleştiren ya da bir dakika gecikince kaşlarını çatan veya çalışma saatleri içinde astın üste "ait" olduğunu en azından simgesel olarak anımsatıcı davranışlarda direten belli bir bürokrat tipinin yüz anlatımına bakmak ve sesini duymak, bunu saptamak için yeter de artar bile. Ya da bir postanede, camlı tezgahın arkasında oturan bürokratı düşünelim; yarım saattir beklemekte olan son iki kişinin o gün gidip ertesi gün yeniden gelmek zorunda kalacaklarını bile bile, camlı tezgahtaki küçük pencerenin kapağını tam saat 17:30'da kapatırken bu bürokratın yüzündeki güçlükle sezilen hafif gülümseme izlenebilir. Burada önemli olan, bu kişinin tam 17:30'da pul satmaya son vermesi değildir. Onun davranışının önemli yönü, onları *kendisinin* denetlediğini ortaya koyarak insanları düş kırıklığına uğratmaktan haz duymasıdır; bu, onun yüz anlatımında ifadesini bulan bir doyumdur.[20]

Çağdışı bürokratların hepsinin sadist olmadığını söylemeye gerek yoktur. Bürokrat olmayanlara ya da çağcıl bürokratlara oranla, bu küme içinde sadistliğe ne sıklıkla rastlandığını

ancak derinlemesine bir ruhbilimsel inceleme ortaya koyabilir. Yalnızca birkaç tanınmış örneğe değinirsek; İkinci Dünya Savaşı sırasında askeri bürokrasinin en yüksek rütbeli subayları arasında bulunan General Marshall ve General Eisenhower, sadistlikten uzak olmalarıyla ve askerlerinin yaşamına gerçekten insanca bir ilgi göstermeleriyle dikkat çekiyorlardı. Öte yandan, Birinci Dünya Savaşı'nda birçok Alman ve Fransız generali, hiçbir yeterli taktik amaç olmadan askerlerini harcamakta gösterdikleri acımasızlık ve zalimlikle dikkati çekiyorlardı.

Bazen de sadistlik, incelikli davranışlarla ve belli durumlarda belli kişilere yönelik iyilikseverlik gibi görünen tutumlarla örtülenir. Ama bu inceliğin yalnızca aldatma amacı güttüğünü, hatta hiçbir içtenlikli duyguya dayanmayan bir çalımdan başka bir şey olmadığını düşünmek yanlış olur. Bu olguyu daha iyi anlamak için, aklı başında insanların çoğunun, hiç değilse bazı bakımlardan insan olduklarını ortaya koyan, özimgelerini korumak istediklerini dikkate almak zorunludur. Bütün bütüne insanlık dışı olmak demek, bütün bütüne soyutlanmak, insanlığın bir parçası olma duygusunu yitirmek demektir. Bu nedenle, herhangi bir insana karşı incelikten, dostluktan ya da sevecenlikten bütünüyle yoksun olmanın, uzun erimde dayanılmaz bir kaygı yarattığını düşünmemize neden olan birçok verinin bulunmasına şaşmamak gerekir. Sözgelimi, özel Nazi kuruluşlarında görev alan ve binlerce insan öldürmek durumunda kalanlarda delilik ve ruhsal bozukluk görüldüğünü bildiren raporlar[21] vardır. Nazi rejiminde, kitlesel öldürme emirlerini yerine getirmek zorunda kalan görevlilerin birçoğu, *Funktionärskrankheit* (görevli hastalığı) adı verilen sinir çöküntüleri geçirmişlerdir.[22]

Sadistlikle bağlantılı olarak "denetim" ve "güçlülük" sözcüklerini kullanmaktayım; ama bu sözcüklerin anlamlarının bulanık olduğu açıkça bilinmektedir. Güçlülük, insanlar *üzerinde* güç sahibi olma ya da bir şeyler yapma gücü anlamına gelebilir. Sadistin ulaşmaya çabaladığı şey, insanlar *üzerinde* güce sahip olmaktır; çünkü o, *var olma* gücünden yoksundur.

Ne yazık ki birçok yazar, "güçlülük" ve "denetim" sözcüklerinin anlamca belirsizliğini kullanmakta ve "başkası üzerinde güç sahibi olma"yı sezdirmeden övmek için, "bir şey yapma gücü"yle özdeşleştirmektedir. Dahası, denetimin bulunmaması, ne tür olursa olsun hiçbir örgütlülüğün bulunmadığı anlamına gelmez; yalnızca denetimin sömürücü nitelik taşıdığı ve denetlenenlerin kendilerini denetleyenleri denetleyemedikleri denetim türlerinin bulunmadığı anlamına gelir. İlkel toplumlardan tutun da belli amaçlar güden çağdaş topluluklara kadar, herkesin gerçek rızasına –yönlendirilmiş rızasına değil– dayanan ussal yetkenin geçerli olduğu ve "başkalarının üzerinde güce sahip olma" ilişkilerinin gelişmediği birçok toplum örneği vardır.

Hiç kuşkusuz, kendisini savunacak güce sahip olmayan birisi karakter yönünden de zayıftır. Bu kişi, sadist olmak yerine uysal ve mazoşist olabilir. Ama bu kişinin somut güçsüzlüğü, dayanışma ve sevecenlik gibi erdemler ile yaratıcılığın gelişmesine de yol açabilir. Güçsüz olma, dolayısıyla da köleleştirilme tehlikesi içinde bulunma ya da güçlü olma, dolayısıyla da insanlıktan çıkma tehlikesi içinde bulunma, iki kötü niteliktir. En çok bunların hangisinden kaçılacağı, dinsel ve ahlaksal ya da siyasal inanç sorunudur. Çağdaş düşünüşün tersine, Budacılığın, peygamberlerle başlayan Yahudi geleneğinin ve Hıristiyan İncillerinin bu konudaki kararı apaçıktır. Güçlülük ve güçsüzlük arasında ince ayrımlar belirlemek pek yerinde bir tutumdur ama kaçınılması gereken bir tehlike vardır; o da aynı anda hem Tanrı'ya hem de Sezar'a kulluk edilmesini öğütlemek için ya da daha da kötüsü ikisini özdeşleştirmek için belli sözcüklerin belirsiz anlamlarından yararlanılmasıdır.

Sadistliği Doğuran Koşullar

Sadistliğin gelişmesine hangi etmenlerin katkıda bulunduğu sorunu, bu kitapta yeterli bir çözüme kavuşturulamayacak ölçüde karışıktır. Ama bir noktayı ta başından açıklığa kavuşturmak gerekir: Çevre ile karakter arasında yalın bir

ilişki yoktur. Çünkü bireysel karakteri, yapıdan kaynaklanan yatkınlıklar, aile yaşamının ayırıcı özellikleri, kişinin yaşamındaki olağandışı olaylar gibi bireysel etmenler belirler. Karakter gelişiminde yalnızca bu bireysel etmenler pay sahibi olmakla kalmaz; çevresel etmenler de genellikle sanıldığından çok daha karmaşıktır. Daha önce vurguladığım gibi, bir toplum *herhangi bir* topluluk değildir. Bir toplum, son derece karmaşık bir sistemdir; eski ve yeni aşağı orta sınıflar, orta sınıflar, yukarı sınıflar, çürüyen seçkin tabakaları, dinsel ya da düşünsel-ahlaksal gelenekleri olan ya da olmayan topluluklar, küçük kasabalar ve büyük kentler; bunlar, göz önüne alınması gereken etmenlerin yalnızca bazılarıdır; başkalarından soyutlanmış bir tek etmen, toplumun yapısının anlaşılmasını sağlayamadığı gibi, karakter yapısının anlaşılmasını da sağlayamaz. Bu yüzden, toplumsal yapı ile sadistlik arasında bir bağıntı kurulmak isteniyorsa, tüm etmenlerin eksiksiz bir deneysel çözümlemesinin yapılması gerekecektir. Ama aynı zamanda şunu da eklemek gerekir ki, bir topluluğun bir başka topluluğu sömürmek ve baskı altında tutmak için kullandığı güç, birçok istisna bulunmakla birlikte, denetleyen toplulukta, sadistliğe yol açma eğilimi taşır. Bu nedenle sadistlik, ancak herhangi bir sınıf, cins ya da azınlık topluluğunun sömürücü denetim altında tutulmasına son verildiği zaman ortadan kalkacaktır (ama bireysel bir hastalık olarak varlığını yine de sürdürecektir). Birkaç küçük toplum bir yana bırakılacak olursa, bu durum tarihte hiçbir yerde henüz görülmemiştir. Bununla birlikte, hukuku temel alan ve gücün keyfi biçimde kullanılmasını önleyen bir düzenin kurulması, bu yönde ileri bir adım olmuştur ama ne yazık ki bu gelişme de bir zamanlar var olduğu dünyanın birçok bölgesinde son zamanlarda engellenmektedir ve Amerika Birleşik Devletleri'nde bile "yasa ve düzen" adına tehdit edilmektedir.

Sömürücü denetime dayalı bir toplum önceden kestirilebilen başka özellikler de sergiler. Bu toplum, böyle bir denetim altına alınanların bağımsızlığını, bütünlüğünü, eleştirel

düşünme yeteneğini ve üretkenliğini zayıflatma eğilimi taşır. Bu toplumun, o kişileri her türden eğlence ve olanaklarla beslemediği söylenemez ama sağladığı eğlenceler ve olanaklar, kişilik gelişimini özendirici değil, kısıtlayıcı niteliktedir. Roma Sezarları, halkın eğlenmesi için, temelde sadist bir nitelik taşıyan gösteriler düzenliyorlardı. Çağdaş toplum da suça, savaşa, canavarca davranışlara ilişkin gazete ve televizyon haberleri biçiminde benzer gösteriler sunmaktadır. Bu gösterilerin içeriği korkunç değilse bile, çocukların sağlığı pahasına aynı kitle iletişim araçlarıyla reklamı yapılan kahvaltılık tahıl besinler kadar besleyicilikten uzaktır. Bu kültürel besin, eyleme geçirici uyaranları sağlamaz, yalnızca edilginliği ve uyuşukluğu özendirir. Sağlasa sağlasa eğlence ve heyecan sağlar ama hemen hemen hiç sevinç sağlamaz çünkü sevinç, özgürlük gerektirir, sıkı denetim dizginlerinin gevşetilmesini gerektirir, oysa dışkıl-sadist tipin bunu yapması neredeyse olanaksızdır.

Bireydeki sadistliğe gelince, bireydeki sadistlik, toplumsal ortalamaya uygun düşer ama bu ortalamanın altında ya da üstünde bireysel sapmalar olabilir. Sadistliği güçlendiren bireysel etmenler, çocuğun ya da yetişkinin kendisini boş ve güçsüz duyumsamasına neden olma eğilimi taşıyan koşullardır (yeni durumlar ortaya çıkarsa, sadist özellik taşımayan bir çocuk, sadist bir ergen ya da yetişkin haline gelebilir). Yıldırıcı ceza gibi korku yaratıcı koşullar bunlar arasındadır. Bununla anlatmak istediğim, yeğinliği sıkı sıkıya sınırlanmış, özgül ve belirli yanlış davranışla bağlantılı ceza türü değil; keyfi, cezalandırılan kişinin sadistliğiyle beslenen ve korku üretici yeğinliğe sahip ceza türüdür. Kişilik yapısına bağlı olarak, böylesi cezanın yarattığı korku çocuğun yaşamında başat bir güdü durumuna gelebilir, bütünlük duygusu yavaş yavaş ortadan kalkabilir, özsaygısı azalabilir ve en sonunda çocuk, artık bir kimlik duygusuna sahip olmasını, artık "kendisi" olmasını olanaksız bulacak ölçüde sık sık kendisine ihanet edebilir.

Dirimsel güçsüzlüğün doğmasına yol açan öteki koşul, ruhsal kıtlık durumudur. Yeteneklerini uyandıracak hiçbir

uyarım, hiçbir şey yoksa, çocuk tümüyle donar; etkileyip değiştirebileceği hiçbir şey, yanıt veren, hatta dinleyen hiç kimse yoksa, çocuk, bir güçsüzlük ve yetersizlik duygusuyla baş başa kalır. Böylesi bir güçsüzlük, ille de sadist bir karakterin oluşmasıyla sonuçlanmaz; sadist bir karakterin oluşup oluşmaması, daha birçok başka etmene bağlıdır. Ama yine de bu durum, hem bireysel hem de toplumsal bakımdan sadistliğin gelişmesine katkıda bulunan ana kaynaklardan biridir.

Bireysel karakter toplumsal karakterden sapma gösterdiği zaman, toplumsal küme, kendisine uygun düşen tüm karakter öğelerini pekiştirme eğilimi gösterir, karşıt öğeler ise uyuşuk duruma gelir. Sözgelimi sadist bir kişi, çoğunluğun sadist yapıda olmadığı ve sadistçe davranışın hoş ve özlenir bir davranış sayılmadığı bir toplulukta yaşıyorsa mutlaka karakterini değiştirmeyecek ama eyleme de geçmeyecektir. Sadistliği ortadan kalkmayacak ama deyim yerindeyse, beslenmediği için "kuruyacak"tır. İsrail'deki Kibbutzlarda ve başka aynı amaçlı topluluklarda yaşam, bunun birçok örneğini sağlamaktadır; yeni ortamın gerçek bir karakter değişikliğine yol açtığını belgeleyen örneklerin bulunduğunu da belirtmek gerekir.[23]

Sadist karakterli bir kişi, sadistliğe karşı olan bir toplumda pek zararlı olamaz; hasta olarak görülür. Hiçbir zaman tanınıp sevilmez ve toplum üzerinde etkiye sahip olabileceği bir konuma pek yükselemez. Bir kişinin sadistliğini çok yeğin kılan şeyin ne olduğu sorulacak olursa, yalnızca yapısal, biyolojik etmenlerin değil (S. Freud, 1937), toplumsal sadistliğin doğmasından büyük ölçüde sorumlu olduğu kadar birey tarafından geliştirilen, kişiye özgü sadistlik çeşitlerinden de sorumlu olan ruhsal ortamın da göz önüne alınması gerekir. İşte bu nedenle, bir bireyin gelişimi, yalnızca yapısı ve ailesinin geçmişi göz önüne alınırsa, hiçbir zaman tam olarak kavranamaz. Kişinin ve ailesinin toplumsal sistem içerisindeki yerlerini ve bu sistemin özünü bilmediğimiz sürece, belli özelliklerin niçin böylesine inatçı ve köklü olduğunu anlamamız olanaksızdır.

Heinrich Himmler: Klinik Bir Dışkıl-Biriktirici Sadistlik Olgusu

Dışkıl-biriktirici bürokratik, yetkeci karakterin aşırı biçimleri ile sadistlik arasındaki bağlantı konusunda söylenenleri açıkça doğrulayan aşağılık, sadist karakterin eksiksiz bir örneği Heinrich Himmler'dir.

Birçok kişinin kendisine taktığı adla, "Avrupa'nın av köpeği" Himmler, Hitler'le birlikte, on beş-yirmi milyon arasında silahsız ve güçsüz Rus, Polonyalı ve Yahudi'nin topluca öldürülmesinden sorumluydu.

Himmler ne çeşit bir insandı?[24]

İlkin, çeşitli gözlemcilerin Himmler'in karakteri konusunda yaptığı bazı tanımlamalar göz önüne alınarak başlanabilir. Himmler'in karakterini belki de en doğru, en derinlemesine tanımlamayı, o zamanlar Danzig'de Uluslar Birliği (Milletler Cemiyeti) temsilcisi olan K. J. Burckhardt yapmıştır. Şöyle yazmaktadır Burckhardt: "Himmler, robotluk öğesini de içinde taşıyan güvenilmez astlık (*Subalternität*), dar görüşlü görev aşkı, insana yakışmaz yöntemlilik özelliklerine sahip biri izlenimi bırakıyordu" (K J. Burckhardt, 1960). Bu tanım, daha önce anlattığımız sadist yetkeci karaktere özgü temel öğelerin çoğunu içermektedir. Himmler'in söz dinleyici ast tutumunu, insanlık dışı bürokratik görev aşkını ve yöntemliliğini vurgulamaktadır. Bu, bir kincinin ya da Himmler denilince çoğunlukla insanın zihninde beliren bir canavarın tanımı değil, insanlıktan aşırı ölçüde uzaklaşmış bir bürokratın tanımıdır.

Başka gözlemciler de Himmler'in karakter yapısı konusunda ek öğeler sağlamışlardır. Önde gelen bir Nazi iken 1932'de partiden atılan Dr. Albert Krebs, 1929'da –yani Himmler henüz pek güçlü değilken– yaptığı bir tren yolculuğunda altı saatini Himmler'le konuşarak geçirmiştir ve onun davranışları dikkatini çekmiştir. Yolculuğu Krebs için neredeyse katlanılmaz kılan şey, "aptalca ve özünde anlamsız gevezeliğiyle Himmler'in beni sürekli rahatsız etmesi"ydi. Himmler'in konuşması, savaş palavralarının, *petit bourgeois* (küçük kentsoy-

lu) gevezeliğinin *(Stammtischgeschwatz)* ve bağnaz bir vaizin ateşli kehanetlerinin acayip bir karışımından oluşuyordu (aktaran J. Ackermann, 1970). Himmler'in, bir başka kişiyi sonu gelmez gevezeliklerini dinlemeye zorlamakta, böylece de onu egemenlik altına almaya çabalamakta gösterdiği saldırganlık, sadist karakterin tipik özelliğidir.

En yetenekli Alman generallerinden biri olan Heinz Guderian'ın Himmler'in karakterini tanımlaması da ilginçtir.

> *Hitler'in peşinden gidenlerin en ahmağı Heinrich Himmler'di... Irksal aşağılık duygusunun tüm belirtilerini taşıyan bu önemsiz adamın davranışları basitti. İnce ve saygılı olmaya çalışıyordu. Himmler'in yaşam biçimi, Goering'in tam tersine, son derece basitti. Ama kurduğu düşler sonsuzdu (ausschweifender)... Himmler, 20 Temmuz'dan sonra askerlik tutkusuna kapıldı. Bu aşırı tutku, onu, Yedekler Ordusu Başkomutanlığı'na, hatta bir ordu grubunun Başkomutanlığı'na atanma çabasına girmeye sürükledi. Himmler, ilk ve topyekûn yenilgiye askeri düzeyde uğradı. Onun düşmanlarımızla ilgili yargıları, ancak çocukça sıfatıyla nitelenebilir. Onun, Hitler'in yanındayken özgüvenden ve yüreklilikten yoksun olduğunu birkaç kez gözlemleme olanağı buldum* (H. Guderian, 1951).

Bir başka gözlemci de Alman bankacılığının önde gelen temsilcilerinden Emil Helfferich'tir. Helfferich, Himmler'in, "eski okullarda rastlanan, kendine karşı katı ama başkalarına karşı daha da katı, acımasız eğitimci tipinde bir kişi..." olduğunu yazmaktadır. "Himmler'de görülen sevecenlik işaretleri, özellikle de yazdığı teşekkür mektuplarındaki dostça hava, açıkça soğuk bir doğaya sahip olanlarda çoğu kez görüldüğü gibi tümüyle yapmacıktı" (E. Helfferich, 1970).

Himmler'in yaveri K. Wolff'un çizdiği tablo bu ölçüde olumsuz değildi. Wolff, yalnızca Himmler'in bağnazlığına ve istençten yoksunluğuna değinmekte, sadistliğinden söz etmemektedir: "Himmler, sevecen bir aile babası, iyi bir üst ve iyi bir yoldaş olabiliyordu. Aynı zamanda da saplantılı bir bağnaz, tuhaf bir hayalci ve... gitgide güçlenen bir sevgi/ nefret bağıyla bağlı olduğu Hitler'in elinde istençsiz bir araçtı" (K. Wolff, 1961). Wolff, –görünüşte eşit güçte– iki karşıt kişili-

ği, nazik ve bağnaz kişilikleri tanımlamakta ama nazik kişiliğin içtenlikli olup olmadığını sorgu konusu yapmamaktadır. Himmler'in ağabeyi Gebhard, küçük kardeşi Heinrich siyasal güç sahibi olmadan çok önce de kendisini incittiği ve aşağıladığı halde, onu yalnızca olumlu açıdan anlatmaktadır. Hatta Gebhard, "onun, kendisine bağlı çalışanların gereksinmeleriyle ve üzüntüleriyle ilgilenirken gösterdiği babacan incelik ve özen"i övmektedir.[25]

Bu karakter tanımlamaları, Himmler'in en önemli karakter özelliklerini, yani yaşamsızlığını, bayağılığını, egemenlik kurma isteğini, önemsizliğini, Hitler'e boyun eğişini, bağnazlığını kapsamaktadır. Wolff ve Himmler'in ağabeyi tarafından değinildiği üzere, onun başkalarına gösterdiği dostça ilginin bir davranış özelliği olduğu apaçıktır ama bunun ne ölçüde bir karakter özelliği, yani ne ölçüde içtenlikli olduğunu belirlemek güçtür. Himmler'in kişiliği bütün olarak göz önüne alınınca, inceliğindeki içtenlik öğesi çok küçük olmalıdır.

Himmler'in karakter yapısı açıklık kazandıkça, gerçekte onun, daha önce belirgin özelliklerini *aşırı düzenlilik* ve dikkat çekecek ölçüde *ayrıntı düşkünlüğü* olarak belirlediğimiz dışkıl (biriktirici) sadist-mazoşist karakterin tıpatıp örneği olduğunu göreceğiz. Himmler, on beş yaşından başlayarak, yaptığı yazışmaları kayda geçiriyordu; aldığı ve yazdığı her mektubu bu kayıtlarda belirtiyordu.

> *Himmler'in bu işlemlere duyduğu büyük ilgi ve bu işlerle uğraşırken sergilediği eksiksiz kayıt tutma düşkünlüğü, kişiliğinin önemli bir yönünü açığa çıkarıyordu. Himmler'in kırtasiyeci zihniyetini en açık biçimde ortaya koyan şey, (yakın arkadaşları olan) Lu ve Kaethe'den aldığı mektuplara yaptığı işlemdi. (Ailesinden aldığı mektupları saklamamıştır.) Himmler, yalnızca her mektubun üzerine geliş tarihini yazmakla kalmıyor, mektubun eline geçtiği saati ve dakikayı bile tam olarak kaydediyordu. Bu mektupların birçoğu, doğum günü kutlamaları, vb. olduğu için, Himmler'in ayrıntı düşkünlüğü saçmalığın ötesine geçiyordu* (B. F. Smith, 1971).

Daha sonra, SS şefi olduğu sıralarda Himmler, başkalarına verdiği her şeyi kaydetmek için bir fiş dizini yaptı (B. F. Smith,

1971). Himmler, babasının önerisiyle, 14 yaşından 24 yaşına gelinceye kadar bir de günce tuttu. Güncenin hemen hemen her sayfasında, daha derin bir düşünceyle pek seyrek zenginleştirilmiş olan anlamsız yazılar bulunmaktadır.

> *Himmler, ne kadar uyuduğunu, ne zaman akşam yemeği yediğini, nerede çay içtiğini ya da sigara içip içmediğini, o gün kimlerle karşılaştığını, ne kadar çalıştığını, hangi kiliseye gittiğini ve akşamleyin eve kaçta döndüğünü güncesine yazıyordu. Dahası, kimleri ziyaret ettiğini, ziyaret ettiklerinin kendisine kibar davranıp davranmadıklarını, anne-babasının yanına dönmek için saat kaçta trene bindiğini, trenin gecikip gecikmediğini de yazıyordu* (B. F. Smith, 1971).

1 Ağustos ile 16 Ağustos 1915 arasındaki haftalarda güncesine yazdıklarından bir örneği burada veriyorum (B. F. Smith, 1971).

Ağustos 1. *15. Pazar... Üçüncü kez yıkandım (anlaşıldığı kadarıyla bir göl ya da denizde)... Babam, Ernsti ve ben, sandalla gezdikten sonra dördüncü kez yıkandık. Gebhard öyle sıcaklamıştı ki...*

2. *15. Pazartesi... Akşam beşinci kez yıkandım.*

3. *Salı... Altıncı kez yıkandım.*

6. *Cuma... Yedinci kez yıkandım... Sekizinci kez yıkandım.*

7. *Cumartesi. Sabah dokuzuncu kez yıkandım.*

8. *10. kez yıkandım...*

9. *Sabah 11. kez yıkandım... Ondan sonra da 12. kez...*

12. *Oynadım, sonra 13. kez yıkandım...*

13. VIII. *Oynadım, sonra 14. kez yıkandım...*

16. VIII. *Ondan sonra 15. ve son kez yıkandım.*

Bir başka örnek de şudur: Aynı yılın 23 Ağustos günü Himmler, Gumbinnen'de 8.000 Rus'un tutsak alındığını; 28 Ağustos'ta, halen Doğu Prusya'da tutsak alınmış 30.000 Rus'un bulunduğunu; 29 Ağustos'ta ise tutsak sayısının 30.000 değil, 60.000 olduğunu, daha doğru bir sayımdan sonra da 70.000 olduğunu kaydediyordu. 4 Ekim'de de Rus tutuklu sayısının 70.000 değil, 90.000 olduğunu belirtiyor ve şunu ekliyordu: "Haşarat gibi çoğalıyorlar" (B. F. Smith, 1971).

Himmler, 26 Ağustos 1914'te güncesine şunları yazmıştı:

26 Ağustos. Falk'la bahçede oynadık. Weichsel'in doğusunda birliklerimizce 1000 Rus ele geçirildi. Avusturyalılar ilerliyor. Öğleden sonra bahçede çalıştım. Piyano çaldım. Kahve içtikten sonra Kissenbarthları ziyaret ettik. Oradaki erik ağacından erik toplamamıza izin verdiler. Ne korkunç, birçoğu yere düştü. Şimdi 42 cm'lik toplarımız var (J. Ackermann, 1970).

Ackermann'ın yaptığı yoruma göre, Himmler'in yenilebilir eriklerin sayısıyla mı, yoksa öldürülen insanların sayısıyla mı ilgilendiği belli değildir.

Belki Himmler'in ayrıntı düşkünlüğü, bir ölçüye kadar babasından kaynaklanmıştır. Bir lise öğretmeni olan, sonra da lise müdürlüğü yapan Himmler'in babası, anlaşıldığı kadarıyla başlıca yeteneği düzenlilik olan, son derece ayrıntı düşkünü, bilgiç bir adamdı. Tutucu, temelde zayıf bir adam, geri kafalı, yetkeci bir baba ve öğretmendi.

Himmler'in karakter yapısındaki bir başka belirgin özellik, *boyun eğiciliği*, Burckhardt'ın deyişiyle "astlığı"ydı. Himmler, babasından aşırı korkuyormuş gibi görünmemekle birlikte, son derece söz dinleyen biriydi. O, yetke aşırı korkutucu olduğu için değil, *kendilerini* bir yetke aramaya ve o yetkeye boyun eğmeye itecek kadar –yaşamdan– korktukları için boyun eğenler sınıfına giriyordu. Böylesi kişilerin boyun eğiciliği, deyim yerindeyse, fırsatçı (oportünist) bir nitelik taşır; bu nitelik, Himmler örneğinde çok açıktır. Himmler, meslek yaşamında ilerlemek ve kendisiyle yarışanları alt etmek için babasını, öğretmenlerini, daha sonra da Gregor Strasser'dan Hitler'e kadar ordudaki ve partideki üstlerini kullandı. Himmler, Strasser'da ve Nazi önderlerinde, yeni ve daha güçlü bir baba imgesi bulduğu zamana dek, hiç başkaldırmamıştı. Güncelerini, tıpkı babasının kendisine söylediği biçimde yazıyordu ve bir günü yazmayı unuttuğunda suçluluk duygusuna kapılıyordu. Himmler ve anne-babası Katolik'ti, savaş sırasında düzenli olarak haftada üç ya da dört kez kiliseye gidiyorlardı ve Himmler, babasına, Zola'nın kitapları

gibi ahlakdışı kitapları okuyabileceğini düşünerek üzülmesinin yersiz olduğu konusunda söz veriyordu. Ama genç Himmler'in o döneminde, aşırı dinsel bağlılık belirtilerine rastlanmamaktadır. Himmler'in ve ailesinin din konusundaki tutumları, sınıflarına özgü, katıksız biçimde gelenekçiydi.

Himmler'in babasına olan bağlılığının Strasser'a ve Hitler'e bağlılığa, Hıristiyanlık'a olan bağlılığının da Hint-Avrupalı dinsizliğine dönüşmesi, bir başkaldırı biçiminde olmadı. Bu dönüş, yumuşak ve ölçülü bir biçimde gerçekleşti. Himmler, kendisi için hiçbir sakıncanın bulunmadığından emin olmadıkça yeni bir adım atmadı. En sonunda da taptığı put, yani Hitler artık işe yaramaz olunca, yeni efendilerin, yani geçmişin baş düşmanları ve o günün utkululuları olan Bağlaşıkların buyruğunda çalışma girişiminde bulunarak Hitler'e ihanet etmeye kalkıştı. Himmler ile Hitler arasındaki en derin karakter ayrılığı belki de bu noktada yatmaktadır. Hitler, (devrimci olmamakla birlikte) bir başkaldırıcıydı; Himmler ise başkaldırıcılık öğesinden tümüyle yoksundu. Bu nedenle, Himmler'in sonunda bir Nazi olmasının babasına karşı bir başkaldırı eylemi olduğu yorumunun da hiçbir dayanağı yoktur. Himmler'de olan bu değişimin gerçek güdüsü başkaymış gibi görünmektedir. Himmler, zayıflığının doğurduğu boşluğu dolduracak güçlü, yetke sahibi bir yol göstericiye gereksinme duyuyordu. Himmler'in babası zayıf bir adamdı; imparatorluk düzeninin ve değerlerinin yıkılmasından sonra, önceki toplumsal saygınlığını ve etkisini büyük ölçüde yitirmişti. Himmler katıldığı zaman henüz çok güçlü olmamakla birlikte, genç Nazi hareketi, yalnızca soldan değil, Himmler'in babasının bağlı olduğu kentsoylu düzeninden de gelen eleştirilerin yeğinliğine bakılınca, yine de güçlüydü. Bu gençler, geleceğin sahibi olan kahramanlar rolünü oynuyorlardı ve Himmler, bu zayıf, uysal ergen, boyun eğmek için babasından daha uygun olan bir imge bulmuştu. Bu arada Himmler, gizli bir aşağılamayla değilse bile, birazcık kibirle babasına akıl verebiliyordu; Himmler'in başkaldırısı işte ancak bu kadardı.

Himmler, boyun eğiciliğinin en aşırı örneğini, Hitler karşısındaki uysallığıyla vermiştir. Ama Himmler'i, tümüyle içtenlikli olmayan bir dalkavukluğa yönlendiren etmenin, fırsatçı tutumu olduğu da düşünülebilir. Ona göre Hitler, Hıristiyan dininde İsa'nın ya da Bhagavad-Gita'da Krişna'nın taşıdığı öneme denk önem taşıyan tanrı-insandı. Himmler, Hitler'le ilgili olarak şöyle yazıyordu: "Dünya Almanlığı'nın (*Germanentum*) Karma'sı, onun (Hitler'in) alnına, doğuya karşı yürütülen savaşa önderlik etme ve dünya Almanlığı'nı kurtarma görevini yazmıştır, nur saçan yüce kişiliklerden biri, onun bedeninde dirilmiştir" (J. Ackermann, 1970). Himmler, yeni Krişna-İsa-Hitler'e, önceleri İsa-Tanrı'ya boyun eğdiği gibi, ama çok daha büyük bir tutkunlukla boyun eğiyordu. Ancak, o zamanlar var olan koşullarda, yeni tanrıların, ün ve güç yolunda daha büyük olanaklar sağladığı da belirtilmelidir.

Himmler'in güçlü bir baba imgesine boyun eğişi, *annesine olan* derin ve yeğin bir *bağımlılıkla* bir arada bulunuyordu. Annesi Himmler'i çok seviyor, onun üzerine titriyordu. Himmler'in anne sevgisinden hiç yoksun kalmadığı kesindir; oysa bu, Himmler üzerine yazılmış birçok kitap ve makalede rastlanan basmakalıp bir yargıdır. Ama annesinin Himmler'e gösterdiği sevginin ilkel olduğu söylenebilir. Bu sevgi, büyüyen çocuğun gereksinmeleri konusunda sezgiden ya da içgörüden yoksundu; bir annenin bebeğine duyduğu türden bir sevgiydi ve çocuk büyüdüğü halde bu sevginin niteliği hiç değişmedi. Bu nedenle, annesinin gösterdiği sevgi Himmler'i şımarttı, büyümesini engelledi ve kendisine bağımlı kıldı. Bu bağımlılığı tanımlamadan önce bir noktayı belirtmek istiyorum: Pek çok başka kişide olduğu gibi Himmler'de de güçlü bir baba gereksinmesini yaratan etmen, kendi umarsızlığıdır; bu umarsızlığı yaratan etmen ise kendisini sevmesi, koruması ve rahatlatması için, kendisinden hiçbir şey istemeyen annesini özleyen küçük bir çocuk olarak kalmasıdır. Nitekim, o, kendisini yetişkin bir adam gibi değil, bir çocuk gibi, güçsüz, umarsız, istençsiz, pısırık duyumsamaktadır. İşte bu yüzden, sık sık boyun eğebileceği, kendisini güçlü hissetmesini sağla-

yan ve –öykünme ilişkisi içerisinde– kendisinde bulunmayan niteliklerin yerini tutan güçlü bir önder arar.

Himmler'de, öylesi "ana kuzuları"nda sık rastlanan bedensel ve zihinsel bir zayıflık vardı. Himmler, "istenç gücünü geliştirmeye çalışarak" –öncelikle de sert ve insanlık dışı davranışlarla– bu zayıflığını yenmeye uğraşıyordu. Himmler'de, denetim ve zalimlik, gücün karşılıkları halini aldı ama bu girişimin başarısızlığa uğraması kaçınılmazdı, çünkü zalimlik yapmakla zayıf güçlü olmaz; yalnızca zayıflığını kendisinden ve onları denetleme yetkisine sahip olduğu sürece başkalarından geçici olarak saklar.

Himmler'in tipik bir "ana kuzusu" olduğunu gösteren pek çok kanıt vardır. On yedi yaşında, anne-babasından uzakta askeri eğitim görüyorken, Himmler ilk ay;

... eve yirmi üç mektup yazdı; yanıt olarak on ya da on iki mektup almasına karşın, sürekli olarak ailesinin yeterince mektup yazmadığından yakınıyordu. 24 Ocak tarihli mektubunun ilk tümcesi tipiktir: "Sevgili anneciğim, güzel mektubun için çok teşekkür ederim. Sonunda senden bir şeyler alabildim." İki gün sonra, evden bir mektup daha almasına karşın, mektubuna yine aynı şekilde başlıyor ve "Bu mektup için ne kadar bekledim," diye ekliyordu. Üç gün içinde aldığı iki mektup bile, 29 Ocak tarihli mektubunda, "Bugün yine senden bir şey alamadım," diye yakınmaktan onu alıkoyamıyordu.

Himmler'in ilk mektubunda kendisine mektup gönderilmesi için yaptığı ricalar, yaşam koşullarından yakınmalarına karışıyordu. Yazdığına göre, odası çıplak ve soğuktu, tahtakurularından çok rahatsız oluyordu; yiyecekleri az ve tatsız buluyor, paketlenmiş yiyecek ve kantinde ya da kentteki birahane-lokantalarda yemek yiyebilmesi için yeterince para gönderilmesini istiyordu. Dikkatsizlik sonucu banyoda yanlış giysileri alma gibi önemsiz kazaları küçük trajediler haline getiriyor ve ailesine ayrıntılarıyla bildiriyordu. Bu yakınmalar ve sızlanmalar, kısmen Frau Himmler'e yönelik yardım dilekleriydi. Frau Himmler de karşılık olarak, art arda para havaleleri ve yiyecek paketleri, yedek yatak çarşafı, böcek öldürücü toz ile temiz çamaşır gönderiyordu. Landshut'tan gönderilen öteberinin yanında pek çok öğüdün ve ailenin duyduğu üzüntüyü dile getiren

birçok sözün de geldiği açıktır. Yürekli bir asker olarak görüntüsünü koruması gerektiğinin ayırdında olan Heinrich, aldığı bu iletilerin etkisi altında, bazen, herkesi ayağa kaldırmış olan yakınmalarından vazgeçmeye çalışıyordu; ama her zaman, tutumunu değiştirmeden önce, paketin eline geçmesini bekliyordu ve verdiği karar hiçbir zaman uzun ömürlü olmuyordu. Himmler, yiyecek konusunda hepten utanmasızdı; yazdığı mektuplar, annesinin yemeklerine övücü sözlerle ("eğitimden sonra yediğim Apfelstrudel harikaydı") ve elma, kurabiye gibi hafif yiyeceklerin gönderilmesi istekleriyle doludur (B. F. Smith, 1971).

Zaman geçtikçe, Himmler'in eve gönderdiği mektuplar –haftada üç mektubun altına hiç düşmemekle birlikte– biraz seyrekleşti ama evden mektup istekleri, önceden olduğu gibi ısrarlıydı. Ara sıra, annesi onun umduğu kadar mektup yazmadığında, oldukça tatsız bir havaya bürünebiliyordu. 23 Mart 1917 tarihli bir mektubunda, "Sevgili Anne", diye başlıyor ve şöyle sürdürüyordu: "(Benim almadığım) güzel haberlerin için teşekkürler. Yazmadığın için gerçekten kötüsün."

Himmler'in her şeyi anne-babasıyla, özellikle de annesiyle paylaşmaya duyduğu bu gereksinme, *Praktikant* (bir çiftlikte uygulamalı çalışma yapan bir tarım öğrencisi) olarak çalıştığı zamanlarda da hiç değişmeden sürdü. O zamanlar on dokuz yaşında olan Himmler, mektup yazamayacak ölçüde yoğun çalıştığını sık sık belirtmesine karşın, ilk üç buçuk haftada eve en az sekiz mektup ve kart gönderdi. Paratifoya yakalanıp yatağa düştüğü zaman, annesi neredeyse çıldırıyordu. Himmler iyileşince, sağlık durumuyla, ateşiyle, bağırsaklarının durumuyla, ağrıları ve sancılarıyla ilgili tüm ayrıntıları annesine yazmak için pek çok zaman ayırdı. Aynı zamanda, mızmız bir bebek olduğu izlenimini vermek istemeyecek ölçüde de uyanıktı; mektuplarına, iyi olduğunu belirten ve üzüldüğü için annesine serzenişte bulunan güven dolu sözler serpiştiriyordu. Hatta mektuplarına, genel nitelikte üç ya da dört konuya değinerek başlıyor ve ekliyordu: "Şimdi, sevgili anneciğim, benimle ilgili haberleri duymak için sabırsızlandığını görür gibi oluyorum" (B. F. Smith, 1971). Bu doğru olabilir

ama kullanılan tümce Himmler'in yaşamı boyunca uyguladığı bir yöntemi –kendi özlemlerini ve korkularını başkalarına yansıtma yöntemini– örneklemektedir.

Buraya kadar, kendisini bir bebek gibi duyumsayan ve annesinin korumasını özleyen, aynı zamanda da bir baba imgesinin peşinden gitmeye ve ona öykünmeye çalışan, saplantı ölçüsünde düzenli, hastalık hastası, fırsatçı, özsever bir gençle tanıştık.

Bir ölçüde annesinin kendisine yönelik aşırı hoşgörülü tutumundan kaynaklanan Himmler'in bağımlılığını, hiç kuşkusuz hem bedensel hem de zihinsel birtakım gerçek zayıflıklar şiddetlendiriyordu. Himmler, bedensel yönden çok güçlü bir çocuk değildi ve üç yaşından beri sağlığı bozuktu. Üç yaşındayken, bazı çocukların ölümüne yol açan ağır bir solunum enfeksiyonu geçirmişti ve anlaşıldığı kadarıyla, bu enfeksiyon akciğerlerine yerleşmişti. Himmler'in anne-babası deliye dönmüşler ve çocuğun doğumunu yaptıran hekimi, bu enfeksiyonu iyileştirmesi için ta Münih'ten Passau'ya getirmişlerdi. Frau Himmler, çocuğa en iyi biçimde bakabilmek için, onu yanına alarak havası daha iyi olan bir yere gitti; işinden arta kalan zamanlarda baba da onların yanına gidiyordu. Çocuğun sağlığını düşünerek tüm aile 1904'te yeniden Münih'e taşındı. Babanın, çok pahalıya çıkan ve kendisi açısından güçlükler yaratan tüm bu önlemleri, anlaşıldığı kadarıyla hiç karşı çıkmadan onayladığını belirtmeye değer.[26]

Himmler, on beş yaşındayken mide rahatsızlığı çekmeye başladı; bu rahatsızlık, ondan sonraki yaşamında Himmler'in peşini bırakmadı. Bu hastalığın genel görünüşüne bakılırsa, güçlü bir ruhsal etmenin varlığı pek tartışma götürmez. Himmler, bu mide rahatsızlığını bir zayıflık belirtisi olarak görüp bundan alındığı halde, bu rahatsızlık ona, sürekli olarak kendisiyle ilgilenme ve yakınmalarını dinleyip bu konuda gereksiz yaygara yapanları çevresinde toplama olanağı da veriyordu.[27]

Himmler'de kalp rahatsızlığının da bulunduğu öne sürülüyordu. Bu rahatsızlığa, 1914'te çiftlik çalışmasının neden

olduğu söyleniyordu. Paratifo hastalığını tedavi eden aynı Münihli hekim, şimdi de Himmler'e askerlik görevi sırasında aşırı zorlanmasından kaynaklanan kalp büyümesi tanısı koyuyordu. B. F. Smith, o yıllarda sık sık savaşta aşırı zorlanmaya bağlanan kalp büyümesi tanısı konulduğunu, oysa bugün hekimlerin çoğunun böylesi tanılara gülüp geçtiklerini belirtmektedir. Bugün geçerli olan tıbbi kanıya göre, Himmler'in kalbinde hiçbir aksaklık yoktu ve yetersiz beslenme sorunları ile paratifodan kaynaklanan sonuçlar bir yana bırakılırsa, "belki de Himmler'in sağlık durumu oldukça iyiydi" (B. F. Smith, 1971). Bu doğru olabilmekle birlikte, konulan tanı, Himmler'in hastalık hastası eğilimlerini ve onun için üzülüp dertlenmeye devam eden anne-babasıyla olan bağlarını güçlendirmiş olmalıdır.

Ama Himmler'in bedensel güçsüzlüğü, bu üç grup hastalığı –akciğer, mide ve kalp hastalıklarını– aşıyordu. Himmler, gevşek ve sarsak bir dış görünüşe sahipti; bedensel olarak da beceriksiz ve sakardı. Sözgelimi, bisiklete binip büyük kardeşi Gebhard'a gezilerinde eşlik ettiğinde, "Heinrich sık sık bisikletten düşer, giysilerini yırtar ve başka kazalar geçirirdi" (B. F. Smith, 1971). Aynı bedensel beceriksizlik okulda da görülüyordu ve belki daha da küçük düşürücü olabiliyordu.

Elimizde, Himmler'in okul yıllarıyla ilgili çok iyi bir değerlendirme bulunmaktadır; bu değerlendirmeyi, daha sonra seçkin bir tarihçi olan, Himmler'in okul arkadaşı G. W. F. Hallgarten yazmıştır.[28] Hallgarten, özyaşamöyküsünde, Himmler'in iktidara geldiğini işitince, bunun sınıf arkadaşıyla aynı kişi olduğuna pek inanamadığını belirtiyor.

Hallgarten, Himmler'i, o zaman da gözlük takan ve yüzünde sık sık "yarı sıkılgan, yarı hınzır bir gülümseme" görülen, olağandışı ölçüde soluk benizli, tıknaz bir çocuk olarak tanımlıyor. Himmler tüm öğretmenlerce çok seviliyordu ve bütün okul yılları boyunca örnek gösterilen bir öğrenci oldu; temel derslerin hepsinde çok başarılıydı. Sınıfta, aşırı hırslı bir öğrenci (bir *Streber*) olarak görülüyordu. Himmler'in başarısız olduğu bir tek ders vardı, o da beden eğitimiydi. Oldukça

kolay beden hareketlerini beceremediği ve yalnızca öğretmenin alaylarıyla değil, bu hırslı çocuğu alçalmış bir konumda görmekten mutluluk duyan sınıf arkadaşlarının da alaylarıyla karşılaştığı zaman, Himmler'in nasıl küçük düştüğünü Hallgarten ayrıntılarıyla anlatıyor (G.W.F. Hallgarten, 1969).

Himmler'in bir eksikliği de, aşırı düzenli olmasına karşın, disiplinden ve girişkenlikten yoksun olmasıydı. Himmler gevezenin biriydi, kendisi de bunu biliyor ve bu yüzden kendini şiddetle eleştirerek bu kusurunu yenmeye çalışıyordu. Her şeyden önce, istenç (irade) gücünden hemen hemen tümüyle yoksundu; nitekim öyle bir kişiden bekleneceği gibi, güçlü bir istenci ve sertliği en üstün erdemler olarak övüyor, ama bunlara hiçbir zaman ulaşamıyordu. İstenç gücünden yoksunluğunu, başkalarına kaba güç uygulayarak ödünlüyordu.

Boyun eğiciliğini ve istenç gücünden yoksunluğunu Himmler'in kendisinin de bildiğini gösteren bir örnek, 27 Aralık 1919'da güncesine yazdığı sözlerdir: "Tanrı, her şeyin sonunu tatlıya bağlayacaktır; ama ben, kendi istencim dışında yazgıya boyun eğmeyip elimden geldiği ölçüde kendi yazgıma kendim yön vereceğim" (J. Ackermann, 1970). Bu tümce oldukça dolambaçlı ve çelişkilidir. Himmler, Tanrı'nın istencini kabul etmekle başlıyor (o zamanlar henüz inanmış bir Katolik'ti); sonra "boyun eğmeyeceği"ni belirtiyor ama "istencim dışında" deyimini ekleyerek bu sözünü sınırlandırıyor; böylece, boyun eğeceği ama bunu kendi istenciyle yapacağı biçiminde bir uzlaşmaya vararak, somut boyun eğiciliği ile güçlü bir istence sahip olma ülküsü arasındaki çelişkiyi çözüyor; ondan sonra, kendi yazgısını kendisinin yönlendireceğine söz veriyor ama "elimden geldiği ölçüde" biçimindeki sakat açıklamayla bu "bağımsızlık ilanı"nı sınırlandırıyor. Himmler, Hitler'in tersine, her zaman zayıftı ve hep öyle kaldı, üstelik kendisi de bunu biliyordu. Himmler'in yaşamı, bu bilince karşı bir savaşım, güçlü olmaya yönelik bir uğraşı içinde geçti. Himmler, tıpkı kendi kendine cinsel doyuma ulaşmaktan vazgeçmek isteyen ama bir türlü vazgeçemeyen,

kendisini zayıf ve güçsüz duyumsayan, her zaman değişmeye uğraşan ama bunu hiç başaramayan bir ergen gibiydi. Ne var ki, koşulların ve kurnazlığının yardımıyla, başkaları karşısında öyle güçlü bir konuma yükseldi ki, artık "güçlü" olduğu yanılsamasıyla yaşayabiliyordu.

Himmler, kendisini bedensel yönden zayıf ve hantal duyumsamakla kalmıyordu; kendisine büyük acı veren bir toplumsal aşağılık duygusu da taşıyordu. Lise öğretmenleri, monarşik düzenin en alt basamağında bulunuyorlardı ve kendilerinden yukarıdaki tüm basamaklara korkuyla karışık bir saygı duyuyorlardı. Himmler'in ailesinde bu durum daha da keskin ve belirgindi; çünkü babası, bir süre Bavyera Prensi Heinrich'in özel öğretmenliğini yapmıştı ve ikinci oğlunun ad babası olmasını prensten dilemesine yetecek kadar yakın bir kişisel ilişkiyi daha sonra da sürdürmüştü; böylece ikinci oğlu, Heinrich adını almıştı. Himmler ailesi, prensin bağışladığı bu lütufla, ulaşabileceği tutkuların doruğuna ulaşmıştı; eğer prens, Birinci Dünya Savaşı'nda bir çarpışmada ölmemiş olsaydı (böyle bir yazgıyla karşılaşan tek Alman prensi oydu), bu bağlantı belki daha yararlı sonuçlar doğurabilirdi. Herhalde, değersizlik duygusunu gizlemeye büyük çaba gösteren genç Himmler'e, soyluluk, artık kesinlikle giremeyeceği bir toplumsal cennet gibi görünmüş olmalıdır.

Yine de Himmler'in hırsı, olanaksızı gerçekleştirdi. Himmler, soylulara imrenerek ve hayranlıkla bakan çekingen, toplumsal bakımdan aşağı bir genç olmaktan çıkıp yeni Alman soyluluğu demek olan SS'lerin başı oldu. Artık üstünde bir Prens Heinrich yoktu, artık üstünde kontlar, baronlar ve von'lar yoktu. O, yani buyruğu altında kişiler olan SS Reichsführer'i, yeni-soylu birisiydi; o, Prensti; en azından, Himmler'in kurduğu düşlem buydu herhalde. Hallgarten'ın okul yıllarıyla ilgili anıları, eski soyluluk ile SS'ler arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktadır. Münih'te, soylu ailelerin oğullarından oluşan bir grup vardı; bunlar kendi evlerinde oturuyor ama öğrenim için aynı *Gymnasium*'a (liseye) geliyorlardı. Hallgarten'ın anımsadığına göre, bunlar, daha sonra

SS'lerin giydiğine benzer bir üniforma giyiyorlardı; tek ayrım, üniformaların renginin SS siyahı değil, koyu mavi olmasıydı. Hallgarten, bu üniformanın, daha sonraki SS üniformasına bir örnek oluşturduğunu öne sürmektedir; bu sav, çok tutarlı görünmektedir.

Himmler, sürekli olarak, yürekliliği ve toplum yararına özveriyi övüyordu. Himmler'in 1917'de orduya katılmak ve cepheye gitmek için duyduğu isteğin birazcık karışık öyküsü göz önüne alınınca, bunun bir gösterişten öteye geçmediği açıklık kazanmaktadır. Tıpkı büyük kardeşi –ve yönetimin yüksek kademeleriyle bağlantısı olan birçok genç– gibi Heinrich de askeri öğrenci (*Fähnrich*, yani kadrolu subay adayı) olmak için bir subay eğitim alayına katılmaya çalıştı. Bu eğitimin iki yararı vardı: Görünür yararı, daha sonra meslekten askerliği sürdürme umudunu da birlikte getiren subay rütbesi elde etmekti; bunun kadar açık olmayan yararı da bu eğitimin, zorunlu ya da gönüllü olarak aşamasız askerliğe alınan gençlerin eğitiminden daha uzun sürmesiydi. Subay eğitimine alınanların cepheye gönderilmeleri sekiz ya da dokuz ay alıyordu. Savaşın o döneminde, sıradan askerler genellikle cepheye çok daha çabuk gönderiliyorlardı.

Himmler'in büyük kardeşi Gebhard, 1916'da subay eğitimine katılmış ve sonunda cepheye gönderilmişti. Ailenin büyük kardeş konusunda kopardığı yaygara ve gitgide daha çok gencin cepheye gitmek üzere ayrılması, Heinrich Himmler'i, okulu bırakıp subay eğitimine katılmasına izin vermeleri için anne-babasına ricada bulunmaya yöneltti. Himmler'in babası, toplumsal ilişkilerinden yararlanarak, oğlunun isteğini yerine getirmek için elinden gelen her çabayı gösterdi. Ne var ki, Prens Heinrich'in dul karısının içtenlikle salık vermesine karşın, Himmler'in katılmak istediği alayda subay eğitimi için yeterince aday vardı ve Himmler'in isteği geri çevrildi. Himmler'in babası, kendisine özgü aşırı yöntemci tutumuyla, her alayın en yüksek rütbeli subaylarının ve alay komutanlarıyla bağı olabilecek önemli kişilerin adlarını saptadıktan sonra, yirmi üç alaya başvuruda bulundu. Bu çabalara karşın,

redden başka bir sonuç alamadı. Profesör Himmler, yine de yenilgiyi kabullenmeye yanaşmıyordu. Beş gün sonra, henüz ilişki kurma girişiminde bulunmadığı 11. Piyade Alayı'na yirmi dördüncü başvuruyu yaptı. Babası hâlâ başvuru savaşını sürdürürken, Heinrich bir süre için umudunu yitirip sıradan bir asker olarak askere alınabileceğine iyiden iyiye inanmaya başladı. Heinrich, babasının ilişkilerinden yararlanarak, Ordu'ya çağrılmamış olanlarca yapılan bir tür savaş çalışması olan *Hilfsdienst*'te hizmet görmek için Landshut kentine başvuruda bulundu. Besbelli ki bu yolla bir süre zorunlu askerliğe çağrılmayabileceğini umarak okuldan ayrılıp bu hizmete girdi. Ama Bavyera Okul Bakanlığı, zorunlu askere alınma tehlikesiyle karşı karşıya olmadığını gösteren özel bir karar yayımladığı zaman, Heinrich yeniden okula döndü. Bundan kısa süre sonra, kendisini ve babasını şaşkına çeviren bir şey oldu: Yirmi dördüncü başvuru meyvesini verdi ve Himmler'e, birkaç gün içinde Regensburg'daki 11. Piyade Alayı'na katılması gerektiği bildirildi.

İlk haftanın sonunda Himmler, subay eğitiminde alıkonmayıp hemen cepheye gönderileceği yolunda bir söylenti işitti. "Bu söylenti, Himmler'in dünyasını kararttı ve duyduğu savaş isteğini sildi süpürdü" (B. F. Smith, 1971). Himmler, anne-babasına, yalnızca subay olamayacağı için yıkıldığını açıklamasına karşın, o alayda subay olarak bulunan ikinci dereceden bir akrabalarını araya sokup bu konuda yardımını istemeleri için anne-babasına ricada bulundu. Anne-baba, özellikle de anne, neredeyse Heinrich kadar dehşet içindeydi ve aradan bir ay geçmesine karşın, Heinrich'in kuzeni olan Teğmen Zahle, hâlâ cepheye gönderilmeyeceğine Heinrich'i inandırmaya uğraşıyor, ondan sakinleşmesini ve eğitim programını başarmasını istiyordu.

Cepheye gönderilme korkusu yatışır yatışmaz Heinrich, kendine güven duymaya başladı. Artık (tütünü babasından istemek zorunda kalmakla birlikte) tütün içme yürekliliğini bile gösteriyor ve Ludendorff'un görevden ayrıldığı yolundaki yanlış bir haber üzerine, "bu hiç hoşuma gitmedi" diye

yorumda bulunarak siyasal durumu değerlendiriyordu. 1918 yılı başından ekim ayı başına kadar o yılı eğitimle ve cepheye gitme emrini beklemekle geçirdi. Bu kez Heinrich, cepheye gönderilmeye çok istekli görünüyor ve arkadaşı Kistler'den önce cepheye atanmasını sağlamak için subayların gönlünü kazanmaya uğraşıyordu; Kistler de cepheye gitmeye çok istekliydi ve o durumda, bu ikisinden biri atanacaktı. Ama bu çabaları sonuç vermedi; bu yüzden de Heinrich, toplumsal ziyaretlerine ve tiyatrolara gitmeye yeniden başladı.

Burada apaçık beliren soru, birkaç ay önce büyük bir korkuya kapıldığı halde, Himmler'in cepheye gitmeyi şimdi neden çok istediği sorusudur. Çelişki gibi görünen bu isteğin birkaç açıklaması vardır. Heinrich'in kardeşi Gebhard, savaşta asal askeri öğrencilik rütbesine yükselmişti; bu durum Heinrich'i çok kıskandırmış ve kendisinin de bir kahraman olduğunu gösterme arzusu duymasına yol açmış olmalıdır. Belki de Heinrich ile Kistler arasındaki çekişme, bu küçük oyunda Kistler'i alt etme isteğinden dolayı Heinrich'in kaygılarını unutması için yeterli bir uyaran olmuştu. Ama bana kalırsa, asıl nedenin başka bir şey olması daha büyük bir olasılıktır. Heinrich, tam cepheye gönderilmek için bu çabaları gösterdiği sırada şöyle yazıyordu: "Siyasal durumu karanlık, kapkaranlık görüyorum... Bir devrim olsa bile –ki, bu hiç de olanaksız değildir– saptadığım amacımı hiçbir zaman yitirmeyeceğim" (B. F. Smith, 1971). Ekim 1918 Almanya'sındaki hemen herkes gibi Himmler de savaşın bittiğini ve yitirildiğini bilecek ölçüde kurnazdı. Devrim dalgasının Almanya'da hissedilmeye başlandığı o sıralarda cepheye gönderilmeyi istemenin hemen hemen hiçbir tehlikesi yoktu; nitekim üç hafta sonra, devrim tüm yeğinliğiyle patlak verecekti. Gerçekte, yükselen muhalefetten ve devrim ortamından dolayı askeri yetkililer, bu gençleri hiç cepheye göndermemeye karar vermişlerdi.

Himmler'in istençten yoksun ve kararsız olduğunu ortaya koyan bir başka olgu da meslek yaşantısıdır. Himmler'in tarım öğrenimi görme kararı hiç beklenmiyordu ve ardında-

ki güdüler de hâlâ açıklık kazanmamıştır. Himmler'in ailesi, aldığı klasik eğitime bakarak, onun babasınınkine benzer bir meslek seçmesini beklemiş olmalıdır. Akla en yatkın görünen açıklama, Himmler'in, daha büyük çaba isteyen, zihne dayalı bir alanda öğrenim görme yeteneğinden kuşku duyduğudur; ayrıca, tarım öğrenimi, akademik derece elde etmenin bir yolu gibi görünmüş de olabilir. Tarım konusunda yapılan bu seçim, birinci ereğine, yani meslekten bir subay olma ereğine ulaşamayınca Himmler'in uğradığı düş kırıklığının sonucudur; bu noktayı unutmamak gerekir. Gerçek ya da sözde kalp hastalığı, Himmler'in tarım mesleğini yarıda kesti, ama tarım işini sürdürme niyetine son vermedi. Himmler'in yaptığı şeylerden biri Rusça öğrenmekti; çünkü doğuya göç edip çiftçilik yapmayı tasarlıyordu. Anlaşıldığı kadarıyla, Himmler, önünde sonunda *Freikorps*'ların (Gönüllü Kolordular'ın) bazı doğu bölgelerini ele geçireceklerini ve kendisine de orada yer olacağını bile düşünmüştü. Şöyle yazıyordu: "Şu anda, niçin çalıştığımı bilmiyorum. Çalışıyorum, çünkü bu benim görevim; çünkü çalışmak ve bir gün kendisiyle birlikte, sevgili Almanya'dan uzakta, bir Alman olarak yerleşip yaşam savaşımı vereceğim Alman yaşam arkadaşım için çaba göstermek bana huzur veriyor" (B. F. Smith, 1971). Bir ay sonra da şunları yazıyordu: "Bugün, kendi içimde, herkesle olan bağımı kopardım ve artık yalnızca kendi gücüme dayanıyorum. Karakteri bana uyan ve beni seven bir kız bulamazsam, Rusya'ya yalnız başıma gideceğim" (B. F. Smith, 1971).

Bu sözler oldukça açıklayıcıdır. Himmler, güçlü, istenç sahibi olduğunu öne sürerek, korkularını, yalnızlığını ve bağımlılığını yadsımaya çalışmaktadır. Bir kız olsa da olmasa da Almanya'dan uzakta, yalnızca kendine güvenerek yaşayacağını belirtmekte ve bu tür sözlerle, artık "ana kuzusu" olmadığına kendisini inandırmaya çalışmaktadır. Ama gerçekte, annesinden kaçmaya karar veren, ancak köşeyi dönüp saklanarak annesinin kendisini almasını bekleyen altı yaşındaki bir çocuk gibi davranmaktadır. Himmler'in o zamanlar yirmi yaşında bir genç olduğu göz önüne alınırsa, verili koşullar

altında tüm bu tasarı, yakın ilgilerinin peşinden koşturmadığı anlarda Himmler'in kurmaya yatkın olduğu o gerçekdışı romantik düşlemlerden birisiydi.

Rusya'ya yerleşme olanağının bulunmadığı ortaya çıkınca, Himmler, Güney Amerika'ya yerleşip çiftçilik yapma düşüncesiyle İspanyolca öğrenmeye başladı.[29] Himmler, değişik zamanlarda, Peru, Gürcistan (SSCB) ve Türkiye gibi ülkelere yerleşmeyi düşündü ama tüm bu düşünceler hayalden başka bir şey değildi. Yaşamının o döneminde Himmler'in gidecek hiçbir yeri yoktu. Subay olamamıştı. Güney Amerika şöyle dursun, Almanya'da bile çiftçilik yapacak parası yoktu. Yalnız parası değil, bu iş için gerekli imgelem gücü, kararlılığı ve bağımsızlığı da yoktu. Toplumsal ya da mesleksel yönden gidecek hiçbir yerleri bulunmadığı, ancak hırslı oldukları ve büyük bir yükselme özlemi duydukları için Nazi olan başka birçoklarının durumu aynen Himmler için de geçerliydi.

Himmler'in Münih'te öğrenciyken geçirdiği deneyimler, hiçbir amacı gerçekleştiremeyeceği yolundaki umutsuzluğunu ve belki de kendisini hiç kimsenin tanımayacağı uzak yerlere gitme arzusunu büyük ölçüde güçlendirmiş olmalıdır. Himmler, Münih'te öğrenciyken, bir öğrenci kulübüne üye oldu ve kendisini sevdirmek için her çabayı gösterdi. Hasta olan kulüp üyelerini ziyaret ediyor, gittiği her yerde üyeler ve mezunlar bulmaya çalışıyordu. Ne var ki, üye arkadaşlarınca pek sevilmemesinden rahatsızlık duyuyordu; bunların bazıları, ona güvenmediklerini oldukça açık bir biçimde dile getirmişlerdi. Himmler'in saplantılı düşünceleri, sürekli örgütlenme ve dedikodu etkinlikleri göstermesi, arkadaşlarının gözünde onu gitgide sevimsizleştirdi; nitekim, kulüpte bir göreve seçilmeyi denediğinde bu isteği reddedildi. Himmler, kızlarla olan ilişkilerinde, temkinli ve katı tutumunun ötesine hiçbir zaman geçemedi; "karşı cins ile arasına öyle büyük bir uzaklık koydu ki, kısa süre sonra, saflığının tehdit altına girmesi gibi bir tehlike pek kalmadı" (B. F. Smith, 1971).

Himmler, mesleksel şansı kötüleştikçe, aşırı sağ fikirlere gitgide daha çok kapıldı. Yahudi karşıtı kitaplar okuyordu;

Alman Dışişleri Bakanı Rathenau 1922'de öldürüldüğü zaman çok hoşnut kalmış ve onu "alçak" olarak nitelemişti. Az çok gizli bir nitelik taşıyan *der Freiweg* (Özgür Yol) adlı aşırı sağ örgüte üye oldu ve Hitler hareketinde bir eylemci olan Ernst Röhm'le tanıştı. Köktenci Sağ'la kurduğu bütün bu yeni yakınlıklara ve bağlantılara karşın, yine de Himmler, yazgısını tümüyle onlarla paylaşmayacak kadar temkinliydi; Münih'te kalıp alışılmış yaşantısını sürdürdü. "Çünkü siyasal etkinliklere katılmasına, kendisi ve geleceğiyle ilgili büyük kaygılarına karşın, kiliseye gitme, toplumsal ziyaretler, kulüp dansları ve kirli çamaşırları Ingolstadt'a (annesine) gönderme gibi alışkanlıklarının ve eski huylarının birçoğunda hiç değişme olmamıştı" (B. F. Smith, 1971). Öğretmenlerinden birinin kardeşince yapılan bir iş önerisi, Himmler'i mesleksel şanssızlığından kurtardı. Bu iş, azotlu gübre üreten bir şirkette teknik yardımcılıktı: Himmler'e, şirketin doğal gübreyle ilgili araştırma bölümünde çalışma görevi verildi. Ama ne gariptir, Himmler'i doğrudan doğruya etkin politika alanına işte bu iş yönlendirdi. Himmler'in çalıştığı fabrika, Münih'in kuzeyinde, Schleissheim'daydı ve rastlantıya bakın ki, yeni yarı-askeri birliklerden biri olan *Bund Blücher*'in merkezi oradaydı. Himmler, bu etkinlik kovanına sürüklenmekten kendini alıkoyamazdı ve nitekim, epeyce bocaladıktan sonra, birbiriyle yarışan sağ grupların en etkinlerinden biri olan Hitler'in NSDAP'ına[30] katılmakta karar kıldı. O sıralar Almanya'da ve Bavyera'da gelişen olayları anlatmak, gereğinden çok yer kaplayacaktır. Özetle, Bavyera hükümeti, sağ grupların yardımıyla Berlin'deki Reich hükümetine karşı çıkma fikrine kapıldı, ama sonunda eyleme geçmeyi başaramadı. Bu arada Himmler, Schleissheim'daki işinden ayrılıp bir *Reichswehr* (Alman Ordusu) alayının yerini alacak olan bir askeri birliğe katıldı. Ne var ki Himmler'in katıldığı bölük, Berlin'e karşı bir eyleme katılmak isteyenlerin sayısı gereğinden çok olduğu için, *Reichswehr* tarafından dağıtıldı; böylece yalnız altı hafta sonra, Himmler'in yeni askerlik mesleği sona erdi. Ama bu arada, Röhm'le yakın ilişkiler kurdu ve Münih

Birahane Darbesi'nin yapıldığı gün, eski imparatorluk savaş bayrağını taşıyan ve Savaş Bakanlığı'nı ele geçirmeye çalışan kolun önünde Röhm'le yan yana yürüyen Himmler'di. Röhm ve adamları Savaş Bakanlığı'nı kuşattılar, ama kendileri de Bavyera polisince kuşatıldılar. Hitler'in Röhm'ü kurtarma girişimi, *Feldherrnahalle*'deki ordu birliklerine karşı yürüyüşünün başarısızlığa uğramasıyla sona erdi. Röhm grubunun önderleri (*Reichskriegsflagge*) gözaltına alındı ve Himmler ile adamların geri kalanı silahlarını bıraktılar, polise kimliklerini bildirdiler ve evlerine gittiler.

Himmler, bayrağı taşıdığı için kendisiyle gurur duymasına karşın, hem tutuklanmaktan korktu hem de hükümet kendisini umursamadığı için düş kırıklığına uğradı. Yasaklanmış örgütlerde çalışma gibi, tutuklanmasına yol açabilecek herhangi bir şey yapmayı göze alamadı (Tutuklanmanın korkulacak sonuçlar doğurmayacağı akıldan çıkarılmamalıdır. Himmler tutuklansaydı bile, büyük olasılıkla ya salıverilir ya suçsuz bulunur ya da Hitler gibi kısa bir süre *Festung*'a –çekip gitme hakkı dışında her türlü kolaylığın bulunduğu rahat bir yer– kapatılma cezasına çarptırılırdı.). Himmler, bunun yerine, gerekçeler uydurarak kendini haklı çıkarmaya çalıştı: "Bir arkadaş olarak, özellikle de bir asker ve *völkisch* hareketinin inanmış bir üyesi olarak, hiçbir zaman tehlikeden kaçmam ama birbirimize ve harekete karşı, her zaman savaşıma hazır olma gibi bir görevimiz var" (B. F. Smith, 1971). Buna uygun olarak, Himmler, yasaklanmamış olan *völkisch* hareketinde çalıştı, bir iş edinme uğraşını sürdürdü ve Türkiye'de çekici bir yer bulup yerleşme fikriyle oyalandı. Ukrayna'ya gitme olanağının bulunup bulunmadığını araştırmak için Sovyet Büyükelçiliği'ne bile mektup yazdı; bu, Himmler gibi bağnaz bir Komünizm düşmanı için tuhaf bir girişimdir. Bu dönemde, Himmler'in Yahudi karşıtlığı da gitgide yoğunlaştı ve belki de cinselliğe gösterdiği sürekli aşırı ilgiden dolayı, cinsel bir çeşni kazandı. Himmler, tanıştığı kızların ahlaksal durumlarının yorumlarını yapıyor ve eline geçen her kösnül kitabı büyük bir istekle okuyordu. 1924'te eski arkadaşları-

nı ziyaret ederken, onların kitaplığında, 1904'te Almanya'da yasaklanmış olan C. F. Schlichtegrolls'un *Ein Sadist im Priesterrock* (Papaz Kisvesi Giymiş Bir Sadist) adlı kitabını buldu. Bu kitabı bir günde yutarcasına okudu. Genel olarak, ortaya koyduğu görüntü, kadınlarla ilişki kurma yeteneksizliğinden dolayı acı çeken engellenmiş ve korku içinde bir genç adam görüntüsüydü.

En sonunda Himmler'in geleceği sorunu çözümlendi. *Nationalsozialistische Freiheitsbewegung*'un (Milliyetçi-Toplumcu Özgürlük Hareketi'nin) önderi ve Aşağı Bavyera'daki *Gauleiter*'ı olan Gregor Strasser, Himmler'e yazmanı ve genel yardımcısı olarak çalışmasını önerdi. Himmler bu öneriyi hemen kabul ederek Landshut'a gitti ve parti içinde Strasser'le birlikte yükseldi. Strasser'in görüşleri Hitler'in görüşlerinden oldukça farklıydı. Nazi programının toplumsal devrimci yönlerine ağırlık verilmesini isteyen Strasser, kardeşi Otto ve Joseph Goebbels'le birlikte, daha köktenci olan bu kanadın önderiydi. Bunlar, Hitler'i, yüksek sınıflara yönelik eğilimlerinden uzaklaştırmak istiyorlar ve Parti'nin "yalnızca bir parça Yahudi düşmanlığı içeren bir toplumsal devrim bildirisi yayımlaması" gerektiğine inanıyorlardı (B. F. Smith, 1971). Ama Hitler çizgisini değiştirmedi. Hangi kanadın daha güçlü olduğunu bilen Goebbels, düşüncelerini terk edip Hitler'in peşinden gitti. Strasser partiden ayrıldı; tıpkı Strasser gibi daha köktenci devrimci düşüncelere sahip olan SA şefi Röhm ise, Hitler'in buyruğu üzerine Himmler'in SS görevlilerince öldürüldü. Röhm'ün ve öteki SA önderlerinin ölümü, Himmler'in en tepeye yükselmesinin de başlangıcı ve koşuluydu.

Ne var ki, 1925-26'da NSDAP küçük bir partiydi; Weimar Cumhuriyeti daha bir oturup sağlamlaşmış görünüyordu ve açıkçası, Himmler'in bazı kuşkuları vardı. Eski arkadaşlarını yitirmişti; "anne-babası bile, yalnızca onun partisini onaylamamakla kalmadıklarını, kendisini de o sık sık söylenen kaybedilmiş oğul gibi gördüklerini açıkça belirtiyorlardı" (B. F. Smith, 1971). Aldığı ücret az olduğundan sık sık ödünç para almak zorunda kalıyordu. Bu nedenle, Himmler'in çiftlik yö-

neticisi olarak sağlam bir yere kapılanma yolunda duyduğu eski isteğe yeniden düşmesi ve Türkiye'ye göç etme düşüncesine bir kez daha kapılması şaşırtıcı değildir. Ama Himmler, –partinin fikirlerine olan bağlılığı çok güçlü ve sarsılmaz olduğu için değil– bir iş bulmaya yönelik tüm girişimleri sonuçsuz kaldığı için yine de partideki görevinden ayrılmadı. Kısa süre sonra her şey açıklığa kavuştu. Gregor Strasser, 1929'da partinin Reich propaganda önderi oldu; Himmler de onun yardımcılığına getirildi.

Smith, Himmler'in yaşamöyküsünde şu yorumu getiriyor: "Bizi son derece rahatsız eden şey SS'in örgütlenmesi ya da Himmler'in en sonunda Reich polis şefliği konumuna yükselmesi değil, milyonlarca insanın işkenceden geçirilmesi ve milyonlarcasının da ortadan kaldırılmasıdır. Himmler'in çocukluğunda ve gençliğinde, bu sorulara dolaysız bir yanıt bulunamaz" (B. F. Smith, 1971). Smith'in haklı olduğu inancında değilim; bana kalırsa, Himmler'in sadistliği, adının tarihe kanlı bir canavar olarak geçmesine yol açacak ölçekte sadistliğini uygulama fırsatı elde etmeden çok önce onun karakter yapısına derinlemesine kök salmıştı. Şimdi bu savımı kanıtlamaya çalışacağım.

Bir başka insan üzerinde mutlak ve kısıtlanmamış güç tutkusu olarak yaptığımız geniş sadistlik tanımını akıldan çıkarmamalıyız. Bedensel acı verme, bu mutlak güçlülük özleminin dışavurumlarından yalnızca biridir. Mazoşist boyun eğiciliğin sadistliğin karşıtı değil, ortakyaşamsal sistemin bir parçası olduğunu da unutmamalıyız; bu sistemde, kesin denetim ve kesin boyun eğme, aynı temel dirimsel güçsüzlüğün dışavurumlarıdır.

Himmler'in başka insanları kötü amaçla ele vermekten duyduğu hazzın ilk göstergelerinden biri olarak, savaş sırasında, on altı yaşındayken meydana gelen bir olay anılabilir. Bavyera'da tatil yapan bazı hali vakti yerinde Saksonlar, çok miktarda yiyecek maddesi satın alarak, böylesi maddelerin çok daha güçlükle bulunabildiği kendi kentlerine göndermişlerdi. Bu kişiler, gazetede açıkça suçlandı. Smith'in inancına

göre, bu kişilerin aldığı maddeler konusunda Himmler'in geniş bilgi sahibi olması, "bu işin açığa çıkarılmasında Himmler'in rolü olduğunu açıkça ortaya koymaktadır" (B. F. Smith, 1971). Himmler'in 1919'da yazdığı kısa bir şiir de ondaki acımasızlık eğilimini dile getirmektedir (B. F. Smith, 1971):

Franzosen, Franzosen, O gebt nur recht Acht
Für euch wird Pardon gemacht.
Uns're Kugeln pfeifen und sausen
Und verbreiten euch Schrecken und Grauen
Wenn wir da so unheimlich hausen.

(Fransızlar, Fransızlar, çok dikkat edin
Çünkü gözünüzün yaşına bakılmayacak hiç.
Mermilerimiz ıslık çalarak geçecek
içinize korku ve dehşet salarak
Canımızın istediğince tüyler ürperterek yaptığımız gibi.)

Himmler, yeni arkadaşlar ve yeni baba imgeleri bulmaya başladığı için kendisini birazcık daha bağımsız duyumsadığı yirmi bir yaşından sonra, babasına birazcık tepeden bakmaya başladı; ama yine de öğüt verici tutumunu her zaman uygun biçimlerde dile getiriyordu; oysa ağabeyi Gebhard karşısındaki kendini beğenmiş öğütçü tutumu gitgide hınzırca bir nitelik kazanıyordu.

Himmler'in sadistliğinin gelişimini izlemek için, Gebhard'la olan ilişkisinin anlamını kavramak zorunludur.[31] Gerçekte Gebhard, Heinrich'in karşıtıydı; yumuşak huylu, çevresinde sevilen, korkusuz ve kızlara çekici gelen bir kişiydi. Anlaşıldığı kadarıyla, ikisi de küçükken, Heinrich, Gebhard'a hayrandı ama Heinrich'in başarısız olduğu çeşitli şeylerde Gebhard başarı kazanınca, bu hayranlık yeğin bir kıskançlığa dönüştü. Gebhard savaşa katıldı, savaş alanında yükseldi ve 1. derecede Demir Haç nişanıyla ödüllendirildi. Çekici bir kıza âşık oldu ve onunla nişanlandı; oysa ne utkuya ne de sevgiye sahip olan küçük kardeşi beceriksiz, zayıf ve sevimsizdi. Heinrich'in Gebhard'a olan bağlılığı, Gebhard'ı kıskanmak

için nedenleri olan ikinci kuzeni Ludwig'e bağlılığa dönüştü. Başlangıçta kardeşini yalnızca disiplinden ve amaçtan yoksun olduğu, yeterince kahraman olmadığı ve vurdumduymaz olduğu gerekçesiyle iğneleyerek eleştiriyordu; alışıldığı üzere, bizzat kendisinde bulunan kötülüklerden dolayı başkalarını eleştiriyordu. Ama öyle görünüyor ki, Gebhard, çekici bir dış görünüşe sahip olan Paula adındaki uzak bir kuzenlerinin gönlünü çelmeyi başardıktan sonra, geleceğin Polis Bakanı'yla olan ilişkisi kesin biçimini almıştı. Bu kız, Heinrich'in kafasındaki utangaç, çekingen, saf nişanlı imgesine uymuyordu ve ne yazık ki, sözde Paula'nın daha önceki "düşüncesiz" bir davranışından dolayı Paula ile Gebhard arasında bazı sorunlar vardı. Gebhard, Heinrich'e mektup yazarak, Paula'nın evine gitmesini ve bu sorunu çözmelerine yardımcı olmasını diledi. Heinrich'in, belki de el altından anne-babasıyla dolap çevirerek, büyük kardeşini etki altına almakta ne ölçüde başarıya ulaşmış olduğunu bu alışılmadık istek ortaya koyuyor. Heinrich Paula'yı görmeye gitti ama neler olduğu bilinmemektedir. Birkaç hafta sonra, anlaşıldığı kadarıyla Paula'nın dört kez dürüstlük yemini etmesinin ardından, Heinrich'in Paula'ya yazdığı mektup, onun zorlayıcı karakteri hakkında bize bir şeyler anlatmaktadır.

Özellikle, Gebhard kişisel varlığıyla seni doğrudan doğruya etkilediği sürece, bu dört şeyi doğrulayacağına seve seve inanacağım. Ama bu yeterli değil. Bir erkek, yıllarca uzakta kalıp onu göremese bile ve birbirlerinden uzun süre hiç haber alamasalar bile (gelecekteki korkunç savaş yıllarında büyük olasılıkla böyle olacaktır), ileride karısı olacak kızdan emin olmalıdır; yani o kız, hiçbir sözüyle, hiçbir bakışıyla, hiçbir öpüşüyle, hiçbir anlamlı hareketiyle ve hiçbir düşüncesiyle onu aldatmamalıdır... Dayanıp başarman gereken (özgün metinde altı çizilmiş) bir sınav geçirdin ve utanç verici biçimde bu sınava dayanamadın... Birleşmeniz, her ikiniz için ve –sağlam, ahlaklı aileler üzerine kurulması gereken– das Volk'un sağlığı için mutlu bir birlik olacaksa, kendini barbarca (özgün metinde altı çizilmiş) bir dirençle denetim altında tutmalısın. Kendini sağlam, güçlü biçimde idare etmediğin, yalnızca pek az denetim altında tuttuğun için ve daha önce söylediğim gibi, gelecekteki kocan sana göre

gereğinden çok iyi olduğu, halk konusunda çok az anlayış sahibi olduğu ve bu çağın elverişli olmamasından dolayı halkı anlamayı öğrenemediği için, bunu başka birinin yapması gerek. Bu konuda her ikiniz de bana başvurduğunuz ve beni de sorunun içine çektiğiniz için, kendimi bunu yapmak zorunda hissediyorum.

Ondan sonraki yedi ay boyunca, ta ki Şubat 1924'te, Paula'nın yeniden "düşüncesiz" bir davranışta bulunduğuna haklı ya da yanlış olarak inanmasına yol açan bazı bilgiler elde edinceye dek Heinrich, bu soruna doğrudan doğruya karışmaktan kaçındı. Bu kez durumu kardeşine bile bildirmeden, hemen anne-babasına anlattı ve aile onurunun, bu nişanlılığa bir son verilmesini gerektirdiğine onları inandırmaya çalıştı. Annesi gözyaşları içinde onun isteğini kabul etti; Heinrich, en sonunda babasını da buna inandırdı ve ancak ondan sonra doğrudan doğruya Gebhard'ın karşısına çıktı. "Gebhard bu karara uyup nişanın sona erdirilmesine izin verdiği zaman, Heinrich utkuya ulaşmıştı ve aynı zamanda da direnme gücünden yoksun olduğu için kardeşini hor görüyordu. 'Onda (Gebhard'da) hiç mi hiç ruh yok sanırsınız,' diyordu." Bu yirmi dört yaşındaki genç, babasını, annesini, büyük kardeşini teslim almayı ve kendisini ailenin gerçek diktatörü yapmayı başarmıştı.

Nişanın bozulması, Himmler'in hiç hoşuna gitmiyordu: Paula'nın ailesinin uzaktan akrabaları olması durumu daha da kötüleştiriyordu. "Ama anne-babası ya da Gebhard, ilişkiyi koparmakta ne zaman isteksiz davransalar, Heinrich daha da çok baskı yapmaya hep hazırdı. Nişanın niçin bozulması gerektiğini açıklamak için her iki yandan tanıdıklarına ziyaretlerde bulundu ve bu süreç içinde, kızın adını beş paralık etti. Paula'dan bir mektup geldiği zaman, verdiği karşılık, "sarsılmama ve kuşkuların caydırıcılığına kapılmama" gereğini vurgulamak oldu. Bu aşamada, Heinrich'ın kardeşini ve anne-babasını denetlemek için duyduğu arzu, katıksız sadistçe kötülük özellikleri kazandı. Heinrich, kızın adını lekelemek istiyordu ve anne-babasını, Gebhard'ı, en çok da kızın ailesini aşağılamak için, karşılıklı olarak verilmiş olan

tüm armağanların geri verilmesinde diretiyordu. Baba, nişanı karşılıklı rızayla bozmak istiyordu ama bu isteğe karşı çıkan Heinrich'in sert tutumu başarıya ulaştı ve sonunda, her türlü uzlaşmayı reddetti. Himmler, kesin bir utku kazanmış ve herkesi mutsuzluğa boğmuştu.

Başka türlü olsa öykü burada sona ererdi ama Heinrich Himmler için öykü daha sona ermemişti. Himmler, Paula'nın hareketlerini gözlemesi için bir özel hafiye tuttu ve bu hafiyeye, "işittiği ve kanıtlayabileceği" söylentileri derlemesini söyledi. Özel hafiye, ele verici olabilecek öykülerden oluşan bir derlemeyi ona gönderdi. Himmler, Paula'nın ailesini daha çok küçük düşürmek için bu fırsattan yararlandı; bunu da Paula'nın ailesinden aldığı ve sözde daha önce geri vermeyi unuttuğu daha başka armağanları, sadece kartvizitini ekleyip geri göndererek yaptı.

> *Himmler, en son ve kesin hücumunu, ortak arkadaşlarına yazdığı birer mektupla iki ay sonra yaptı. Bu mektuplarında Heinrich, Himmlerler hakkında çirkin şeyler söylemekten vazgeçmesini Paula'ya söylemelerini arkadaşlarından rica ediyor ve nazik bir kişi olmasına karşın,* "Beni buna zorlarlarsa, tümüyle başka türlü davranırım," *diye uyarıda bulunuyordu.* "O zaman, bana karşı çıkan kişi, toplumsal ve ahlaksal bakımlardan toplum safları dışına atılıncaya dek, acıma gibi saçma bir duygu beni durduramaz," *diyordu.* (Düzler eklenmiştir.)

Bu, Himmler'in o koşullar altında uygulayabildiği kötü amaçlı denetimin doruk noktasıydı. Himmler, kurnazlığı sayesinde, yeni siyasal koşulları kendi amaçları için kullanabilecek duruma gelince, içindeki sadistliği tarihsel bir ölçekte sahneye koyma olanağına kavuştu. Yine de SS Reichsführeri'nin kullandığı dil, genç Himmler'in Paula'yı tehdit ederken kullandığı dilden temelde farklı değildi. Yaklaşık yirmi yıl sonra (1943'te), Himmler'in kara düzenin ahlak anlayışı konusunda yaptığı konuşma, bunu açıkça ortaya koymaktadır:

> *SS görevlileri için mutlak geçerli olması gereken bir ilke vardır; o da dürüst, terbiyeli, sadık ve başka hiç kimseye değil, yalnızca kendi*

kanından olanlara iyi bir dost olmaktır. Ruslara ya da Çeklere ne olduğu beni hiç mi hiç ilgilendirmeyen bir konudur. Öteki halklar arasında iyi kan taşıyanlar varsa, gerektiğinde onların çocuklarını ellerinden alıp kendimiz yetiştirerek bu kandan yararlanacağız. Öteki ulusların zenginlik içinde yüzmeleri ya da açlıktan gebermeleri, beni ancak kültürümüz için duyduğumuz köle gereksinmesi kadar ilgilendirir; yoksa onları umursamam bile. Panzerler için hendek yapımında 10.000 Rus kadınının yere yığılıp kalması ya da kalmaması, beni ancak hendeğin Almanya için hazır olması ölçüsünde ilgilendirir. Zorunlu olmadıkça, hiçbir zaman zalim ve kalpsiz olmayacağız (J. Ackermann, 1970; düzler eklenmiştir).

Bu sözlerden anlaşıldığı gibi, sadist, artık kendisini tam olarak anlatıma kavuşturmakta özgürdür. Eğer kanları iyiyse, başka insanların çocuklarını ellerinden alacaktır. Yaşı büyük olanları da "kültürümüz için köle" yapacak ve onların yaşaması ya da ölmesi onu hiç ilgilendirmeyecektir. Konuşmanın bitiş tümcesi, Himmler'e ve Nazilere özgü göz boyayıcı konuşmanın tipik örneğidir. Himmler, yalnızca gerektiğinde zalim ve kalpsiz olduğuna dinleyenlerini ve kendisini inandırmaya çalışarak ahlaksal inceliğini savunmaktadır. Himmler'in burada yaptığı ussallaştırma, "beni buna zorlarlarsa" acımasız olurum, diyerek Paula'yı tehdit ettiği zaman yaptığı ussallaştırmanın aynısıdır.

Himmler, yılgı içindeydi ve sadistliğini allayıp pullamak için her zaman ussallaştırmalara gereksinim duyuyordu. Belki, zalimliğinin kanıtlarıyla yüz yüze gelmekten kendisini koruma gereksinmesi de duyuyordu. Karl Wolff'un bildirdiğine göre, Himmler, 1941 yazı sonlarında Minsk'te gerçekleştirilen bir toplu idama tanık olmuş ve epeyce sarsılmıştır. Ama yine de şöyle demiştir: "Bununla birlikte, bu olayı izlememizin doğru olduğunu düşünüyorum. Yaşama ve ölüme karar vermek durumunda olanlar, ölümün nasıl bir şey olduğunu ve idam buyruğunu veren komutanlardan neler istediklerini bilmelidirler" (K. Wolff, 1961). Himmler'e bağlı SS görevlilerinin birçoğu, bu toplu idamlardan sonra hastalandı; bazıları da ya intihar etti ya ruh hastası oldu ya da başka bir ağır zihinsel yıkıma uğradı.[32]

Himmler'in sadist karakterinden söz edebilmek için, önce sık sık anlatılan inceliği tartışılmalıdır. Himmler'in, hasta olan kulüp arkadaşlarını ziyaret ederek kendini sevdirmeye uğraştığını daha önce belirtmiştim ama Himmler, başka zamanlarda da benzer şeyler yapmıştır. Yaşlı bir kadına çörekle ekmek vermiş ve bunu güncesine şöyle geçirmiştir: "Keşke daha çoğunu verebilseydim ama kendimiz de yoksul zavallılarız" (bu doğru değildir, çünkü Himmlerler, yoksul zavallı olmak şöyle dursun, hali vakti yerinde bir orta sınıf ailesiydi). Himmler, arkadaşlarıyla birlikte bir yardım eğlencesi düzenleyerek buradan sağlanan geliri Viyanalı çocuklara bağışlamıştır ve birçoklarınca öne sürüldüğü gibi, buyruğu altındaki SS görevlilerine "babacan" biçimde davranmıştır. Ama Himmler'in karakterini bir bütün olarak göz önüne alınca, bu dostça hareketlerin çoğunun içtenlikli arkadaşlık anlatımı olmadığı izlenimini ediniyorum. Himmler, duygusuzluğunu ve soğuk kayıtsızlığını ödünleme, kendisini ve başkalarını göründüğü gibi olmadığına, başka türlü söylersek, duygu sahibi olduğuna inandırma gereksinmesi duyuyordu. İncelik ya da yakın ilgi gösterisi yaparak zalimliğini ve soğukluğunu yadsıma zorunluluğu duyuyordu. Korkaklık olarak tanımladığı hayvan avcılığından duyduğu tiksinti bile pek ciddiye alınamazdı; çünkü mektuplarından birinde, iyi durum ve davranış ödülü olarak SS görevlilerinin büyük hayvanları avlamalarının kolaylaştırılmasını öneriyordu. Çocuklara ve hayvanlara dostça davranıyordu ama bundan da kuşku duyulmalıdır çünkü bu adamın hemen hemen her hareketi, yalnızca konumunu yükseltme amacına yönelikti. Elbette, bir sadist bile, bazı durumlarda bazı insanlara karşı incelikli olma gibi birtakım olumlu insan özelliklerine sahip olabilir. Himmler'de böylesi özelliklerin bulunması olasılığı vardır. Böylesi özelliklerin bulunduğuna inanmayı böylesine zorlaştıran şey, mutlak soğukluğu ve yalnızca kendi bencil ereklerinin ve tutkularının peşinde koşmasıdır.

Bir de iyiliksever sadistlik türü vardır. Bu tür sadistlikte, başka bir kişi üzerindeki denetimin amacı, ona zarar vermek

değil, onun iyiliğini gözetmektir.[33] Belki de Himmler'de, bu tür sadistlik bir ölçüde vardı ve çoğu kez nezaket izlenimi uyandırıyordu. (Himmler'in anne-babasına yazdığı mektuplarda yer alan kendini beğenmiş öğütlerde iyiliksever bir yön bulunabilir; buyruğu altındaki SS görevlileriyle olan ilişkilerinde de aynı şeyden söz edilebilir.) Himmler'in 16 Eylül 1938'de yüksek rütbeli bir SS subayı olan Kont Kottulinski'ye yazdığı mektup buna örnek gösterilebilir: "Sevgili Kottulinski, çok hastaydın ve kalbin çok kötü durumdaydı. Sağlığını düşünerek, bundan sonraki iki yıl süreyle sana sigara içmeyi yasaklıyorum. Bu iki yıllık süre dolunca, bana sağlığınla ilgili bir hekim raporu göndereceksin; ondan sonra, sigara içme yasağının kalkıp kalkmayacağına karar vereceğim. Heil Hitler" (aktaran H. Heiber, 1958). Himmler'in, toplama kamplarındaki tutsaklar üzerinde yapılan tıp deneylerine ilişkin doyurucu olmayan bir rapor yazmış olan SS başhekimi Grawitz'e gönderdiği bir mektupta da (30 Eylül 1942) aynı öğretmen edasına rastlıyoruz.

> *Bu mektup, seni Başhekimlikten kovup kovmayacağım sorusunu saatlerce kendi kendine sormana neden olmamalıdır; bu mektubun tek amacı, başlıca kusurunu, yani kuruntululuğunu yıllardan sonra şimdi terk etmeni ama en hoşlanmadığım görevler de dahil tüm görevlerine ciddi ve gerçekçi biçimde korkusuzca yaklaşmanı, son olarak da çok konuşup gevezelik ederek her şeyin düzene sokulabileceği yolundaki inadını ve kanını bir kenara atmanı sağlamaktır. Bunu öğrenir ve kendini değiştirmeye çaba gösterirsen, o zaman her şey yolunda demektir, o zaman senden ve çalışmalarından yine hoşnut kalırım* (aktaran H. Heiber, 1958).

Himmler'in Grawitz'e yazdığı mektup, yalnızca öğretmenimsi edasından dolayı değil, çok açık biçimde kusurlarını –kuruntululuğu, yüreksizliği ve gevezeliği– düzeltmesi için doktoru nazikçe uyardığından da ilginçtir. Heiber'in yaptığı derleme, Himmler'in katı ve bilge bir baba rolü oynadığı benzer mektuplarla doludur. Bu mektupların yazıldığı subayların birçoğu feodal sınıftandı. Bu kişilere kendisinin üstün olduğunu göstermenin ve onlara okullu çocuklarmış gibi

davranmanın Himmler'e özel bir doyum sağladığını varsaymak yanlış olmaz herhalde. (Bu, artık iyiliksever bir tutum değildir.)

Himmler'in yaşamı karakterine ne denli uygunsa, sonu da o denli uygun oldu. Almanya'nın savaşı yitirdiği açıkça anlaşıldığı zaman, Himmler, araya İsveçli aracılar koyarak, kendisine önde gelen bir rol sağlayacak biçimde Batılı güçlerle görüşmeler hazırlıyor ve Yahudilerin yazgısına ilişkin ödünler öneriyordu. Himmler, bu görüşmelerde, öylesine sıkı sarıldığı siyasal dogmalardan birer birer vazgeçiyordu. Kuşkusuz, kendine takılan adla *der treue Heinrich* (sadık Heinrich), bu görüşmeleri başlatmasıyla bile, taptığı tanrıya, yani Hitler'e karşı kesin hainlik eylemini işlemiş oluyordu. Bağlaşıkların kendisini yeni Alman "Führer"i olarak kabul edeceklerini düşünmesi, Himmler'in pek zeki olmadığını ve siyasal yargı gücünden yoksun bulunduğunu gösterdiği gibi, yenilmiş Almanya'da bile en önemli kişi olduğunu sanmasına yol açan özsever bir büyüklük yanılsamasına sahip olduğunu da gösterir. Himmler, Bağlaşıklara teslim olup SS'lerin sorumluluğunu üstlenmesi için General Ohlendorf'un yaptığı öneriyi geri çevirdi. Sadakat ve sorumluluk duygusu üzerinde söylev verip duran adam, şimdi, karakterine uygun olarak, tam bir sadakatsizlik ve sorumsuzluk sergiliyordu. Himmler, gözüne siyah bir bez parçası bağlayıp bıyıklarını da keserek uydurma bir kimlik ve bir onbaşı üniformasıyla kaçtı. Tutuklanıp bir savaş tutsağı kampına götürüldüğünde, kendisine de adı sanı bilinmeyen binlerce askerden biri gibi davranılmasına, özseverliğinden dolayı dayanamadı. Kamp komutanını görmek istedi ve komutana, "Ben Heinrich Himmler'im," dedi. Bir süre sonra, dişinin kovuğu içinde taşıdığı siyanür kapsülünü çiğneyip canına kıydı. Oysa yalnızca birkaç yıl önce, 1938'de, subaylarına yönelik bir konuşmasında şöyle demişti: "Bu yolla güçlüklerden kaçabileceğine inandığı için, yaşamını kirli bir gömlek gibi fırlatıp atanları kesinlikle anlamıyorum. Böylesi kişilerin, hayvana yaraşır biçimde gömülmeleri gerekir" (J. Ackermann, 1970).

Böylece, Himmler'in yaşam çevrimi sona ermiş oluyordu. O, zayıflık ve dirimsel güçsüzlük duygusunu alt etmek için, mutlak güce ulaşmak zorundaydı. Bu amacı gerçekleştirdikten sonra da taptığı puta hainlik ederek bu gücü elinden kaçırmamayı denedi. Sıradan bir asker olarak, yüz binlerce askerden biri olarak tutuklu kampında bulunduğu sıralarda, mutlak güçsüzlük konumuna indirgenmeye katlanamadı. Kendi inancına göre, zayıflara yaraşır olan güçsüz adam rolüne itilmektense ölmeyi yeğledi.

Özet Olarak

Himmler, tipik dışkıl-biriktirici, sadist, yetkeci karakterin bir örneğidir. Himmler, (yalnızca kendisini zayıf *duyumsamakla* kalmıyordu) gerçekten zayıftı; aşırı düzenli ve ayrıntı düşkünü tutumunda, güçlü baba imgelerine boyun eğmekte belli bir güvenlik duygusu buluyordu. Sonunda da dirimsel güçsüzlük, utangaçlık, huzursuzluk duygusunu alt etmenin tek yolu olarak başkaları üzerinde sınırsız denetime sahip olma tutkusunu geliştirdi. Himmler, yaşamın daha büyük bir güçle ve özsaygıyla donattığı kişileri aşırı ölçüde kıskanıyordu. Himmler'in dirimsel güçsüzlüğü ve bundan kaynaklanan kıskançlığı, ister kardeşi Gebhard'ın nişanlısı, isterse Yahudiler olsun, böylesi kişileri aşağılamaya ve yok etmeye yönelik kıyıcı bir istek duymasına yol açtı. Himmler, buz gibi soğuk ve son derece acımasızdı; bu da kendisini daha çok soyutlanmış ve daha çok yılgın duyumsamasına neden oluyordu.

Himmler, aynı zamanda da tam bir fırsatçıydı. Ondaki sadistlik tutkusunu, her zaman kendi çıkarına saydığı şeyler yönlendirdi. Himmler, yalnızca başkalarına karşı değil, aynı ölçüde kendisine karşı da sadakatsiz ve onulmaz bir yalancıydı. Himmler, sürekli olarak övdüğü erdemlerden hiçbirine kesinlikle sahip değildi. SS'lerin sloganı olan "Sadakat Onurumuzdur" deyişini kendisi türetti ve Hitler'e hainlik etti. Güçlülüğü, sağlamlığı ve yürekliliği övüyordu ama zayıf, dayanıksız ve yüreksizdi. "*Treue Heinrich*", yaşayan bir yalandı. Belki de kendisiyle ilgili söyledikleri içinde tek doğru

şey, askerlik eğitimi gördüğü sıralarda babasına yazdığı şu tümceydi: "Benim için hiç kaygılanma, çünkü ben tilki kadar kurnazım" (B. F. Smith, 1971).[34]

Davranışçılar, yine de şöyle bir soru sorabilirler: Acaba Himmler, koşullar sadistçe davranmayı kendisi için daha yararlı hale getirinceye dek olağan bir kişi değil miydi?

Yaptığımız çözümlemenin bu soruya şimdiye dek yanıt verdiğine inanıyorum. Sadistçe bir gelişme için gerekli tüm koşulların, Himmler'in çocukluk ve gençlik çağlarında var olduğunu gördük. Himmler'de daha küçükken var olan güvensizlik duygusunun, erkekçe olmayan tutumların, güçsüzlük duygusunun gelişimini izledik. Yalnızca bu özellikler bile, sadistçe ödünlemelerin olabilirliğini ortaya koyar. Dahası, Himmler'in aşırı düzenli, ayrıntı düşkünü, tipik dışkıl-biriktirici, yetkeci karakterinin gelişimini gördük. Son olarak, güçlü bir konuma yükselmeden çok önce, kardeşinin nişanlısıyla uğraşırken açıkça sergilediği amansız sadistliği gördük. Bu durum karşısında, *Reichsführer* SS'in, *Reichsführer* olmadan önce de sadist bir karaktere sahip olduğu; yükseldiği konumun, ona sadistliğini tarih sahnesinde sergileme fırsatı verdiği ama bu sadistliğin daha önce kişiliğinde var olduğu sonucuna ulaşmamız gerekir.

Bu soru, sık sık sorulmuş olan bir başka soruyu da birlikte getirmektedir. Himmler, Nazi iktidarı zamanında doğmamış olsaydı ama kardeşinin nişanına burnunu soktuğu zamanki karakterine aynen sahip olsaydı, nasıl bir yaşam çizgisi izlerdi? Bu sorunun yanıtını bulmak pek zor değildir. Himmler, orta zekâlı ve aşırı düzenli olduğu için, belki bürokratik bir sistemde, sözgelimi öğretmen, postahane görevlisi ya da büyük bir iş kuruluşunun çalışanı olarak kendisine bir yer bulurdu. Çıkarı için her şeyi yapabilecek yaradılışta olduğundan, üstlerine kurnazca dalkavukluk yaparak ve meslektaşlarına karşı dolaplar çevirerek oldukça yüksek bir yere gelirdi ama yapıcı imgelem ve sağlıklı yargı gücünden yoksun olduğu için, herhalde en üst düzeyde bir göreve yükselemezdi. Meslektaşlarının derin nefretini kazanır ve belki güçlü bir yöneti-

cinin en çok tuttuğu kişi olurdu. Henry Ford'un sendikalara savaş açtığı günlerde, iyi bir Ford ajanı olabilirdi ama çağcıl bir büyük iş kuruluşunda iyi bir personel şefi olamazdı, çünkü soğuk kişiliğiyle herkesi kendisinden uzaklaştırırdı. Öldüğü zaman cenaze töreninde patronu ve papaz efendi, kiliseye verdiği özverili hizmetlerle hep örnek bir kişi ve bir esin kaynağı olarak kalacak sorumluluk sahibi bir yurttaş, sevecen bir baba ve koca olarak onu överlerdi.

Aramızda yaşayan binlerce Himmler vardır. Toplumsal açıdan bakıldığında, günlük yaşantıda bunlar çok az zarara neden olurlar; ama yine de bunların zarar verdikleri ve mutsuzluğa boğdukları insanların sayısı azımsanmamalıdır. Ne var ki, yıkım ve nefret güçlerinin tüm siyasal yapıya egemen olmaları tehlikesi belirdiğinde, böylesi kişiler son derece büyük bir tehlike oluştururlar. Bunlar, dehşet, işkence ve cinayet araçları olarak hükümetin hizmetinde çalışmaya can atan kişilerdir. Olası bir Himmler'in ta uzaktan kolayca tanınabileceğini sanmak büyük bir yanlıştır ve ne yazık ki, birçokları bu yanlışlığa düşmektedir. Yapılan karakterbilimsel incelemelerin amaçlarından biri, olası Himmlerler'in öteki sıradan insanlara benzediğini, karakter okumayı öğrenmiş olan ve "canavar"ın dişlerini göstermesine elverişli koşulların doğmasını beklemeleri gerekmeyenlerin dışında hiç kimsenin bunları saptayamayacağını ortaya koymaktır.

Himmler'i amansız bir sadist yapan etmenler nelerdir? Biriktirici karakterin gelişmesine elverişli etmenlere ilişkin önceki irdelememize başvurularak bu soruya kolay bir yanıt bulunabilir. Ama bu, doyurucu bir yanıt olmayacaktır çünkü Himmler'in karakteri, biriktirici karakterin aşırı ve çok kıyıcı bir biçimini sergilemektedir. Bu, sadist-biriktirici özellikleri çok hafif olan karakter biçiminden çok daha seyrek rastlanan bir karakterdir. "Avrupa'nın av köpeği"nin gösterdiği karakter gelişiminden sorumlu olan etmenleri aramaya çalışacak olursak, ilkönce onun anne-babasıyla olan ilişkisi karşımıza çıkar. Himmler, bağımlılık duygusunu pekiştiren annesine sıkı sıkıya bağlıydı ve yetkeci, oldukça zayıf bir babaya sahip-

ti. Ama aynı önkoşulları taşıdıkları halde Himmler gibi olmayan milyonlarca insan yok mudur? Gerçekten de bir ya da iki tane yalıtılmış etmen, bir kişinin özgül karakterini hiçbir zaman açıklayamaz; ancak birbiriyle bağlantılı etmenlerden oluşan tüm bir dizge, karakter gelişimini az çok eksiksiz biçimde açıklayabilir. Himmler'de bazı başka etmenler de gözümüze çarpıyor: Belki de geçirdiği birçok bedensel hastalıktan ve beden yapısının bozulmasından kaynaklanan bedensel zayıflığı ve dengesizliği; toplumda saygın bir yer edinememesinden kaynaklanan ve babasının soyluluk karşısındaki boyun eğici, tapınıcı tutumundan dolayı yeğinleşen toplumsal aşağılık duygusu; belki de annesine olan ve kendisini umarsız, erkekçelikten uzak duyumsamasına yol açan saplantısının doğurduğu kadınlar karşısındaki çekingenliği; aşırı özseverliği ve kendisinde bulunmayan tüm nitelikleri taşıyan büyük kardeşini aşırı ölçüde kıskanması, bu etmenler arasındadır. Bilgi eksikliğinden dolayı değinemediğimiz, Himmler konusunda daha eksiksiz bir görüş edinmemizi sağlayabilecek başka pek çok etmen vardır. Bu arada, sadistliğin kaynağı olmamakla birlikte, sadistlik eğiliminden sorumlu olan kalıtımsal etmenlerin de bulunabileceğini unutmamalıyız. Ama belki de bütün ötekilerden önce dikkate almamız gereken, Himmler ailesinin içinde yaşadığı yavan, bayağı, bilgiç taslağı, dürüstlükten uzak, cansız ortamın yaptığı sağlıksız etkidir. Himmler ailesinin içinde yaşadığı bu ortamda, içtenlikten uzak yurtseverlik ve dürüstlük mesleğinden başka hiçbir değer yoktu; toplumsal merdivendeki kararsız konumlarına tutunmayı başarma umudundan başka hiçbir umut yoktu. Tinsel ya da zihinsel anlamda, zayıf küçük çocuğun serpilip gelişmesini özendirebilecek hiç temiz hava yoktu. Üstelik, bu durumdaki tek aile de onların ailesi değildi. Himmlerler, imparatorluk düzeninin en aşağı basamağında yer alan ve güceniklik, güçsüzlük, sevinçsizlik duygularından acı çeken bir toplumsal sınıfa giriyorlardı. Heinrich Himmler, işte bu toprakta büyüdü ve devrim toplumsal konumu ile değerlerini alaşağı ettikçe, meslek açısından hiç geleceğinin bulunmadığını daha açık olarak kavradıkça, içindeki kötülük de bilendi.

12

Kıyıcı Saldırganlık: Ölüseverlik

Geleneksel Anlayış

"Ölüseverlik" (necrophili = ölü sevgisi)[1] terimi, genellikle yalnız iki tür olguyu anlatmakta kullanılmıştır: (1) cinsel ölüseverliği, bir başka deyişle, bir erkeğin bir kadın cesediyle cinsel ilişkide bulunmak ya da başka türlü bir cinsel ilişki kurmak için duyduğu isteği ve (2) cinsel olmayan ölüseverliği, bir başka deyişle, cesetlerle uğraşmak, cesetlere yakın olmak ve cesetleri seyretmek için duyulan isteği, özellikle de cesetlerin organlarını kesip ayırmak için duyulan isteği. Ama bu terim, genellikle *karakterden kaynaklanan* bir *tutkuyu* anlatmakta kullanılmıştır; oysa ölüseverliğin daha açık ve daha yeğin dışavurumlarının yeşerdiği toprak, bu tutkudur. Geleneksel anlamdaki ölüseverliğin bazı örneklerine bir göz atmak, hemen göze çarpmayan *ölüsever karakterin* saptanmasını kolaylaştıracaktır.

Birçok çalışmada, özellikle de cinsel sapkınlıklarla ve suçbilimle (criminology) ilgili çalışmalarda, ölüseverlik olaylarına ilişkin raporlar bulunabilir. En eksiksiz derlemeyi, önde gelen Alman suçbilimcilerden olan H. von Hentig, yalnızca bu konuyu ele alan bir çalışmada sunmuştur. (Başka ülkelerde olduğu gibi Alman ceza hukukunda da ölüseverlik suç sayılmaktadır.) Hentig, (1) bir kadın cesediyle cinsel ilişki kurma (cinsel birleşme, cinsel organlarla oynama) eylem-

lerini, (2) kadın cesedi görünce uyanan cinsel heyecanı, (3) cesetlere, mezarlara ve mezarla ilgisi olan çiçek ya da resim[2] gibi nesnelere duyulan aşırı ilgiyi, (4) bir cesedin organlarını kesip ayırma eylemlerini ve cesetlere ya da kokuşan şeylere dokunmak ya da yaydıkları kokuyu koklamak için duyulan büyük isteği, ölüseverlik örnekleri olarak belirtmektedir (H. von Hentig, 1964).

Von Hentig, ölüseverliğin genellikle sanıldığından çok daha yaygın olduğu kanısını başka yazarlarla –örneğin, alıntılar yaptığı T. Spoerri (1959) ile– paylaşıyor. Ama uygulamayla ilgili nedenlerden dolayı, bu sapıklığın doyum olanakları çok sınırlıdır. Cesetlere kolayca ulaşma ve böyle bir sapıklığı ortaya koyma olanağına sahip olanlar, yalnızca mezar kazıcılar ve morg görevlileridir. Bu nedenle, verilen örneklerin çoğunun bu gruba giren insanlarla ilgili olması şaşırtıcı değildir. Elbette, bu mesleklerin, nitelikleri gereği, ölüseverleri çekmeye elverişli olduğu da söylenebilir. Kuşkusuz katiller de ölüsever eylemlerde bulunma olanağına sahiptirler. Ama cinayetin göreceli olarak seyrek meydana geldiğini göz önüne aldığımızda, "şehvet cinayeti" olarak sınıflandırılan bu tür bazı olayları bir yana bırakırsak, bu grupta ölüseverlik olaylarına sık rastlamayı bekleyemeyiz. Ama von Hentig, aktardığı birçok örnekte, mezarları kazıp cesetleri çıkaran, kaçıran ve ölüsever açlıklarını doyurmak için cinsel amaçla kullananlardan da söz etmektedir. Öyleyse şu sonuç kaçınılmaz görünmektedir: Ölüseverlik, elinde bol fırsat bulunanlar arasında göreceli olarak sık görüldüğü için, böyle bir fırsattan yoksun olan başka birçok kişide de en azından düşlem olarak ya da pek dikkat çekici olmayan başka biçimlerde ortaya konmuş olarak bulunmaktadır.

J. P. de River'ın aktardığı bir olay, yirmi bir yaşındaki bir morg görevlisiyle ilgilidir. Söz konusu görevli, bir kıza âşık olmuş ve kızın sağlığı bozuk (akciğer veremi) olduğu için onunla yalnız bir kez cinsel birleşmede bulunmuştur. Bu görevli şunları anlatmaktadır: "Sevgilimin ölümünün yarattığı sarsıntıyı üzerimden hiç atamadım ve her mastürbasyon ya-

pışımda, ölü sevgilimle cinsel ilişkide bulunduğumu düşlüyorum." De River'ın raporu şöyle sürmektedir:

Sevgilisinin ölümü üzerine, onun beyaz kefen içinde yatışını gören bu genç, duygusal bakımdan öyle yıkıldı ki, bir ağlama nöbetine tutuldu; tabutun yanından onu güçlükle uzaklaştırdılar. Bu kez de sevgilisiyle birlikte tabuta girmek için dayanılmaz bir istek duydu; gerçekten sevgilisiyle birlikte diri diri gömülmek istiyordu. Böylece, cenaze töreninde olaylara yol açtı; o zaman ailesi de dahil herkes, bunun, sevgilisinin toprağa verilmesinden duyduğu büyük üzüntünün sonucu olduğunu düşündü. Ama bu genç, bunun bir tutku nöbeti olduğunu ve ölüyü görünce içinde uyanan büyük bir cinsel dürtünün her yanını sardığını şimdi yavaş yavaş kavramaktadır. O sıralarda, bu genç, liseyi daha yeni bitirmişti ve tıp fakültesine girmesine izin vermesi için annesini razı etmeye uğraşıyordu; yeterli parasal kaynak bulunmadığı için bunu gerçekleştiremedi. Ama kendi isteği üzerine, cenaze kaldırma ve mumyalama öğrenimi veren bir okula girmesine annesi izin verdi; çünkü bu okulda öğrenim çok daha ucuz ve kısaydı.

D. W. sonunda kendisini en mutlu edecek mesleği bulduğunu kavrayarak bu okulda çok sıkı çalıştı. Mumyalama odasındaki kadın cesetlerine her zaman yoğun bir ilgi gösteriyor ve sık sık da bir kadın ölüsüyle cinsel birleşmede bulunmak için büyük istek duyuyordu. Bunun yanlış bir şey olduğunu kavrıyor ve duyduğu arzuyu kafasından atmak için büyük çaba gösteriyordu. Ancak bir gün, öğreniminin sonuna yakın, bir genç kızın ölüsüyle bir odada yalnız kaldığı zaman, ölü kurbanının bedeniyle cinsel birleşmede bulunmak için duyduğu büyük istek öyle dayanılmaz oldu ve koşullar da öyle elverişliydi ki, kendini koyverdi. Bu fırsattan yararlandı ve ayıp yerlerini açarak erkeklik organını ölü kızın kalçasına değdirdi. Artık öyle çok uyanmıştı ki, kendini tamamen kaybederek cesedin üzerine atladı ve ağzını kadavranın ayıp yerlerine dayadı. Kendisinin belirttiğine göre, bu onda öyle büyük bir cinsel uyanma sağladı ki, sonunda boşaldı. Ondan sonra, büyük bir suçluluk duygusuna ve korkuya –öğrenci arkadaşlarınca yakalanma korkusuna– kapıldı. Bu olaydan kısa bir süre sonra okulu bitirip bir ortabatı kentinde morg görevlisi olarak işe girdi. Morg görevlileri kadrosunda aday görevli olarak çalışırken, ondan sık sık geceleyin morgda tek başına kalması isteniyordu. D. W. şunları söylemektedir: "Yalnız kalma

olanağından çok hoşnuttum çünkü ölülerle yalnız kalmak ve böylece, bir cesetle cinsel ilişki girişiminde bulunmak için bol bol fırsat elde etme özlemi duymam bakımından ötekilere hiç benzemediğimi anlamıştım; bu, sevgilimin ölümünden beri içimde var olduğunu kavradığım bir duyguydu."

D. W. morgda çalıştığı iki yıl içinde, bebeklerden tutun da yaşlı kadınlara kadar değişik yaşlardaki düzinelerce kadın cesedi üzerinde çeşitli sapıklıklar uygulayarak bu cesetleri kötü amaçları için kullandı. Çoğunlukla cesetlerin memelerini emerek ve ayıp yerlerini öperek başlıyordu; bu eylemlerinden sonra çok uyandığı için, ölülerin üzerine çıkıyor ve insanüstü bir uğraşla, cinsel birleşme eyleminde bulunuyordu. Morgdaki kadın cesedi sayısına bağlı olarak, her hafta dört ya da beş kez bu tür eylemlerde bulunuyordu.

... Bir keresinde, on beş yaşındaki bir genç kızın cesedinden öyle etkilenmişti ki, ölümünden sonraki ilk gece bu kızın ölüsüyle yalnız kaldığında, bir miktar kanını içmişti. Bu, onu cinsel yönden öyle uyarmıştı ki, sidik yoluna bir lastik boru sokup sidik torbasından kızın sidiğini emdi. Şimdi daha ileri gitmek için gitgide daha dayanılmaz bir istek duyuyor ve kızı büsbütün yutabilse –yiyip bitirebilse– hatta vücudunun bir parçasını çiğneyebilse, büyük bir doyuma ulaşacağını hissediyordu. Bu isteğe karşı koyamıyordu; yüzüstü çevirerek makada yakın yerden kaba etlerini ısırdı. Ondan sonra, kadavranın üstüne çıkarak arkadan ilişkide bulundu (J. P. de River, 1956).

Bu olay, birkaç nedenden dolayı özellikle ilginçtir. Birinci ve en açık neden, ölüseverliği ölüyiyicilik ve dışkıl kösnüllükle birleştirmesidir. Bunun kadar açık olmayan ikinci nokta, sapıklığın başlangıcında yatar. Öykünün yalnızca sevgilisinin ölümüne kadar olan bölümü biliniyor olsaydı, bu kişinin davranışı, sevgilisine duyduğu büyük sevginin bir anlatımı olarak yorumlanabilirdi. Ama öykünün geri kalanı, sapıklığın başlangıcına çok değişik bir ışık tutmaktadır: Bu kişinin duyduğu ayrım gözetmez ölüsever ve ölüyiyici arzulara, sevgilisine duyduğu sevginin neden olduğunu söylemek zordur. Bu kişinin "yaslı" davranışının sevgi anlatımı değil, ölüsever arzularının ilk belirtisi olduğunu varsaymak zorunlu görünüyor. Ayrıca sevgilisiyle yalnız bir kez cinsel birleşmede

bulunmasına da kızın hastalığı gerekçe gösterilemez herhalde. Bu kişinin, ölüsever eğiliminden dolayı, canlı bir kadınla cinsel birleşmede bulunmaya pek arzu duymaması daha akla yatkın bir açıklamadır.

De River, ölüsever bir morg görevlisiyle ilgili daha yakın bir başka olay anlatmaktadır. Kırk üç yaşında bekâr bir erkek olan bu kişi şunları anlatmaktadır:

> *On bir yaşımda, İtalya'nın Milano kentinde mezar kazıcılığı yaparken, kendi kendime cinsel doyuma ulaşmaya başladım; yalnız olduğum zamanlarda, bu işi genç, iyi görünüşlü ölü kadınların bedenlerine dokunarak yapıyordum. Daha sonra, erkeklik organımı ölü kızlara sokmaya başladım. Amerika'ya geldim ve doğu kıyısında kısa süre kaldıktan sonra buradan ayrılıp batı kıyısına geldim; buradaki bir morgda ölü yıkama işine girdim. Burada, bazen tabutların içinde, bazen de cesetlerin yıkandığı masaların üzerinde ölü kızlarla cinsel ilişkide bulunma eylemine yeniden başladım.*

Rapor şöyle sürmektedir:

> *Bu kişi, genç kız cesetlerinin ayıp yerlerini emdiğini kabul ediyor. Kaç kadın cesedini kullandığı yolundaki bir soruya, "Belki yüzlerce, çünkü on bir yaşımdan beri bu işi sürdürüyorum," diye yanıt veriyor* (J. P. de River, 1956).

Von Hentig'in alıntı yaptığı kaynaklarda, buna benzer birçok olay aktarılmaktadır.

Ceset görünce cinsel yönden uyanan ve bazen cesetlerin yanında kendi kendine doyuma ulaşanlarda ölüseverliğin çok hafif bir biçimi görülür. Böylesi kişiler çok seyrek ortaya çıkarılabildiği için, bunların sayısını hesaplama olanağı pek yoktur.

Ölüseverliğin ikinci biçimi, cinsellikle bağlantısız olarak, katıksız yok etme tutkusundan kaynaklanan eylemlerde ortaya çıkar. Bu yok etme itkisi, çoğu kez ta çocuklukta açığa çıkar; bazen de daha geç bir çağda kendini dışa vurur. Von Hentig'in çok duyarlı bir kavrayışla yazdığı gibi, ölüsever yıkıcılığın amacı, "canlı yapılan yırtıp parçalama" *(lebendige Zusammenhänge)* tutkusudur. Canlı şeyleri yırtıp parçalamak

için duyulan bu arzu, en açık anlatımını, cesetleri organlarına ayırma arzusunda bulur. Spoerri'nin aktardığı tipik bir olay, mezarı kazıp tabutu çıkarmak, açmak ve içindeki cesedi yanına alıp götürmek için gerekli tüm araçlarla geceleyin mezarlığa giden bir adamla ilgilidir. Bu adam, daha sonra cesedin bacaklarıyla başını kesiyor ve midesini yarıp açıyordu (T. Spoerri, 1959). Bazen, organları kesilen nesne insan değil, bir hayvandır. Von Hentig, otuz altı inek ve kısrağı bıçaklayarak öldüren, sonra da vücutlarının çeşitli organlarını kesen bir adamı anlatmaktadır. Bu konuda yazılı kaynağa bile sahip olmamız gerekmez; gazetelerde, doğranmış ya da organları kesilmiş kurbanlarla ilgili yeterince cinayet haberi vardır. Bu olaylar, çoğunlukla cinayet başlığı altında toplanır; oysa bu cinayetleri işleyenler, kazanç, kıskançlık ya da öç güdüsünce yönlendirilen pek çok katilden farklı yapıdaki ölüsever katillerdir. Ölüsever katillerin gerçek amacı, kurbanı öldürmek değil (elbette, bu zorunlu bir koşuldur), organlarını kesip ayırmaktır. Kendi klinik deneyimlerim sırasında, cesetleri parçalama arzusunun, ölüsever karakterin çok belirgin bir özelliği olduğunu gösteren yeterince kanıtla karşılaştım. Örneğin, organ kesme arzusunu çok hafifletilmiş bir biçimde dile getiren bazı kişileri doğrudan doğruya gördüm ya da gözden geçirdiğim çalışmalardan öğrendim; bu kişiler, çıplak bir kadın resmi çiziyor, sonra resmin kollarını, bacaklarını, başını, vb. kesiyor ve parçalanmış resmin bu parçalarıyla oynuyorlardı. Ama gerçekte, bu "oyun", organ kesmek için duyulan yeğin bir açlığın, güvenli ve zararsız bir biçimde uygulamaya konularak doyurulmasıydı.

Birçok başka ölüseverin de bazen kan içinde, çoğu kez de dışkıyla karışık kirli suda yüzen ya da çevreye saçılmış duran parçalanmış ceset parçalarıyla ilgili düşler gördüklerini gözlemledim. Organları kesip ayırma arzusu, düşlemlerde ya da düşlerde sık sık belirirse, ölüsever karakter tanısı koymak için en güvenilir etmenlerden biridir.

Açık ölüseverliğin bu kadar yeğin olmayan başka biçimleri de vardır. Bu biçimlerden biri, cesetlere, mezarlıklara ya

da kokuşan nesnelere yakın olma özlemidir. H. J. Rauch, cesetlerin yakınında bulunmak için duyduğu itkiden rahatsız olan, cesetlerin yanındayken kaskatı kesilip oradan ayrılamayan bir kızdan söz etmektedir (H. J. Rauch, 1947).[3] Steckel, bir kadının şöyle söylediğini aktarmaktadır: "sık sık mezarlıkları ve cesetlerin mezarda nasıl çürüdüğünü düşünüyorum" (aktaran H. von Hentig, 1964).

Çürümeye duyulan bu ilgi, sık sık, çürüyen bir şeyi koklama arzusunda anlatıma kavuşur. Gözleri hemen hemen hiç görmeyen, çok iyi eğitim görmüş otuz iki yaşındaki bir erkekle ilgili aşağıda aktardığımız olayda bu arzu çok açıktır. Bu adam, gürültüden korkuyordu, "ama kadınların acı dolu haykırışlarını seviyordu ve çürüyen etin kokusundan çok hoşlanıyordu. Uzun boylu, şişman kadınların cesetlerini çok arzuluyor ve bunların içine girmek istiyordu." Büyükannesine, daha sonra cesedini alıp alamayacağını sormuştu. "Onun çürümüş artıklarının içinde boğulmaktan çok hoşlanacaktı" (T. Spoerri, 1959). Von Hentig, insan dışkılarının ya da kokuşmuş şeylerin kokusunu uyandırıcı bulan "koklayıcılar"dan *(Schnüffler)* söz etmekte ve bu özelliği, ölüseverliğin bir dışavurumu saymaktadır. Ölüsever putçuluk –bu putçuluğun nesneleri, çimen, resim gibi, mezarlarla bağlantılı şeylerdir– olaylarını da ekleyerek yazılı kaynaklarda bildirilen ölüsever uygulamalarla ilgili bu kısa araştırmayı bitirebiliriz.

Ölüsever Karakter[4]

Geleneksel anlamda sapkın bir hareketi anlatmaktan çok, bir karakter özelliğini belirtmek için "ölüsever" terimini, milliyetçi general Millán Astray'ın Salamanca Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşma üzerine, 1936'da İspanyol düşünür Miguel de Unamuno kullandı;[5] Unamuno, İspanya İçsavaşı'nın başlangıcında Salamanca Üniversitesi'nin rektörüydü. Söz konusu generalin en sevdiği slogan, "*Viva la Muerte!*" (Yaşasın Ölüm!) idi ve onun yolunda gidenlerden biri, salonun gerisinden bu sloganı attı. General konuşmasını bitirince, Unamuno ayağa kalkarak şunları söyledi:

Daha demin, ölüsever ve saçma sapan bir haykırma işittim: "Yaşasın ölüm!" Ve ben, tüm yaşamını, başkalarının kavrayıştan yoksun öfkesini uyandıran aykırı düşünceler geliştirmekle geçirmiş olan ben, yetkili bir uzman olarak, bu yakışıksız aykırı düşüncenin bana tiksindirici geldiğini söylemek zorundayım. General Millán Astray bir kötürümdür. Bunu aşağılayıcı anlamda söylemediğimi belirtmek isterim. General Astray, savaşta sakat kalmıştır. Cervantes de öyleydi. Ne yazık ki, şu anda İspanya'da öyle çok sakat var ki! Ve Tanrı yardımımıza koşmazsa, kısa süre sonra bunların sayısı daha da artacak. General Millán Astray'ın yığın ruhu modelinde dayatacağını düşünmek bana acı veriyor. Cervantes'in ruh yüceliğinden yoksun olan bir kötürüm, çevresinde sakatlanmalara neden olarak uğursuz bir ferahlama duymayı alışkanlık edinir (M. de Unamuno, 1936).

Bunun üzerine, Millán Astray artık kendisini tutamadı. *"Abajo la inteligencia"* ("Kahrolsun zekâ!"), diye bağırdı. "Yaşasın ölüm!" Bu sözü desteklemek için Falanjistler'den bir haykırış yükseldi.

Ama Unamuno konuşmasını sürdürdü:

Burası zekânın tapınağıdır. Ben de onun yüksek papazıyım. Siz, bu tapınağın kutsal çevresine saygısızlık ediyorsunuz. Siz kazanacaksınız, çünkü gereğinden çok acımasız kaba güce sahipsiniz. Ama kimseyi inandıramayacaksınız. Çünkü inandırmak için inandırıcı olmanız gerekir. Ve inandırıcı olmak için de sizde bulunmayan şeye, savaşımda Mantıklılığa ve Haklılığa sahip olmanız gerekir. Sizden İspanya'yı düşünmenizi dilemenin yararsız olduğunu biliyorum, işte bu kadar (M. de Unamuno, 1936).[6]

Bu terimin kullanılışında Unamuno'yu kaynak olarak aldım ve aşağı yukarı 1961'den beri karakter kökenli ölüseverlik olgusunu incelemekteyim.[7] Kuramsal kavramlarımın başlıca kaynağı, çözümlenenlerle ilgili gözlemlerdir.[8] Belli tarihsel kişilere –örneğin, Hitler'e– ilişkin incelemeler ile toplumsal sınıfların karakterlerine, davranışlarına ve bireylere ilişkin gözlemler de ölüsever karakterin çözümlenmesinde kullanılabilecek ek veriler sağlamıştır. Ama klinik gözlemlerimin bende yarattığı etkiye bakarak, belirleyici yönelimin, Freud'un yaşam ve

ölüm içgüdüleriyle ilgili kuramından kaynaklandığına inanıyorum. Freud'un yıkım uğraşı ile yaşam uğraşının insandaki en temelli güçler olduğu yolundaki anlayışın derin etkisinde kaldım. Ne var ki, Freud'un kuramsal açıklamasıyla uzlaşamazdım. Yine de Freud'un fikri, beni, klinik verileri yeni bir ışık altında görmeye ve anlayışını, ileride göstereceğim gibi, dışkıl karaktere ilişkin daha önceki bulgularıyla bağlantılı klinik verilere dayanarak değişik bir kuramsal temelde yeniden derleyip toplamaya –dolayısıyla da korumaya– yönlendirdi.

Karakterbilimsel anlamda ölüseverlik, *ölü, çürümüş, kokuşmuş, hastalıklı her şeye duyulan yeğin ilgi* olarak tanımlanabilir; *ölüseverlik, canlıları cansıza dönüştürme, sırf yıkım olsun diye yıkma tutkusudur; katıksız biçimde mekanik her şeye duyulan olağandışı ilgidir. Canlı yapıları yırtıp parçalama tutkusudur.*

Ölüsever Düşler

Ölü ve kokuşmuş şeylere düşkünlük, ölüseverlerin düşlerinde en açık biçimde gözlemlenebilir.

1. Düş. "Kendimi tuvalette otururken görüyorum; ishal olmuşum ve bir bomba patlamış da ev yıkılacakmış gibi ses çıkaran büyük bir güçle dışkı çıkarıyorum. Banyo yapmak istiyorum ama suyu açmaya kalkıştığım zaman, küvetin kirli suyla dolmuş olduğunu fark ediyorum. Kesilmiş bir bacak ve kolla birlikte suyun üstünde yüzen dışkılar görüyorum."

Bu düşü gören, buna benzer birçok düş görmüş son derece ölüsever bir kişiydi. Çözümlemeci, olan biten şeyler konusunda düş sırasında nasıl duygulara kapıldığını sorduğunda, bu kişi, durumun kendisine korkutucu gelmediğini ama düşünü çözümlemeciye anlatmaktan sıkıldığını bildirdi.

Bu düş, ölüseverliğe özgü birkaç öğeyi ortaya koymaktadır; bunların içinde en açık seçik olanı, kesilmiş beden organları konusudur. Bundan başka, (daha sonra tartışacağımız) dışkıllık ve ölüseverlik ile yıkım konusu arasındaki yakın bağlantı bu düşte görülmektedir. Simgesel dilden açıkça anlaşılır dile çevirirsek, bu düşü gören, boşaltma eyleminin gücüyle tüm binayı yıkıp yok etme isteği duymaktadır.

2. Düş. "Bir arkadaşı ziyaret edecekmişim; onun çok iyi bildiğim evine doğru yürüyorum. Birdenbire sahne değişiyor. Kurak, çöle benzer bir yerde buluyorum kendimi; ne ot ne ağaç var. Yine de arkadaşımın evini bulmaya uğraşıyorum sanki ama görünürdeki tek ev, hiç penceresi olmayan tuhaf bir yapı. Küçük bir kapıdan içeriye giriyorum; kapıyı kapattığımda, sanki kapı kapanmamış da kilitlenmiş gibi garip bir ses işitiyorum. Tokmağını çevirip kapıyı açmaya çalışıyorum ama açamıyorum. Büyük bir kaygı içinde çok dar bir koridorda yürüyorum –bu koridor öyle alçak ki sürünerek ilerlemek zorunda kalıyorum– ve kendimi geniş, oval, karanlıkça bir odada buluyorum. Bu oda büyük bir kümbete benziyor. Gözlerim karanlığa alışınca, yerde yatan birçok iskelet görüyorum ve buranın benim mezarım olduğunu anlıyorum. Büyük bir korkuyla yataktan fırladım."

Bu düşü yorumlamaya pek gerek yok. "Kümbet" bir mezardır ve aynı zamanda da dölyatağını simgeler. "Arkadaşın evi" yaşamın bir simgesidir. Bu düşü gören, bir arkadaşını ziyaret etmek yerine, bir başka deyişle, yaşama doğru yürümek yerine, ölülere ait bir yere doğru yürüyor. Çöle benzer sahne ve mezar, ölülerin simgeleridir. Bu düş, ölme korkusunun simgesel bir anlatımından başka bir şey değildir. Ama kişi, içinde mezarların, mumyaların, iskeletlerin olduğu birçok düş görürse, bir başka deyişle, kişinin düş yaşamında ölüler dünyasından görüntüler ağır basıyorsa, o zaman durum değişir, işte aktardığımız düşü görende söz konusu olan budur.

3. Düş. Bu, ağır bunalım içindeki bir kadının gördüğü kısa bir düştür. "Tuvaletimi yapıyormuşum; bu eylem durmaksızın sürüyor, öyle ki dışkı tuvalet oturağından taşıp banyoyu doldurmaya başlıyor ve gittikçe de yükseliyor; dışkının içinde boğuluyorum;[9] o anda, anlatamayacağım kadar büyük bir dehşet içinde uyandım." Bu kadının gözünde, tüm yaşam pisliğe dönüşmüştür; o, pislikten başka bir şey üretemez; dünyası pislikten oluşur ve ölümü, pislikle kesin ve son birleşme anlamı taşır. Aynı konuya Midas söylencesinde de rastlıyo-

ruz; Midas'ın dokunduğu her şey altına –Freud'un gösterdiği gibi, simgesel olarak pisliğe ya da dışkıya– dönüşür.[10]

4. *Düş.* Yaşamının Spandau tutukevinde geçen yıllarında Albert Speer'in (12 Eylül 1962) gördüğü bir düşü aşağıda veriyorum.

"Hitler denetim için gelecekmiş. O zamanlar ben yine devlet bakanıymışım; elime bir süpürge alıp fabrikadaki pisliğin süpürülüp temizlenmesine yardım ediyorum. Denetimden sonra kendimi Hitler'in arabasında buluyorum; kolumu, ortalığı süpürürken çıkardığım ceketimin yenine sokmaya uğraşıyorum ama bir türlü beceremiyorum. Elim durmadan cebe giriyor. Araba yolculuğumuz, hükümet yapılarıyla çevrili geniş bir alanda sona eriyor. Bir yanda bir savaş anıtı bulunuyor. Hitler bu anıta yaklaşıyor ve bir çelenk koyuyor. Hükümet yapılarından birinin mermer salonuna giriyoruz. Hitler, yaverine dönerek, 'Çelenkler nerede,' diye soruyor. Yaver de bir subaya, 'Biliyorsunuz, bugünlerde her yere çelenk koyuyor,' diyor. Subay, bir tür eldivenlik deriden yapılmış, açık renkli, beyaza yakın bir üniforma giyiyor; ceketin üzerine de, tıpkı bir papaz yardımcısı gibi, dantel ve işlemelerle süslü, bol bir pelerin giyiyor. Çelenk geliyor. Hitler, salonun sağına doğru yürüyor; orada, kaidesinde daha önce konulmuş birçok çelenk bulunan bir başka anıt var. Hitler dizüstü çöküyor ve Gregoryen ilahisi tarzında acıklı bir ezgi söylemeye başlıyor; bu ezgide, iyice uzatılan 'Jesus Maria' bölümü durmadan yineleniyor. Bu uzun, yüksek tavanlı, mermer salonun duvarlarında sayısız başka anma plaketi sıralanmış. Hitler, gitgide hızlanan bir tempoyla, koşuşturup duran yaverlerce kendisine verilen çelenkleri koyup duruyor. Söylediği acıklı ezgiler gitgide tekdüzeleşiyor; sıra sıra dizilen anma plaketleri hiç bitmeyecekmiş gibi görünüyor."[11]

Bu düş, birçok nedenden dolayı ilginçtir. Düş görenin, kendi duygu ve özlemlerinden çok, bir başkasıyla ilgili içgörüsünü anlatıma kavuşturduğu düşlerden biridir.[12] Bazen bu içgörüler, düş görenin bir başkasıyla ilgili bilinçli izlenimlerinden daha kesin ve doğrudur. Ele aldığımız olayda Speer,

Hitler'in ölüsever karakteriyle ilgili görüşünü, Chaplin'e özgü bir üslupla açık biçimde anlatıma kavuşturmaktadır. Speer'in gözünde, Hitler, tüm zamanını ölüme saygılarını sunmaya adayan ama çok tuhaf bir biçimde, tüm eylemleri mekanik olan, duygulara hiç yer vermeyen bir adamdır. Çelenk koyma eylemi, saçmalık noktasına varan örgütlü bir tören halini almaktadır. Bu arada, çocukluğundaki dinsel inancına geri dönen aynı Hitler, acıklı ezgiler söylemeye kendini tümüyle kaptırmıştır. Hitler'in yas töreninin tekdüzeliği ve mekanik niteliği vurgulanarak düş sona ermektedir.

Bu düşü gören, düşün başlangıcında, gerçekdışı bir durumu, bir başka deyişle, Devlet Bakanlığı yaptığı ve kendi kendine bir şeyler gerçekleştiren çok etkin bir adam olduğu zamanı yeniden canlandırmaktadır. Süpürdüğü pislik, belki de Nazi düzeninin pisliğinin simgesel bir anlatımıdır; kolunu ceketinin yenine sokamaması, büyük olasılıkla artık bu düzenin içinde yer alamayacağı yolundaki duygusunun simgesel bir anlatımıdır; bu, düşün ana bölümüne geçişi oluşturur. Bu ana bölümde Speer, geriye ölülerden ve ölüsever, mekanik, can sıkıcı Hitler'den başka bir şey kalmadığını kavrar.

5. Düş. "Büyük bir buluş yapmışım, 'üstün yok edici'yi bulmuşum. Bu, yalnız benim bildiğim gizli düğmeye basılması durumunda, ilk bir saat içinde Kuzey Amerika'daki tüm canlıları, sonraki birkaç saat içinde de dünya üzerindeki tüm canlıları yok edebilecek bir makineymiş. Kimyasal maddenin formülünü bildiğim için yalnızca ben kendimi koruyabiliyormuşum. (Bir sonraki sahne) Düğmeye bastım: Artık canlının izine bile rastlamıyorum, tek başımayım, büyük bir taşkınlık duyuyordum."

Bu düş, başkalarıyla hiç ilişkisi olmayan ve hiç kimseye gereksinme duymayan aşırı ölçüde özsever bir kişideki katıksız yıkıcılığın bir anlatımıdır. Söz konusu kişi, bu düşü, başka ölüsever düşlerle birlikte birçok kez görmüştü. Bu kişide ağır akıl hastalığı vardı.

6. Düş. "Birçok genç erkek ve kadının katıldığı bir partiye davetliymişim. Hepimiz dans ediyoruz. Ama garip bir

şeyler oluyor; ritim gitgide yavaşlıyor ve sanki kısa bir süre sonra hiç kimse hareket etmeyecekmiş gibi geliyor insana. O anda odaya boyu normalin üstünde bir çift giriyor; sanki iki büyük karton kutuyla pek çok araç-gereç taşıyorlar. Bu çift, dans eden ilk çifte yaklaşıyor; adam büyük bir bıçak alıp delikanlının sırtını kesiyor; işin garibi, hiç kan akmıyor ve delikanlı acı duymuş gibi görünmüyor; ondan sonra uzun boylu adam, iyice göremediğim, küçük kutuya benzer bir şey alıp delikanlının sırtına yerleştiriyor; yerleştirdiği şey çok küçük. Sonra küçük kutuya, bir tür küçük anahtar, belki de bir düğme takıyor (ama öyle takıyor ki, delikanlı buna dokunabiliyor) ve saat kuruyormuş gibi bir hareket yapıyor. Uzun boylu adam delikanlıya bunları yaparken, eşi de aynı işlemi kızın üzerinde uyguluyor. Bu iriyarı çift işlerini bitirdiğinde, genç çift dans etmeyi sürdürüyor ama daha hızlı bir tempoyla ve çok canlı biçimde. Uzun boylu erkek ve kadın, partiye katılan öteki dokuz çift üzerinde de aynı işlemi uyguluyor; işlerini bitirip odadan ayrıldıklarında, herkes coşkulu ve mutlu bir havaya bürünmüş görünüyor."

Simgesel dilden olağan dile çevirdiğimizde, bu düşün anlamı oldukça açıktır. Bu düşü gören, yaşamın yavaş yavaş söndüğünü, enerjisinin tükendiğini duyumsuyor. Ama bir aletin bu boşluğu doldurabileceğini düşünüyor. Kişilerin, tıpkı saatler gibi kurulabileceğini, her ne kadar gerçekte birer robot haline gelseler de o zaman kıpır kıpır "canlı" görüneceklerini düşünüyor.

Bu düşü gören, mühendislik öğrenimi yapan ve teknik nitelikteki her şeye kendini tümüyle kaptırmış olan on dokuz yaşında bir gençtir. Bu genç, bu düşü yalnız bir kez görmüş olsaydı, bunun tekniğe duyduğu ilginin bir anlatımı olduğu düşünülebilirdi. Ama ölüseverliğin başka yönlerini içeren böyle birçok düş görmüştü. Bu düş, özünde onun mesleksel ilgilerinin bir yansıması değildi. Daha çok, onun mesleksel ilgileri, içindeki ölüsever yönelimin bir yansımasıydı.

7. Düş. Başarılı bir meslek adamının gördüğü bu düş, özellikle ilginçtir çünkü çağcıl tekniğin daha sonra tartışacağımız

ölüsever karakterine ilişkin bir noktayı açıkça ortaya koymaktadır.

"Yavaş yavaş bir mağaranın girişine yaklaşıyorum ve mağaranın içinde bir şeyler görebiliyorum; gördüğüm şey beni çok etkiliyor. İçeride, madenlerde kullanılan türden küçük bir eski vagonla uğraşan insan biçiminde iki domuz var; vagonu, mağaranın içerisine doğru uzanan raylara yerleştiriyorlar. Ufak vagonun içinde normal insanlar görüyorum; ölü gibi görünüyorlar ama uyuduklarını biliyorum.

Bunun başka bir düş mü, yoksa öncekinin devamı mı olduğunu bilmiyorum; uyandığımı sanıyorum ama emin değilim. Düşün başlangıcı aynı. Yine bir mağaranın girişine yaklaşıyorum; güneşi ve mavi göğü geride bırakıyorum. Mağaranın derinliklerine doğru ilerliyorum ve sonunda çok güçlü bir parıltı görüyorum; oraya ulaştığımda, olağanüstü ölçüde çağcıl bir kent görüp hayran kalıyorum. Her şey, şimdi yapay olduğunu –elektrikle sağlandığını– ayrımsadığım bir ışık denizi içinde. Kent, tümüyle çelikten ve camdan –gelecek gibi– yapılmış. Yürümeyi sürdürüyorum ve birdenbire, hayvan olsun, insan olsun hiçbir canlı görmediğimi ayrımsıyorum. Şimdi kendimi, yüksek gerilim kablolarına benzeyen sayısız kalın kabloya bağlanmış çok büyük, çok geliştirilmiş bir tür elektrik dönüştürücüsü olan dev bir makinenin önünde buluyorum; kablolar, siyah hortumlar gibi görünüyor. Bu kabloların kan ilettiği düşüncesine kapılıyorum; büyük bir heyecan duyuyorum ve pantolonumun cebinde, ne olduğunu hemen bildiğim bir nesne buluyorum; bu, aşağı yukarı on iki yaşımdayken babamın bana verdiği küçük bir çakı. Makineye yaklaşıyorum ve küçük çakımla kabloların birinde delik açıyorum. Delikten ansızın bir şey fışkırıyor ve beni sırılsıklam ediyor. Kan bu. Büyük bir kaygı ve ter içinde uyandım."

Bu düşü gören, düşünü anlattıktan sonra şunları ekledi: "Makineyi ve kanı çok iyi anlayamıyorum ama burada kan elektriğin yerini tutuyor, her ikisi de enerji. Niçin böyle düşündüğümü bilmiyorum; belki de makinenin insanlardan kan aldığı kanısını taşıyorum."

Tıpkı Speer'in düşü gibi bu da ölüsever bir kişinin değil, çağdaş dünyanın ölüsever niteliğini kavrayan canlısever bir kişinin düşüdür. Mağara, çoğunlukla, tıpkı mezar gibi, ölülerin simgesidir. Buradaki mağara bir maden ocağıdır; madende çalışanlarsa domuzdur, bir başka deyişle ölüdür. (Bunların aslında ölü olmadığına ilişkin "bilgi," gerçekliğin bilincinden kaynaklanan ve bazen düş görüntüleri arasına giren bir düzeltmedir.) Anlamı şudur: Burası, aşağılanmış ve cesede benzer insanların yeridir. Düşün ilk bölümündeki bu sahne, endüstriyel gelişmenin daha eski bir aşamasını temsil eder, ikinci bölümse, geleceğin tam olarak gelişmiş sibernetik çağını temsil eder. Güzel, çağcıl kent ölüdür, içinde ne hayvan ne de insan vardır. Güçlü bir teknik, insan yaşamını (kanını) emmekte ve elektriğe dönüştürmektedir. Düşü gören, elektrik kablolarını kesmeye (belki de yok etmeye) kalkıştığında, –sanki bir cinayet işliyormuş gibi– kesik yerden fışkıran kanla ıslanıyor. Bu düşü gören, uykusunda, Blake'te ya da gerçeküstücü bir resimde rastlayabileceğimiz bir sanatsal duyguyla ve seçiklikle, tümden teknikleşmiş toplumun ölmüşlüğünü seziyor. Yine de uyandığı zaman, *sağduyusuzluğun* gürültüsüyle karşılaşmayınca "bildiği" şeyler konusunda pek az şey biliyor.

"Kasıtsız" Ölüsever Eylemler

Düşler, ölüsever uğraşıların en açık anlatımlarından biridir ama kesinlikle tek anlatımı değildir. Bazen ölüsever eğilimler, belirleyici olmayan, kasıtsız, "önemsiz" eylemlerde, Freud tarafından bastırılmış uğraşıların bir anlatımı olarak yorumlanan "günlük yaşamın psikopatolojisi"nde anlatıma kavuşabilir. Çok karmaşık bir kişilik olan Winston Churchill'in kişiliğinden alınmış bir örneği burada veriyorum. Olay şöyle gelişmişti: İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Mareşal Sir Alan F. Brooke ve Churchill, İkinci Dünya Savaşı sırasında Kuzey Afrika'da birlikte öğle yemeği yiyorlardı. Çok sıcak bir gündü ve çok sinek vardı. Churchill, büyük olasılıkla çoğu insanın yapacağı gibi, öldürebildiği kadar çok sinek öldürdü.

Ama ondan sonra, alışılmadık bir şey yaptı. (Sir Alan, büyük şaşkınlığa uğradığını anlatmaktadır.) Yemeğin sonuna doğru Churchill, bütün ölü sinekleri toparlayıp masa örtüsünün üzerine sıraladı; hareketlerine bakınca, onun sanki aristokrat bir avcı olduğunu ve adamlarının, o hoşnut kalsın diye vurulan tüm hayvanları sıraya dizdiğini sanırdınız (Vikont Alanbrooke, 1957).[13]

Churchill'in davranışı, sırf bir "alışkanlık" olarak "açıklanacak" olursa, şu soru yine de yanıtsız kalacaktır: Bu olağandışı alışkanlığın *anlamı* nedir? Bu davranış, ölüsever bir eğilimin anlatımıymış gibi görünmesine karşın, ille de Churchill'in ölüsever bir karaktere sahip olduğunu anıştırmaz ama güçlü bir ölüsever damara sahip olduğunu rahat rahat anıştırabilir. (Churchill'in karakteri, birkaç sayfa ayrılarak irdelenemeyecek kadar karmaşıktır.)

Churchill'in bu davranışına değinmemin nedeni, çok güvenilir bir kişinin tanıklığına dayanması ve Churchill'in kişiliğinin çok iyi bilinmesidir. Buna benzer sıradan davranış ayrıntıları birçok kişide gözlemlenebilir. Bu tür davranışların en sık rastlananlarından biri, bazı kişilerde görülen kibrit ya da çiçek gibi küçük şeyleri kırma ve parçalama alışkanlığıdır; bazıları da yaralarını kurcalayarak kendi kendilerine acı verirler. Bir bina ya da mobilya gibi güzel bir şeye zarar verenler –ve aşırı durumlarda, müzedeki bir resmi dilim dilim kesen ya da kendini yaralayanlar– söz konusu olduğu zaman, bu eğilim daha belirgin ve daha köklü bir anlatıma kavuşmuş olur.

Ölüsever davranışı örnekleyen bir başka duruma da iskeletlere özel bir düşkünlük gösterenlerde –özellikle de tıp öğrencilerinde ve hekimlerde– rastlanır. Bu düşkünlük, genellikle bu kişilerin mesleksel ilgileriyle açıklanır ama ruhçözümsel verilerden sağlanan aşağıdaki rapor, bunun her zaman böyle olmadığını ortaya koymaktadır. Yatak odasında iskelet bulunan bir tıp öğrencisi, epeyce bocaladıktan ve renkten renge girdikten sonra, çözümlemeciye, iskeleti sık sık yatağına aldığını, kucakladığını ve bazen de öptüğünü anlatmıştır. Aynı kişide, birçok başka ölüsever özellik daha görülmüştür.

Ölüsever karakterin bir başka dışavurumu, bir sorun ya da uyuşmazlığın ancak kaba güç ve şiddetle çözülebileceği kanısıdır. Burada söz konusu olan, belli koşullar altında kaba güç kullanılıp kullanılmayacağı değildir; ölüseverin ayırıcı özelliği, kaba gücün –Simone Weil'ın söylediği gibi, "bir insanı cesede dönüştürme gücü"nün– her şey için ilk ve son çözüm yolu olmasıdır. Ölüsevere göre, Gordiyon düğümü asla sabırla çözülmemeli, her zaman kılıçla kesilip açılmalıdır. Temelde, bu kişilerin yaşam sorunlarına verdiği yanıt, kesinlikle duygudaş çaba, yapıcılık ya da örnekleme değil, yıkıcılıktır. Bu, *Alice Harikalar Ülkesinde*'ki kraliçenin yanıtına benzer: "Kafalarını uçurun!" Bu tepiyle güdülenen böylesi kişiler, yıkıcılığı gerektirmeyen başka seçeneklerin bulunduğunu çoğunlukla göremezler; kaba gücün uzun erimde çoğu kez boşa çıktığını da kavrayamazlar. Her ikisi de aynı çocuğun annesi olduğunu öne süren iki kadınla ilgili olarak Kral Süleyman'ın verdiği kararda bu tutumun klasik anlatımını görüyoruz. Kral, çocuğun ortadan bölünmesini önerdiği zaman, gerçek anne, çocuğu öteki kadının almasına razı olmayı yeğler; çocuğun annesi olduğunu öne süren öteki kadın çocuğun bölünmesini seçer. Bu kadının seçtiği çözüm, ölüsever, mülkiyet saplantısı içindeki bir kişinin tipik kararıdır.

Ölüseverliğin bundan biraz daha hafif bir anlatımı da ölüme olduğu kadar tüm hastalık biçimlerine de gösterilen göze batıcı ilgidir. Çocuğunun hastalıklarıyla, başarısızlıklarıyla her zaman ilgilenen ve geleceğe ilişkin karanlık öngörülerde bulunan; aynı zamanda da olumlu bir değişiklikten etkilenmeyen, çocuğun sevincine ya da coşkusuna karşılık vermeyen ve çocuğunun içinde büyüyen yeni şeyleri ayrımsamayan anne, bu durumu örnekler. Bu anne, çocuğa açık biçimde zarar vermez; bununla birlikte, yaşam sevincini, büyümeye olan inancını yavaş yavaş boğabilir ve sonunda, kendi ölüsever yönelimini çocuğa da bulaştırır.

Hangi toplumsal sınıftan olurlarsa olsunlar, orta yaşın üstündekilerin konuşmalarına kulak misafiri olan biri, bunların, başka insanların hastalıklarını ve ölümlerini ne denli çok konuştuklarını görüp şaşar. Kuşkusuz, buna gerekçe göste-

rilebilecek birçok etmen vardır. Birçok kişi için, özellikle de hiçbir dış ilgisi olmayanlar için, yaşamlarındaki biricik çarpıcı öğe, hastalık ve ölümdür. Bu, ailedeki olaylardan başka, üzerinde konuşabilecekleri birkaç konudan biridir. Ama bütün bunlar göz önüne alındıktan sonra bile, bu açıklamaların yetersiz kaldığı birçok kişi vardır. Hastalıklar ya da ölüm, parasal sıkıntılar vb. gibi başka üzücü olaylar hakkında konuşurken tutumlarında beliren canlanma ve coşkulanmaya bakılarak çoğunlukla bu kişiler kolayca tanınabilir, ölüseverin ölülere duyduğu özel ilgi, yalnız konuşmalarında değil, gazete okuma biçiminde de çoğu kez açığa çıkar. Bu kişi en büyük ilgiyi ölüm duyurularına ve ölenlere ilişkin yazılara gösterir; dolayısıyla da *ilkönce* bunları okur; çeşitli yönlerden ölüm hakkında konuşmayı da sever: Ölenlerin ölüm nedenlerini, hangi koşullar altında öldüklerini, yakınlarda kimlerin öldüğünü, kimlerin ölebileceğini vb. konuşmaktan hoşlanır. Cenaze törenlerine ve mezarlıklara gitmeyi sever; hele hele toplumsal bakımdan uygun düştüğü zaman, böylesi durumları genellikle kaçırmaz. Cenaze törenlerine ve mezarlıklara duyulan bu yakınlığın, daha önce anlattığımız, morglara ve mezarlara duyulan daha açık seçik ilginin biraz hafifletilmiş biçiminden başka bir şey olmadığını kavramak kolaydır.

Ölüseverlerin bu kadar kolay tanınamayan bir özelliği de konuşmalarındaki özgül cansızlıktır. Bu, konuşmanın konusuyla ilgili bir sorun değildir. Çok zeki, bilgili bir ölüsever, başkasının ağzından çıksa çok ilginç olabilecek şeylerden söz edebilir ama onun fikirleri sunuş biçimi her şeyi cansızlaştırır. Bu kişi, konuşurken katı, soğuk, uzak kalır; konuyu sunuş biçimi bilgiççe ve cansızdır. Oysa karşıt karakter tipi olan yaşamsever, kendi başına çok ilginç olmayan bir deneyimden söz edebilir ama onun anlatış biçiminde canlılık vardır; coşturuculuk vardır; bu yüzden de ilgiyle ve zevkle dinlenir. Ölüsever, bir topluluğa girdiğinde herkesin neşesini kaçırır; canlandırıcı değil, sıkıcıdır; insanların kendilerini daha canlı duyumsamalarını sağlayan canlıseverin tersine her şeyi ölüleştirir ve herkese bıkkınlık verir.

Ölüsever tepkilerin bir başka boyutu da geçmiş ve mülkiyet karşısındaki tutumdur. Ölüsever için, bugün ya da gelecek değil, yalnızca geçmiş somut olarak duyumsanır. Onun yaşamını, olmuş bitmiş şeyler, bir başka deyişle ölü olan şeyler –kurumlar, yasalar, mal-mülk, gelenekler ve mülkiyet– yönetir. Özetle *insanı yöneten nesnelerdir; varlığı yöneten sahipliktir; canlıları* yöneten *ölülerdir*. Ölüseverin –kişisel, düşünsel ve siyasal– inancına göre, geçmiş kutsaldır; yeni olan hiçbir şey değerli değildir; köklü değişiklik, "doğal" düzene karşı işlenmiş bir suçtur.[14]

Ölüseverliğin başka bir yönü, renk konusundaki tutumdur. Ölüseverler, genellikle siyah ya da kahverengi gibi koyu, ışığı emen renklere düşkündürler; parlak, ışığı yansıtan renklerden hoşlanmazlar.[15] Bu kişilerin giysilerinde ya da resim yapıyorlarsa seçtikleri renklerde bu yeğleme gözlemlenebilir. Kuşkusuz, koyu renk giysilerin gelenek olduğu için giyildiği durumlarda, renk ile karakter arasında önemli bir ilişki yoktur.

Yukarıdaki klinik verilerde gördüğünüz gibi, ölüseverler, kötü kokulara –özgün olarak çürümüş ya da bozulmuş et kokusuna– duydukları özel ilgiyle dikkat çekerler. Böylesi kişilerin birçoğunda gerçekten bu durum görülür ve iki biçimde açığa çıkan (1) kötü kokulardan açıkça haz duyma biçiminde (böylesi kişiler dışkı, sidik ya da çürük kokusuna düşkündürler ve pis kokulu tuvaletlere sık sık gitme eğilimi gösterirler); (2) kötü kokulardan haz duyma arzusunun bastırılması biçiminde (daha sık rastlanan bu biçim, gerçekte var olmayan kökü kokudan kurtulmayı hedefleyen bir tepkinin geliştirilmesine yol açar). Bu ikinci biçim, dışkıl karakterde görülen aşırı temizliğe benzer. Bu eğilimlerin hangisine sahip olurlarsa olsunlar, ölüseverler kötü kokulara ilgi duyarlar. Daha önce belirtildiği gibi, kötü kokulara olan düşkünlükleri, böylesi kişilere sık sık "koklayıcı" (H. von Hentig, 1964) görünüşü kazandırır. Bu koklama eğilimi, sık sık bu kişilerin yüz anlatımında bile ortaya çıkar. Sözgelimi, Hitler'in birçok resmini inceleyen herkes, bu koklama anlatımını yü-

zünde kolayca görebilir. Ölüseverlerin hepsinde bu anlatım bulunmaz; ama bulunduğu zaman da böylesi bir tutkunun en güvenilir ölçütlerinden birini sağlar. Yüz anlatımında beliren bir başka ayırıcı öğe, ölüseverin gülme yeteneğine sahip olmamasıdır. Ölüseverin gülüşü, gerçekte bir tür sırıtmadır; cansızdır; olağan gülüşün özgürleştirici ve sevinçli niteliğinden yoksundur. Aslında, ölüseverin ayırıcı özelliği yalnızca "özgür" gülüş yeteneğinden yoksun olması değildir; yüzündeki genel hareketsizlik ve anlamsızlık da onun ayırıcı bir özelliğidir. Televizyonda izlediğimiz bazı spikerlerin yüzlerinde hiç kıpırtı göremeyiz. Bu kişiler yalnızca konuşmalarının başında ya da sonunda sırıtırlar çünkü Amerikan geleneğine göre, kendilerinden ne zaman gülümseme beklendiğini bilirler. Böylesi kişiler aynı anda hem konuşup hem de gülümseyemezler çünkü dikkatlerini yalnızca bir tek etkinliğe yöneltebilirler, gülümsemeleri doğal değil tasarlanmıştır, beceriksiz bir oyuncunun yapay jesti gibidir. Cilt de çoğu kez ölüseverleri ele verir; bu kişilerin cildi, cansız, "kuru", soluk görünür. Bazen bir kişinin "pis" suratlı olduğunu söyleriz; bunu söylerken suratın yıkanmamış olduğunu kastetmeyiz, ölüsever bir anlatımın belirli niteliğine tepkide bulunmuş oluruz.

Ölüseverlerin Dili

Ölüseverlerin konuşmalarında, yıkımla, dışkıyla ve tuvaletlerle ilgili sözcükler ağır basar. Bugün "bok" sözcüğünün kullanımı çok yaygınlaşmış olmakla birlikte, en çok bu sözcüğü sevenleri sezmek zor değildir. Yirmi iki yaşındaki bir erkek buna örnek gösterilebilir. Bu kişiye her şey, yaşam, insanlar, düşünceler ve doğa, "boklu" geliyordu. Aynı genç, kendisiyle ilgili olarak kıvançla şöyle diyordu: "Ben bir yıkım sanatçısıyım." Daha önce (Kısım 2. dipnot 8'de ve Kısım 8. dipnot 16'da) değindiğimiz Alman işçilerine ve çalışanlarına yönelik ankete verilen yanıtları çözümlerken, ölüsever dilin birçok örneğiyle karşılaştık. "Kadınların ruj kullanmaları ve makyaj yapmaları konusunda ne düşünüyorsunuz;"[16] sorusuna veri-

len yanıtlar bu bakımdan açıklayıcıdır. Anketi yanıtlayanların birçoğu, "Burjuvaca", "Doğal değil" ya da "Sağlığa uygun değil" biçiminde yanıtlar vermişlerdi. Bu kişilerin yanıtları, o zaman egemen olan görüş doğrultusundaydı. Ama az sayıda kişi de "Makyaj zehirlidir" ya da "Kadınları orospu gibi gösteriyor" biçiminde yanıtlar vermişlerdi. Gerçekten yakışıksız kaçan bu sözcükleri kullanmaları, bu kişilerdeki karakter yapısının açık bir göstergesiydi; hemen her zaman, bu sözcükleri kullanan yanıtlayıcılar, öteki yanıtların çoğunda da yıkıcı bir eğilim sergiliyorlardı.

Ölüseverlik hakkındaki varsayımın geçerliliğini sınamak için, Michael Maccoby ve ben, bir yorum anketi hazırladık; bu, öz olarak Frankfurt incelemesinde kullandığımız ankete benziyordu ama tümü on iki tane olan sorular tamamlamalı nitelikte değil, sabit nitelikteydi. Soruların bazıları, dışkılbiriktirici karaktere özgü tutumlarla, bazıları da buraya dek anlattığım ölüsever özelliklerle ilgiliydi. Maccoby, bu anketi, (sınıf, soy ve öğrenim bakımından) çok farklı altı toplumsal kümeden seçilen temsilcilere uyguladı. Uygulanan yöntemin ya da elde edilen sonuçların ayrıntılarına girmek için yeterli yerimiz yok. Şu kadarını söylemek yeterli olacaktır: Çözümleme sonucunda, (1) kuramsal modeli doğrulayacak biçimde, ölüsever bir sendromun varlığı; (2) yaşamsever ve ölüsever eğilimlerin ölçülebileceği; (3) gerçekte bu eğilimler ile toplumsal-siyasal ilgiler arasında anlamlı bir bağıntı bulunduğu saptandı. Anketler üzerinde yaptığımız yorumlayıcı çözümlemeye dayanarak, görüşme yapılanların yüzde 10 ile 15'inde ölüseverliğin ağır bastığı yargısına ulaştık... Böylesi kişilerin birçoğunun ve içinde yaşadıkları evlerin kısırlığı, görüşmecilerin dikkatini çekti. Bu kişiler, ölü, neşesiz bir ortamda yaşıyorlardı... (M. Maccoby, 1972).

Ankette, yanıt verenlere, siyasal görüşleri ile karakterleri arasında bağıntı kurulmasına olanak veren birçok soru soruldu. Okuyuculara, Maccoby'nin incelemesindeki çok bol verilere bakmalarını salık veririm; burada şuna değinmekle yetineceğim:

Örneklerin hepsinde, askeri gücün artmasını destekleyen ve düzenden hoşnut olmayanların baskı altına alınmasından yana olan siyasal tutumlar ile yaşama karşıt eğilimler arasında anlamlı bir bağıntıya rastladık. Yaşama karşıt eğilimlerin baskın olduğu bireyler, şu önceliklere en büyük önemi veriyorlardı: Gösteri yapanların daha sıkı denetimi, ilaç alışkanlığına karşı yasaların daha da katılaştırılması, Vietnam'da savaşın kazanılması, yıkıcı grupların denetimi, polisin güçlendirilmesi ve tüm dünyada komünizmle savaşılması (M. Maccoby, 1972).

Ölüseverlik ile Tekniğe Tapınma Arasındaki Bağlantı

Yıkıcılık ile yaklaşık beş bin yıl önce Mezopotamya ve Mısır'da var olan, güce dayalı "mega-makineler" arasındaki bağlantıyı Lewis Mumford ortaya koymuştur. Bu toplumlar, Mumford'un da belirttiği gibi, bugünkü Avrupa'nın ve Kuzey Amerika'nın mega-makineleriyle pek çok ortak yöne sahiplerdi. Mumford şöyle yazmaktadır:

Beş bin yıl önce, makineleşme araçları, kavram olarak, öteki insan etkinliklerinden ve amaçlarından ayrılmış bulunuyordu; düzen, iktidar, önceden bilinebilirlik ve hepsinden önemlisi de denetim sürekli pekişiyordu. Bilimsellik yanlısı bu ideolojiye uygun olarak, bir zamanlar özerk nitelik taşıyan insan etkinlikleri düzene sokulmaya ve değersizleştirilmeye başlandı: "kitle kültürü" ve "kitle denetimi" ilk kez ortaya çıktı. Göze batıcı bir simgesellikle, Mısır'daki mega-makinenin sonuç ürünleri, içine mumyalanmış cesetlerin konulduğu devasa mezarlardı; daha sonra Asur'da da, bütün öteki genişleyen imparatorluklarda sık sık görüldüğü gibi, ulaşılan teknik etkinliğin başlıca kanıtı, yakılıp yıkılmış köyler ve kentler ile çoraklaştırılmış topraklardı: Bunlar, çağımızda düzenlenen benzer "uygar" kıyımların ilkörnekleridir (L. Mumford, 1967).

İlkönce, çağdaş sanayi insanının en yalın ve en açık ayırıcı özelliklerini ele alalım: Başka insanlar, doğa ve canlı yapılar, bu kişinin ilgi odağından çıkmıştır; mekanik, insan yapısı şeylere duyduğu ilgi ise artmıştır. Bu durumun örnekleri pek çoktur. Dünyanın her yanındaki sanayileşmiş ülkelerde, otomobillerine eşlerinden daha büyük yakınlık duyan ve daha

çok ilgi gösteren erkekler vardır. Bu kişiler, arabalarından kıvanç duyarlar; arabalarının üzerine titrerler, onu yıkarlar (hatta durumu iyi olanlar, bu işi başkalarına yaptırırlar) ve bazı ülkelerde birçokları arabalanna sevgi dolu bir ad takarlar; bir gözleri sürekli arabalarındadır ve en ufak aksaklık belirtisiyle bile yakından ilgilenirler. Kuşkusuz, araba cinsel bir nesne değildir ama bir sevgi nesnesidir; bazıları için arabasız yaşam, kadınsız yaşamdan daha dayanılmaz bir şeydir. Otomobillere olan bu bağlılık, biraz tuhaf, hatta sapkınca değil midir?

Ya da bir başka örneği, fotoğraf çekme merakını ele alalım. Turistleri gözlemleme olanağı bulan –hatta kendini gözlemleyen– herkes, fotoğraf çekmenin görme eyleminin yerini aldığını anlayabilir. Elbette, objektifinizi istediğiniz nesneye çevirmek için bakmanız gerekir; ondan sonra düğmeye basarsınız; filmi tab ettirir ve evinize götürürsünüz. Ama *bakmak, görmek* değildir. Görmek, insana özgü bir işlevdir, insanın sahip olduğu en büyük yetilerden biridir; etkinlik, içsel açıklık, ilgi, sabır, yoğunlaşma gerektirir. Bu *şipşak* (bu sözcükteki saldırgan anlatım çok önemlidir) çekmek, özünde görme eylemini bir nesneye –orada bulunulduğunun bir kanıtı olarak daha sonra arkadaşlara gösterilecek resme– dönüştürmek demektir. Bazı müzikseverler için de aynı durum söz konusudur. Böylesi kişiler için müzik dinlemek, sahip oldukları pikapların ya da müzik setlerinin teknik nitelikleriyle ve ekledikleri özel teknik yeniliklerle deneme yapmanın bir gerekçesinden başka bir şey değildir. Onlar için müzik dinlemek, yüksek teknik verime sahip ürünü incelemeye dönüşmüştür.

Bir başka örnek de her şeyde insan çabasının yerine "kullanışlı", "emekten kazandıran" garip araçlar geçirmeye uğraşan pratik mucitlerdir. En kolay toplama işlemini bile hesap makinesiyle yapan satıcılar ve en yakın yerlere bile yaya gitmeyip otomatik olarak arabaya binenler, böylesi insanlar arasında sayılabilir. Evlerindeki işlik benzeri yerlerde, mekanik olarak çalışan aygıtlar yapan birçok kişiyi belki siz de tanırsınız; bu kişilerin yaptığı aygıtlar, sadece bir düğmeye basmakla ya da bir anahtarı çevirmekle bir fıskiyeyi çalıştırabilir,

bir kapıyı açabilir, hatta daha kullanışsız, çoğu kez de saçma, Rube Goldberg tipi uydurma araçları çalıştırabilir.

Hiç kuşkusuz, bu tür davranışlardan söz etmekle, otomobil kullanmanın, fotoğraf çekmenin ya da pratik araçlar kullanmanın, kendi başına, ölüsever eğilimlerin bir dışavurumu olduğunu ima etmiyorum. Ama bu davranış, yaşama duyulan ilginin ve insanın sahip olduğu zengin işlevlerin *yerini aldığı* zaman, ölüsever niteliğe bürünür. Ayrıca, her türlü makinenin yapımına tutkulu bir ilgi duyan mühendisin, bu ilgisinden dolayı ölüsever bir eğilim sergilediğini de ima etmiyorum. Bu mühendis, insanlar, doğa, sanat karşısındaki tutumunda ve yapıcı teknik fikirlerinde anlatıma kavuşturduğu büyük bir yaşam sevgisiyle dolu çok üretken bir kişi olabilir. Benim anlatmak istediklerim, canlı şeyler *yerine* yapay şeylere ilgi duyan ve teknik konuları bilgiççe, cansız bir tutumla ele alan kişilerdir.

Çağımızda pek çok örneğine rastlanan teknik ile yıkıcılık arasındaki kaynaşmaya ilişkin daha dolaysız veriler irdelenirse, bu olayların ölüsever niteliği daha bir açıklık kazanır. Yıkım ile tekniğe tapınma arasındaki apaçık bağlantı, en belirgin ve edebi anlatımını İtalyan Gelecekçiliği'nin (Futurism'inin) kurucusu ve önderi olan, yaşamı boyunca da bir faşist olarak kalan F. T. Marinetti'de bulmuştur. Marinetti, ilk *Gelecekçi Bildirgesi*'nde (1909), nasyonal sosyalizmde ve İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte uygulanmaya başlanan yöntemlerde tümüyle gerçekleşecek olan ülküleri ilan etmiştir.[17] Bir sanatçı olarak sahip olduğu dikkat çekici duyarlılığı, Marinetti'ye, o zamanlar pek göze çarpmayan güçlü bir eğilimi anlatıma kavuşturma olanağı vermiştir:

> 1. *Tehlike sevgisini, enerji ve korkusuzluk alışkanlığını şarkı yapıp söylemeyi amaçlıyoruz.*
> 2. *Yüreklilik, ataklık ve başkaldırı, şiirimizin temel öğeleri olacak.*
> 3. *Şimdiye dek, edebiyat, dalgın devinimsizliği, kendinden geçişi ve uykuyu yüceltmiştir. Biz, saldırgan eylemi, taşkın uykusuzluğu, bir yarış atının şahlanışını, tinsel sıçramayı, yumruğu ve şamarı yüceltmek istiyoruz.*

4. *Biz, yeni bir güzelliğin, hız güzelliğinin dünyanın görkemini zenginleştirdiğini söylüyoruz.* Üst kısmı alev alev soluk püskürten yılanları andıran büyük borularla süslenmiş bir yarış arabası –salkım denilen top mermilerine binmiş gibi görünen, kükreyen bir araba– "Semadirek Adası Utkusu"ndan daha güzeldir.

5. *Ruhunun mızrağını, Dünya'nın yörünge çemberi boyunca Dünya üzerine savuran direksiyondaki adama bir ilahi söyleyeceğiz.*

6. *Şair, ilksel öğelerin coşkulu ateşini körüklemek için kendisini gayretle, tantanayla ve cömertlikle harcamalıdır.*

7. Savaşımdan başka hiçbir şeyde güzellik yoktur. Saldırgan bir karaktere sahip olmaksızın hiçbir yapıt başyapıt olamaz. Şiir, insanın önünde dize gelmeleri için bilinmedik güçlere karşı amansız bir saldırı olarak kavranmalıdır.

8. *Yüzyılların son dönemecinde bulunuyoruz! Olanaksızın gizemli kapılarını kırmak istediğimiz anda, dönüp geriye bakmanın anlamı ne? Zaman ve uzay öldü ve dünde kaldı. Şu anda mutlakta yaşıyoruz çünkü sonsuz olan, her şeyi kapsamına alan hızı yarattık.*

9. Savaşı –dünyanın biricik sağlık öğesini– militarizmi, yurtseverliği, özgürlük getirenlerin yıkıcı hareketlerini, uğrunda ölmeye değer güzel fikirleri ve kadının horlanmasını yücelteceğiz.

10. Müzeleri, kütüphaneleri, her türlü akademiyi yıkacağız; ahlakçılıkla, kadın hakları hareketiyle, her fırsatçı ya da yararcı korkaklıkla savaşacağız.

11. *Şarkımızda, çalışmayla, hazla ve başkaldırıyla coşmuş büyük kalabalıkları söyleyeceğiz; çağcıl başkentlerde, altüst oluşun çokrenkli, çoksesli dalgalarını söyleyeceğiz; şiddetli elektrik aylarıyla alev alev parlayan cephaneliklerin ve tersanelerin titreşen gece hummasını söyleyeceğiz; dumandan sorguçları olan yılanları yiyip yutan açgözlü demiryolu istasyonlarını, çıkardıkları kıvrım kıvrım dumanlarla bulutlara asılı duran fabrikaları, dev jimnastikçiler gibi nehirleri bir adımda aşan, güneşte bıçak ağzı gibi parıldayan köprüleri, ufku koklayan serüven dolu buharlı gemileri; borulardan yapılma dizginleri olan kocaman çelik atların toynakları gibi rayları tekerlekleriyle kavrayan derin göğüslü lokomotifleri; pervaneleri,*

bayrak gibi rüzgârda titreşen ve sanki coşkun bir kalabalık gibi sevinç çığlıkları atan uçakların süzülerek uçuşunu söyleyeceğiz (R. W. Flint, 1971; vurgular bana ait).

Ölüseverliğin temel öğelerini burada görüyoruz: Hıza ve makineye tapınma; bir saldırı aracı olarak şiir; savaşın yüceltilmesi; kültürün yok edilmesi; kadınlara karşı nefret; lokomotiflerin ve uçakların canlı güçler sayılması.

İkinci *Gelecekçi Bildirge* (1916), yeni hız dini düşüncesini geliştirir:

Özü, devinim durumundaki her gücün sezgisel bireşiminden oluşan hız, doğal olarak katışıksızdır. Özü dinlenme durumundaki her tükenmişliğin ussal çözümlenmesinden oluşan yavaşlık, doğal olarak katışıklı'dır. Antik iyinin ve antik kötünün yok edilmesinden sonra, yeni bir iyiyi, yani hızı ve yeni bir kötüyü, yani yavaşlığı yaratıyoruz.

Hız = eylem içindeki her yürekliliğin bireşimi. Saldırgan ve savaşsever.

Yavaşlık = her durağan sağduyululuğun çözümlenmesi. Edilgin ve uyuşuk...

Eğer dua, Tanrı'yla iletişim kurmak demekse, yüksek hızla gidiş bir duadır. Tekerleklerin ve rayların kutsallığı. Kutsal ivmeye yakarmak için tekerlek izlerine dizüstü çökülmelidir. Jiroskop kumpasının dönüş hızı önünde diz çökülmelidir: *dakikada 20.000 dönüş, insanın ulaştığı en büyük mekanik hız.*

Arabalarda ulaşılan büyük hızların sarhoşluğu, biricik tanrısal güçle kaynaşma duygusunun yarattığı sevinçten başka bir şey değildir. Bu dinin ilk öğrencileri, sporculardır. Arabalar ve uçaklar için büyük buluşma yerleri açmak için evlerin ve kentlerin yıkılacağı günler yakındır (R. W. Flint, 1971; vurgular bana ait).

Marinetti'nin bir devrimci olduğu, geçmişle bağını kopardığı, Nietzsche'nin ortaya attığı üstüninsanlardan oluşan yeni bir dünyanın algılanmasına kapıları açtığı, Picasso ve Apollinaire'le birlikte çağcıl sanattaki en önemli güçlerden biri olduğu söylenmiştir. İzninizle, Marinetti'nin "devrimci" fikirlerinin onu Mussolini'ye yaklaştırdığını, Hitler'e ise iyice

yakınlaştırdığını belirteceğim. Devrimci gibi görünen güzel söz söyleme ustalığının, tekniğe tapınmanın ve yıkıcı amaçların bu birleşimi nazizmin de ayırıcı özelliğidir. Mussolini ve Hitler, belki birer asiydiler (Hitler Mussolini'den daha asiydi) ama birer devrimci değildiler. Mussolini ve Hitler, ne gerçekten yaratıcı fikirlere sahiplerdi ne de insanların yararına önemli değişiklikler gerçekleştirdiler. Devrimci ruhun temel ölçütünden –yaşam sevgisinden, yaşamın açılıp gelişmesine katkıda bulunma arzusundan ve bağımsızlık tutkusundan– yoksunlardı.[18]

Teknik ile yıkıcılık arasındaki kaynaşma, Birinci Dünya Savaşı'nda henüz göze çarpmıyordu. Uçakların gerçekleştirdiği yıkım çok azdı. Tank ise geleneksel silahların daha geliştirilmiş bir biçiminden başka bir şey değildi. İkinci Dünya Savaşı belirleyici bir değişikliğe neden oldu: Uçaklar, toplu öldürme amacıyla kullanılmaya başlandı.[19] Bombaları bırakan adamlar, birkaç dakika içinde binlerce insanı katlettiklerinin ya da yakarak öldürdüklerinin pek ayırdında değillerdi. Uçaktakiler bir takım oluşturuyorlardı; adamların biri uçağı kullanıyor, biri uçağın rotasını belirliyor, bir başkası da bombaları bırakıyordu. Onlar öldürme eylemiyle ilgilenmiyorlardı ve bir düşmanın varlığının pek ayırdında değillerdi. Onların ilgilendikleri şey, inceden inceye hesaplanmış planlarla konulan kurallara göre karmaşık makinelerini doğru kullanmaktı. Eylemlerinin sonucunda binlerce, bazen de yüz bini aşkın insanın öleceğini, yanacağını ve sakat kalacağını elbette beyin algısı olarak biliyorlardı ama duygusal olarak kavrayamıyorlardı. Çelişkili gibi gelebilir ama bu onları hiç mi hiç ilgilendirmiyordu. Belki de bu nedenle, bu kişiler –ya da en azından çoğunluğu– bir insanın sergileyebileceği en korkunç eylemlerden dolayı suçluluk duymuyorlardı.

Çağcıl hava savaşının yol açtığı yıkım, hem işçinin hem de mühendisin emekleriyle yarattığı ürüne tümüyle yabancılaşmalarına yol açan çağcıl teknik üretim ilkesine uygun düşer.[20]

Bu kişiler, teknik görevleri, yönetimin yaptığı genel plana uygun olarak yerine getirirler ama çoğu kez bitmiş ürünü

bile görmezler; görseler bile, bu ürün artık onları ilgilendiren ya da sorumlulukları altında olan bir şey değildir. Bunun yararlı ya da zararlı bir ürün mü olduğunu kendilerine sormak onlara düşmez. Bu, yönetimin karar vereceği bir konudur ama yönetim için "yararlı" demek "kazançlı" demekle birdir ve yararlılık ile ürünün gerçek kullanımı arasında hiç ilişki yoktur. Savaşta, düşmanın yenilgisine yarayan her şey "kazançlı"dır ve bu anlamda neyin kazançlı olduğu kararı, çoğu kez, Ford'un Edsel'inin yapımına dayanak oluşturanlar kadar belirsiz verilere dayanır. Pilot için olduğu kadar mühendis için de yönetimin verdiği kararları bilmek yeterlidir; bu kararları tartışmak onun görevi değildir; üstelik o, bu konuya ilgi de duymaz. Söz konusu olan, ister Dresden'de ya da Hiroşima'da yüz bin kişinin öldürülmesi isterse Vietnam'ın ülkesi ve halkıyla yok edilmesi olsun, emirlerin askeri ya da ahlaksal gerekçesine kafa yormak ona düşmez; onun tek görevi, makinesine hakkıyla hizmet etmektir.

Askerlerin her zaman emirleri tartışmasız yerine getirmekle yükümlü oldukları gerçeği vurgulanarak bu açıklamaya karşı çıkılabilir. Evet, bu oldukça doğrudur ama yöneltilen karşı çıkış kara askerleri ile bombardıman pilotu arasındaki önemli ayrılığı göz ardı etmektedir. Birinci gruba giren asker, silahlarının neden olduğu yıkıma yakındır ve tek bir eylemiyle, hiç görmediği büyük insan kitlesinin ölümüne neden olmaz. Burada söylenebilecek en uygun söz, geleneksel ordu disiplininin ve yurt görevi duygularının pilotlarda da emirleri tartışmasız uygulama eğilimini artıracağıdır ama göründüğü kadarıyla, yerde savaşan sıradan askerler için olduğu kadar pilotlar için de asıl konu bu değildir. Bu pilotlar çok iyi eğitilmiş teknik zihniyetli kişilerdir; işlerini doğru olarak ve duraksamadan yapmaları için bu ek güdüye pek gereksinme duymazlar.

Gaz odalarında gerçekleştirilen kitlesel öldürmeler yüksek düzeyde bir teknik gelişkinlik gerektirmemesine karşın, Yahudilerin Naziler tarafından topluca katledilmeleri bile bir üretim süreci gibi örgütlenmişti. Sürecin bir ucunda, kurban-

lar, yararlı çalışma yapabilme güçleri ölçü alınarak seçiliyordu. Bu seçmede başarılı olamayanlar gaz odalarına götürülüyordu ve kendilerine, bunun sağlık ve temizlik amacıyla yapıldığı söyleniyordu; odalara gaz veriliyordu; üzerlerindeki giysiler ve saç, altın diş gibi yararlı nesneler alınıyor, türüne göre ayrılıp "yeniden değerlendiriliyor"du ve cesetler yakılıyordu. Kurbanlar, yöntemli, etkili biçimde "işleniyor"du. İdamı uygulayanların, kurbanların çektikleri acıyı görmeleri gerekmiyordu; onlar, Führer'in ekonomik-siyasal programına katılıyorlardı ama kurbanları doğrudan doğruya kendi elleriyle öldürmekten yalnız bir adım uzaktaydılar.[21] Kuşkusuz, kişinin kendi gözleriyle görüp ayıkladığı ve yalnızca birkaç yüz metre ötede bir saat içinde öldürülecek olan insanların yazgısından etkilenmemesi için, havadan bombaları bırakan uçak görevlilerine oranla çok daha katılaşmış bir yüreğe sahip olması gerekir. Ama bu farka karşın, bu iki durumun çok önemli ortak öğeleri vardır: Her iki durumda da yok etme eylemi teknikleşmiştir ve bu eylemi gerçekleştirenler, yaptıkları işi duygusal olarak kavrayamamaktadırlar. Bu süreç bir kez tam olarak işlerliğe geçince, artık yıkıcılığın hiçbir sınırı yoktur çünkü *yok etme eylemini* hiç kimse gerçekleştirmemektedir: Kişilerin yaptığı tek şey, programlanmış –dolayısıyla da mantıklı görünen– amaçlar için makineye hizmet etmektir.

Geniş ölçekli çağcıl yıkıcılığın teknik-bürokratik niteliğine ilişkin bu yorumlar doğruysa, mutlak teknik anlayışının ölüsever niteliğine ilişkin temel varsayımım çürütülmüş olmaz mı? Çağdaş teknik insanı yıkım tutkusunun yönlendirmediğini kabul etmek; bu insanı, beyinsel yönelimi ağır basan, çok az sevgi duygusu taşıyan ama yok etme arzusu da çok az olan, bir yıkıcı değil, karakterbilimsel anlamda bir robot haline gelmiş, tümüyle yabancılaşmış bir kişi olarak tanımlamanın daha uygun düşeceğini kabullenmek gerekmez mi?

Bu, kolayca yanıtlanabilecek bir soru değildir. Hiç kuşkusuz, Marinetti'de, Hitler'de, Nazi ve Stalinci gizli polis örgütlerinin binlerce üyesinde, toplama kamplarındaki gardiyanlarda, idam komandolarında başat güdü, yok etme

tutkusuydu. Ama bunların "çağdışı kalmış" tipler oldukları söylenemez mi? "Teknotronik" toplumun ruhunu ölüsever olarak yorumlamamız doğru olur mu?

Bu soruların yanıtlanması için, buraya dek yaptığım açıklamanın dışında tuttuğum bazı başka sorunların da açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Bu sorunların ilki, dışkıl-biriktirici karakter ile ölüseverlik arasındaki bağlantıdır.

Klinik veriler ve ölüseverlerin düşleriyle ilgili örnekler, dışkıl karakter özelliklerinin belirgin varlığını ortaya koymuş bulunuyor. Gördüğümüz gibi, dışkılama sürecine ve dışkıya duyulan ilgi, çürümüş ya da kokuşmuş olan her şeye, canlı olmayan her şeye duyulan ilginin simgesel anlatımıdır. Ne var ki, "normal" dışkıl-biriktirici karakter, canlılıktan yoksun olmasına karşın, ölüsever değildir. Freud ve çalışma arkadaşları bir adım daha ileri gitmişlerdir; sadistliğin çoğu kez dışkıl karakterin bir yan ürünü olduğunu bulmuşlardır. Bu durum her zaman geçerli değildir ama ortalama biriktirici karaktere oranla çok daha düşmanca ve özsever tutuma sahip olanlarda ortaya çıkar. Ama sadistler bile yine de başkalarıyla *birlikte*'dirler; başkalarını denetlemek isterler ama yok etmek istemezler. Bu sapkın bağlantılılık türünden bile yoksun olan, çok daha özsever ve düşmanca tutum içinde bulunanlar, ölüseverlerdir. Böylesi kişilerin amacı, canlı olan her şeyi ölü maddeye dönüştürmektir; bunlar her şeyi ve herkesi, hatta sık sık kendilerini bile yok etmek isterler; onların düşmanı, yaşamın ta kendisidir.

Bu varsayım, şöyle bir gelişmeyi öngörmektedir: Normal dışkıl karakter → sadist karakter → ölüsever karakter, özseverlikte, bağlantısızlıkta ve yıkıcılıkta meydana gelen artışla belirlenir (bu kesintisiz süreçte, iki kutup arasında sayısız ara ton vardır); yine bu varsayıma göre, ölüseverlik, *dışkıl karakterin kıyıcı biçimi olarak* tanımlanabilir.

Dışkıl karakter ile ölüseverlik arasındaki yakın bağlantıya ilişkin bu anlayış, benim bu yüzeysel sunuşta tanımladığım ölçüde yalın olsaydı, kuramsal yönden doyurucu sayılabilecek kadar derli toplu olurdu. Ama bu bağlantılar kesinlikle

bu kadar derli toplu değildir. On dokuzuncu yüzyıl orta sınıfının tipik özelliği olan dışkıl karaktere, ekonomik yönden en ileri üretim biçimiyle tam olarak bütünleşmiş toplum kesiminde gitgide daha seyrek rastlanmaktadır.[22] Sayısal bakımdan, mutlak yabancılaşma olgusu, Amerikan nüfusunun çoğunluğunda belki de henüz var olmamakla birlikte, tüm toplumun hareket yönünün en açık göstergesi olan kesimin ayırıcı özelliğidir. Gerçekte, yeni insan tipinin karakteri, göründüğü kadarıyla, ağızcıl, dışkıl ya da üreme organlarına düşkün (genital) karakterler gibi eski kavramların hiçbirine uymamaktadır. Bu yeni karakteri, "pazarlayıcı karakter" olarak kavramayı denedim (E. Fromm, 1947).

Pazarlayıcı karakter için, her şey –yalnızca nesneler değil, kişinin kendisi, gücü, becerileri, bilgisi, kanıları, duyguları, hatta gülümsemesi de– metaya (mala) dönüşmüştür. Bu karakter tipi, tarihsel bakımdan yeni bir olgudur çünkü merkezinde piyasa –mal piyasası, emek piyasası ve kişilik piyasası– bulunan ve elverişli değiş-tokuş yoluyla kazanç elde etme ilkesine dayanan, tam olarak gelişmiş kapitalizmin bir ürünüdür.[23]

Ağızcıl ya da genital karakter gibi dışkıl karakter de mutlak yabancılaşmanın tam olarak gelişmesinden önceki bir döneme denk düşer. Kişi kendi bedenini, bedeninin işlevlerini ve ürünlerini duygularıyla somut olarak algıladığı sürece, bu karakter tiplerinin gelişme olanağı vardır. Oysa sibernetik insan öylesine yabancılaşmıştır ki, bedenini, yalnızca bir başarı *aracı* olarak algılar. Bu kişinin bedeni genç ve sağlıklı görünmelidir; kişilik piyasasında beden, özsever bir anlayışla, son derece değerli bir mal olarak algılanır.

Bu noktada, bizi bir ayraç açıp bu açıklamayı yapmaya yönelten soruya geri dönüyoruz. Ölüseverlik, yirminci yüzyılın ikinci yarısında, Birleşik Devletler'deki ve aynı gelişmişlik düzeyine ulaşmış öteki kapitalist ya da devletçi kapitalist toplumlardaki insanların gerçekten ayırıcı özelliği midir?

Ne de olsa, bu yeni tip insan, dışkıyla ya da cesetlerle ilgilenmez; aslına bakılırsa, cesetlerden öyle korkar ki, onları

canlıyken olduklarından daha canlı görür. (Anlaşıldığı kadarıyla bu, bir tepki geliştirme değildir; daha çok, doğal, insan yapısı olmayan gerçekliği yadsıyan genel yönelimin bir parçasıdır.) Evet, bu tip insan dışkıya ve cesetlere ilgi göstermez ama çok daha çarpıcı bir şey yapar. Yaşamla, kişilerle, doğayla, fikirlerle, kısacası, canlı olan her şeyle ilgisini keser; kişi olarak kendisi de, mantık, görme, işitme, tatma, sevme gibi insanca yeteneklerinin dışavurumları da dahil tüm yaşamı nesnelere dönüştürür. Cinsellik, teknik bir beceri olup çıkar ("aşk makinesi"); duygular yavanlaşır ve bazen yerini aşırı duygusallığa bırakır; yoğun canlılığın anlatımı olan sevincin yerini "eğlence" ya da heyecan alır; insanın içindeki her türlü sevgi ve sevecenlik, makinelere ve teknik aygıtlara yönelir. Tüm dünya, cansız eşyaların bir toplamı olup çıkar. Yapay besinden tutun da yapay organlara kadar tüm insan, denetlediği ve aynı zamanda da denetimi altında olduğu mutlak mekanizmanın bir parçası durumuna gelir. Bu insan, tekniğin mantığınca kendisine yüklenen şeyleri yapmanın dışında, yaşam için hiçbir tasarıya, hiçbir ereğe sahip değildir. Taşıdığı teknik zihniyetin en büyük başarılarından biri olarak robotlar yapmayı özler; bazı uzmanlar, robotları canlı insanlardan ayırmanın pek kolay olmayacağını belirtirken çok kesin konuşmaktadır, insanın bir robottan pek farkı kalmadığı zaman, bu başarı çok şaşırtıcı görünmeyecektir.

Canlı dünyası, "canlının bulunmadığı" bir dünya olup çıkmıştır; kişiler, "kişi-olmayan" haline gelmişlerdir; kısacası, ölüm dünyası biricik gerçekliktir. Ölüm, artık pis kokulu dışkılarla ya da cesetlerle simgesel olarak anlatıma kavuşturulmamaktadır. Şimdi ölümün simgeleri, temiz, pırıl pırıl makinelerdir; artık kokulu tuvaletler değil, alüminyum ve camdan yapılmış yapılar insanları çekmektedir.[24] Ama bu antiseptik (pislikten arınmış) dış görünüşün arkasındaki gerçeklik, gitgide daha iyi görünür duruma gelmektedir, insan, ilerleme adına, dünyayı kokuşmuş ve zehirli bir yere dönüştürmektedir (ve bu simgesel değildir). Havayı, suyu, toprağı, hayvanları –ve kendini– kirletmektedir. Bu kirletme işini o ölçüye

vardırmaktadır ki, bundan yüzyıl sonra da dünyada yaşanıp yaşanamayacağından kuşku duyulmaktadır; insanlar bu gerçekleri bilmektedirler ama birçoklarının karşı çıkmalarına karşın, yönetici konumunda bulunanlar, teknik "ilerleme" uğraşını sürdürmekte ve putlarına tapınma uğruna tüm yaşamı kurban etmek istemektedirler. Eski zamanlarda insanlar, çocuklarını ya da savaş tutsaklarını da kurban ediyorlardı; ama daha önce tarihin hiçbir döneminde insan, tüm yaşamı –kendi yaşamını ve kendi soyundan gelen herkesin yaşamını– Molok'a* kurban etmek istememişti; insanın bunu amaçlı olarak yapıp yapmaması pek bir şeyi değiştirmez. İnsan, olası tehlike konusunda hiç bilgi sahibi olmasaydı sorumlu tutulmayabilirdi. Ne varki, insanı sahip olduğu bilgiyi kullanmaktan alıkoyan, karakterindeki ölüseverlik öğesidir.

Nükleer savaş hazırlığı için de aynı şey geçerlidir. İki süper güç, birbirlerini ve insan soyunun en azından büyük bir bölümünü yok etme güçlerini sürekli artırmaktadırlar. Ama bu tehlikeyi ortadan kaldırmak için ciddi hiçbir şey yapmamaktadırlar ve yapılacak tek ciddi şey, tüm nükleer silahların yok edilmesidir. Aslına bakılırsa, yönetimde olanlar, birkaç kez nükleer silahları kullanma noktasına gelmişler ve bu tehlikeyle kumar oynamışlardır. Stratejiyle ilgili tartışmalarda – sözgelimi, Herman Kahn'ın *Termonükleer Savaş Üzerine* (1960) adlı kitabında– elli milyon ölünün "kabul edilebilir" olup olmadığı sorusu soğukkanlılıkla ortaya atılmaktadır. Bunun ölüseverlik ruhu olup olmadığından pek kuşku duyulamaz.

Pek büyük kızgınlığa yol açan –uyuşturucu alışkanlığı, suçluluk, kültürel ve tinsel yozlaşma, içtenlikli aktöresel değerlerin aşağılanması gibi– olguların hepsi, ölüme ve pisliğe duyulan düşkünlüğün artmasıyla bağlantılıdır. Çağcıl toplumun yönünü çizenler kokuşmuşluğu özendirirken gençlerin, yoksulların ve umutsuzların kokuşmuşluk eğilimine kapılmamaları nasıl beklenebilir?

Mutlak teknikleşmenin egemen olduğu cansız dünyanın, ölüm ve çürümüşlük dünyasının bir başka biçiminden öte bir

* Ammonilerin ve Fenikelilerin insan kurban ettiği tanrı. (Çev. n.)

şey olmadığı sonucuna ulaşmamız gerekmektedir. Çoğunluk bu gerçeğin bilincinde değildir ama Freud'un bir deyişiyle söylersek, bastırılmış şeyler çoğu kez su yüzüne çıkar ve ölüm ile çürümüşlük karşısında duyulan büyülenme, kıyıcı dışkıl karakterdeki kadar belirgin duruma gelir.

Buraya kadar, mekanik-cansız-dışkıl bağlantısını ele aldık. Ama tümüyle yabancılaşmış, sibernetik insanın karakterini incelerken gözden kaçması olanaksız olan bir başka bağlantı daha vardır; o da bu insanın *şizoid* ya da *şizofrenik* (usyarılımlı) niteliğidir. Bu insandaki belki de en çarpıcı özellik, düşünce-duygu-istenç arasındaki kopukluktur. (E. Bleuler'i bu hastalık türünü adlandırmak için –yarılmak, kopmak anlamına gelen Yunanca *schizo* ve ruh anlamına gelen *phren* sözcüklerinden türetilmiş– "şizofreni" terimini seçmeye yönlendiren etmen de işte bu kopukluktu.) Sibernetik insanı anlatırken, sözgelimi bir düğmeye basınca yüz bin insanı öldüreceğini açıkça bilen bombardıman pilotunun yine de duygudan yoksun oluşunda bu kopukluğun bazı açıklayıcı örneklerini gördük. Ama bu olguyu gözlemlemek için böylesi aşırı örneklere başvurmamız zorunlu değildir. Bu olguyu daha genel dışavurumlarıyla anlatmış bulunuyoruz. Sibernetik insanı, hemen hemen yalnızca beyni yönlendirir: O, *yalnızca beyni olan* bir *insan*'dır. Çevresindeki tüm dünyaya –ve kendisine– olan yaklaşımı zihinseldir; her şeyin ne olduğunu, nasıl olduğunu ve nasıl yapılabileceğini ya da yönetilebileceğini bilmek ister. Bu yaklaşım, bilim sayesinde güçlenmiş ve ortaçağın bitiminden beri başat duruma gelmiştir. Çağcıl ilerlemenin asıl özü, dünya üzerindeki teknik egemenliğin ve yoğun tüketimin temeli bu yaklaşımdır.

Bu yönelimde bir kötülük var mıdır? Gerçekten, birtakım can sıkıcı olgular bulunmasaydı, "ilerleme"nin bu yönü kötü görünmeyebilirdi, ilk olarak, "yalnızca beyinsel olan" bu yönelim, sadece bilimsel çalışmalarla uğraşanlarda görülmez; nüfusun büyük bir bölümünde –din görevlilerinde, satıcılarda, mühendislerde, hekimlerde, yöneticilerde, özellikle de birçok aydın ve sanatçıda–[25] aslına bakılırsa, belki de kentli

nüfusun çoğunluğunda bu yönelime yaygın olarak rastlanır. Bu kişilerin hepsi, dünyayı, etkin biçimde kullanılmaları için anlaşılmaları gereken şeylerden oluşan bir yığın olarak görür. İkinci ve aynı ölçüde önemli olarak, bu beyinsel-zihinsel yaklaşıma, duygusal karşılık verme yeteneğinden yoksunluk eşlik eder. Duygular bastırılmamış, daha çok kuruyup solmuştur; duygular canlı olsa bile, serpilip gelişmemiştir ve göreceli olarak hamdır; üstün gelme, başkalarına üstünlüğünü kabul ettirme, yok etme ya da cinsellikten, hızdan ve gürültüden heyecan duyma gibi tutkular biçimine bürünmüştür, denebilir. Burada bir başka etmenin daha eklenmesi gerekir. Yalnızca beyniyle hareket eden insanı belirleyen çok önemli bir özellik daha vardır; o da kişinin kendisini –bedenini ve becerilerini– kısacası bir başarı aracı olarak kendisini hedef alan özel bir özseverlik çeşididir. Yalnızca beyniyle hareket eden insan, kendi yaptığı makinelerin öyle ayrılmaz bir parçası olmuştur ki, kendisi özseverliğinin ne ölçüde önemli bir hedefiyse, makineleri de özseverliğinin aynı ölçüde önemli bir hedefidir; gerçekte, bu ikisi arasında ortakyaşamsal bir ilişki bulunmaktadır. Bu, "bir bireysel öz (self) ile bir başka öz (ya da kişinin kendi özü dışındaki başka bir güç) arasında kurulan ve her kişinin kendi özünün bütünlüğünü yitirip birbirine bağımlı olmalarına yol açan birlik"tir (E. Fromm, 1941).[26] Simgesel bir anlamda, insanın anası, artık doğa değil, kendi kurduğu "ikinci doğa"dır, onu besleyen ve koruyan makinelerdir.

Sibernetik insanın bir başka özelliği –tekdüze, basmakalıp ve kendiliğindenlikten uzak bir biçimde davranma eğilimi– birçok saplantılı şizofren örnekte daha çarpıcı bir biçimde ortaya çıkar. Şizofrenili hastalar ile yalnızca beynini kullanan insanlar arasındaki benzerlikler çarpıcıdır; şizofreniyle özdeş olmasa da bağlantılı olan bir başka grubun, yani ilk önce L. Kanner'ın (1944) tanımladığı, daha sonra da M. S. Mahler'in (1968) ayrıntılarıyla irdelediği "içeyönelik çocuklar"ın ortaya koyduğu manzara belki daha da çarpıcıdır. (Ayrıca, L. Bender'in şizofrenili çocuklarla ilgili irdelemesine de bakın

[1942].) İçeyönelikliğin (autism) belirtileriyle ilgili olarak Mahler'in yaptığı tanımlamaya göre, en önemli özellikler şunlardır: (1) "canlı ve cansız madde arasındaki ilkel ayrımlaşmanın yitimi (von Monakow, bu durumu *protodiakrisis* olarak adlandırmıştır)" (M.S. Mahler, 1968); (2) canlı bir kişiyle, özellikle de sık sık "çocuklarına ulaşamadıklarını bildiren anneleriyle ilişki kurma yeteneksizliğiyle birlikte görülen, sandalye ya da oyuncak gibi cansız bir nesneye bağlılık; (3) çocukluk çağı içeyönelikliğinin klasik bir özelliği olarak Kanner'ın tanımladığı gibi, her şeyin aynı kalmasını sağlamayı amaçlayan saplantılı bir dürtü; (4) yalnız kalmak için duyulan yeğin istek; "içeyönelik çocuktaki en çarpıcı özellik, insanca, toplumsal nitelikli ilişki çabalarına karşı yürüttüğü büyük savaşımdır" (M.S. Mahler, 1968); (5) içeyönelik çocukların, (eğer konuşabiliyorlarsa) dili, kişilerarası bir iletişim aracı olarak değil, yönlendirici amaçlarla kullanmaları; "bu içeyönelik çocuklar, işaretlerle ve jestlerle, bir makinenin düğmesi gibi cansız ya da yarı canlı mekanik türde bir uygulama uzantısı olarak hizmet etmeleri için yetişkinlere-kumanda ederler" (M. S. Mahler, 1968); (6) Mahler, yalnızca beyniyle hareket eden insandaki "dışkıl" karmaşanın gitgide önemsizleştiği konusunda daha önce yaptığım yorumlar açısından özellikle ilginç olan bir özelliğe daha değinmektedir: "içeyönelik çocukların çoğunun vücut yüzeylerindeki duygu yatırımı (cathexis) göreceli olarak azdır; bu çocuklarda acı duyarlılığının son derece yetersiz olmasını bu durum açıklamaktadır. Bu duyum yetersizliğiyle birlikte, aşamalı katmanlaşmaya, bölgesel cinsel arzu gelişimine ve dizilişine de rastlanmaz" (M. S. Mahler, 1968).[27]

Canlı ve cansız madde arasında ayrımlaşmanın bulunmamasını, başka insanlarla bağlantısızlığı, dilin iletişim amacıyla değil daha çok yönlendirme amacıyla kullanılmasını, canlı şeylerden çok mekanik şeylere gösterilen başat ilgiyi özellikle belirtmek istiyorum. Bu benzerlikler çarpıcı olmakla birlikte, içeyönelik çocuklardaki akıl rahatsızlığına uygun düşen bir akıl rahatsızlığı biçiminin yetişkinlerde de bulunup bulun-

madığı, ancak uzun boylu incelemelerle saptanabilir. Sibernetik insanın işleyişi ile şizofreni süreçleri arasında bir bağlantı bulunduğunu düşünmek, belki daha gerçekçi olacaktır. Ama bu, birkaç nedenden dolayı, aşırı ölçüde güç bir sorun oluşturur:

1. Çeşitli ruh hekimliği okullarınca yapılan şizofreni tanımları arasında çok büyük ayrılıklar vardır. Bu tanımlar, şizofreniyi organik nedenli bir hastalık olarak belirleyen geleneksel tanımdan tutun da Adolf Meyer okulunda (Sullivan, Lidz), Fromm-Reichmann okulunda ve daha köktenci nitelikteki Laing okulunda bir ölçüye dek ortak olan çeşitli tanımlara kadar değişir. Laing okulu, şizofreniyi bir hastalık olarak değil, ta ilk çocukluktan beri işlerlikte olan derin ve karmaşık kişilerarası ilişkilere verilmiş bir karşılık gibi anlaşılması gereken ruhsal bir süreç olarak tanımlamaktadır. Ne denli çok bedensel değişiklik ortaya çıkarılırsa çıkarılsın, Laing bunları kişilerarası süreçlerin nedenleri olarak değil, sonuçları olarak açıklayacaktır.

2. Şizofreni tek bir olgu değildir, bu terim, birçok değişik rahatsızlık biçimini kapsar; bu nedenle E. Bleuler'den sonra, tek bir hastalık olarak şizofreniden çok şizofrenilerden söz edilmektedir.

3. Şizofreniyle ilgili dinamik araştırmaların tarihi oldukça yenidir ve daha çok araştırma yapılıncaya dek, şizofrenilerle ilgili bilgilerimiz çok yetersiz kalacaktır.

Sorunun, bana kalırsa çok daha iyi aydınlatılması gereken bir yönü, şizofreni ile başka tür ruh hastalığı süreçleri, özellikle de çoğu kez içten kaynaklanan çöküntüler denilen süreçler arasındaki bağlantıdır. Hiç kuşkusuz, Eugene Bleuler gibi bilgili ve seçkin bir araştırmacı bile, ruhsal çöküntü ile şizofreni arasında açık seçik bir ayrım yapmıştır ve (şizofreni, çöküntü ve paranoya özelliklerini birleştiren birçok karma tanıma duyulan gereksinme bu ayrımı tartışmalı kılıyormuş gibi görünse de) bu iki sürecin genel olarak iki farklı biçimde açığa çıktıkları yadsınamaz bir gerçek gibi görünmektedir. Burada şu soru ortaya çıkıyor; bu iki akıl hastalığı aynı temel

sürecin değişik biçimleri değil midir; öte yandan, şizofrenilerin çeşitli biçimleri arasındaki farklılıklar, çöküntü ve şizofreni süreçlerinin bazı dışavurumları arasındaki farklılıktan bazen daha büyük değil midir? Eğer durum böyle olsaydı, çağcıl insanda şizofreni öğelerinin bulunduğu varsayımı ile can sıkıntısına ilişkin çözümlemeye bağlı olarak daha önce konulan süreğen çöküntü tanısı arasındaki açık çelişkiden de pek kaygılanılmaması gerekirdi. Bu iki tanımdan hiçbirinin tam yeterli olmadığını –ya da tanımları bir yana bırakabileceğimizi– varsayabilirdik.[28]

Yalnızca beyniyle hareket eden sibernetik insan, düşük düzeyde bir süreğen şizofreni –bu terimi salt kolaylık olsun diye kullanıyorum– süreci *sergilememiş* olsaydı, bu gerçekten şaşırtıcı olurdu. Bu insan, şizogenetik (şizofreni üreten) ailelerle ilgili tanımlamalarında Laing ve başkalarının ortaya serdikleri ortamdan yalnızca niceliksel olarak ayrılan bir ortamda yaşamaktadır.

"Aklı başında olmayan toplum"dan ve böyle bir toplumda akıllı insanların başına gelenlerden söz etmenin doğru olduğu inancındayım (E. Fromm, 1955). Bir toplum, üyelerinden çoğunluğunun ağır şizofreniye yakalanmasına neden olursa, kendi varlığına da kastetmiş olur. Tam anlamıyla şizofrenili kişinin ayırıcı özelliği, dış dünyayla olan tüm bağlarını kesmesidir. Böyle bir kişi, kendi özel dünyasına kapanmıştır; bu kişinin ağır hasta sayılmasının ana nedeni, toplumsaldır: Bu kişi toplumsal bakımdan işlev görememektedir; kendisini hakkıyla çekip çevirememektedir; şöyle ya da böyle başkalarının yardımına gereksinim duymaktadır. (Elverişli koşulların yaratılmasına yardımcı olan ve hiç değilse devletten bazı maddi katkılar sağlayan bir kısım kişilerin yardımıyla olsa da süreğen şizofrenililerin çalıştıkları ya da kendilerini çekip çevirdikleri tüm yerlerde edinilen deneyimlerin ortaya koyduğu gibi, bu da tümüyle doğru değildir.) Büyük ve karmaşık toplumlar şöyle dursun, küçük bir toplum bile şizofrenililerce yönlendirilemez. Bununla birlikte, bir toplumun işlerini sürdürmesi için yapılması gereken şeyleri kusursuz biçimde yapabilecek yeteneğe sahip düşük düzeyde şizofrenili-

lerce pekâlâ yönetilebilir. Böylesi kişiler, dünyaya "gerçekçi biçimde" bakma yeteneğini yitirmemişlerdir ama belirtelim ki bununla anlatmak istediğimiz, şeylerin, etkili biçimde ele alınabilmeleri için kavranmaları gerektiği gibi, yani zihinsel olarak kavranmasıdır. Bu kişiler, şeyleri kişisel olarak, bir başka deyişle öznel olarak ve yürekleriyle algılama yeteneğini tümüyle yitirmiş olabilirler. Tam olarak gelişmiş insan, sözgelimi gördüğü bir gülü sıcak, hatta alev alev bir nesne olarak algılayabilir (bu algısını söze dökerse, ona şair deriz); ama gülün –fiziksel gerçeklik alanında– ateş gibi ısıtmadığını da bilir. Çağcıl insan, dünyayı *yalnızca* kılgısal amaçlar yönünden algılar. Ne var ki, ondaki bu kusur, dünyayı "nesnel olarak" *algılayamayan* ama kişisel, öznel simgesel yaşantı gibi öteki insan yeteneklerini koruyan ve hasta olarak nitelenen kişideki kusurdan daha az değildir.

Bence "normal" delilik kavramını, ilk kez, *Etika* (Ethics) adlı yapıtında Spinoza dile getirmiştir:

> *Birçok kişi, sürekli olarak, bir ve aynı dünyanın kesin etkisi altında kalır. Tek bir nesne kişinin tüm duygularını öyle güçlü biçimde etkiler ki, kişi, bu nesneyi, var olmadığı zaman bile var sanır. Bu durum, söz konusu kişi uyanıkken ortaya çıkarsa, onun deli olduğuna inanılır... Ama parayı ve malı mülkü düşünen açgözlü, yalnızca ünlü olmayı düşünen hırslı deli sayılmaz, yalnızca can sıkıcı birisi sayılır, böyle kişiler genellikle ayıplanır. Ama somut olarak açgözlülük, hırs vb. çoğunlukla "hastalık" sayılmamakla birlikte, delilik biçimleridir* (B. de Spinoza, 1927).

On yedinci yüzyıldan günümüze dek gerçekleşen değişme, Spinoza'nın "genellikle ayıplandığı"nı söylediği tutumun bugün ayıplanmak şöyle dursun övgüyle karşılanması gerçeğinde açıklık kazanmaktadır.

Burada bir adım daha atmamız gerekiyor. "Normallik patolojisi" (E. Fromm, 1955), daha ağır akıl hastalığı biçimlerine çok seyrek olarak dönüşür; çünkü toplum, böylesi bir olumsuz dönüşüme karşı panzehir üretir. Hastalıklı süreçler, toplum tarafından bir kalıba sokulduğu zaman bireysel karakterlerini yitirirler. Buna karşılık, hasta birey, kendisi gibi hasta

olan bütün öteki bireyler arasında kendisini rahat duyumsar. Tüm kültür, bu hastalık türüne göre ayarlanmıştır ve bu hastalığa uygun düşen doyumları sağlayacak araçları hazırlayıp düzenler. Bunun sonucunda, ortalama birey, tam anlamıyla şizofrenin duyumsadığı kopmuşluğu ve yalıtılmışlığı yaşamaz. Aynı sakatlığa yakalanmış olanlar arasında kendisini rahat hisseder. Aslına bakılırsa, aklı başında olmayan toplumda yalıtılmışlık hisseden, tam anlamıyla aklı başında olandır ve bu kişi, iletişim kuramayışından dolayı öyle büyük acı çekebilir ki, sonunda çıldıran o olabilir.

Bu inceleme bağlamında en önemli soru, yarı içeyönelik ya da düşük düzeyli şizofreni rahatsızlığı varsayımının, günümüzde yaygınlaşmakta olan şiddeti bir ölçüde açıklamamıza yardımcı olup olmayacağı sorusudur. Bu noktada yaptığımız, hemen hemen tümüyle kuru yorumdan öte geçmemektedir; bu bakımdan daha ileri araştırmalara ve yeni verilere gerek vardır. Hiç kuşkusuz, içeyönelilikte çok büyük yıkıcılığa rastlanır ama burada bu kavramın uygun düştüğü yeri henüz bilmiyoruz. Elli yıl önce şizofreni süreçleri söz konusu olunca, verilecek yanıt besbelliymiş gibi görünürdü. Genellikle, şizofrenili hastaların saldırgan olduğuna ve bu nedenle, böylesi kişilerin kaçamayacakları bir tımarhaneye konulmaları gerektiğine inanılıyordu. Çiftliklerde ya da (Laing'in Londra'da gerçekleştirdiği düzenlemede olduğu gibi) kendi başlarına çalışan süreğen şizofrenililer konusunda edinilen deneyimler, huzuru bozulmadığı sürece şizofrenin çok seyrek saldırgan davrandığını ortaya koymuştur.[29]

Ama "normal", düşük düzeyde şizofrenili yalnız başına *bırakılmaz*. Zorlanır, işlerine karışılır, aşırı duyarlı olduğu yönler incitilir, hem de her gün birçok kez; bu nedenle, bu normallik hastalığının birçok bireyde yıkıcılık eğilimi doğuracağını aslında anlayabiliriz. Elbette, bu eğilim, toplumsal düzene en çok uyum sağlamış olanlarda en seyrek; ne toplumsal olarak ödüllendirilen ne de kendilerine anlamlı gelen bir toplumsal yapıda bir yere sahip olanlar –yoksullar, zenciler, gençler, işsizler– arasında ise en sık ortaya çıkar.

Düşük düzeyli şizofreni (ve içeyöneliklik) süreçleri ile yıkıcılık arasındaki bağlantıya ilişkin bütün bu yorumlar, bu noktada çözülmeden kalmak zorundadır. Önünde sonunda bu irdeleme, şizofreni süreçlerinin belli çeşitleri ile ölüseverlik arasında bir bağlantı bulunup bulunmadığı sorusuna götürecektir. Ne var ki, bilgime ve deneyimime dayanarak, başkalarını daha ileri incelemeler yapmaya özendirebileceği umuduyla bu soruyu ortaya atmaktan ileriye gidemem. Şizofreniye yol açtığı kanıtlanan aile yaşamı ortamlarının, ölüseverliği doğuran toplumsal ortama çok benzediğini belirtmekle yetinmek zorundayız. Ama buna eklenmesi gereken bir şey vardır. Yalnızca beyne dayanan yönelim, bir toplumun üyelerinin gelişmesini ve kendi varlığını ilerletecek amaçları tasarlama yeteneğinden yoksundur. Bu amaçları belirleyip düzenlemek için *akıl* gereklidir; oysa akıl, salt zekâyı aşan bir şeydir; ancak beyin ile yürek birleştirildiği zaman, duygu ile düşünce bütünleştirildiği zaman ve her ikisi de (daha önce önerilen anlamda) akılcı olduğu zaman gelişir. Yapıcı görüş gücüyle düşünme yeteneğinin yitimi, var oluşun sürdürülmesi karşısında başlı başına büyük bir tehdittir.

Buraya gelip dursaydık, çizdiğimiz tablo eksik ve diyalektikten yoksun olurdu. Bir yandan ölüsever yönelim güç kazanırken, aynı anda da ona karşıt eğilim, yaşam sevgisi eğilimi gelişmektedir. Bu ikinci eğilim, birçok biçimde –bütün toplumsal katmanlardaki ve bütün yaş kümelerindeki insanların yaşamın ölüleştirilmesine karşı yükselttikleri seste; yaşamın *niteliği* konusunda artan kaygıda; anlamlı ve ilginç çalışmaları yüksek kazanca ve makama yeğleyen birçok genç meslek adamının tutumunda; çoğu kez yönü saptırılmakla ve bönce nitelik taşımakla birlikte, tinsel değerler bulmaya yönelik yaygın arayışta– kendisini açığa vurur. Tüketim toplumunun yöntemlerini kullanarak daha büyük bir canlılık kazanmaya kalkışmakla yanlış bir şey yapmalarına karşın, gençler arasında görülen uyuşturucu düşkünlüğünde de bu karşı çıkış sezilebilir. Vietnam savaşıyla ilgili olarak meydana gelen birçok siyasal-insancıl karşı çıkışta da ölüseverliğe kar-

şıt eğilimler anlatıma kavuşmuştur. Yaşam sevgisi iyice bastırılabilmekle birlikte, *bastırılmış* şeyin *ölü* olmadığını böylesi durumlar ortaya koyuyor. Yaşam sevgisi, insanda biyolojik yönü öyle ağır basan bir niteliktir ki, çoğunlukla yalnız özel kişisel ve tarihsel koşullar gerektirmekle birlikte bu niteliğin, küçük bir azınlık dışında, her zaman öne çıkabileceğini kabul etmek gerekir. (Bu, ruhçözümsel süreçte de meydana gelebilir.) Gerçekte, ölüseverliğe karşıt eğilimlerin varlığı ve hatta güçlenmesi, büyük deneyin, yani *Homo sapiens*'in yenilgiye uğramayacağı konusunda sahip olduğumuz tek umuttur. Benim inancıma göre, yaşamın bu biçimde yeniden öne çıkarılması şansı, başka hiçbir ülkede, teknik yönden en gelişmiş ülke olan Birleşik Devletler'de olduğundan daha güçlü değildir çünkü Birleşik Devletler'de, daha çok "ilerleme"nin mutluluk getireceği umudu, yeni "cennet"in tadına bakma olanağını elde edenlerin çoğunluğunun gözünde bir yanılsama olduğunu belgelemiştir. Böyle köklü bir değişmenin olup olmayacağını hiç kimse bilemez. Böylesi bir değişmeye karşı çalışan güçler, korkutucu ölçüde büyüktür ve iyimser olmak için hiçbir geçerli neden yoktur. Ama umut etmek için nedenin bulunduğuna inanıyorum.

Kandaşıyla Cinsel İlişki ve Oedipus Kompleksi Üzerine Varsayım

Ölüseverliğin gelişmesine katkıda bulunan koşullara gelince; bu konudaki bilgimiz hâlâ çok sınırlıdır ve ancak yapılacak daha ileri incelemeler bu soruna daha çok ışık tutacaktır. Çok cansız, ölüsever bir aile çevresinin, çoğu kez ölüseverliğin oluşmasına katkıda bulunan bir etmen olduğunu rahatça varsayabiliriz. Canlandırıcı uyarımın yokluğu, umudun bulunmaması ve bir bütün olarak toplumun yıkıcı ruha sahip olması, elbette ölüseverliğin gelişip güçlenmesi açısından gerçekten önem taşır. Bana kalırsa, ölüseverliğin oluşmasında büyük olasılıkla kalıtımsal etmenler de rol oynar.

Bu kısımda, ölüseverliğin en erken kökleri olduğuna inandığım olgulara ilişkin bir varsayımı sunmak istiyorum. Bu

varsayım, birçok durumun gözlemine dayanmasına ve söylence ile din alanlarından sağlanmış pek çok veriyle desteklenmesine karşın, yorum niteliğindedir; inanıyorum ki, bu varsayım, deneysel nitelik taşıdığı akıldan çıkarılmamak koşuluyla, sunulmaya değecek ölçüde önemlidir.

Bu varsayım, hiç değilse ilk bakışta ölüseverlikle pek az ilişkisi varmış gibi görünen bir olguya götürmektedir bizi: Bu, Freud'un ortaya attığı Oedipus Kompleksi kavramı yoluyla herkesin iyice öğrendiği *kandaşıyla cinsel ilişki* (incest) olgusudur. Bununla ilgili irdelemenin temelini atmak için, ilk önce Freud'un belirlediği kavrama kısaca bir göz atmamız gereklidir.

Klasik anlayışa göre, beş ya da altı yaşındaki küçük bir erkek çocuk, cinsel (üreme organına yönelik) özlemlerinin ilk nesnesi olarak annesini seçer ("üretken dönem"). Aile ortamı söz konusu olunca, bu, çocuğun babasını nefret edilen bir karşıt yapar (Ortodoks ruhçözümlemeciler, küçük erkek çocuğun babasına duyduğu nefreti aşırı abartmışlardır. Küçük erkek çocuklara atfedilen ve çoğu kez bu çocuklardaki ölüm arzularının bir kanıtı olarak aktarılan, "Babam öldüğü zaman annemle evleneceğim," gibi sözler sözlük anlamında alınmamalıdır; çünkü bu yaşta, ölüm henüz bir gerçeklik olarak eksiksiz biçimde algılanmaz, daha çok "uzakta olma"yla eşanlamlı olarak algılanır. Dahası, babaya karşı bir ölçüde rekabet söz konusu olmakla birlikte, derin karşıtlığın ana kaynağı, erkek çocuğun ataerkil, baskıcı yetkeye başkaldırısında yatar [E. Fromm, 1951]. Bana kalırsa, "Oedipus nefreti"nin yıkıcılığa katkısı, göreceli olarak azdır.). Çocuk, babasının hakkından gelemediği için ondan korkar; özgül olarak, babasının onu, küçük rakibini hadım edeceğinden korkar. Bu "hadım edilme korkusu" çocuğun, annesine duyduğu cinsel arzulardan vazgeçmesini sağlar.

Olağan gelişme sürecinde, erkek evlat, özellikle aşağı yukarı erinlik (buluğ) dönemi sırasında eksiksiz cinsel –üretken– gelişmeye ulaştıktan sonra, ilgisini başka kadınlara kaydırma olanağına sahiptir. Babasıyla, özellikle de babası-

nın buyruklarıyla ve yasaklarıyla özdeşleşerek ona karşı olan rekabetini alt eder. Erkek evlat, babasının ölçütlerini içerikleştirir (benimser) ve kendi üstbenliği durumuna getirir. Hastalıklı gelişme durumlarındaysa, çatışma bu biçimde sonuçlandırılmaz. Oğul annesine olan cinsel bağlılığından vazgeçmez ve daha sonraki yaşamında, anne işlevini yerine getiren kadınlara düşkünlük gösterir. Sonuç olarak, kendi yaşındaki bir kadına âşık olamaz ve tehdit edici babadan ya da onun yerini alan kişilerden korkmayı sürdürür. Çoğunlukla, bir zamanlar annesinin kendisine gösterdiği niteliklerin –koşulsuz sevgi, koruyuculuk, hayranlık, güven vericilik niteliklerinin– annesinin yerini alan kadınlarda da aynen bulunmasını bekler.

Anne saplantısı olan bu tip erkekler çok iyi bilinir; bu kişiler çoğu kez oldukça şefkatli ve sınırlı bir anlamda "sevecen" dirler ama aynı zamanda da oldukça özseverdirler. Annelerinin gözünde babalarından daha önemli oldukları duygusunu taşımaları, kendilerini "harika" hissetmelerine yol açar; böyle hissetmelerinin bir nedeni de büyüyüp birer yetişkin haline gelmeleri ve büyüklüklerini kanıtlamak için gerçekte hiçbir şey yapmak zorunda olmamalarıdır; bu kişiler, anneleri (ya da annelerinin yerini alan kadınlar) yalnızca kendilerini, üstelik de koşulsuz olarak sevdikleri için –ve sevdikleri sürece– büyüktürler. Sonuç olarak bu kişiler, aşırı kıskançlık eğilimi taşırlar –biricik olmayı sürdürmek zorundadırlar– ve aynı anda da, ne zaman gerçek bir görevi yerine getirmek durumunda kalsalar, güvensizlik ve kaygı duyarlar; belki başarısızlığa uğramazlar ama ortaya koydukları somut edim, başkalarından üstün oldukları yolundaki özsever kanılarının düzeyine hiçbir zaman gerçekten ulaşamaz (aynı anda da herkesten aşağı oldukları yolunda rahatsız edici, bilinçdışı bir duygu taşırlar). Buraya kadar anlattığım tip, daha aşırı bir durumu örneklemektedir. Anneyle olan bağı bu denli güçlü olmayan ve özsever başarı yanılsamasını gerçek başarılarla birleştiren birçok anne saplantılı erkek vardır.

Freud'un varsayımına göre, anneye olan bağlılığın özü, erkek çocuğun annesine duyduğu cinsel ilgidir ve babaya karşı

nefret bunun mantıklı bir sonucudur. Bence, anneye olan cinsel bağlılık, genellikle, yeğin bir duygusal bağın nedeni değildir; yıllardan beri yaptığım gözlemler de bu kanımı doğrulayıcı niteliktedir. Yer darlığından, bu kanımın nedenlerini eksiksiz olarak irdeleyemeyeceğim ama aşağıdaki sözler, bu kanımın yönlerinden en az birini açıklığa kavuşturmaya yardımcı olabilir.

Doğumda ve daha sonra belli bir süre, bebeğin anneye olan bağımlılığı, aslında özsever bir ilgi çerçevesinde meydana gelir (her ne kadar doğumdan kısa süre sonra çocuk, kendisi dışındaki nesnelere biraz ilgi göstermeye ve karşılık vermeye başlarsa da bu böyledir). Bebek, fizyolojik olarak, kendine özgü bağımsız varlığa sahip olmakla birlikte, ruhsal olarak bazı bakımlardan ve bir ölçüye kadar "dölyatağıiçi" bir yaşamı sürdürür. Bebek hâlâ annesi aracılığıyla yaşamaktadır: Onu besleyen, ona bakan, onu özendiren ve sağlıklı gelişmesinin zorunlu bir koşulu niteliğindeki –bedensel ve duygusal– sıcaklığı ona sağlayan annesidir. Gelişme sürecinin daha ileri aşamalarında, bebeğin annesine olan bağlılığı, sanki daha bir sıcaklaşır, daha bir kişiselleşir; anne, dölyatağıiçi yuvaya benzer bir varlık olmaktan çıkıp çocuğun sıcak yakınlık duyduğu bir *kişi* haline gelir. Bu süreçte erkek çocuk, özsever kabuğu çatlatır; sevgisi hâlâ eşitlikten, karşılık görmekten yoksun olmakla ve doğuştan bağımlılık özelliği taşımakla birlikte, annesini sever. Erkek çocuğun cinsel tepki vermeye başladığı bir dönemde (Freud'un belirlediği "üretken evre"de), anneye olan duygusal yakınlık, çocuğun anneye kösnül ve cinsel arzu duymasına da yol açar. Bununla birlikte, duyulan cinsel ilgi çoğunlukla yalnızca anneye yönelik değildir. Sözgelimi *Küçük Hans*'ın öyküsünde bizzat Freud'un bildirdiği gibi, küçük erkek çocukların annelerine duyduğu cinsel ilgi beş yaş dolayında gözlemlenebilir; ama aynı zamanda, bu çocuklar kendi yaşlarındaki kızlara da aynı ölçüde ilgi gösterirler. Buna şaşmamak gerekir; aslında cinsel dürtünün tek bir nesneye sıkı sıkıya bağlı olmayıp epeyce değişken olduğu kesinlik kazanmış bir gerçektir; *tek bir* kişiyle

olan ilişkiyi son derece güçlü ve kalıcı kılan etmen, bu ilişkinin yerine getirdiği duygusal işlevdir. Anneye düşkünlüğün erinlik (buluğ) döneminden sonra ve yaşam boyunca güçlü kaldığı durumların nedeni, anneyle olan duygusal bağın güçlü olmasıdır.

Gerçekte, anneye düşkünlük, yalnızca çocuğun gelişmesiyle ilgili bir sorun değildir. Hiç kuşkusuz çocuk, apaçık belli biyolojik nedenlerden, güçlü, ortakyaşamsal bir anneye bağımlılığa zorlanır. Ama bedensel bakımdan kendi başının çaresine bakabilecek konumda olmasına karşın yetişkin de kendisini, daha önce gösterdiğimiz gibi, kökeni insan varoluşunun koşullarında yatan umarsız ve güçsüz bir durumda bulur. Anneye sarılma tutkusunun gücünü anlamak için, bu tutkunun kökenlerini yalnızca çocukluk dönemi hastalığında değil, "insanlık durumu"nda da görmemiz gerekir. Anneyle olan bağın böylesine güçlü olmasının nedeni, insanın varoluşsal durumuna; varoluşsal ikiye bölünmelerin henüz ortaya çıkmadığı, insanın özbilincine varmadan, çalışmadan, acı çekmeden, doğayla, kendisiyle ve eşiyle uyum içinde yaşayabildiği "cennet"e geri dönme özlemine verilen temel yanıtlardan biri olmasıdır. Yeni bir boyut olan ayırt etme boyutuyla (İyilik ve Kötülük Bilgisi Ağacı) birlikte, çatışma ortaya çıkar ve insan –hem erkek hem de kadın– lanetlenir. İnsan cennetten kovulur ve bir daha geri dönmesine izin verilmez. İnsan olma gerçeğinin yükü altında olduğu için o cennete dönemeyeceğini "bilme"sine karşın, insanın bu özlemini hiçbir zaman yitirmemesi şaşırtıcı değil midir?

Anneye duyulan ilginin cinsel yönü, başlı başına olumlu bir belirtidir. Annenin bir kişi, bir kadın özelliği kazandığını, çocuğun da küçük bir adam haline geldiğini ortaya koyar. Bazı durumlarda rastlanan özellikle yoğun cinsel ilgi, bebekçe niteliği daha ağır basan edilgin bir bağımlılığa karşı bir savunma sayılabilir. Anneye olan kandaşıyla cinsel ilişkiye dayanan bağlılığın erinlik çağı[30] dolayında ortadan kalkmadığı ve yaşam boyunca sürdüğü durumlarda, nevrotik (sinirceli) bir gelişimle karşılaşırız; bu durumda erkek, anneye ya da

onun yerini alanlara bağımlı kalacak, kadınlardan korkacak ve kendi iyiliği için bir yetişkinden çok bir çocuk olacaktır. Böyle bir gelişmenin nedeni, çoğu kez –kocasını sevmemesi, *oğlundan* ya da ona sahip olmaktan özseverce kıvanç duyması gibi– birçok nedenle küçük oğluna aşırı düşkünlük gösteren ve değişik yollarla (şımartma, aşırı koruma, aşırı hayranlık vb.) çocuğunda kendisine karşı aşırı düşkünlük yaratan annedir.[31]

Oedipus Kompleksi'ni tanımladığı zaman Freud'un anlatmak istediği, anneye olan ve kösnül, çoğu kez de cinsel bir renk taşıyan bu sıcak bağlılıktır. Bu tür kandaşıyla cinsel ilişki isteğinden kaynaklanan düşkünlüğe daha sık rastlanmakla birlikle, çok ayrı nitelikleri olan ve kıyıcı olarak nitelenebilecek, çok daha seyrek rastlanan kandaşıyla cinsel ilişki isteğinden kaynaklanan bir düşkünlük türü daha vardır. Benim varsayımıma göre, ölüseverlikle ilişkisi olan kandaşıyla cinsel ilişki isteğinden kaynaklanan düşkünlük tipi budur; gerçekte, bu tür düşkünlük, ölüseverliğin ilk köklerinden biri sayılabilir.

Burada, annesine karşı, içeyönelik özyeterlilik kabuğunu çatlatacak hiçbir duygusal bağ geliştiremeyen çocuklardan söz ediyorum, *içeyönelik* çocuklar olgusu dolayısıyla, böylesi özyeterliliğin aşırı biçimlerini çok iyi biliyoruz.[32] Bu çocuklar hiçbir zaman özseverliklerinin kabuğunu kırıp çıkamazlar: Annelerini hiçbir zaman bir sevgi nesnesi olarak algılamazlar; hiçbir zaman başkalarıyla duygusal bağlantı kuramazlar; daha çok, sanki cansız nesnelere bakıyormuş gibi onları incelerler ve çoğu kez, mekanik şeylere özel bir ilgi gösterirler.

Göründüğü kadarıyla, içeyönelik çocuklar, kesiksiz bir bütünün bir kutbunu oluştururlar; öteki kutupta, anneye ve başkalarına karşı sevgi duygusu en eksiksiz biçimde gelişmiş olan çocukları bulabiliriz. Bu kesiksiz bütünde, içeyönelik olmasalar da içeyönelikliğe yaklaşan ve içeyönelik çocuklara özgü özellikleri daha hafif bir biçimde sergileyen çocuklara rastlayacağımızı varsayarsak yanlış yapmış olmayız herhalde. Ortaya şu soru çıkmaktadır: Böylesi içeyönelik ya da içe-

yönelikliğe yakın bebeklerde, anneye olan kandaşıyla cinsel ilişki isteğinden kaynaklanan düşkünlüğe ne olur?

Öyle görünüyor ki, böylesi bebekler annelerine yönelik sıcak, kösnül, daha sonra da cinsel duygular geliştirmedikleri gibi ne annelerine yakın olmak için bir istek duyarlar ne de daha sonra, annenin yerini alan kadınlara âşık olurlar. Onlar için anne bir simgedir, gerçek bir kişi olmaktan çok bir görüntüdür. O, toprağın, yuvanın, kanın, ırkın, ulusun, yaşama kaynaklık ve yataklık eden en derin temelin simgesidir. Ama aynı zamanda kargaşanın ve ölümün de simgesidir; o, yaşam veren anne değil, ölüm getiren annedir; onun kucaklaması ölüm, dölyatağı mezardır. Ölüm-annesine duyulan ilgi, sevecenlik ya da sevgi olamaz; bu, hoş ve sıcak bir şeyleri anlatan alışılmış ruhbilimsel anlamda bir ilgi değil, insanın aklına manyetik çekimi ya da yerçekimini getiren anlamda bir ilgidir. Anneye kıyıcı kandaşıyla cinsel ilişki isteğinden kaynaklanan bağlarla bağlı olan kişi, özsever, soğuk, kayıtsız bir kişi olarak kalır; bir mıknatıs demiri nasıl çekerse, annesi de onu öyle çeker; anne, içinde boğulmak istediği okyanustur,[33] içine gömülmek istediği topraktır. Göründüğü kadarıyla, bu yöndeki gelişmenin nedeni, hiç yatışmayan özsever yalnızlık durumunun dayanılmaz olmasıdır; anneye ya da onun yerini alan kadına sıcak, hoşa gider bağlarla bağlanma olanağı yoksa, anneyle ve tüm dünyayla olan bağlantı, ölümde son ve kesin birleşme niteliği taşıyan bir bağlantı olmak zorundadır.

Annenin yaratma tanrıçası ve yıkım tanrıçası olarak oynadığı ikili rol, birçok efsanede ve dinsel düşüncede de açıkça belgelenmektedir. İnsanın hamurunu oluşturan toprak, tüm ağaçların ve otların doğduğu dölyatağıdır; bedenin geri döndüğü yerdir, toprak ananın dölyatağı, mezar durumunu alır. İkiyüzlü ana tanrıçanın klasik bir örneği, yaşam veren ve yok eden Hint tanrıçası Kali'dir. Ayrıca, aynı iki yüze sahip olan Cilalı Taş dönemi tanrıçaları da vardır. Ana tanrıçanın iki rolüne ilişkin başka birçok örneğe değinmek, gereğinden çok yer tutacaktır. Bununla birlikte, annenin gördüğü ikili işlevi ortaya koyan bir veriye daha değinilmesi gerekir: Bu

veri, düşlerdeki anne imgesinin ikili yüzüdür. Anne, düşlerde çoğu kez iyiliksever, sonsuz sevecen olarak görünürken, birçok kişinin düşlerinde de tehlikeli bir yılan olarak ya da aslan, kaplan, sırtlan gibi saldırgan, tehlikeli bir hayvan olarak simgelenir. Yıkıcı anne korkusunun, cezalandırıcı, hadım edici baba korkusundan çok daha yeğin olduğunu klinik incelemelerim sırasında saptamış bulunuyorum. Öyle görünüyor ki, boyun eğilerek babadan gelen tehlike önlenebilir, ama annenin yıkıcılığına karşı hiçbir savunma aracı yoktur; sevgisi kazanılamaz çünkü koşulsuzdur; nefreti defedilemez, çünkü bunun için de hiç "neden" yoktur. Annenin sevgisi inceliktir, nefreti lanettir ve bunların alıcısı olan kişi, hiçbirini etkileyecek konumda değildir.

Sonuç olarak, *zararsız kandaşıyla cinsel ilişkinin kendi başına olağan, geçici bir gelişme aşaması olduğu, oysa kıyıcı kandaşıyla cinsel ilişkinin, zararsız kandaşıyla cinsel ilişkiye dayalı bağların gelişmesinin belli koşullarla engellenmesi halinde ortaya çıkan hastalıklı bir olgu olduğu* belirtilebilir. Ölüseverliğin *tek* kökü olmasa da ilk köklerinden biri olduğunu varsaydığım olgu, bu ikincisidir.

Ölüme karşı duyulan, kandaşıyla cinsel ilişkiye dayalı bu ilgi, eğer varsa, yaşamın korunması yönünde savaşan bütün öteki tepilerle çatışma içindeki bir tutkudur. Bu nedenle, karanlıkta işler ve çoğunlukla tamamen bilinçdışıdır. Bu kıyıcı karanlık eğilime sahip olan, başkaları üzerinde sadistçe denetim kurmak ya da sınırsız hayranlık kazanarak özseverliğini doyurmak gibi daha az yıkıcı bağlarla insanlara yaklaşma çabası gösterecektir. Bu kişi iş alanında başarı, saygınlık vb. gibi göreceli olarak doyurucu çözümler sağlarsa, yıkıcılık hiçbir zaman önemli biçimlerde açık olarak anlatıma kavuşturulmayabilir. Öte yandan, bu kişi, başarısızlıklar yaşarsa, kıyıcı eğilimler öne çıkacaktır ve –kendisini ve başkalarını– yok etmek için duyduğu büyük özlem kesin egemenlik kuracaktır.

Zararsız kandaşıyla cinsel ilişkiye neden olan etmenler hakkında pek çok şey biliyoruz ama bebeklerde görülen içeyöneliklikten ve dolayısıyla kıyıcı kandaşıyla cinsel ilişkiden

sorumlu olan koşullar hakkında çok az şey biliyoruz. Değişik doğrultularda yorumlar yapmaktan ileri gidemeyiz. Kalıtımsal etmenlerin göz önüne alınması gerektiği varsayımından kaçınmamız olanaksız görünüyor. Elbette, kandaşıyla cinsel ilişkiden sorumlu bu tür genleri anlatmak istemiyorum; anlatmak istediğim, çocuklukta kalıtımsal olarak verili bulunan ve sırası gelince, çocuğun anneyle sıcak bir ilişki geliştirememesinden sorumlu olan soğukluk eğilimidir. Annenin karakterinde ikinci bir koşulla karşılaşmayı bekleyebiliriz. Anne soğuk, itici, ölüseverse, bebeğin kendisine karşı sıcak, duygusal bir ilişki geliştirmesini zorlaştırır. Bununla birlikte, anneyi ve çocuğu, aralarındaki karşılıklı etkileşim süreci dışında ele alamayacağımızı unutmamalıyız. Yaratılışında güçlü bir sıcaklık eğilimi bulunan bir bebek, ya annenin tutumunda bir değişikliğe yol açabilir ya da annenin yerini alan bir kişiye –bir büyükanneye, bir büyükbabaya, kendisinden büyük bir kardeşine veya ulaşabileceği başka herhangi birine– sıcak bir bağla bağlanabilir, öte yandan, soğuk bir çocuk, ortalamanın üstünde sıcaklık ve ilgi gösteren bir annenin etkisiyle bir ölçüye kadar değişebilir. Annenin çocuk karşısındaki temel soğukluğu, tatlı ve sevecen bir annede bulunan alışılmış özelliklerle gizlendiği zaman, bu soğukluğu sezmek de bazen güç olur.

Üçüncü bir olasılık, çocukluk döneminin ilk yıllarında geçirilen ve çocuğun "donma"sına, dolayısıyla da kıyıcı kandaşıyla cinsel ilişki isteklerinin gelişmesine yol açacak ölçüde etkin bir nefret ve güceniklik doğuran sarsıcı (travmatik) deneyimlerdir. Böylesi deneyimler konusunda her zaman uyanık bulunulmalıdır. Ama sarsıcı deneyimlerin varlığı araştırılırken, bunlara epeyce seyrek rastlandığı hiç akıldan çıkarılmamalıdır. Yukarıda değinilen yazılı kaynaklarda, içeyöneliklik ile erken şizofreninin gelişme nedenlerine ilişkin olan ve içeyönelikliğin, çocuğun özel yaşamına zorla giren anneye karşı yerine getirdiği savunma işlevini özellikle vurgulayan çok değerli birçok varsayım ortaya konmuştur.

Kıyıcı kandaşıyla cinsel ilişkiye ve ölüseverliğin ilk kökenlerinden biri olarak oynadığı role ilişkin bu varsayım, daha

ileri incelemelerin yapılmasını gerektirmektedir.[34] Bundan sonraki kısımda, Hitler'le ilgili çözümleme, anneye olan kandaşıyla cinsel ilişki isteklerinden kaynaklanan düşkünlüğün bir örneğini sunacaktır; söz konusu düşkünlüğün ayırıcı yönleri, bu varsayıma dayanılarak en iyi biçimde açıklanabilir.

Freud'un Belirlediği Yaşam ve Ölüm İçgüdüleri ile Canlıseverlik ve Ölüseverlik Arasındaki İlişki

Ölüseverliğin ve onun karşıtı olan canlıseverliğin (yaşam sevgisine) bu irdelemesini sonuca bağlamak için, bu kavram ile Freud'un belirlediği ölüm içgüdüsü ve yaşam içgüdüsü (Eros) anlayışı arasındaki ilişki konusunda kısa bir taslak sunmak yararlı olacaktır. Eros, organik özdekleri sürekli olarak daha büyük birimler halinde birleştirmeye çaba gösterirken, ölüm içgüdüsü, canlı yapıyı ayırmaya ve parçalamaya uğraşır, ölüm içgüdüsünün ölüseverlikle olan ilişkisi, ek açıklama yapılmasını pek gerektirmez. Bununla birlikte, yaşam içgüdüsü ile canlıseverlik arasındaki ilişkiyi açıklığa kavuşturmak için, canlıseverliğin kısa bir açıklamasının yapılması gereklidir.

Canlıseverlik, yaşama ve canlı olan her şeye duyulan tutkulu sevgidir; bir kişide, bir bitkide, bir düşüncede, bir toplumsal kümede gelişmeyi destekleme arzusudur. Canlısever, var olanı korumaktan çok yeni şeyler kurmayı yeğler. Merak ve hayret etme yeteneğine sahiptir; eskinin pekiştirildiğini görmekten çok yeni şeylere tanık olmayı yeğler. Yaşama serüvenini, kesinlikten daha çok sever. Yalnızca parçalardan çok bütünü, özetlerden çok yapıları görür. Kaba güç uygulayarak, her şeyi kesip parçalayarak, insanları sanki eşya gibi gören bürokratik bir tutum benimseyerek değil, sevgi, mantık ve örnekleme yoluyla biçimlendirip etkilemek ister. Yaşamdan ve yaşamın bütün dışavurumlarından haz duyduğu için, yeni ambalajlarla pazara sürülen "heyecan"ın tutkunu değildir.

Canlısever aktöre'nin kendine özgü iyilik ve kötülük ilkesi vardır. Yaşamın hizmetinde olan her şey iyidir; ölümün

hizmetinde olan her şey kötüdür. İyilik yaşamı, gelişmeyi, serpilmeyi güçlendiren her şeye duyulan saygıdır.[35] Kötülük yaşamı boğan, daraltan, parça parça eden her şeydir.

Freud'un anlayışı ile burada ortaya konulan anlayış arasındaki ayrılık, öze ilişkin değildir; bu ayrılık, Freud'un anlayışında her iki eğilimin de eşit ağırlığa sahip olmasından, her iki eğilimin de biyolojik kökenli sayılmasından kaynaklanır. Öte yandan, canlıseverlik, biyolojik bakımdan normal bir tepinin anlatımı, ölüseverlik ise *psikopatolojik* bir olgu olarak kavranmıştır. Ölüseverlik, zorunlu olarak, büyümenin köreltilmesi, başka bir deyişle, ruhsal "kötürümlük" sonucunda ortaya çıkar. Cansız bir yaşamın, özseverliği ve kayıtsızlığı aşıp belli bir aşamaya ulaşamamanın sonuç ürünüdür. *Yıkıcılık, canlıseverliğin koşutu değil, seçeneğidir. Yaşam sevgisi ya da ölüm sevgisi, her insanın karşı karşıya kaldığı temel seçenektir. Canlıseverliğin gelişiminin köreldiği oranda ölüseverlik gelişir, insan, biyolojik bakımdan canlıseverlik yetisiyle donatılmıştır ama ruhsal bakımdan, seçenek bir çözüm olarak ölüseverlik gücüne de sahiptir.*

Kötürümleşmenin bir sonucu olarak ölüseverliğin gelişmesi yönünde ortaya çıkan ruhsal zorunluluk, daha önce irdelediğim gibi, insanın varoluşsal durumuyla bağlantılı olarak anlaşılmalıdır. Eğer insan hiçbir şey yaratamıyorsa ya da hiç kimsede duygu uyandıramıyorsa, topyekûn özseverliğinin ve yalıtılmışlığının hapishanesini yıkıp dışarıya çıkamıyorsa, dayanılmaz bir duygu olan dirimsel güçsüzlük ve hiçlik duygusundan, ancak yaratmayı başaramadığı yaşamı yok etme eyleminde kendisini kanıtlayarak kaçabilir. Bunun için büyük çaba, sabır ve özen gerekmez; yok etme eylemi için gerekli tek şey, güçlü kollar, bir bıçak ya da bir silahtır.[36]

Klinik/Yöntembilimsel İlkeler

Ölüseverliğin bu irdelemesini, birkaç genel klinik ve yöntemsel noktaya değinerek bitireceğim.

1. Bir ya da iki özelliğin varlığı, ölüsever karakterin tanınması için yeterli değildir. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Bazen ölüseverliğin göstergesiymiş gibi görünen belirli bir dav-

ranış, bir karakter özelliği olmayabilir; kültürel gelenekten ya da benzer başka etmenlerden ileri gelebilir.

2. Öte yandan, tanı koymak için ölüseverliğe özgü tüm özelliklerin bir arada bulunması zorunlu değildir. Bu eşitsiz durumdan sorumlu olan gerek kişisel gerekse kültürel birçok etmen vardır; ayrıca, bazı ölüsever özellikler, bunları başarıyla saklayanlarda ortaya çıkarılamayabilir.

3. Yalnızca göreceli olarak küçük bir azınlığın *tümüyle* ölüsever olduğunu kavramak özellikle önemlidir. Bu azınlığa girenler ağır hasta sayılabilir ve bu hastalığa yol açan kalıtımsal bir yatkınlık aranabilir. Biyolojik nedenlerden dolayı beklenebileceği gibi, geniş çoğunluğun, güçsüz olsa bile bazı canlısever eğilimlerden bütünüyle yoksun olması olanaksızdır. Bunlar arasında bulunan bir kısım kişilerde ölüseverlik öyle ağır basar ki bunları ölüsever olarak adlandırmamızda hiç sakınca yoktur, insanların çoğunda ölüsever eğilimler, sık sık çok verimli olan bir iç çatışma yaratacak ölçüde güçlü canlısever eğilimlerle birlikte bulunur. Bir kişiye yön veren güdüler bakımından bu çatışmanın doğurduğu sonuç, birçok değişkene bağımlıdır. Her şeyden önce, her bir eğilimin göreceli yeğinliğine; ikincisi, iki yönelimden birini güçlendirici nitelikteki toplumsal koşulların varlığına; dahası, kişinin yaşamında geçen ve bir ya da öteki doğrultuya eğilim duymasına yol açabilen belirli olaylara bağımlıdır. Bir de canlısever yönü ağır basanlar vardır; bu kişilerde canlıseverlik öyle güçlüdür ki, ölüsever eğilimler kolayca dizginlenir veya bastırılır ya da kişilerin kendilerindeki ve başkalarındaki ölüsever eğilimlere *karşı* özel bir duyarlık geliştirmelerine yardımcı olur. Son olarak, ölüseverliğin en küçük izini bile taşımayan, canlı her şeye yönelik en güçlü ve katıksız sevginin yönlendirdiği katıksız canlıseverler vardır, ancak bunlar da küçük bir azınlık oluştururlar. Albert Schweitzer, Albert Einstein ve Papa XXIII. John, bu azınlığın son tanınmış örnekleri arasındadır.

Sonuç olarak, ölüsever ve canlısever yönelim arasında kesin bir sınır çizgisi yoktur. Öteki karakter özelliklerinin çoğunda söz konusu olduğu gibi, ne kadar birey varsa o kadar

da karakter özelliği birleşimi vardır. Ama kolaylık olsun diye, ölüsever yönü ağır basanlarla canlısever yönü ağır basanlar arasında ayrım yapma olanağı vardır.

4. Ölüsever karakterin ortaya çıkarılmasında kullanılabilen yöntemlerin çoğuna daha önce değindiğimiz için, bunları çok kısa olarak özetlemekle yetinebilirim. Söz konusu yöntemler şunlardır: (a) Kişinin yüz anlatımını da kapsayan tüm davranışlarının, özellikle de belli bir amaçla yapmadığı davranışlarının, seçtiği sözcüklerin (bu sözcüklerde yansıyan düşünüş biçimi de unutulmamalıdır) ve yaşamı boyunca verdiği en önemli kararların inceden inceye gözlemlenmesi; (b) düşlerin, şakaların, düşlemlerin incelenmesi; (c) kişinin başkalarına yönelik tutumunun, başkaları üzerindeki etkisinin ve hoşlandığı ya da hoşlanmadığı kişilik tiplerinin değerlendirilmesi; (d) Rorschach mürekkep lekesi testi gibi yansıtıcı testlerin uygulanması (M. Maccoby, ölüseverlik tanısı için bu testi uygulamış ve doyurucu sonuçlar almıştır.).

5. Aşırı ölüseverlerin çok tehlikeli olduğunu vurgulamaya pek gerek yoktur. Bunlar, içi nefretle dolu, ırkçı, savaş, kan dökme ve yıkım .yanlısıdırlar. Bu kişiler, yalnızca siyasal önder olmaları durumunda değil, diktatör bir önderin olası yandaşları olarak da tehlikelidirler. Bunlar ileride cellat, terörist, işkenceci olurlar, onlar olmaksızın hiçbir terör dizgesi kurulup işletilemez. Ama ölüsever yönü bu denli güçlü olmayanlar da siyasal bakımdan önem taşırlar; böylesi kişiler belki bir terör düzeninin ilk savunucuları arasında yer almazlar ama böyle bir düzenin var olması için mutlaka gereklidirler çünkü ille de çoğunluğu oluşturmasalar bile, söz konusu düzenin iktidara gelip tutunması için sağlam bir temel hazırlarlar.

6. Bu gerçekler göz önüne alınınca, nüfusun ne kadarının ölüsever ağırlıklı ya da canlısever ağırlıklı sayılabileceğini bilmek, toplumsal ve siyasal açıdan büyük önem taşımaz mı? Yalnızca her bir kümenin göreceli sıklığını değil, bu kümeler ile yaş, cinsiyet, öğrenim, sınıf, meslek ve coğrafi konum arasında nasıl bir bağlantı bulunduğunu da bilmek büyük önem taşımaz mı? Yeterli örnekleme teknikleri kullanarak

tüm Amerikan nüfusuyla ilgili siyasal kanıları, değer yargılarını vb. inceliyoruz ve doyurucu sonuçlar alıyoruz. Bununla birlikte, aldığımız sonuçlar, insanların *karakter*'lerinin ne olduğunu değil, ne gibi *kanılar*'a sahip olduklarını –başka bir deyişle, onları güdüleyen *etkin* inançların neler olduğunu– anlatır bize. Aynı ölçüde yeterli bir örneklemeyi, açık seçik davranış ve kanıların ardında yatan itici ve büyük ölçüde bilinçdışı güçleri tanımamıza olanak verecek başka bir yöntemle gerçekleştirmiş olsaydık, aslında Birleşik Devletler'deki insan enerjisinin yeğinliği ve doğrultusu konusunda daha pek çok şey öğrenirdik. Hatta, bir kez meydana geldikten sonra, açıklanmasına olanak bulunmayan şeyler olarak kabul edilen beklenmedik olayların bazılarından kendimizi koruyabilirdik. Sakın, toplumsal süreçte kendi başına belirleyici bir etmen olan *insan* enerjisi biçimleriyle değil, yalnızca maddesel üretim için gerekli olan enerjiyle ilgileniyor olmayalım?

13

Kıyıcı Saldırganlık: Adolf Hitler, Klinik Bir Ölüseverlik Olgusu

Giriş Niteliğinde Birkaç Söz

Ruhsal yaşamla ilgili çözümleyici bir incelemenin amacı, şu iki soruya yanıt vermektir: (1) Bir kişiyi güdüleyen itici güçler, onu ortaya koyduğu davranışlara zorlayan ya da yönlendiren tutkular nelerdir? (2) Bu özgül tutkuların (karakter özelliklerinin) gelişmesinden sorumlu olan –iç ve dış– koşullar hangileridir? Hitler'le ilgili aşağıdaki çözümleme de bu amaçları gütmektedir ama bazı önemli yönlerden klasik Freudcu yöntemden ayrılmaktadır.

Karakterinin bu çözümlemesinde, Hitler'in ölüseverliğini odak noktası olarak aldım: Hitler'in sömürücü karakteri ve Almanya'nın simgesel bir anne imgesi olarak gördüğü işlev gibi başka yönlere yalnızca kısa olarak dokundum.

Daha önce irdelenen ve bu nedenle burada yalnızca özet olarak değinilmesi gereken bir ayrım, bu tutkuların öncelikle içgüdüsel ya da daha özgül olarak cinsel bir nitelik taşımadığı anlayışından kaynaklanmaktadır. Bir başka ayrılık noktası da şu varsayımdan kaynaklanmaktadır: Bir kişinin çocukluk dönemiyle ilgili hiçbir şey bilmesek bile, düşlerin, belli bir amaç gütmeyen davranışların, el-yüz hareketlerinin, dilin ve mantıksal bakımdan eksiksiz bir açıklama getirilemeyen

davranışların çözümlenmesi, köklü ve çoğunlukla bilinçdışı tutkular hakkında bütünsel bir görüş edinme olanağı sağlar ("Röntgen incelemesi yaklaşımı"). Böylesi verilerin yorumlanması, özel eğitim ve ruhçözümleme becerisi gerektirir.

En önemli ayrılık şudur: Klasik çözümlemeciler, karakter gelişiminin beş ya da altı yaş dolayında tamamlandığını ve bundan sonra, tedaviyle sağlanan değişiklik dışında, hiçbir temelli değişikliğin olmadığını varsayarlar. Kendi deneyimlerim sonucunda, bu anlayışın iler tutar yanının bulunmadığı kanısına ulaşmış bulunuyorum; bu, mekanist bir anlayıştır, bütünsel yaşam ve karakter sürecini gelişen bir dizge olarak göz önüne almamaktadır.

Bir birey doğduğunda kesinlikle yüzsüz, yani boş bir sayfa gibi değildir: Bazı karakter özelliklerine başkalarına oranla daha yatkın olan kalıtımsal yoldan belirlenmiş kişilik eğilimleriyle ve soyaçekimle edinilmiş başka eğilimlerle doğar; dahası, doğumöncesi olaylar ve doğum olayı da birtakım ek eğilimler oluşturur. Bütün bunlar, bir bakıma, bireyin doğum anındaki yüzünü (kişiliğini) meydana getirir. Ondan sonra bu birey, belirli bir çevreyle –anne-babasıyla ve yöresindeki başka önemli kişilerle– ilişkiye girer; bu, bireyin karşılık verdiği ve karakterinin ilerideki gelişmesini etkileyici özellik taşıyan bir çevredir. Bebek on sekiz aylık olunca, karakteri, doğumdaki duruma oranla çok daha oluşmuş ve belirlenmiştir. Ama henüz kesin biçimini almamıştır ve karşı karşıya kaldığı çeşitli etkilere bağlı olarak değişik doğrultularda gelişebilir. Sözgelimi altı yaş dolayında, karakter daha bir belirlenmiş ve oturmuştur ama değişikliği özendirebilecek yeni, anlamlı koşulların ortaya çıkması durumunda yine de değişme yeteneğine sahiptir. Daha genel bir biçimde dile getirirsek, karakterin oluşması ve kesin olarak oturması, tıpkı değişken bir ölçek gibi anlaşılmalıdır; birey, kendisini belli doğrultulara yönelmeye eğilimli kılan birtakım niteliklerle yaşama başlar; ama kişiliği, hâlâ karakterin verili çerçeve içerisinde birçok değişik doğrultuda gelişmesine olanak verecek ölçüde esnektir. Yaşam boyunca atılan her adım, gelecekte ortaya çıkabi-

lecek sonuçların sayısını azaltır. Karakter oturup pekiştikçe, dizgenin ileriki evriminin doğrultusunda köklü değişiklikler yaratmaları için yeni etmenlerin de daha güçlü olmaları gerekir. Sonunda, değişiklik olanağı öyle azalır ki, bir değişikliğin olabilmesi için sanki bir mucize gerekir.

Bundan, ilk çocukluk dönemindeki etkilerin daha sonraki olaylardan ille de daha güçlü olmadıkları anlamı çıkarılmamalıdır. Ama erken çocukluk dönemindeki olaylar *daha etkili* olmakla birlikte, bir kişiyi bütünüyle bu olaylar *belirlemez*. İlk yılların yüksek duyarlılık düzeyine ulaşabilmeleri için, daha sonraki olayların daha yeğin ve çarpıcı olmaları gerekir. Çoğu kişinin yaşamı önceden biçimlendirilip düzenlenmiş ve kalıplaşmıştır, öyle ki gerçekte hiçbir yenilik meydana gelmez ve daha sonraki olaylar yalnızca öncekileri onaylayıp pekiştirir; işte, karakterin hiçbir zaman değişmediği yolundaki kanı, büyük ölçüde bu olgudan kaynaklanır.

Karakterin değişik doğrultularda gelişmesini sağlayan gerçek olanakların sayısı, karakter dizgesinin ulaştığı oturmuşluk düzeyiyle ters orantılıdır. Ama ilke olarak, karakter dizgesi, hiçbir zaman, olağandışı deneyimler sonucunda yeni gelişmelerin meydana gelmesine olanak vermeyecek ölçüde kesin olarak oturmaz; böylesi gelişmelerin meydana gelmesi, sayısal bakımdan pek olası değilse de bu böyledir.

Bu kuramsal yorumların kılgısal sonucu şudur: Sözgelimi yirmi yaş dönemindeki karakterin, beş yaş dönemindeki karaktere tıpatıp benzemesi beklenemez; daha özgül olarak, Hitler'i örnek gösterecek olursak, Hitler'in çocukluk çağında tam olarak gelişmiş bir ölüsever karakter dizgesine rastlama olanağı yoktur ama birkaç gerçek olasılıktan biri olarak tam anlamıyla ölüsever bir karakterin gelişmesine elverişli olan belli ölüseverlik kökenlerine rastlama olanağı vardır. Bununla birlikte, ancak çok sayıda iç ve dış olay meydana gelip biriktikten sonra, karakter dizgesi öyle bir doğrultuda gelişir ki, ölüseverlik (hemen hemen) değişmez sonuç olur; o zaman ölüseverliği çeşitli açık ve gizli biçimleriyle ortaya çıkarabiliriz. Hitler'in karakteriyle ilgili çözümlemede, bu ilk kökenle-

rin varlığını ve ölüseverliğin gelişmesine elverişli koşulların, Hitler'in çeşitli gelişme evrelerinde artarak sonunda başka bir olasılığa pek yer bırakmadığını ortaya koymaya çalışacağım.

Hitler'in Anne-Babası ve İlk Yılları[1]

Klara Hitler

Bir çocuğu en derinden etkileyen şey, bir tek şu ya da bu olaydan çok, anne-babasının karakteridir. Bir çocukta görülen kötü gelişmenin, anne-babasının "kötülüğü"yle aşağı yukarı doğru orantılı olduğu yolundaki kolaycı belirlemeye inananlar için, Hitler'in anne-babasının karakteriyle ilgili inceleme, bilinen verilerin ortaya koyduğu kadarıyla, bir sürpriz olacaktır: Hitler'in hem babası hem de annesi, yıkıcı olarak değil, dengeli, iyi niyetli olarak görünmektedir.

Anlaşıldığı kadarıyla, Hitler'in annesi Klara, uyumlu ve canayakın bir kadındı. Öğrenim görmemiş, sıradan taşralı bir kız olan Klara, amcası ve daha sonra kocası olan Alois Hitler'in evinde hizmetçi olarak çalışmıştı. Klara, Alois'in metresi oldu; Alois'in karısı öldüğünde gebeydi. 7 Ocak 1885'te, dul kalmış olan Alois'le evlendi; evlendiklerinde Klara yirmi dört, Alois ise kırk yedi yaşındaydı.

Klara, çalışkan ve sorumlu bir kadındı; çok mutlu bir evlilik yaşantısı olmamasına karşın, hiçbir zaman yakınmazdı. Yükümlülüklerini insanca bir tutumla ve görev bilinciyle yerine getiriyordu.

> *Evini çekip çevirme ve kocası ile ailenin çocuklarına bakma görevleri, onun yaşamının odağını oluşturuyordu. O, örnek bir ev kadınıydı; evini pırıl pırıl tutuyor ve görevlerini titizlikle yerine getiriyordu. Hiçbir şey, hatta birazcık dedikodu olanağı bile, onu sonu gelmez ev işlerinden uzaklaştıramazdı. Evi ve ailesinin yararı her şeyden önemliydi; çok idareli hareket ederek ailenin varlığını artırabiliyordu ve bu, onun için büyük bir sevinç kaynağıydı. Onun gözünde evden bile önemli olan, çocuklardı. Çocuklarına gösterdiği sevgi ve büyük özveri, Klara'nın yaşamının odağını oluşturuyordu;*

onu tanıyan herkes bu konuda aynı görüşü paylaşmaktadır. Ona yöneltilen tek önemli suçlama, bu sevgiden ve özveriden dolayı oğluna aşırı düşkünlük gösterdiği ve böylece, oğlunu eşsiz olduğu duygusuna kapılmaya özendirdiği yolundadır; bu, bir anneye yöneltilmesi biraz tuhaf kaçan bir suçlamadır. Çocuklar bu görüşü paylaşmıyorlardı. Klara'nın üvey çocukları ve bebeklik dönemini geride bırakan öz çocuğu, annelerini seviyor ve sayıyorlardı (B. F. Smith, 1967).

Klara'nın oğluna aşırı düşkünlük gösterdiği, onda eşsiz olduğu duygusunun (*özseverlik* diye okuyun) doğmasını özendirdiği yolundaki suçlama, Smith'in sandığı kadar garip değildir ve dahası, belki de doğrudur. Ama bu aşırı düşkünlük dönemi, ancak Hitler'in bebeklik dönemini tamamlayıp okula girdiği zamana dek sürdü. Klara'daki bu tutum değişikliğini ortaya çıkaran ya da en azından kolaylaştıran etmen, Hitler beş yaşındayken Klara'nın ikinci bir erkek çocuk doğurması olabilir. Ama yaşamının geri kalan dönemindeki tüm tutumunun kanıtladığı gibi, yeni çocuğun doğuşu, bazı ruhçözümcülerin sandıkları kadar yaralayıcı bir olay değildir; belki Klara, Adolf'u şımartmaktan vazgeçti ama birdenbire bir yana itmedi. Klara, Adolf'un artık büyümek, gerçek yaşama uyum sağlamak zorunda olduğunu gitgide daha iyi ayrımsıyordu ve ileride göreceğimiz gibi, bu süreci destekleyip hızlandırmak için elinden gelen her şeyi yaptı.

Hitler'in yarı içeyönelik çocukluğuna ve kıyıcı bir şekilde kendini gösteren kandaşıyla cinsel ilişki tutkularına yönelik varsayım göz önüne alınınca, çizilen bu sorumlu ve sevecen anne görüntüsü, birtakım ciddi sorunların doğmasına yol açmaktadır. Bu koşullar altında Hitler'in ilk gelişimi nasıl açıklanabilir? Birkaç olasılığı düşünebiliriz: (1) Hitler, *yapı olarak* öyle soğuk ve çekingendi ki, içeyönelikliğe yaklaşan gelişmesi, annesinin sıcak ve sevecen olmasına karşın varlığını sürdürüyordu. (2) Belki de annenin bu oğluna olan aşırı bağlılığı (elimizde bunu doğrulayan veriler var), o zaman da utangaç olan çocuğa, güçlü bir dış baskı gibi geldi ve çocuk, bu baskıya daha belirgin bir çekilme davranışıyla tepki gösterdi.[2]

Klara'nın kişiliğini, bu koşullardan hangisinin ağır bastığını kesinlikle bilecek kadar iyi bilmiyoruz ama bu koşullar, elimizdeki verilere dayanarak çıkarabileceğimiz sonuçlara göre Klara'nın davranışlarının genel görünümüne uygundur.

Bir başka olasılık da Klara'nın görev duygusuyla hareket eden ama oğluna pek az sıcaklık ya da sevinç ileten mutsuz bir kişi olmasıdır. Ne de olsa, Klara mutlu bir yaşam sürmedi. Ondan beklenen, çocuk doğurmak, evini çekip çevirmek ve yetkeci kocasının buyruğunda yaşamaktı; bu, Alman-Avusturya orta sınıfının alışılmış tutumuydu. Klara'nın yaşı, öğrenim görmemiş olması, kocasının daha yüksek bir toplumsal konumda bulunması ve –hınzır olmasa bile– bencil bir yaratılışa sahip olması, bu geleneksel tutumu şiddetlendirme eğilimi taşıyordu. Bu nedenle, Klara, karakterinden dolayı değil de belki bu koşulların sonucunda mutsuz, kızgın, çökmüş bir kadın haline gelmiş olabilir. Son olarak, Klara'nın özenli tutumunun altında belki de derine kök salmış içe kapanık ve çekingen bir tutum yatıyordu. Ama bu en zayıf olasılıktır. Her neyse, Klara'nın kişiliği konusunda yeterince somut ayrıntıya sahip olmadığımız için, bu varsayımlardan hangisinin doğruya en yakın olduğunu bilemeyiz.

Alois Hitler

Alois Hitler, çok daha sevimsizdi. Evlilikdışı bir çocuk olarak doğan, annesinin soyadı olan Schicklgruber soyadını kullanan (çok sonra Hitler soyadını almıştır), kıt parasal kaynaklarla yaşama atılan Alois, gerçekten kendi kendisini yaratmış bir adamdı. Avusturya-Macaristan gümrük kuruluşunda sıradan bir memurken, çok sıkı ve disiplinli çalışmasıyla göreceli olarak üst bir konuma yükseldi; "yüksek gümrük tahsildarı" oldu; açıkçası, bu yeni konumu onu orta sınıfın saygı duyulan bir üyesi yaptı. Alois tutumluydu; bir ev, bir çiftlik almaya ve ailesini, aldığı emekli aylığını da katınca parasal bakımdan rahat bir yaşam sağlayan bir mülk sahibi etmeye yetecek kadar para artırmayı başardı. Hiç kuşkusuz, karısının duygularını pek umursamayan bencil bir adamdı ama açıkça-

sı, bu açıdan, sınıfının ortalama üyesiyle arasında pek büyük bir ayrılık yoktu.

Alois Hitler yaşamı, özellikle de kadınlar ve şarap biçimine bürünmüş yaşamı, çok seven bir adamdı. Hep kadın peşinde koşan biri değildi ama Avusturya orta sınıfının ahlaksal kısıtlamalarına da bağlı değildi. Ayrıca, şarap bardağını çok severdi ve bazen içkiyi fazla kaçırırdı ama kesinlikle, çeşitli makalelerde anlatıldığı gibi bir ayyaş değildi. Onun yaşamsever doğasının en belirgin dışavurumu, arılara ve arıcılığa duyduğu yoğun ve kalıcı ilgiydi. Boş zamanlarının çoğunu, büyük bir haz duyarak kovanlarıyla uğraşarak geçirirdi; bu, işinin dışındaki tek ciddi, etkin ilgisiydi. Alois'in en büyük düşü, daha geniş ölçekte arıcılık yapabileceği bir çiftliğe sahip olmaktı. Sonunda da bu düşünü gerçekleştirdi. Her ne kadar ilk aldığı çiftliğin gereğinden büyük olduğunu anladıysa da yaşamının sonuna yakın tam uygun genişlikte bir çiftliğe sahip oldu ve tadını iyice çıkardı.

Bazen Alois Hitler –bana kalırsa, oğlunun karakterinin kolaycı açıklamasına daha iyi uyduğu için– acımasız bir zorba olarak anlatılmıştır. Alois Hitler bir zorba değildi ama ödeve, sorumluluğa inanan ve belirli bir yaşa gelinceye dek oğlunun yaşamını belirlemek zorunda olduğunu düşünen yetkeci bir kişiydi. Elimizdeki verilere bakılırsa, Alois oğlunu hiç dövmedi; onu azarladı, onunla tartıştı, kendisi için neyin iyi olduğunu *görmesini sağlamaya uğraştı ama* oğlunda *yılgı yaratan ürkütücü* bir kişi değildi. Bundan sonra da göreceğimiz gibi, oğlunun gitgide daha sorumsuz ve gerçeklerden kaçan bir kişi olması karşısında, ona öğüt vermeye ve onu doğru yola sokmaya çabalamak baba için hepten zorunlu bir görev haline geliyordu. Alois'in insanlar karşısında saygısız ya da kibirli olmadığını, kesinlikle bağnaz sayılamayacağını ve genelde, oldukça hoşgörülü olduğunu ortaya koyan birçok veri vardır. Alois'in siyasal tutumu bu tanıma uygun düşmektedir. Alois, siyasete büyük ilgi duyan laik ve liberal bir kişiydi. Gazete okurken geçirdiği bir kalp krizinden dolayı ölmeden hemen önceki son sözleri, "şu siyahlar"a karşı söylediği öfke dolu sözlerdi; o zamanlar, gerici dincilere "siyahlar" deniyordu.

Bu iki iyi niyetli, dengeli, çok normal ve yıkıcılıktan uzak insanın, ileride "canavar" kesilen Adolf Hitler'i dünyaya getirmiş olmalarını nasıl açıklayabiliriz?[3]

Bebeklikten Altı Yaşına Kadar (1889-95)

Göründüğü kadarıyla, bu küçük oğlan annesinin gözbebeğiydi. Annesi, minik oğlunu aşırı nazlandırıyor, hiç azarlamıyor, sanki ona tapıyordu; onun oğlu hiç yanlış bir şey yapmazdı. Anne, bütün ilgisini ve sevecenliğini onun üzerinde topluyordu. Büyük olasılıkla, annesinin tutumu Hitler'in özseverliğini ve edilginliğini artırmıştır. Minik Hitler hiç çaba göstermese de el üstünde tutuluyordu çünkü nasılsa annesi ona hayrandı; onun hiçbir çaba göstermesi gerekmiyordu çünkü annesi her istediğini yerine getiriyordu. Buna karşılık, o, annesini baskı altında tutuyor ve isteklerini yerine getirmediğini hissettiği zaman kıyametleri koparıyordu. Ama daha önce belirttiğimiz gibi, küçük Adolf, annesinin aşırı bağlılığını bir dış müdahale olarak duyumsamış; bu müdahaleye, giderek güçlenen bir çekilme davranışıyla tepki göstermiş ve böylece ilk dönemdeki yarı-içeyönelik tutumunun temelini atmış olabilir. Adolf'un babasının, çalışma koşullarından dolayı, evde pek kalmaması da bu durumu körüklemiştir. Bir erkek yetkenin dengeleyici etkisi büyük olabilirdi ama böyle bir etki bulunmuyordu. Küçük Adolf'un biraz hastalıklı olması, edilginliğini ve bağımlılığını artırmış olabilir; aynı zamanda, annesinin ona gösterdiği ilginin artmasına da katkıda bulunmuştur.

Hitler altı yaşına gelince bu evre sona erdi. Bu evrenin sona erdiğini belirten bazı olgular vardır.

Özellikle klasik ruhçözümsel bakış açısından en belirgin olgu, Adolf beş yaşındayken bir erkek kardeşinin doğmasıydı; bu olay, Adolf'u, annesinin en büyük ilgi odağı olmaktan çıkardı. Gerçekte böyle bir olay çoğu kez yaralayıcı değil, sağlıklı bir etkide bulunur, anneye bağımlılığın ve bundan kaynaklanan edilginliğin nedenlerini azaltma eğilimi taşır. Basmakalıp yargının tersine, küçük Hitler'in kıskançlık acıları çekmediği-

ni, kardeşinin doğumundan sonraki yılı tam bir mutluluk içinde geçirdiğini eldeki veriler ortaya koymaktadır.[4] Bu mutluluğun nedeni, büyük ölçüde, babanın Linz'de yeni bir göreve atanması, ailenin ise, küçük çocuğu başka bir yere taşımaktan çekinerek, bütün bir yıl Passau'da kalmasıydı.

Bütün bir yıl, Adolf, komşu çocuklarıyla oyunlar oynayarak ve evin altını üstüne getirerek bir beş yaş cennetinde yaşadı. Göründüğü kadarıyla, mini savaşlar ve kovboylarla Kızılderililer arasındaki dövüşler, Adolf'un en sevdiği oyunlardı ve bu oyunlar, onun en büyük eğlenceleri olarak yıllarca sürecekti. Passau, Almanya'da –Avusturya gümrük yoklamalarının yapıldığı Avusturya-Almanya sınırının Almanya tarafında– kaldığı için, savaş oyunları, 1870 ruhuyla Fransızlarla Almanları kapıştırıyordu; bununla birlikte, savaş kurbanlarının uyruğu özel bir önem taşımıyordu. Avrupa, ayrım gözetmeksizin bütün ulusal ve budunsal toplumları kırıp geçiren kahraman küçük çocuklarla doluydu. Çocukluk savaşlarıyla geçen bu bir yıl, Alman topraklarında geçtiği ve konuşmasına Bavyera'ya özgü bir çeşni kattığı için değil, bir yıl boyunca neredeyse eksiksiz özgürlüğe kaçış olanağı sağladığı için, Hitler'in yaşamında önemliydi. Hitler, ev içinde kendini daha çok belli etmeye ve belki, istekleri yerine getirilmediği zaman duyduğu yeğin öfkenin ilk belirtilerini sergilemeye başladı. Eylemin ya da imgelem olanağının sınırsız olduğu ev dışı oyun en ağır basan etkinlikti (B. F. Smith, 1967).

Baba gümrük hizmetinden ayrılıp aile Lambach yakınındaki Hafeld'e taşınınca ve altı yaşındaki Adolf okula gitmek durumunda kalınca, bu cennetsi yaşantı birdenbire sona erdi. Adolf, "yaşamının bir anda sorumluluk ve disiplin isteyen dar bir etkinlikler çemberine sıkıştığını gördü. Yaşamında ilk kez sürekli ve düzenli olarak topluma uymaya zorlanıyordu." (B. F. Smith, 1967).

Yaşamının bu ilk dönemi sona erdiğinde çocuğun karakterinde olan gelişme hakkında neler söyleyebiliriz?

Bu, Freudcu kurama göre, Oedipus Kompleksi'nin her iki yönünün –anneye karşı cinsel düşkünlüğün ve babaya düşmanlığın– eksiksiz biçimde geliştiği dönemdir. Veriler, Freudcu varsayımı doğrular *görünmekte*dir: Küçük Hitler, an-

nesine yoğun bir düşkünlük duyuyor ve babasıyla uzlaşmaz karşıtlık içinde bulunuyordu ama üst benlik oluşturma yoluyla babasıyla özdeşleşerek ve annesine olan düşkünlüğünü alt ederek Oedipus Kompleksi'ni çözmeyi başaramadı; annesinin, bir rakip doğurarak kendisine ihanet ettiği duygusuna kapıldı ve bu nedenle ondan uzaklaştı.

Ne var ki, Freudcu yorumla ilgili ciddi sorular ortaya çıkmaktadır. Adolf beş yaşındayken erkek kardeşinin doğması, annesiyle olan bağını koparmasına ve annesine duyduğu "sevgi"nin yerini güvenilmezliğin ve nefretin almasına yol açacak ölçüde yaralayıcı olmuşsa, bu olaydan sonraki yılın böylesine mutlu geçmesi –aslında belki de Hitler'in çocukluğunun en mutlu dönemi olması– nasıl açıklanabilir? Hitler'in annesinin kocasıyla olan ilişkisi, derinlikten ve sıcaklıktan uzak izlenimi vermektedir; bu gerçeği göz önüne alırsak, Hitler'in babasına duyduğu nefreti, gerçekten, Oedipus Yarışması'nın bir sonucu olarak açıklayabilir miyiz? Bu nefreti, disiplin ve sorumluluk isteyen bir babayla olan çatışma olarak açıklamak daha yerinde olmaz mı?

Göründüğü kadarıyla, bu soruların yanıtı, daha önce irdelediğimiz kıyıcı bir şekilde kendini gösteren kandaşıyla cinsel ilişki tutkusuyla ilgili varsayımda bulunabilir. Bu varsayım, Hitler'in annesine olan düşkünlüğünün sıcak ve sevecen olmadığı, Hitler'in soğukluğunu sürdürdüğü ve özsever kabuğunu çatlatamadığı, annesinin Hitler için gerçek bir kişi rolü üstlenemediği, kişi dışı bir güç olan toprak, kan, yazgı –ve ölüm– gücünün simgesi olmayı sürdürdüğü yolundaki görüşe ortam hazırlayacaktır. Ama Hitler, soğukluğuna karşın, anne imgesine ve son amacı anne ile ölümde birleşmek olan anne simgelerine ortakyaşamsal olarak bağımlıydı. Eğer durum böyleyse, bir erkek kardeşin doğmasının, Hitler'in annesinden uzaklaşmasına niçin neden olmadığı anlaşılabilir. Aslına bakılırsa, Hitler'in duygusal olarak hiçbir zaman kendisini annesine yakın hissetmediği doğruysa, annesinden uzaklaştığı bile söylenemez. En önemlisi, Hitler'de daha sonra apaçık görülen ölüsever gelişmenin, onun annesiyle olan

ilk ilişkilerine damgasını vuran ve kıyıcı bir biçimde ortaya çıkan kandaşıyla cinsel ilişki tutkusundan kaynaklandığının kavranabilmesidir. Daha sonra Hitler'in niçin hiçbir zaman anne betilerine (figürlerine) âşık olmadığını, bir kişi olarak gerçek annesiyle olan bağını niçin kanla, toprakla, ırkla, son olarak da kargaşayla ve ölümle olan bağın anlatıma kavuşturduğunu da bu varsayım açıklar. Almanya, temel anne simgesi durumuna gelmiştir. Hitler'in anne-Almanya'ya olan düşkünlüğü, anne-Almanya'yı etkisinden kurtarmak zorunda olduğu zehire (firengiye ve Yahudilere) duyduğu nefretin ama daha derin bir düzeyde de uzun zamandır bastırdığı yıkma arzusunun temel dayanağıydı; Hitler'in sonu, kıyıcı kandaşıyla cinsel ilişki varsayımını kanıtlar görünmektedir.

Hitler'in annesiyle ve anne betileriyle olan ilişkisi, "anneye düşkün" başka erkeklerin çoğunda rastladığımız ilişkiden oldukça değişiktir. Bu erkeklerde, anneyle olan bağ çok daha sıcak, daha güçlü, deyim yerindeyse daha gerçektir; böylesi kişiler, annelerine yakın olmak, ona her şeyi anlatmak için güçlü bir istek duyarlar; (eğer "aşk", bebekçe niteliğiyle uygun biçimde sınırlanıp belirlenirse) annelerine gerçekten "âşık"tırlar. Yaşamlarının daha sonraki dönemlerinde, anne betilerine âşık olma eğilimi gösterirler, bir başka deyişle, böylesi kadınlara, onlarla aşk serüvenleri yaşama ya da evlenme noktasına kadar varan yeğin bir ilgiyle yaklaşırlar. (Bu sürükleyici ilginin cinsel bir kökenden mi kaynaklandığı, yoksa cinsel ilginin birincil, duygusal ilginin ikincil bir dışavurumu mu olduğu, bu noktada önem taşımaz.) Ama Hitler hiçbir zaman, en azından beş yaşından sonra ve belki daha önce de annesine böyle bir yakınlık duymadı; çocukluğunda haz duyduğu tek şey, başka erkek çocuklarla asker ya da Kızılderili oyunları oynamak için evden ayrılmaktı. Annesine çok az ilgi duyuyordu ve annesi umurunda değildi.

Annesi bunun ayırdındaydı. Kubizek'in bildirdiğine göre, Bayan Hitler, oğlunun sorumsuz olduğundan ve zaten az olan mirasını savurduğundan, anne olarak küçük kızına karşı birçok sorumluluğu olduğundan, "ama Adolf'un bunu

düşünmediğinden, dünyada bir tek kendisi varmış gibi burnunun dikine gittiği"nden Kubizek'e dert yanmıştır. Hitler'in annesi karşısındaki bu düşüncesizliği ve ilgisizliği, annesinin hastalığına gösterdiği tepkiye de damgasını vurmuştur. Annesine kanser tanısı konulmasına ve Ocak 1907'de ameliyat edilmesine karşın, Hitler, o yılın Eylül'ünde Viyana'ya gitmek üzere evden ayrıldı (annesi, aynı yılın Aralık ayında kanserden öldü). Hitler'in annesi, oğlu konusunda duyduğu kaygıdan dolayı, durumunun ne kadar kötü olduğunu gizlemeye çalıştı; Hitler de, Linz'de bulunan annesini ziyaret edip –zaman ya da para açısından hiç sorun yaratmayan bir yolculuk olurdu bu– gerçek durumunu anlamak için hiç çaba göstermedi ve kendisi hakkında bilgi vermek için Viyana'dan neredeyse hiç mektup yazmadı, böylece de annesine büyük üzüntü verdi. Smith'e göre, Hitler, ancak annesinin öldüğü bildirildikten sonra eve döndü. Kubizek'in bildirdiğine göre ise, hastalığından dolayı hiçbir şey yapamaz duruma geldiği zaman annesi, Hitler'den, eve dönmesini ve kendisine bakmasını istedi çünkü oğlundan başka hiç kimsesi yoktu. Hitler, kasımın sonunda geldi ve yaklaşık üç hafta sonra ölünceye dek annesine baktı. Kubizek, arkadaşının yerleri temizlediğini ve annesine yemek pişirdiğini görünce nasıl şaşırdığını anlatmaktadır. Hatta Hitler, on bir yaşındaki kız kardeşinin iyiliği için gösterdiği ilgide öyle ileri gitti ki, kız kardeşine, okulda canla başla çalışacağına annesine söz verdirdi. Kubizek, annesine yönelik tutumunu çok duygusal sözlerle tanımlayarak Hitler'in annesini çok sevdiğini göstermeye çalışmıştır. Ama onun bu konudaki tanıklığı pek inandırıcı değildir: Hitler, her zaman yaptığı gibi, iyi bir izlenim uyandırmak için herhalde bu fırsattan olabildiğince yararlanmaya çalıştı; zaten annesinin dileğini pek geri çeviremezdi ve üç hafta, seven oğul rolünü oynamak için uzun bir süre değildi. Bu incelik ve düşüncelilik öyküsü, Hitler'in annesine davranışlarının bütününe aykırı düşmektedir; bu nedenle, Kubizek'in yaptığı tanımlama pek inandırıcı değildir.[5]

Göründüğü kadarıyla, annesi, Hitler'in gözünde hiçbir zaman sevgiyle ya da sevecenlikle bağlı olduğu bir kişi olma-

mıştır. Annesi, koruyucu ve hayranlık duyan bir tanrıçanın, ama aynı zamanda da ölüm ve kargaşa tanrıçasının simgesiydi. Ayrıca Hitler'in sadistçe denetiminin de bir nesnesiydi; isteklerini eksiksiz olarak yerine getirmediği zaman, Hitler'de kudurmuş bir öfke uyandırıyordu.

Çocukluk Dönemi: Altı ile On Bir Yaş Arası (1895-1900)

Erken çocukluk döneminden çocukluk döneminin sonuna geçiş birdenbire oldu. Alois Hitler, gümrük hizmetinden emekliye ayrılmıştı; bu nedenle, kendisini ailesine ve özellikle de oğlunun eğitimine vermek için istediği kadar bol zamana sahipti. Lambach yakınındaki Hafeld'de, üç buçuk dönüm kadar arazisi olan bir ev satın aldı. Küçük Hitler, Hafeld yakınındaki Fischlam'da bulunan küçük taşra okuluna gitmek zorunda kaldı; bu okulda çok başarılı oldu. Babasının isteklerine uydu, en azından uyar gözüktü ama Smith'in yazdığı gibi: "Açığa vurmadığı bazı durumlar vardı. Annesini bir dereceye kadar yine kullanabiliyordu ve öfkesi herhangi bir anda herhangi bir kişiye karşı patlayabiliyordu." Küçük çocuk, babasıyla arasında hiç şiddetli çatışma geçmemesine karşın, bu tür yaşamı doyuruculuktan yoksun duyumsamış olmalıdır. Ama Adolf, bütün katı kuralları ve *özgürlükten yoksunluk* olarak duyumsadığı yaşam biçimini unutabileceği bir yaşam alanı buldu kendisine. Bu alan, başka çocuklarla Kızıldericilik ve askercilik oynamaya duyduğu ilginin sürmesiydi. Bu erken yaşta bile, Hitler için özgürlük demek, sorumsuzluk, sıkıntıya girmeme ve en önemlisi, "gerçeklik karşısında özgür olmak" demekti; bir de çete yönetmek demekti. Bu oyunların Hitler için taşıdığı anlam ve gördüğü işlev irdelenecek olursa bunların, büyüyüp yaşlandıkça içinde giderek gelişecek olan özelliklerin –denetleme gereksinmesinin ve sakat bir gerçekçiliğin– ilk anlatımı olduğu ortaya çıkar. Dıştan bakıldığında bu oyunlar, son derece zararsız ve bu yaşta olağan görünmektedir; ne var ki, normal erkek çocukların büyüyüp bu küçüklük eğlencesini geride bıraktıkları bir yaşa kadar Hitler'in bu oyunlara olan aşırı tutkunluğu-

nu sürdürdüğünü daha ileride görünce, gerçeğin hiç de böyle olmadığını anlayacağız.

Sonraki yıllarda, aile içinde bazı değişiklikler meydana geldi. Alois'in büyük oğlu, babasını büyük bir kızgınlık içinde bırakarak on dört yaşında evi terk etti; bu nedenle, büyük oğul rolünü üstlenmek artık Adolf'a düşüyordu. Alois çiftliğini satıp Lambach kasabasına taşındı. Adolf, göreceli olarak modern bir ilkokul olan Lambach'taki okulda öğrenimini sürdürdü ve burada da çok başarılı oldu; çoğu kez kızgın ve huysuz olan babasıyla tam olarak karşı karşıya gelmekten kaçındı.

1898'de aile yeniden taşındı; bu kez taşındıkları yer, Linz'in dış semtlerinden Leonding'de bulunan bir evdi ve Adolf, üçüncü ilkokuluna Linz'de gitti. Anlaşıldığı kadarıyla, Alois Hitler, daha önceki yerlere oranla bu yeni yerden daha çok hoşlanmıştı. Çeyrek dönüm kadar genişliği olan bahçede arılarına bakabiliyor ve meyhanede siyasetten söz edebiliyordu. Yine de katı bir yetkeci olmayı sürdürüyor ve dizginleri kimin tuttuğundan hiçbir kuşkuya yer bırakmıyordu. Alois'in Leonding'deki en iyi arkadaşı olan Josef Mayerhofer, daha sonra onun hakkında şunları söylemiştir:

> *"(Alois) ailesine katı davranıyordu, onlar söz konusu olunca hiç de yumuşak değildi; karısının yüzünü güldürecek hiçbir şey yoktu." Bununla birlikte, Mayerhofer'ın belirttiğine göre, bu kaba dış görünüş bir ölçüde göstermelikti ve çocuklara bedensel yönden kötü davranılmıyordu. "Alois, ona (Adolf'a) hiçbir zaman elini sürmedi. Onu dövdüğüne inanmıyorum ama sık sık azarlar ve bağırırdı. 'Seni gidi uyuz fırlama!' derdi, 'Şimdi pataklayacağım ha!' Ama havlaması ısırmasından beterdi. Yine de Adolf ona korkuyla karışık bir saygı duyuyordu"* (B. F. Smith, 1967).

Bu tablonun ortaya koyduğu görüntü, acımasız bir zorba değil, oğlunda korku uyandıran yetkeci, yaklaşılması biraz zor bir baba görüntüsüdür, ileride oldukça sık geçecek olan Hitler'deki boyun eğiciliğin kaynaklarından biri bu korku olabilir. Ne var ki, babasının bu huşu uyandırıcı niteliği konunun bütününden koparılarak ele alınmamalıdır; yalnız kal-

makta ve sorumsuzluğu sürdürmekte böylesine diretmeyen bir oğul, bu tür bir babayla daha dostça bir ilişkiye girebilirdi, çünkü ne de olsa bu baba iyi niyetliydi ve kesinlikle yıkıcı bir adam değildi. Basmakalıp bir yargı olan "yetkeci babaya karşı nefret" sözüne, bazen, Oedipus Kompleksi'yle ilgili basmakalıp yargı kadar aşırı yüklenilmektedir.

Beş yıllık ilkokul dönemi, genel olarak, umulabileceğinden çok daha iyi geçti. Bunun nedeni, buraya kadar değindiğimiz etmenler ve okuldaki gerçekçi ortamdı. Hitler'in zekâsı, büyük olasılıkla, başka çocuklara göre ortalamanın üzerindeydi, üstün bir aile geçmişine sahip olduğu için öğretmenleri ona çok iyi davranıyorlardı ve Adolf, pek fazla çaba göstermek zorunda kalmadan en yüksek notları alıyordu. Bu nedenle, okul çalışmaları gerçekten bir sorun olmuyor ve Hitler'in başkaldırıcılık ile uyum arasında kurduğu çok duyarlı uzlaşma dengesini ciddi biçimde bozmuyordu.

Bu dönemin sonunda, başlangıçtaki durumla karşılaştırılınca belirgin bir bozulma görülmüyordu ama yine de uyarıcı özellikler vardı: Hitler, ilk dönemlerdeki özseverliğini alt etmeyi başaramamıştı; gerçekliğe daha çok yaklaşmamıştı; etkin ilgiler geliştirmemiş, onun yerine kendisine büyülü bir özgürlük ve güçlülük âlemi kurmuştu. Okulda geçirdiği yıllar, büyüyüp okula girdiği zamanki düzeyin ilerisine geçmesine katkıda bulunmamıştı. Bununla birlikte, çok az açık çatışma vardı ve dıştan bakıldığında Hitler çok iyi uyum sağlamış görünüyordu.

Ergenliköncesi ve Ergenlik: On Bir - On Yedi Yaş Arası (1900-1906)

Hitler'in ortaokula *(Realschule)* girişi ve babasının ölümüne dek geçen yıllar, daha kötüye doğru belirleyici bir dönüş meydana getirdi ve Hitler'deki kıyıcı gelişme için gerekli koşulları pekiştirdi.

Sonraki üç yıl içinde, babasının 1903'te ölümüne dek meydana gelen belirleyici olaylar şunlardır: (1) Hitler'in lisede

başarısız olması, (2) devlet memuru olması için direten babasıyla çatışmaya girmesi ve (3) oyunlarının düşsel dünyasına kendini gitgide daha çok kaptırması.

Hitler de, *Mein Kampf*'ta (Kavgam'da) bu olayları akla yatkın biçimde ve işine geldiği gibi anlatır: O, yani özgür ve bağımsız insan, bir bürokrat olmaya katlanamazdı çünkü ressam olmak istiyordu; okula başkaldırdı ve babasının, ressam olması için izin vermesini sağlamak amacıyla derslerine çalışmadı.

Bilinen verileri dikkatlice incelersek, ortaya çıkan tablo bunun tersidir: (1) Hitler, burada irdeleyeceğimiz birçok nedenden dolayı okulda başarısız oldu. (2) Hitler'in ressam olma düşüncesi, özünde ne tür olursa olsun, disiplin isteyen hiçbir çalışmayı ve çabayı yürütme yeteneğine sahip olmadığını gizlemek için uydurduğu bir gerekçeydi. (3) Hitler'in babasıyla olan çatışması, yalnızca devlet memuru olmak istememesinden kaynaklanmıyordu; gerçekliği yansıtan tüm istemleri reddetmesinden ileri geliyordu.

Başarısızlığından hiçbir kuşku duyulamaz çünkü bu, oldukça çarpıcı bir olguydu. Daha ilk yıl Hitler öyle başarısızlık gösterdi ki, aynı sınıfta bir yıl daha okumak zorunda kaldı. Sonraki yıllarda, bir üst sınıfa geçmek için bazı derslerden bütünleme sınavlarına girdi; hatta üçüncü yılın sonunda, Linz'de, ancak okulu bırakması koşuluyla sınıf geçebildi. Bunun sonucunda, Steyr'deki liseye girdi ama Steyr'de geçirdiği dördüncü yılın sonunda, *Realschule*'yi bitirinceye dek okul yaşantısına bir yıl daha ara vermeyi kararlaştırdı. Hitler'in okuldaki son yılının bitiminde meydana gelen bir olay, lise yaşantısı konusunda oldukça belirgin bir simgesel anlam taşımaktadır. Hitler, diplomasını aldıktan sonra, sınıf arkadaşlarıyla birlikte şarap içmeye gitti; eve vardığında, diplomasını yitirmiş olduğunu anladı. Okul müdürünün yanına çağrıldığında, nasıl bir özür bulacağını düşünüp duruyordu: Yitirdiği diploma bir caddede bulunmuştu; diplomasını tuvalet kâğıdı olarak kullanmıştı! Hitler'in az buçuk sarhoş olduğu göz önüne alınsa bile, bu davranışı, okula duyduğu nefreti ve

küçümsemeyi simgesel olarak büyük ölçüde anlatıma kavuşturmaktadır.

Hitler'in lisede gösterdiği başarısızlığın bazı nedenleri diğerlerinden daha açık seçiktir. En belirgin neden, ilkokuldayken üstün bir konuma sahip olmasıdır. Hitler, zekâ ve yetenek yönünden ortalamanın üstündeydi, ağzı da iyi laf yapıyordu; bu nedenle, sınıf arkadaşlarından üstün olmak ve çok yüksek notlar almak için çok çaba göstermesi gerekmiyordu. Ama lisede durum bambaşkaydı. Orada, ortalama zekâ, ilkokuldakilerden daha yüksekti. Öğretmenler çok daha iyi öğrenim görmüşlerdi ve daha çok şey istiyorlardı; Hitler'in toplumsal geçmişinden de etkilenmiyorlardı çünkü lise öğrencilerinin toplumsal bileşiminde Hitler'in toplumsal konumu yüksek değildi. Özetle, lisede başarılı olmak için gerçekten çalışmak gerekiyordu; yapılması gereken çalışma insanın belini bükecek ağırlıkta değildi ama genç Hitler'in alışageldiğinden, yapmak istediğinden ya da yapabileceğinden çok daha ağırdı. İlkokulda "çaba göstermeden başarılı olabilen" bu aşırı ölçüde özsever çocuk, yeni durum karşısında temelden sarsılmış olmalıdır. Bu yeni durum, ondaki özsever davranış biçimine bir tehdit oluşturmuş ve gerçekliğin önceleri olduğu gibi ele alınamayacağını ortaya koymuştur.

İlkokuldaki başarılı yılların ardından lisede başarısız olmak, seyrek rastlanan bir durum değildir; bu durum, çocukları çoğu kez davranışlarını değiştirmeye, çocuksu tutumlarını –hiç değilse bir ölçüde– alt etmeye ve çaba göstermeyi öğrenmeye yöneltir. Ama Hitler olgusunda, bu durumun böyle bir etkisi olmadı. Tam tersine, Hitler, gerçekliğe doğru bir adım atmak yerine, düşlem-dünyasına gitgide daha çok çekildi ve insanlarla yakın ilişkiden uzaklaştı.

Hitler'in lisedeki başarısızlığı, derslerin çoğuna hiç ilgi duymaması gerçeğinden ileri gelmiş olsaydı, o zaman ilgi duyduğu derslere çok çalışırdı; kendisinde coşku ve büyük heyecan uyandıran Alman tarihi dersinden yüksek notlar almak için bile yeterli çaba göstermemesi, durumun böyle olmadığını kanıtlamaktadır. (Yalnızca resim dersinden iyi

notlar alıyordu ama sanata yetenekli olduğu için, çok büyük çaba harcaması gerekmiyordu.) Bu varsayımı en açık biçimde doğrulayan olgu, Hitler'in daha sonraki yaşamında, belki de gerçekten ilgi duyduğu tek alanda –mimarlık alanında– bile başarılı ve sürekli bir çaba göstermemesidir. Son derece ivedi gereksinmelerle karşı karşıya kaldığı durumlar ve tutkularınca sürüklendiği zamanlar dışında, Hitler'in düzenli çalışma yeteneğine sahip olmadığını daha sonra ele alacağım. Bu konuya burada değinmemin tek nedeni, lisedeki başarısızlığının, "sanatsal" ilgileriyle açıklanamayacağını vurgulamaktır.

Lisede geçen bu yıllar boyunca Hitler, gitgide gerçeklikten uzaklaştı. Hiç kimseye –ne annesine ne babasına ne de kardeşlerine– gerçek bir ilgi duymuyordu. Yalnız başına kalmak için duyduğu isteğin elverdiği oranda onlarla ilgileniyordu ama duygusal bakımdan uzaktı. Tek güçlü ve tutkulu ilgisi, başka erkek çocuklarla oynadığı savaş oyunlarınaydı; bu oyunlarda Hitler'in rolü, önderlik ve örgütleyicilikti. Bu oyunlar, dokuz, on ya da on bir yaşındaki bir erkek çocuk için oldukça uygun olmakla birlikte, lisedeki bir çocuk için tuhaf kaçıyordu. Hitler on beş yaşındayken yapılan kiliseye kabul töreninde geçen bir olay dikkat çekicidir. Bir akrabası, incelik gösterip, Hitler'in kiliseye kabulü onuruna küçük bir eğlence düzenlemişti ama Hitler asık yüzlü ve soğuktu ve ilk fırsatta, başka çocuklarla savaşçılık oynamak için oradan kaçtı.

Bu oyunların birkaç işlevi vardı. Bu oyunlar ona, önder olma doyumu sağlıyordu ve etkileyici gücü sayesinde başkalarını peşinden sürükleyebileceği kanısını doğruluyordu; özseverliğini artırıyordu; en önemlisi de yaşamının merkezini düşlem dünyasına kaydırıyor, böylece onun gerçeklikten, gerçek kişilerden, gerçek başarıdan ve gerçek bilgiden uzaklaşma sürecini hızlandırıyordu. Hitler'deki düşlem düşkünlüğünün bir başka anlatımı, Karl May'ın romanlarına duyduğu aşırı ilgiydi. May, Kuzey Amerika Kızılderililerileriyle ilgili birçok büyüleyici öykü yazmış olan bir Alman yazarıydı; May hiç Kızılderili görmemesine karşın, yazdığı öyküler gerçekliğin çeşnisini taşıyordu. Almanya'daki ve Avusturya'da-

ki hemen bütün erkek çocuklar May'ın öykülerini okuyorlardı; James Fenimore Cooper'ın öyküleri Birleşik Devletler'de ne denli çok tutuluyorsa, May'ın öyküleri de Almanya ve Avusturya'da o denli tutuluyordu. Hitler'in May'ın yazılarına duyduğu coşkulu ilgi, ilkokulun son yıllarındaki biri için oldukça normaldi ama Smith'in yazdığına göre:

> *Bu düşkünlük sonraki yıllarda daha ciddi boyutlar kazandı. Çünkü Hitler, hiçbir zaman Karl May'den vazgeçmedi. Ergenlik döneminde ve gençliğinde (yirmili yaşlarında) May okumaya devam etti. Reich Şansölyesi (Başbakan) iken bile, May'e duyduğu büyük sevgi sürüyordu, Amerikan Batısı ile ilgili tüm diziyi yeni baştan okuyordu. Dahası, May'ın kitaplarından haz aldığını ve bu kitaplara hayran olduğunu örtbas etmek ya da gizlemek için hiç çaba göstermedi. Hitler, Sofra Söyleşisi'nde (H. Picker, 1963) May'ı göklere çıkarır ve onun yapıtlarından ne çok hoşlandığını anlatır. Hitler, hemen hemen herkesle –basın danışmanıyla, yazmanıyla, uşağıyla, eski partili arkadaşlarıyla– May hakkında konuşmuştur* (B. F. Smith, 1967).

Ne var ki, benim bu olguya getirdiğim açıklama, Smith'inkinden değişiktir. Smith'in inancına göre, Hitler'in çocukken May'ın romanlarına duyduğu delice sevgi, çok mutlu bir deneyim olduğu için, "ergenliğin yarattığı ağır sorunları ilk dönemlerde sağladığı uyumlarla çözemediği bir zamanda da doyurucu biçimde ve zorunlu olarak sürdü". Bu bir ölçüde doğru olabilir ama bence, asıl önemli noktaya dokunmamaktadır. May'ın romanları ile Hitler'in savaş oyunları arasında bağlantı kurulması gerekir; bu romanlar, onun düşlemden oluşan yaşamının bir anlatımıdır. Bu romanların Hitler üzerindeki büyüleyici etkisi belli bir yaşta olağan karşılanabilir ama bu etkinin daha sonra da sürmesi, bu romanların gerçeklikten kaçış anlamı taşıdığı, tek bir ana düşünceyi –önder, savaşçı ve utkulu Hitler düşüncesini– merkez alan özsever bir tutumun dışavurumu olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Elbette, bunu inandırıcı biçimde ortaya koyacak kadar çok kanıt yoktur. Ama Hitler'in bu gençlik yıllarındaki davranışları ile daha sonraki yaşamından elde edilen veriler arasında bağ-

lantı kurulacak olursa, ortaya belirgin bir tablo çıkmaktadır: Bu, düşlemi gerçeklikten daha somut bir şey olarak gören, son derece özsever, içekapanık bir kişinin tablosudur. On altı yaşına gelmiş olan genç Hitler'in, düşlem yaşantısına iyiden iyiye kapıldığını gördüğümüzde, şu soru ortaya çıkmaktadır: Düş içinde yaşayan bu içine kapanık adam –kısa bir süre için de olsa– Avrupa'nın efendisi olmayı nasıl başarmıştır? Hitler'in sonraki gelişmesinin çözümlemesini daha ileriye götürünceye dek bu sorunun yanıtı beklemek zorundadır.

Hitler'in *Realschule*'de uğradığı başarısızlığın, nedeni ne olursa olsun, duygusal sonuçlara yol açtığından pek kuşku duyulamaz. Başlangıçta Hitler, annesinin hayran olduğu, ilkokulda başarı gösteren, çocuk çetelerinin önderi olan ve hiç de hak etmediği bütün bu başarıları, olağanüstü yeteneklere sahip olduğu özsever kanısının bir doğrulaması sayan bir çocuktu. Daha sonra hemen hemen hiçbir geçiş dönemi yaşamadan, kendisini başarısızlık ortamında buldu; başarısızlığını babasından ve annesinden saklamasına olanak yoktu; bu durumda Hitler'in özseverliği derinden yaralanmış, gururu incinmiş olmalıdır. Hitler, sıkı çalışma alışkanlığı olmadığı için başarısızlığa uğradığını kavrayabilseydi, bu başarısızlığının sonuçlarını alt edebilirdi çünkü lisede başarılı olması için gerekenden daha yetenekli olduğuna hiç kuşku yoktur.[6] Ama Hitler'in dokunulamaz özseverliği, böyle bir içgörüye olanak tanımıyordu. Sonuç olarak Hitler, değiştiremediği gerçekliği çarpıtmak ve reddetmek durumundaydı. Öğretmenleri ile babasını başarısızlığına neden olmakla suçlayarak, başarısızlığının, özgürlük ve bağımsızlık için duyduğu tutkuyu anlatıma kavuşturduğunu öne sürerek gerçekliği çarpıttı. "Sanatçı" simgesini yaratarak gerçekliği reddetti; büyük bir sanatçı olma düşü ona göre gerçeklikti; ne var ki, amacını gerçekleştirmek için ciddi olarak çalışmaması gerçeği, bu düşüncenin düşlem niteliği taşıdığını ortaya koyuyordu. Okul başarısızlığı, Hitler'in ilk yenilgisi ve ilk küçük düşmesiydi; bunu, birçok başka başarısızlıklar izledi. Bu durumun, yenilgisine neden ya da tanık olan herkese karşı duyduğu küçümseme-

yi ve kızgınlığı büyük ölçüde pekiştirmiş olması gerektiğini varsaymakta hiç sakınca yoktur. Hitler'deki ölüseverliğin kökenlerini kıyıcı kandaşıyla cinsel ilişki saplantısında bulabileceğimize inanmak için ortada hiçbir neden olmasaydı, söz konusu ölüseverliğin başlangıcını pekâlâ bu kızgınlık oluşturabilirdi.

Hitler on dört yaşındayken babasının ölmesi, onun üzerinde sözü edilmeye değer bir etki yaratmadı. Hitler'in kendisinin de daha sonra yazdığı gibi, okuldaki başarısızlığı gerçekten babasıyla olan çatışmasından kaynaklanmış olsaydı, acımasız despot ve rakip ölünce, Hitler için özgürlük saati gelip çatmış olmalıydı. Hitler artık kendisini özgür duyabilir, geleceğiyle ilgili gerçekçi tasarılar kurabilir, bu tasarıları gerçekleştirmek için canla başla çalışabilirdi. Ve belki de bir kez daha sevecenliğini annesine yöneltebilirdi. Ama kesinlikle böyle bir şey olmadı. Önceden nasıl yaşıyorsa yine öyle yaşamayı sürdürdü; o, Smith'in belirttiği gibi, "haz verici oyunların ve düşlerin birleşmesinden oluşmuş gibiydi" ve bu zihniyetten kurtulmak için bir yol bulamıyordu.

Şimdi, *Realschule*'ye girmesinden sonra babası ile başlayan çatışmaya bir kez daha değinmemiz gerekiyor. Alois Hitler, oğlunun liseye gitmesi gerektiğine karar vermişti; Hitler, pek ilgi göstermemesine karşın bu tasarıyı kabul etti. Hitler'in *Kavgam*'da anlattığına göre, asıl çatışma, babası onun devlet memuru olmasında direttiği zaman ortaya çıktı. Aslında bu istek oldukça doğaldı çünkü baba, bu alanda kendi başarısından etkilenmişti ve memurluğun oğlu için de en iyi meslek olacağına inanıyordu. Hitler bir karşı öneri getirip bir sanatçı, bir ressam olmak istediğini belirtince, babası Hitler'in anlattığına bakılırsa, "Hayır, ben yaşadığım sürece asla olmaz," dedi. O zaman Hitler, dersleri tümüyle boşlayacağı tehdidini savurdu ve babasının hiç yumuşamadığını görünce, "Tehdidimi sessiz sedasız gerçekleştirdim" (A. Hitler, 1943). Hitler'in okuldaki başarısızlığına getirdiği açıklama budur ama bu açıklama, gerçeğe uygun olmayacak kadar kolaydır.

Hitler, kendisini, (Kavgam'ın yazıldığı yıl olan) 1924'e dek uzun bir yol katedip yükselmeyi başaran ve kesin utkuya kadar yoluna devam edecek olan azimli ve kararlı bir adam olarak görür; işte bu açıklama, Hitler'in kendisiyle ilgili bu görüşüne tam olarak uymaktadır. Aynı zamanda, bu açıklama, Almanya'yı kurtarma azmiyle siyasete atılan düş kırıklığına uğramış sanatçı tablosunun da temelidir. En önemlisi, Hitler'in Realschule'de aldığı kırık notlara ve yavaş olgunlaşmasına gerekçe oluşturur; aynı zamanda da Hitler'in ergenlik döneminin kahramanca –siyasal bilinç sahibi bir özyaşamöyküsü yazarına göre zor bir görev gibi– görünmesini sağlar. Aslına bakılırsa, bu öykü, geleceğin Führer'inin amacına öyle iyi hizmet etmiştir ki, Hitler'in bu öyküyü baştan sona uydurup uydurmadığı bile pekâlâ sorulabilir (B. F. Smith, 1967).

Büyük olasılıkla baba, oğlunun devlet memuru olmasını istemiştir ama oğlunu buna zorlamak için katı önlemlere başvurmamıştır. Hitler, büyük kardeşinin on dört yaşındayken davrandığı gibi de davranmamıştır; yani, kesin bir adım atıp evi terk ederek bağımsızlığını göstermemiş ve babasına meydan okumamıştır. Buna karşılık, kendisini duruma uydurmuş ve gitgide daha çok kabuğuna ve düşlemlerine çekilmekle yetinmiştir.

Bu çatışmayı kavramak için, babanın konumunu değerlendirmemiz gerekir. Baba, tıpkı anne gibi, oğlunun hiç sorumluluk duygusu taşımadığını, çalışmak istemediğini ve hiç ilgi göstermediğini gözlemiş olmalıdır. Alois Hitler, zeki ve iyi niyetli bir adam olduğu için, oğlunun devlet memuru olması için değil, daha çok birisi *olması için uğraşmış olmalıdır. Adolf'un ressam olma tasarısının, daha da çok kaytarmanın ve ciddiyetten yoksunluğun bir gerekçesi olduğunu algılamış olmalıdır. Eğer oğlu, bir karşı öneri getirmiş –sözgelimi, mimarlık öğrenimi görmek istediğini belirtmiş– ve okulda iyi notlar alarak içtenliğini kanıtlamış olsaydı, herhalde baba çok değişik bir karşılık verirdi. Ne var ki, Hitler, babasını içtenliğine inandıracak bir öneride bulunmadı. Okulda başarı gösterirse resim dersleri almasına izin verilmesini bile istemedi. Hitler'in okulda böylesine başarısız olmasına, babasına meydan okuması neden olmamıştır; onu yeniden gerçekliğe döndürüp ayaklarını toprağa bastırmak için annesinin gösterdiği çabalara verdiği kar-*

şılık bunu açıkça kanıtlamaktadır. Hitler, babasının ölümünden ve Realschule'yi terk etmesinden sonra, evde kalıp ... Kitap okumaya, resim yapmaya ve düş kurmaya karar verdi. (Annesinin yeni taşındığı) Humboldtstrasse'deki dairede keyif süren Hitler, kendisini eğlendirecek olanaklara sahipti. (Kendisinden beş yaş küçük olan kız kardeşi) küçük Paula'nın ve annesinin kutsal sığınağında bulunmalarına katlanıyordu çünkü mide bulandırıcı olan evden ayrılma ve işe girme kararına varmadığı sürece onlardan kurtulmasına olanak yoktu. Bununla birlikte, faturaları annesi ödediği ve döküp saçtıklarını kız kardeşi silip süpürdüğü halde, onların kendisine karışmalarına izin vermiyordu (B. F. Smith, 1967).

Klara, oğlu için açıkça kaygı duyuyordu ve daha ciddi olması için ona öğüt veriyordu. Klara, oğlunun devlet hizmetine girmesinde diretmedi ama herhangi bir şeye cidden ilgi duyması için ona yardımcı olmaya çalıştı. Adolf'u Münih'teki bir resim okuluna gönderdi. Adolf bu okulda birkaç ay kaldı, işte o kadar. Hitler şık giyinmeyi seviyordu ve annesi, "belki de toplumsal ufuklarının genişlemesi için köprü görevi yapar umuduyla, Hitler'i züppe gibi gösteren bu giysilerin parasını ödüyordu. Ama Klara'nın bu tasarısı (eğer bunu tasarlıyorduysa) tümüyle başarısızlığa uğradı. Giysiler, yalnızca, bağımsızlık ve kendine yeterli yalıtılma simgeleri olarak işlev görüyordu" (B. F. Smith, 1967).

Klara, Hitler'in ilgisini uyandırmak için bir başka girişimde daha bulundu. Ona, dört haftalığına Viyana'ya gitmesi için gerekli parayı verdi. Hitler, annesine, yapıların "güçlü heybet"inden, "soyluluğu"ndan ve "görkem"inden büyük bir coşkuyla söz eden birkaç kart gönderdi. Ama yazımı ve noktalaması, lisede dört yıl geçirmiş on yedi yaşındaki birinden beklenecek düzeyin epey altındaydı. Annesi Hitler'in müzik dersleri almasına izin verdi (birkaç yıl önce babası, şan dersleri almasını önermişti); Hitler, dört ay kadar ders aldıktan sonra, 1907 yılı başında derslere gitmekten vazgeçti. Derslerden vazgeçmesinin nedeni, nota çalışmaktan hoşlanmamasıydı; oysa o vazgeçmese de herhalde dersler nasıl olsa sona erecekti çünkü annesinin ağır bir hastalığa yakalanması, aileyi harcamalarda kısıntı yapmaya zorluyordu.

Gerçek bir şeylere ilgi duymasını sağlamak için annesinin yaptığı kesinlikle yetkeci olmayan –ve neredeyse ruhsal bakımdan iyileştirici nitelik taşıyan– girişimlere Hitler'in verdiği karşılık ortaya koyuyor ki, babasına gösterdiği olumsuz tepki, yalnızca devlet memuru olması yönündeki isteğe bir meydan okuma değildi; kabuğuna çekilmiş, başıboş sürüklenen bir çocuğun, gerçekliği ve sorumluluğu temsil eden bir adama gösterdiği bir tepkiydi. Çatışmanın özü buydu; çatışmanın özü, devlet memurluğundan hoşlanmaması değildi, hele Oedipus Yarışması hiç değildi.

Hitler'in zamanını boş boş geçirme ve sıkı –ya da öyle pek de sıkı olmayan– çalışmalardan kaçınma eğiliminin bir açıklaması olmalıdır. Anneye bağımlı çocuklarda bu tür davranışa sık sık rastlandığı yolundaki kesinleşmiş gözlemi aklımızdan çıkarmazsak, bu açıklamanın bize yararı olacaktır. Bu çocuklar, annelerinin; tıpkı bebekliklerinde olduğu gibi, kendileri için her şeyi yapacaklarını çoğu kez bilincine varmadan umarlar. Etkin bir çaba göstermeleri gerektiğini, derli toplu olmaları gerektiğini duyumsamazlar: Öteberilerini oraya buraya atabileceklerini düşünürler ve annelerinin, peşleri sıra dönerek döktüklerini derleyip toparlamalarını beklerler. Bir tür "cennet"te yaşarlar; orada, onlardan hiçbir şey yapmaları istenmez ve gereksindikleri her şey sağlanır. Bu açıklamanın, Hitler olgusu için de geçerli olduğuna inanıyorum. Bana kalırsa bu açıklama, Hitler'in annesiyle olan bağının soğuk ve kişisellikten uzak bir nitelik taşıdığı varsayımıyla çelişmez. Anne, kişisel bir biçimde sevilmese ya da umursanmasa bile, bu işlevi anne *olduğu için* yerine getirir.

Hitler'in okuldaki tembelliğiyle, ciddi çalışma yeteneğinden yoksun olmasıyla ve öğrenimini sürdürmeyi reddetmesiyle ilgili anlatılanlar, çok az sayıdaki okuyucunun kafasında şu sorunun doğmasına yol açacaktır: Bunda olağanüstü ne var? Bugün liseyi bırakan pek çok kişi vardır; bunların birçoğu, okuldaki çalışmaların kuru bilgiye ağırlık verdiğinden ve kısır bir nitelik taşıdığından yakınmaktadırlar; babanın ve başka yetkililerin ayak bağı olmadığı özgür bir yaşam tasarı-

larına sahiptirler. Yine de bunlar ölüsever bireyler değildirler; tam tersine, bunların birçoğu, gerçekten yaşam sever, bağımsız, dürüst bir kişilik tipini temsil ederler. Hatta bazı okuyucular, Hitler'in başarısızlığı konusunda yaptığım tanımlamanın, çok tutucu bir anlayışla kaleme alınıp alınmadığını da sorabilirler.

Böylesi karşı çıkışları şöyle yanıtlamak istiyorum: (1) Hiç kuşkusuz, okulu bırakanlar başka başka özelliklere sahiptirler ve bu kişilerle ilgili genel bir yargıda bulunulamaz. Okuldan ayrılanların ayrı tiplere bölünüp her bir tipin özgül terimlerle ele alınması gerekir. (2) Bugünkü durumun tam tersine, Hitler'in ergen olduğu günlerde okuldan ayrılma son derece seyrek rastlanan bir olaydı; bu nedenle, kişinin okuldan ayrılmış biri olmaya uyum sağlamasını kolaylaştırabilecek bir örnek yoktu. (3) Özgül olarak Hitler için geçerli olan ve saydığımız nedenlerden çok daha belirleyici nitelik taşıyan bir neden de şudur: Hitler, yalnızca okuldaki derslere ilgi duymamakla kalmıyordu; *her şeye* ilgisizdi. Hitler –o zaman da daha sonra da– hiçbir şeye dört elle sarılmadı. (Mimarlık öğrenimi için hiç çaba göstermemesinde bunu göreceğiz.) Hitler'in tembelliğinin nedeni, bir ereğe ulaşmakla özel olarak uğraşmaksızın yaşamın tadını çıkarmakla yetinen bir kişi olması değildi. Tam tersine, güç sahibi olmak için yanıp tutuşuyordu. Olağandışı bir dirimsel enerjiye sahip olduğu için, her zaman gerilim içindeydi ve sessiz sedasız eğlenmesi neredeyse olanaksızdı. Bu tablo, okulu bırakanların çoğunun ortaya koyduğu görüntüye uymamaktadır; bu kişiler arasında Hitler'e benzeyenler varsa ve bunlar, aynı zamanda güç sahibi olmak için yeğin bir istek duyuyor ve hiç kimseye sevgi beslemiyorlarsa, çok ciddi bir sorun –gerçekte, ciddi bir tehlike– oluştururlar.

Çalışma yeteneğinden ve sorumluluk duygusundan yoksunluğun olumsuz nitelikler olduğunda diretirken "tutucu" bir tutum takındığım gerekçesiyle yöneltilebilecek karşı çıkışa gelince; bu, bizi, bugün gençler arasında görülen köktenciliğin son derece önemli bir öğesini göz önüne almaya götü-

rür. Bir kişinin belli derslere ilgisiz olması, belli bazı dersleri yeğlemesi ya da okulu bütün bütüne bir yana itmesi, olağan sayılabilecek bir şeydir. Ama sorumluluktan ve ciddi çabadan kaçınmak, büyüme sürecinde kesin bir başarısızlık oluşturur; bu, bütün suçu topluma yüklemekle değiştirilemeyecek bir gerçektir. Aylak aylak gezmeyi devrimciliğin gereği sayan biri tümüyle yanılır. Çaba, kendini bir şeye adama, dört elle sarılma, eksiksiz olarak gelişmiş bir kişi için temel önem taşır; devrimciler de bu kuralın dışında değildir. Bu konuda değişik düşünen gençler, Marx'ın, Engels'in, Lenin'in, Rosa Luxemburg'un, Mao Tse-tung'un kişiliklerini göz önüne alırlarsa herhalde çok iyi ederler; dirimsel önem taşıyan iki nitelik: sıkı çalışma yeteneği ve sorumluluk duygusu, bu kişilerin hepsinde ortak olarak bulunur.

Viyana (1907-1913)

1907 yılı başında annesi, Sanat Akademisi'nde resim öğrenimi görmek üzere Viyana'ya taşınması için gerekli parasal kaynağı Hitler'e sağladı. Viyana'ya taşınan Hitler sonunda bağımsızdı; babasının baskısından kurtulmuştu; istediği gibi tasarılar yapıp istediği gibi davranabilirdi. Parasal sorunlarla uğraşması bile gerekmiyordu çünkü babasından kalan miras ve ölen memurların yetimlerine devletçe ödenen aylık, bir süre rahatça yaşamasına olanak veriyordu.[7] Hitler, 1907'den 1913'e, ergenlik döneminin sonundan yetişkinlik döneminin başına dek, Viyana'da kaldı.

Hitler, belirleyici önem taşıyan bu dönemde neler yaptı?

İlk olarak, Linz'de geçirdiği son yıllarda edindiği arkadaşını, A. Kubizek'i, Viyana'ya gelip kendisine katılmaya ikna ederek Viyana'daki durumu kendisi için daha kolay hale getirdi. Kubizek de Viyana'ya gitmek için büyük istek duyuyordu; bununla birlikte, oğlunun sanatsal tasarılarına karşı inatla ayak direyen Kubizek'in babasını razı etmek, hiç de öyle kolay bir iş değildi, işte bunu başarması, Hitler'in ikna yeteneğinin ilk göstergelerinden biriydi. Hitler gibi Kubizek de Wagner'in müziğinin tutkulu bir hayranıydı ve bu ortak

tutkudan dolayı, Hitler ile Kubizek, Linz operasında tanışıp sıkı arkadaş olmuşlardı. Kubizek, babasının döşemeci dükkânında çırak olarak çalışıyordu ama onun da büyük düşleri vardı: O da bir sanatçı, bir müzikçi olmak istiyordu. Hitler'den daha sorumlu ve daha çalışkandı ama onun kadar ağırlıklı bir kişiliğe sahip değildi. Bu nedenle, kısa sürede Hitler'in başat etkisi altına girdi. Hitler, insanları etkileme yeteneğini onun üzerinde uygulayıp geliştirdi; arkadaşının kesin hayranlığını kazandı ve böylece özseverliğinin sürekli doğrulanmasını sağladı. Kubizek'in arkadaşlığı, birçok bakımdan, Hitler'in çocuk çeteleriyle oynadığı oyunlardan sağladığı doyumun –önder olma ve hayranlık uyandırma doyumunun– yerini aldı.

Hitler, Viyana'ya varışından kısa süre sonra Sanat Akademisi'ne gitti ve yıllık sınavlar için kaydını yaptırdı. Herhalde Akademi'ye kabul edileceğinden hiç kuşku duymuyordu. Ne var ki başarısız oldu; sınavın ilk bölümünü başardıktan sonra, ikinci bölümde reddedildi (W. Maser, 1971). Hitler'in *Kavgam*'da yazdığı gibi: "Reddedildiğimi öğrenince yıldırım çarpmışa döndüm." Hitler'in bildirdiğine göre, Sanat Akademisi'ndeki profesörlerden biri, ona mimarlığa resimden daha yetenekli göründüğünü söylemişti. Ama bu anlatılan doğru olsa bile, Hitler bu öğüdü tutmadı. *Realschule*'ye bir yıl daha devam etmiş olsaydı, mimarlık okuluna kabul edilebilirdi; ama Hitler'in bunu ciddi olarak düşündüğünü gösteren hiçbir kanıt yoktur. Hitler'in *Kavgam*'da anlattıkları içtenlikli değildir. Hitler'in yazdığına göre, lise diploması olmadığı için, mimar olma isteğini gerçekleştirmesi "maddi olarak olanaksız"dı. Daha sonra Hitler böbürlenerek şöyle devam ediyordu: "Mimar olmak istiyordum ama engeller vardı; ancak engeller teslim olmak için değil, yenilmek için vardır. Bu engelleri alt etmeye kararlıydım..." Oysa gerçekler bunun tam tersidir.

Hitler'in kişiliği ve yaşam biçimi, yaptığı yanlışları görmesini ve Akademiye alınmayışını değişiklik zorunluluğunun bir belirtisi olarak kabul etmesini önledi. Hitler'in yapmacıklı toplumsal dav-

ranışları ve pis, aşağılayıcı ya da yorucu saydığı çalışmayı hor görmesi, ondaki kaçınmacılığı (escapism)pekiştirdi. Hitler, çelişkiler içinde ve züppe bir gençti; kendisini öyle uzun zamandan beri kandırıyordu ki, ne hoşuna gitmeyen bir görevde çalışabilirdi ne de kendisinden başka birini ve hoşlandığı yaşam biçiminden başka bir yaşam biçimini düşünebilirdi. Akademiye kabul edilmemesine bulduğu çözüm, Stumpergasse'ye geri gitmek ve sanki hiçbir şey olmamış gibi oraya yerleşerek yaşamına devam etmekti. Kutsal bir sığınak gibi gördüğü bu yerde, böbürlenerek "incelemeler"im dediği resim çiziktirme ve okuma uğraşlarına yeniden döndü; günlerini kasabayı gezerek ya da operaya giderek geçiriyordu (B. F. Smith, 1967).

Akademi'ye resim öğrencisi olarak kaydolduğunu söyleyerek herkesi kandırıyordu; hatta Kubizek Viyana'ya geldikten sonra bu konuda ona bile yalan söyledi. Kubizek, arkadaşının öğrenci olduğunu söylemesine karşın nasıl olup da sabahları geç saatlere kadar uyuyabildiğini bir türlü anlayamadığı için, sonunda kuşku duymaya başladı; o zaman Hitler Sanat Akademisi'ndeki profesörlere karşı azgın bir öfke patlaması içinde, arkadaşına gerçeği anlattı. Onlara kim olduğunu göstereceğine ve kendi kendine mimarlık öğrenimi yapacağına arkadaşına söz verdi. Hitler'in "öğrenim yapma" yöntemi, caddelerde yürümekten, anıtsal yapılara bakmaktan ve eve gelip yapıların ön yüzleriyle ilgili sonu gelmez taslaklar yapmaktan oluşuyordu. Hitler, bu yolla kendisini mimarlığa hazırladığına inanıyordu; bu inanç, Hitler'in gerçekçilikten yoksun olduğunun bir belirtisiydi. Hitler, Kubizek'e, tüm Viyana'yı yeniden kurma ya da bir opera yazma tasarılarından söz etti; Reichsrat'taki (Almanya Senatosu) görüşmeleri dinlemek için Parlamento'ya gitti; Sanat Akademisi'ne girmek için bir kez daha başvurdu ama bu kez birinci sınava bile kabul edilmedi.

Hitler Viyana'da bir yıldan uzun kaldı; bu sürede hiçbir ciddi çalışma yapmadı, sınavda iki kez başarısız oldu; yine de büyük bir sanatçı olma yolunda yürüdüğünü söyleyip duruyordu. Ama Hitler, böyle gösteriş yapmasına karşın, o yılın kendisine yenilgi getirdiğini duyumsamış olmalıdır.

Bu yenilgi, sanatçı olmak istediği gerekçesiyle açıklayabildiği lisedeki yenilgiden çok daha ağırdı. Ressam olma başarısını gösteremeyince, artık böyle bir açıklama yapma olanağı yoktu. Hitler, büyük başarı göstereceğine kesinlikle inandığı alanda geri çevrilmişti; artık yapabileceği tek şey, sanat profesörlerini, toplumu, tüm dünyayı suçlamaktı. Hitler'in yaşama küskünlüğü artmış olmalıdır. İlk başarısızlığı zamanındakine oranla daha da güçlenmiş olan özseverliği, onu, paramparça olmaktan korunmak için, gerçeklikten daha çok uzaklaşmaya sürüklemiş olmalıdır.[8]

Bu noktada, insanlardan hemen hemen kesin olarak uzaklaşma süreci başladı; Hitler'in, kurabildiği tek yakın ilişkiyi –Kubizek'le olan ilişkisini– çarpıcı biçimde koparması gerçeğinde bu süreç en belirgin anlatıma kavuştu. Hitler, Kubizek'le paylaştığı ve Kubizek'in ailesini ziyaret ettikten sonra döneceği odadan, yeni adresini bırakmadan ayrıldı. Kubizek, Hitler'in Reichschancellor (Almanya Başbakanı) olduğu zamana kadar onunla bağlantı kuramadı.

Aylaklıkla, gevezelikle, yürümekle ve taslak çizmekle geçen tatlı dönem yavaş yavaş sona eriyordu. Hitler'in kalan parası, kısıntı yapsa bile, bir yıl daha yetmezdi. Kendisini dinleyecek kimse olmadığı için, daha çok okumaya başladı. O zamanlar Avusturya'da, Alman milliyetçiliği, ırkçılık, "nasyonal sosyalizm" (Bohemya'da) ve anti-semitizm (Yahudi karşıtlığı) görüşleri çevresinde toparlanmış birçok siyasal ve ideolojik kümelenme vardı. Bu kümelerin her biri kendi kitapçıklarını yayımlıyor, kendine özgü düşünce biçimini yaygınlaştırmaya çalışıyor ve *çözümü* sunuyordu. Hitler bu kitapçıkları büyük bir istekle okuyor ve daha sonra kendine özgü ırkçılık, anti-semitizm ile "sosyalizm"i kurarken harç olarak kullanacağı hammaddeleri biriktiriyordu. Nitekim, Viyana'da geçirdiği bu dönemde sanatçılık mesleği için hazırlanmadı ama ileride gerçek mesleği olan siyasal önderliğin temellerini kurdu.

1909 yılı güzünde, parasını tümüyle tüketen Hitler, kira borcunu ödemeden kaldığı pansiyondan kaçtı. Artık en kötü

dönemi başlamıştı. Bankların üzerinde, bazen de en dökün-tü hanlarda geceliyordu ve Aralık 1909'da gerçek serserilerin saflarına katıldı; bir hayır derneğinin yoksullar için işlettiği bir yerde geceliyordu. İki buçuk yıl önce büyük bir sanatçı olacağı inancıyla Viyana'ya gelmiş olan genç adam, bir tas sıcak çorba için kıvranan, geleceğe ilişkin hiçbir umudu olmayan ve kendisini geçindirmek için hiç çaba göstermeyen yuvasız bir serseri konumuna düşmüştü. Aslına bakılırsa, Smith'in yazdığı gibi, Hitler'in yuvasızlar yurduna girişi, "kesin yenilgi ilanından başka bir şey değildi".

Bu yenilgi, yalnızca Hitler'in yenilgisi değil, aşağı sınıfları hor gören kibirli ve iyi giyimli kentsoylu Hitler'in de yenilgisiydi, Hitler artık bir serseri, sınıf değiştirmiş biri olmuştu; artık ayaktakımından biriydi. Bu, orta sınıfın Hitler kadar özsever olmayan bir üyesi için bile yeğin bir aşağılanmaydı. Hitler kendini tümüyle dağıtmayacak kadar dengeli olduğu için bu durum onu güçlendirmiş olmalıdır. En kötü durumla karşılaşan Hitler, bu durumdan daha bir pekişmiş olarak, özseverliği yara almadan çıktı; artık her şey, bütün "düşmanlar"ından öcünü alarak ve özsever nitelikteki öz imgesinin düş değil gerçek olduğunu kanıtlama amacına tüm yaşamını adayarak, uğradığı aşağılanmayı silmesine bağlıydı.

Yenilgiye uğramış aşırı özseverlerle ilgili olarak daha önce yapılan klinik gözlemleri anımsarsak, bu süreci daha iyi anlayabiliriz. Böylesi kişiler, çoğunlukla yenilgiyi atlatıp iyileşmezler, içsel, öznel gerçeklikleri ve dışsal, nesnel gerçeklikleri tuzla buz olduğu için, ruh hastası olabilirler ya da daha başka ağır akıl rahatsızlıklarına yakalanabilirler; eğer şansları varsa, gerçek yaşamda kendilerine uygun bir kovuk –sözgelimi, dünyayı suçlamakla birlikte özsever düşlemlerini sürdürmelerine ve çok büyük bir yıkıma uğramadan yaşamlarını şöyle böyle yönlendirmelerine olarak veren ufak bir iş– bulabilirler. Ama yalnızca özel yetilere sahip olanlara açık olan bir olasılık daha vardır; böylesi kişiler, yüksek düşlemlerinin gerçek olduğunu kanıtlayacak biçimde gerçekliği değiştirmeye çalışabilirler. Bunun olabilmesi için yalnızca yetenek değil,

buna elverişli tarihsel koşullar da gereklidir. En sık olarak bu çözüm, toplumsal bunalım dönemlerinde siyasal önderlere açıktır; siyasal önderler, geniş kitlelere seslenme yeteneğine sahipseler ve bu kitlelerin nasıl örgütleneceğini bilecek kadar kurnazsalar, gerçekliği düşlerine uydurmayı başarabilirler. Sık sık, çıldırı (psikoz) sınır çizgisinin bu yanında bulunan demagoglar, önceleri "çılgınca" görünen düşüncelerin "akıllıca" görünmesini sağlayarak akıl sağlıklarını kurtarırlar. Bu siyasal savaşımda, demagoglara, yalnızca güç tutkusu değil, akıl sağlıklarını koruma gereksinmesi de yön verir.

Şimdi, Hitler'i yaşamının en umutsuz ve en içler acısı noktasında bıraktığımız yere geri dönmemiz gerekiyor. Bu dönem kısa –belki de iki ay– sürdü ve Hitler, *Kavgam*'daki savının tersine, hiçbir zaman bedensel iş yapmadı. Kısa süre sonra, eski bir serseri olan Hanisch elinden tutunca, Hitler'in içinde bulunduğu koşullar iyileşme göstermeye başladı; siyasal bakış açısı Hitler'inkine benzeyen ve resme ilgi duyan Hanisch aşağılık bir karaktere sahipti.[9] En önemlisi, kendisini de Hitler'i de yoksulluktan kurtaracak pratik bir fikri vardı: Eğer Hitler, resim araç-gereci almak için ailesinden biraz para isterse, resimli posta kartları yapabilir, Hanisch de bunları satabilirdi. Hitler Hanisch'in önerisini kabul etti; ailesince gönderilen elli kuron* ile resim yapma gereçleri ve çok büyük gereksinme duyduğu bir palto satın aldıktan sonra, Hanisch'le birlikte, oldukça bakımlı bir erkek pansiyonu olan Männerheim'a taşındı; burada, büyücek salonu resim çalışmaları için kullanabiliyordu. Her şey yolunda gitti. Hitler resimli kartpostallar yapıyor, Hanisch de bunları dolaşarak satıyordu; bunu, daha büyük suluboya ve yağlıboya resimler izledi; Hanisch bunları çerçevecilere ve resim tüccarlarına satıyordu. Yalnız bir tek sorun vardı: Hitler pek canla başla çalışmıyordu; eline üç beş kuruş geçer geçmez, resim yapmayı bir yana bırakıyor ve zamanını, pansiyonun öteki müşterileriyle siyasetten konuşarak geçirmeye başlıyordu. Yine de az olmakla birlikte sürekli bir geliri vardı. En sonunda, Hanisch'le aralarında bir tartış-

* Eski bir Alman ve Avusturya-Macaristan parası. (Çev. n.)

ma oldu; Hitler, Hanisch'i, satış ederi üzerinden payını (%50) vermeden bir resmi satmakla suçluyordu. Hitler, polise giderek Hanisch'in hırsızlık yaptığını bildirdi ve Hanisch tutuklandı. Ondan sonra Hitler, resim yaparak ve yaptığı resimleri (özellikle iki Yahudi resim tüccarına) satarak işi kendi başına sürdürdü. Anlaşıldığı kadarıyla, bu kez daha düzenli çalışıyordu; küçük bir işadamı olmuştu; tutumlu bir yaşam sürdürüyor, hatta biraz da para artırıyordu. Bir "ressam" ya da bir "sanatçı" olup çıktığı pek söylenemezdi çünkü yaptıkları, aslında, fotoğrafları kopya etmekten ve pazarda alıcı bulduğu kanıtlanmış resimleri yeniden yapmaktan ileri gitmiyordu. Hitler Männerheim'de kalmaya devam etti ama "Heim"daki (yurt, pansiyon) konumu değişmişti. Hitler artık *kalıcı* (sürekli) bir kiracıydı ve dolayısıyla, kendilerinden aşağıda gördükleri "geçiciler"e tepeden bakan ve yurt dizgesi içerisinde saygı duyulan bir seçkinler kümesi oluşturmuş olan "kalıcılar"ın küçük topluluğuna üyeydi.

Hitler'in bu yurtta kalmaya karar vermesinin belki de birkaç nedeni vardı. Maser'ın vurguladığı gibi, bu yurdun daha ucuz olması, en son düşünülmesi gereken bir nedendir. Çünkü her ay bu yurda ödediği on beş kurona kendisine yetecek genişlikte iyi bir özel oda bulabilirdi. Ama burada birçok ruhsal neden akla gelmektedir. Birçok başka bağlantısız kişi gibi Hitler de yalnız olmaktan korkuyordu. Başkalarıyla yüzeysel bağlantı kurarak içsel yalnızlığını ödünleme gereksinmesi duyuyordu. Daha da önemlisi, etkileyebileceği dinleyicilere gereksinme duyuyordu. Männerheim bu gereksinmesini çok iyi karşılıyordu; buradaki kiracıların çoğu, daha normal bir yaşam biçimine ulaşmakta şöyle ya da böyle başarısızlığa uğramış duraksamalı (marjinal) tiplerdi, yalnız kişilerdi. Hitler, zekâ ve canlılık yönünden açıkça onlardan üstündü. Onlar da aynen çocuk çetelerinin ve Kubizek'in gördüğü işlevi görüyorlardı. Hitler'in başka insanları etkileme yeteneğini uygulamaya koymasına ve böylece taşıdığı güçlülük duygusunu doğrulamasına olanak sağlıyorlardı. Hitler, oturmuş resim yaparken, birdenbire çalışmasına ara verip taşkın siya-

sal konuşmalar yapmaya başlardı; bu konuşmaların üslubu, Hitler'in daha sonraki tanınmış konuşmalarının üslubuna çok benziyordu. Männerheim, Hitler için, siyasal demagogluk mesleğini öğrendiği bir eğitim okulu oldu.

Hitler'in o zamanki varoluşsal durumunu ele alırken, belirleyici önem taşıyan bir soru ortaya çıkmaktadır: O zamanlar, Hitler, kararlı çalışma yeteneği kazanmamış, akıntıya göre sürüklenen bir tembel olmaktan çıkıp az çok varlıklı bir küçük işadamı olmamış mıydı? Kendisini toparlayarak sağlıklı bir zihinsel denge gerçekleştirmemiş miydi?

Yüzeysel olarak bakıldığında böyle görünebilir. Belki de bu, bir geç olgunlaşma olgusuydu ama bunu normallik olarak adlandırmaya olanak var mıdır? Eğer durum göründüğü gibi olsaydı, Hitler'in coşkusal gelişmesine ilişkin ayrıntılı çözümleme çok gereksiz olurdu. Hitler'in, gençliğinde karşılaştığı güçlüklerden sonra, yirmi üç ya da yirmi dört yaşında, iyi uyum sağlamış ve zihinsel yönden sağlıklı bir adam olduğunu belirtmek yeterdi.

Oysa durum daha derinlemesine irdelenirse, bu yorumun pek iler tutar yanının bulunmadığı görülür.

Karşımızda duran adam olağandışı dirimsel güce sahip olan, büyük ve güçlü olmak için yanıp tutuşan, büyük bir ressam ya da mimar olacağına sağlam bir inanç besleyen bir kişidir. Ama gerçeklik neydi?

Hitler bu amacında tümüyle başarısızlığa uğramıştı; küçük bir işadamı olmuştu; gücü, aralarında kendine yandaş bulmayı bile başarmaksızın sürekli uzun söylevler verdiği küçük bir yalnızlar kümesini etkilemekle sınırlıydı. Hitler, bu kadar dirimsel güce sahip olmayan ve kendisini bu kadar büyük görmeyen daha küçük bir adam olsaydı, belki de bu çözümden hoşnut kalırdı ve ticari bir sanatçı olarak küçükkentsoylu yaşantısını güvenceye almakla seve seve yetinirdi ama Hitler'i böyle düşünmek neredeyse düpedüz saçmalık olur. Hitler'de tek bir değişiklik olmuştu: Yeğin yoksulluk içinde geçen aylar –her ne kadar yaptığı çalışmalar ikinci sınıfsa da– ona çalışmayı öğretmişti. Ama başka yönlerden

karakteri hiç değişmemişti; belki karakterinin daha derin çizgiler edinmesi anlamında bir değişiklikten söz edilebilir. Hitler hiç kimseye ya da hiçbir şeye ilgi duymayan, yarı düşsel yarı gerçek bir âlemde yaşayan, egemen olmak için kavurucu bir istek duyan, içi nefret ve kızgınlıkla dolu aşırı özsever bir kişi, tutkularını gerçekleştirme yollarıyla ilgili hiçbir gerçekçi ereği, tasarısı ya da anlayışı olmayan bir adam olmayı sürdürdü.

Münih

Hitler'in birdenbire Männerheim'la olan bağını koparıp Münih'e taşınmaya ve Sanat Akademisi'ne kaydolmaya karar vermesi, bu amaçsızlığını daha bir açıklıkla ortaya koyuyordu. Münih'teki durumu hemen hemen hiç bilmiyordu; hele resimleri için Viyana'daki gibi bir pazarın olup olmadığını hiç soruşturmadı. Cebinde ancak birkaç ay yetecek kadar az bir parayla Münih'e taşındı. Bunun yanlış bir karar olduğu ortaya çıktı. Münih'teki Sanat Akademisi'ne kabul edileceği yolunda kurduğu düş gerçekleşmedi. Resimlerini pazarlama olanağı burada daha kısıtlıydı ve Smith'in bildirdiğine göre, Hitler resimlerini birahanelerde ve kapı kapı dolaşarak satmak zorunda kaldı. Maser'a göre, Hitler'in gelir vergisi bildirimi, ayda yaklaşık yüz mark kazandığını ortaya koymaktadır; bu da Viyana'daki gelirine hemen hemen denktir. Ama Hitler'in Münih'te de en çok kopya çalışmaları yapan ticari bir ressam olmaktan kurtulamadığı gerçeği değişmeden sürüyordu. Hitler'in büyük bir ressam olma düşü kesinlikle suya düşmüştü; sınırlı yeteneği ve eğitimsizliği göz önüne alınınca, ressamlıktan elde edeceği en iyi olanaklar bile, beslediği büyük umutlardan tümüyle uzak ve kopuktu.

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, Hitler'e Tanrı'dan gelen büyük bir yardımdı ve Hitler, nasıl bir yaşam sürmek istediğine karar verme zorunluluğunu bir çırpıda silip atan bu olaydan dolayı Tanrı'ya şükretti. Bunun şaşırtıcı bir şey olduğunu sanmıyorum. Savaş, Hitler'in sanatçı olmakta uğradığı başarısızlığı eksiksiz biçimde kavramaktan artık pek

kaçamayacağı bir anda patlak verdi ve taşıdığı aşağılanma duygusunun yerine, bir "kahraman" olmanın yarattığı kıvanç duygusunu geçirdi. Hitler görevine bağlı bir askerdi ve (küçük bir terfi dışında) pek yükselememekle birlikte, gösterdiği yararlıktan dolayı bir nişanla onurlandırıldı; üstlerince de sayılıyordu. Hitler artık dışlanan bir kişi, bir sürgün değildi; Almanya için, Almanya'nın kalımı ve utkusu için, milliyetçi değerler için savaşan bir kahramandı. Güttüğü yıkım ve utku amaçlarına artık kendini kaptırabilirdi; ne var ki bu savaş gerçekti, küçük çocukların düşlemlerinden doğan yalancı savaş değildi ve belki, bu dört yıl boyunca Hitler de her zamankinden daha gerçekti. Artık, sorumluluk sahibi, disiplinli ve Viyana günlerinin aylağına hiç benzemeyen bir adamdı. Savaş, Hitler'e en son başarısızlığı gibi görünen bir biçimde –yenilgiyle ve devrimle– sona erdi. Belki yenilgiye katlanabilirdi ama devrime asla. Devrimciler, Hitler'in gerici milliyetçiliğince kutsal sayılan her şeye saldırıyor ve kazanıyorlardı; o günlerde, özellikle de kısa ömürlü bir *Räte Republik* (Konsey Cumhuriyeti) kurdukları Münih'te, her şeyin sahibi onlardı.

Devrimcilerin utkusu, Hitler'in yıkıcılığına son, kesin ve önlenemez biçimini verdi. Devrim ona, onun değerlerine, umutlarına, kendisiyle Almanya'nın bir olmasını sağlayan büyüklük duygusuna bir saldırıydı. Hitler'in uğradığı aşağılanma daha da büyüktü çünkü devrimci önderler arasında, yıllardan beri düşmanı saydığı ve onu, milliyetçi, *küçükkentsoylu* ülkülerinin yıkılışını umarsızca seyretmek zorunda bırakan Yahudiler de vardı. Bu son ve kesin aşağılanmayı temizlemenin tek yolu, Hitler'in bu durumdan sorumlu tuttuğu herkesin yok edilmesiydi. Hitler, Almanya'yı Versay Antlaşması'nı kabul etmeye zorlayan utkulu Bağlaşık güçlere karşı da nefretle ve öç arzusuyla doluydu ama devrimcilere, özellikle de Yahudilere duyduğu nefret ve öç tutkusu daha yeğindi.

Hitler'in başarısızlıkları aşama aşama arttı: lise öğrencisiyken gösterdiği başarısızlık, Viyana'da orta sınıftan dışlanması, Sanat Akademisi'ne kabul edilmemesi. Her başarısızlık, özse-

verliğinde öncekinden daha derin bir yara açtı ve öncekinden daha büyük bir aşağılanmaya neden oldu; başarısızlıklarının artması oranında, düşleme (fantasy) olan düşkünlüğü, güvenilirliği, öç alma isteği ve ilk kökleri belli kıyıcı kandaşıyla cinsel ilişki duygularında yatan ölüseverliği de arttı. Savaşın başlaması, Hitler'in başarısızlık dönemini sona erdirmiş gibi görünmüştü ama savaş, yeni bir aşağılanmayla –Alman ordularının yenilgisi ve devrimcilerin utkusuyla– sonuçlanmıştı. Bu kez Hitler, kişisel başarısızlığını ve aşağılanmasını, ulusal ve toplumsal bir yenilgiye ve aşağılanmaya dönüştürme fırsatını elde etmişti; böylece bu fırsat, Hitler'in kendi başarısızlıklarını unutmasını sağlıyordu. Bu kez başarısız olan ve aşağılanan o değil, Almanya'ydı; Almanya'nın öcünü alarak ve Almanya'yı kurtararak kendi öcünü alacaktı; Almanya'nın utancını temizleyerek kendi utancını temizleyecekti. Artık Hitler'in amacı, büyük bir sanatçı değil, büyük bir demagog olmaktı; Hitler, gerçekten yetenekli olduğu ve bu nedenle gerçek bir başarı şansına sahip olduğu alanı bulmuştu.

Bu döneme kadar elimizde olan veriler, Hitler'in davranışlarında açıkça göze çarpan güçlü ölüsever eğilimlerin varlığını ortaya koymak için yeterince ayrıntılı değildir. Bu döneme kadar yalnızca böylesi eğilimlerin gelişmesine *elverişli* karakter zeminini –Hitler'in ister istemez başarısızlıklarla ve aşağılanmalarla karşılaşmasına yol açan kıyıcı kandaşıyla cinsel ilişki tutkularını, ölüseverliğini, soğukluğunu, ilgisizliğini, arzularına tutsak oluşunu, gerçekçilikten yoksunluğunu– görüyoruz. Elimizde, Hitler'in 1918'den sonraki yaşamıyla ilgili pek çok veri bulunduğu için, artık ondaki ölüseverliğin dışavurumlarını gitgide artan bir açıklıkla saptayıp tanıyabiliriz.

Yöntem Üzerine Bir Yorum

Bazı okuyucular tutumumuza karşı çıkıp şöyle sorabilirler: Hitler'in ölüseverliğini *kanıtlamamız* gerekir mi? Hitler'in yıkıcılığı, her türlü kuşkunun ötesinde bir gerçek değil midir?

Elbette, Hitler'in olağandışı yıkıcı *eylemlerinin* gerçekliğini kanıtlamamız gerekmiyor. Ama yıkıcı eylemler, ille de yıkıcı,

ölüsever bir karakterin dışavurumları değildir. Napolyon, kişisel tutkusu ve kibri için askerlerinin yaşamını tehlikeye atmakta bir an bile duraksamadığından ölüsever bir kişi miydi? Tarih boyunca, geniş ölçekli yıkım buyruğu veren birçok siyasal ve askeri önderin hepsi ölüsever miydi? Hiç kuşkusuz, yıkım buyruğu veren ya da yıkımı hoş gören biri, yüreğini taş gibi sertleştirdiğini açığa vurmuş olur. Bununla birlikte, yönlendirici güdülere ve koşullara bağlı olarak, ölüsever olmayan bir general ya da siyasal önder bile amansız yıkıcı eylemler için buyruk verebilir. Bu kitapta ortaya atılan sorun, *davranışla* değil, karakterle ilgilidir. Daha açık söylersek; buradaki sorun, Hitler'in yıkıcı biçimde *davranıp davranmadığı* değil, güçlü bir yıkım tutkusunca, *karakterinin* bir parçasını oluşturan bir yıkım tutkusunca güdülenip güdülenmediğidir. Bunu, peşin olarak kabul etmeyip kanıtlamak gerekiyor. Ruhbilimsel bir incelemenin nesnel olması için her çaba gösterilmelidir; Adolf Hitler gibi bir kişi söz konusu olunca, bu özellikle zorunludur. Hitler 1933'te, yani açıkça göze çarpan birçok geniş ölçekli yıkım eylemini uygulamaya koymadan önce ölmüş olsaydı bile, tüm kişiliğinin ayrıntılı bir çözümlemesine dayanılarak, büyük olasılıkla ölüsever bir karakter olarak tanımlanabilirdi. Polonya'nın işgaliyle başlayıp gitgide yeğinleşerek Almanya'nın büyük bölümünün halkıyla birlikte yok edilmesi için Hitler'in buyruk vermesine dek ulaşan yıkım süreci, daha önce konulmuş karakter tanısının kesin olarak doğrulanmasından başka bir şey olmazdı. Öte yandan, Hitler'in 1933'e kadar olan yaşamı hakkında hiçbir şey bilmeseydik bile, daha sonraki davranışlarının birçok ayrıntısı, Hitler'in, davranışsal açıdan, pek çok yıkıma neden olmuş bir kişi olduğunu ortaya koymakla kalmayıp ağır ölüseverlik tanısını da haklı çıkarırdı. Davranışçı bir açıdan bakıldığında, davranış ile güdüleyici güçler arasındaki bu ayrım elbette anlamsızdır; bununla birlikte, bir bütün olarak kişinin dinamiklerini, özellikle de bilinçdışı bölümünü anlayabilmek için bu ayrım zorunludur. Hitler olgusunda, ruhçözümsel yöntemin uygulanması daha da önemlidir çünkü Hitler, sahip olduğu

ölüsever tutkuya ilişkin bilinci olağandışı bir ölçüde ve birçok değişik biçimde bastırmıştır.

Hitler'in Yıkıcılığı[10]

Hitler'in yıkım nesneleri kentler ve insanlardı. Büyük yapıcı, yeni bir Viyana, Linz, Münih ve Berlin kurmak için planlar yapan coşkulu planlamacı, Paris'i yıkmak, Leningrad'ı yerle bir etmek ve en sonunda da Almanya'yı tümüyle ortadan kaldırmak isteyen kişiden başkası değildi. Hitler'in bu niyetleri güvenilir kaynaklarca doğrulanmıştır. Speer'in bildirdiğine göre, Hitler, başarısının doruğundayken, yeni ele geçirilmiş Paris'i gezdikten sonra ona şunları söylemiştir: "Paris güzeldi, değil mi? Geçmişte, Paris'i yıkmak zorunda kalmayacak mıyız, diye sık sık düşünürdüm. Ama Berlin'deki işlerimizi bitirince, Paris ancak bir gölge olacak. Öyleyse niye yıkalım Paris'i?" (A. Speer, 1970). Elbette sonunda, Hitler, Paris'in yıkılması için buyruk verdi; Paris'in Alman komutanı, bu buyruğu yerine getirmedi.

Hitler'de görülen yapıları ve kentleri yıkma çılgınlığının en aşırı anlatımı, Eylül 1944'te Almanya'yla ilgili olarak yayımladığı "yakılıp kavrulmuş toprak" kararnamesiydi; Hitler'in bu kararnamede verdiği buyruğa göre, düşman Alman topraklarını ele geçirmeden önce,

> *yaşamın sürdürülmesi için gerekli her şey ama her şey –yiyecek karnesi kayıtları, evlilik dosyaları ve oturma yeri defterleri, banka hesabı kayıtları– yok edilecekti. Ayrıca, yedek yiyecekler yok edilecek, çiftlikler yakılıp hayvanlar öldürülecekti. Bombalardan kurtulan sanat yapıtları bile korunmayacaktı. Anıtlar, saraylar, şatolar ve kiliseler, tiyatrolar ve operalar da yerle bir edilecekti* (A. Speer, 1970).

Hiç kuşkusuz, bunun bir anlamı da suyun, elektriğin, hiçbir sağlık ve temizlik olanağının bulunmayacağıydı, bir başka deyişle, salgınların, hastalıkların baş göstereceği ve bunlardan kaçamayan milyonlarca insanın öleceğiydi. Ölüsever bir yıkıcı değil, canlısever bir yapıcı olan Speer'e göre bu karar,

Hitler ile arasında aşılamaz bir uçurum yarattı. Hitler'in duyduğu yeğin yıkım arzusunun güdümünde olmayan birçok generalle ve parti yetkilisiyle işbirliği yolları arayan Speer, Hitler'in buyruklarını engelleyip boşa çıkarmak için yaşamını tehlikeye attı. Birtakım başka koşulların yanı sıra Speer'in ve başka birçok kişinin çabaları sayesinde, Hitler'in yakılıp kavrulmuş toprak siyaseti hiçbir zaman uygulamaya konmadı.

Hitler'in yapıları ve kentleri yıkma tutkusu, yapı kurma tutkusuyla olan bağlantısından dolayı, özel bir dikkatle ele alınmaya değer. Hatta daha da ileri gidilerek, kentleri yeniden kurmak için yaptığı planların, ilkin bu kentleri yıkmak için uydurduğu bir özür olduğu söylenebilir. Ama bana kalırsa, Hitler'in mimarlığa duyduğu ilgiyi, yıkma arzusunun bir örtüsünden *başka bir şey değilmiş* gibi açıklamak yanlış olur. Hitler'in mimarlığa duyduğu ilgi belki de içtenlikliydi ve ileride göreceğimiz gibi –güç, utku ve yıkım dışında– onu içtenlikle ilgilendiren tek şeydi.

Hitler'in yıkıcılığı, Polonyalıları yendikten sonra onların geleceğiyle ilgili tasarladıklarında da görülmektedir. Polonyalılar, kültürel bakımdan kısırlaştırılacaktı; öğretim, trafik işaretlerine ilişkin bilgilerle ve biraz Almancayla sınırlı olacaktı; coğrafya konusunda da yalnızca Berlin'in Alman başkenti olduğu öğretilecekti; aritmetik, tümüyle gereksiz olduğundan hiç öğretilmeyecekti. Sağlık bakımı yapılmayacaktı; yaşam düzeyleri düşük tutulacaktı; Polonyalılar, ucuz işçi ve uysal köle olmaktan başka bir şeye yaramazlardı (H. Picker, 1965).

Öldürülecek ilk *insan* nesneler arasında, *özürlü* (sakat) insanlar vardı. Hitler daha önce *Kavgam*'da şöyle yazmıştı: "Sakat insanların aynı ölçüde sakat çocuklar doğurmalarına engel olunmalıdır... Bunun için gerekirse, iyileştirilemeyecek ölçüde hasta olanlar, hiç gözlerinin yaşına bakılmaksızın toplumdan yalıtılacaktır; bu, söz konusu uygulamaya uğrayan zavallılar için barbarca bir önlem ama diğer yurttaşlar ve gelecek kuşaklar için bir nimettir" (A. Hitler, 1943). Hitler, bedensel özürlü insanları yalıtmakla yetinmeyip öldürerek

bu düşüncelerini eyleme geçirdi. Hitler'in yıkıcılığının ilk dışavurumlarından biri de salt siyasal çıkar sağlamak amacıyla (hareketin "anamalcılığa karşıt" kanadının önderlerini ortadan kaldırarak sanayicilere ve generallere güven vermek için) Ernst Röhm'ün ve öteki SA önderlerinin katledilmesidir (oysa bu olaydan yalnız birkaç gün önce, Hitler Röhm'le dostça çene çalarken görülmüştür).

Hitler'in sınırsız yıkım düşlemlerine olan düşkünlüğünün bir başka anlatımı, sözgelimi 1918'deki gibi bir ayaklanma olması durumunda alacağı önlemlere ilişkin sözleridir. Böyle bir şey olursa, Hitler, düzene karşı çıkan siyasal akımların bütün önderlerini, ayrıca da siyasal özgürlük yanlısı önderleri ve toplama kamplarındaki tüm tutukluları öldürecekti. Bu yolla, birkaç yüz bin kişiyi öldüreceğini hesaplıyordu (H. Picker, 1965).

Fiziksel yıkımın başlıca kurbanları Yahudiler, Polonyalılar ve Ruslar olacaktı. Burada yalnızca Yahudilerin yok edilmesini ele alalım çünkü Yahudilerle ilgili gerçekler, ayrıca açıklamayı gerektirmeyecek ölçüde iyi bilinmektedir. Bununla birlikte, Yahudilerin düzenli ve tasarlanmış biçimde topluca öldürülmesine ancak İkinci Dünya Savaşı patlak verince başlandığı belirtilmelidir. Savaşın patlak vermesinden kısa süre öncesine dek Hitler'in Yahudileri yok etmeyi kafasında kurduğunu kanıtlayan hiçbir inandırıcı veri yoktur ama fikirlerini gizli tuttuğu söylenebilir, İkinci Dünya Savaşı patlak verinceye kadar güdülen siyaset, tüm Yahudileri Almanya'dan göç etmeye yöneltmekti; bu göçü kolaylaştırmak için Nazi hükümeti bile çaba gösterdi. Ama 30 Ocak 1939'da Hitler, Çekoslavakya Dışişleri Bakanı Çhvalkovski'ye, çok açık bir dille şöyle dedi: "Yahudileri mahvedeceğiz. 9 Kasım 1918'de yaptıkları yanlarına kâr kalmayacak. Artık hesaplaşma günü geldi" (H. Krausnick ve ötekiler, 1968).[11] Aynı gün Reichstag'da yaptığı konuşmada da bu kadar açık olmamakla birlikte benzer sözler söyledi: "Eğer Avrupa içindeki ve dışındaki uluslararası Yahudi parababaları, ulusları bir başka savaşa daha sokmayı başarırlarsa, bu savaş, dünyanın Bolşevikleşmesiyle

ve dolayısıyla da Musevilik'in utkusuyla sonuçlanmayacak, Avrupa'daki Yahudilerin sonu olacaktır."[12]

Hitler'in Çhvalkovski'ye söyledikleri, ruhbilimsel bakış açısından özellikle ilginçtir. Burada Hitler, sözgelimi Yahudilerin Almanya için bir tehlike oluşturduğu gibi kendini haklı göstermeye yönelik hiçbir açıklama yapmamakta, böylece de gerçek güdülerinden birisini –az sayıdaki Yahudi'nin yirmi yıl önce işledikleri devrimci olma "suç"unun öcünü alma güdüsünü– açığa vurmaktadır. Hitler'in Yahudilere duyduğu nefretin sadist niteliğini, "parti mitinginden sonra en yakın çalışma arkadaşlarına Yahudiler hakkında söylediği birtakım sözler" açıkça göstermektedir: "Onları bütün mesleklerden kovup kenar mahallelere sürmeli; hak ettikleri gibi geberip gidecekleri bir yere kapatmalı ve insanlar yaban hayvanlarını nasıl seyrederlerse, Alman halkı da onları öyle seyretmeli" (H. Krausnick *ve ötekiler*, 1968).

Hitler, Yahudilerin, Ari (Hint-Avrupalı) kanını ve Ari ruhunu zehirledikleri kanısındaydı, ölüsever karmaşanın bütünü ile bu kanı arasında nasıl bir ilişki bulunduğunu anlamak için, Hitler'in bütünüyle farklıymış gibi görünen bir kaygısını –firengi hastalığı konusunda duyduğu kaygıyı– ele almamız gerekir. Hitler, *Kavgam*'da, firengiyi, "ulusun en önemli dirimsel sorunları" arasında saymaktadır. Şöyle yazmaktadır:

> *Halkın siyasal, töresel ve ahlaksal yönlerden kirlenmesine koşut olarak, yıllar yılı süren ve ulusal bedenin sağlığını bozan aynı ölçüde korkunç bir zehirlenme meydana gelmişti. Özellikle büyük kentlerde, firengi, gitgide daha çok yayılmaya yüz tutmuştu; öte yandan da verem, ülkenin hemen hemen her yanında, sürekli olarak can almaya devam ediyordu* (A. Hitler, 1943).

Oysa bu doğru değildi; ne verem ne de firengi, Hitler'in göstermeye çalıştığı oranda büyük birer tehdit oluşturuyordu. Ama kir korkusu, zehirlenme korkusu ve bunların bulaşma tehlikesi karşısında duyulan korku, ölüseverlerin tipik bir düşlemidir. Bu, dış dünyayı kirli ve zehirli bir şey olarak algılayan ölüsever tutumun bir anlatımı ve aynı zamanda da

söz konusu tutuma karşı bir savunmadır. Büyük olasılıkla, Hitler'in Yahudilere duyduğu nefret şu karmaşadan kaynaklanıyordu: Yahudiler yabancıdır; yabancılar zehirleyicidir (firengi gibi); bu nedenle köklerinin kazınması gerekir. Yahudilerin yalnızca kanı değil, ruhu da zehirliyor olmaları, özgün anlayışın bir uzantısından başka bir şey değildir.[13]

Utkunun kuşkulu olduğunu daha iyi duyumsadıkça, yıkıcı Hitler de daha eksiksiz olarak boy gösterdi: yenilgi yönünde atılan her adım için, binlerce kurbanın ölmesi gerekti. En sonunda da yok edilme sırası Almanlara geldi. Daha 27 Ocak 1942'de, Stalingrad'dan bir yılı aşkın süre önce, Hitler şöyle demişti: "Alman halkı, kendi varlığını (*Selbstbehauptung*) korumak için savaşmaya hazır değilse, o zaman yok olmak zorundadır (*dann soll es verschwinden*)" (H. Picker, 1965). Yenilgi kaçınılmaz olunca, Hitler, Almanya'nın –Alman toprağının, yapılarının, fabrikalarının, sanat yapıtlarının– yok edileceği yolundaki bu tehdidin yerine getirilmesini buyurdu. Ruslar Hitler'in sığınağını ele geçirmek üzereyken, yıkımın *grand finale*'si (gösterişli son perdesi) gelip çatmıştı. Köpeği, Hitler'le birlikte ölmek zorundaydı ve buyruğunu dinlemeyip onunla birlikte ölmek için sığınağa gelen oynaşı Eva Braun da orada ölecekti. Fraulein Braun'un bu bağlılığından çok etkilenen Hitler, onunla yasal olarak evlenip onu ödüllendirdi; açıkçası, bir kadının Hitler'i sevdiğini kanıtlayabilmek için yapacağı tek hareket, onun için ölmeye hazır olmasıydı. Goebbels de ruhunu sattığı adama bağlı kaldı; karısına ve altı küçük çocuğuna, kendisiyle birlikte ölmelerini buyurdu. Her normal anne gibi Goebbels'in karısı da kesinlikle çocuklarını öldüremezdi, hele kocasının gösterdiği ipe sapa gelmez propaganda gerekçesiyle hiç böyle davranamazdı; ama başka seçeneği yoktu; Speer, bayan Goebbels'i son kez görmeye gittiğinde, Goebbels, karısının Speer'le yalnız konuşmasına bir an bile izin vermedi. Bayan Goebbels'in söyleyebildiği tek şey, (daha önceki evliliğinden olan) en büyük oğlunun da orada bulunmamasından mutlu olduğuydu.[14] Hitler'in yenilgisi ve ölümüyle birlikte, çevresindekiler de ölmeliydi, Almanlar da ölmeliydi, dünya da yıkılmalıydı; Hitler, elinden gelse böyle

yapardı. Topyekûn yıkım, onun kendi yıkımının geri planını oluşturmalıydı.

Hitler'in eylemlerinin, devletle ilgili geleneksel nedenlerden dolayı haklı gösterilebilecek eylemler olarak açıklanıp açıklanamayacağı sorusuna: bir savaşı başlatan ve milyonlarca kişinin öldürülmesine yol açıcı buyruklar veren başka devlet adamlarından ya da generallerden insan olarak farklı olup olmadığı sorusuna geri dönelim. Hitler, bazı bakımlardan, büyük güçlerin "normal" önderlerinin birçoğuna benziyordu ve başka güçlü ulusların önderlerince yapılan tutanaklara geçmiş şeyler göz önüne alınınca Hitler'in savaş politikasının benzersiz olduğunu söylemek oldukça ikiyüzlü bir tutumdur. Hitler olgusunun özelliği, Hitler'in buyruğuyla gerçekleştirilen yıkım ile bu yıkımın gerçekçi gerekçesi arasındaki orantısızlıktır. Milyonlarca Yahudi, Rus ve Polonyalı'nın öldürülmesinden tüm Almanların yok edilmesi için verilen son buyruğa kadar Hitler'in eylemleri, stratejik güdülerden kaynaklanan eylemler olarak açıklanamaz; bu eylemler, son derece ölüsever bir adamın tutkusunun ürünüdür. Bütün ağırlık, Hitler'in Yahudileri yok etmesine verilerek bazen bu gerçek karanlıkta bırakılmıştır; bu konuya verilen ağırlık, Yahudilerin, Hitler'in yok etmek istediği birçok kurbanın yalnızca bir bölümü olduğu gerçeğini de göz ardı etmektedir. Hiç kuşkusuz, Hitler'in bir Yahudi düşmanı olduğunu söylemek doğru olur ama onun bir Alman düşmanı olduğunu söylemek de aynı ölçüde doğrudur. O, insanlıktan iğrenen, yaşamdan iğrenen bir kişiydi. Ölüseverliğe ilişkin daha önceki irdelemede genel olarak ele alınan başka ölüsever dışavurumlar açısından Hitler'e baktığımız zaman, bu daha bir açıklık kazanacaktır.

İlkönce, Hitler'deki ölüsever yönelimin bazı kendiliğinden anlatımlarını göz önüne alalım. Speer, Varşova'nın bombalanmasıyla ilgili bir haber filminin son sahnesine Hitler'in gösterdiği tepkiyi aktarmaktadır:

Duman bulutları gökyüzünü karartıyordu: Pike yapan bombardıman uçakları yana yatıp hedeflerine doğru hızla dalıyorlardı; bıra-

kılan bombaların uçuşunu, uçakların bombaları bıraktıktan sonra hızla uzaklaşışını ve patlamaların dev gibi genişleyen dumanlarını izleyebiliyorduk. Filmin yavaş çekimle gösterilmesi etkiyi daha da artırıyordu. Hitler büyülenmişti. Film, İngiliz Adaları'nın haritasına doğru dalışa geçmiş bir uçağı gösteren bir montajla sona eriyordu. Bunun ardından alevler parladı ve ada, bir paçavra yığını gibi havaya uçtu. Hitler'in duyduğu heyecan sınırsızdı. "İşte, başlarına gelecek olan bu!" diye bağırdı, kendinden geçerek. "Onları işte böyle ortadan kaldıracağız!" (A. Speer, 1970).

Hanfstaengl, 1920'lerin ortalarında Hitler'le yaptığı bir konuşmayı aktarmaktadır. Bu konuşmada Hanfstaengl, gidip İngiltere'yi görmesi için Hitler'i razı etmeye uğraşmıştı; Hitler'e İngiltere'deki görülmeye değer ilginç yerlerden söz etmiş ve VIII. Henry'yi anlatmıştı. Hitler şöyle karşılık vermişti: "Altı karı, –hımm, altı karı– fena değil; demek karılarından ikisini de darağacına gönderdi. Gerçekten İngiltere'yi ziyaret etmemiz ve Tower'a gidip o kadınların idam edildiği yere bakmamız gerek. Bunu yapmaya değer" (E. Hanfstaengl, 1970). Gerçekten, bu idam yeri, Hitler'i, İngiltere'nin geri kalan yerlerinden daha çok ilgilendirmişti.

Hitler'in 1923'te izlediği *Fredericus Rex* adlı bir filme gösterdiği tepki de ayırıcı özellik taşır. Bu filmde, Frederick'in babası, ülkeden kaçmaya kalkıştıkları için hem oğlunu hem de arkadaşını idam ettirmek ister. Hitler, sinemadan çıkmadan önce ve eve giderken hep şunu yineleyip duruyordu: "O (oğul) da öldürülecek; harika. Demek ki, devlete karşı suç işleyen herkesin, kendi oğlu bile olsa, kellesi gidecek!" Bu yöntemin, (o sırada değerli Ruhr bölgesini işgal etmiş olan) Fransızlara da uygulanması gerekir diye, konuşmasını sürdürüyor ve şu sonuca varıyordu: "Ren ve Ruhr bölgelerindeki bir düzine kentimiz yanıp kül olsa, birkaç yüz bin insan canından olsa ne yazar!" (E. Hanfstaengl, 1970).

Hitler'in sık sık yinelediği bazı *şakalar*, ölüsever yönelimini açıkça ortaya koyar. Hitler, sebzelerden oluşan bir beslenme düzenini uygularken, konuklarına olağan akşam yemeği veriliyordu. "Yemekler arasında et sulu bir çorba varsa," demektedir Speer, "Hitler'in 'ceset çayı'ndan söz edeceğini kesinlik-

le söyleyebilirdim; kerevit yemeğiyle ilgili olarak, kabuklu su hayvanlarını avlamak için cesedi akrabaları tarafından dereye atılan ölmüş bir büyükanne hakkındaki öyküsünü anlatırdı; yılanbalıkları konusunda da bunları semirtmenin ve kolayca avlamanın en iyi yolunun ölmüş kedi kullanmak olduğunu söylerdi" (A. Speer, 1970).

Hitler'in yüzü de ölüseverlikle ilgili irdelemede değindiğimiz koklama davranışını ele veriyordu; sanki sürekli olarak kötü bir şey kokluyormuş gibi görünüyordu. Bu yüz anlatımı, Hitler'in pek çok fotoğrafında açıkça görülmektedir. Hitler'in gülüşü hiçbir zaman özgür değildi; fotoğraflarından da anlaşılabileceği gibi, bir tür sırıtmaydı. Hitler en büyük başarıyı elde ettiği sırada, Compiegne'deki tren vagonunda Fransa teslim olduktan sonra, bu karakter özelliği daha bir açıklıkla görülüyordu. O zamanlar yayımlanan bir haber filminde saptandığı gibi, Hitler, vagondan çıktıktan sonra, sanki az önce Fransa'yı yutmuş gibi bir parça "dans" ediyor, ellerini bacaklarına ve karnına vuruyor, çirkin çirkin sırıtıyordu.[15]

Hitler'in ölüsever özelliklerinden biri de *can sıkıntısıdır*. Sofralarda yaptığı konuşmalar, bu cansızlık biçiminin en çarpıcı dışavurumudur. Obersalzberg'de, Hitler ve yanındakiler, ikindi yemeğinden sonra çay, kahve, kek ve başka tatlıların yenilip içildiği çayevine yürüyerek giderlerdi. "Burada, kahve masasında, Hitler, sonu gelmez konuşmalara dalmaktan özellikle hoşlanıyordu. Masadakiler, konuları çoğunlukla ezbere biliyorlardı, bu nedenle de kafaları başka yerde dinliyorlardı ama kulak kesilmiş gibi görünüyorlardı. Ara sıra, Hitler de konuşurken uyuyakalıyordu. O zaman, masada bulunanlar, Hitler'in akşam yemeği zamanına kadar uyanacağını umarak yavaş sesle çene çalmayı sürdürüyorlardı" (A. Speer, 1970). Ondan sonra herkes eve dönüyordu ve iki saat geçince akşam yemeği veriliyordu. Akşam yemeğinden sonra, iki film gösteriliyordu ve bunu, zaman zaman, filmler hakkında sıradan konuşmalar izliyordu.

Saat 1'i geçince, grubun bazı üyeleri, kendilerini tutmak için gösterdikleri tüm çabalarına karşın esnemelerine engel olamıyorlardı.

Ama bu toplantı, en sonunda Eva Braun Hitler'le birkaç laf edip yukarı çıkmak için izin alıncaya dek bir saat kadar daha aynı tekdüze bıktırıcı boşluk havasıyla ağır aksak sürüyordu,[16] *ondan sonra Hitler, arkadaşlarına iyi geceler dilemek için bir çeyrek saat kadar daha ayak sürüyordu. Geriye kalanlar, çoğu kez o uyuşuk saatlerden sonra özgür bir soluk alarak, şampanyaların ve konyakların içildiği neşeli bir partiyle geceyi sürdürüyorlardı* (A. Speer, 1970).[17]

Hitler'in yıkıcılığı, bazılarına değindiğim ana dışavurumları aracılığıyla tanınabilir ama milyonlarca Alman ya da dünyanın her yanındaki devlet adamları ve politikacılar bu yıkıcılığın ayırdına varamamışlardır. Tam tersine, Hitler, ülkesine duyduğu sevgiyle hareket eden büyük bir yurtsever, Almanya'yı Versay Antlaşması'ndan ve ekonomik yıkıntıdan kurtaracak bir esirgeyici, yeni, varlıklı bir Almanya yaratacak büyük bir kurucu sayılmıştır. Almanlar ve dünya, kurucu maskesinin arkasındaki büyük yıkıcıyı nasıl görememişlerdir?

Bunun birçok nedeni vardır. Hitler, çok usta bir yalancı ve oyuncuydu. Barış isteğini açıklıyor ve her yeni başarısının ardından, artık başka bir isteminin bulunmadığını vurguluyordu; bu savını, hem sözleriyle hem de ustaca denetlediği sesiyle inandırıcı biçimde dile getiriyordu. Ama yalnızca, gelecekteki düşmanlarını aldatıyordu. Örneğin, generalleriyle yaptığı konuşmaların birinde şunları açıklıyordu: "İnsanda, güzelliği ortaya çıkarma duyumu vardır. Bu duyumundan yararlanan biri için dünya nasıl da zengindir... Güzellik insanlara egemen olmalıdır... (Savaş bittikten sonra) beş-on yıl süreyle kendimi düşüncelerime ve düşüncelerimi kâğıda dökmeye vermek istiyorum. Savaşlar gelip geçicidir. Kalıcı olan yalnızca kültür değerleridir..." Hitler, yeni bir hoşgörü çağı yaratmak istiyor ve Yahudileri, Hıristiyanlık aracılığıyla hoşgörüsüzlüğü başlatmakla suçluyor (H. Picker, 1965).

Yıkıcılığın Bastırılması

Hitler, böyle konuşurken belki de bilinçli olarak yalan söylemiyordu; yaptığı şey, hem "ressamlık" hem de "yazarlık"

alanlarında uğradığı başarısızlığı hiçbir zaman kabul etmeden, eskiden de oynadığı "ressam" ve "yazar" rolüne bürünmekten başka bir şey değildi. Ne var ki, bu tür sözlerin çok daha önemli, Hitler'in karakter yapısının özüyle bağlantılı bir işlevi vardı: Hitler, yıkıcılığının ayırdına varıyor ve bu bilincini, o tür sözleriyle bastırıyordu. İlk olarak, eylemlerine *gerekçe uyduruyordu* (ussallaştırma): Verdiği buyruklarla gerçekleştirilen her yıkımı, yalnızca Alman ulusunun kalımı, gelişmesi, yücelmesi amacıyla yapılmış eylemler olarak ussallaştırıyordu: Bu yıkımlar, Almanya'yı yok etmek isteyen düşmanlara (Yahudilere, Ruslara, en sonunda da İngiltere ve Amerika'ya) karşı bir savunmaydı; o, dirimsel varoluş yasası adına hareket ediyordu ("Tanrısal bir buyruğa inanacak olsam, bu, türleri korumaya yönelik buyruktan başkası olamaz" [H. Picker, 1965]). Başka bir deyişle, Hitler, yıkım buyruklarını verdiği zaman, yalnızca "görev"inin ve soylu amaçlarının ayırdına varıyordu; bunlar, yıkıcı eylemleri zorunlu kılıyordu ama Hitler, yıkım için duyduğu *açlığın bilincini* bastırıyordu. Böylece gerçek güdüleriyle karşı karşıya gelmekten kaçınıyordu.

Bastırmanın daha da etkili bir biçimi *tepki geliştirme*'dir. Bu, bastırılmış uğraşlarla başa çıkmanın klinik olarak kanıtlanmış bir biçimidir; kişi, bastırılmış uğraşların tam karşıtı olan özellikler geliştirerek bu uğraşların varlığını yadsır. Hitler'in geliştirdiği bu tepkilerin bir örneği, etyemezliğiydi (vejetaryenliğiydi). Bütün etyemezlik olgularında bu işlevin mutlaka geçerli olduğu söylenemez ama bir zamanlar oynaşı olan üvey yeğeni Geli Raubal'ın intihar etmesinden sonra Hitler'in et yemekten vazgeçmesi gerçeği, Hitler olgusunda etyemezliğin bu işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır. O zamanki bütün davranışlarından anlaşıldığı üzere, Hitler, Geli'nin intiharından dolayı yeğin bir suçluluk duyuyordu. Aslında Geli'yi, Yahudi bir ressama vurulduğu için, öfkeden çılgına dönen Hitler'in öldürdüğü konusunda bazı yazılı kaynaklarda rastlanan kuşkuyu, kanıtlanmamış olduğundan dikkate almasak bile, Hitler yine de Geli'nin intiharından sorumlu tutulabilir.

Hitler, Geli'ye tutukluymuş gibi davranıyordu, aşırı ölçüde kıskançtı ve Eva Braun'a canlı bir ilgi göstermeye başlamıştı. Hitler, Geli'nin ölümünden sonra derin bir bunalıma girdi, bir tür yas tutma tapınımı başlattı (Hitler Münih'te oturduğu sürece, Geli'nin odasını olduğu gibi korudu ve her Noel'de bu odayı ziyaret etti). Hitler'in etten sakınması, işlediği suçun bedeli ve öldürme yeteneğine sahip olmadığının kanıtıydı. Belki, avcılığa karşı duyduğu iğrenme de aynı işleve sahipti.

Bu tepki geliştirmenin en belirgin dışavurumları, W. Maser'ın (1971) aktardığı aşağıdaki gerçeklerde görülebilir. Hitler, iktidarı ele geçirişinden önceki yıllarda siyasal karşıtlarla yapılan kavgaların hiçbirine karışmadı. Hiçbir zaman bir cinayette ya da idamda hazır bulunmadı (Röhm, öldürülmeden önce, kendisini Führer'in vurmasını istediği zaman ne söylediğini biliyordu.). Arkadaşlarından bazıları, Münih'teki darbe girişiminde (9 Kasım 1923) öldürülünce, intihar düşüncesiyle savaştı ve sol kolunda rahatsız edici bir seğirme baş gösterdi: Hitler'in bu rahatsızlığı, Stalingrad yenilgisinden sonra yine ortaya çıktı. Generalleri, onu cepheyi ziyaret etmeye kesinlikle razı edemiyorlardı. "Hitler'in, ölü ve yaralı askerleri görmeye dayanamadığı için böylesi ziyaretlerden kaçındığına kesinlikle inanan askeri ve başka kişilerin sayısı az değildi" (W. Maser, 1971).[18] Bu davranışın nedeni, Hitler'in fiziksel yücelikten yoksun olması (yüreksiz olmadığını, Birinci Dünya Savaşı'nda pek çok örnekle kanıtlamıştı) ya da Alman askerlerine beslediği ince duygular (onlara, başkaları için beslediği duygulardan pek değişik duygular besliyordu) değildi (W. Maser, 1971).[19] Bana kalırsa, ceset görme karşısındaki bu yılgısal tepki, Hitler'in yıkıcılığının bilincine karşı gösterdiği bir savunmadır. Hitler yalnızca emirleri verip imzaladığı sürece, konuşmaktan ve yazmaktan başka bir şey yapmamış oluyordu. Bir başka deyişle, cesetleri gerçek olarak *görmek*ten kaçındığı ve duyduğu yıkım tutkusunun etkileyici bilincinden kendisini koruduğu sürece, "o" kan dökmemiş oluyordu. Bu yılgısal savunma tepkisi, Hitler'in zorlanımlı denebilecek nitelik taşıyan ve Speer tarafından bildirilen[20] aşırı temizlik tutkusunun kökeninde yatan mekanizmayla temelde aynı-

dır. Bu belirti, tam gelişmiş yıkanma zorlanımı olarak ortaya çıktığı ağır biçimiyle olduğu kadar, Hitler'de kazandığı yumuşak biçimiyle de çoğunlukla tek bir işleve sahiptir: kirin, simgesel olarak kişinin ellerine (ya da tüm bedenine) bulaşan kanın yıkanıp temizlenmesi işlevine sahiptir; kan ve kirin bilinci bastırılır; bilince çıkan tek şey, "temiz" olma gereksinmesidir. Ceset görmekten kaçınma, bu zorlanıma benzer; bu özelliklerin her ikisi de yıkıcılığın yadsınmasına yarar.

Hitler, yaşamının sonuna doğru, son ve kesin yenilgisinin yaklaştığını sezinlediği zaman, artık yıkıcılığını bastırmayı sürdüremez oldu. Bunun çarpıcı bir örneği, 1944'te generallerce kalkışılan başarısız ayaklanmaya önderlik edenlerin ölü bedenlerini görünce gösterdiği tepkidir. Ceset görmeye dayanamayan adam, şimdi generallere uygulanan işkenceyi, idamı ve tutukevi giysileriyle et çengellerinde sallanan cesetleri yansıtan filmin gösterilmesini buyuruyordu. Hitler, bu görüntünün bir fotoğrafını çalışma masasının üstüne koymuştu.[21] Yenilgi durumunda Almanya'nın yok edileceği yolunda Hitler'in daha önce savurduğu tehdit şimdi gerçekleştirilebilirdi; Almanya'nın esirgenmesi Hitler sayesinde olmadı.

Hitler'in Kişiliğinin Başka Yönleri

Hitler'i ya da başka bir kişiyi, tutkularının yalnız birini görerek anlayamayız; gördüğümüz tutku, en temel nitelik taşıyanı olsa bile buna olanak yoktur. Yıkıcılığın yönlendirdiği bu adamın, Avrupa'daki en güçlü adam olmayı, birçok Alman'da (ve hiç de azımsanamayacak sayıdaki başka insanda) hayranlık uyandırmayı nasıl başardığını kavramak için, *bütün* karakter yapısını, özel yetenekleri ile yetilerini ve içinde işlev gördüğü toplumsal ortamı anlama çabası göstermemiz gerekir.

Ölüseverliğe ek olarak, Hitler'de sadistlik tablosu da görülür ama düpedüz yıkıcılık için duyduğu arzunun yeğinliği, bu tabloyu gölgede bırakmaktadır. Hitler'in sadist-mazoşist, yetkeci karakterini daha önceki bir yapıtta (E. Fromm, 1941) çözümlediğim için, burada bu konuyu kısaca özetlemekle ye-

tinebilirim. Hitler, hem yazılarında hem de konuşmalarında, kendisinden güçsüz insanlar üzerinde egemenlik kurmak için duyduğu büyük isteği anlatıma kavuşturmuştur. Kitlesel toplantıları akşamleyin yapmanın yararını dile getirmiştir; böylece:

> *Anlaşıldığı kadarıyla, sabahleyin, hatta gün boyunca insanların istenç gücü, başka birinin istencine ve başka birinin kanısına boyun eğmesi için yapılan zorlama girişimine karşı en büyük güçle ayağa kalkar. Oysa akşamleyin, insanların istenç gücü, daha güçlü bir istencin ağır basan etkisine daha kolay teslim olur. Çünkü gerçekten bu niteliğe sahip her toplantı, iki karşıt güç arasındaki bir güreş karşılaşmasıdır. Egemenlik altına alıcı, önderce bir nitelik taşıyan üstün söz söyleme yeteneği, akşam olunca, direnme güçlerinin en doğal biçimde zayıfladığını bizzat duyumsatan insanları yeni istencin yanına çekmeyi, zihinsel enerjilerini ve istenç güçlerini hâlâ tam olarak denetim altında bulunduran insanları çekmekten daha kolay başarır* (A. Hitler, 1943).

Aynı zamanda Hitler, boyun eğici tutumundan dolayı, daha yüksek bir gücün, "Ulu Tanrı"nın ya da dirimsel (biyolojik) yasanın adına hareket ettiği duygusuna kapılmıştır. Hitler, bir tümcesiyle, hem sadist hem de ölüsever yönlerini anlatıma kavuşturmuştur: "(Kitlelerin) istediği, güçlülerin utkuya ulaşması, güçsüzlerin ise yok edilmesi ya da koşulsuz teslim alınmasıdır" (A. Hitler, 1943). Sadist *teslim almak* ister; *yok etmek* isteyen yalnızca ölüsever kişidir. "Ya da" sözcüğü, Hitler'in karakterinin sadist ve ölüsever yanlarını bağlamaktadır; bununla birlikte, Hitler'deki yok etme isteğinin, salt teslim alma isteğinden daha güçlü olduğunu tarihsel kayıtlardan biliyoruz.

Hitler'de birbiriyle yakından bağlantılı olan öteki üç karakter özelliği, özseverliği, içekapanık tutumu ve sevgi, sıcaklık ya da sevecenlik gibi duygulardan yoksun olmasıydı.

Hitler'in *özseverliği*,[22] bu tabloda en kolay tanınabilen özelliktir. Hitler, aşırı özsever bir kişide görülebilecek bütün tipik özellikleri sergiler:

Yalnızca kendisiyle, *kendi* özlemleri, *kendi* düşünceleri, *kendi* istekleriyle ilgilenir; kendi fikirleri, geçmişi, tasarıları hakkında sonu gelmez konuşmalar yapar; dünya, ancak onun tasarılarının ve isteklerinin nesnesi olduğu ölçüde gerçeklik taşır; başka insanlar, ancak ona hizmet ettikleri ya da araç olarak kullanılabildikleri sürece bir anlam taşır; o, her zaman, her şeyi herkesten daha iyi bilir. Kişinin kendi fikirlerinden ve tasarılarından böylesine emin olması yeğin özseverliğin tipik bir ayırıcı özelliğidir.

Hitler, *bilgileri* irdeleyerek değil, en başta duygusal bir temele dayanarak sonuçlara ulaşmıştır. Onun gözünde, siyasal, ekonomik ve toplumsal *gerçeklerin* yerini *ideoloji* almıştır. Hitler, duygularına seslendiği için bir ideolojiye bir kez inanınca, o ideolojinin dile getirdiği olguların doğru olduğuna da inanıyordu. Bu, Hitler'in gerçekleri bütün bütüne bir yana bıraktığı anlamına gelmez; Hitler, bir ölçüye kadar kurnaz bir gözlemciydi ve bazı gerçekleri, kendisi kadar özsever olmayan birçok kişiden daha iyi değerlendiriyordu. Ama ileride irdeleyeceğim bu yetiklik (kapasite), Hitler'in, büyük ölçüde özsever bir temele dayanarak inançlar ve kararlar oluşturduğu temel konularda gerçekçilikten yoksun olmasına engel değildir.

Hanfstaengl, Hitler'in özseverliğini ortaya koyan anlamlı bir örnek vermektedir: Goebbels, Hitler'in bazı konuşmalarını içeren bir teyp bandı ısmarlamıştı. Hitler ne zaman kendisini ziyaret gelse, Goebbels bu bantı çalardı; Hitler, "yumuşak maddelerle doldurulup kaplanmış büyük bir sandalyeye kendisini atar; trajik biçimde kendisine âşık olan ve durgun yüzeyinde hayran hayran kendi görüntüsünü seyrettiği suda kendi ölümüyle buluşan Yunanlı genç (Narcissus) gibi, kendinden geçmişçesine büyük bir hayranlıkla kendi sesini dinler"di (E. Hanfstaengl, 1970). P. E. Schramm, Hitler'de görülen "benliğe tapınma"dan söz etmektedir: "[General] Alfred Jodl'a göre, o, 'ulusun ve savaşın önderi olarak asla yanılmaz bir kişiliğe sahip olduğu yolundaki hemen hemen gizemli bir inanç'ın kesin egemenliği altındaydı" (H. Picker, 1965). Speer, Hitler'in

yapım tasarılarıyla ortaya koyduğu "büyüklük deliliği" (megalomani) hakkında yazmıştır. Hitler'in Berlin'deki sarayı, o zamana dek yapılmış en büyük konut olacaktı; Bismarck zamanındaki başbakanlık konutundan yüz elli kez daha büyük olacaktı (A. Speer, 1970).

Hitler'in, kendisine hizmet edenler dışındaki *hiç kimseye ya da hiçbir şeye kesinlikle ilgi duymaması* ve herkesten soğuk biçimde uzak durması, özseverliğiyle bağlantılıdır. Hitler, sevgiden, sevecenlikten ya da başka birinin duygusunu paylaşma yeteneğinden hemen hemen kesinlikle yoksundur, onun bu özelliği, mutlak özseverliğine uygun düşer. Hitler'in, tüm yaşamında, arkadaşı denilebilecek bir tek kişiye bile rastlamak olanaksızdır: Kubizek ve Speer, arkadaş tanımına başka herkesten daha çok yaklaşırlar ama onlara da kesinlikle "arkadaş" denemez. Hitler'le aynı yaşta olan Kubizek, onun dinleyicisi, hayranı ve eşlikçisi olarak işlev görüyordu ama Hitler ona karşı hiçbir zaman dürüst ve içten olmadı. Speer'le olan ilişkisi değişikti; belki de Speer, Hitler'in gözünde, bir mimar olarak kendi imgesini temsil ediyordu; O, yani Hitler, Speer'in aracılığıyla, büyük bir kurucu olacaktı. Hatta Speer'e içten bir sevgi bile duymuş olabilir –belki Kubizek'i saymazsak, böyle bir şeyle karşılaştığımız biricik durum budur– ve bana kalırsa, çok seyrek rastlanan bu olgunun bir nedeni, belki de, Hitler'in kendisi dışında kalan bir şeylere gerçek bir ilgi duyduğu, kendini canlı duyumsadığı tek alanın mimarlık olmasıdır. Bununla birlikte, Speer Hitler'in arkadaşı değildi; Nuremberg yargılamaları sırasında Speer'in özlü bir anlatımla ortaya koyduğu gibi: "Eğer Hitler'in arkadaşı olsaydı, ben de onun arkadaşı olurdum." Gerçekten de Hitler'in hiç arkadaşı yoktu; Hitler her zaman, gerek Viyana'da kartpostal ressamı iken gerekse *Reich Führer*'i iken, kabuğuna çekilmiş yalnız bir kişiydi. Speer, Hitler'in "insansal ilişkiler kurmakta gösterdiği yeteneksizlik"ten söz etmektedir. Hitler de mutlak yalnızlığının ayırdındaydı. Speer'in bildirdiğine göre, Hitler, önünde sonunda emekli olduktan sonra kısa sürede unutulacağını kendisine söylemiştir:

İktidarın artık ellerinde olmadığı bir kez açıklık kazanınca, halkın çabucak ondan yüz çevirip yerine geçen kişiye yöneleceğine inanıyordu... Herkes onu terk edecekti. Bu düşünceyi kafasına takan Hitler, kendisine acıyan bir havada şöyle sürdürdü sözlerini: "Belki eski tanıdıklarımdan biri beni ara sıra ziyaret eder. Ama buna güvenmiyorum. Fräulein Braun'dan başka kimseyi yanıma almayacağım. Fräulein Braun ve köpeğimden başka. Yalnız olacağım. Uzunca bir süre yanımda kalmak isteyen niçin olsun ki? Artık hiç kimse dönüp bana bakmayacak bile. Herkes, yerimi alan kişinin peşinden koşacak. Belki yılda bir kez, doğum günümde görünecekler" (A. Speer, 1970).

Bu duygularıyla Hitler, kendisine hiç kimsenin sevgi duymadığı görüşünü dile getirmekle kalmıyor, gösterilen bağlılığın yalnızca güç sahibi olmasından ileri geldiği inancını da dile getiriyor; Hitler'in arkadaşları, köpeği ve ne sevgi ne de saygı duyduğu ama tümüyle denetlediği kadındır.

Hitler, soğuk ve acımasızdı. H. Rauschning (1940) ve Speer gibi duyarlı kişiler bunu sezmişlerdi. Speer bu konuda anlamlı bir örnek vermektedir. Goebbels'in yanı sıra Speer de, propaganda amacıyla, bombalanmış kentleri ziyaret etmesi için Hitler'i razı etmeye uğraşıyordu. "Ama Hitler, her zaman, böylesi önerileri elinin tersiyle itiyordu. Arabasıyla Stettin İstasyonu'ndan Başbakanlık'a ya da Münih'te Prinzregentenstrasse'de bulunan dairesine giderken, artık şoförüne en kısa yoldan gitmesini emrediyordu; oysa önceleri en uzun yoldan gitmeyi severdi. Bu araba yolculuklarında birkaç kez Hitler'e eşlik ettiğim için, arabasıyla içinden geçtiği yeni yıkıntı alanlarını nasıl bir duygusuzlukla seyrettiğini gördüm" (A. Speer, 1970). "Hitler'de insana özgü bir duygu kıpırtısı uyandıran" tek canlı yaratık, köpeğiydi (A. Speer, 1970).

Bu ölçüde duyarlı olmayan birçok başka kişi aldanmıştır; bu kişilerin *sıcaklık* olduğuna inandıkları şey, gerçekte, Hitler'in en sevdiği konulardan söz ettiği zamanlarda ya da öç güden ve yıkıcı bir ruh durumu içinde olduğu zamanlarda ortaya çıkan *uyarılma durumu*'ydu. Hakkında yazılmış kaynakların tümünü taramama karşın, Hitler'in herhangi bir kişiye şefkat gösterdiğini kanıtlayan bir duruma rastlayama-

dım; elbette düşmanlarına şefkat göstermesini bekleyemezdim ama savaşan askerlere ve sivil Almanlara şefkat gösterdiğini kanıtlayan bir durumla da karşılaşmadım. Canından olacak askerlerin sayısı Hitler'i hiç ilgilendirmiyor ve savaşta verdiği taktik kararları –en başta da (örneğin, Stalingrad çarpışmasında) geri çekilmeme konusundaki inadını– hiçbir zaman etkilemiyordu; askerler yalnızca bilmem şu kadar "silah" demekti.

Özet olarak Speer şunları belirtiyordu: "Hitler, ince insan erdemlerinden tümüyle yoksundu; sevecenlik, sevgi, şiir onun doğasına yabancı şeylerdi. Dıştan bakıldığında nazik, çekici, ölçülü, doğru, sevimli, huzurlu görünüyordu. Açıkçası bu dış görünüş, gerçekte başat durumda bulunan özellikleri, eksiksiz ama ince bir kisveyle örtme işlevi görüyordu" (J. Brosse'un kitabına A. Speer'in yazdığı Sonsöz, 1972).

Kadınlarla İlişkiler

Hitler'in kadınlarla olan ilişkilerinde, erkeklerle olan ilişkilerinde gördüğümüz, sevgiden ve sevecenlikten ya da şefkatten yoksunluğu tekrar görüyoruz. Bu yargı, Hitler'in annesine çok düşkün olduğu gerçeğiyle çelişir gibi görünebilir. Ama Hitler'in kandaşıyla cinsel ilişki isteklerinin kıyıcı nitelik taşıdığını, bir başka deyişle, Hitler'in annesine bağlı olduğunu ama bu bağın soğuk ve kişisellikten yoksun olduğunu varsayarsak, Hitler'in daha sonraki yaşamında kadınlarla olan ilişkilerinin de soğuk ve kişisellikten yoksun olduğunu kavramaya hazırız demektir.

Hitler'in ilgi duyduğu kadınları temelde iki sınıfa ayırabiliriz; bu sınıflar en başta toplumsal konumlarıyla belirlenir: (1) Zenginlikleriyle, toplumdaki yerleriyle ya da başarılı oyuncu olmalarıyla ötekilerden ayrılan "saygın" kadınlar; (2) üvey yeğeni Geli Raubal ve yıllarca oynaşı olan Eva Braun gibi, toplumsal bakımdan kendisinden "aşağıda" olan kadınlar. Hitler'in birinci kümeye yönelik davranışları ve duyguları, ikinci kümeye yönelik davranış ve duygularından oldukça değişikti.

Münih'te Hitler'le dostluk kuran ve gerek kişi olarak ona gerekse partiye önemli bağışlarda bulunan birçok yaşlıca sosyete kadını, birinci kümedeki kadınlar arasında yer alıyordu. Daha önemlisi, bu kadınlar, Hitler'i yukarı sınıfların yaşantısıyla ve tutumlarıyla tanıştırdılar. Hitler, bu kadınların bağışlarını ve hayranlıklarını büyük bir incelikle kabul etti, ama bu anne tiplerine hiçbir zaman tutulmadı ya da kösnül ilgi duymadı.

Hitler, toplumsal bakımdan kendisinden üstün olan kadınlara karşı her zaman biraz çekingen ve utangaçtı. Hitler'in gençken, Linz'de yukarı sınıftan genç ve hoş bir kız olan Stephanie'ye delice tutulması, bu davranış özelliğinin bir ilk örneğidir; bu kıza vurulmuştu. Kubizek'in anlattıklarına bakılırsa, Hitler, Stephanie'nin evinin yanından geçer ve bu sırada onu görmeye çalışırdı; ne var ki onunla konuşmayı ya da araya üçüncü bir kişi koyarak tanışma girişiminde bulunmayı hiçbir zaman göze alamamıştı. En sonunda Stephanie'ye bir mektup yazarak daha sonra, yani bir baltaya sap olduktan sonra, onunla evlenmek istediğini bildirdi ama mektuba imzasını koymadı. Gerçekçilikten yoksunluğun damgasını taşıyan bütün bu davranış, Hitler'in gençliğine verilebilir ama birçok kişinin, örneğin Hanfstaengl ve Speer'in anlattıklarına bakılırsa, Hitler, sonraki yıllarda da kadınlar karşısında aynı çekingenliği göstermiştir. Göründüğü kadarıyla, Hitler'in hayranlık duyduğu çekici kadınlar karşısındaki tutumu, uzak bir hayranlık olarak kalmıştır. Hitler Münih'teyken, iyi görünüşlü kadınlara bakmaktan hoşlanırdı; iktidara geldiği zaman da çevresine güzel kadınları, özellikle de kadın film oyuncularını toplamaktan hoşlanıyordu ama bunlardan birine âşık olduğunu gösteren hiçbir kanıt yoktur. Bu kadınlar karşısında "Hitler, daha çok, bitirme dansına katılan bir dans kursu mezunu gibi davranıyordu. Yanlış bir şey yapmamak, yeterince gönül alıcı söz söylemek, onları güleryüzle karşılayıp Avusturyalılara özgü bir el öpüşüyle iyi geceler dilemek için utangaç bir özen gösteriyordu" (A. Speer, 1970).

Bir de Hitler'in ne hayranlık ne de saygı duyduğu ama kendisine boyun eğen Geli Raubal ve Eva Braun gibi kadınlar

vardı. Anlaşıldığı kadarıyla, Hitler en başta bu tür kadınlarla cinsel ilişki kurmuştur.

Hitler'in cinsel yaşamı pek çok yoruma konu olmuştur. Eşcinsel olduğu sık sık öne sürülmüştür ama bununla ilgili hiçbir kanıt yoktur, üstelik böyle bir durum olası da görünmemektedir.[23] Öte yandan, Hitler'in cinsel ilişkilerinin normal olduğunu, hatta cinsel güce sahip olduğunu gösteren hiçbir kanıt da yoktur. Cinsel yaşamıyla ilgili verilerin çoğunu, yirmili yıllarda ve otuzlu yılların başlarında Hitler'i Münih'te ve Berlin'de gözlemlemek için bol bol olanağa sahip olan Hanfstaengl sağlamaktadır.[24]

Hanfstaengl, Geli Raubal'ın bir arkadaşına söylediği sözleri aktarmaktadır: "Amcam bir canavar. Benden istediği şeyleri kimse kestiremez!" Yirmili yıllarda Parti saymanlığı yapan F. Schwartz'ın Hanfstaengl'a anlattığı ve Hanfstaengl tarafından aktarılan bir başka öykü, bu sözü bir ölçüde doğrulamaktadır. Schwartz'a göre, Geli'nin Hitler tarafından çizilmiş açık saçık resim taslaklarını ele geçiren bir adam Hitler'e şantaj yapıyordu; bu resimler, Geli'yi "profesyonel bir modelin kabul etmeyeceği" duruşlarda betimliyordu. Hitler, bu adama istediği paranın verilmesini buyurdu ama resimlerin ortadan kaldırılmasına izin vermedi; bu taslaklar, Hitler'in Kahverengi Ev'deki kasasında korunacaktı. Bu taslaklarda nelerin betimlendiğini kimse bilmemektedir ama bunların salt Geli'yi çıplak durumda gösteren taslaklar olmadığını varsaymamızda hiçbir sakınca yoktur çünkü yirmili yılların Münih'inde bu, Hitler'in şantaja boyun eğmesine yol açacak kadar ciddi bir tehdit sayılmazdı. Belki de bu resimlerde sapıkça bir poz ya da duruş betimleniyordu ve belki de Hitler'in cinsel arzuları biraz olağandışıydı; Hanfstaengl'ın öne sürdüğü gibi, Hitler'in olağan cinsel eylemde bulunma yeteneğinden bütünüyle yoksun olup olmadığını bilemiyoruz. Ama Hitler gibi soğuk, çekingen, sadist ve yıkıcı bir adamın cinsel ilgilerinin büyük ölçüde sapkın bir nitelik taşıması olasılığı vardır. Elimizde hiç veri bulunmadığı için, Hitler'in cinsel beğenilerinin ayrıntılı bir tablosunu çizmeye uğraşmanın pek yararı

olmayacaktır. Bana kalırsa, yapılabilecek en yerinde tahmin, cinsel arzularının, aşağı sınıftan kadınlar karşısında gözetleyici (röntgenci), dışkıl-sadist bir nitelik ve hayranlık duyulan kadınlar karşısında da mazoşist bir nitelik taşıdığıdır.

Elimizde, Hitler'in Eva Braun'la cinsel ilişki kurduğunun da kanıtı yoktur ama onunla arasındaki duygusal ilişki hakkında çok fazla şey biliyoruz. Apaçık biliyoruz ki, Hitler'in Eva'ya davranışlarında anlayışın ve düşünceliliğin izine bile rastlanamaz. Hitler'in Eva'ya verdiği doğum günü armağanları, bunun örneklerinin yalnızca biridir. Hitler, yardımcılarından birine, Eva için ucuz bir süs takısı ve geleneğin gerektirdiği çiçekleri almasını söylerdi,[25] "Genel olarak, Hitler onun duygularını pek umursamazdı. Eva yanındayken bile, kadınlar karşısındaki tutumunu, sanki o orada değilmiş gibi enine boyuna anlatırdı: 'Çok akıllı bir adamın, ilkel ve aptal bir kadın alması gerekir'" (A. Speer, 1970).

Eva Braun'un güncesi sayesinde, Hitler'in ona yönelik tutumu konusunda daha derinlemesine bilgi ediniyoruz. Eva Braun'un yazdıklarının bazı yerlerini çözmek zordur ama herhalde şöyle olmalıdır:

11 Mart 1935. Yalnız bir tek şey istiyorum; çok ağır hasta olmak ve en az bir hafta onunla ilgili hiçbir şey bilmemek. Niçin bana hiçbir şey olmuyor? Bütün bunları çekmek zorunda mıyım? Keşke onunla hiç karşılaşmamış olsaydım. Yıkılmış durumdayım. Şimdi yeniden uyku tozu satın alıp kullanıyorum, ondan sonra düşe benzeyen bir duruma dalıyorum ve artık her şeyi öyle çok kafama takmıyorum.

Neden şeytan canımı almaz ki? Eminim, onunla olmak burada olmaktan daha hoş bir şeydir.

Üç saat boyunca Carlton'ın önünde bekledim ve onun çiçek satın almasını ... ve o kadını yemeğe götürmesini seyretmek zorunda kaldım. (Daha sonra, 16 Mart'ta eklenmiş not:) çılgınca bir kuruntu.

Beni yalnızca belli amaçları için kullanıyor, başka türlüsü olası değil. (Daha sonra eklenmiş:) saçma!

Benden hoşlandığını (er hat mich lieb) söylediği zaman, yalnızca o an için hoşlandığını söylemek istiyor, tıpkı hiçbir zaman tutmadığı sözleri gibi.

1 Nisan 1935. Dün gece bizi Vier Jahreszeiten'a (Münih'te bir lokanta) davet etti. Üç saat yanı başında oturdum ama ona tek bir söz bile söyleyemedim. Ayrılırken, daha önce de bir kez yaptığı gibi, bana içinde para bulunan bir zarf verdi. Paranın yanı sıra, benimle ilgili bir iyi dilek ya da ince bir söz yazsaydı ne güzel olurdu: Bu bana çok büyük haz verirdi. Ama o böyle şeyleri düşünmez.

28 Mayıs 1935. Ona, benim açımdan belirleyici önem taşıyan bir mektup gönderdim ama onun da ... (okunmuyor).

Eh göreceğiz. Bu gece saat 10'a dek bir yanıt almazsam, yirmi beş hapımı içip yavaşça ... uykuya dalacağım.

Üç aydan beri bana bir tek güzel söz söylemedikten sonra, durmadan yineleyip beni inandırmaya çalıştığı ... sevgisi bu mu?.

Ulu Tanrım, bana bugün yanıt vermeyecek diye korkuyorum. Keşke biri yardımıma koşsa, her şey öyle korkunç ve umutsuz ki. Belki de mektubum ona uygun olmayan bir anda ulaştı. Acaba ona hiç yazmasaydım daha mı iyi olurdu? Her neyse, belirsizliğe katlanmak, ansızın gelen bir sondan daha korkunç.

Otuz beş parçada (uyku haplarını anlatmak istiyor) karar kıldım: Bu kez, gerçekten "mutlak kesin" bir konu olacak bu. Hiç değilse, birine söyleyip bana telefon ettirseydi (Eva Braun, 1935).[26]

Eva Braun, aynı güncede, doğum günü geldiğinde Hitler'in kendisine çok istediği şeylerin (küçük bir köpek ve giysiler) hiçbirini vermediğini, yalnızca biriyle çiçek gönderdiğini; kendisinin yaklaşık on iki dolar ödeyerek birkaç süs takısı satın aldığını, bunu da hiç değilse taktığı zaman Hitler'in hoşuna gideceği umuduyla yaptığını yakınarak belirtiyor.

Hitler'in hayranlık duyduğu kadınlar karşısındaki mazoşist davranışıyla ilgili bazı veriler bulunmaktadır. Hanfstaengl, Hitler'in kendi karısına (Hanfstaengl'ın karısına) yönelik tutumuyla bağlantılı olarak böyle bir olayı aktarmaktadır. Hitler, Hanfstaengl'ın evine yaptığı bir ziyaret sırasında, Hanfstaengl birkaç dakikalığına dışarı çıkınca, Bayan Hanfstaengl'ın önünde dizüstü yere çökmüş, kendisini onun kölesi olarak nitelemiş, tatlı ama buruk bir deneyim olan onunla tanışma deneyimini çok geç de olsa kendine tattıran yazgıdan dolayı ilenmişti. Aktarılan bu olayın özünü oluşturan Hitler'in mazoşist davranışını, W. C. Langer'ın (1972)

ortaya çıkardığı bir belge doğrulamaktadır. Bir film aktristi olan Renée Muller, Başbakanlık konutunda geçirdiği akşam olanları, yönetmeni A. Ziessler'e anlatmıştır:

> *Renée, Hitler'in kendisiyle yatacağından emindi; her ikisi de soyunmuştu ve yatağa girmeye hazır görünüyorlardı ki, Hitler kendisini yere attı ve Renée'den, kendisini tekmelemesini istedi. Renée buna karşı çıktı, ama Hitler yalvarıyor ve kendisini değersiz olmakla suçluyordu, kendisine her türlü suçlamayı yüklüyordu ve acı çekiyormuş gibi yerlerde sürünüp duruyordu. Manzara, Renée için dayanılmaz olmuştu; sonunda Renée, Hitler'in istediklerini yapmaya razı olup onu tekmeledi. Bundan büyük bir heyecan duyan Hitler, daha çok, daha çok tekmelemesi için Renée'ye yalvarıyordu; bunun, hak ettiğinden de daha iyi olduğunu ve onunla aynı odada bulunmaya değer bir kişi olmadığını söyleyip duruyordu. Renée tekmelemeye devam ettikçe, Hitler'in duyduğu heyecan da artıyordu* (A. Ziessler, 1943).

Renée Muller, bundan kısa bir süre sonra canına kıydı.

Hitler'e âşık olduğu söylenen yukarı sınıftan başka birçok kadın daha vardı ama Hitler'in onlarla cinsel ilişki kurduğunu gösteren yeterli veri bulunmamaktadır. Hitler'e yakın olmuş çok sayıda kadının intihar etmesi –ya da intihara kalkışması– dikkat çekici bir olgudur: Geli Raubal, Eva Braun (iki kez), Renée Muller, Unity Mitford ve Maser'ın bildirdiği kuşkulu birkaç olgu. Hitler'in yıkıcılığının, bu kadınlar üzerinde etkili olduğunu söylemekten insan kendini alamıyor.

Hitler'deki sapkınlığın niteliği ne olursa olsun, ayrıntılar pek belirgin değildir; Hitler'in yaşamı da onun hakkında şu anda bildiklerimizden daha başka şeyler sağlamamaktadır. Gerçekte, Hitler'in cinsel yaşamı konusunda elimizde bulunan kıt verilerin inanılırlığı, en başta, Hitler'in karakteriyle ilgili bildiklerimize dayanmaktadır.

Yetiler ve Yetenekler

Hitler'le ilgili karakterbilimsel çözümleme, karşımıza, çekingen, aşırı özsever, bağlantısız, disiplinsiz, sadist-mazoşist ve

ölüsever bir kişi çıkarmıştır. Hiç kuşkusuz, Hitler oldukça büyük yetilere ve yeteneklere sahip bir adam olmasaydı, bu nitelikler onun kazandığı başarıyı açıklayamazdı.

Neydi bu yetiler ve yetenekler?

Hitler'in yeteneklerinin en büyüğü, insanları etkileme, etki altına alma ve inandırma gücüydü. Hitler'in çocukken bile bu yeteneğe sahip olduğunu görmüştük. Hitler bu yeteneğini kavramıştı ve savaş oyunlarında çocuk çetelerinin önderi olarak oynadığı rolde, daha sonra ilk gerçek izleyicisi olan Kubizek'le ilişkisinde, ardından da Viyana'da Männerheim'ın sakinleriyle olan ilişkilerinde bu yeteneğini uyguluyordu. Devrimden kısa süre sonra, 1919'da, askeri üstleri Hitler'i, askerlere sağcı fikirleri benimsetmekle ve onlarda devrimcilere karşı nefret uyandırmakla görevlendirdiler. Hitler, önemsiz ve küçük bir topluluk olan Sosyalist İşçi Partisi'yle (elli üyeli) bir rastlantı sonucu ilişki kurdu; bir yıl içinde de Parti'nin tartışmasız önderi olmayı başardı; Parti'nin adını Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi olarak değiştirdi, tüzüğünü yeni baştan düzenledi ve Münih'teki en tutulan konuşmacılardan biri olarak kabul edildi.

Hiç kuşkusuz, bütün demagogların temel gücü olan insanları etki altına alma yeteneğinin birçok nedeni vardır.

İlkönce, Hitler'in *manyetizması* olarak adlandırılan ve çoğu gözlemciye (H. Picker, 1965; W. Maser, 1971; A. Speer, 1970) göre, gözlerinden kaynaklanan olgunun Hitler'e karşı olan kişilerin bile, doğrudan doğruya onun gözleriyle karşılaştıkları zaman birdenbire değiştiklerini ortaya koyan birçok anlatı vardır. Münih'te haber alma görevi için eğitim gören askerlere tarih dersi veren Profesör A. von Müller, Hitler'le ilk karşılaşmasını şöyle anlatmaktadır:

> *Dersimin sonunda, küçük bir topluluk dikkatimi çekti ve elimde olmadan durdum. Ortalarında dikilen bir adamdan büyülenmiş gibi ayakta duruyorlardı; ortalarındaki bu adam, genizden gelen tuhaf bir sesle hiç durmadan ve gitgide artan bir heyecanla konuşuyordu; dinleyenlerin heyecanına konuşan adamın heyecanı neden oluyormuş ve aynı zamanda, konuşan adamın sesindeki güç, dinleyenle-*

rin heyecanından kaynaklanıyormuş gibi garip bir duyguya kapıldım. Kısa, kırpık bir bıyığa ve dikkat çekecek ölçüde iri, uçuk mavi, buz gibi soğuk, delice parlayan gözlere sahip ... solgun, zayıf bir yüz gördüm (W. Maser, 1971).

Hitler'in gözlerinin mıknatıs gibi etkileyici niteliklerinden söz eden birçok anlatı vardır. Hitler'i resimlerinden başka hiçbir yerde görmedim; bu resimler de söz konusu alışılmadık nitelik konusunda son derecede yetersiz bir izlenim vermekten öteye geçmemektedir; bu yüzden, söz konusu niteliğin nasıl bir şey olduğu konusunda ancak yorum yapabilirim. Bununla birlikte, aşırı özsever kişilerle –özellikle de aşırı bağnaz kişilerle– ilgili olarak sık sık yapılan bir gözlem, bu yorumu kolaylaştırmaktadır. Bu gözleme göre, böylesi kişilerin gözlerinde çoğu kez özel bir pırıltı görülür, bu pırıltı, onlara, çok güçlü, başka dünyadan gelmiş gibi ve inançlı bir görünüş kazandırır. Aslına bakılırsa, son derecede inançlı, ermişlik düzeyine yakın bir adamın gözlerindeki anlatımı, aşırı özsever, hatta bazen yarı-çılgın bir adamın gözlerindeki anlatımdan ayırmak her zaman kolay değildir. Bu ayrıma olanak veren tek nitelik, sıcak bir tutumun varlığı ya da yokluğudur ve Hitler'in bakışlarının soğuk olduğu, tüm yüz anlatımının soğuk olduğu, Hitler'de sıcaklığa ya da sevecenliğe rastlanmadığında herkes görüş birliği içindedir. Bu özellik –gerçekten de birçok kişi üzerinde yarattığı gibi– olumsuz bir etki yaratabilmekle birlikte, çoğu kez manyetik gücü artırır. Bir yüzden yansıyan soğuk acımasızlık ve insanlıktan yoksunluk, korku yaratır; kişi, korkmayı değil, daha çok hayranlık duymayı yeğler. "Huşu" sözcüğü, bu duygu bileşimini en iyi biçimde anlatır; huşu, korkunç bir şeyi anlattığı gibi, hayranlık duyulacak bir şeyi de anlatır.[27]

Hitler'in etkileyiciliğindeki bir başka etmen, aşırı özsever bir karakter taşıması ve başka pek çok özsever gibi, görüşlerinden sarsılmaz biçimde *emin* olmasıydı. Bu olguyu anlamak için, bildiğimiz kadarıyla ölüm dışında hiçbir şeyden emin olamayacağımızı dikkate almamız gerekir. Ama hiçbir şeyde kesinlik bulunmadığını söylemek, her şeyin tahmine dayandığı anlamına gelmez. Usa, gerçekçi gözleme, eleştirel dü-

şünceye ve imgelem gücüne dayanan bilimsel bir tahminden tutun da bir varsayıma, bir kurama kadar, kesinliğe gitgide daha çok yaklaşan şeyler vardır. Bu yetilere sahip olan biri için, göreceli belirsizlik kabul edilebilir bir şeydir çünkü onun yeteneklerini etkin biçimde kullanmasından kaynaklanır; oysa kesinlik, ölü olduğu için sıkıcıdır. Ama bu yeteneklerden yoksun olanlar için, özellikle de yirmili yıllarda Almanya'da var olan toplumsal ve ekonomik belirsizlik kadar büyük bir belirsizliğin yaşandığı dönemlerde, her konuda kesin konuşan bağnaz, en sürükleyici kişi, kurtarıcı derecesinde bir kişi kimliğine bürünür.

Hitler'in etkisini kolaylaştıran bir etmen de aşırı yalınlaştırma yetisiydi. Konuşmalarında, entelektüel ya da ahlaksal çekincelerin dizginleyici etkisine rastlanmıyordu. Hitler, savunduğu şeye hizmet eden olguları seçiyor, parçaları birbirine bağlıyor ve akla yatkın görünen, en azından eleştiri yeteneğinden yoksun kafalara yatkın görünen bir sav oluşturuyordu. Aynı zamanda da kusursuz bir oyuncuydu; birbirine taban tabana karşıt kişilerin konuşmalarını ve anlamlı el-yüz devinimlerini yansılamakta dikkat çekici bir yeti gösteriyordu.[28] Sesi üzerinde eksiksiz denetim sahibiydi; istediği etkiyi yaratmak için sesiyle bilinçli olarak oynuyordu. Öğrencilerle konuşurken ölçülü ve mantıklı olabiliyordu. Münih'teki kaba ve yontulmamış eski kafadarlarıyla, bir Alman prensiyle ya da generaliyle konuşurken hangi ses tonunun uygun düşeceğini de biliyordu. Çekoslavak ya da Polonyalı bakanların direncini kırıp onları dize getirmek istediği zaman, öfke dolu bir sahne yaratabiliyordu ve Neville Chamberlain'e kusursuz, sevimli bir ev sahibi gibi davranabiliyordu.

Hitler'in *öfke nöbetlerine* değinilmeden, başkalarını etkileme yeteneğinden söz edilemez. Ara sıra meydana gelen bu öfke patlamaları, Hitler hakkındaki basmakalıp yargıya büyük ölçüde katkıda bulunmuştur; özellikle Almanya dışında yaygın olan bu yargı, Hitler'i, sürekli kızgın, bağırıp çağıran, kendini denetleyemeyen bir kişi olarak sunar. Böyle bir tablo kesinlikle doğru değildir. Hitler genellikle gönül alıcı, nazik ve ölçülüydü; kızgınlık nöbetleri, çok seyrek görülmese bile,

yine de istisnai nitelikteydi ama büyük bir yeğinliğe ulaşabiliyordu. Bu öfke patlamaları iki tür durumda meydana geliyordu. Birincisi, konuşmalarında, özellikle de konuşmalarının sonuna doğru. Bu öfke oldukça sahiciydi çünkü Hitler'in, konuşmalarının belli bir yerine gelince tam ve kısıtsız olarak anlatıma kavuşturduğu son derecede gerçek nefret ve yıkım tutkusuyla besleniyordu. Hitler'in nefretini böylesine etkileyici ve bulaşıcı kılan da işte bu sahicilikti. Ama ustalıkla söze dökülen bu nefret anlatımları, gerçek olmakla birlikte, başıboş değildi. Hitler, dizginleri bırakma ve dinleyenlerin coşkularını kamçılama zamanını çok iyi biliyor ve nefretinin sel gibi akmasını önleyen savaş kapaklarını ancak o zaman açıyordu.

Anlaşıldığı kadarıyla, Hitler'in konuşmaları sırasında meydana gelen öfke taşkınlıkları, çocukluğunda, kendisini engellenmiş duyumsadığı zaman tutulduğu huysuzluk nöbetlerinden pek farklı olmayan bir başka niteliğe daha sahiptir.[29] Speer, bu taşkınlıkları, birçok bakımdan Hitler'in "coşkusal yaş"ı olan altı yaşındaki bir çocuğun huysuzluk nöbetleriyle karşılaştırmıştır. Hitler, bu öfke patlamalarını, insanların gözünü korkutmak amacıyla kullanıyordu ama denetlemenin yararlı olduğunu duyumsadığı zaman bunları denetleyebiliyordu da.

En seçkin Alman askeri önderlerinden biri olan General Heinz Guderian'ın anlattığı bir olay, bu durumu açıklayan iyi bir örnektir:

> *"Öfkeden kıpkırmızı kesilmiş yüzü, havaya kalkmış yumruklarıyla tirtir titreyen adam (Hitler) karşıma dikildi, küplere binmiş ve kendini tamamen kaybetmişti (fassungslos)... Sesini gitgide yükselterek bağırıyordu, yüzü çarpılmıştı."* Guderian bu gösteriden hiç etkilenmeyip Hitler'i çılgına döndüren ilk görüşünde diretince Hitler birdenbire değişti, çok sevimli bir biçimde gülümsedi ve ona şöyle dedi: *"Lütfen raporunuza devam edin; bugün savaşı Genelkurmay kazandı"* (A. Bullock, 1965).

Hitler'in öfke patlamaları konusunda Speer'in yaptığı değerlendirmeyi, yazılı kaynaklardaki birçok başka rapor da doğrulamaktadır:

Hitler, büyük tartışma içinde geçen görüşmelerden sonra, kendisine karşı çıkanları alaya alma eğilimi taşıyordu. Bir keresinde, Schuschnigg'in 12 Şubat 1939'da Obersalzberg'e yaptığı ziyareti anlatmıştı. Düzmece bir hırs nöbetiyle, Avusturya başbakanını, durumun ne denli ağır olduğuna inandırdığını ve sonunda dize getirdiğini söylemişti. Hitler, bildirilen bu histeri (dönüşümce) sahnelerinin birçoğunu, belki de dikkatle hazırlayıp sergiliyordu. Genel olarak, özdenetim, Hitler'in en çarpıcı özelliklerinden biriydi. O ilk günlerde Hitler, en azından benim yanımda, kendini yalnızca bir-iki kez kaybetti (A. Speer, 1970).

Hitler'in dikkate değer yetilerinden biri de olağanüstü *bellek gücü*'ydü. P. E. Schramm bu konuda canlı bir tanımlama yapmaktadır:

Hitler'in herkesi –büyüsel etkisi altında olmayanları bile– birçok kez şaşkına çeviren bir yeteneği, şaşırtıcı belleğiydi; bu, Hitler'in bir zamanlar okuduğu kitapların yazarı olan Karl May'ın romanlarındaki karakterler gibi önemsiz ayrıntıları bile, 1915'te bindiği bisikletin markasını bile tam olarak koruyabilen bir bellekti. Hitler, siyasal yaşamındaki tarihleri, kaldığı hanları, geçtiği caddeleri eksiksiz anımsıyordu (H. Picker, 1965).

Hitler'in rakamları ve teknik ayrıntıları –herhangi bir silah türünün tam çapını ve erimini, denizdeki ve ülke limanlarındaki denizaltıların sayısını ve askeri önem taşıyan birçok başka ayrıntıyı– anımsama yeteneğini birçok rapor ortaya koymaktadır. Hitler'in generalleri, gerçekte büyük bir bellek başarısından başka bir şey olmayan onun bilgilerinin kusursuzluğundan çoğu kez derinlemesine etkileniyorlardı; bu da hiç şaşırtıcı değildir.

Bu, bizi, Hitler'in *bilgeliği*'yle ve *bilgisi*'yle ilgili olan çok önemli bir soruna getirmektedir: Hitler'e yeniden saygın bir görüntü kazandırma yönünde gitgide güçlenen bir eğilimin gözlendiği ve Hitler'in büyüklüğüne duyulan su katılmamış bir hayranlığın, eski Nazilerce yazılan birçok yeni kitapta dile getirildiği günümüzde, özel önem taşıyan bir sorudur bu.[30]

Maser, biraz çelişkili bir tutum almaktadır. Maser, Hitler'in kendi engin bilgisi hakkında söylediği tekyanlı sözlerden bir-

çoğunun, nesnel kanıtlara dayanmadığı için kuşkuyla karşılanması gerektiği konusunda okuyucuyu uyarmaktadır (Sözgelimi, Hitler, her akşam bir tane ciddi kitabı okuyup bitirdiğini ve yirmi iki yaşından beri dünya tarihini, sanat, kültür, mimarlık tarihini ve siyaset bilimini ciddi olarak incelediğini öne sürmüştü). Başlangıçta yaptığı bu uyarıya karşın Maser, kaynak göstermeden, "güvenilir" tanık anlatımlarına dayanarak, okuldaki son yıllarında Hitler'in, bilim ve sanat alanlarındaki ağır yapıtları incelemeye başladığını, özümsediğini bildirdiği tarih dallarında son derecede geniş bilgi sahibi olduğunu ileri sürmektedir. Hitler'in bilgisine ilişkin böyle bir değerlendirmenin eleştirellikten ne denli yoksun olduğunu, çarpıcı bir örnek ortaya koyabilir; Maser'ın yazdığına göre, Hitler'in *Zwiegespräche*'de söylediği sözler, "daha önce, hem halk önünde hem de özel konuşmalarında inandırıcı biçimde kanıtladığı şeyi: Kutsal Kitap ve Talmud hakkındaki dikkat çekici bilgisini" doğrulamaktadır (W. Maser, 1971). Talmud çok kapsamlı ve ağır bir yapıttır ve Talmud konusunda "dikkat çekici bilgi"yi, ancak bu yapıtı incelemeye yıllarını vermiş biri kazanabilir. Gerçekler yalındır: Hitler'in içli dışlı olduğu Yahudi karşıtı yazında, Yahudilerin uğursuz niteliğini kanıtlamak için bazen çarpıtılarak ya da bağlamından koparılarak Talmud'dan alınmış birçok tümce aktarılmaktaydı. Hitler bu deyişleri anımsıyor ve dinleyicilerini kandırıp bütün bir yazını yuttuğuna inandırmaya çalışıyordu. Dinleyicilerini bu yolla kandırmış olması aklın alacağı bir şey değildir; otuz yıl sonra bir tarihçiyi hâlâ kandırabiliyor olması üzücü bir şeydir.

Hitler gerçekten de çok hazırcevap biriydi, güneşin altındaki hemen hemen her şey hakkında bilgi sahibi olduğu kurumuyla konuşabiliyordu. *Sofra Söyleşileri*'ni (H. Picker, 1965) okuyan herkes de kolayca bu inanca kapılabilir. Taşılbilim konusunda, insanbilim konusunda, tarih, felsefe, din, kadın ruhbilimi ve dirimbilimin her yönü konusunda ahkâm kesiyordu.

Hitler'in bilgeliğine ve bilgisine ilişkin eleştirel bir irdeleme nasıl bir görünüm ortaya koyar? Hitler okuldayken, ta-

rih gibi çok ilgisini çeken konularda bile hiçbir zaman ciddi okuma çabası göstermedi. Viyana'da kaldığı yıllarda, zamanının çoğunu caddelerde yürümekle, yapılara bakmakla, taslak çizmekle ve gevezelik etmekle geçirdi. Kararlı inceleme ve ciddi, kılı kırk yarıcı okuma yeteneği savaştan sonra doğabilirdi ama bu konuda, Hitler'in kendi savlarından başka hiç kanıt yoktur (Hitler'in savaş sırasında Schopenhauer'ın bir kitabını yanında taşıdığı sanılmaktadır. Ama bu kitabın ne kadarını okuduğunu bilemiyoruz). Öte yandan, *Sofra Söyleşileri*, Hitler'in konuşmaları ve *Kavgam* üzerinde yapılacak bir incelemeden anlaşılacağı üzere, gerçekten de Hitler, olguları derleyip toparlayıp belleğine yerleştirme ve daha sonra, kendi tekyanlı görüşlerini desteklemek için, olanak buldukça bunlardan yararlanma konusunda çok büyük yeteneğe sahip olan doymak bilmez ve hırslı bir okuyucu olmalıdır.

Az çok yansız bir gözle okunduğunda, *Kavgam*'ın, sağlam bilgilere sahip bir adamın yapıtı değil, kurnazca –ama dürüstlüğe sığmayan bir tutumla– düzenlenmiş bir propaganda kitapçığı olduğu görülecektir. Hitler'in konuşmalarına gelince, bunlar, son derece etkili olmakla birlikte, eğitim-öğrenim görmüş (kendi kendine ya da başka bir yolla) bir adamın değil, yaygaracı bir demagogun konuşmalarıydı. *Sofra Söyleşileri*'nde, Hitler en yüksek söyleşme düzeyinde görülür. Ama bu söyleşiler, Hitler'in, hiçbir şeyde sağlam bir temele dayanmayan, bir bilgi alanından ötekine rasgele atlayan, ancak korkunç belleği sayesinde bilgilenmek amacıyla kendine özgü bir biçimde okuduğu şeylerden derlediği bütün bilgi kırıntılarını az çok tutarlı bir bütün halinde birleştirmeyi başaran doğuştan yetenekli bir yarı-aydın olduğunu da açığa çıkarır. Bazen Hitler, temel bilgilerden yoksun olduğunu ortaya koyan büyük gaflar yapmıştır ama genel olarak, dinleyenlerinin büyük olasılıkla tümünü değilse bile çoğunu etkilediği anlaşılmaktadır.

(*Sofra Söyleşileri*'nin Hitler'in konukları üzerindeki etkisini belirlemeye çalışırken, onu dinleyen adamların iyi öğrenim görmüş ve zeki kişiler olmalarına karşın, bunlardan bazı-

larının Hitler'den büyülenmişçesine etkilendiklerini ve bu nedenle, onun daldan dala atlayarak yaptığı konuşmaların temelsizliğini göz ardı etme eğilimi gösterdiklerini unutmamak gerekir. Bu kişiler, Hitler'in kendisinden çok emin olarak değindiği konuların son derece geniş olmasından da etkilenmiş olabilirler; entelektüel dürüstlük geleneğiyle yetişmiş bu kişilere, karşılarında oturan adamın büyük ölçüde palavra attığına inanmak güç gelmiş olmalıdır.)

Eldeki verilerden anlaşıldığına göre, Hitler, bir-iki istisna dışında, bağnaz önyargılarına aykırı düşen ya da eleştirel ve nesnel düşünce gerektiren hiçbir şey okumamıştı. Karakterine uygun olarak, Hitler'i okumaya yönlendiren güdü, bilgi isteği değil, başkalarını –ve kendisini– inandırma tutkusuna elverişli malzeme toplama gereksinmesiydi. Hitler, okuduğu her şeyin kendisine heyecan vermesini istiyordu; önyargılarını doğrulayarak dolaysız heyecansal doyum elde etmek peşindeydi. Nasıl ki yalnızca Wagner'ın müziğine ilgi duyuyor ama Bach ya da Mozart'ın müziğine ilgi duymuyorduysa, kalıtım ve sabır gerektiren, hakikatin güzelliğini taşıyan kitaplara da ilgi duymuyordu. Basılı sayfaları yutarcasına okuyordu ama bu okuma bütünüyle alıcı ve açgözlü bir nitelik taşıyordu. Herhangi bir alanda bu biçimde okunabilecek ağırbaşlı kitap sayısı çok azdır; bu tür okuma için uygun şeyler, Darwincilikle ilgili çok tutulan kitapların yanı sıra siyasal kitapçıklar ve sözde bilimsel kitaplar (örneğin, Gobineau ya da Chamberlain'in kapışılan kitapları) ve Hitler'in kendisine uyan malzemeleri derleyebileceği, kolay anlaşılır başka kitaplardır. Hitler, gerçekten ilgi duyduğu mimarlık ve askerlik tarihi gibi konularla ilgili kitaplar da okumuş olabilir ama bu konularda ne kadar okuduğunu bilemiyoruz. Genel olarak, o günlerde çok tutulan yazını (güncel konulara ilişkin kitapçıklar da dahil) okuduğu kabul edilebilir; Hitler bu kitaplarda, daha ağırbaşlı kaynaklardan yapılmış birçok alıntı buluyor, bu alıntıları belliyor ve sırası gelince, sanki özgün kaynakları okumuş gibi, bunları aktarıyordu. Gerçek sorun, Hitler'in kaç kitap okuduğu değil, aydın bir kişide bulunan temel niteli-

ği –bir başka deyişle, bilgiyi özümlerken nesnel ve mantıklı davranma yetisini– kazanıp kazanmadığıdır. Sık sık, Hitler'in kendi kendini eğitmiş bir adam olduğu söylenmiştir ama bu terim yanıltıcıdır: Hitler, *kendi kendini eğitmiş* bir adam değil, *yarı-eğitilmiş* bir adamdı ve onda bulunmayan öteki yan, bilginin ne olduğu konusundaki bilgiydi.

Hitler'in özünde eğitim-öğretimden yoksun olduğu, başka bir biçimde daha açığa çıkmaktadır. Hiç kuşkusuz Hitler, öğrenim görmek ve bilgisini artırmak için her alandan Alman bilginlerini çağırma olanağına sahipti. Ne var ki, Speer'in yanı sıra Schramm'ın da bildirdiğine göre, Hitler, bu yola başvurmaktan hemen hemen tümüyle kaçındı.[31] Özsever ve yetkeci karakterlerde *sık sık* görüldüğü gibi, Hitler de herhangi bir bakımdan kendisine denk –ya da kendisinden üstün– olanların yanında huzursuz oluyordu. Hitler, şaşmaz düşmez kişi rolünü oynayabileceği bir konumda bulunmak zorundaydı; bu koşul yerine getirilmezse, tıpkı ağırbaşlı bir kitabın yapacağı gibi, böyle bir tartışma da Hitler'in şişirilmiş bilgi kuruntusunu tehdit ediyordu.

Hitler'in uzmanlardan kaçınmasının tek istisnası, onun mimarlarla, özellikle de Profesör P. L. Troost'la olan ilişkisinde görülür. "Troost, Hitler'e boyun eğen biri değildi. Örneğin, Hitler apartman dairesine geldiği zaman, Troost hiçbir zaman onu merdivenlerde karşılamazdı, giderken de merdivenlere dek uğurlamazdı. Bununla birlikte, Hitler'in Troost'a duyduğu hayranlık eksiksizdi. Hitler, Troost'un karşısında hiçbir zaman densiz ve tartışkan değildi; onun yanında sanki bir öğrenci gibi davranıyordu" (A. Speer, 1970). Speer'in kitabında yayımlanan bir fotoğrafta bile, Hitler'in profesör karşısındaki çekingen denebilecek duruşu görülebilir. Bana kalırsa, Hitler'in Troost karşısında böyle davranmasının nedeni, daha önce vurguladığım, mimarlığa duyduğu ilgidir.

Hitler'in tarih ve felsefe beğenisi gibi müzik ve resim beğenisini de hemen hemen bütünüyle tutkuları belirliyordu. Hitler Obersalzberg'deyken, her akşam yemekten sonra iki film izliyordu; en sevdiği filmler, operetler ve müzikallerdi; gezi filmlerini, doğayla ilgili filmleri ya da eğitici filmleri

hiç seyretmezdi (A. Speer, 1970). Hitler'in *Fredericus Rex* gibi filmlerden çok hoşlandığına daha önce değinmiştim. Hitler, müzik dalında, hemen hemen yalnızca operetlerle ve Wagner müziğiyle ilgileniyordu; Wagner'in duygusallığı, Hitler üzerinde bir tür tonik etkisi yaratıyordu. Hanfstaengl, çoğu kez Hitler'e birkaç dakika Wagner dinletirdi, özellikle de onun kendisini bıkkın ve sıkıntılı duyumsadığı zamanlarda yapardı bunu; o zaman Hitler, güç verici bir ilaç almış gibi canlanırdı.

Bir zamanların ressamının resme ciddi bir ilgi gösterdiğini ortaya koyan hiçbir kanıt yoktur. Hitler, gördüğü bir müzeye girip içerideki resimlere bakmak yerine, müzenin dışına, mimari yapısına bakmayı yeğliyordu. Hanfstaengl, 1920'li yılların başlarında Berlin'deki Kaiser Friedrich Müzesi'ne yaptıkları bir ziyareti canlı bir biçimde betimlemektedir. Hitler'in gelip önünde durduğu ilk resim, Rembrandt'ın *Altın Miğferli Adam* adlı tablosuydu. Hitler, bu ziyarette yanına aldığı bir Parti üyesinin genç oğluna, "Bu eşsiz değil mi?" dedi. "Kahramanca, askerce anlatımına bak. Rembrandt'ın, ara sıra modellerini Amsterdam'daki Yahudi semtinden sağlamış olsa bile, yine de Ari ve Cermen olduğu burada görülebiliyor."

"Ressam" Hitler, en çok kartpostalları ve eski gravürleri kopya ediyordu; işlediği konular çoğunlukla yapıların önyüzleriydi ("mimari çizim"); ama kır manzaraları, portreler ve reklam resimleri de yapıyordu. Hitler'e yol gösteren biricik ilke, kolay satılabilirlikti ve daha önce gördüğümüz gibi, alıcı bulan bazı taslaklarla suluboya resimleri yeniden yapıyordu. Hitler'in çizimleri ve resimleri, bu yöntemle resim yapan bir adamdan beklenebilecek niteliği yansıtıyordu. Bu resimler hoştu ama canlılıktan ve kişisel anlatımdan yoksundu. Göründüğü kadarıyla, Hitler'in çalışmaları içinde en iyi olanlar, mimari taslaklarıydı. Ama savaş sırasında olduğu gibi, kopya yapmadığı zaman bile, Hitler'in resimlerinde ayrıntılara tıpatıp uyan, yavan ve bilgiç taslağı bir üslup göze çarpıyordu; "iyi kotarılmış" olmalarına karşın, bu resimlerde hiçbir kişisel tepi hissedilmiyordu (A. Speer, 1970). Kendisini resim yapmaya yönelten güdünün, geçimini sağlama isteğin-

den başka bir şey olmadığını ve yalnızca bir "küçük ressam" *(ein kleiner Maler)* olduğunu, daha sonra Hitler de kabul etmiştir. Hitler, kafa dengi fotoğrafçı Hoffmann'a 1944'te şöyle demiştir: "Ressam olmak istemiyorum. Yalnızca geçimimi sağlayabilmek ve öğrenim görebilmek için resim yaptım" (W. Maser, 1971). Hitler'in ticari bir ressam, resim yeteneğine sahip bir kopyacı olduğu; büyük bir ressam olma yetisine sahip olmadığı sonucuna ulaşılabilir.[32]

Speer'in elinde bulunan yüzü aşkın taslağa bakılınca, Hitler'in özgünlükten yoksun olduğu yolundaki bu izlenim pekişmektedir. Yetkili bir resim uzmanı olmamama karşın, bu taslaklardaki aşırı bilgiççe ve cansız karakterin, ruhsal bakımdan duyarlı olan hiç kimsenin gözünden kaçamayacağına inanıyorum. Sözgelimi, bir tiyatronun içini betimleyen bir taslağın küçük bir ayrıntısını Hitler birçok kez hemen hemen hiç değişiklik yapmadan yinelemiştir; benzer biçimde, bir dikilitaş taslağını da birçok kez yinelemiştir. Bazı resimler kişisel anlatımdan yoksun olmakla birlikte, güçlü kalem vuruşlarındaki saldırganlık bazen görülebilmektedir. Ne ilginçtir ki, (1925 ve 1940 yılları arasında yapılmış) bu taslakların arasına, resimle hiç ilintisi olmayan denizaltı, tank ve başka askeri araç-gereç çizimleri serpiştirilmiştir.[33]

Hitler'in resme çok az ilgi göstermesi gerçeği, bizi onun mimarlığa duyduğu ilginin içtenlikli olmadığı varsayımına götürmemelidir. Bu, Hitler'in kişiliğinin anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır çünkü mimarlık, Hitler'in yaşamındaki biricik içten ilgiymiş gibi görünmektedir. Bununla anlatmak istediğim, özsever niteliği ağır basmayan, yıkıcılık dışavurumu olmayan ve uyduruk olmayan bir ilgidir. Kendisi hakkında yalan söylemeye böylesine alışmış bir adamın ilgilerinin ne ölçüde içtenlikli olduğunu karara bağlamak elbette kolay değildir. Bununla birlikte, Hitler'in mimarlığa yönelik ilgilerinin içtenliğini ortaya koymaya yetecek kadar veri bulunduğuna inanıyorum. Bu bakımdan en önemli olgu, Speer'in son derece canlı bir anlatımla bildirdiği gibi, Hitler'in mimari tasarıları tartışmak için duyduğu sonsuz coşkudur;

burada Hitler'e kendisinden başka bir şeye gösterdiği gerçek bir ilginin yön verdiği görülebilir. Bu tartışmalarda Hitler konferans çekmiyor, sorular soruyordu ve gerçek bir tartışmaya istekle katılıyordu, inandığıma göre, güç tutkusunun güdümündeki bu duygusuz, yıkıcı adamı yeniden yaşama döndüren tek şey, her ne kadar karakterinin toplam etkisi her seferinde Speer'i bitmiş tükenmiş durumda bırakırsa da, mimarlığa olan ilgisiydi. Mimarlıktan söz ettiği zamanlarda Hitler'in değişik bir adam olduğunu söylemek istemiyorum; canavar'ın insan olmaya en çok yaklaştığı anın yalnızca mimarlıktan söz ettiği zamanlar olduğunu anlatmak istiyorum.

Bu yorumlara bakılarak, dış koşullar nedeniyle mimar olma tasarısını bir yana bırakmak zorunda kaldığı yolunda Hitler'in öne sürdüğü savın doğru olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Gördüğümüz gibi, Hitler'in bu amacı gerçekleştirmek için biraz çalışması yeterliydi ama o, bu çabayı göstermedi çünkü ona yön veren etmen, mimarlığa duyduğu sevgi değil, daha çok mutlak güç ve yıkım için duyduğu açlıktı. Hitler'in mimarlığa duyduğu ilginin içtenlikli olduğu yolundaki varsayım, ondaki bu ilginin ya da beğenisizliğin hastalık derecesinde büyüklenmeci niteliğini yadsımaz. Speer'in belirttiği gibi, Hitler, seksenli ve doksanlı yılların yeni-barok üslubunu yeğliyordu; bunu yaparken de bu üslubun Kayzer II. Wilhelm tarafından yaygınlaştırılan yoz biçimlerine geri dönüyordu. Hitler'in mimari beğenisinin başka alanlardaki beğenileri kadar kötü olması şaşırtıcı değildir. Beğeni karakterden ayrılamaz; kendisine yararı dokunabilecek şeyler dışındaki her şey karşısında kör olan Hitler gibi amansız, ilkel, duygusuz bir kişinin kötü beğeni sahibi olması hemen hemen kaçınılmazdır. Yine de bana kalırsa, Hitler'in mimarlığa duyduğu ilginin, karakterindeki tek yapıcı öğe –belki de onu yaşama bağlayan tek köprü– olduğunu belirtmek önemlidir.

Aldatıcı Dış Görünüş

Hitler'in kişiliğini anlamak için, bu amaçsız, tedirgin adamın sevimli, ince, ölçülü, neredeyse utangaç biri kisvesine

büründüğünü kavramak gerekir. Hitler, kadınlar karşısında özellikle ince ve saygılı davranırdı; gerekli zamanlarda onlara çiçek vermeyi ya da göndermeyi hiçbir zaman unutmazdı; kurabiye ve çay sunardı; sekreterleri sandalyelerine oturmadan kendisi de oturmazdı. Schramm, *Sofra Söyleşileri*'ne yazdığı girişte, Hitler'in çevresi üzerinde yarattığı etkinin canlı bir tablosunu çizmektedir: "Hitler'in yakınında bulunanlar, 'patron'un, çevresinde bulunanların sevinçlerine ve üzüntülerine katıldığı, böylece de esenliklerine çok büyük ilgi gösterdiği izlenimini taşıyorlardı. Örneğin, Hitler'in, onların doğum günlerinden önce, hangi armağanın özel bir sevinç yaratacağına kafa yorması..." Hitler'in sofrasındaki topluluğa katılıncaya dek, "onu yalnızca uzaktan uzağa bir 'devlet adamı' olarak algılamış olan" genç Dr. H. Picker,

> *Hitler'in dar çevresine yaydığı insancıllıktan, gençlere gösterdiği iyilikseverlikten, her an gülmeye hazır olmasından son derecede etkilenmişti... Evet, ne ailesi ne de arkadaşı olan adam, Hitler, içinde yer aldığı çevrede iyi bir "yoldaş"tı; yoldaşlığın ne demek olduğunu Birinci Dünya Savaşı'nda öğrenmiş ve bu bilgiyi daha sonraki yaşamına da taşımıştı. Hitler'in çevresindekiler, güzel ve iyi giyimli kadınlara nasıl güçlü bir tepki gösterdiğini biliyorlardı. Çocuklardan çok hoşlandığını biliyorlardı; Hitler'in köpeklerine nasıl düşkün olduğunu ve bu hayvanların davranışlarını inceleyebildiği zaman nasıl rahatladığını gözlemlerinden biliyorlardı* (H. Picker, 1965).

Hitler, bu arkadaş canlısı, sevimli, ince, anlayışlı adam rolünü çok iyi oynayabiliyordu; bunun nedeni, yalnızca kusursuz bir oyuncu olması değil, aynı zamanda da rolünü sevmesiydi. Kendi yıkıcılığının derinliği konusunda en yakın çevresini aldatmak ve her şeyden önce de kendisini kandırmak onun için büyük değer taşıyordu.[34]

Hitler'in davranışlarında içtenlikli bir incelik ya da iyi niyet öğesinin bulunup bulunmadığını kim bilebilir? Böyle bir öğenin bulunduğunu varsaymamız gerekir çünkü incelik ve sevecenlik izlerinden bütün bütüne yoksun olan pek az kişi vardır. Bununla birlikte, Hitler'in karakteri hakkında

öğrendiğimiz şeylerin geri kalan bölümü, bu inceliğin büyük ölçüde bir kisveden başka bir şey olmadığı varsayımına yol açmaktadır. Sözgelimi Hitler'in doğum günlerine gösterdiği titizlik, bir beyefendi olarak etkilemeyi amaçlamadığı Eva Braun'a olan davranışlarıyla çelişiyordu. Hitler'in gülüşüne gelince; besbelli ki Picker, bu gülüşün özel niteliğini ayırt edecek ölçüde duyarlı değildi. Picker'in kaydettiği üzere, savaşta gösterdiği yoldaşça tutumla ilgili olarak, Hanfstaengl, Hitler'in komutanı tarafından yazılan bir raporu aktarmaktadır. Bu raporda belirtildiğine göre, Hitler istekli ve görevine bağlı bir asker olmakla birlikte, "Arkadaşlarına karşı kendini beğenmiş tutumlarından ve üstlerine dalkavukluk yapmasından dolayı daha çok yükselme olanağından yoksun bırakılmıştır" (E. Hanfstaengl, 1970). Hitler'in çocuklara gösterdiği sevgiye –pek çok politikacı tarafından sergilenen bir özellik– gelince; Speer bu sevginin içtenliğinden kuşku duymaktadır.[35] Hitler'in köpeklere gösterdiği sevecenlikle ilgili olarak, Schramm bu sevecenliğin niteliğini açığa çıkarmaktadır. Schramm'ın yazdığına göre, Hitler, karargâhının bulunduğu yerde, piyade eğitiminde kullanılanlara benzeyen bir engelli koşu yolu yapılmasını buyurmuştu; köpekler bu koşu yolunda, akıllılıklarını ve korkusuzluklarını kanıtlamak zorundaydılar. Köpeklerin bakımından sorumlu olan astsubay, art arda verilen "fırla" ve "dur" komutlarına köpeklerin nasıl hızlı uyabildiklerini Schramm'a göstermişti. Schramm şu yorumda bulunmaktadır: "Bir köpeği değil bir makineyi izliyormuşum gibi bir izlenime kapıldım ve Hitler'in bu köpekleri eğitmesinde ağır basan amacın, onlardaki istenci yok etmek olup olmadığını merak ettim" (H. Picker, 1965).

Schramm, Hitler'in biri arkadaşça diğeri de ürkütücü olmak üzere iki yüzü olduğunu –ve her iki yüzün de gerçek olduğunu– yazmaktadır. Jekyll ve Hyde kişiliğinden söz edilirken, her ikisinin de gerçek olduğunu anlatmak için çoğu kez aynı görüş dile getirilir. Ne var ki bu görüş, özellikle Freud'dan beri, ruhbilimsel bakımdan savunulamaz niteliktedir. Gerçek ayrım, karakter yapısının bilinçdışı özeği ile bir

kişinin oynadığı rol arasındadır; ussallaştırmalar, ödünlemeler ve altta yatan gerçekliği gözlerden gizleyen diğer savunma düzenekleri bu rol kapsamına girer. Freud'u işe katmasak bile, bu görüş çoğu kez tehlikeli biçimde böncedir. Yalnızca sözleriyle –ki bu önemsizdir– değil tüm davranışlarıyla, tutumlarıyla, ses tonlarıyla ve anlamlı el yüz hareketleriyle aldatan insanlarla karşılaşmamış birisi var mıdır ki? Bürünmek istedikleri karakterin oldukça iyi bir temsilini verebilecek beceriye sahip birçok birey vardır; bunlar rol yapmakta öyle ustadırlar ki, bazen, ruhbilimsel anlamda bön olmayanları bile aldatırlar. Kendi içinde merkezini bulamamış, içtenlikli ilkelerden, değerlerden ya da kanılardan yoksun bir kişi olan Hitler, nazik beyefendiyi "oynayabiliyor" ve rol yapmakta olduğunun ayırdına o anda varamıyordu.

Hitler, bu rolü seviyordu ama yalnızca kandırmak için değil; onun bu rolü sevmesi, toplumsal geçmişiyle bağlantılıydı. Burada asıl anlatmak istediğim, Hitler'in babasının evlilikdışı bir çocuk, annesinin eğitim görmemiş olması gerçeği değil, ailesinin özgül toplumsal durumudur. Hitler'in babası, bir ölçüde işinden, bir ölçüde de kişisel nedenlerden dolayı, ailesiyle birlikte çeşitli zamanlarda beş ayrı kasabada oturdu. Bundan başka, bir ara imparatorluk gümrük görevlisi olması onu, toplumsal bakımdan yöredeki orta sınıftan biraz ayırıyordu; gelir ve toplumsal konum bakımından onların dengi olmasına karşın, bu bir gerçekti. Bu nedenle Hitler ailesi, yaşadığı çeşitli yerlerdeki orta sınıf toplumuyla hiçbir zaman tam olarak bütünleşemedi. Bunun yanı sıra, parasal bakımdan iyi durumda olmasına karşın, kültürel bakımdan kentsoylu yaşamının aşağı düzeyinde bulunuyordu. Baba, aşağı düzeydeki bir toplumsal katmandan geliyordu, yalnızca siyasetle ve arılarla ilgileniyordu, boş zamanının çoğunu meyhanede geçiriyordu; anne eğitim-öğretim görmemişti ve yalnızca ailesiyle ilgileniyordu. Bu durumda, hırslı, kendini beğenmiş bir genç olan Hitler, kendisini toplumsal bakımdan güvensiz duyumsamış, orta sınıfın daha varlıklı, daha bolluk içinde yaşayan düzeylerinde görünmeyi istemiş olmalıdır.

Hitler daha Linz'deyken, şık giysilere özeniyordu; yürüyüşe çıktığı zamanlarda, özene bezene giyiniyor ve elinde bir asa taşıyordu. Maser'ın bildirdiğine göre, Hitler Münih'teyken takım elbise (beyaz kravat) giyiyordu, takım elbiseleri her zaman düzenli ve kırışıksızdı. Daha sonra, üniforma, giysi sorununu çözdü ama tutum ve davranışlarıyla, iyi yetişmiş bir kentsoylu gibi görünmek istiyordu. Çiçekler, evini döşeyiş biçimi ve genel tutumları, "belli bir yere ulaştığı"nı kanıtlamaya yönelik biraz zorlama bir girişimi açığa vuruyordu. Hitler tam anlamıyla *bourgeoisgentiihomme*'du (kentsoylu beyefendi); beyefendi olduğunu göstermek için yanıp tutuşan bir *nouveau riche*'ti (sonradan görme).[36] Hitler daha aşağıdaki sınıflardan iğreniyordu çünkü onların sınıfından olmadığını kanıtlamak zorundaydı. Hitler, köksüz kalmış bir adamdı; bunun başta gelen nedeni, kendisini Alman gibi göstermeye çalışan bir Avusturyalı olmasından çok, herhangi bir toplumsal sınıfa kök salmamış olmasıydı. Hitler işçi sınıfından değildi; ne de kentsoylu sınıfındandı. O, yalnızca ruhsal bakımdan değil, toplumsal bakımdan da yalnız bir adamdı. Yalnızca en arkaik kökleri –ırk ve kanla ilgili kökleri– algılayabiliyordu.

Hitler'in yukarı sınıflara duyduğu hayranlık, kesinlikle seyrek rastlanan bir olgu değildir; örneğin, aynı dönemde yaşamış Ramsay MacDonald gibi sosyalist önderler arasında da aynı tutuma –çoğunlukla iyice bastırılmış olarak– rastlıyoruz. Böylesi kişiler, orta sınıfın aşağı katmanlarından geliyorlardı ve en büyük özlemleri, yukarı sınıftan, sanayicilerden, generallerden "kabul görmek"ti. Hitler'in gözü daha yüksekleredeydi; gerçek iktidarı elinde bulunduranları, bu iktidarı kendisiyle paylaşmaya zorlamak istiyordu; hatta daha belirgin bir anlamda, kendisine boyun eğmelerini istiyordu. Başkaldırıcı, bir *işçi* partisinin önderi Hitler, iktidara gelmeden önce zenginlere karşı birçok söz söylemesine karşın, onlara ve yaşam biçimlerine büyülenmişlik ölçüsünde hayrandı. Nazik, anlayışlı adam görünümündeki Hitler, bir roldü; Hitler'in "ait olma" ve bir "beyefendi olma" isteği gerçekti. Hitler bir bakıma acayip bir kişiydi; Yok etme tutkusunun güdümünde

bir adam, arkaik tutkulardan oluşmuş bir yanardağdı ama iyi yetişmiş, anlayışlı, hatta zararsız bir beyefendi gibi görünmeye çalışıyordu. Hitler'in, çeşitli nedenlerden dolayı aldatılmakta hiçbir sakınca görmeyen birçok kişiyi aldatabilmesine şaşmamak gerekir.

Hitler'de somutlaşan eksiksiz kentsoylu ve cani bileşiminin tuhaf bir simgesi, onun, birlikte intihar etmelerinden kısa süre önce sığınakta Eva Braun'la evlenmesidir. *Petit bourgeois* (küçük kentsoylu) Hitler'in oynaşına tanıyabileceği en büyük ayrıcalık ve bütünüyle geleneksel, kentsoylu değer ölçülerine bağlı olan oynaşının ulaşabileceği en yüksek başarı, resmi evlilikti. Her şey kurallara çok uygundu; evlenme törenini uygulamaya yetkili uygun memurun bulunması gerekiyordu; bu iş için saatler harcandı çünkü Berlin'in henüz Sovyet birliklerince ele geçirilmemiş o küçük bölümünde bir evlendirme memuru bulmak çok zordu. Ama Yüce Önder, orada bulunanlardan birini evlendirme memurluğuna atayarak bu bürokratik süreci değiştirebileceği kanısında değildi. Uygun görevli gelinceye dek saatlerce beklemek zorunluydu. Evlilik töreni kurallara tam uyularak gerçekleştirildi, oradakilere şampanya sunuldu, "Beyefendi" Hitler gerektiği gibi davranmıştı ama bunu, oynaşıyla ilişkisini yasalaştırmaya yönelmesini sağlayacak tek şeyin yaklaşan ölüm olduğu gerçeğine açıklık kazandırarak yapmıştı (Hitler, sevecenlik bir yana, azıcık düşünceli biri olsaydı, bu gönül alıcı davranışı bir-iki hafta önce yapabilirdi). Hitler ve katil, daha önce olduğu gibi işlev gördüler. Hitler'in Eva'yla evlenmesi bile, kendisine bağlı olmadığı savıyla Eva'nın eniştesini idam ettirmesine engel olmadı. Bundan bir süre önce de, 1934'ten beri kendisine bağlı olan doktoru Karl Brandt'ı, bir savaş mahkemesinde ölüme mahkûm ettirmişti; bu mahkeme Goebbels, SS Generali Berger ve Gençlik Önderi Axmann'dan oluşuyordu; Hitler ise hem "savcı" hem de en yüksek yetke görevini yürütüyordu. Hitler'in üzerinde direttiği ölüm cezasının gerekçesi, Brandt'ın ailesini Obersalzberg'e getirmeyip "Amerikalıların yanına geçsinler diye" Thuringia'da bırakmasıydı; Brandt'ın,

Amerikalılarla gizlice haberleşmek için karısını kullandığından kuşkulanıyordu (O sıralarda Amerikalılara yaranmaya çalışan Himmler, Brandt'ın yaşamını kurtardı.).

Büründüğü kisvenin kişisel ve toplumsal nedenleri ne olursa olsun, Hitler bu kisveden çok yararlandı. Acımasızlığından ve yıkıcılığından iğrenme duyabilecek birçok yabancı politikacının yanı sıra, Almanya'nın sınai, askeri ve milliyetçi siyasal önderlerini de bu kisvenin yardımıyla aldattı. Hiç kuşkusuz, birçokları bu dış görünüşün arkasındakileri gördüler, ama göremeyenlerin sayısı daha çoktu, böylece, Hitler'in tuttuğu yıkım yolunda yürümesine olanak veren elverişli bir ortam yaratılmış oldu.

İstenç ve Gerçekçilik Kusurları

Hitler, sarsılmaz istencini, sahip olduğu en büyük değer sayıyordu. Bunda haklı olup olmadığı "istenç"ten ne anlaşıldığına bağlıdır. Yaşam çizgisi göz önüne alınırsa, ilk bakışta, Hitler gerçekten de olağanüstü istenç gücüne sahip bir adam gibi görünür. Hitler'in amacı büyük bir kişi olmaktı ve başlangıçta bir hiç olmasına karşın, yalnızca yirmi yıl içinde, amaçlarını, kendisinin bile düşlemediği bir düzeyde gerçekleştirdi. Böylesi bir amacı başarmak için olağanüstü bir istenç gerekmez mi?

Ne var ki, Hitler'in çocukluğunda ve gençliğinde ne denli az istenç gücü gösterdiğini anımsarsak, bu anlayış tartışmalı bir nitelik kazanır. Hitler'in hazırlopçu, disiplinsiz ve çaba göstermekten kaçınan biri olduğunu daha önce görmüştük. Büyük istenç gücüyle donatılmış birinde böyle bir şeye rastlamayı bekleyemeyiz. Gerçek şudur ki, Hitler'in "istenç"im dediği şey, tutkularıydı ve o, bu tutkularını gerçekleştirmek için amansız bir akıntıya kapılmıştı. Speer'in söylediği gibi, Hitler'in istenci, altı yaşındaki bir çocuğunki kadar sınırsız ve hamdı. Hiç ödün vermeyen ve engellemeyle karşılaştığında huysuzluk nöbetine tutulan altı yaşındaki bir çocuğun güçlü bir "istenç"e sahip olduğu söylenebilir ama bu çocuğun tepileriyle hareket ettiğini ve düş kırıklığını kabullenme yete-

neğinde olmadığını söylemek daha doğru olacaktır. Hitler, amacını gerçekleştirme olanağı bulamadığı zaman, uygun fırsatın doğmasını beklemekle, aylaklık etmekle ve geçimini sağlayacak kadar çalışmakla yetindi. Birinci Dünya Savaşı'na dek geçen yıllarda amacını gerçekleştirmek için ne en küçük bir fikre ne de kabataslak bir tasarıya sahipti. Savaştan sonraki siyasal durum doğmamış olsaydı, herhalde eskiden olduğu gibi rasgele sürüklenmeye devam ederdi, belki ufak tefek işler tutardı ama disiplinsiz olduğu için bu da çok güç olurdu. Herhalde onun için en uygun meslek, değeri tartışılır bir malın satıcılığını yapmak, kazanacağı başarı da en baştaki zoraki inandırma yeteneğine bağlı olurdu. Ama Hitler, beklemesinin ödülünü gördü; düşsel özlemleri ve büyük inandırma yetisi, toplumsal ve siyasal gerçeklikle birleşti. Gerici subaylar, Hitler'i, yalnızca öteki askerler arasında casusluk etmek üzere değil, onlara gerici, militarist görüşleri benimsetmek üzere de tuttular. Bu küçük başlangıçlarla yola çıkan Hitler, umut ve düşkırıklığı içindeki "küçük adamlar" tarafından çok aranan ve en başta ordunun, ondan sonra da güçlü çevrelerin, satışına dirimsel ilgi duydukları bir malın –milliyetçi, komünizm düşmanı, militarist bir ideolojinin– süper satıcısı oldu. Hitler, bu işte başarılı olduğunu kanıtlayınca, Alman bankacı ve sanayicilerinin önemlice kesimi, ona, iktidarı ele geçirmesine yetecek kadar büyük parasal destek sağladılar.

Bir karar vermek durumunda kaldığında Hitler'de görülen kararsızlık ve kuşku, onun istenç zayıflığını ortaya koymaktadır; bu, birçok gözlemcinin yorumlarına konu olan bir gerçektir. Hitler, güçlü istençten yoksun birçok kişide rastlanan bir eğilime sahipti; bu eğilim, kendisine dıştan dayatıldığı için bir karar vermek zorunda kalmayacağı bir noktaya kadar olayları akışına bırakmaktı. Hitler, ateşi körüklüyor; geri çekilme yollarını gitgide daha çok kapatıyor; durumu, olduğu gibi davranmak *zorunda* kalacağı bir kaynama noktasına getiriyordu. Uyguladığı özaldatma tekniğiyle, kendisini karar vermenin güçlüğünden kurtarıyordu. Hitler'in "karar'ı, gerçekte, kaçınılmaz bir *fait accompli*'ye (oldubittiye)

boyun eğmekten başka bir şey değildi ama yine de kendi eseriydi. Tek bir örnek verecek olursak: Hitler'in, gerici önderi Albay Beck'e büyük sevgi duyduğu Polonya'yı ta başından beri ele geçirmek istediği kuşkulu görünmektedir. Ama Beck, Hitler'in aşırı sayılmayacak isteklerini reddettiği zaman, Hitler öfkeye kapıldı ve Polonya'yla ilgili durumu, savaştan başka bir seçeneğe yer bırakmayan bir noktaya kadar kızıştırdı.

Hitler bir kez belli bir doğrultuda karara varınca, tutturduğu doğrultuyu sarsılmaz bir kararlılıkla ve kazanmaya yönelik "çelik gibi istenç" *denebilecek* bir tutumla izliyordu. Çelişkili gibi görünen bu durumu anlayabilmek için, istenç kavramını kısaca da olsa irdelememiz gerekir, ilkönce "ussal istenç" ile "usdışı istenç" arasında ayrım yapılması yararlı olur. Ussal istenç denilince anladığım ussal bakımdan arzu edilir nitelikteki bir amaca ulaşmaya yönelik etkin çabadır; bu tür istenç için gerçekçilik, disiplin, sabır ve özdüşkünlüğün alt edilmesi gerekir. Usdışı istençle anlatmak istediğim, ussal istenç için gerekli niteliklerden yoksun olan usdışı tutkuların enerjisiyle beslenen hırslı bir uğraştır.[37] Usdışı istenç, bir barajdan fışkıran ırmak gibidir; güçlüdür ama insan bu istencin efendisi değildir; bu istencin güdümünde sürüklenir, bu istençle zorlanır, onun tutsağıdır. Hitler'in istenci, eğer usdışı olarak anlaşılırsa, gerçekten güçlüydü. Ama ussal istenci güçsüzdü.

Hitler'in istenç zayıflığına ek olarak, bir başka niteliği, öteki yetileri yardımıyla başardığı şeyleri yıkma eğilimi taşıyordu: Bu nitelik, gerçeklik duyumunun kusurlu olmasıydı. Daha önce gördüğümüz gibi, Hitler'in gerçeklikle sağlam bağlantı kuramadığı, on altı yaşına dek erkek çocuklarla oynadığı savaş oyunlarına gösterdiği büyük düşkünlükte açıkça göze çarpıyordu. Hitler'in gözünde, bu düşlem dünyası, gerçek dünyadan daha gerçekti. Kafasına koyduğu ressam olma düşüncesi ile gerçeklik arasında pek bir bağlantı yoktu –aslında bu tasarı, boş bir düşten öteye geçmiyordu– ve ticari bir ressam olarak gösterdiği etkinlik, bu düşüncesine hiçbir yönden uygun düşmüyordu. Onun gözünde, insanlar da tam

anlamıyla gerçek değildi; birer araçtan başka bir şey değillerdi; Hitler, çoğu kez kurnaz bir yargıç olmasına karşın, bağlantısız bir kişi olmayı sürdürdü.[38] Bununla birlikte, gerçekliği tam olarak algılayamasa bile, bütünüyle bir düşlem dünyasında da yaşamıyordu. Onun dünyası, gerçeklik ile düşlemin özel bir bileşimini içeren bir dünyaydı; bu dünyada ne hiçbir şey bütünüyle gerçekti ne de hiçbir şey bütünüyle gerçekdışıydı. Hitler, bazı durumlarda; özellikle de kendisine karşı çıkanların güdüleriyle ilgili içgörülerinde, gerçekliği çok iyi değerlendirebiliyordu. İnsanların *söyledikleri*'nden etkilenmiyor, kendisine onların gerçek güdüleri –anıştırılan, hatta tam ayırdına varılmayan güdüleri– olarak görünen şeylerden etkileniyordu. Hitler'in İngiliz-Fransız siyasal davranışlarıyla ilgili değerlendirmesi bunun iyi bir örneğidir. Denebilir ki, Hitler'in utkusu, belli bir anlamda, Mussolini 1935-36'da Etiyopya'ya saldırdıktan sonra İtalya'ya karşı etkili bir abluka uygulanması için Uluslar Birliğince alınan karara uymakta Büyük Britanya'nın isteksiz davranmasıyla başladı. Her türlü yalana ve kaçamağa başvuran İtalya, savaşı sürdürmesi için kesinlikle gerekli olan petrolü almaya devam ediyordu; oysa Etiyopya, dışarıdan silah almakta bile aşılmaz güçlüklerle karşılaşıyordu. Hitler'i yüreklendiren ikinci olay, 1936-39 yılları arasında süren İspanya İçsavaşı'ydı. Büyük Britanya, İspanya'daki anayasal hükümetin savunma amacıyla dışarıdan silah almasına engel oldu; Sosyalist Blum'un yönettiği Fransız hükümeti de Büyük Britanya'nın onayı olmadan harekete geçmeyi göze alamadı. Öte yandan, İspanya'nın içişlerine karışılmamasını sağlamakla görevlendirilen demokratik güçler kurulu, Hitler ya da Mussolini'nin, Franco lehine askeri müdahaleyi sürdürmelerini önlemek için hiç çaba göstermedi.[39] Bundan sonraki olay, Alman ordusunun savaşa bütünüyle hazırlıksız olduğu bir zamanda, 1936'da, Hitler'in askerden arındırılmış Ren bölgesini (Renanya) işgal etmesine karşı direnmeyi Fransız ve İngilizlerin başaramamalarıydı (Hitler'in *Sofra Söyleşileri*'nde belirttiğine göre [H. Picker, 1965], o zamanlar Fransa'da gerçek bir devlet adamı olsaydı, Fransız-

lar onun Renanya'yı işgaline direnirlerdi.). Son adım, Hitler'i ılımlı olmaya çağırmak için Chamberlain'in yaptığı ziyaretti; gerçekte, Hitler'in Büyük Britanya ve Fransa'nın sözlerini yerine getirmeye istekli olmadıkları yolundaki kanısını pekiştirmesi için bu adıma pek gerek yoktu. Bu durumda Hitler, karşı tarafın blöfünü sezen kurnaz bir at taciri gibi, insan davranışları konusunda gerçekçi bir içgörü sergiledi. Göremediği, daha geniş *siyasal* ve ekonomik gerçeklikti. Hitler, Büyük Britanya'nın Kıta'daki güç dengesine duyduğu geleneksel ilgiyi değerlendirmeyi başaramadı; Chamberlain ve çevresinin bütün Tutucular'ın siyasal görüşlerini temsil etmediklerini, hele tüm İngiliz halkının görüşünü temsil etmekten daha da uzak olduklarını kavrayamadı. Becerikli bir adam olmasına karşın, zekâsı çok yüzeysel olan, İngiliz dizgesinin siyasal, ekonomik ve toplumsal dolambaçlarını anlamak için hiçbir hazırlığı bulunmayan Joachim von Ribbentrop'un görüşüne güveniyordu.

Hitler'in Amerika Birleşik Devletleri hakkında gerçek bilgilerden yoksun olmasında ve bu konuda bilgi sahibi olmayı başaramamasında, aynı gerçekçi yargı eksikliği ortaya çıkmaktadır. Hitler, Amerikalıların iyi asker olamayacak ölçüde yumuşak oldukları, Amerika'yı Yahudilerin yönettiği, ülkenin bir devrime yol açabilecek kadar büyük çatışmalarla çalkalanmasından dolayı Amerikan hükümetinin savaşa girmeyi göze alamayacağı gibi yüzeysel fikirlerle yetiniyordu; ilgili bütün raporlar bu konuda görüş birliği içindedir.

Benzer biçimde, Hitler'in stratejisi, gerçekliğin ve nesnel durumun da eksiksiz biçimde değerlendirilemediğini ortaya koymaktadır. P. E. Schramm (1965), pek çok belgeye dayanarak yaptığı derinlemesine çözümlemede, Hitler'in stratejik yaklaşımındaki bu kusura parmak basmaktadır. Schramm, Hitler'in bir strateji olarak sahip olduğu yetenekleri önemsizleştirmeye çalışmamakta ve (General A. Jodl'a dayanarak) atak ve uzakgörüşlü tasarılarla ilgili üç örneğe değinmektedir. Ama 1942 yılından başlayarak, Hitler'in askeri konularla ilgili yargılarında büyük kusurlar baş gösterdi. Hitler, oku-

ma konusundaki tutumunu bu konuda da hiç değiştirmeden sürdürüyordu; askeri raporlardan, tasarılarına uygun düşen verileri ayıklıyor ama kafasında soru işaretleri uyandıran verilerle hiç ilgilenmiyordu. Hitler, askerlerin geri çekilmemesi için verdiği buyruklarla, Stalingrad faciasına ve cephenin başka birçok bölümünde ağır can kayıplarına neden oldu. Schramm, bu buyrukları, "gitgide artan duygusuzluk" olarak nitelemektedir. Hitler'in Ardenlere yönelik son saldırı için yaptığı planlarda, somut taktik durumun içerdiği önemli etmenler göz önüne alınmamıştı. Schramm'ın belirttiğine göre, Hitler'in stratejisi, bir "prestij" ve "propaganda" stratejisiydi. Hitler'in gerçekçilikten yoksun olması, savaşın ve propagandanın bambaşka yasalara ve ilkelere bağlı olduğunu tam olarak kavramasını önlüyordu. Hitler, 24 Nisan 1945'te, intihar etmesinden iki gün önce yaşamına son vermeyi kesin olarak tasarladıktan sonra, "temel önem taşıyan kararların, (uygulanmadan) otuz altı saat önce, Führer'in görüşüne sunulması gerektiği" yolunda bir buyruk yayımlamıştı; Hitler'in gerçekliğe yabancılaşması, bu buyrukla tuhaf bir açıklık kazanmaktadır (P. E. Schramm, 1965).

Hitler'in kusurlu istencinin kusurlu gerçeklik duyumuyla birleşmesi, şu sorunun doğmasına yol açmaktadır: Hitler gerçekten kazanma istencine sahip miydi, yoksa tuttuğu yol, görünürdeki bütün karşıt çabalarına karşın, bilinçsiz olarak toptan yıkıma mı gidiyordu? Çok duyarlı bazı gözlemciler, ikinci durumun geçerli olabileceği kanısında olduklarını dile getirmişlerdir. Hitler konusundaki en duyarlı gözlemcilerden biri olan C. Burckhardt şunları yazmaktadır: "İçinde etkinlik gösteren, doymak bilmez bir nefretle yüklü kişilik, Hitler'in varlığının bilinçdışı bölgelerinde gizlenmiş olmakla birlikte her zaman varlığını sürdüren kesin bir durumla bağlantılıydı: Hitler'in sonunu, korkunç bir başarısızlık ve 30 Nisan 1945'te Reichschancellery'de (Alman Başbakanlık Konutu'nda) gerçekten olduğu gibi, kişisel yok oluş belirleyecekti; böyle bir varsayım öne sürmek, bütün bütüne zorlama bir girişim sayılamaz" (C. Burckhardt, 1965). Speer'in bildirdiğine göre,

Hitler'in mimariyle ilgili tasarılarını büyük bir coşkuyla tartıştığı savaştan önceki yıllarda, Speer, bu tasarıların gerçekleşeceğine Hitler'in yürekten inanmadığını belli belirsiz sezinliyordu; bu açık seçik bir kanı değil, Speer'in bir tür sezgisel duygusuydu.[40] J. Brosse da aynı görüşü dile getirmektedir; Hitler'in kesin utku kazanacağına inanıp inanmadığı, hatta bunu gerçekten isteyip istemediği sorusunu ortaya atmaktadır (J. Brosse, 1972). Hitler'le ilgili çözümlememe dayanarak ben de buna benzer bir sonuca ulaştım. Böylesine yeğin ve her şeyi kapsayan yıkıcılık tutkusuyla dolu bir adamın, varlığının derinliklerinde, utkunun anıştırdığı yapıcı işlevi içtenlikle özlemiş olabileceğinden kuşkuluyum. Doğal olarak, Burckhardt, Speer, Brosse ve ben, onun zihninin bilinçli bölümünü tanımlamıyoruz. Hitler'in kurduğu sanatsal ve siyasal düşlere inanmadığı ve bunları gerçekleştirmek istemediği varsayımı, bütünüyle bilinçdışı bir olgu olarak anlaşılması gereken bir olguyu anlatmaktadır; utkuya ulaşmak istememiş olabileceği sözü, bilinçdışı güdüler kavramı olmaksızın saçma gelmektedir.[41]

Hitler bir kumarcıydı; kendi yaşamıyla olduğu kadar tüm Almanların yaşamıyla da kumar oynadı. Oyun sona erip yenilgi kesinleşince, pişmanlık duymak için bile pek neden kalmamıştı. Hitler her zaman istediği şeyi elde etmişti: Güç sahibi olmuş, nefretini ve yıkım açlığını doyurmuştu. Yenilmiş olması, bu doyumu ondan geri alamazdı. Büyüklük delisi ve yıkıcı, gerçekte kaybetmemişti. Kaybedenler, savaş alanında ölmeyi en hafif acı gibi gören milyonlarca insandı; Almanlar, öteki uluslardan insanlar ve ırksal azınlıkların üyeleriydi. Hitler, acıma diye bir duygudan tümüyle yoksun olduğu için, bu insanların çektikleri, ona hiç acı ya da vicdan ezikliği vermiyordu.

Hitler'i çözümlerken, ağır hastalık göstergesi olan birçok özellikle karşılaştık; çocukluğunda, yarı-içeyönelik bir damarın bulunduğunu varsaydık; aşırı özseverliğe, başkalarıyla bağlantıdan yoksunluğa, gerçeklik algısıyla ilgili kusurlara, yeğin ölüseverliğe rastladık. Hitler'de bir çıldırı, belki de us-

yarılım damarı bulunduğu, rahatlıkla varsayılabilir. Ama buna dayanılarak onun bir "deli" olduğu, bazen söylendiği gibi çıldırılı (psikozlu) ya da yansıtımcalı (paranoyak) bir hasta olduğu söylenebilir mi? Bana kalırsa, buna verilecek yanıt olumsuzdur. Hitler, delilik damarı taşımasına karşın, amaçlarını gerektiği gibi ve –bir süre için– başarıyla izleyecek kadar aklı başında bir kişiydi. Özseverliğinden ve yıkıcılığından dolayı yaptığı tüm yargı yanlışlarına karşın, Hitler'in, hiçbir zaman apaçık çıldırı tepkileri göstermeyen çok yetenekli bir demagog ve politikacı olduğu yadsınamaz. Bedensel ve zihinsel bakımlardan çöktüğü son günlerinde bile denetimi elden kaçırmadı. Hitler'deki paranoya eğilimlerine gelince; kuşkuculuğu –ona karşı düzenlenen çeşitli komploların ortaya koyduğu gibi– kolayca bir paranoya belirtisi sayılamayacak kadar gerçekçi temellere dayanıyordu. Hiç kuşkusuz, Hitler bir mahkemede (son derecede yansız bir mahkemede bile) sanık sandalyesinde otursaydı, deli olduğu yolundaki bir dilekçenin kabul edilme şansı olmazdı. Bununla birlikte, alışılmış anlamda psikozlu bir adam olmasa bile, dinamik anlamda, kişilerarası ilişkiler anlamında çok hasta bir adamdı. Daha önce irdelendiği üzere, ruh hekimliğinde kullanılan yaftaların geçerliliği tartışmalıdır; işte bu durum, Hitler'in deli sayılıp sayılamayacağı sorusuna yanıt vermeyi güçleştirmektedir. Psikoz eğilimi ile kesin psikoz arasındaki ayrıma ilişkin yargılar, bir kişinin tutukevine mi, yoksa akıl hastanesine mi gönderilmesi gerektiğinde karara varmak açısından mahkemede bir değer taşıyabilir ama son çözümlemede, bizim ele aldığımız şey, böylesi yaftalara elvermeyen kişilerarası süreçlerdir. Ama klinik çözümleme, *ahlaksal* bir sorun olan kötülük sorununu bulandırmak için kullanılmamalıdır. Nasıl ki kötü ve zararsız "akıllı" insanlar varsa, kötü deliler ve zararsız deliler de vardır. Kötülük, başlı başına ele alınmalıdır ve ahlaksal yargı, klinik tanıyla askıya alınmamalıdır. Ama en kötü adam bile insandır ve bizden acıma bekler.

Hitler'in karakteriyle ilgili bu çözümlemeyi sonuca bağlarken, bu kapsamlı verileri (Himmler hakkındaki veriler de

dahil) bu incelemeye almamızın amacını ortaya koymak için birkaç söz yararlı olabilir. Klinik örnekler sunarak sadistlik ve ölüseverlik kavramlarını açıklığa kavuşturmaya yönelik apaçık kuramsal amaçtan başka, bir amacım daha vardı: İnsanların, olası Hitler'leri gerçek yüzlerini göstermeden önce tanımalarına engel olan ana yanılgıyı göstermek. Bu yanılgı, bütünüyle yıkıcı ve kötü bir adamın bir şeytan olması –ve onun gibi davranması– hiçbir olumlu niteliğe sahip olmaması, ta uzaktan bakılınca bile yıkıcılığını açığa vuracak kadar belirgin biçimde Kabil'in izini taşıması gerektiği yolundaki inançtan kaynaklanır. Böylesi şeytanlar vardır ama bunlara çok seyrek rastlanır. Daha önce gösterdiğim gibi, son derecede yıkıcı kişiler, çok daha sık olarak nazik, gönül alıcı, ailesini, çocukları, hayvanları seven kişi kisvesine bürünürler; ülkülerinden ve iyi isteklerinden söz ederler. Ama bu kadar da değil. İncelikten, iyi niyetten kesinkes yoksun bir adam herhalde yoktur. Eğer böyle bir kişi olsaydı, deliliğin eşiğinde bulunurdu; elbette doğuştan "ahlaksal alıklar" bu yargının dışındadır. *Bu nedenle, kötü adamların boynuzlu olduklarına inanan biri, bu inancını sürdürdüğü sürece, kötü bir adamı açığa çıkaramaz.*

Kötü bir adamın kolayca tanınabileceği yolundaki bönce varsayım büyük bir tehlike doğurmaktadır: Bu varsayıma inanılırsa, kötü adamlar, yıkım işine koyulmadan önce tanınamaz. Benim inancıma göre, insanların çoğunluğu, bir Hitler'de bulunan aşırı yıkıcı karaktere sahip değildir. Ama bu kişilerin oranı, nüfusumuzun %10'u olarak hesaplansa bile, yine de bunlar, etki ve güç sahibi olmaları durumunda çok tehlikeli olacak kadar kalabalıktırlar. Elbette, her yıkıcı bir Hitler olmaz çünkü belki Hitler'deki yeteneklerden yoksundur, belki yalnızca SS'in etkin bir üyesi olarak kalabilir. Ama öte yandan, Hitler bir dâhi değildi ve sahip olduğu yetiler hiç de eşsiz bir nitelik taşımıyordu. Eşsiz olan, Hitler'in yükselmesine ortam oluşturan toplumsal-siyasal durumdu; tarihsel anları gelip çatarsa ortaya çıkacak olan belki yüzlerce Hitler aramızda yaşamaktadır.

Hitler gibi bir kişiliği nesnel bir tutumla ve hırsa kapılmadan çözümlemek, yalnızca bilimsel vicdan öyle gerektirdiği için değil, bugüne ve geleceğe ilişkin önemli bir dersi bellemenin koşulu olduğu için de zorunludur. Hitler'i insan olma özelliğinden yoksun bırakarak onun görüntüsünü çarpıtan bir çözümleme, boynuzları olmadığı sürece olası Hitler'leri görmeme eğilimini güçlendirmekten başka bir sonuç doğurmaz.

Sonsöz:
Umudun Belirsiz Anlamı Üzerine

Bu incelemede, avcı ve yiyecek toplayıcı küçük topluluklar oluşturarak yaşayan tarihöncesi insanda, ayırıcı bir özellik olarak, yıkıcılığın en alt, işbirliği ve paylaşmanın ise en yüksek düzeyde bulunduğunu; ancak üretim ve işbölümündeki artışla, büyük bir ürün fazlasının yaratılmasıyla ve seçkin katmanlarına dayanan, hiyerarşik yapıdaki devletlerin kurulmasıyla geniş çaplı yıkıcılık ve zalimliğin ortaya çıktığını, uygarlıkta ve gücün rolünde görülen yükselmeyle de bu yıkıcılık ve zalimliğin güçlendiğini ortaya koymaya çalıştım.

Bu inceleme, saldırganlık ve yıkıcılığın insan güdülerinin yapısında oynadığı rolün yeniden en alt düzeye inebileceği yolundaki varsayımı destekleyecek geçerli kanıtlar sağlamış mıdır? Bana kalırsa sağlamıştır ve okuyucularımdan birçoğunun da benimle aynı kanıyı paylaştığını umuyorum.

Saldırganlık, genlerimizde *biyolojik olarak* var olduğu sürece kendiliğinden bir tepki değil insanın dirimsel çıkarlarına, bir başka deyişle gelişmesine, kendinin ve türünün varlığına yönelik tehditlere karşı bir savunmadır. Bu savunucu saldırganlık, belli ilkel koşullar altında –insanların birbirini pek tehdit etmediği zamanlarda– göreceli olarak azdı. İnsan, o zamandan bu yana olağanüstü bir gelişme göstermiştir. İnsanın bu süreci tamamlayacağını ve hiç kimsenin tehdit edil-

mediği –anne-babaların çocukları, üstlerin anne-babaları, bir toplumsal sınıfın başka bir toplumsal sınıfı, bir ulusun başka bir ulusu tehdit etmediği– bir toplum kuracağını düşünmek akla yatkın bir varsayımdır. Bu amacı gerçekleştirmek ekonomik, siyasal, kültürel ve ruhsal nedenlerden dolayı çok güçtür. Dünya uluslarının putlara –üstelik ayrı ayrı putlara– tapmaları ve bu nedenle, birbirlerinin dillerini anlasalar bile birbirlerine anlayış göstermemeleri de ek bir güçlük yaratmaktadır. Bu güçlükleri göz ardı etmek ahmaklık olur ama tüm verileri kapsayan görgül incelemenin ortaya koyduğuna göre siyasal ve ruhsal engeller ortadan kaldırılırsa yakın sayılabilecek bir gelecekte böyle bir dünyanın kurulması gerçekten olanaklıdır.

Öte yandan, *kıyıcı* saldırganlık biçimleri –sadistlik ve ölüseverlik– doğuştan *değil*'dir; bu nedenle, insanın gerçek gereksinmelerinin ve yetilerinin eksiksiz, özetkinliğinin ve yaratıcı gücünün başlı başına bir amaç olarak gelişmesine elverişli koşullar, bugün var olan ekonomik koşulların yerini aldığı zaman, bu saldırganlık biçimleri büyük ölçüde azaltılabilir. Sömürü ve güdüm, sıkıntıya ve önemsizlik duygusuna yol açar, kötürümleştirir; insanı ruhsal bir kötürüm yapan bütün etmenlerse, aynı zamanda onu bir sadiste ya da bir yıkıcıya dönüştürür.

Bazıları, bu tutumu, "aşırı iyimser", "hayalci" ya da "gerçek dışı" olarak niteleyeceklerdir. Böylesi eleştirilerin doğru olup olmadığını irdelemek için umudun taşıdığı anlam belirsizliği kavramı ile iyimserliğin ve kötümserliğin niteliğine ilişkin bir tartışma zorunlu görünmektedir.

Diyelim ki, hafta sonunda bir kır gezisi yapmayı tasarlıyorum ve havanın güzel olacağı kuşkulu. Hava söz konusu olunca, "iyimserim" diyebilirim. Ama çocuğum ölümcül hastaysa ve yaşamı pamuk ipliğine bağlıysa, "iyimserim" demem, sağduyulu kulaklara garip gelecektir çünkü bu bağlamda, böyle bir söz kopuk ve uzak gelir. Ancak "Çocuğumun yaşayacağına *inanıyorum*" da diyemem çünkü verili koşullar altında, buna inanmamı sağlayacak hiçbir gerçekçi dayanak yoktur.

Öyleyse ne diyebilirim?

En uygun sözcükler şunlar olabilir: "Çocuğumun yaşayacağına inancım var." Ama "inanç" (iman), uyandırdığı dinsel izlenimlerden dolayı, günümüze uygun bir sözcük değildir. Bununla birlikte, bundan daha iyi bir sözcük de bulamayız çünkü inanç, son derecede önemli bir öğeyi –çocuğumun yaşaması için duyduğum kararlı, güçlü isteği, dolayısıyla da onun iyileşmesi için elimden gelen her şeyi yapacağımı– anıştırır. Bu durumda, "iyimser"ken olduğum gibi salt bir gözlemci, çocuğumdan ayrı bir kişi değilim. Gözlemlediğim durumun bir parçasıyım; durumla *yakından ilgiliyim*; "özne" olarak benim, hakkında öngörü niteliğinde bir yargıda bulunduğum çocuğum bir "nesne" değil; inancım, çocuğumla olan bağlantımdan kaynaklanıyor; inancım, bilginin ve katılımın birleşmesinden oluşuyor. Elbette bu, ancak inançla anlatılmak istenen "ussal inanç"sa (E. Fromm, 1947) geçerlidir çünkü ussal inanç, "usdışı inanç" gibi özlemlerimizden doğan bir yanılsama değildir, bütün ilgili verilerin açık seçik ayırdına varılmasına dayanır.

İyimserlik, inancın yabancılaşmış bir biçimidir, kötümserlik ise umutsuzluğun yabancılaşmış bir biçimidir, insana ve insanın geleceğine gerçekten, yani anlayışla ve "sorumlulukla" ilgi gösterilirse, bu ilgi ancak inançtan ya da umutsuzluktan doğabilir. Ussal umutsuzluk gibi ussal inanç da insanın varoluşuyla ilintili tüm etmenleri kapsayan son derece eksiksiz, son derece eleştirel bilgilere dayanır, insana olan ussal inancın dayanağı, insanın kurtuluşu için gerçek bir olasılığın var olmasıdır; ussal umutsuzluğun dayanağı da böyle bir olasılığın söz konusu olamayacağına ilişkin *bilgidir*.

Bu bağlamda, bir noktanın vurgulanması gerekmektedir. Pek çok kişi, insanın ilerleme göstereceği yolundaki inancı, gerçeğe aykırı sayarak yadsımaya hazırdır; ne var ki böylesi kişiler, umutsuzluğun da çoğu kez aynı ölçüde gerçeğe aykırı olduğunu kavrayamaz. "İnsan her zaman bir katil olagelmiştir," demek kolaydır. Ancak bu yargı doğru değildir çünkü yıkıcılık tarihinin dolambaçlarını göz önüne almamaktadır. "Başkalarını sömürme isteği, insan doğasının gereğidir," de-

mek de aynı ölçüde kolaydır ama yine, bu yargı da gerçekleri göz ardı etmektedir (ya da çarpıtmaktadır). Özet olarak, "İnsan doğası kötüdür" yargısı, "İnsan doğası iyidir" yargısından daha gerçekçi değildir. Ama birinci yargıya varmak çok daha kolaydır; insanın kötü olduğunu kanıtlamak isteyen biri, son derece kolaylıkla kendisine yandaş bulur çünkü herkese, günahlarından kurtulma gerekçesi sağlar ve görünüşte hiçbir şeyi tehlikeye atmaz. Bununla birlikte, bütün hakikate aykırı şeyler gibi usdışı umutsuzluğun yaygınlaşması da başlı başına yıkıcı bir şeydir; insanların atılım gücünü kırar ve kafalarını karıştırır. Usdışı inancı yaygınlaştırmaya çalışmak ya da uydurma Mesihler (Kurtarıcılar) ortaya atmak da bundan daha az yıkıcı değildir; insanları aldatır, sonra da etkisiz kılar.

Çoğunluğun *tutumu* ne inanç yönünde *ne de* umutsuzluk yönündedir; ne yazık ki çoğunluk, insanın geleceği konusunda bütünüyle vurdumduymaz bir tutum takınmaktadır. Tümüyle vurdumduymaz olmayanların tutumuysa ya "iyimserlik" ya da "kötümserlik"tir. İyimserler, sürekli "ileriye" yürüyüş dogmasına kananlardır. Bu kişilerde, insanlığın başarısını teknik başarıyla, insan özgürlüğünü dolaysız zorlamalardan kurtulmuş olmayla ve tüketici özgürlüğünü farklı olduğu öne sürülen birçok mal arasından seçim yapma olanağıyla özdeşleştirme alışkanlığı vardır. İlkellerdeki onur, güçbirliği anlayışı ve incelik, bu kişileri etkilemez; onları yalnızca teknik başarı, zenginlik, katılık etkiler. Deri rengi değişik olan teknik bakımdan geri insanlar üzerinde yüzyıllarca süren egemenlik, iyimserlerin zihinlerine damgasını vurmuştur. Bir "vahşi" nasıl insan olabilir; Ay'a gidebilen –ya da bir düğmeye basınca milyonlarca canlıyı yok edebilen– insanlara, üstün olmak şöyle dursun, nasıl denk olabilir?

İyimserler, hiç değilse şimdilik, oldukça rahat yaşamaktadırlar ve "iyimser" olmayı sürdürebilmektedirler. Ya da en azından öyle sanmaktadırlar çünkü öyle yabancılaşmışlardır ki, torunlarının geleceğini karartan tehdit bile onları gerçekten etkilememiştir.

"Kötümserler", gerçekte iyimserlerden pek farklı değildir. Onlar da aynı rahatlık içinde ve aynı ilgisizlikle yaşamaktadırlar, insanlığın yazgısını, tıpkı iyimserler gibi onlar da pek umursamamaktadırlar. Hiç umutsuzluk duymamaktadırlar çünkü umutsuzluk duyuyor olsalardı, böylesine bir hoşnutluk içinde yaşamazlardı, daha doğrusu, yaşayamazlardı. Ve bunların kötümserliği, *elden gelen bir şey olmadığı* düşüncesini *yansıtarak*, büyük ölçüde, onları bir şeyler yapmayı gerektiren içsel isteme karşı koruyucu işlev görürken, iyimserler de nasılsa her şeyin yolunda gittiğine, dolayısıyla *hiçbir şey yapmak gerekmediğine* kendilerini inandırarak, aynı içsel isteme karşı kendilerini savunmaktadırlar.

Bu kitapta savunulan tutum, insanın kendisince yaratılan öldürücü ağ görünümündeki koşullardan kendini kurtarma yetisine duyulan ussal inançtır. Bu, ne "iyimser" ne de "kötümser" olan ama insanın son ve kesin yıkımdan kaçınma yetisine ussal temele dayalı bir inanç duyan köktencilerin tutumudur. Bu insancıl köktencilik, sorunların kökenlerine, dolayısıyla da nedenlerine inmektedir; insanı, yanılsamaların zincirlerinden kurtarmayı amaçlamaktadır; yalnızca ekonomik ve siyasal yapımızda değil, değerlerimizde, insanın amaçlarına ilişkin anlayışımızda ve kişisel tutumumuzda da köklü değişikliklerin zorunlu olduğunu savunmaktadır.

İnançlı olmak demek, atılgan olmak, düşünülmezi düşünmek ama yine de gerçekleşebilirlik sınırları içinde etkinlik göstermek demektir; inançlı olmak, her gün Mesih'i beklemekten ama Mesih beklenen saatte gelmeyince düş kırıklığına kapılmamaktan oluşan ve çelişkili gibi görünen umuttur. Bu umut edilgin değildir, sabırlı da değildir; tam tersine, sabırsız ve etkindir, gerçek olasılıklar çerçevesinde eylem için her türlü olanağı araştırır. Hele kişinin kendi gelişmesi ve özgürlüğü söz konusu olunca bu umut hiç edilgin değildir. Hiç kuşkusuz, toplumsal yapının belirlediği kişisel gelişme ağır sınırlamalarla karşı karşıyadır. Ne var ki, bugünkü toplum içerisinde hiçbir kişisel değişikliğin olamayacağını, hatta bunun özlenir bir şey olmadığını öğreten o sözde köktenci-

ler, içsel değişikliğe gösterdikleri kişisel direncin özrü olarak devrimci ideolojilerini kullanıyorlar.

İnsanlığın bugün içinde bulunduğu durum, demagoglara –hele de yıkma tutkunu demagoglara–, hatta yalnız beyinlerini kullanan taş yürekli önderlere kulak asmamıza elvermeyecek ölçüde ağırdır. Eleştirel ve köktenci düşünce, ancak insanın sahip olduğu en değerli nitelikle –yaşam sevgisiyle– bütünleştiği zaman meyvelerini verir.

Ek: Freud'un Saldırganlık ve Yıkıcılık Kuramı

1
Freud'un Saldırganlık ve Yıkıcılık Anlayışının Evrimi

Freud'un saldırganlık incelemesinde belki de en dikkat çekici öğe, 1920'ye kadar, insan saldırganlığına ve yıkıcılığına hemen hemen hiç ilgi göstermemesidir. Freud, yıllar sonra bu gerçeğin ayırdına varışını, *Kültürdeki Huzursuzluk*'ta (1930) şöyle dile getirmiştir: "Ama kösnül olmayan saldırganlık ile yıkıcılığın ne denli yaygın olduğunu nasıl göremediğimizi ve yaşamla ilgili açıklamamızda bu olguya hak ettiği yeri nasıl veremediğimizi artık anlayamıyorum" (S. Freud, 1930).

Bu tuhaf kör noktayı anlamak için kendimizi bir an, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde Avrupa orta sınıflarının yerine koyup onların ruhsal durumunu algılamamız yararlı olacaktır. Avrupa'da 1871'den beri hiçbir büyük savaş olmamıştı. Kentsoylu sınıfı, hem siyasal hem de toplumsal bakımdan sürekli bir ilerleme gösteriyordu ve işçi sınıfının durumu sürekli iyileşme gösterdiği için de sınıflar arasındaki keskin uzlaşmaz çelişkiler azalıyordu. Dünya, barış içindeymiş ve gitgide daha çok uygarlaşıyormuş gibi görünüyordu; özellikle de Asya, Afrika ve Güney Amerika'da korkunç yoksulluk ve aşağılanmışlık koşulları altında yaşayan insan soyunun büyük bölümüne pek ilgi gösterilmeyince bu izlenim

doğuyordu. İnsan yıkıcılığı, karanlık çağlarda ve daha önceki yüzyıllarda etkili olmuş ama artık yerini mantığa ve iyi niyete bırakmış bir etmen olarak görülüyordu. Ortaya çıkarılmakta olan ruhbilimsel sorunlar, orta sınıfın aşırı katı ahlak anlayışından ileri gelen sorunlardı ve Freud, cinsel bastırmanın doğurduğu zararlı sonuçlara ilişkin verilerden öylesine etkilenmişti ki, saldırganlık sorununa bir türlü gereken önemi veremedi; ta ki, Birinci Dünya Savaşı'ndan dolayı artık bu sorun göz ardı edilemeyecek bir boyuta ulaşıncaya dek. Bu savaş, Freud'un saldırganlık kuramının gelişme sürecindeki ayrım çizgisini oluşturmaktadır.

Freud, *Cinsiyet Üzerine*'de (1905), saldırganlığı, cinsel içgüdünün "bileşimine giren içgüdüler"den biri sayıyordu. Şöyle yazıyordu: "Bu nedenle sadistlik, cinsel içgüdünün saldırgan bir bileşenine denk düşer; bu bileşen, bağımsızlık kazanıp abartılmış ve egemenlik kurarak önde gelen konuma yerleşmiştir" (S. Freud, 1905).[1]

Bununla birlikte, sık sık yaptığı gibi, kuramının ana çizgisine çok aykırı düşen ve çok daha sonraki bir döneme dek uyuşuk durumda kalan bir düşünce taşıyordu. Freud, *Cinsiyet Üzerine*'de şöyle yazıyordu: "Zalimlik tepilerinin, gerçekte *cinsellikten bağımsız* olan ama erken bir evrede cinsellikle birleşebilen kaynaklardan doğduğu varsayılabilir" (S. Freud, 1905; italikler bana ait).

Ama bu sözlere karşın, dört yıl sonra, *Beş Yaşındaki Bir Erkek Çocuğun Bir Yılgısıyla İlgili Çözümleme*'sinde anlattığı küçük Hans'ın öyküsünde büyük bir açıklıkla şunları belirtiyordu: "Bilinen özkorunma ve cinsellik içgüdülerinin yanında ve onlarla aynı ayarda özel bir saldırganlık içgüdüsünün varlığını bir türlü kabul edemiyorum" (S. Freud, 1909). Bu belirlemeye bakılınca, Freud'un sözlerinden belli bir kararsızlık yansıdığı sezilebilir. "Bir türlü kabul edemiyorum" sözü, yalın ve kesin bir yadsıma kadar güçlü değildir ve "aynı ayarda" sözüyle yapılan ek sınırlama, göründüğü kadarıyla, aynı ayarda olmasa bile bağımsız bir saldırganlığın var olabileceği olasılığını tümüyle yadsımamaktadır.

Freud, *İçgüdüler ve Gösterdikleri Değişiklikler*'de (1915), her iki düşünce çizgisini de –yıkıcılığın hem cinsel içgüdünün bir bileşeni olduğu düşüncesini hem de cinsellikten bağımsız bir güç olduğu düşüncesini– sürdürüyordu:

> *Sevginin başlangıç evreleri, geçici cinsel amaçlar olarak ortaya çıkar; oysa cinsel içgüdüler, kendi karmaşık gelişme süreçlerinden geçmektedir. Bu amaçların ilki olarak, bütünleşme ya da yutma evresini görürüz; bu, hedeflenen kişinin (nesnenin) bağımsız varlığına son verilmesiyle tutarlılık gösteren ve bu nedenle, çelişkili sevgi duyguları olarak tanımlanabilen bir sevgi türüdür. Üretken arzu dönemi öncesindeki sadist-dışkıl örgütlenmenin daha yüksek evresinde, nesneye yönelik uğraş, üstünlük kurmaya yönelik bir iti biçiminde belirir; bu iti, nesnenin zarar görmesini ya da yok olmasını umursamaz bile. Bu biçimdeki ve bu başlangıç evresindeki sevginin nesneye yönelik tutumunu nefretten ayırmak pek kolay değildir. Üretken arzu dönemi örgütlenmesi kuruluncaya dek, sevgi nefretin karşıtı durumuna gelmez* (S. Freud, 1915).

Ama Freud, yine aynı incelemede, –1915'te değişiklik yapmış olmasına karşın– *Cinsiyet Üzerine*'de dile getirmiş olduğu öteki tutumu –adıyla sanıyla söylersek, saldırganlığın cinsel içgüdüden *bağımsız* olduğu yolundaki tutumu– da benimsemektedir. Bu seçenekli varsayıma göre, benlik içgüdüleri, saldırganlığın kaynağıdır. Freud şöyle yazmaktadır:

> *Nesnelerle ilişkinin bir biçimi olarak nefret, sevgiden daha yaşlıdır.* Nefret, özsever benliğin, uyaranlarını dışarıya akıtarak, dış dünyayı ilksel olarak yadsımasından kaynaklanır.[2] *Nesnelerin uyandırdığı hoşnutsuzluğa gösterilen tepkinin bir anlatımı olarak,* özkoruyucu içgüdülerle yakın ilişkisini her zaman sürdürür; *bu nedenle, cinsel içgüdüler ve benlik içgüdüleri, sevgi ve nefreti yineleyen bir antitezi kolayca geliştirebilir. Sadist-dışkıl örgütlenme aşamasında olduğu gibi, cinsel işleve benlik içgüdüleri egemen olduğu zaman, bu içgüdüler, içgüdüsel amaca da nefrete özgü nitelikler kazandırır* (S. Freud, 1915; vurgular bana ait).

Burada Freud, nefretin sevgiden daha eski olduğunu ve benlik içgüdülerinden ya da en başta dış dünyadan akan

"uyaranlar akıntısı"nı yadsıyan ve cinsel tepilerin antitezi olan özkorunma içgüdülerinden kökenlendiğini varsaymaktadır. Bu arada, Freud'un çizdiği insan görüntüsü açısından bu tutumun ne denli önemli olduğunu geçerken belirtmek gerekir. Bebeğin, öncelikle uyaranları yadsıdığı ve kendisine karışan dünyadan nefret ettiği kabul edilmektedir. Bu tutum, yakın zamanlarda elde edilen ve insanın, hatta birkaç günlük bir bebeğin bile, uyaranlara büyük istekle karşılık verdiğini, gereksinme duyduğunu, kendisine karıştığı için dünyadan her zaman nefret etmediğini ortaya koyan pek çok klinik verinin desteklediği tutuma aykırı düşmektedir.

Hatta Freud, aynı incelemede nefretle ilgili olarak yaptığı belirlemede bir adım daha ileri gitmektedir:

> *Benlik, cinsel doyumun engellenmesi anlamına mı, yoksa özkorunma gereksinmelerinin doyumunun engellenmesi anlamına mı geldiklerine bakmaksızın, kendisi için hoş olmayan bir duyguya kaynaklık eden tüm nesneleri nefretle, iğrenmeyle karşılar ve yok etmek amacıyla izler. Gerçekte, nefret ilişkisinin* asıl ilkörneklerinin, cinsel yaşamdan değil, benliğin kendisini korumaya ve varlığını sürdürmeye yönelik savaşımından doğduğu öne sürülebilir (S. Freud, 1915; vurgular bana ait).

İçgüdüler ve Gösterdikleri Değişiklikler (1915) hakkındaki incelemeyle, Freud'un yıkıcılıkla ilgili düşünüşünün ilk evresi sona ermiştir. Freud'un aynı anda iki anlayışı birden izlediğini görmüştük: (1) cinsel dürtünün bir parçası olarak saldırganlık (ağızcıl ve dışkıl sadistlik); (2) cinsel içgüdüden bağımsız bir şey olarak, benliğe karışan dış uyaranlara ve cinsel gereksinmeler ile özkorunma gereksinmelerinin doyurulmasını önleyen engellere karşı çıkıp bunlardan nefret eden benlik içgüdülerinin bir niteliği olarak saldırganlık.

Freud, 1920'de yazdığı *Haz İlkesinin Ötesinde* ile, içgüdülere ilişkin tüm kuramını tepeden tırnağa gözden geçirmeye başlamıştır. Bu yapıtında Freud, "yineleme zorlanımı"na bir içgüdü niteliği kazandırmıştır; yine bu yapıtında, *Benlik ve İlkel Benlik*'te (1923) ve daha sonraki yazılarında çok ayrıntılı biçimde niteliğini tartıştığı yeni bir ikilem olan Eros ve ölüm

içgüdüsü ikilemini ilk kez ortaya atmıştır. Yaşam (Eros) ve ölüm içgüdüsünden (içgüdülerinden)[3] oluşan bu yeni ikilem, benlik içgüdüleri ile cinsel içgüdüler arasındaki özgün ikilemin yerini almıştır. Freud, Eros'u cinsel arzuyla özdeşleştirme girişiminde bulunmakla birlikte, bu yeni kutuplaşma, eski anlayışa göre bütünüyle farklı bir dürtü oluşturur.[4]

Kültürdeki Huzursuzluk'ta (1930), yeni kuramının gelişmesini özlü bir biçimde anlatmaktadır. Şöyle yazmaktadır:

> *İlk olarak, benlik içgüdüleri ve nesne içgüdüleri birbirlerinin karşısında yer alıyordu. "Libido" terimini kullanmamın amacı, yalnızca ikinci tür içgüdüleri ve bunların enerjisini anlatmaktı.*[5] *Bu nedenle, antitez, benlik içgüdüleri ile bir nesneye yönelen "libido niteliğindeki sevgi (en geniş anlamda sevgi) içgüdüleri arasında...*[6] *Ama (sadistlikle ilgili) bu uyuşmazlıklar aşıldı; ne de olsa sadistlik açıkça cinsel yaşamın bir parçasıydı, cinsel yaşamın etkinliklerinde sevecenliğin yerini zalimlik alabiliyordu... İleriye doğru atılan belirleyici adım, özseverlik kavramının kullanıma sokulmasıydı; yani, benliğin libidoya yöneldiğinin, gerçekte benliğin libidonun özgün yuvası olduğunun ve bu özelliğini bir ölçüde sürdürdüğünün ortaya çıkarılmasıydı...*[7] *Yineleme zorlanımı ve içgüdüsel yaşamın koruyucu niteliği ilk kez dikkatimi çektiği zaman, bunu izleyen adımı Haz İlkesinin Ötesinde'de (1920) attım. Yaşamın başlangıcına ilişkin yorumlardan ve dirimsel koşutluklardan yola çıkarak şu sonuca ulaştım:* Canlı maddeyi korumaya ve onu gitgide büyüyen birimlerde birleştirmeye yönelik içgüdünün yanı sıra, bu birimleri dağıtmaya, onları yeniden ilksel, inorganik durumlarına döndürmeye uğraşan bir başka karşıt içgüdünün daha var olması gerekir. *Bir başka deyişle, Eros'un yanı sıra bir de ölüm içgüdüsü vardı* (S. Freud, 1930; vurgular bana ait).

Freud, *Haz İlkesinin Ötesinde*'yi yazdığı zaman, bu yeni varsayımının geçerli olduğuna kesin olarak inanmış değildi. "Bu sayfalarda ortaya atılan varsayımların doğruluğuna benim inanıp inanmadığım ve inanmıyorsam, ne ölçüde inandığım sorulabilir," diye yazıyordu. "Bu soruya yanıt olarak, bunlara inanmadığımı ve başka insanları da inandırmaya çalışmadığımı söyleyeceğim. Ya da daha doğrusu, bunlara

ne ölçüde inandığımı bilmediğimi söyleyeceğim" (S. Freud, 1920). Yeni bir kuramsal yapı, yani önceki kavramların birçoğunu tehdit eden bir yapı kurmaya çalıştıktan ve çok büyük bir zihinsel çabayla bunu yaptıktan sonra Freud'un gösterdiği ve tüm yapıtının içine pırıl pırıl yayılan bu içtenlik özellikle etkileyicidir. Freud, sonraki on sekiz yılını yeni kuram üzerinde çalışarak geçirdi ve başlangıçta ulaşmadığı kanıya zamanla ulaştı. Freud'un yaptığı, bu varsayıma bütünüyle yeni yönler eklemek değildi; onun yaptığı, daha çok, kesin kanıya ulaşmasını sağlayan ve yandaşlarından birçoğunun görüşlerini gerçekten anlamamalarını ve paylaşmamalarını herhalde hepten umut kırıcı kılan zihinsel bir "işleme süreci"ydi.

Yeni kuram, ilk kez *Benlik ve İlkel Benlik*'te (1923) eksiksiz olarak açıklandı.

> *İki içgüdü sınıfının her biriyle bağlantılı olan (yapıcı metabolizmayla ya da yıkıcı metabolizmayla ilgili) özel fizyolojik süreç hakkındaki varsayım ayrı bir önem taşır. Her iki içgüdü türü, eşit oranlarda olmamakla birlikte, canlı maddenin her parçacığında etkin olacaktır; öyle ki, belli bir madde, Eros'un başlıca temsilcisi olabilir. Bu varsayım, iki içgüdü sınıfının birbiriyle kaynaşma, birleşme ve karışma biçimine hiç ışık tutmamaktadır ama bunun düzenli ve çok yaygın biçimde meydana geldiği, anlayışımız açısından vazgeçilmez önem taşıyan bir öngörüdür. Öyle görünüyor ki tekhücreli organizmaların birleşerek çokhücreli yaşam biçimlerini ortaya çıkarmalarının bir sonucu olarak,* tekhücrenin ölüm içgüdüsü *başarılı bir biçimde etkisiz duruma getirilebilir* ve yıkıcı tepiler, özel bir organ aracılığıyla dış dünyaya yöneltilebilir. *Göründüğü kadarıyla, bu özel organ kas sistemidir ve böylece ölüm içgüdüsü, dış dünyaya ve öteki organizmalara yönelmiş bir yıkım içgüdüsü olarak –belki yalnızca bir ölçüde olsa bile– kendisini anlatıma kavuşturur görünmektedir* (S. Freud, 1923; vurgular bana ait).

Freud, yaptığı bu belirlemelerle, yeni düşünce doğrultusunu, *Haz İlkesinin Ötesinde*'de, olduğundan daha açık seçik biçimde ortaya koymaktadır. Kimyasal yolla ortaya çıkan gerilim modeli ve bu gerilimi olağan eşiğine indirme gereksinmesi (haz ilkesi) üzerine kurulmuş olan eski kuramdaki

yaklaşımın mekanist fizyolojik olmasına karşın, yeni kuramda dirimbilimsel bir yaklaşım benimsenmiştir; buna göre, her canlı hücrenin, canlı maddedeki iki temel nitelikle, yani Eros ve ölüm uğraşı nitelikleriyle donatıldığı varsayılmaktadır. Bununla birlikte, gerilim azaltma ilkesi daha köklü bir biçimde –uyarılmanın sıfıra indirilmesi (nirvana ilkesi) biçiminde– korunmuştur.

Freud, bir yıl sonra (1924), *Mazoşizmde Ekonomik Sorun*'da, iki içgüdü arasındaki ilişkiyi açıklığa kavuşturmak için bir adım daha atmıştır. Şöyle yazmaktadır:

> *Libido, yok etme içgüdüsünü zararsız duruma getirme göreviyle yükümlüdür ve bu görevini, o içgüdüyü –özel bir organik sistemin, kas donanımının yardımıyla– büyük ölçüde dışarıya, dış dünyadaki nesnelere yönelterek yerine getirir. O zaman bu içgüdü, yıkıcı içgüdü, üstünlük içgüdüsü ya da iktidar istenci adını alır.*[8] *Bu içgüdünün bir bölümü, doğrudan doğruya cinsel işlevin hizmetine koşulur ve bu işlevde önemli bir rol oynar. Bu, tam anlamıyla sadistliktir. Geriye kalan bölüm, dışa doğru yönelen bu yer değiştirme işlemine katılmaz; organizmanın içinde kalır ve yukarıda tanımlanan cinsel uyarılmanın kendisine eşlik etmesinden güç alarak cinsel arzu niteliğine bürünüp oraya bağlanır. Özgün, kösnül mazoşizmi arayıp bulmamız gereken bölüm budur* (S. Freud, 1924).

Daha önce savunulan tutum, *Yeni Giriş Konferansları*'nda sürdürülmüştür Freud, "gitgide daha çok canlı maddeyi durmaksızın büyüyen birimler içinde birleştirmeye uğraşan kösnül içgüdülerden ve bu çabaya karşı koyarak canlı şeyleri inorganik bir duruma geri döndürmeye uğraşan ölüm içgüdüleri"nden söz etmektedir (S. Freud, 1933). Freud, aynı konferanslarda, özgün yıkıcı içgüdüyle ilgili olarak şunları yazmıştır:

> *Bu içgüdüyü ancak iki koşul altında algılayabiliriz: kösnül içgüdülerle birleşip mazoşizme yol açarsa ya da –az veya çok kösnül katkıyla– yıkıcılık biçiminde dış dünyaya karşı yönelirse. İşte şimdi, yıkıcılığın, gerçek engellerle karşılaştığı için dış dünyada doyuma ulaşamaması olasılığının önemi bizi şaşırtıyor. Eğer böyle bir şey olursa, yıkıcılık belki de geri çekilecek ve içeride egemenliğini kuran*

özyıkıcılığın gücünü artıracaktır. Gerçekte bunun nasıl meydana geldiğini ve ne denli önemli bir süreç olduğunu göreceğiz. Göründüğü kadarıyla, engellenmiş saldırganlık ağır bir yara açar. Gerçekten de, kendi kendimizi yok etmemek ya da özyıkım tepilerine karşı korunmak için başka bir şeyi ya da kişiyi yok etmek bizim açımızdan sanki zorunluymuş gibi görünmektedir. Ahlakçılar için gerçekten de üzücü bir açıklama! (S. Freud, 1933; vurgular bana ait).

Freud, ölümünden bir ve iki yıl önce yazdığı son iki incelemesinde, daha önceki yıllarda geliştirdiği kavramlarda önemli bir değişiklik yapmamıştır. *Sınırlı ve Sınırsız Çözümleme*'de (1937), ölüm içgüdüsünün gücünü daha bir önemle vurgulamıştır. Yayımcı Strachey'nin notlarında belirttiği gibi: Freud, "ama hepsinin içinde en güçlü engelleyici etmen," diye yazıyordu, *"ve her türlü denetim olanağının bütünüyle ötesinde olan etmen ... ölüm içgüdüsüdür"* (S. Freud, 1937; vurgular bana ait). Freud *Ana Çizgileriyle Ruhçözümleme*'de (1938'de yazılmış, 1940'ta yayımlanmıştır), herhangi bir değişiklik yapmaksızın önceki varsayımlarını sistemli bir biçimde yeniden belirtmiştir.

2
Freud'un Ölüm İçgüdüsü ve Eros'la İlgili Kuramlarının Eleştirisi ve Gösterdikleri Değişikliklerin Çözümlenmesi

Freud'un yeni kuramlarının, Eros ve ölüm içgüdüsü kuramlarının buraya kadar yaptığımız kısa tanımlaması, eski kuramlardan yeni kurama olan dönüşün ne denli köklü olduğunu ya da Freud'un bu değişikliğin köklü niteliğini kavrayamadığını ve sonuç olarak, birçok kuramsal tutarsızlıkla içsel çelişkilere saplandığını yeterince ortaya koyamaz. Bu sayfalarda, bu değişikliklerin önemini anlatmaya ve eski kuram ile yeni kuram arasındaki çatışmayı çözümlemeye çalışacağım.

Freud, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra iki yeni görüşe ulaştı. Birinci görüş, insanda cinsellikten bağımsız olarak bulunan saldırgan-yıkıcı uğraşların gücüyle ve yeğinliğiyle il-

giliydi. Bunun *yeni* bir görüş olduğunu söylemek, bütünüyle doğru bir yargı değildir. Daha önce ortaya koyduğum gibi, Freud, cinsellikten bağımsız saldırgan tepilerin varlığından tümüyle habersiz değildi. Ama bu içgörüyü ancak çok seyrek olarak dile getirdi ve bu içgörü, cinsel içgüdüler ile benlik içgüdüleri arasındaki temel kutuplaşmaya ilişkin ana varsayımı hiçbir zaman değiştirmedi; ancak daha sonra, özseverlik kavramının kullanılmaya başlanmasıyla birlikte bu varsayım birazcık değişikliğe uğradı. Ölüm içgüdüsü kuramında, insan yıkıcılığının bilinci bütün gücüyle açığa çıkıyordu ve yıkıcılık, varoluşun kutuplarından biri oluyordu; öteki kutup olan Eros'la çatışan bu kutup, yaşamın ta özünü oluşturuyordu. Yıkıcılık, yaşamın *birincil önemde* bir olgusu oluyordu.

Freud'un yeni kuramına damgasını vuran ikinci görüşün önceki kuramda öncülleri yoktur, üstelik de bu görüş eski kuramla tam bir çelişki içindedir. Bu görüşe göre, canlı tözün her hücresinde var olan Eros, bütün hücreleri birleştirip bütünleştirmeyi; bundan da öteye, uygarlığa hizmet etmeyi, daha küçük birimleri insanlığın birliği içinde bütünleştirmeyi amaçlar (S. Freud, 1930). Freud, cinsel olmayan sevgiyi keşfeder. Yaşam içgüdüsünü "sevgi içgüdüsü" olarak da adlandırır; sevgi, yaşamla ve gelişmeyle özdeşleştirilir, sevgi içgüdüsü –ölüm içgüdüsüyle savaşarak– insan var oluşunu belirler. Freud'un eski kuramında, insan, iki tepinin –hayatta kalma tepisi (benlik içgüdüsü) ile bedenin içerisinde kimyasal yolla ortaya çıkan ve üreme organlarının da içinde yer aldığı "kösnül bölgeler"de yöreselleşen gerilimleri alt ederek hazza ulaşma tepisinin– yönlendirdiği yalıtılmış bir dizge olarak görülüyordu. Çizilen bu tabloya göre insan, temelde yalıtılmış bir varlıktır ama haz özlemini doyurmak için karşı cinsin üyeleriyle ilişkiye girer, iki cins arasındaki ilişki, pazaryerindeki insan ilişkilerini andıran bir olgu olarak algılanır. Her bir cins, yalnızca kendi gereksinmelerinin doyumuyla ilgilenir ama gereksinme duyduğu şeyleri sunan ve sunduğu şeylere gereksinme duyan başkalarıyla ilişkilere girmek zorunda kalmasının biricik nedeni, kendi doyumunu gerçekleştirmektir.

Eros kuramında bu bütünüyle farklıdır. İnsan artık temelde yalıtılmış ve bencil bir varlık olarak, *l'homme machine* (makine insan) olarak değil, temelde başkalarıyla bağlantılı bir varlık olarak, başkalarıyla birlik kurma gereksinmesi duymasını sağlayan yaşam içgüdülerinin yönlendirdiği bir varlık olarak kavranmaktadır. Yaşam, sevgi ve gelişme, bir ve aynı şeydir; cinsellik ve "haz"dan daha köklü ve daha temellidir.

Freud'un yeni görüşündeki değişiklik, Kutsal Kitap'ta verilen, "Komşunu da kendini sevdiğin gibi sev," buyruğuyla ilgili değerlendirmesinde açıkça ortaya çıkmaktadır. Freud, *Niçin Savaş*'ta (1933a) şöyle yazmaktadır:

> *İnsanlar arasındaki duygusal bağların güçlenmesini özendiren her şey, savaşa karşı işlemelidir. Bu bağlar iki türlü olabilir. İlk olarak bunlar* cinsel bir amaç gütmemekle birlikte, *sevilen bir nesneye yönelik ilişkileri andıran ilişkiler olabilir. Ruhçözümlemenin sevgiyi bu bağlamda dile getirmekten utanmasına gerek yoktur çünkü din de aynı sözcükleri kullanmaktadır: "Komşunu da kendini sevdiğin gibi sev." Ne var ki, bunu söylemek, yapmaktan daha kolaydır, ikinci tür duygusal bağ, özdeşleşme yoluyla gerçekleşir, insanları önemli ilgileri paylaşmaya yönelten şeyler, bu duyuş ortaklığını, bu özdeşleşmeleri yaratır. Ve insan toplumunun yapısı, büyük ölçüde bunlara dayanır* (Freud, 1933a; vurgular bana ait).

Oysa bu satırları yazan adam, yalnızca üç yıl önce, aynı Kutsal Kitap buyruğuyla ilgili bir yorumu şu sözlerle bitiriyordu: "Gerçekleştirilme olanağı, *akla yatkın bir olanak olarak salık verilmedikten* sonra, böylesine büyük ağırbaşlılıkla açıklanan bir hükmün ne anlamı kalır ki?" (S. Freud, 1930).[9]

Köklü bir bakış açısı değişikliği meydana gelmiştir. İnsanın olgunlaşmasını ve bağımsızlığını kazanmasını önleyen bir yanılsama olarak nitelediği dine düşman olan Freud, şimdi, bütün büyük insancıl dinlerde yer alan en temel buyruklardan birini, ruhbilimsel varsayımını desteklemek için kullanmaktadır. Freud, "ruhçözümlemenin, sevgiyi bu bağlamda dile getirmekten utanmasına gerek bulunmadığı"nı vurgulamaktadır (Freud, 1933a);[10] ama gerçekte, kardeşçe sevgi kavramındaki bu temelli değişikliği yapmaktan duymuş olabileceği sıkıntıyı alt etmek için bu önermeye gereksinimi vardır.

Freud, yaklaşımında meydana gelen değişikliğin ne denli temelli olduğunu biliyor muydu? Eski ve yeni kuramlar arasındaki derin ve uzlaşmaz çelişkinin bilincinde miydi? Freud'un bu noktaların ayırdında olmadığı epeyce açıktır. Freud, *Benlik ve İlkel Benlik*'te (1923), Eros (yaşam içgüdüsü ya da sevgi içgüdüsü) ile cinsel içgüdüleri (bunlara özkorunma içgüdüsünü de katarak) özdeşleştirmiştir:

> *Bu görüşe göre, iki içgüdü sınıfını birbirinden ayırmamız gerekir; sınıflardan birini oluşturan* cinsel içgüdüler ya da Eros, *en açık seçik ve incelenmeye en elverişli olan içgüdü sınıfıdır. Bu sınıf yalnızca ket vurulmamış asıl cinsel içgüdüyü ve bundan türetilen amaçla sınırlı ya da yüceltilmiş nitelikteki içgüdüsel tepileri değil, benliğe yüklenmesi gereken ve çözümsel çalışmamızın başında, haklı gerekçelere dayanarak cinsel nesne-içgüdülerinin karşısına koyduğumuz özkoruyucu içgüdüyü de kapsar* (S. Freud, 1923; vurgular bana ait).

Freud, işte bu çelişkinin ayırdına varmadığı için, keskin bir kopma göstermeyen kesintisiz bir bütün oluşturmuş gibi görünmelerini sağlayacak biçimde eski ve yeni kuramları uzlaştırmaya çalıştı. Bu girişim, kaçınılmaz olarak, Freud'un birçok kez geliştirmeyi, arıtmayı ya da yadsımayı denediği ama başaramadığı yeni kuramda birçok içsel çelişkiye ve tutarsızlığa yol açtı. Freud, yeni şarabın –ve bence, bu durumda daha iyi olan şarabın– eski şişelere doldurulamayacağını kavramayı başaramadı; işte bu sayfalarda, bu başarısızlığın yeni kuramda yarattığı dalgalanmaları anlatmaya çalışacağım.

Bu çözümlemeye başlamadan önce, bir başka değişikliğe daha değinilmesi gerekir; tıpkı ötekiler gibi kavranmadan kalan bu değişiklik, sorunları daha da karıştırmıştır. Freud, eski kuramını, anlaşılması kolay olan bilimsel bir model üzerine, öğretmeni von Brucke'nin ve Helmholt, Buchner, von Brucke ile ötekiler gibi bütün mekanist-maddecilerin bilimsel ülküsü olan mekanist-maddeci model üzerine kurmuştu.[11] Bu saydığımız kişiler, insanı, kimyasal süreçlerin yönlendirdiği bir makine olarak görüyorlardı; duygular, duygulanımlar ve he-

yecanlar, özgül ve tanınabilir fizyolojik süreçlerden ileri gelmiş şeyler olarak açıklanıyordu. Bu kişiler, hormonbiliminden ve son onyıllarda elde edilen nörofizyolojik bulgulardan büyük ölçüde habersizdiler; yine de gözüpek bir tutumla ve ustalıkla, yaklaşımlarının doğru olduğunda diretiyorlardı. Bedensel kaynakları saptanamayan gereksinmeler ile ilgiler göz ardı edildi ve göz ardı edilen süreçlerin anlaşılmasında mekanist düşünüşün ilkeleri uygulandı. Von Brucke'nin fizyolojik modeli ve Freud'un insan modeli, uygun biçimde programlanmış bir bilgisayarda bugün de yinelenebilir. "O" (insan), belli bir eşiğe ulaşınca rahatlatılması ve azaltılması gereken belli miktarda bir gerilim geliştirir; öte yandan bu gerçekleşme, gerçekliği gözeten ve varoluşun gerekleriyle çatıştığı zaman rahatlamayı sınırlayan bir başka öğe, yani benlik tarafından denetlenir. Freud'un tasarladığı bu robot, Isaac Asimov'un bilim-kurgu robotuna benzerdi ama programlanışı değişik olurdu. Bu robotun ilk yasası, insanlara zarar vermemek değil, kendisine zarar vermekten ya da özyıkımdan kaçınmak olurdu.

Yeni kuram, bu mekanist, "fizyolojikleştirici" modeli izlememektedir. Yeni kuram, dirimbilimsel bir yönelim çevresinde toparlanmaktadır; bu yönelimde, yaşamın (ve karşıtı olan ölümün) temel güçleri, insanı güdüleyen ana güçler olup çıkmaktadır. Hücrenin, bir başka deyişle, tüm canlı tözün niteliği, bedenin belli organları içinde süren fizyolojik sürecin değil, güdülenme kuramının kuramsal temeli olmaktadır. Belki de yeni kuram, dirimselci bir felsefeye,[12] Alman mekanist maddecilerinin anlayışına olduğundan daha yakındır. Ama daha önce de söylediğim gibi Freud, bu değişikliğin ayırdına açık olarak varmamıştır; bu nedenle, fizyolojikleştirme yöntemini yeni kurama uygulamayı birçok kez denemiştir ve kaçınılmaz olarak, daireyi kare yapma çabasına benzeyen bu girişimde başarısızlığa uğramıştır. Bununla birlikte, ta başından beri Freud'un düşünüşünün değişmez beliti (aksiyomu) olagelen bir temel önerme, önemli bir açıdan, her iki kuramda da ortaktır; bu temel önermeye göre ruhsal aygıtın yönetici

yasası, gerilimi (ya da uyarılmayı) düşük bir değişmez düzeye (haz ilkesine dayanak oluşturan değişmezlik ilkesi) ya da sıfır düzeyine (ölüm içgüdüsünün temelini oluşturan nirvana ilkesi) indirme eğilimidir.

Şimdi, Freud'un iki yeni görüşüne –insan varoluşunun ana belirleyici güçleri sayılan ölüm içgüdüsü ve yaşam içgüdüsü görüşlerine– ilişkin daha ayrıntılı çözümlemeye geri dönmemiz gerekiyor.[13]

Freud'u ölüm içgüdüsü savını ortaya atmaya yönelten nedenler nelerdir?

Daha önce değindiğim gibi, bu nedenlerden biri, Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı etki olabilir. Çağdaşı ve akranı olan başka birçok kişi gibi Freud da Avrupa orta sınıfının belirgin bir ayırıcı özelliği olan iyimser görüşü paylaşıyordu ve kendini birdenbire, 1 Ağustos 1914'ten önce işitse inanamayacağı bir nefret ve yıkım kudurmuşluğuyla karşı karşıya buldu.

Bu tarihsel etmene bir de kişisel etmen eklenebileceği yolunda görüş belirtilebilir. Ernest Jones'un yazdığı yaşamöyküsünden (E. Jones, 1957) öğrendiğimize göre, Freud kafasını ölüme takmıştı. Kırk yaşına bastıktan sonra, her gün ölümü düşünüyordu; *Todesangst* (ölüm korkusu) nöbetlerine tutuluyor ve bazen, "Hoşça kalın" dedikten sonra, "Beni bir daha hiç göremeyebilirsiniz," diye ekliyordu. Freud'un ağır hastalığı, duyduğu ölüm korkusunun bir doğrulaması olarak onu etkilemiş ve böylece, ölüm içgüdüsünün belirlenip tanımlanmasına katkıda bulunmuş olabilir. Ne var ki, bu yorum, bu yalınlaştırılmış biçimiyle savunulur nitelik taşımamaktadır çünkü Freud'un hastalığının ilk belirtileri ancak Şubat 1923'ten sonra, yani onun ölüm içgüdüsünü algılamasından birkaç yıl sonra ortaya çıkmıştır (E. Jones, 1957). Ama şöyle bir varsayım, aşırı zorlama olmayabilir; Freud'da daha önce de bulunan ölüm saplantısı, hastalığı ilerledikçe yeğinleşmiş ve onu, yaşamı olumlayıcı iki dürtü –cinsel arzu ve benlik dürtüleri– arasındaki çatışmayı değil, daha çok, yaşam ile ölüm arasındaki çatışmayı insan deneyiminin merkezi olarak

gören bir anlayışa götürmüştür. Yaşamının gizli ereği ölüm olduğu için insanın ölmeye gereksinme duyduğu varsayımı, onun ölüm korkusunu yatıştırmayı amaçlayan bir tür avuntu olarak görülebilir.

Bu tarihsel ve kişisel etmenler, ölüm içgüdüsünün kurulmasına yol açan güdülenmeler dizisinin birini oluşturmakla birlikte, Freud'u ölüm içgüdüsü kuramını tasarlamaya yöneltmiş olması gereken bir başka etmenler dizisi daha vardır. Freud her zaman ikici bir yaklaşımla düşünüyordu. Birbirleriyle savaşan karşıt güçlerin bulunduğunu varsayıyor ve yaşam sürecini bu savaşın ürünü olarak görüyordu. İkici (dualist) kuramın büründüğü ilk biçim, cinsellik ve özkorunma dürtüsüydü. Ama özkoruyucu içgüdüyü libido kampına koyan özseverlik kavramıyla birlikte, eski ikici yaklaşım tehdit altına girmiş görünüyordu. Özseverlik kuramı, bütün içgüdülerin cinsel arzudan kaynaklandığı yolunda tekçi (monist) bir kuramı dayatmıyor muydu? Daha da kötüsü, bu, Jung'un ana yanılgılarından birini, yani libidonun *tüm ruhsal enerjiyi* anlattığı yolundaki anlayışı haklı çıkarmaz mıydı? Gerçekten de Freud, Jung'un libido anlayışıyla aynı çizgiye düşmek anlamına geldiği için katlanılmaz olan bu ikilemden kendisini sıyırmak zorundaydı. Yeni bir ikici yaklaşımın temelini oluşturmak üzere, libidoya karşıt olan yeni bir içgüdü bulmak zorundaydı. Ölüm içgüdüsü bu boşluğu doldurdu. Önceki ikiciliğin yerine, yeni bir tane bulunmuştu ve var oluş, yine ikici bir yaklaşımla, birbirine karşıt durumdaki Eros ve ölüm içgüdülerinin savaş alanı olarak görülebilirdi.

Bu yeni ikicilikte Freud, ileride daha ayrıntılı olarak değineceğimiz bir düşünüş yöntemi izledi; daha açık söylersek, her olguyu kapsamaya elverişli olması gereken iki geniş kavram geliştirdi. Bunu, cinsellik kavramını genişleterek yaptı; böylece, benlik içgüdüsü olmayan her şey cinsel içgüdü kapsamına giriyordu. Freud, ölüm içgüdüsü konusunda da yine aynı yöntemi uyguladı. Bu içgüdüyü öyle genişletti ki, sonuçta, Eros kapsamına girmeyen her uğraşı ölüm içgüdüsüne bağladı; bunun tersi de geçerliydi. Bu yolla, saldırganlık,

yıkıcılık, denetleme ve üstünlük dürtüsü, aralarındaki nitelik farklılıklarına karşın, aynı gücün –ölüm içgüdüsünün– dışavurumları oluyordu.

Yine bir başka yönden Freud, kuramsal dizgesinin daha önceki evresinde kendisini son derece etkilemiş olan aynı düşünüş biçimini izlemiştir. Ölüm içgüdüsüyle ilgili olarak, bu içgüdünün başlangıçta tümüyle içte bulunduğunu, sonra bir bölümünün dışa yöneltildiğini ve saldırganlık işlevi gördüğünü; öteki bölümünse birincil mazoşizm olarak içte kaldığını söylemiştir. Ama dışa yöneltilen bölüm, aşamayacağı kadar büyük engellerle karşılaştığı zaman, ölüm içgüdüsü yeniden içe yöneltilir ve ikincil mazoşizm olarak kendini açığa vurur. Bu akıl yürütme biçimi, Freud'un özseverlikle ilgili irdelemesinde uyguladığı yöntemin tıpatıp aynısıdır. İlk başta, libido bütünüyle benliğin içindedir (birincil özseverlik), ondan sonra, dışarıya, nesnelere yönlendirilir (nesne libidosu) ama sık sık yeniden içe yöneltilir ve o zaman, ikincil özseverlik denilen durumu oluşturur.

"Ölüm içgüdüsü" sık sık "yıkım içgüdüsü" ve "saldırgan içgüdülerle eşanlamlı olarak kullanılır.[14] Ama aynı zamanda da Freud bu farklı terimler arasında ince ayrımlar yapar. Genel olarak, James Strachey'nin *Kültürdeki Huzursuzluk*'a (S. Freud, 1930) yazdığı girişte belirttiği gibi, Freud'un daha sonraki yazılarında (sözgelimi *Kültürdeki Huzursuzluk*, 1930; *Benlik ve İlkel Benlik*, 1923; *Yeni Giriş Konferansları*, 1933; *Ana Çizgileriyle Ruhçözümleme*, 1938 gibi yapıtlarında) saldırgan içgüdü, birincil özyıkımdan kaynaklanan ikincil bir şey olarak sunulur.

Bu paragrafta, ölüm içgüdüsü ile saldırganlık arasındaki bu ilişkinin bazı örneklerini aktaracağım. Freud, *Kültürdeki Huzursuzluk*'ta, ölüm içgüdüsünün "dış dünyaya çevrildiğinden ve bir saldırganlık ve yıkıcılık içgüdüsü olarak gün ışığına çıktığından söz etmektedir. *Yeni Giriş Konferanslarında*, "özyıkıcılığın, her dirimsel süreçte yer almaktan geri durmayan bir 'ölüm içgüdüsü'nün *anlatımı olduğu*"ndan (italikler bana ait) söz etmektedir. Freud, aynı yapıtta, bu

düşünceye daha bir açıklık kazandırmaktadır: "Mazoşistliğin sadistlikten daha eski olduğu ve sadistliğin yıkıcı içgüdü olduğu görüşüne ulaşmak durumunda kalıyoruz" (S. Freud, 1933). Yıkıcı içgüdünün içeride kalan bölümü, ya "kösnül içgüdülerle" birleşerek "mazoşizmi oluşturur ya da –az çok kösnül bir çeşni kazanarak– saldırganlık biçiminde dış dünyaya yöneltilir" (S. Freud, 1933). Ama, diye sürdürmektedir Freud, dışa yöneltilen saldırganlık aşamayacağı engellerle karşılaşırsa geri döner ve içeride egemenliğini kurmuş olan özyıkıcılığı güçlendirir. Freud'un son iki incelemesinde, bu kuramsal ve biraz da çelişkili gelişmenin sonuna varılmıştır. Freud'un *Ana Çizgileriyle Ruhçözümleme*'de söylediğine göre, ilkel benlik içerisinde, "*iki birincil güç*'ün (Eros ve Yıkıcılık'ın) değişen oranlarda kaynaşmalarından oluşmuş organik *içgüdüler* işlerliktedir..." (S. Freud, 1938; italikler bana ait). Freud, *Sınırlı ve Sınırsız Çözümleme*'de de ölüm içgüdüsü ve Eros'tan, iki "birincil içgüdü" olarak söz etmektedir (S. Freud, 1937).

Freud'un, yenmek için yoğun –ve kanımca, boşuna– çaba gösterdiği büyük kuramsal güçlüklere karşın, ölüm içgüdüsü anlayışına nasıl sıkı sıkıya sarıldığını görmek şaşırtıcı ve etkileyicidir.

Belki de başta gelen güçlüğün kaynağı, iki eğilimin özdeş olduğu, yani (yineleme zorlanımı ilkesinin sonucu olarak) bedenin özgün, inorganik duruma dönme eğilimi ile kişinin gerek kendisini gerekse başkalarını yok etme içgüdüsünün özdeş olduğu varsayımıdır. Ölümü anlatan (ve ilk kez P. Federn tarafından kullanılan) *thanatos* terimi, hatta *gerilim*'in, enerjinin bütün enerjik uğraşları sona erdirecek bir noktaya indirilmesi eğilimini belirten "nirvana ilkesi", birinci eğilim için yeterli olabilir.[15] Ama yaşam gücünde görülen bu yavaş azalma, yıkıcılıkla aynı mıdır? Elbette, organizmanın doğasında ölmeye yönelik bir eğilim varsa, yok etme eğilimi taşıyan etkin bir gücün bulunması gerektiği mantıksal olarak savunulabilir ve Freud da üstü örtülü biçimde bunu yapmaktadır (Gerçekte bu, her davranış türünün arkasında

özel bir içgüdünün bulunduğunu öne süren içgüdücülerde rastladığımız düşünüş biçiminin aynısıdır). Ama böylesi bir dönerli akıl yürütmenin ötesine geçersek, bütün uyarılmaları azaltma eğilimi ile yok etme tepisinin özdeş olduğunu gösteren herhangi bir kanıt ya da gerekçe var mıdır? Pek de böyle görünmüyor. Freud'un yineleme zorlanımına dayanan akıl yürütme yöntemini izleyerek, yaşamın doğasında yavaşlama ve en sonunda ölme eğilimi bulunduğunu varsayarsak, böylesi bir biyolojik, doğuştan eğilim, etkin yok etme tepisinden apayrı olurdu. Aynı ölme eğiliminin, güç tutkusu ile üstünlük içgüdüsüne ve –cinsellikle karıştığı zaman– sadistlik[16] ile mazoşistliğe de kaynaklık ettiğinin varsayıldığını eklersek, bu kuramsal *tour de force* (beceri gösterisi) başarısızlıkla sona ermek zorundadır. "Nirvana ilkesi" ve yıkım tutkusu, aynı ölüm içgüdüsü (içgüdüleri) sınıfına sokulmasına olanak bulunmayan apayrı iki niteliktir.

Bir başka güçlük de ölüm "içgüdüsü''nün, Freud'un içgüdülerle ilgili genel anlayışına uymaması gerçeğinde yatmaktadır. Her şeyden önce, bu "içgüdü", Freud'un önceki kuramında yer alan içgüdüler gibi, kendisine kaynaklık eden özel bir beden bölgesiyle bağlantılı değildir; tüm canlı tözde doğuştan var olan biyolojik bir güçtür. Otto Fenichel, bu noktayı inandırıcı bir biçimde ortaya koymuştur:

> *Hücrelerdeki yıkıcı metabolizma ... –bir başka deyişle, nesnel bir yıkım– kösnül bölgelerin uyarılması yoluyla merkezi organda meydana gelen kimyasal olarak belirlenmiş bir duyarlılaşmanın cinsel içgüdüye kaynaklık etmesi anlamında, yıkıcı bir içgüdünün kaynağı olamaz. Çünkü yapılan tanıma göre, içgüdü, içgüdünün kaynağı olarak belirlediğimiz bedensel değişikliği ortadan kaldırmayı amaçlar ama ölüm içgüdüsü, yıkıcı metabolizmayı ortadan kaldırmayı amaçlamaz. Bu nedenle, bir içgüdü türü olarak "ölüm içgüdüsü"nü bir başka içgüdü türünün karşısına dikmek bana akıl kârı bir iş gibi görünmüyor* (O. Fenichel, 1953).

Burada Fenichel, Freud'un, diyebiliriz ki bilincine varmaktan kaçınmış olsa bile, kendi eliyle yarattığı kuramsal güçlüklerden birini belirtmektedir. Daha sonra göstereceğim

gibi, Freud, Eros'un bir içgüdüden beklenen kuramsal koşulları da yerine getirmediği sonucuna ulaşmak zorunda kaldığı için, bu güçlük daha da ciddidir. Hiç kuşkusuz, Freud, güçlü kişisel güdülenmelerin etkisinde olmasaydı, "içgüdü" terimini, aradaki bu farkı belirtmeden, özgün anlamında bütünüyle değişik bir anlamda kullanmazdı. (Bu güçlük, kullanılan terimlerde bile kendisini duyurmaktadır. Eros, "içgüdü" terimiyle birlikte kullanılamaz ve Freud da, mantıklı olarak, hiçbir zaman bir "Eros içgüdüsü"nden söz etmemiştir. Ama "yaşam içgüdüsü"nü Eros'la aynı anlamda kullanarak "içgüdü" terimine zemin hazırlamıştır.)

Gerçekte, ölüm içgüdüsü ile Freud'un önceki kuramı arasında, dürtü indirimine ilişkin genel belitten başka hiçbir bağlantı yoktur. Daha önce gördüğümüz gibi, önceki kuramda, saldırganlık ya üretkenliköncesi cinselliğin bileşimine giren bir dürtü ya da dıştan gelen uyaranlara yöneltilmiş bir benlik dürtüsüydü. Ölüm içgüdüsü kuramında, ölüm içgüdüsünün artık (cinsellikle karışmış olarak) sadistliği açıklamakta kullanılması dışında, daha önce belirtilen saldırganlık kaynaklarıyla hiçbir bağlantı kurulmamıştır.[17]

Özetlersek, ölüm içgüdüsü kavramını iki ana koşul belirliyordu: Bunların birincisi, Freud'un insan saldırganlığının gücüyle ilgili yeni kanısını yerleştirme gereksinmesi; ikincisi de içgüdülerle ilgili ikici bir anlayışa sarılma gereksinmesiydi. Freud, benlik içgüdülerini de libidoyla ilgili şeyler saydıktan sonra, yeni bir ikilem bulmak zorundaydı ve Eros ile Ölüm içgüdüsü arasındaki ikilem, aranan niteliklere en uygun olandı. Ama bu ikilem, bir güçlüğün kısa erimli çözümü bakımından uygun olmasına karşın, Freud'un içgüdüsel güdülenmeye ilişkin tüm kuramının gelişmesi bakımından hiç de uygun değildi. Ölüm içgüdüsü, "her niyete yenen muz gibi" bir kavram oldu; bu kavram kullanılarak, uyuşmaz çelişkileri çözme çabası gösteriliyordu ve doğal olarak, başarılı bir sonuç alınamıyordu. Freud, belki yaşından ve hastalığından dolayı, soruna tam cepheden yaklaşmayıp çelişkileri üstünkörü çözmeye çalıştı. Freud'un Eros ve ölüm içgüdüsü kavramını kabul etmeyen öteki ruh çözümlemecilerin çoğu kolay bir çö-

züm buldular, ölüm içgüdüsünü, eski cinsel içgüdünün karşıtı olan bir "yıkıcı içgüdü"ye dönüştürdüler. Böylece, Freud'a olan bağlılıklarını, çağdışı kalmış içgüdü kuramını aşmakta gösterdikleri başarısızlıkla birleştirdiler. Yeni kuram, yarattığı güçlüklere karşın, yine de önemli bir başarı oluşturuyordu: Yaşam ile ölüm arasındaki seçimi, insan varoluşunun temel çatışması olarak kabul ediyordu ve daha derinlemesine bir dirimbilimsel yorum lehine, dürtülerle ilgili eski fizyolojik anlayıştan vazgeçiyordu. Freud, bir çözüm bulmanın yaratacağı doyumu tadamadı ve geliştirdiği içgüdü kuramını güdük bırakmak zorunda kaldı. Freud'un kuramının bundan sonraki gelişme süreci, sorunu yüz yüze karşılamak ve yeni çözümler bulma umuduyla güçlükleri gerektiği biçimde ele almak zorundaydı.

Yaşam içgüdüsü ve Eros kuramını tartışırken, burada ortaya çıkan kuramsal güçlüklerin, ölüm içgüdüsü kavramıyla bağlantılı güçlüklerden daha da çetin olduğunu görüyoruz. Bu güçlüklerin nedeni oldukça açıktır. Libido kuramında, uyarılmanın nedeni, çeşitli kösnül bölgelerin harekete geçirilmesi yoluyla kimyasal olarak belirlenen duyarlılaşmaydı. Yaşam içgüdüsü söz konusu olunca, tüm canlı tözün ayırıcı özelliği olan ve özgül bir fizyolojik kaynağı ya da özgül bir organı bulunmayan bir eğilimle karşılaşıyoruz. Eski cinsel içgüdü ile yeni yaşam içgüdüsü –cinsellik ile Eros– nasıl aynı olabilir?

Bununla birlikte, Freud, *Yeni Giriş Konferansları*'nda, yeni kuramın libido kuramının "yerini aldığı"nı yazmasına karşın, yine aynı konferanslarda ve başka yerlerde, cinsel içgüdü ile Eros'un özdeş olduğunu doğrulamaktadır. Şöyle yazmaktadır: "Bizim varsayımımıza göre, temelde birbirinden farklı olan iki içgüdü sınıfı vardır: en geniş anlamıyla anlaşılan cinsel içgüdüler –isterseniz, Eros adını kullanabilirsiniz– ve amacı yıkım olan saldırgan içgüdüler" (S. Freud, 1933). Ya da *Ana Çizgileriyle Ruhçözümleme*'de: "Eros'un kullanılabilir durumdaki toplam enerjisini ... bundan böyle 'libido' olarak adlandıracağız" (S. Freud, 1933). Bazen de Freud, Eros'u cinsel içgüdü ve özkorunma içgüdüsüyle özdeşleştirmiştir (S. Freud, 1933); özgün kuramı gözden geçirdikten ve her iki özgün

düşmanı yani özkoruyucu içgüdülerle cinsel içgüdüleri cinsel arzudan kaynaklanan içgüdüler olarak sınıflandırdıktan sonra böyle yapması mantıklıydı. Ama Freud, bazen Eros ile libidoyu eşitlemesine karşın, son yapıtı olan *Ana Çizgileriyle Ruhçözümleme*'de biraz değişik bir bakış açısı dile getirmektedir. Şöyle yazmaktadır orada: "Eros hakkında –bir başka deyişle, Eros'un simgesi olan libido hakkında– bildiklerimizin önemli bölümünü, gerçekte *bizim kuramımıza göre olmasa bile* ağır basan görüşe göre Eros'la uyuşan cinsel işleve ilişkin bir inceleme sağlamıştır" (S. Freud, 1938; italikler bana ait). Daha önce alıntı yaptığımız tümcelerle çelişen bu tümceye göre, Eros ve cinsellik *uyuşmaz*. Anlaşıldığı kadarıyla Freud'un burada akılda bulundurduğu şey, Eros'un (ölüm içgüdüsünden başka) bir "birincil içgüdü" ve cinsel içgüdünün de onun *simgelerinden biri* olduğudur. Gerçekte Freud, burada, daha önce *Haz İlkesinin Ötesinde*'de dile getirdiği bir görüşe geri dönmektedir; Freud'un söz konusu yapıttaki bir dipnotta söylediğine göre, cinsel içgüdü, "bizim için, canlı tözün kısımlarını bir araya getirmeye ve bir arada tutmaya çalışan Eros'a dönüşmüştü. Biz, genellikle cinsel içgüdüler olarak adlandırılan şeyleri, Eros'un nesnelere yöneltilmiş olan bölümü olarak görüyoruz" (S. Freud, 1920).

Hatta bir keresinde Freud, başlangıçta savunduğu cinsellik anlayışı ile "iki cinsin birleşmesine ya da üreme organlarında hoş bir duygulanım yaratmaya yönelik zorlamanın kesinlikle özdeş olmadığını; bu anlayışın, Platon'un *Şölen*'deki her şeyi kapsayan ve bütünüyle koruyucu işlev gören Eros ile çok daha büyük bir benzerlik içinde bulunduğu"nu ortaya koyma girişiminde bulunmuştur (S. Freud, 1925). Bu tümcenin ilk bölümünün doğru olduğu ortada. Freud, cinselliği her zaman üreme organlarıyla ilgili cinsellikten daha geniş bir anlamda tanımlamıştır. Ne var ki, daha önce sahip olduğu cinsellik anlayışı ile Platoncu Eros anlayışı arasında benzerlik bulunduğunu neye dayanarak savunduğunu anlamak zordur.

Freud'un eski cinsellik kuramı, Platoncu kuramın tam karşıtıydı. Freud'a göre, libido erildi ve buna denk düşen bir dişil libido yoktu. Freud'un aşırı ataerkil eğilimine uygun

olarak kadın, erkeğin eşiti değildi; kötürüm kalmış ve hadım edilmiş bir erkekti. Platoncu söylencenin asıl özü, erkek ve dişinin bir zamanlar tek bir bütün oluşturduğu ve sonradan ikiye bölündükleridir; bundan çıkan sonuca göre, bu iki yarı birbirine eşittir ve yeniden birleşme eğilimiyle donatılmış bir kutuplaşma oluştururlar.

Libido kuramını Platon'un Eros'unun ışığı altında yorumlamak için Freud'un yaptığı bu girişimin tek nedeni, eski kuramın açıkça çarpıtılması pahasına da olsa, iki evre arasındaki kopukluğu yadsıma isteği olmalıdır.

Freud, ölüm içgüdüsü konusunda olduğu gibi, yaşam içgüdüsünün içgüdüsel niteliğiyle ilgili olarak da bir güçlükle karşılaşmıştır. Fenichel'in belirttiği gibi, Freud'un ilk kez *Haz İlkesinin Ötesinde*'de geliştirdiği ve *Ana Çizgileriyle Ruhçözümleme*'yi de kapsayan daha sonraki çalışmaları boyunca sürdürdüğü *yeni* içgüdü anlayışı bakımından, ölüm içgüdüsü bir "içgüdü" olarak adlandırılamaz (O. Fenichel, 1953). Freud şöyle yazmaktadır: "Bunlar (içgüdüler), bütün etkinliklerin temel nedeni olmalarına karşın, tutucu bir niteliğe sahiptirler; bir organizmanın eriştiği durum, nasıl bir nitelik taşırsa taşısın, ortadan kalkması durumunda kendisini hemen yeniden sağlamaya yönelik bir eğilime yol açar" (S. Freud, 1938).

Eros ve yaşam içgüdüsü, bütün içgüdülerde bulunan bu tutucu niteliğe sahip midir ve bu nedenle, bunları içgüdü olarak adlandırmak doğru olur mu? Freud, yaşam içgüdülerinin tutucu niteliğini kurtaracak bir çözüm bulmak için yoğun çaba gösteriyordu.

Freud, "canlı tözün ölmesine karşı savaşım veren ve canlı töze, yalnızca gizil ölümsüzlük sayabileceğimiz bir özellik kazandırmayı başaran" tohum hücrelerinden söz ederken şunları belirtmektedir:

> *Tüm bireyin yaşamını sürdürmesini sağlayan bu temel organizmaların yazgılarını kollayıp gözeten, dış dünyadan gelen uyaranlara karşı savunmasız oldukları sırada bunlara güvenli bir sığınak sağlayan, bunları başka tohum hücreleriyle buluşturan ve buna benzer*

işlevler gören bu içgüdüler, cinsel içgüdüler kümesini oluştururlar. Bunlar, canlı tözün daha sonraki aşamalarını geri getirmeleri bakımından, öteki içgüdülerle aynı anlamda tutucudurlar ama dış etkilere karşı tuhaf biçimde direnç göstermeleri bakımından, tutuculuk düzeyleri daha yüksektir ve bunlar, göreceli olarak uzun bir süre kendilerini korumaları bakımından bir başka anlamda daha tutucudurlar. Bunlar gerçek anlamda yaşam içgüdüleridir. Bu içgüdüler, işlevleri gereği ölüme götüren öteki içgüdülerin amacına karşı etkinlik gösterirler. Bu gerçek de ortaya koyuyor ki, bunlarla öteki içgüdüler arasında bir karşıtlık vardır; bu, nevrozlarla ilgili kuramın uzun zaman önce önemini kavradığı bir karşıtlıktır. Organizmanın yaşamı, sallantılı bir ritimle hareket ediyor gibidir. Bir içgüdü kümesi, yaşamın son ve kesin amacına olabildiğince çabuk ulaşmak için ileriye atılır ama bu atılımda belirli bir aşamaya ulaşılınca, öteki küme, yeni bir başlangıç yapmak için belli bir noktaya kadar geri çekilir ve böylece yolculuğu uzatır. Ayrıca, cinselliğin ve cinsler arasındaki ayrımın yaşam başladığı zaman var olmadığı kesin bir gerçek olmakla birlikte, *daha sonra cinsel olarak nitelenen içgüdülerin ta başından beri işlerliklerini sürdürmeleri olasılığı ortada durmaktadır ve bunların, "benlik içgüdüleri"nin etkinliklerine karşı durma işlevine ancak daha sonraki bir zamanda koyuldukları doğru olmayabilir* (S. Freud, 1920; vurgular bana ait).

Bu parçanın en ilginç yönü ve de bu parçayı uzun uzun aktarmamın nedeni, bütün içgüdülerin ve dolayısıyla, yaşam içgüdüsünün de tutucu olduğu yolundaki anlayışı kurtarmak için Freud'un umutsuz denebilecek bir çabayla nasıl didindiğini ortaya koymasıdır. Freud, cinsel içgüdünün, tohum hücresinin yazgısını kollayıp gözeten bir içgüdü olduğu yolundaki yeni bir belirlemeye, önceki yapıtlarında savunduğu tüm içgüdü anlayışından değişik bir tanıma sığınmak zorundaydı.

Freud, birkaç yıl sonra, *Benlik ve İlkel Benlik*'te, tutucu bir niteliğe büründürerek Eros'a gerçek bir içgüdü konumu kazandırmak için de aynı girişimde bulunmuştur. Şöyle yazmaktadır:

Dirimbilimin desteklediği kuramsal yorumları temel alarak, organik yaşamı yeniden cansız duruma döndürmekle görevli olan

bir ölüm içgüdüsüyle ilgili varsayımı ortaya attık; öte yandan, Eros'un, canlı tözü dağılmış durumda içinde barındıran parçacıklardan kapsamı gitgide genişleyen bir birleşim oluşturarak, yaşamı karmaşıklaştırma ve elbette, aynı zamanda da koruma amacı güttüğünü varsaydık. Bu biçimde etkinlik gösteren her iki içgüdü, sözcüğün en katı anlamıyla tutucu olacaktı çünkü her ikisi de yaşamın ortaya çıkmasıyla bozulan önceki durumu yeniden sağlamaya çabalayacaktı. Böylece, yaşamın ortaya çıkması, yaşamın sürekliliğinin ve aynı zamanda da ölüme yönelik uğraşın nedeni olacaktı; yaşamın kendisi de bu iki eğilim arasında bir çatışma ve uzlaşma olacaktı. Yaşamın kökeni sorunu, evrenbilimsel bir sorun olarak kalacaktı; yaşamın ereği ve amacı sorunu da ikici bir yaklaşımla yanıtlanacaktı (S. Freud, 1923).

Eros, yaşamı karmaşıklaştırma ve koruma amacı güder; bundan dolayı, Eros da tutucudur çünkü yaşamın ortaya çıkmasıyla birlikte, yaşamı korumayı amaçlayan bir içgüdü doğar. Ne var ki, şunu sormamız gerekir: En ilk varoluş durumunu, bir başka deyişle, inorganik maddeyi yeniden kurmak bu içgüdünün niteliğiyse, bu içgüdü aynı zamanda da daha sonraki bir varoluş biçimini, yani yaşamı yeniden kurma eğilimini nasıl gösterebilir?

Freud, *Ana Çizgiler*'de, yaşam içgüdüsünün tutucu karakterini kurtarmak için gösterdiği bu boşuna çabalardan sonra, en sonunda olumsuz bir çözüme ulaşır: "Eros (ve yaşam içgüdüsü) söz konusu olunca, (içgüdülerin tutucu karakteriyle ilgili) bu formülü *uygulayamayız*. Bunun yapılabilmesi için, canlı tözün bir zamanlar bir birlik (daha sonra yıkılan ve artık yeniden birleşmeye çaba gösteren bir birlik) oluşturmuş olması gerekirdi" (S. Freud, 1938; vurgular bana ait). Freud buraya önemli bir dipnot ekler: "Bazı yazarlar, kafalarında bu tür bir şeyler kurmuşlardır ama canlı tözün gerçek tarihine baktığımızda, buna benzer hiçbir şey göremiyoruz" (S. Freud, 1938). Freud burada, çok açık olarak, Platon'un Eros söylencesine gönderme yapmaktadır ama yine de şiirsel imgelemin bir ürünü olduğu gerekçesiyle bu söylenceye karşı çıkmaktadır. Bu karşı çıkış gerçekten şaşkınlık vericidir. Platoncu yanıt, Eros'un tutucu niteliği için gerekli kuramsal koşulu

gerçekten yerine getirirdi. Erkek ve dişi, başlangıçta birleşik durumdayken daha sonra ayrılmış ve yeniden birleşme özlemiyle hareket ediyor olsalardı, içgüdünün daha önceki bir durumu yeniden gerçekleştirme eğilimi gösterdiği yolundaki belirlemeyi doğrulamak için bundan daha uygun bir şey olabilir miydi? Niçin Freud bu yolu tutup Eros'un gerçek bir içgüdü olmamasından kaynaklanan kuramsal sıkıntıdan kendisini kurtarmamıştır? *Ana Çizgiler*'deki bu dipnotu, Freud'un daha önce *Haz İlkesinin Ötesinde*'de yer alan çok daha ayrıntılı bir sözüyle karşılaştırırsak, belki de bu soruna biraz daha ışık tutmuş oluruz. Burada Freud, insanın özgün birliğiyle ilgili olarak Platon'un *Şölen*'de söylediği sözleri aktarıyordu. Platon'un anlayışına göre, başlangıçta bir bütün olan insan, daha sonra Zeus tarafından ikiye bölündü; bu bölünmeden sonra, birbirini arzulayan bu iki yarı bir araya geldiler ve tek bir bütün oluşturma özlemiyle kollarını birbirlerine doladılar. Freud şöyle yazıyordu:

> *Şair-filozofun bize verdiği ipucunu izleyip, yaşama kavuştuğu anda canlı tözün küçük parçacıklara bölündüğü ve bu parçacıkların o zamandan beri cinsel içgüdüler aracılığıyla yeniden birleşmeye çabaladıkları yolundaki varsayımı ortaya atmamız yerinde olur mu? Cansız özdeğin kimyasal ilgisini içinde barındırmaya devam eden bu içgüdülerin, tekhücreliler âleminde gelişmelerini sürdürdükçe, tehlikeli uyaranlarla –söz konusu içgüdüleri koruyucu bir kabuk katmanı oluşturmaya zorlayan uyaranlarla– yüklü çevre tarafından bu çabanın yoluna dikilen güçlükleri yenmeyi aşama aşama başardıkları yolundaki varsayımı ortaya atmamız yerinde olur mu? Bu küçük, canlı töz parçalarının, böylelikle çokhücreli bir duruma ulaştıkları ve en sonunda, en yüksek yoğunluk düzeyine sahip biçim içinde yeniden birleştirmeyi amaçlayan içgüdüyü tohum hücrelerine aktardıkları yolundaki varsayımı ortaya atmamız yerinde olur mu? Ama bana kalırsa, burada ayrılma anı gelip çatmaktadır* (S. Freud, 1920).[18]

Bu iki tümce arasındaki ayrılığı kolayca görüyoruz: Freud daha önceki belirlemede *(Haz İlkesinin Ötesinde)* yanıtı havada bırakıyor, oysa sonraki tümcede *(Ana Çizgileriyle Ruhçözümleme)* yanıt kesin olarak olumsuzdur.

Ama her iki tümcede de ortak olan bir belirleme çok önemlidir. Freud, verilen her iki örnekte de parçalanmış olan "canlı töz"den söz etmektedir. Ne var ki, Platoncu söylence, parçalanmış olan "canlı töz"den değil, parçalanmış olan ve yeniden birleşmeye uğraşan *erkek* ile *dişi*'den söz etmektedir. Freud niçin belirleyici nokta olarak "canlı töz" üzerinde diretiyordu?

Yanıtın öznel bir etmende bulunabileceğine inanıyorum. Freud, erkeklerin kadınlardan üstün olduğu, erkeklerle kadınların eşit olmadığı yolundaki ataerkil duygunun derin etkisi altındaydı. Bu nedenle –her kutuplaşma gibi, farklılığı ve eşitliği anıştıran– erkek-kadın kutuplaşmasıyla ilgili kuramı kabul edemezdi. Bu coşkusal erkek yanlılığı, çok daha önceki bir dönemde, Freud'u, kadınların, kötürüm kalmış erkekler olduğu yolundaki kurama götürmüştü. Bu kurama göre, hadımlık karmaşasının ve penis imrenmesinin güdümünde olan kadınlar, üst benliklerinin daha güçsüz olması bakımından da erkeklerden aşağı düzeydeydiler ama özseverlikleri, erkeklere oranla daha güçlüydü. Freud'un kurduğu bu yapının zekice olması hayranlık uyandırabilir ama insan soyunun bir yarısının öteki yarının kötürüm kalmış bir benzeri olduğu yolundaki varsayımın saçmalıktan başka bir şey olmadığını, bu varsayımın ancak (ırksal önyargıdan ve/ya da dinsel önyargıdan pek değişik olmayan) köklü cinsiyet önyargısıyla açıklanabileceğini yadsımak zordur. Öyleyse, Freud'un, Platon tarafından anlatılan söylenceyi izleyerek erkek-dişi eşitliğiyle ilgili bir varsayımı benimsemek zorunda kalacakken burada da engelle karşılaşması şaşırtıcı bir şey midir? Gerçekte, Freud bu adımı atamazdı; bu nedenle, erkek-dişi birliğini "canlı töz"ün birliğine dönüştürdü ve Eros'un içgüdülerdeki tutucu niteliği paylaşmasından doğan güçlük nedeniyle mantıklı yolu yadsıdı.

Bu nokta üzerinde uzun uzadıya durmamın birkaç nedeni var. Her şeyden önce, bu nokta, Freud'un kuramındaki içsel çelişkileri anlamamıza yardımcı olmaktadır; Freud'u bu çelişkili çözümlere ulaşmaya zorlayan güdülenmeleri bilirsek,

bu çelişkileri daha kolay kavrayabiliriz. İkinci olarak, burada tartışılan sorun, özel bir sorun olan Freud'un içgüdü kuramındaki değişiklikler sorunundan daha ilginçtir.

Burada, Freud'un düşüncesini, yeni görüş ile onun "ataerkil karmaşa"sından kaynaklanan ve yeni görüşünü açık seçik bir biçimde dile getirmesini önleyen eski düşünce alışkanlıkları arasındaki bir uzlaşma olarak kavramaya çalışıyoruz. Bir başka deyişle, Freud, içinde yaşadığı toplumun bir türlü aşamadığı[19] duygularının ve düşünce alışkanlıklarının tutsağıydı. Freud, yeni bir görüşün etkisinde kaldığı zaman, bu görüşün yalnızca bir bölümünü –ya da sonuçlarını– bilinçli olarak kavrıyordu; öteki bölüm ise onun "karmaşa"sına ve önceki bilinçli düşüncesine uygun düşmediği için bilinçdışı olarak kalıyordu. Freud'un bilinçli düşünüşü, bilinçli düşünce süreçlerini[20] doyuracak kadar mantıklı görünen yapılar kurarak çelişkileri ve tutarsızlıkları yadsımak zorundaydı.

Freud, Eros'u kendi içgüdü tanımına, yani içgüdülerin tutucu niteliğine uydurma yolunu seçmedi ve –göstermeye çalıştığım gibi– seçemezdi de. Freud'un benimseyebileceği başka bir seçenek var mıydı? Bana kalırsa vardı. Freud, yeni görüşünü, sevgi ve yıkıcılığın başat rolüne ilişkin görüşünü, eskiden savunduğu geleneksel libido kuramı çerçevesine oturtmak için bir başka çözüm bulabilirdi. Yıkıcılığın kaynağı olarak üretkenliköncesi cinsellik (ağızcıl ve dışkıl sadistlik) ile sevginin kaynağı olarak üreme organı cinselliği arasında bir kutuplaşma kurabilirdi.[21] Ne var ki, daha önce bir başka bağlamda değindiğimiz bir nedenden dolayı, Freud'un bu çözüm yolunu benimsemesi elbette zordu. Bu çözüm, tehlikeli bir biçimde tekçi bir görüşe yaklaşırdı çünkü o zaman, *hem* yıkıcılık *hem de* sevgi, libidodan kaynaklanan şeyler olurdu. Ama Freud, dışkıl-sadist libidonun yıkıcı bölümünün ölüm içgüdüsü olduğu yolundaki sonuca ulaşarak yıkıcılık ile üretkenliköncesi cinselliği birbirine bağlamanın temelini kurmuştu bile (S. Freud, 1923, 1920). Eğer durum böyleyse, dışkıl libido ile ölüm içgüdüsü arasında derin bir yakınlığın bulunması gerektiği biçiminde bir yorum yapmak herhalde

yanlış olmaz; gerçekte, yıkım amacı gütmenin dışkıl libidonun özünü oluşturduğu yolundaki bir başka sonuç da geçerli görünebilir.

Ne var ki, Freud bu sonuca ulaşmamaktadır ve niçin ulaşmadığının yorumunu yapmak da ilginç olacaktır.

İlk neden, dışkıl libidoya aşırı dar bir açıklama getirilmesinde yatmaktadır. Freud'a ve öğrencilerine göre, dışkıllığın temel gücü, denetleme ve sahiplenme eğiliminde (elde bulundurmanın dostça bir yönünden başka) bulunur. Hiç kuşkusuz, denetleme ve sahiplenme, kendi aralarında bir sendrom oluşturan sevmeye, ilerletmeye, özgürleştirmeye karşıt eğilimlerdir. Ama "sahiplenme" ve "denetim", yıkıcılığın, yok etme arzusunun ve yaşam düşmanlığının özünü içermez. Doğal olarak, dışkıl karakter, cansız olan her şeye duyduğu genel yakınlığın bir parçası olarak dışkıya derin bir ilgi ve yakınlık gösterir. Dışkı, artık vücuda yararı olmayan ve en sonunda vücuttan atılan üründür. Dışkıl karakter, yaşam için yararsız olan kir, ölüm, çürüme gibi her şeye düşkünlük göstermesinin yanı sıra dışkıya da düşkünlük gösterir.[22] Denetleme ve sahip olma eğiliminin, dışkıl karakterin yalnızca bir yönü olduğunu ama yaşama duyulan ilginin nefretten daha yumuşak ve daha az kıyıcı olduğunu söyleyebiliriz. Öyle inanıyorum ki, Freud, dışkı ile ölüm arasındaki bu dolaysız bağlantıyı görmüş olsaydı, üreme organlarına bağlı (üretken) yönelim ile dışkıl yönelim arasındaki, Eros'a ve ölüm içgüdüsüne karşılık düşen, klinik bakımdan çok iyi incelenmiş bu iki nitelik arasındaki kutuplaşmanın ana kutuplaşma olduğu sonucuna ulaşabilirdi. Freud böyle yapmış olsaydı, Eros ve ölüm içgüdüsü, biyolojik olarak kazanılmış ve eşit güçte iki eğilim olarak ortaya çıkmazdı; Eros, biyolojik bakımdan normal bir gelişme amacı olarak görülürken, ölüm içgüdüsü, normal gelişme yolunda uğranılan bir başarısızlığa dayanan ve bu anlamda, derine kök salmış olmasına karşın, hastalıklı nitelik taşıyan bir uğraş olarak görülürdü. Dirimbilimsel bir yorumda bulunmak isteyenler, bütün dört ayaklı memelilerin ayırıcı özelliği olan kokuya göre yönelim ve kokuya göre

yönelimden görme duyusuna göre yönelime geçiş anlamına gelen iki ayak üstünde dik durma olgusu ile dışkıllık arasında bağlantı kurabililirler. O zaman, koku alma duyusuna ağırlık veren eski beynin işlevinde ortaya çıkan bu değişiklik, aynı doğrultudaki yönelim dönüşümüne denk düşerdi. Bu durum göz önüne alınırsa, dışkıl karakterin, biyolojik gelişmede geriye dönük bir evre oluşturduğu, hatta bu evrenin belki de yapısal-kalıtsal bir temele dayandığı düşünülebilirdi. Bebekteki dışkıllık, tam olarak gelişmiş insan işleyişine geçiş sürecinin dirimbilimsel bakımdan daha önceki bir evresinin evrimsel yinelenişini temsil eden bir olgu sayılabilirdi (Freud'un deyişiyle, dışkıllık-yıkıcılık, bir içgüdünün tutucu niteliğine sahip olurdu, bir başka söyleyişle, üretkenlik-sevgi-görme yöneliminden dışkıllık-yıkım-koklama yönelimine dönüş niteliği taşırdı.).

Ölüm içgüdüsü ile yaşam içgüdüsü arasındaki ilişki, Freud'un gelişme şemasında yer alan üretkenliköncesi libido ile üretken dönem libidosu arasındaki ilişkinin temelde aynısı olurdu. Dışkıl düzeyde libido düşkünlüğü, hastalıklı ama ruhsal-cinsel yapılanmaya derinlemesine kök salmış bir olgu olurdu; üretken düzey ise sağlıklı bireylere özgü bir özellik olurdu. Bu yoruma göre, dışkıl düzey, oldukça farklı iki yön taşırdı: Bu yönlerden biri denetleme, öteki de yok etme dürtüsü olurdu. Göstermeye çalıştığım gibi, sadistlik ile ölüseverlik arasındaki fark bu olurdu.

Ne var ki, Freud bu bağlantıyı kurmadı; belki de, Eros kuramının içerdiği güçlüklerle ilgili olarak daha önce irdelediğim nedenlerden dolayı, kuramadı.

3
Ölüm İçgüdüsünün Gücü ve Sınırları

Bundan önceki sayfalarda, libido kuramından uzaklaşıp Eros-ölüm içgüdüsü kuramına geçtiği zaman Freud'un kaçınılmaz olarak içine düştüğü çelişkileri belirttim, ikinci kuramda, dikkatimizi çekmesi gereken değişik türde bir çatışma daha vardır: Bu, kuramcı Freud ile insancı Freud arasın-

daki çatışmadır. Kuramcı, insanın ya (yavaş yavaş, hastalık yoluyla) kendisini ya da başkalarını yok etmekten, yani –bir başka biçimde söylersek– ya kendisine ya da başkalarına acı çektirmekten başka bir seçeneğe sahip olmadığı sonucuna ulaşmaktadır, insancı Freud, insan var oluşunun bu yönü bakımından savaşı akılcı bir çözüm haline getiren bu korkunç seçenekle ilgili düşünceye karşı ayağa kalkmaktadır.

Freud'un korkunç seçeneklerden çekindiğini söylemek istemiyorum. Tam tersine, daha önceki kuramında bu tür bir korkunç seçenek ortaya atmıştı: içgüdüsel istemlerin (özellikle üretkenliköncesi istemlerin) bastırılmasını, uygarlığın gelişmesinin temeli sayıyordu; bastırılan içgüdüsel dürtü, değer taşıyan kültürel kanallara "yüceltiliyor"du ama bu, yine de insanın mutluluğu pahasına oluyordu. Öte yandan, bastırma yalnızca uygarlığın ilerlemesine değil, bastırma sürecinin başarıyla işlemediği birçok kişide sinir hastalığına da yol açıyordu. Eksiksiz mutlulukla birleşmiş barbarlık (uygarlıktan yoksunluk) ya da nevrozla ve eksik mutlulukla birleşmiş uygarlık, tek seçenekmiş gibi görünüyordu.[23]

Ölüm içgüdüsü ile Eros arasındaki çelişki, insanı, somut ve gerçekten korkunç bir seçenekle karşı karşıya getirir. Bu somut bir seçenektir çünkü insan, hasta olmaktansa saldırmayı ve savaş yürütmeyi, saldırgan olmayı, düşmanlığını anlatıma kavuşturmayı yeğlemeye karar verebilir. Bu seçeneğin korkunç olduğunu kanıtlamak gerekmez bile; hiç değilse Freud ya da başka bir insancı (hümanist) kişi söz konusu olunca buna gerek yoktur.

Freud, çatışmanın keskinliğini bulandırarak sorunu gözlerden gizlemek için hiçbir girişimde bulunmaz. Daha önce aktardığımız gibi, *Yeni Giriş Konferansları*'nda şöyle yazar;

> *İşte şimdi, yıkıcılığın, gerçek engellerle karşılaştığı için dış dünyada doyuma ulaşamaması olasılığının önemi bizi şaşırtıyor. Eğer böyle bir şey olursa, yıkıcılık belki de geri çekilecek ve içeride egemenliğini kuran özyıkıcılığın gücünü artıracaktır. Gerçekte bunun nasıl meydana geldiğini ve ne denli önemli bir süreç olduğunu göreceğiz* (S. Freud, 1933).

Freud, *Ana Çizgileriyle Ruhçözümleme*'de şöyle yazmıştır: "Saldırganlığın engellenmesi, genellikle sağlıksızdır ve hastalığa yol açar" (S. Freud, 1938). Böylece çizgileri açık ve kesin biçimde çizdikten sonra Freud, insan işlerini böylesine umutsuz bir görüşe bırakmama ve savaşı, insan soyu için en iyi ilaç olarak salık verenlere yandaş olmaktan kaçınma tepisine nasıl uyabilir?

Gerçekte Freud, kuramcı ile insancı arasındaki bu açmazdan çıkış yolu bulmak için birkaç kuramsal girişimde bulunmuştur. Bu girişimlerden biri, yıkıcı içgüdünün vicdana dönüştürülebileceği yolundaki düşüncede yatar. *Kültürdeki Huzursuzluk*'ta Freud şöyle sorar: "Duyduğu saldırganlık arzusunu zararsız kılınca ona (saldırgana) ne olur?" Ve bu sorusuna şu yanıtı verir:

> *Aklımızın köşesinden bile geçmeyen, ama yine de çok açık seçik olan dikkate değer bir şey. O kişinin saldırganlığı içe yansıtılır, içselleştirilir; aslına bakılırsa, geldiği yere geri gönderilir; bir başka deyişle, kişinin kendi benliğine yöneltilir. Orada, benliğin bir bölümü bu saldırganlığı devralır; bu bölüm, üst benlik niteliğine bürünerek benliğin geri kalan bölümüne karşı durur ve şimdi, "vicdan " biçimini alarak benliğin başka, yabancı bireyler üzerinde doyurmaktan hoşlandığı aynı sert saldırganlığı benliğe karşı eyleme geçirmeye hazırdır. Sert üst benlik ile onun etkisi altındaki benlik arasında doğan gerilime biz suçluluk duygusu diyoruz; bu duygu, ceza gereksinmesi olarak kendini açığa vurur. Bu nedenle, uygarlık, bireyin saldırganlık için duyduğu tehlikeli arzu üzerinde egemenlik kurar; bunu, söz konusu arzuyu güçsüzleştirip silahsızlandırarak ve ele geçirilmiş bir kentte kurulan garnizon gibi, bireyin içinde, ona göz kulak olacak bir karargâh kurarak yapar* (S. Freud, 1930).[24]

Yıkıcılığın kendi kendini cezalandıran bir vicdana dönüşmesi, Freud'un anıştırdığı ölçüde büyük bir kazanç gibi görünmemektedir. Freud'un kuramına göre, vicdan, ölüm içgüdüsü kadar acımasız olurdu çünkü bu içgüdünün enerjileriyle yükleniyordu ve ölüm içgüdüsünün "güçsüzleşip silahsızlanma"sını gerektirecek hiçbir neden gösterilmiyordu. Göründüğü kadarıyla, Freud'un düşüncesinin gerçek

sonuçlarını şu örnekseme daha mantıklı biçimde anlatıma kavuştururdu: Acımasız bir düşmanın yönettiği bir kent, bir diktatörün yardımıyla o düşmanı yeniyor ama ondan sonra bu diktatör, yenilen düşmanın düzeni kadar acımasız bir düzen kuruyor; peki, bunun sağladığı yarar nedir?

Ne var ki, katı vicdanın ölüm içgüdüsünün bir dışavurumu olduğu yolundaki bu kuram, Freud'un trajik seçenek anlayışını ılımlılaştırmak için yaptığı tek girişim değildir. Bunun kadar içler acısı olmayan bir başka açıklama da şu sözlerle dile getirilmiştir: "Ilımlılaştırılıp yola getirilmiş ve bir bakıma, amacı yönünden ket vurulmuş yıkım içgüdüsü, nesnelere doğru yöneltildiği zaman, benliğe, dirimsel gereksinmelerini doyurma ve doğa üzerinde denetim kurma olanağı sağlamalıdır" (S. Freud, 1930).

Bu, iyi bir "yüceltme" örneği gibi görünmektedir;[25] içgüdünün amacı güçsüzleştirilmemiştir ama toplumsal bakımdan değer taşıyan başka hedeflere, buradaki örnekte, "doğa üzerinde egemenlik" hedefine yöneltilmiştir.

Gerçekten de bu, kusursuz bir çözüm gibi gelmektedir. Bu çözümle insan, ya başkalarını ya da kendisini yok etme arasındaki korkunç seçimden kurtulur çünkü yıkıcı içgüdünün enerjisi, doğa üzerinde denetim kurmak için kullanılır. Ne var ki, bunun gerçekten böyle mi olduğunu sormamız gerekir. Yıkıcılığın yapıcılığa dönüştüğü doğru olabilir mi? "Doğa üzerinde denetim kurma"nın anlamı ne olabilir? Hayvan eğiticiliği ve yetiştiriciliği, bitki toplama ve ekip dikme, kumaş dokuma, kulübe yapma, çanak-çömlek üretme ve makine, demiryolu, uçak, gökdelen yapımını da kapsayan başka birçok etkinlik. Bütün bunlar, yapma, kurma, birleştirme, bireştirme eylemleridir ve aslında, bunlar, iki temel içgüdüden birine bağlanmak istenirse, ölüm içgüdüsü tarafından değil Eros tarafından güdülenen eylemler olarak görülebilir. Belki tüketim amacıyla hayvanların ve savaşta insanların öldürülmesi bir yana bırakılırsa (bunların her ikisi de yıkıcılıktan kaynaklanan eylemler sayılabilir), maddesel üretim yıkıcı değil, yapıcıdır.

Freud, Albert Einstein'ın *Niçin Savaş?* konulu mektubuna verdiği yanıtta, sunduğu katı seçeneği yumuşatmak için bir

girişimde daha bulunur. Yüzyılın en büyük bilimadamlarından ve insancılarından birinin sorduğu savaşın ruhsal nedenlerine ilişkin soruyla karşılaştığı bu durumda bile Freud, daha önce ortaya attığı seçeneklerin katılığını gizleme ya da azaltma çabası göstermez. Hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde şöyle yazar:

> *Bir parça düşünüp taşınınca, bu içgüdünün her canlı yaratıkta işlerlikte olduğu ve canlıları yıkıma uğratmaya, yaşamı, cansız maddeden oluşan özgün durumuna indirgemeye çabaladığı varsayımına ulaştık. Bu nedenle, bu içgüdü, ölüm içgüdüsü olarak anılmayı tam olarak hak eder; oysa kösnül içgüdüler, yaşama çabasını temsil ederler. Ölüm içgüdüsü, özel organların yardımıyla, dışa, nesnelere yöneltildiği zaman, yıkıcı içgüdüye dönüşür. Organizma, yabancı birini yok ederek, deyim yerindeyse, kendi yaşamını korur. Bununla birlikte, ölüm içgüdüsünün bir bölümü organizma* içerisinde *işlerlikte kalır ve biz, oldukça çok sayıdaki normal ve hastalıklı olguyu, yıkıcı içgüdünün bu içselleştirilmiş biçimine kadar izlemeye çalıştık. Hatta yıkıcılığın bu içe dönüşünü, vicdanın kökeni sayarak yerleşik inanışa ters düşme suçunu bile işledik. Bu süreç çok ileriye vardırılırsa, bunun kesinlikle entipüften bir konu olmadığı, kesinlikle sağlıksız olduğu dikkatinizi çekecektir. Öte yandan, bu güçler, dış dünyada yıkıma yöneltilirse, organizma rahatlayacak ve sonuç yararlı olacaktır.* Bu, önlemek için savaşım verdiğimiz bütün çirkin ve tehlikeli tepileri haklı gösteren biyolojik bir gerekçe oluştururdu. Kabul edilmelidir ki, bu tepiler, bunlara gösterdiğimiz dirence (bu dirence de bir açıklama bulunması gerekir) oranla, Doğa'ya daha yakın durur (S. Freud, 1933a; vurgular bana ait).

Ölüm içgüdüsü hakkındaki daha önce dile getirdiği görüşleri derleyip toparlayan bu apaçık ve uzlaşmaz yargıya vardıktan ve "kabagücü de saldırganlığı da hiç bilmeyen" ırkların yaşadığı mutlu bölgeler hakkındaki öykülere pek inanamayacağını belirttikten sonra Freud, mektubun sonuna doğru, başlangıç bölümüne bakılınca umulandan daha az kötümser bir çözüme ulaşmayı denemiştir. Freud, umudunu, birtakım olasılıklara dayandırmıştır: "Savaşa katılma isteği," diye yazmaktadır, "yıkıcı içgüdünün bir sonucuysa, uygulanacak en açık plan, bu içgüdüye karşı, onun uzlaşmaz

düşmanı olan Eros'u eyleme geçirmek olacaktır, insanlar arasındaki coşkusal bağların gelişip güçlenmesini özendiren her şey, savaşa karşı işlemelidir" (S. Freud, 1933a).

İnsancı Freud'un ve kendisine taktığı adla, "barışsever"in, kendi temel önermelerinin mantıksal sonuçlarından sıyrılmak için burada neredeyse can havliyle çabalaması dikkat çekici ve duygulandırıcıdır. Ölüm içgüdüsü, Freud'un baştan sona öne sürdüğü ölçüde güçlü ve temelliyse, Eros'un eyleme geçirilmesiyle nasıl önemli ölçüde azaltılabilir? Hele de bunların her ikisinin her hücrede bulunduğu ve canlı özdeğin indirgenemez bir niteliğini oluşturduğu göz önüne alınırsa.

Freud'un barıştan yana ortaya attığı ikinci sav daha da temellidir. Freud, Einstein'a gönderdiği mektubun sonunda şöyle yazmıştır:

> *Şimdi savaş, uygarlık sürecinin bize dayattığı ruhsal tutuma en amansız biçimde karşı çıkmaktadır ve bu nedenle, savaşa karşı ayaklanmak zorundayız; artık bu durum karşısında eli kolu bağlı oturamayız. Bu salt zihinsel ve coşkusal bir tanımayış değildir; biz barışçılarda, savaşa karşı yapısal bir hoşgörüsüzlük, deyim yerindeyse, en yüksek düzeye kadar büyütülmüş özel bir yaratılış vardır. Gerçekte, savaşta estetik ölçülerde görülen düzeysizleşmenin başkaldırımızda oynadığı rol, savaşın acımasızlıklarının oynadığı rolden pek de önemsiz değilmiş gibi görünmektedir. İnsanlığın geri kalan bölümünün de barışçı olması için daha ne kadar bekleyeceğiz? İşte bunu bilen yok* (S. Freud, 1933a).

Yine bu mektubun sonunda Freud, yapıtlarında ara sıra rastlanan bir düşünceye dokunur,[26] bu düşünceye göre, *uygarlık süreci, içgüdülerin kalıcı, deyim yerindeyse "yapısal", "organik" biçimde bastırılmasına götüren bir etmendir.*

Freud bu görüşü, çok daha önce, içgüdü ile uygarlık arasındaki keskin çatışmadan söz ettiği zaman, *Üç Deneme*'de dile getirmişti bile: "Uygar çocukların uyandırdığı izlenime bakılırsa, bu barajların kurulması, eğitim-öğretimin bir ürünüdür; bunda eğitim-öğretimin çok büyük pay sahibi olduğu kuşkusuzdur. Ama gerçekte, *bu gelişmeyi organik olarak belirleyen ve* saptayan, kalıtımdır; bu, eğitim-öğretimin hiç yardımı

olmadan, ara sıra meydana gelebilir" (S. Freud, 1905; vurgular bana ait).

Freud, sözgelimi aybaşı kanamasıyla ya da dışkıl kösnüllükle ilgili bir yasağın var olması durumunda "organik bastırma"dan söz ederek, böylece de uygarlığa yolu açarak, bu düşünce çizgisini *Kültürdeki Huzursuzluk*'ta da sürdürmüştür. Hatta daha 1897'de, Fliess'e yazdığı bir mektupta (14 Kasım 1897), "bastırmada organik bir şeylerin rol oynadığı"nı dile getirmiştir (S. Freud, 1897).[27]

Burada alıntı yapılan çeşitli sözlerin ortaya koyduğuna göre, Freud'un savaşa karşı "yapısal" bir hoşgörüsüzlüğü kendisine dayanak yapması, Einstein'la olan tartışmasında, deyim yerindeyse *ad hoc* (sırf bu amaç için) yarattığı ölüm içgüdüsü kavramından doğan korkunç perspektifi aşma girişimi olmakla kalmıyordu; hiç başat duruma gelmese bile 1897'den beri düşüncelerinin arka planında bulunan bir düşünce çizgisiyle de uyum içindeydi.

Freud'un varsayımları doğru olsaydı, uygarlığın "yapısal" ve kalıtımsal bastırmalar doğurduğu, bir başka deyişle, uygarlık sürecinde belli içgüdüsel gereksinmelerin gerçekten güçsüzleştiği yolundaki varsayımlar doğru olsaydı, o zaman Freud açmazdan çıkış yolunu bulmuş olurdu. O zaman uygar insan, tıpkı ilkel insanlar gibi, uygarlığa karşıt nitelikteki birtakım içgüdüsel istemlerin güdümünde hareket etmezdi. Yok etme tepisinin uygar insandaki yeğinliği ve gücü, ilkel insandakiyle aynı olmazdı. Bu düşünce çizgisi, öldürmeye karşı birtakım ketlemelerin uygarlık süreci boyunca gelişip güçlendiği ve kalıtımsal olarak insanın doğasına yerleştiği yorumuna da götürürdü. Ne var ki, genel olarak böylesi kalıtımsal etmenler ortaya çıkarılabilse bile, ölüm içgüdüsü söz konusu olunca bunların varlığını kabul etmek son derecede güç olurdu.

Freud'un anlayışına göre, ölüm içgüdüsü tüm canlı tözün doğasında var olan bir eğilimdir; bu temelli dirimsel gücün uygarlık süreci içerisinde zayıflayabileceği varsayımı, kuramsal bakımdan zor bir önerme gibi görünmektedir. Aynı mantıkla, Eros'un da yapısal olarak güçsüzleştirilebileceği

varsayılabilirdi ve böylesi varsayımlar, bizzat canlı tözün niteliğinin uygarlık süreci yoluyla, "organik" bir bastırma aracılığıyla değiştirilebileceği yolundaki daha genel bir varsayıma götürürdü.[28]

Bu, olabilir ya da olmayabilir ama bu noktayla ilgili gerçekleri saptamaya çalışmak, bugün en önemli araştırma konularından biri gibi görünmektedir. Belli içgüdüsel istemlerin uygarlık süreci içerisinde yapısal, organik bir bastırmaya uğradığını ortaya koyan yeterli kanıt var mıdır? Bu bastırma, içgüdüsel istemi bilinçdışına atmaktan ya da başka amaçlara yöneltmekten çok güçsüzleştirdiği için, Freud'un alışılmış anlayışındaki bastırmadan farklı bir bastırma mıydı? Ve daha özgül olarak, tarihin akışı içerisinde, insanın yıkıcı tepileri güçsüzleşmiş midir ya da artık kalıtımsal olarak yerleşmiş olan ketleyici tepiler gelişmiş midir? Bu sorunun yanıtlanması için, özellikle insanbilim, toplumsal ruhbilim ve kalıtbilim alanlarında kapsamlı incelemelerin yapılması gerekir.

Ortaya attığı temel seçeneğin –kişinin ya başkalarını ya da kendisini yıkıma uğratması seçeneğini– yumuşatmak için Freud'un yaptığı çeşitli girişimlere şöyle geriye dönüp bir göz atılınca, onun içine düştüğü açmazdan bir çıkış yolu bulmak için gösterdiği inatçı çabaya ve aynı zamanda, doyurucu bir çözüm bulduğuna inanmaktan kaçınarak sergilediği dürüstlüğe ancak hayranlık duyulabilir. Nitekim, *Ana Çizgiler*'de Freud, yıkıcılığın gücünü sınırlayan etmenlere (üst benliğin rolü hariç) artık gönderme yapmamaktadır ve bu konuyu şu sözlerle sonuca bağlamaktadır: "Bu, insanoğullarının kültürel gelişme yolunda ilerlerken karşılaştıkları sağlığı tehdit eden tehlikelerden biridir. Saldırganlığın engellenmesi, genelde sağlığa aykırıdır ve hastalığa (çürümeye) yol açar" (S. Freud).[29]

4
Kuramın Özünün Eleştirisi

Artık Freud'un ölüm ve yaşam içgüdüleriyle ilgili kuramının içsel eleştirisini burada bitirip, ortaya attığı savın özünü eleştirmeye geçmemiz gerekir. Bu konuda pek çok şey yazıldığı

için, böyle bir eleştirinin bütün noktalarını tartışmaya girişmem gerekmiyor. Yalnızca, benim bakış açımdan özellikle ilginç olan ya da başka yazarların yeterince ele alıp işlemedikleri noktalara değineceğim.

Freud'un varsayımının belki de en büyük güçsüzlüğü hem buradan hem de Freud'un içindeki kuramcı ve dizge kurucunun klinik gözlemciden önde gitmesi gerçeğinin doğurduğu bazı başka sorunlardan kaynaklanmaktadır. Dahası, Freud'a, *deneysel* imgelem değil, tekyanlı olarak *zihinsel* imgelem kılavuzluk ediyordu. Eğer durum böyle olmasaydı, Freud, sadistliğin, yıkıcılığın, saldırganlığın, üstünlüğün ve güç istencinin, aralarındaki sınır çizgisi her zaman açıkça çizilemese bile, nitelik bakımından birbirinden tümüyle farklı olgular olduğunu sezerdi. Ne var ki, Freud, soyut kuramsal terimlerle düşünüyordu; bu düşünüş yöntemi, sevgi kapsamına girmeyen her şeyin ölüm içgüdüsü kapsamına girdiğini anıştırıyordu çünkü her eğilimin yeni ikilik kapsamına sokulması gerekiyordu. Birbirlerinden değişik ve bir ölçüde çelişkili ruhsal eğilimleri aynı başlık altında toplamanın sonucu, kaçınılmaz olarak, bu eğilimlerden hiçbirinin anlaşılmamasıdır; bu durumdaki kişi, ancak farklı, özgül deneyim biçimlerini anlatan sözcüklerin kullanılması halinde anlam kazanacak olan olgular hakkında konuşurken yabancılaşmış bir dil kullanmak zorunda kalır.

Bununla birlikte, Freud, saldırganlığın çeşitli biçimleri arasındaki bazı temel nitelik ayrımlarını da görmüştür; bu ayrımları farklı terimlerle birbirinden ayırmamış olmasına karşın, bu durum, onun ikici bir içgüdü kuramına olan bağlılığını zaman zaman aşma yetisine sahip olduğunun bir kanıtıdır. Freud'un gördüğü üç ana biçim şunlardır:

1. Özkoruyucu içgüdülere dayanan, cinsellikten bağımsız zalimlik tepileri; bunların amacı, gerçek tehlikeleri kavramak ve saldırıya karşı kendilerini savunmaktır (S. Freud, 1905). Bu saldırganlığın işlevi, yaşamın devamını sağlamaktır, bir başka deyişle, yaşamsal çıkarlara yönelik tehditlere karşı savunmadır. Bu tür saldırganlık, benim "savunucu saldırganlık" olarak adlandırdığım türe kabaca uyardı.

2. Sadistlik hakkındaki anlayışıyla Freud, yok etme, zorlama, işkence etme eylemlerinde şehvet amacı güden bir yıkıcılık biçimini görmüştür (her ne kadar bu saldırganlık biçiminin belirgin niteliğini, cinsel şehvet ile cinsel olmayan ölüm içgüdüsünün bir alaşımı olarak açıkladıysa da). Bu tür, "sadistlik"e uygun düşerdi.

3. Son olarak da Freud, şu sözleriyle tanımladığı üçüncü bir yıkıcılık biçimini kavramıştır: "Ama herhangi bir cinsel amaç olmaksızın, yıkıcılığın en gözü kara kudurmuşluğu içinde ortaya çıktığı durumlarda bile, içgüdünün doyumuna, olağandışı ölçüde büyük bir özsever hazzın eşlik ettiğini, çünkü doyuma ulaşan içgüdünün, benliğe, mutlak güçlülük için duyduğu eski özlemleri gerçekleştirme olanağı verdiğini kavramamız olanaksızdır."

Freud'un burada hangi olguyu anlattığını söylemek kolay değildir. Ölüseverin katıksız yıkıcılığını mı, yoksa linç etmek isteyen yahut gözü dönmüş bir kalabalığın iktidar sarhoşu, sadist üyesinde görülen aşırı biçimi mi? Belki de güçlük, sadistçe, her şeyi yapabilecek nitelikteki aşırı öfke biçimleri ile katıksız ölüseverliği birbirlerinden ayırmanın oluşturduğu genel sorunda yatmaktadır, ki metin içinde bu güçlükle ilgili yorumda bulunmuştum. Yanıt ne olursa olsun, Freud'un farklı olguları kavradığı ama klinik verileri kuramsal gereksinmelerine uydurmak zorunda kaldığı zaman bu ayrımdan vazgeçtiği gerçeği ortada durmaktadır.

Freud'un ölüm içgüdüsü kuramıyla ilgili bu çözümlemeden sonra nerede kaldık? Bu, birçok ruhçözümlemecinin ortaya attığı "yıkıcı içgüdü" kavramından ya da Freud'un daha önceki deneysel kavramı olan libido kavramından özünde farklı mıdır? Bu irdelemenin akışı içerisinde, Freud saldırganlık kuramını geliştirirken meydana gelen güç sezilir değişikliklere ve çelişkilere parmak bastık. Freud'un, Einstein'a verdiği yanıtta, bir an için, tutumunu daha yumuşak ve savaşa gerekçe olarak gösterilmeye daha az elverişli hale getirme eğilimi taşıyan yorumlara yöneldiğini gördük. Ama kurduğu kuramsal yapıya bir kez daha göz gezdirince, bütün bunlara karşın ölüm içgüdüsünün temel karakterinin, özgün olarak

cinsel içgüdüye uyguladığı hidrolik modelin mantığını belli bir biçimde izlediği açıklık kazanır. Tüm canlı töz içinde, sürekli olarak, ölüme yönelik bir uğraş yaratılır; bu uğraş, geriye tek bir seçenek bırakır: ya insanın yıkımını sessiz sessiz içeriden gerçekleştirmek ya da "yıkıcılık" biçimine bürünüp dışarıya yönelmek ve başkalarını yok ederek insanı özyıkımdan esirgemek. Freud'un belirttiği gibi: "Saldırganlığın engellenmesi, genelde sağlığa aykırıdır ve hastalığa (çürümeye) neden olur" (S. Freud, 1938).

Yaşam ve ölüm içgüdüsü kuramıyla ilgili bu irdelemeyi toparlarken, Freud'un, 1920'den sonra, temelde birbirinden farklı olan iki anlayışa ve insan güdülenmesi konusundaki apayrı iki yaklaşıma takıldığı sonucuna ulaşmaktan kaçınmak güçtür. Birinci anlayışı oluşturan özkorunma ile cinsellik arasındaki çatışma, insandaki itici güçler olarak aklın karşısına tutkuyu, görevin karşısına doğal eğilimi ya da açlığın karşısına sevgiyi koyan geleneksel anlayıştı. Yaşama eğilimi ile ölme eğilimi arasındaki, bütünleşme ile ayrışma arasındaki, sevgi ile nefret arasındaki çatışmayı temel alan sonraki kuram tümüyle değişikti. Bu kuramın, insanı yönlendiren iki gücün sevgi ve nefret olduğu yolundaki yaygın anlayışa dayandığı söylenebilir belki ama bu kuram gerçekte daha derin ve özgündü; Eros'la ilgili Platoncu geleneği izliyordu ve sevgiyi, tüm canlı tözü bir arada tutan ve yaşamın güvencesi olan enerji olarak görüyordu. Hatta daha ayrıntıya inilirse, bu kuram, canlı yaratıklar dünyasının ancak Strife (kavga) ile Afrodit'in (sevginin) karşıt güçleri arasındaki savaşım sürdüğü sürece var olabileceği, çekme ve itme güçlerinin birlikte etkinlik gösterdiği yolunda Empedokles'in ortaya attığı fikri izliyormuş gibi görünmektedir.[30]

5
Uyarılma İndirimi İlkesi: Haz İlkesinin ve Ölüm İçgüdüsünün Dayanağı

Bununla birlikte, Freud'un eski ve yeni kuramları arasındaki ayrılıklar, von Brucke'yle öğrenim görmesinden beri kafasına

derinlemesine yerleşen bir belitin (aksiyomun) her iki kuramda da ortak olduğunu unutturmamalıdır. Her iki kuramda da ortak olan bu belit, 1888'den ölüm içgüdüsüyle ilgili son tartışmasına kadar Freud'un düşünüş biçiminin altında yatan "gerilim indirimi ilkesi"dir.

Freud, çalışmalarına daha yeni başladığı 1888'de bile, "değişmez miktarda bir uyarılma"dan söz ediyordu (S. Freud, 1888). 1892'de şu sözleri yazdığı zaman, bu ilkeyi daha açık olarak belirledi: *"Sinir sistemi, işlevsel ilişkileri içinde yer alan bir şeyi (biz bunu, 'toplam uyarılma miktarı' olarak tanımlayabiliriz) hep aynı tutmaya çaba gösterir. Uyarılmada meydana gelen her hissedilir artışı* (Erregungszuwachs) *çağrışım yoluyla gidererek ya da uygun bir devimsel tepkiyle boşaltarak sağlığın bu önkoşulunu uygulamaya sokar"* (S. Freud, 1892; italikler bana ait).

Buna uygun olarak Freud, dönüşümce kuramında kullandığı biçimiyle ruhsal bir yaralanmayı şöyle tanımlıyordu: *"Sinir sisteminin, çağrışımsal ya da devimsel bir tepki aracılığıyla gidermekte güçlük çektiği herhangi bir izlenim, ruhsal bir yaralanma niteliğini kazanır"* (S. Freud, 1892; italikler bana ait).

Freud, *Bilimsel Ruhbilim Tasarısı*'nda (1895a), "sinir hücrelerinin kendilerini Q'dan soyutlama eğilimi gösterdiği"ni öne süren "sinir hücresel süredurum (atalet) ilkesi"nden söz ediyordu. "(Sinir hücrelerinin) işlevlerinin yanı sıra yapıları ve gelişmeleri de buna dayanılarak anlaşılmalıdır," diyordu (S. Freud, 1895a). Freud'un, Q ile neyi anlatmak istediği pek açık değildir. Ama bu incelemede, Q'yu, "etkinliği dinginlikten ayıran şey" (Freud, 1895a)[31] olarak, sinirsel enerji anlamında tanımlamıştır.[32] Her neyse, Freud'un daha sonra "değişmezlik" ilkesi olarak adlandırdığı ya da tüm sinirsel etkinliğin en alt düzeye indirilmesini anlatan ilkenin kökeninin o ilk yıllara uzandığını söylemekte hiçbir sakınca yoktur. Freud, yirmi beş yıl sonra, *Haz İlkesinin Ötesinde*'de, bu ilkeyi ruhbilimsel terimlerle şöyle belirtmiştir: "Zihinsel aygıt, içinde var olan uyarılma miktarını *olabildiğince düşük ya da en azından değişmez bir düzeyde tutmak* için çaba gösterir" (S. Freud, 1920; italikler bana ait). Burada Freud, aynı ilkenin –"değişmezlik" ya da "süredurum"un– iki değişik yönünden söz etmektedir: Bun-

lardan biri, uyarılmanın değişmez düzeyde tutulması, öteki de olabilecek en düşük düzeye indirilmesidir. Freud, temel ilkenin değişik yorumlarını anlatan bu iki terimin bazen birini, bazen de ötekini kullanmıştır.[33]

Haz ilkesi, değişmezlik ilkesini temel alır. Kimyasal olarak üretilen cinsel arzu niteliğindeki uyarılmanın olağan düzeyine indirilmesi gerekir; gerilimin değişmez tutulmasıyla ilgili bu ilke, sinirsel aygıtın işleyişini yönetir. Normal düzeyinin üzerine çıkan gerilim "hoşnutsuzluk" olarak, gerilimin değişmez düzeyine indirilmesi ise "haz" olarak duyumsanır. "Haz ilkesinin başatlığına inanmamıza neden olan gerçekler, zihinsel aygıtın, içinde var olan uyarılma miktarını olabildiğince düşük ya da hiç değilse değişmez bir düzeyde tutmak için çaba gösterdiği yolundaki varsayımda da anlatımını bulur... *Haz ilkesi, değişmezlik ilkesinden doğar*" (S. Freud, 1920; italikler bana ait). Freud'un gerilim indirimi beliti kavranmadıkça, zevk almayı amaçlayan hazcı uğraş kavramı çevresinde değil, daha çok, gerilimi ve dolayısıyla –ruhsal olarak– hoşnutsuzluğu azaltma yönündeki fizyolojik gereklilik varsayımı üzerinde yoğunlaşan tutumu da kesinlikle kavranamaz. Haz ilkesi, uyarılmanın belli bir değişmez düzeyde tutulmasına dayanır. Ama değişmezlik ilkesi, uyarılmayı *en alt* düzeyde tutma eğilimini de ima eder ve bu anlamıyla, ölüm içgüdüsünün temelini oluşturur. Freud'un belirttiği gibi:

> *Zihinsel yaşamın ve belki genelde sinirsel yaşamın başat eğilimi, uyaranlardan ileri gelen içsel gerilimi azaltma, değişmez tutma ya da ortadan kaldırma çabasıdır (Barbara Law'dan ödünç alınan bir terimle söylenirse, nirvana ilkesidir; bu, haz ilkesinde anlatımını bulan bir eğilimdir ve bu gerçeği kavramamız, ölüm içgüdülerinin varlığına inanmamızı sağlayan en sağlam gerekçelerimizden biridir* (S. Freud, 1920).

Freud, savunulmasına hemen hemen olanak bulunmayan bir tutumla bu noktaya ulaşmaktadır; değişmezlik, süredurum, nirvana ilkeleri özdeştir, gerilim indirimi ilkesi, (haz ilkesi bakımından) cinsel içgüdüyü yönetir ve aynı zamanda da ölüm içgüdüsünün özüdür. Yalnızca özyıkımı değil, baş-

kalarına yönelik yıkımı da ölüm içgüdüsüne bağladığı göz önüne alınırsa, Freud, haz ilkesi ve yıkıcı içgüdünün varlıklarını aynı ilkeye borçlu oldukları yolundaki çelişkili sonuca ulaşacaktı. Doğaldır ki böylesi bir fikirle yetinemezdi; özellikle de bu fikir, Freud'un hiçbir zaman terk etmediği çatışan güçlerle ilgili ikici modelden çok tekçi bir modele uygun düşeceği için buna hiç olanak yoktu. Dört yıl sonra Freud, *Mazoşizmde Ekonomik Sorun*'da şöyle yazıyordu:

> *Ama biz, hiç duraksama göstermeden, haz-hoşnutsuzluk ilkesi ile nirvana ilkesini özdeşleştirdik... Nirvana ilkesi (ve onunla özdeş olduğunu öngördüğümüz haz ilkesi), yaşamın huzursuzluğunu inorganik durumun durağanlığına dönüştürmeyi amaçlayan ölüm içgüdülerinin tam olarak hizmetinde olurdu ve yaşamın öngörülen akışını değiştirmeye çalışan yaşam içgüdülerinin –libidonun– istemlerine karşı uyarılarda bulunma işlevi görürdü.* Ne var ki, böylesi bir görüş doğru olamaz (S. Freud, 1924; vurgular bana ait).

Freud, bu görüşün yanlışlığını kanıtlamak için, aslında ta en başta atılmasında yarar bulunan bir adım atmıştır. Şöyle yazmaktadır:

> *Anlaşıldığı kadarıyla, gerilim duygularının oluşturduğu dizilerde, uyaran miktarlarındaki artış ve azalışı doğrudan doğruya algılarız; hoşnutluk verici gerilimlerin ve hoşa gitmeyen gerilim gevşemelerinin bulunduğundan da kuşku duyulamaz. Cinsel uyarılma durumu, bu tür bir hoşnutluk verici uyaran artışının en çarpıcı örneğidir ama kesinlikle tek örneği değildir.*
>
> *Bu nedenle, hoşnutluk ve hoşnutsuzluk, ("uyarandan ileri gelen gerilim" olarak tanımladığımız) bir nicelikle açıkça çok yakından ilişkili olmasına karşın, o etmenin artışına ya da azalışına bağlanamaz. Öyle görünüyor ki, hoşnutluk ve hoşnutsuzluk, bu niceliksel etmene değil, bu etmenin ancak niteliksel bir özellik olarak tanımlayabileceğimiz bir özelliğine bağımlıdır. Bu niteliksel özelliğin ne olduğunu söyleyebilseydik, ruhbilimde çok ilerlemiş olurduk. Belki de bu özellik, uyaranın niteliğindeki değişikliklerin, yükselmelerin ve düşüşlerin ritmidir, zamansal dizilişidir. Bilemiyoruz* (S. Freud, 1924).

Ama Freud, yaptığı bu açıklamayla tatmin olmuş görünmemesine karşın, bu düşünceyi daha ileriye götürmemiştir. Onun yerine, hazzı yıkımla özdeşleştirme tehlikesini ortadan kaldırmayı amaçlayan bir başka düşünce önermiştir. Şöyle devam etmektedir:

> *Bu belki doğru olabilir ama ölüm içgüdüsüyle ilgili olduğunu söyleyebileceğimiz nirvana ilkesinin, canlı organizmalarda bir değişim geçirerek haz ilkesine dönüştüğünü kabul etmemiz gerekir ve bundan böyle, bu iki ilkeyi tek bir ilkeymiş gibi görmekten kaçınacağız... Nirvana ilkesi, ölüm içgüdüsünün eğilimini anlatıma kavuşturur; haz ilkesi, libidonun istemlerini temsil eder ve sonraki ilkenin değişime uğramasıyla ortaya çıkan gerçeklik ilkesi, dış dünyanın etkisini temsil eder* (S. Freud, 1924).

Göründüğü kadarıyla, bu açıklama, haz ilkesi ile ölüm içgüdüsünün özdeş olmadığı yolundaki savla ilgili bir açıklama olmaktan çok kuramsal bir karardır.

Freud'un çelişkili bir konuma düşmekten kurtulmak için yaptığı girişim, son derece göz alıcı olmasına karşın, benim görüşüme göre başarısızdır; bununla birlikte, bu noktada önem taşıyan sorun, Freud'un başarılı olup olmadığı değildir. Önem taşıyan sorun, daha çok, uyarılma indirimi ilkesinin tüm ruhsal ve zihinsel yaşamı yöneten ilke olduğu yolundaki belitin ta başından sonuna dek Freud'un tüm ruhbilimsel düşünüşüne kesin damgasını vurmasıdır.

Bu belitin kökenlerini biliyoruz. G. T. Fechner'ın (1873) bu fikrin babası olduğunu Freud söylemiştir. Şöyle yazmaktadır:

> *Ne var ki, G. T. Fechner gibi büyük kavrayış sahibi bir araştırıcının, haz ve hoşnutsuzluk konusunda, ruhçözümsel çalışmaların bize dayattığı görüşe bütün temel öğeleri bakımından uygun düşen bir görüşü savunduğunu anlayıp da bu görüş karşısında kayıtsız kalamayız. Fechner'in bu konudaki sözleri, Einige Ideen zur Schöpfungs – und Entwicklungsgeschirchte der Organismen, 1873 (Bölüm XI, Ek, 94) (Yaratılış Üzerine Bazı Düşünceler – ve Organizmaların Evriminin Öyküsü) adındaki küçük bir yapıtta bulunmaktadır ve tam olarak şöyledir: "Bilinçli tepiler ile haz ya da hoşnutsuzluk arasında her zaman bir ilişki bulunduğu için ve o ölçüde, haz ve hoş-*

nutsuzluk ile dengelilik ve dengesizlik durumları arasında da ruhsal-fiziksel bir ilişkinin bulunduğu kabul edilebilir. Bu, başka bir yerde daha ayrıntılı olarak eğilmek istediğim bir varsayıma temel oluşturur. Bu varsayıma göre, bilinç eşiğinin üzerine yükselen her ruhsal-fiziksel devinime, belli bir sınırın ötesinde tam bir denge durumuna yaklaşmasıyla orantılı bir haz ve belli bir sınırın ötesinde tam denge durumundan sapmasıyla orantılı bir hoşnutsuzluk eşlik eder; hoşlanım ve hoşnutsuzluğun niteliksel eşikleri olarak tanımlanabilecek bu iki sınır arasında belli bir estetik (duyusal) kayıtsızlık payı bulunmakla birlikte..."[34]

Zihinsel yaşamda haz ilkesinin başat durumda bulunduğuna inanmamıza neden olan gerçekler, zihinsel aygıtın, içinde var olan uyarılma miktarını olabildiğince düşük ya da hiç değilse değişmez bir düzeyde tutmaya çabaladığı yolundaki varsayımda da anlatımını bulur. Sonraki bu varsayım, haz ilkesini değişik bir biçimde belirtmekten öte bir şey değildir çünkü eğer zihinsel aygıtın çalışması, uyarılma niceliğini düşük tutmaya yönelikse, o zaman, bu niceliği artıracağı hesaplanan her şey, kesinlikle aygıtın işleyişine aykırı, yani hoşa gitmeyen bir şey olarak duyumsanacaktır. Haz ilkesi, değişmezlik ilkesinden doğar; gerçekte sonraki ilke, bizi haz ilkesini benimsemek zorunda bırakan olgulardan çıkarsanmıştır. Dahası, böylelikle zihinsel aygıta bağladığımız eğilimin, özel bir durum olarak, Fechner'ın ortaya atıp hoşlanım ve hoşnutsuzluk duygularıyla bağlantılandırdığı "denge durumuna yönelik eğilim" ilkesi kapsamına girdiğini, daha ayrıntılı bir irdeleme ortaya koyacaktır (S. Freud, 1920).

Ama Fechner, gerilim indirimi ilkesinin kesinlikle tek temsilcisi değildi. Fizikteki enerji kavramının etkisi ve özendirmesiyle, enerji ve enerji sakınımı kavramı, fizyologlar arasında yaygınlık kazandı. Eğer Freud bu fiziksel kuramlardan etkilendiyse, herhalde bu kuramlar, ölüm içgüdüsünün, genel fiziksel yasanın belirli durumlarından yalnızca biri olduğunu ima eder görünüyorlardı. Ama inorganik ve organik madde arasındaki ayrılığı göz önüne alırsak, böylesi bir sonucun yanlışlığı açıklık kazanır. René Dubos, bu noktayı çok özlü bir anlatımla dile getirmiştir. Şöyle yazmaktadır:

Fiziğin en temel yasalarından birine göre, madde dünyasındaki evrensel eğilim, her şeyin hiç durmaksızın gizilgüç enerjisi ve ör-

gütlenme kaybına uğrayarak tepe aşağı yuvarlanması, olabilecek en küçük gerilim düzeyine inmesi yönündedir. Buna karşılık, yaşam, hiç durmaksızın maddenin gelişigüzelliğinden düzen yaratır ve yarattığı bu düzeni koruyup sürdürür. Bu gerçeğin derin anlamını kavramak için –ister en büyük ve en gelişmiş, isterse en küçük organizma olsun– herhangi bir organizmaya, sonunda ölüp gittiği zaman olanları düşünmek yeter (R. Dubos, 1962).

R. Kapp (1931) ve L. S. Penrose (1931) adlı iki İngiliz yazarı, bazı uzmanların fiziksel kuram ile ölüm içgüdüsü arasında bağlantı kurma girişimlerini öyle inandırıcı biçimde eleştirmişlerdir ki, "entropi* ile ölüm içgüdüsü arasında ilişki bulunabileceği fikrini en sonunda çöpe atma zorunluluğu doğmaktadır".[35]

Freud'un entropi ile ölüm içgüdüsü arasındaki bağlantıyı akılda bulundurup bulundurmadığı pek büyük önem taşımaz. Freud bunu düşünmemiş olsa bile, uyarılmanın ve enerjinin en alt düzeye indirilmesi ilkesi, tümüyle yukarıdaki alıntıda Dubos'nun belirttiği temel yanlışa dayanmaktadır; canlı ile cansız arasındaki, "organizmalar" ile "nesneler" arasındaki temelli ayrılığı göz ardı etme yanlışlığına dayanmaktadır.

Daha sonraki yıllarda, yalnızca organik madde için geçerli yasalardan kaçınabilmek için, bir başka örnekseme, yani Walter B. Cannon (1963) tarafından geliştirilen biçimiyle "dengeleşim" (*homeostasis*) kavramı, entropiye yeğ tutulmuştur. Ama bu kavramda Freud'un nirvana ilkesini andırır bir şeyler gören Jones ve başkaları, iki ilkeyi birbirine karıştırmaktadırlar. Freud, uyarılmanın ortadan kaldırılması –ya da azaltılması– eğiliminden söz eder. Oysa Cannon ve daha sonraki birçok araştırmacı, içsel çevrenin göreceli olarak dengede tutulması gereğinden söz etmektedir. Bu dengelilik, içsel çevrenin dengede kalma eğilimi taşıdığını ama enerjiyi en alt düzeye indirme eğilimi taşımadığını anıştırır. Açıkçası bu karışıklık, "dengelilik" ve "değişmezlik" sözcüklerinin anlamca belirsiz

* *Entropi* (İng. Entropy): Bir fizik terimi; fiziksel bir dizge içinde, devinim niceliği gibi birtakım özelliklerin moleküller arasında gelişigüzel dağılımı olasılığıyla ilgili düzensizlik ölçüsü. (Çev. n.)

olmasından ileri gelmektedir. Yalın bir örnek, düşülen yanlışı ortaya koyabilir. Eğer bir odanın sıcaklığı, termostat aracılığıyla dengeli ya da değişmez bir düzeyde tutulacaksa, bunun anlamı, sıcaklığın belli bir düzeyden ne daha yukarı çıkması ne de daha aşağı düşmesi gerektiğidir ama eğer eğilim, sıcaklığın en düşük düzeyde bulunması yönünde olsaydı, o zaman konu tümüyle değişik bir niteliğe bürünürdü. Aslına bakılırsa, dengelilikle ilgili dengeleşim ilkesi, topyekûn ya da göreceli enerji indirimiyle ilgili nirvana ilkesiyle çelişmektedir.

Freud'un temel beliti (aksiyomu), hem haz ilkesinin hem de ölüm içgüdüsünün babası olan gerilim indirimi belitidir ve bu belit, varlığını, Alman mekanist maddeciliğinin düşünüş özelliğine borçludur; herhalde bu konuda pek kuşku duyulamaz. Bu kavramı Freud'un zihninde canlandıran, klinik deneyimler değildi; Freud'un, öğretmenlerinin fizyolojik kuramlarına olan derin bağlılığı, bu "belit"i onun ve daha sonra ruh çözümlemenin sırtına yükledi. Bu bağlılık, klinik gözlemi ve onun sonucunda belirlenen kuramı, gerilim indiriminin dar çerçevesine tıkıştırdı. Oysa, insanın her yaşta uyarılma, uyanma, sevgi ve dostluk ilişkileri aradığını, dünya ile arasındaki bağlantıyı artırmaya büyük istek duyduğunu; kısacası, insanın gerilim indirimi ilkesince olduğu kadar gerilim artırımı ilkesince de güdüleniyormuş gibi göründüğünü ortaya koyan pek çok verinin, gerilim indirimi varsayımıyla bağdaştırılmasına pek olanak yoktu. Ama birçok ruhçözümlemeci, gerilim indiriminin sınırlı geçerliliğinden etkilenmiş olmalarına karşın, temel tutumlarını değiştirmediler; Freud'un ruhötesine dayalı anlayışlarından ve elde ettikleri klinik verilerin mantığından oluşan tuhaf bir karışımla şöyle böyle idare etmeye çalıştılar.

Ölüm içgüdüsü kavramının geçerliliği konusunda Freud'un kendisini aldatarak yarattığı bilmecenin çözümü için belki bir başka öğeye daha gerek vardır. Freud'un yapıtlarını dikkatle okuyan herkes, yeni kuramsal yapılarını ilk kez ortaya koyarken, bunları nasıl kuşkuyla ve sakınarak ele aldığını da mutlaka fark eder. Freud, bu yapıların geçerliliği konusunda

hiçbir sav öne sürmemiştir; hatta bazen de bunların değerini küçültücü sözler söylemiştir. Ama zaman geçtikçe, deneysel nitelikteki bu varsayımsal kavramlar da yeni yapılara ve kuramlara dayanak oluşturan kuramlara dönüşmüşlerdir. Kuramcı Freud, deneysel kavramlarından birçoğunun geçerliliğinin kuşkulu olduğunu çok iyi biliyordu. Freud, başlangıçta taşıdığı bu kuşkuları niçin unuttu? Bu soruya yanıt vermek zordur; olası bir yanıt, ruhçözümleme hareketinin önderi olarak üstlendiği rolde bulunabilir.[36] Freud'un kuramlarının temel yönlerini eleştirme ataklığını gösteren öğrencileri, ondan ayrılmışlar ya da şöyle veya böyle dışlanmışlardır. Bu hareketi kuranların çoğu, kuramsal yetileri açısından sıradan kişilerdi ve bunların, temel kuramsal değişikliklerde Freud'a ayak uydurmaları zaten güç olurdu. Bu kişiler, bağlanacakları ve çevresinde bir hareket örgütleyebilecekleri bir dogmaya gereksinme duyuyorlardı.[37] Bu nedenle, bilimadamı Freud, bir ölçüye kadar, hareketin önderi Freud'a tutsak oldu ya da değişik bir biçimde söylersek, öğretmen Freud, kendisine bağlı kalan ama yaratıcı olmayan öğretililerinin tutsağı oldu.

Notlar

Terimler

1. Bununla birlikte, Freud'un saldırganlığın farklılıkları konusundan habersiz olmadığını belirtmek gerekir (*bkz.* Ek). Dahası, Freud örneğinde, temelde yatan güdü, davranışçı bir yönelimde bulunamaz. O, kendisine ait ölüm içgüdüsü gibi kapsamlı kategorilere uygun düşsün diye, büyük ölçüde geleneksel kullanımdan ayrılmadı ve ayrıca en genel terimleri yeğledi.

Giriş: İçgüdüler ve İnsan Tutkuları

1. Lorenz, hayvan davranışlarının incelenmesine "etoloji" adını verdi; bu garip bir terimdir çünkü etoloji sözlük anlamı bakımından "davranış bilimi" (Yunanca *ethos* "davranış", "kalıp" sözcüğünden alınma) demektir. Lorenz, hayvan davranışının incelenmesini anlatmak için buna "hayvan etolojisi" demeliydi. Onun etolojisinin anlamını belirlemeyi seçmemesi, elbette, insan davranışının hayvan davranışı sınıfına sokulması gerektiği yolundaki düşüncesini ortaya koymaktadır. John Stuart Mill'in Lorenz'den çok önce, kişilik bilimini adlandırmak için "etoloji" terimini türetmiş olması ilginç bir gerçektir. Bu kitabın ana düşüncesini çok kısa olarak anlatmak isteseydim, kitabın, Lorenz'in değil de Mill'in anladığı anlamda "etoloji"yi ele aldığını söylerdim.

2. Yakın zamanlarda Lorenz, *öğrenme* etkeninin de aynı anda var olduğunu kabul ederek "doğuştan" kavramını sınırlandırmıştır (K. Lorenz, 1965).
3. Burada "içgüdü" terimi, biraz eski olmasına karşın, geçici olarak kullanılmıştır. Bundan böyle "organik itkiler" terimini kullanacağım.
4. Ömeğin Budist yazılarında, Yunanlılarda var olan eski ruhbilimlerin çoğu ile, Spinoza'ya kadar olan ortaçağ ve modern çağ ruhbilimi, (deneme aracını kullanmasalar da) dikkatli gözlem ile eleştirel düşünüşü birleştiren bir yöntemle, insan tutkularını ana konu olarak ele alıp işlemişlerdir.
5. *Bkz.* bunlardan bazılarının beynin yapısında ne ölçüde yer aldığı sorunu, Livingston (1967): Kısım 10'da tartışılmıştır.
6. Holbach'ın bu deyişi, elbette, çağının felsefi düşünüşü bağlamında anlaşılmalıdır. Budist ya da Spinozacı felsefelerin bütünüyle farklı bir tutku anlayışı vardır. Bu felsefelerin bakış açısından, Holbach'ın tanımı, insanların çoğunluğu için deneysel olarak doğru olacaktır ama Holbach'ın tutumu, bu felsefelerin insan gelişmesinin amacı olarak gördükleri şeyin tam karşıtıdır. Bu farklılığı değerlendirebilmek için, hırs ve açgözlülük gibi "usdışı tutkular" ile tüm duygulu varlıklara karşı sevgi ve özen gibi "ussal tutkular" arasındaki *ayrıma* değineceğim (bu konu daha sonra tartışılacaktır). Bununla birlikte, konuyla ilgisi olan şey, bu farklılık değil, salt kendi varlığını sürdürmekle ilgilenen yaşamın insanca olmadığı düşüncesidir.
7. *Salvus* (*salus* ile ilişkili); sağlıklı, güven içinde, incinmemiş, iyi durumda, sağlam. Bu anlamda, her insan kurtuluşa (ama Tanrıbilimsel anlamda değil), bir başka deyişle, iyi ve güvenli bir duruma getirilmeye gereksinme duyar.

1. İçgüdücüler

1. İçgüdü kuramına ilişkin derinlemesine tarihinden dolayı R. Fletcher'ı (1968) özellikle öneririm.
2. Freud'un saldırganlık anlayışının ayrıntılı bir tarihi ve çözümlemesi Ek'te bulunabilir.
3. "Lorenz'in (ve N. Tinbergen'in) içgüdü anlayışlarına ilişkin ayrıntılı ve şimdiden klasikleşmiş bir değerlendirme için ve Lorenz'in tutumunun toplu bir eleştirisi için *bkz.* D, S. Lehrman

(1953). Ayrıca, *İşte İnsan: Saldırganlığın Doğası Üzerine*'nin eleştirisi için L. Berkowitz'in (1967) ve K. E. Boulding'in (1967) değerlendirme yazılarına bakınız. N. Tinbergen'in Lorenz'in kuramına ilişkin eleştirel değerlendirmesine (1968) ve L. Eisenberg'in kısa ve derinlemesine eleştirisine (1972) de bakınız.

4. Daha sonra, birçok Amerikalı ruhbilimcinin ve N. Tinbergen'in eleştirilerinin etkisiyle Lorenz, bu tümceyi, öğrenmenin etkisine de yer verecek biçimde değiştirdi (K. Lorenz, 1965).
5. Yiyecek toplayıcılar ve avcılar arasındaki saldırganlık sorunu 8. Kısım'da enine boyuna tartışılmaktadır.
6. Yaptığımız kişisel bir görüşmede, yukarıda söz konusu edilen görüşün içerdiği kalıtımla ilgili sorunun anahatlarını çizen Profesör Kurt Hirschhorn'a teşekkür ederim.
7. Lorenz, en azından *İşte İnsan: Saldırganlığın Doğası Üzerine*'yi yazarken, Freud'un çalışmaları konusunda hiçbir doğrudan bilgiye sahip değilmiş gibi görünmektedir. Freud'un yazılarına bir tek doğrudan gönderme yapılmamıştır. Yapılan göndermeler de ruhçözümcü arkadaşlarının ona Freud'un tutumu hakkında söylediklerinden ibarettir. Ne yazık ki, bunlar da her zaman doğru değildir ya da tam olarak anlaşılmamıştır.
8. Biyolojik olgularla toplumsal olgular arasında oldukça saçma benzetmeler yapma eğilimini Lorenz daha 1940'ta yazdığı talihsiz bir makalede göstermiştir (K. Lorenz, 1940). Bu makalede Lorenz, doğal ayıklanma ilkelerinin ırkın gereksinmelerini düzenli bir biçimde karşılayamadığı durumlarda bu ilkelerin yerine devlet yasalarının konulması gerektiğini savunuyordu.
9. N. Tinbergen'in terimi.
10. İçsavaşların niye gerçekten daha şiddetli olduğu ve niye içsavaşlarda uluslararası savaşlardakinden daha fazla yıkıcı dürtünün ortaya çıktığı sorusu ilginçtir. Bunun nedenini, uluslararası savaşların çoğunlukla, en azından çağdaş uluslararası savaşlar söz konusu edildiğinde, düşmanın mahvedilmesini ya da yok edilmesini amaçlamamalarında aramak akla yatkın görünmektedir. Bu (uluslararası) savaşların amacı sınırlıdır: karşı tarafı, zarar verici nitelikte olmasına karşın hiçbir biçimde yenilen ülke nüfusunun varlığını tehdit edici nitelikte olmayan barış koşullarını kabul etmeye zorlamak. (Bunu en iyi açıklayabilecek örnek, iki dünya savaşında da yenilen ülke durumunda olan Almanya'nın her yenilgiden sonra öncekine oranla daha zengin

hale gelmesidir.) Romalıların yürüttüğü bazı savaşlarda –ama kesinlikle hepsinde değil– olduğu gibi, toplam düşman nüfusunu fiziki olarak ortadan kaldırmayı ya da köleleştirmeyi amaçlayan savaşlar bu kuralın dışında kalır. İçsavaşta, iki tarafın da amacı, birbirlerini fiziksel olarak yok etmek olmasa bile, ekonomik, toplumsal ve siyasal bakımlardan yok etmektir. Eğer bu varsayım doğruysa, yıkıcılığın derecesi, büyük ölçüde, tehdidin şiddetine bağlı demektir.

11. İnsan, William James'in klasik makalesi "Savaşın Ahlaki Karşılıkları"nı (1911) okuyunca, militanca coşkunun yönlendirilmesi konusunda Lorenz'in söyleyeceği şeylerin yetersizliği özellikle açık seçik hale geliyor.

2. Çevreciler ve Davranışçılar

1. Skinnercı kuramın özelliklerini enine boyuna ele almak bizi asıl sorunumuzdan çok uzaklara götüreceği için, burada kendimi yeni-davranışçılığın genel ilkelerini sunmakla ve tartışmamızla ilişkili görünen bazı noktaların daha ayrıntılı olarak irdelenmesiyle sınırlandıracağım. Skinner'ın sisteminin incelenmesi için B. F. Skinner'ın okunması gerekir (1958). Kısa bir özet için *bkz.* B. F. Skinner (1963). Skinner, en son kitabında (1971), sisteminin genel ilkelerini özellikle de bu ilkelerin kültürle olan ilişkisini tartışıyor. Ayrıca Carl R. Rogers ile B. F. Skinner (1956, 1961) arasındaki kısa görüşmeye de bakınız. Skinner'ın tutumuna ilişkin bir eleştiri için *bkz.* Noam Chomsky (1959). Ayrıca K. MacCorquodale'in (1970) ve N. Chomsky'nin (1971) karşı-savına bakınız. Chomsky'nin değerlendirmeleri kusursuz ve uzun erimlidir; bu yorumlarda görüşler öylesine açıklıkla ortaya konulmuştur ki bunları yinelemeye hiç gerek yoktur. Bununla birlikte Chomsky'nin ve benim ruhbilimsel tutumlarımız birbirinden öylesine uzak ki, eleştirilerimin bir kısmını bu bölümde sunmam gerekiyor.
2. Birçok davranışçının tersine Skinner, "özel olaylar"ın bütünüyle bilimsel yorumlamaların dışında tutulmasına gerek bulunmadığını da kabul etmekte ve eklemektedir: "Davranışçı bir bilgi kuramı, bütünüyle bilinemez olmasa bile en azından çok iyi bilinmesine pek olanak bulunmayan özel dünyayı öngörür." (B. F. Skinner, 1963). Bu belirleme, Skinner'ın ödününü, ruhbilimin

ana konusu olan can-ruh karşısında nazik bir reveranstan daha öte bir şey haline getirmektedir.

3. Bu düşünceyi, *Umut Devrimi*'nde (E. Fromm, 1968) irdeledim. H. Özbekhan, "Teknolojinin Utkusu: 'Olabilirlik', 'Gerekirliği' ima eder" (H. Özbekhan, 1966) başlıklı makalesinde, aynı ilkeyi bağımsız olarak belirlemiştir.

   Dr. Michael Maccoby, çok gelişmiş sanayilerin sevk ve idaresine ilişkin incelemesinden edindiği bazı sonuçlara dikkatimi çekmişti. Bu sonuçlar "olabilirlik gerekirliği ima eder" ilkesinin, askeri kuruluşlar için üretim yapan sanayilerde, geriye kalan daha rekabetçi sanayiye oranla daha geçerli olduğunu göstermektedir. Ama bu sav doğru olsa bile, iki etken göz önüne alınmalıdır: ilk olarak, doğrudan ya da dolaylı biçimde silahlı kuvvetler için çalışan sanayinin ölçeği; ikinci olarak, bu ilkenin, sınai üretimle doğrudan ilişkisi bulunmayan birçok insanın zihnine yerleşmiş olması. Uzay uçuşları için başlangıçta duyulan coşku buna iyi bir örnekti; bir başka örnek de tıp alanında, özgül bir tıbbi durum açısından taşıdıkları gerçek öneme hiç bakılmaksızın çeşitli aygıtların yapılması ve kullanılmasıdır.

4. Aynı mantığa göre, işkence görenle işkenceci arasındaki ilişki de "karşılıklı"dır çünkü işkence gören, çektiği acıyı açığa vurarak, işkenceciyi en etkili işkence araçlarını kullanmaya koşullandırır.

5. L. Berkowitz, birçok bakımdan A. H. Buss'ınkine benzeyen bir tutum benimsemiştir, güdüleyici heyecanlar düşüncesini o da kabul etmez ama esas olarak davranışçı kuram çerçevesinde kalır, engelleme-saldırganlık kuramını değiştirir ama reddetmez (L. Berkowitz, 1962 ve 1969).

6. *Bkz.* J. Robert Oppenheimer'in söylevi (1955) ve seçkin doğabilimcilerin benzer birçok sözleri.

7. Bu iki terimi tırnak içine aldım çünkü bu terimler çoğu kez rasgele kullanılmış ve bazen de, sırasıyla, toplumsal bakımdan uyarlanmış ve uyarlanmamış terimleriyle özdeş hale gelmiştir.

8. Kümelerin temelde yatan ve büyük ölçüde bilinçsiz güdülerinin incelenmesinde, "yorumlayıcı anketler"in değerli bir araç olduğunu keşfettim. Bir yorumlayıcı anket, (açık bir soruya verilmiş) bir yanıtın amaçlanmamış anlamını çözümler ve yanıtları yüzeydeki anlamlarıyla almaktan çok karakteristik bir anlamda yorumlar. Bu yöntemi ilk kez 1932'de Frankfurt Üniversitesi Toplumsal Araştırma Enstitüsü'nde yaptığım bir incelemede

uyguladım ve 1960'larda, küçük bir Meksika köyünün toplumsal karakterine ilişkin bir incelemede yeniden kullandım. Birinci incelemede çalışma arkadaşlarım arasında Ernest Schachtel, rahmetli Anna Hartoch-Schachtel ve (sayılama danışmanı olarak) Paul Lazarsfeld vardı. Bu inceleme otuzların ortalarında bitirildi ama yalnızca anket ve örnek yanıtlar yayımlandı (M. Horkheimer, yay., 1936). İkinci inceleme yayımlanmıştır (E. Fromm ve M. Maccoby, 1970). Maccoby ve ben, ölüsever karakteri ortaya koyan etkenleri belirlemek için bir anket daha düzenledik; Maccoby bu anketi çeşitli kümelere uyguladı ve doyurucu sonuçlar elde etti (M. Maccoby, 1972a).

9. Aşağıdaki bütün alıntılar S. Milgram'dan (1963) yapılmıştır.
10. Gerçekten elektrik şoku uygulanmadı ama bunu öğretmen-denekler bilmiyorlardı.
11. Aksi belirtilmedikçe, aşağıdaki alıntılar, Dr. Zimbardo'nun, elyazması metnini bana gönderme inceliğini gösterdiği ortak makaleden yapılmıştır.
12. H. Brandt ile Profesör H. Simonson'un –her ikisi de siyasal tutuklu olarak toplama kamplarında yıllarca kaldılar–- ve adlarından söz edilmemesini yeğleyen başka kişilerin kişisel açıklamaları. Ayrıca *bkz.* H. Brandt (1970).
13. Öğrendiğime göre, Dr. J. M. Steiner, böylesi görüşmelere dayalı bir inceleme hazırlıyor. Bu inceleme önemli bir katkı olacağa benziyor.
14. O zamanlar bir gardiyan, ancak bir tutukluyu öldürdüğü zaman yazılı rapor vermek zorundaydı.
15. Çok daha ayrıntılı bir betimleme için H. Brand'a bakınız (1970).
16. Amerikalıların toplumsal karakterlerinde oyun tutumunun taşıdığı önem konusunda M. Maccoby'nin yaptığı incelemeler, "oyun" tutumunun dinamiklerine ilişkin kavrayışımı derinleştirmiştir. (M. Maccoby, yakında yayımlanacak. Ayrıca *bkz.* M. Maccoby, 1972.)
17. Bu deneyler, TV reklamlarının bir temel özelliğini anımsatıyor insana. Bu özellik, düşleme ile gerçeklik arasındaki farkı bulandıran ve "mesaj"ın uyarıcı etkisine hizmet eden bir havanın yaratılmasıdır. İzleyici, belirli bir sabunu kullanmasının yaşamında mucize türünden bir değişiklik yaratmayacağını "bilir" ama aynı zamanda bir yanıyla da buna inanır. Neyin gerçek, neyin kurgu olduğuna karar verecek yerde, gerçeklik ile yanılsama arasındaki ayrımı belirsiz kılan bir alacakaranlıkta düşünmeye devam eder.

18. Bu nedenle ara sıra görülen öldürmeyle ilgili bir düş, ancak böylesi tepilerin var olduğuna ilişkin niteliksel bir açıklamaya olanak tanır ama bu tepilerin yoğunluğu hakkında hiçbir niceliksel açıklamaya elvermez. Yalnızca bunların sık sık yinelenmesi, niceliksel çözümlemeye de olanak tanıyacaktır.
19. *Bkz.* şiddet üzerine ruhbilimsel incelemelere ilişkin çok güzel bir araştırma (E. I. Megargee, 1969).
20. "A. H. Buss'ın çalışmasından başka, L. Berkowitz'in "Engelleme-Saldırganlık Varsayımı Yeni Baştan Ele Alınıyor"u (1969) da, engelleme-saldırganlık kuramına ilişkin en önemli tartışmalar arasında sayılmalıdır. Berkowitz, eleştirel ama genelde olumlu bir tutum içindedir ve son zamanlarda yapılmış deneylerden birçok örnek vermektedir.

3. İçgüdücülük ve Davranışçılık: Ayrılıkları ve Benzerlikleri

1. H. Von Foerster'ın "eften püften bir makine" anlayışına uygun olarak (1970).
2. Ruh çözümlemenin çarpıtılmış bir biçimi olan ve şu andaki ruhsal sürecin dinamiklerini anlamaya gerek duymaksızın, hastanın yaşamöyküsünü anlamayı ruh çözümlemeyle özdeş tutan bir görüş, Lorenz'in ve Leyhausen'ın tutumuyla koşutluk göstermektedir.
3. Elbette "organik-olmayan" deyişi, bu dürtülerin hiçbir nörofizyolojik dayanağa sahip olmadığı anlamına gelmez; bunun anlamı, bu dürtülerin organik dürtülerce başlatılmadığı ve onlara hizmet etmediğidir.
4. Bu "erkekçelik", erkeklik erdemi olgusunda büyük bir açıklıkla görülür (A. Aramoni, 1965; ayrıca *bkz.* E. Fromm ve M. Maccoby, 1970).
5. Her ne kadar bu tarihsel açıklamanın, belki işbirliğinin rolü gibi bazı gerçeklerin göz ardı edilmesiyle ve Darwinci kuramın yaygınlığıyla ilişkisi varsa da, bu kuramın geçerliliğiyle hiçbir ilişkisi yoktur.

4. Saldırganlık Anlayışına Ruhçözümsel Yaklaşım

1. Freud'un, çoğu kez "içgüdü" olarak çevrilen *Trieb* terimini kullanışı, bütünleyici davranışa sürükleyen ama bu davranışı ke-

sin bir biçimde belirlemeyen, bedensel kökenli bir dürtü olarak, daha geniş bir anlamda içgüdüyle ilişkilidir.

2. Freud'un saldırganlık kuramının gelişmesiyle ilgili ayrıntılı bir çözümleme Ek'te verilmiştir.
3. 1920'lerde gelişmeye başlayan ve dirimbilim, nörofizyoloji, toplumbilimin bazı yönleri gibi bazı doğal bilimlerde bakış açısını büyük ölçüde ilerleten "sistem kuramı" temel alınırsa, Freud'un karakter kuramı daha kolay anlaşılabilir. Toplumu bir sistem olarak görme temeline dayanan Marksist toplumbilim yanında, Freud'un karakter biliminin de anlaşılamamasının nedeni, pekâlâ sistemli düşünüşün kavranılamaması olabilir. P. Weiss, hayvan davranışı konusunda genel bir kuram sistemi sunmuştur (P. Weiss, 1925). Weiss, yakın zamanda yazdığı iki bilimsel makalede, sistemin niteliği konusundaki görüşlerinin kısa ve özlü bir betimlemesini yapmıştır; bu betimleme, benim bildiğim bilim dalına en iyi giriştir (P. Weiss, 1967, 1970). Ayrıca *bkz.* L. von Bertalanffy (1968) ve C. W. Churchman (1968).
4. İlk baştaki sendroma daha sonra eklenen özellikler, aşırı temizlik ve dakikliktir; bunların aynı zamanda özgün dışkıl tepilere karşı tepki geliştirmeler olarak anlaşılmaları gerekir.
5. Bu kavramı, Alman işçileri ve çalışanları hakkındaki bir incelemede geliştirdim (E. Fromm, 1936); s. 74'teki 9. nota bakınız ve ayrıca *bkz.* E. Fromm (1932, 1941, 1970). T. W. Adorno ve ötekiler (1950), işçilerin ve çalışanların yetkeci karakterine ilişkin daha önceki bir incelemede, bazı bakımlardan bu konuyu ele almışlardır ama ruh çözümsel yaklaşımdan ve dinamik karakter kavramından yoksun olarak.
6. Erik H. Erikson (1964), kuramı üzerinde yaptığı son geliştirmelerden sonra, Freud ile olan ayrılığı çok açık olarak vurgulamaksızın, "tavırlar" konusunda benzer bir bakış açısına ulaşmıştır. Erikson, Yurok Kızılderililileriyle ilgili olarak, karakteri cinsel saplantıların belirlemediğini göstermiştir ve toplumsal etkenlerin lehine, cinsellik kuramının temel önem taşıyan bir bölümünü reddetmektedir.

5. Nörofizyoloji

1. Merhum Raùl Hernández Peón'un düş etkinliğinin nörofizyolojik karşılığını bulma girişimleri, R. G. Heath'in şizofreni ve sı-

kıntı üzerine nörofizyolojik incelemeleri ve P. D. MacLean'ın paranoyaya nörofizyolojik açıklamalar getirme girişimlerine işaret edilerek bu genel deyişin belirlenmesi gerekir. Freud'un nörofizyolojiye katkısını K. Pribram incelemiştir (1962). Freud'un nörofizyolojik temelinin önemi konusunda P. Ammacher'a bakınız (1962); ayrıca karş. R. R. Holt (1965).

2. Ama daha yakınlarda Bullock, yine bu yargısıyla bağlı olmakla birlikte, bunu daha iyimser bir notla sınırlamıştır: 1958'den bu yana sinirbilimi, kavrama ve heyecanların denetimi gibi bazı daha üst işlevlerin anlaşılması yönünde uzun bir yol kat etmiş ve henüz öğrenmenin değilse bile, çağrışım mekanizmasının anlaşılması yönünde önemli ilerlemeler sağlamıştır. Artık ilgili kavrayışlara ulaşma, örneğin, saldırganlığın biyolojik temelinin ne olabileceğini, hidrolik bir mekanizmanın söz konusu olup olmadığını ve saldırganlığın doğuştan olup olmadığını söyleme yolunda yürüyoruz (bu konuda bana yazan Dr. T. Melnechuk'la kişisel yazışma).
3. Yalnız sinirbilimleri ve ruhbilimi değil, başka birçok alanın da –fosil bilim, insanbilim, tarih, dinler tarihi (efsaneler ve kuttören biçimleri), dirimbilim, fizyoloji, kalıtımbilim gibi alanların da– bir *insanbilimi* yaratacak biçimde bütünleştirilmesi gerekir. "İnsanbilim"in ana konusu *insan*'dır: ancak bütün yönleri arasındaki karşılıklı bağlantıyı kavrarsak, onu birçok alt sistemi olan karmaşık bir sistem içerisinde meydana gelen bir süreç olarak gördüğümüz zaman anlaşılabilen, dirimsel ve tarihsel bakımdan evrim içinde olan bütünsel bir kişi olarak insandır. "Davranış bilimleri" (ruhbilim ve toplumbilim) –bu, Rockefeller Vakfı'nın programıyla yaygınlaşan bir terimdir– öncelikle insanın *ne yaptığı*'yla ve yaptığı şeyi *yapmasının* nasıl *sağlanabileceğiyle* ilgilenir, *niçin* yaptığıyla ve *kim olduğu*'yla değil. Bu bilimler büyük ölçüde, bütünsel bir insanbilimin gelişimine engel olmuş ve bu gelişimin yerini tutmuştur.
4. H. von Foerster ve T. Melnechuk'tan kişisel yazışmalar.
5. Elyazmalarını yayımlanmadan önce okumama izin verdikleri için yazarlara teşekkür ederim.
6. Bu tartışmada yalnız en önemli ve genel kabul gören veriler sunacağım. Son yirmi yılda bu alanda yapılan çalışmalar öylesine büyüktür ki, ortaya çıkan yüzlerce ayrıntılı soruna girmek benim uzmanlığımı aşar; benzer biçimde, metinde değinilen bir-

çok yapıtta bulunabilecek geniş yazından alıntılar yapmak da yararlı olmayacaktır.

7. Yukarıda anılan yazarlardan bazılarına göre, "denetlenme" terimi oldukça yetersizdir. Bunlar, tepkiyi, beynin uyarılan belirli bölgeyle karşılıklı etkileşim içindeki başka bölümlerinde devam eden süreçlerden biri olarak görüyorlar.
8. Neokorteks de öfke davranışı üzerinde ağırlıklı bir kışkırtıcı etki yapar. K. Ackert'ın şakak kutbunun neokorteksini alarak yaptığı deneylere *bkz.* (K. Ackert, 1967).
9. Karş. W. R. Hess (1954), J. Olds ve P. Milner (1954). R. G. Heath (1962). J. M. R. Delgado (1967, kapsamlı bir kaynakçayla 1969). Ayrıca, V. H. Mark ve F. R. Ervin'in (1970), şiddetli davranışa değinirken, nörofizyolojiyle ilgili temel veriler konusundaki açık, özlü ve bu alandaki sıradan kişilerin bile kolayca anlayabilecekleri bir betimleme yaptıkları kitaplarına bakınız.
10. Karş. V. H. Mark ve F. R. Ervin (1970).
11. B. Kaada'nın bu incelemelerle ilgili ayrıntılı değerlendirmesine bakınız (1967).
12. Ayıları bu sınıfa sokmak zordur. Bazı ayılar her şeyi (hem ot hem et) yer; bunlar, daha küçük ya da yaralı hayvanları öldürür ve etini yer ama örneğin aslanların yaptığı gibi sinsice avlamaz. Öte yandan, aşırı iklim koşulları altında yaşayan kutup ayısı, ayı balıklarına gizlice yaklaşarak onları avlar ve yer; bu yüzden de gerçek bir yağmacı sayılabilir.
13. Bu nokta Mark ile Ervin (1970) tarafından vurgulanmış ve hipotalamusun yan kısmındaki özgül bölgeyi uyararak, gözlemcilere, bir hayvanın avına sinsice sokulmasını ya da avlamasını anımsatan davranışlar elde eden Egger ve Flynn'ın incelemeleriyle ortaya konmuştur (M. D. Egger ve J. P. Flynn, 1963).
14. Birçok yağmacı hayvanın –örneğin kurtların– kendi türlerine karşı saldırgan olmamaları önemli bir gerçektir. Yalnızca birbirlerini öldürmemeleri anlamında değil –bu durum, Lorenz'in yaptığı gibi, bu hayvanların yırtıcı silahlarını kullanmayı türün varoluşu yararıyla sınırlandırmak zorunda bulunmalarından ileri geldiği söylenerek yeterince açıklanabilir– birbirleriyle olan toplumsal ilişkilerinde çok dostça davrandıkları anlamında da bu gerçek geçerlidir.
15. İnsanın öne sürülen yağmacı özellikleri sorunu bütünüyle 7. Kısım'da tartışılacaktır.

16. İnsanı arkadaşlarına karşı bir "kurt" olarak tanımlayan Hobbes' un koyun yetiştiren bir ülkede yaşamış olması rastlantı olmayabilir. *Kırmızı Başlıklı Kız* gibi, tehlikeli kurtla ilgili masalların kökenini ve yaygınlığını bu ışık altında irdelemek ilginç olurdu.

6. Hayvan Davranışı

1. C. ve W. M. S. Russell'ın yaptıkları alıntı (1968).
2. Ayrıca karş. P. Leyhausen'ın kalabalıklaşmaya ilişkin tartışması (1965), özellikle kalabalıklaşmanın insan üzerindeki etkilerine ilişkin tartışması.
3. İnsanlar arasında da açlık koşullarının saldırganlığı artırmaktan çok azalttığı benzer olgulara rastlanabilir.
4. Krş. T. E. Hall'un insanın alan gereksinmesine ilişkin ilginç incelemeleri (1963, 1966).
5. Buna bir örnek, bedensel yönden daha genç maymunlardan çok aşağı olmasına karşın kümenin önderliğini sürdüren gümüştüylü bir yaşlı şempanzedir; açıkçası, özgür yaşam, çok çeşitli bütün uyaranlarıyla birlikte, bu şempanzede, önder olma yeterliliği kazandıran bir tür bilgelik geliştirmişti.
6. Aynı tez, C. ve W. M. S. Russell tarafından da dile getirilmiştir (1968, 1968a).
7. E. Mayo da buna benzer bir görüş dile getirmiştir (1933).
8. İnsan dışı primatlara ilişkin alan incelemeleri, ilk kez, şempanzeler hakkındaki incelemesiyle H. W. Nissen (1931), goriller hakkındaki incelemesiyle H. C. Bingham (1932) ve uluyan maymunlara ilişkin incelemesiyle C. R. Carpenter (1934) tarafından yürütüldü. Bu incelemelerden sonra hemen hemen yirmi yıl boyunca, primatlara ilişkin alan incelemeleri neredeyse bütünüyle bir yana bırakıldı. Arada geçen sürede birçok kısa alan incelemesi yapıldıysa da, yeni bir uzun dönemli, dikkatli gözlemler dizisi, ellili yılların ortalarına dek başlamadı. Bu yeni gözlemleri başlatan gelişmeler, Kyoto Üniversitesi Japonya Maymun Merkezi'nin kurulması ve S. A. Altman'ın Cayo Santiago'daki rhesus maymunu topluluğunu incelemesiydi. Bugün böylesi incelemelerle uğraşan ellinin çok üzerinde kişi vardır. Primat davranışına ilişkin bilimsel makaleleri toplayan en iyi derleme, çok kapsamlı bir kaynakçayla birlikte, yayımcı I. DeVore'un

(1965) derlemesidir. Burada değinmek istediğim makaleler, K. R. L. Hall ve I. DeVore'un makaleleri (1965); C. H. Southwick, M. Beg ve M. R. Siddiqi'ye ait "Kuzey Hindistan'daki Rhesus Maymunları"na ilişkin makale (1965); G. B. Schaller'in "Dağ Gorillerinin Davranışı" adlı makalesi (1965); V. ve F. Reynold'ın "Bodongo Ormanı'ndaki Şempanzeler" başlıklı makaleleri (1965) ve Jane Goodall'un "Gömbe Suyu Rezervi'ndeki Şempanzeler" adlı makalesidir (1965). Goodall, aynı araştırmayı 1965'e kadar sürdürdü ve elde ettiği yeni bulguları öncekilerle birleştirerek evlilik adı olan Jane van Lawick-Goodall adıyla yayımladı (1968). Bu kısımda A. Kortlandt (1962) ve K. R. L. Hall'dan da (1964) yararlandım.

9. Florida, Orange Park'taki Yerkes Primat Biyolojisi Laboratuvarları'nda çalışan ve evlerinde bir şempanze yetiştirerek onu sistemli biçimde "zorlama" bir insanlaştırma eğitiminden geçiren K. J. ve C. Hayes, iki yıl sekiz aylıkken bu şempanzenin zekâ düzeyini (IQ) 125 olarak ölçtüler (C. Hayes, 1951 ile K. J. Hayes ile C. Hayes, 1951).
10. Bu hiyerarşi ile diktatörlüğün "içgüdüsel" kökenleri arasında bölgecilikle yurtseverlik arasında kurulandan daha seyrek olarak bir koşutluk kurulmuştur; oysa mantık aynıdır. Bu farklı uygulamanın nedeni, belki, diktatörlük için bir içgüdüsel temel kurmanın, "yurtseverlik" için bir içgüdüsel temel kurmak kadar çok tutulmamasında yatmaktadır.
11. Hayvan ruhbilimcilerinin çoğu, herhangi bir kapalı yerde sağlanan koşulları –hele kapalı yer, hayvanların çitler boyunca koşarken birbirlerine çarpacakları kadar küçükse– "eksiksiz biçimde doğal" saymazlar.
12. Karş. S. A. Barnett ile M. M. Spencer (1951) ve S. A. Barnett (1958,1958a).
13. Zing Yang Kuo, memelilerdeki hayvan kavgasına ilişkin deneysel incelemelerinde benzer sonuçlara ulaşmıştır (1960).
14. Yahudilerin eti sütle birlikte yememe törelerinin temelinde benzer bir gerekçenin yattığına inanıyorum. Süt ve süt ürünleri yaşamın simgeleridir; canlı hayvanı simgelerler. Et ile süt ürünlerini bir arada yemenin yasaklanması, göründüğü kadarıyla, canlı hayvan ile bir yiyecek olarak ölü hayvan arasında kesin bir ayırım yapma eğilimini ortaya koymaktadır.
15. Tom Wicker, New York, Attica'daki hapishaneyi kasıp kavuran güçlerin rehineleri ve tutukluları toptan katletmeleri olayı üze-

rinde yorumlamalarda bulunurken, aynı noktayı belirten çok düşünceli bir köşe yazısı yazmıştır. Wicker, Attica'daki kıyımın ardından New York Eyalet Valisi Nelson A. Rockefeller'ın yayımladığı bir demece değinmektedir. Bu demeç şu tümceyle başlamaktadır: "Yüreklerimiz, Attica'da ölen rehinelerin aileleriyle birliktedir;" ondan sonra Wicker şöyle yazmaktadır: "Attica'da aksayan –ve başka Amerikan hapishaneleriyle 'ıslah evleri'nin çoğunda yanlış olan– yön, büyük ölçüde, şu yalın gerçekte bulunabilir: ne bu tümcede ne de başka bir tümcede, vali ya da herhangi bir yetkili, ölen mahkûmların ailelerine bir başsağlığı dilemişlerdir.

Doğrudur, o zamanlar, rehinelerin ölümüne –bugün bilindiği üzere– eyalet yetkililerinden ateş ederek duvarları aşma emri alanların mermileri ve saçmalarından çok mahkûmların neden olduğu düşünülüyordu. Rehineleri öldüren polis değil de mahkûmlar olmuş olsa bile, onlar yine de birer insandı; kuşkusuz anneleri, karıları ve çocukları yine insandı. Ama New York eyaletinin ve eyalet görevlilerinin resmi yüreği, onların hiçbiriyle birlikte değildi.

Konunun özü budur; mahkûmlar, özellikle zenci mahkûmlar, pek çok durumda, ne insan olarak görülmüş ne de onlara insanmış gibi davranılmıştır. Ve bundan dolayı, ailelerine karşı da aynı tutum geçerli olmuştur."

Wicker şöyle sürdürmektedir: "Attica'da görüşmelerle bir anlaşmaya varmaya çalışan özel gözlemci grubunun üyeleri, kendilerinin de insan olduğu ve her şeyden önce kendilerine böyle davranılmasını istedikleri yolunda mahkûmların ricada bulunduğunu sık sık işittiler. Bir keresinde, mahkûmların elindeki ve yetkililerin elindeki bölgeleri ayıran çelik parmaklıklı bir kapıda yapılan bir görüşme oturumunda, Islah Evleri Müdür Yardımcısı Walter Dunbar, mahkûmların önderi Richard Clark'a şöyle dedi: 'Otuz yıldan beri, hiçbir zaman bir tutukluya yalan söylemedim.'

'Ya bir insana?' diye sordu Clark sakince" (*The New York Times*, 18 Eylül 1971).

7. Fosilbilim

1. *Ramapithecus*'un bir hominid ve insanın dolaysız bir atası olup olmadığı hâlâ tartışmalıdır. (Tartışmanın ayrıntılı sergilenmesi

için D. Pilbeam'a bakınız, 1970.) Fosil bilimsel verilerin hemen tümü, büyük ölçüde yorumlamaya dayanır ve bundan dolayı oldukça tartışmalıdır. Bir yazar izlenerek ulaşılan kanı, bir başka yazar izlenerek ulaşılan kanıdan farklı olabilir. Bununla birlikte, güttüğümüz amaç açısından, insan evriminin birçok tartışmalı ayrıntısı temel önem taşımaz. En önemli gelişme evreleri söz konusu olunca da, bu alandaki incelemecilerden çoğunun görüş birliği içindeymiş gibi göründükleri noktaları sunmaya çalıştım. Ama insan evriminin en büyük aşamaları konusunda bile, konuyu gereğinden çok sıkıcı yapmamak için bazı uzlaşmazlık noktalarını kapsam dışı bıraktım. Bu çözümleme için en başta şu çalışmalardan yararlandım: D. R. Pilbeam (1970), J. Napier (1970). J. Young (1971), I. Schwidetzki (1971), S. Tax, yay. (1960), B. Rensch, yay. (1965), A. Roe ve G. C. Simpson (1958, 1967), A. Portman (1965), S. L. Washburn ve P. Jay. yay. (1968), B. G. Campbell (1966) ve bazıları metinde belirtilen birçok bilimsel makale.

2. S. L. Washburn ve F. C. Howell (1960), esas olarak ota dayalı olan beslenme düzenlerini etle destekleyen ilk ve küçük yapılı australopitekusların büyük öldürme eylemlerine girişmelerinin pek olası olmadığını, "oysa belki de bunların yerini alan daha sonraki ve daha büyük australopitekusların küçük ve/ya da henüz büyümemiş hayvanlarla baş edebildikleri"ni yazmaktadırlar. "Böylesi yaratıkların, Afrika buzul çağının ayırıcı özelliği olan büyük otçul memelileri avlama gücüne sahip olduklarını gösteren hiçbir kanıt yoktur." Washburn, daha önceki bir bilimsel makalesinde (1957) aynı bakış açısını dile getirmişti; Washburn bu makalede şöyle yazıyordu: "Australopitekusların avcı olmaktan çok av olmaları olasıdır." Ne var ki, Washburn daha sonra, hominidlerin, australopitekuslar da dahil, "belki de 'avcı' olabileceklerini" ima etmiştir (S. L. Washburn ve C. S. Lancaster, 1968).

8. İnsanbilim

1. Washburn ve Lancaster'da (1968), avcılık yaşamının bütün yönlerine ilişkin zengin malzeme bulunmaktadır. Ayrıca *bkz.* S. L. Washburn ve V. Avis (1958).
2. Fransız Komüncülerin 1871'de utkulu Thiers ordusunca kitle halinde katledilmeleri çok çarpıcı bir örnektir.

3. Karş. Mahringer'ın alıntılar yaptığı yazarlar. Navajo Kızılderililerinin avlanma kuttörenlerinde de benzer bir tutum görülebilir; karş. R. Underhill (1953).
4. Laughlin'in gözlemi, insan evriminde aletlerin oynadığı rol konusunda Lewis Mumford'un ileri sürdüğü ana tezleri tam olarak desteklemektedir.
5. Hemen her şeyin makinelerle yapıldığı günümüzde, beceriden çok az haz duyulduğu dikkatimizi çekiyor; belki insanın marangozluk gibi uğraşlardan tattığı haz ya da sıradan birinin bir kuyumcuyu veya dokumacıyı iş yaparken seyretme olanağı elde ettiği zaman duyduğu hayranlık bu yargının dışında tutulabilir; bir kemancıya duyulan büyük hayranlığın nedeni, belki de yalnızca ortaya koyduğu müziğin güzelliği değil, becerisini sergilemesidir. Üretimin en büyük bölümünün elle yapıldığı ve beceriye dayandığı kültürlerde, çalışmanın, içerdiği beceriden dolayı ve bu becerinin geçerlilik düzeyi ölçüsünde haz verici olduğu hiç kuşku duyulmayacak kadar açıktır. Avcılıktan duyulan hazzın, beceriden değil de daha çok öldürmekten duyulan haz olarak açıklanması, günümüz insanının özelliklerini ortaya koymaktadır; bu insan için önemli olan tek şey bir çabanın *sonucudur*, örneğimizdeyse bizzat avlanma sürecinden çok, öldürmedir.
6. "Yerli" düşmanın insan olarak algılanmadığı Vietnam Savaşı gibi savaşlarda bu durum bir dereceye kadar farklıdır. Ayrıca sayfa 141-142'ye bakınız.
7. Ayrıca karş. G. P. Murdock (1968).
8. İnsanbilimci Helmuth de Terra da aynı görüşü dile getirmiştir (kişisel yazışma).
9. Bu genel yargının canlı bir betimlemesi için *bkz.* Turnbull'un ilkel bir Afrika avcı toplumu olan Mbutu Pigmelerinin toplumsal yaşamları konusundaki yazısı (C. M. Tumbull, 1965).
10. Service'in ele aldığı toplumlar şunlardır: Eskimolar, Kanada'daki Algonkin ve Atabask avcıları, Büyük Havza Şoşonları, Tierra del Fuego Kızılderilileri, Avustralyalılar, Malaya Yarımadası'nda yaşayan Semanglar ve Andaman Adaları'nın yerlileri.
11. Peter Freuchen (1961).
12. M. J. Meggitt (1960; aktaran E. R. Service, 1966) Avustralyalı yaşlılar konusunda hemen hemen özdeş sonuçlara ulaşmıştır.

Ayrıca, ussal ve usdışı yetke arasında E. Fromm'un (1941) yaptığı ayrıma bakınız.

13. R. B. Lee de (Avcıların geçinmek için yaptıkları şeyler ya da kıt kaynaklarla geçinme yolları) avcılığa ve yiyecek toplamaya dayalı bir yaşamın, genellikle, var oluş mücadelesine dayanan kararsız bir yaşam olduğu varsayımına kuşkuyla bakmaktadır: ("Avcı-yiyecek toplayıcılar hakkında elde edilen yeni veriler temelden farklı bir tablo ortaya koymaktadır" (R. B. Lee ve I. DeVore, 1968).
14. S. Piggott da benzer bir noktaya işaret etmiştir; şöyle yazmaktadır: "Ünlü kazıbilimciler, bazen tarihöncesi topluluktan bugüne kadar gelen maddi kültürleriyle ölçme anlayışının doğasında yatan yanılgıyı fark edememişlerdir, örneğin, bu toplulukların sınıflanmış bir çömlek dizisindeki belli bir yeri anlatmak için kullandıkları 'soysuz' gibi sözcükler bunlardan alınmış ve duygusal, hatta ahlaksal bir anlatımla, bu kapları yapanlara atfedilmiştir; kötü ve az çanak-çömleği olanlar 'yoksulluğun pençesinde' olarak damgalanmıştır, bunların yoksulluğu, aslında, kazıbilimcilere iyi ürünlerini sağlayamamış olmalarından ileri gelse bile böyle hareket edilmiştir" (S. Piggott, 1960).
15. Kars. Q, Wright (1965).
16. W. J. Peny (1917, 1923, 1923a) ve G. E. Smith (1924, 1924a) gibi eski yazarları tartışma dışında bırakacağım çünkü modern araştırmacılar genellikle bunları bir kenara itmişlerdir ve bunların katkılarının değerini savunmak gereğinden çok yer tutacaktır.
17. D. C. Rapaport, Turney-High'ın kitabına yazdığı Önsöz'de (H. H. Turney-Higl, 1971), "Marathon savaşıyla ilgili yorumunda Herodot'un doğru olarak verdiği tek ayrıntının, yenenlerle yenilenlerin kimlikleri olduğunu" ortaya çıkaran en seçkin savaş tarihçisi Hans Delbrück'ten alıntılar yapmaktadır.
18. Ayrıca karş. bu kitapta savunulana benzer bir tutum içinde olan S. Andreski (1964) ve metinde adı geçen öteki yazarlar. Andreski, yaklaşık MÖ 5. yüzyılda yaşamış bir Çin filozofu olan Han Fei-tzu'nun çok ilginç bir sözünü aktarmaktadır: "Eski zaman insanları tarlaları ekip biçmiyorlardı ama bitkilerin ve ağaçların verdiği meyveler beslenmek için yeterliydi. Ne de kadınlar kumaş dokuyorlardı. Çünkü hayvanların kürkleri giyinmek için yeterliydi. Çalışmadan yaşamaya yetecek kadar şey vardı, insanlar az ve kaynaklar boldu. Bu nedenle insanlar birbirleriyle

sürtüşmüyorlardı. Bundan dolayı, ne büyük ödüller ne de ağır cezalar uygulanıyordu ama insanlar kendi kendini yönetiyordu. Oysa bugünlerde insanlar, beş çocuklu bir aileyi büyük saymıyorlar ve büyükbaba ölmeden önce her bir çocuk yine beş çocuk sahibi oluyor, yirmi beş torun olabiliyor. Sonuç, insanların çok çoğalması ve kaynakların azalması, kişinin yetersiz bir gelir için çok çalışmak zorunda kalmasıdır. Böylece insanlar birbirlerine düşüyorlar ve ödüller iki katına çıkarılsa, cezalar kat kat artırılsa bile düzensizlikten kaçınılamıyor" (J. J. L. Duyvendak'tan alınmıştır, 1928).

19. Bu çözümlemede en başta V. G. Childe'ı (1936), G. Clark'ı (1969), S. Cole'u (1967), J. Mellaart'ı (1968) ve G. Smolla'nın Childe'ın bakış açısına ilişkin tartışmasını izledim. C. O. Sauer (1952) farklı bir varsayım ileri sürmüştür. Mumford'ın konuyla ilgili irdelemesinden de (1961, 1967) büyük ölçüde yararlandım.
20. Bunun anlamı, *tüm* avcıların göçebe ve *tüm* tarımcıların yerleşik olduğu değildir. Childe, bu kuralın birçok istisnasından söz etmektedir.
21. "Cilalı Taş Devrimi"nden söz ederek cilalı taş dönemindeki gelişmenin karmaşıklığını hakkıyla değerlendirmediği gerekçesiyle Childe eleştirilmiştir. Bu eleştiri dikkate değer olsa bile, öte yandan şunu da unutmamak gerekir; insanın üretim biçiminde meydana gelen değişme öyle köklüdür ki, "devrim" sözcüğü yerine oturmuş görünmektedir. Mumford'ın işaret ettiğine göre, büyük tarımsal ilerlemenin tarihini MÖ 9000 ile 7000 arası olarak belirlemek, dört, belki de beş aşamalı olarak çok daha uzun bir dönemde meydana gelen aşamalı bir süreci ele almakta olduğumuz gerçeğini hakkıyla göz önüne almamak olur; Mumford'ın bu sözlerine de bakınız (L. Mumford, 1967). Mumford, özellikle O. Ames (1939) ve E. Anderson'dan (1952) alıntılar yapmaktadır. Daha ayrıntılı ve çok derinlemesine bir tabloya ilgi duyanlara Mumford'ın cilalı taş dönemi kültürüne ilişkin çözümlemesini salık veririm.
22. Childe, ilginç bir deyişle bu konunun ayrıntılarına inmektedir: "Çamur topağı son derecede yoğrulabilir nitelikteydi; insan çamur topağına istediği biçimi verebilirdi, insan, taştan ya da kemikten bir alet yaparken, her zaman elindeki malzemenin biçimi ve büyüklüğüyle sınırlıydı; bu malzemeden ancak küçük parçalar koparabiliyordu. Çömlekçinin çalışmasını, buna

benzer hiçbir sınırlama kısıtlamaz. Elindeki topağı istediği gibi biçimlendirebilir; sağlamlığında hiçbir kuşkuya düşmeksizin çamura eklemeler yapabilir. 'Yaratma'nın tasarlanması sırasında, çömlekçinin 'hiçbir biçimi bulunmayan şeylerden biçim oluştururken gösterdiği serbest etkinlik, sürekli olarak insan zihnine yönelir; Kutsal Kitap'ta çömlekçilik zanaatından alınmış benzetmeler bu noktayı açıkça göstermektedir" (V. G. Childe, 1936).

23. Çatalhöyük'ün en ayrıntılı betimlemesini, kazıları yöneten kazıbilimci, J. Mellaart yapmıştır (1967).
24. Bundan sonraki kısımda bazen anaerkil teriminden çok "anamerkezcil" terimini kullanacağım çünkü anaerkil terimi kadınların erkeklere egemen olduklarını ima etmektedir. Gerçi bu bazı durumlarda –sözgelimi, Mellaart'a göre, Hacılar'da– doğru gibi görünmektedir ama kadının (ananın) açıkça başat bir rol oynadığı, ancak kesinlikle egemenlik rolü oynamadığı Çatalhöyük'te bu durum belki de geçerli değildir.
25. Karş. kadın heykelciklerinin birçoğunda cinsiyet öğesinin taşıdığı önemi L. Mumford (1967) vurgulamıştır; Mumford, bu konuya ağırlık vermekte kuşkusuz haklıdır. Göründüğü kadarıyla, cinsiyet öğesi yalnızca cilalı taş dönemi Anadolu kültüründe bulunmuyordu. Öteki cilalı taş dönemi kültürlerinde cinsiyete verilen ağırlığın, bütün cilalı taş dönemi kültürlerinin anaerkil olduğu fikrini zorunlu olarak haklı çıkarıp çıkarmadığı, daha çok araştırılması gereken bir sorun olarak ortada durmaktadır.
26. Anaerkil toplumları Sovyet bilginleri Batılı meslektaşlarından daha çok incelemişlerdir. Denebilir ki, bunun nedeni, Bachofen'ın (ilk baskısı 1891) ve Morgan'ın (1870) bulgularından Engels'ın (1891) çok etkilenmesi gerçeğidir. Ayrıca, evle ocağın hanımı ve hayvanların, özellikle de av hayvanlarının egemen hanımı olarak oynadığı ikili rol içinde ana-tanrıçayı tartışan Z. A. Abramova'ya (1967) bakınız. Anaerkillik ile ölüme tapınma arasındaki bağlantıya işaret eden Sovyet insanbilimcisi A. P. Okladnikov'a da bakınız. Ek olarak, tanrıçalarla Ay ve ay takvimi arasında ilişki kuran A. Marshack'ın (1972) yontma taş devri tanrıçalarıyla ilgili ilginç tartışmasına bakınız.
27. Ayrıca karş. E. Fromm (1934, 1970e).
28. Burada şunu belirtmek gerekir ki, ortaçağdaki derebeylik toplumu gibi oldukça gelişmiş birçok toplumda –örneğin loncalar

gibi– bir meslek grubunun üyeleri, maddi kazançlarını artırmak için değil, geleneksel yaşam düzeyini sürdürmeye yetecek kadar kazanmak için uğraşırlardı. Kendi üstlerinde bulunan toplumsal sınıfların üyelerinin tüketecek daha çok lükse sahip olduklarını bilmeleri bile, onlarda bir açgözlülük yaratmıyordu. Yaşama süreci doyurucuydu; bundan dolayı da daha çok tüketim özlenir görünmüyordu. Aynı şey köylüler için de geçerlidir. Köylülerin on altıncı yüzyılda giriştiği ayaklanmalar, kendilerinden yukarıdaki sınıf kadar tüketimde bulunmak istedikleri için değil, onurlu bir insanca yaşamın sağlanmasını ve toprak sahiplerinin kendilerine karşı olan geleneksel yükümlülüklerini yerine getirmelerini istedikleri içindi.

29. Bu terim Childe tarafından türetilmiştir (1936) ve bu terimin kullanılması Mumford tarafından eleştirilmiştir (1967).
30. Childe'ın öne sürdüğüne göre, daha çok arazi gereksinmesi ortaya çıktığı zaman arazinin eski sahiplerinin bir fetihçi grup tarafından ya sürülmeleri, yerlerinin alınması ya da egemenlik altına sokulmaları gerekiyordu; bundan dolayı da kentsel devrim tamamlanmadan önce şu ya da bu tür bir savaşın yürütülmüş olması gerekir. Ama Childe, bunun kazıbilimsel kanıtlarla ortaya konulamayacağını kabul etmektedir. Bu nedenle de MÖ 6000'den sonra, kentsel devrimin başlangıç evresinde "yalnızca küçük bir ölçekte ve gelip geçici bir türde olsa bile savaşın var olduğunun kabul edilmesi gerektiği" görüşünü savunmaktadır. (V. G. Childe, 1936). Bu olabilse bile, kralları ve hiyerarşisiyle birlikte kent devleti gelişmeden önce, kanlı fetih savaşları kalıcı bir kurum haline gelmemiştir.
31. Bu görüş Kısım 11'de ayrıntılı olarak tartışılacaktır.
32. Bu uyuşma pek rastlantı değildir; temeldeki ortak tutumumuzdan gelmektedir. Her ikimiz de yaşama hizmet eden ve yaşamı boğan şeyler arasındaki temel ayrımı vurguluyoruz.
33. 1948 ve 1949'da Yale Üniversitesi'nde kendisiyle birlikte ilkel toplumların karakter yapısına ilişkin bir seminer verdiğimiz merhum Ralph Linton'a, bu seminerlerde ve birçok özel görüşmede kendisinden öğrendiğim şeylerden dolayı şükranlarımı belirtmek istiyorum. Görüşlerimiz çok ayrı olmaya devam etse bile, bu seminerlere katılan George P. Murdock'tan gördüğüm desteğe de takdirlerimi sunmak istiyorum.
34. Zuni, Dobu, Kwakiutl kültürleri.

35. Arapeş, Grönland Eskimoları, Baçiga, İfugao, Kwakiutl, Manus, İrokua, Ojibwa, Samoa, Zuni, Bathonga, Dakota, Maori kültürleri.
36. Tasmanyalılar, Arandalar, Samoalılar, Semanglar, Todalar, Kazaklar, Ainular, Kutup Eskimoları, Haidalar, Krowlar, İrokualar, Hopiler, Aztekler, İnkalar, Witotolar, Nama Hotentotları ve Gandalar. (Ama yazarın Aztekler ve İnkalarla ilgili tanımlamasını bu bağlamda görmüyorum çünkü bunlar çok gelişmiş ve karmaşık toplumlardı, dolayısıyla da bu kısa çözümleme için uygun değillerdir.)
37. Mbutular.
38. Zunileri ve Kwakiutları hem R. Benedict hem de M. Mead tanımlamıştır; Irokuaları ve Samoalıları da hem M. Mead hem de G.P. Murdock tanımlamıştır; elbette bu toplumlar yalnız bir kez çözümlenmiştir. E. R. Service'in (1966) tanımladığı ilkel avcılar arasında Semanglar, Eskimolar ve Avustralyalılar bu örnek kapsamına girer. Semanglar ve Eskimolar sistem A, Avustralyalılar ise sistem B kapsamına girer. Hopileri sınıflandırmadım çünkü bunların toplum yapısı sınıflandırmaya elvermeyecek kadar çelişkili görünmektedir. Bunlar, kendilerini sistem A'ya sokacak birçok özelliğe sahiptirler ama saldırganlıkları, sistem B'ye ait olup olmadıkları konusunda bazı kuşkular doğurmaktadır (karş. D. Eggan, 1943).
39. Başka türlü sevinçsiz olan insanların cinselliğe verdiği saplantılı ağırlık, günümüz Batı toplumunda "kaygısızlar" arasında gözlemlenebilir, bunlar toplu seks uygularlar; sürekli sıkıntı ve yalnızlıktan kurtulmanın tek yolu olarak cinsel doygunluğa sarılan aşırı ölçüde sıkıntılı, mutsuz ve sıradan insanlardır. Dobulunların durumu, tüketim toplumunun, genç kuşağın birçok üyesini de kapsayan belli kesimlerindeki durumdan çok farklı olmayabilir, bu kesimler için de cinsel tüketim tüm kısıtlamalardan kurtulmuştur ve seks, (uyuşturucular gibi) başka türlü sıkıntılı ve bunalımlı olan bir ruhsal durumdan tek kurtuluştur.
40. Okuma-yazma bilmeyen kırk toplumdaki cinayet ve intihar oranını inceleyerek ilkel halklar arasındaki saldırganlığı ele alan bir inceleme S. Palmer (1955) tarafından gerçekleştirildi. Palmer, cinayet ve intihar hareketlerini yıkıcı hareketler olarak birleştirmiş ve bunların kırk toplumdaki sıklığını karşılaştırmıştır. Palmer'ın incelediği toplumlar arasında, yıkıcılık göstergesi dü-

şük olan bir grup vardır (0-5); bu grupta sekiz kültür görüyoruz. Bir grupta yıkıcılık orta derecededir (6-15); bu grupta on dört topluluk vardır. Bir grupta yıkıcılık derecesi çok yüksektir (16-42); bu grupta on sekiz topluluk vardır. Düşük ve orta saldırganlığı birleştirirsek, yirmi iki düşük ve orta saldırganlığa karşılık on sekiz yüksek saldırganlık görüyoruz. Bu, otuz ilkel kültüre ilişkin çözümlememde benim bulduğumdan daha yüksek bir çok-saldırgan topluluk yüzdesi olmakla birlikte, Palmer'ın çözümlemesi, ilkel halkların aşırı saldırgan olduğu yolundaki tezi yine de doğrulamamaktadır.

41. Sözgelimi, M. R. Davie (1929), ilkel yıkıcılık ve işkence konusunda bol bol veri sunmaktadır. Ayrıca, uygar toplumdaki savaş konusunda Q. Wright'a (1965) bakınız.
42. Blanc eski Yunanistan'ın Dionysos törenlerine değinir ve şöyle yazar: "Son olarak, Aziz Paulus'un Korintlilere Sesleniş'inde, şarap-ekmek yeme kuttöreninde İsa'nın kanı ve etinin gerçekten var olduğu konusunu özel bir önemle vurguladığını belirtmek bir anlam taşıyabilir: şarap-ekmek yeme kuttöreni, simgesel Dionysos kuttören yemeği geleneğinin özellikle güçlü olduğu ve derinden hissedildiği Yunanistan'a Hıristiyanlık'ın ve en önemli töreninin daha iyi girmesi ve kabul görmesi için güçlü bir araçtır" (A. C. Blanc, 1961).

9. Yumuşak Saldırganlık

1. Bu görüş C. ve W. M. S. Russell tarafından dile getirilmiştir (1968a).
2. L. von Bertalanffy, ilke olarak burada sunulan tutuma benzeyen bir tutum takınmıştır. Şöyle yazar Bertalanffy: "İnsan ruhunda, biyolojik dürtü niteliği taşıyan saldırgan ve yıkıcı eğilimlerin bulunduğundan hiç kuşku yoktur. Bununla birlikte, kendini korumayı ve kendini yıkıma uğratmayı aşan en tehlikeli saldırganlık olguları, insanın biyolojik düzeyin üzerindeki bir ayırıcı yönüne, yani düşüncede, dilde ve davranışta simgesel evrenler yaratma yeteneğine dayanır." (L. von Bertalanffy, 1956).
3. Merhum Dr. D. T. Suzuki'yle kişisel yazışma.
4. Karş. F. A. Beach (1945).
5. Ama bu rakamlar tartışılabilir çünkü genel nüfus içindeki XYY oranına ilişkin tahminler, 1.000 kişide 0,5 ila 3,5 arasında değişmektedir.

6. Karş. M. F. A. Montagu (1968) ve J. Nielsen (1968), özellikle de oralarda alıntılar yapılan kaynaklar.
7. Bu sorunla ilgili en son araştırma, saldırganlık ile XYY kromozomları arasındaki bağın henüz kanıtlanmadığı sonucuna ulaşmaktadır. Şöyle yazmaktadır yazar: "Konferansa katılanlar arasında ağır basan kanı, bu zamana kadar ima edilen ya da belgelenen davranış sapmalarının XYY kromozom yapısıyla dolaysız bir neden-sonuç ilişkisi ortaya koymadığı yolundaydı. Bu yüzden, XYY yapısının kesin olarak ya da mutlak olarak davranışsal anormalliklerle bağlantılı olduğunu söylemek bugün için olanaksızdı... Dahası, bu konudaki yaygın inanışa karşın, XYY kuralsızlığına sahip bireylerin, normal kromozom yapısına sahip benzer suçlulardan daha çok saldırgan oldukları ortaya *konmamıştır.* Bu bakımdan, görüldüğü kadarıyla, XYY kişilerin yanlış olarak, başka suçlularla karşılaştırıldıklarında alışılmamış ölçüde saldırgan ve haşin olarak damgalanmalarına, ham ve dayanaksız yorumlara yol açmış olabilir." (S. A. Shah, 1970).
8. Hayvanlar arasındaki çiftleşme, zaman zaman, erkekten gelen yırtıcı saldırganlık izlenimi vermektedir. Uzman gözlemcilerin yaptığı gözlemler, gerçekliğin görünüşlerle bağlantılı olmadığını ve en azından memeliler arasında, erkeğin dişiye hiçbir zarar vermediğini ortaya koymaktadır.
9. Karş. 11. Kısım'daki sadizmle ilgili tartışma.
10. Tıpkı (başlangıçta bir marangoz aletini anlatan sözcük olan) "norm"un (ölçü) "normal" olanı ve "kurala uygun" olanı anlatmak için ikili bir anlamda kullanılması gibi –sözlük anlamı davranış olan– Yunanca *ethos* sözünün "etikal" (ahlaka uygun) anlamını kazanması da bu olguya özgü bir durumdur.
11. Nörofizyolojik düzey konusundaki teşvik edici önerilerinden dolayı Dr. Juan de Dios Hernández'e teşekkür borçluyum. Uzun boylu bir teknik tartışma gerektirdiği için bu önerileri buraya almıyorum.
12. Tarihte meydana gelmiş olan devrimler, bebeklerin ve çocukların da devrim yaptıkları gerçeğini gözlerden gizlememelidir ama çocuklar ve bebekler güçsüz oldukları için, kendi yöntemlerini, deyim yerindeyse gerilla savaşı yöntemlerini kullanmak zorundadırlar. Özgürlüklerinin bastırılmasına karşı, inatçı olumsuzluk, yemek yemeyi reddetme, gösterilen tuvalet eğitimini reddetme, altını ıslatma gibi çeşitli bireysel yöntemlerle mücadele

ederler; bu yöntemler, gerçek dünyadan uzaklaşıp içe dönme ve yalandan akılsal güçsüzlük gibi daha ciddi yöntemlere kadar varabilir. Yetişkinler, gücüne kimsenin karşı çıkamadığı seçkinler gibi davranırlar. Konumlarını korumak için, çoğu kez rüşvetle birlikte bedensel kaba güç kullanırlar. Sonuç olarak, çoğu çocuklar teslim olurlar ve sürekli eziyete boyun eğmeyi yeğlerler. Bu savaşta utkuya ulaşılıncaya kadar hiç acıma gösterilmez; hastanelerimiz, bu savaşın kurbanlarıyla doludur. Bununla birlikte, bütün insanların –güçsüzlerin çocukları kadar güçlülerin çocuklarının da– bir zamanlar güçsüz olma ve özgürlükleri için mücadele etme deneyimini ortak olarak paylaşmaları dikkate değer bir gerçektir. İşte bu yüzden, her insanın, çocukluğunda –sahip olduğu biyolojik donanımdan başka– uzun bir süre uyku halinde kalsa da özel koşullar altında harekete geçebilecek bir devrimci gizilgüç kazandığı varsayılabilir.

13. Yalnız insanın da değil. Hayvanat bahçelerindeki yaşamın hayvanlar üzerindeki bozucu etkisine önceden değinilmiştir ve bu etki Hediger gibi (H. Hediger, 1942) büyük bir yetkenin bile karşıt görüşlerine ağır basar görünmektedir.
14. Deri rengi, ancak güçsüzlükle birleştiği zaman bu etkiyi gösterir. Japonlar kişi sayılır olmuşlardır çünkü bu yüzyılın başında güç kazanmışlardır; Çinli imgesi de aynı nedenden dolayı ancak birkaç yıl önce değişmiştir. İleri teknolojiye sahip olma, insan olmanın ölçütü haline gelmiştir.
15. Özseverliğe ilişkin daha ayrıntılı bir tartışma için, *bkz.* E. Fromm (1964).
16. Son yıllarda birçok çözümlemeci bebeklikteki birincil özseverlik kavramını sorgu konusu yapmakta ve nesne ilişkilerinin, Freud'un sandığından çok daha önceki bir dönemde var olduğunu kabul etmektedir. Psikozların bütün bütüne özsever nitelik taşıdığı yolunda Freud'un sahip olduğu fikir de çoğu ruh çözümlemeci tarafından terk edilmiştir.
17. Burada yalnızca, büyüklenme duygusunda açığa çıkan özseverliği ele alacağım. Özseverliğin bir başka biçimi daha vardır ki, tam karşıt gibi görünmesine karşın, aynı şeyin bir başka dışavurumundan öte bir şey değildir; bir kişinin sürekli ve kaygılı olarak, hastalık hastası derecesinde sağlığıyla uğraştığı olumsuz özseverliği anlatmak istiyorum. Bu dışavurumun bu bağlamda hiç önemi yoktur. Ama bu iki dışavurumun çoğu kez birbiriyle

kaynaştığını belirtmek gerekir, Himmler'in sağlığı konusunda duyduğu hastalık hastası derecesindeki kaygıyı göz önüne almamız yeter.

18. Özseverlik ve yaratıcılık sorunu çok karmaşıktır ve burada olanaklı olandan çok daha uzun bir tartışmayı gerektirir.
19. Bunun anlamı, onun balondan başka bir şey olmadığı değildir; bu çok sık olarak doğrudur ama her zaman değil. Örneğin, Woodrow Wilson, Franklin D. Roosevelt ve Winston Churchill çok özsever kişilerdi ama önemli siyasal başarılar kazanmaktan geri kalmadılar. Ama bu başarılar, onların, çoğu kez kendini beğenmişlik biçiminde açığa çıkan özgüven ve tartışmasız haklılık duygularını haklı çıkaracak ölçüde büyük değildi; aynı zamanda, bunların özseverliği, Hitler gibi bir adamın özseverliğiyle karşılaştırıldığında sınırlıydı. 1948 seçimlerini yitirdiğinde Churchill'in neden ağır akılsal sonuçlarla karşılaşmadığını bu durum açıklar ve bana kalırsa, yenilgiyi yaşamış olsaydı Roosevelt için de aynı durum geçerli olurdu ama öte yandan, bu kişilerin siyasal yenilgiden sonra bile çok sayıda hayrana sahip olmaya devam edecekleri gözden ırak tutulmamalıdır. Wilson için durum biraz değişik olabilir. Wilson'un siyasal yenilgisinin, bedensel hastalığını etkileyen ciddi ruhsal sorunlar yaratıp yaratmadığı bir inceleme konusu olabilir. Hitler ve Stalin konusunda durum açık gibi görünmektedir. Hitler, yenilgiyle karşılaşmaktansa ölmeyi yeğledi. Stalin, 1941'deki Alman saldırısının ilk haftalarında ruhsal bunalım belirtileri sergiledi ve artık yönetimi altındakilerin sevilen babası olmadığını algılamış olabilmesine yol açacak kadar çok düşman kazandıktan sonra, yaşamının son yıllarında paranoya eğilimlerine düşmesi olası görünmektedir.
20. Bazen küçük bir küme içindeki görüş birliği bile "en aşırı durumlarda da iki kişinin görüş birliği *(folie a deux)* bile" gerçeklik duygusunu oluşturmaya yeterlidir.
21. *Bkz.* A. Strachey (1957); karşıt bir tutumla, barışçıl işbirliğinin insan ilişkilerinde kavga kadar doğal ve temel bir eğilim olduğunu büyük bir beceriyle savunan ama yine de savaşı temelde ruhsal bir sorun olarak gören E. F. M. Durbin ve J. Bowlby'a da bakınız (1939).
22. Elyazmasının bu bölümünün gözden geçirilmesi sırasında, 1971'de Viyana'da yapılan Uluslararası Ruh Çözümleme Der-

neği 27. Kurultayı'ndan gelen raporlar, savaş konusunda bir tutum değişikliğini ortaya koyar görünmektedir. Dr. A. Mitscherlich, ruh çözümleme toplumsal sorunlara uygulanmadıkça "tarih bütün kurumlarımızı silip süpürecektir" demiştir ve dahası, şunları belirtmiştir: "Savaşın, babalar oğullarından nefret ettikleri ve onları öldürmek istedikleri için meydana geldiğini, evlat kırımı olduğunu ileri sürmeye devam edersek, korkarım, hiç kimse bizi pek ciddiye almayacaktır. Bunun yerine, küme davranışını açıklayan bir kuram, bu davranışı bireysel dürtüleri eyleme geçiren toplum-içi çatışmalara kadar izleyen bir kuram bulma amacına yönelmeliyiz." Otuzlu yılların başlarından beri ruh çözümlemeciler gerçekten böyle girişimlerde bulunmuşlardır ama bu girişimler, onların, şu ya da bu gerekçeyle Uluslararası Ruh Çözümleme Derneği'nden kovulmalarına yol açmıştır. Anna Freud, Kurultay'ın sonunda, bu yeni "çaba"ya resmi izin vermiştir ama şunu da ihtiyatla eklemiştir: "Saldırganlığı gerçekten oluşturan öğeler hakkındaki klinik incelemelerimizden çok daha açıklayıcı bilgiler elde edinceye kadar, saldırganlığa ilişkin bir kuram belirleme işini ertelememiz gerekir." (Her iki alıntı da *Herald Tribune*'un 29 ve 31 Temmuz 1971 tarihli Paris basımından yapılmıştır.)

23. Çok anlamlı bir örnek olarak Thucydides'in Peloponnesos Savaşı'yla ilgili anlatısına bakınız.
24. 1914-1918 savaşının askeri, siyasal ve ekonomik yönleriyle ilgili yazılı kaynaklar öylesine geniştir ki, kısaltılmış bir kaynakça bile sayfalar doldurur. Bence, Birinci Dünya Savaşı'nın nedenlerine ilişkin en derinlemesine ve en aydınlatıcı yapıtlar iki seçkin tarihçinin yapıtlarıdır: G. W. F. Hallgarten (1963) ve F. Fischer (1967).
25. Ama bu etkenin abartılmaması gerekir. İsviçre, İskandinavya ülkeleri, Belçika ve Hollanda gibi ülkelerin oluşturduğu örnek, serüvencilik etkeninin, ülke saldırıya uğramadıkça ve hükümetlerin savaş çıkarmak için hiçbir gerekçeleri olmadıkça, bir halkın savaş istemesine neden olamayacağını açıkça göstermektedir.
26. Savaş tutuklularına uygulanacak işlemleri düzenleyen uluslararası antlaşmalarda, bütün güçlerin, bir hükümetin "kendilerine ait" savaş tutuklularını yönetimlerine karşı aşılamasını yasaklayan madde üzerinde görüş birliğine varmaları bu açmazın ayırıcı bir özelliğidir. Kısacası, her bir hükümetin düşman askerle-

rini öldürme hakkına sahip olduğu ama bu askerlerin ülkelerine olan bağlılıklarına son vermeye girişmemesi gerektiğinde görüş birliğine varılmıştır.

27. Karş. Kısım 8'deki "İlkel Savaş".
28. Bu sorunlardan bazılarını *Sağlıklı Toplum*'da (1955) ve *Umut Devrimi*'nde (1968a) tartıştım.

10. Kıyıcı (Zalimce) Saldırganlık

1. Yunanlar arasında, bütün insanların eşitliğinin savunucuları olan Stoacılar, Yenidendoğuş'ta Erasmus, Thomas More ve Juan Luis Vives gibi insancılar bu kapsam dışında tutulabilir.
2. Emerson'ın bir dostu, atılgan ve yaratıcı zihniyet sahibi ve içinde yaşadığı dönemde Kuzey Amerika ruh hekimliğinin önde gelen bir kişisi olan Richard M. Bucke Kanadalı bir ruh hekimiydi. Ruh hekimleri onu bütünüyle unutmuşlarsa bile, Evrensel Bilinç adlı kitabı (gözden geç. bas. 1946) hemen hemen yüz yıl boyunca meslekten olmayan kişilerce okunmuştur.
3. Karş. D. Pilbeam'daki (1970) tartışma: ayrıca, M. F. A. Montagu (1967) ve G. Smolla (1967).
4. Marx'ın insan doğası anlayışını kavramak için *bkz.* E. Fromm (1961, 1968).
5. Burada "içgüdüler" terimi, tartışmayı yalınlaştırmak için gevşek bir biçimde kullanılmıştır. "İçgüdü"yü, öğrenmeyi dışta bırakan bir şey olarak anlayan eskimiş anlamda değil, "organik dürtüler" anlamında kullandık.
6. C. Judson Herrick, sinir hücresi devrelerinin gizilgüçleri hakkında yaklaşık bir fikir vermeye çalışmıştır: "Beyin zarındaki her sinir hücresi, bazıları çok uzak kısımlardan gelen son derecede karmaşık çok ince liflerden oluşmuş çözülmez bir ağla iyice örülmüştür. Korteks sinir hücrelerinden çoğunluğunun, doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak her korteks alanıyla bağlantılı olduğunu rahatça söyleyebiliriz. Korteksteki çağrışım süreçlerinin anatomik temeli budur. Bu çağrışım liflerinin karşılıklı bağlantıları, kodekste birbiri ardına gelen çağrışımlar sırasında, yıldızların uzaklıklarını ölçerken gökbilimcilerin ortaya attığı rakamları kat kat aşan sayıda farklı işlevsel korteks sinir hücresi birleşimine olanak veren bir anatomik mekanizma oluşturur... Sistemin uygulama değerini belirleyen, sinir öğelerinin

bu türden birleştirmeleri ve yeniden birleştirmeleri gerçekleştirme yeteneğidir... Bir milyon korteks sinir hücresi, bütün olası birleşimlerde her birinde yalnızca iki nöron bulunan gruplar halinde birbiriyle birleştirilmiş olsaydı, bu yolla sağlanan farklı nöronlararası bağlantı kalıplarının sayısı $10^{2.783.000}$ rakamıyla anlatılırdı... Korteksin bilinen yapısını temel alarak diyebiliriz ki, Ağtabakaya düşen imgenin aynı anda uyardığı görme bölgesindeki kısa bir korteks nöronları dizisinde anatomik olarak var olan ve kullanıma hazır bulunan hücrelerarası bağlantıların sayısı, yalnızca iki nöronluk gruplar halinde kuramsal bakımdan olanaklı birleşimler olarak daha önce verdiğimiz $10^{2.783.000}$ sayısını kat kat aşar." (C. J. Herrick, 1928). Karşılaştırma yapmak amacıyla, Livingston şunları eklemektedir: "Evrendeki atomların sayısının yaklaşık 10^{66} olarak hesaplandığını anımsayalım."

7. İki tür dürtü arasındaki bu ayrım, esas olarak, Marx'ın yaptığı ayrımla bağlantılıdır. Marx, iki tür insan dürtüsü ve isteğinden söz etmiştir: İnsan doğasının bütünleyici parçaları olan ve çeşitli kültürlerde ancak biçimleri ve yönelişleri değiştirilebilen –açlık ya da cinsel dürtü gibi– "sürekli" ya da sabit dürtülerle istekler ve "kökenlerini belli toplumsal yapılarla belli üretim ve iletişim koşullarına borçlu olan" "göreceli istekler" (K. Marx ve F. Engels, MEGA, cilt 5; benim çevirim). Marx, bu isteklerin bazılarından "insanlık dışı", "sapıkça", "doğal olmayan" ve "imgesel" şeyler olarak söz etmiştir.
8. Bu sayfalarda verilen bilgiler, aynı konuya ilişkin tartışmanın genişletilmiş biçimidir (E. Fromm, 1947 ve 1955); yineleme yapmaktan elimden geldiği kadar kaçınmak için, önceki bilgilerin yalnızca kısa bir özetini verdim.
9. "Aşma" terimi geleneksel olarak Tanrıbilimsel bir ilgi çerçevesinde kullanılır. Hıristiyan düşünüşünün tartışmasız kabul ettiğine göre, insanın aşması, kendini aşarak Tanrı'ya ulaşması anlamına gelir; böylelikle Tanrıbilim, insanın aşma gereksinmesine işaret ederek, Tanrı'ya inanmanın gerekli olduğunu kanıtlamaya çalışır. Ne var ki, Tanrı kavramı, "ben olmayan"ın yerini tutan katıksız biçimde simgesel bir anlamda kullanılmadığı sürece, bu mantık hatalıdır. Kişinin benmerkezli, özsever, yalıtılmış konumunu aşarak başkalarıyla bağlantılı, dünyaya açık bir konuma geçmeye, benmerkezlilik ve dolayısıyla da özmahpusluk cehenneminden kaçmaya gereksinmesi vardır. Bu-

dacılık gibi dinsel sistemler, bir tanrıya ya da insanüstü bir güce hiç değinmeksizin bu tür aşma eylemini ileri sürmüşlerdir; son derecede gözüpek belirlemelerinde Meister Eckhart da aynı şeyi yapmıştır.

10. Normal ve hastalıklı gelişmenin ana sorunu olarak anneye duyulan saplantının ("Oedipus Kompleksi"nin) derinliklerini ortaya çıkarmış olması, Freud'un başarılarından biridir. Ama kendi felsefi temel önermeleri, Freud'u, bunu cinsel bir saplantı olarak yorumlamaya itti; böylelikle de Freud, buluşunun önemini daraltti. Anneye dönük Oedipal öncesi bir bağlılığın da bulunduğunu, ancak yaşamının sonuna doğru kavramaya başladı. Ama daha yüzeysel nitelikteki bu yorumların ötesine geçemedi ve eski "kandaşıyla cinsel ilişki" kavramını gözden geçirmedi. Birkaç çözümlemeci, özellikle S. Ferenczi ve öğrencileri ile daha yakın zamanlarda da J. Bowlby (1958 ve 1969), anneye olan saplantının gerçek niteliğini kavramışlardır. Primatlarla (H. R. Harlow, J. L. Mc Gaugh ve R. F. Thompson, 1971) ve bebeklerle (R. Spitz ve G. Cobliner, 1965) yapılan son deneyler, anneyle olan bağın üstün önemini açıkça ortaya koymuştur. Gün ışığına çıkarılan çözümsel veriler, cinsel nitelik taşımayan yakın akraba tutkunluğu türünden çabaların gerek normal, gerekse nevrozlu kişinin yaşamında ne gibi bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Yıllardan beri çalışmalarımda bu noktayı vurguladığım için, burada yalnızca, *Sağlıklı Toplum*'da (1955) ve *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*'nda (1964) bu noktayla ilgili olarak yaptığım son irdelemeden aktarmalar yapacağım. Ortak-yaşam konusunda *bkz.* E. Fromm (1941, 1955, 1964); ayrıca *bkz.* 1951'den beri yazdığı daha önceki bilimsel makalelere dayalı olarak, M. S. Mahler (1968).
11. Ayrıca, D. E. Schecter, kişisel görüşme.
12. Yanlış anlamadan kaçınmak için, tek bir etkenin (bir yasaklamanın), bir parçasını oluşturduğu tümel kişilerarası durumdan yalıtılamayacağını vurgulamak istiyorum. Yasaklama, baskıcı olmayan bir durumda meydana gelirse, çocuğun istencini kırma işlevi gördüğü bir koşullar karmaşasında ortaya çıkardığı sonuçları ortaya çıkarmayacaktır.
13. Lousiana, New Orleans, Tulane Üniversitesi Ruh Hekimliği Bölümü'nde bulunan bu "donuk" maymunlardan bazılarını bana gösterdiği için Dr. R. G. Heath'e teşekkür ederim.

14. Elyazmasındaki makalesini okumama izin verdiği için Dr. D. E. Schecter'a teşekkür ederim.
15. Karş. W. H. Bexton ve başkalarının (1954), W. Heron ve başkalarının (1956). T. H. Scott ve başkalarının (1959) ve B. K. Doane ve başkalarının (1959) dizi makaleleri.
16. Bana kalırsa, deneklerin yalandan-psikoz tepkileri gösterdikleri düşüncesi verilerin yanlış olarak yorumlanmasına dayanmaktadır.
17. Karş. Çöküntüyü "toplumumuzun hastalığı" olarak adlandıran A. Burton (1967) ve W. Heron (1957). Daha önceki yazılarımda olduğu gibi *Umut Devrimi*'nde de (1968a) toplumumuzu kasıp kavuran bir olgu olarak can sıkıntısının taşıdığı öneme ve saldırganlık üretici işlevine işaret etmiştim.
18. Bu düşü ve yorumları, bana, yıllar önce çalışmalarını denetlediğim bir öğrenci aktardı.
19. Dr. H. D. Esler, kişisel görüşme.
20. Aşırı ölçüde can sıkıntısı çeken hastalara ilişkin çok özendirici kişisel görüşmelerden dolayı, aynı zamanda da bana bu hastaların ikisiyle karşılıklı görüşme olanağı sağladığı için Dr. R. G. Heath'e teşekkür ederim. Ayrıca *bkz.* R. G. Heath (1964).
21. Bu paragraflarda değindiklerim, çoğunlukla. Dr. H. D. Esler'le yaptığım kişisel görüş alışverişlerine dayanmaktadır; Esler, elde ettiği verileri yakında çıkacak olan bir kitapta yayımlayacaktır.
22. Beklenmedik şiddet patlamalarına, urlar gibi bir beyin rahatsızlığı neden olabilir ve kuşkusuz, böylesi durumların, çöküntülü sıkıntılı durumlarla hiçbir ilişkisi yoktur.
23. Hayvanların *hiç* karaktere sahip olmadıklarını ima etmek istemiyorum. Hiç kuşkusuz, hayvanların da kendi bireysellikleri vardır; bir hayvan türünü epeyce tanıyan bir kişi bunu iyi bilir. Ama bu bireyselliğin, bir ölçüye kadar, bir yaradılış, kalıtımsal olarak verilmiş bir yapı olduğu, kazanılmış bir özellik olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Dahası, "Hayvanların karakteri var mıdır, yok mudur?" sorusu, eskiden tartışılan, "Hayvanların zekâsı var mıdır, yok mudur?" sorusu kadar kısırdır. Bir hayvan ne denli içgüdüsel olarak yönlendiriliyorsa, o denli az da karakter öğesine rastlayabileceğimiz ve bunun tersi kabul edilmelidir.
24. Livingston, yapıya yerleşik işbirliği davranışı olmaksızın memelilerin ve başka birçok yaşam biçiminin bir tek kuşağının bile

varlığını sürdüremeyeceğini sözlerine eklemekte ve böylece de P. Kropotkin'in *Karşılıklı Yardımlaşma* adlı ünlü kitabında (1955) ortaya koyduğu bulguları doğrulamaktadır.

25. Paylaşılmış yaşantı, özellikle, bütün ruhsal anlayışın temelidir; bir başka kişinin bilinçdışını anlamak, kendi bilinçdışımıza ulaşabildiğimiz için öteki kişiyi anlamamızı ve böylelikle de onun yaşantısını paylaşabilmemizi öngörür. *Bkz.* E. Fromm, D. T. Suzuki ve R. de Martino (1960).
26. Geleneksel çevreci görüşün seçkin bir istisnası, Marx'ın görüşüdür; Stalinci ya da reformcu yorumlarıyla kaba Marxçılık, bunu gözlerden gizlemek için her şeyi yapmış olsa bile bu bir gerçektir. Marx, "her tarihsel devirde değiştiği biçimiyle insan doğası"ndan ayrı olarak, bir "genel olarak insan doğası" kavramı önermiştir (K. Marx, 1906). Marx'a göre, kapitalizm gibi belli toplumsal koşullar "kötürüm" bir insan yaratır. Onun anladığı biçimiyle sosyalizm, insanın eksiksiz biçimde kendini gerçekleştirmesine hizmet edecektir.
27. Karş. E. Fromm (1955).
28. *Bkz.* S. Andreski'nin toplumbilimleri konusunda yaptığı çok zekice eleştiri (1972).
29. Temelde iradeci nitelik taşıyan kuramla Marx'ın tarih kuramını birleştirmeye çalışırken Sartre'ın hiçbir zaman gerçekten anlamadığı ya da bütünü içinde kavrayamadığı belirleyici nokta budur. Karş. R. Dunayevskaya'nın Sartre'a ilişkin kusursuz eleştirisi (1973).
30. Ussal teriminin bu kullanılışı, bugün alışılmış bir felsefi kullanış değilse de, bu kullanışın temeli Batı geleneğinde bulunmaktadır. Heraklitos için *logos* (Latince *ratio* bunun bir çevirisidir), evrenin temel bir örgütsel ilkesidir ve onun zamanında logos'un "orantı" anlamında yaygın olarak kullanılmasıyla bağlantılıdır (W. K. Guthrie, 1962). Yine Heraklitos'ta, logosu izlemek "uyanık olmak"tır. Aristo, logos'u aktöresel bir bağlamda (*Ethica Nicomachea,* V. 1134a) ve sık sık da "doğru us"la birlikte us olarak kullanır. Thomas Aquinas "ussal istek"ten *(appctitus rationalis)* söz eder, eylem ve davranışla ilgili us ile yalnızca bilgiyle ilgili us arasında ayrım yapar. Spinoza ussal ve usdışı duygulardan, Pascal heyecansal uslamlamadan söz eder. Kant'a göre, pratik us (*Vernumft*), yapılması gerekeni kavrama işlevine sahip olduğu halde, kuramsal us insanın var olanı kavramasını

sağlar. Hegel'in heyecanlarla bağlantılı olarak ussallık terimini kullanışını da karşılaştırın. Son olarak, bu kısa irdelemede Whitehead'in şu sözüne değinmek istiyorum: "Usun işlevi, yaşama sanatını ilerletmektir" (A. N. Whitehead, 1967).

31. Freudcu tikel Benlik (id) –Benlik– Üst-Benlik şeması bu sorunu büyük ölçüde bulandırmıştır. Bu bölümleme, ruh çözümleme kuramını, ilkel ya da üst benliğe ait olmayan her şeyi benliğe aitmiş gibi kabul etmeye zorlamıştır ve bu (çoğu kez çok gelişkin olmakla birlikte) yalınlaştırıcı yaklaşım, ussallık sorununun çözümlenmesine engel olmuştur.
32. İnsan, hiçbir zaman, yaşamının bir döneminde, birçok olası olay ya da deneyimin uyardığı temel bir değişikliğin olanaklı olamayacağı biçimde belirlenmemiştir. İnsandaki yaşamı olumlama gizilgücü, hiçbir zaman tam olarak ölü durumda değildir ve bu gizilgücün ortaya çıkmayacağı hiçbir zaman ileri sürülemez. İçtenlikli değişimin (pişmanlığın) meydana gelebilmesinin nedeni budur. Bu tezi kanıtlamak için başlı başına bir kitap gerekir. Burada yalnızca, ruh çözümsel tedaviyle meydana gelebilen köklü değişikliklere ve "kendi kendine" meydana gelen birçok değişikliğe ilişkin zengin verilere değineceğim. Çevrenin eğilim yarattığı ama belirlemediği gerçeğinin en etkileyici kanıtını tarih sunmaktadır. En kötü huylu toplumlarda bile, insan varoluşunun en yüksek biçimini cisimleştiren seçkin kişiler her zaman vardır. Bunlardan bazıları, insanlığın sözcüleri, "kurtarıcılar" olmuşlardır; bu kişiler olmasaydı, insan, ereğini gözden kaybedebilirdi, başka erekleri ise hiç bilmezdi. Bunlar, Yahudi efsanesinin her kuşaktaki otuz altı doğru insan olarak adlandırdığı ve varlıklarıyla insan soyunun varlığını sürdürmesini güvence altına alan kişilerdi.
33. Fizyolojik bakımdan varlıklarını sürdürmenin ötesinde gereksinmeleri –örneğin oyun gereksinmesi– olan hayvanlarla ilgili olarak da bu tablonun sınırlarının çizilmesi gerekir.
34. Hiç kuşkusuz, hayvan yavruları da "sevgi"ye gereksinme duyar ve bu sevginin niteliği, insan yavrularının gereksinme duyduğu sevgiden çok az değişik olabilir. Ama bu sevgi, burada anlatılmak istenen özsever olmayan insan sevgisinden farklıdır.
35. Bu ayrımın uygun biçimde değerlendirilebilmesi için, bir kişinin kutsal olarak adlandırdığı şeyin ille de öyle olması gerekmediği anımsanmalıdır. Sözgelimi, günümüzde Hıristiyanlık

kavramları ve simgeleri, kiliseye gidenlerin çoğundan tutkulu bir katılım görmemekle birlikte, kutsal sayılır; öte yandan, gerçek adanmışlık nesneleri olan doğayı fethetme, ün, güç ve para uğraştan, kutsal olarak adlandırılmaz, çünkü bunlar açık bir dinsel sistem halinde bütünleştirilmemiştir. Modern çağda, ancak ayrıksı olarak, (ulusal bir anlamda) "kutsal bencillik"ten ya da "kutsal öç"ten söz edildiği zaman bu farklı olmuştur.

11. Kırıcı Saldırganlık: Zalimlik ve Yıkıcılık

1. Canlı bir hayvanın etini yemekten oluşan bu kuttörenin ne zamana kadar sürmüş olabileceği, canlı bir hayvandan et yeme töresine getirilen yasağın, Nuh tarafından (ve onun aracılığıyla tüm insanlık tarafından) benimsenen yedi aktöresel davranışın kuralı arasında yer aldığı belirtilen bir Talmud geleneğinden anlaşılabilir.
2. 1889'da Newcastle-upon-Tyne'de toplanan *Britanya Bilimi İlerletme Derneği*'nin tutanaklarında yer alan, Kuzeybatı Kanada Kızılderilileri üzerine rapor (aktaran J. G. Bourke, 1913).
3. Burada "yıkıcılık" terimini, hem asıl yıkıcılığı ("ölüseverlik") hem de daha sonra belirteceğimiz bir ayrım olan sadistliği kapsayacak biçimde kullanıyorum.
4. *Venedik Taciri*'nde (III, I) Shylock, bu ilksel eşitlik duygusunun güzel ve canlı bir anlatımını veriyor.
5. Karş. G.M. Foster (1972).
6. Sözgelimi, 8. Kısım'da tartışılan sistem A ve sistem B kültürleri arasındaki karşıtlık.
7. Bu dansların sanatsal değeri yüksektir; işlevleri de benim burada belirttiğim işlevi çok aşar.
8. Bu kasabanın adı Calanda'dır. Bu törenle ilgili bir film görmüştüm; nefret çılgınlığının üzerimde bıraktığı olağanüstü izlenimi hiç unutamam.
9. Daha sonraki yaşamında von Salomon'un kişiliğinde değişme olup olmadığını ya da ne tür değişmelerin olduğunu bilmiyorum. Yaptığım çözümleme, romanın özyaşamöyküsü niteliği taşıdığını göz önüne alarak, von Salomon'un romanda anlattığı dönemde kendisi ve arkadaşları hakkında söylediği şeylerle sınırlıdır.
10. Karş. J. P. de River (1956). Bu kitap, sadist eylemlerle ilgili ilginç ceza davası anlatımlarından oluşan bir derleme içermektedir

ama başkalarına zarar vermeye yönelik çeşitli tepilerin hepsini anlatmak için hiç ayrım yapmadan "sadistlik" kavramını kullanması, kitabın zayıf bir yönüdür.

11. Karş. D. G. Gill (1970); R. Helfner ve C. H. Kempe'nin derlemesi (1968), karş. S. X. Radhill, ayrıca B. F. Steele ve C. B. Pollock.
12. Talmud'da belirtildiği üzere, her kim birini başkalarının önünde küçük düşürürse, onu öldürmüş sayılır.
13. Bu kısımdaki alıntılar aynı yapıttan alınmıştır.
14. Medvedev'in bildirdiğine göre, Kalinin'in karısı, kocasını ele veren ifadeleri imzalayıncaya dek soruşturmacılarca işkenceye uğratıldı. Stalin bu ifadeleri o an için dikkate almadı; bu ifadeleri keyfi gelince Kalinin'i ve başkalarını tutuklatma gerekçesi olarak istiyordu.
15. Medvedev'in söylediğine göre Kavtaradze'nin onu öldürmek istemediğini Stalin elbette çok iyi biliyordu.
16. Yetkeci karakter, ilk kez, 2. Kısım'daki 8. notta anılan Almanca incelemede çözümlendi. Verilerin çözümlenmesinden çıkan sonuca göre, yanıt verenlerin yüzde 78'i ne yetkeci ne de yetkeciliğe karşıt bir karaktere sahipti; bu nedenle, Hitler'in utkuya ulaşması durumunda bu kişilerin ateşli Nazi ya da ateşli Nazi düşmanı olmaları söz konusu değildi. Yanıt verenlerin yaklaşık yüzde 12'si yetkeciliğe karşıt bir karaktere sahiptiler ve her zaman nazizmin inanmış düşmanları olarak kalacaklardı. Yanıt verenlerin yaklaşık yüzde 10'u ise yetkeci bir karaktere sahiptiler ve her zaman ateşli Nazi yanlıları olarak kalacaklardı. Bu sonuçlar, 1933'ten sonra somut olarak görülen şeylere aşağı yukarı uygundur (E. Fromm ve ötekiler, 1936). Daha sonra T. Adorno da yetkeci karakteri inceledi. Ama bu incelemede, yetkeci karakter, sadist-mazoşist karakter açısından ruhçözümsel bir bakış açısıyla değil, davranışçı bir bakış açısıyla ele alınmıştır (T. Adorno ve ötekiler, 1950).
17. Yorumda bulunmak isteyenler dışkıya ve kokulara duyulan aşırı ilginin, hayvanlara görme duyusundan çok koku alma duyusunun kılavuzluk ettiği evrim aşamasına doğru bir tür nörofizyolojik geri dönüş olduğunu düşünebilirler.
18. *Bkz.* E. Fromm (1941); Alman orta sınıfının aşağı katmanında bu ilişkinin bulunduğunu burada ortaya koydum.
19. Burada bürokrat derken, çağın dışında kalmış birçok okulda, hastanede, tutukevinde, demiryolunda ve postanede bugün

de rastlanan çağdışı, soğuk, yetkeci bürokratları anlatmak istiyorum. Yine son derece bürokratik bir örgütlenme yapısına sahip olan büyük sanayi, tümüyle değişik bir karakter tipi –büyük olasılıkla "insan ilişkileri" öğrenimi görmüş olan sevecen, gülümseyen, "anlayışlı" bürokrat tipi– geliştirmiştir. Bu değişikliğin nedenleri, çağcıl sanayinin doğasında, bu sanayinin takım çalışmasına, sürtüşmeden kaçınmaya, daha iyi çalışma ilişkilerine duyduğu gereksinmede ve birçok başka etmenlerde yatmaktadır. Dostça davranan yeni bürokratlar içtenliksiz görünmemektedirler, gerçekte sadist oldukları halde asıl yüzlerini göstermemek için gülümseyenler gibi görünmektedirler. Aslında çağdışı sadist, demin değindiğimiz nedenlerden dolayı, çağcıl bir bürokrat olmaya hiç de uygun değildir. Çağcıl bürokrat, dost görünen bir sadist değil, kendine özgü bir kişidir ve gösterdiği dostça tutumu, uydurma olmamakla birlikte, uydurma düşecek ölçüde yüzeysel ve sığdır. Ama bu bile pek haklı bir yargı değildir. Çünkü belki her iki tarafın da gülümsediği ve bunun bir insan ilişkisi olduğu sanısına kapıldığı kısa an dışında, bu tutumun yüzeyselliği ve sığlığı aşan bir tutum olmasını gerçekte hiç kimse beklemez. Çağcıl yöneticinin karakterine ilişkin iki uzun ve kapsamlı inceleme bu izlenimleri doğrulamakta ya da düzeltmektedir (M. Maccoby, I. Millan).

20. Bu, ruhbilimsel deneylerin ve ölçerlerin çoğunun sık ağlarından kaçan birçok davranışsal verinin bir örneğidir.
21. Himmler, 6 Ekim 1943'te yaptığı bir konuşmada, bunu dolaylı olarak kabul etmiştir. Koblenz, Nazi Archiv. NS 19, H.R. 10.
22. H. Brandt, kişisel görüşme.
23. Dr. Moshe Budmore, kişisel görüşme.
24. Himler'e ilişkin çözümleme, genel olarak, B. F. Smith'in (1971) yazdığı kusursuz yaşamöyküsünde sunulan verileri izlemektedir. Smith, Himmler hakkında bulunabilen tüm verileri kullanmıştır, bu veriler Himmler'in 1910-22 yıllarını kapsayan 1957'de bulunmuş altı güncesi ve 1924 yılına ait birkaç bağımsız günce sayfası; Himmler'in 1918-26 yılları arasında aldığı ve gönderdiği mektupları kapsayan ayrıntılı listesi; Himmler'in okuduğu kitaplarla ilgili olarak yaptığı ve 270 dolayında maddeden oluşan uzun, açıklamalı liste; çok sayıda aile belgesi ve Himmler'in resmi belgelerle kişisel andaçlardan oluşan kendi koleksiyonu. Himmler'in güncelerinden alınmış birçok parçayı ve S. T.

Angress ile B. F. Smith'den (1959) yapılmış alıntıları içeren J. Ackermann'ın (1970) incelemesinden de yararlandım.

25. Gebhard Himmler, Heinrich Himmler'in kişiliğiyle ilgili yayımlanmamış bir yazıdan.
26. Babanın, bazen gösterilmeye çalışıldığı gibi sert ve çevresine korku saçan bir disiplinci olmadığını varsaymama yol açan bir başka etmen de budur.
27. Himmler, güç ve yetki sahibi olduğunda, Dr. Kersten'de böyle bir imge buldu. Görüldüğü kadarıyla, Dr. Kersten, Himmler'i bir ölçüde etkilemiştir; Kersten'in bir anne imgesi olarak gördüğü işlev göz önüne alınırsa, bunda şaşılacak bir şey yoktur.
28. *Bkz.* G. W. F. Hallgarten (1963).
29. Himmler'in izlediği yöntem de aşırı ayrıntıcı ve titiz yönelimini yansıtır. Himmler, kendisini bir dili öğrenmeye yönelten ereğe ulaşmanın pratik olabilirliği konusunda en küçük bir fikre sahip olmadan o dili öğrenmektedir. Ama bir dil öğrenmenin hiç zararı olmaz; dil öğrenmek, bir karar vermeyi gerektirmez ve Himmler'in büyük bir plana sahip olduğuna inanmasını sağlar; oysa gerçekte, Himmler, rasgele sürüklenmekten başka bir şey yapmamaktadır. 1920'lerin başında Himmler'in içinde bulunduğu durum aynen budur.
30. Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi).
31. Heinrich'in Gebhard'la olan ilişkisi konusundaki bu irdelemede kaynak olarak, B. F. Smith'in (1971) kitabındaki anlatımdan yararlandım.
32. Karş. R. Höss, Auschwitz'de komutan (aktaran J. Ackermann, 1970). Ayrıca, Himmler'in Ekim 1943'te en yüksek düzeydeki SS önderlerine yaptığı ve kendi emirleriyle yürütülen yok etme kampanyasının olası bir sonucu olarak "sinir çöküntüleri"ne değindiği konuşmaya da bakınız (Koblenz, Nazi Archiv, NS 19, H.R. 10).
33. Karş, "iyiliksever" sadistliğe ilişkin irdeleme (E. Fromm, 1941).
34. Himmler, birçok siyasal önderde rastlanan görüntü ile gerçeklik arasındaki çelişkinin iyi bir örneğidir: O, nazik, sadık, yürekli bir adam görüntüsü yaratmayı başaran acımasız bir sadist ve korkaktı. Ülkesini her şeyden çok "seven", Almanya'nın "kurtarıcı"sı Hitler, yalnız düşmanlarına karşı değil, kendi ülkesi Almanya'ya karşı da amansız bir yıkıcıydı. "Ülkesi-

nin nazik babası" Stalin, ülkesini neredeyse tümüyle yıktı ve tinsel yönden çökertti. Sahteciliğin bir başka dikkat çekici örneği de Mussolini'ydi: "Tehlike içinde yaşama"yı kendisine ilke edinmiş saldırgan, yürekli erkek rolü oynayan Mussolini, gerçekte aşırı korkaktı. Mussolini'nin henüz sosyalist olduğu sıralarda Milano'da yayımlanan *Avanti*'nin yazarlarından biri olan Angelica Balabanof'un bana anlattığına göre, bir test için Mussolini'den kan alan hekim, kan aldırmaktan bu kadar korkan bir adama pek rastlamadığını söylemiştir. Dahası, Mussolini, onunla birlikte eve kadar yürüyebilmek için her öğle sonrası Angelica'nın bürodan çıkmasını bekliyordu. Angelica'ya, "Her gölgeden, her ağaçtan korkuyorum," diyordu (O sıralarda Mussolini'nin güvenliğine yönelik hiçbir tehlike söz konusu değildi.). Mussolini'nin korkaklığını gösteren başka birçok örnek daha vardır. Mussolini'nin daha sonraki yıllarıyla ilgili böyle bir örnek verelim. Damadı Kont Ciano ölüm cezasına çarptırıldığı zaman o, yani Mussolini –bu hükmü değiştirebilecek tek kişi– ortalarda yoktu; eğer infazdan önceki yirmi dört saat içinde Mussolini'ye ulaşılabilseydi, infaz durdurulabilirdi.

12. Kıyıcı Saldırganlık: Ölüseverlik

1. Yunanca *nekros* sözcüğü, "ceset", ölüler y a da yeraltı dünyasında yaşayanlar anlamına, Latince'de *nex*, *necis*, vahşi ölüm, cinayet anlamına gelir, *Nekros*'un ölümü değil, ölüleri, cesetleri ve öldürülenleri (bunların ölümü, doğal ölümden açıkça ayrılıyordu) anlattığı oldukça açıktır. "Ölmek", "ölüm" farklı bir anlam taşır, cesedi değil, ölme eylemini anlatır. Bunun Yunanca'daki karşılığı *thanatos*, Latince'de ise *mors*, *mori*'dir. "Ölmek" ve "ölüm" sözcüklerinin kökeni, Hint-Cermence *dheu, dhou* sözcüklerine kadar gider. (Bu kavramların kökeni konusunda kapsamlı veriler sağladığı için Dr. İvan İllich'e teşekkür borçluyum; Dr. İllich'in sağladığı verilerin yalnızca en önemlilerini kullandım.)
2. Bazı ülkelerde, ölenin resmini mezar taşına koyma geleneği vardır.
3. Hitler'le ilgili doğruluğu kanıtlanmamış bir öyküde, buna benzer bir sahne anlatılmaktadır: Çürüyen bir asker cesedi gören Hitler, olduğu yere çakılıp kalmış ve oradan bir türlü ayrılamamıştır.

4. Yanlış anlamaları önlemek için, bu irdelemenin hemen başında şu noktayı vurgulamak istiyorum: Burada anlatılan, tam olarak gelişmiş "ölüsever karakter", insanların ya ölüsever oldukları ya da ölüsever olmadıkları anlamına gelmez. Ölüsever karakter, başat özelliği ölüseverlik olan aşırı bir karakter biçimidir. Gerçekte, insanların çoğu, ölüsever ve canlısever eğilimlerin bir bileşimidir. Bu iki eğilim arasındaki çatışma, çoğu kez üretken bir gelişmenin kaynağıdır.
5. R. A. Medvedev'e göre (*Yargıyı Tarih Versin*, New York: A. A. Knopf, 1971), "ölüseverlik" (*trupolozhestvo*) terimini bu ruhbilimsel anlamda ilk kez kullanan kişi Lenin olmalıdır.
6. Unamuno, birkaç ay sonra ölünceye dek evinde gözaltında tutuldu (H. Thomas, 1961).
7. Bulgularıma ilişkin bir ön rapor yayımlanmıştır (E. Fromm, 1964).
8. Çözümlediğim kişilerle ilgili eski olay öykülerini ve seminerlerde genç ruhçözümlemecilerce ya da çalışmalarına gözcülük ettiğim başka uzmanlarca sunulan olay öykülerini yeniden değerlendirmeyi esas aldım.
9. Karş. büyükannesinin çürümüş artıklarının içinde boğulmayı bilinçli olarak isteyen adamla ilgili daha önce verdiğim örnek.
10. Pislik ve dışkı konusunda J. G. Bourke'ün (1913) sunduğu zengin verilere bakın.
11. Albert Speer, kişisel görüşme.
12. Böylesi düşleri. *Rüyalar, Masallar Mitler*'de (1951) aktardım.
13. Churchill'in doktoru Lord Moran'ın da güncelerinde aynı olaydan söz etmesi (Lord Moran, 1966), Churchill'in bunu oldukça sık yinelemiş olması gerektiği varsayımını akla getirmektedir.
14. Marx'a göre, sermaye ve emek salt iki ekonomik kavram değildir. Onun gözünde, sermaye, geçmişin, dönüşüme uğratılıp yoğunlaştırılarak nesne haline getirilmiş emeğin dışavurumudur; emek ise *yaşamın*, doğayı dönüştürme sürecinde doğaya uygulanan insan enerjisinin dışavurumudur. Kapitalizm ile (Marx'ın anladığı anlamdaki) sosyalizm arasında yapılacak seçim, temelde şu sorunun yanıtında yatar: Kim (ne) neye (kime) egemen olacaktır? Ölü olan canlı olana mı, yoksa canlı olan ölü olana mı? (*bkz.* E. Fromm, 1961, 1968).
15. Renkle ilgili bu yeğleme, bunalımlı kişilerde sık sık rastlanan yeğlemeye benzer.

16. 1930'lu yılların başlarında, halkın bu kesiminde, makyaj çok tartışılan bir konuydu: Çünkü birçok kişi, makyajı, burjuvaca, yapay bir alışkanlık olarak görüyordu.
17. Marinetti'nin yapıtını yayımlayan R. W. Hint (1971), Marinetti'nin Faşizm'e olan bağlılığını önemsiz göstermeye çalışıyor ama bana kalırsa, öne sürdüğü savlar inandırıcı değil.
18. Ölüsever öğeler sergileyip sergilemediklerini belirlemek için çağcıl sanattaki ve edebiyattaki belli olguları çözümlemenin yeri burası değildir. Resim alanında, böyle bir çözümleme, uzmanlığım dışında kalan bir sorundur. Edebiyat ise kısaca ele alınamayacak ölçüde karmaşıktır. Bu konuyu daha sonraki bir kitapta ele almayı tasarlıyorum.
19. Savaşın başlangıcında, Britanya Savaşı yine eski anlayışla yürütüldü; İngiliz savaş uçağı pilotları, Alman karşıtlarıyla uğraşıyorlardı; kullandıkları uçaklar kendi bireysel araçlarıydı; onlara, ülkelerini Alman yağmasından esirgeme tutkusu yön veriyordu. Sonucu belirleyen, kişisel becerileri, yüreklilikleri ve kararlılıklarıydı; onların savaşı, ilke olarak, Truva Savaşı kahramanlarınınkinden farklı değildi.
20. Lewis Muraford, uygarlığın iki kutbuna, bir başka deyişle, "mekanik olarak örgütlenmiş çalışmaya ve mekanik olarak örgütlenmiş yıkıma" dikkat çekmiştir (L. Mumford, 1967).
21. Bu "bir adım"ın sözü edilmeye değmeyecek ölçüde küçük olduğunu söyleyebilecek olanlara, başka yönden dürüst olan milyonlarca insanın, devletleri ya da partileri tarafından kendilerinden adımlarca uzakta zulümler yapılırken hiç tepki göstermediklerini anımsatmak istiyorum. Bu yüzyılın başında Belçikalı yöneticilerce Afrikalı siyahlara karşı düzenlenen kıyımlardan kazanç sağlayanlar kaç adım uzaktaydılar? Hiç kuşkusuz, bir adım beş adımdan daha azdır, ama aradaki fark yalnızca niceliktedir.
22. M. Maccoby'nin ABD'deki yöneticilerin karakteri konusunda (Teknoloji, Çalışma ve Karakterle ilgili Harvard Projesi'nde) ve İ. Millán'ın Meksikalı yöneticiler konusunda *(Carácter Social y Desarrollo [Toplumsal Karakter ve Gelişme])*, Meksika Ulusal Özerk Üniversitesi) yaptıkları incelemeler, varsayımımın doğrulanması ya da tartışılması açısından kuşkusuz çok yararlı olacaktır.
23. Bu piyasa, çağdaş kapitalizmde kesinlikle serbest değildir. Emek piyasasını büyük ölçüde toplumsal ve siyasal etmenler belirler; mal piyasası da son derece güdümlüdür.

24. Karş. bu bölümde daha önce değindiğimiz "7. Düş".
25. En yaratıcı çağdaş bilim insanlarından pek çoğunun, Einstein, Born, Heisenberg, Schrödinger gibi kişilerin, en az yabancılaşmış ve beyinsel niteliği en fazla olan bireyler arasında bulunmaları dikkate değer bir gerçektir. Bu kişilerin bilimsel uğraşı, çoğunluğun şizoid niteliğinden hiç iz taşımıyordu. Bu kişilerin düşünsel, töresel ve tinsel ilgilerinin tüm kişiliklerine iyice işlemiş olması onların ayırıcı özelliğiydi. Bu kişiler, bilimsel yaklaşımın ille de yabancılaşmaya yol açmadığını, bilimsel yaklaşımı bozup şizoid yaklaşıma dönüştüren etmenin toplumsal ortam olduğunu ortaya koymuşlardır.
26. Margaret S. Mahler, anne ile çocuğu arasındaki ortakyaşamsal ilişkiyi ele alan dikkate değer incelemesinde "ortakyaşam" (*symbiosis*) terimini kullanmıştır (M. S. Mahler, 1968).
27. Başkalarının yanı sıra, David S. Schechter'a ve Gertrud Hunziker-Fromm'a özellikle teşekkür borçluyum; içeyönelik çocuklarla ilgili klinik deneyimlerini ve görüşlerini benimle paylaşmaları, benim için özellikle değerli bir yardımdır çünkü içeyönelik çocuklarla hiç çalışmamıştım.
28. Meyerci ruh hekimleri ve Laing, böylesi yorumlara dayanarak bu tanımlayıcı adları kullanmaktan bütün bütüne kaçınırlar. Bu değişiklik, büyük ölçüde, akıl hastaları konusundaki yeni yaklaşımdan kaynaklanmıştır. Hastalara ruhsal tedaviyi amaçlayan (psikoterapötik) bir tutumla yaklaşıldığı sürece, asıl üzerinde durulan nokta, hastanın bir akıl hastanesine konulup konulmamasına karar vermeye yardımcı olan belirli bir tanı koymaktı. Ruhçözümsel yönelimli bir tedaviyle hastalara yardımcı olunmaya başlanmasından beri, hastalıklara verilen adlar önemini yitirdi; çünkü hastayı, "katılan gözlemci"den temelde farklı olmayan bir insan gibi algılayarak hastanın içinde süregiden süreçleri anlamak, ruh hekimlerinin ilgi odağı durumuna geldi. Ruh hastaları konusundaki bu yeni tutum, başat durumdaki insanlıktan-uzaklaşma sürecine karşın çağımızda gelişmekte olan köktenci insancılığın bir anlatımı sayılabilir.
29. İçeyönelik çocukların ortaya koyduğu tablo biraz farklıdır. Bu çocuklarda, yoğun yıkıcılık daha sıkmış gibi görünmektedir. Bu farklılığı açıklamak için, şizofrenili hastanın toplumsal gerçeklikle bağlarını kopardığını, dolayısıyla da kendisini tehdit altında hissetmediğini ve bunun sonucu olarak, yalnız başına bırakı-

lırsa şiddete yatkın olmadığını göz önüne almak yararlı olabilir. Oysa içeyönelik çocuk yalnız başına bırakılmaz. Anne-babası, onun olağan yaşam oyununu oynamasını sağlamaya uğraşır ve özel dünyasına zorla girer. Ayrıca çocuk, yaş etmeninden dolayı, ailesiyle olan bağlarını sürdürmeye zorlanır ve bir bakıma bütün bütüne kabuğuna çekilmek henüz elinden gelmez. Bu durum, yeğin nefret ve yıkıcılığa yol açabilir, içeyönelik çocuklar arasında şiddet eğilimlerine, yetişkin şizofrenili kişilerden (ama yalnız bırakılmaları koşuluyla) göreceli olarak daha sık rastlanmasını da bu durum açıklayabilir. Elbette bu yorumlar varsayımdan ibarettir ve bu alanda uzman olanlarca doğrulanmaları ya da çürütülmeleri gereklidir.

30. Ergenliğe geçiş törenleri, bu bağı koparıcı ve yetişkinlik yaşamına geçişi belirleyici işleve sahiptir.
31. Freud, kentsoylu yaşam göreneklerine duyduğu saygıdan dolayı, çocuk hastalarının ana-babalarını, çocuklarına zarar verecek bir şey yapmış olma suçundan sistemli biçimde aklamıştır. Kandaşıyla cinsel ilişki arzuları da dahil her şey, bebeğin uyarılmamış düşlemlerinin bir parçası sayılmıştır, karş, E. Fromm (1970b). Bu inceleme, yazarın yanı sıra Dr. F. Narváez Manzano, Dr. Victor F. Saavedra Mancera, Dr. L. Santarelli Carmelo, Dr. J. Silva Garcia ve Dr. E. Zajur Dip'ten oluşan bir toplulukça Meksika Ruhçözümleme Enstitüsü'nde düzenlenen bir tartışmaya dayanmaktadır.
32. *Bkz.* E. Bleuler (1951); H. S. Sullivan (1953); M. S. Mahler ve B. S. Gosliner (1955); L. Bender (1927); M. R. Green ve D. E. Schecter (1957).
33. Sık sık bir anne simgesi olan okyanusta boğulma özlemi çeken kökeni kandaşıyla cinsel ilişki isteklerine dayalı hastalıklara tutulmuş bu tip birçok hastaya rastladım.
34. Burada yalnızca özet bir taslak biçiminde sunduğum verilerin daha uzun, daha iyi belgelendirilmiş bir yorumunu yayımlamayı amaçlıyorum.
35. Bu –hem yazılarıyla hem de kişiliğiyle– yaşam sevgisinin büyük temsilcilerinden biri olan Albert Schweitzer'ın ana tezidir.
36. Ek bölümde Freud'un saldırganlık kuramıyla ilgili olarak yaptığım irdelemede ayrıntılarıyla ortaya koyduğum gibi, Freud, eski kavramlarını bırakıp yeni kutuplaşmaya –Eros-ölüm içgüdüsü kutuplaşmasına– yönelmekle, gerçekte içgüdü anlayışını

baştanbaşa değiştirdi. Freud'un eski anlayışında, cinsellik, çeşitli kösnül bölgelerin uyarılmasıyla ortaya çıkan fizyolojik, mekanist bir kavramdı ve cinselliğin doyurulması, artan uyarılmanın yarattığı gerilimin azaltılmasından oluşuyordu. Buna karşılık, ölüm ve yaşam içgüdüleri, belirli bir bedensel bölgeyle bağlantılı değildir, bu içgüdüler gerilim → rahatlama → gerilim sürecinin ritmik karakterinden yoksundur, bu içgüdüler, biyolojik, dirimselci açıdan kavranır. Freud, hiçbir zaman bu iki kavram arasındaki uçurumu aşmaya çalışmadı; bunların birliğini, yaşam = eros = cinsellik (libido) denklemiyle anlamsal olarak korudu. Burada önerilen varsayımda, Freud'un kuramının önceki ve daha sonraki evreleri, ölüseverliğin dışkıl karakterin kıyıcı biçimi olduğu, canlıseverliğin de "genital" (üretken) karakterin tam gelişmiş biçimi olduğu varsayımıyla birbirine bağlanacaktır. Elbette "dışkıl" (biriktirici) ve "genital" (üretken) karakter kavramlarını kullanırken, Freud'un klinik tanımını aynen benimsediğim, ama bu tutkuların fizyolojik köklerine ilişkin anlayışı bir yana bıraktığım unutulmamalıdır.

13. Kıyıcı Saldırganlık: Adolf Hitler, Klinik Bir Ölüseverlik Olgusu

1. Hitler'in anne-babasıyla, bebekliğiyle, çocukluğuyla ve gençliğiyle ilgili anlatımlarda, Hitler'in ilk yıllarını ele alan en önemli iki yapıtı, B. F. Smith'in (1967) ve W. Maser'in (1972) çok değerli kitaplarını kaynak olarak aldım. A. Kubizek'ten (1954) ve A. Hitler'den (1943) de yararlandım. Hitler'in kitabı öncelikle propaganda amacı gütmekte ve gerçekdışı birçok şey içermektedir. Hitler'in gençlik arkadaşı olan ve gerek gençken gerekse Hitler iktidardayken ona hayranlık duymuş olan Kubizek'ten yararlanırken dikkatli olmak gerekir. Bir tarihçi olmasına karşın Maser da çoğu kez güvenilmez kaynaklardan yararlanmıştır. Hitler'in gençliği konusunda en nesnel ve en güvenilir kaynak Smith'tir.
2. Daha önce ortaya konulduğu gibi, içeyönelik çocuklar üzerinde inceleme yapanlar, istenmeyen baskının içeyönelikliğin bir koşulu olduğunu bulmuşlardır.
3. Hitler'deki kötülüğü açıklamaya yönelik iki ruhçözümsel girişim vardır: (1) W. C. Langer'in (1972) yaptığı geleneksel ortodoks çözümleme (aslında bu, 1943'te Stratejik Hizmetler Dairesi

için kaleme alınmış ve "Gizli" olarak nitelenen bir rapordur); (2) J. Brosse'un (1972) yaptığı inceleme. Langer'in ilgi çerçevesi, yaptığı çözümlemeyi büyük ölçüde zedelemiştir ama yine de bu çözümleme, özellikle Hitler'in yaşamına ilişkin verilerin kıt olduğu zamanda, bazı yerinde saptamalar yapmaktadır. Langer'in vurguladığına göre, Hitler'in ilk başlarda annesine olan bağlılığı, özellikle yeğin bir Oedipus Kompleksi'nin (bir başka deyişle, babasından kurtulma arzusunun) oluşmasına yol açmıştır; dahası, Hitler, anne-babasını cinsel ilişki anında görmüş ve "acımasızlığı"ndan dolayı babasına, "hainliği"nden dolayı da annesine kızmış olmalıdır. Bütün erkek çocukların Oedipus Kompleksi'ne sahip oldukları ve anne-babalarının cinsel ilişkisine tanık oldukları (özellikle de orta sınıfa göre daha dar bir alanda yaşayan sınıflarda) varsayıldığı için, neredeyse genel geçer nitelik taşıyan bir durumun, Hitler'inki gibi olağandışı bir karakter şöyle dursun, özgül bir karakteri açıklamasını beklemek, anlaşılması güç bir tutumdur.

J. Brosse'un Hitler'le ilgili ruhçözümsel incelemesi, daha çok veriye dayanmaktadır ve çok kavrayışlı bir incelemedir, Brosse, Hitler'in yaşama duyduğu nefreti açıklıkla kavramıştır ve bu bakımdan, bu kitaptakilere benzer sonuçlara ulaşmaktadır. Brosse'un kitabını zedeleyen tek öğe, elde ettiği bulguları libido kuramı bağlamında açıklama gereği duymasıdır. Brosse, Oedipus Kompleksi'ne ve "birinci sahne"ye ilişkin geleneksel kuramın bir adım ötesine geçmektedir. Hitler'deki en derin, sürükleyici, bilinçdışı güç, "cinsel üretkenliği olan annenin, bir başka deyişle yalnız babanın değil annenin de –cinsel eylemde birleşen babanın ve annenin– öldürülmesiydi... Hitler doğuşunu değil, daha çok ana rahmine düşüşünü, yani başka biçimde söylersek 'birincil sahneyi, özgün sahneyi, anne-babasının cinsel ilişkisini yoksamak istemektedir, yoksanmak istenen, çocuğun tanık olmuş olabileceği sahne değil, kesinlikle ondan önce, düşüncede ve geriye dönük olarak var olduğu, hatta bir dereceye kadar gizil olarak var olduğu bir anda meydana gelmiş olan sahnedir, çünkü bu sahne, çocuğun ana karnına düşmesiyle ilişkilidir... Yaşama duyulan nefret, anne-babanın çocuğa yaşam vermelerine yol açan eyleme duyulan nefretten başka bir şey değildir..." (J. Brosse, 1972; Brosse'tan yaptığım bu alıntı ve daha ilerideki alıntılar benim çevirimdir). Yaşama karşı duyu-

lan topyekûn nefretin simgesel, gerçeküstücü bir tanımı olarak ta betimlemenin değerli yanları vardır. Ama Hitler'in yaşama duyduğu nefretin nedenine ilişkin gerçekçi bir çözümleme olarak saçmalık sınırına yaklaşmaktadır.

Yetkeci-sadomazoşist karakter kavramına dayalı olarak Hitler'in karakteri konusunda kısa bir çözümleme yapmaya giriştim ama Hitler'in erken çocukluk dönemini ele almadım (E. Fromm, 1941). İnancıma göre, o zaman yazdıklarım şimdi de geçerlidir ama Hitler'in sadistliği, bu bölümdeki çözümlemede ele aldığım ölüseverliğiyle karşılaştırıldığında ikinci planda kalır.

4. Söz konusu verilerin Hitler'in *bilinçdışı* düş kırıklığını ve güceniklığini ortaya koymadığı elbette savunulabilir. Ama bunun belirtileri açığa çıkarılamayacağı için, böylesi bir savın değeri yoktur. Bu savın tek dayanağı, yeni bir kardeşin doğmasının böyle bir etki yaratması gerektiği yolundaki kalıplaşmış varsayımdır. Bunun sonucu, kuramın gerektirdiği şeyleri gerçekleşmiş gibi kabul etmekten ve ondan sonra, kuramın gerçek verilerle doğrulandığını öne sürmekten oluşan dolambaçlı akıl yürütmedir.
5. Kubizek, daha sonra, yani Hitler iktidardayken olduğu kadar gençliklerinde de Hitler'e hayran olduğu için, anlattığı olayların, başka kaynaklarca doğrulanmadığı sürece, doğru olup olmadığını söylemek olanaksızdır; Kubizek'in "izlenimler"i son derece Hitler'den yanadır. Maser, Hitler'in annesine gösterdiği sevecen inceliğin ve annesi ölünce duyduğu büyük üzüntünün daha da göz alıcı bir tanımlamasını yapmaktadır. Maser'ın yaptığı tanımlama, Hitler'in annesini tedavi eden Yahudi hekim Dr. Bloch'un, otuz bir yıl sonra, 1938'de, Nazi yetkilileri için kaleme aldığı bir rapora dayanmaktadır. Dr. Bloch'un anısına saygıda kusur etmemekle birlikte, 1938'de Almanya'da bir Yahudi'nin Naziler için yazdığı bir rapor pek yansız sayılamaz; bu rapor, daha çok, Nazilere yaranma çabasıyla kaleme alınmıştır. Bu, insansal nedenlerden dolayı anlayışla karşılanabilir ama söz konusu belgeyi, tarihsel bir kaynak olma değerinden yoksun bırakır. Tarihçi Maser'ın, Bloch'un sözlerinin geçerliliğinden kuşku bile duymaması, onun kaynakları kullanma yönteminde bulunan birçok başka büyük kusurun örneklerinden biridir, ileride, bu kusurların bazılarına değinme olanağı bulacağım.

6. Hitler'in öğretmeni E. Heumer, başarısız Münih darbesinden sonra Hitler lehine tanıklık yaparken, eski öğrencisi hakkında şunları söylemiştir: "Hitler, tek yanlı bir biçimde de olsa, her zaman yetenekliydi ama özdenetim yeteneği çok azdı; en azından, inatçı, ters, çekişken ve tezcanlı da sayılabilirdi; okul düzenine uyum sağlamak onun için elbette zordu. Ayrıca, pek çalışkan değildi; eğer çalışkan olsaydı, yadsınamaz yetenekleri de göz önüne alınınca, çok daha başarılı olurdu" (W. Masters, 1971).
7. Hitler'in *Mein Kampf*'ta (Kavgam'da) yoksulluğuyla ilgili söyledikleri özünde gerçek değildir.
8. Maser, Hitler'in sanat öğrenimi görme konusunda ciddi olduğunu kanıtlama çabasıyla, onun bir yontucudan, lise öğretmeni Panholzer'den ders aldığını bildiriyor. Ama bu sözünü doğrulamak için sunduğu tek kanıt, Hitler'in ev sahibesinin annesince sahne tasarımı öğretmeni Roller'e yazılan ve Hitler'i görüp önerilerde bulunmasını isteyen bir mektuptur. Maser, bu ziyaretin –eğer böyle bir ziyaret olmuşsa– nasıl sonuçlandığını ortaya koyacak hiçbir kanıt aktarmıyor. Yalnızca, Hitler'in otuz yıl sonra Panholzer'i (Maser'ın tümcesinin dilbilgisel yapısına göre, Roller diye anlaşılmalıdır) öğretmeni olarak adlandırdığına değiniyor. Böylece Maser, Hitler'in kendisi hakkında söylediği bir sözü yeterli bir kanıt olarak kullanıyor, bu Maser'ın benzer birçok davranışından yalnızca biridir. Panholzer'in atölyesinde Hitler'in "disiplinli ve düzenli bir biçimde" çalıştığını Maser'ın nasıl bilebildiği, gizini korumaktadır, gelişme gösteren ressam ve mimarın (Hitler'in) niçin bir yontucudan ders almak istediği de gizini korumaktadır (W. Maser, 1971).
9. Bundan sonraki metinde en çok B. F. Smith'ten (1967) yararlanılmıştır.
10. Hitler'e ve 1914-1946 arası dönemine ilişkin pek çok yazılı kaynak vardır; bunların içinde en çok A. Speer'den (1970) ve W. Maser'dan (1971) yararlandım. Ama ikinci kaynağı, Hitler'in gençliğine ilişkin değerlendirmeleriyle ilgili olarak daha önce belirttiğim nedenlerden dolayı, biraz çekinerek kullandım. Albert Speer'le yaptığım çok sayıda kişisel görüşme sayesinde de pek çok bilgi ve görüş edindim (Speer, Nazi düzenine katıldığı için içtenlikle pişman olmuştur ve tümüyle farklı bir kişi olduğunu söylemiştir; onun sözlerinin doğruluğuna inanıyorum.).

Yararlandığım öteki değerli kaynaklar şunlardır: P. E. Schramm (1965), H. Krausnick *ve ötekiler* (1968) (bu ikisi, birçok önemli kaynaktan alıntı yaptıkları için değerlidir) ve Schramm'ın yazdığı bir önsözle yayımlanmış çok iyi bir kaynak olan Hitler'in *Sofra Söyleşileri* (H. Picker, 1965). E. Hanfstaengl'den (1970) de yararlandım ama yararlanırken büyük dikkat gösterdim. Hitler'in *Kavgam*'ı (1943) tarihsel bir kaynak olarak pek işime yaramadı. Birçok başka kitaba daha başvurdum ve metinde, bunların bazılarından yaptığım alıntılan da belirttim.

11. Alman ve Fransız kaynaklarından yaptığım öteki alıntılar gibi bu alıntının çevirisini de ben yaptım.
12. Önceleri Hitler'in üstü, daha sonra da yaveri olan (emekli) Başkonsolos Fritz Wiedeman'ın tuttuğu elyazısı notlar. Hitler bu sözleri söylerken, hemen hemen aynı gün Goering de Yahudilerin ülke dışına göçmeleriyle uğraşmak üzere Eichmann başkanlığında bir "Reich Merkez Dairesi" kurulmasını buyurmuştu. Eichmann, Yahudileri kovmak için daha önceden bir yöntem belirlemiş bulunuyordu. H. Krausnick *ve ötekilerin* (1968) bildirdiklerine göre, Hitler, pek aşırı olmayan bu çözümü hoşnutsuzlukla karşılamış ama "o zamanın koşulları içinde uygulanabilirlik olanağına sahip tek yöntem olduğu için" ister istemez kabul etmiş olmalıdır.
13. Karş. Almanya'nın anne simgesi olduğuna ilişkin irdeleme.
14. A. Speer, kişisel görüşme.
15. Bu, Hitler'in "ağızcıl-sadist" sömürücü karakterinin anlamlı bir dışavurumudur.
16. Speer'in bildirdiğine göre, Berlin'deki yemekler sırasında yapılan konuşmalar da saçmalık ve sıkıcılık yönünden bunlardan aşağı kalmıyordu ve Hitler, "dinleyicilerini iyice usandıracak ölçüde sık yaptığı yinelemeleri örtbas etmek için hiç çaba göstermiyordu" (A. Speer, 1970).
17. 1941-42 yıllarında karargâhında generallerle yaptığı *Sofra Söyleşileri*'nde Hitler, açıkça daha büyük çaba gösteriyor ve engin bilgisiyle konuklarını etkilemeye çalışıyordu. Bu konuşmalar, akla gelebilecek tüm konuları kapsayan sonu gelmez monologlardan oluşuyordu. Bu konuşmaları yapan Hitler, Männerheim'daki yalnızlara konferans çeken Hitler'in aynısıydı. Ama artık dinleyicileri, Alman ordusunun önderlerinden oluşuyordu; Hitler'in

özgüveni büyük ölçüde artmıştı ve bilgisinin (derinliği değilse bile) alanı, yıllardan beri okumaya devam ettiği için genişlemişti. Yine de meydana gelen değişiklik, son çözümlemede, yalnızca yüzeyseldi.

18. Maser'ın bu yargısını, yaptığımız kişisel bir görüşmede Speer de doğrulamıştır.
19. Maser'ın bu yargısı, General W. Warlimont'un tanıklığına dayanmaktadır.
20. A. Speer, kişisel görüşme.
21. A. Speer, kişisel görüşme.
22. Kısım 9'daki özseverlikle ilgili irdelemeye bakın.
23. Karş. W. Maser (1971). J. Brosse (1972), bu konuda dolaysız kanıtların bulunmadığını kabul etmesine karşın, Hitler'in gizil durumda güçlü eşcinsellik eğilimlerine sahip olduğu yolundaki savını, Hitler'de yansıtımca (paranoya) eğilimleri görüldüğü için böyle bir olasılığın söz konusu olduğu yolundaki dolambaçlı varsayıma dayandırmaktadır, Brosse'un uslamlama yöntemi, yansıtımca ile bilinçdışı eşcinsellik arasında yakın bir ilişki bulunduğu yolundaki Freudcu varsayımı temel almaktadır.
24. Ne yazık ki, Hanfstaengl güvenilir bir tanık değildir. Hanfstaengl'ın yazdığı özyaşamöyküsü, büyük ölçüde kendi çıkarlarına hizmet eder niteliktedir, bu kitapta Hanfstaengl, kendisini, Hitler üzerinde iyi bir etki yaratmaya çalışan ve Hitler'le bozuştuktan sonra, başkan Roosevelt'in "danışman"ı olan –bu oldukça abartmalı bir savdır– bir kişi gibi göstermeye çalışmaktadır. Bununla birlikte, Hitler'in kadınlarla olan ilişkileri hakkında anlattıklarına öz olarak inanabiliriz; çünkü bu konu, onun siyasal görüntüsünün güçlenmesine hizmet etmiyordu.
25. A. Speer, kişisel görüşme.
26. Çeviri bana ait.
27. İbranicedeki *norah* sözcüğünde de aynı ikili anlam vardır; bu kavram, Tanrı'nın bir niteliğini belirtmek için kullanılır ve Tanrı'yı hem korkunç hem de yüce sayan arkaik bir tutumu anlatır.
28. A. Speer, kişisel görüşme.
29. Hitler'de görülen huysuzluk patlamalarının organik nörofizyolojik etmenlerden mi ileri geldiği, yoksa böylesi etmenlerin, en azından Hitler'in öfke eşiğini alçaltıcı bir işlev mi gördüğü sorusunu yanıtlamadan bırakmak zorundayız.
30. Karş. H. S. Ziegler (1965); ayrıca H. S. Ziegler, yay. (1970). Çeşitli raporlara bakılırsa, yakın gelecekte Almanya, İngiltere ve

ABD'de büyük önder Hitler'in yeniden parlatılıp cilalanmış bir tablosunu sunmaya çalışan oldukça çok sayıda kitabın ve makalenin yayımlanacağını bekleyebiliriz.

Bundan sonraki metinde en çok B. F. Smith'ten (1967) yaralanışmıştır.

31. Bir keresinde Hitler, Speer'e, Alman bilginlerinin çoğunun belki de kendisini görmek istemeyeceklerini söyleyerek bu isteksizliğine gerekçe uydurmuştu. Belki üzücü bir şey ama bu doğru değildi ve herhalde Hitler de bunun doğru olmadığını biliyordu (A. Speer, 1970).
32. Maser, Hitler'in resim yetisini elinden geldiğince büyük göstermek için onun uyguladığı kopya yöntemini şöyle açıklıyor: "Hitler, yeteneksiz olduğu için değil, dışarı çıkıp resim yapmayacak ölçüde tembel olduğu için kopya ediyordu" (W. Maser, 1971). Bu tümce, Maser'da görülen Hitler'in kişiliğini yüceltme eğiliminin bir örneğidir çünkü yanlış olduğu gün gibi açıktır;bu tümce hiç değilse şu bakımdan yanlıştır. Hitler'in *sevdiği* tek etkinlik, caddeleri arşınlamaktan öteye geçmese de *dışarı çıkıp gezmekti.* Maser'ın, Hitler'in resim yetisindeki yanlılığının bir başka örneği; Hitler tarafından kendisine verilen bazı suluboya resimleri Dr. Bloch'un (Hitler'in annesini tedavi eden Yahudi hekim) saklaması konusunda söylediği sözlerdir, Maser'a göre, Dr. Bloch'un "(bunları) 1938 yılından sonraya dek saklaması elbette gerekmiyordu, çünkü Adolf ve Klara Hitler'e 1907'ye dek tıbbi bakım vermişti". Böylelikle Maser şunu anıştırmaktadır: Doktorun bu resimleri saklaması gerçeği, resimlerin sanatsal değere sahip olduğunu ortaya koyar. Ama doktor, bu resimleri, yalnızca bir zamanlar Hitler'i tedavi etmiş olduğu için saklamış olamaz mı? Hastalarının gönül borcunu dile getiren andaçları (hatıraları) saklayan ilk hekim de herhalde Dr. Bloch değildi; üstelik 1933'ten sonra, bir Hitler andacı, Bloch'un durumundaki bir adam için kuşkusuz büyük bir servetti.
33. Bu taslakları bana gösterdiği için Mr. Speer'e teşekkür borçluyum; bu taslaklar, Hitler'in bilgiç taslağı, cansız karakter yapısının anahtarını vermektedir.
34. Schramm'ın belirttiğine göre, Hitler, *Sofra Söyleşileri* sırasında, bu sofra konuşmalarının yapıldığı dönemde verdiği korkunç buyrukların hiçbirine değinmemiştir.
35. A. Speer, kişisel görüşme.

36. Chaplin'in Monsieur Verdoux'su, varlıklı kadınları öldürerek yaşamını kazanan bu nazik, orta sınıftan koca ile Hitler arasında bazı koşutluklar vardır.
37. Karş. Kısım 10'daki ussal ve usdışı tutkularla ilgili tartışma.
38. Speer, Hitler'in gerçeklikle hiçbir bağlantısının bulunmadığını, birazcık farklı ve büyük sezgi gücü taşıyan bir belirlemeyle dile getirmektedir: "Gerçekten de onda (Hitler'de) gerçekdışı bir şeyler vardı. Ama bu, belki de onun kalıcı bir niteliğiydi. Bazen geriye dönüp bu ele gelmez, soyut, gerçeklikle bağdaşmaz niteliğin, ta çocukluğundan başlayıp canına kıydığı ana kadar onun belirleyici özelliği olup olmadığını kendi kendime sorarım. Bazen bana öyle gelir ki, içinde şiddete karşı koyacak insanca duygular bulunmadığı için, Hitler'in tutulduğu şiddet nöbetleri daha bir yeğin olabiliyordu. Hitler, içsel varlığına yaklaşılmasına bir türlü izin vermiyordu, çünkü o özek cansızdı, boştu" (A. Speer, 1970).
39. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Sürekli Bakan Yardımcısı olan ve o günlerde İngiliz politikasının biçimlendirilmesine katkıda bulunan Tutucu Sir A. Cadogan, İspanyol İçsavaşı'yla ilgili İngiliz tutumunun kusursuz ve ayrıntılı bir tablosunu çizmektedir, bu tutumun arkasındaki güdü, büyük ölçüde, Tutucular'ın Mussolini ve Hitler'e sevgi beslemeleri, Hitler'in Sovyetler Birliği'ne saldırmasına göz yumma eğilimi taşımaları ve amaçlarını değerlendirme yeteneğinden yoksun olmalarıydı (Sir A. Cadogan, 1972).
40. A. Speer, kişisel görüşme.
41. İnsanlar, bilinçli olarak tam karşıtını amaçlasalar bile, kendi yıkımlarını gerçekleştirmek için çabalayabilirler; bununla ilgili pek çok klinik veri vardır. Yalnızca ruh-çözümleme değil, büyük tiyatro yapıtları da böylesi veriler sağlamaktadır.

EK: FREUD'UN SALDIRGANLIK VE YIKICILIK KURAMI

1. Freud'un Saldırganlık ve Yıkıcılık Anlayışının Evrimi

1. Freud'un saldırganlık kuramının evrimi için, *Civilization and Its Discontents*'a (Kültürdeki Huzursuzluk) (Freud, 1930) yayımcının yazdığı Giriş'te yer alan J, Strachey'nin özetine bakın.

2. Freud'un genel belitine (aksiyomuna) göre, sinirsel işleyişin temel yasası gerilim azaltmadır; işte bu belitin bir anlatımını bu yargıda görüyoruz. Bu belitle ilgili olarak bu Ek'in sonunda verilen ayrıntılı irdelemeye de bakın.
3. Bu anlayışın daha sonraki gelişme evrelerinde Freud, daha çok, bir tek yaşam (Eros) içgüdüsünden ve bir tek ölüm içgüdüsünden söz etme eğilimi gösterir.
4. Freud'un Eros ile cinselliği özdeşleştirme girişiminin ayrıntılarına girmek için başlı başına bir bölüm gerekir ve bu, belki de yalnızca kuramını inceleyen uzmanlara ilginç gelir.
5. Burada Freud, kaygı nevrozu incelemesinin 2. Bölüm'üne gönderme yapmaktadır.
6. Bu belirlemede, insanın temel çatışması, bencillik ile özgecilik arasındaki çatışma gibi görünmektedir. Freud'un İlkel Benlik ve Benlik (haz ilkesi ve gerçeklik ilkesi) kuramında, kutuplaşmanın her iki yanı da bencildir: kişinin cinsel gereksinmelerinin ve özkorunma gereksinmesinin doyurulması.
7. Gerçekte, Freud, bu görüş ile ilkel benliğin ("id"in) libidonun yeri ya da "hazne"si olduğu yolundaki görüş arasında gidip geliyordu. Standart baskının yayımcısı olan J. Strachey, Freud'un çalışmalarının bütününü göz önünde bulundurarak bu dalgalanmaların ayrıntılı bir tarihçesini vermiştir.
8. Freud burada, çok zor üç eğilimi birleştiriyor. Yok etme içgüdüsü, temelde iktidar istencinden farklıdır: Birinci durumda, nesneyi ortadan kaldırmak isterim; ikinci durumdaysa nesneyi elde edip denetlemek isterim ve bu ikisi de yaratmayı ve üretmeyi amaçlayan, gerçekten yok etme istencine taban tabana zıt olan üstünlük dürtüsünden tümüyle farklıdır.

2. Freud'un Ölüm İçgüdüsü ve Eros'la İlgili Kuramlarının Eleştirisi ve Gösterdikleri Değişikliklerin Çözümlenmesi

9. Freud, bu sonuca, şu sava dayanarak ulaştı: "Uygar toplumun ülküsel istemleri olarak adlandırdığımız istemlerden biri ipucu sağlayabilir. Bu ipucu şöyledir: 'Komşunu da kendini sevdiğin gibi sev.' Bu istem, dünyanın her yanında bilinir ve hiç kuşkusuz, en kıvanç verici savı olarak bu istemi ortaya atan Hıristiyanlık'tan daha eskidir. Ama yine de çok eski olmadığı

kesindir; tarih çağlarında bile, bu istem insanlığa hâlâ yabancıydı. Bu istem konusunda, sanki bu istemi ilk kez işitiyormuş gibi safdil bir tutum benimseyelim; o zaman şaşkınlık duymaktan ve afallamaktan kendimizi alamayız. Bu istemi niçin yerine getireceğiz? Bize ne yararı dokunacak? Ama her şeyden önce, bu istemi yerine getirmeyi nasıl başaracağız? Buna olanak var mıdır? Benim sevgim, bana göre değerli bir şeydir, onu, düşünüp taşınmadan fırlatıp atamam. Sevgim bana bazı görevler yükler, bu görevleri başarmak için özveride bulunmaya hazır olmam gerekir. Eğer birini seviyorsam, o kişinin, bu sevgimi şöyle ya da böyle hak etmesi gerekir. (Onun bana sağlayabileceği yararı ve ayrıca, cinsel bir nesne olarak benim için taşıyabileceği önemi göz önüne almıyorum çünkü komşumu sevmemle ilgili kuralın söz konusu olduğu durumlarda, bu iki tür ilişkinin hiçbirine yer yoktur.) Sevdiğim kişi, önemli yönlerden, kendimi sevmeme elverecek kadar bana benziyorsa sevgimi hak eder ve o kişi, sevgimi hak etmek için, benden çok daha kusursuz olmalıdır ki, onda kendi benliğimle ilgili ülkümü sevebileyim. Yine, o, arkadaşımın oğluysa onu sevmeliyim çünkü ona bir zarar gelmesi durumunda arkadaşımın duyacağı acı benim de acım olacaktır; böyle bir acıyı paylaşmam gerekir. Ama kişi benim için bir yabancıysa ve kendine özgü herhangi bir değeriyle ya da benim coşkusal yaşamım açısından kazanmış olabileceği herhangi bir anlamla beni kendine çekemiyorsa, onu sevmek benim için zor olacaktır. Gerçekte, böyle yaparsam yanlış davranmış olurum çünkü sevgime, onları yeğlememin bir belirtisi olarak kendi insanlarım değer verirler ve bir yabancıyı onlarla aynı kefeye koyarsam, onlara haksızlık etmiş olurum. Ama o kişiyi, yalnızca o da bir böcek, bir solucan ya da bir çayır yılanı gibi bu dünya üzerinde yaşadığı için (bu evrensel sevgiyle) sevecek olursam, o zaman korkarım ki, onun payına sevgimin yalnızca küçük bir parçası düşecektir; aklımın yargısı uyarınca (sevgimi) kendime saklama hakkına sahip olduğum sürece daha çoğuna olanak yoktur" (S. Freud, 1930). Freud'un sevgiyi bütünüyle kentsoylu ahlakının ilgi çerçevesinde, özgül olarak da on dokuzuncu yüzyıl orta sınıfının toplumsal karakteri çerçevesinde kavradığını belirtmek ilginç olur. İlk soru şudur: "Bunun bize ne yararı dokunacak?" Kazanç ilkesi. Bundan sonraki temel önerme, sevginin "hak edilme"si gerektiğidir (koşulsuz

ve hak etmeyi gerektirmeyen sevgiyi öngören anaerkil ilkeye karşıt nitelikteki ataerkil ilke; dahası, başkasının benim sevgimi "hak etme"si için önemli yönlerden bana benzemesini gerektiren özsever ilke; kişinin arkadaşının oğlunu sevmesi bile, bencil bir açıdan açıklanıyor çünkü ona, dolaylı olarak da arkadaşıma kötü bir şey olursa, onun acısı benim de acım olur). Son olarak sevgi, niceliksel bakımdan sabit bir miktar olarak kavranmaktadır; çevremdeki bütün yaratıklara duyduğum sevgi, ayrı ayrı bu yaratıkların her birine ancak çok az miktarda sevgi bırakabilir.

10. Ayrıca *bkz.* S. Freud (1908a).
11. Freud'da kuram oluşumunun, öğretmenlerinin düşüncelerine bağımlı olduğunu, Peter Ammacher (1962) anlatmaktadır. Robert R. Holt, Ammacher'ın ana tezini onaylayarak şöyle özetlemektedir. "Akla sığmayacak ölçüde yanlış önermeler içeren ruhçözümleme kuramının en şaşırtıcı ve görünüşte keyfi dönüşlerinden birçoğu, ya üstü örtülü dirimbilimsel varsayımlardır ya da doğrudan doğruya Freud'un tıp fakültesindeki öğretmenlerinden öğrendiği böylesi varsayımlardan ileri gelir. Evrensel gerekircilik kadar tartışmasız olan bu dönüşler, Freud'un zihinsel *donanımının* temel öğesi olup çıktı; belki de Freud, bunları her zaman dirimbilimsel dönüşler olarak kavramadı ve bu nedenle, nörolojik yaklaşımdan uzaklaşıp soyut, ruhbilimsel bir model kurmaya giriştiği zaman, zorunlu öğeler olarak korudu" (R. R. Holt, 1965).
12. *Bkz.* J. Pratt (1958).
13. Freud'un kullandığı terimlerde her zaman tutarlılık görülmemektedir. Freud, bazen yaşam ve ölüm içgüdülerinden, bazen de bir yaşam ve bir ölüm içgüdüsünden (tekil) söz etmektedir. Ölüm içgüdüsünü (içgüdülerini) yıkıcı içgüdü(ler) olarak da adlandırmaktadır. Ölüm içgüdüsünün karşılığı olan (Eros'a koşut) *thanatos* sözcüğü, Freud tarafından kullanılmamıştır, P. Federn tarafından tartışmaya sunulmuştur.
14. *Bkz.*, örneğin, S. Freud (1930).
15. "Nirvana" ilkesinin kullanılması, Budist nirvanayı yanlış yorumladığı için bir talihsizliktir. Nirvana, tam olarak doğanın meydana getirdiği bir cansızlık durumunu değil (Budizm'e göre, doğa, buna karşıt bir eğilim taşır), bütün açgözlülüğü ve bencilliği alt etmeyi başarırsa ruhunu kurtarıp yaşamını bütünleyen ve bütün duygulu varlıklara dönük bir sevecenlikle dolan insanın

tinsel çabalarıyla meydana gelen bir cansızlık durumudur. Buda, nirvana durumuna ulaştığında en büyük sevinci yaşıyordu.

16. Freud, yıkıcı içgüdünün nesneyi yıkıma uğratma amacı güttüğü, oysa sadistliğin, nesneyi, denetlemek, aşağılamak ya da incitmek için elde etmek istediği gerçeğini göz önüne almamaktadır. 2. Kısım'da yer alan sadistlikle ilgili irdelemeye bakın.
17. Gerçekte, libido kuramı ile ölüm içgüdüsü kuramı arasında, dışkıl libido kuramının oluşturduğu köprü dolayısıyla, bir bağlantı kurulabileceğini ileride göstermeye çalışacağım.
18. Freud, bir dipnotta, Brihadâramyaka *upanishad*'dan (Upanişad, eski Hint din kitaplarından biridir) alınmış benzer bir düşünceyi aktarmaktadır.
19. Sözgelimi, John Stuart Mill, J. J. Bachofen, Karl Marx, Friedrich Engels ve çok az sayıdaki başka kişi bunu başarmışlardır.
20. Birçok büyük yaratıcı düşünürde bu süreç meydana gelir. Spinoza, bu bakımdan çarpıcı bir örnektir. Sözgelimi, bilinçli düşünce alışkanlıkları (tanrıcı bakımdan), (tanrıcı olmayan) yeni görüş ile bunun sonucunda Tanrı konusunda yapılan ve gerçekte Tanrı'nın yadsınmasından başka bir şey olmayan bir tanımlamanın sağladığı uzlaşma arasındaki farklılık göz önüne alınmadıkça, Spinoza'nın tanrıcı olup olmadığı tam olarak anlaşılamaz. Bir yazarın yazılarını irdelerken uygulanan bu yöntem, bazı önemli bakımlardan ruhçözümsel nitelik taşır. Bu yöntemde, tıpkı bir ruhçözümlemecinin bir hasta tarafından iletilen özgür çağrışımların ya da düşlerin satır aralarını okuması gibi, yazılı metnin satır araları okunur. Seçkin bir düşünürün düşüncelerinde çelişkilere rastlamamız, çıkış noktasını oluşturur. O düşünür, kuramsal yetenekle ilgili bir sorun olduğu sürece, bu çelişkilerin ayırdına kendi başına varabileceği ve belki bu çelişkileri çözebileceği için, içsel çelişkilere iki yapı arasındaki çatışmanın neden olduğunu varsaymamız gerekir: bilinçli bölgenin çoğunu kaplamayı sürdüren eski yapı ve bilinçli düşüncede tam olarak anlatıma kavuşmayı başaramayan, yani bir bölümü bilinçdışı olarak kalan tümüyle yeni bir yapı. İçsel çelişki, bir belirti ya da bir düş gibi ele alınabilir; duygusal kökenlere dayanan bilinçli düşüncenin daha eski bir yapısı ile eski düşünce ve duyguların gücünden dolayı tam olarak dile getirilemeyen kuramsal bir görüşün yeni bir yapısı arasındaki bir uzlaşma olarak ele alınabilir. Yazar, bir dâhi olsa bile, bu çelişkilerin varlığını

ya da niteliğini tam olarak kavrayamayabilir, oysa –aynı temel önermelerle eli kolu bağlı olmayan– bir gözlemci, bu çelişkileri çok kolay görebilir. Kant, şu sözleri söylediği zaman belki de bunu anlatmak istiyordu: "Bazen yazarı, onun kendisini anladığından daha iyi anlarız."

21. Ernst Simmel tam da böyle bir çözüm önermiştir (E. Simmel, 1944).
22. Dışkılık ile ölüseverlik arasındaki yakın ilişkiyi 12. Bölüm'de inceledim. Orada, tipik ölüsever düşün, dışkılarla –bütün ya da parçalanmış– cesetlerle, mezarlarla, yıkıntılarla vb. dolu olduğuna değindim ve böylesi ölüsever düşlerden örnekler verdim.

3. Ölüm İçgüdüsünün Gücü ve Sınırları

23. Sözgelimi, *Uygar Cinsel Ahlak ve Çağcıl Sinir Hastalığı*'na bakın. Freud, orada şöyle yazmaktadır: "Uygarlığımızı, sinir argınlığı (nevrasteni) tehdidinden sorumlu tutarsak herhalde haksızlık yapmış olmayız" (S. Freud, 1908a).

    Herbert Marcuse'nin belirttiğine göre, Freud, eksiksiz mutluluğun, tüm cinsel içgüdülerin (Freud'un anladığı anlamda, özellikle de üretkenliköncesi bileşenlerin) tam olarak anlatıma kavuşturulmasını gerektirdiğini söylemiştir (H. Marcuse, 1955). Freud bu kanısında haklı olsun ya da olmasın, Marcuse, Freud'un asıl ağırlığı korkunç seçeneklere verdiği gerçeğini görmezden gelmektedir. Bu nedenle, güdülen ereğin, cinsel içgüdü kapsamındaki tüm bileşenlerin sınırsız biçimde anlatıma kavuşturulması olduğu yolundaki görüş hiç de Freudcu değildir. Tam tersine, Freud –barbarlığa *karşı* uygarlık safında yer aldığı için– bastırma işlemini, bastırmanın karşıtına yeğler. Bundan başka, Freud, *uygarlığın* içgüdüler üzerindeki bastırıcı etkisinden her zaman söz etmiştir ve bunun yalnızca anamalcı düzende olduğu, toplumcu düzende böyle bir şey olmasına gerek bulunmadığı yolundaki düşünce, Freud'un düşünüşüne tümüyle aykırıdır. Marcuse, Freud'un kuramının ayrıntılarını yeterince bilmediği için bu konudaki fikirleri de yetersizdir.
24. Freud, vicdanı, özünde cezalandırıcı bir şey olarak görür; elbette bu anlayış, çok dardır, belli dinsel fikirlerin geleneğine dayanır, "insancı" değil, "yetkeci" bir vicdan anlayışıdır, karş. E. Fromm (1947).

25. Genel olarak, Freud, ölüm içgüdüsüyle bağlantılı olarak "yüceltme" terimini kullanmamıştır ama bana öyle geliyor ki, aşağıdaki paragrafta ele alınan anlayış, Freud'un libidoyla ilgili olarak yüceltme diye adlandırdığı anlayışın aynısıdır. Ama Freud, "yüceltme" kavramını, cinsel ve özellikle de üretkenlik öncesi içgüdülere uyguladığı zaman bile, bu kavram tartışmaya açıktır. Eski kuramda, bir cerrahın, sadistliğinin yüceltilmiş gücünden yararlandığı yolundaki örnek çok tutuluyordu. Ama bu gerçekler doğru mudur? Ne de olsa, cerrah yalnızca kesmekle kalmaz, onarır da; en iyi cerrahları, yüceltilmiş sadistliğin değil, el uzluğu, dolaysız eyleme geçerek yaraları sarma arzusu, çabuk karar verebilme yetisi vb. gibi birçok başka etmenin güdülemesi daha büyük bir olasılıktır.
26. Karş. S. Freud (1930), ayrıca o incelemeye yayımcının yazdığı Giriş'te alıntı yapılan kaynaklar.
27. Standart basımın yayımcısı James Strachey'i, *Kültürdeki Huzursuzluk*'a (S. Freud, 1930) yazdığı Giriş'te, Freud'un "organik bastırma"yla ilgili tüm görüşlerini çok yararlı biçimde özetlediği için teşekkür duygusuyla kutlarım. Bu kutlama, Freud'un yapıtlarıyla içli-dışlı olsalar bile okuyuculara, aradıkları bir alıntının yerini daha çabuk bulma ve bundan da öteye, unuttukları, kıyıda köşede kalmış alıntıları anımsama olanağı veren onun bütün öteki girişlerini de kapsamaktadır. Bu girişlerin, Freud'un yapıtlarıyla bu denli içli-dışlı olmayan incelemeciler için de son derecede yararlı bir kılavuz olduğunu söylemeye gerek yoktur.
28. Freud'un varsayımına en başta karşı çıkan olgu, tarihöncesi insanın uygar insandan daha çok saldırgan değil daha az saldırgan olmasıydı.
29. Freud'un içgüdü ile uygarlık arasındaki ilişkiye yönelik görüşünde meydana gelen değişikliği bir kez daha belirtmek istiyorum. Libido kuramı açısından bakılınca, uygarlık, *cinsel* uğraşların bastırılmasıyla sonuçlanır ve *nevroza* neden olabilir. Yeni kurama göre, uygarlık, *saldırganlığın* engellenmesine yol açar ve *bedensel hastalıkla* sonuçlanır.

4. Kuramın Özünün Eleştirisi

30. Empedokles ile Freud'un anlayışları arasındaki benzerlikler, belki de ilk bakışta göründüğü kadar gerçek değildir.

Empedokles'e göre sevgi, benzeşmezler arasındaki çekimdir; kavga ise benzerin benzere yaklaşmasıdır. Bu konuda ciddi bir karşılaştırma yapılabilmesi için, Empedokles'in dizgesi baştan aşağı irdelenmelidir (*bkz.* W. K. C. Guthrie, 1965).

5. Uyarılma İndirimi İlkesi: Haz İlkesinin ve Ölüm İçgüdüsünün Dayanağı

31. "Q"nun anlamıyla ilgili ayrıntılı bir irdeleme için *bkz.* J. Strachey, Standart Basım, c. 3, Ek C.
32. *Bkz.* J. Strachey'nin Standart Basım'ın 3. cildi için verdiği açıklayıcı notlar. Strachey, ruhsal enerji kavramına Tasarı'nın başka hiçbir yerinde rastlanmaması, oysa *Rüyaların Yorumu*'nda bu kavramın sık sık kullanılması gerçeğini vurgulamaktadır. Dahası, Strachey, eski sinirbilimsel (nörolojik) temelin izlerine Freud'un –bedensel enerjiden ayrı– bir ruhsal enerji anlayışını benimsedikten çok sonra yazdığı yazılarda rastlanması gerçeğine de dikkat çekmektedir, hatta 1915 gibi geç bir tarihte yazdığı *Bilinçdışı*'yla ilgili incelemesinde Freud, ruhsal enerjiden değil, "sinirsel" enerjiden söz eder. Strachey'nin belirttiğine göre, aslında "Q'nun birçok önemli özelliği, Freud'un ta en son yazısına kadar, değişik bir biçime bürünerek varlığını sürdürdü" (c. 1, s. 345). Freud da Q'nun kimliğiyle ilgili sorunun yanıtını bilmediğimiz sonucuna ulaşmıştır. *Haz ilkesinin Ötesinde*'de şöyle yazmıştır: "Ruhötesi (metapsikoloji) olarak tanımladığımız şeyle ilgili bütün tartışmalarımızı kaplayan belirsizlik, hiç kuşkusuz, ruhsal dizgelerin öğelerinde meydana gelen uyarılma sürecinin niteliği konusunda hiçbir şey bilmememiz ve konuyla ilgili herhangi bir varsayım belirleme hakkını kendimizde görmememiz gerçeğinden ileri gelmektedir. Sonuç olarak, her zaman, her yeni belirlemeye taşımak zorunda olduğumuz büyük bir bilinmeyen etmenle hareket ediyoruz" (S. Freud, 1920).
33. Bu sorunla ilgili kusursuz irdelemesinde J. Bowlby'nin belirttiğine göre, başlangıçta Freud, süredurum ilkesini birincil, değişmezlik ilkesini ise ikincil sayıyordu, ilgili paragraftan okuyunca, J. Strachey'nin yorumuna da uyar görünen farklı bir varsayıma ulaştım (*bkz.* J. Bowlby, 1969).
34. Freud, *Benlik ve İlkel Benlik*'te şunları belirtmiştir: "Fechner'ın değişmezlik ilkesinin (böylece, ölüme doğru kesintisiz bir dü-

şüşten oluşan bu ilkenin) yaşamı yönettiği doğruysa..." (S. Freud, 1923). Fechner'ın sözlerinde, bu "ölüme doğru düşüş"e rastlanmamaktadır, bu, Freud'un, Fechner'a ait ilkeyi genişleterek yaptığı özel bir yorumdur.

35. E. Jones (1957); *bkz.* Jones'un alıntı yaptığı yazılı kaynaklar, özellikle de S. Bernfield ve S. Feitelberg (1930); ayrıca *bkz.* K. H. Pribram (1962).
36. Karş. E. Fromm (1959).
37. Freudcuların çoğunluğunun ölüm içgüdüsüne gösterdikleri tepki bunu doğrulamaktadır. Bu kişiler, bu yeni ve köklü yorumu izleyemeyecekleri için, Freud'un saldırganlıkla ilgili fikirlerini eski içgüdü kuramı açısından düzenleyerek bir çıkış yolu buldular.

Kaynakça

Başvurulan bütün kaynakların belirtilmesi gereğinden çok yer tutacağı için, bu Kaynakça'da, birkaç istisna dışında, yalnızca metinde ya da dipnotlarda özel olarak belirtilen kitaplar ve makaleler verilmiştir.

Abramova, Z. A. (1967). *Palaeolithic Art in the USSR* (SSCB'de Yontma Taş Devri Sanatı), çev. Catherine Page. Arctic Anthropology, cl. 4. Moscow-Leningrad: Akademiia Nauk SSSR. (Alıntı: A. Marschack, yay., 1972.)

Ackermann, J. (1970). *Heinrich Himmler als Ideologue* (İdeolog Olarak Heinrich Himmler). Göttingen: Musterschmidt.

Ackert, K. (1967). (Alıntı: B. Kaada, 1967).

Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. F. ve Sanford, R. N. (1950). *The Authoritarian Personality* (Yetkeci Kişilik). New York: Harper and Bros.

Alanbrooke, Vikont [Alan Francis Brooke], (1957). *The Turning of the Tide* (Değişen Gidişat). Londra: Collins.

Alee, W. C. Nissen, H. W. ve Nimkoff, M. F. (1953). A Reexamination of the Concept of Instict (İçgüdü Kavramının Yeniden İrdelenmesi). *Psych. Rev.* 60 (5): 287-97.

Alexander, F. (1921). Metapsychologische Betrachtungen (Metapsikolojik Gözlem). *Intern. Ztsch. f. Psychoanalyse.* 6: 270-85. (Alıntı: E. Jones, 1957).

Altman, J. (1967). Effects of Early Experience on Brain Morphology (İlk Deneyimlerin Beyin Morfolojisi Üzerindeki Etkileri). *Mal-*

nutrition, Learning, and Behavior'da, yay. N. S. Schrimshaw ve J. E. Gordon. Cambridge: M. I. T. Press, 1972. (Alıntı: G. C. Quarton, T. O. Melnechuk ve F. O. Schmitt, 1967).

Altman, J. (1967a). Postnatal Growth Differentiation of the Mammalian Brain, with Implications for a Morphological Theory of Memory (Memeli Beyninin Doğum Sonrasında Gelişmesi ve Ayrımlaşması: Morfolojik Bir Bellek Kuramına İlişkin Sonuçlar). *Neurosciences: A Study Program*, yay. G. C. Quarton, T. O. Melnechuk ve F. O. Schmitt New York: Rockefeller Univ. Press, 1967.

Altman, J. ve Das, C. D. (1964). Autobiographic Examination of the Effects of Enriched Environment on the Rate of Glial Multiplication in the Adult Rat Brain (Ergin Sıçan Beyninde Glia Hücresi Çoğalma Hızı Üzerinde Zenginleştirilmiş Çevrenin Etkilerine İlişkin Otobiyografik irdeleme). *Nature*. 204: 1161-3. (Alıntı: J. Altman; G. C. Quarton, T. O. Melnechuk ve F. O. Schmitt'te, 1967).

Altman, S. A. (1960). A Field Study of the Sociobiology of Rhesus Monkeys, *Macaca mulata* [Rhesus Maymunlarının (*Macaca mulata*) Sosyobiyolojisi Üzerine Bir Alan İncelemesi]. Tez, Harvard Üniv. Yayımlanmamış.

Ames, O. (1939). *Economic Annuals and Human Cultures* (Ekonomik Yıllıklar ve İnsan Kültürleri). Cambridge: Botanical Museum of Harvard Univ.

Ammacher, P. (1962). On tire Significance of Freud's Neurological Background (Freud'un Nörolojik Arkaplanının Önemi Üzerine). *Psychological Issues*. Seattle: Univ. of Washington Press.

Anderson, E. (1967). *Plants, Man and Life* (Bitkiler, İnsan ve Yaşam). Gözd. geç. bas. Berkeley: Univ. of California Press. (1. bas. Boston: Little, Brown, 1952).

Andreski, S. (1964). Origins of War (Savaşın Kökenleri). *The Natural History of Aggression*, yay. J. D. Carthy ve F. J. Ebling. New York: Academic.

Andreski, S. (1972). *Social Sciences as Sorcery* (Büyücülük Olarak Toplumbilimleri). Londra: A. Deutsch.

Angress, W. T. ve Smith B. F. (1959). Diaries of Heinrich Himmler's Early Years (Heinrich Himmler'in İlk Yıllarıyla ilgili Günceler). *Journal of Modern History*. 51 (Eylül).

Aramoni, A. (1965). *Psicoanalisis de la Dinamica de un Pueblo (Mexico, Tierra de Hombres)* Bir Halkın Dinamiklerinin Ruhsal Çözümle-

mesi (Meksika, insanların ülkesi). Mexico: B. Costa-Amic, Başyazı.

Ardrey, R. (1961). *African Genesis* (Köken Afrika). New York: Atheneum. Londra: Collins.

Ardrey, R. (1966). *The Territorial Imperative: A Personal lnquiry into the Animal Origins of Property and Nations* (Bölgesel Buyruk: Mülkiyetin ve Ulusların Hayvansal Kökenlerine Dönük Kişisel Bir Soruşturma). New York: Atheneum, Londra: Collins.

Avis, V. *Bkz.* Washburn, S. L. (1958), ortak yazar.

Bachofen, J. J. (1967). *Myth, Religion and the Molher Right: Selected Writings of Johann Jacob Bachofen* (Mitos, Din ve Ana Hakkı: Johann Jacob Bachofen'ın Seçme Yanları), yay. J. Campbell; çev. R. Manheim, Princeton: Princeton Univ. Press. (Özgün bas. *Das Mutterrecht, 1861*).

Banks, C. *Bkz.* Haney, C., ortak yazar.

Barnett, S. A. (1958). An Analysis of Social Behavior in Wild Rats (Yaban Sıçanlarında Toplumsal Davranışla İlgili Bir Çözümleme). *Proc. Zool. Soc. Lond.* 130: 107-52.

Barnett, S. A. (1958a). Experiments on "Neophobia" in Wild and Laboratory Rats (Yaban ve Laboratuvar Sıçanlarında "Neofobi" Üzerine Deneyler). *Brit. Jour. Med. Psychol.* 49:195-201.

Barnett, S. A. ve Spencer, M. M. (1951). Feeding, Social Behaviour and Interspecific Competition in Wild Rats (Yaban Sıçanlarında Beslenme, Toplumsal Davranış ve Türlerarası Yarışma). *Behaviour.* 3: 229A2.

Bartell, G. T. (1971). *Group Sex* (Toplu Seks). New York: Peter H. Weyden.

Beach, F. A. (1945). Bisexual Mating Behaviour in the Male Rat: Effects of Castration and Hormone Administration (Erkek Sıçanda İki Eşeyli Çiftleşme Davranışı: İğdiş Etme ve Hormon Uygulamasının Etkileri). *Physiol. Zool.* 18: 390.

Beach, F. A. (1955). The Descent of Instinct (İçgüdünün Gerilemesi). *Psych. Rev.* 62 (6):401-10.

Beeman, E. A. (1947). The Effect of Male Hormone on Aggressive Behaviour in Mice (Farelerde Erkeklik Hormonunun Saldırgan Davranış Üzerindeki Etkisi). *Physiol. Zool.* 20: 373.

Beg, M. A. *Bkz.* Southwick, C. H. (1965), ortak yazar.

Belav, J. (1960). *Trance in Bali* (Bali'de Kendinden-Geçme). New York: Columbia Univ. Press.

Bender, L. (1942). Childhood Schizophrenia (Çocukluk Şizofrenisi). *Nerv. Child.* 1:138-40.

Benedict, R. (1934). *Patterns of Culture* (Kültür Örüntüleri). New York: New American Library, Mentor. Londra: Routledge.

Benedict, R. (1959). The Natural History of War (Savaşın Doğal Tarihi). *An American Anthropologist at Work*, yay. M. Mead. Boston: Houghton Mifflin.

Benjamin, W. (1968). The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction (Mekanik Röprodüksiyon Çağında Sanat Yapıtı). *Illuminations*, W. Benjamin. New York: Harcourt Brace Jovanovich. Londra: Cape.

Bennett, E. L., Diamond, M. C., Krech, D. ve Rosenzweig, M. R. (1964). Chemical and Anatomical Plasticity of the Brain (Beynin Kimyasal ve Anatomik Esnekliği). *Science.* 146: 610-19. (Alıntı: J. Altman; G. C. Quarton, T. O. Melnechuk ve F. O. Schmitt'te, 1967).

Bergounioux, F. M. (1964). Notes on the Mentality of Primative Man (İlkel insanın Zihniyeti Üzerine Notlar). *Social Life of Early Man*'de, yay. S. L. Washburn. Chicago: Aldine.

Berkowitz, L. (1962). The Frustration-Aggression Theory Revisited (Engelleme-Saldırganlık Kuramı Yeniden Ele Alınıyor). *Aggression: A Social Psychological Analysis*, L. Berkowitz. New York: McGraw-Hill.

Berkowitz, L. (1967). Readiness or Necessity? (İsteklilik mi, Gereklilik mi?) *Cont. Psychol.* 12: 580-83.

Berkowitz, L. (1969). The Frustration-Aggression Hypothesis Revisited (Engelleme-Saldırganlık Varsayımı Yeniden Ele Alınıyor). *The Roots of Aggression: A Re-examination of the Frustration-Aggression Hypothesis,* yay. L. Berkowitz. New York: Atherton.

Bernfeld, S. (1934). Ueber die Einteilung der Triebe (içgüdülerin Sınıflandırılması Üzerine). *Imago.* 21.

Bernfeld, S. ve Feitelberg, S. (1930). Der Entropiesatz und der Todestrieb (Entropi ve Ölüm İçgüdüsü İlkeleri). *Imago.* 17: 137-206. (Alıntı: E. Jones, 1957. Ayrıca *bkz.* R. Kapp, 1931).

Bertalanffy, L. von (1956). Comments on Aggression (Saldırganlık Üzerine Yorumlar). Amerikan Ruhçözümleme Derneği'nin 1956 Kış Dönemi Toplantısı'nda sunulan bildiri, New York.

Bertalanffy, L. von (1968). *General System Theory* (Genel Sistem Kuramı). New York: G. Braziller. Londra: Ailen Lane; Penguin Books.

Bettelheim, B. (1960). *The Informed Heart: Autonomy in a Mass Age* (Aydınlanmış Yürek: Kitle Çağında özerklik) New York: Macmillan Free Press.

Bexton, W. H. Heron, W. ve Scott, T. H. (1954). Effect of Decreased Variation in the Sensory Environment (Duyusal Çevrede Çeşitlenmenin Azalmasının Etkisi). *Can. Jour. of Psych.* 8 (2): 10-76.

Bingham, H. C. (1932). *Gorillas in the Native Habitat* (Doğal Yaşam Ortamında Goriller). Yayın no. 426. Washington, D. C.: Camegie Inst. of Washington.

Bird, H. G. *Bkz.* Clark, G. (1946), ortak yazar.

Blanc, A. C. (1961). Some Evidence for the Ideologies of Early Man (İlk İnsanın ideolojilerine ilişkin Bazı Veriler). *Social Life of Early Manide.* yay. S. L. Washburn. Chicago: Aldine.

Bleuler, E. (1951). *Autistic Thinking. Organization and Pathology of Thought* (İçeyönelik Düşünüş. Düşüncenin Örgütlenişi ve Patolojisi). New York: Columbia Univ. Press.

Bleuler, E. (1969). *Lehrbuch der Psychiatrie* (Ruh Hekimliği Ders Kitabı). 11. bas. Heidelberg: Springer-Verlag.

Bliss, E. L. yay. (1968). *Roots of Behavior* (Davranışın Kökenleri). New York: Hafner.

Boulding, K. E. (1967) *Peace and War Report*'ta Değerlendirme Yazısı, (Mart): 15-17.

Bourke, J. G. (1913). *Der Unrat in Sitte, Brauch, Glauben und Gewohnheitrecht der Völker* (Bütün Ulusların Alışkanlık, Görenek ve Geleneklerinde Pislik), S. Freud'un yazdığı Önsöz'le birlikte. Leipzig: Ethnologischer Verlag.

Bowlby, J. (1958). The Nature of the Child's Tie to His Mother (Çocuğun Annesiyle olan Bağının Niteliği). *Int. Jour. of Psychoan.* 39: 250-73.

Bowlby, J. (1969). *Attachment and Love* (Bağlılık ve Sevgi) International Psychoanalytic Library. Londra: Hogarth.

Bowlby, J. *Bkz.* Durbin, E. F. M. (1939), ortak yazar.

Brandt, H. (1970). *The Search for a Third Way* (Üçüncü Bir Yol Arayışı). Garden City: Doubleday.

Braun, E. (1935). *Diaries* (Günceler). Alexandria: Archives.

Brosse, J. (1972). *Hitler avant Hitler* (Hitler'den Önce Hitler) Paris: Fayard.

Bryant, J. (1775). *Mythology* (Mitoloji). Vol. 2. Londra. (Alıntı: J. G. Bourke, 1913).

Bucke, R. M. (1946). *Cosmic Consciousness* (Evrensel Bilinç), yay. G. M. Acklom. Gözd. geç. bas. New York: Dutton.

Bullock, A. (1965). *A Study in Tyranny* (Zorbalıkla İlgili Bir İnceleme). (Alıntı: W. Maser, 1971).

Bullock, T. H. (1961). The Origins of Patterned Nervous Charge (Örüntülü Sinir Boşalımının Kökenleri). *Behaviour.* 17: 48-59.

Burckhardt, C. (1965). (Alıntı: P. E. Schramm, 1965).

Burckhardt, K. J. (1960). *Meine Danziger Mission*, 1937-39 (Danzig Görevim). (Alıntı: J. Ackermann, 1970).

Burton, A. (1967). The Meaning of Psychotherapy (Ruhsal Tedavinin Anlamı). *Jour. of Existentialism.* 29.

Buss, A. H. (1961). *The Psychology of Aggression* (Saldırganlığın Psikolojisi). New York: Wiley.

Cabot, C. (Alıntı: C. ve W. M. S. Russell, 1968).

Cadogan, Sir A. (1972). *Diaries of Sir Alexander Cadogan 1938-1945* (Sir Alexander Cadogan'ın Günceleri 1938-1945), yay. David Dilks New York: Putnam. Londra: Cassell.

Caldwell, M. (1968) *Indonesia* (Endonezya). New York: Oxford Univ. Press.

Calhoun, J. B. (1948). Mortality and Movement of Brown Rats *(Rattus norvegicus)* in Artificially Supersaturated Populations [Yapay Olarak Aşırı Kalabalıklaştırılmış Topluluklarda Kahverengi Sıçanların *(Rattus novegicus)* Ölüm Oranı ve Hareketliliği]. *Jour. Of Wildlife Management.* 12: 167-72.

Campbell, B. G. (1966). *Human Evolution* (İnsanın Evrimi). Chicago: Aldine. Londra: Heinemann.

Cannon, W. B. (1963). *Wisdom of the Body* (Bedenin Bilgeliği). Gözd. geç. bas. New York: Norton.

Carpenter, C. R. (1934). A Field Study of the Behavior and Social Relations of Howling Monkeys (Uluyan Maymunların Davranışları ve Toplumsal ilişkileri Üzerine Bir Alan incelemesi). *Comp. Psych. Monog.* 10 (48).

Carrighar, S. (1968). War Is Not in Our Genes (Savaş Genlerimizde Değildir). *Man and Aggression*'da, yay. M. F. A. Montagu, New York: Oxford Univ. Press.

Carthy, J. D. ve Ebling, F. J., yay. (1964). *The Natural History of Aggression* (Saldırganlığın Doğal Tarihi). New York: Academic.

Childe, V. G. (1936). *Man Makes Himself* (İnsan Kendisini Yaratır). Londra: Watts.

Chomsky, N. (1959). B. F. Skinner'ın *Verbal Behavior*'ıyla (Sözel Davranış) ilgili değerlendirme yazısı. *Language.* 35: 26-58.

Chomsky, N. (1971) The Case Against B. F. Skinner (B. F. Skinner'a Karşı Savlar). *The New York Review of Books.* (30 Aralık).

Churchman, C. W. (1968) *The System Approach* (Sistem Yaklaşımı). New York: Dell, Delta Books.

Clark, G. ve Bird, H. G. (1946). Hormonal Modification of Social Behavior (Toplumsal Davranışta Hormonal Değişiklik). *Psychosom. Med. Jour.* 8: 320-31. (Alıntı: J. P. Scott, 1958).

Clarke, G. (1969) *World Prehistory* (Dünyanın Tarihöncesi). New York: Cambridge Univ. Press.

Clausewitz, K. von (1961). *On War* (Savaş Üzerine), yay. F. N. Maude; çev. J. J. Graham. Gözd. geç. bas. New York: Barnes and Noble. Londra: Routledge (1. bas. *Vom Kriege*, 1833) Bölüm 2, Kısım 17.

Cobliner, G. *Bkz.* Spitz, R. (1965), ortak yazar.

Cole, S. (1967) *The Neolithic Revolution* (Cilalı Taş Devri Devrimi). 7. bas. Londra: Trustees of the British Museum.

Collias, N. (Alıntı: C. ve W. M. S. Russell, 1968).

Darwin, C. (1946). *The Descent of Man* (İnsanın Türeyişi). Londra: Watts. (1. bas., 1872). *The Origin of Species and the Descent of Man* (Türlerin Kökeni ve İnsanın Türeyişi). New York: Modern Library, 1936.

Das, G. O. *Bkz.* Altman, J. (1964), ortak yazar.

Davie, M. R. (1929). *The Evolution of War* (Savaşın Evrimi). Port Washington, N. Y.: Kennikat.

Deetz, J. (1968). Tartışma konuşmaları. *Man, The Hunter*'da, yay. R. B. Leeve I. DeVore. Chicago: Aldine.

Delgado, J. M. R. (1967). Aggression and Defense Under Cerebral Radio Control (Beyinsel Radyo Denetimi Altında Saldırganlık ve Savunma) *Aggression and Defense: Neural Mechanisms and Social Patterns*'da. Brain Function, vol. 5, yay. C. D. Clemente ve D. B. Lindsley. Berkeley: Univ. of Clifornia Press.

Delgado, J. M. R. (1969). *Physical Control of the Mind* (Zihnin Fiziksel Denetimi). World Perspective Series, yay. R. N. Anshen, New York: Harper and Row.

Dement, W. (1960). The Effect of Dream Deprivation (Düşten Yoksunluğun Etkisi). *Science.* 131: 1705-7.

De River, J. P. (1956). *The Sexual Criminal: A Psychoanalytic Study* (Cinsel Suçlu: Ruhçözümsel Bir İnceleme). 2. bas. Springfield, Illinois: C. C. Thomas. (Alıntı: H. von Hentig, 1964).

DeVore, I., yay. (1965). *Primate Behavior: Field Studies of Primates and Apes* (Primat Davranışı: Primatlar ve Kuyruksuz Maymunlarla İlgili Alan İncelemeleri). New York: Holt, Rinehart and Winston.

DeVore, I. (1970). (Alıntı: D. Ploog ve T. O. Melnechuk, 1970).

DeVore, I. *Bkz.* Hail, K. R. L. (1965), ortak yazar.

DeVore, I. *Bkz.* Lee, R. B. (1968), ortak yazar.

DeVore, I. *Bkz.* Washburn, S. L. (1971), ortak yazar.

Doane, B. K., Mahatoo, W., Heron, W. ve Scott, T. H. (1959). Changes in Perceptual Function after Isolation (Yalıtılmadan Sonra Algısal İşlevde Olan Değişiklikler) *Can. Jour. Of Psych.* 13 (3): 210-19.

Dobzhansky, T. (1962). *Mankind Evolving: The Evolution of the Humarı Species* (Evrilen İnsan Soyu: İnsan Türünün Evrimi). New Haven: Yale Univ. Press.

Dollard, J., Miller, N. E., Mowrer, O. H,, Sears, G. H. ve Sears, R. R. (1939). *Frustration and Aggression* (Engellenme ve Saldırganlık). New Haven. Yale Univ. Press.

Dubos, R. (1962). *The Torch of Life* (Yaşam Meşalesi). Credo Series, yay. R. N. Anshen. New York: Columbia Univ. Press.

Dunayevskaya, R. (1973). *Philosophy and Revolution* (Felsefe ve Devrim). New York: Dell.

Durbin, E. F. M. ve Bowlby, J. (1939). *Personal Aggressiveness in War* (Savaşta Kişisel Saldırganlık). New York: Columbia Univ. Press.

Durkheim, E. (1897). *Le Suicide* (İntihar). Paris: Librairie Felix Alcan.

Duyvendak, J. J. L. (1928). Giriş. *The Book of Lord Shang*'da, çev. J. J. L. Duyvendak. Londra. (Alıntı: A. Andreski, 1964).

Ebling, F. J. *Bkz.* Carthy, J. D. (1964), ortak yazar.

Eggan, D. (1943). The General Problem of Hopi Adjustment (Hopi Uyarlanmasında Genel Sorun). *Amer. Anthropologist.* 45: 357-73.

Egger, M. D. ve Flynn, J. P. (1963). Effects of Electrical Stimulation of the Amygdala on Hypothalamically Elicited Attack Behavior in Cats (Amigdalanın Elektrikle Uyarılmasının, Kedilerde Hipotalamus Aracılığıyla Gerçekleştirilen Saldırı Davranışı Üzerindeki Etkileri). *Jour. Neuro. Physiol.* 26: 705-20. (Alıntı: B. Kaad, 1967).

Eibel-Aibesfeldt, I. (1972). *On Love and Hate: The Natural History of Behavior Patterns* (Sevgi ve Nefret Üzerine: Davranış Örüntülerinin Doğal Tarihi), çev. G. Strachan, New York: Holt, Rinehart and Winston.

Eiseley, L. (1971). The Uncompleted Man (Tamamlanmamış İnsan). *In the Name of Life*'ta. yay. B. Landis ve E. S. Tauber. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Eisenberg, L. (1972). The Human Nature of Human Nature (İnsan Doğasının İnsansı Niteliği). *Science.* 179 (14 Nisan).

Engels, F. (1891). *The Origin of Family, Private Property and the State, in the Light of the Researches of Lewis H. Morgan* (Lewis H. Morgan'ın Araştırmalarının Işığı Altında Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni). New York: Int. Univ. Press. 1942.

Engels, F. *Bkz.* Marx, K., ortak yazar.

Erikson, E. H. (1964). *Childhood and Society* (Çocukluk Çağı ve Toplum). Gözd. geç. bas. New York: Norton. Londra: Hogarth Press, Harmondsworth: Penguin Books.

Ervin, F. R. *Bkz.* Mark, V. H. (1970), ortak yazar.

Fabing, H. D. (1956). On Going Berserk: A Neurochemical Enquiry (Berserk'leşme Üzerine: Nörokimyasal Bir Soruşturma). *Science Monthly.* 83: 237-7.

Fantz, R. L. (1958). Pattern Vision in Young Infants (Küçük Bebeklerde Şekil Görme Yeteneği). *Psych. Rec.* 8: 43-7 (Alıntı: D. E. Schecter, 1973).

Fechner, G. T. (1873) *Einige Ideen zur Schopfunas-und Entwicklungsgeschichte der Organismen* (Yaratılış Üzerine Bazı Düşünceler ve Organizmaların Evrim Tarihi). Pt. 11, supp. 94.

Fenichel, O. (1953). A. Critique of the Death Instinct (Ölüm İçgüdüsünün Eleştirisi). *Collected Papers*'da 1. dizi. New York: Norton.

Fischer, F. (1967). *Germany's Aims in the First World War* (Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Amaçları). New York: Norton. Londra: Chatto and Windus. (1. bas. *Der Griffnach der Weltmacht*. Düsseldorf: Droste Verlag. 1961.).

Flaubert, G. (1964). *The Legend of St. Julian the Hospitaler* (Hastabakıcı Aziz Julian Söylencesi). New York: New American Library.

Fletcher, R. (1968). *Instinct in Man* (İnsanda İçgüdü). New York: Int. Univ. Press. Londra: Allen and Unwin. (1. bas. 1957).

Flint, R. W., yay. (1971). *Selected Writings of F. T. Marinetti* (F. T. Marinetti'nin Seçme Yazıları). New York: Farrar, Strauss and Giroux.

Flynn, J. P. *Bkz.* Egger, M. D. (1963), ortak yazar.

Foerster, H. von (1963). Logical Structure of Environment and Its Internal Representation (Çevrenin Mantıksal Yapısı ve içsel Tem-

sili). *Internal Design Conference, Aspen, 1962*'de, yay. A. E. Eckerstrom. Zeeland, Mich.: Miller. Inc.

Foerster, H. von (1970). Molecular Ethnology (Moleküler Budunbetim). *Molecular Mechanisms in Memory and Learning*'de. New York: Plenum.

Foerster, H. von (1971). Perception of the Future and the Future of Perception (Geleceğin Algısı ve Algının Geleceği). Dünya Sorunları 24. Konferansı'ndaki konuşma. Boulder: Univ. of Colorado. 29 Mart.

Foster, G. M. (1972). The Anatomy of Envy (İmrenmenin Anatomisi). *Current Anthropology.* 13 (2):165-202.

Freeman, D. (1964). Human Aggression in Anthropological Perspective (İnsanbilimsel Bakış Açısından İnsan Saldırganlığı). *Natural History of Aggression*'da yay. J. D. Carthy ve F. J. Ebling. New York: Academic, 1964.

Freuchen, P. (1961). *Book of the Eskimos* (Eskimolar). New York: World. (Alıntı: E. R. Service, 1966).

Freud, S. (1888). *Hysteria* (Histeri). S. E., vol. l.*

Freud, S. (1892). *Sketchesfor the 'Preliminary Communication of 1893'* ('1893 Yılı Başlangıç Haberleşmesi' için Taslaklar). S. E., vol. 1.

Freud, S. (1895). 'The Clinical Symptomatology of Anxiety Nuerosis.' ('Kaygı Nevrozunun Klinik Belirtilerinin İncelenmesi.') *On the Grounds for Detaching a Particular Syndrome from Neurasthenia under the Description of 'Anxiety Neurosis'.* S. E., vol. 3.

Freud, S. (1895a) *Project for a Scientific Psychology* (Bilimsel Ruhbilim Tasarısı). S. E., vol. 1.

Freud, S. (1897). Letter 75, to Fliess (Fliess'e 75 No.lu Mektup). *Letters 1873-1939.* Londra: Hogarth, 1961.

Freud, S. (1898) *Sexuality in the Development of Neurosis* (Nevrozun Gelişmesinde Cinselliğin Rolü). S. E., vol. 3.

Freud, S. (1900). *The Interpretation of Dreams* (Rüyaların Yorumu). S. E., vol. 3.

Freud, S. (1905). *Three Essays on the Theory of Sexuality* (Cinsiyet Üzerine). S. E., vol. 7.

---

* Fliess'e gönderilen 75 No.lu mektup (1897) dışında, S. Freud'un bu kitapta belirtilen yapıtlarının alındığı kaynak, (bu kaynakçada S. E. olarak kısaltılan) *Sigmund Freud'un Bütün Ruhbilimsel Yapıtlarının Standart Baskısı*'dır, 23 cilt, yay. J. Strachey. London: Hogarth Press, 1886-1939.

Freud, S. (1908). *Character and Anal Eroticism* (Karakter ve Dışkıl Kösnüllük). S. E., vol. 9.
Freud, S. (1908a) *Civilized Sexual Morality and Modern Nervous Illness* (Uygarlaşmış Cinsel Ahlak ve Modern Sinir Hastalığı). S. E., vol. 9.
Freud, S. (1909). *Analysis of a Phobia in a Five-Year-Old Boy* (Beş Yaşındaki Bir Erkek Çocuktaki Bir Yılgının Çözümlenmesi). S. E., vol. 10.
Freud, S. (1913). *Totem and Tabu* (Totem ve Tabu). S. E., vol 13.
Freud, S. (1914). *On Narcissism* (Özseverlik Üzerine). S. E., vol. 14.
Freud, S. (1915). *Instincts and Their Vicissitudes* (İçgüdüler ve Gösterdiği Değişiklikler). S. E., vol. 14.
Freud, S. (1915a). *The Unconscious* (Bilinçdışı). S. E., vol. 14.
Freud, S. (1915-16). *Introductory Lectures on Psychoanalysis* (Ruhçözümleme Üzerine Giriş Konferansları). S. E., vol. 15.
Freud, S. (1916-17). *Introductory Lectures on Psychoanalysis* (Ruhçözümleme Üzerine Giriş Konferansları). S. E., vol. 16.
Freud, S. (1920). *Beyond the Pleasure Principle* (Haz İlkesinin Ötesinde). S. E., vol. 18.
Freud, s. (1923) *The Ego and the Id* (Benlik ve İlkel Benlik). S. E., vol. 19.
Freud, S. (1924). *Economic Problem of Masochism* (Mazoşizmde Ekonomik Sorun). S. E., vol. 19.
Freud, S. (1925). *The Resistance to Psychoanalysis* (Ruhçözümlemeye Gösterilen Direnç). S. E., vol. 19.
Freud, S. (1927). *The Future of an Illusion* (Bir Yanılsamanın Geleceği). S. E., vol. 21.
Freud, S. (1930). *Civilization and Its Discontents* (Kültürdeki Huzursuzluk). S. E., vol. 21.
Freud, S. (1931). *Female Sexuality* (Dişi Cinselliği). S. E., vol. 21.
Freud, S. (1933). *New Introductory Lectures* (Yeni Giriş Konferansları). S. E., vol. 22.
Freud, S. (1933a). *Why War?* (Niçin Savaş?). S. E., vol. 22.
Freud, S. (1937). *Analysis Terminable and Interminable* (Sınırlı ve Sınırsız Çözümleme). S. E. vol. 23.
Freud, S. 1938; bas. 1940). *An Outline of Psychoanalysis* (Ana Çizgileriyle Ruhçözümleme). S. E., vol. 23.
Fromm, E. (1932). Die Psychoanalytische Charakterologie und ihre Bedeutung für Sozialforschung. *Ztsch. f. Sozialforschung.* 1: 253-

77. Psychoanalytic Characterology and Its Relevance for Social Psychology (Ruhçözümsel Karakterbilimi ve Toplumsal Ruhbilimle İlişkisi). *The Crisis of Psychoanalysis*'te, E. Fromm, New York: Holt, Rinehart and Winston, 1970. Londra: Cape, 1971.

Fromm, E. (1934). Die Sozialpsychologische Bedeutung der Mutterrechtstheorie. *Ztsch. f. Sozialforschung.* 3: 196-277. The Theory of Mother Right and Its Relevance for Social Psychology (Ana Hakkı Kuramı ve Toplumsal Ruhbilimle İlişkisi). *The Crisis of Psychoanalysis*'te, E. Fromm, New York: Holt, Rinehart and Winston, 1970. Londra: Cape, 1971.

Fromm, E. (1941). *Escape from Freedom* (Özgürlükten Kaçış). New York: Holt, Rinehart and Winston.

Fromm, E. (1947). *Man for Himself: An Inquiry into the Psychology of Ethics* (Kendini Savunan İnsan: İnsancı Ahlak Felsefesi Üzerine). New York: Holt, Rinehart and Winston. Londra: Routledge, 1956.

Fromm, E. (1950). *Psychoanalysis and Religion* (Psikanaliz ve Din). New Haven: Yale Univ. Press.

Fromm, E. (1951). *The Forgotten Language: An Introduction to the Understanding of Dreams, Fairytales and Myths* (Rüyalar, Masallar, Mitler: Sembol Dilinin Çözümlenmesi). New York: Holt, Rinehart and Winston.

Fromm, E. (1955). *The Sone Society* (Sağlıklı Toplum). New York: Holt, Rinehart and Winston. Londra: Routledge, 1971.

Fromm, E. (1959). *Sigmund Freud's Mission* (Sigmund Freud'un Misyonu). New York: Harper and Bros.

Fromm, E. (1961). *Marx's Concept of Man* (Marx'ın İnsan Anlayışı). New York: Frederick Ungar.

Fromm, E. (1963). *The Dogma of Christ and Other Essays on Religion, Psychology and Culture* (İsa Dogması ve Din, Ruhbilim ile Kültür Üzerine Öteki Denemeler). New York: Holt, Rinehart and Winston. (1. bas. Almanya, 1931).

Fromm, E. (1964). *The Heart of Man* (Sevginin ve Şiddetin Kaynağı). New York: Harper and Row. Londra: Routledge, 1965.

Fromm, E. (1968). Marx's Contribution to the Knowledge of Man (İnsanın Bilgisine Marx'ın Yaptığı Katkı). *Social Science Information.* 7 (3): 7-17. (Yeni bas. E. Fromm, 1970).

Fromm, E. (1968a). *The Revolution of Hope* (Umut Devrimi). New York: Harper and Row.

Fromm, E. (1970). *The Crisis of Psychoanalysis: Essays on Freud, Marx and Social Psychology* (Ruhçözümlemenin Bunalımı: Freud, Marx ve Toplumsal Ruhbilim Üzerine Denemeler). New York: Hold, Rinehart and Winston. Londra: Cape, 1971.

Fromm, E. (1970a). Freud's Model of Man and Its Social Detenninants (Freud'un İnsan Modeli ve Bu Modelin Toplumsal Belirleyicileri). *The Crisis of Psychoanalysis*'te, E. Fromm. New York: Holt, Rinehart and Winston. Londra: Cape, 1971.

Fromm, E. (1970b). The Oedipus Comlex: Comments on the Case of Little Hans (Oedipus Kompleksi: Küçük Hans Olgusu Üzerine Yorumlar). *The Crisis of Psychoanalysis*'te, E. Fromm. New York: Holt, Rinehart and Winston. Londra: Cape, 1971.

Fromm, E. ve Maccoby, M. (1970). *Social Character in a Mexican Village* (Bir Meksika Köyünde Toplumsal Karakter). Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall.

Fromm, E., E. Schachtel, A. Hartoch-Schachtel, P. Lazarsfeld ve ötekilerin katılımıyla, 1936. The Authoritarian Character Structure of German Workers and Employees Before Hitler (Hitler'den Önce Alman İşçilerinde ve Çalışanlarında Yetkeci Karakter Yapısı). Yayımlanmamış.

Fromm, E., Suzuki, D. T. ve Martino, R. de (1960). *Zen Buddhism and Psychoanalysis* (Zen Budizm ve Ruhçözümleme). New York: Harper and Bros.

Fromm, E. ve Xirau, R. yay. (1968). *The Nature of Man* (İnsanın Doğası). New York: Macmillan.

Garattini, S. ve Sigg, E. B. (1969). Relationship of Aggressive Behavior to Adrenal and Gonadal Function in Male Mice (Erkek Farelerde Adrenal ve Gonad İşlevinin Saldırgan Davranışla İlişkisi). *Aggressive Behavior*'da, yay. S. Garattini ve E. B. Sigg, Amsterdam: Excerpta Medica Foundation.

Gill, D. G. (1970). *Violence Against Children* (Çocuklara Uygulanan Şiddet). Cambridge: Harvard Univ. Press.

Ginsberg, M. *Bkz.* Glover, E. (1934), ortak yazar.

Glickman, S. E. ve Sroges, R. W. (1966). Curiosity in Zoo Animals . (Hayvanat Bahçesi Hayvanlarında Merak). *Behavior.* 26: 151-88.

Glover, E. ve Ginsberg, M. (1934). A Symposium on the Psychology of Peace and War (Barış ve Savaşın Psikolojisi Üzerine Sempozyum). *Eril. Jour. Med. Psych.* 14: 274-93.

Goodall, J. (1965). Chimpanzees of the Gömbe Stream Reserve (Gömbe Suyu Rezervi'ndeki Şempanzeler). *Primate Behavior:*

Field Studies of Primales and Apes'te, yay. I. DeVore. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Goodall, J. Ayrıca *bkz.* Van Lawick-Goodall, J.

Gosliner, B. J. *Bkz.* Mahler, H. S. (1955), ortak yazar.

Gower, G. (1968). Man Has No Killer Instinct (İnsanda Katillik içgüdüsü Yoktur). *Mam and Aggression*'da yay. M. F. A. Montagu, New York: Oxford Univ. Press.

Green, M. R. ve Schechter, D. E. (1957) Autistic and Symbiotic Disorders in Three Blind Children (Üç Kör Çocuktaki İçeyönelik ve Ortakyaşamsal Bozukluklar). *Psychiat. Quar.* 31: 628-48.

Gross, K. (1901). *The Play of Man* (İnsanın Oyunu). New York: D. L. Appletoon.

Guderian, H. (1951). *Erinnerungen einer Soldaten* (Bir Askerin Anıları). Heidelberg. (Alıntı: J. Ackermann, 1970)

Guntrip, H. (1971), The Promise of Psychoanalysis (Ruhçözümlemenin Verdiği Umut). *In the Name of Life*'da, yay. B. Landis ve E. S. Tauber. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Guthrie, W. K. (1962). *Earlier Presocratics and the Pythagoreans* (Sokrat Öncesi İlk Düşünürler ve Pisagorcular). A History of Greek Philosophy, vol. 1. New York: and Londra: Cambridge Univ. Press.

Guthrie, W. K. (1965). *Presocratic Traditions from Parmenides to Democritus* (Parmenides'ten Demokritos'a Sokrat Öncesi Gelenekler). A History of Greek Philosophy, vol. 2. New York and Londra: Cambridge Univ. Press.

Guttinger, R. C. (Alıntı: C. ve W. M. S. Russell, 1968).

Hall, K. R. L. (1960). The Social Vigilance Behaviour of the Chacma Baboon, *Papio ursinus* (Şebeklerde *[Papio ursinus]* Toplumsal Uyanıklık Davranışı). *Behaviour.* 16: 261-94.

Hall, K. R. L. (1964). Aggression in Monkey and Ape Societies (Maymun ve Kuyruksuz Maymun Toplumlarında Saldırganlık). *The Natural History of Aggression*'da yay. J. D. Carthy ve F. J. Ebling. New York: Academic.

Hall, K. R. L. ve DeVore, I. (1965). Baboon Social Behavior (Babunlarda Toplumsal Davranış). *Primate Behavior: Field Studies of Primates and Apes*'te, yay. I. DeVore. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Hall, T. E. (1963). Proxemics – A Study of Man's Spatial Relationships (Proksemik – İnsanın Uzamsal İlişkileri Üzerine Bir İncele-

me). *Man's İmage in Medicine and Anthropology*'de, yay. I. Galdston. New York: Int. Univs. Press.
Hall, T. E. (1966). *The Hidden Dimension* (Gizli Boyut). Garden City: Doubleday.
Hallgarten, G. W. F. (1963). *Imperialism vor 1914* (1914 Öncesinde Emperyalizm). Münih. C. H. Becksche Verlagsbuchhandlung.
Hallgarten, G. W. F. (1969). *Als die Schattenfielen, Memoiren 1900-1968* (Anılar, 1900-1968). Ullstein Vlg.
Haney, C., Banks, C. ve Zimbardo, P. Baskıda. Interpersonal Dynamics in a Simulated Prison (Taklit Bir Tutukevinde Kişilerarası Dinamikler). *Int. Jour. of Criminology and Penology. 1.*
Hanfstaengl, E. (1970). *Zwischen Weissem und Braunem Haus* (Beyaz ve Kahverengi Ev Arasında). Münih: R. Piper.
Harlow, H. F. (1969). *William James and Instinct Theory* (William James ve İçgüdü Kuramı). *William James, Unfinished Business*'te., yay. B. Macleod. Washington, D. C.: Amer. Psychol. Assoc.
Harlow, H. F., McGaugh, J. L. ve Thompson, R. F. (1971). *Psychology* (Ruhbilim). San Francisco: Albion.
Hart, C. W. M. ve Pilling, A. R. (1960). *The Tiwi of North Australia* (Case Histories in Cultural Anthropology) [Kuzey Avustralya Tiwileri (Kültürel İnsanbilimde Olgu Tarihçeleri)]. New York: Holt, Rinehart and Winston.
Hartmann, H., Kris, E. ve Loewenstein, R. M. (1949). *The Psychoanalytic Study of the Child* (Çocukların Ruhçözümleme Yöntemiyle İncelenmesi). Vols. 3, 4. New York: Int. Univs. Press.
Hartoch-Schachtel, A. *Bkz.* Fromm, E. (1936).
Hayes, C. (1951). *The Ape in Our House* (Evimizdeki Kuyruksuz Maymun). New York: Harper and Bros.
Hayes, C. *Bkz.* Hayes, K. J. (1951), ortak yazar.
Hayes, K. J. ve Hayes, C. (1951). The Intellectual Development of a Home-Raised Chimpanzee (Evde Yetiştirilen Bir Şempanzede Zihinsel Gelişme). *Proc. Amer. Phil. Soc.* 95: 105-9.
Heath, R. G. (1962). Brain Centers and Control of Behavior (Beyin Merkezleri ve Davranış Denetimi). *Psychosomatic Medicine*'de, yay. R. G. Heath. Philadelphia: Lea and Fabiger.
Heath, R. G., yay. (1964). *The Role of Pleasure in Behavior* (Hoşlanımın Davranışta Oynadığı Rol). New York: Harper and Row.
Hediger, H. (1942). *Wildtiere in Gefangenschaft* (Tutsaklık Koşulları Altındaki Yaban Hayvanları). Basel: Bruno Schwab. New York and Londra, Dover, 1965.

Heiber, H., yay. (1958). *Reichführer: Letters to and From Himmler* (Reichführer: Himmler'in Aldığı ve Yazdığı Mektuplar). Deutschverlagsanstalt.

Heidel, A. (1942). *The Babylonian Genesis: Enuma Elish* (Babil Türeyiş Efsanesi: Enuma Eliş). Chicago: Univ. of Chicago Press.

Heisenberg, W. (1958). The Representation of Nature in Contemporary Physics (Çağdaş Fizikte Doğanın Temsili). *Daedalus.* 87 (3): 95-108.

Helfferich, E. (Alıntı: J. Ackermann, 1970).

Helfner, E. ve Kempe, C. H., yay. (1968). *The Battered Child* (Dövülen Çocuklar). Chicago: Univ. of Chicago Press.

Helmuth, H. (1967). Zum Verhaltendes Menschen: die Aggression (İnsanın Davranışı Üzerine: Saldırganlık). *Ztsch. f. Ethnologie.* 92: 265-73.

Hentig, H. von (1964). *Der Nekrotope Mensch* (Ölüsever İnsan). Stutgart: F. Enke Verlag.

Heron, W. (1957). *The Pathology of Boredom* (Can Sıkıntısının Patolojisi). *Sci. Amer.* (Ocak).

Heron, W., Doane, B. K. ve Scott, T. H. (1965). *Can. Jour of Psych.* 10 (1): 13-18.

Herrick, C. J. (1928). *Brains of Rats an Man* (Sıçanların ve İnsanın Beyinleri). Chicago: Univ. of Chicago Press. (Alıntı: R. B. Livingston, 1967a).

Herrigel, E. (1953). *Zen in the Art of Archery* (Okçuluk Sanatında Zen). New York: Pantheon. Londra: Routledge.

Hess, W. R. (1954). *Diencephalon Automatic and Extrapyramidal Structures* (Otomatik Diensefalon ve Ekstrapiramidal Yapılar). New York: Grune and Stratton.

Hinde, R. A. (1960). Energy Models of Motivation (Güdülenmede Enerji Modelleri). *Readings in Animal Behavior*'da, yay. T. E. McGill. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Hinde, R. A. (1967). *New Society. 9:* 302.

Hitler, A. (1943). *Mein Kampf* (Kavgam), çev. R. Manhein. Boston: Houghton Mifflin. Londra: Hutchinson.

Hoebel, E. A. (1954). *The Law of Primitive Man* (İlkel İnsanın Hukuku). Cambridge: Harvard Univ. Press. (Alıntı: E. R. Service, 1966).

Hoebel, E. A. (1958). *Man in the Primitive World* (İlkel Dünyada İnsan). New York: McGraw-Hill.

Holbach, P. H. D. (1822). *Systeme Social* (Toplumsal Sistem). Paris. [Alıntı: *Die heilige Familie* (Kutsal Aile), K. Marx, 1844.]

Holt, R. R. (1965). A Review of Some of Freud's Biological Assumptions and Their Influence on His Theories (Freud'un Biyolojik Varsayımlarından Bazıları ve Bunların Onun Kuramları Üzerindeki Etkisi ile İlgili Bir Değerlendirme). *Psychoanalysis and Current Biological Thought*'ta, yay. N. S. Greenfield ve W. C. Lewis. Madison: Univ. of Wisconcin Press.

Horkheimer, M., yay. (1936). *Autorität und Familie* (Yetke ve Aile). Paris: Librairie Felix Alcan.

Howell, F. C. *Bkz.* Washburn, S. L. (1960), ortak yazar.

Jacob, S. P. A., Brunton, M, Melville, M. M., Britain, R. P. ve McClemont, W. F. (1965). Aggressive Behavior: Mental Subnormality and the XYY Male (Saldırgan Davranış: Zihinsel Anormallik ve XYY Erkekler)? *Nature.* 208: 1351-2.

James, W. (1890). *Principles of Psychology* (Ruhbilimin İlkeleri). New York: Holt, Rinehart and Winston.

James, W. (1911). The Moral Equivalent of War (Savaşın Ahlaksal Karşılıkları). *Memories and Studies*'da, W. James. New York: Longman's Green.

James, W. (1923). *Outline of Psychology* (Ana Çizgileriyle Ruhbilim). New York: Scribner's.

Jay, M. (1973). *The Dialectial Imagination* (Diyalektik İmgelem). Boston: Little, Brown. Londra: Heinemann.

Jay, P. *Bkz.* Washburn, S. L. ve Jay. P. (1968), ortak yayımcılar.

Jones, E. (1957). *The Life and Work of Sigmund Freud* (Sigmund Freud'un Yaşamı ve Yapıtları). Vol. 3. New York: Basic Books. Londra: Hogarth Press.

Kaada, B. (1967). *Aggression and Defense: Neural Mechanisms and Social Patterns* (Saldırganlık ve Savunma: Sinirsel Düzenekler ve Toplumsal Örüntüler). Brain Function, vol. 5, yay. C. D. Clemente ve D. B. Lindsley. Los Angeles: Univ. of Califomia Press.

Kahn, H. (1960). *On Thermonuclear War* (Termonükleer Savaş Üzerine). Princeton: Princeton Univ. Press.

Kanner, L. (1944). Early Infantile Autism (Erken Bebeklik Döneminde İçeyöneliklik). *Jour. Pediat.* 25: 211-17.

Kapp, R. (1931). Comments on Bernfeld and Feitelberg's 'Principles of Entropy and Death Instinct' (Bernfeld ve Feitelberg'in 'Entropi ve Ölüm içgüdüsü İlkeleri' Üzerine Yorumlar). *Ira. Jour. Psychoanal.* 12: 82-6.

Kempe, C. H. ve ötekiler (1962). The Battered Child Syndrome (Dövülen Çocuk Sendromu) *Jour. A. M. A.* 181 (1): 17-24.

Kempe, C. H. *Bkz.* Helffner, R. (1968), ortak yazar.

Kempner, R. M. W. (1969). *Das Dritte Reich am Kreuzverhör* (Üçüncü Reich'ın Yargılanması). Münih: Bechtle Verlag.

Klüver, H. ve Bucy, P. C. (1934). Preliminary Analysis of Functions of the Temporal Lobes in Monkeys (Maymunlarda Şakak Loblarının İşlevleriyle İlgili Ön Çözümleme). *Arch, Neurol. Psych.* 42: 929.

Koffler, F. *Bkz.* Tauber, E. W. (1966), ortak yazar.

Kortlandt, A. (1962). Chimpanzees in the Wild (Yaban Ortamında Şempanzeler). *Sci. Amer,* 206 (5): 128-38.

Krausnick, H,, Buchheim, H,, Broszat, M. ve Jacobsen, H. A. (1968). *Anatomy of the SS State* (SS Devletinin Anatomisi). New York: Walker. Londra: Paladin.

Krebs, A. (Alıntı: J. Ackermann, 1970).

Kropotkin, P. (1955). *Mutal Aid* (Karşılıklı Yardım). Boston: Porter Sargent Londra: Allen Lane.

Kubizek, A. (1953). *Adolf Hitler, Mein Jugendfreund* (Gençlik Arkadaşım Adolf Hitler). Graz: L. Stocker Verlag.

Kummer, H. (1951). Soziales Verhalten Einer Mantelpaviangruppe (Bir Habeşistan Maymunu Topluluğunda Toplumsal Davranış). *Beiheft z. Schweizerischenf. Psychologie und ihre Amvendungen* 33: 1-91. (Alıntı: C. ve W. M. S. Russell, 1968).

Lagerspetz, K. M. J. (1969). Aggression and Aggressiveness in Laboratory Mice (Laboratuvar Farelerinde Saldırı ve Saldırganlık). *Aggressive Behavior*'da, yay. S. Garattini ve E. B. Sigg. Amsterdam: Excerpta Medica Foundation.

Lancaster, C. S. *Bkz.* Washburn, S. L. ve Lancaster, C. S. (1968), ortak yazarlar.

Langer, W. C. (1972). *The Mind of Adolf Hitler* (Adolf Hitler'in Zihni). New York: Basic Books. Londra: Pan Books

Laughlin, W. S. (1968). Hunting: An Integrating Biobehavior System and Its Evolutionary Importance (Avlanma: Bütünleştirici Bir Biyodavranış Sistemi ve Evrim Açısından Önemi). *Man, the Hunter*'da, yay. R. B. Lee ve I. DeVore. Chicago: Aldine.

Lazarsfeld, P. *Bkz.* Fromm, E. (1936).

Lee, R. B. (1968). What Hunters Do for a Living: Or How to Make Out on Scarce Resources (Avcıların Yaşamak için Yaptıkları Şeyler ya

da Kıt Kaynaklarla Yetinmenin Yolları). *Man, the Hunter*'da, yay. R. B. Lee ve I. DeVore. Chicago: Aldine.

Lee, R. B. ve DeVORE, I. (1968). *Man, the Hunter* (Avcı İnsan). Chicago: Aldine.

Lefirman, D. S. (1953). Problems Raised by Instinct Theory: A Critique of Konrad Lorenz's Theory of Instinctive Behavior (İçgüdü Kuramının Çağrıştırdığı Sorunlar: Konrad Lorenz'in İçgüdüsel Davranış Kuramının Eleştirisi). *Quar. Rev. Biol.* 28 (4): 337-64.

Lenin, V. I. *Sochineniia* (Tüm Yapıtları). 4. bas. Vol. 35. (Alıntı: R. A. Medvedev, 1971).

Leyhausen, P. (1956). Verhaltensstudien an Katzen (Kedilerle İlgili Davranış İncelemesi). *Beih. z. Zisch. f. Tierpsychologie.* (Alıntı: C. ve W. M. S. Russell, 1968).

Leyhausen, P. (1965). The Communal Organization of Solitary Mammals (Tek Yaşayan Memelilerde Topluluk Örgütlenmesi). *Symposia Zool. Soc. Lond.* No. 14: 249-63.

Leyhausen, P. *Bkz.* Lorenz, K. (1968), ortak yazar.

Lindsley, D. B. (1964). The Ontogeny of Pleasure: Neural and Behavioral Development (Hazzın Ontojenisi: Sinirsel ve Davranışsal Gelişme). *The Role of Pleasure in Behavior*'da yay. R. G. Heath. New York: Harper and Row.

Livingston, R. B. (1962). How Man Looks at His Own Brain: An Adventure Shared by Psychology and Neurology (İnsanının Kendi Beynine Bakış Yöntemi: Ruhbilim ve Sinirbilimin Paylaştığı Bir Serüven). *Biologically Oriented Fields*'da. Pyschology: A Study of a Science, yay. S. Koch. New York: McGraw-Hill.

Livingston, R. B. (1967). Brain Circuitry Relating to Complex Behovior (Karmaşık Davranışla Bağlantılı Beyin Devreselliği). *The Neurosciences: A Study Program*'da, yay. G. C. Quarton, T. E. Melnechuk ve F. O. Schmitt. New York: Rockefeller Univ. Press.

Livingston, R. B. (1967a). Reinforcement (Pekiştirme). *The Neurosciences: A Study Programda.* yay. G. C. Quarton, T. E. Melnechuk ve F. O. Schmitt. New York: Rockefeller Univ. Press.

Lorenz, K. (1937). Über die Bildung des Instinktbegriffes (İçgüdü Anlayışlarının Oluşumu Üzerine). *Über tierisches und menschliches Verhallen.* Münih: R. Piper, 1965.

Lorenz, K. (1940). Durch Domestikation verursachte Störungen arteigenen Verhaltens. *Ztsch. z. angew. Psychol. Charakterkunde.* 56: 75. Türkçesi yok

Lorenz, K. (1950). The Comparative Method in Studying Innate Behavior Patterns (Doğuştan Davranış Kalıplarının İncelenmesinde Karşılaştırmalı Yöntem). *Symp. Soc. Exp. Biol.* (Animal Behavior). 4: 221-68.

Lorenz, K. (1952). *King Solomon's Ring* (Hazreti Süleyman'ın Yüzüğü). New York: Crowell. Londra: Methuen.

Lorenz, K. (1955). Über das Toten von Artgenossen. *Jahrb. d. Max-Planck-Ges.* 105-140. (Alıntı: K. Lorenz, 1966).

Lorenz, K. (1964). Ritualized Aggression (Kuttörensel Saldırganlık). *The Natural History of Aggression*'da, yay. J. D. Carthy ve F. J. Ebling. New York: Academic.

Lorenz, K. (1965). *Evolution and Modification of Behavior* (Davranışın Evrimi ve Değişmesi). Chicago: Univ. of Chicago Press.

Lorenz, K. (1966). *On Aggression* (İşte İnsan: Saldırganlığın Doğası Üzerine, çev. Veysel Atayman, Evrim Tevfik Güney, Cumhuriyet Kitapları, 1. baskı, 2008). New York: Harcourt Brace Jovanovich. Londra: Methuen. (1. bas. *Das sogenannte Böse, zur Naturgeschichte der Aggression* [Saldırganlığın Sözde Kötü, Doğal Tarihi]. Vienna: Borotha-Schoeller Verlag, 1963).

Lorenz, K. (1970). The Establishment of the Instinct Concept (İçgüdü Kavramının Yerleşmesi), çev. R. Martin, 1931-42 arasında yayımlanan Alman gazetelerinden. *Studies in Animal and Human Behavior*'da. Cambridge: Harvard Univ. Press. Londra: Methuen.

Lorenz, K. ve Leyhausen, P. (1968). *Antriebe tierischen und menschlichen Verhaltens* (Hayvan ve İnsan Davranışlarının Güdüsü). Münih: R. Piper.

Maccoby, M. (1972). Emotional Attitudes and Political Choices (Heyecansal Tutumlar ve Siyasal Seçimler). *Politics and Society* (Kış): 209-39.

Maccoby, M. (1972a). *Technology, Work and Character* (Teknoloji, Çalışma ve Karakter). Teknoloji ve Toplumla ilgili Program (son bir değerlendirme). Cambridge: Harvard Univ.

Maccoby, M. (Yayımlanacak). *Social Character, Work and Technology* (Toplumsal Karakter, Çalışma ve Teknoloji) (incelemenin başlığı).

Maccoby, M. *Bkz.* Fromm, E. (1970), ortak yazar.

MacCorquodale, K. (1970). On Chomsky's Review of Verbal Behavior by B. F. Skinner (Chomsky'nin B. F. Skinner'ca Yazılan Sözel Davranışla İlgili Değerlendirme Yazısı Üstüne). *Jour. of the Exp. Anal, of Behavior.* 13(1): 83-99.

McDermott, J. J., yay. (1967). *The Writings of William James: A Comprehensive Edition* (William James'in Yazıları: Geniş Kapsamlı Baskı). New York: Random House.

McDougall, W. (1913). The Sources and Direction of Psycho-Physical Energy (Ruhsal-Fiziksel Enerjinin Kaynakları ve Doğrultusu). *Amer. Jour. Of Insanity.* 69.

McDougall, W. (1923). *An Introduction to Social Psychology* (Toplumsal Ruhbilime Giriş). 7. bas. Boston: John W. Luce. Londra: Methuen.

McDougall, W. (1923a) *An Outline of Psychology* (Ana Çizgileriyle Ruhbilim). Londra: Methuen.

McDougall, W. (1932). *The Energies of Men: A Study of the Fundamentals of Dynamic Psychology* (İnsanlardaki Enerjiler: Dinamik Ruhbilimin Temelleriyle İlgili Bir İnceleme). New York: Scribner's.

McDougall, W. (1948). *The Energies of Men* (İnsanlardaki Enerjiler). 7. bas. Londra: Methuen.

McGaugh, J. L. *Bkz.* Harlow, H. F. (1971), ortak yazar.

MacLean, P. D. (1958). The Limbic System with Respect to Self-Preservation and the Preservation of the Species (Özkorunma ve Türün Korunması Bakımından Kol-bacak Sistemi). *Jour. Nerv. Meni. Dis.* 127: 1-11.

Mahler, M. S. (1968). *On Human Symbiosis and the Vicissitudes of Individuation* (İnsan Ortakyaşamı ve Bireyleşmenin Çeşitleri Üzerine). Vol. 1. New York: Int. Univs. Press.

Mahler, M. S. ve Gosliner, B. J. (1955). On Symbiotic Child Psychosis (Ortakyaşamsal Çocuk Psikozu Üzerine). *Psychoanalytic Study of the Child*'a. New York: Int. Univs. Press.

Mahringer, J. (1952). *Vorgeschichtliche Kultur* (Kültürün Tarihöncesi). Benziger Verlag.

Maier, N. R. F. ve Schneirla, T. C. (1964). *Principles of Animal Psychology* (Hayvan Ruhbiliminin İlkeleri). New York: Dover.

Marcuse, H. (1955). *Eros and Civilization* (Eros ve Uygarlık). Boston: Beacon. Londra: Sphere.

Marcuse, H. (964). *One Dimensional Man* (Tek Boyutlu İnsan). Boston: Beacon. Londra: Routledge; Sphere.

Marinetti, F. T. (1909). *Futurist Manifesto* (Gelecekçi Bildirge). *Bkz.* R. W. Flint, yay. (1971).

Marinetti, F. T. (1916). *Futurist Manifesto* (Gelecekçi Bildirge). *Bkz.* R. W. Flint, yay. (1971).

Mark, V. H. ve Ervin, F. R. (1970). *Violence and the Brain* (Şiddet ve Beyin). New York: Harper and Row.

Marshack, A. (1972). *Roots of Civilization* (Uygarlığın Kökleri). New York: McGraw-Hill. Londra: Weidenfeld and Nicolson.

Marx, K. (1906). *Capital* (Kapital). Vol. 1 Charles S. Kerr. New York: Int. Univs. Press. Londra: Dent; Laurence and Wishart.

Marx, K. ve Engels, F. *Gesamtausgabe* (MEGA) (Marx ve Engels'in Bütün Yapıtları). Vol. 5. Moskova.

Maser, W. (1971). *Adolph Hitler, Legende, Mythos, Wirklichkeit* (Adolf Hitler, Söylence, Efsane, Gerçeklik). Münih: Bechtle Verlag.

Maslow, A. *Motivation and Personality* (Güdülenme ve Kişilik). New York: Harper and Bros.

Mason, W. A. (1970). Chimpanzee Social Behavior (Şempanzenin Toplumsal Davranışı). *The Chimpanzee*'de. yay. G. H. Bourne, Vol. 2. Baltimore: Univ. Park.

Matthews, L. H. (1963). *Symposium on Aggression* (Saldırganlık Üzerine Sempozyum). Institute of Biology.

Maturana, H. R. ve Varela, F. G. (Yayımlanacak). *Autopoietic Systems* (Otopoyetik Sistemler).

Mayo, E. (1933). *The Human Problems of an Industrial Civilization* (Sanayi Uygarlığında İnsan Sorunları). New York: Macmillan.

Mead, M. (1961). *Cooperation and Compelition Among Primitive Peoples* (İlkel Halklarda İşbirliği ve Yarışma). Gözd. geç. bas. Boston: Beacon. (1. bas. New York: McGraw-Hill, 1937).

Medvedev, R. A. (1971). *Let History Judge* (Yargıyı Tarih Versin). New York: Knopf. Londra: Macmillan.

Magargee, E. I. (1969). The Psychology of Violence: A Critical Review of Theories of Violence (Şiddetin Psikolojisi: Şiddet Kuramlarına İlişkin Eleştirel Bir Değerlendirme). Şiddetin Nedenleri ve Önlenmesiyle ilgili ABD Ulusal Komisyonu, Görev Birliği III: Bireysel Şiddet Eylemleri için hazırlanmıştır.

Meggitt, M. J. (1960). *Desert People* (Çöl İnsanları). Chicago: Univ. of Chicago Press. (Alıntı: E. R. Service, 1966).

Meggitt, M. J. (1964). *Aboriginal Food-Gatherers of Tropical Australia* (Tropikal Avustralya'nın Yerli Yiyecek Toplayıcıları). Morges, Switzerland: Int. Union for Conservation of Nature and Natural Resources. (Alıntı: E. R. Service, 1966).

Mellaart, J. (1967). *Çatalhöyük: A Neolithic Town in Anatolia* (Çatalhöyük: Anadolu'da Bir Cilalı Taş Devri Kenti). Londra: Thames and Hudson. New York: McGraw-Hill.

Melnechuk, T. O. *Bkz.* Ploog, D. (1970), ortak yazar.
Menninger, K. A. (1968). *The Crime of Punishment* (Cezalandırma Suçu). New York: Viking.
Milgram, S. (1963). Behavioral Study of Obedience (Boyun Eğmenin Davranışsal Yönden İncelenmesi). *Jour. Abn. and Socl. Psychol.* 67: 371-8.
Millan, I. [Yayımlanacak. (1974)]. *Caracter social and Desarrollo* (Toplumsal Karakter ve Gelişme).
Miller, N. E. (1941) Frustration-Aggression Hypothesis (Engelleme-Saldırganlık Varsayımı). *Psych. Rev.* 48: 337-342.
Milner, P. *Bkz.* Olds, J. (1954), ortak yazar.
Monakow, C. von (1950). *Gehirn und Gewissen* (Beyin ve Vicdan). Zürich: Morgarten.
Montagu, M. F. A. (1967). *The Human Revolution* (İnsan Devrimi). New York: Bantam.
Montagu, M. F. A. (1968). Chromosomes and Crime (Kromozomlar ve Suç). *Psychology Today.* 2 (5): 42-4, 46-9.
Montagu, M. F. A. (1968a). The New Litany of Innate Depravity: Or Original Sin Revisited (Doğuştan Bozuklukla İlgili Yeni Nakarat: Ya da İlk Günaha Yeniden Sığınış). *Man and Aggression* da yay. M. F. A. Montagu. New York: Oxford Univ. Press.
Monteil, V. (1970). *Indonesie* (Endonezya). Paris: Horizons de France.
Moran, Lord (1966). *Churchill: Taken from the Diaries of Lord Moran* (Lord Moran'ın Güncelerinden Churchill). Boston: Houghton Mifflin. Londra: Constable.
Morgan, L. H. (1870). *Systems of Sanguinity and Affinity of the Hurnan Family* (İnsan Ailesinde Kan Bağı ve Yakınlık Sistemleri). Publication 218. Washington, D. C.: Smithsonian Inst.
Morgan, L. H. (1877). *Ancient Society: Or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery Through Barbarism to Civilization* (Eski Toplum: ya da İnsanın Yabanıllıktan Barbarlığa, Oradan Uygarlığa Doğru Kaydettiği İlerleme Çizgileriyle İlgili Araştırmalar). New York: H. Holt.
Morris, D. (967). *Tha Naked Ape* (Çıplak Maymun). New York: McGraw-Hill. Londra: Cape; Corgi.
Moyer, K. E. (1968). Kinds of Aggression and Their Physiological Basis (Saldırganlık Türleri ve Fizyolojik Temelleri). *Communication in Behavioral Biology*'de.. Pt A. vol. 2. New York: Academic.

Mumford, L. (1961). *The City in History* (Tarihte Kent). New York: Harcourt Brace Jovanovich. Harmondsworth: Penguin Books, 1966.

Mumford, L. (1967). *The Myth of the Machine: Techniques in Human Development* (Makine Miti: insan Gelişmesinde Teknikler). New York: Harcourt Brace Jovanovich. Londra: Secker and Warburg.

Murdock, G. P. (1934). *Our Primitive Contemporaries* (İlkel Çağdaşlarımız). New York: Macmillan.

Murdock, G. P. (1968). Tartışma konuşmaları. *Man, the Hunter*'da yay. R. B. Lee ve I. DeVore. Chicago: Aldine.

Napier, J. (1970). *The Roots of Mankind* (İnsan Soyunun Kökleri). Washington D. C.: Smithsonian Inst. Londra: Ailen and Unwin.

Narr, K. J, (1961), *Urgeschichte des Kultur* (Kültürün Tarihöncesi). Stutgart: Kröner Verlag.

Nielsen, J. (1968). Y Chromosomes in Male Psychiatric Patiens above 180 cms Tall (Boyu 180 cm.den Uzun Erkek Ruh Hastalarında Y Kromozomları). *Brit. Jour. Psychiat.* 114:1589-90.

Nissen, H. W. (1931). A Field Study of the Chimpanzee (Şempanzelerle İlgili Bir Alan İncelemesi). *Comp. Psych. Monog.* 8 (36).

Nissen, H. W. *Bkz.* Alee, W. C. (1953), ortak yazar.

Nimkoff, M. F. *Bkz.* Alee, W. C. (1953), ortak yazar.

Okladnikov, A. P. (1972). (Alıntı: A. Marshack, 1972).

Olds, J. ve Milner, J. (1954). Positive Reinforcement Produced by Electrical Stimulation of the Septal Area and Other Regions of the Rat Brain (Sıçan Beyninin Septal Alanının ve Öteki Bölgelerinin Elektrikle Uyarılmasıyla Sağlanan Olumlu Pekiştirme). *Jour. Comp. Physiol.* Al: 419-28.

Oppenheimer, J. R. (1955). Amer. Ruhb. Der.'nin 63. Yıllık Toplantısındaki Konuşma. 4 Eylül.

Ozbekhan, H. (1966). The Triumph of Technology: "Can" Implies "Ought" (Teknolojinin Utkusu: "Olabilirlik" "Gerekirliği" İma Eder). *Planning for Diversity and Choice: Possible Futures and Their Relations to the Non-Controlled Environment*'da yay. S. Anderson. Cambridge: M. I. T. Press, 1968.

Palmer, S. (1955). Crime, Law (Suç, Hukuk). *Criminology and Political Science.* 66: 323-4.

Pastore, N. (1949). *The Nature-Nurture Controversy* (Doğa-Yetiştirme Çekişmesi). New York: Columbia Univ. Press, King's Crown.

Penfield, W. (1960). Introduction (Giriş). *Neurophysiological Basis of the Higher Functions of the Nervous System*'da. Handbook of Physiology. 12 vols., yay. J. Field. Sec. 1, vol. 3, yay. H. W. Magoun et al. Washington, D. C.: American Physiological Soc.

Penrose, L. S. (1931). Freud's Theory of Instinct and Other Psycho-Biological Theories (Freud'un İçgüdü Kuramı ve Öteki Ruhbilimsel-Dirimbilimsel Kuramları). *Inter. Jour. of Psychoan.* 12: 99.

Perry, W. J. (1917). An Ethnological Study of Warfare (Savaşa İlişkin Budunbetimsel Bir İnceleme). *Manchester Memoirs*'da. Vol. 61. Manchester: Manchester Literary and Philosophical Society.

Perry, W. J. (1923). *The Children of the Sun* (Güneşin Çocukları). Londra.

Perry, W. J. (1923a). *The Growth of Civilization* (Uygarlığın Gelişmesi). New York.

Piaget, J. (1952). *The Origins of Intelligence in Children* (Çocuklarda Zekânın Kökenleri). New York: Int. Univs. Press. Londra: Routledge.

Picker, H. (1965). *Hitler's Tischgespräche im Führerhauptquartier* (Hitler'in Führer Karargâhındaki Sofra Konuşmaları), yay. ve Giriş yazan P. E. Schramm. Stuttgart: Seewald Verlag.

Piggot, S. (1960). Theory and Prehistory (Kuram ve Tarihöncesi). *The Evolution of Man: Mind, Culture and Society*' de. "Evolution after Darwin", vol. 2, yay. S. Tax. Chicago: Univ. of Chicago Press.

Pilbeam, D. (1970). *The Evolution of Man* (İnsanın Evrimi). Londra: Thames and Hudson.

Pilbeam, D. ve Simons, E. L. (1965). Some Problems of Hominid Classification (Hominid Sınıflandırmasıyla İlgili Bazı Sorunlar). *Amer. Sci.* 53: 237-59.

Pilling, A. R. *Bkz.* Hart, C. W. M. (1960), ortak yazar.

Ploog, D. (1970). Social Communication Among Animals (Hayvanlarda Toplumsal İletişim). *Neurosciences: Second Study Program*'da. yay. F. O. Schmitt. New York: Rockefeller Univ. Press.

Ploog, D. ve Melnechuk, T. O. (1970). Primate Communication (Primatlarda iletişim). *Neurosciences Research Symposium Summaries*'de. Vol. 4, yay. F. O. Schmitt, T. O. Melnechuk, G. C. Quarton ve G. Adelman. Cambridge: M. I. T. Press.

Pollock, C. B. *Bkz.* Steele, B. F. (1968), ortak yazar.

Portmann, A. (1965). *Vom Ursprung des Menschen* (İnsanın Kökeni Üzerine). Basel: F. Rein Lardt.

Pratt, J. (1958). Epilegomena to the Study of Freudian Instinct Theory (Freudcu İçgüdü Kuramına İlişkin İncelemeye Sonsöz). *Int. Jour. of Psychoan*. 39: 17.

Pribram, K. (1962). The Neurophysiology of Sigmund Freud (Sigmund Freud'un Nörofizyolojisi). *Experimental Foundation of Clinical Psychology*'de, yay. A. J. Bachrach. New York: Basic Books.

Quarton, G. C., Melnechuk, T. O. ve Schmitt, F. O., yay. (1967). *The Neurosciences: A Study Program* (Sinir Bilimleri: Bir İnceleme Programı). New York: Rockefeller Univ. Press.

Radhill, S. X. (1968). A History of Child Abuse and Infanticide (Çocuk Sömürüsünün ve Bebek Kırımının Tarihi). *The Battered Child*'da, yay. R. Helfner ve C. H. Kempe. Chicago: Univ. of Chicago Press.

Rapaport, D. C. (1971). Foreword (Önsöz). *Primitive War*'da H. H. Turney-High. 2. bas. Columbia: Univ. of South Carolina Press, 1971.

Rauch, H. J. (1947). *Arch. f. Psychiatrie und Nervenkrankheiten.* Berlin. (Alıntı: H. von Hentig, 1964).

Rauschning, H. (1940). *The Voice of Destruction* (Yıkımın Sesi). New York: Putnam.

Réage, P. (1965). *The Story of O* (O'nun Öyküsü). New York: Grove Press. Londra: Corgi.

Rensch, B., yay. (1965). *Homo Sapiens.* Göttingen: Vanderhoek und Ruprecht.

Reynolds, V. (1961). The Social Life of a Colony of Rhesus Monkeys (*Macaca mulata*) [Bir Rhesus Maymunu (*Macaca mulata*) Topluluğunda Toplumsal Yaşam]. Doktora tezi, Univ. of Londra. (Alıntı: C. ve W. M. S. Russell, 1968).

Reynolds V. ve Reynolds, F. (1965). The Chimpanzees of the Bodongo Forest (Bodongo Ormanı'ndaki Şempanzeler) *Primale Behavior: Field Studies of Primates and Apes*'te, yay. I. DeVore. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Roe, A. ve Simpson, G. C., yay. (1967). *Behavior and Evolution* (Davranış ve Evrim). Gözd. geç. bas. New Haven: Yale Univ. Press. (1. bas. 1958).

Rogers, C. R. ve Skinner, B. F. (1956). Some Issues Conceming the Control of Human Behavior: A Symposium (İnsan Davranışının Denetimiyle İlgili Bazı Sorunlar: Bir Sempozyum). *Science.* 124: 1057-66.

Rowell, T. E. (1966). Hierarchy in the Organization of the Captive Baboon Group (Kapatılmış Babun Topluluğunda Kademeli Örgütlenme). *Animal Behavior.* 14 (4): 430-43.

Russell, C. ve Russell, W. M. S. (1968). *Violence, Monkeys and Man* (Şiddet, Maymunlar ve İnsan). Londra: Macmillan.

Russell, C. ve Russell, W. M. S. (1968a). Violence: What Are Its Roots? (Şiddet'in Kökenleri Nelerdir?) *New Society.* (24 Ekim): 595-600.

Sallins, M. D. (1960). The Origin of Society (Toplumun Kökeni). *Sci. Amer*, 203 (3).

Sahlins, M. D. (1968). Notes on the Original Affluent Society (Özgün Bolluk Toplumu Üzerine Notlar). *Man, the Hunter*'de yay. R. B. Lee ve I. DeVore. Chicago: Aldine.

Salomon, E. von (1930). *Die Geachteten* (Suçlular). Rowohlt, Taschenbuch Ausgabe. *The Outlaws* (Suçlular), Londra: Jonathan Cape, 1962.

Sauer, C. O. (1952). *Agricultural Origins and Dispersals* (Tarımsal Kökenler ve Dağılımlar). New York: American Geographic Soc.

Schachtel, E. *Bkz.* Fromm, E. (1936).

Schaller, G. B. (1963). *The Mountain Gorilla* (Dağ Gorili). Chicago: Univ. of Chicago Press.

Schaller, G. B. (1965). The Behavior of the Mountain Gorilla (Dağ Gorilinin Davranışı) *Primate Behavior: Field Studies of Primates and Apes*'te, yay. I. DeVore. New York: Hold, Rinehart and Winston.

Schechter, D. E. (1968). The Oedipus Complex: Considerations of Ego Development and Parental Interaction (Oedipus Kompleksi: Benlik Gelişimi ve Anne-Babayla Olan Etkileşim Üzerine Düşünceler). *Cont. Psychoan.* 4 (2): 117.

Schechter, D. E. (1973). On the Emergence of Human Relatedness (İnsan Bağlantılılığının Ortaya Çıkışı Üzerine). *Interpersonal Explorations in Psychoanalysis*'te yay. E. G. Witenberg. New York: Basic Books.

Schechter, D. E. *Bkz.* Green, M. R. (1957), ortak yazar.

Schneirla, T. C. (1966). *Quar. Rev. Biol.* 41: 283.

Schneirla, T. C. *Bkz.* Maier, N. R. F. (1964), ortak yazar.

Schramm, P. E. (1965). *Hitler als militärischer Führer* (Askeri Önder Olarak Hitler). 2. bas. Frankfurt Athenaum Verlag.

Schramm, P. E. *Bkz.* Picker, H. (1965).

Schwidetzki, I. (1971). *Das Menschenbild der Biologie* (Dirimbilimde İnsanın Görüntüsü). Stuttgart: G. Fischer Verlag.

Scott, J. P. (1958). *Aggression* (Saldırganlık). Chicago: Univ. of Chicago Press.

Scott, J. P. (1968). Hostility and Aggression in Animals (Hayvanlarda Düşmanca Tutum ve Saldırganlık). *Roots of Behavior*'da yay. E. L. Bliss. New York: Hafner.

Scott, J. P. (1968a). That Old-Time Aggression (Şu Eskiden Kalma Saldırganlık). *Man and Aggression*'da yay. M. F. A. Montagu. New York: Oxford Univ. Press.

Scott, J. P., Bexton, W. H., Heron, W. ve Doane, B. K. (1959). Cognitive Effects Of Perceptual Isolation (Algı Yalıtımının Kavramayla İlgili Etkileri). *Can. Jour. of Psych.* 13 (3): 200-209.

Sechenov, I. M. (1863). *Reflexes of the Brain* (Beynin Tepkeleri). Cambridge: M. I. T. Press. (Alıntı: D. B. Lindsley, 1964).

Service, E. R. (1966). *Thu Hunters* (Avcılar). Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall.

Shah, S. A. (1970). Report on XYY Chromosomal Abnormality (XYY Kromozom Anormalliğine İlişkin Rapor). *National Institute of Mentol Health Confer ence Report*, Washington, D. C.: U. S. Govt. Printing Office.

Siddiqi, M. R. *Bkz.* Southwick, C. H. (1965), ortak yazar.

Sigg, E. B. *Bkz.* Garattini, S. (1969), ortak yazar.

Simmel, E. (1944). Self-Preservation and the Death Instinct (Özkorunma ve Ölüm içgüdüsü). *Psychoan. Quar.* 13: 160.

Simons, E. L. *Bkz.* Pilbeam, D. R. (1965), ortak yazar.

Simpson, G. G. (1944). *Tempo and Mode in Evolution* (Evrimin Temposu ve Biçimi). New York: Columbia Univ. Press.

Simpson, G. G, (1949), *The Meaning of Evolution* (Evrimin Anlamı). New Haven: Yale Univ. Press.

Simpson, G. G. (1953). *The Majör Fealures of Evolution* (Evrimin Belli Başlı Özellikleri). New York: Columbia Univ. Press.

Simpson, G. G. (1964). *Biology and Man* (Dirimbilim ve İnsan). New York: Harcourt Brace Jovanovich.

Simpson, G. G. *Bkz.* Roe, A. (1967), ortak yayımcı.

Skinner, B. F. (1953). *Science and Human Behavior* (Bilim ve İnsan Davranışı). New York: Macmillan.

Skinner, B. F. (1961). The Design of Cultures (Kültürlerin Tasarımı). *Daedalus*. 534-46.

Skinner, B. F. (1963). Behaviorism at Fifty (Ellilerde Davranışçılık). *Science*. 134:566-602. *Behaviorism and Phenomenology*'de yay. T. W. Wann, Chicago: Univ. of Chicago Press.

Skinner, B. F. (1971). *Beyond Freedom and Dignity* (Özgürlüğün ve Onurun Ötesinde). New York: Knopf.

Skinner, B. F. *Bkz.* Rogers, C. R. (1956), ortak yazar.

Smith, B. F. (1967). *Adolf Hitler: His Family, Childhood and Youth* (Adolf Hitler: Ailesi, Çocukluğu ve Gençliği). Stanford: Hoover Inst., Stanford Univ.

Smith, B. F. (1971). *Hienrich Himmler: A Nazi in the Making, 1900-1926.* (Hienrich Himmler Bir Nazi'nin Doğuşu, 1900-1926). Stanford: Hoover Inst., Stanford Univ.

Smith, B. F. *Bkz.* Angress, S. J. (1959), ortak yazar.

Smith, G. E. (1924). *Essays on the Evolution of Man* (İnsanın Evrimi Üzerine Denemeler). Londra: Humphrey Milford.

Smith, G. E. (1924a). *The Evolution of Man* (İnsanın Evrimi). New York: Oxford Univ. Press.

Smolla, G. (1967). *Studium Universale: Epochen der Menschlichen Frühzeit.* Münih: Karl Alber Freiburg.

Southwick, C. H. (1964). An Experimental Study of Intragroup Agnostic Behavior in Rhesus Monkeys (*Macaca mulata*) [Rhesus Maymunlarında *(Macaca mulata*) Kümeiçi Agnostik Davranışla İlgili Deneysel Bir İnceleme]. *Behavior.* 28: 182-209.

Southwick, C. H., Beg, M. A. ve Siddiqi, M. R. (1965). Rhesus Monkeys in North India (Kuzey Hindistan'daki Rhesus Maymunları). *Primate Behavior: Field Studies of Primates and Apes*'te yay. I. DeVore. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Speer, A. (1970). *Inside the Third Reich: Memoirs of Albert Speer* (Üçüncü Reich'ın İçinde: Albert Speer'in Anıları), çev. R. C. Winston; Giriş, E. Davidson. Londra: Weidenfeld and Nicolson. New York: Macmillan.

Speer, A. (1972). Afterword (Sonsöz). *Hitler avant Hitler*'de, J. Brosse, Paris: Fayard.

Spencer, M. M. *Bkz.* Barnett, S.A. (1951), ortak yazar.

Spinoza, Benedictus De (1927). *Ethics* (Etik). New York: Oxford Univ. Press. Londra: Dent.

Spitz, R. ve Cobliner, G. (1965). *The First Year of the Life: A Psychoanalytic Study of Normal and Deviant Developmenl of Object Relations* (Yaşamın İlk Yılı: Nesne İlişkilerinin Normal ve Sapkın Geliş-

mesiyle İlgili Ruhçözümsel Bir İnceleme). New York: Int. Univs. Press.

Spoerri, T. (1959). *Über Nikrophile.* Basel. (Alıntı: H. von Hentig, 1964).

Sroges, R. W. *Bkz.* Glickman, S. E. (1966), ortak yazar.

Steele, B. F. ve Pollock, C. B. (1968). A Psychiatric Study of Parents Who Abuse Infants and Small Children (Bebeklere ve Küçük Çocuklara Kötü Davranan Anne-Babalara İlişkin Psikiyatrik Bir İnceleme). *The Battered Child*'da yay. R. Helfner ve C. H. Kempe. Chicago: Univ. of Chicago Press.

Steiner, J. M. Hazırlanıyor. Eski Nazi toplama kamplarının gardiyanlarıyla yapılan görüşmelere dayalı inceleme.

Stewart, U. H. (1968). Casual Factors and Processes in the Evolution of Prefarming Societies (Tarımöncesi Toplumların Evriminde Rastlantısal Etmenler ve Süreçler). *Man, the Hunter*'da yay. R. B. Lee ve I. DeVore. Chicago: Aldine.

Strachey, A. (1957). *The Unconscious Motives of War* (Savaşın Bilinçdışı Güdüleri). Londra: Ailen and Unwin.

Strachey, J. yay. (1886-1939). *Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Sigmund Freud'un Bütün Ruhbilim Yapıtlarının Standart Baskısı). 23 vols. Londra: Hogarth.

Strachey, J. (1961). Yayımcının Giriş yazısı. *Civilization and Its Discontents*'te, S. Freud, S.E., vol. 21.

Sullivan, H. S. (1953). *Interpersonal Theory of Psychiatry* (Ruh Hekimliğine İlişkin Kişilerarası Kuram). New York: Norton.

Tauber, E. ve Koffler, F. (1966). Optomotor Response in Human Infants to Apparent Motion: Evidence of Inactiveness (Bebeklerin Görünür Harekete Verdikleri Optomotor Karşılık: Edilginliğin Kanıtı). *Science.* 152: 382-3.

Tax, S. yay. (1960). *The Evolution of Man: Mind, Culture and Society* (İnsanın Evrimi: Zihin, Kültür ve Toplum). "Evolution after Darwin", vol. 2. Chicago: Univ. of Chicago Press.

Thomas, H. (1961). *The Spanish Civil War* (İspanya İçsavaşı). New York: Harper and Bros. Harmonds Worth: Penguin Books, 1965.

Thompson, R. F. *Bkz.* Harlow, H. F. (1971), ortak yazar.

Tinbergen, N. (1948). Physiologische Instinkt forschung. *Experientia.* 4: 121-33.

Tinbergen, N. (1953). *Social Behavior in Animals* (Hayvanlarda Toplumsal Davranış). New York: Wiley. Londra: Chapman and Hale.

Tinbergen, N. (1968). Of War an Peace in Animals and Men (Hayvanlarda ve İnsanlarda Savaş ve Barış Üstüne). *Science.* 160: 1411-18.

Tönnies, F. (1926). *Gesellschaft und Gemeinschaft.* Berlin: Curtius. *Fundamental Concepts of Society* (Toplumla ilgili Temel Kavramlar), çev. ve Ek Bölüm, C. H. P. Loomis. New York: American Book, 1940.

Tukidides, (1959). *Peleponnesian War: The Thomas Hobbes Translation* (Peleponnez Savaşı: Thomas Hobbes Çevirisi), yay. David Grene. 2 vols. Ann Arbor: Univ. of Michigan Press.

Turnbull, C. M. (1965). *Wayward Servants, or the Two Worlds of the African Pygmies* (Dikbaşlı Uşaklar ya da Afrika Pigmelerinin iki Dünyası). Londra: Eyre and Spottiswoode.

Turney-High, H. H. (1971). *Primitive War* (İlkel Savaş). 2. bas. Columbia: Univ. of South Carolina Press. (1. bas. New York: Columbia: Univ. Press).

Unamuno, M. de (1936). (Alıntı: H. Thomas, 1961).

Underhill, R. (1953). *Here Come the Navaho* (Buraya Gel Navaho). Washington, D. C.: Bur. of Indian Affairs, U. S. Dept. of the Interior.

Valenstein, E. (1968). Biology of Drives (Dürtülerin Biyolojisi). *Neurosciences Research Program Bulletin.* 6: 1. Cambridge: M. I. T. Press.

van Lawick-Goodall, J. (1968). The Behavior of Free - Living Chimpanzees in the Gömbe Stream Reserve (Gömbe Suyu Rezervinde Özgür Yaşayan Şempanzelerin Davranışı). *Animal Behavior Monograhps,* yay. J. M. Cullen ve C. G. Beer. Vol. I, pt. 3. Londra: Balliere, Tindall and Castle.

van Lawick-Goodall, J. (1971). *In the Shadow of Man* (İnsanın Gölgesinde). Boston: Houghton Mifflin. Londra: Collins.

van Lawick-Goodall, J. Ayrıca *bkz.* Goodall, J.

Varela, F. C. *Bkz.* Maturana, H. R. (Yayımlanacak), ortak yazar.

Vollhard, E. (Alıntı: A. C. Blanc, 1961).

Waelder, R. (1956). Critical Discussion of the Concept of an Instinct of Destruction (Yıkım İçgüdüsü Kavramına İlişkin Eleştirel İrdeleme). *Bul. Phil. Assoc.* 97-109.

Warlimont, W. (1964). *Im Hauptguartier der Deutschen Wehrmacht 1939-1945.* Frankfurt M. Bonn.

Washburn, S. L. (1957). Australopithecines, the Hunters or the Hunted? (Australopitekus Avcı mı, Yoksa Av mı?) *Amer Anthropologist*. 59.

Washburn, S. L. (1959). Speculations on the Interrelations of the History of Tools and Biological Evolution (Aletlerin Tarihi ile Biyolojik Evrimin Karşılıklı İlişkileri Üzerine Yorumlar). *The Evolution of Man s Capacity for Culture*'da, yay. J. N. Spuhler. Detroit: Wayne State Univ. Press.

Washburn, S. L., yay. (1961). *Social Life of Early Man* (İlk İnsanın Toplumsal Yaşamı). Chicago: Aldine.

Washburn, S. L. ve Avis, V. (1958). Evolution of Human Behavior (İnsanın Davranışının Evrimi). *Behavior and Evolution*'da, yay. A. Roe ve G. G. Simpson. Gözd. geç. bas. New Haven: Yale Univ. Press, 1967.

Washburn, S. L. ve DeVore, I. (1961). The Social Life of Baboons (Babunlarda Toplumsal Yaşam). *Sci. Amer.* 31 (Hazi.): 353-9.

Washburn, S. L. ve Howell, F. C. (1960). Human Evolution and Culture (İnsan Evrimi ve Kültür). *The Evolution of Man*'de, yay. S. Tax. Chicago: Univ. of Chicago Press.

Washburn, S. L. ve Jay, P., yay. (1968). *Perspectives of Human Evolution* (İnsan Evriminin Perspektifleri). New York: Holt, Rinehart and Winston. WWashburn, S. L. ve Lancester, C. S. (1968). The Evolution of Hunting (Avcılığın Evrimi). *Man, the Hunter*'da, yay. R. B. Lee ve I. DeVore. Chicago: Aldine.

Watson, J. B. (1914). *Behavior: An Introduction to Comparative Psychology* (Davranış: Karşılaştırmalı Ruhbilime Giriş). New York: H. Holt. Watson, J. B. (1958). *Behaviorism* (Davranışçılık). Chicago: Univ. of Chicago Press.

Weiss, P. (1925). Tierisches Verhalten als "Systemreaktion". Die Orientierung der Ruhestellungen von Schmetterlingen (Vanessa) gegen Licht und Schıverkraft. *Biologia Generalis.* 1: 168-248.

Weiss, P. (1967). 1+1≠2 [Bir artı bir iki etmeyince] *The Neurosciences: A Study Program*'da, yay. G. C. Quarton, T. O. Nelnechuk ve F. O Schmitt New York: Rockefeller Univ. Press.

Weiss, P. (1970). The Living System (Yaşayan Sistem). *Beyond Reductionism*'de, yay. A. Koestler ve L. Smithies. New York: Macmillan.

White, B. L. *Bkz.* Wolff, P. (1965), ortak yazar.

White, R. W. (1959). Motivation Reconsidered: The Concept of Competence (Güdülenmenin Yeniden Ele Alınışı: Uzmanlık Kavramı). *Psych. Rev.* 66: 291 sn.

Whitehead, A. N. (1967). *The Function of Reason* (Usun İşlevi). Gözd. geç. bas. Boston: Beacon.

Wicker, T. (1971). "Op-Ed" bölümü. *The New York Times.* (18 Eyl). WIESEL, E. (1972). *Souls on Fire* (Kavrulan Ruhlar). New York: Random House. Londra: Weidenfeld and Nicolson.

Wollf, K. (1961). Eichmann's Chief, Heinrich Himmler (Eichmann'ın Şefi Heinrich Himmler). *Neue Illustrierte.* 17 (16): 20. (Alıntı: J. Ackermann, 1970).

Wollf, P. ve White, B. L. (1965). Visual Pursuit and Attention in Young Infants (Küçük Bebeklerde Gözle İzleme ve Dikkat). *Jour. Child. Psychiat.* 4. (Alıntı: D. E. Schecter, 1973).

Worden, F. G. (Yayımlanacak). *Scientific Concepts and the Nature of Conscious Experience* (Bilimsel Kavramlar ve Bilinçli Deneyimin Niteliği). American Handbook of Psychiatry, vol. 6. New York: Basic Books. Wright, Q. (1965). *A Study of War* (Savaş Üzerine Bir İnceleme). 2. bas. Chicago: Univ. of Chicago Press.

Yerkes, R. M. ve Yerkes, A. V. (1929). *The Great Apes: A Study of Anthropoid Life* (Büyük Kuyruksuz-Maymunlar: İnsansıların Yaşamı Üzerine Bir İnceleme). New Haven: Yale Univ. Press.

Young, J. (1971). *An Introduction to the Study of Man* (İnsanın İncelenmesine Giriş). New York: Oxford Univ. Press, Clarendon.

Ziessler, A. (1943). Görüşme, 24 Haziran (Alıntı: W. C. Langer, 1972).

Ziegler, H. S. (1965). *Adolf Hitler.* 3. bas. Göttingen: K. W. Schutz Verlag.

Ziegler, H. S., yay. (1970). *Wer War Hitler?* Beiträge zur Hitlerforschung, herausgegeben in Verbindung mit dem Institut für Deutsch Nachkriegsgeschichte, Verlag der *Deutschen Hochschullehrzeitung* [Hitler Kimdi? Savaş sonrası Tarih Enstitüsüne bağlı olarak Hitler hakkında yürütülen araştırmaya katkılar, Alman lise öğretmenleri gazetesi yayınevi], Göttingen: Grabert Verlag.

Zimbardo, P. (1972). Pathology of Imprisonment (Tutukluluğun Patolojisi). *Trans-Action.* 9 (Nisan): 4-8.

Zimbardo, P. *Bkz.* Haney, C. (Yayımlanacak), ortak yazar.

Zing Yang Kuo (1960). Studies on the Basic Factors in Animal Fighting: VII, Inter-Species Co-existence in Mammals (Hayvan Kav-

galarındaki Temel Etmenler Üzerine incelemeler: VII, Memelilerde Türlerarası Birarada Yaşayış). *Jour. Gen. Psychol*. 97: 211-25.
Zuckerman, S. (1932). *The Social Life of Monkeys and Apes*, (Maymunlarda ve Kuyruksuz Maymunlarda Toplumsal Yaşam). Londra: K. Paul, Trench, Trubner.

Dizin

A

Ackermann, J. 384, 387, 389, 394, 409, 412
Açgözlülük 28, 29, 58, 85, 126, 213, 214, 222, 270, 271, 283, 308, 310, 326, 330, 335, 340, 361, 455
Ağızcıl-sadist (sömürücü) karakter 122, 568, 590
Algolagnia 358
Anaerkil toplum 211, 226
Analık ilkesi 212
Anamerkezcil yapı 211
Ana-tanrıçanın ikili rolü 209, 464
Anneye düşkünlük 460, 462, 463
Anomie (toplumsal çözülme) 152
Araçsal zekâ 288, 289
Aristo 283
Artı-değer üretimi 216
Aşılama 170, 214, 256, 275, 280, 297, 335, 511
Ataerkil toplum 16, 208
Avcı-yiyecek toplayıcı toplumlar 187, 189, 191, 192, 197, 198
Ayıklayıcı baskılar 110, 178

B

Babalık ilkesi 212
Bach, Johann Sebastian 539
Bachofen, J. J. 211, 212, 213
Balint, Michael 128
Banks, C. 87, 98
Bartell, G. T. 317
Beach, E. A. 112
Beck, Alb. Josef 551
Beeman, E. A. 247, 248
Benedict, Ruth 202, 203, 221, 224, 226, 230, 231, 232, 233
Benlik 39, 50, 125, 127, 128, 212, 260, 297, 318, 374, 482, 523, 567, 568, 569, 570, 573, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 582, 586, 589, 594, 595, 599, 601
Bennett, E. L. 332
Berger, Gottlob 548

Beria, Lavrenti 368
Berkowitz, Leonard 75, 143
Bernard, L. 115, 322
Bettelheim, Bruno 98, 99, 100, 101
Bilinçsiz güdü 76, 227, 245
Bird, H. G. 247
Bireyselleşme 285
Biriktirici karakter 375, 376, 377, 415, 437, 446
Blake, William 431
Blanc, A. C. 237, 238, 345
Bleuler, Eugen 319, 322, 450, 453
Bourke, J. G. 344
Boyun eğme psikolojisi 192
Bölgecilik 161, 162, 164, 199
Brandt, Dr. Karl 548, 549
Brandt, H. 13
Braun, Eva 514, 518, 520, 525, 526, 527, 529, 530, 531, 545, 548
Brentano, Ludwig von 271
Brosse, J. 526, 555
Bryant, J. 344
Bucke, Richard M. 283
Bucy, P. C. 137
Bullock, A. 535
Bullock, T. H. 133
Bunalım 114, 263, 426, 503, 520
Bunzel, Ruth 224
Burckhardt, K. J. 383, 387, 554, 555

C-Ç

Cabot, C. 149
Caldwell, M. 346
Calhoun, John B. 149, 166
Campbell, B. G. 173
Camus, Albert 370
Canlıseverlik 12, 467, 468, 469
Carrighar, Sally 165, 166
Carthy, J. D. 175
Cervantes, Miguel 424
Childe, V. G. 205, 207, 215
Churchill, Winston 431, 432
Clark, Richard 247
Collias, N. 149
Cooper, James Fenimore 491
Craig, W. 42
Çhvalkovski, Fantisek 512, 513
Çift cinsiyetlilik 252
Çöküntü 84, 92, 104, 270, 303, 311, 315, 316, 319, 320, 322, 453, 454

D

Dart, Raymond A. 173
Darwin, Charles 37, 59, 60, 115, 135, 283, 284, 285, 539
Das, G. D. 332
Davie, M. R. 237, 348
Dayanışma 155, 186, 263, 277, 326, 329, 331, 340, 379
Değişmezlik ilkesi 577, 604, 607
Delgado, J. M. R. 136, 165
Dement, W. 305
Denetim ilkesi 218
De River, J. P. 418, 419, 420, 421
DeVore, Irven 142, 155, 185
Devrimci karakter 123
Dışkıl cinsellik 122
Dil sürçmeleri 126
Direnç 57, 247, 265, 406, 586
Dobzhansky, Theodosius 283, 294, 295
Dollard, John 104, 105

Doyum 30, 90, 113, 122, 124, 158, 194, 242, 262, 263, 264, 289, 299, 303, 309, 310, 313, 328, 329, 340, 354, 357, 361, 371, 377, 394, 412, 418, 420, 421, 456, 490, 499, 539, 555, 568, 571, 573, 583, 593, 601
Dubos, René 607, 608
Dunlap, K. 115
Durkheim, Emile 152
Duygudaşlık 37, 168, 169, 170, 171
Duygu yatırımı (*Cathexis*) 452
Düş görme olgusu 304

E

Ebling, F. J. 175
Eckhart, Meister 308
Egemenlik 68, 69, 156, 161, 162, 163, 164, 165, 178, 186, 191, 192, 198, 201, 211, 218, 219, 221, 248, 249, 253, 270, 273, 289, 300, 325, 349, 353, 384, 385, 450, 465, 522, 523, 562, 566, 571, 580, 593, 594, 595
Ehrenburg, Ilya 369
Einstein, Albert 54, 227, 272, 469, 595, 597, 598, 601
Eiseley, Loren 326
Empedokles 602
Engels, Friedrich 498
Eros 39, 46, 120, 369, 467, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 578, 580, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 595, 597, 598, 602
Ervin, F. R. 137, 139
Esler, H. D. 315, 320

F

Fabing, H. D. 352
Fairbairn, W. Ronald D. 128
Fantz, Robert L. 305
Fechner, G. T. 606, 607
Federn, P. 580
Fenichel, Otto 581, 585
Fletcher, Ronald 38
Flint, R. W. 442
Flynn, J. P. 138
Foerster, H. von 13, 134, 259, 329, 330
Ford, Henry 415, 444
Freeman, Derek 173, 174, 175, 183, 221, 347
Freud, Sigmund 21, 27, 28, 29, 38, 39, 40, 41, 42, 45, 46, 54, 55, 56, 57, 61, 72, 75, 79, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 175, 211, 226, 227, 228, 260, 265, 272, 293, 359, 360, 369, 375, 382, 424, 425, 427, 431, 446, 450, 459, 460, 461, 463, 467, 468, 545, 546, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610
Fromm, Erich 13, 94, 120, 123, 128, 218, 219, 294, 324, 375, 447, 451, 453, 454, 455, 459, 521, 561

G

Galilei, Galileo 215
Geddes, Patrick 220
Gerilim indirimi 603, 604, 607, 609
Gill, D. G. 363, 364
Ginsberg, M. 201, 202, 272
Glickman, S. E. 151
Glover, E. 202, 272
Goebbels, Joseph 403, 514, 523, 525, 548
Goering, Hermann 384
Goethe, Johann Wolfgang 58, 308
Goldman, Irving 224, 226
Groos, K. 302
Guntrip, H. 128

H

Hallgarten, G. W. F. 393, 394, 395, 396
Hall, K.R. L. 155
Haney, C. 87, 98, 101
Hanfstaengl, E. 516, 523, 527, 528, 530, 541, 545
Hanisch, Reinhold 503, 504
Haz ilkesi 124, 568, 569, 570, 577, 584, 585, 588, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 609
Heath, R. G. 136
Heiber, H. 411
Heidegger, Martin 27, 301
Heidel, A. 218
Heinrich (Bavyera prensi) 395
Helfferich, E. 384
Helmuth, H. 13, 221
Henry VIII (İngiltere kralı) 516
Hentig, H. von 417, 418, 421, 422, 423, 435
Heraklitos 323, 640
Herrick, C. Judson 327
Herrigel, E. 246
Hess, W. R. 136, 138, 139
Hinde, R. A. 38
Hitler, Adolf 13, 27, 67, 97, 169, 180, 274, 275, 349, 361, 367, 372, 374, 383, 384, 385, 387, 388, 389, 394, 401, 402, 403, 411, 412, 413, 424, 427, 428, 435, 442, 443, 445, 467, 473, 475, 476, 477, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558
Hitler, Alois 476, 478, 479, 485, 486, 493, 494
Hitler, Klara 476, 477, 478, 495
Hobbes, Thomas 186
Hoebel, E. A. 194, 203
Hoffmann, Heinrich 542
Holt, Robert R. 14
Horney, Karen 128
Hunsperger 138

İ

İçeyöneliklik 452, 456, 457, 463, 465, 466, 477
İçgüdüsel ketlemeler 52, 167
İğdiş (hadım) edilme korkusu 127, 226, 459, 465
İnsanlaştırma tutumu 47
İntihar 31, 152, 226, 340, 355, 409, 519, 520, 531, 548, 554
İsa 125, 280, 344, 349, 389
İşbirliği 90, 95, 115, 173, 183, 184, 186, 188, 191, 192, 199, 213, 222, 224, 226, 227, 229, 231, 328, 511, 559
İşbölümü 190, 201, 208, 216, 559
İyimserlik 72, 73, 114, 560, 561, 562

J

Jacobs, P. A. 249
James, William 37, 203, 491
Jodl, Alfred 523, 553
John XXIII (papa) 469
Jones, Ernest 375, 577, 608
Jung, Carl G. 293, 578

K

Kaada, Birger 133
Kafka, Franz 308
Kahn, Herman 449
Kalinin, Mikhail 366
Kana susamışlık 273, 343
Kan dökme 343, 344, 345, 470, 520
Kanner, L. 451, 452
Kaygı 86, 92, 100, 113, 114, 124, 196, 230, 258, 295, 325, 331, 337, 361, 378, 398, 401, 426, 430, 457, 460, 484, 495, 513
Kendinden geçme 230, 299, 352
Kendini-bilme 56, 294
Kendinin ayırdında olma 289, 291, 295
Kibbutzlar 153, 382
Kimlik duygusu 257, 261, 266, 381
Kirov, Sergei 368
Kistler 398
Klüver, Heinrich 137
Koffler, F. 305
Komünal mülkiyet 190
Konusal Algılama Testi (TAT) 94
Koşullandırma 31, 53, 64, 65, 66, 71, 73, 74, 86, 111, 126, 189
Kötümserlik 134, 560, 561, 562, 563
Krausnick, H. 512, 513
Krebs, Dr. Albert 383
Kubizek, A. 483, 484, 498, 499, 500, 501, 504, 524, 527, 532
Kummer, Hans 147
Kuttörensel yamyamlık 237, 238, 345

L

Lagerspetz, K. M. J. 248, 250
Laing, R. D. 128, 453, 454, 456
Lancaster, C. S. 178, 179, 180, 183
Langer, W. C. 530
Lee, R. B. 185
Lenin, V. I. 369, 498
Levinson 138
Leyhausen, Paul 109, 110, 149, 152
Lidz, Theodore 128, 453

Litvinov, Maxim 369
Livingston, R. B. 13, 67, 132, 133, 304, 327, 328, 329, 332
Lorenz, Konrad Z. 15, 21, 22, 23, 24, 25, 38, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 109, 110, 111, 114, 116, 120, 139, 141, 144, 145, 146, 165, 166, 167, 171, 172, 242, 325
Luxemburg, Rosa 357, 498

M

Mahler, Margaret S. 451, 452
Mahringer, J. 168, 180
Maier, N. R. F. 112
Mao Tse-tung 498
Marcuse, Herbert 360
Marinetti, F. T. 32, 440, 442, 445
Mark, V.H. 137, 139
Marshall, George C. 378
Marx, Karl 57, 72, 283, 287, 300, 308, 335, 337, 498
Maser, W. 499, 504, 506, 520, 531, 532, 533, 536, 537, 542, 547
Maslow, Abraham 286
Matthews, L. H. 148, 149
Maturana, H. R. 134
May, Karl 490, 491, 536
Mazoşizm 26, 39, 374, 571, 579, 580, 605
Mdivani, Budu 368
Mead, Margaret 221, 224, 228
Medvedev, R. A. 365, 369
Megargee, E. I. 107
Meggitt, M. J. 188, 197, 198
Melankolik 319
Mellaart, J. 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211
Melnechuk, Dr. T. 13
Menninger, Karl A. 348
Meyer, Adolf 128, 453
Mikoyan, A. L. 367
Milgram, Stanley 80, 85, 86, 87, 94, 102
Modern insan *(homo sapiens sapiens)* 185, 287
Monakow, C. von 329, 452
Morgan, L. H. 211
Morris, Desmond 22
Moyer, K. E. 141
Müller, A. von 532

N

Nefret 22, 28, 29, 40, 48, 51, 53, 57, 59, 99, 121, 126, 184, 229, 245, 255, 259, 267, 284, 291, 300, 310, 315, 322, 340, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 369, 374, 384, 414, 415, 442, 459, 461, 465, 466, 470, 482, 483, 487, 488, 506, 507, 513, 514, 532, 535, 554, 555, 567, 568, 577, 591, 602
Nevroz (sinirce) 71, 85, 151, 253, 301, 337, 586, 593
Nietzsche, Friedrich 442
Nimkoff, M. F. 111
Nirvana ilkesi 571, 577, 580, 581, 604, 605, 606, 608, 609
Nissen, H. W. 111
Niyet 48, 54, 58, 64, 69, 74, 75, 78, 89, 121, 126, 205, 302, 399, 510, 544, 557, 566, 582

O-Ö

Oedipus 9, 121, 293, 340, 341, 458, 459, 463, 481, 482, 487, 496, 638, 652, 679, 693
Ohlendorf, Otto 412
Olumlu pekiştirme 65, 71, 73
Organik dürtüler 26, 111, 113, 291, 338, 339, 340
Ortaklaşa iktidar 214
Ortaklaşa mülkiyet 190
Ortak-yaşam(sal) 298, 299
Öç 30, 180, 193, 199, 255, 261, 272, 347, 348, 349, 350, 351, 357, 422, 507, 508, 525
Ölüm içgüdüsü 21, 29, 39, 40, 41, 45, 46, 56, 117, 119, 121, 369, 467, 568, 569, 570, 572, 573, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 587, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609
Ölüm tanrıçası 209
Ölüseverlik 12, 27, 32, 33, 220, 347, 417, 418, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 429, 433, 435, 437, 438, 442, 446, 447, 449, 457, 458, 459, 463, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 473, 475, 476, 493, 508, 509, 515, 517, 521, 555, 557, 560, 592, 601
Özbilinç 284, 328
Özçıkar 271
Özdeşlik duygusu 168
Özgecilik 277, 328, 329
Özgünlük 64, 66, 295, 542
Özgürlük 26, 33, 47, 66, 68, 73, 100, 111, 113, 126, 147, 212, 242, 254, 258, 259, 274, 275, 279, 290, 295, 298, 301, 329, 331, 332, 334, 336, 340, 356, 360, 381, 403, 441, 481, 485, 487, 492, 493, 512, 562, 563
Özkorunma 566, 568, 575, 578, 583, 602
Özseverlik 29, 51, 58, 113, 121, 127, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 274, 280, 284, 291, 299, 308, 310, 326, 340, 347, 361, 412, 416, 446, 451, 463, 465, 468, 477, 480, 487, 490, 492, 499, 501, 502, 507, 522, 523, 524, 555, 556, 569, 573, 578, 579, 589

P

Paranoya 110, 453
Pasternak, Boris 369
Pastore, N. 116
Paylaşma 12, 134, 183, 184, 189, 190, 280, 293, 323, 366, 391, 477, 524, 547, 559, 574, 589
Pazar ekonomisi 196
Pazarlayıcı karakter 447
Penfield, W. 133, 134
Penis imrenmesi 127, 589
Penrose, L. S. 608
Piaget 302
Piaget, Jean 302
Picasso, Pablo 442
Picker, H. 491, 511, 512, 514, 518, 519, 523, 532, 536, 537, 544, 545, 552
Pilbeam, D. R. 173, 199
Pilling, A. R. 195

Platon 584, 585, 587, 588, 589, 602
Psikoz (çıldırı) 319, 503

R

Rapaport, D. C. 200
Rathenau, W. 353, 354, 355, 401
Raubal, Geli 519, 526, 527, 528, 531
Réage, Pauline 361, 362, 363
Reynolds, Vernon 147, 148, 156, 163
Rogers, Carl R. 66, 69
Romaniuk 138
Rowell, T. E. 163, 164
Röhm, Ernst 401, 402, 403, 512, 520

S-Ş

Sadistlik 97, 98, 113, 114, 124, 125, 126, 127, 132, 180, 181, 219, 220, 238, 284, 291, 299, 308, 310, 325, 326, 330, 347, 358, 359, 360, 361, 363, 364, 365, 366, 367, 369, 370, 371, 372, 374, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 404, 405, 408, 409, 410, 411, 413, 414, 416, 446, 521, 557, 560, 566, 568, 569, 571, 580, 581, 582, 590, 592, 600, 601
Sahlins, M. D. 186, 195, 196, 197
Sartre, Jean-Paul 27
Schaller, George B. 159, 163
Schecter, David E. 13, 302, 305, 306
Schopenhauer, Arthur 538
Schramm, P. E. 523, 536, 540, 544, 545, 553, 554
Schwartz, F. 528
Schweitzer, Albert 469
Scott, John Paul 143, 161, 166, 167
Sechenov, Ivan 304
Serdich, D. F. 365
Service, E. R. 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 195, 197, 199, 201
Shakespeare, William 341
Sibernetik 32, 68, 72, 73, 115, 301, 312, 431, 447, 450, 451, 453, 454
Siddiqi, M. R. 148
Sigg, E. B. 248
Simons, E. L. 173
Skinner, B. F. 23, 24, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75
Sombart, Werner 271
Speer, Albert 13, 427, 428, 431, 510, 511, 514, 515, 516, 517, 518, 520, 523, 524, 525, 526, 527, 529, 532, 535, 536, 540, 541, 542, 543, 545, 549, 554, 555
Spitz, R. 305
Spoerri, T. 418, 422, 423
Sroges, R. W. 151
Stalin, Josef 27, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 445
Steiniger, F. 166
Stewart, U. H. 199, 200
Strachey, James 579
Strasser, Gregor 387, 388, 403, 404
Sukarno 349
Şiddet 12, 21, 22, 33, 41, 50, 104, 107, 139, 148, 150, 151, 153, 193, 202, 206, 207, 208, 212, 222, 223, 225, 226, 241, 259,

272, 287, 318, 342, 351, 355, 394, 433, 456
Şizofreni (usyarılımı) 450

T

Takım toplumu 188, 213
Tauber, E. 305
Tawney, R. H. 271
Tekniğe tapınma 438, 440, 443
Terra, Helmuth de 13
Tinsel zalimlik 364
Tönnies, F. 152
Troost, P. L. 540
Turney-High, H. H. 200
Tutkular 16, 21, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 64, 72, 113, 114, 121, 124, 125, 126, 127, 132, 144, 213, 214, 235, 270, 281, 285, 288, 291, 292, 295, 325, 326, 335, 337, 338, 339, 340, 341, 395, 410, 451, 473, 474, 477, 506, 508, 521, 540, 548, 549, 551
Tuvalet eğitimi 122

U

Unamuno, Miguel de 423, 424
Usdışılık 296, 335, 336, 338
Ussallaştırma 85, 267, 409, 519, 546
Ussallık 283, 337, 338, 641
Usyarılımı, *bkz.* Şizofreni 450
Uyaran 41, 42, 45, 46, 74, 78, 105, 135, 136, 137, 143, 151, 198, 248, 250, 288, 304, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 314, 317, 334, 381, 398, 567, 568, 582, 585, 588, 604, 605
Uyarılma 42, 134, 136, 137, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 326, 331, 340, 359, 525, 571, 577, 581, 583, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 651, 665
Uyutum (hipnotizma) 316

V

Valenstein, E. 134
Varela, F. C. 134
Vicdan 85, 86, 87, 100, 103, 329, 350, 555, 558, 594, 595, 596

W

Waelder, R. 116, 117
Wagner, Richard 498, 539, 541
Washburn, S. L. 155, 177, 178, 179, 180, 183, 184
Watson, J. B. 64
Weber, Max 271
Weil, Simone 433
White, R. W. 302
Wolff, Karl 384, 385, 409
Worden, F. G. 134
Wright, Quincy 200, 201, 278

Y

Yansıtıcı testler 79, 94, 470
Yapıcı metabolizma (anabolizma) 570
Yararcılık 54
Yaratıcılık 66, 217, 328, 342, 343, 379
Yetke 84, 85, 86, 87, 90, 115, 164, 165, 177, 192, 193, 219, 225,

253, 256, 276, 379, 387, 388, 459, 480, 548
Yetkeci karakter 375, 383, 413, 414, 521, 540
Yıkıcılığa tapınma 353
Yıkıcı metabolizma (katabolizma) 570, 581
Yüceltme 55, 57, 122, 375, 376, 440, 595

Z

Zimbardo, P. G. 87, 88, 98
Zing Yang Kuo 115, 161
Zola, Émile 387

Saldırganlık, genlerimizde biyolojik olarak var olduğu sürece kendiliğinden bir tepki değil; insanın dirimsel çıkarlarına, bir başka deyişle gelişmesine, kendinin ve türünün varlığına yönelik tehditlere karşı bir savunmadır. Bu savunucu saldırganlık, belli ilkel koşullar altında –insanların birbirini pek tehdit etmediği zamanlarda– göreceli olarak azdı. İnsan, o zamandan bu yana olağanüstü bir gelişme göstermiştir. İnsanın bu süreci tamamlayacağını ve hiç kimsenin tehdit edilmediği –anne-babaların çocukları, üstlerin anne-babaları, bir toplumsal sınıfın başka bir toplumsal sınıfı, bir ulusun başka bir ulusu tehdit etmediği– bir toplum kuracağını düşünmek akla yatkın bir varsayımdır. Bu amacı gerçekleştirmek ekonomik, siyasal, kültürel ve ruhsal nedenlerden dolayı çok güçtür. Dünya uluslarının putlara –üstelik ayrı ayrı putlara– tapmaları ve bu nedenle, birbirlerinin dillerini anlasalar bile birbirlerine anlayış göstermemeleri de ek bir güçlük yaratmaktadır. Bu güçlükleri göz ardı etmek ahmaklık olur ama tüm verileri kapsayan görgül incelemenin ortaya koyduğuna göre siyasal ve ruhsal engeller ortadan kaldırılırsa yakın sayılabilecek bir gelecekte böyle bir dünyanın kurulması gerçekten olanaklıdır.

internet satış:
saykitap.com
42,50 TL
ISBN 978-605-02-0498-8
9 786050 204988
SAY YAYINLARI